НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Філологічна»

Збірник наукових праць

Випуск 49

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2014

УДК 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.
Н 34

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 2 від 25 вересня 2014 року)

Збірник затверджено постановою президії ВАК України
від 22 квітня 2011 року № 1-05/4

Редакційна колегія:
Архангельська А. М., доктор філологічних наук, професор;
Білоус П. В., доктор філологічних наук, професор;
Вокальчук Г. М., доктор філологічних наук, доцент;
Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор;
Поліщук Я. О., доктор філологічних наук, професор;
Тищенко О. В., доктор філологічних наук, професор;
Хом'як І. М., доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВШ України;
Яворська Г. М., доктор філологічних наук, професор.

Н 34 Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць / укладачі : І. В. Ковальчук, С. В. Новоселецька. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 49. – 356 с.

У збірнику містяться статті, присвячені проблемам сучасного мовознавства та порівняльного літературознавства, а також методиці навчання іноземних мов. Збірник рекомендовано науковцям, викладачам, студентам-філологам і всім, хто цікавиться філологічною наукою.

УДК 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.

Адреса редколегії:
35800, Україна, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2,
Національний університет «Острозька академія»,
факультет романо-германських мов

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2014

УДК 811.161.2'37

О. А. Бакун,
Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАЙМЕННИКОВОЇ РЕПРИЗИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено засоби вираження постсегментного компонента одного з різновидів сегментних конструкцій – займенникової репризи. Виявлено, що постсегментний компонент – це предикативна група, яка може бути виражена як різними типами речень, характерних для сучасної англійської мови, так і одиницею вищого синтаксичного рівня – складним синтаксичним цілим.

Ключові слова: *сегментація, займенникова реприза, постсегментний компонент, речення, складне синтаксичне ціле.*

В статье исследовано средства выражения постсегментного компонента одного с разновидностей сегментированных конструкций – местоименной репризы. Обнаружено, что постсегментный компонент это предикативная группа, которая может быть выражена как разными типами предложений, характерных для современного английского языка, так и единицей высшего синтаксического уровня – сложным синтаксическим целым.

Ключевые слова: *сегментация, местоименная реприза, постсегментный компонент, предложение, сложное синтаксическое целое.*

There has been studied means of a postsegmental component expression of one of kinds of segmental constructions – pronominal reprise – in the article. There has been found out that a postsegmental component is a predicative group, expressed either by different types of sentences, typical for the modern English language, or a compound syntactical unit.

Key words: *segmentation, pronominal reprise, a postsegmental component, a sentence, a compound syntactical unit.*

Для вивчення будь-якого явище (лінгвістичного чи екстралінгвістичного) необхідно перш за все дослідити його структуру. Займенникова реприза, вперше виокремлена О. Пєшковським [4], широковживана в художній літературі сучасної англійської мови. Аналіз науково-теоретичної літератури (Г. Акімова [1], О. Сковородников [5] та ін.), присвяченої конструкціям експресивного синтаксису і, зокрема, сегментації, засвідчує, що структура постсегментного компонента займенникової репризи не настільки активно досліджено з погляду синтаксичної природи і не достатньо вивчена. За зауваженням Н. Шигаревської, друга частина – постсегментний компонент займенникової репризи – це предикативна група, яка за своїм складом повноскладне, закінчене речення [7]. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що дійсно, у конструкціях із займенниковою репризою постсегментний компонент, як правило, повноскладне речення з усіма його ознаками: 1) виконує комунікативну функцію; 2) характерна предикативність; 3) має предикативний центр і структурну схему; 4) володіє смисловою та інтонаційною завершеністю.

Оскільки такий тип сегментованої конструкції як займенникова реприза не достатньо вивчений у сучасній лінгвістиці, то ми вважаємо **актуальним** вивчити засоби вираження постсегментного компонента в займенниковій репризі як один із аспектів дослідження цього типу сегментованих структур.

Предметом дослідження ми обрали займенникову репризу. Джерелом фактичного матеріалу є мовотворчість Ч. Паланніка (роман «Невидимі монстри»). **Мета дослідження** передбачає виявлення в аналізованому романі займенникової репризи, їхнє карткування, опис та аналіз із урахуванням їхнього тлумачення зарубіжною лінгвістичною літературою. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) вивчити науково-теоретичну літературу з досліджуваної проблеми; 2) шляхом суцільної вибірки закарткувати фактичний матеріал – займенникову репризу – з досліджуваного роману Ч. Паланніка; 3) проаналізувати засоби вираження постсегментного компонента в займенниковій репризі. Всього нами дібрано, закартковано й проаналізовано 800 структур із займенниковою репризою.

Аналіз науково-теоретичної лінгвістичної літератури, де розглядають конструкції експресивного синтаксису, і, зокрема, сегментацію, свідчить про відсутність детального структурного дослідження постсегментного компонента займенникової репризи. Тому вважаємо за доцільне детально зупинитися на характеристиці цього аспекту. У 99,8 % досліджуваних нами конструкцій постсегментний компонент виражений реченням. Проте не можна, на наш погляд, залишити поза увагою і сегменти, у яких синтаксичний компонент – це одиниця вищого рівня – складне синтаксичне ціле (ССЦ).

В англійській граматиці речення як багатоаспектну синтаксичну одиницю розглядають у різних напрямах – семантичному, структурному, комунікативному, логічному, стилістичному тощо. Здебільшого речення класифікують за метою висловлення, за структурою та за емоційним забарвленням (І. В. Корунець [3], Г. Г. Почепцов [2], Б. С. Хаймович, Б. І. Роговська [6] та ін.). На основі зазначених трьох критеріїв досить повно виявляються семантичні й структурні особливості речень сучасної англійської мови: 1) за будовою речення поділяють на прості і складні; 2) за метою висловлення – розповідні, питальні та спонукальні; 3) за емоційним забарвленням – окличні (емоційно забарвлені) та неокличні (емоційно нейтральні); 4) за способом

© О. А. Бакун, 2014

вираження змісту – ствержувальні й заперечні; 5) за членованістю предикативного центру – на речення нерозчленованої структури – односкладні й речення розчленованої структури – двоскладні; 6) за наявністю / відсутністю другорядних членів – поширені та непоширені; 7) за наявнісю / відсутністю тих чи інших членів речення, що забезпечують їхню структурно-семантичну повноту, – повні та неповні.

Розглянемо детально можливості кожної з поданих класифікацій як структурного елемента синтаксичної частини займенникової репризи.

Просте речення у функції постсегментного компонента займенникової репризи. Постсегментний компонент займенникової репризи найчастіше буває виражений **простим двоскладним та односкладним** реченням (94,4 %), що пояснюється, ймовірно, об'єктивними чинниками: по-перше, просте речення інформативне, по-друге, раціональне для використання, оскільки воно невелике за обсягом: *Brandy and me, we stand outside the doors a moment* [8, p. 261]; *Brand, she's wearing yards and yards of black tulle wrapped round her legs, twisted up and around her hourglass waist* [8, p. 113]; *Brandy, she's just smiling evil incarnate at my feet* [8, p. 190].

Фактичний матеріал наповнений різноманітними структурно-семантичними типами простого речення, які вживаються як постсегментний компонент. Розглянемо класифікаційні ознаки займенникової репризи щодо різновидів речень.

Розповідне, питальне, спонукальне речення у функції постсегментного компонента займенникової репризи. За характером мовленнєвої мети виділяють в основному три групи речень: розповідні, питальні й спонукальні.

У нашому досліджуваному фактичному матеріалі **розповідне речення** становить 68 % від його загальної кількості: *My folks, they call me Bump* [8, p. 96]; *Bug eyed. That's my word for it* [8, p. 52]; *Brandy, she's cooked up some new plan* [8, p. 226].

У результаті аналізу фактичного матеріалу не було виявлено жодної конструкції із займенниковою репризою, постсегментний компонент якої був би виражений спонукальним чи питальним реченням.

Окличне і неокличне речення в функції постсегментного компонента займенникової репризи. Фактичний матеріал фіксує значну кількість структур, у постсегментному компоненті яких вживаються нейтральні за емоційно-експресивною забарвленістю речення (96 %): *Brandy Alexander, she stands up on the gold lame leghold trap shoes* [8, p. 60]: *Those lttle blue lights in all the houses, that's people watching television* [8, p. 210]; *The book in your jacket pocket, it slowed the bullet enough that only your boobs exploded* [8, p. 292].

Друга частина конструкцій із займенниковою репризою у 4 % характеризується емоційно-експресивною забарвленістю і виражається **окличним** реченням: *Miss Rona, a lesbian! Of course this isn't true!* [8, p. 85].

Отже, неокличне речення функціонує частіше в порівнянні з окличним у постсегментному компоненті займенникової репризи (96 % і 4 % відповідно).

Стверджувальне і заперечне речення в функції постсегментного компонента займенникової репризи. За характером відношення до дійсності речення поділяють на стверджувальні й заперечні.

Evie, that Evie was my best friend in the whole world [8, p. 124] – постсегментний компонент – це стверджувальне речення.

Заперечні речення: *Ignored and aging and drugged-out old women, older and more invisible to the world every minute,* ***they must not wear a lot of make-up*** [8, p. 31]; *Even my face, where every nerve in your body comes t an end,* ***even my face can't feel it*** [8, p. 110].

Стверджувальне речення вживається в функції постсегментного компонента частіше, ніж заперечне (86 % і 14 % відповідно).

Отже, аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити висновок про те, що в займенниковій репризі постсегментний компонент переважно виражений простим реченням.

Двоскладне й односкладне речення в функції постсегментного компонента займенникової репризи. Фактичний матеріал фіксує вживання двоскладного речення (100 %), що характеризуються якнайповнішим набором диференційних ознак простого речення.

Найчастіше в постсегментному компоненті спостерігаємо прямий порядок слів, тобто, підмет передує присудку: *«... your breasts», Alfa is telling the realty woman, «you have two of the breasts of a young woman»* [8, p. 28]; *Evie and me, we did this informatial* [8, p. 266]; *The doctors, they took out the bottom rib on eavh side of my chest* [8, p. 196].

Постпозиція підмета – це показник його актуалізації: *My makeover. Here was my life about to start all over again* [8, p. 287].

Отже, займенниковій репризі характерне використання в функції постсегментного компонента двоскладних речень, що відрізняються різноманітністю структурного і семантичного наповнення.

Поширене та непоширене речення в функції постсегментного компонента займенникової репризи. Поділ речень на непоширені й поширені пов'язаний з диференціацією членів речення на головні й другорядні та віддзеркалює дві принципово різні мовні реалізації структурних схем: непоширене втілює граматичний мінімум речення, поширене – розширений його склад, який містить, окрім предикативного центру, поширювачі.

Фактичний матеріал фіксує обидва структурно-семантичні різновиди речень. Поширене речення набагато частіше вживається в займенниковій репризі, ніж непоширене (89 % та 11 % відповідно).

У **поширених реченнях** представлені факультативні компоненти, складники групи підмета і групи присудка: *Ellis, he wears a double-breasted, whatever, a suit, a single vent in the back back* [8, p. 271]; *About hell, I told Evie, «We're shooting there tomorrow»* (8, p. 164); *Brandy, she leans on the edge of the counter-top* [8, p. 257]; *Brandy, she's wearing yards and yards of black tulle wrapped around her legs, twisted up and around her hourglass waist* [8, p. 113].

Непоширені речення не характерні для займенникової репризи: *My best friend, Evie Cottrell, she's a model* [8, p. 39]; *Just the healing part, that can take month* [, p. 203]; *The new tablecloth. It's really nice* [8, p. 90]; *The people who design cars, they're products* [8, p. 217].

Перевага ж поширених речень у постсегментному компоненті в конструкціях із займенниковою репризою пояснюється, ймовірно, значними їхніми інформативними можливостями.

Повне і неповне речення в функції постсегментного компонента займенникової репризи. Фактичний матеріал фіксує вживання повного речення (100 %), яке складається з усіх членів речення, необхідних для його структури *The police, they had the nun hold this sheet up over my breast* [8, p. 37]. Це пояснюється, ймовірно, структурою конструкції: наявність корелята (у формі називного відмінка, який виконує функцію підмета) передбачає наявність необхідних членів речення.

Складне речення в функції постсегментного компонента займенникової репризи. Функціонування складного речення зафіксовано в постсегментному компоненті займенникової репризи лише у 5,4 % аналізованого матеріалу. Незважаючи на таке нечисленне вживання речень з двома і більше предикативними основами, фактичний матеріал уможливлює виокремлення усіх типів складних речень. Наприклад:

My face, you touch my blasted, scar-tissue face and you'd swear you were 'touching chunks of orange peel an leather [8, p. 197]; *The sirens, you can hear them wandering and screaming all over the West Hills* [8, p. 18]; *«First», Manus says, «your parents, they give you life, but then they try to give you their life»* – постсегментним компонентом є **складносурядне** речення;

Brandy, she opens one of the huge, ring-beaded hands, she touches the hole pouring her blood all over the marble floor [8, p. 15] – постсегментний компонент – складне **безсполучникове** речення із значенням переліку;

The suit, it's this white Bob Mackie knock-off Brandy bought in Seatle with a tight hobble skirt that squeezes her ass into the perfect big heart shape [8, p. 12]; *Brandy Alexander, she was digging around under the bathroom sink for a clean emery bord when she found this paperback book* [8, p. 90] – у цьому випадку постсегментний компонент виражений **складнопідрядним** реченням.

Складне синтаксичне ціле у функції постсегментного компонента займенникової репризи. ССЦ (зв'язний текст) – це ряд речень, об'єднаних семантичними і синтаксичними відношеннями, які виражаються лексичними, лексико-граматичними і граматичними засобами. ССЦ характерні такі ознаки: 1) одиниця найвищого рівня: об'єднання самостійних речень у більші відрізки мовлення; 2) до його складу входять різні за структурою речення, об'єднані інтонацією та іншими засобами зв'язку (лексичними, морфологічними, синтаксичними); 3) окремі речення у ССЦ становлять структурно-семантичну єдність і мають смислову завершеність; 4) текст мотивується спільністю теми, яку розкриває кожне з наступних речень; 5) має ритмомелодійну оформленість. Вживання ССЦ як постсегментний компонент не характерне для займенникової репризи (0,2 %).

Розглянемо такий приклад: *The detective, the one who searched my car for bone fragments. The guy who'd seen all those people get their heads cut off in half-open car windows, he comes back one day and says there's nothing left to find* [8, p. 50]. Постсегментний компонент – це ССЦ: два самостійно оформлених речення, зв'язаних між собою семантично і формально-граматично, завдяки чому розкривається зміст однієї мікротеми, вираженої сегментом.

Отже, структурна особливість постсегментного компонента займенникової репризи полягає в тому, що у більшості випадків він виражений простим реченням (94,4 %), значно рідше – складним реченням (5,4 %) і складним синтаксичним цілим (0,2 %).

Література:

1. Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г. Н. Акимова. – М. : Высш. шк., 1990. – 168 с.

2. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка: учебник. – М. : Высш. школа, 1981. – 285 с.

3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов: навч. посібник. – Вінниця : Нова Книга, 2003. – 64 с.

4. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Яз. славян. культуры, 2001. – 510 с.

5. Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка / А. П. Сковородников. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1981. – 255 с.

6. Хаймович Б. С., Роговская Б. И. Теоретическая грамматика английского языка. – М. : Высш. шк., 1967. – 285 р.

7. Шигаревская Н. А. Очерки по синтаксису современной французской разговорной речи / Н. А. Шигаевская. – Л. : ЛГУ, 1970. – 216 с.

8. Chuck Palahniuk. Invisble Monsters / Ch. Palaniuk. – London : Vintage. – 2000. – 306 p.

УДК 37.02:811.112.2

В. Білицька,
Національний технічний університет України «КПІ», м. Київ

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ВІДЕОРЕПОРТАЖІВ

Стаття – це короткий опис дослідження граматичних особливостей німецькомовних відеорепортажів. Зазначені цілі та методи дослідження, результати наведені відповідно до граматичних категорій та можуть бути використані для подальших більш об'ємних досліджень текстів відеорепортажів суспільно-політичної тематики.

Ключові слова: *граматичні особливості, граматичні структури, граматика, відео-репортаж, суспільно-політичний текст, лінгвістичні дослідження.*

Статья – это краткое описание исследования грамматических особенностей немецкоязычных видео-репортажей. В ней указаны цели и методы исследования, а результаты поданы соответственно к граматическим категориям и могут быть использованы для дальнейших более объемных исследований текстов видеорепортажей общественно-политической тематики.

Ключевые слова: *грамматические особенности, грамматичнские структуры, грамматика, видеорепортаж, общественно-политический текст, лингвистические исследования.*

This article provides a brief description of the grammatical features of German video report's research; objectives and methods of research are stated. The results are presented according to the grammatical categories and can be used for further more complex studies, of the video coverage's texts concerning social and political issues.

Keywords: *grammatical features, grammatical structure, grammar, video coverage, socio-political texts, linguistic research.*

Граматичні структури у суспільно-політичному тексті є категорією, на яку суттєво впливає жанр тексту. Вибір граматичних структур у тексті відео-репортажу для відображення конкретної ситуації являє собою певну виразність, а самі граматичні одиниці можуть бути систематизовані у відповідності до граматичних категорій та узагальнені на базі широких досліджень для такого типу тексту як відеорепортаж.

Мета проведеного дослідження полягала у виявленні та аналізі основних граматичних особливостей суспільно-політичних текстів на матеріалі відеорепортажів. Матеріалом дослідження стали двадцять німецькомовних відео репортажів на актуальні в наш час суспільно-політичні теми з телепередач медіа-центру «Deutsche Welle». Усі досліджувані відеорепортажі за класифікацією Барневої Е. В [1] можна віднести до подієвих. Відеорепортажі для дослідження відбиралися за наступними критеріями: репортажі мають входити до блоку новин медіа-центру, бути актуальними за часом (2013-2014р.) та лежати у тематичному полі економічних, політичних та суспільних подій. Це, зокрема, повідомлення про політичні події Німеччини, суспільне життя інших країн та події, які мають світове значення. Тривалість одного відеорепортажу становить від однієї до п'яти хвилин. Також слід зазначити, що всі проаналізовані відеорепортажі містять основні елементи, з яких повинен складатися будь-який репортаж. Зокрема, відеоряд, що супроводжує текст журналіста, сприяє кращому сприйняттю інформації і змістовно доповнює закадрові тексти. А сам текст з свого боку доповнює чи коментує зображення, зв'язує епізоди в єдине ціле, направляючи увагу аудиторії і сприяючи композиційній єдності відео репортажу. Ліди в даних відеорепортажах зустрічаються як і жорсткі, тобто глядач одразу може зрозуміти, про що буде сюжет, так і м'які, коли подається просто узагальнена інформація

Предметом дослідження стали граматичні особливості відео-репортажів суспільно-політичної тематики

Для досягнення зазначеної мети і виконання завдань використаний комплекс методів дослідження. З метою виділення одиниць аналізу застосований метод аналізу та описовий метод. За допомогою індуктивного методу одиниці дослідження були узагальнені та в подальшому кількісно підраховані

Досліджуючи граматичні особливості текстів відео-репортажів, було розглянуто і проаналізовано наступні граматичні категорії:

1) категорія часу
2) категорія стану
3) категорія способу дії
4) синтаксичні категорії
    4. 1) типи речень
    4. 2) типи зв'язків у реченні
    4. 3) порядок слів у реченні

Розглянемо детально результати аналізу по граматичним категоріям та їх особливості:

1. Категорія часу

Як показують результати, частіш за все відео-репортажі написані в теперішньому часі (81%). Автор прагне створити у читача враження, що подія, яка описується, розгортається у нього на очах у даний момент. Слід також зауважити, що зазвичай відео-репортажі політемпоральні, тобто в них зустрічаються декілька часових форм. Досить поширеним є також минулий час, загальна частота вживання якого становить 17%. Саме за допомогою минулого часу автор висловлює спогади, порівнює стан речей в минулому і теперішньому часі. Також минулий час служить для коментування та констатації окремих фактів. Майбутній час зустрічається вкрай рідко – частота вживання становить 2%.

2. Категорія стану.

© В. Білицька, 2014

В текстах, які слугували матеріалом дослідження, переважає вживання активного стану – 94%. Пасивний стан зустрічається у тестах відео-репортажів дуже рідко та становить лише 6%. Це пов'язано насамперед з тим, що пасивний стан звучить не природно, сухо та позбавляє текст репортажу експресивності.

3. Категорія способу дії.

Найчастіше в проаналізованих текстах відео-репортажів вживається дійсний спосіб – 93%, рідше умовний – лише 7%. Останній спосіб використовується зокрема для оцінки змісту висловлювання щодо реальної можливості його здійснення, в тому числі для передачі відтінків припущення, сумніву, невпевненості тощо. Наказовий спосіб було виявлено лише в двох текстах, обраних для даного дослідження. Кількість речень з наказовим способом становить 4 шт. Тому можна стверджувати, що частота його вживання дорівнює майже 0%.

4. Синтаксичні категорії (типи речень, типи зв'язків у реченні, порядок слів у реченні).

4. 1. Типи речень.

У проаналізованих текстах частота вживання розповідних речень найвища і становить 95%. Питальні речення є синтаксичним засобом вираження авторської позиції, мобілізують увагу читача. Автор звертається до читача як до незримого співрозмовника, залучає його до обговорення. Дуже часто постановкою запитання автор показує гостроту соціальної проблеми. У проаналізованих репортажах різних жанрів автори також вдаються до даного прийому, хоча частота вживання питальних речень становить лише 5%, що досить мало у співвідношенні до розповідних речень. Спонукальне речення було виявлено тільки в одному тексті дослідження.

4. 2. У синтаксисі текстів відео-репортажів переважають прості речення. Велику кількість складають проте й довгі речення з підрядним та сурядним зв'язком. Вони надають текстам відео-репортажів емоційності та підвищеної динаміки, слугують для більш докладного опису, характеристики подій, адже репортер як фотограф, фіксує кожен рух, кожне слово, інтонацію на папері. Згідно результатів дослідження частота вживання простих речень складає 60%, речення з сурядним зв'язком – 13% та речення з підрядним зв'язком – відповідно 27%.

4. 3. У проаналізованих текстах відео-репортажів переважають речення зі зворотнім порядком слів – 69%, а частота вживання речень з прямим порядком слів – 31%. Слід також додати, що порядок слів в текстах відеорепортажів залежить в першу чергу від позиції теми-реми. Автор тексту може міняти місцями рему і тему в залежності від фокусу та акценту на певній інформації.

Отримані результати показують частоту вживання граматичних категорій в сучасній німецькій мові у текстах відео-репортажів. Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що відео-репортажі як суспільно-політичні тексти відрізняються від текстів інших функціональних стилів своїми граматичними особливостями: у всіх текстах відеорепортажів переважає використання теперішнього часу; пасивний стан вживається досить рідко; найвища частота використання дійсного способу; тексти відеорепортажів написані переважно простими розповідними реченнями; порядок слів частіше зворотній. Також хотілося б відзначити, що розглянутий та проаналізований фактичний матеріал може стати основою для подальшого більш об'ємного та контрастивного дослідження граматичних особливостей суспільно-політичних текстів на матеріалі відео-репортажів.

Література:

1. Барнева Е. В. Журналистское мастерство: Учебно-методическое пособие для студентов I-III курсов ОДО, II-IV курсов ОЗО специальности 03061 «Журналистика» [Електронний ресурс] / Е. Вю Барнева, О. А. Петрова, Н. Э. Шишкин. – Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2008. – 81 с. – Режим доступу: http://media.utmn.ru/library_view_book.php?bid=1371&chapter_num=5

2. Brinker K. Linguistische Textanalyse: Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden / Klaus Brinker. – 6. Aufl. – Berlin : Erich Schmidt-Verlag, 2005. – 179 S.

УДК 811.111:004:81'253

М. С. Богачик,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КОМП'ЮТЕРНИХ СКОРОЧЕНЬ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ

Статтю присвячено дослідженню передумов та основних тенденцій виникнення комп'ютерних скорочень, що поповнюють лексичний склад англійської мови у галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Аналізуються компонентний склад та види комп'ютерних скорочень. Характеризуються особливості процесу перекладу комп'ютерних скорочень: абревіатур та акронімів.

Ключові слова: *комп'ютерні неологізми, комп'ютерні скорочення, абревіатури, акроніми, усічення, переклад, інформаційно-комунікаційні технології, лексичний склад мови.*

Статья посвящена исследованию предпосылок и основных тенденций возникновения компьютерных сокращений, которые пополняют лексический состав английского языка в области информационно-коммуникационных технологий. Анализируются компонентный состав и виды компьютерных сокращений. Характеризуются особенности процесса перевода компьютерных сокращений: аббревиатур и акронимов.

Ключевые слова: *компьютерные неологизмы, компьютерные сокращения, аббревиатуры, акронимы, усечения, перевод, информационно-коммуникационные технологии, лексический состав языка.*

The article studies the conditions and the main trends of occurrence of computer abbreviations swell to the lexical structure of English in information and communication technologies. Analyzed the component structure and types of computer acronyms. Characterized the features of the translation process of computer reductions: abbreviations and acronyms.

Keywords: *computer neologisms, computer reductions, abbreviations, acronyms, translation, information and communication technology, the lexical structure of the language.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У зв'язку з стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій відбувається процес збагачення словникового складу англійської мови новими комп'ютерними лексичними одиницями. В середньому упродовж року в англійській мові з'являється близько 800 неологізмів, більшість з яких пов'язані зі сферою інформаційно-комунікаційних технологій. Зокрема, Ю. Зацний [4] наголошує, що комп'ютерні неологізми складають 10 % від загальної кількості усіх неологізмів. У зв'язку з інтенсифікацією темпу життя сучасного суспільства багато комп'ютерних неологізмів утворюються шляхом скорочення, що особливо помітно у науково-технічній літературі та писемній комунікації користувачів мережі-Інтернет.

Аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі. Проблему тлумачення терміну «неологізм», шляхи виникнення, перекладу і функціонування цього феномену досліджують вітчизняні та зарубіжні науковці: І. Андрусяк, Т. Арбекова, І. Арнольд, В. Богданов, О. Заботкіна, Ю. Зацний, О. Земська, М. Козак, В. Комісарова, З. Корнєва, Л. Костіна, Д. Мазурик, Г. Міклашевська, М. Нікітіна, Ю. Островська, Я. Рецкер, А. Самойлова, М. Сапожнікова, А. Смірнецький, А. Стеценко, Н. Фурсова, М. Шанський та ін. Однак, незважаючи на чисельність досліджень цього питання, проблема виникнення, формування та перекладу комп'ютерних скорочень залишається досі актуальною, оскільки лексичний склад англійської мови постійно оновлюється у зв'язку з інтенсивним розвитком сфери застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Комп'ютерні скорочення потребують ретельного дослідження.

Мета статті – аналіз тенденцій виникнення комп'ютерних скорочень у сучасній англійській мові, характеристика груп, типів словотворення та способів перекладу комп'ютерних скорочень.

Завдання статті:

– розглянути сутність понять «комп'ютерні скорочення», «абревіатура», «акронім», «усічення»;
– визначити основні шляхи утворення комп'ютерних скорочень;
– визначити способи перекладу англійських комп'ютерних скорочень.

Виклад основного матеріалу. Поява комп'ютерних неологізмів в англійській мові пояснюється стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та їх активним проникненням в усі сфери життя і діяльності сучасного суспільства.

Серед науковців немає одностайного тлумачення терміну «неологізм», оскільки його визначення є досить умовним, бо всі нові слова є неологізмами до того часу, доки суспільство сприймає їх як нові. Трактуючи термін «неологізм», вчені підкреслюють саме новизну слова.

Так, термін «неологізм» тлумачиться як «…нове слово, що виникло за пам'яті людей, які його використовують» [5, с. 227].

Д. Ганич зазначає, що неологізм – це «…слово, або мовний зворот, створені для позначення нового поняття. Кожне нове слово, що постає у мові, спочатку являє собою неологізм, а набувши широкого вжитку, входить в активний словниковий склад мови, перестає бути неологізмом» [3, с. 151].

Комп'ютерний неологізм – це лінгвістичний термін, який стосується будь-якого нового слова чи сполучення слів, що з'явилися у лексичному складі мови на певному етапі її розвитку для позначення нового поняття у галузі інформаційно-комунікаційних технологій і новизна якого усвідомлюється мовцями.

Розрізняють такі типи морфологічного словотворення комп'ютерних неологізмів: афіксація, словоскладання, конверсія, реверсія чи зворотній словотвір, контамінація, скорочення.

Розглянемо один із найпродуктивніших типів словотворення комп'ютерних неологізмів – скорочення.

Скорочення – це такий спосіб словотворення, який передбачає процес усічення частини основи слова.

© М. С. Богачик, 2014

Скорочення поділяються на:

1) **графічні** – використовуються тільки на письмі, а в усній мові відтворюються повністю. Такі новоутворення шляхом скорочення не використовуються в усному мовленні, але можуть бути представлені на екрані комп'ютера. Ці лексичні одиниці також можна характеризувати як комп'ютерні неологізми, оскільки вони вживаються тільки в межах сфери інормаційно-комунікаційних технологій і представляють специфічні поняття. Наприклад: etc – et cetra (тощо); edt – editor (програма – редактор); Edlin – Edit lines (строковий редактор); err – error (помилка); EXT – End of Text (кінець тексту); ext – extension (розширення).

2) **лексичні** – усічення, складноскорочені слова, абревіатури.

Усічені слова – це слова, утворені шляхом усікання складів.

Виділяють чотири групи усічень:

1) слова з усіченим кінцем;

2) слова з усіченою початковою частиною;

3) слова, усічені з обох кінців;

4) слова з усіченою серединою.

Усі комп'ютерні скорочення можна умовно поділити на декілька семантичних груп, які позначають:

1) власні назви (MS, EPOX, ABBYY);

2) товарні та промислові найменування (3D Max, WORM, CD-ROM, CD-RW, RAM, DVD, USB);

3) програмування та спілкування за допомогою мережі-Інтернет (URL, ICQ, LOL, PLS, IDK, ATB).

Особливе місце серед комп'ютерних неологізмів займає абревіація. Зокрема В. Лейчик вважає, що абревіація є найпродуктивнішим способом компресії багатослівних назв [6, с. 59].

Абревіатури – складноскорочені слова, утворені з перших літер або з інших частин слів, що входять до складу назви чи поняття і вживаються як в усній, так і в писемній мові.

В. Лейчик поділяє абревіатури на: літерні, звукові, складові, комплексні [6, с. 77–84]. З. Потіха виділяє три типи абревіатур: ініціальні, складові, змішані [7, с. 273]. О. Волох класифікує абревіатури наступним чином: часткові, ініціальні, комбіновані [2, с. 192].

Найчастіше абревіатури використовуються у науково-технічних текстах та у процесі писемної комунікації у мережі-Інтернет (так званих «чатах» – синхронному виді електронної письмової комунікації). Наприклад: PC – Personal Computer; CLS – Clear Screen; pine – Pine Is Nearly Elm (програма); semi – Semi-Colon (крапка з комою); Net – Internet; jock – jockey (програміст, який пише програми).

Відмінна риса абревіації у комп'ютерних текстах – це скорочення не лише термінів, але й часто вживаних у розмовному мовленні словосполучень та цілих речень. Наприклад: ADR – Address (адреса); AEAP – As Early As Possible (як можна раніше); AFK – Away From Keyboard (відійшов від комп'ютера); ASAP – As Soon As Possible (як можна раніше); AITR – Adult In The Room (дорослий в кімнаті); ALAP – As Late As Possible (чим пізніше); ALTG – Act Locally, Think Globally (дій локально, думай глобально); ASL – Age/Sex/Location (вік / стать / місце проживання); B&F – Back And Forth (назад і вперед); B/C – Because (тому що); BON – Believe It Or Not (вір чи ні); BRB – Be Right Back (зараз повернусь); BRT – Be Right There (буду поряд); BZ – Busy (зайнятий); BTW – By The Way (до речі); BOT – Back On Topic (повертаючись до теми спілкування); CT – Can't Talk (не можу говорити); CTA – Call To Action (заклик до дії); CTO – Check This Out (перевір це); CY – Calm Yourself (заспокойся); CYE– Check Your Email (перевір пошту); CYL– See You Later (побачимося пізніше); CYM – Check Your Mail (перевір пошту); CYO – See You Online (побачимося онлайн); CYT – See You Tomorrow (побачимося завтра); DIAFYO – Did I Ask For Your Opinion? (Чи я запитував твою думка?); DC – Disconnected (від'єднаний); FWIW – For What It's Worth (справжня ціна); FYI – For Your Information (до вашого відома); GBH – Great Big Hug (величезні обійми); GBY– God Bless You (будьте здорові); GL – Good Luck (удачі); GIGO – Garbage In Garbage Out (за що купив, за те і продав); GMAB – Give Me A Break (мені потрібна перерва); GMTA – Great Minds Think Alike (великі люди думають однаково); H&K – Hug And Kiss (обіймаю та цілую); HAND – Have A Nice Day (хорошого дня); HOAS – Hold On A Second (протримайся секунду); HTH – Hope This Helps (сподіваюся, це допоможе); IBTD – I Beg To Differ (вибачте, але я з вами не згоден); ICQ – I Seek You (я шукаю вас); IIWM – If It Were Me (щодо мене); IMNO – In My Considered Opinion (за моїм переконанням); IMHO – In My Humble Opinion (на мою скромну думку); JK – Just Kidding (жартую); KISS – Keep It Simple Stupid (будь простіше); LOL – Laughing Out Loud (від душі сміюся); LMK – Let Me Know (дай мені знати); M/F – Male Or Female (твоя стать чоловіча чи жіноча?); NRN – No Reply Necessary (відповідь не обов'язкова); NSD – Never Say Die (не занепадай духом; розм. – не вішай ніс); OBTW – Oh By The Way (о, доречі); OTOH – On The Other Hand (з іншого боку); OIC – Oh, I See (я розумію); P@H or PAH – Parents At Home (батьки вдома); PAL – Parents Are Listening (батьки слухають); PAW– Parents Are Watching (батьки дивляться); PLS – Please (будь-ласка); RBTL – Read Between The Lines (читай між рядками); RYS – Read Your Screen (прочитай на екрані); SRY– Sorry (вибач); TAFL – Take A Flying Leap (надсилаю повітряний поцілунок); TIA – Thanks In Advance (заздалегідь спасибі); TKVM – Thank You Very Much (дуже дякую); TBYB – Try Before You Buy (спробуй перед тим як купити); TFTI – Thanks For The Information (дякую за інформацію); TFTT – Thanks For The Thought (дякую за думку / ідею); WAY or WAU –What about you (як щодо тебе?); WBS – Write Back Soon (відповім скоро); WP – Wrong Person (не та людина); WYSIWYG – What You See Is What You Get (що бачиш, те й одержиш); YHNWOK – You Have No Way Of Knowing (у вас немає можливості дізнатися); YW – You're Welcome (ласкаво просимо).

Як видно з прикладів, найчастіше кодуються речення, що позначають:

1) поради (CTO, ALTG, MLNW, NSD, TBYB);

2) прохання (GMAB, LMK);

3) побажання (HAND, RIP, KISS);
4) окремі команди для користувачів (CYM, CYE, RYS);
5) подяку (TFTI, TKVM, TFTT);
6) нецензурну лексику (KMA, LAB, LABATYD, RTFM, FOAD, STFU);
7) крилаті вирази (GMTA, MLNW, OV).

Низці абревіатур характерно не лише словесне, але й візуальне представлення. В багатьох випадках таке візуальне представлення досягається за допомогою цифр. Найчастіше використовуються цифри 1, 2, 4 та 8. Це пояснюється тим, що ці цифри мають характерне фонетичне звучання, яке можна використовувати в різноманітних комбінаціях. Наприклад, 2 [‘to:], 4 [fo:], 8 [‘eit]: 10Q – Thank you; W8AM – Wait a minute; G2G – Got to go; G2B – Going to bed; CUL8R – See you later; B4 – Before; B4N – Bye for now; B4U – Before you; BI5 – Back in five; GR8 – Great; H8 – Hate; W8 – Wait; M8 – Mate.

Науковці пояснюють застосування цифр у процесі скорочення тим, що користувачі інформаційно-комунікаційних технологій та мережі-Інтернет досить часто є фахівцями у галузі математики і вживають формули, символи та цифри для кодування слів, словосполучень та речень упродовж писемної комунікації з метою максимального заощадження часу.

Також таким шляхом використовуються букви англійського алфавіту для шифрування окремих слів, словосполучень, або цілих речень: CU – See you; CUL – See you later; IKWUM – I know what you mean; OIC – Oh, I see; U – You; Y – Why.

Деякі абревіатури мають кілька дефініцій, які досить часто мають протилежне значення, або ж зовсім не пов’язані між собою. Наприклад: BBS – Be Back Soon / Bulletin Board System; CU – See You / Cracking Up; CUL – See You Later / Catch You Later; G – Grin / Giggle; WN? – What Now? / What Next? WRT – With Respect To / With Regard To.

Абревіатури поділяються на:
1) звуковербальні абревіатури (PC – Personal Computer);
2) акроніми (DIVOL – digital-to-voice translator).

Звуковербальні абревіатури – це скорочення, які в усному мовленні необхідно вимовляти відповідно до алфавітної назви букв.

Акронім – це скорочення, фонетична структура якого співпадає з фонетичною структурою загальновживаних слів; це слова, які утворені від початкових букв або складів інших слів і вимовляються як єдині слова, а не послідовність окремих букв.

Для утворення акронімів використовують частини слів, що входять до складу початкових термінологічних слів або корелят [5, с. 255]. Наприклад: WOMBAT – Waste Of Money, Brain And Time; GAL – Get A Life; JAM – Just A Minute; TIC – Tongue In Cheek; BBS – Be Back Soon; FAQ – Frequently Asked Questions; IRC – Internet Relay Chat; WAN – Wide Area Network; DDC – Display Data Chanel; SCA – Single Connector Architecture; RAMDAC – Random Access Memory Digital Analog Converter; SPP – Standard Parallel Port; TELEX – Teletypewriter Exchange; JEDEC – Joint Electron Device Engineering Council; MIDI – Music Instrument Device Interface; DIVOL – Digital-to-voice Translator;

WWW – World Wide Web.

Наявність акронімів є однією з типологічних ознак, притаманних науково-технічному тексту. Акроніми є своєрідним способом мінімізації мовних засобів і сприяють скороченню інформації на лексичному рівні, що є функціонально виправданим у межах науково-технічних текстів: ROM – Read Only Memory; RAM – Random Access Memory; SIP – Single In-line Package; SDLC – Synchronous Data Link Control; TCP / IP – Transmission Control Protocol / Internet Protocol.

Переклад комп’ютерних скорочень відбувається у два етапи:
1) дешифровка – виявлення початкової англомовної форми або корелята;
2) передача корелята засобами української мови, пошук еквівалентної української форми, яка найточніше передає виявлений зміст.

Передача комп’ютерних скорочень (абревіатур, акронімів) українською мовою може здійснюватись такими способами:

1. **Повне запозичення англійського скорочення в латинських літерах.** Цей шлях зазвичай використовується для передачі номенклатурних позначень. Наприклад, DVD – Digital Video Disk (цифровий відеодиск), в українській мові може бути переданий як DVD.

2. **Транслітерація** – за допомогою українських букв передаються букви, з яких складається англійське слово.

3. **Транскрибування** – передача українськими літерами не орфографічної форми, а звучання англійського слова. Наприклад, скорочення VDS (Virtual Disk Service), служба віртуальних дисків або служба ВДС.

4. **Калькування** – це засіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин (морфеми або слів) їх лексичними відповідностями у мові перекладу [5, с. 173]. Наприклад, LSI – Large Scale Integral (велика інтегральна схема – ВІС).

5. **Експлікація (описовий переклад)** – це лексико-граматична трансформація, при якій лексична одиниця мови-оригіналу замінюється словосполученням, яке дає пояснення або визначення цієї одиниці [5, с. 185]. Наприклад, CSMA / CA – Carrier Sense Multiple Access / Collision Avoidance (колективний доступ з контролем носіїв інформації і вилученням конфліктів) [1, с. 270].

Наведені приклади демонструють, що в сучасній англійській мові найчастіше скороченню підлягають багатоскладові комп’ютерні лексичні одиниці та фрази номінативного характеру.

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми. Таким чином, інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій спричинив появу комп'ютерних неологізмів: комп'ютерних скорочень (абревіатур та акронімів). Найпоширенішими способами перекладу комп'ютерних скорочень є: транслітерація, транскрипція, повне запозичення англійського скорочення в латинських літерах, калькування, експлікація. Проблема утворення та перекладу комп'ютерних скорочень та абревіатур є надзвичайно об'ємною та потребує подальшого детального дослідження.

Література:

1. Ваулина Е. Ю. Термины современной информатики : программирование, вычислительная техника, Интернет. Англо-русский, русско-английский словарь / Е. Ю. Ваулина, В. Н. Рычков. – М. : Изд-во Эксмо, 2004. – 640 с.
2. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. – [2-ге вид., перероб. і доп.] / О. Т. Волох. – К. : Вища школа, 1996. – 199 с.
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Зацний Ю. А. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка / Ю. А. Зацний, В. Н. Бутов. – Запорожье : ЗГУ, 2000. – 198 с.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : [підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 368 с.
6. Лейчик В. М. Терминология информатики : Теоретические и практические вопросы / В. М. Лейчик, В. И. Смирнов, И. М. Суслова // Информатика : Итоги науки и техники. – М. : Наука, 1977. – Т. 2. – 138 с.
7. Потиха З. А. Современное русское словообразование / З. А. Потиха. – М. : Просвещение, 1970. – 384 с.
8. Словарь компьютерных терминов. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.ods.com.ua/win/rus/other/3/

УДК 81'373.423

Г. Б. Буньо,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИЧНОЇ ОМОНІМІЇ В ТЕКСТІ

У статті розглянуто явище граматичної омонімії, а саме її різновид – омонімію морфологічну, з позицій текстоцентричного підходу. Проаналізовано основні підходи, досвід та перспективи вирішення цієї проблеми у процесі автоматичного морфологічного аналізу тексту, зокрема для української та інших мов зі складною морфологією.

Ключові слова: *морфологічна омонімія, автоматичний морфологічний аналіз, словоформа, уоднозначнення, ймовірнісні методи, методи на основі правил.*

В статье рассматривается явление грамматической омонимии, а именно один из её подвидов – морфологическая омонимия, с позиции текстоцентрического подхода. Проанализированы основные подходы, опыт и перспективы решения проблемы грамматической неоднозначности в процессе автоматического морфологического анализа текста, в частности для украинского языка, а также других языков со сложной морфологией.

Ключевые слова: *морфологическая омонимия, автоматический морфологический анализ, словоформа, деомонимизация, вероятностные методы, методы на основе правил.*

The article studies the phenomenon of grammatical homonymy, namely the morphological homonymy, from the text-centered perspective. The main approaches, experience, and prospects for solving the issue of grammatical ambiguity in the process of automatic morphological analysis are considered, notably in terms of Ukrainian and other morphologically complex languages.

Key words: *morphological homonymy, automatic morphological analysis, word form, disambiguation, stochastic methods, rule-based methods.*

Вступ. Явище багатозначності властиве кожній мові та існує на всіх рівнях системи мови. Неоднозначність мовного знака розглядали здебільшого крізь призму словоцентричного (лексикографічного) сприйняття, натомість текстоцентричний (функційний) підхід залишався значно поза увагою. Скажімо, до загальномовних академічних словників української мови входять оморяди базових форм слів, тому «Словник омонімів української мови» О. Демської та І. Кульчицького, у якому матеріал дібрано зі згаданих словників, подає омоніми за тим самим принципом [3, с. 12]:

БІГУН І, á, ч., заст. 1. Полюс. 2. Щось цілком протилежне.

БІГУН ІІ, á, ч. Спаровані камені у дробильній машині.

БІГУН ІІІ, á, ч. Вісь у дверях, воротях.

Як зазначає Е. Аврам'юк, яка досліджувала польську міжпарадигматичну омонімію, її «важко описувати за допомогою традиційних лексикографічних підходів, бо прийнятий у них спосіб презентації мовного матеріалу подає лише омонімію назв лексем» [15, с. 9].

Із появою систем автоматичного опрацювання тексту, великих текстових корпусів та необхідності аналізу тексту на різних мовних рівнях функційний аспект набув особливої актуальності. Це зумовлено тим, що змінне слово у тексті репрезентовано тільки у вигляді певної словоформи [11, с. 318], тобто під час граматичного аналізу тексту ми фактично маємо справу із граматичними формами слів у контексті (слововживаннями), а не вихідними (лексикографічними, канонічними) формами слів. Вирішення проблеми неоднозначності лексико-граматичного трактування реалізованого в контексті слова є одним із найактуальніших завдань прикладної лінгвістики.

Сучасні системи опрацювання тексту передбачають такі етапи аналізу тексту, як попередній поділ на слова й речення, граматичний та семантичний аналіз. Граматичний аналіз складається з морфологічного й синтаксичного. Відповідно, у сфері автоматичного опрацювання тексту найбільшої уваги приділяють двом видам неоднозначності: неоднозначності слів (лексичної та граматичної) та неоднозначності синтаксичних конструкцій. Нездатність системи правильно граматично проінтерпретувати одиницю тексту на морфологічному рівні виявляється в неправильних результатах аналізу на вищих рівнях, і зрештою до некоректних результатів роботи систем, де використовується граматичний аналіз тексту, а саме: машинного перекладу, контент-аналізу, систем перевірки правопису, лексикографічних, корпусних досліджень тощо. Тому після морфологічного аналізу тексту в системах опрацювання природної мови потрібне граматичне уоднозначнення або деомонізація [2, с. 285], результатом чого будуть правильно визначені граматичні характеристики словоформ у тексті.

Власне ми розглядатимемо граматичну неоднозначність із позицій текстоцентричного підходу. Граматичними омонімами вважатимемо формально тотожні граматичні форми або конструкції, що мають різне граматичне значення [9, с. 9]. І відповідно, граматичну багатозначність словоформ у тексті називатимемо граматичною омонімією або вужче, на рівні словоформ – морфологічною омонімією (омоформією).

Ще в другій половині минулого століття вийшло друком «Типологічне дослідження морфологічної омонімії різних мов» чеського лінґвіста Ї. Крамського [22]. Граматичну омонімію розглядали у своїх працях чеська дослідниця М. Тєшітелова, польські лінгвісти Д. Бутлер, К. Вашакова, Е. Аврам'юк, У. Андреєвич, М. Маєвська. Серед українських мовознавців проблеми граматичної омонімії досліджували Л. Кіцила, І. Данилюк (синкретизм), А. Лучик (вигуків), О.Бугаков (прийменників), О.Кушлик (незмінних класів слів), Н. Борисенко (в сучасній іспанській мові), Н. Глібчук та О. Шипнівська (міжчастиномовну морфологічну омонімію).

Метою нашого дослідження є окреслення проблематики одного з видів мовної неоднозначності в тексті – морфологічної омонімії, огляд основних підходів до граматичного уоднозначнення у процесі автоматичного

© Г. Б. Буньо, 2014

морфологічного аналізу, досвіду їх застосування та дослідження можливостей вирішення цієї проблеми для української, польської, чеської та інших флективних мов.

Морфологічна омонімія у тексті

Під час аналізу тексту засобами опрацювання природної мови кожній текстовій одиниці присвоюють набір граматичних характеристик. Морфологічний аналіз передбачає визначення щонайменше частини мови, а також значень відповідних граматичних категорій (грамем) і базової словоформи (леми) [4, с. 43]. Якщо у процесі автоматичного морфологічного аналізу не вдається однозначно проінтерпретувати словоформу, пропонується низка варіантів можливих лем і граматичних характеристик.

Приклад 1: *Пихнув два **рази** димом, смачно затягся, прислухаючись, як у голові колобродить легкий туманець.* (В. Шкляр, «Залишенець»)

Таблиця 1.
Варіанти граматичної інтерпретації слова «рази» у реченні

Лема	Граматичні характеристики
раз	Іменник, загальна назва, чол. рід, множина, Н.в., неістота
раз	Іменник, загальна назва, чол. рід, множина, З.в., неістота
раз	Іменник, загальна назва, чол. рід, множина, К.в., неістота
разити	Дієсл., основне, недок. вид, наказ. форма, 2-а особа одн.

У перших трьох варіантах відрізняється значення відмінка, усі три форми належать до парадигми однієї лексеми і творять т.зв. внутрішньопарадигматичну (внутрішньочастиномовну) омонімію. Дієслівна форма творить з ними міжпарадигматичну міжчастиномовну омонімію.

Приклад 2: *Високий статистичний показник рівня забезпеченості навчальних закладів комп'ютерами не відображає реального **стану** речей.*

Таблиця 2.
Варіанти граматичної інтерпретації слова «стану» у реченні

Лема	Граматичні характеристики
стан	Іменник, загальна назва, чол. рід, однина, Д.в., неістота
стан	Іменник, загальна назва, чол. рід, однина, Р.в., неістота
стан	Іменник, загальна назва, чол. рід, однина, М.в., неістота
станути	Дієсл., основне, док. вид, дійсна форма, майб. час, 1-а ос. одн.
стати	Дієсл., основне, док. вид, дійсна форма, майб. час, 1-а ос. одн.

Перші три та два останні слововживання мають однакову частиномовну належність, тому є внутрішньочастиномовними омонімами. В іменникових словоформ відрізняються лише грамеми категорії відмінка, отже, це внутрішньопарадигматичні омоніми. У двох останніх словоформ лексико-граматичне значення збігається, але відрізняються леми – це омоніми внутрішньочастиномовні міжпарадигматичні. Розрізнення лексем у випадку дієслів відбувається на рівні лематизації – визначення базової словникової форми слова [17, с. 381]. Проте цьому передує визначення відповідного набору граматичних характеристик.

Позаяк система морфологічного аналізу розглядає кожне слово ізольовано, вирішити таку неоднозначність на цьому рівні неможливо, треба звернутися до контексту [23, с. 744]. Це завдання можна вирішити вручну, бо зазвичай людина легко визначає граматичне значення слів у контексті. У системі морфологічного аналізу текстів українською мовою UGTag паралельного польсько-українського корпусу PolUKR передбачено таке ручне уоднозначнення [20]. Однак якщо брати до уваги обсяги сучасних корпусів текстів, якими послуговуються сучасні мовознавчі дослідження (малі – до 1 млн. слововживань, великі – понад 100 млн.) [5], усунення такої неоднозначності вручну – завдання надто трудомістке, тому з'являється все більше напрацювань щодо автоматизації цього процесу.

Частково завдання морфологічного уоднозначнення для української мови вирішував О. Бугаков під час дослідження функціонування прийменників у тексті. Було створено алгоритм встановлення текстових умов зняття функціональної омонімії, коли одним із компонентів омоніма є прийменник; за допомогою дистрибутивного методу знято граматичну омонімію прийменників з іншими граматичними класами [1, с. 62–68, 203–214].

О. Шипнівська в межах свого дослідження сформувала лексикографічні бази даних міжчастиномовних омонімів та лінгвістичну базу даних для дослідження контекстів, де актуалізуються ті чи інші значення омонімічних одиниць; це стало «основою для розробки правил автоматичного усунення міжчастиномовної морфологічної омонімії» в українській мові [12, с. 4]. Обидві праці – на базі Українського національного лінгвістичного корпусу, створеного в Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ [10]. В обмежено доступній версії цього корпусу морфологічне уоднозначнення практично відсутнє, як і для українських текстів польсько-українського паралельного корпусу (PolUKR) [7; 8]. У доступному в мережі «Корпусі Української Мови» граматичне уоднозначнення потребує значного доопрацювання [7; 21].

Огляд підходів до граматичного уоднозначнення

Відповідно до способу отримання контекстної інформації, на основі якої відбувається розрізнення слів, виокремлюють такі основні підходи до граматичного уоднозначнення у процесі автоматичного морфологічного аналізу [29, с. 108; 17, с. 381; 16, с. 95]:

– ймовірнісні (англ. «stochastic», «probabilistic»; також: статистичні, на основі машинного навчання):

– контрольованого навчання (супроводжуваного людиною, англ. «supervised);

– машинного самонавчання (без супроводу людини, англ. «unsupervised»);

– на основі правил, розроблених вручну (надалі: «на основі правил», англ. «rule-based»; не плутати з правилами, сформованими на основі машинного навчання).

На думку М. Тєшітелової, «морфологічну омонімію слід досліджувати як у системі мови, так і в контексті, використовуючи статистичні методи, оскільки йдеться про омонімію як фактор економії, який необхідно характеризувати квантитативно» [6, с. 81].

Статистичні методи дають змогу обрати найвірогіднішу граматичну інтерпретацію словоформи в контексті на основі статистичних даних.

Система машинного навчання аналізує певний текст, тренується на ньому, розпізнає деякі закономірності і на їх основі може робити певні узагальнення. Згідно з набутою інформацію про закономірні властивості словоформ у всіх контекстах, які система проаналізувала, вона може робити прогнози щодо найвірогіднішої граматичної інтерпретації словоформи у нових текстах.

Методи контрольованого машинного навчання роблять ймовірнісний прогноз після тренування на корпусі текстів повністю або частково розміченого інформацією про словоформи, а методи машинного самонавчання дозволяють працювати з нерозміченим корпусом [31].

Системи морфологічного аналізу на основі цього методу створено для англійської мови (Brill tagger, RDRPOSTagger) та адаптовано до деяких флективних мов [14; 28]. Ці аналізатори використовують методику трансформаційних правил, виведених в результаті машинного навчання. Загалом точність уоднозначнення в корпусах текстів англійської мови ймовірнісними аналізаторами перевищує 97% [19, с. 2949].

Застосування ймовірнісних методів не потребує великих зусиль, якщо дослідник знається на методології. Залучення великих за обсягом ресурсів робить їх досить ефективними, принаймні для англійської мови. Вони дозволяють зменшити відсоток неоднозначності, але не вирішують проблеми повністю, особливо для мов з відносно вільним порядком слів у реченні.

Методи на основі правил полягають у використанні вручну розроблених та формалізовано представлених правил, обмежувальної граматики, у якій кожне правило на основі контекстного оточення неоднозначної словоформи дозволяє або унеможливлює присвоєння їй певної грамеми. Правила можуть застосовуватися циклічно багато разів до максимального зменшення кількості варіантів граматичної інтерпретації словоформи. Перший великий аналізатор на основі контекстних правил TAGGIT містив 3300 правил і досягав уоднозначнення у Браунівському корпусі точністю 77%.

Методи на основі правил не поступаються статистичним, і навіть краще відповідають мовам із вільним порядком слів у реченні [25, p. 26–44; 17, с. 381; 24]. Щоби скористатися цим методом, потрібна інформація щодо типів і моделей морфологічних омонімів та особливості їх функціонування в тексті. Варто зважати на те, що:

– цей метод вимагає компетенції і часто значних зусиль від розробника;

– можливе замкнене коло, коли для морфологічного уоднозначнення потрібна інформація синтаксична чи лексична, а водночас для синтаксичного чи лексичного уоднозначнення потрібна морфологічна;

– характер проблеми й обсяг завдання залежить також від ефективності роботи самого граматичного аналізатора [27]; якщо існує кілька аналізаторів для мови, то варто спробувати їх спільне використання, принаймні для польської мови такий досвід був успішний [19].

Отже, добре написані правила уоднозначнення можуть значно покращити результати деомонізації [25]. Але позаяк цілу граматику часто розробити складно, цей метод доцільно поєднувати з ймовірнісним [17, с. 384]: скажімо, спробувати отримати правила уоднозначнення за допомогою статистичних методів і розробити правила для випадків, яких не було враховано за допомогою статистичних методів [26, с. 152]. Екпериментально доведено, що результати комбінації методів граматичного уоднозначнення кращі, ніж використання лише одного з них, зокрема, статистичного. [18; 30; 26].

У системі морфологічного аналізу UGTag для української мови передбачено прості правила для автоматичного уоднозначнення прийменників на основі статистичного аналізу. Надалі розробники планують поєднати правила і статистичний аналіз уоднозначнених даних [20].

Актуальним залишається питання, які типи текстової інформації можуть бути стрижневими для вирішення граматичної неоднозначності, і наскільки близько в тексті до цільового слова вони мають бути. О. Бугаков та О. Шипнівська довели, що для контекстуального уоднозначнення важливо визначити типи та моделі омонімії та їх функціонування в контексті. У дослідженні О. Шипнівської розпізнавальними для усунення міжчастиномовної омонімії були граматичний і лексико-граматичний контексти [13, с. 42]. О. Бугаков виявив, що стиль тексту може враховуватися при укладанні правил визначення значення омографа в контексті [1, с. 53].

Відкритим є питання вибору методів вирішення лексичної багатозначності та їхнього оцінювання, зокрема вибору оптимального варіанту для української мови в умовах, коли практичних розробок дослідників немає у відкритому доступі, або їх не впроваджено в загальнодоступні ресурси, де передбачено автоматичне опрацювання тексту. Перспективними з огляду на позитивний досвід використання для флективних мов є методи на основі правил та поєднання підходів до граматичного уоднозначнення словоформ.

Висновки. Рівень складності завдання граматичного уоднозначнення текстових словоформ та вибір методології уоднозначнення значно залежить від типологічних ознак мови й наявних мовно-інформаційних та людських ресурсів. Для високофлективних мов завдання ускладнюється через багату словозміну, а також відносно вільний порядок слів у реченні. Підтверджено важливість подальшого дослідження морфологічної парадигматики та її зв'язку з іншими мовними рівнями задля простеження закономірностей, які допоможуть з вибором способу уоднозначнення. На нашу думку, варто застосовувати методи граматичного уоднозначнення на основі правил, а також комбінувати ці методів зі статистичними.

Література:

1. Бугаков О. В. Функціонування прийменників в українському тексті: морфологічний та семантико-синтаксичний аспекти.: дис. … канд. філолог. наук : 10.02.01 / О. В. Бугаков. – Київ, 2005. – 234 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Демська О. Словник омонімів української мови / О. Демська, І. Кульчицький. – Л. : Фенікс, 1996. – 224 с.

4. Демська-Кульчицька О. М. Базові поняття корпусної лінгвістики / О. М. Демська-Кульчицька // Українська мова. – 2003. – №1 (6). – С. 40–45.

5. Демська-Кульчицька О. М. Корпуси мов і один із можливих підходів до проектування корпусу текстів української мови / О. М. Демська-Кульчицька // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. – Вип. 13. – Д. : ДонНу, 2005. – С. 8–16.

6. Кіцила Л. Чеські та словацькі мовознавці про омонімію / Лідія Кіцила // Проблеми слов'янознавства. – Л., 1999. – Вип. 50. – С. 77–85.

7. Корпус української мови Лабораторії комп'ютерної лінгвістики КНУ ім. Т. Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209

8. Коциба Н. Морфосинтаксичне тагування польсько-українського паралельного корпусу (PolUKR) [Електронний ресурс] / Н. Коциба // Proceedings of the International Conference «MegaLing'2008. Horizons of Applied Linguistics and Linguistic Technologies. – Kyiv, 2009. – Режим доступу : http://www.domeczek.pl/~natko/papers/megaling2008.pdf

9. Смірнова Є. С. Англійська мова : навч.-метод. посіб. / Є. С. Смірнова, Г. А. Чередніченко. – К. : НУХТ, 2011. – 180 с.

10. Український національний лінгвістичний корпус УМІФ НАНУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/

11. Цоуфал Л. С. Лінгвістичні засади навчання морфології в загальноосвітній школі / Л. С. Цоуфал // Філологічні студії: наук. вісн. Криворіз. нац. ун-ту : зб. наук. пр. – Кривий Ріг, 2012. – Вип. 7, Ч. 2 – С. 315–322.

12. Шипнівська О. О. Структурно-семантичні та функціональні характеристики міжчастиномовної морфологічної омонімії сучасної української мови : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Шипнівська – Київ, 2007. – 19 с.

13. Шипнівська О. О. Структурно-семантичні та функціональні характеристики міжчастиномовної морфологічної омонімії сучасної української мови : дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. О. Шипнівська. – Київ, 2007. – 236 с.

14. Acedański S. A Morphosyntactic Brill Tagger for Inflectional Languages / Szymon Acedański // Advances in Natural Language Processing. – Berlin : Springer Berlin Heidelberg, 2010. – P. 3–14.

15. Awramiuk E. Systemowość polskiej homonimii międzyparadygmatycznej. – Białystok : Wydaw. Uniwersytetu w Białymstoku, 1999. – 242 s.

16. Buitelaar P. Linguistic Annotation for the Semantic Web [Electronic Resource] / Paul Buitelaar, Thierry Declerck // Annotation for the Semantic Web : 96 of Frontiers in Artificial Intelligence and Applications. – 2003. – Mode of access : http://books.google.com.ua/books?id=JMw8Y897c7MC

17. Ezeiza N. Combining Stochastic and Rule-Based Methods for Disambiguation in Agglutinative Languages / N. Ezeiza, I. Alegria, J.M. Arriola, R. Urizar, I. Aduriz // ACL '98 Proceedings of the 36th Annual Meeting of the Association for Comput. Linguistics and 17th International Conference on Comput. Linguistics. – 1998. – Vol. 2. – P. 379–384.

18. Hulden M. Boosting Statistical Tagger Accuracy with Simple Rule-Based Grammars / M. Hulden, J. Francom // Proceedings of the LREC 2012. – Istanbul, 2012. – P. 2114–2117.

19. Kobyliński Ł. PoliTa: A multitagger for Polish / Łukasz Kobyliński // Proceedings of the LREC 2014. – Reykjavík : ELRA, 2014. – P. 2949–2954.

20. Kotsyba N. UGTag: morphological analyzer and tagger for the Ukrainian language [Electronic Resource] / N. Kotsyba, A. Mykulyak, I. Shevchenko // Explorations across languages and corpora: PALC 2009. – Lodz, Łódź studies in language. – v. 24. – 2009. – Mode of access : http://www.domeczek.pl/~natko/papers/PALC-2009_UGTag.pdf

21. Kotsyba, N. Praktyczny przewodnik po korpusach języka ukraińskiego [Electronic Resource] / N. Kotsyba // Praktyczny przewodnik po korpusach języków słowiańskich. – Warsaw, 2013. – Mode of access : http://www.domeczek.pl/~natko/papers/przewodnik-korp-ukr2013.pdf

22. Krámský J. A typological study of morphological homonymy in languages // Papers in General Linguistics. – The Hague: Mouton, 1974. – P. 156–180.

23. Lezius W. A Freely Available Morphological Analyzer, Disambiguator and Context Sensitive Lemmatizer for German / W. Lezius, R. Rapp, M. Wettler // P. of the 36th Annual Meeting of the Assoc. for Comp. Ling. and 17th International Conf. on Comp. Ling. – 1998. – Vol. 2. – P. 743–748.

24. Oliva K. The Linguistic Basis of a Rule-Based Tagger of Czech / K. Oliva, M. Hnátková, V. Petkevic, P. Kveton // Text, Speech and Dialogue: Third International Workshop, TSD 2000. – Brno: Springer, 2000. – P. 3–8.

25. Petkevič V. Reliable Morphological Disambiguation of Czech: a Rule-Based Approach is Necessary / V. Petkevič // Insight into the Slovak and Czech Corpus Linguistics (Šimková M. ed.). – Veda, Bratislava, 2006. – P. 26–44.

26. Piasecki M. Polish Tagger TaKIPI: Rule Based Construction and Optimisation / Maciej Piasecki // Proceedings of the SIIS'11. – Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2012. – P. 359–369.

27. Radziszewski A. Taggers gonna tag: an argument against evaluating disambiguation capacities of morphosyntactic taggers [Electronic Resource] / Adam Radziszewski; Szymon Acedański // Proceedings of TSD 2012. – Mode of access : http://nlp.pwr.wroc.pl/ltg/files/publications/taggereval.pdf

28. RDRPOSTagger: A Ripple Down Rules-based PoS Tagging Toolkit [Electronic Resource]. – Mode of access : http://rdrpostagger.sourceforge.net/

29. Sak H. Morphological Disambiguation of Turkish Text with Perceptron Algorithm / H. Sak, T. Güngör, M. Saraçlar // CICLing 2007 Conference. – Mexico City, Mexico, February 18–24, 2007. – P. 107–118.

30. Spoustová D. Combining Statistical and Rule-Based Approaches to Morphological Tagging of Czech Texts / D. Spoustová // The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics № 89 – 2008. – P. 23–40.

31. Yatbaz M. Unsupervised Morphological Disambiguation Using Statistical Language Models [Electronic Resource] / M. A. Yatbaz, D. Yuret // NIPS 2009. – Whistler, 2009. – Mode of access : www0.cs.ucl.ac.uk/staff/rmartin/grll09/yat1.pdf

УДК 811.111: 37

О. І. Ванівська, Д. М. Дубравська,
Львівська комерційна академія, м. Львів

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ КОМПОЗИТІВ-КОЛОРАТИВІВ

Стаття присвячена дослідженню колоративних композитів. Виокремлено сім структурних моделей, за якими вони утворюються. Прораховано кількісно з якими з базових колірних компонентів їх утворюється найбільше. Проаналізовано морфологічні ознаки композитів-колоративів та описано деякі винятки.

Ключові слова: *колоративи, композити, морфологічні ознаки, складні слова, словоскладання, структурні моделі.*

Статья посвящена исследованию колоративных композитов. Выделено семь структурных моделей, за которыми они образуются. Просчитано с какими базовыми цветами их образуется наибольшее количество. Проанализировано морфологические признаки композитов-колоративов и описаны некоторые исключения.

Ключевые слова: *колоративы, композиты, морфологические признаки, сложные слова, словообразование, структурные модели.*

The article deals with the investigation of colourative composites. Seven structural models on which they are formed are singled out. There are calculated the basic colours which they are mostly formed with. The morphological signs of the colourative composites are analyzed and some exceptions are described.

Key words: *colouratives, composites, morphological signs, compound words, compounding, structural models.*

Постановка проблеми. Швидкий темп сучасного життя, розвиток різних галузей науки і техніки, суспільні, політичні, економічні та й інші сфери діяльності людини і суспільства, де зміни відбуваються постійно, знову і знову потребують лексико-семантичних засобів вираження тих реалій, які постають перед нами щодня. Саме екстралінгвальні (зміни в суспільно-політичному, соціально-економічному житті, процес глобалізації, потреби комунікації і ін.) та інтралінгвальні чинники (тенденція до економії мовних зусиль, необхідність вибору і застосування найоптимальніших лексичних одиниць для ефективного вираження думки) зумовлюють появу нових слів, виразів, фраз, тощо. Одним з основних способів поповнення словника є саме словоскладання, в результаті чого часто ми отримуємо слова, які називаємо композитами. Чимало досліджень проводилося з даної проблематики, але вона й досі не перестає бути актуальною, потрібною і цікавою для опрацювання, адже велика кількість новоутворень в мові вимагає постійного вивчення. Саме дослідженню структурних моделей утворення композитів-колоративів, функціонування їх як окремих лексичних одиниць у сучасному словнику англійської мови, опису їх морфологічних ознак присвячена наша стаття.

Мета дослідження – виокремити композити-колоративи, проаналізувати структурні моделі, за якими вони утворюються та описати вихідні морфологічні ознаки колоративних композитів і можливі винятки таких утворень.

Об'єктом дослідження є англійські композити-колоративи як окремі одиниці мови.

Предметом вивчення є структурні моделі і морфологічні ознаки композитів із такими колірними компонентами як чорний, білий, червоний, жовтий, синій, зелений, рожевий, сірий, фіолетовий, коричневий.

Матеріалом дослідження є сучасний словник англійської мови The New Oxford American Dictionary [20], звідки методом суцільної вибірки відібрано корпус композитів-колоративів, який налічує 502 одиниці, а також Британський національний корпус текстів (BNC) [16], з котрого взято приклади використання таких лексем в автентичному мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Словоскладання – найпродуктивніший спосіб словотвору в англійській мові. Цю проблему досліджували в різних аспектах чимало вітчизняних та зарубіжних науковців (див. О. С. Кубрякова [2; 3], М. Д. Степанова [14], О. Д. Мешков [7], А. Е. Левицький [4; 5; 6], Л. Ф. Омельченко [8; 9; 10], М. М. Полюжин [11; 12], Ю. А. Зацний [1], J. V. Arnold [15], O. Jespersen [18], H. Marchand [19] та інші).

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років тенденція до спрощення (*language simplicity*) та економії мовних зусиль, вплив екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників виливається, на думку О. А. Стишова у «сконденсовану, економну номінацію нових понять та реалій за допомогою вже наявних у мові слів (прагматична потреба) й одночасному набутті ними образності, влучності, емоційності та експресивності» [13, с. 21]. Загалом існує велика кількість композитних утворень в англійській мові, які можуть складатися з двох, трьох, чотирьох і більше основ, проте переважна більшість з них складається з двох основ. Так, І. В. Арнольд дає наступне визначення: «складним словом (композитом) називається об'єднання двох або, рідше, трьох основ, що функціонує як одне ціле і виділяється в складі речення як особлива лексична одиниця, завдяки своєї цільнооформленості» [15]. У свою чергу, О. Єсперсен у своїй книзі «A Modern English Grammar» виділяє певні відносини між компонентами складного слова, а саме таке: перший компонент може означати суб'єкт: ***sunrise, earthquake***; об'єкт: ***dog-show***; місце: ***garden-party, air-mail***; час: ***nightmare***; ціль: ***flagstaff***; засіб, інструмент: ***gunshot***; або ж те, що міститься в другому компоненті: ***stone-fruit***. Складні слова в сучасній англійській мові, як стверджує Ю.А.Зацний, утворюються за зразком деякого простого слова, яке в результаті може призвести до появи нової моделі, компонент якої з часом виконував вже функцію суфікса. Так виникло слово ***home-sitter*** за аналогією з ***baby-sitter*** [1, с. 10].

Зауважимо, що написання композитних новоутворень варіюється, тобто вони можуть бути написані як разом, так і окремо чи через дефіс: ***greenback, redwing, pinkeye, white balance, purple prose, black fly, yellow-***

© О. І. Ванівська, Д. М. Дубравська, 2014

belly, brown-nose, blue-collar, тощо. Хоча в сучасній англійській мові усе більше підсилюється тенденція до злитого написання складних слів. Цим самим підкреслюється їх монолітність. Композитами-колоративами називаються такі складні слова, структурна модель якого складається хоча б з двох компонентів, один з яких прикметник (*Adj*) – колір, а другий – повнозначна лексема, (наприклад іменник *N*). О.С. Кубрякова вважає продуктивною модель, за якою утворюється велика кількість слів, а активною – за якою утворюється багато нових одиниць [2, с. 21].

Морфологічна ознака полягає у встановленні єдності складного слова і приналежності усіх його компонентів (чи то двох, чи трьох, чи ін.) до тієї чи іншої частини мови.

Оскільки, згідно з твердженням дослідників Б. Берліна та П. Кея [17], первинний характер носять так звані базові колірні терміни (basic color terms) – *black, white, yellow, red, green, blue, brown, gray, purple, pink* – і вони представляють основні колірні концепти, ми взяли до уваги саме цих десять лексем при дослідженні композитів-колоративів. Найбільше таких утворень з кольорами *black* – 108*, white* – 90 та *red* – 87*,* а далі слідують *blue* – 64*, green* – 62*, yellow* – 30*,brown* – 28*, gray* – 21*, purple* – 7*, pink* – 5.

Так, шляхом суцільної вибірки виокремлено 502 композити-колоративи, які утворені за такими сімома структурними моделями: 1)*Adj+N* (***greywater, brown bagging, redneck, bluepencil, greymail, purple heart, white-eye***), 2)*Adj+Adv* (***brownout, blackout***), 3)*Adj+Adj* (***blue-printed, red-green***), 4) *Adj+V* (***blueprint***), 5)*Adj+N+N* (***white snakeroot, Bluegrass State, black bottom pie, purple-leaf plum, red-light district, blue-dog contract***), 6)*Adj+Adj+N* (***blue-eyed Marry, black-eyed pea***), 7)*Adj+Adj+N+N* (***yellow-bellied sapsucker***). Слід одразу зазначити, що 94% таких колоративних композит є двоскладовими і лише – 6% трьохскладовими і чотирьохскладовими. Наприклад: *He's got his own little* ***black book*** *and his own sting operation. NEXT Thursday's elections will mark a* ***red-letter day*** *for tens of thousands of Chileans who have been exiled by Pinochet's harsh rule. It does not help that the Singapore dollar has been appreciating against not only the* ***greenback*** *but also the currencies of Singapore's three main trading rivals: Hong Kong, Taiwan and Korea. Her dessert of* ***blueberry*** *gateaux was untouched. We always said that he was a* ***yellow-belly*** *person! The* ***white blood cell*** *transfusions had to be given twice before conception, then several times during the pregnancy until it was safely established at around four months. She had a terrible* ***pinkeye****! The company insists that a takeover would give it only 22 per cent of the total market for white and* ***brown goods*** *– everything from washing machines and fridges to video recorders and hi-fi – and small electrical appliances. She has several mares in the* ***Blue Grass State****, and has visited top stud farms there, accompanied by her racing manager, Karl Caernarvon* (де ***Blue Grass State –*** це псевдонім штату Kentucky).

Без сумніву, найактивнішою і найпродуктивнішою моделлю утворення композитів-колоративів є структурна модель *Adj+N*, за якою утворюється абсолютна більшість таких складних слів. У результаті такого складання лексема (композит) стає, як правило, іменником, адже композити переважно набувають морфологічних ознак другого компонента. Наприклад: *Previously, sources said, SunSoft required an up-front payment of $120,000 to qualify for a 55% discount, a practice that worked against small reseller and laid the seeds for a* ***grey-market*** *developing*; де ***grey-market*** – an unofficial market or trade in something. *Familiarity with the contents of the* ***Blue Book****, especially to whom the City Code applies and the main rules and general principles of the Code is important*; де ***Blue Book –*** 1) a report issued by the government, або ж 2) a listing of socially prominent people; *Eventually I got myself an editor who explained to me how to write a book, more or less, and what* ***purple-prose*** *was, and all of that*; де ***purple-prose*** – a prose that is too elaborate or ornate.

Проте тут ми зауважили деякі винятки. Так, композит ***bluepencil***, структурна модель якого *Adj+N*, набуває морфологічної ознаки дієслова. Наприклад: *We have* ***to bluepencil*** *this manuscript until tomorrow morning*. Або ж лексема ***blue-ribbon*** стає не іменником, а прикметником: *It was the most* ***blue-ribbon*** *event I've ever been to*. Або ж композит ***blue-sky*** також стає прикметником: *You've got an absolutely* ***blue-sky*** *research and we can't accept it*. А от такий колоративний композит як ***brownout***, структурної моделі *Adj+Adv* набуває морфологічної ознаки іменника: *When the AccuCard detects an interruption in power, it warbles, gives you the '****brownout****!' message, and if the condition continues for longer than a second it'll save the disk*. Те саме часто (але не завжди) відбувається і з композитом ***blackout***: *All he remembered was being strapped to a couch, the sudden fear, the cold touch of electrodes to Lis head, and the convulsive shock before* ***the blackout***. Також, згідно з даними в BNC, він може виконувати роль прикметника: *She drew the thick* ***blackout*** *curtains and the nightly ritual was finished*. Якщо брати до уваги трьохскладові і чотирьохскладові композити-колоративи, які утворюються за вище згаданими структурними моделями, то вони у 100% прикладів є іменниками, набувають морфологічної ознаки останнього компонента складного слова.

Висновки. Таким чином, у результаті дослідження ми з'ясували, що композити-колоративи можуть утворюватися за сімома структурними моделями, проте найпродуктивнішою та найактивнішою з них є структурна модель *Adj+N*, за якою утворюється абсолютна більшість таких лексем. Такі складні слова, структура яких налічує більше двох компонентів є малочилельними і безпосередньо у нашому дослідженні не перевищують кількості у 4%. Було визначено також, що композити-колоративи не завжди освоюють морфологічні ознаки другого, а точніше, останнього компонента складного слова і виокремлено винятки таких колоративних композит, де вони належать до іншої частини мови, а не тієї, яка є в складі лексичної одиниці. Перспективним, на нашу думку, є подальше вивчення таких композит-колоративів, наприклад дослідження їхнього вживання у різних жанрах і регістрах мовлення, виявлення їх ергономічних характеристик і вживання мовцями різних вікових груп. Варто приділити увагу також і іншим композитним утворенням, які будуються за іншими структурними моделями.

Література:

1. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті – 90-ті роки XX століття: автореф. дис... д-ра. філол.наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. А. Зацний. – К., 1999. – 19 с.

2. Кубрякова Е. С. Что такое словообразование / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1965. – 78 с.

3. Кубрякова Е. С. Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики / Е. С. Кубрякова // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц: [межвуз. сборн. науч. трудов] / Пятигорский гос. пед. ин-т иностр. яз. – Пятигорск, 1988. – С. 3–23.

4. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка / А. Э. Левицкий. – К. : «АСА», 1998. – 362 с.

5. Левицкий А. Э. Особенности реализации языковым знаком нетипичных функций в процессекоммуникации [Електронний ресурс] / А. Э. Левицкий // Культура народов Причерноморья. – Т. № 32. – Режим доступу : http://www.ccssu.crimea.ua/tnu/magazine/culture/culture32/index.htm

6. Левицький А. Е. Українська зіставна лексикологія початку XXI століття: перспективні напрями / А. Е. Левицький // Вісник Житомирського держ. ун-ту. ім. Івана Франка. – Житомир, 2006. – № 27. – С. 35–39.

7. Мешков О. Д. Семантические аспекты словосложения английского языка / О. Д. Мешков. – М. : Наука, 1986. – 208 с.

8. Омельченко Л. Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке: на материале прилагательных и глаголов / Л. Ф. Омельченко. – М. : Высшая школа, 1981. – 173 с.

9. Омельченко Л. Ф. Английская композита: структура и семантика: дис. на соиск. учен. степ. доктора фил. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Л. Ф. Омельченко. – К., 1989. – 493 с.; Омельченко Л. Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке: на материале прилагательных и глаголов / Л. Ф. Омельченко. – М. : Высшая школа, 1981. – 173 с.

10. Омельченко Л. Ф. Английская композита: структура и семантика: дис. на соиск. учен. степ. доктора фил. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Л. Ф. Омельченко. – К., 1989. – 493 с.

11. Полюжин М. М. Функциональное словосложение и префиксальные ономасиологические категории в английском языке / М. М. Полюжин, Л. Ф. Омельченко. – Ужгород : Изд-во УжГУ, 1997. – 100 с.

12. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 240 с.

13. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олександр Анатолійович Стишов; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 2003. – 35 с.

14. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М.Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высшая школа, 1984. – 264 с.

15. Arnold J. V. The English Word. – M., 1986. – 240 p.

16. British National Corpus [XML Edition]. – Distributed by Oxford University Computing Services on behalf of the BNC Consortium, 2007.

17. Berlin B. A. Basic Color Terms: their Universality and Evolution / B. A. Berlin, P. Kay. – Berkley; Los Angeles: University of California Press, 1969. – 178 p.

18. Jespersen O. Language, Its Nature, Development and Origin, London – New-York, 1985. – 354 c.

19. Marchand H. The Categories and Types of Present-day English Word-Formation / H. Marchand. – Alabama : University of Alabama Press, 1966. – 379 p.

20. The New Oxford American Dictionary [Kindle version] / edited by Angus Stevenson and Christine A. Lindberg. – OUP, 2010.

УДК 81'367.7

Л. П. Войналович,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАЙМЕННИКА *IT* В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

*Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування займенника **it** в англійській мові. З'ясовано, що займенник **it** в англійській мові може виступати в ролі особового, вказівного, емфатичного та ввідного займенника, а також як особовий займенник в безособових реченнях, де він виступає підметом.*
***Ключові слова:** особливості, займенник, особовий, вказівний, емфатичний, ввідний.*

*Статья посвящена исследованию особенностей функционирования местоимения **it** в английском языке. Установлено, что местоимение **it** в английском языке может выступать в роли личного, указательного, эмфатичного и вводного местоимения, а также как личное местоимение в безличных предложениях, где он выступает в функции подлежащего.*
***Ключевые слова:** особенности, местоимение, личное, указательное, эмфатическое, вводное.*

*The article deals with the peculiarities of the functioning of the pronoun **it** in the English language. Emphasis rests on the fact that the pronoun **it** in the English language can function as a personal, demonstrative, emphatic and introductory pronoun, and also as a personal pronoun in impersonal sentences, where it serves as a function of the subject.*
***Keywords:** peculiarities, pronoun, personal, demonstrative, emphatic, introductory.*

Проблемою вивчення займенника як частини мови займалася велика кількість як зарубіжних, так і вітчизняних лінгвістів. Вона залишається актуальною і тепер у зв'язку з постійним розвитком мови.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей функціонування займенника ***it*** в англійській мові.

У сучасній англійській мові дослідники виділяють такі розряди займенників, за якими вони розподілені відповідно до їх значення та функцій, які вони виконують: особові, вказівні, присвійні, зворотні, запитальні, взаємні, відносні, з'єднувальні, неозначені, загальні, заперечні. Виділяють також граматичні категорії займенників: категорія числа, відмінка та особи [1, с. 53; 3, с. 160-161]. Щодо категорії числа, то в англійській мові деякі групи займенників можуть утворювати однину та множину: I – we, that – those, this – that, other – others. Категорія відмінка виражена неоднаково, зазвичай займенники мають два відмінки: somebody – somebody's, anyone – anyone's, no one – no one's, nobody – nobody's. Особові та питальний займенник who мають називний та об'єктний відмінки: who – whom, I – me, he – him, she – her, we – us, they – them. Особові, присвійні та зворотні займенники мають категорію особи. Перша особа: I, we, my, our, myself, ourselves. Друга особа: you,,your, yours,yourself, yourselves. Третя особа: he, she, it, him, her, they, them, their, theirs.

Особовий займенник ***it*** використовується в реченні для заміни неживих

істот, предметів чи абстрактних понять при їхньому повторному вживанні. В реченні цей займенник може виступати: 1) підметом: *I have read a book. **It**'s interesting;*2) додатком: *He picked up a rose and looked at **it**.* Відповідно до цього ***it*** має називний та об'єктний відмінки.

Аналіз наукової літератури з даної проблематики свідчить, що особовий займенник ***it*** використовується в безособових реченнях, які позначають явища природи та навколишнього середовища, виміри часу та відстані та опису загального стану речей. На відміну від української мови, де в безособових реченнях підмет відсутній, в англійській мові завжди існує підмет, виражений займенником ***it.*** В реченнях такого типу ***it*** виконує лише граматичну функцію формального підмета [2], наприклад:

***It** was extremely cold the day before yesterday. **It** was raining all day long.*
***It**'s still 50 km from here to village. **It**'s 9 o'clock already. **It**'s time to get up.*
***It**'s fantastic. **It**' s useless. **It**'s OK.*

З огляду на приклади, слід зазначити, що хоча граматичне значення формального підмета займеннику ***it*** в таких реченнях присутнє, лексичне значення він втрачає, та, як правило, на українську мову не перекладається.

Також займенник ***it*** має виразне вказівне значення та може вживатися в ролі вказівного займенника. У цьому випадку ***it*** ставиться на початку речення, за ним частіше всього слідує складений іменний присудок. Займенник може вказувати на особу, предмет або неживу істоту [2], наприклад:

***It**'s Sarah Smith. **It**'s my husband. **It**'s his house.*

В англійській мові широкого вжитку також набули речення з емфатичним займенником ***it.*** Емфатичне або ж підсилююче ***it*** використовується в реченні для створення додаткового акценту для позначення того, на що потрібно звернути увагу у мовній ситуації. Воно використовується коли ***it*** вживається в реченні з іменною частиною складеного присудка (предикативом). Слово в предикативній позиції стає більш виразним, внаслідок цього воно перетворюється в інформаційний центр речення. Частина речення з емфазою вводиться вказівним займенником ***that*** або з'єднувальним займенником ***who:***

***It** is Marry **who** told them about that. **It** was there **that** we got acquainted.*

Займенник ***it*** також вживається в реченнях як ввідне ***it,*** яке виступає формальним підметом. Формальний підмет не позначає ані людину, ані істоту, ані предмет чи явище. Його головна функція – введення в речення повнозначного підмета [2]. Повнозначний підмет може бути виражений інфінітивом, інфінітивною фразою чи конструкцією, наприклад:

***It** gave him a reason to come. **It** was nice to see you. **It** was important for Ann to be there.*

В сучасній англійській мові також зустрічається вираження повнозначного підмета герундієм, герундіальною фразою чи конструкцією:

© Л. П. Войналович, 2014

***It**'s worth trying. **It** was useless trying to tell him. **It** was not important her reading the article.*

У цьому контексті можлива заміна формального підмета повнозначним:

***It**'s necessary to learn German. – To learn German is necessary.*

***It**'s useful reading books. – reading books is useful.*

У нашій статті ми дослідили особливості функціонування займенника ***it*** в англійській мові на основі роману відомого ірландського письменника та поета О. Уайльда «Портрет Доріана Грея» [4]. Проаналізувавши кількісний склад виділенних займенників ***it***, можна зазначити, що даний займенник виконує різні функції. Нами було виявлено такі випадки: в ролі особового, вказівного, емфатичного та ввідного займенника, а також як особовий займенник в безособових реченнях, де він виступає підметом. Найуживанішим виявилось вживання ***it*** як особового займенника. Другим за кількістю вживання є вказівний займенник ***it.*** Наступним за кількістю вживання є підсилювальний займенник ***it.*** Найменш вживаними виявились ввідне ***it*** та особовий займенник ***it*** в безособових реченнях.

Отже, розглянемо вищезазначені випадки вживання займенника ***it*** на матеріалі роману «Портрет Доріана Грея».

Вживання ***it*** як особового займенника зумовлено необхідністю замінити назви предметів, тварин, рослин, певної ситуації чи думки. Найголовніша причина частого вживання займенників у мові – це прагнення уникнути повторів та урізноманітнення мови.

*My wife is very good at **it** – much better, in fact, than I am* [4, p. 10].

*«I am quite sure I shall understand **it**», he replied, gazing intently at the little golden white-feathered disk* [4, p. 11].

He shall never know anything about it [4, p. 17].

Отже, така частота вживання особового займенника безсумнівно свідчить про його широку розповсюдженість та необхідність постійного використання у мові.

В опрацьованому матеріалі було виявлено випадки вживання ***it*** в безособових реченнях. Зазначений займенник виступає формальним підметом у реченнях такого типу для позначення стану природи та загального стану речей, наприклад:

*Yes, I knew you would; but **it** is quite true, all the same* [4, p. 8].

*How pleasant **it** was in the garden!* [4, p. 18].

***It** is horribly hot in studio* [4, p. 25].

Отже, активність вживання займенника ***it*** в безособових реченнях найменша; це пояснюється тим, що вживання безособових речень, які описують явища чи стани природи доречне в обмежених ситуаціях.

Також у ході дослідження були виявлені випадки вживання ***it*** у ролі вказівного займенника. Займенник у цьому значенні може вказувати на особу, предмет або неживу істоту чи навіть ситуацію в цілому.

*«**It** is your best work, Basil, the best thing you have ever done», said Lord Henry languidly* [4, p. 8].

***It** is a silly habit, I daresay, but somehow it seems to bring a great deal romance into one's life* [4, p. 10].

***It** was not a new world, but rather another chaos* [4, p. 24].

З прикладів випливає, що вказівні займенники виступають у текстах як засіб звернення уваги до предмета чи особи, про яку йдеться у мовленнєвій ситуації. Основна функція ***it*** у даному випадку полягає в ідентифікації та індивідуалізації предмета чи особи, тобто вказівка на унікальність у даній комунікативній ситуації.

У ході дослідження також були виявлені випадки вживання займенника ***it*** для вираження емфатичності. Такі речення використовуються для емоційного забарвлення мовлення, що полягає у виділенні певного елемента висловлювання.

***It** seems to be the only thing that can make modern life mysterious or marvelous to us* [4, p. 10].

***It** was not the conscience that made me do so* [4, p. 12].

***It** is only shallow people who do not judge by appearan*ce [4, p. 26].

Отже, як видно, вживання емфатичних речень робить висловлювання більш виразним, емоційним. Метою таких конструкцій є прагнення підкреслити або виділити якусь важливу думку, щоб привернути до неї увагу читача.

В опрацьованому матеріалі також були виявлені випадки вживання даного займенника в якості ввідного ***it.*** У такому випадку він виступає формальним підметом і призначений для того, щоб ввести в речення повнозначний підмет. У цьому випадку речення з формальним займенником ***it*** можуть розпочинатись вживанням сталих виразів типу: *it's necessary, it's hard, it's clear, it's un/likely, it's useful, it's silly/important, it's better etc.,* наприклад:

***It**'s better not to be different from one's fellows* [4, p. 9].

***It** was charming to have escaped all that!* [4, p. 19].

***It** was absurd to be frightened* [4, p. 26].

З прикладів випливає, що такі сталі вирази надають особливого значення реченню, а саме – значення необхідності, доречності, корисності. Таким чином вони доповнюють другу частину речення, яка містить в собі повнозначний підмет.

Отже, в ході дослідження було виявлено, що займенник ***it*** в англійській мові може виступати в ролі особового, вказівного, емфатичного та ввідного займенника, а також як особовий займенник в безособових реченнях, де він виступає підметом. З'ясувалося, що головною метою функціонування даного займенника в реченні є заміна інших членів речення для уникнення повторів у тексті. Ввідне ***it*** вживається для введення в речення повнозначного підмета, а також має виразне вказівне значення і використовується для того, щоб вказати на особу чи предмет, індивідуалізувати його. Емфатичний займенник ***it*** в свою чергу вживається для більш емоційної забарвленості мовлення.

Література:

1. Каушанская В. Л., Ковнер Р. Л., Кожевникова О. Н. и др. Грамматика английского язика. Пособие для студентов педагогических институтов и университетов. 7-е издание / В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова. – М., 2000. – 320 с.

2. Кобрина Н. А., Корнеева Е. А., Оссовская М. И., Гузеева К. А. Грамматика английского язика: Морфология. Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. Яз». / Н. А. Кобрина, Е. А. Корнеева, М. И. Оссовская, К. А. Гузеева. – М. : Просвещение, 1985. – 288 с.

3. Федоренко О. І. Граматика англійської мови. Теоретичний курс / О. І. Федоренко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ І. Франка, 2006. – 360 с.

3. Wilde O. The Picture of Dorian Gray / O. Wilde. – K. : Dnipro Publishers, 1978. – 232 p.

УДК 821.161.2:811

М. В. Голтвеницька,
Харківська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 36, м. Харків

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ ПІДРЯДНИМ ВІДПОВІДНОСТІ ЯК ОКРЕМИЙ СЕМАНТИЧНИЙ РІЗНОВИД ДЕТЕРМІНАНТНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ УТВОРЕНЬ

У пропонованій статті автор аналізує наявні в синтаксичній науці теорії виділення складнопідрядних речень із підрядним відповідності. Результати проведеного дослідження засвідчили, що складнопідрядні конструкції, головну й підрядну предикативні частини яких з'єднують парні сполучники ***чим… тим****,* ***що… то****,* ***що… тим****,* ***чим… то****,* ***що не… то*** *і* ***що… то не****, належать до складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним підрядним зв'язком, в яких реалізуються семантико-синтаксичні відношення відповідності.*

Ключові слова: *складнопідрядні речення розчленованої структури, детермінантний підрядний зв'язок, семантико-синтаксичні відношення відповідності, парний сполучник.*

В предлагаемой статье автор анализирует существующие в синтаксической науке теории виделения сложноподчиненных предложений с придаточным соответствия. Результаты проведенного исследования показали, что сложноподчиненные конструкции, главную и придаточную предикативные части которых соединяют парные союзы ***чим… тим****,* ***що… то****,* ***що… тим****,* ***чим… то****,* ***що не… то*** *и* ***що… то не****, принадлежат к сложноподчиненным предложениям расчлененной структуры с детерминантной подчинительной связью, в которых реализуются семантико-синтаксические отношения соответствия.*

Ключевые слова: *сложноподчиненные предложения расчлененной структуры, детерминантная подчинительная связь, семантико-синтаксические отношения соответствия, парный союз.*

In this paper the author analyzes theories of allocation of complex sentences with subordinate compliance available in the syntactic science. Results of the study showed that the complex constructions which main and subordinate predicate parts are connected with the paired conjunctions ***чим… тим****,* ***що… то****,* ***що… тим****,* ***чим… то****,* ***що не… то*** *і* ***що… то не…*** *belong to complex sentences of segmented structure with a determinant subordinate connection where semantic-syntactic compliance correlation are implemented.*

Key words: *complex sentences of segmented structure, determinant subordinate connection, semantic-syntactic compliance correlation, paired conjunction.*

Незважаючи на значну кількість досліджень щодо особливостей утворення й реалізації складнопідрядних речень, деякі їхні семантичні різновиди до цього часу залишаються поза увагою мовознавців. Результати ознайомлення з науковою літературою засвідчують, що складнопідрядні речення на зразок: ***Чим*** *ближче свято,* ***тим*** *сильніше хочу тебе бачити* (Г. Гусейнов) або ***Що*** *далі вони заглиблювалися в сад,* ***то*** *чимраз більше він вивищувався і вивищувався на їхніх очах* (Ю. Винничук) належать до найменш вивчених у сучасній синтаксичній науці. До аналізу цих синтаксичних утворень неодноразово зверталися українські й російські синтаксисти [1; 5; 10; 16; 18 та ін.], речення такого типу ставали предметом розгляду в навчальних посібниках і монографіях [2; 8; 12; 32 та ін.], проте дотепер не вироблено одностайного підходу щодо їх потрактування і кваліфікації. У зв'язку з цим виникає необхідність їхнього детального вивчення, що й підтверджує актуальність порушеної проблеми.

Мета нашої розвідки – простежити еволюцію поглядів на речення наведеного зразка й довести, що вони належать до самостійного семантичного класу детермінантних складнопідрядних речень, між головною і підрядною частинами яких складаються відношення відповідності.

Огляд синтаксичної літератури дає можливість проаналізувати, узагальнити й систематизувати теорії виділення семантико-синтаксичного відношення відповідності у складнопідрядних реченнях. Виокремлюються кілька основних напрямів дослідження, представники яких розглядали синтаксичні конструкції аналізованої семантики.

Так, у праці «Граматика української мови» В. Сімович зауважує, що синтаксичні утворення, в яких «побічне» й головне речення поєднуються за допомогою сполучників ***чим***… ***тим***, належать до порівняльних [28, с. 413]. Цю ідею розвинули С. Є. Крючков і Л. Ю. Максимов у роботі «Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения», кваліфікуючи такі речення як невільні порівняльні конструкції [19, с. 110].

Автори підручника «Сучасна українська мова. Синтаксис» за редакцією професора О. Д. Пономарева [31, с. 164–165], І. Т. Чередниченко [34, с. 121–122], Н. С. Валгіна [4, с. 53–54], А. Ніколова [25, с. 145–146], Т. В. Захарова [15, с. 53–54], Ф. П. Медведєв [23, с. 82–83], М. О. Шелякін у праці «Справочник по русской грамматике» [35, с. 327] визначають аналізований тип речень як складнопідрядні речення зі значенням зіставлення або як речення із зіставними відношеннями між частинами, в яких виражається співвідносність дій за ступенем інтенсивності та зіставляються дві ситуації, що можуть перебувати в повній відповідності або невідповідності чи несиметричних відношеннях [25, с. 145].

С. Г. Ільєнко, розвиваючи погляди на зіставлення й порівняння в складнопідрядному реченні, відносить речення розглядуваного зразка до порівняльно-зіставних складнопідрядних речень розчленованої структури [16, с. 300], відокремлюючи їх від власне порівняльних і власне зіставних.

А. П. Медушевський, В. В. Лобода [24, с. 34], М. П. Івченко [17, с. 542], Б. М. Кулик [20, с. 308–309], кваліфікують структури, де головна й залежна частини поєднуються парним сполучником ***чим***… ***тим****,* як речення з підрядним способу дії. У «Курсі сучасної української літературної мови» автор зазначає: «такі речення, крім основної своєї функції – пояснювати спосіб дії, вживаються для того, щоб підкреслити відповідність між діями головного і підрядного речень» « [20, с. 309].

© М. В. Голтвеницька, 2014

Складнопідрядними реченнями з підрядним міри і ступеня називають аналізований тип речень автори «Курсу сучасної української літературної мови» за загальною редакцією академіка Л. А. Булаховського [22, с. 280–282], Б. М. Кулик у другому виданні свого «Курсу…» за 1965 рік [21, с. 222], П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук [12, с. 271], К. Ф. Шульжук, котрий констатує: «сполучні засоби ***чим… тим, що… то*** вказують, що ступінь вияву ознаки, про яку йдеться в головній частині, залежить від ступеня вияву ознаки, що виражається підрядною частиною» [37, с. 285].

О. М. Гвоздєв потрактовує розглядуваний різновид складнопідрядних речень як такі, що містять підрядне способу дії, міри і ступеня, й наголошує на тому, що з-поміж речень такої семантики «особливе місце посідають конструкції з ***чим… тим*** і з формами вищого ступеня порівняння в обох реченнях; вони передають посилення одного явища залежно від відповідного посилення іншого й поєднують ознаки умовних речень і речень міри» й підтверджує свої висновки таким прикладом: *Чем ближе приближался плот к водопаду, тем быстрее несло его течением (Арсеньев, Дерсу Урзала)* [6, с. 290].

М. У. Каранська, аналізуючи складнопідрядні речення міри, виокремлює з-поміж них речення співвідносної міри зі сполучниками ***чим… тим***, ***що… то*** й засвідчує, що в таких реченнях повідомляється, що міра дії або ознаки головного компонента перебуває у прямому співвідношенні з мірою дії чи ознаки підрядного компонента [18, с. 222].

Як двокомпаративні складнопідрядні речення, в яких розгортаються семантичні відношення зіставлення кваліфікують розглядувані синтаксичні конструкції М. М. Греб [10] та В. Хижнякова [32, с. 153–156].

Є такі видання, автори яких розглядають складнопідрядні речення, де засобом поєднання головної і підрядної частини виступають парні сполучники ***чим… тим*** і ***що… то***, розглядають відразу в кількох структурно-семантичних групах. Це стосується «Русской граматики – 1980», автори якої відносять такі речення і до складнопідрядних нерозчленованої структури з прислівними підрядними [26, с. 467–468], і до складнопідрядних розчленованої структури, що передають зіставні відношення [26, с. 610], і до двокомпаративних складнопідрядних речень зі значенням зіставлення [26, с. 492–493]. Немає одностайності у визначенні і в авторів навчального посібника «Синтаксис української мови. Проблемні питання», котрі аналізують досліджувані синтаксичні утворення і як складнопідрядні речення розчленованого типу із загальним значенням зумовленості, в яких за допомогою підрядного компонента деталізується значення зіставлення [29, с. 582–586], і як складнопідрядні речення з ознаками нерозчленованих і розчленованих конструкцій – двокомпаративні [29, с. 587, 591–593], наголошуючи на тому, що речення цього типу виражають особливі зіставлювальні відношення – з фіксацією пропорційного зростання чи послаблення ознаки [29, с. 591].

Проте така розбіжність у поглядах на аналізовані складнопідрядні речення аж ніяк не додає прозорості в розумінні їхньої сутності. Переважна більшість названих авторів виділяють спільну ознаку для таких утворень: взаємну залежність розвитку явища, про яке йдеться в головній і підрядній частинах, і відповідність чи пропорційну відповідність такого розвитку. Це дає підстави кваліфікувати такі конструкції як речення, де встановлюються семантико-синтаксичні відношення відповідності.

Керуючись цим, І. Р. Вихованець [5, с. 329] в українській синтаксичній науці і В. А. Бєлошапкова [9, с. 734; 3, с. 224; 30, с. 755] в російському синтаксисі вперше виділили з-поміж складнопідрядних утворень речення, в яких між головним і підрядним компонентом складаються відношення відповідності. Цю ідею підтримали й розвинули такі дослідники синтаксису, як Л. Л. Бабалова [1, с. 83], Н Г. Баканова [2, с. 173–174], А. П. Загнітко [14, с. 393, 407], І. Я. Завальнюк [13, с. 285–287], Р. О. Христіанінова [33, с. 222–225], Т. П. Дмитрієва [11], автори підручника «Синтаксис современного русского языка» за редакцією С. В. Вяткіної [27, с. 242–243], а також М. О. Шелякін, котрий, відмовившись від пояснення розглядуваних речень як таких, що передають значення зіставлення, у навчальному посібнику «Функциональная граматика русского языка» виокремлює складнопідрядні речення залежної відповідності зі сполучниками ***чим… тим*** [36, с. 259].

У своєму дослідженні ми спираємося на висновки тих синтаксистів, що кваліфікують синтаксичні утворення типу: ***Чим*** *примітивніший чоловік,* ***тим*** *більше він хоче одружитися з кінозіркою чи фотомоделлю* (В. Даниленко) чи ***Що*** *далі,* ***то*** *частіше згадую* (М. Дочинець) як складнопідрядні речення з підрядним відповідності.

На нашу думку, окреслення семантики таких речень як семантики відповідності є найбільш влучним і виправданим, оскільки ми вважаємо неправомірним віднесення речень зі сполучними засобами ***чим… тим***, ***що… то*** до одного значеннєвого різновиду з реченнями, де головна й підрядна частини поєднуються сполучниками ***ніж***, ***хоч***, ***стільки… скільки***, ***якщо… то***, ***тимчасом… як***, ***тоді як***, про що йшлося в проаналізованих наукових працях, тому що останні мають значення, відмінне від значення відповідності, зокрема виражають порівняльні, допустові, умовні, часово-зіставні семантико-синтаксичні відношення. А це вказує на неможливість того, щоб складнопідрядні речення, в яких використовуються всі названі сполучні засоби, мали одну й ту саму структурно-семантичну організацію.

Крім того, керуючись принципами структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень, в основу якої покладене семантичне навантаження сполучників, можемо стверджувати, що конструкції на зразок: ***Що*** *більше працюєш,* ***то*** *більше ти успішний* (М. Дочинець) і ***Чим*** *жорстокішими ставали більшовицькі репресії в Галичині,* ***тим*** *активнішала військова підготовка ОУН до повстання* (Р. Іваничук) складають різновид складнопідрядних речень, де між головним і підрядним компонентами встановлюються відношення відповідності. Підтвердження цього знаходимо у праці К. Г. Городенської, де дослідниця до сполучників відповідності відносить саме парні сполучники ***чим… тим***, ***що… то***, а також їхні контаміновані варіанти ***що… тим***, ***чим… то*** [8, с. 86–87]. Можливість утворення складнопідрядних речень із підрядним відповідності за допомогою контамінованих сполучників ілюструють такі приклади: ***Що*** *більше працюєш,* ***то*** *більше ти успішний* (М. Дочинець); ***Чим*** *далі –* ***То*** *важче йти* (С. Майданська).

Уважаємо, що складнопідрядні речення, в яких між головною й підрядною предикативними частинами складаються семантико-синтаксичні відношення відповідності, правомірно віднести до класу детермінантних складнопідрядних речень, що мають розчленовану структуру. Складнопідрядні речення досліджуваного різновиду неправомірно класифікувати як прислівні речення нерозчленованої структури [26, с. 467–468] чи двокомпаративні речення, що поєднують ознаки нерозчленованих і розчленованих конструкцій [29, с. 591–593], оскільки зміст підрядної частини стосується змісту всієї головної частини, а не її окремого складника, що підтверджують непоодинокі приклади, зафіксовані у поетичних і прозових творах сучасної української художньої літератури, як-от: *І* ***чим*** *стрімкіше / рветься вона* [душа – *М. Г.*] *вгору*, / ***тим*** *швидше потім / падає униз* (В. Базилевський); ***Чим*** *ближче цей день,* ***тим*** *більше я хвилююся* (С. Талан) та ін. Саме сполучники ***чим… тим***, ***що… то***, ***що… тим***, ***чим… то***, створюючи ситуацію взаємної залежної відповідності, ситуацію урівноваження змісту головної й підрядної частин, відіграють вирішальну роль не лише в установленні семантико-синтаксичних відношень розглядуваних синтаксичних конструкцій, мають важливе значення для їхньої структурної організації. Правомірність висловленого підтверджують і висновки В. А. Бєлошапкової. Дослідниця російського синтаксису зауважувала, що в реченнях розчленованого типу засоби зв'язку є головним центром організації складного речення, тому що вони не лише визначають семантику складного речення, але й становлять зерно його структури, виступають найважливішим елементом будови [3, с. 221].

Щодо віднесення речень розглядуваного різновиду до двокомпаративних конструкцій, то не можна не погодитися із попередніми дослідниками, проте слід зробити деякі уточнення. Результати аналізу фактичного матеріалу засвідчують, що переважна більшість речень становлять приклади, в яких і в головній, і в підрядній частині наявні прислівники у формі вищого ступеня порівняння, що дає можливість зарахувати такі зразки до двокомпаративних складнопідрядних речень. Однак трапляються приклади, в яких співвідносні прислівникові компаративи не спостерігаються, як-от: *[Далі я читала з болем у серці.]* ***Що не*** *рядок,* ***то*** *освідчення в коханні, високому, неземному* (С. Талан) і – ***Що*** *правда,* ***то не*** *гріх?* (О. Гаврош). Це дає підстави стверджувати, що складнопідрядні речення, де семантико-синтаксичними відношення відповідності створюють сполучники ***чим… тим***, ***що… то***, ***що… тим***, ***чим… то***, містять прислівникові компаративи в обох складниках, а зміст тих речень, де підрядна й головна частина поєднуються сполучниками ***що не… то*** і ***що… то не*** не передбачає наявності прислівників у формі вищого ступеня порівняння.

Усе викладене дає можливість зробити висновок про те, що складнопідрядні конструкції, головну й підрядну предикативні одиниці яких з'єднують парні сполучники ***чим… тим***, ***що… то***, ***що… тим***, ***чим… то***, ***що не… то*** і ***що… то не***, належать до складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним підрядним зв'язком, в яких реалізуються семантико-синтаксичні відношення відповідності.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у визначенні семантичних різновидів складнопідрядних речень аналізованої семантики.

Література:

1. Бабалова Л. Л. Смысл и форма (к вопросу о классификации сложного предложения) / Л. Л. Бабалова // Сложное предложение (традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения). – М. : Русский язык, 2000. – С. 80–89.

2. Баканова Н. Г. Синтаксис современного русского языка : [учебно-методическое пособие] / Н. Г. Баканова. – Иркутск : Иркутский государственный университет. 2007. – 244 с.

3. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис : [учебное пособие] / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.

4. Валгина Н. С. Сложноподчиненное предложение в современном русском языке : [учебное пособие] / Н. С. Валгина. – М. : Московский полиграфический институт, 1971. –83 с.

5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

6. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. Ч. II. Синтаксис : [учебное пособие] / А. Н. Гвоздев. – М. : Просвещение, 1958. – 350 с.

7. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови : Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.

8. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.

9. Граматика современного русского литературного языка / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1970. – 767 с.

10. Греб М. М. Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення в складних конструкціях сучасної української мови : автореф. дис. … канд. філол. наук : спеціальність 10. 02. 01 – українська мова / Марія Михайлівна Греб. – Х., 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. dissertation. com. ua/node/660832.

11. Дмитриева Т. П. Сопоставительные и соотносительные отношения в простом предложении : [Электронный ресурс] / Т. П. Дмитриева. – Режим доступа : http://www. rusnauka.com/16_ADEN_2011/Philologia/4_88667.doc.htm

12. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : [підручник] / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.

13. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : [монографія] / І. Я. Завальнюк. – Вінниця: Нова книга, 2009. – 400 с.

14. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.

15. Захарова Т. В. Концепт «сравнение» и его репрезентация в немецком и русском языках : автореферат дис. … канд. филол. наук : специальность 10. 02. 19 – общее языкознание / Татьяна Владимировна Захарова. – Уфа, 2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://cheloveknauka.com.

16. Ильенко С. Г. Коммуникативно-структурный синтаксис современного русского языка : [учебное пособие] / С. Г. Ильенко. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2009. – 398 с.

17. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / М. П. Івченко. – К. : Вид-во Київського університету, 1960. – 592 с.

18. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : [навчальний посібник] / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.

19. Крючков С. Е., Максимов Л. Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения : [учебное пособие] / С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1977. – 192 с

20. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : [підручник] / Б. М. Кулик. – К. : Радянська школа, 1948. – 330 с.

21. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / Б. М. Кулик. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Радянська школа, 1965. – 282 с.

22. Курс сучасної української літературної мови : [навчальний посібник] / За ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад школа, 1951. – Т. 2. Синтаксис. – 408 с.

23. Медведєв Ф. П. Система сполучників в українській мові: [короткий нарис] /Ф. П. Медведєв. – Х. : Видавництво Харківського університету, 1962. – 90 с.

24. Медушевський А. П., Лобода В. В. Сучасна українська літературна мова : [навчальний посібник] / А. П. Медушевський, В. В. Лобода. – К. : Вища школа, 1978. – 54 таблиці.

25. Николова А. Синтаксис современного русского языка : [курс лекций] / А. Николова. – Шумен : Университетское издательство «Епископ Константин Преславски», 2002. – 96 с.

26. Русская граматика: В 2-х томах. – Т. 2: Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 709 с.

27. Синтаксис современного русского языка : [учебник] / Под ред. С. В. Вяткиной. – М. : Академия, 2009. – 346 с.

28. Сімович В. Граматика української мови : [підручник] / В. Сімович. – К.-Ляйпціг : Українська накладня. Коломия: Галицька накладня, 1919. – 586 с.

29. Слинько І. І. Синтаксис української мови. Проблемні питання : [навчальний посібник] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 672 с.

30. Современный русский язык : [учебник] / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская, И. Г. Милославский, Л. А. Новиков, М. В. Панов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1989. – 800 с.

31. Сучасна українська мова. Синтаксис : [підручник] / За ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

32. Хижнякова В. Структурні типи та семантика складнопідрядних речень із співвідносними прислівниковими компаративами / В. Хижнякова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. Випуск Х. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – С. 153–156.

33. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р. О. Христіанінова. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.

34. Чередниченко І. Т. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові / І. Т. Чередниченко. – Чернівці : ЧДУ, 1959. – 134 с.

35. Шелякин М. А. Справочник по русской грамматике / М. А. Шелякин. – М. : Русский язык, 2000. – 355 с.

36. Шелякин М. А. Функциональная грамматика русского языка : [учебное пособие] / М. А. Шелякин. – М. : Русский язык, 2001. – 288 с.

37. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 408 с.

УДК 811.111'373.46

І. В. Гошовська,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ МОВИ

Статтю присвячено вивченню проникнення термінів у непрофесійний дискурс. Встановлено, що детермінологізація є складовою більш глобального процесу інтелектуалізації мови. Обґрунтовано, що інтелектуалізм є всеохоплюючим явищем, яке проявляється як в мові, так і в літературі.
Ключові слова: *детермінологізація, інтелектуалізація мови, інтелектуальний роман.*

Статья посвящена изучению проникновения терминов в профессиональный дискурс. Установлено, что детерминологизация является составляющей более глобального процесса интеллектуализации языка. Обосновано, что интеллектуализм является всеобъемлющим явлением, которое проявляется как в языке, так и в литературе.
Ключевые слова: *детерминологизация, интеллектуализация языка, интеллектуальный роман.*

This article is devoted to the study of term penetration into non-professional discourse. Determinologization is determined to be a part of global process of language intellectualization. We've proved that intellectualization is the universal phenomenon that manifests itself both in language and literature.
Keywords: *determinologization, intellectualization language, intelligent novel.*

Актуальність дослідження. Термін у художньому творі був об'єктом дослідження стилістичних студій М. І. Мостового [16], В. Л. Карпової [8], Ю. С. Лазебник, В. І. Ярмак [14]. Цю проблему продовжують розглядати у межах стилістики і зараз, зокрема Д. Разорьопов [21], Т. Катиш [9]. Наявність професійної лексики зазвичай у таких випадках сприймається як ідіостиль письменника. Однак термін проникає не тільки у художній твір для характеристики героя, життєвих обставин. Термін стає засобом пізнання світу у повсякденній мові. Термін як складова інтелектуалізації української мови був предметом дослідження О. А. Стишова [22], Н. Ф. Клименко [10], Л. І. Шевченко [24]. Однак процес інтелектуалізації мови має глобальний характер і наявний у різних мовах, тому актуальним є дослідження детермінологізації в англійській мові.

Об'єктом дослідження є процес інтелектуалізації в англійській мові. Предметом роботи – детермінологізація як компонента цього процесу.

Метою статті є обґрунтувати взаємозв'язок інтелектуалізації в мові та літературі.

Використання професійної номінації в художній літературі сприймалося науковцями досить неоднозначно. Входження терміна у письменницький твір вважали новаторством автора (М. І. Мостовий [16], Н. М. Орлова [17], Ю. І. Білодід [3]), певною революцією [8, с. 3]. Проте були й такі лінгвісти, які вважали, що термін руйнує естетику й експресію художнього твору. Проблема полягала в тому, що під впливом школи Д. С. Лотте термін розцінювали тільки як щось раціональне, логічне, ні в якому разі не пов'язане з певними естетичними ефектами. Проте мовознавцями і літераторами доведено, що вплетення професійної лексеми в художній твір є чудовим естетичним ходом. І. В. Арнольд вказує: один вдало використаний термін може надати цілому твору відчутного колориту [1, с. 282]. Відповідно дискусії щодо неправомірного використання професійної номінації в художній словесності знялися. «Відголоски теорії, що вбачала в такому (художньому – І. В.) застосуванні термінів причину низького художнього рівня творів, зниження їх естетичного впливу на читача і т. п. стали анахронізмом» [8, с. 4]. Вели навіть мову про особливу галузь мовознавства – термінологічну стилістику, предметом дослідження якої є «використання різногалузевої термінології в її дефінітивному значенні з можливими діахронічними екскурсами, створення необхідних авторові спеціальних слів за моделями реальних термінів; уведення переосмисленої термінології в арсенал авторських художніх засобів» [13, с. 25–26].

Звичайно, використання наукових термінів у художній літературі не було позбавлене погрішностей, зокрема перенасичення творів професійними номінаціями або недоречністю їх використання. Власне О. М. Кожина,М. М. Пилинський спостерігають некоректне, недоречне використання термінів у художній літературі, тому і вводять певні обмеження, до яких закликають письменників прислуховуватися: переосмислення терміна не повинне призводити до повного або часткового спотворення його змісту; не слід використовувати терміни в беззмістовній псевдонародній етимологічній формі; необхідно також уникати надмірного захоплення термінологією [12, с. 69]. Потрібно зафіксувати: між науковою та художньою літературою є суттєва різниця. Коли письменники використовують терміни, вони повинні пам'ятати, яку мету поставили перед собою і який жанр, спосіб обрали для її донесення. Таким чином, вони завжди зобов'язані пильнувати, що пишуть не науковий трактат, а літературний твір. В іншому випадку недоречність використання терміна, перенасичення ним твору піднімає питання аноніма [15, с. 86]. Таким чином, це явище може спричинити до негативних наслідків у комунікації, що може призвести до мовленнєвих девіацій [2, с. 128]. Проте А. Д. Хаютін не вбачає в використанні термінів у художніх творах комунікативною невдачею. На його думку, якраз незрозумілість, невідомість терміна робить можливим експресивно-стилістичний ефект, що лежить в основі будь-якого художнього твору [23, с. 102].

Відкритість художньої літератури робить можливим використання тих елементів мови, які на перший погляд можуть сприйматися як помилка, наприклад професійна лексика. У наш час використання терміна в словесному мистецтві художньо вмотивовано. Наукову одиницю не сприймають як недолік письменництва. Сучасний світ розвивається під впливом наукової експансії. З цього приводу відзначають, що використання

© І. В. Гошовська, 2014

термінів у різних стилях – це прикмета сучасної епохи. Автор тепер не може обійтися без професійної лексики, адже вона всюди оточує нас у повсякденному житті. «Досить складною і невдячною справою був би для письменника пошук синонімів і описових конструкцій, які замінюють спеціальні терміни окремої науки або галузі виробництва; пошуки неминуче були б шкідливими для сили художнього зображення – так появляється спеціальна лексика в мовленні художніх творів» [19, с. 98–99]. Таким чином, використання професійної лексеми у художньому романі – це адаптація лексичних засобів до нових потреб комунікації, які спричинені розвитком у бік удосконалення позамовної дійсності.

Ми розцінюємо використання терміна у художньому творі не тільки з естетичною метою. Застосування професійних номінацій у художній літературі зумовлене не тільки мистецьким смаком і майстерністю, але й науковою спрямованістю певної інформації. Таким чином, відображається загальна потреба суспільства до інтелектуалізації. Еволюція суспільства накладає свій відбиток на мову, що у свою чергу проявляється певними змінами у семантиці, граматиці, синтаксисі тощо. Прикладом впливу глобалізації є те саме інтенсивне проникнення професійних номінацій у літературну мову. «Голослівна замкнутість термінологічних систем постійно порушується, і відповідно до сучасних мовних ситуацій можна говорити про своєрідну термінологічну експансію, яку певні вчені визначають як тенденцію до «інтелектуалізації лексики» [4, с. 89]. Питання інтелектуалізації мови є досить актуальним в колі загальної проблематики лінгвістики (Л. І. Шевченко [24]). Пражани надавали великої ваги цьому аспекту дослідження. Відповідно до них, «під інтелектуалізацією літературної мови (яку також можна було б назвати раціоналізацією) ми розуміємо такий ступінь розвитку мови, при якому висловлювання стають більш визначеними та точними, а у випадку необхідності – абстрактними та здатними виражати всю складність думок і їх взаємозв'язок» [20, с. 349]. Вона виявляється в збільшенні кількості слів з абстрактними значеннями – назвами абстрактних дій, процесів, станів, якості в пришвидшених темпах поповнення словникового складу мови інтернаціоналізмами, запозиченими словами, багато з яких називають одиниці, об'єднувані категорією абстрактної якості, в процесах термінування і детермінування лексики, зростання питомої ваги композитів і юкстапозитів, а також продуктивності багатьох словотворчих засобів (основ, афіксів), які спеціалізуються на вираженні цієї категорії [11, с. 100] Безперечно, терміни у цьому випадку уособлюють все те, що потрібно для цього: «терміни є найбільш точним уособленням інтелектуальної функції мови» [24, с. 352]. Таким чином, ми можемо говорити, що детермінологізація є складовою інтелектуалізації мови. Це підкреслюють Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк [10], О. А. Стишов [22].

У західній лінгвістиці терміні інтелектуалізація мови має дещо інше значення: це складова державної мовної політики з розвитку національних мов. Вважається, що мова є модернізованою та інтелектуалізованою, якщо певна мова використовується в навчальних інституціях при викладанні різних дисципліні, починаючи з дитячого садка закінчуючи повною вищою освітою [27, с. 65] Цей аспект є досить поширеним в Африканських країнах, де в одній державі існує кілька національних мов, крім того, населення вивчає одну із світових мов (англійську, французьку). Таким чином національні мови не є мовою науки, політики і т. д [26]. Цей процес є наслідком становлення англійської мови як лінгво франки. Отже, можна провести таке співвідношення: глобалізація суспільства призвела до становлення англійської мови як мови науки, бізнесу та техніки і до інтелектуалізації у двох аспектах: намагання втримати національні мови в академічному дискурсі, а також проникнення наукових понять через детермінологізацію термінів у повсякденний вжиток.

Інтелектуалізм проявляється не тільки в мові, у сучасній науці активними є також і такі категорії «інтелектуальна свідомість», «інтелектуальні характеристики (ознаки)», «інтелектуальні стилі» [24, с. 405]. Цей ряд варто доповнити і таким поняттям, як «інтелектуальний роман».

Досліджуючи британську літературу XX століття, С. Д. Павличко використовує поняття «інтелектуальний роман» для характеристики певних авторів [18]. До цього роману вона відносить твори таких письменників, як: Айріс Мердок, Джон Фаулз, Вільям Голдінг, Лоренс Дарел. С. Д. Павличко виділяє інтелектуальний роман саме британський, проте наголошує, що цей тип літературного твору присутній у кожній країні, але у різних формах. Вважається, що засновником інтелектуального роману є Томас Манн [6].

Інтелектуалізм у Британії С. Д. Павличко пояснює «старовинною англійською традицією до умоглядності та філософування, притаманною британським письменникам з часів Вільяма Шекспіра і Томаса Мора» [18, с. 3–4]. Романи Айріс Мердок, Джон Фаулза, Вільяма Голдінга, Лоренса Дарела класифікують також як філософський (В. В. Івашева [7]). Проте ми дотримуємося позиції С. Д. Павличко, яка вважає, що філософський роман «претендує на певну систематику, завершеність і логіку. Врешті, вона є науковою, що з цього випливає» [18, с. 5]. Інтелектуальний роман – це втілення певної філософської ідеї, закріплена використанням певних філософських теорій та філософської лексики, проте не відповідає вимогам науковості, адже покликана задовольняти і художні вимоги.

Мовознавці помітили тенденцію, що в кожну епоху різні терміни є актуальними. Проникнення термінів із окремих наук відбувалося у різні періоди. Це можна пояснити тим, що, залежно від суспільного розвитку, залежно від важливості проблематики певної галузі, у мову художніх творів проникають найбільш актуальні терміни. Зокрема, розвиток нафтогазової справи на початку 20 століття зумовив наявність нафтових термінів у творах Ептона Сінклера «Нафта» та І. Франка «Борислав сміється». Ми, слідом за У. Еко [5], вважаємо, що письменники використовують у своїх творах виключно лексику, що є відомою читачам. Таким чином використання різних термінології в літературних творах може бути свідченням про її семантичну міграцію у загальновживану мову. Різні термінології є актуальними в різних романах: авіаційна – в «Аеропорті» Артур Хейлі, економічна – в «Фінансисті» Т. Драйзера, юридична – в «Гамбіті конем» В. Фолкнера. Термін є також елементом дискурсу героїв різних серіалів. Типовим прикладом є детермінологізація медичних термінів у серіалі «Доктор Хауз».

***Хаус**: Пронос із кров'ю, гази… Ви робили клізму стероїдами. Я вражений!*

***Пацієнт**: Коли щогодини бігаєш до туалету – це одне. Та коли у мене на колінах діти сидять… Пропишіть мені месолазин. Можливо, він допоможе.*

***Хаус**: Немає. Я випишу вам… дещо. Коштує дешево, що добре, оскільки страховка цього не покриє.*

***Пацієнт** (читаючи рецепт): Що це? Са-га-рит?*

***Хаус**: Сигарети. По одній щодня. Дослідження показали, що сигаретний дим чудово впорається із запаленням внутрішніх органів. Плюс із сигаретою в роті ви матимете ще крутіший вигляд.*

***Пацієнт**: Ви знущаєтеся?*

***Хаус**: Щодо крутості – так. Все інше – правда.*

***Пацієнт**: Хіба нікотин не небезпечний?*

***Хаус**: Більшість ліків, які я виписую, небезпечні. Єдина відмінність у тому, що сигарети абсолютно законні.*

У цьому уривку вжито ряд медичних термінів, але не для того, щоб показати приналежність Хауза до медичної сфери. Пацієнт теж використовує медичну лексику, але це не означає, що він – медик. У цьому випадку йде протиставлення: медик-пацієнт і відповідно, професіонал-аматор. В епізоді використані терміни як доказ того, що сучасна людина має ілюзію знань з різних сфер. Хворий з допомогою сучасних технологій дізнався про дієві медикаменти. Не розуміючи природи цих ліків, на основі прочитаних рекомендацій в Інтернеті, він отримує ілюзію розуміння симптомів і виписує собі рецепт. Отже, у цьому уривку функція термінів радше саркастична, а не інформативна.

Висновки. Інтелектуалізація – це складний процес, який відбувається у різних сферах людського життя. Складовою інтелектуалізації є детермінологізація – проникнення професійної лексики у загальний вжиток. Тісний зв'язок між мовою та літературою, а також мистецтвом загалом, обумовив такі взаємопов'язані процеси як інтелектуалізація мови та інтелектуальний роман.

Перспективи подальшої роботи вбачаємо у дослідженні механізмів проникнення термінів у загальних вжиток.

Література:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / Ирина Владимировна Арнольд. – 3 изд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.

2. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Флорій Бацевич. – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2000. – 236 с.

3. Белодед И. К. Научно-технический прогресс и язык художественной литературы (на материале современной восточнославянской художественной прозы) / И. К. Белодед // Вопросы языкознания. – 1977. – № 3. – С. 3–12.

4. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина и терминологическая номинация: дисс… доктора филол. наук: 10.02.04 / Володина Майя Никитична. – М., 1998. – 345 с.

5. Еко У. Роль читача. Дослідження із семіотики текстів / Умберто Еко; [пер. з англійської М. Гірняк]. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.

6. Зарубежная литература XX века. / Под ред. Л. Г. Андреева. – о Изд. 2-е. – М. : Высшая школа, 2004. – 560 с.

7. Ивашева В. В. Литература Великобритании XX век / В. В. Ивашева – М. : Высшая школа, 1984. – 488 с.

8. Карпова В. Л. Термін і художнє слово (термінологічна лексика в мові сучасної української поезії) / Валентина Леонідівна Карпова. – К. : Наукова думка, 1967. – 130 с.

9. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики: дис… канд. філол. наук: 10.02.01/ Катиш Тетяна Валентинівна. – Дніпропетровськ, 2004. – 202 с.

10. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпілов, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

11. Клименко Н. Ф. Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови / Ніна Федорівна Клименко // Studia Linguistica. – 2009ю – Випуск 3. – С. 100–107.

12. Кожин А. Н. Современная славянская поэзия и НТР (на материале русской и украинской поэзии) / А. Н. Кожин, Н. Н. Пилинский // Слов'янське мовознавство: доповіді 9 Міжнародного з'їзду славістів. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 46–69.

13. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1987. – 164 с.

14. Лазебник Ю. С. Поэзия XX века: слово, текст, мир / Ю. С. Лазебник, В. И. Ярмак. – К. : Наукова думка, 1992. – 144 с.

15. Морковкин В. В. Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем) / В. В. Морковкин, А. В. Морковкина. – М., 1997. – 415 с.

16. Мостовой Н. И. Детерминологизация в современном английском языке: дисс … канд. филол. наук: 10.663 / Мостовой Николай Иванович. – К., 1970. – 248 с.

17. Орлова Н. М. Функционирование морской лексики в тексте художественной литературе (XIX – XX): дисс…канд. филол. наук: 10.02.01 / Орлова Надежда Михайловна. – М., 1984. – 206 с.

18. Павличко С. Д. Лабіринти мислення: інтелектуальний роман сучасної Британії / Соломія Дмитрівна Павличко. – К. : Наукова думка, 1993. – 105 с.

19. Панаева Е. В. Функции специальной лексики в художественном тексте (на материале произведений М. А. Булгакова): дисс… канд. филол. наук: 10.02.01 / Панаева Елена Валерьевна. – М., 2005. – 189 с.

20. Пражский лингвистический кружок: сборник статей / [составление Н. А. Кондрашова]. – М. : Прогресс, 1967. – 559 с.

21. Разорёпов Д. А. Термин в современном художественном произведении (на материале английского языка): дисс… канд. филол. наук: 10.02.04 / Разорёпов Дмитрий Александрович. – Тула, 2007. – 157 с.
22. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови ЗМІ) / Олександр Анатольович Стишов. – 2-е вид., перероб. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
23. Хаютин А. Д. Термин, теминология, номенклатура: учебное пособие / А. Д. Хаютин. – Самарканд, 1972. – 103 с.
24. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: [монографія] / Л. І. Шевченко – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 478 с.
25. Bradbury M. The Modern British Novel / Malcolm Bradbury – London: Secker, 1993. – 516 p.
26. Finlayson R. The Intellectualisation of the Indigenous Languages of South Africa: Challenges and Prospects / Rosalie Finlayson, Mbulangeni Madiba // Current Issues in Language Planning. – 2002. – Volume 3. – Issue 1. – P. 40–61.
27. Translation and Bilingual Dictionaries / Chan Sin-Wai (Editor). – Max Niemeyer Verlag GimbH : Tubingen, 2004. – 190 p.

УДК 811.161.2'282:81'367.624

Г. І. Гримашевич,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

СТУПЕНЮВАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТАХ

У статті за опублікованими лексикографічними, лінгвогеографічними й текстографічними виданнями та власними діалектними матеріалами, зібраними в середньополіських говірках Житомирської області, проаналізовано способи утворення форм компаративна та суперлатива в говорах українського діалектного континууму, акцентовано увагу на переважанні синтетичних утворень у говірковому мовленні та на розмаїтті фонетичних і дериваційних варіантів ступеньованих форм адвербіативів.

Ключові слова: *прислівник, діалект, ступені порівняння, компаратив, суперлатив, синтетична форма, аналітична форма.*

В статье по материалам опубликованных лексикографических, лингвогеографических и текстографических изданий и собственным материалам, собранным в среднеполесских диалектах Житомирской области, проанализированы способы образования форм компаратива и суперлатива в диалектах украинского диалектного континуума, акцентировано внимание на преобладании синтетических образований в диалектной речи и на разнообразии фонетических и словообразовательных вариатов форм степенем сравнения адвербиативов.

Ключевые слова*: наречие, диалект, степени сравнения, компаратив, суперлатив, синтетическая форма, аналитическая форма.*

In the article after the published lexicographic, lingvogeografic and tekstografic editions and own dialectal materials collected in the serednepoliski hovirky of the Zhytomyr region it is analysed the methods of formation of comparative and superlative forms in hovory of the Ukrainian dialectal continuum, attention is accented on predominance of synthetic educations in hovirka broadcasting and on the variety of phonetic and derivatsiyni variants of stupenevani forms of adverbiatives.

Key words: *adverb, dialect, degrees of comparison, komparative, superlative, synthetic form, analytical form.*

Граматична, як і лексична та фонетична системи української літературної та діалектної мови, позначені в сучасних умовах динамікою, що призводить до вияву новітніх тенденцій у їхньому функціонуванні. З-поміж граматичних важливою є проблема ступенів порівняння якісно-означальних слів, насамперед прикметників, хоча значне місце належить і прислівникам, особливо діалектним, які мають здатність до утворення низки специфічних форм компаративна та суперлатива в говірковому мовленні, поповнюючи завдяки цьому лексичну та граматичну діалектні системі, які водночас є джерелом для збагачення літературної мови.

Зауважимо, що проблему генези компаратива та суперлатива прикметників і прислівників на матеріалі літературної мови порушено в працях С. Бевзенка, Л. Булаховського, А. Грищенка, С. Зінченка, О. Потебні, С. Самійленка та ін. Категорію ступенювання в сучасній українській літературній мові досліджували такі мовознавці, як І. Вихованець, Ю. Карпенко, О. Качура, А. Колодязний, Н. Костусяк, І. Кучеренко, М. Леонова, І. Чапля та ін. Українське говіркове ступенювання привертало увагу діалектологів, зокрема С. Бевзенка, І. Верхратського, О. Горбача, Й. Дзендзелівського, П. Лизанця, А. Москаленка, В. Німчука, І. Панькевича, Н. Прилипко, П. Приступу та інших, у працях яких переважно проаналізовано утворення форм ступенів порівняння в говірках південно-західного наріччя. Крім того, на матеріалі сучасного діалектного мовлення ґрунтовно дослідив функціонування форм ступенів порівняння прислівників у західнополіських і суміжних говірках Ю. Громик, який у зазначених діалектних утвореннях виділяє чотири моделі утворення простої форми вищого ступеня прислівників, акцентує увагу на наявності суплетивних форм, виділяє префікси, за допомогою яких утворюються форми суперлатива, створює загальну картину функціонування форм ступенів порівняння в досліджуваному континуумі [3].

Водночас цілісного дослідження, у якому було б проаналізовано систему утворення сучасних форм компаративна та суперлатива прислівника на різних теренах українського діалектного континууму, досі немає, що й зумовлює актуальність нашої розвідки, яка, крім зазначеного, посилюється ще й тим, що форми ступенів порівняння прислівника досить рідко представлені в лінгвогеографічній продукції (наприклад, в Атласі української мови лише дві карти присвячено формам ступенів порівняння прислівника на **-ш-** (к. 246) і на **-іш-** (к. 247), водночас у другій зауважено тільки про прикметники, але в коментарях зауважено, що функціонують і прислівники з такими ж суфіксами [1]), у діалектних словниках і говіркових текстах зв'язного мовлення.

Мета статті – проаналізувати особливості творення форм ступенів порівняння прислівника в українських діалектах на сучасному етапі їх розвитку.

Джерелами дослідження слугували лексикографічні, лінгвогеографічні й текстографічні виданнями та власні діалектні матеріали, зібрані в середньополіських говірках Житомирської області.

Як засвідчила вибірка форм ступенів порівняння прислівників із зазначених вище матеріалів, найуживанішими в діалектному мовленні є синтетичні форми (з метою мовної економії) вищого ступеня порівняння, які демонструють різноманітні суфіксальні утворення та фонетичні варіанти, більшість із яких зумовлена фонетичними особливостями того чи іншого діалектного ареалу. Аналітичні форми ступенів порівняння практично відсутні в діалектному мовленні.

У лексикографічні працях переважно зафіксовано прислівники у формах компаратива із суфіксом **-ше**, який залежно від території побутування виступає у фонетичних варіантах **-ши**, **-ші**, **-че, -чо** та в усіченій формі **-ш-,** причому самі прислівники демонструють низку фонетичних виявів, яких не знає літературна мова:

© Г. І. Гримашевич, 2014

бірше ‘більше, частіше’ (СБГ, с. 32), *бо́рше* ‘скорше’ (Шило, с. 57), *ра́нше* ‘раніше’ (Сабадош, с. 305), *ра́нче* ‘т. с. ’ (СЗГ, II, с. 114), *'ран’че* ‘т. с. ’ (ГІУ, с. 257), *'ран·ш·е* ‘т. с. ’ (ГБ, с. 96), *ти́кше* ‘тихіше’ (СЗГ, II, с. 198), *ви́кши* ‘швидше’ (СЗГ, I, с. 56), *дальш* ‘якомога далі’ (СУСГ, с. 63), *дальш, дальше, дальші* ‘т. с. ’ (Сагаровський, с. 81), *та́нчо* ‘дешевше’ (Шило, с. 249), *легш* ‘легше’ (Сагаровський, с. 206) тощо.

Значно рідше фіксуємо утворення із суфіксом **-іше** та власне діалектними варіантами **-ійш** та **-ищ** (**-іщ**), а також його усіченою формою **-іш**: *дужі́ше* ‘дужче, сильніше’ (Сагаровський, с. 96), *файні́ше* ‘гарніше, краще’ (СЗГ, II, с. 219), *ранійше* ‘раніше’ (СЗГ, II, с. 114), *хрипчи́ще* ‘більш хрипко, хрипкіше’ (СЗГ, II, с. 234), *п·із’н’ішче* ‘пізніше’ (ГІУ, с. 255), *хутні́ш* ‘швидше’ (СЗГ, II, с. 236) тощо.

Поліський діалектний обшир якнаймасштабніше репрезентує архаїчний суфікс **-ій** (варіанти **-ей**, **-ий**), який, за словами Ю. Громика, найуживаніший у західнополіських говірках, функціонує здебільшого в наголошеній позиції (лише в одній говірці зафіксовано більше 80 утворень) та в усіченій формі **-і**, що зумовлена втратою кінцевого [й] [3], хоча побутує й на інших теренах Полісся, відзначаючись фонетичними варіантами, що зумовлені фонетичними рисами відповідного поліського діалекту, зокрема в східно- та середньополіських говірках переважає форма **-ей (-єй)**, що відбиває одну з фонетичних рис цих діалектів – збереження етимологічних звуків у нових закритих складах *мудрі́й* ‘краще’ (СЗГ, I, с. 322), *рані́й, ра́нший* ‘раніше; колись’ (СЗГ, II, с. 114), *рані́ший* ‘давніше, колись’ (СЗГ, II, с. 114) *тисні́й* ‘тісніше’ (СЗГ, II, с. 200) *холодні́, холодні́й* ‘холодніше’ (СЗГ, II, с. 231) *хутчи́й* ‘швидше’(СЗГ, II, с. 236), *висилі́й* ‘веселіше’ (СЗГ, I, с. 59), *бли́жей* ‘ближче‘ (СПГ, с. 33), *бліжей* (ВМ), *ві́щей* ‘вище’ (СПГ, с. 47), *довже́й* (ВМ), *давже́й* ‘довше’ (СПГ, с. 64), *давне́й* ‘раніше, колись’ (СПГ, с. 64; ВМ), *ні́жей* ‘нижче’ (СПГ, с. 137), *ближе́й* ‘ближче’ (СССП, с. 18), *да́лей* ‘далі’ (СССП, с. 26) та ін.

Діалектні форми суперлатива, яких відзначено значно менше, репрезентують утворення із префіксом **най-**, який додається як до простої форми вищого ступеня порівняння, як у літературній мові [2, с. 311], так і звичайного прислівника, що не характерно для літературної мови, до однокореневих і суплетивних основ: *найпе́руч* ‘найперше’ (СЗГ, I, с. 332), *найбо́рзо* ‘дуже швидко, найшвидше’ (СБГ, с. 311), *найбо́рши* ‘найшвидше’ (СБГ, с. 311), *найху́же* ‘найгірше’ (СЗГ, 1, 332), *найда́ле* ‘найдальше’ (Турчин, с. 188), *найлі́пше* ‘найкраще’ (там же), *найпе́рше* ‘насамперед’ (там же), *найско́ре* ‘найшвидше’, ‘найімовірніше, найправдоподібніше’ (там же), *найпа́че* ‘найбільше’ (СПГ, с. 132), *найбо́рзо* ‘душе швидко, найшвидше’ (СБГ, с. 311). Спорадично зафіксовано фонетично змінені варіанти зазначеного префікса **над-**, **на-** (*надби́льше* ‘найбільше’ (СЗГ, I, с. 330), *набо́льш* ‘найчастіше’ (СПГ, с. 131). У західнополіських і суміжних говірках Ю. Громик відзначив для утворення форм суперлатива префікси **най-**, **на-**, **нав-**, **над-** [3]. У говірках південно-західного наріччя для утворення форм суперлатива найпродуктивнішим є частка-префікс румунського походження **май-**: *найбо́рши* ‘найшвидше’ (СБГ, с. 311), *майпобі́рше* ‘якнайбільше’, *майпофу́тше* ‘якнайшвидше’ (ГГ, с. 119) тощо.

Спорадично зафіксовано суплетивні форми вищого та найвищого ступенів порівняння прислівника: *лі́пій* ‘краще’ (СЗГ, I, с. 288), *луч*, *лу́чій*, *лу́чче* ‘т. с. ’ (СЗГ, I, с. 294), *лу́чче* ‘т. с. ’ (СУСГ, с. 118), *менч, ме́нче* ‘менше’ (Сагаровський, с. 227), *мєнєй* ‘т. с. ’ (Машеве, с. 49), *мєншей* ‘т. с. ’ (Машеве, с. 53), *бі́лши* (*бі́рши*) ‘більше’ (Негрич, с. 26), *бульше* (Машеве, с. 59), *найлу́чче, найлуччі́ше* ‘найкраще’, ‘найбільше’ (Сагаровський, с. 251). Крім того, морфемна структура суплетивних адвербіальних утворень може бути ускладнена зменшено-пестливими суфіксами (*бі́льшон’ко* ‘щонайбільше’ (Піпаш, с. 14), *'лучачко* ‘краще’ (ГІУ, с. 252)), префіксами **по-**, **со-**, **шо-**: (*помайбі́лше* ‘щонайбільше, якомога більше’ (Піпаш, с. 148), *согі́рше* ‘гірше’ (Піпаш, с. 179), *согі́рше* ‘гірше’ (ГГ, с. 174), *шонайбі́рше* ‘якнайбільше’, *шонайбо́рше* ‘якнайшвидше’ (ГГ, с. 119).

Зауважимо, що в гуцульських говірках семантику вищого чи найвищого ступеня порівняння суплетивних форм адвербіативів із префіксом **май-** визначає наголос: *майбі́льше*, *маймно́го* ‘більше’ – *ма́йбільше*, *ма́ймного* ‘найбільше, щонайбільше, якнайбільше’, *майлі́пше* ‘краще’ – *ма́йліпше* ‘куди краще, щонайкраще’ тощо (Піпаш, с. 98), водночас відзначено утворення з таким префіксом лише із семантикою компаративна: *май давно́* ‘давніше, раніше’ (Піпаш, с. 97-98).

Отже, діалектні форми ступенів порівняння прислівників є неодмінною складовою лексико-граматичної системи говорів. Їхня семантико-словотвірна структура позначена архаїкою, оскільки збережена низка давніх форм прислівників, здебільшого є свідченням належності адвербіативів до певного діалектного ареалу, водночас демонструючи беззаперечний зв’язок української національної мови. Діалектні форми компаратива та суперлатива відзначаються формальною варіативністю на різних мовних рівнях, насамперед на фонетичному та словотвірному, свідчать про емоційну насиченість діалектного мовлення. Порівняно з українською літературною мовою репертуар діалектних форм ступенів порівняння значно ширший, що свідчить про лексичне та граматичне багатство діалектного мовлення. Використання ступеньованих форм прислівника в діалектних текстах передовсім залежить від тематики розповіді інформатора та його ідіолекту, хоча ця проблема потребує більш докладного висвітлення.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні історії становлення діалектних форм ступенів порівняння прислівника, установленні генези низки говіркових адвербіальних утворень докладному вивченні функціонування форм ступенів порівняння прислівника в діалектному тексті, оскільки в цій розвідці на такому аспекті ми зупинилися лише принагідно. Виконання зазначених вище завдань неможливе без збору нового діалектного матеріалу, що спонукає до нових діалектологічних досліджень із максимальним виявом адвербіативів із залученням до співпраці студентів гуманітарних спеціальностей.

Література:

1. Атлас української мови : У 3-х т. – Т. 1. Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984.
2. Вихованець Іван, Городенська Катерина. Теоретична морфологія української мови / За ред. Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004 – 400 с.
3. Громик Юрій. Ступенювання прислівників у західнополіських та суміжних говірках // Ze studiów nad gramatyką i leksiką języka polskiego i ukraińskiego. – Lublin : Wudawnictwo UMCS, 2006. – S. 27–42.

Список скорочень джерел:

ВМ – Власні матеріали, зібрані в середньополіських говірках Житомирської області.

ГБ – Бідношия Ю. І., Дика Л. В. Говірки Бориспільщини: Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови. – Київ: Інститут української мови НАНУ, 2008. – 480 с. ; іл.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

ГІУ – Говірки історичної Уманщини і суміжних земель: монографія / [Г. Г. Березовська, І. І. Кривошея, Т. М. Тищенко]; за ред Т. М. Тищенко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 259 с.

Машеве – Говірка села Машеве Чорнобильського району Київської області / Ю. І. Бідношия та ін. – Ч. 1. – К., 2003. – 456 с.

Неґрич – Неґрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березовú. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).

Піпаш – Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатької області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

Сабадош – Сабадош Іван. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 400 с.

Сагаровський – Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). – Вип. 1. А – Об'ясняться / А. А. Сагаровський. – ОВВ НМЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 296 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СЗГ – Аркушин Григорій. Словник західнополіських говірок: У 2-х тт. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2004.

СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.

СССП – Лисенко П. С. Словник середнього і східного Полісся. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 72 с.

СУСГ – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.

Турчин – Турчин Євгенія. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Д. Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2011. – 384 с.

Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Т. 1–4. – Запоріжжя, 1992.

Шило – Шило Гаврило. Наддністрянський реґіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 288 с.

УДК 811.111'221:316.613.4

М. В. Гурецька,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНО ЗНАЧУЩИХ ЖЕСТІВ У АКТУАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ РОЗДРАТУВАННЯ

У статті розглядаються комунікативно значущі жести, що слугують для вираження емоційного стану роздратування. Виділено та проаналізовано різновиди кінесичних невербальних засобів маніфестації роздратування.
Ключові слова: *комунікативно значущі жести, емоційний стан роздратування, невербальні компоненти комунікації, кінесичні невербальні компоненти.*

В статье рассматриваются коммуникативно значимые жесты, служащие для выражения эмоционального состояния раздражения. Выделены и проанализированы разновидности кинесических невербальных средств манифестации раздражения.
Ключевые слова: *коммуникативно значимые жесты, эмоциональное состояние раздражения, невербальные компоненты коммуникации, кинесические невербальные компоненты.*

The article deals with communicatively significant gestures, used to express the emotional state of annoyance. Different kinds of kinesic nonverbal means of annoyance manifestation have been defined and analyzed.
Key words: *communicatively significant gestures, emotional state of annoyance, nonverbal communication components, kinesic nonverbal components.*

На рівні з різноманітними вербальними засобами, емоційний стан роздратування актуалізується за допомогою невербальних компонентів комунікації (далі – НВК). Велика кількість науковців стверджує, що досить часто під час спілкування невербальні засоби здатні передати більшу кількість інформації, ніж словесні [5, с. 10; 3, с. 206; 7, с. 6; 8, с. 242].

Невербальна комунікація має різні види, що виділяються на основі каналів вираження чи сприйняття інформації. До цих видів належить фізіогноміка (зовнішній вигляд, рухи обличчя та інших частин тіла), з якої згодом виокремились окулесика (погляд, мова очей) та кінесика (міміка, рухи тіла, жести, пози, хода) [4]; просодика (голос, інтонація, паузи); такесика (дотики); проксеміка (дистанція, простір, відстань); артефакти (одяг, прикраси) [3, с. 206]. За І. Сєряковою, ці категорії можуть бути згруповані у три сфери: **кінесика** (рухи обличчя чи тіла), **паралінгвістика** чи **просодика** (використання голосу) та **проксеміка** (просторові параметри) [5, с. 50].

Актуальність цієї статті полягає в тому, що серед кінесичних засобів, які відіграють важливу роль у спілкуванні та актуалізують емоційний стан роздратування, є комунікативно значущі жести – рухи голови, рук та інших частин тіла, що не є достатньо дослідженими. **Метою** статті є вивчення комунікативно значущих жестів, які використовуються для вираження емоційного стану роздратування. Ця мета передбачає вирішення наступних **завдань**:

1) виділити комунікативно значущі жести, які актуалізують емоційний стан роздратування;
2) проаналізувати вживання номінацій вищезгаданих жестів у художніх текстах;
3) визначити особливості вживання кінесичних НВК.

Більшість людей не усвідомлюють, що активно користуються складною системою жестів, так як вони є результатом кінесики як культурно обумовленої системи поведінки, яка несвідомо засвоюється шляхом імітації рольових моделей [6; 10]. Жести передають 65% інформації під час діалогу, в той час як вербальній комунікації належить лише 35% [1, с. 38].

Жести можуть бути багатозначними й уточнити їх семантику дозволяє комунікативний контекст, тобто репліки та дії співрозмовників. Жести функціонально навантажені: вони ілюструють, підкреслюють, вказують, пояснюють чи переривають мовлення, отже, вони не можуть бути ізольованими від процесу комунікації [9]. Реалізуючись під час міжособистісних та соціальних відносин, жести трактуються залежно від комунікативної системи певної культури та прагматичного наміру мовця.

Жести, що виражають емоційний стан роздратування, вербалізуються у вигляді таких номінацій: *to shake one's head, to clench a fist on somebody, to bang a hand down on a table, to raise one's hands in frustration, to bash one's palms over one's head, to rub one's eyes vigirously* та ін.

У наведених нижче прикладах емоційний стан роздратування актуалізується завдяки похитуванню голови:

(1) *«Maybe you were there, but you didn't have to watch the cops kick down your front door and pull you out of the tub. You were too busy going into cardiac arrest…»*
She looks away, <u>shaking her head in frustration</u> [13, p. 65];

(2) *<u>I was shaking my head</u>, feeling incredible disappointment and frustration as I walked over to where Jamilla stood* (10, p. 30).

Жести та рухи, у яких задіяні руки та долоні, також є НВК, що слугують для вираження роздратування:

(3) *<u>Koula raised her hands angrily in frustration</u>. «Come on, Arthur, you know I'm right»* [14, p. 307];

(4) *«They can see their cousins whenever they like», she shot out, <u>crossing her arms</u>. «I'm not stopping them»* [14, p. 337];

(5) *<u>Lawrence slapped the palm of his hand against his forehead</u>* [4, p. 278];

(6) *«Come and play ping pong when you've calmed down, eh mate?» He walked out and <u>I wrung my hands in frustration</u>. Being a Christian was the last thing I wanted to talk about* [3, p. 219].

© М. В. Гурецька, 2014

Знизування плечима також може бути невербальним індикатором роздратування:

(7) *Aisha shrugged in frustration. «Anyway, if I had said anything Hector would never have forgiven me»* [14, p. 416];

(8) *«I bought it».*

«You bought it under duress. Gunman leading you to the counter». She mimed this. She had a dirty, cackling laugh, pitched low like her voice. Howard shrugged. He was annoyed by the lack of deference [12, p. 125];

(9) *He has known Hakim for years, they used to play tennis together in his tennis-playing days, but he is in no mood now for male chumminess. He shrugs irritably, gets into his car* [5, p. 42].

Роздратування також може супроводжуватись тупанням ноги:

(10) *Kiki ground her court heels into the gravel. «He's crossed a line today. This was somebody else's day, this was not his day. This was somebody's funeral. He has just got no borders at all»* [12, p. 291];

(11) *«Oh, dear God – « huffed Claire, stamping her little foot and laying a hand flat against his chest, priming up for their age-old battles* [12, p. 269].

Вказують на інтенсивність перебігу емоційного стану роздратування також тісно стиснуті в кулак пальці, що свідчить про напругу, тиск:

(12) *With two bunched fists Kiki thumped the sides of her legs in frustration* [12, p. 393];

(13) *I saw Kusum clench her gnarled fist at me* [1, p. 88].

Роздратування може супроводжуватись цілісними руховими актами – емоційними діями. Вони є інтенсифікаторами вираження роздратування. Таким рухом може бути, наприклад, різкий удар рукою по столі. Цей жест привертає увагу до мовця та підсилює сказане:

(14) *Kiki slapped the table. «Oh, God, this isn't 1910 – Jerome can marry who the hell he wants to marry – or are we going to start making up visiting cards and asking him to meet only the daughters of academics»* [12, p. 15];

(15) *I banged my damaged hand down on the table, fingers splayed out* [4, p. 248].

Нижченаведені приклади демонструють невербальну поведінку роздратованого мовця, який чимось стурбований – метушіння, автоматичне повторення дій, «крутіння» на місці:

(16) *It was as if I had said something to disturb him, because he lowered and raised his paper a couple of times* [1, p. 207];

(17) *As he wondered this, he must have been frowning at Mike, for the little guy grew more agitated, putting his hands in and out of his pockets* [12, p. 186];

(18) *At the last moment they were joined by Connie, which made Nick even more agitated... He had already started fidgeting. During the course of the feature he went off to the toilet twice, the second time coming back smelling of smoke* [14, p. 441];

(19) *Some of us are agitated. When is he going to say something? We squirm, check our watches. A few students look out the window, trying to be above it all* [2, p. 53].

Коли людину щось дратує під час спілкування, цілком зрозуміло, що її прагненням та реакцією є уникнути подразника, припинити контакт:

(20) *Carlene Kipps let go of Kiki's hand and turned back to present wrapping. She was annoyed* [12, p. 269];

(21) *«But there ain't nothing to talk about,' said Bailey in a low, resolved tone. «That's the instruction – do you get that?»*

«Umm, can I?» said Tom, taking a step forward. «Mister Bailey, we're not trying to irritate you, but we were just considering whether /.../»

Bailey waved him off [12, p. 191];

(22) *«I don't hate «art», anyway – I hate your art», countered Victoria. Her father patted her shoulder soothingly, a move she shrugged off as a much younger child might* [12, p. 114];

(23) *«OK, back to basics. We have a result. For me», she reminded him.*

«Whatever». He waved a fey hand to ward off annoying details [7, p. 29];

(24) *He didn't just complain. He whimpered. He moaned. He insisted on describing his sympthoms and treatments in detail. Until, disgusted and annoyed, they waved us on* [8, p. 13].

Така психофізіологічна реакція організму як тремтіння є внутрішнім неконтрольованим людиною процесом і також супроводжує роздратування:

(25) *Didn't Carlene deserve better than a small ruined church on a noisy main road? Kiki felt herself quiver with indignation* [12, p. 285];

(26) *Chris sat beside her on the banquette. «I think», he whipered, «he's your secret admirer».*

«Stop it», Em shuddered. «You're freaking me out».

«Maybe he'll ask for your phone number», Chris continued. «Maybe he'll – »

«Chris», Emily warned, punching him on the arm]11, p. 81].

Розглядаємо роздратування як активізуючий фактор гніву, який у свою чергу може спричинити лють. Усі ці емоції є конфліктогенами та можуть призвести до різких агресивних жестів чи інших проявів агресії:

(27) *Her friend slapped the air in a gesture of annoyance* [14, p. 57];

(28) *He stretched his hand and smacked my skull with it* [1, p. 122];

(29) *I meet his gaze. I hold steady. And I can tell he can tell I'm angry, but that mostly it amuses him, and that sets me off all over again. My hands fist at my sides and I think for a second if something doesn't give soon, I'm gonna plant my fist into his face. Or maybe not his face. Maybe the wall. Except maybe not the wall. Maybe the glass window.* [6, p. 150].

Жести та рухи роздратованої людини часто характеризуються енергійністю та насиченістю, вони є уривчастими, швидкими, різкими, на що в тексті вказують прислівники-інтенсифікатори:

(30) *Candy groaned and rubbed her eyes vigorously* [12, p. 182];

(31) *Then she scowled, furiously stubbing out her cigarette, angry with her youngest daughter for throwing away this perfect match. «He's not going to want to take on some other man's child, is he?»* [9, p. 24].

Під час сварки чи конфліктної ситуації НВК, які актуалізують емоційний стан роздратування, трапляються значно частіше. Більше того, коли характеру мовця притаманна дратівливість чи норовлива вдача, невербальні компоненти стають невід'ємною частиною більшості діалогів. Наступні репліки є уривками із діалогу між чоловіком та дружиною, під час якого жінка скаржиться на невістку, яка їй постійно не догоджає. В процесі спілкування чоловік, захищаючи невістку, теж починає дратувати свою дружину:

(32) *«Go to hell». Koula, vexed, raised a contemptuous fist to him before stepping back inside the house. «You're always defending the Indian», she cursed him, before slamming the door shut* [14, p. 298];

(33) *Koula banged the table. «She was sent to this earth to torture me. Every day I ask the Blessed Mother why my poor son had to be snared by that Indian Devil. Why?»* [14, p. 307];

(34) *Koula bashed her palms over her head. «Why does she want to humiliate us?»* [14, p. 349].

Цей приклад також свідчить про те, що невербальну поведінку дійових осіб в художньому дискурсі можна звести до цілісного жестового портрета персонажа – динамічного та психологічного. Манери, типова невербальна поведінка, мимовільні та свідомі рухи тіла дозволяють схарактеризувати героя та виділити його серед інших [2, с. 118].

Саме кінесичним невербальним засобам належить ключова роль під час процесу комунікації при вираженні емоційного стану роздратування, що було підтверджено проведеним нами дослідженням. Воно показало високий рівень вживаності номінацій цієї підсистеми для актуалізації роздратування в художніх творах.

Література:

1. Вансяцкая Е. А. Невербальные компоненты коммуникации в английском художественном тексте / Е. А. Вансяцкая, Ф. И. Карташкова. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2005. – 152 с.

2. Корнєва Л. Мовна репрезентація невербальної поведінки героїв художнього твору та її роль у тексті / Л. Корнєва // Філологічні науки. – Полтава, 2011. – № 1 (7). – С. 114–121.

3. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. : [для студ. ВНЗ] / В. М. Манакін. – К. : Академія, 2012. – 286 с. (Альма-матер).

4. Паршукова Л. П. Физиогномика : учебник / Л. П. Паршукова, В. М. Карлышев, З. А. Шакурова. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 384 с. – (Серия «Высшее образование»).

5. Сєрякова І. І. Магія невербальної комунікації : навч. посіб. / І. І. Сєрякова. – 2-е вид. зі змінами та доповн. – К. : Освіта України, 2009. – 162 с.

6. Birdwhistell R. The Kinesic Level in Investigation of the Emotions / R. Birdwhistell // Expression of Emotions in Man. – New York : International University Press, 1963. – P. 123–139.

7. Burgoon J. Nonverbal Communication / J. K. Burgoon, L. K. Guerrero, K. Floyd. – New York : Allyn & Bacon, 2009. – 509 p.

8. Knapp M. Handbook of Interpersonal Communication / M. L. Knapp, J. A. Daly. – 3-rd ed. – Thousand Oaks : Sage Publ., 2002.

9. Ruesch J. Nonverbal Communication / J. Ruesch, W. Kees. – Berkeley : University of California Press, 1956.

10. Smith-Hanen S. Effects of Non-Verbal Behaviors on Judged Levels of Counselor Warmth and Empathy / S. Smith-Hansen // Journal of Counseling Psychology. – 1977. – Vol. 24. – P. 87–91.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Adiga A. The White Tiger / A. Adiga. – London : Atlantic Books, 2009. – 322 p.
2. Albom M. Tuesdays with Morrie / M. Albom. – New York : Broadway Books, 1997. – 194 p.
3. Anthony T. Taming the Tiger / T. Anthony. – Bletchley : Authentic Media, 2004. – 246 p.
4. Cleave C. The Other Hand / C. Cleave. – London : Sceptre, 2009. – 388 p.
5. Coetzee J. Disgrace / J. M. Coetzee. – London : Secker & Warburg, 1999. – 220 p.
6. Gardner L. The Neighbour / L. Gardner. – London : Orion Books, 2009. – 376 p.
7. McLynn P. Summer in the City / P. McLynn. – London : Headline Review, 2006. – 376 p.
8. Michaels A. Fugitive Pieces / A. Michaels. – London : Bloomsbury Publishing, 1998. – 296 p.
9. Parsons T. The Family Way / T. Parsons. – London : Harper Collins Publishers, 2005. – 378 p.
10. Patterson J. London Bridges / J. Patterson. – London : Headline Book Publishing, 2005. – 438 p.
11. Picoult J. The Pact / J. Picoult. – London : Hodder and Stoughton, 2004. – 522 p.
12. Smith Z. On Beauty / Z. Smith. – London : Penguin Books, 2006. – 452 p.
13. Tropper J. How to Talk to a Widower / J. Tropper. – London : Orion Books, 2007. – 342 p.
14. Tsiolkas C. The Slap / C. Tsiolkas. – London : Atlantic Books, 2011. – 486 p.

УДК 811.161:330.111

О. П. Демиденко, О. А. Горбатюк,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ

ТЕРМІНОСИСТЕМА ФАХОВОЇ МОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

У статті описано новостворену терміносистему фахової мови сталого розвитку у зв'язку з його виокремленням як окремого напрямку міждисциплінарних наукових досліджень. У роботі вперше визначено фахову мову сталого розвитку, наведено визначення терміносистеми фахової мови сталого розвитку, описані екологічний, економічний та соціально-інституційний виміри фахової мови сталого розвитку у контексті філологічних досліджень, що уможливлює використання результатів досліджень для типологічного та лексикографічного опису досліджуваної терміносистеми.

Ключові слова: *сталий розвиток, фахова мова, вимір, екологія, терміносистема, термінологія, запозичення, міждисциплінарні дослідження.*

В статье описана новообразованная терминосистема профессионального языка устойчивого развития в связи с его выделением как отдельного направления междисциплинарных научных исследований. В работе впервые определены профессиональный язык устойчивого развития, приведены определения терминосистемы профессионального языка устойчивого развития, описаны экологическое, экономическое и социально-институциональное измерения профессионального языка устойчивого развития в контексте филологических исследований, что делает возможным использование результатов исследований для типологического и лексикографического описания исследуемой терминосистемы.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, профессиональный язык, измерение, экология, терминосистема, терминология, заимствование, междисциплинарные исследования.*

The article shows the results of a terminological system description of newly established sustainable development specialized language due to its distinguishing as separate direction of interdisciplinary research. In this paper such notions as sustainable development sublanguage, the terminological system of sustainable development specialized language have been defined for the first time. We have also provided the description of the environmental, economic, and social and institutional dimensions of sustainable development specialized language in the context of philological research, enabling the use of research results for the typological and lexicographic description of the investigated terminological system.

Keywords: *sustainable development, specialized language, dimension, environment, terminological system, terminology, borrowing, interdisciplinary research.*

Суть проблеми. Поняття «сталий розвиток», яке базується на концепції «розвиток будь-якої сфери людської діяльності або суспільства», перебуває на етапі формування, тому питання його термінології в англійській і українській мовах та окремих її особливостей є, на наш погляд, дуже важливим як з теоретичного, так і практичного поглядів. Після появи поняття сталого розвитку було укладено багато одномовних тлумачних словників, причому переважно англійською та російською мовами, але англо-українських та україно-англійських словників поки не існує. Оскільки процес укладання словників передбачає детальний аналіз самої термінології, вже можна говорити про становлення поняття сталого розвитку як нової фахової мови з її власною терміносистемою, яка обслуговує окремі сфери суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні основи сталого розвитку суспільства у своїх працях досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, а саме: З. В. Герасимчук (2011), Б. М. Данилишин (2012), С. І. Дорогунцов (2010), М. З. Згуровський (2012), В. П. Непийвода (2008), В. М. Трегобчук (2010) та ін.

Концепція сталого розвитку має тривалу історію становлення. Починається вона з наукових праць В. І. Вернадського про ноосферу (початок минулого сторіччя), декларації першої конференції ООН з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972 р.), де було зазначено зв'язок економічного і соціального розвитку з проблемами навколишнього середовища, наукових доповідей Римського клубу (1972 р.), у яких формулювалися ідеї переходу цивілізації до стану «глобальної динамічної рівноваги», і закінчується звітом Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р., конференцією ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Всесвітнім самітом з питань сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.) і сьогодення [4, с. 12].

Появу терміна «сталий розвиток» пов'язують з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка сформулювала його у своєму звіті «Наше спільне майбутнє». Вона визначала його як розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [3, с. 6].

Формулювання мети статті. Метою статті є опис терміносистеми фахової мови сталого розвитку, визначення її особливостей у площині трьох вимірів: економічного, екологічного та соціально-інституційного.

Виклад основного матеріалу. Концепція «сталий розвиток» (англ. sustainable development) (далі – СР) полягає у необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі [5, с. 29].

У зв'язку з виокремленням СР як окремого напрямку наукових досліджень, можна стверджувати про утворення терміносистеми фахової мови СР з трьох його вимірів (економічного, екологічного та соціально-інституційного).

Терміносистема визначається як система термінів у певній галузі/підгалузі наукового або технічного знання, що обслуговує наукову теорію або наукову концепцію, і яка є більш високим ступенем організації

© О. П. Демиденко, О. А. Горбатюк, 2014

лексичних одиниць, ніж термінологія [1, с. 1091]. Термінологія, у свою чергу, є сукупністю термінів, тобто слів або словосполучень, що висловлюють специфічні поняття з певної галузі науки, техніки чи мистецтва, а також сукупністю усіх термінів, наявних у тій чи іншій мові, які відрізняються від звичайних слів точністю семантичних меж [1, с. 1076].

У свою чергу ***терміносистема фахової мови сталого розвитку*** *може бути визначена як сукупність термінів екологічного, економічного та соціально-інституційного характеру СР, утворення яких ґрунтується на фахових мовах екології, економіки та соціології, що обслуговують наукову концепцію СР і можуть у межах цього контексту набувати іншого значення, специфічного саме для цієї фахової мови.* Терміносистема фахової мови сталого розвитку та термінологія екологічного виміру відповідної фахової мови, з огляду на обмежений обсяг дослідження, складає корпус цієї терміносистеми.

Для структурно-семантичного аналізу терміносистеми використовувалася концепція А. С. Д'якова, Т. Р. Кияка та ін. (кількісні характеристики представлені в наступному пункті нашого дослідження) [2, с. 45-46]. Терміни СР за своєю структурою розподіляються на однослівні лексеми та словосполучення. В залежності від структури і від характеру відносин між ними розрізняють двокомпонентні та багатокомпонентні терміни, які визнані оптимальними актуальними номінантами в сучасній науці:

hazardous waste – небезпечні відходи

lifestyles of health and sustainability (LOHAS) – стиль життя, орієнтований на здоров'я і збереження природних ресурсів

leadership in energy and environmental design (LEED) – керівництво в енергоефективному і екологічному проектуванні

Оскільки формування терміносистеми фахової мови СР тісно пов'язане з формуванням самого СР як наукової галузі, здебільшого терміни фахової мови сталого розвитку є запозиченими з термінологій економіки, екології та соціології, адже концепція СР з'явилася в результаті об'єднання трьох факторів: економічного, екологічного та соціально-інституційного.

Наведемо деякі приклади термінів, які складають терміносистему сталого розвитку та їх переклад англійською мовою.

Економічний вимір:

basic needs – базові потреби

investment opportunities – інвестиційні можливості

consumer market – споживчий ринок

labor market – ринок праці

Екологічний вимір:

renewable energy – поновлювані джерела енергії

climate change – зміна клімату

ecological footprint – екологічний слід

emission permit – дозвіл на викиди

Соціально-інституційний вимір:

human development – розвиток людського потенціалу

knowledge-based society – суспільство, засноване на знаннях

green collars – зелені комірці

Вибірка проводилась за матеріалами, відібраними з таких ключових документів та звітів зі сталого розвитку: звіти Світового банку, СОТ, ООН, ПРООН, підсумковий документ Ріо+20, ЦРТ глосарій, словник Органу екологічної сертифікації та маркування продукції «Жива планета», Global Sustainable Development Report та IPCC Fifth Assessment Report та ін.

Методологія досліджень у сфері СР сприяла зближенню природничо-наукових, гуманітарних наук, а також фундаментальної і прикладної наукової діяльності. Кількісне відношення термінології сталого розвитку формується залежно від ступеня спеціалізації значення. Вузькоспеціальні терміни, які є характерними лише для екологічного виміру фахової мови сталого розвитку (далі – ЕВПСР), становлять 485 одиниці (32%). Міжгалузеві терміни, які є типовими не лише для ЕВПСР, налічують 1015 термінологічних одиниць (68%). Терміносистема сталого розвитку розширюється за рахунок запозичень з різних наук:

– з екології (262; 25%): *aquatic treatment systems – системи очистки води, available potential energy – наявна потенційна енергія, backstop technology – запасна технологія;*

– з біології (88; 8%): *acclimatisation – акліматизація, adaptation – адаптація, afforestation – заліснення, algae – водорості;*

– з географії (221; 21%): *ablation – абляція, basalt – базальт, delta – дельта;*

– з хімії (34; 3%): *chemical oxygen demand (COD) – хімічне споживання кисню (ХПК), clathrate (methane) – клатрат метану;*

– з економіки (260; 25%): *asset – актив, cost-effectiveness analysis – аналіз економічної ефективності, economic value added (EVA) – економічна додана вартість;*

– з математики (37; 3%): *vector – вектор, probability – ймовірність, extrapolation – екстраполяція, dimension – вимір;*

– з етики (15; 1%): *humanism – гуманізм, moral responsibility – моральна відповідальність, business ethics – етика бізнесу, dignity – гідність;*

– з філософії (40; 4%): *category – категорія, суб'єкт – subject, матеріалізм – materialism, regularity – закономірність;*

– з соціології (71; 7%): *social responsibility – соціальна відповідальність, social auditing – соціальний аудит, community investing – соціальні інвестиції;*

– з психології (16; 1%): *need – потреба, morality – моральність, initiative – ініціативність;*

– з юриспруденції (20; 2%): *environmental law – екологічне право, national security – національна безпека, active suffrage – активне виборче право.*

Співвідношення наук, з яких були запозичені терміни, наведене у такій діаграмі:

Запозичення термінів екологічного виміру з окремих наук у процентному відношенні

Термінологія СР містить велику кількість термінів, запозичених із термінологій суміжних дисциплін – екології, біології, географії, хімії, економіки, математики, етики, філософії, соціології, психології, юриспруденції. У результаті цього термінологія фахової мови постійно поповнюється за рахунок появи великої кількості нових термінів.

Висновки. Отже, у зв'язку з виокремленням сталого розвитку як окремого напрямку наукових досліджень, можна стверджувати про утворення терміносистеми відповідної фахової мови з трьох її вимірів (економічного, екологічного та соціально-інституційного). У статті описано новостворену терміносистему фахової мови сталого розвитку. Особлива увага приділена термінології екологічного виміру. Термінологія сталого розвитку містить велику кількість термінів, запозичених із термінологій суміжних дисциплін – екології, біології, географії, хімії, економіки, математики, етики, філософії, соціології, психології, юриспруденції, і постійно поповнюється новими термінами.

Подальшим перспективним напрямком дослідження вважається аналіз терміносистеми економічного та соціально-інституційного вимірів, що може слугувати матеріалом для укладання англо-українських та україно-англійських термінологічних словників зі сталого розвитку.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. Д'яков А. С. Основи термінотворення: Семантичні та соціологічні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.

3. Згуровський М. З. Глобальне моделювання процесів сталого розвитку в контексті якості і безпеки життя людей: звіт про НДР (заключ.) НТУУ «КПІ»; кер. роб. М. З. Згуровський. – К., 2011. – 144 с.

4. Згуровський М. З., Болдак А. О., Єфремов К. В. та ін. Аналіз сталого розвитку: глобальний і регіональний контексти. 2011–2012. Частина 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. – К. : НТУУ «КПІ», 2012. – 240 с.

5. Сталий розвиток: короткий термінологіч. слов. для магістрів усіх напрямів підготовки / М. З. Згуровський, Г. О. Статюха, І. М. Джигирей; Нац. техн. ун–т України «Київськ. політехн. ін–т». – К. : НТУУ «КПІ», 2008. – 50 с.

УДК 81'367.63:81'37

Л. І. Дерев'янко,
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава

ПРИЙМЕННИКОВО-СУБСТАНТИВНІ КОРЕЛЯТИВИ З ВТОРИННИМИ ТЕМПОРАЛЬНИМИ ПРИЙМЕННИКАМИ ЯК ЕКСПЛІКАТОРИ СЕМАНТИКИ ЧАСОВОЇ ПОПЕРЕДНОСТІ

Досліджено часові прийменниково-іменникові конструкції з вторинними темпоральними прийменниками, проаналізовано чинні в сучасній українській мові парадигми прийменниково-субстантивних корелятивів із семантикою часової попередності, складниками яких є похідні прийменники, вирізнено диференційні ознаки співвідносних темпоративів.
Ключові слова: *вторинний прийменник, корелятив, темпоратив, семантика, синтаксема, часова попередність.*

Исследуются временные предложно-падежные конструкции с производными темпоральными предлогами, анализируются свойственные современному украинскому языку парадигмы предложно-субстантивных коррелятивов с семантикой временного предшествования, компонентами которых являются производные предлоги, определены дифференциальные признаки соотносительных темпоративов.
Ключевые слова: *производный предлог, коррелятив, темпоратив, семантика, синтаксема, временное предшествование.*

The article contains the thorough investigation of temporal prepositional-substantive combinations containing secondary temporal prepositions. Dominant Ukrainian effective paradigms of temporal precedence semantics' prepositional-substantive correlatives with secondary prepositions got deep analysis. The correlative temporatives' peculiarities' spectrum was differentiated consistently.
Key words: *secondary preposition, correlative, temporative, semantics, syntaxeme, temporal precedence.*

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки спостережено тенденцію ґрунтовного дослідження синтаксису, якому належить центральне місце в мовній системі, оскільки саме в ньому одиниці мови виявляють функційну спеціалізацію. Неабиякий інтерес викликають прийменники, які відіграють вагому роль у граматичній сфері сучасної української літературної мови. У сполученні з іменниками або їхніми субститутам вони є найпоказовішими індикаторами синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень. Як мовна одиниця, що безпосередньо бере участь в організації текстових структур, а також має високу частоту вживання й виявляє динаміку лексичного складу, прийменник завжди опинявся в полі зору мовознавців. Його різноаспектне дослідження пов'язане з іменами О. С. Мельничука, І. К. Кучеренка, А. С. Колодяжного, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, З. І. Іваненко, Г. С. Балабан, В. С. Бондаренка, Є. Куриловича, М. М. Нікольського, Є. Т. Черкасової, А. М. Шаранди та інших.

Найпродуктивнішим засобом репрезентації часових семантико-синтаксичних відношень є прийменниково-субстантивні конструкції, утворені за участю темпоральних прийменників та іменників у непрямих відмінках. Прийменниково-відмінкові структури – репрезентанти часових відношень – знайшли належне висвітлення у працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. У просторі української мовознавчої концепції різні аспекти функціювання темпоральних структур висвітлені в граматичних студіях В. М. Барчука, О. І. Бондаря, І. Р. Вихованця, Т. М. Голосової, О. М. Задорожної, З. І. Іваненко, П. С. Каньоси, Р. А. Куцової, С. А. Романюк та інших учених. У русистиці часові сполуки вивчали А. А. Кока, В. М. Філіппова, на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки їх активно досліджують О. В. Бондарко, М. В. Всеволодова, Г. О. Золотова та інші.

Незважаючи на широкий діапазон опрацьованих питань, у граматичній площині мовної системи все ж недостатньо вивченою натепер залишається проблема функційних можливостей вторинних прийменників у структурі часових семантико-синтаксичних відношень. Аналіз синтаксичної системи української мови в плані корелятивних зв'язків похідних темпоральних прийменників у прийменниково-іменникових часових структурах дасть змогу глибше пізнати своєрідність їхньої ієрархічної організації, з'ясувати специфіку граматичної семантики, а також функційний і стилістичний потенціал.

З огляду на це метою статті є дослідження особливостей реалізації внутрішньої семантичної кореляції прийменниково-субстантивних темпоративів із вторинними часовими прийменниками, які експлікують семантику передчасу в межах категорії різночасності.

Об'єкт пропонованої роботи – прості речення з прийменниково-відмінковими темпоральними структурами, які реалізують значення часового передування, а її предмет – прийменниково-іменникові конструкції з похідними часовими прийменниками. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

– дослідити прийменниково-субстантивні темпоративи з вторинними часовими прийменниками, які виражають значення часової попередності;

– проаналізувати всі можливі прийменниково-відмінкові структури – репрезентанти семантики передчасу, утворені за участю похідних темпоральних прийменників;

– виокремити диференційні ознаки структур-корелятів.

Найважливішою опозицією темпоральної сфери є одночасність / різночасність перебігу дії або процесу. Семантичними складниками підгрупи на позначення різночасності є 1) часова попередність і 2) часова наступність. З. І. Іваненко поділяє категорію різночасності на передчас і післячас [5, с. 96], С. А. Романюк співвідносить різночасність вияву (перебігу) дії з визначенням часової попередності та часової наступності [8, с. 117], а В. М. Барчук номінує їх передуванням і наступністю [2, с. 295, 297].

© Л. І. Дерев'янко, 2014

На відміну від темпоративів із первинними часовими прийменниками, які передають семантику означеної й неозначеної часової попередності, синтаксеми з вторинними темпоральними прийменниками репрезентують лише семантику неозначеного передчасу. Так, п'ятикомпонентна парадигма корелятивів **prep перед + Ninstr – prep напередодні + Ngen – prep у (в) переддень + Ngen – prep незадовго до + Ngen – prep незадовго перед + Ninstr** маніфестує значення дії, що відбувається за деякий час до періоду, названого субстантивом. Найвиразніше це значення реалізує темпоратив **prep перед + Ninstr**: *Даниленкови з'явилися **перед обідом*** (С. Горбань, Н. Лапіна); [Парубок] ***перед самим вінчанням*** *повернув рушники* (Ф. Бурлака). Означальний займенниковий прикметник *самий* підсилює семантику часової попередності й номінує найближчий передчас. Характерна особливість досліджуваної синтаксеми полягає у вираженні темпоральної семантики статичної дії, що максимально наближена до названого часового періоду, але ніколи не перетинається з ним [4, с. 57].

Темпоратив **prep напередодні + Ngen** перебуває в одному корелятивному ряді зі структурою **prep перед + Ninstr**. Прислівниковий прийменник **напередодні** експліцитно актуалізує сему часового передування [6, с. 78]. Конструкція **prep напередодні + Ngen** позначає зазвичай один із моментів за день до того часу, перед яким відбудеться дія: ... ***Напередодні виїзду*** *була я на вечірці у Дмитерка й Тамари Козакевич* (Д. Гуменна). Якщо аналізований прийменник вступає в семантико-синтаксичні зв'язки з іменниками – назвами великих часових періодів і важливих подій, то у специфічних контекстуальних умовах він набуває значення «незадовго перед чимось» [3, с. 128, 221]: *Чи не так **напередодні Другої світової війни** ідеологи гітлерівської Німеччини підступали до анексії чеських і польських територій* (Д. Павличко).

Прийменниковий еквівалент **у (в) переддень** у сполученні з іменником у формі родового відмінка репрезентує семантику, близьку до тієї, яку передає синтаксема **prep напередодні + Ngen**. Структура **prep у (в) переддень + Ngen** здатна функціювати тільки з одним значенням, яке, на відміну від останньої, не може зазнавати трансформації: *Навіть важко повірити, що Марія **в переддень своєї смерті** – це та ж Марія, яка була в Римі й Ніцці, тільки на сім років старша* (М. Слабошпицький). Незважаючи на однозначність темпоратива **prep у (в) переддень + Ngen**, а також потенційну здатність прийменникового еквівалента поєднуватися з широким колом іменників нечасової семантики, він не відзначений високим рівнем функційної активності.

Синтаксеми **prep незадовго до + Ngen**, **prep незадовго перед + Ninstr** реалізують значення неозначеної часової попередності, а отже, виявляють семантичну близькість зі структурами **prep перед + Ninstr – prep напередодні + Ngen – prep у (в) переддень + Ngen**. Іманентною властивістю темпоративів **prep незадовго до + Ngen – prep незадовго перед + Ninstr** є позначення передчасу в загальних рисах, без яких-небудь конкретизаційних рамок, як у попередніх конструкціях: *Цей абсурд розпочався **незадовго до моєї появи*** (А. Курков) – *Алекс в гостях у родички пив чай із чашок, які батьки купили **незадовго перед** його **від'їздом** назавжди* (Є. Кононенко). Різниця в семантиці виділених сполук спричинена наявністю у складі похідних темпоральних прийменників **незадовго до**, **незадовго перед** різних за своїм походженням прийменників: **до** – первинний, **перед** – вторинний. Слушною видається думка Р. А. Куцової про те, що конструкції з прийменником **до** виявляють мінімальний ступінь диференційної ознаки часової попередності [7, с. 25], позаяк значення передчасу, репрезентоване ними, має узагальнені часові рамки. Прийменник **перед** уживається в складі конструкцій для позначення дії, яка відбувається незадовго до початку якогось відрізка часу й експлікує ближче часове передування.

З-поміж корелятивних структур **prep перед + Ninstr – prep напередодні + Ngen – prep у (в) переддень + Ngen – prep незадовго до + Ngen – prep незадовго перед + Ninstr** найвищу активність має синтаксема **prep перед + Ninstr**. Це мотивоване тим, що його повнозначними компонентами можуть бути темпоральні й нетемпоральні іменники. Прийменниковий еквівалент **у (в) переддень** містить у своєму складі лексему на позначення часу, отже, автоматично втрачає здатність сполучатися із субстантивами часової семантики. Прийменники **незадовго до**, **незадовго перед** сполучаються тільки з іменниками нетемпорального значення, що впливає на їхню функційну спроможність.

До складу корелятивних прийменниково-іменникових темпоративів дво- **prep до початку + Ngen – prep перед початком + Ngen** та чотирикомпонентної **prep з (із) початку + Ngen – prep від початку + Ngen – prep на початку + Ngen – prep з (із) початком + Ngen** парадигм уходить прийменниковий компонент, який має у своєму складі лексему **початок**. Вона виразно актуалізує семантику «вихідного пункту протяжності предмета, площини, а також те, що прилягає до такого пункту» [9, VII, с. 465]. Кожна зі структур поряд з основним значенням початкової межі дії реалізує специфічний семантичний відтінок. Цікавим є той факт, що подібні за будовою синтаксеми здатні виражати діаметрально протилежні значення. Семантично близькими виступають синтаксеми **prep до початку + Ngen – prep перед початком + Ngen**. Вони вказують на дію, яка відбувається до настання чітко визначеного часового орієнтира. Конструкція **prep перед початком + Ngen** маніфестує сему «ближче часове передування», пор. : *Потрібно було **до початку весни** напрясти ниток і виткати полотно* (В. Скуратівський) – ***Перед початком концерту*** *до людей, що заповнили зал, з гарячою промовою звернувся батько* (І. Цюпа).

Крім різниці в семантиці корелятивів **prep до початку + Ngen – prep перед початком + Ngen** наявна відмінність і в структуруванні адвербіалізованих прийменникових одиниць – конституентів вирізнених темпоральних синтаксем, оскільки в їхньому складі зафіксовано різні за походженням прийменники. **До** – непохідний прийменник, первинною семантикою якого є локативна; **перед** – похідний, за яким найперше закріплено часове значення. Завдяки цьому прийменниковий еквівалент **перед початком** передає семантику ближчого часового передування порівняно з прийменниковою одиницею **до початку**. Семантичні та структурні відмінності синтаксем **prep до початку + Ngen – prep перед початком + Ngen** суттєво не впливають на сферу їхнього вживання.

Яскраво виражені корелятивні зв'язки спостережено в чотирикомпонентній парадигмі **prep з (із) початку + Ngen – prep від початку + Ngen – prep починаючи з (із, зі) + Ngen – prep починаючи від (од) + Ngen**, яка репрезентує значення попередності з указівкою на початкову часову межу дії. У корелятивні відношення вступають синтаксеми **prep з (із) початку + Ngen**, **prep від (од) початку + Ngen**. Перша найчіткіше позначає

семантику початкової часової межі: *Батько мій* ***з початку окупації*** *був невідомо де – ми нічого не чули про нього ...* (В. Коротич). Темпоратив **prep від (од) початку + Ngen** відрізняється від синтаксеми **prep з (із) початку + Ngen**. Роль семантичних маркерів в аналізованих конструкціях виконують непохідні прийменники **з (із)**, **від (од)**, що структурують адвербіалізований прийменниковий комплекс. Перший із них указує, що початок дії збігається з часовим моментом. Часовий момент, який позначає другий, не входить у той відрізок часу, від якого стартує певна дія, що й становить його іманентну ознаку: ... ***Від самого початку знайомства*** *банкір поводився так, ніби грався в шпигунів* (А. Кокотюха).

Значення вихідного моменту дії передають темпоративи **prep починаючи з (із, зі) + Ngen** та **prep починаючи від (од) + Ngen**. Вони вказують на проміжок часу, у рамках якого має місце лише початок явища, а подальше його розгортання відбувається поза межами часового орієнтира [3, с. 129]: *Класична українська література,* ***починаючи від Шевченка чи*** *навіть ще й* ***від Котляревського****, показала нам приклад того, як треба ставитись до народної мови ...* (О. Гончар) – *Українська класична література в найкращих своїх виявах, надто ж* ***починаючи з Тараса Шевченка****, завжди була гостро соціальна* (О. Гончар). Різниця в семантиці цих моделей зумовлена наявністю у складі прийменникових одиниць **починаючи з (із, зі)**, **починаючи від (од)** непохідних прийменників **з (із, зі)**, **від (од)**. Вищою функційною активністю позначені структури **prep починаючи з (із, зі) + Ngen**, що пов'язано зі специфічним семантичним відтінком «включення» початкового темпорального моменту до часу дії. Синтаксеми **prep починаючи з (із, зі) + Ngen** та **prep починаючи від (од) + Ngen** корелюють із прийменниково-іменниковими конструкціями **prep з (із) початку + Ngen** – **prep від (од) початку + Ngen**. Ці зв'язки виявлено у специфічних особливостях прийменників як конституентів розглядуваних темпоративів. Так, прийменники **починаючи з (із, зі)**, **починаючи від (од)** співвідносні з дієприслівниками, отже, генетично пов'язані з дієсловами. Вони чітко репрезентують семантику руху, оскільки зберігають зв'язок із фазовим вербативом **починати**. Цієї здатності позбавлені темпоративи з прийменниками, що співвідносні з адвербіалізованими прийменниково-іменниковими формами, тобто аналітичними прислівниками, і мають у своєму складі лексему **початок**. Наявні диференційні семантичні відтінки, а також різні типи співвідносних лексичних одиниць, на основі яких постали вторинні прийменники, дають право кваліфікувати їх корелятивами.

На відміну від часових структур, які містять у своєму складі лексему **початок** і виражають семантику передчасу, синтаксема **prep з (із) початком + Ngen** називає час, після початку відліку якого має місце дія: *А коли наставала осінь, холодало,* ***з початком заморозків****, опускався Волин разом із Царівною О на дно Озера ...* (Ю. Покальчук). Значення часової наступності реалізує прийменниковий еквівалент **з (із) початком**. Субстантив **початок** виступає у формі орудного відмінка в сполученні з первинним прийменником **з (із)**, який корелює з прийменником **після**, що входить до складу темпоратива **prep після + Ngen** на позначення семантики післячасу (*з настанням осені – після настання осені*). Є всі підстави констатувати наявність опозитивних семантичних корелятивних зв'язків між темпоративами **prep з (із) початку + Ngen**, **prep від (од) початку + Ngen**, які позначають семантику передчасу, та синтаксемою **prep з (із) початком + Ngen**, що виражає значення часової наступності.

У п'ятикомпонентній парадигмі корелятивів **prep на початку + Ngen – prep на зорі + Ngen – prep на світанку + Ngen – prep на порозі + Ngen – prep на старті + Ngen** найуживанішою є стилістично нейтральна синтаксема **prep на початку + Ngen**, що точно номінує початкову часову межу дії: ... ***На початку війни*** *Бурков командував артилерійським полком ...* (О. Гуреїв).

Прийменниково-іменникові темпоративи **prep на зорі + Ngen – prep на світанку + Ngen – prep на порозі + Ngen – prep на старті + Ngen** кваліфікуємо як такі, що передають жорстко не регламентовану семантику початкових часових рамок дії. Прийменникові еквіваленти **на зорі**, **на світанку**, **на порозі**, **на старті** ще не втратили статусу оказіональних утворень. Значеннєву близькість убачаємо між синтаксемами **prep на зорі + Ngen – prep на світанку + Ngen**, які номінують час початку дії з яскраво задекларованим відтінком образності. Спільним у семантиці прийменникових еквівалентів **на зорі**, **на світанку** є те, що лексеми **зоря** і **світанок** – компоненти прийменникових одиниць – фокусують у своїй значеннєвій структурі експліцитну сему «час», яка співвідноситься саме з початком дії: обидві вони позначають початок нового дня: ***На світанку нової ери*** *вдарив новий шквал демонстрацій* (Л. Костенко) – ... [Юля] *не могла точно сказати, коли це відбувалося: зараз, учора чи давно,* ***на зорі їхнього кохання*** (О. Гуреїв). Такі темпоративи вживаються в художньому й публіцистичному стилях. Їхньою характерною особливістю є те, що субстантив у складі конструкції поширюється атрибутивними компонентами, за якими закріплена формально-синтаксична функція узгодженого означення.

Про вживання на периферійному рівні прийменникових еквівалентів **на порозі, на старті** слушні міркування висловлює Г. С. Балабан. Заслуговує схвалення передусім думка про те, що вони мають виразне метафоричне нашарування [1, с. 9]. Темпоратив **prep на порозі + Ngen** репрезентує сему «початок тривалого явища чи певного етапу»: *Україна* ***на порозі*** *нових парламентських* ***виборів****. Інтерв'ю радіостанції «Свобода»* (З газети). Значення часової попередності імпліковано в прийменниковому еквіваленті **на порозі**, який у Словникові українських прийменників зафіксовано тільки з локативною семантикою [10, с. 194]. Субстантиви *поріг* і *старт* індиферентні стосовно часового значення. Не виявлено й інших семантичних збіжностей. Опиняючись у складі вторинних прийменникових одиниць **на порозі, на старті**, вони, проте, можуть набувати значеннєвої близькості. Синтаксема **prep на старті + Ngen** знаменує собою початок певної дії: *«Українські отамани» розгромили американців* ***на старті сезону WSB*** (Із газети). З-поміж семантично споріднених корелятивів **prep на порозі + Ngen – prep на старті + Ngen** останній позначає максимально близький початок дії завдяки лексемі **старт** – «початковий момент спортивних змагань» [9, IX, с. 663]. Основною сферою поширення структур **prep на порозі + Ngen – prep на старті + Ngen** є художній стиль. Спорадично їх фіксовано в науковому та публіцистичному стилях.

У корелятивні відношення з проаналізованими вище темпоративами на позначення початкових меж дії вступають синтаксеми, які експлікують семантику розгортання дії в кінцевих внутрішніх межах – **prep наприкінці + Ngen – prep у (в) кінці + Ngen – prep на кінець + Ngen – prep під кінець + Ngen – prep перед кінцем + Ngen – prep при кінці + Ngen – prep надкінець + Ngen – prep на закінчення + Ngen – prep на завершення + Ngen – prep під завісу + Ngen – prep на заході + Ngen**. Найпродуктивніше вживана синтаксема **prep наприкінці + Ngen** становить поєднання відприслівникового прийменника **наприкінці** з іменниками часового і нечасового значення у формі родового відмінка. Це один із небагатьох вторинних прийменників, що виявляє широкі дистрибутивні можливості стосовно субстантивів обох лексико-семантичних розрядів. Так, у складі конструкції **prep наприкінці + Ngen** зафіксовано такі три семантичні типи субстантивів із темпоральною семантикою: 1) «конкретні виміри часу» (*день, доба, тиждень, декада, місяць, квартал, рік (роки), століття, тисячоліття*): *Ще* ***наприкінці*** *минулого* ***століття*** *Дмитрівську Поминальну суботу відзначали повсюдно* (В. Скуратівський); 2) «пори року»: ***Наприкінці*** *минулого* ***літа*** *вони утрьох ... уперше ступили на цей схил над Небесним озером* (В. Дрозд); 3) «місяці»: *Це сталося* ***наприкінці березня****, тільки-но вкрилися зеленими котиками верби* (В. Петльований).

З-поміж субстантивів нечасового значення з прийменником **наприкінці** найрегулярніше сполучаються ті, що називають періоди за церковним, сільськогосподарським і академічним календарями та процеси і явища, які мають певну тривалість у часі (здебільшого віддієслівні іменники): *Закохався я по-справжньому вже в інституті, десь* ***наприкінці семестру****, перед зимовою сесією* (В. Лис); ***Наприкінці оглядин*** *гості завернули в ботанічний сад* (О. Гончар). Конструкції, аналогічні за своєю будовою й семантикою до виділених, не мають обмежень щодо сфери функціювання.

Окремий тип становлять корелятивні одиниці, прийменникові компоненти яких співвідносні з адвербіалізованими прийменниково-іменниковими формами і містять у своєму складі лексему **кінець**. Структури **prep у (в) кінці + Ngen – prep на кінець + Ngen – prep під кінець + Ngen – prep перед кінцем + Ngen – prep при кінці + Ngen**, як і синтаксема **prep наприкінці + Ngen**, репрезентують значення внутрішніх кінцевих часових меж дії. Конструкція **prep у (в) кінці + Ngen** позначає найближчі кінцеві межі дії й саме тому найточніше номінує ці темпоральні рамки: ... [Коней] *батько* ***в кінці літа*** *ловив на аркани і робив із них покірних, приборканих істот* (В. Земляк). Темпоративи **prep на кінець + Ngen – prep під кінець + Ngen – prep перед кінцем + Ngen – prep при кінці + Ngen** виступають в одному корелятивному ряду із синтаксемою **prep у (в) кінці + Ngen**, однак, на відміну від неї, наділені семантичним відтінком «віддаленіші кінцеві темпоральні межі»: *На вулиці було незвично тепло, як* ***на кінець листопада*** (Л. Дереш) – ***Під кінець тижня*** *стурбованість стала нестерпною ...* (В. Вакуленко) – [Кучмієнко] *належав до заслужених ветеранів, до яких міг би тепер належати й Карналь, якби не потрапив буквально* ***перед кінцем війни*** *в руки фашистів* (П. Загребельний) – ***При кінці служби*** *Марія вийшла з церкви ...* (У. Самчук). Синтаксичні структури **prep на кінець + Ngen – prep під кінець + Ngen – prep перед кінцем + Ngen – prep при кінці + Ngen** різняться незначними семантичними відтінками, що зумовлені наявністю у складі похідних прийменникових одиниць з ідентичним повнозначним компонентом **кінець** первинних прийменників **під, на, при** та вторинного прийменника **перед**. Останній реалізує семантику найближчого передування, а у структурі прийменникового еквівалента **перед кінцем –** найближчих кінцевих темпоральних рамок дії. Найвіддаленіші кінцеві часові межі виражає темпоратив **prep на кінець + Ngen**. Синтаксеми **prep під кінець + Ngen** та **prep при кінці + Ngen** експлікують семантику розгортання кінцевих внутрішніх меж дії, які можна умовно позначити на часовій осі між темпоративами **prep перед кінцем + Ngen** та **prep на кінець + Ngen**. Що ж до сфери функціювання, то стилістично нейтральними є структури **prep у (в) кінці + Ngen – prep на кінець + Ngen**. Вони відзначаються й найвищим ступенем продуктивності. Синтаксеми **prep під кінець + Ngen – prep перед кінцем + Ngen – prep при кінці + Ngen** стилістично марковані. Їхнє функціювання зафіксовано здебільшого в художньому, розмовному та, рідше, публіцистичному стилях.

Парадигму прийменниково-іменникових корелятивів, що передають семантику внутрішніх кінцевих часових рамок дії, органічно доповнює спорадично вживаний темпоратив **prep надкінець + Ngen**, до складу якого входить авторський прийменник-неологізм: *Я не те щоб атеїст, як тепер кажуть по-науковому, а радше безбожник, якими ставали* ***надкінець життя*** *скептичні дядьки, що всього навчилися* (В. Коротич).

На відміну від проаналізованих вище, синтаксеми **prep на закінчення + Ngen – prep на завершення + Ngen** слугують для конкретизації темпорального значення розгортання дії чи процесу в кінцевих внутрішніх межах: ***На закінчення Літургії*** *Святійший Владика виголосив повчальне слово ...* (Інтернет-ресурс) – *У Римі* ***на завершення Різдвяного періоду*** *відбувся концерт українських колядок «Прощання з колядою» ...* (З газети). Семантичні відтінки до значеннєвої структури темпоративів **prep на закінчення + Ngen – prep на завершення + Ngen** вносять вторинні прийменникові одиниці, перша з яких наділена семою офіційності, а друга – піднесеності, урочистості. Це впливає на сферу їхнього поширення: конструкція **prep на закінчення + Ngen** закріплена передусім за офіційно-діловим і науковим стилями, а синтаксема **prep на завершення + Ngen –** за публіцистичним та художнім.

Доповнюють парадигму корелятивів досліджуваної часової семантики темпоративи **prep під завісу + Ngen – prep на заході + Ngen**. Оказіонально вживані прийменникові еквіваленти **під завісу**, **на заході** функціюють у сполученні з родовим відмінком іменника: ***Під завісу літа****, як завжди, кілька нещасть* (Л. Костенко) – ... ***На заході життя*** *бабуля чистосердно кається ...* (В. Сологуб). Прийменникові еквіваленти *на заході, під завісу* не наділені темпоральною семантикою. За лексемою *захід* – компонентом першого з них – закріплено в Словникові української мови значення «частина обрію, де заходить сонце» [9, III, с. 380]. Усталена сполука *під завісу* функціює зі значенням «під кінець, на закінчення чого-небудь» [9, III, с. 52]. Спільним для розглядуваних прийменникових одиниць є те, що вони імпліцитно актуалізують сему «час» і вказують на кінцеві часові рамки дії.

Сфера функціювання конструкцій **prep під завісу + Ngen – prep на заході + Ngen** лімітована художнім стилем.

Корелятиви п'ятикомпонентної парадигми **prep посеред + Ngen – prep у (в) середині + Ngen – prep у (в) половині + Ngen – prep у (в) розпалі (розпал) + Ngen – prep у (в) розквіті + Ngen** реалізують семантику моменту, рівновіддаленого від початкової й кінцевої межі часового орієнтира. Своїм значенням вони протиставляються проаналізованим вище темпоральним структурам – виразникам семантики початкових та кінцевих внутрішніх часових рамок дії. Прийменник **посеред** у складі синтаксеми **prep посеред + Ngen** позначає зорієнтований на серединний проміжок між початком і кінцем певного періоду, протягом якого відбувається дія: *Часом **посеред ночі** встає Северина й подовгу дивиться у вікно* (М. Матіос). Прийменниковий еквівалент **у (в) середині** разом із субстантивом у родовому відмінкові номінує час дії, рівновіддалений від початкових і кінцевих темпоральних меж, та корелює із вторинним часовим прийменником **посеред**. Структура **prep у (в) середині + Ngen**, що точно фіксує момент дії стосовно меж названого часового відрізка без додаткових семантичних відтінків, є стилістично нейтральною. Прийменникова одиниця **у (в) середині** сполучається з широким колом іменників темпоральної й нетемпоральної семантики: *Знову вдалося побачити цю юнку лише **в середині вересня*** (Л. Дереш); ***У середині** цієї **зими** старенькій полегшало* (З розмовного мовлення). Найпродуктивніше функціюють структури з часоназвами на позначення загальних часових понять, які являють собою сполучення числівника з іменником: *...Десь **у середині XIX століття** один із нащадків ... змінив своє українське прізвище ...*(Б. Антоненко-Давидович).

Не подано в Словникові українських прийменників закріплену за діалектною сферою прийменникову одиницю **у (в) половині**, яка передає семантику, близьку до репрезентованої прийменником **у (в) середині**: *Випадок з Мартинчуковими хрестинами стався **у половині квітня*** (Ірина Вільде).

До розряду широковживаних у мові художньої літератури належать темпоративи **prep у (в) розпалі (розпал) + Ngen – prep у (в) розквіті + Ngen**. Їхня семантична специфіка зумовлена лексичним значенням іменникових компонентів прийменникових одиниць. Лексема **розпал** означає «стан найвищого напруження, найголовніший вияв чого-небудь» [9, VIII, с. 755], лексема **розквіт** – «найкраща пора в розвитку фізичних і духовних сил людини, її молодості, краси, таланту» [9, VIII, с. 692]. Усе це стає можливим не на початку чи в кінці певної дії або процесу, а саме в момент, рівновіддалений або майже рівновіддалений від стартової та фінішної точок відліку часового орієнтира, тобто *«в середині чого-небудь»* (наприклад, найбільша спека – в середині літа, найбільший успіх – у молодості, що є серединою життя людини). Ці аргументи послужили підставою для доповнення парадигми корелятивів **prep посеред + Ngen – prep у (в) середині + Ngen – prep у (в) половині + Ngen** оказіонально вживаними часовими структурами **prep у (в) розквіті + Ngen – prep у (в) розпалі (розпал) + Ngen**: [Хвороба] *звалилася на нього* [Васляєва] ***в розквіті сил і працездатності*** ... (О. Сизоненко) – … [Дружину] *довелося покинути **в розпалі медового місяця*** (А. Дімаров); *Отож, **у розпал сезону** Беньо завжди прогулювався зі своїм чадом по перону ...* (П. Добрянський). Обидва варіанти прийменникового еквівалента **у (в) розпалі** та **у (в) розпал** відзначаються однаковою функційною активністю.

Отже, похідні, або вторинні, прийменники у складі конструкцій із темпоральним значенням активно й послідовно вступають у корелятивні зв'язки. Семантику часової попередності в рамках категорії різночасності репрезентують темпоративи дво-, чотири-, п'яти- та одинадцятикомпонентної парадигм корелятивів. Близька або споріднена часова семантика може бути реалізована групою співвідносних форм, що становить передумови для виникнення синонімічних прийменниково-іменникових структур. Корелятивність як найістотніша ознака кореляції, що ґрунтується на взаємозалежності, взаємозумовленості, співвідносності, утворює базу для синонімічних зв'язків. З-поміж основних диференційних ознак, які дають підстави визнати розглянуті темпоративи з вторинними часовими прийменниками, необхідно вирізнити такі: 1) специфічний семантичний відтінок; 2) стилістичне маркування; 3) сфера вживання.

Література:

1. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Балабан Галина Степанівна; НАН України, Ін-т української мови. – К., 2007. – 19 с.

2. Барчук В. М. Граматична темпоральність : Інтервал. Час. Таксис : [монографія] / В. М. Барчук. – Івано-Франківськ : Сімик, 2011. – 416 с.

3. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.

4. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові : [посіб. для студентів] / З. І. Іваненко. – Чернівці, 1969. – Ч. 2. – 69 с.

5. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. – К. : Одеса : Вища шк., 1981. – 143 с.

6. Канёса П. С. Синтаксические средства выражения временных отношений в современном украинском языке : дис. … канд. филол. наук : 10.02.02 / Канёса Павлина Степановна; Киев. пед. ин-т им. А. М. Горького. – К., 1984. – 212 с.

7. Куцова Р. А. Відтворення темпоральності прийменниковими конструкціями сучасної української мови : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Куцова Раїса Адамівна ; Харк. держ. ун-т. – Х., 1997. – 223 с.

8. Romaniuk Switlana. Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові : [монографія] / Switlana Romaniuk. – Warszawa, 2012. – 235 с.

9. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід [голова] та ін. ; Акад. наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

10. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова : [1705 прийменників] / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с.

УДК 801.613

І. Д. Забужанська,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ПОЛІВЕКТОРНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО РИТМУ

Статтю присвячено актуальній проблемі дослідження мовленнєвого ритму. У статті виокремлено та обґрунтовано пріоритетні напрямки дослідження ритмічної організації мовлення у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми.
Ключові слова: *ритмічна організація мовлення, дихальна група, лінгвокогнітивний, когнітивна операція.*

Статья посвящена актуальной проблеме исследования речевого ритма. В статье выделены и обоснованы приоритетные направления исследования ритмической организации речи в свете когнитивно-дискурсивной парадигмы.
Ключевые слова: *ритмическая организация речи, дыхательная группа, лингвокогнитивный, когнитивная операция.*

The article is devoted to the problem of the study of speech rhythm. The priorities for the research of rhythmic organization of speech in the light of cognitive-discursive paradigm have been defined and substantiated.
Keywords: *rhythmic organization of speech, breath group, linguo-cognitive, cognitive operation.*

Постановка проблеми. Розвиток мовознавства вшир, у результаті чого спостерігається поява та активне функціонування нових напрямів сучасного мовознавства – прагмалінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики [7, с. 21], які виникли на перетині лінгвістики з іншими нелінгвістичними науками, неминуче призводить до перегляду традиційних поглядів на природу, характерні ознаки, параметри, принципи організації та специфіку формування мовних явищ. До таких мовних феноменів належить ритмічна організація мовлення.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблема ритмічної організації мовлення не була позбавлена дослідницького інтересу, адже свого часу нею займалися провідні вітчизняні та закордонні лінгвісти, такі як А. М. Антипова, Ю. О. Богатова, Е. Бенвеніст, Ю. А. Васік, О. О. Вольфовська, Н. В. Воробей, М. Л. Гаспаров, М. П. Дворжецька, Л. В. Златоустова, Р. К. Потапова, D. Abercrombie, A. Cutler, D. Crystal, S. Hawkins, J. Laver, I. Lehiste, F. Ramus та ін.

Мета нашої наукової розвідки полягає у всебічному висвітленні різноаспектних підходів до дослідження мовленнєвого ритму на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні дослідження ритму репрезентовано різноаспектними підходами, які базуються на фізіологічних, психологічних, лінгвокогнітивних та лінгвосинергетичних основах.

Фізіологічні основи дослідження ритму безпосередньо пов'язані з природою людського тіла, із анатомічними та фізіологічними особливостями мовленнєвого апарату людини, у результаті чого ритм розуміється як чергування напружень і розслаблень органів артикуляції, які породжують утворення наголошених і ненаголошених складів [10]. З цією думкою погоджується К. Адамс, яка стверджує, що ритм мовлення по суті мускульний [14, с 55]. Це безперечно, адже в основі ритмічності людського мовлення лежить рівномірність дихання, що неможлива без наявності пауз, які поділяють мовлення на рівні групи слів, відомі як дихальні групи. [10, с. 135]. У найзагальнішому лінгвістичному тлумаченні дихальна група розуміється як частина мовлення, відокремлена з обох сторін паузами, необхідними для вдиху (фізіологічними паузами) [1, с. 117; 11]. Ф. Ліберман, досліджуючи еволюцію людського мовлення, переконаний у тому, що дихальна група – це одиниця просодії, фонологічний конструкт, який гіпотетично має перцептивну, фізіологічну та лінгвістичну реальність [16, с. 118]. Більш того, дихальна група піддається контролю (C. Adams, B. E. Murdoch), а її межі типово збігаються з основними синтаксичними межами [17, с. 17]. Таким чином, як ми бачимо, трактування дихальної групи розширює межі свого значення, трансформуючись від виключно фізіологічного аспекту до лінгвокогнітивного.

Ритм досліджується з позицій психології. Це безсумнівно, адже фонетика тісно пов'язана з психологією. Це пояснюється тим, що фонетичні процеси хоч і є соціальними у своїй основі, але протікають вони у мозку, психіці людини [6, с. 14]. Рибіна Н. В., досліджуючи просодію англійського мовлення з позицій білінгвізму, переконана у тому, що психологічні концепції ритмічності мовлення базуються на припущенні про існування певних психічних тенденцій, що спричиняють ту чи іншу ритмічну послідовність або її сприймання. Мовленнєвий ритм не існує поза сприйняттям: це властивість мовлення, яку неможливо відокремити від значення висловлювання [10, с. 134]. Науковій розробці проблеми психічних ритмів та сприйняття часу багато уваги приділяли І. М. Сеченов, І. П. Павлов, М. Є. Введенський, П. Фресс [8, с. 129]. Окрім цього, проблема психології ритму не обмежується виключно фонетичним аспектом її дослідження. Вона, на думку багатьох науковців, пов'язана з найбільш фундаментальними рисами сучасної картини світу в науці і культурі. Більше того, вищезазначена проблема корелюється із практичною перетворювальною діяльністю людства та відноситься до найактуальніших у зв'язку із динамікою процесів, що відбуваються в історії, науці, культурі і соціально орієнтованих практиках [3].

Психологічні концепції ритмічності мовлення знаходяться переважно у центрі уваги когнітивних психологів. Як відомо, когнітивна психологія – один із пануючих напрямів сучасної психології, що працює у таких дослідницьких галузях як сприйняття, розпізнавання, мовлення, психологія мислення, намагаючись вивчити і зрозуміти дію когнітивних процесів.

Останніми роками зацікавленість ритмічністю мовлення знаходить своє відображення у царині психофізіології – міждисциплінарного напряму досліджень мозкових механізмів суб'єктивних процесів і станів (сприй-

© І. Д. Забужанська, 2014

няття, уваги, пам'яті, емоцій, мислення, мовлення, свідомості та ін.) До речі, ще відомий радянський психолог Л. С. Виготський задовго до виокремлення психофізіології у окремий напрям досліджень висловив думку щодо зумовленості ритмів художніх творів психофізіологічними рисами та станом митця. Інтеграція фізіологічних і психологічних процесів у формуванні мовленнєвого ритму підтверджується наступним: «Ритм не є ані окремим звуком, ані простим значенням, ані м'язовим задоволенням, він є всім цим разом, нерозривною цілістю» [5, с. 27].

Наступним кроком у дослідженні мовленнєвого ритму стали нейронауки. Значного популярності отримала маргінальна галузь на стику психології, неврології та лінгвістики – нейролінгвістика, у фокусі уваги якої знаходиться ментально-лінгвальний комплекс, що складається із тріади мислення, свідомості та мови. Як справедливо стверджує Чернігівська Т. В., рубіж XIX-XX століть вперше обґрунтовано поставив питання про співвіднесеність мови та нейроанатомії, а відтак прямого співвіднесення лінгвістичних і нейрофізіологічних даних мозку людини у рамках наукового підходу [12]. За нашими переконаннями, досліджуючи ритмічну організацію мовлення у межах когнітивно-дискурсивної парадигми, важливо звернути увагу на внесок нейронаук у вивчення специфіки ритмічної організації мовленнєвого процесу [5].

Когнітивна наука сформувала когнітивну (у деяких джерелах когнітивно-дискурсивну) наукову парадигму. Ця лінгвістична парадигма характеризується спрямуванням на вивчення мови як засобу отримання, зберігання, обробки, переробки і використання знань. Особливість когнітивної лінгвістики у тому, що не постулюючи нового предмету дослідження, вона змінює пізнавальні установи і методологію традиційної лінгвістики. Відтак, на перший план виходить ідея мовних фактів, які пояснюються фактами немовної природи і необов'язково помітними [9, с. 25.]. Діапазон сучасного використання терміну «когніція» значно розширився і сьогодні включає такі поняття як «знання», «розум», «мислення», «сприйняття», «впізнавання», а синонімами до слова «когнітивний» вживаються такі слова як «інтелектуальний», «внутрішній», «ментальний», «розумовий», «інтеорізований».

Лінгвокогнітивний вектор дослідження фонетичних одиниць сегментного та супрасегментного рівнів був помічений задовго до формування когнітивної лінгвістики. Плеяда таких видатних мовознавців XIX-XX ст. як І. О. Бодуен де Куртене, О. О. Потебня, Ф. де Соссюр, Л. В. Щерба заклали солідне теоретичне та методологічне підґрунтя лінгвокогнітивних досліджень у галузі фонетики. З того часу, інтерес не згасає. Якісно новий рівень досліджень ритмічної організації мовлення у межах сучасного поліпарадигмального простору лінгвістики представлено працями лінгвістів XXI століття (О. Р. Валігура, І. В. Красовська, R. Jackendoff, J. Laver, H. McNeely, P. Suppes, R. Tsur).

Спрямованість когнітивної лінгвістики на розгляд мови як пізнавального знаряддя кодування і трансформації знань дозволяє, за нашими переконаннями, розглядати ритмічну організацію мовлення як систему, яка кодує досвід мовця, зокрема емоційний. Розглядаючи актуалізацію віршованого тексту як явище мовленнєво-розумового процесу, завдяки якому відбувається перехід від орфографічного до орфоепічного коду, лінгвісти вважають за необхідне акцентувати увагу на його сприйнятті та декодуванні закладеної у мовленнєвому потоці інформації, яка передається не лише на лексичному та синтаксичному рівнях, а й на рівні фонетичному [10, с. 136]. Зокрема, О. Р. Валігура підкреслює онтологічний взаємозв'язок емоцій, когніції та просодії як складників процесу усної комунікації [2, с. 15].

Ритмічна організація мовлення у когнітивному аспекті представлена у наукових працях Е. Лільї (E. Lilja) [5], яка досліджує когнітивний аспект поетичного ритму. З точки зору ритмічної організації поетичного мовлення, ритм вважається гештальтом (E. Couper-Kuhlen) – комплексною, цілісною функціональною структурою, яка поєднує чуттєві і раціональні елементи. Це своєрідна одиниця оперативної свідомості [4, с. 81].

За нашими переконаннями, організовуючи мовлення ритмічно, ми застосовуємо певні когнітивні операції, до яких насамперед належать висвітлення та фокусування. Фокусування співвідноситься із відомими у психології поняттями «фону» і «фігури», і передбачає акцентуацію того, що повинно бути на передньому та задньому планах [4]. Висвітлення (у деяких джерелах промінантність) як когнітивна операція безпосередньо пов'язана з фокусуванням, а відтак з ритмізацією мовлення. Це пояснюється тим, що все, що виділене увагою, є «висвітленим». Д. Кристал, наприклад, так трактує поняття ритму у лінгвістиці: «Ритм – фонологічний термін, що стосується усвідомленої, відчутної регулярності помітних (промінантних) одиниць у мовленні» [15, с. 417]. Крім цього, промінантність, яку деякі фонетисти ототожнюють з силою звуку, виступає, на думку Д. Кристала, основою сутності ритму в англійській мові [18, с. 7].

Таким чином, аналіз лінгвістичних розвідок з проблематики ритмічної організації мовлення довів, що область фонетики розширює свої межі і проявляє тенденцію до виходу за рубежі, які спочатку були встановлені винятково лінгвістичним застосуванням [18, с. 9].

Ритмічна організація мовлення активно вивчається з позицій лінгвосинергетики. Досліджуючи ритмомелодичну структуру у лінгвосинергетичному аспекті, М. Чернова розглядає ритм як інтегративний компонент когнітивної структури. Вона доходить висновку, що ритмомелодична структура є змістовно-значимим компонентом самоорганізації тексту, а ритм є невід'ємним складником емоційно-смислової домінанти і зумовлює спосіб її репрезентації при породженні мовлення [13].

Висновки та перспективи дослідження. Відтак, можна впевнено стверджувати, що ритмічна організація мовлення і сьогодні залишається невичерпним джерелом лінгвістичного вивчення. Наповнення ритму психологічним, когнітивним та лінгвосинергетичним змістом сталося саме на порубіжжі XX-XXI століть. Це, вочевидь, пов'язано із розширенням зв'язків лінгвістики з іншими науками негуманітарного циклу як однією із домінантних тенденцій сучасних лінгвістичних пошуків. Пріоритетним у подальшому вважаємо дослідження лінгвокогнітивних параметрів організації англомовних віршованих текстів XXI ст.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.

2. Валігура О. Р. Емоції, когніція і просодія: взаємодія у процесі міжкультурної комунікації. Світ емоцій у дзеркалі когніції: мова, текст, дискурс: тези доповідей Круглого столу, присвяченого ювілею проф. О. П. Воробйової / КНЛУ, Київ, 27 вересня 2012 р. [відп. ред. Л. Ф. Присяжнюк]. – К., 2012. – С. 15.

3. Вахромов Е. Е. К постановке проблемы психологии ритма [Текст] / Е. Е. Вахромов // Мир психологии : Научно-методический журнал. – 2002. – № 3 (31). – С. 40–56.

4. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход // Когнитивные исследования языка. Вып. Ш. Типы знаний и проблемы их классификации: Сб. науч. трудов / Ред. Е. С. Кубрякова, Н. Н. Болдырев. – М.-Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2008. – С. 61–74.

5. Забужанська І. Д. Ритмічна організація мовлення: когнітивний аспект // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2014. – Вип. 5 (282) – С. 26–30.

6. Зиндер Л. Р. Общая фонетика / Л. Р. Зиндер. – М., Высшая школа, 1979. – 312 с.

7. Лингвистика речи. Медиастилистика: коллективная монография, посвященная 80-летию профессора Г. Я. Солганика. – М. : Флинта, 2012 – 528 с.

8. Литвиненко О. Д. Ритм як динамічна складова інтегральної індивідуальності // Вісник Одеського національного университету. – Одеса. – 2010. – Т. 15. Вип. 4. Психологія. – С. 125–131.

9. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.

10. Рибіна Н. В., Кошіль Н. Є. Особливості актуалізації ритмічної структури англійського мовлення українських білінгвів. // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 23. – 2012. – С. 134–136.

11. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Изд. 2-е. – М. : Просвещение, 1976. – 544 с.

12. Черниговская Т. В. Зеркальный мозг, концепты и язык: цена антропогенеза // Физиологический журнал им. И. М. Сеченова. – СПб, 2006. – Т. 92. – № 1. – С. 84–99.

13. Чернова М. М. Ритмомелодическая структура как компонент процесса самоорганизации текста : Дис.... канд. филол. наук : 10. 02. 19 : Горно-Алтайск, 2002. – 295 с.

14. Adams, C. English Speech Rhythm and the Foreign Learner / C. Adams. – The Hague, [Noordeinde 41] : Mouton, 1979. – 231 p.

15. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics / D. Crystal – Oxford: Blackwell, 2002. – 522 p.

16. Lieberman, Ph. The Biology and Evolution of Language / Ph. Lieberman –Harvard University Press, Cambridge, MA, 1984. – 452 p.

17. Smit, A. B. Articulation and Phonology Resource Guide for School-age Children and Adults / A. B. Smit – Cengage Learning, 2004 – 283 p.

18. Vrabel, T. Lectures in Theoretical Phonetics of the English Language and Method Guides for Seminars / T. Vrabel – Ungvar: PoliPrint, 2009. – 176 p.

УДК 81'373.611:340.113

Д. С. Касяненко,
Інститут філології Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРМІНІВ ПРАВНИЧОГО ЄВРОЛЕКТУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті досліджено особливості творення термінів правничого євролекту, зокрема висвітлено їхній дериваційний потенціал в німецькій та українській мовах.
Ключові слова: *дериваційна модель термінів правничого євролекту.*

Статья посвящена исследованию особенностей образования терминов правового екролекта, а именно изучению их деривационного потенциала в немецком и украинском языках.
Ключевые слова: *деривационная модель терминов правового евролекта.*

This article is aimed to explore the peculiarities of legal eurolekt terms formation in particular to study their derivational potential in German and Ukrainian languages.
Key words*: derivational model of legal eurolekt terms.*

Незважаючи на майже півстолітнє існування Європейського Союзу та прогресивну мовну політику об'єднаної Європи, у лінгвістиці відносно нещодавно було визначено місце та значення мови ЄС – *євролекту* у системі фахових мов. Хоча інтеграційні процеси у Західній Європі у XX ст. сприяли вже у 50-і роки минулого століття «формуванню євролекту, як нової мовної сутності» [5], запровадження нового напряму лінгвістичних досліджень – *євролінгвістики* і похідних від неї понять *євролект, євромова, єврожаргон, євротекст, євронім*, відбулося лише у 90-х роках минулого століття.

Аналіз літератури виявив динамічність досліджень євролекту на зарубіжних теренах і нестачу фундаментальних розвідок зазначеної проблематики у вітчизняній лінгвістиці, що зумовлює *актуальність* даної розвідки. Перші студії, присвячені лінгвістичним аспектам нової легіслативної культури, з'являються в Західній Європі наприкінці 90-х рр. (В. Вайсфлог, С. Шарчевич, Р. Гофен, П. Сандріні, Ж. Р. де Гроот, Р. Арнтц, Р. Штольце А.-Л. К'яер). В Україні євролект як феномен «нової інтернаціональної мовної сутності» [5] стає об'єктом наукових досліджень лише з 2007 р. [1] і згодом висвітлюється також іншими мовознавцями, перекладачами-практиками та науковцями (О. Чередниченко, Т. Качка, С. Друзенко, Д. Касяненко).

Мета цієї розвідки – з'ясувати словотвірні особливості правничого євролекту в німецькій та українській мовах. *Об'єктом дослідження* виступають німецькомовні юридичні тексти ЄС [6; 7] та їхні офіційні переклади українською мовою [2; 4]. *Предмет дослідження* – дериваційний потенціал термінів правничого євролекту в німецькій та українській мовах. *Матеріалом дослідження* слугують терміни правничого євролекту, відібрані методом загальної вибірки із зазначених джерел європейського права.

Запропоноване Л. Гоффманном горизонтальне структурування (приналежність фахової мови до певної галузі) та вертикального розшарування фахових мов (розподіл фахових мов на пласти за рівнем їхньої змістовної спеціалізації), дозволяють виокремити в мові права – підмову європейського права і позначити її ***правничим євролектом***, представленим юридичними текстами ЄС [3, с. 88].

Поруч із такими лексико-семантичними процесами поповнення терміносистеми правничого євролекту як термінологізація, запозичення, метафоризація, продуктивним способом творення термінологічних одиниць мови європейського права і в німецькій, і в українській мовах слугує *дериваційний спосіб словотворення* [3, с. 107]. Порівняльний аналіз термінологічних одиниць німецької та української мови в юридичних текстах ЄС (далі ЮТ ЄС) дозволяє виявити продуктивні моделі творення термінів правничого євролекту і описати їхній комунікативний та дериваційний потенціал. Процес словотворення у загальновживаній та фаховій мовах відбуваються за однаковими моделями, проте інтенсивність та специфіка їхнього застосування різна.

Німецькі та українські терміни, які функціонують в ЮТ ЄС, утворюються такими способами словотворення: *дериваціею*, *словоскладанням* та *абревіацією.* Оскільки обсяг статті не дозволяє детально зупинитися на кожному із зазначених способів словотворення, в рамках даної розвідки ми пропонуємо зосередитися на першому способі і виявити найпродуктивніші дериваційні моделі правничого євролекту обох мов.

Серед прикладів деривації (утворення термінологічних одиниць – похідної лексики, за допомогою внутрішніх ресурсів мови від термінів або від загальновживаних одиниць літературної мови [3, с. 108]) виокремлюємо *префіксальну модель* творення юридичних термінів правничого євролекту, яка поширена як у німецькій, так і в українській мовах. Вона представлена багатофункціональними префіксами, які використовуються для творення різних частин мови, наприклад у німецькій мові: 1.) термінів-іменників – *m.* ***Ab****bau* (скасування), *m.* ***An****trag* (заява); *m.* ***Bei****tritt* (вступ) 2.) *дієслів* ***er****klären* (проголошувати / заявляти), ***er****weitern* (розширювати), ***ver****fassen* (укладати) тощо. Слід нагадати, що в німецькій мові у творенні дієслів розрізняють відокремлювані: *ab- (****ab****berufen* – відкликати), *bei-* (***bei****treten* – вступати) тощо; та невідокремлювані префікси: *be- (****be****auftragen* – уповноважувати*), ge- (****ge****nehmigen* – ухвалювати*), er-, ver, zer-, ent-, emp-, miß-*.

В українській мові цей спосіб найчастіше використовують у термінотворенні іменників та дієслів. Термінотворчі префікси українських термінів європейського права формуються від (1) прийменників: ***без- (безвізовий), в(у-) (впровадження, вступ), від-,*** (***від****шкодування, **від**кликання*), (2) частки ***не-, (не****дієздатність, **не**залежність)*, (3) повнозначних слів (так звані префіксоїди), наприклад: *віце-президент*, *екс-прем'єр-міністр* тощо.

© Д. С. Касяненко, 2014

Частина продуктивних префіксів німецькомовної та українськомовної терміносистеми європейського права належать до інтернаціональних і застосовується у творенні термінів-інтернаціоналізмів. У терміносистемі європейського права обох мов можна виділити такі інтернаціональні префікси: ***anti***- (анти-): **anti**autoritär (***анти***авторитарний); ***de / s***- (де / с-) *f.* ***De****konzentration (****де****концентрація); f.* ***De****sintegration (****де****зінтеграція)*; ***dis***- (дис) – *f.* ***Dis****kriminierung (****дис****кримінація)*, ***sub***- (суб-) – *n. Subsystem (****суб****система)*, ***supra***- (над) – ***supra****national (****над****національний)*, ***trans***- (транс) *в українській та англійській мовах –* ***транс****кордонний* та відповідно ***trans****-boundary*, проте в нім. мові *grenzüberschreitend/ grenzübergreifend* тощо.

Суфіксальну модель і в німецькій, і в українській мовах правничого євролекту використовують у творенні різних частин мови, проте найчастіше у творенні термінологічних одиниць, представлених *іменниками* та *прикметниками*. Для правничого євролекту в німецькій мові характерна тенденція субстантивації різних частин мови за допомогою суфіксів *-heit, -keit, -igkeit, -e, -ie,ität, -schaft, -tum*. Основою таких термінів-іменників виступають якісні прикметники з абстрактним значенням. Приклади творення термінів суфіксальним методом наводимо, враховуючи частотність їхнього застосування в юридичних текстах ЄС: (а) **Sub. (Adj + heit)** – *Frei****heit*** (свобода), *Gleich****heit*** (рівність)*, Sicher****heit*** (безпека) тощо, які також виступають складовими багатокомпонентних іменникових композит: *Einwanderungs****feiheit*** (свобода пересування)*, Kompetenzen****hoheit*** (суверенітет держави у здійсненні правової компетенції); (б) **Sub. (Adj+keit / igkeit)** – *Einig****keit*** (єдність), *Freizügig****keit*** (свобода пересування та перебування), *Mehrsprachig****keit*** (багатомовність); (в) **Sub. (Adj+schaft)** – *Gemein****schaft*** (спільнота) та похідні від нього терміни: *Atom****gemeinschaft*** (Спільнота з атомної енергії), *Beitrittspartner****schaft*** (партнерство заради вступу).

В українській мові серед найпоширеніших суфіксів у термінах правового євролекту, враховуючи інтенсивність їхнього застосування в ЮТ ЄС, можна виділити: (1.) віддієслівно-іменникові ***-анн-я*** (-янн-я),

-енн-я, -інн-я- (-їнн-я) зі значенням дії, стану, процесу – *рішення, головування*; (2.) іменниковий суфікс ***-ість*** із абстрактним значенням – *ідентичн****ість****, більш****ість****, багатомовн****ість***; (3.) іменниковий суфікс ***-тв-о*** зі збірним значенням – *верховенс****тво***; (4.) іменниковий суфікс ***-ик, -ник*** зі значенням особи чоловічого/ жіночого роду ***-ниц-я*** – *радн****ик****, представ****ниця*** та ін. ; (5.) дієслівні суфікси *-ота-ти*, *-оті-ти*, *-ну-ти* зі значенням дії – *ухвалюв****ати****, запровад****ити*** тощо. З прикладів очевидно, що для творення термінів часто застосовується змішана префіксально-суфіксальна модель.

І в німецькій, і в українській дериватології правничого євролекту активно використовуються іноземні суфікси: *-at* (-ат) – *Kandid****at*** (*канд****дат)***; *-ent* (-ент) *Konting****ent*** (*континг****ент)***; *-tion* (-ція) *Integra****tion*** (інтегра**ція)**, *Koordina****tion*** (*координа****ція***); *-ist* (-іст) тощо.

Дослідники одноголосно стверджують, що у XX столітті в Німеччині розпочався бум творення складних слів і термінів. Ця тенденція активно поширюється сьогодні особливо у фахових мовах, і пояснити її можна потребою в економії мовних засобів. Тож, найбільш продуктивним та найбільш поширеним способом творення саме німецьких термінів слугує ***словоскладання***, яке зустрічається також і в українському словотворенні, що визначає подальші вектори наукових досліджень зазначеної проблематики.

Література:

1. Гавура Д. Проблема багатомовності в ЄС з точки зору перекладу, адаптації та лексичної гармонізації законодавчих актів ЄС в контексті євроінтеграції України / Д. Гавура // Мовні і концептуальні картини світу : Збірник наукових праць. – Випуск 23, частина 1. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2007. – С. 136–139.

2. Договір про запровадження Конституції для Європи (проект) (2003/C169/01). – 2008. – 170 с. – офіційний переклад [Електронний ресурс] Законодавство України. Верховна Рада. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

3. Касяненко Д. С. Особливості перекладу та лексичної гармонізації законодавчих актів ЄС в контексті євроінтеграції України : дис... канд. філол. наук : 10.02.16 / Д. С. Касяненко. – К., 2011. – 259 с.

4. Конституція для Європи. Конституційні акти Європейського Союзу / [Пер. Г. Заворотня, Т. Качка] ; Ред. Г. Друзенко. – К. : Юстініан, 2008. – 520 с.

5. Чередниченко О. І. Євролект і проблеми його перекладу. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/evrolect.htm.

6. Entwurfvertrag über eine Verfassung für Europa (2003/C 169/01) [Електронний ресурс] Amtsblatt der Europäischen Union. – 2003. – 105 с. – Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52003XX0718(01):DE:HTML.

7. Verfassung für Europa [Електронний ресурс] Amtsblatt der Europäischen Union. – Режим доступу : http://europa.eu/scadplus/constitution /introduction_de.htm.

УДК 811.133.1:37146:371.3

О. П. Ковальчук, В. Д. Ковальчук,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобицька гімназія, м. Дрогобич

ПІЗНАВАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В СТАРШИХ КЛАСАХ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлено та проаналізовано погляди вітчизняних та зарубіжних науковців щодо пізнавально-комунікативного підходу у навчанні монологічного мовлення в старших класах середньої школи. На основі узагальнення досліджень розкрито основні завдання і правила, якими повинен керуватись вчитель для реалізації цього методу.
Ключові слова: *монологічне мовлення, пізнавально-комунікативний підхід, діяльність учнів, мислення, пізнання.*

В статье освещены и проанализированы взгляды отечественных и зарубежных учёных на познавательно-коммуникативный подход в процессе обучения монологической речи в старших классах средней школы. Раскрыты основные задачи и правила, которыми должен руководствоваться учитель с целью реализации этого метода.
Ключевые слова: *монологическая речь, познавательно-коммуникативный подход, деятельность учеников, мышление, познание.*

The views of national and foreign scholars on cognitive and communicative way of approach to the process of teaching of monological speech in senior forms of school have been discussed and analyzed in the article. Based on generalization of studies the principal tasks and rules to be used by the teacher in order to implement this method.
Key words: *monological speech, cognitive and communicative way of approach, activity of pupils, thinking, cognition.*

Мета даної статті полягає у дослідженні та розкритті суті пізнавально-комунікативного підходу у навчанні монологічного мовлення в старших класах середньої школи.

Дану проблему розглядали у своїх працях такі методисти, як Є. І. Пассов, В. А. Бухбіндер, І. А. Бім, В. Л. Скалкіна, Г. А. Китайгородська, О. І. Вишневський, Г. С. Костюк, А. І. Домашнєв та ін., які розробили ситуативний та комунікативний підхід у навчанні іноземних мов. З цією метою у статті розглядаються особливості пізнавального та комунікативного процесу і мотиваційна сфера пізнавально-комунікативної діяльності, особливості навчання монологічного мовлення на старшому етапі середньої школи. Оскільки мовленнєва діяльність являє собою один із найскладніших феноменів психофізіологічної, психічної та інтелектуальної діяльності людини, навчання цієї діяльності має на меті знання закономірностей, які лежать в її основі. А. І. Домашнєв відносить до найбільш важливих проблем, пов'язаних з методикою навчання іноземної мови та психологією такі проблеми як: проблема зв'язку мовлення і мислення, мови і мислення, проблема мотивації у навчанні іноземної мови [3, с. 16]. В зв'язку з тим, що на старшому етапі середньої школи переважає іншомовне висловлення пізнавального характеру, ми розглянемо особливості мислительної сторони мовленнєвої діяльності для подальшого їх врахування в розробці спеціальної методики викладання на старшому етапі середньої школи.

Саме мислення є процес пізнання, пізнавальна діяльність. Мислити – значить взаємодіяти з об'єктами розумово і практично з метою пізнання їх прихованих властивостей. Костюк Г. С. підкреслює, що результатом цієї діяльності є мислення, думки. Здатність мислити – властивість людини. Мислительні дії поступово формувались на основі практичних дій. Застосування цих дій і дало змогу людині успішніше виділяти в потрібних предметах і явищах окремі частини, сторони і відношення, абстрагувати їх від інших відношень, порівнювати, синтезувати і узагальнювати [4, с. 197].

У мислительній діяльності учнів дуже важливу роль відіграють такі її мотиви, як потреба зрозуміти, допитливість, інтерес до науки, любов до знань, до книжки, усвідомлення необхідності ґрунтовно засвоїти знання з різних предметів, почуття відповідальності за їх засвоєння, потреба политися своїми знаннями з іншими людьми. Костюк Г. С. з цього приводу вказує, що формування мовленнєвої діяльності неможливе без дії на цю сферу психіки того, кого навчають.

Монологічне мовлення визначають як зв'язне безперервне висловлювання однієї особи, адресоване одному або кільком співрозмовникам. Вишневський О. І. підкреслює, що метою такого висловлювання є потреба певним чином вплинути на інших людей, у чомусь їх переконати, чогось домогтись тощо. Відповідно до цього розрізняють монолог-повідомлення, монолог-опис, монолог-міркування, монолог-переконання тощо [2, с. 118]. На відміну від діалогічного мовлення, у монолозі рідше застосовуються позамовні комунікативні засоби. У ряді випадків вони мають тут лише допоміжне значення. Натомість монологічне мовлення характеризується контекстуальністю, воно повинно бути зрозумілим саме по собі. Недостатність позамовних засобів спілкування і обмеженість комунікативної функції ситуації компенсується тут розгорнутістю структури речень, логічними зв'язками між ними. У тексті монологу повинно бути сказано все, що в діалогічному мовленні може бути очевидним із ситуації.

Для монологічного мовлення характерні такі комунікативні функції:

1) інформативна – повідомлення нової інформації у вигляді знань про предмети і явища навколишнього середовища, опис подій, дій, станів і т. д.;

2) експресивна – використання мовного спілкування в якості своєрідного регулятора для зняття емоційної напруженості;

3) переконуюча – переконання слухача в правильності чи навпаки тих чи інших положень, поглядів, дій і т. д. ;

4) розважальна – монологічне мовлення людини, яка знаходиться на сцені чи серед друзів, яка ставить своїм завданням розвеселити слухачів.

© О. П. Ковальчук, В. Д. Ковальчук, 2014

Саме такими функціями наділила Андреєвская-Левенстерн Л. С. монологічне мовлення [1, 87]. Можна з впевненістю сказати, що для методики викладання іноземних мов в середній школі основна увага надається монологічному мовленню в діалогічному спілкуванні і особливо в тій його різновидності, яка називається вільною бесідою.

Одне із завдань, яке стоїть перед учителем іноземної мови в середній загальноосвітній школі полягає в тому, щоб навчити учнів іноземним висловлюванням, які повинні бути аргументовані, різноструктурні, логічні. Неабияке значення має і особисте відношення того, хто говорить до предмету говоріння. Формувати таке висловлювання нелегко з різних причин. Це і обмежений обсяг програмного матеріалу, і обмежені часові можливості говоріння на іноземній мові, особисті особливості вчителя та учнів, їх лінгвістичний досвід на рідній та іноземній мовах. Як бачимо і інші вказані обставини є причинами того, що монологічне мовлення в його повному розумінні все рідше зустрічається на уроках іноземної мови.

Слід звернути увагу на основні труднощі, які виникають в учнів при формуванні та формулюванні висловлення. Одні з них проявляються в тому, що учень не знає навіщо йому потрібно говорити. Другі виникають тоді, коли учень погано орієнтується в тому, що можна сказати в даній ситуації. Треті пов'язані з незнанням того, як побудувати думку, з чого почати, що сказати дальше, чим завершити.

Монологічне мовлення – мова розгорнута, для засвоєння якої необхідне передбачення не тільки наступної думки, але й всього мислення в цілому. Логічність мислення виражається в композиційно-змістовій єдності тексту, а саме: наявності в ньому початку, аргументованої (основної) частини та закінчення. Крім того, необхідний зв'язок всередині кожної частини.

Велике значення у вирішенні даної проблеми відіграє наочність, визначаючи цілі наочності в процесі розвитку іноземних мовних навиків та умінь, І. А. Зимня виділяє так звані «створення смислових опор». Таким чином, перед учителем виникає завдання створення та використання візуальних опор з функцією управління, навчаючи іноземному висловлюванню. А такою опорою можуть бути логічно-комунікативні програми, в яких найбільш повно представлена логічна послідовність думки, а смисловий зміст заданий частково. Звідси випливає, що увага того, хто говорить, більш за все направлена на розкриття змісту судження.

Слід пам'ятати, що для засвоєння монологічного мовлення потрібно розвивати в учнів такі вміння: 1) виходячи з цілей комунікації з'єднати одне з одним вивчені речення, утворюючи таким чином повідомлення; 2) зрозуміти і запам'ятати зразок висловлювання в процесі аудіювання; 3) будувати коротке повідомлення за зразком і робити трансформації, тобто розширяти, звужувати, замінювати дещо і т. д. ; 4) будувати повідомлення за зразком, за заданим змістом і деякими елементами мовної форми або лише за заданим змістом; 5) будувати повідомлення розповідного чи описового характеру з відомої теми, вдаючись при цьому до картин, діафільмів; 6) будувати повідомлення з елементами судження з опорою на план або без нього. Сюди входить оцінка дії, характеристика дійових осіб, своє відношення до почутого чи прочитаного. Ці вміння формуються головним чином шляхом використання умовно-комунікативних вправ, основна мета яких навчити зв'язності і логічності висловлювання.

Комунікативна направленість має дві основні форми реалізації. Одна з них – принцип інтернаціональних контактів – потребує, щоб навчання було зорієнтоване на потребі спілкування з носіями мови, яку вивчають. Навчаючи французькій мові у масовій школі необхідно поставити перед собою завдання навчити учнів більш простим формам монологічного мовлення. Потрібно навчити учнів висловлювати свої думки на іноземній мові. При цьому не потрібно, щоб мова була складна і довга, вона може складатись з п'яти-десяти фраз, але вона повинна відповідати змісту ситуації, а також бути правильною у мовному відношенні. Методично важливими при навчанні монологічного мовлення є, по-перше, характер опор, з допомогою яких виконуються вправи при навчанні монологічного мовлення; по-друге – мета висловлювання. Такими опорами можуть бути: 1) наочність, 2) текст, 3) ситуація, 4) тема (фрагмент теми), проблема. Ця послідовність дотримується в основному лише на початковому етапі, потім порядок використання опор змінюється; на старшому етапі навчання він може бути таким: 1)текст. 2)мовні ситуації, 3)наочність, 4)тема, проблема.

Які ж вправи може застосовувати вчитель навчаючи монологічного мовлення? Ці вправи відрізняються такими опорами: 1. В старших класах використовуються вправи з опорою на ситуацію. Тут же можна вдаватись до розповіді за планом або без нього. 2. Вправи з опорою на текст. Наприклад, після читання тексту «La ville et la nature» учні повинні розказати про охорону природи в місті, обговорити проблеми, висвітлені в тексті, опираючись на план, поданий вчителем. 3. Вправи з опорою на наочність. Наприклад: M. – Parlez de votre ville natale. Est-ce que votre ville est écologiquement saine? Si non, pourquoi? Regardez le tableau !

Як відомо при пізнавально-комунікативному підході у навчанні іноземної мови в основному беруться за основу мовні ситуації культурно-побутової тематики, які є в основі конкретного, практичного, «комунікативного» мислення. Але в старших класах в розмовній тематиці переважають теми суспільно-політичного, наукового характеру, тобто тематика набуває інформативного, пізнавального або проблемно-пізнавального характеру.

Література:

1. Андреевская-Левенстерн Л. С. Методика преподавания французского языка в средней школе. – М. : Просвещение, 1983. – 222 с.

2. Вишневський О. І. Діяльність учнів на уроці іноземної мови / О. І. Вишневський. – К. : Вища школа, 1989. – 243 с.

3. Домашнев А. И. Методика преподавания немецкого языка в педагогическом вузе / А. И. Домашнев, К. Г. Возбуцкая. – М. : Просвещение, 1983. – 178 с.

4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Вища школа, 1989. – 240 с.

5. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е. И. Пассов. – М. : Просвещение, 1989. – 153 с.

УДК 811.111'373.7

Е. К. Коляда,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РІШУЧОСТІ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено спробу виявити англійські лексичні й фразеологічні одиниці, що позначають рішучість й вживаються для опису рішучої людини та її поведінки в сучасній англійській мові.
Ключові слова: *лексична одиниця, фразеологічна одиниця, рішучість, моральна якість, позначення.*

В статье сделана попытка выявить английские фразеологические единицы, обозначающие решительность и служащие для описания решительного человека и его поведения в современном английском языке.
Ключевые слова: *лексическая единица, фразеологическая единица, решительность, моральное качество, обозначение.*

The article is an attempt to reveal English lexical and phraseological units denoting determination used to describe a determined person and his/her actions in Modern English.
Keywords: *lexical unit, phraseological unit, determination, moral quality, denotation.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується спрямованістю лінгвістичних досліджень на поглиблене вивчення особливостей та функціонування лексичних й фразеологічних одиниць [2; 6; 7]. Подібно до слів фразеологізми виконують номінативну функцію – позначають предмети, ознаки, дії оточуючої дійсності [3, с. 173].

Фразеологічні одиниці (далі – ФО) сучасної англійської мови досить численні. Вони характеризуються великою різноманітністю і по відношенню до своєї морфологічної структури, і по відношенню до семантики, і по відношенню до сфер та джерел формування. Але, незважаючи на цю різноманітність, необхідно відзначити той факт, що значна частина ФО поєднана однією спільною рисою, а саме їх орієнтованістю на людину, на різноманітні сфери її діяльності або, іншими словами, їх антропоцентризмом.

Актуальність дослідження визначено спрямованістю сучасних мовознавчих студій на поглиблене вивчення людини як носія морально-етичних якостей. **Об'єктом** дослідження обрано англійські лексичні й фразеологічні одиниці на позначення рішучості, а **метою** роботи є спроба їх систематизації.

Оскільки ми трактуємо фразеологію в широкому розумінні цього слова [4, с. 148], то відносимо до фразеологізмів прислів'я, приказки й відтворювані в готовому вигляді одиниці (приповідки, афоризми, порівняння), що відповідають багатьом критеріям фразеологізмів – відтворюються в готовому вигляді, мають постійну граматичну структуру та компонентний склад, є образними.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Мораль займає провідне місце в нашому житті, оскільки гідність людини як члена суспільства оцінюється, насамперед, за її моральними якостями. Існують певні правила і норми поведінки, які зобов'язують людей вести себе певним чином, залежно від ситуації. Це об'єктивно продиктовано необхідністю співіснувати в колективі і вести спільне життя з іншими людьми. До загальних позитивних моральних якостей належать: чесність, порядність, ввічливість, тактовність, доброзичливість, охайність, вихованість, терпіння, гуманізм; до спеціальних позитивних моральних якостей – ерудованість, компетентність, принциповість, стриманість, рішучість, сміливість тощо.

Рішучість – вольова якість особистості. Вольові якості – це відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, які визначають рівень свідомої саморегуляції особистістю своєї поведінки, її влади над собою [1, с. 158]. Рішучість виявляється в здатності людини самостійно, своєчасно і без зайвих сумнівів приймати обґрунтовані відповідальні рішення і неухильно реалізовувати їх у своїй діяльності. Рішучість передбачає сміливість, стійкість і наполегливість у подоланні труднощів і досягненні мети. Найвиразніше рішучість виявляється в складних ситуаціях, коли з певною долею ризику людині доводиться обирати один із можливих шляхів розв'язання проблеми. Рішуча людина здатна брати на себе відповідальність за прийняте рішення, швидко його виконувати або за необхідності коректувати. Протилежною рисою до рішучості є нерішучість, що є проявом слабкості волі [5, с. 303]. Нерішуча людина схильна або відкидати остаточне прийняття рішення, або без кінця його переглядати.

Серед досліджуваних одиниць ми виокремили декілька семантичних груп. Розглянемо їх детальніше.

1. Семантична група «У стані рішучості»: **determined** – not willing to let anything prevent you from doing what you have decided to do [9, p. 378]: *Both sides in the dispute seemed determined not to compromise*; **be intent on** – to be determined to do something, especially something that other people do not approve of or think you should do: *He's intent on a confrontation. Nothing can persuade him otherwise*; **set your mind on** – if you set your mind on doing something, you are determined to do it, especially something that you will have to work hard to achieve: *Once she's set her mind on something, there's no stopping her*; **be set on** – if you are set on doing something, you are determined to do it, even if other people do not think you should: *Well, if you're really set on marrying this man, I suppose we'll have to let you*; **be resolved** – a formal expression meaning to be determined to do something because you are sure that it is the right thing to do: *The city authorities are resolved that the school will be built within six months*; **have one's heart set on** – someone who has their heart set on something is determined to obtain something they want very much: *From an early age Tiger had his heart set on becoming a professional golfer*; **purposefully** – in a way which shows that you are determined to do something: *She strode purposefully up to the door and rang the bell*

© Е. К. Коляда, 2014

loudly; **tenacious** – bravely determined to do something you have decided to do and unwilling to give up trying even when the situation is very difficult and people are opposing you: *He proved to be a worthy and tenacious opponent*; **tenaciously**: *Citizens fought tenaciously to keep the troops out of the city* [8, p. 331].

2. Семантична група «Опис поведінки чи дій, які свідчать про рішучість у важкій ситуації»: **determined resistance/opposition/efforts** (= when the people involved are very determined): *Workers made a determined effort to stop the factory from being closed down*; **stubborn opposition/resistance/defence etc** (= when the people involved are very determined to get what they want in a difficult situation and refuse to let anyone change their mind): *People showed stubborn resistance to the plants for a nuclear power station in the town*; **stubbornly**: *Kerry knew the policies would be stubbornly resisted by opponents*; **steadfast** – steadfast actions or behaviour show that you are determined not to change your beliefs or your support for someone, especially because you want to be loyal to them: *Naomi's steadfast belief in the cause never left her for one moment*; **steadfastly**: *A few left-wing organizations steadfastly opposed the war*; **resolute** – resolute actions or behaviour show that you are strongly determined not to change your opinions or intentions, even though other people want you to change them: *She's best remembered for her resolute commitment to women's equality*; **resolutely**: *He resolutely refused to reveal where he'd got his information*; **dogged** – dogged actions or behaviour show that you are very determined to continue doing something, even though it is difficult or takes a long time, and refuse to let others prevent you: *Everyone admired his dogged determination to teach himself to read*; **doggedly**: *A little boy was doggedly stalking a butterfly with a net* [8, p. 331]; **buckle down** – if you buckle down, you apply yourself with determination to hard work and give it your full attention: *If you want to pass your exams, you'll have to buckle down and do some serious work;* **fight tooth and nail** – if you fight tooth and nail for something, you fight with energy and determination: *The Transport Minister fought tooth and nail to have the proposed road safety law accepted*; **stick to one's guns** – if you stick to your guns, you show determination when faced with opposition: *The government stuck to its guns in spite of the criticism*.

3. Семантична група «У стані надзвичайної рішучості»: **strong-willed** – always very determined to do what you want to do, even if other people think it is not a good idea to do it: *At seventy-nine, she is as strong-willed as she ever was*; **go to great lengths (or pains)** – when trying to achieve something, if you go to great lengths, you do everything that is possible in order to succeed: *The two parties went to great lengths to reach an agreement*; **be hell-bent on** – an informal expression meaning to be extremely determined to do something, especially something dangerous or something that may have a bad result: *Bob's hell-bent on going through with the plan, even though everyone knows it'll end in disaster*; **at all costs** – if you are determined to obtain or achieve something at all costs, you want it regardless of the expense, effort or sacrifice involved: *The journalist was determined at all costs to get a report from the war zone*; **whatever the cost** – if you do something whatever the cost you are determined to do it and do not care if you have to spend a lot of money, work very hard, do something dangerous etc: *They are determined to win back the disputed territories, whatever the cost in human terms* [8, p. 332].

4. Семантична група «У стані жорстокої і безжалісної рішучості»: **go to any lengths** – to be willing to do anything in order to succeed, even if you have to cheat, be cruel, risk danger, or spend a lot of money: *He's prepared to go to any lengths to find the men who killed his daughter*; **ruthless** – so determined to get exactly what you want that you do not care if you have to hurt other people in order to do it: *When it comes to business, she's completely ruthless*; **ruthlessly**: *Since he was seventeen, he's been striving ruthlessly to become a top business executive*; **ruthlessness**: *It is her ruthlessness that got her where she is today*; **stop at nothing** – if you say someone will stop at nothing to get something, you mean they will do anything in order to get it, even if it is cruel, dishonest or illegal: *Where her career is concerned, she'll stop at nothing to get what she wants*; **by fair means or foul** – if someone is determined to do something by fair means or foul, they will use dishonest methods if honest methods do not succeed: *By fair means or foul, we're going to win*; **mean business** – to be determined to do something, even if it involves harming someone, especially when other people think you are not serious about doing it: *I could tell from the looks on their faces that these guys meant business, so I quickly handed over all the money I had* [8, p. 331].

5. Семантична група «Рішучість як властивість особистості»: **determination**: *He left home at eighteen, with the determination never to return again*; **dogged determination** (= determination from someone who will fight hard in order to achieve something): *Thanks to their dogged determination and hard work, they managed to survive the recession*; **will** – the strong desire to do or achieve something: *Without the will to succeed, you'll never make it to the top*; **resolve** – a formal word meaning a strong determination to succeed in doing something especially because you are sure that it is a good thing to do: *The abduction of her daughter strengthened her resolve to make the city a safer place for children*; **drive** – the determination and energy that makes you successfully achieve something: *He's clever enough, but he lacks drive*; **willpower** – the ability to control your mind and body in order to achieve whatever you decide to do: *Giving up smoking is a question of willpower*; **by sheer willpower** (= by willpower only): *She made herself walk again by sheer willpower, when her doctors had given up hope*; **spirit** – the courage and energy that someone shows when are determined to achieve something or determined not to let a difficult situation destroy their will: *She was defeated in the end, but showed a lot of spirit throughout the game;* **tenacity** – a formal word meaning the determination to never stop trying to succeed in something or to allow anyone to stop you from doing what you want to do: *You may not like the man, but you can't help admiring the skill and tenacity with which he argued his case*; **perseverance** – the ability to keep trying for a long time to do something which is difficult even when you are unlikely to be successful: *Nothing important can be achieved without perseverance* [8, p. 332].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, виділені нами лексичні й фразеологічні одиниці позначають рішучість як індивідуальну властивість волі людини, яка виявляється у свідомому обранні мети, визначенні шляхів її досягнення й в упевненості в прийнятому рішенні. Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблематики й намічає ряд перспектив щодо подальших розвідок, котрі вбачаються в залученні

ширшої бази джерельних матеріалів, що допоможе систематизувати й описати структурно-семантичні особливості цих мовних засобів.

Література:

1. Варій М. Й. Психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Й. Варій. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.

2. Гурецька М. В. Лексико-семантичне поле «роздратування» / М. В. Гурецька // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 3. Філологічні науки. – 2011. – Ч. 2. – С. 98–102.

3. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство : навч. посіб. / С. І. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.

4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. для студ. філол. спец. вищих закладів освіти / М. П. Кочерган. – К. : Вид. центр «Академія», 1999. – 288 с.

5. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

6. Рогач О. О. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнонімами (на матеріалі української, російської, польської, англійської, французької мов) : монографія / О. О. Рогач. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 236 с.

7. Угринюк Р. В. Опис фразеолексичного поля «інтелект» за функціональними парадигмами (на різночастиномовному матеріалі, у тому числі й фразеологічних одиниць) / Р. В. Угринюк, В. М. Угринюк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – № 5 (282). Філологічні науки. – 2014. – С. 114–119.

8. Longman Language Activator : The Word’s First Production Dictionary. – Harlow : Longman, 1996. – 1599 p.

9. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – London : Bloomsbury Publishing, 2002. – 1692 p.

УДК 811.161.2'373.46

Н. І. Кочукова,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ

ТЕРМІНИ З КОМПОНЕНТОМ *НЕО-* В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ МОВІ

У статті розглянуто специфіку компонента нео- в термінології сучасної української мови, з'ясовано його продуктивність, особливості поєднання із запозиченими й питомими лексемами, проаналізовано семантику й сферу вживання нових термінів з цим компонентом.
Ключові слова: *термін, міжнародний компонент, неолексема, компонент нео-, неологія, неографія.*

В статье рассмотрена специфика компонента нео- в терминологии современного украинского языка, выяснена его продуктивность, особенности сочетания с заимствованными и украинскими лексемами, проанализована семантика и сфера употребления новых терминов с этим компонентом.
Ключевые слова: *термин, международный компонент, неолексема, компонент нео-, неология, неография.*

The characteristics of the neo- component in terminology of modern Ukrainian language are considered in the article, its productivity and characteristics of combination of borrowed and vernacular lexemes are clarified, the semantics and the sphere of using of new lexemes with this component are also analyzed.
Keywords: *term, international component, neolexeme, neo- component, neology, neography.*

Розвиток і динаміка техніки, науки, культури, міжнародне співробітництво вчених спричиняє появу й активне функціонування в українській мові значної кількості термінологічних одиниць. Кожна галузь науки оперує певними термінами. Їх значення пояснюють енциклопедичні й термінологічні словники. Основна функція термінологічної лексики – номінативна, терміни називають спеціальні поняття з різних галузей людських знань. Спеціальна лексика всіх суспільних галузей акумулюється в науковому стилі літературної мови. В українській науковій мові поширеними є терміни, утворені на власне українській основі (*допит, свідок, позов, корінь, кисень, наголос, довкілля, рушій, залізниця, дослідник).* Проте частіше в науковому тексті трапляються терміни, що походять з іноземних мов: *мікробіологія, стереофонія, кворум, презентація, апробувати, фітонім, ексклюзивний* тощо. Наявність запозиченої лексики в системі будь-якої мови – це свідчення контактів мови-реципієнта з іншими мовами, спорідненими і неспорідненими, на різних етапах спільного історичного поступу. Переважно запозичення відбувалося з латинської, французької й англійської мов: *потенціал, інтеграл, функція, елемент* тощо. Серед запозичень виокремлюють терміни з міжнародними (інтернаціональними) компонентами, зокрема з такими, як ***авіа-, аква-, бібліо-, відео-, імуно-, мото-, радіо-, мікро-, макро-, стерео-, термо-, біо-, лог-, геліо-, гідро-, теле-, вело-, метр(о)-, морф(о)-, нео-, термо-***. Перелічені компоненти мають різну продуктивність у сучасній українській мові.

Специфіку міжнародних компонентів у науковій термінології сучасної української мови детально розглянула І. М. Кочан у посібнику «Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології» (К., 2013). Учена порушила дискусійні проблеми оновлення фахового лексикону, пов'язані насамперед із гармонійним поєднанням тенденції до інтернаціоналізації з прагненням до збереження національної своєрідності. Лексику з окремими терміноелементами досліджували А. Москаленко (*супер-, ультра-, гіпер-, мікро-, міні-)*; Л. Пацера (*електро-)*; Г. Півторак (*філ-…-філ-*); О. Сербенська (*фото-)*; М. Сташко (*бібліо-*); Н. Титаренко (*авто-*); Г. Чернецька (*гідро-, макро-, мікро-, міні-, мульти-, термо-, турбо-*) тощо. Статус міжнародних компонентів визначали К. Городенська, Н. Клименко, Є. Карпіловська.

За походженням такі лексеми старогрецькі чи латинські. У поєднанні із запозиченими й власне українськими лексемами вони мають широкий спектр використання. Напр.: *«Передумови ймовірнісної інтерпретації моделі контактуючих **мікроелементів** поверхні»* (назва статті) (машинознавство та обробка матеріалів у машинобудуванні) (В. С. Курской, А. М. Давидов, І. М. Пастух); *«Дослідження жорсткості високотемпературних фільтрувальних матеріалів у процесі **термостаріння**»* (назва статті) (технології харчової та легкої промисловості) (Л. В. Пелик); *«Амплітудно-часові параметри **біоелектромагнітних** сигналів фазового рівня біотехнічних систем»* (назва статті) (радіотехніка, електроніка та електрокомунікації) (А. Ляпандра); *«Коефіцієнти інтенсивності напружень при **термопружному** згині ізотропних пластин із теплоізольованим розрізом у випадку симетричного теплообміну»* (назва статті) (природничі науки) (Бондаренко Н. С., Гольцев А. С.); *«Античне розширене розуміння граматики як галузі **філологічних** (а не суто лінгвістичних) знань, виділення **морфології** в її основний розділ багато в чому зумовило розвиток української граматичної традиції на початкових етапах»* (філологія) (О. Медведь).

Останнім часом в українській мові набувають продуктивності такі компоненти, як ***еко-, нано-, євро-*** тощо. Напр.: *«Виходить, що дно Чорного моря саме собою є «живою викопною **екосистемою**», вивчаючи яку можна краще зрозуміти ті процеси, які відбувалися на Землі в сиву давнину»* (Науковий світ, 2011, № 1); *«Сучасний науково-технічний розвиток дедалі більше визначають наукові дослідження у сфері саме **нанорозмірних** систем. **Нанофаб** – унікальна діагностична система, завдяки якій можуть бути досягнуті серйозні – світового значення – наукові результати»* (І. Ніколайчук); *«Восени цього року в Києві, на території одного із найстаріших технічних університетів Європи – Київської політехніки, було урочисто відкрито перший в Україні науково-навчальний центр «**Наноелектроніка** і **нанотехнології**»* (І. Николайчук).

Греко-латинські морфеми, покладені в основу міжнародних компонентів, відповідають вимогам точності, короткості й однозначності терміна. Тому давньогрецька і латинська мови є потужним джерелом для українського термінотворення. Вивчення їхньої структури та значення дасть поштовх до глибшого сприймання форми слова, допоможе осмислити значну кількість термінів і рідної, і нерідної мов [2, с. 13].

© Н. І. Кочукова, 2014

Мета статті – виявити терміни з компонентом *нео-* в загальномовних словниках і словниках новотворів, проаналізувати їхню семантику. Компонент *нео-* виявляє продуктивність у сучасній українській мові, тому аналіз термінів і нових одиниць, до складу яких він входить, є **актуальним**.

З-поміж слів, запозичених з інших мов, вирізняють слова з міжнародними компонентами, які є в препозиції (*авто-, авіа-, агро-, відео-, гідро-, кіно-, фото-, стерео-* і под.) або у постпозиції *(-завр, -іатрія, -скопія* та ін.). Вони можуть займати й бінарну позицію *(-грам-, -граф-, -лог-, -метр-, -фон-* тощо) [2, с. 74]. Компонент *нео-* належить до таких, які вживаються лише на початку слова, тобто в препозиції.

Компонент ***нео-*** грецького походження (**neos** – новий). Як зазначено у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», це перша частина складних слів, що відповідає слову новий (2005) (С. 769). У «Словнику іншомовних слів» (2000) налічуємо 31 лексему із зазначеним компонентом: *неоантропи, неовіталізм, неогегельянство, неоген, неодарвінізм, неодим, неозой, неоімпресіонізм, неоіндуїзм, неокантіанство, неокласицизм, неоколоніалізм, неоламаркізм, неоліт, неологізм, неон, неонацизм, неонтологія, неоплазія, неоплатонізм, неопозитивізм, неореалізм, неосхоластика, неотектоніка, неотенія, неотомізм, неофашизм, неофіт, неофобія, неофрейдизм, неоцератод* [С. 669 – 671]. Як бачимо з прикладів, слова з компонентом ***нео-*** позначають психологічні поняття, напрями філософії, назви концепцій та художніх течій, нові галузі вчення, історичні періоди, лінгвістичні поняття тощо, пор. : *«Загальномовні **неологізми** створюються для позначення нових реалій, вони можуть бути зрозумілі широкому колу людей і сприймаються мовцями як нові лексичні одиниці»* (філологія) (СУМ, К., 2013).

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2005) є 139 слів з компонентом *нео-*. Окрім названих, тут виявляємо *неоавангардизм, неоартроз, необіхевіоризм, неогексан, неоглобалізм, неогея, неодигален, неодикумарин, неоенцефалон, неозой, неозоологія, неокапіталізм, неокатастрофізм, неокейсіанство, неоколонізатор, неоконсерватизм, неоконфуціанство, неокортекс, неолейкорит, неолібералізм, неолінгвістика, неомальтузіанство, неомарксизм, неомеркантилізм, неоміцин, неонатологія, неопаліум, неопентан, неопіфагореїзм, неоплазія, неоплазма, неопластицизм, неопозитивізм, неопротекціонізм, неопротестантизм, неораціоналізм, неорикетсіозин, неоромантизм, неотектоносфера, неотенія, неофазія, неофілія, неофілологія, неофольклоризм, неоцератод, неоцеребелум* [С. 769–771].

У кінці XX – початку XXI століття компонент ***нео-*** дедалі частіше став з'являтися в лексичних новотворах як показник нових змін у складі й властивостях предметів та явищ об'єктивного світу, пізнавальній діяльності людини. Так, зокрема в словнику «Нові слова та значення» (К., 2008), зафіксовано 8 слів: *необільшовизм, необільшовик, неоглобалізм, неонатолог, неонатологія, неонтологічний, неонтологія.* «Вісь зіставлення подій (давніх) і нових, – наголошує Н. Ф. Клименко, – реалізовано в сучасні мові новотворами з префіксами *до-, перед-* та основами ***нео-****, ново-, нью-*» [1, с. 167]. Яскравим прикладом цього є нові терміни *необільшовизм, неоглобалізм.* Від назв нових політичних течій можливе утворення назв осіб: *необільшовик.* Таким словам властива соціальна оцінка. На думку Н. Ф. Клименко, «основа *нео-* вживається здебільшого як термін, позначаючи нові політичні, філософські та інші напрямки теорії, тенденції суспільного розвитку: *неоколонізація,* оновлені парадигми наукових знань *неолінгвістика, неофілософія*, зберігаючи прихований прагматичний ореол» [1, с. 167]. Цікаво, що терміни *неонатолог, неонатологія, неонтологічний, неонтологія* подані в словнику «Нові слова та значення» (К., 2008) як новотвори, незважаючи на їхню фіксацію словниками попередніх років.

Варто зауважити, що не всі нові одиниці з компонентом ***нео-*** засвідчені лексикографічними джерелами. Зокрема, активного функціонування в галузі лінгвістики набувають терміни *неолексема, неосполука, неосемантизм*, які не відображені в новітніх словниках. Напр.: *«Можливо, деякі з фактів мовної діяльності й «не заслуговують» з різних причин і з різних поглядів на таке вшанування через свою надто виразну оцінність, експресивність, що часто є наслідком порушення лексичної або словотвірної норми мови, а переважна більшість **неолексем** і **неосполук** залишається поза реєстрами нових нормативних словників української мови»* (Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002 – 2010), с. 3); *«Формується велика кількість **неосемантизмів**, тобто слів з новим значенням: сервер – основний обслуговувальний пристрій комп'ютера, що функціонує як накопичувач інформації, розподільник інформації приєднаними приладами…»* [1, с. 3]. До термінів, які в сучасній мові набувають нових значень, наприклад, можна віднести слово *неофіт*. У «Словнику іншомовних слів» (2000 р.) зафіксовано такі значення цього терміна: 1) новий прихильник якоїсь релігії; 2) новий прибічник якоїсь ідеї, учення, громадського руху (С. 671). У статті К. Корсака «Помилки і науковці» подана класифікація 14 специфічних типів «наукової меншості», «уражених хворобою помилковості» росіянина Г. Новикова. Серед них виділено *«неофіта»* і подано таке визначення цього слова: *«Це вчений, який став працювати в галузі науки й техніки, де він не має фундаментальної освіти. Більшість помилок можуть мати в основі саме цю причину, адже «**неофіт**» змушений некритично вірити всьому тому, що написано «справжніми» й «несправжніми» вченими, не маючи можливості відокремити зерна від полови. Діючи самостійно, часто спирається на відоме, не підозрюючи, що в цьому разі сподівання на аналогії не виправдовується»* (К. Корсак).

Якщо в переліку узвичаєних термінологічних одиниць ми спостерігали поєднання компонента *нео-* переважно із запозиченими компонентами, то сьогодні маємо новотвори-композити із другою питомою частиною: *неосполука, неозапозичення.* Напр.: *«Збільшуються потоки **неозапозичень**, що називають суспільно-політичні, культурні, наукові, технічні явища»* [1, с. 3].

У сучасному українському мовознавстві для аналізу тенденцій розвитку лексикону, способів і засобів його оновлення, з'ясування перспектив усталення нових слів у мові сформувалися нові дисципліни – *неологія (неологіка), неографія (неологічна лексикографія)* [1, с. 5]. Зазначені нові терміни й термінологічні словосполучення активно вживають лінгвісти, пор. : *«Виняткова «неогенність» XX ст., про яку писали дослідники різних мов*

(В. Г. Гак, С. С. Волков, Т. М. Гур'єва, О. А. Лисенко), зумовила створення нової галузі лексикології – ***неології****, розділу мовознавства, який займається вивченням неологізмів. До сфери цього розділу входить виявлення нових слів та значень, аналіз фактів їхньої появи, вивчення моделей творення, розроблення принципів ставлення до них (прийняття або неприйняття) та їхнього лексикографічного опрацювання (фіксація у словниках, визначення значення тощо)* (Нові слова та значення: словник, с. 3); *«Початок XXI століття в українському мовознавстві ознаменований бурхливим розвитком нових мовознавчих дисциплін –* ***неології****, або* ***неологіки*** *та* ***неографії****, або* ***неологічної лексикографії****, тобто окремих напрямків лексикологічних та лексикографічних досліджень, об'єкт вивчення яких становить нова лексика і, ширше, будь-які нові явища (інновації) в мовній діяльності суспільства»* (Є. Карпіловська). Від нових термінів утворюються прикметники, які згодом входять до складу термінологічних словосполучень: *неологія → неологічний,* пор. : *«****Неологічні словники*** *завдяки всебічному та професійному аналізу інновацій готують матеріали для поповнення та оновлення реєстрів різнотипних нормативних словників сучасної української мови: орфографічних, тлумачних, фразеологічних, перекладних, аспектних (синонімів, антонімів, омонімів, паронімів), граматичних* [1, с. 5].

Отже, терміни з компонентом *нео-* мають свою специфіку, бо позначають здебільшого нові політичні, філософські та інші напрямки теорії, тенденції суспільного розвитку. Компонент *нео-* є продуктивним у сучасній українській мові. Він активно поєднується як із українськими лексемами, так і з запозиченими. Серед лексичних новотворів-термінів вирізняються нові лінгвістичні термінологічні одиниці з компонентом *нео-*.

Джерела:

1. Бондаренко Н. С.,Коефіцієнти інтенсивності напружень при термопружному згині ізотропних пластин із теплоізольованим розрізом у випадку симетричного теплообміну / Н. С. Бондаренко, А. С. Гольцев // Вісник Донецького національного університету. Серія А: Природничі науки. – 2013. – Том 17 (№ 2). – С. 20–26.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Карпіловська Є. Сучасна українська словотворчість та її відображення в неологічних словниках / Є. Карпіловська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. Ч. І. – С. 3–10.

4. Корсак К. Помилки і науковці / К. Корсак // Науковий світ. – 2011. – № 12. – С. 8–9.

5. Курской В. С., Давидов А. М., Пастух І. М. Передумови ймовірнісної інтерпретації моделі контактуючих мікроелементів поверхні / В. С. Курской, А. М. Давидов, І. М. Пастух // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Технічні науки. – 2011. – № 1. – С. 11–15.

6. Ляпандра А. Амплітудно-часові параметри біоелектромагнітних сигналів фазового рівня біотехнічних систем / А. Ляпандра // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Технічні науки. – 2011. – № 1. – С. 171–175.

7. Медведь О. Динамічність складу наукової термінології (на прикладі української термінології граматики) / О. Медведь // Проблеми української термінології: [збірник наукових праць] / відповідальний редактор Л. Полюга. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка, 2010. – С. 41–44.

8. Науковий світ. – 2011. – № 1. – С. 16.

9. Ніколайчук І. Шляхом високих технологій / І. Ніколайчук // Науковий світ. – 2011. – № 12. – С. 4–5.

10. Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002 – 2010) / Кер. проекту і відп. ред. О. М. Тищенко, авт. колектив: В. О. Балог, Н. Є. Лозова та ін. [Інститут української мови НАН України] – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.

11. Нові слова та значення: словник / Ін-т укр. мови НАН України; уклали: Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. – К. : Довіра, 2008. – 271 с.

12. Пелик Л. В. Дослідження жорсткості високотемпературних фільтрувальних матеріалів у процесі термостаріння / Л. В. Пелик // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Технічні науки. – 2011. – № 1. – С. 231–234.

13. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко та ін. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 340 с.

Література:

1. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.

2. Кочан І. М. Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології: навч. посіб. / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2013. – 294 с.

УДК 811.111:81'362:81'25

М. О. Кузнецова,
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ ЯВИЩ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті представлено компаративне вивчення граматичних будов англійської та української мов, розглянуто типологічні особливості порівнювальних мов, проаналізовано основні граматичні труднощі перекладу англомовної науково-технічної літератури. Особливу увагу приділено компаративному аналізу морфологічних та синтаксичних особливостей мовних одиниць порівнювальних мов у перекладацькому аспекті.
Ключові слова: *порівняльна граматика, науково-технічний текст, переклад, граматичні трансформації.*

В статье представлено компаративное изучение грамматического строя английского и украинского языков, рассмотрены типологические особенности сопоставляемых языков, проанализированы основные грамматические трудности перевода англоязычной научно-технической литературы. Особое внимание уделено компаративному анализу морфологических и синтаксических особенностей языковых единиц сравниваемых языков в переводоведческом аспекте.
Ключевые слова: *сравнительная грамматика, научно-технический текст, перевод, грамматические трансформации.*

The article presents a comparative study of the grammatical structure of the English and Ukrainian languages. It views typological features of the compared languages, analyzes basic grammatical difficulties of the English scientific and technical literature translation. Particular attention is paid to the comparative analysis of morphological and syntactic features of the English and Ukrainian language units in aspect of translation.
Key words: *comparative grammar, scientific and technical text, translation, grammatical transformations.*

Серед багатьох питань, які вивчає сучасна лінгвістика, особливе місце посідають проблеми перекладу. Увагу як вітчизняних [3; 4; 11], так і зарубіжних лінгвістів [9; 10; 12] в останні десятиліття все більше привертає переклад науково-технічної літератури, який на початку XXI століття як своєрідний тип міжмовної та міжкультурної комунікації займає окрему площину в царині перекладу. Процес перекладу, як відомо, є складним процесом, адже містить цілу низку операцій, знання і дотримання яких перекладачем є запорукою адекватності продукту його творчої діяльності. За словами провідних вчених [2; 4; 6], обов'язковою умовою адекватного науково-технічного перекладу є правильний аналіз граматичної будови іншомовних речень, реконструювання речення відповідно до норм мови і жанру перекладу, а відтак і подолання граматичних труднощів перекладу.

Отже, **актуальність** представленого дослідження зумовлена, з одного боку, тенденцією до інтенсивного розвитку науки і техніки, розширенням науково-технічних зв'язків України з іноземними державами, а, отже, і поширенням науково-технічної інформації, а, з іншого, зумовлена спрямуванням сучасних перекладознавчих досліджень на комплексний підхід до подолання граматичних труднощів перекладу.

Метою представленої наукової розвідки є встановлення специфіки відтворення граматичних явищ англомовних науково-технічних текстів при перекладі українською мовою.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань:**

1. Розглянути основні граматичні труднощі, які виникають під час перекладу англомовної науково-технічної літератури українською мовою.
2. Дослідити морфологічні та синтаксичні особливості мовних одиниць англійської та української мов при перекладі науково-технічних текстів.
3. Ідентифікувати шляхи подолання граматичних труднощів перекладу англомовних науково-технічних текстів.

Об'єктом дослідження є граматична система англійської та української мов, а **предметом** безпосереднього аналізу – способи та прийоми відтворення складних граматичних явищ англомовної науково-технічної літератури в українських перекладах.

За словами В. І. Карабана [2], граматичні труднощі під час перекладу українською мовою англомовних науково-технічних текстів каузовано, перш за все, граматичними відмінностями мов оригіналу (англійської) та перекладу (української), розбіжностями в їх будові, у наборі їхніх граматичних категорій, форм та конструкцій. Саме тому перекладач англомовної науково-технічної літератури повинен бути добре обізнаним з граматичними особливостями вихідної та цільової мов, основами теорії перекладу взагалі та науково-технічного перекладу зокрема, а також із перекладними відповідниками у галузі граматики та лексики, перекладацькими трансформаціями, способами перекладу різних мовних та мовленнєвих явищ, адже, за словами Т. Р. Кияка [5, с. 59–63], все це становить частину загальної компетенції перекладача.

Оскільки переклад англомовних науково-технічних текстів повинен повністю відповідати загальноприйнятим нормам української мови, то невід'ємною частиною перекладацького акту стають *граматичні трансформації*. Зупинимось більш детально на чинниках, які викликають необхідність застосування цих трансформацій, тобто на граматичних труднощах перекладу. Слідом за В. І. Карабаном [2], усі *граматичні труднощі*, що виникають під час перекладу англомовних науково-технічних текстів українською мовою, ми поділяємо на такі групи:

– труднощі, зумовлені розбіжностями в будові мов, у наборі їхніх граматичних категорій, форм та конструкцій;

© М. О. Кузнецова, 2014

– труднощі, пов'язані з різним обсягом змісту подібних у двох мовах форм і конструкцій;

– труднощі, каузовані наявністю граматичних явищ у мові тексту оригіналу, що мають відмінні від відповідних граматичних явищ мови перекладу функціональні характеристики;

– труднощі, пов'язані з граматичними явищами, що мають різні частотні характеристики та викликані розбіжностями в мовностилістичних нормах текстів мовами оригіналу й перекладу.

Приналежність англійської та української мов до різних гілок індоєвропейської родини мов (англійська – до германської, українська – до слов'янської), а також до різних структурних типів мов (англійська мова – переважно аналітична, де граматичні відношення у реченні передаються вільними граматичними морфемами, а українська мова – синтетична, де граматичні значення й відношення передаються за допомогою флексій – зв'язаних граматичних морфем), становить найбільший комплекс граматичних проблем перекладу. Так, в мові оригіналу (англійській мові) немає дієприслівників, категорії роду іменників і прикметників тощо, а в мові перекладу (українській мові) відсутні артиклі, які в англійському реченні сигналізують про особливості розподілу інформації, відсутні в українській мові також герундій та часові форми дієслова груп Continuous та Perfect, складні підметові та додаткові інфінітивні конструкції.

Герундій є найбільш своєрідною безособовою формою в системі англійського дієслова, він не має аналогів в інших мовах [1, с. 85]. З точки зору порівняльної типології української та англійської мов, герундій є аломорфною безособовою формою дієслова, а тому не може бути зіставленим або протиставленим будь-яким українським безособовим формам дієслова [8, с. 243–244]. В. Н. Комісаров відносить герундій до безеквівалентних граматичних одиниць, тобто таких одиниць, які не мають регулярних відповідників у мові перекладу. Проте відсутність однотипного відповідника для герундія в українській мові не є перешкодою для встановлення відношень еквівалентності між висловлюваннями в мові оригіналу та мові перекладу. Це лише означає неможливість використання аналогічної форми або дослівного перекладу і тому вимагає застосування трансформаційного перекладу [7, с. 179–181]. Наприклад, у функції підмета або додатка герундій перекладається переважно віддієслівним іменником (*Accumulating data is obviously not an aim in itself. – Накопичення даних – це, зрозуміло, не самоціль*), а у різних обставинних функціях – різними формами дієслова (зокрема, дієприслівником) або підрядним реченням. Таким чином, переклад герундія залежить від його функції в реченні. Подекуди сама герундіальна форма може навіть не перекладатися, наприклад: *Providing an unequivocal definition of the notion is not easy. – Чітке визначення цього поняття – справа нелегка.*

Відмінність в синтаксичній системі англійської та української мов також викликають доволі значні труднощі при перекладі науково-технічного тексту. Оскільки центральним елементом тексту є речення, то основні проблеми перекладу сконцентровані в рамках цієї категорії. У головних закономірностях будови речення української й англійської мов багато загального, зокрема подібні елементи, з яких складаються речення та аналогічні функції цих елементів. Але ці загальні закономірності в кожній з мов мають і свою специфіку. Це зручніше за все розглянути на прикладі чотирьох основних типів речення: розповідного, питального, спонукального й окличного. Наприклад, для англійського розповідного речення характерний фіксований (прямий) порядок слів: *підмет з пояснювальними словами → присудок з пояснювальними словами → додаток → обставини*, що може вимагати перебудови речення при перекладі. В українському розповідному реченні порядок слів ґрунтується на іншому принципі: від відомого до нового. Твердий порядок слів англійського речення у відношенні місця підмета (ліворуч від присудка), присудка і додатка (праворуч від присудка) обумовлений відсутністю в англійській мові відмінкових закінчень.

Подібні форми і конструкції у порівнювальних мовах мають різний обсяг змісту, зокрема: форма теперішнього часу дієслова-присудка в українській мові відповідає за своїм змістом англійським відповідним формам Present Indefinite, Present Continuous, хоча в українські мові інформація про те, що дія в теперішньому часі відбувається у момент говоріння граматично не виражена, та частково Present Perfect, а форма родового відмінку українського іменника може відповідати за своїм граматичним значенням англійській прийменниково-іменниковій конструкції «of+N» або формі загального відмінку іменника в препозиції до іншого іменника. Попередність однієї дії іншій у минулому в англійській мові позначається формою Past Perfect дієслова-присудка, а в українській – такими словами або словосполученнями, як-от «раніше», «перед цим», «до того».

Серед граматичних явищ мови тексту оригіналу, які мають відмінні від відповідних граматичних явищ мови перекладу функціональні характеристики, можна виділити, наприклад, форми однини і множини іменника, оскільки в українській і в англійській мовах, форми конкретних іменників можуть не збігатися. В англійській науковій мові вживається низка іменників, які мають лише форму однини або вживаються переважно в такій формі, але можуть позначати і сукупність об'єктів. Наприклад такі іменники, як: *work, research, knowledge, evidence, business, advice, information* тощо, при перекладі українською мовою можуть позначати різну кількість об'єктів в різних випадках. Також є невелика група англійських іменників, форма однини яких завжди відповідає українським іменникам у формі множини (Pluralia Tantum), наприклад: fruit – фрукти, furniture – меблі, money – гроші тощо. Крім того, існують випадки, коли форма множини англійського іменника не відповідає в перекладі формі множини українського іменника.

Слід також зазначити, що англійські мові властива граматична омонімія, тобто одні й ті ж самі дієслова можуть бути смисловими, допоміжними, напівдопоміжними або емфатично-обмежувальними, як, наприклад, слово «*to do*». Це теж викликає суттєві труднощі під час перекладу, адже потрібно обирати спосіб перекладу залежно від виконуваної словом функції.

В англійських науково-технічних текстах значно частіше, ніж в українських, вживаються форми пасивного стану та неособові форми дієслів, дієприкметникові звороти й специфічні синтаксичні конструкції, особові займенники першої особи однини та одночленні інфінітивні й номінативні речення тощо. Наприклад, форми

пасивного стану дієслова-присудка перекладаються кількома способами залежно від лексичних та синтаксичних характеристик речення: однією з трьох неозначено-особових форм дієслова, неозначеною формою дієслова, формою активного стану дієслова-присудка, коли агент дії, позначеної присудком, виражений у додатку.

Отже, для того, щоб уникнути так званого граматичного буквалізму, тобто неадекватного буквального перекладу, необхідно застосовувати *перекладацькі граматичні трансформації*, внаслідок яких буквальний переклад адаптується до норм мови перекладу (української) та стає адекватним. Під граматичною трансформацією розуміється зміна граматичних характеристик слова, словосполучення або речення в перекладі [2, с. 18]. Розрізняють п'ять основних видів граматичних трансформацій: *пермутація* (перестановка) – зміна порядку слів у словосполученні або реченні; *субституція* (заміна) – зміна граматичних ознак словоформ; *додавання* – збільшення кількості слів, словоформ або членів речення при перекладі, *вилучення* та *комплексна трансформація*.

Як **висновок**, слід зауважити, що аналіз різних особливостей відтворення граматичних явищ англомовних науково-технічних текстів українською мовою, а також способів їх перекладу повинен здійснюватись у контексті речення, оскільки, по-перше, речення є таким мовним об'єктом, який піддається систематичному розгляду, а, по-друге, саме в реченні відображається абсолютна більшість граматичних явищ.

Оскільки граматика тісно пов'язана з лексикою, то значна кількість перекладацьких трансформацій носить змішаний характер, тобто при перекладі необхідно одночасно здійснювати як лексичні, так і граматичні зміни. Саме тому **перспективу** дослідження вбачаємо в аналізі лексичних трансформації, які застосовуються при перекладі англомовної науково-технічної літератури.

Література:

1. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка: учебник / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высш. школа, 1981. – 285 с.

2. Карабан В. І. Переклад англійської науково-технічної літератури / В'ячеслав Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.

3. Карабан В. І Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову : навч. посіб. / В. І. Карабан, Дж. Мейс. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 608 с.

4. Кияк Т. Р. Теорія і практика перекладу / Т. Р. Кияк. – В. : Нова книга, 2006. – 240 с.

5. Кияк Т. Р. Форма і зміст мовного знака / Т. Р. Кияк // Вісник Харківського університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків : Константа, 2004. – С. 75–79.

6. Коваленко А. Я Загальний курс науково-технічного перекладу : підручник / А. Я. Коваленко. – К. : Інкос, 2002. – 317 с.

7. Комісаров В. Н. Теорія перекладу (лінгвістичні аспекти): посібник для фак. іноз. мови / В. Н. Комісаров. – М. : Вища школа, 1990 – 253 с.

8. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 464 с.

9. Baker M. In Other Words. A coursebook on translation / Mona Baker. – London & New York : Routledge, 2011. – 332 p.

10. Chesterman A. Teaching strategies for emancipatory translation / A. Chesterman // Developing translation competence. – Amsterdam : John Benjamins B. V., 2000. – P. 77–89.

11. Gladush N. The Pragmatics of Translation / N. Gladush. – K., 2007. – 104 c.

12. House J. How do we know when a translation is good? / J. House // Exploring translation and multilingual text production: beyond content. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2001. – P. 127–160.

УДК 811.222.1'0'373

О. Ч. Кшановський,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ГРУПОВА АФІКСАЦІЯ ТА ФАКУЛЬТАТИВНІСТЬ ФОРМАНТІВ У СИСТЕМІ МОРФОЛОГІЧНОГО ТИПУ ПЕРСЬКОЇ МОВИ

У перській мові існує більше двадцяти різнорівневих ознак, спряжених з аглютинативною технікою зв'язку морфем. Однією з головних морфологічних рис аглютинативного типу є ізольованість та самостійність афіксів (можливість їх дистантного та незалежного вживання). Це стає причиною так званого групового граматичного оформлення, а також факультативності (необов'язковості) деяких морфологічних показників.
Ключові слова: *аглютинація, групове оформлення, факультативність граматичних показників, лінгвістична типологія, морфологічний тип.*

В персидском языке существует более двадцати признаков разных уровней, сопряженных с агглютинативной техникой связи морфем. Одной из главных особенностей агглютинативного типа является изолированность и самостоятельность аффиксов. Это становится причиной появления так называемого группового грамматического оформления, а также факультативности некоторых морфологических показателей.
Ключевые слова: *агглютинация, групповое оформление, факультативность грамматических показателей, лингвистическая типология, морфологический тип.*

There are more than twenty features in all levels og the Modern Persian conjugated with agglutinate technique of morphemes bounding. One of the main such features are the isolated and independent nature of affixes, the possibility of their distant use and as the result the so called group affixing and optional nature of some morphological markers.
Key words: *agglutination, group affixing, optional nature of the morphological markers, linguistic typology, morphological type.*

Постановка проблеми. Визначаючи належність мови до певного мовного типу, треба пильно стежити за тим, щоби її віджилі, непродуктивні структурні риси («скаменілості», яких, за словами Е. Сепіра, багато розкидано в усіх мовах, див. : [Сепір 2001, с. 133]), які не беруть участі в структуруванні мовної системи, не вводили в оману. Зокрема, традиційне визначення сучасної перської мови як флективно-аглютинативної (див., наприклад, у: [Samare 1992, с. 71]) якраз й спричинене не розрізненням понять морфологічної техніки зв'язку морфем (фузії та аглютинації) і морфологічного типу мовної системи сучасної перської мови загалом. Різні техніки морфемного зв'язку можуть співіснувати в мовах різних типів [Солнцев 1978, с. 37], тобто наявність у мові певної морфологічної техніки – чи то аглютинативної, чи то флективної – не є підставою для її автоматичного зарахування до відповідного типу (пор., наприклад, хрестоматійний приклад особливої фузійної аглютинації в індонезійській мові). Натомість, виходячи з уявлення про мову як систему, окремі частини якої корелюють між собою, потрібно шукати спільні міжрівневі параметри, які визначають певний тип мови. Тому при визначенні мовного типу не можна оминути увагою проблему взаємозв'язку та взаємозалежності різних рівнів мови [Ярцева 1985, с. 6]. Не даремно сучасні мовознавці-типологи визначають генеральну мету власної галузі досліджень як з'ясування наявності/відсутності мовних елементів (у разі фіксації наявності, визначається й частотність) та їх імплікативних (!) взаємозв'язків (див. : [Newmeyer 2000, с. 334]). Однак, незважаючи на те, що ідею про необхідність опрацювання цілісносистемної типології, що ґрунтувалася би на врахуванні перехресних показників різних рівнів мовної структури, висловлював ще В. Гумбольдт, а в подальшому в різний спосіб формулювали представники найрізноманітніших напрямів у мовознавстві, низка невдалих спроб її побудувати на тривалий період зумовила популярність думки про можливість створення лише так званої «типології підсистем» [Климов 1976, с. 124]. Натомість ідея імплікативної зв'язаності ознак має принципове значення для розвитку типологічної теорії, оскільки лише виходячи з урахування імплікативних зв'язків ознак можна побудувати логічно незаперечні абстрактні еталони для порівняння – мовні типи (про поступовий перехід в історії мовознавства від характерологічно-зіставного підходу до макротипологічного див. : [Родионов 1989]). Піонерські роботи Дж. Грінберга з пошуку системних (імплікативних) універсалій ініціювали бум макротипологічних досліджень та на матеріалі найрізноманітніших мов світу довели різнорівневу природу мовного типу. Головними його ознаками, є, по-перше, необхідність відображення явищ системних, категоріальних, таких, що мають принципове значення для системи певної мови; по-друге, неможливість існування «змішаних» типів, бо він складається з сукупності мовних ознак, питома вага яких (однієї й тої самої універсалії) для різних мов може бути різною; по-третє обов'язково «одномірна» бінарність кожної риси, набір яких визначає тип [Ярцева 1985, с. 9–12].

Якщо вживати поняття **тип мови** вузько термінологічно, як ієрархічний комплекс різнорівневих (фонетичних, лексико-словотвірних, морфологічних та синтаксичних) характеристик, що мають між собою імплікативні відношення, тобто спряжено «працюють» на збереження своєрідної структурної будови мови – детермінанти мовного типу (згідно з детермінантною типологією Г. П. Мельникова (див. : [Мельников 2003])), то опис типу окремої мови становитиме опис її одиниць усіх без винятку мовних рівнів. Такою детермінантою для аглютинативних мов є збереження недоторканними морфемних меж (чи то між самостійними морфемами, чи то між службовими), оскільки морфеми в таких мовах мають головну рису – самостійність, яка дає їм можливість одночасного функціонування в якості як службового елемента, так і самостійного слова. Для фузійних мов такою детермінантою є збереження за всяку ціну цілісності словоформи, оскільки саме словоформа, в складі якої є частини, які набувають значення винятково в поєднанні між собою, несе головне кому-

© О. Ч. Кшановський, 2014

нікативне навантаження. Отже, в аглютинативних мовах на всіх мовних рівнях існує набір мовних одиниць, які забезпечують автономне функціонування головної структурної одиниці – непохідної **морфеми-слова**. У фузійних мовах на всіх мовних рівнях існує набір мовних одиниць, які, у свою чергу, забезпечують нерозривне функціонування головної структурної одиниці – похідної **словоформи-слова**.

Структура перської мови, починаючи з кінця I тис. до н. е., демонструє стійку тенденцію до зміни власного мовного типу. Уже в середньоперській мові на всіх її рівнях знаходимо елементи, притаманні мовам аглютинативної структури. У сучасній же перській мові існує більше двадцяти різнорівневих ознак, спряжених з аглютинативною технікою зв'язку морфем, таких, що «співпрацюють» на збереження детермінанти (стрижневої ознаки) аглютинативних мов – незмінної морфеми-слова. Так, слабкий словесний наголос (іноді його цілковита відсутність) дозволяє лексемі виступати в ролі, наприклад, ненаголошеного афікса; сингармонізм забезпечує єдність словоформи, складеної з інших словоформ; інтонаційна структура висловлення збігається зі словесною акцентуацією (з одним наголошеним елементом та рештою ненаголошених за можливості існування другорядних наголосів); особлива структура складу забезпечує чіткість морфемних меж; рудиментарний характер дифтонгів дозволяє уникати переміщення морфемних меж; широке застосування словоскладання (не осново-, як у фузійних мовах) на словотворчому рівні забезпечує можливість утворення щоразу нових слів з обмеженого кола старих (складні дієслова з іменною інкорпорацією і редуплікація), а на синтаксичному – можливість нанизування словоформ в однакових граматичних формах, що виступають як один нероздільний член речення (дієслівна і дієприкметникова серіалізація); незмінність основ та афіксів (відсутність фузії на морфемних швах і відмін за типами основ) забезпечує, з одного боку, можливість дистантного вживання афіксів, а звідси – наявність широкого класу проміжних між словом та афіксом формантів – клітик, а, з іншого, – залучення до цього процесу (одночасного самостійного та службового вживання) щоразу нових одиниць (поступове перетворення післяйменника *rā* на клітику, а згодом на афікс); факультативність багатьох формантів і можливість оформлення ними відразу цілої синтаксичної групи (групова афіксація) забезпечують морфемам можливість (через непотрібність маркування кожної деталізованої ознаки) виконання відразу двох функцій (самостійної та службової); ізоляційний характер уживання словоформ у складі висловлення, з одного боку, забезпечує формальну незмінність морфем, а з іншого, стає причиною надзвичайно важливої ролі послідовності синтаксичних елементів (початкова позиція топіка, кінцева позиція дієслова, незмінність порядку елементів в ізафетному словосполученні), а також існування особливого (без зміни форми) узгодження означуваного та означення в ізафетному словосполученні (через додавання енклітичного суфікса до головного слова) та семантичного узгодження підмета з присудком.

Отже **метою** нашої розвідки є виявити поширеність у сучасній перській мові двох морфологічних явищ (групової афіксації та факультативності граматичних показників), тісно зв'язаних з системою її морфологічного типу.

Аналіз матеріалу. Групова афіксація. Найважливішою властивістю аглютинативних мов є слабкий зв'язок між морфемами всередині словоформи. Звідси, однією з ознак аглютинативних морфем є їхня здатність оформляти не лише основу, а й синтаксичну групу (словосполучення). Ця властивість афіксів аглютинативних мов у лінгвістичній літературі одержала назву групова флексія, або групова афіксація (див. : [Плунгян 1994, с. 51–53]). Це поняття позначає два класи фактів.

По-перше, груповою афіксацією називають одноразове вживання афікса в сурядній синтаксичній групі (сурядному словосполученні), пор. хрестоматійний приклад з турецької мови:

*bayan ve bay**lar***
'пані та панове' (де суфікс множини *-lar* ужито один раз після усього словосполучення).

У сучасній перській мові така властивість є в багатьох формантів, пор. :

*pirmard u pirzan-**i***
'старий (чоловік) і стара (жінка)' (де енклітичний неозначений артикль *-i* вжито один раз після усього словосполучення, але пор. англ: ***a** man and **a** woman*);
*ham (1) barādar (2) u (3) ham (4) khāhar (5) **rā** didam (6)*
'(Я) бачив (6) як (1) брата (2), так (4) і (3)' (де післяйменник *rā* для оформлення прямого додатка вжито один раз після усього словосполучення).

У подібних випадках функціонально афікс виявляє властивості, типові для службових морфем, пор. рос. : ***по** морям и океанам; **будем** петь и плясать*. Це явище є своєрідним морфологічним еліпсисом (див. : [Там само, с. 52]). Однак, варто відзначити, що морфологічний еліпсис фузійним мовам притаманний значно меншою мірою, пор. рос. : ***у** родителей, **у** учеников, **у** учителей* (де за відсутності сполучника *и*, прийменник *у* не є груповим); *не может и не пытается ≠ не может и пытается* (де формант *не* не є груповим). Крім цього, в аглютинативних мовах це явище морфологічно є глибшим, пор. пер. :

*ānhā (1) **be**khubi (2) u (3) khushi (4) zendegi mikardand (5)*
'Жили (5) вони (1) добре (2) і (3) радо (4)' (досл. 'Вони (1) жили (5) **до** добра (2) і (3) добро (4)').

У прикладі вжито словосполучення, що складається з двох синонімічних відад'єктивних іменників *khubi* і *khushi* 'добро', які відрізняються лише стилістично (останній належить до книжно-писемної сфери). Додаван-

ням до ад'єктивних прикметників прийменника *be* 'до' в сучасній перській мові утворюються прислівники. Отже, це словосполучення побудоване за принципом групового оформлення, тобто перший член одержує належне морфологічне оформлення, а другий – ні, пор. : не *Вони жили добре і радісно*, а *Вони жили добре і радість.*

По-друге, груповою афіксацією називають одноразове оформлення афіксом не сурядної, а підрядної синтаксичної групи (підрядного словосполучення). У цьому випадку афікс також приєднується до крайнього компонента конструкції, пор. : англ. *the king of England's castle* 'замок короля Англії' (де афікс присвійності модифікує головне слово, а приєднується до залежного); рос. *из темного леса* (де прийменник модифікує головне слово, з яким він не є в безпосередньому контакті). Таким чином, щоби групова афіксація в підрядній конструкції мала місце, треба, щоби показник, що приєднується до крайнього елемента синтаксичної групи (словосполучення) модифікував би синтаксичну вершину групи (див. : [Там само, с. 52–53]).

У сучасній перській мові випадки групового оформлення в підрядній синтаксичній групі (словосполученні) також широко розповсюджені, пор. :

*pesar-e (1) bāhush (2) va (3) konjkāv(4)-**i** (5)*

'**один** (якийсь) (5) розумний (2) та (3) кмітливий (4) хлопець (1)' (де енклітичний неозначений артикль *-i* оформляє ціле підрядне словосполучення, хоча модифікує лише його вершину (елемент 1): *якийсь **хлопець***);

*dasthā-ye (1) bozorg (2) va (3) boland(4)-**esh** (5)*

'**його** (5) великі (2) та (3) довгі (4) руки (1)' (де енклітичний займенник *-esh* оформляє ціле підрядне словосполучення, хоча модифікує лише його вершину (елемент 1): *його **руки***).

Факультативність граматичних показників. Можливість заміни маркованих форм немаркованими різною мірою притаманна мовам усіх типологій. Наприклад, у мовах зі строгою ізоляційною будовою факультативність притаманна всім (!) категоріям. В інших мовах (де це явище, зазвичай, називають не факультативністю чи необов'язковістю, а проблемою вибору показників, хоча вибір завжди передбачає властивість факультативності) необов'язковість обмежена передусім несинтаксичними категоріями. Якщо хоча би в одному реченні певний службовий елемент уживається обов'язково, це означає, що він є обов'язковим елементом системи.

У сучасній перській мові зазначеній вище умові відповідають усі показники, що використовуються факультативно. Їхнє уживання обумовлює контекст, його загальний зміст. Факультативність уживання певної кількості категорій пов'язана передусім з аглютинативною технікою, що визначає самостійність основи, яка може функціонувати як самостійне слово без спеціальних матеріально виражених показників, а також несинтаксичним характером багатьох морфологічних категорій, пор. :

*in (1) ārezu (2) ānqadr (3) amiq (4) ast (5) ke (6) dar (7) tamām-e (8) qessehā-yi (9) ke (10) bar (11) asās-e (12) hamin (13) ārezuhā (14) dar meyān-e (15) hame-ye (16) melal (17) va (18) dar tul-e (19) tārikh (20) **ast** (21)* [Samare 1993, с. 96]

'Це (1) бажання (2) є (5) настільки (3) глибоким (4), що (6) в (7) усіх (8) казках (9), які (10) на (11) основі (12) цих (13) бажань (14) поміж (15) усіх (16) країн (17) та (18) протягом (19) історії (20) **є** (існують) (21)'.

Перш за все варто звернути увагу на те, що в реченні наведено дуже поширений в сучасній перські мові приклад уживання дієслова в однині (елемент 21) при підметі в множині (елемент 9). Контекст дозволяє не вживати множини. Крім цього має місце приклад факультативного використання часових форм дієслів. Так, оскільки йдеться про дію, яка почалася в минулому (на що вказує контекст), та її результат є наявним наочно (у вигляді казок), замість форми теперішнього часу *ast* 'є' (елемент 21) дієслова *budan* 'бути', треба вжити його форму перфекта *budeand* '(вони) були та досі є' (до речі, у формі множини). Однак контекст дозволяє не вживати цієї форми.

Іноді контекст робить необов'язковим взагалі вживання часових форм дієслова, пор. :

jā-ye (1) shomā (2) khāli (3)

'Шкода, що Вас немає' (досл. 'Місце (1) Ваше (2) порожнє (3)').

У прикладі опущено дієслово теперішнього часу *ast* 'є'. Натомість, якщо треба уточнити зміст висловлення, вживають форму минулого часу, пор. :

jā-ye (1) shomā (2) khāli (3) bud (4)

'Шкода, що Вас не було' (досл. 'Місце (1) Ваше (2) порожнє (3) було (4)').

Приклад показує, що теперішній час у сучасній перській мові є, до певної міри, факультативною категорією.

Висновки. Серед морфологічних характеристик, спряжених з аглютинативною технікою зв'язку морфем, передусім називають наявність самостійної основи-кореня, просте структурне виокремлення афікса та основи-кореня, відсутність поділу слів на підкласи за типами основ (відмін та дієвідмін). Рідше згадують наявність численного класу клітик, функціонування післяйменників (наприклад, післяйменника *rā* в перській мові), мінімальну кількість префіксів та велику кількість суфіксів. Однак однією із головних морфологічних рис

аглютинативного типу є ізольованість та самостійність афіксів (можливість їх дистантного та незалежного вживання). Це стає причиною так званого групового граматичного оформлення, а також факультативності (необов'язковості) деяких морфологічних показників.

Література:

1. Климов Г. А. Вопросы контенсивно-типологического описания языков // Принципы описания языков мира. – М. : Наука, 1976. – С. 122–146.

2. Мельников Г. П. Системная типология языков. Принципы. Методы. Модели / Г. П. Мельников. – М. : Наука. 2003. – 395 с.

3. Плунгян В. А. Грамматичность и отношения между морфемами (к вопросу о «групповой флексии») / В. А. Плунгян // Известия РАН. Сер. ЛиЯ. – 1994. – Т. 53. – №3. – С. 51–55.

4. Родионов В. А. «Цельносистемная типология» vs «частная типология» / В. А. Родионов // Вопросы языкознания. – 1989. – № 1. – С. 16–30.

5. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи // Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – 2-е изд. – М. : Изд. гр. «Прогресс», 2001. – С. 26–203.

6. Солнцев В. М. Типология и тип языка / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1978. – №2. – С. 26–41.

7. Ярцева В. Н. К определению понятия «языковой тип» / В. Н. Ярцева // Лингвистическая типология / Отв. ред. В. М. Солнцев, И. Ф. Вардуль. – М. : Наука, 1985. – С. 6–12.

8. Newmeyer F. J. Why Typology doesn't matter to Grammatical Theory // In Grant Goodall, M. Schulte-Nafeh, and Vida Samiian (Eds.), Proceedings of the Twenty-Eighth Meeting of the Western Conference on Linguistics. Fresno: Department of Linguistics, California State University at Fresno. – 2000. – PP. 334–352.

9. Samare Y. Tahlili bar radeshenāsi-ye zabān: vižegihā-ye radeshenākhti-ye zabān-e fārsi // Majalle-ye zabānshenāsi. – 1992. – №1. – S. 61–80.

УДК 811.161.2'37

М. О. Лукач,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУПАХ

У статті обґрунтовано важливість створення узагальненої лексико-семантичної класифікації дієслів для української мови. Розглянуто основні поняття лексико-семантичної системи мови, а саме: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група та її властивості, ядро та периферія поля.
Ключові слова: *дієслово, лексико-семантична класифікація, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група.*

В статье обоснована важность создания обобщенной лексико-семантической классификации глаголов для украинского языка. Рассмотрены основные понятия лексико-семантической системы языка, а именно: лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа и ее свойства, ядро и периферия поля.
Ключевые слова: *глагол, лексико-семантическая классификация, лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа.*

In the article the importance of creating a generalized lexical-semantic classification of verbs for the Ukrainian language is grounded. The basic concepts of lexical-semantic system of language, namely lexical-semantic field, lexical-semantic group and its properties, center and periphery of a field are outlined.
Key words: *verb, lexical-semantic classification, lexical-semantic field, lexical-semantic group.*

Для української мови актуальним є питання створення корпусів текстів, а також укладання словників нового типу, як-от семантичних словників. Як і для проведення семантичного маркування лексики у корпусах текстів, так і для створення семантичних словників потрібна семантична класифікація лексики, зокрема дієслівної. Тому актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю створення узагальненої лексико-семантичної класифікації дієслів української мови.

Одна із важливих проблем здійснення лексико-семантичної класифікації – вибір матеріалу дослідження. Студії з лексичної семантики дієслів передбачають звернення до структури лексичного значення. Особливо прийнятними для цього є саме словникові дефініції як основний лексикографічний засіб семантизації [5, с. 209]. Для української мови це, в першу чергу, матеріали лексикографічної бази даних 20-ти томного словника української мови, над яким зараз працюють в Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ [6]. Оскільки словник існує в електронній формі, то семантичні дослідження у ньому можна здійснювати автоматизовано і на великих обсягах інформації, що дозволяє досягнути повноти та вичерпності дослідження.

Вивчення системної організації лексики є одним з важливих і пріоритетних напрямків сучасного мовознавства. Саме у тлумачному словнику лексичний склад мови одержує системний опис, який полягає у виявленні і репрезентації зв'язків і відношень між словами у межах лексико-семантичних груп. Актуальним є поділ словника на лексико-семантичні об'єднання і розробка у їх складі уніфікованих формул тлумачення. Це необхідно, зокрема, для формування наукової парадигми лексико-семантичних відношень мови, їхньої класифікації та комбінації, подання у вигляді цілісної картини [9, с. 32].

Вивчення системності в лексиці йде в напрямку або вивчення організації словникового складу і типів семантичної взаємодії слів між собою, або в напрямку дослідження окремих лексичних класів. Одним з елементів системної структури словникового складу мови є так звана медіоструктура, під якою розуміється внутрішня організація лексико-семантичних об'єднань. В першу чергу це структура лексико-семантичних груп.

Дослідження значень слів традиційно здійснюється у рамках окремих об'єднань лексем зі спільною семантикою, що являють собою системи, які по-різному визначаються мовознавцями. Згідно з теорією поля в лінгвістиці, крім синтагматичних, функціональних та інших полів, існують парадигматичні поля, до яких відносять найрізноманітніші семантичні класи слів, у тому числі і лексико-семантичні групи. У рамках цих полів формуються окремі семантичні моделі формул тлумачення. Проблема вивчення семантики лексичного складу мови у складі лексичних угруповань отримала ґрунтовну розробку в науковій літературі. Питання однотипного представлення семантики слів окремих парадигматичних груп висвітлюється у працях зарубіжних і українських вчених, зокрема Й. Тріра, Л. Вейсгербера, К. Ройнінга, Н. Ю. Шведової, Ю. Д. Апресяна, Г. С. Щура, Л. М. Васильєва, А. П. Євгеньєвої, Е. В. Кузнєцової, Ж. П. Соколовської, Л. А. Лисиченко, О. О. Тараненка та ін. До парадигматичних об'єднань учені відносять різноманітні класи слів: тематичні, лексико-семантичні, синонімічні, антонімічні та ін. групи [9, с. 31].

Лексико-семантичні поля – групи слів, об'єднаних спільною архісемою, тобто єдиним значенням, спільним для всіх слів одного поля. Лексико-семантичні поля перетинаються, багатозначні слова своїми значеннями можуть входити до різних полів. Лексико-семантичні поля розпадаються на семантично ще тісніші об'єднання – лексико-семантичні групи, у межах яких виділяють об'єднання, побудовані на відношеннях синонімії, антонімії, конверсії і гіпо-гіперонімії. У лексико-семантичну групу об'єднуються слова однієї частини мови на основі єдиної, узагальненої семантичної ознаки, що міститься у значеннях цих слів. Наявність цієї спільної ознаки виражається у семантичній співвіднесеності всіх елементів лексико-семантичної групи.

В. Г. Гак стверджує, що слова, які об'єднуються за подібністю значення, складають лексико-семантичну групу. Лексико-семантичні групи можуть характеризуватися наявністю наступних ознак [3, с. 105]:

© М. О. Лукач, 2014

1) граматичною однорідністю (лексичні одиниці, що входять до складу лексико-семантичної групи, відносяться до однієї граматичної категорії / частини мови);

2) семантичної однорідністю (наявністю інваріантної семи);

3) однорідністю типу парадигматичних відносин (здатністю взаємозамінності в певних умовах).

А. А. Уфімцева зазначає, що лексико-семантичні групи слід досліджувати тоді, коли на меті є виявити внутрішні зв'язки слів в межах семантичної системи мови, а також визначити її структуру та специфічні смислові зв'язки [8, с. 137].

Лексико-семантичне поле має своє ядро та периферію. Серед них виділяють також навколоядерну зону, ближню і дальню периферію. У ядрі містяться найважливіші слова, що пов'язані між собою сильними семантичними відношеннями й утворюють синонімічні, антонімічні і родо-видові групи. На периферії містяться функціонально менш важливі слова, які, як правило, належать до іншого лексико-семантичного поля. Вони є семантично складніші, нерідко стилістично марковані, і виражають значення поля в його вторинній семантичній функції за допомогою додаткового контексту. Шляхом членування простору поля на ядро та периферію досягається упорядкованість його складових елементів.

При виділенні ядра поля застосовуються різні підходи. Так, дехто з дослідників стверджує, що ядру притаманна оптимальна концентрація всіх ознак даної одиниці. А периферія складається з більшого чи меншого числа утворень різної ємності (іноді зводиться до окремого слова або до окремої форми слова) з відсутністю однієї або декількох основних ознак або при їх зміненій інтенсивності, і з факультативною наявністю інших ознак [1, с. 49]. Ф. Данеш при визначенні відношення «центр-периферія» враховує кілька критеріїв: ступінь інтеграції мовних елементів і їх функціональне навантаження в системі і в конкретних висловлюваннях, частоту вживання [10, с. 9–21]. Ядро поля має наступні ознаки: 1) найбільш точно виражає дане значення; 2) найбільш однозначно передає значення; 3) систематично використовується [4, с. 10].

Відповідно до того, які мовні засоби складають ядро, А. В. Бондарко виділяє два основних типи цих полів: 1) моноцентричні (сильно центровані) поля, які спираються на граматичну категорію; 2) поліцентричні (слабо центровані) поля, що базуються на деякій сукупності різних мовних засобів, що не утворюють однорідної єдиної системи форм. Поліцентричні поля діляться на два основних підтипи: 1) поля дифузійної структури з великою кількістю слабо пов'язаних один з одним або ізольованих різнорідних компонентів і слабким вираженням меж між центральною та периферійною зонами; 2) поля компактної поліцентричної структури з явно вираженими центрами [2, с. 61–62].

Під час проведення лексико-семантичної класифікації дієслів, як і інших класів слів, постає питання про «перетин класів». Це питання дозволяє засумніватися в адекватності тих чи інших лексичних класифікацій, в можливості взагалі провести чіткі межі між словесними класами і, отже, в правомірності тих підстав, на яких будуються класифікації слів і значень. Оскільки лексичне значення слова є та його змістовна сторона мають свої формальні характеристики (граматичну парадигму, правила семантичної і синтаксичної сполучуваності, власні можливості словотворення), то перетинання значень як одиниць, що володіють таким власним комплексом формальних ознак, не існує взагалі. Тому те, що нам пропонують вважати «перетинанням значень», насправді є не що інше, як єдність сенсу, що утворює з кількох значень ціле слово. В лексиці існує злиття мовних смислів, тих основних, глобальних понять, які утворюють зі словесного складу мови єдину складну систему [7, с. XXV–XXVI].

У статті розглянуто питання про «перетин полів», а також окреслено поняття лексико-семантична група, ядро та периферія лексико-семантичного поля. Крім того, обґрунтовано доцільність створення узагальненої лексико-семантична класифікація дієслів української мови, яка може бути використана, зокрема, для семантичної розмітки дієслів в корпусах текстів, створення семантичних словників та ін.

Література:

1. Адмони В. Г. Основы теории грамматики / В. Г. Адмони. – М. : Наука, 1964. – 105 с.

2. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко // Отв. ред. В. Н. Ярцева. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.

3. Гак В. Г. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова / В. Г. Гак // Вопросы описания лексико-семантических систем языка: сб. ст. Ч. I. – М., 1971. – С. 104–110.

4. Гулыга Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. – М. : Просвещение, 1969. – 184 с.

5. Дієслово в лексикографічній системі: Моногр. / О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. – К. : Довіра, 2004. – 259 с.

6. Лінгвістичні та технологічні основи тлумачної лексикографії / В. А. Широков, В. М. Білоноженко, О. В. Бугаков та ін. – К. : Довіра, 2010. – 295 с.

7. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений. РАН Ин-т рус. яз. ; Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : РАН Ин-т рус. яз., 2007. – 952 с.

8. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале англ. языка) / А. А. Уфимцева. – М. : КомКнига, 2010. – 288 с.

9. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія / В. А. Широков. – К. : Наук. думка, 2011. – 347 с.

10. Danes F. The relation of centre and periphery as a language universal. – 1966a. – pp. 9-22.

УДК 811.11:81'25

О. Ю. Малишко, Л. С. Козуб,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ДЛЯ ТЕРМІНІВ З ВЕТСАНЕКСПЕРТИЗИ, САНІТАРІЇ ТА ГІГІЄНИ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА

Стаття присвячена дослідженню перекладацьких трансформацій, які найчастіше застосовуються при перекладі англійських і німецьких термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва українською мовою, і зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на комплексне вивчення структурно-семантичних особливостей вузькогалузевих термінів та актуальних прийомів їх перекладу.

Ключові слова: *термін, перекладацькі трансформації, лексичні трансформації, граматичні трансформації, комплексні лексико-граматичні трансформації.*

Статья посвящена исследованию переводческих трансформаций, которые чаще всего используются при переводе английских и немецких терминов с ветсанэкспертизы, санитарии и гигиены продукции животноводства на украинский язык, и обусловлена направлением современных лингвистических исследований на комплексное изучение структурно-семантических особенностей узкоотраслевых терминов и актуальных приёмов их перевода.

Ключевые слова: *термин, переводческие трансформации, лексические трансформации, грамматические трансформации, комплексные лексико-грамматические трансформации.*

The article deals with the study of translation transformations commonly used to translate English and German terms in the field of veterinary-sanitary inspection and livestock production hygiene. It is stipulated by the interest of modern linguistic investigations in comprehensive study of structural and semantic features of sectoral terms as well as relevant methods of their translation.

Key words: *term, translation transformations, lexical transformations, grammatical transformations, complex lexical and grammatical transformations.*

Як відомо, більшість нових лексичних одиниць у будь-якій мові становлять терміни, оскільки людство постійно стикається з проблемою позначення того чи іншого поняття, явища чи феномена. Саме тому переклад будь-яких галузевих термінів потребує від перекладача чіткого знання прийомів, які необхідно застосовувати для передачі змісту оригіналу мовою перекладу. Так, у перекладацькій діяльності виникло поняття перекладацьких трансформацій, яке є одним із ключових аспектів теорії перекладу та перекладознавства. В межах дослідження термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва актуальним є питання систематизації перекладацьких трансформацій, які можуть найчастіше застосуватися при перекладі зазначених галузевих термінів.

Аналіз останніх джерел і публікацій. У сучасному перекладознавстві існують різноманітні підходи до класифікації перекладацьких трансформацій, серед яких найбільш відомими є типології В. Н. Комісарова [4, с. 174], Л. С. Бархударова [1, с. 38-48], О. Д. Швейцера [8, с. 48], Л. К. Латишева [5, с. 168], Я. Й. Рецкера [6, с. 109], В. Є. Щетінкіна [9, с. 40 57], Ж. Дарбельне, Ж.-П. Віне [2, с. 157-167], А. В. Федорова [7, с. 95], А. Я. Коваленка [3, с. 12] тощо.

Метою дослідження є систематизація перекладацьких трансформацій, що слугуватиме основою для ефективного перекладу англійських і німецьких термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу перекладацьких трансформацій, описаних у низці праць вітчизняних і зарубіжних науковців, а також попереднє дослідження специфіки перекладу англійських і німецьких термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва українською мовою дозволили нам розробити класифікацію перекладацьких трансформацій які, на нашу думку, є найбільш доцільними при перекладі зазначених термінів. При цьому за основу нами було взято структурний поділ, запропонований В. Н. Комісаровим [4, с. 174]. Вивчення особливостей перекладу англійських і німецьких термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва українською мовою свідчить про те, що для їх перекладу найбільш ефективними трансформаціями є: лексичні, граматичні та комплексні лексико-граматичні.

Більшість науковців, які вивчали питання класифікації перекладацьких трансформацій, акцентували увагу саме на цих групах. Так, лексичні трансформації описано у працях В. Н. Комісарова [4, с. 174], Л. К. Латишева [5, с. 168], Я. Й. Рецкера [6, с. 109], В. Є. Щетінкіна [9, с. 40–57]. Групу граматичних трансформацій досліджували В. Н. Комісаров [4, с. 174], Я. Й. Рецкер [6, с. 109], В. Є. Щетінкін [9, с. 40-57]. Проте поняття комплексних трансформацій простежується лише у працях В. Н. Комісарова [4, с. 174], який відносить до них лексичні і граматичні трансформації, та Л. К. Латишева [5, с. 168], який вважає, що комплексні (змішані) трансформації є поєднанням лексичних, стилістичних, морфологічних, синтаксичних і семантичних трансформацій.

Узагальнюючи викладене в розробленій нами класифікації, схема якої наведена на рис. 1, виділено три типи трансформацій: лексичні, граматичні, комплексні лексико-граматичні.

Щодо типів лексичних трансформацій, то очевидно, що для перекладу термінів, які мають ветеринарне спрямування, доречно використовувати транслітерацію та транскрипцію, оскільки значна частина такої термінології має латинське походження і схильна до інтернаціоналізації. Ще одним прийомом лексичної трансформації, який заслуговує особливої уваги, є калькування. Цей прийом вивчали, крім В. Н. Комісарова, й французькі лінгвісти Ж. Дарбельне й Ж.-П. Віне. Як відомо, вчені поділяють всі перекладацькі прийоми на

© О. Ю. Малишко, Л. С. Козуб, 2014

прийоми прямого й непрямого перекладу. Так, калькування, на думку французьких науковців, є одним із основних прийомів прямого перекладу лексичних одиниць [2, с. 158]. До лексико-семантичних замін, які, за твердженням В. Н. Комісарова, включають конкретизацію, генералізацію та модуляцію, доречно, на наш погляд, віднести такий тип перекладацьких трансформацій як еквівалентна заміна. У цьому випадку ми погоджуємося з думкою Я. Й. Рецкера та вважаємо еквівалентну заміну основним способом передачі терміна, оскільки такий прийом забезпечує рівнозначну відповідність між термінами двох мов, які зазвичай не залежать від контексту [6, с. 110]. Таким чином, серед лексичних трансформацій, які можна ефективно використовувати для перекладу термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва, виділимо такі види: транслітерація, транскрипція, калькування, еквівалентна заміна.

Рис. 1. Класифікація перекладацьких трансформацій для термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва

На другому рівні класифікації виділимо граматичні трансформації. Щодо їх основних типів, то тут необхідно вказати дослівний переклад, який є одним із прийомів прямого перекладу, зазначених у спільній класифікації французьких лінгвістів Ж. Дарбельне та Ж.-П. Віне та одним з видів граматичних трансформацій у типології В. Н. Комісарова. Заміни форм слова та частин мови описані майже у всіх класифікаціях: В. Н. Комісарова, Я. Й. Рецкера, Л. С. Бархударова, О. Д. Швейцера, Л. К. Латишева, В. Є. Щетінкіна, Ж. Дарбельней Ж.-П. Віне. Проте попередній аналіз термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва свідчить про те, що для їх перекладу такі види граматичних трансформацій, як заміни членів речення та типів речень, а також членування та об'єднання речень, не є суттєвими, оскільки у галузевих текстах досить рідко простежуються багатоскладні терміносполуки, ускладнені поширеними зворотами. Саме тому, на другому рівні перекладацьких трансформацій – граматичних – нами виділено: дослівний переклад, заміни форм слова, заміни частин мови.

Ще однією групою трансформацій є комплексні лексико-граматичні трансформації. Вивчаючи цю групу трансформацій В. Н. Комісаров відносить до неї такий перекладацький прийом як експлікація, що також простежується в класифікації В. Є. Щетінкіна, проте знаходиться у групі лексичних трансформацій. До цієї групи науковці відносять також антонімічний переклад та компенсацію, які, на нашу думку, не є суттєвими для перекладу термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва, оскільки при перекладі галузевої термінології такі трансформації застосовуються рідко. Натомість, до групи комплексних трансформацій варто віднести такі перекладацькі прийоми як лексичні доповнення та лексичні опущення, які В. Н. Комісаров зараховує до технічних прийомів, виокремлюючи їх у групу разом з переміщенням. Доповнення та опущення також мають місце в працях В. Є. Щетінкіна, який відносить їх до групи граматичних трансформацій, та Л. С. Бархударова, який виділяє їх в окрему групу. Зважаючи на викладене, на третьому рівні класифікації, в межах комплексних лексико-граматичних трансформацій, ефективних для перекладу термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва, нами виділено: експлікацію (описовий переклад), лексичні доповнення, лексичні опущення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обгрунтована таким чином класифікація перекладацьких трансформацій для термінів з ветсанекспертизи, санітарії та гігієни продукції тваринництва може відіграти роль основи для подальшого поглибленого вивчення особливостей і закономірностей їх застосування для перекладу німецьких й англійських зазначених термінів українською мовою.

Література:

1. Бархударов Л. С. Некоторые проблемы перевода английской поэзии на русский язык / Л. С. Бархударов // Тетради переводчика. – М. : Высшая школа, 1984. – Вып. 21. – С. 38–48.

2. Вине Ж.-П. Технические способы перевода. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 157–167.
3. Коваленко А. Я. Общий курс научно-технического перевода / А. Я. Коваленко. – К. : ИНКОС, 2003. – С. 12.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 254 с.
5. Латышев Л. К. Технология перевода / Л. К. Латышев. – М. : Академия, 2005. – 317 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – М. : Международные отношения, 2006. – 240 с.
7. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. Лингвистические проблемы / А. В. Федоров. – М. : Высшая школа, 1983. – 303 с.
8. Швейцер А. Д. Теория перевода / А. Д. Швейцер. – М. : НАУКА, 1988. –114 с.
9. Щетинкин В. Е. Пособие по переводу с французского языка на русский / В. Е. Щетинкин. – М. : Просвещение, 1987. – 159 с.

УДК 811.111'24

О. В. Малярчук,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

НЕОЛОГІЗМИ, НЕОНІМИ, ТЕРМІНИ В СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

У статті досліджуються терміни, неологізми, неоніми як лексична складова сучасних англійських наукових текстів, розглянуто проблему визначення терміна, досліджено структурні та термінологічні характеристики, шляхи та способи творення термінів та неологізмів в англійській мові.
Ключові слова: *лексична складова, термін, неологізм, неонім, способи термінотворення.*

В статье исследуются термины, неологизмы, неонимы как лексическая составляющая современных английских научных текстов, рассмотрена проблема определения термина, исследованы структурные и терминологические характеристики, пути и способы создания терминов и неологизмов в английском языке.
Ключевые слова: *лексическая составляющая, термин, неологизм, неоним, способы терминообразования.*

The article deals with a term, neologism, neonym as a lexical constituent of modern English scientific texts. The problems of determining of a term have been analyzed. The article focuses on the structural and term-formation characteristics of the terms. The attention is devoted to the modern tendencies of term-formation in modern English, the formative ways and patterns of terms and neologisms have been determined and analyzed.
Key words: *lexical constituent, term, neologism, neonym, means of term formation.*

Науково-технічний прогрес вносить значні зміни у всі сфери розвитку суспільства, в тому числі у мовну картину світу, в зв'язку з чим виникає нагальна потреба вдосконалення системи передавання та обробки інформації, співробітництва науковців різних країн у найрізноманітніших сферах науки й техніки. Одна з найістотніших змін полягає в тому, що переважну частину лінгвістичного фонду складає фахова лексика, і доля термінів у лексичному складі мови стрімко зростає. Тому цілком природно, що лінгвісти надають велике значення вивченню закономірностей утворення термінів, їх структури та семантики, аспектам упорядкування, питанням перекладу; розглядають термінологію як важливу складову сучасної літературної мови.

Розвиток мови значною мірою зумовлений розвитком її словотвірної системи, становленням нових словотвірних моделей, зміною наявних, збільшенням або зменшенням їхньої продуктивності та багатьма іншими чинниками словотвірного процесу. Процес утворення нових слів віддзеркалює у мові потреби суспільства у вираженні нових понять, які є своєрідним продуктом розвитку науки, техніки, культури, суспільних відносин тощо. Причини виникнення нових слів лінгвісти пов'язують із новими відкриттями, поглибленням уявлення про раніше відомі факти та явища дійсності.

У науковому тексті приблизно 30-40% слововживань припадає на термінологічну лексику. Це не випадково. Адже поміж усіх мовних засобів саме термін є носієм фахових знань. Будь-яка праця, де розглядаються терміни, що функціонують в наукових текстах, ставить перед її автором практичне завдання: які одиниці тексту вважати за терміни?

Мета статті полягає у визначенні лексичної складової сучасних англійських наукових текстів, здійсненні аналізу різних підходів до визначення терміна та аналізу термінологічних характеристик.

Об'єктом дослідження є англійські наукові тексти.

Предметом дослідження є терміни, неологізми та неоніми, що функціонують в англійських наукових текстах.

Матеріалом дослідження слугують англійські наукові статті теоретичного характеру, опубліковані в 2000–2010 роках.

У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці термінознавчі дослідження можна поділити на дві великі групи: роботи загальнотеоретичного характеру, в яких розглядається специфіка терміна, його властивості тощо (у цій сфері працювали Е. Ф. Скороходько, І. С. Квітко, Т. Р. Кияк, С. В. Гриньов, В. М. Лейчик, К. Я. Авербух) та описи термінологій окремих галузей (цими дослідженнями займалися В. Д. Сліпецька, О. А. Гутиряк, Е. Т. Дерді, І. М. Гумовська, А. В. Грицьків). На прикладі окремих термінологічних систем чи груп термінів розглядаються процеси термінологізації в сучасній англійській мові, досліджується термін в семантичній структурі англомовного наукового тексту, розглядаються лінгвокогнітивні аспекти терміна. Багато праць присвячено способам термінотворення. Особлива увага приділяється семантичній деривації.

Науковому терміну приписують такі необхідні та достатні ознаки:

а) співвіднесеність зі спеціальним поняттям;

б) відтворюваність (оскільки термін вважаємо за мовну одиницю);

в) наявність дефініції, яка вводить термін у відповідну термінологічну систему.

Лексична складова наукових текстів поділяється на дві великі групи: одиниці, що відповідають усім наведеним ознакам, та одиниці, яким бракує однієї чи двох необхідних ознак. Перша група, у свою чергу, поділяється на дві підгрупи. Насамперед, це терміни, зафіксовані у термінографічних джерелах (словниках різного ґатунку, стандартах тощо). Серед них є як традиційні, зокрема стандартні, терміни, наприклад: *correlation, clustering, Euclidean distance, medoid* тощо, так і окремі неологізми, залучені до словників, наприклад: *data mining, database system, decision tree, knowledge discovery, tree*. Другу підгрупу складають неологізми, не зафіксовані на поточний час у словникових джерелах, проте досить уживані в спеціальних текстах, наприклад: *biorthogonal wavelet, data cube, edge detection, interestingness, multiple-level knowledge, pattern-based similarity search* [13, с. 91–92].

© О. В. Малярчук, 2014

До неологізмів звичайно зараховують лексичні одиниці, які виражають нові поняття. З'ява неологізмів зумовлена екстралінгвістичними факторами, такими як постійний розвиток суспільства, техніки та технології, поява нових реалій, які потребують відображення у мові, а також і суто мовними потребами (дія закону економії мовних засобів). Процес появи неологізмів є невпинним, він присутній у кожній галузі науки та суспільства, саме тому є актуальним об'єктом дослідження багатьох мовознавців [4, с. 7–8].

Виділяють такі типи неологізмів:

1) нові за формою та змістом мовні знаки, які можна поділити на:

а) неоверби (слова, що характеризують одночасну новизну форми і змісту), наприклад: *sheeple, metrosexual, supercentenarian, fashionista*;

б) неофрази (неологічні фразеологізми і нові сталі сполуки), наприклад: *thumb tribe, clubsandwich generation, hockey mom, generation Z;*

2) нові за формою мовні знаки – неоморфи (лексеми, що трансформувалися у новій формі, зберігаючи своє значення), наприклад: *Baby Boom Generation → Baby Boomers, Boomers, Jewish American Princess → JAP, 9/11 → nine eleven;*

3) нові за змістом мовні знаки – неосеми (нові лексико-семантичні варіанти існуючих слів), наприклад: *black hole → black hole (v), tsar → grug tsar, eyeball → eyeballs.*

У другій групі найпомітніше місце належить неонімам. Е. Ф. Скороходько визначає неонім як слово чи словосполуку, яку сконструював автор тексту, щоб дати назву щойно запропонованому поняттю [7]. Неонім як назва щойно введеного поняття переважно супроводжується в тексті дефініцією, проте, на відміну від власне терміна, він не є усталеною мовною одиницею і вживається лише автором тексту. Неонім – це ім'я поняття, яке на час його появи ще не відоме науковій громадськості. Натомість термін – ім'я поняття, яке вже використовується низкою авторів. На цій підставі неоніми протиставляються як давно вживаним термінам, так і неологізмам [8].

Засадничу різницю між терміном та «звичайним» словом Е. Ф. Скороходько вбачає не в тому, що терміну притаманні певні риси, відсутні у загальновживаного слова, або що термін позбавлений рис, притаманних «звичайному» слово, а в сукупній характеристиці – кількісному співвідношенні ступеня виявленості кожної з цих рис [9].

Основними відмінностями терміна від загальновживаної лексичної одиниці є:

а) специфічність вживання терміна;

б) змістова точність;

в) наявність дефініції;

г) стилістична нейтральність;

д) номінативний характер найменування;

е) включення терміна у терміносистему.

Науковий текст з будь-якої тематики містить не тільки спеціальні терміни цієї сфери, але й загальнонаукову лексику, а також терміни інших галузей. Е. Ф. Скороходько розрізняє три групи термінів, які функціонують у межах одного тексту [10]:

а) інтрагалузеві – спеціальні терміни відповідної галузі – штучного інтелекту, аерокосмічних технологій тощо, наприклад: *arc feature extraction, centralized semantic tagging, computer generated image, decision tree, decision tree classifier, image analysis; aerodynamic amplification, aerolastic system, airfoil's geometrical adoptability, airfoil kinematics, airfoil lift coefficient, flap deflection angle;*

б) екстрагалузеві – спеціальні терміни суміжних галузей (наприклад, математики – *linear analysis, matrix,* статики – *correlation, regression analysis,* лінгвістики – *context, grammatical error* тощо);

в) загальнонаукові терміни, наприклад: *calculation, equation, method.*

Будь-яка англійська термінологія, як і більшість сучасних термінологічних систем, складається з лексичних одиниць двох типів: одно- та багатокомпонентних термінів (за компонент приймаємо кореневу морфему). До останніх належать як складні слова та словосполучення, так і одиниці з невизначеним чи перехідним статусом. Кількість компонентів терміна називається його довжиною [11].

Так само, як довжину слова можна вимірювати по-різному – кількістю фонем, графем, складів, морфем, по-різному можна визначити і довжину терміна. Найчастіше враховують кількість складів та літер. Е. Ф. Скороходько запропонував розгорнуту номенклатуру оцінок довжини терміна: синтаксичну (кількість слів у складі терміна), лексичну (кількість кореневих морфем), словотвірну (загальну кількість морфем – кореневих і словотвірних) та графічну (кількість літер) [12].

Словотвірні афікси враховуємо лише у складі однокомпонентних термінів *(test-ing, test-er, test-abil-ity)* та ядерних компонентів багатокомпонентних термінів *(algorithm de-composit-ion, classification accur-acy, detection mask-ing, error-tolerant graph, isomorphism detect-ion).* Вважається, що кореневі слова мають нульовий афікс *test-Ø*.

Розрізняють такі структурні типи термінів:

а) кореневе (за структурою) слово – у складі якого не виділяємо жодного словотвірного афікса *(tree, snake);*

б) афіксальне (за структурою) слово – що містить хоча б один словотвірний афікс *(location, cohesion, programmer);*

в) складне (за структурою) слово – що містить більше однієї кореневої морфеми *(fencepost, image point);*

г) словосполучення *(broken heart, visual data, field of view);*

д) абревіатура *(DT, CPU, TAP*) [5].

Номенклатура термінотвірних типів частково збігається (як за назвами, так і за змістом) з номенклатурою структурних типів. Проте на відміну від попередньої класифікації тут враховується не так структура терміна, як спосіб його утворення.

Розрізняють вісім основних типів: кореневе слово (*tree, graph*), термін-трансформ *(architecture, answer, cohesion, entry, image),* афіксальний термін *(chaining, hypertext, interestingness, programmer, seeker*), складне слово *(graph matching, knowledge discovery, quality problem, circle model, error surface),* словосполучення *(experimental condition, neutral network, iconic view, relevant document, visual angle),* синтаксичне складне слово, комплексне словосполучення, абревіатура *(TAP, UA, CPU, DT).* За термінотвірними характеристиками домінують складні слова.

Трансформ – це одиниця, утворена семантичним способом (в результаті розвитку значення загальнолітературного слова чи терміна іншої галузі), наприклад: *tree* ‘деревоподібна структура’ (математика) < *tree* ‘дерево’, *snake* ‘модель контурів обличчя’ (автоматичний аналіз зображень) < *snake* ‘змія’, *virus* ‘вірус’ (комп’ютерна програма) < *virus* ‘вірус’ (медицина), *barrier* ‘команда, яка запобігає порушенню порядку доступу до пам’яті’, *palimpsest* ‘використаний раніше блок пам’яті, призначений для нових даних’, *garbage* ‘зайві об’єкти в пам’яті комп’ютера’ тощо. Існують складні трансформи, всі компоненти яких є наслідком семантичного словотвору, наприклад: *broken heart* ‘об’єкт, залишений у пам’яті без вказівки на його місцезнаходження’, *fencepost (fence post)* ‘вільна пам’ять між блоками, що містять дані’ [2].

Словотвір, тобто утворення похідних та складних слів згідно з існуючими в мові способами та моделями, без сумніву, є основним джерелом нових слів у сучасній англійській мові. Продуктивності словотвору сприяє широка система його способів та засобів, за допомогою яких стає можливою передача необмеженої кількості значень, які здатні задовольнити будь-які потреби комунікації. Англійському словотвору присвячено велику кількість праць.

До афіксальних дериватів зараховуємо лише ті терміни, які стали такими в акті термінотворення, а не були запозичені з такою структурою з загальнолітературної мови. Наприклад: у загальнолітературній лексиці існує слово *compaction.* На його базі утворено термін-трансформ *compaction* ‘техніка компресії структур даних’. На рівні морфемного аналізу у ньому виділяється суфікс *-ion*, проте цей термін до афіксальних за способом термінотворення не належить, оскільки його утворено семантичним шляхом – перенесено в терміносистему в готовому вигляді. На відміну від нього слово *compactifying* ‘переміщення об’єктів для знищення невикористаних ділянок пам’яті між ними’ вперше утворено шляхом афіксації саме як термін. Так само термін *location* ‘місце даних у пам’яті’ є трансформом, а *relocation* ‘переміщення даних на інше місце і оновлення всі посилань на їх адресу’ – афіксальним за способом його творення [3].

Висновки. Отже, підсумовуючи, зазначимо, що лексичну складову англомовних наукових текстів складають терміни, неологізми та неоніми. У словниковому складі мови терміни відіграють значну роль. Фахова лексика складає переважну частину лінгвістичного фонду, тому цілком природно, що лінгвісти надають велике значення вивченню закономірностей утворення термінів, їх структури та семантики, аспектам упорядкування, питанням перекладу; розглядають термінологію як важливу складову сучасної літературної мови.

Література:

1. Грицьків А. В. Стратифікаційна та галузева структура терміносистеми (на прикладі англомовної фінансової термінології) / А. В. Грицьків // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. – №1. – 2001. – С. 44–48.

2. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів / Е. Т. Дерді. – К. : КДУ ім. Т. Шевченка, 2003. – 21с.

3. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 1998. – 431 с.

4. Зацный Ю. А. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка / Ю. А. Зацный, В. Н. Бутов. – Запорожье : Запорожский гос. ун-т, 2000. – 198 с.

5. Лейчик В. М. Терминология и терміносистема / В. М. Лейчик // Научно-техническая термінологія : Сб. науч. трудов. – М., 2000. – Выпуск 2. – С. 54–55.

6. Скороходько Е. Ф. Неоніми в когнітивній та комунікативній структурі наукового тексту (на матеріалі англійської мови) / Е. Ф. Скороходько // Мовознавство. – 2004. – № 1.– С. 45–53.

7. Скороходько Е. Ф. Структура багатокомпонентних англомовних термінів / Е. Ф. Скороходько // Теоретична та прикладна лінгвістика : Зб. наук. праць. – К., 2004. – Випуск 2. – С. 116–127.

8. Скороходько Е. Ф. Сучасна англійська термінологія / Е. Ф. Скороходько : Навч. посіб. – К. : УІЛМ, 2002. – 76 с.

9. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) / Е. Ф. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 99 с.

10. Скороходько Е. Ф. Терміни, що виражають нові знання у структурі англомовних наукових текстів / Е. Ф. Скороходько // Вісник Харківського нац. ун-ту. Іноземна філологія, 2000. – № 147. – С. 235–240.

11. Скороходько Э. Ф. Семантическая продуктивность и семантическая емкость слова в общеупотребительной и терминологической лексике: некоторые количественные характеристики / Э. Ф. Скороходько // Научно-техническая информация. Серия 2. – 1997. – № 2. – С. 1–13.

12. Скороходько Е. Ф. Ідентифікація термінів у тексті / Е. Ф. Скороходько, В. Д. Сліпецька // Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу). – К. : Логос, 2006. – 99 с.

13. Сліпецька В. Д. Англомовна термінологія штучного інтелекту (досвід лінгвостатичного аналізу) / В. Д. Сліпецька // Вісник Київського нац. лінгвіст. ун-ту. Серія «Філологія». – 2006. – Т. 9, №2. – С. 91–97.

УДК 811.111'367.4

Т. О. Мизин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ФУНКЦІОНУВАННЯ МОДЕЛІ СПОЛУЧУВАНОСТІ *NPRPN* У ТЕКСТАХ БЕЛЕТРИСТИЧНОГО ТА НАУКОВОГО ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ

Стаття присвячена вивченню функціонування моделі сполучуваності іменників NprpN у різностильових текстах. Доведено, що частота моделі NprpN є параметром текстів різних функціональних стилів, жанрів і підмов. Виділено підсистеми масивів текстів. На основі частот моделі сполучуваності NprpN встановлено відстані між текстами, які є основою для побудови багатомірного простору текстів. Для кожного параметра виділено свої закриті підсистеми.

Ключові слова: *сполучуваність, модель сполучуваності, частота, текстoрозмежувальна сила, лексико-семантична група.*

Статья посвящена изучению функционирования модели сочетаемости имен существительных NprpN в разностилевых текстах. Доказывается, что частота модели NprpN служит параметром текстов разных функциональных стилей, жанров и подъязыков. Выделяются подсистемы массивов текстов. На основе частот модели сочетаемости NprpN установлены расстояния между текстами, которые являются основой для построения многомерного пространства текстов. Для каждого параметра выделяются свои закрытые подсистемы.

Ключевые слова: *сочетаемость, модель сочетаемости, частота, тексторазграничительная сила, лексико-семантическая группа.*

The article is devoted to the investigation of the nouns combinability model NprpN functioning in texts of different functional styles. It is proved that the frequency of the model NprpN is a parameter of texts belonging to different functional styles, genres and sublanguages. Subsystems of texts arrays are singled out. Distances between texts, which are the basis for the multidimensional text space are determined. Closed subsystems for each parameter are discriminated.

Key words: *combinability, combinatory model, frequency, text differentiating force, lexico-semantic group.*

В останні десятиліття лінгвістика досягла значних успіхів у вивченні особливостей сполучуваності одиниць різного рівня складності і їх функціонування.

Оскільки іменник є центральною частиною мови (поруч із дієсловом), він привертає до себе увагу дослідників протягом усієї історії лінгвістичної науки (О. Єсперсен, Ч. Фріз, Г. Несфілд, Л. С. Бархударов, Н. Ф. Іртеньєва, А. А. Уфімцева, М. Р. Кауль, О. І. Сущинська, Л. К. Малімон, І. М. Калиновська та ін.).

Актуальність цього дослідження визначається потребою ґрунтовного вивчення проблем сполучуваності іменників англійської мови і продиктована необхідністю науково обґрунтованого відбору граматичного мінімуму (у тому числі моделей сполучуваності) для навчання іноземної мови, що буде сприяти інтенсифікації цього процесу. Крім того, опис сутності явища сполучуваності сприяє виробленню загальнолінгвістичного розуміння внутрішнього ладу мови, специфіки її функціонування.

Наша стаття має на **меті** довести, що частота сполучуваності моделі *головний іменник + прийменник + іменник (NprpN)* може розмежовувати функціональні стилі (ФС), а значення іменника впливає на вживаність моделі.

Об'єктом дослідження є одна з найчастотніших моделей сполучуваності високочастотних іменників англійської мови – *NprpN*.

Предмет – функціональні характеристики моделі сполучуваності *NprpN*.

Матеріалом дослідження є 501 високочастотний іменник англійської мови.

У сучасній лінгвістиці акцент ставиться на комплексному вивченні лінгвістичних явищ, яке передбачає одночасне звернення як до явищ мови, так і до явищ мовлення. Такі дослідження дозволяють вивчити предмет у діалогічній єдності його системних і функціональних характеристик.

Лінгвісти зазначають, що вивчення комбінаторики з урахуванням дихотомії «мова – мовлення» дозволяє, з одного боку, виділити й описати потенціал мовних одиниць у вигляді набору абстрактних мовних моделей, а з другого, вивчити особливості актуалізації цих моделей [5, с. 322].

Сполучуваність мовних одиниць являє собою одне з базових понять науки про мову. Під сполучуваністю розуміємо таке поєднання слів, при якому вони набувають смислової заданості залежно від актуалізації синтаксичних або лексико-семантичних властивостей.

Традиційно виділяють два типи сполучуваності: лексичну й синтаксичну [4; 7].

Лексична сполучуваність визначається як напрям лінгвістичної семантики, що вивчає правила й умови семантичної сполучуваності слів, які допускають одні сполучення та забороняють інші, розрізняють зміст одних сполук й ототожнюють зміст інших [3, с. 222].

О. Ф. Таукчі зазначає, що лексичну комбінаторику слід вважати вихідним і абсолютним типом. Ним зумовлена здатність кожного слова створювати лінійну конструкцію з обмеженою кількістю лексем. В основі кожного з таких сполучень лежить спільність первинних значень, властивих лексемам, що поєднуються. Інакше кажучи, це процес предикації, у ході якого слова сполучаються одне з одним, утворюючи мовні одиниці більш високого порядку. У них породжуються специфічні семантичні відтінки: саме тому значення цілого не є простою сумою значень кожного зі складників. Лексична сполучуваність являє собою базис комбінаторних реляцій [6, с. 7].

© Т. О. Мизин, 2014

Основою синтаксичної сполучуваності класу слів є принцип залежності / незалежності слова, що аналізується, від іншого компонента граматичного зв'язку. Синтаксична сполучуваність – це сукупність та властивості потенційно можливих синтаксичних зв'язків, набір та умови їхньої реалізації [1, с. 81], тобто здатність слова вступати в синтагматичні зв'язки з іншими словами на рівні класу слів [2, с. 37].

Існує чотири типи граматичних зв'язків: *ядерний* (слово, що аналізується, є головним, керуючим компонентом словосполучення), *ад'юнктний* (слово, що аналізується, є залежним компонентом сполучення), *предикативний* (зв'язок, що характеризується взаємозалежністю двох компонентів – підмета й присудка) та *суряднй* (зв'язок, що характеризується взаємною незалежністю обох компонентів).

У нашому дослідженні розглядаються лише ядерні моделі сполучуваності іменників англійської мови.

Ми виділили 36 моделей сполучуваності. Вони відображають основні комбінаторні властивості цього класу, оскільки будь-який член класу реалізує в першу чергу його основні риси. У нашому дослідженні моделі словосполучень іменників виражені в термінах граматичних класів слів, що дозволило нам формалізувати й систематизувати опис сполучуваності цих іменників. Оскільки модель *NprpN* є однією з найчастотніших (а в процесі викладання іноземної мови необхідно звертати увагу саме на такі моделі), розглянемо її функціонування.

Для нашої розвідки ми обрали тексти двох функціональних стилів: белетристичного (жанри художньої прози (худ.), драматургії (др.), метахудожніх текстів (м. худ.) і наукового (підмови суспільних (суп.), філологічних (філ.), технічних наук (техн.), кіномистецтва (кін.), харчової промисловості (харч.), електроніки (ел).

Результати дослідження частоти моделі *NprpN* показують, що серед текстів белетристичного стилю суттєві розходження мають дві пари текстів із трьох можливих. Тексти гуманітарних наук являють собою однорідні масиви, а всі три масиви текстів природничо-технічних наук суттєво розходяться.

Тексти белетристичного ФС і підмови природничо-технічних наук є ближчими (8 випадків суттєвих розходжень), ніж тексти белетристичного стилю – підмови гуманітарних наук (9). Цей параметр має більшу текстороз межувальну силу. Він послідовно розмежовує навіть тексти, які належать до одного ФС. Тексти гуманітарних і природничо-технічних наук мають 8 випадків суттєвих розходжень із 9 можливих.

У цілому, зіставлення відносної частоти в процентах за допомогою критерію Стьюдента показало, що за кількістю суттєвих розходжень виділяються драматургічні тексти і тексти технічних наук, вживаність моделі *NprpN* у яких, суттєво відрізняється від інших текстів. Найменшу текстороз межувальну силу ця модель має в текстах із кіномистецтва, де вона розмежовує 5 пар текстів із 8.

Таблиця 1.

Показники критерію Стьюдента і відстаней між текстами за параметром «Частота моделі NprpN»

t / l	**Худ.**	**Др.**	**М. худ.**	**Сусп.**	**Філ.**	**Кін.**	**Харч.**	**Ел.**	**Техн.**
Худ.		10,50	0,82	9,00	8,91	6,87	6,20	1,21	10,17
Др.	0,81		8,66	18,50	18,68	16,47	16,26	10,24	19,17
М. худ.	-	0,77		8,30	8,01	6,59	5,92	1,78	9,47
Сусп	0,78	0,89	0,76		1,21	1,77	3,50	5,82	2,10
Філ.	0,78	0,90	0,76	-		0,86	2,75	5,36	3,37
Кін.	0,71	0,88	0,70	-	-		1,41	4,28	3,60
Харч.	0,68	0,88	0,68	0,44	0,29	-		3,49	5,29
Ел.	-	0,81	-	0,66	0,63	0,54	0,44		7,10
Техн.	0,81	0,90	0,79	0,07	0,42	0,46	0,63	0,72	

Підкреслені показники t вказують на суттєвість розходжень. Для невеликих значень відстані не вираховуються, тому в відповідних місцях матриці стоїть прочерк.

На основі показника l встановимо такі інтервали відстаней між текстами: – 0,90 – 0,73 – велика відстань;
– 0,72 – 0,56 – відстань вища за середню;
– 0,55 – 0,39 – середня відстань;
– 0,38 – 0,22 відстань нижча за середню;
– 0,21 – 0,07 – мала відстань;
– 0,00 – однорідні тексти.

Дані таблиці 1 показують, що однорідними є 7 пар текстів, велика відстань зафіксована для 14 пар текстів, мала – для 1.

Враховуючи показники відстаней, ми можемо виділити дві замкнуті підсистеми масивів текстів: худ. – м. худ. – ел і суп. – філ. – кін. Це тексти першого ступеня спаяності (дуже сильний зв'язок). Примітно, що цей параметр об'єднує тексти гуманітарних наук в одну групу.

Для вирахування середньої сили зв'язку кожного тексту з іншими за параметром «частота моделі *NprpN*» кожному ступеню зв'язку присвоїмо ранги. Як показують результати підрахунків, найсильніший зв'язок проявляють тексти з кіномистецтва (3,6), найслабший – драматургічні тексти (1).

Ми вважаємо, що значення іменника може впливати на вживаність моделі. Для підтвердження чи спростування цієї гіпотези перевіримо функціонування моделі *NprpN* в лексико-семантичних групах «Люди і сім'я» та «Рух, подорожі, транспорт».

Таблиця 2.
Показники критерію Стьюдента і відстаней між текстами за параметром «Частота моделі NprpN в ЛСГ «Люди і сім'я»

t / l	Худ.	Др.	М. худ.	Сусп.	Філ.	Кін.	Харч.	Ел.	Техн.
Худ.		3,97	3,28	3,36	1,19	1,01	5,05	2,01	3,40
Др.	0,51		6,76	6,82	5,08	2,85	0,61	1,25	0,48
М. худ.	0,40	0,71		0,16	2,55	3,88	8,19	4,22	5,47
Сусп	0,42	0,71	-		2,64	3,94	8,29	4,21	5,44
Філ.	-	0,61	0,23	0,26		2,10	6,35	2,81	4,13
Кін.	-	0,31	0,49	0,50	0,907		3,75	1,18	2,64
Харч.	0,61	-	075	0,76	0,69	0,48		1,88	0,02
Ел.	0,02	-	0,53	0,53	0. 30	-	-		1,46
Техн.	0,42	-	0,64	0,64	0,53	0,26	-	-	

Як і в попередній таблиці підкреслені показники t вказують на суттєвість розходжень. Для невеликих значень відстані не вираховуються, тому в відповідних місцях матриці стоїть прочерк.

Цей параметр розмежовує всі жанри белетристичного стилю, тексти гуманітарних наук і об'єднує тексти природничо-технічних наук.

Показово, що для різностильових текстів (белетристичний стиль – тексти гуманітарних наук, белетристичний стиль – тексти природничо-технічних наук) зафіксовано менше суттєвих розходжень, ніж для текстів одного ФС (тексти гуманітарних – природничо-технічних наук).

Інтервали відстаней між цими текстами будуть такими:
– 0,76 – 0,61 – велика відстань;
– 0,60 – 0,46 – відстань вища за середню;
– 0,45 – 0,31 – середня відстань;
– 0,30 – 0,16 відстань нижча за середню;
– 0,15 – 0,02 – мала відстань;
– 0,00 – однорідні тексти.

Дані таблиці 2 показують, що однорідними є 10 пар текстів, велика відстань зафіксована для 9 пар, мала – для 2.

Результати дослідження цього параметру свідчать про наявність трьох закритих структур у цьому просторі: др. – харч. – ел. – техн. (тексти першого ступеня спаяності – дуже сильний зв'язок) і худ. – філ. – кін., худ. – кін. – ел. (тексти другого ступеня спаяності – дуже сильний і сильний зв'язок).

Показник середнього ступеня зв'язку текстів свідчить, що сильний зв'язок зареєстрований для текстів з електроніки (4,60), найслабший – для метахудожніх текстів (2,5).

Проведемо аналогічне дослідження функціонування моделі в ЛСГ «Рух, подорожі, транспорт».

Показники критерію Студента свідчать, що для текстів белетристичного стилю і підмови гуманітарних наук властиві два випадки істотних розходжень. Усі масиви текстів природничо-технічних наук істотно розходяться між собою.

Про те, що цей параметр має велику тексторозмежувальну силу, свідчить факт, що всі тексти, які належать до різних ФС, суттєво розходяться. Одностильові, які належать до різних підмов, тексти також демонструють велику кількість істотних розходжень.

Таблиця 3.
Показники критерію Стьюдента і відстаней між текстами за параметром «Частота моделі NprpN в ЛСГ «Рух, подорожі, транспорт»

	Худ.	Др.	М. худ.	Сусп.	Філ.	Кін.	Харч.	Ел.	Техн.
Худ.		4,70	3,80	8,92	11,87	8,74	12,13	6,65	13,51
Др.	0,53		0,19	12,68	15,10	12,54	15,39	10,65	16,98
М. худ.	0,48	-		10,31	12,10	10,23	12,37	8,65	13,89
Сусп	0,78	0,85	0,81		2,38	0,02	2,85	1,10	5,04
Філ.	0,83	0,87	0,84	0,18		2,24	0,69	3,02	3,56
Кін.	0,78	0,84	0,81	-	0,13		2,70	1,09	4,85
Харч.	0,84	0,87	0,84	0,31	-	0,27		3,39	2,91
Ел.	0,71	0,82	0,78	-	0,35	-	0,42		5,20
Техн.	0,85	0,88	0,86	0,61	0,45	0,59	0,33	0,62	

Інтервали відстаней між цими текстами будуть такими:
– 0,88 – 0,73 – велика відстань;

– 0,72 – 0,58 – відстань вища за середню;
– 0,57 – 0,43 – середня відстань;
– 0,42 – 0,28 відстань нижча за середню;
– 0,27 – 0,13 – мала відстань;
– 0,00 – однорідні тексти.

Таблиця показує, що однорідними є п'ять пар текстів, мала відстань характерна для трьох пар, велика – для 17 пар текстів.

Результати дослідження цього параметру свідчать про наявність двох груп текстів у цьому просторі: сусп. – кін. – ел. (тексти першого ступеня спаяності) і сусп. – філ. – кін. і філ. – кін. – харч. (тексти другого ступеня спаяності).

Найсильніший зв'язок із усіма текстами мають тексти з кіномистецтва, найслабший – тексти суспільних наук.

Отже, результати нашого дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Дослідження функціонування моделі *NprpN* виявило більше відмінностей, ніж подібностей не тільки для текстів, які належать до різних підмов і ФС, але й для текстів, що належать до одного ФС, підмови чи жанру.

Це значить, що частота моделі *NprpN* може бути параметром текстів різних ФС. Кожний жанр чи підмова мають свої особливості функціонування в них моделі *NprpN*.

2. Значення іменників мають велику текторозмежувальну силу. Найбільшу текторозмежувальну силу модель *NprpN* має в ЛСГ «Рух, подорожі, транспорт», розмежовуючи 31 пару текстів із 36.

В одній статті неможливо охопити все коло питань, пов'язаних із функціонуванням високочастотних моделей сполучуваності іменників англійської мови. Вважаємо перспективним вивчення функціонування залежностей між системними і функціональними характеристиками інших високочастотних моделей сполучуваності іменників англійської мови.

Література:

1. Котелова З. Н. Значение слова и его сочетаемость / З. Н. Котелова. – Л. : Наука, 1975. – 163 с.
2. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики / В. В. Левицкий. – К. : УМК ВО, 1989. – 155 с.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1957. – 53 с.
5. Структурные свойства моделей грамматических связей в глагольных словосочетаниях (на материале английского подъязыка радиоэлектроники / Л. Г. Данцевич, Л. Е. Царенко, Е. С. Попович // Праці Одеського політехнічного університету. – 2012. – Вип. 1 (38). – С. 321–325.
6. Таукчі О. Ф. Теоретичні аспекти вивчення іменної дієслівної лексичної сполучуваності в англійській, українській і російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. Ф. Таукчі. – Донецьк, 2006. – 19 с.
7. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1964. – 112 с.

УДК 811.161.2'371.623:811.161.2'373.611

О. І. Мізіна,
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава

СКЛАДНОНУЛЬСУФІКСАЛЬНІ АД'ЄКТИВНІ ДЕРИВАТИ З ПЕРШИМ ЧИСЛІВНИКОВИМ ТА ДРУГИМ ІМЕННИКОВИМ КОМПОНЕНТОМ З СЕМОЮ «ЗВУК»

Стаття містить аналіз дериваційних, структурно-семантичних і функціональних можливостей узуальних ад'єктивних композитів та індивідуально-авторських прикметникових новотворів з матеріально не вираженим суфіксом з першим числівниковим та другим іменниковим компонентом, що вказують на звучання та звукову наповнюваність. З'ясовано їх місце, роль та сфери функціонування в сучасній українській мові.

***Ключові слова**: нульовий суфікс, формант, нульсуфіксальний спосіб словотвору, узуальний дериват, ІАН (індивідуально-авторський новотвір), ад'єктивний складнонульсуфіксальний композит, мотивований, напівмотивований, немотивований дериват.*

Статья содержит анализ деривационных, структурно-семантических и функциональных возможностей узуальных адъективных композитов и индивидуально-авторских новообразований с материально не выраженным суффиксом с первым числовым и вторым именным компонентом, указывающие на звучание и звуковую наполненность. Выяснены их место, роль и сферы функционирования в современном украинском языке.

***Ключевые слова:** нулевой суффикс, формант, нульсуффиксальный способ словообразования, узуальный дериват, ИАН (индивидуально-авторский неологизм), адъективный сложнонульсуффиксальный композит, мотивированный, полумотивованный, немотивированный дериват.*

In this article there have been outlined derivational, structural-semantic and functional possibilities of usual adjectival composites and individual authorial adjectival neologisms with no materially expressed suffix, that have the first numeral and second substantive component, which indicate the sound and sound content. There have also been discovered their place, role and scope of functioning in the modern Ukrainian language.

***Key words:** zero suffix, formant, method of derivation with zero suffix, usual derivative, IAN (individual authorial neologism), adjectival complex composite with zero suffix, motivated, half-motivated, non-motivated derivative.*

У сучасній морфології та словотворі широко висвітлена сутність термінів «нульова морфема» («нульморфема», «морфемний нуль»), «нульовий формант», «нульовий афікс» тощо. Лінгвісти на всіх мовних рівнях відзначають існування поняття нуля як необхідного чинника організації системних відношень у мові, однак умовність цього терміна очевидна. Г. Циганенко зазначає, що морфема загалом не може бути нульовою, оскільки «матеріальне й ідеальне в морфемі (як і в слові) утворюють діалектичну єдність». Більш адекватними сутності цього поняття вона вважає назви на зразок «нульовий показник морфеми», «морфема з нульовим звучанням», «морфема (афікс) з нульовою формою вираження» та ін. Існуюче в лінгвістиці поняття «нульове закінчення» треба пояснювати як закінчення, не виражене звуком (не позначене буквою) [12]. Однак вимога компактності, стислості як важливої ознаки терміна робить можливим використання терміна «нульовий суфікс», «нульсуфіксальний дериват», «складнонульсуфіксальний дериват», «нульсуфіксальний спосіб словотвору», «складнонульсуфіксальний спосіб словотвору» та ін.

Нульовий суфікс прикметника – історично обґрунтована морфема, що здавна вважається повноправним компонентом українського морфемікону. Разом із закінченням він є важливою складовою частиною словотворчих формантів сучасної української мови, які утворюють розгалужену систему словотвірних типів. Складнонульсуфіксальні ад'єктиви утворюються шляхом основоскладання, обтяженим суфіксацією (формант – порядок слідування основ, єдиний наголос, інтерфікс (або без нього), нульовий суфікс, закінчення).

Серед структурно-семантичних типів композитів з матеріально не вираженим суфіксом досить продуктивним як в узусі, так і серед ІАН є утворення з першим числівниковим та другим іменниковим компонентом в яких вказується на звучання та звукову наповнюваність.

За значенням постпозиційного компонента досліджувані складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати поділяємо на дві групи: 1) із другим соматичним компонентом (*вуста, горло, рот, язик* та ін.); 2) із другим несоматичним компонентом (*голос, грім звук, стук* та ін.). Іменникові основи ***-голосий -громий -звукий, -зикий, -стукий,*** що вказують на звучання та звукову наповнюваність, мають в основі назву несоматичного поняття, але, як видається, за значенням вони синонімічні до основ ***-устий*** та ***-язикий***, в яких актуалізується сема «джерело звуку», тому відносимо всі композити з семою «звук» до однієї лексико-семантичної групи (ЛСГ).

Дотепер ад'єктивні композити з матеріально не вираженим формантом зокрема і деривати досліджуваного словотвірного типу, утворені за структурою «Ч + І + нульовий суфікс + закінчення ***-ий***» взагалі, не були предметом спеціального дослідження, чим і зумовлена **актуальність обраної теми.**

Матеріалом для дослідження послужила картотека, укладена шляхом суцільної вибірки зі Словника української мови (СУМ) [10] (узуальні одиниці), словників інновацій [2; 4; 7; 8; 11] (композитні новотвори).

Мета статті – виявити активність вживання складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів з першим числівниковим та другим іменниковим компонентом з семою «звук», специфіку їх функціонування у мові, дериваційні, структурно-семантичні та функціональні можливості.

Ступінь вивченості проблеми. Композитні деривати з першою числівниковою основою вже були предметом вивчення в роботах українських дослідників, зокрема З. Олійник [6] та О. Селіванова [9] вивчали їх у зіставленні з моделями російської мови, С. Бронікова складні слова з першою числівниковою основою розглядала у функціонально-семантичному полі квантитативності [1]. Ці деривати посідають вагоме місце серед

© О. І. Мізіна, 2014

досліджуваних складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів із огляду на їх численність. Аналізуючи такі слова в загальному масиві композитів, більшість мовознавців називає їх дериватами, що утворилися шляхом композиції основ без участі афіксів (Г. Вокальчук, Н. Гаврилюк, О. Жижома, О. Рудь та ін.). Отже, з огляду на формант, до складу якого входить нульовий суфікс, ці композити не вивчалися.

Виклад основного матеріалу. Застосування методу перифраз при дослідженні дериваційно-номінативних процесів в ад'єктивних складнонульсуфіксальних утвореннях дало змогу встановити синтаксичні кореляти, що визначають формальну похідність, та з'ясувати семантичну похідність, а також встановити відношення між твірними та похідним словом, між формантом та твірною основою, зокрема виділити **мотивовані, напівмотивовані** та **немотивовані** деривати (за методикою Н. Клименко) [5, с. 51–52]. До **мотивованих** відносимо слова, що вільно перифразовуються в речення, виникають як сума значень компонентів, поєднаних у слові за певною словотвірною моделлю, схемою (***одноголосий, двоголосий, чотириголосий*** – це *«той, який виконується одним, двома, чотирма голосами»*); до **напівмотивованих** – ті, для перифразування яких потрібні додаткові слова, що не фіксуються в основі деривата, наприклад: ***стоголосий, тисячоголосий, мільйонноголосий, багатоголосий***. До них можна застосувати перифрази *«з великою кількістю звуків, голосів»* [10, Т. 9, с. 725]; до **немотивованих** відносяться лексеми, для перифразування яких необхідні слова, що не фіксуються в основі деривата, напр., ***вузьколобий*** не просто *«той, хто має вузький лоб»,* а «*той, хто не може піднятися вище своїх особистих або класових інтересів; обмежений*», але серед досліджуваних складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів **немотивованих** композитів не виявлено.

Найбільшу підгрупу композитів з матеріально не вираженим афіксом, які вказують на звучання та звукову наповнюваність, складають **мотивовані** моносемантичні деривати з постпозиційною основою ***-голосий***, у яких формальна і семантична похідність збігаються: ***одноголосий, двоголосий, чотириголосий***: *Якщо раніше переважав* ***одноголосий*** *і* ***двоголосий*** *спів, то нині з'явилися акапельні* ***чотириголосі*** (з журналу) [10, Т. 5, с. 633].

Н. Клименко зазначає, що композит ***одноголосий*** зрідка виступає не тільки у функції антоніма до двоосновного деривата ***багатоголосий***, що виражає неозначену кількість, а й як антонім до прикметника ***різноголосий***, що описує якісну своєрідність голосів, а прикметники з основою ***різно-*** корелюють з композитами, де є елемент ***одно-*** у значенні «той самий, однаковий», яке вони заперечують, висуваючи на перший план якісну і кількісну неоднаковість предметів [5, с. 211].

Мотивовані нульсуфіксальні композити, що вказують на ознаку за віднесенням до звучання, звукової наповнюваності з постпозиційною основою ***-голосий*** вживаються в музичній термінології: ***одноголосий*** *вокал,* ***двоголосий*** *спів, різновид* ***багатоголосого*** *(найчастіше* ***чотириголосого****) хорового виконання,* ***різноголосий*** *хор.*

До **напівмотивованих** відносимо композити, де поєднані числівникові основи ***сто-, тисячо-, мільйонно-, багато-*** з несоматичним компонентом. В індивідуально-авторському словотворі найбільш поширеними є складові ***сто-, много-, мільйонно-, тисячо-,*** це пов'язано не з конкретним означуванням числа, а з їх метафоризацією, переносним їх вживанням у значенні необмежено великої кількості. Ці композити полісемантичні: 1) »той, що складається із ста або багатьох голосів, утворений багатьма голосами, звуками»: ***стоголосий*** *пташиний хор*, ***стоголосий*** *щебет,* ***багатоголосий*** *гомін*; 2) »той, що виконується багатьма голосами»: ***стоголоса, тисячоголоса*** *пісня,* ***стоголосий, багатоголосий*** *спів*; 3) »той, що здатний утворювати цілу гаму звуків»: ***стоголоса*** *кобза,* ***стоголосі*** *сурми,* ***стоголоса*** *луна;* 4) »сповнений багатьма голосами, звуками»: ***стозвука*** *весна,* ***тисячоголосий*** *ліс*, ***стозвукий*** *салют***, стоголоса** *осінь*; 5) »галасливий, гомінкий»: ***стоголосий*** *гомін, гамір,* ***стоголосе*** *птаство,* ***стоголосий*** *натовп,* ***стоголоса*** *родина;* 6) »той, що поширюється багатьма людьми (про чутки, плітки та ін.)»: ***стоголоса*** *звістка* [10, Т. 1, с. 80], [10, Т. 9, с. 724]. Усі шість ЛСВ синонімічні між собою, оскільки семантика точної кількості згасає, натомість актуалізуються семи невизначено великої кількості чи потужності.

Найчастіше узуальні складнонульсуфіксальні ад'єктиви, що виражають неозначено велику кількість голосів та звуків, уступають у дистрибуцію з іменниками, що також мають сему «звук» (*спів, хор, пісня, щебет, гомін, весна* тощо), і можуть слугувати засобом вираження позитивного ставлення автора до зображуваних явищ чи мають нейтральну оцінність: *Вітаю день осіннього приносу, Як оберну я в пісню* ***стоголосу*** *Свою – до краплі – силу молоду!* (Д. Павличко) [8, с. 147–148]; *Раптом коло самого села луною вдарила в усі кутки* ***багатоголоса,*** *урочиста, хвилююча пісня* (С. Васильченко) [10, Т. 1, с. 80]. У дистрибуції з іменниками *гамір, крик, стогін, юрба* тощо складнонульсуфіксальний ад'єктивний деривaт із другою іменниковою основою ***-голосий*** набуває негативної оцінності: *Світить вогнем Хрещатик, прапор в вітрах полоще, Юрб* ***стоголосих*** *гамір глушить кленова тиш* (А. Малишко) [8, с. 247–248].

На звучання та звукову наповнюваність указують узуальні складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати із другою іменниковою основою, що містить сему «соматичне поняття» ***-устий (стоустий, тисячоустий), -язикий. (стоязикий, многоязикий):*** До композитів з іменниковою основою ***-устий*** можна застосувати перифрази *«який поширюється великою кількістю людей»* або *«утворений великою кількістю уст»*: ***стоустий*** *крик* (В. Стус) [2, с. 434.]***, стоустий*** *прокльон* (М. Рильський) [8, с. 169]; ***тисячоустий*** *гамір* (П. Тичина) [10, Т. 10, с. 127], У синонімічні відношення з цими композитами вступає узуальний складнонульсуфіксальний ад'єктивний деривaт ***стоязикий*** у значенні *«утворений багатьма голосами, звуками (про галас, гомін та ін.)»* [10, Т. 9, с. 741]: *Природи гомін* ***стоязикий*** *Заполонив поля, гаї…* (П. Дорошко) [2, с. 431] та індивідуально-авторський складнонульсуфіксальний ад'єктивний деривaт ***многоязикий*** у тому самому значенні: *Де ніч бреде собі до старості Крізь шум юрби* ***многоязикої****, Де ходять хлопці окуляристі, Пізнавши мудрості великої* (А. Малишко) [4, с. 81].

Узуальний складнонульсуфіксальний ад'єктивний деривaт ***стоязикий*** та індивідуально-авторський складнонульсуфіксальний ад'єктивний деривaт ***многоязикий*** можуть уживатися в значенні – «різномовний»:

В гомінливий, ***стоязикий*** *порт Нас море принесло широке* (М. Рильський) [10, Т. 9, с. 741]; *Над нами вдарив лопіт крил великих І знявся над ланами дивний шум. Ми звідували книг* ***многоязиких****…* (В. Пачовський) [8, с. 83]; а також мати додатковий відтінок «*багатонаціональний»: І мій загін мінерів – Лиш частина* ***Многоязикої*** *єдиної сім'ї…* (П. Воронько) [8, с. 197]. Синонімічного значення набуває індивідуально-авторський складнонульсуфіксальний ад'єктивний дериват ***многозикий*** (← ***зик*** *(розм.* «різкий, дуже голосний звук; крик, галас» [10, Т. 3, с. 566]): *Течіть, народи* ***многозикі,*** *Поміж пустель, Степів, Дібров…* (М. Вінграновський) [2, с. 281].

Напівмотивовані композити із компонентами ***сто-, тисячо-, мільйоно-*** виявляють тенденції метафоризації через гіперболізацію першого компонента числівника з конкретно великим значенням. В індивідуально-авторському складнонульсуфіксальному ад'єктивному дериваті сполучуваність таких основ може мати оказіональний характер, оскільки часом сполучаються непоєднувані основи, зокрема друга є основою іменника, що називає необчислюване поняття, напр., ***стогромий, мільйонностукий***: *В* ***стогромому*** *хоралі труба замовкла вдалині* (Ю. Клен) [2, с. 432]; *Свічки каштанів, йду до вас на прощу, В* ***мільйонностукий*** *влунююся брук* (М. Озірський) [2, с. 278].

Умовно до цієї ЛСГ можна віднести й індивідуально-авторський складнонульсуфіксальний ад'єктивний дериват ***багатобджолий,*** що, крім звукової наповнюваності, означує наявність великої кількості комах: *Прощання друге вже з тобою, воле, й останнє! Бо тоді, в гніздо схололе, надія привертала знов: ревком перезвіріє, – й скоро в поле, навік роменне та* ***багатобджоле****, прийди під голубий покров...* (В. Барка) [8, с. 158].

Із семою «звукове враження» також пов'язані ІАН, що означують властивість живої істоти утворювати звук та за другу основу мають іменники-соматизми, які номінують мовні органи людини – *горло, рот, язик.* Усі вони мають пейоративну конотацію, яка зазвичай посилюється іменниками-дистрибутами *вий, плач, тужіння, ридання, галас, крик* та ін. :*... але стримать той гук не міг* ***одноротий*** *шалений вий…* (М. Семенко) [2, с. 320]); *Гріх – жити в* ***одногорлому*** *плачі, в тужінні* ***одногорлому****, в радінні гріх жити* ***одногорлому****, в падінні дозволено прожити* (В. Стус) [11]; *Не будьмо ж пасивні! Пролунаймо* ***тисячоротим*** *гаслом: Школу нової людини – масам* (І. Гаденко) [2, с. 446]; *Удар. Удар. Іще один. Удар – ховай, нахарапуджений огромом, заждалу шию в плечі. Заховай* ***багатогорлий*** *крик в морській безодні* (В. Стус) [4, с. 10]; *Пісні, о,* ***стороті*** *прокляті пісні! Вас мучу я, й ви мене мучте!* (М. Бажан) [2, с. 436].

Зазвичай складнонульсуфіксальні ад'єктивні композити, як узуальні, так і ІАН, компонуються з двох твірних основ, але серед індивідуально-авторських – із числівниковою основою трапляються й трикомпонентні оказіоналізми. Як зазначає О. Жижома, для таких утворень у семантичному відношенні характерне збільшення інформації на одну одиницю плану вираження. Складові подібних утворень доповнюють одна одну, виникає своєрідне співіснування назв кількох взаємоуточнювальних якостей: *«Нехай в твій кпин* ***стобально-басим*** *маревом впаде прокльон мій…»* (А. Григоренко) [3, с. 159]; *І знов живе, лютує звір* ***Стотисячоголовий*** (М. Вороний) [8, с. 64] (композит ***стотисячоголовий*** утворений за регулярними мовними моделями); *Лиш подив-спів Весни зростав І всіх в симфонії єднав* ***Кількамільйоновоголосій*** (А. Казка) [2, с. 245] (в основі ІАН ***кількамільйоновоголосий,*** до якого можна застосувати перифраз *«той, що має кілька мільйонових голосів»,* лежить оказіональна сполучуваність слів – прикметник «*мільйоновий»* в українській мові не існує).

Висновки. Серед структурно-семантичних типів композитів з матеріально не вираженим суфіксом досить продуктивним як в узусі, так і серед ІАН є утворення з першим числівниковим та другим іменниковим компонентом, в яких актуалізується сема «джерело звуку». Серед них існують композити, що в постпозиційній основі мають як соматичний, так і несоматичний компоненти, переважають **напівмотивовані** ад'єктиви з числівниковими основами ***сто-, тисячо-, мільйонно-, багато-***, в яких відбувається нейтралізація значення конкретної кількості. Найчастіше ці деривати вступають у дистрибуцію з іменниками, що мають сему «звук». **Немотивованих** композитів серед них не виявлено. Семантично ускладнені композити є оригінальним художнім засобом твору й виконують експресивно-оцінні функції.

У перспективі передбачено проаналізувати складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати з дієприкметниковим, дієслівним, прислівниковим і займенниковим компонентами.

Література:

1. Бронікова С. А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» [Електронний ресурс] / С. А. Бронікова – Одеса, 2004. – 17 с. – Режим доступу : http://www.lib.ua-ru.net/inode/6727.html

2. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. – С. 94–491.

3. Жижома Оксана. Роль оказіональних прикметників у формуванні поетичного дискурсу / Оксана Жижома // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.] – Донецьк : ДонДУ, 2009. – Вип. 18. – С. 156–161.

4. Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотворчий словник оказіоналізмів / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг: ТОВ «ЯВВА», 2003. – 168 с.

5. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.

6. Олійник З. П. Складні слова з початковим нумеративним компонентом в сучасних російський та українській мовах / З. П. Олійник // Проблемы словообразования русского и украинского языков : [сборник статей]. – Киев–Донецк : Издательское объединение «Вища школа», 1976 – С. 144–151.

7. «Регіональний» словник поетичних неолексем (Рівненщина) / [відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Вид. 2-е, випр. і доп. – Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2008. – 192 с.

8. Рудь О. М. Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників / О. М. Рудь – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. – 270 с.

9. Селіванова О. О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / О. О. Селіванова. – Черкаси : Вид-во ЦНТЕІ, 1996. – 297 с.

10. Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

11. Словник поетичної мови Василя Стуса [Електронний ресурс] / [укладач Леся Оліфіренко] – Режим доступу : http://ukrlife.org/main/minerva/slovnykstus.htm

12. Цыганенко Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке / Г. П. Цыганенко – К. : Радянська школа, 1978. – 152 с. – С. 13–14.

УДК 811.111'03'366.52

Л. Т. Мойсей,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЧОЛОВІЧОГО ТА ЖІНОЧОГО МІКРОПРОСТОРІВ РОДУ В РАННЬОНОВОАГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена моделюванню мікропросторів чоловічого та жіночого родів у ранньоновоанглійській мові. Основна увага зосереджена на виокремленні лексико-семантичних полів із архісемою чоловічої або жіночої статі, що репрезентують відповідний мікропростір. Доведено, що завдяки появі нових лексем відбувається збільшення лексико-семантичних полів у мікропросторі жіночого роду, що призводить до однакової кількості лексико-семантичних полів у мікропросторах жіночого та чоловічого родів.

Ключові слова: *ранньоновоанглійська мова, мікропростір роду, лексико-семантичне поле, чоловічий рід, жіночий рід.*

Статья посвящена моделированию микропространств мужского и женского рода в ранненовоанглийском языке. Основное внимание сконцентрировано на выделении лексико-семантических полей с архисемой мужского или женского пола, которые репрезентируют соответствующее микропространство. Доказано, что благодаря появлению новых лексем происходит увеличение лексико-семантических полей в микропространстве женского рода, что приводит к одинаковому количеству лексико-семантических полей в микропространствах женского и мужского родов.

Ключевые слова: *ранненовоанглийский язык, микропространство рода, лексико-семантическое поле, мужской род, женский род.*

The article is devoted to modeling of masculine and feminine microspheres in Early New English. The main focus is on distinguishing lexical-semantic fields with acrhiseme male or female, representing certain microsphere. It has been proved that due to the emergence of new lexemes the increase of lexical-semantic fields in feminine microsphere takes place that leads to the same quantity of lexico-semantic fields in masculine and feminine microspheres.

Key words: *Early New English, gender microsphere, lexical-semantic field, masculine gender, feminine gender.*

Відомо, що не було б сучасності, якби не історичне минуле. Саме так можна охарактеризувати будь-яке мовне явище, для вивчення якого на сучасному етапі розвитку мови необхідно дослідити його становлення від початку існування в мові. Досліджуючи категорію роду в діахронії англійської мові, у цій статті зупинимось детально на лексико-семантичному вираженні роду в ранньоновоанглійський період (РНА) (XVI–XVII ст.)

Метою цієї статті є моделювання мікропросторів чоловічого та жіночого родів у РНА та визначення між ними характерних відмінностей.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати низку завдань:

- виокремити з текстів РНА періоду іменники із семантичним компонентом чоловічої чи жіночої статі, угрупувати в лексико-семантичні поля (ЛСП) та підпорядкувати відповідному мікропростору роду;
- провести зіставний аналіз ЛСП у відповідних мікропросторах роду РНА;
- встановити причини змін, які відбулися у кожному мікропросторі в історичному розвитку.

Матеріалом дослідження слугували тексти РНА періоду XVI–XVII ст. – *The City Heiress* (B. Aphra), *The Ballad* (A. Askew), *I Have been a Foster* (Dr. D. Cooper), *A Satire upon the True-blue Protestant Poet T. S.* (J. Dryden), *Absalom and Achitophel* (J. Dryden), *On Monsieur's Departure* (Elizabeth I.), *Gammer Gurton's Needle*, *The Definition of Love* (A. Marvell), *O Mistres Mine Where are you Roming?* (W. Shakespear), *King Edward the Third* (W. Shakespeare), *Venus and Adonis* (W. Shakespeare), *The Aged Lover Renounceth Love* (Th. L. Vaux)

Методом суцільної вибірки з текстів виокремлено іменники із семантичною ознакою статі У ході нашого дослідження з'ясувалось, що в період РНА ядром мікропростору чоловічого роду та мікропростору жіночого роду продовжують бути іменники на позначення людини, як це було визначено в середньоанглійській мові (СА) (див. [2]). Кількість ЛСП у мікропросторах чоловічого та жіночого родів стає однаковою, що також свідчить про збільшення лексем, які відображають зростання соціальної ролі жінки. Різниця полягає в кількості лексем, що належать до того чи іншого ЛСП окремого мікропростору.

Так, у текстах XVI–XVII ст. серед лексем на позначення людини 46,7 % вербалізують чоловічий рід, 14,3 % – жіночий і 39 % лексем позначають осіб обох статей. Як показують результати, кількість лексем, що вербалізують жіночий рід, зростає. Зростає і чисельність лексем, які позначають осіб обох статей, що зумовлено розширенням лексичного значення слів. У результаті, кількість іменників чоловічого роду стає меншою, хоча і продовжує домінувати. Відбувається збільшення іменників спільного роду, що є одним із факторів того, що лексико-семантичне вираження роду, яке було домінантним в середньоанглійський період, починає поступатися синтаксичному. Родове вираження іменника стає можливим на рівні речення чи контексту завдяки кореляціям.

Таблиця 1
Кількісні характеристики ЛСП чоловічого та жіночого мікропросторів у РНА

№	ЛСП \ мікропростір	Чоловічий рід	Жіночий рід
1	occupation	55 %	13,2 %
2	social status	3,5 %	3,8 %
3	male/female	5,1 %	17 %

© Л. Т. Мойсей, 2014

4	kinship	5,8 %	7,5 %
5	religion	10,4 %	5,7 %
6	person's characteristics	6,4 %	23,5 %
7	authority	4 %	3,8 %
8	person of easy virtue	1,7 %	18 %
9	war	8,1 %	-
10	mythical creature	–	7,5 %

Обидва мікропростори складаються з дев'яти ЛСП, що вказує на поступове становлення рівності чоловіка та жінки в суспільстві та відображається в мові наявністю родових пар іменників у двох мікропросторах, наприклад: *count – countesse, executor – executrix, gentleman – gentlewoman, lad – lass* та ін. Різниця полягає тільки у двох ЛСП. Так, мікропростір чоловічого роду включає ЛСП **war** «війна», яке не притаманне мікропростору жіночого роду, тоді як ЛСП **mythical creature** «міфічна істота» складається з лексем жіночого роду і не властиве мікропростору чоловічого роду. Імовірно, що міфічні істоти із семантичною ознакою чоловічої статі у РНА мові належали до середнього роду, тому й не представлені в мікропросторі чоловічого роду. Різниця полягає також у кількості лексем, що утворюють кожне ЛСП, де досі переважає мікропростір чоловічого роду, а також у домінантності ЛСП. Так, серед домінантних ЛСП мікропростору чоловічого роду продовжує виділятися ЛСП **occupation** «рід занять», завдяки поповненню лексичного складу мови, внаслідок подальшого розвитку суспільства, появи нових сфер діяльності, наприклад: *jury-man, statesman, trades-man* та ін. Деякі лексеми, що вербалізували чоловічий рід у СА мові, у РНА мові належать до спільного роду, оскільки окремі професії починають опановувати також жінки. Наприклад, іменник *actor* до XVIII ст. позначав осіб обох статей. Спочатку він мав значення особи, що виконує якусь дію, а згодом уже актора [3; 4]. Інші іменники спільного роду: *poet, agent «one who acts», teacher, tutor, coach, cook* та ін. Серед лексем із семантичною ознакою **occupation,** що з'явилися у РНА, виділено, зокрема, *banker, chemist, drummer, pilot, scout* та ін. Родовий показник чоловічого роду таких лексем пов'язаний з тим, що у РНА період основні професії продовжують розцінюватись як чоловічі. У мікропросторі жіночого роду ЛСП **occupation** «рід занять» поповнюється наступними лексемами, які були виокремлені з проаналізованих текстів: *oyster-woman, sempstress, executrix*. Іменник *nurse* розширює своє лексичне значення до *«person who takes care of sick»* [4] та втрачає родовий маркер жіночого роду.

ЛСП **religion** «релігія» у РНА період зазнає спаду. Лексеми, які утворюють це ЛСП, у мікропросторі чоловічого роду складають 10,4 % від усіх виокремлених, що вербалізували чоловічий рід. Серед зареєстрованих у текстах цього періоду виділено: *papist, rabbin «jewish doctor of religious law».* У мікропросторі жіночого роду зареєстровано лексему *nun* та дві лексеми, що вказують на духовну істоту: *goddess, she-saint*.

ЛСП **war** «війна» у мікропросторі чоловічого роду характеризується значним збільшення лексем, що його вербалізують. Ядром виступає нова ЛСГ ***military rank:*** *admirall, leiuetenant generall, mayor, serjeant, general, captain.* Лексеми віднайдені в текстах XVI ст. Серед інших іменників чоловічого роду із семантичною ознакою *війни* у РНА текстах виокремлено: *cadet, cavalier, souldier, warrior* та ін.

У двох мікропросторах представлено ЛСП **person's characteristics** «людина з певною характеристикою». У мікропросторі чоловічого роду це ЛСГ ***male with positive charactestics***: *gentleman, gaffer, hero*; ***negative*:** *cuckold, mutineer* та ***neutral***: *host, statesman.* У мікропросторі жіночого роду ЛСП репрезентоване такими ж ЛСГ: ***female with positive characteristics*:** *gentlewoman, goodwife, mistresse,* ***negative*:** *fixen, gossip, gyb* та ***neutral*:** *she-acquaintance, waiting-woman.* У двох мікропросторах ЛСГ збігаються, що вказує на розширення мікропростору жіночого роду та нейтралізацію чоловічого, оскільки іменники, які можуть позначати осіб обох статей і раніше вербалізували чоловічий рід, приєднались до спільного роду.

ЛСП **authority** «влада» в мікропросторі чоловічого роду розширюється за рахунок лексем *supreme-chief, imperator, monsieur,* які вперше були виокремлені в текстах РНА періоду. Лексема *president*, окрім лексичного значення *«appointed governor of a province»,* отримує додаткове значення «*head of college»* [4]. Хоча кількість лексем збільшується, однак у порівнянні з іншими ЛСП це ЛСП представлено всього 4 % від загальної кількості лексем із семантичним компонентом чоловічої статі. Нових лексем, які б входили до ЛСП **authority** «влада» в жіночому мікропросторі, не зареєстровано.

ЛСП **social status** «соціальний статус»**, male/female person** «особа чоловічої/жіночої статі»**, kinship** «родинні стосунки» структуруються відповідними лексемами з семантичними ознаками, проте у проаналізованих текстах XVI–XVII ст. не зареєстровано таких, що з'явилися саме в цей період, окрім *gammer «old woman»* (кінець XVI ст. Gammer Gurton's Needle), що вербалізує жіночий рід.

На відміну від мікропростору чоловічого роду, для мікропростору жіночого роду характерне ЛСП **mythical creature** «міфічна істота», де чітко виділяється ознака жіночої статі: *fairy, inchantress, marmaide, witch.* При виділенні таких іменників у ЛСП **mythical creature** «міфічна істота», а не ЛСП **female person** «особа жіночої статі» ми керувались тезою Дж. Лакоффа, який зауважує: якщо будь-який іменник володіє характеристикою X (за якою він може бути зарахованим до певного класу), але водночас, згідно з повір'ям чи міфом, володіє характеристикою Y, то, як правило, він зараховується до класу, до якого належать іменники з характеристикою Y, а не X [1, с. 14–15].

Новим ЛСП, яке не було зареєстроване в попередніх періодах, є **person of easy virtue** *«особа легкої поведінки»*, яке характеризується значною кількістю номінацій у мікропросторі жіночого роду (18 %), і наявне, проте не численне в мікропросторі чоловічого роду – 1,7 %.

Отже, у РНА мові рід вербалізується на рівні лексичної парадигми іменників із семантичною ознакою статі. Мікропростори поповнено новими лексичними одиницями. Мікропростори чоловічого та жіночого родів збігаються за кількістю ЛСП, що їх складають. Однак, завдяки розширенню лексичних значень слів, іменники перестають вербалізувати окремий рід та переходять у парадигму іменників спільного роду, що дає поштовх до розвитку синтаксичного вираження роду, яке є перспективою дослідження.

Література:

1. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике : [сб. ст. переводы] / сост., ред. и вступ. ст. В. В. Петрова, В. И. Герасимова. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 12–51.

2. Мойсей Л. Т. Диференціація та нейтралізація лексико-семантичних полів у мікропросторах роду середньоанглійської мови / Л. Т. Мойсей // Наукові записки : зб. наук. пр. / гол. ред. Пасічник І. Д. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 35. – С. 237–242. – (Серія : Філологічна).

3. An Etymological Dictionary of The English Language : [edit. by Walter W. Skeat]. – Oxford : Clarendon Press, 1888. – 844 p.

4. Online Etymology Dictionary [Electronic source]. – Mode of access : http://www.etymonline.com/. – Назва з екрана.

УДК 811.111+811.161.2

Т. В. Новікова,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, м. Чернівці

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПЕРЕКЛАДІ П. АНАТОЛЬСТКОГО ПОЕМИ «КАВКАЗ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті розглянуто лексико-граматичні трансформації, використані П. Анатольським у перекладі поеми «Кавказ» Т. Шевченка. Серед лексичних перетворень спостерігаємо такі види трансформацій, як конкретизація, генералізація, антонімний переклад; серед граматичних – зміна порядку слів, змін підрядного зв'язку у словосполученнях, членування та об'єднання речень, додавання та опущення; серед лексико-граматичних – зміна граматичної форми однини на множину та зміна простого присудка в складений, які вплинули на зміст тексту.
Ключові слова: *лексичні, граматичні та лексико-граматичні трансформації (перетворення, заміни), транслатема.*

В статье рассмотрены лексико-грамматические трансформации, использованы П. Анатольским в переводе поэмы «Кавказ» Т. Шевченко. Среди лексических преобразований наблюдаем такие виды трансформаций, как конкретизация, генерализация, антонимический перевод; среди грамматических – изменение порядка слов, изменение подчинительной связи в словосочетаниях, членение и объединение предложений, добавление и опущение; среди лексико-грамматических – изменение грамматической формы единственного числа во множественное и изменение простого сказуемого в составное, что повлияло на содержание текста.
Ключевые слова: *лексические, грамматические и лексико-грамматические (трансформации, преобразования (замены), транслатема.*

The lexico-grammatical transformations used P. Anatolski in translation of poem «Caucasus» T. Shevchenko are considered in the article. Among lexical transformations look after such types of transformations, as a specification, generalization, antonymous translation; among grammatical is a change of order of words, changes of additional connection in word-combinations, segmentation and association of sentences, addition and prolapsus; among lexico-grammatical is a change of grammatical form of singular in a great number and change of simple predicate in made, that influenced on maintenance of text.
Keywords: *lexical, grammatical and lexico-grammatical transformation (replacements), translateme.*

Переклад з однієї мови на іншу – це процес створення однією мовою будь-якого тексту (усного чи письмового), еквівалентного за змістом і способом мовного вираження вихідному тексту. Переклад у такому розумінні потребує поглибленого аналізу історичної епохи, культурних цінностей, співвідношень реалій, герменевтичного аналізу тексту. Перекладач фактично таку проблему самий вирішити не може. Власне, його завданням, на думку Ю. В. Рождественського, є точно передати стиль. Переклад у цьому розумінні є явищем соціальним, і якщо в культурі немає відповідника (він і створюється часто завдяки перекладу), то немає і власне перекладу як такого [5, с. 127].

Непростими для перекладу є віршовані форми, оскільки віршоване мовлення складніше організоване ритмічно порівняно з прозою. У ньому є не лише логічні паузи, але й акценти, паузи власне ритмічні. Так, О. М. Веселовський писав про те, що витоки поезії знаходяться в народному обряді. З самого початку поезія являла собою пісню, яку виконував хор та супроводжували музика й танці. Давньому народному мистецтву був властивий синкретизм, тобто нероздільність різних видів творчості. У народній пісні не лише слова й мелодію не можна було розділити, але й від'єднати пісню від танцю, обряду. Дослідник вважає, що поезія виникла в первісному, давньому синкретизмі видів мистецтв. У первісному синкретизмі О. М. Веселовський бачив поєднання не лише видів мистецтв, але й родів поезії [3, с. 225].

Отже, перекладач поетичних творів повинен сприймати текст як автор, щоб правильно перекласти його. Необхідно зберегти зміст і форму твору, а в поезії це: ритм, мелодія, зміст слів та словосполучень. Під час перекладу поезії також варто звертати увагу на словниковий склад зіставлюваних мов. Так, наприклад, український віршований рядок коротший, аніж російський, але може вміщувати більше понять та художніх образів, що впливає на ритм твору.

У своїй розвідці ми проаналізуємо мову перекладу поеми„Кавказ» Т. Г. Шевченка, яка є тематичним продовженням поеми„Сон» і присвячена щирому другові українського поета Якову де Бальмену. Сьогодні зафіксовано 73 переклади цієї поеми різними мовами [1]. Ми розглянемо лексико-граматичні трансформації, які використав у своєму перекладі П. Анатольський.

Як відомо, перетворення, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу, називають *перекладацькими (міжмовними) трансформаціями (перетвореннями чи замінами)*. Оскільки перекладацькі трансформації здійснюються з мовними одиницями, що мають як план змісту, так і план вираження, вони мають формально-семантичний характер, перетворюючи як форму, так і значення вихідних одиниць.

Залежно від типу одиниць мови оригіналу, *перекладацькі трансформації* поділяють на *лексичні* й *граматичні*. Крім того, існують також комплексні *лексико-граматичні трансформації*, де перетворення належать одночасно до лексичних і граматичних одиниць оригіналу або є міжрівневими, тобто здійснюють перехід від лексичних одиниць до граматичних і навпаки [4, с. 140].

У поеми„Кавказ» складна структура, у кожній строфі різна кількість рядків, своя мелодика та своє ідейне наповнення. Перекладач П. Анатольський близько підійшов до оригіналу під час відтворення всіх її компози-

© Т. В. Новікова, 2014

ційних та ідейно-естетичних аспектів. Для того, щоб оцінити переклад з погляду його адекватності й еквівалентності, потрібно проаналізувати перекладацькі трансформації, використані перекладачем.

У лексичних трансформаціях відбувається заміна окремих лексичних одиниць вихідної мови лексичними одиницями мови перекладу, які не є словниковими еквівалентами. Для прикладу візьмемо такий вислів: *З **московської** чаші **московську** отруту – Из **царевой** чаши **царевой** отравы*. П. Анатольський під час перекладу використав лексичну заміну *московська → царева*, тобто контекстуальний синонім, оскільки український письменник і мав на увазі чашу й отруту московського царя. Очевидно, що для російського реципієнта у зв'язку з історичними обставинами переклад *московской чаши* і *московской отравы* не був би зрозумілим так, як розуміють цей вислів українці. З об'єктивного погляду в науці такий переклад вважали б неточним, однак зважаючи на тісне культурно-історичне перебування обох народів та близькоспорідненість їх мов, можемо говорити в цьому випадку як про точний та адекватний переклад.

Лексичних трансформацій зазнали й інші рядки поеми: *Ми віруєм **Твоїй** силі / І духу живому – Верим мы творящей силе / **Господа-владыки***. Так, еквівалентною та адекватною є заміна лексеми *Твоїй* на *Господа-владыки*, яка абсолютно не впливає на зміст тексту, оскільки з оригіналу зрозуміло, що український письменник звертається до Бога. Лексико-семантичної видозміни зазнали й інші слова:

*О друже мій **добрий**! друже незабутий!*	*Друг мой незабвенный, **истинный и правый**!*
***Заплач** з козаками дрібними сльозами / І мене з неволі в степу виглядай.*	***Закрепи** слезами дружбу с казаками, / Меня из неволи в степи поджидай.*
Ти їх, друже, привітаєш, / Тихо прочитаєш... / І могили, степи, море, / І мене згадаєш.	*И когда на них ты **взглянешь** / И читать их станешь, / Вновь курганы, степи, горы / И меня **помянешь**.*

Такий переклад не є еквівалентним оригіналові, проте не суттєво впливає на зміст тексту. Лексико-семантичної заміни зазнали й інші слова, проте, на нашу думку, вони зазнали ще й зміни конотативного значення; у деяких випадках це дало змогу уникнути повторення: *Не вмирає душа наша, **не вмирає** воля – И душа не гибнет наша, **не слабеет** воля.*

Хоча, на нашу думку, можна було б перекласти й так: *И душа не гибнет наша, и **не гибнет** воля*, – аби зберегти лексичний варіант автора. Речення *Ми не **погане**, / Ми настоящі християне* П. Анатольський переклав *Мы не **турки** – / Мы христиане*. Такий переклад є нееквівалентним, оскільки„Словник української мови» в 11-и томах слово *турки* фіксує лише як„народ, що становить основне населення Туреччини» [6, т. X, с. 327]. Однак для сучасного російського читача буде цілком зрозуміло, що автор мав на увазі не людей за національністю, а людей, що не сповідують християнської віри.

З подібним перекладом зустрічаємось й у інших місцях поеми: *Напоїть / Всіх імператорів би стало / **З дітьми і внуками**, втопить / В сльозах удов'їх – Напоить / Всех императоров бы стало. / **Князей** великих утопить / В слезах вдовиц*. Уважаємо, що цей відрізок перекладу досить суб'єктивний, оскільки перекладач увів у текст нового персонажа (*князья*, замість *діти і внуки імператорів*). Так само речення *Байстрюкові на придане, / Жінці на **патинки** – На житье сынкам побочным, / Жене на **браслетки***. Архаїзм *патинки* у значенні„туфлі без закаблуків у деяких східних народів» [6, т. IV, с. 93] був замінений перекладачем на *браслетки* у значенні„*браслетка – разг. маленький браслет*» [2, с. 94]. Лексичної заміни можна було б уникнути, якщо застосувати транслітерацію чи транскрипцію з приміткою від автора перекладу, оскільки це слово є реалією й еквівалентного відповідника в російській мові воно не має. Ще одним прикладом може слугувати таке речення: *Ти їх, друже, привітаєш, / Тихо прочитаєш... / І могили, степи, **море**, / І мене згадаєш – И когда на них ты взглянешь / И читать их станешь, / Вновь курганы, степи, **горы** / И меня помянешь*. Можливо, перекладач керувався тематикою твору, тому зробив акцент на морі, однак цей переклад також є неадекватним. Такий переклад можна виправдати лише збереженням ритміки поетичного тексту.

Конкретизацію та генералізацію вбачаємо в таких прикладах:

*Тілько дайте **свої** сині **гори**.*	*Лишь отдайте **родимые взгорья**.*
*Кров **добру**, не чорну. Довелось запить.*	*Столько **честной** крови. Довелось испить.*
***Помоляться** всі **язики** / Вовіки і віки*	***Будут славить** все **народы** / Вовеки и веки.*
***Байстрюкові** на **придане**, / Жінці на патинки.*	*На **житье сынкам** побочным, / Жене на браслетки.*
*Заплач з козаками дрібними сльозами / І мене з неволі в степу **виглядай**.*	*Закрепи слезами дружбу с казаками, / Меня из неволи в степи **поджидай**.*
*А поки що мої думи, / Моє люте **горе** / Сіятиму, – нехай ростуть / Та з **вітром** говорять.*	*А покуда – мои думы, / Лютые **невзгоды**, / Буду сеять я. Пусть крепнут / В споре с **непогодой**.*
*Ми не **гішпани**; крий нас, Боже, / Щоб крадене **перекупать**, / Як ті жиди. Ми по закону!..*	*Мы не **плантаторы**! Не станем / Мы краденое **покупать**, / Мы поступаем по закону!*

В останньому реченні етнічна реалія *гішпани* перекладена загальновживаним словом *плантаторы*).

Антонімний переклад фіксуємо в таких рядках поеми:

*Чом ми вам / Чурек же ваш та вам не кинем, / Як тій собаці! чом ви нам / **Платить** за сонце не повинні!*	*И то, / Что солнце светит нам **бесплатно**, / Не нами сделано! Зато / Чурек не кинем вам обратно, / Как псам.*
*Хоч і рідню всю **забери**!*	*Да и родню всю **приводи**!*

Через те, що мовні системи різняться між собою не лише лексикою, але й граматикою, перекладачеві доводиться використовувати й граматичні трансформації морфологічного й синтаксичного характеру. Так, наприклад, вигукові вислови навіть у близькоспоріднених мовах мають різну природу творення, хоче значення їх аналогічне: *Та й тілько ж то*! – *И хватит*.

Власне синтаксичні заміни, зокрема зміни порядку слів, дуже часто знаходимо в поемі:

*Нам тільки **сакля** очі **коле**.*	*Глаза нам только **сакля колет**.*
*Живою **душею в Україні** витай.*	*Ты **на Украине душою** витай.*
***Ми віруєм** Твоїй силі.*	***Верим мы** творящей силе.*
*Розбиває, та не вип'є / **Живущої крові**.*	*Разбивает, да не выпьет / **Крови животворной**.*
*Воно **знову** оживає / І сміється **знову**.*	***Вновь** и **вновь** смеется серце / И живет упорно.*
***Ми віруєм** Твоїй силі / І духу живому.*	***Верим мы** творящей силе / Господа-владыки.*
*Чом ми вам / Чурек же ваш та **вам не кинем**, / Як тій собаці!*	*Зато / Чурек **не кинем вам** обратно, / Как псам!*
***Храми, каплиці** і ікони, і ставники, і мирри дим…*	***Часовни, храмы** и иконы, и жар свечей, и мирры дым…*

В останньому реченні спостерігаємо ще й експлікацію: *ставники → жар свечей*. Зміну порядку слів, що потягла за собою інші граматичні зміни та частково вплинула на семантику речення, бачимо в такому рядку: *Ви любите на братові / шкуру, а не душу! – **Возлюбили** вы не душу – / Шкуре братней рады*. Лексему *любите* перекладач замінив церковнослов'янізмом *возлюбили*, завдяки якому текст зазнав не лише певних граматичних (словотвірних), семантичних, але й стилістичних змін.

Також у поемі натрапляємо на зміну порядку словосполучень: *О друже мій добрий! **друже незабутий**! – **Друг** мой **незабвенный**, истинный и правый!*; та порядку речень: *Чом ми вам / **Чурек же ваш та вам не кинем, / Як тій собаці**! чом ви нам / Платить за сонце не повинні! – и то, / Что солнце светит нам бесплатно, / Не нами сделано! Зато / **Чурек не кинем вам обратно, / Как псам***.

У поемі бачимо ще одну граматичну трансформацію – членування речень: *Ми не погане, / Ми настоящі християне, / Ми малим ситі!.. – Мы не турки – / Мы христиане. В Петербурге / Мы малым сыты!..* Або ж об'єднання речень: *О друже мій добрий! друже незабутий! – Друг мой незабвенный, истинный и правый!*; *Кров добру, не чорну. Довелось запить – Столько честной крови. Довелось испить*; *Ти їх, друже, привітаєш, / Тихо прочитаєш... / І могили, степи, море, / І мене згадаєш – И когда на них ты взглянешь / И читать их станешь, / Вновь курганы, степи, горы / И меня помянешь.*

Досить поширеними серед граматичних трансформацій є опущення:

*Що день **Божий** добрі ребра / й серце розбиває.*	*Что ни день он долбит ребра, / сердце разбивает.*
*Тілько дайте свої **сині** гори.*	*Лишь отдайте родимые взгорья.*
*Кров добру, не **чорну**. Довелось запить.*	*Столько честной крови. Довелось испить.*
*Ми віруєм Твоїй силі / І **духу живому**.*	*Верим мы творящей силе / Господа-владыки.*
*Огненне море! Слава! **Слава**! / Хортам, і гончим, і псарям, / І нашим батюшкам-царям / Слава!*	*Пылающее море! Слава / Борзым, и гончим, и псарям, / И нашим батюшкам-царям Слава!*
*Заплач з козаками **дрібними** сльозами / І мене з неволі в степу виглядай*	*Закрепи слезами дружбу с казаками, / Меня из неволи в степи піджидай*;
*А поки що мої думи, / **Моє** люте горе / Сіятиму, – нехай ростуть / Та з вітром говорять.*	*А покуда – мои думы, / Лютые невзгоды, / Буду сеять я. Пусть крепнут / В споре с непогодой.*
*Ти їх, **друже**, привітаєш, / **Тихо** прочитаєш... / І могили, степи, море, / І мене згадаєш.*	*И когда на них ты взглянешь / И читать их станешь, / Вновь курганы, степи, горы / И меня помянешь.*

Менш поширеними є додавання, яке вбачаємо в реченнях:

Ми віруєм Твоїй силі / І духу живому.	*Верим мы **творящей** силе / Господа-владыки.*
Розбиває, та не вип'є / Живущої крові, – / Воно знову оживає / І сміється знову.	*Разбивает, да не выпьет / Крови животворной – / Вновь и вновь смеется серце / И живет **упорно**.*
Чом ми вам / Чурек же ваш та вам не кинем, / Як тій собаці! чом ви нам / Платить за сонце не повинні!	*И то, / Что солнце светит нам бесплатно, / **Не нами сделано**! Зато / Чурек не кинем вам **обратно**, / Как псам.*
Ми не погане, / Ми настоящі християне, / Ми малим ситі!..	*Мы не турки – / Мы христиане. **В Петербурге** / Мы малым сыты!..*

Щодо останнього речення, то маємо певні сумніви стосовного того, що коли Т. Шевченко писав ці рядки, то мав на увазі лише християн з Петербурга, таке уточнення перекладача, на нашу думку, має дещо суб'єктивну оцінку.

Одночасно опущення й додавання застосовано перекладачем у таких реченнях:

***Живою** душею в Україні витай.*	***Ты** на Украине душою витай.*
*І од **глибокої** тюрми / Та до високого престола – / **Усі** ми в золоті і голі.*	*И от **казармы** и тюрьмы / Вплоть до высокого престола / Мы **ходим** в золоте – и голы.*

Ми не гішпани; ***крий нас, Боже****, / Щоб крадене перекупать, /* ***Як ті жиди****. Ми по закону!..*

Продаєм / Або у карти програєм / Людей... ***не негрів****... а таких / Таки хрещених... но простих*

Мы не плантаторы! Не станем / Мы краденое покупать, / Мы ***поступаем*** *по закону!*

Продаем / Или за карточным ***столом*** */ Проигрываем крепостных – / Людей крещеных... но простых*

До того ж в останньому реченні заміна лексеми *людей* на *крепостных* є уточненням.

Очевидно, це свого роду компенсація. Однак, на нашу думку, в останньому реченні додавання такого зразка не компенсує попередніх втрачених фразеологізованого вигуку та порівняння.

Серед граматичних трансформацій бачимо зміну прислівного підрядного зв'язку, а саме іменне (відмінкове) прилягання замінено повним узгодженням: ***Вітер*** *тихий* ***з України*** – ***Украинский*** *тихий* ***ветер***. Також до цього виду трансформацій можна віднести граматичну заміну частини мови без зміни семантики: *Ми віруєм* ***Твоїй*** *силі / І духу живому – Верим мы творящей силе /* ***Господа-владыки*** (перехід займенника в іменник); *Напоїть / Всіх імператорів би стало / З дітьми і внуками, втопить / В сльозах* ***удов'їх*** *– Напоить / Всех императоров бы стало. / Князей великих утопить / В слезах* ***вдовиц*** (перехід прикметника в іменник); ***Огненне*** *море! –* ***Пылающее*** *море!* (перехід прикметника в дієприкметник).

Суто граматичне перетворення вбачаємо й у зміні синтетичної форми слова в аналітичну з додаванням займенника: *А поки що мої думи, / Моє люте горе /* ***Сіятиму****, – нехай ростуть / Та з вітром говорять – А покуда – мои думы, / Лютые невзгоды, /* ***Буду сеять я****. Пусть крепнут / В споре с непогодой* (з додаванням займенника, який теж виконує лише граматичну функцію).

Спостерігаємо речення, що різняться за метою висловлювання. Так, наприклад, у мові оригіналу речення питальне з питальним займенником *чом*, хоча в кінці речення й не стоїть знак питання, а в перекладі – розповідне, стверджувальне: *Чом ми вам / Чурек же ваш та вам не кинем, / Як тій собаці! чом ви нам / Платить за сонце не повинні! – И то, / Что солнце светит нам бесплатно, / Не нами сделано! Зато / Чурек не кинем вам обратно, / Как псам*.

Часто транслатеми, трансформовані граматично, можуть зазнавати й лексичних змін. У такому випадку можна говорити про лексико-граматичні перетворення. Так, до лексико-граматичних перетворень в оригіналі поеми належить дієслово *прочитаєш* 2 ос. одн. минулого часу доконаного виду, яке виконує функцію простого присудка і яке в мові перекладу переходить у складений присудок *читать станешь* недоконаного виду: *Ти їх, друже, привітаєш, / Тихо* ***прочитаєш****... / І могили, степи, море, / І мене згадаєш – И когда на них ты взглянешь / И* ***читать*** *их* ***станешь****, / Вновь курганы, степи, горы / И меня помянешь.*

Лексико-семантичне перетворення разом зі зміною граматичної форми однини в множину фіксуємо в таких реченнях:

А поки що мої думи, / Моє люте ***горе*** */ Сіятиму, – нехай ростуть / Та з вітром говорять.*

Чом ми вам / Чурек же ваш та вам не кинем, / Як тій ***собаці****! чом ви нам / Платить за сонце не повинні!*

А покуда – мои думы, / Лютые ***невзгоды****, / Буду сеять я. Пусть крепнут / В споре с непогодой.*

И то, / Что солнце светит нам бесплатно, / Не нами сделано! Зато / Чурек не кинем вам обратно, / Как ***псам****.*

Найбільше перекладацьких трансформацій простежуємо в такій строфі поеми: *Отам-то милостивії ми / Ненагодовану і голу / Застукали сердешну волю / Та й цькуємо – Вот там-то милостивцы мы / Отняли у голодной голи / Все, что осталось, – вплоть до воли, – / И травим...* Тут ми бачимо антонімний переклад (*ненагодовану – голодной*), опущення (*сердешну*), додавання (*все, что осталось*), перефразування (*Ненагодовану і голу / Застукали сердешну волю – Отняли у голодной голи / [...] вплоть до воли*), граматичну заміну частини мови, перехід прикметника в іменник без зміни семантики (*милостивії – милостивцы*), синтаксичну заміну (в мові оригіналу речення завершене, а в мові перекладу – незавершене).

Отже, застосування різних видів трансформацій під час перекладу поеми„Кавказ» допомогли перекладу П. Анатольському зберегти ритміку й переважно адекватність перекладу. Як показало дослідження, синтаксичні перетворення в поемі – найпоширеніший вид трансформацій, очевидно тому, що будь-які зміни в тексті ведуть насамперед до змін синтаксичних. Вважаємо, що застосовані прийоми конструктивні, вони не змінили прагматики тексту та його смислового наповнення.

Література:

1. 73 переклади поеми Шевченка «Кавказ» зібрали вінницькі літературознавці // Режим доступу : http://vinnitsaok.com.ua/2014/02/18/176722

2. Большой толковый словарь русского языка. / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.

3. Веселовский А. Историческая поэтика / А. Веселовский. – М. : Высшая школа, 1989. – 408 с.

4. Основи перекладознавства : Навчальний посібник / укладачі: Нямцу А. Є., Дащенко О. І., Гураль М. І., Сорвілова Т. В. – Чернівці : Рута, 2007. – 424 с.

5. Рождественский Ю. Введение в общую филологию / Ю. Рождественский. – М. : Высшая школа, 1979. – 224 с.

6. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

7. Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. / Т. Шевченко. – К., 2003. – Т. 1 : Поезія 1837–1847. – С. 343–347.

8. Шевченко Т. Кобзарь : Стихотворения и поэмы ; пер. с укр. / Т. Шевченко. – М. : Худож. литература, 1972. – Т. 124 : Серия «Библиотека всемирной литературы». – С. 297–301.

УДК 811.112.2'367.335.2

А. В. Олексієнко,
Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, м. Дніпропетровськ

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ З ДЕТЕРМІНАТИВНИМ ПІДРЯДНИМ СЕРЕД ІНШИХ ТИПІВ ГІПОТАКСИСУ

Стаття присвячена ідентифікації детермінативного підрядного речення в сучасній німецькій мові. Автор спирається при дослідженні на трансформаційний метод з процедурами субституції, пермутації та інтраполяції. Для першої процедури автор використовує парцелятивну, сепаративну, номіналізаційну та координативну проби, для другої – об'єктно-, інструментально- та каузально-гіпотаксичну, а також у каузально-паратаксичну проби. Процедура інтраполяції проводиться в корелятивній, патронімічній, квеситивній та валоративній пробах.

Ключові слова: *детермінативне підрядне речення, гіпотаксис, трансформаційний метод, проба.*

Статья посвящена идентификации детерминативного придаточного предложения в современном немецком языке. Автор опирается при исследовании на трансформационный метод с процедурами субституции, пермутации и интраполяции. Для первой процедуры автор применяет парцелятивную, сепаративную, номинализирующую и координативную пробы, для второй – объектно, инструментально- и каузально-гипотаксисную, а также в каузально-паратаксисную пробы. Процедура интраполяции проводится в коррелятивных, патронимических, квеситивных и валоративных пробах.

Ключевые слова*: детерминативное придаточное предложение, гипотаксис, трансформационный метод, проба.*

The article is devoted to the identification of determinative subordinate clause in modern German language. The author relies in the study on transformation method with the procedures of substitution, permutation and intrapolarization. To the first procedure the author includes parcelative, separative, nominalisation and coordinative tests, to the second – the object-, the instrumental- and causal-hypotactical, as well as the causal-paratactical tests. Intrapolarization procedure is carried out in correlative, patronymic, quesitive and valorative tests.

Keywords: *determinative subordinate clause, hypotaxis, transformational method, test.*

Актуальність. У сучасній граматиці існує дві панівні точки зору на природу детермінативного гіпотаксису – широка і вузька. Згідно першої з них ДР – це будь-яке складнопідрядне речення, введене сполучним словом (релятивом): і присловне (з'ясувальне, обставинне, атрибутивне), і приреченнєве [1, с. 340]. Згідно іншої, ДР вважається таким релятивним СПР, підрядне якого відноситься не до якогось одного члена головного («присловність»), а до всієї структурної схеми («приреченнєвість») головного речення (ГР) [1, с. 341; 3, с. 698; 5, с. 335]. Представники останньої, вузької точки зору неодноразово намагалися виробити систему правил, які б дозволили відмежувати детермінативне речення (ДР) від інших типів і видів складнопідрядних речень (СПР). Проте їхні критерії виявлялися часто малоефективними, тому що одні науковці спирались лише на граматичний аспект, залишаючи без уваги семантику [6, с. 285; 8, с. 13; 11, с. 241], а інші – на логіко-смислові міркування, залишаючи без уваги граматичну форму [12, с. 2328].

Метою даної розвідки є визначення за допомогою методів й методики ідентифікаційних особливостей детермінативного гіпотаксису в сучасній німецькій мові. **Об'єктом** статті виступають складні речення з детермінативним підрядним (дПР), а **предметом** – критерії ідентифікації детермінативного гіпотаксису від інших типів гіпотаксису.

Тільки опора на методи й методики тріангуляційного підходу, який передбачає розуміння речення у триєдності його формального, семантичного та функціонального начал, може дійсно посприяти несуперечливому вирішенню проблеми відмежування ДР від інших СПР релятивного підкласу.

Видається, що таким формально-смисловим методом слід визнати ***трансформаційний метод***, який дозволяє більш точно кваліфікувати ту чи іншу синтаксичну побудову на предмет з'ясування її статусу шляхом їх перетворень у семантично еквівалентні (синонімічні) конструкції [4, с. 10–21].

Синтаксичні перетворення, що мають бути використаними при відмежуванні ДР від інших типів і видів СПР, можна подати у вигляді трьох трансформаційних блоків – субституції, пермутації та інтраполяції, кожен з яких спирається на відповідний набір процедур і проб. При цьому передбачається, що смисловий інваріант початкової та похідної форм має бути спільним для них обох.

Субституція – трансформаційний метод, призначений для з'ясування тотожності мовних одиниць у плані парадигматики шляхом їх взаємозаміни у певних контекстах. Важливим моментом цього методу є той факт, що заміна одного елемента іншим у плані вираження не викликає відповідної зміни в позначуваних ними елементах змісту [2, с. 461]. У межах цього дослідження релевантними видаються такі субституційні проби, як парцелятивна, сепаративна, номіналізаційна та координативна.

Проба на парцелювання базується на думці про те, що дПР є судженням, здатним існувати самостійно [8, с. 17] і незалежно від головного речення [7, с. 190]. Парцелювання як спосіб розбивки одного реченнєвого цілого на дві автономні частини-парцеляти якраз тим засобом, який допомагає цю думку підтвердити. Воно становить собою роз'єднання двох частин детермінативного гіпотаксису на два парцеляти: ГР набуває статусу простого речення, а дПР – статусу відокремленого підрядного. Пор. : (1) *Peter hat mich besucht, <u>was</u> mich überrascht hat* [8, с. 15] → (1a) *Peter hat mich besucht. Was mich überrascht hat.*

Парцелювання є по суті синдетичною трансформацією, тобто процедурою відокремлення підрядної частини від головної і в такий спосіб її автономного існування. Головне при цьому – пауза, яка засвідчує запізнілий шматок інформації, що його досилає мовець навздогін до основної клаузи. Оскільки такого роду перетво-

© А. В. Олексієнко, 2014

рення можуть бути застосовані й по відношенню до інших типів СПР, то без додаткової трансформаційної підтримки парцеляції може виявитися недостатньо переконливою. Такою додатковою силою для унаочнення самостійного статусу обох клауз ДР володіють проби на сепаратизацію та номіналізацію.

Проба на сепаратизацію ГР і дПР є певною мірою різновидом парцеляції. Вона унаочнює той же самий статус для ГР, але дещо інший для дПР, а саме: замість релятива (was, worüber, womit, wobei, weshalb) вона пропонує його обставинний замінник – das, darüber, damit, dabei, deshalb. Напр.: (1b) *Peter hat mich besucht. Das hat mich überrascht*.

І парцелятивна, і сепаративна проби свідчать, що змістовий зв'язок детермінативного підрядного з головним є доволі слабким і що один і той же самий смисл може бути переданим за допомогою альтернативних синтаксичних побудов, які засвідчують змістовну незалежність однієї частини ДР від іншої [9, с. 620].

Проба на номіналізацію ГР є пробою на перетворення однієї з ДР-клауз у відповідний член речення при збереженні початкового смислу: (1c) *Peters Besuch hat mich überrascht hat*. Як правило, номіналізуватися може лише ліва (перша, головна) клауза, адже вона є носієм того пропозиційного змісту, до якого комплементарно приєднується детермінативна клауза.

Аналогічне стосується й ***координативної проби.*** З семантичного погляду зв'язок між головним і детермінативним підрядним реченням близький до того, що властивий єднальним складносурядним і безсполучниковим конструкціям [3, с. 6]. Й. Ербен, вважаючи ДР «несправжніми релятивними реченнями [7, с. 190], підозрював його у подвійній природі зі своєрідною дифузію підрядності та сурядності. Тож дифузну підрядно-сурядну природу ДР можна унаочнити за допомогою координативної проби: (1d) *Peter hat mich besucht und mich {dadurch} überrascht*. Детермінативне підрядне перетворюється в координативне сурядне лише за алгоритмом und-єднальності, а інші її різновиди тут недопустимі.

Пермутація – трансформаційна процедура, яка має на меті демонстрацію факту синтагматичної кореляції плану вираження і плану змісту, а зрештою й взаємозамінюваність мовних елементів у мовленнєвмому ланцюзі [2, с. 322] Йдеться про з'ясування функційної різниці між мовними одиницями, що дозволяє судити не тільки про тотожність смислів початкового і похідного речень, а й про набуття ними певних контекстуально зумовлених смислів. Для ДР актуальною є складнореченнєва пермутація, яка передбачає перестановку ДР і дПР місцями, при якій міняється їхній синтаксичний статус: головне речення стає підрядним, а підрядне – головним. Йдеться зокрема про субституцію в різних її виявах.

Перший із них – ***об'єктно-гіпотаксична проба*** (dass-Probe [6, с. 286]) – передбачає перестановку головної та підрядної клауз місцями. При цьому позиція дПР, трансформованого в головне, не відбивається на змісті ДР: (1f) *Peter hat mich überrascht, dass er mich besucht hat*; (1f') *Dass Peter mich besucht hat, hat mich überrascht*.

Другою трансформацією для ДР є ***інструментально-гіпотаксична проба*** (dadurch-dass-проба), яка, уможливлюючи перестановку клауз місцями, дозволяє побачити в ДР і прихований інструментальний смисл, який ніби «вмонтовано» в детермінативність. Способом виявлення такого смислу є введення до складу такого субстантивованого гіпотаксису інструментально-модального сполучника dadurch dass: (1g) *Peter hat mich dadurch überrascht, dass er hat mich besucht hat*.

Релевантною для ДР є й ***каузально-гіпотаксична проба*** (weil- / da-проба), яка також уможливлює перестановку клауз місцями, але при цьому висвітлює наявність причинно-наслідкових рефлексій, скритих десь у глибинах детермінативних відношень: (1h) *Peter hat mich überrascht, weil er mich besucht hat*; (1h) Da *Peter mich besucht hat, hat er mich überrascht*. Виявленню причинно-наслідкового субстрату в семантичній структурі ДР сприяє й інший вид складнореченнєвої субституції – ***каузально-паратаксична проба***(denn-проба): (1i) *Peter hat mich überrascht, denn er hat mich besucht*.

Інтраполяція – трансформаційний метод, що становить собою підстановку або вставку до складу ДР якогось специфічного компонента смислу з метою з'ясування того, як семантика ДР буде реагувати на ті штучні мовленнєві вкраплення, які не були в ньому закладені початково. Основною метою цього методу є перевірка сумісності структури й семантики ДР з тими лексико-граматичними компонентами, які мають сигналізувати наявність чи відсутність того параметру, що перевіряється. Для такої перевірки у пригоді є корелятивна, патронімічна, квеситивна та валоративна проби.

Корелятивна проба базується на усвідомленні того усталеного для синтаксису факту, що ДР не відноситься до якогось одного члена головного речення, а відноситься до всього його складу, а точніше – до його структурної схеми. Це означає, що, на відміну від інших типів СПР, дПР не може бути заміненим яким-небудь синонімічним компонентом всередині головного речення [1, с. 341]. Серед іншого це означає, що головна клауза ДР не може мати у своєму складі ніякого корелята (типу es, das, so, derart, zu тощо). Це якраз і засвідчують відповідні (партонімічні) проби, які дають граматично невідмічені корелятивні трансформи: (1) ≠ *(1k) *Peter hat mich so besucht, was mich überrascht hat*.

Партономічна проба має своєю метою перевірку того, чи співвідноситься дПР з якоюсь частиною ГР, чи ні. Зокрема, трансформи дають негативний результат та показують, що підрядне не співвідноситься з якимось членом головного, а співвідноситься зі всім його складом одночасно: (1) ≠ *(1l) **...Peter, was mich überrascht hat; *...mich, was mich überrascht hat*; *... gestern, was mich überrascht hat*; *...hat besucht, was mich überrascht hat*. Партонімічна проба є однією з найважливіших при розмежуванні ДР та інших типів СПР, особливо в тих випадках, де дослідники вважають недетермінативні речення детермінативними. Напр.: (2) *Peter traf seine Tante, die sehr in Eile war* [9, с. 620] → (2h) *Tante, die sehr in Eile war*.

Таким чином, усі зазначені вище проби дозволяють відокремити ДР від інших СПР, з яким його іноді безпідставно ототожнюють. Водночас вони дозволять побачити протиріччя в їх витлумаченні, здавалося б, дуже авторитетними германістами. Зокрема, то й же Г. Хельбіг, з одного боку, чітко розводить детерміна-

цію і атрибуцію, протиставляючи приклади (3) *Er arbeitet völlig selbständig, was mir besonders gefällt* та (4) *In diesem Geschäft gibt es nichts, was mir besonders gefällt.* З іншого боку, він легко нехтує цим протиставленням, зараховуючи до корпусу ДР речення типу (5) *Sie machte einen Versuch, der aber später restlos scheiterte* та (6) *Es war im August, als er nach Italien wanderte* [8, с. 674]. Така непослідовність, характерна й для інших науковців [6, с. 286; 9, с. 620 та ін.], що можна пояснити лише відсутністю чітких формальних правил розмежування аналізованого явища від близьких і споріднених граматичних явищ.

Тож при дослідженні детермінативного гіпотаксису доцільно спиратися на усталені синтаксичні критерії та методи, провідним серед яких є трансформаційний метод з процедурами субституції, пермутації та інтраполяції. Кожна з цих процедур, у свою чергу, володіє відповідним набором тестів (проб), які у своїй сукупності можуть бути пробами з позитивним (більшість) і з негативним результатом. Проби на позитивний результат показують, що в ДР є такого, чого немає в інших типах СПР. Проби з негативним результатом (протиставна, розділова і градаційна, а також корелятивна і партономічна), навпаки, показують, що не є властиво ДР порівняно з іншими типами СПР. Тож і у випадку позитивних, і у випадку негативних трансформацій ми маємо справу з підтвердженням провідних синтаксичних властивостей ДР і дПР.

Перспективою подальших наукових розвідок видається у кваліфікації та класифікації детермінативних підрядних речень у різних дискурсах сучасної німецької мови.

Література:

1. Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка: Система отношений и система построения / В. Г. Адмони. – Л. : Наука, 1973. – 366 с.

2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. Изд. 3-е, стреот. – М. : КомКнига, 2005. – 576 с.

3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : Бао, 2011. – 992 с.

4. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Е. В. Падучева. – [5-е изд.]. – М. : ЛКИ/URSS, 2008. – 272 с.

5. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik / P. Eisenberg. – Stuttgart/Weimar : Metzler, 1994. – 581 S.

6. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – Heidelberg: Groos; Tokyo : Sansyusya Publ., 1988. – 888 S.

7. Erben J. Deutsche Grammatik. Ein Abriß / J. Erben. – 12. Aufl. – München : Max Hueber, 1992. – 392 S.

8. Helbig G. Was sind «weiterführende Nebensätze»? // Deutsch als Fremdsprache / G. Helbig. – Leipzig : Herder-Institut der Karl-Marx-Universität, 1980. – №. 1. – S. 13–22.

9. Homberger D. Sachwörterbuch zur Sprachwissenschaft / D. Homberger. – Ditzingen: P. Reclam jun, 2000. – 666 S.

10. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache / Bearb. von G. Starke. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1980. – 488 S.

11. Sommerfeldt K.-E. Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / K.-E. Sommerfeldt, G. Starke. 3. neu bearb. Aufl. – Tübingen : Max Niemeyer, 1998. – 301 S.

12. Zifonun G. Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bänden) / G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker u.a. – Berlin; N. Y. : Walter de Gruyter, 1997. – 2569 S.

УДК 81'373:61(811.161.2+811.162.1)

М. В. Панчишин,
Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто особливості співвідношення медичних найменувань у польському та українському термінотворенні. Проаналізовано роль внутрішньої форми в процесі утворення медичних слів-термінів. Визначено спільні та відмінні риси при творенні власне українських та польських медичних термінів та термінів-словосполучень. Дослідження виконано на матеріалі наукових видань та анатомічних польських, латинських та українських словників.
Ключові слова: *медична термінологія, медичний термін, внутрішня форма слова, мотивованість.*

В статье рассмотрены особенности соотношения медицинских наименований в польском и украинском терминообразовании. Проанализирована роль внутренней формы в процессе образования медицинских слов-терминов. Определены общие и отличительные черты при образовании собственно украинских и польских медицинских терминов и терминов-словосочетаний. Исследование выполнено на материале научных изданий и анатомических польских, латинских и украинских словарей.
Ключевые слова: *медицинская терминология, медицинский термин, внутренняя форма слова, мотивированность.*

In the article the features of correlation of the medical terms are considered in Polish and Ukrainian formation of terms. The role of an internal form is analyzed in the process of formation of medical terms. General and distinctive features at creation of the Ukrainian and Polish medical terms and terminological phrases are defined. The research is done on the material of scientific editions and Polish, Latin and Ukrainian anatomic dictionaries.
Keywords: *medical terminology, a medical term, inner form of a word, motivation.*

Одним з важливих і актуальних завдань термінології як науки є систематизація різнорідного медичного термінологічного матеріалу. На сьогодні українська наукова термінологія тяжіє до міжнародних стандартів, водночас значна увага дослідників спрямована на вивчення власне українських лексем. У польській медичній термінології важливу нішу займають власне польські назви медичних понять. Для того, щоб зрозуміти різницю між поняттям-терміном в польсько-українському співвідношенні і пояснити її, потрібно враховувати зіставні характеристики значення слова-терміна і внутрішньої форми, основа якої – семантична особливість слів, яка покладена в основу найменування предметів, зокрема понять-термінів у медицині.

Актуальність публікації зумовлена активними дослідженнями в галузі термінотворення для виявлення спільних та відмінних особливостей при творенні власне українських/польських медичних еквівалентів на основі мовної картини світу та національно-культурної специфіки кожної з мов. Комплексний аналіз охоплює семантичний та структурний аспекти, висвітлює їхню мовну сутність. Необхідним є дослідження, у якому з'ясовуються семантичні наповнення медичних термінів в українській та польській мовах, визначаються номінативні типи аналізованих лексем.

Мета дослідження – висвітлити різноманітні функції, структуру, значення медичних термінів у польській та українській мовах; проаналізувати роль внутрішньої форми в з'ясуванні семантики медичних найменувань.

Українська медична термінологія відзначається значною кількістю запозичень. Іншомовні медичні терміни за своїм походженням представлені численними мовами-джерелами. Найчастіше медичні терміни запозичувалися з грецької та латинської мов. Процес запозичення медичної термінології відбувався як безпосередньо, так і за посередництва європейських мов [8, с. 7]. На нашу думку, важливу роль у формуванні медичної термінології відіграє національний елемент у мові, що активно впроваджувався в кінці XIX – першій половині XX століття в Галичині. За таким принципом слов'янські мови (чеська, польська) робили усе для того, щоб очистити свою мову від чужих слів [5, с. 15]. Так, серед українських та польських офтальмологічних термінів поряд із запозиченнями є такі, що вкорінилися й передають особливість внутрішньої форми слова окремо взятої мови: *iris – райдужка – tęczówka, lens – кришталик – soczewka, pupilla – зіниця – źrenica, cornea – рогівка – rogówka* тощо.

Медичні терміни виконують такі функції: номінативну, когнітивну, епістемічну, евристичну, комунікативну. З їхньою допомогою стає можливий повний і всебічний опис специфіки функціонування досліджуваних одиниць медичної термінології загалом [4, с. 242]. Серед цих функцій провідну роль відіграє номінативна функція, оскільки здебільшого медичний термін є назвою спеціального поняття. Пор. : лат. *hepar, pancreas, ventrigulus(gaster), covum oris;* пол. *wątroba, trzustka, żołądek, jama ustna;* укр. *печінка, підшлункова залоза, шлунок, ротова порожнина.*

Сучасна мова науки і медицини висуває до термінів кілька вимог [10, с. 97]. Найважливіші з них:

– термін має відповідати граматичній структурі відповідної мови. Для української термінології словотвірний афікс **-іт- (-ит-)** передає значення «запалення» *панкреат**ит***, *цист**ит***, що також характерно для латинської мови, а в польських відповідниках використовується термінологічне стійке словосполучення ***zapalenie*** *trzustki,* ***zapalenie*** *pęcherza*;

– для терміна характерна дефінітивність, тобто кожен термін зіставляється з чітким окремим визначенням, яке орієнтує на відповідне поняття:

© М. В. Панчишин, 2014

Нирка *(лат. ren, renis m; грец. nephros) – життєво важливий парний орган у хребетних тварин, зокрема людини, що розташований в заочеревинному просторі.*

Nerka *(łac. ren gr. nefros) – narząd stanowiący najistotniejszą część układu wydalniczego większości zwierząt (głównie stałocieplnych);*

– терміну властива відносна незалежність від контексту:

Повіки *захищають передню поверхню ока від несприятливого впливу навколишнього середовища і сприяють рівномірному зволоженню рогівки і кон'юнктиви.*

Powieki (palpebrae) *są to ruchome fałdy twarzy, które przykrywają gałkę oczną od przodu i są jej ochroną;*

– термін повинен бути точним:

cor – serce – серце; apex cordis – koniuszek serca – верхівка серця; sulcus interventricularis (cordis) anterior – bruzda międzykomorowa (serca) przednia – передня міжшлуночкова борозна;

– термін має бути коротким:

arteria – tętnica – артерія; sanguis – krew – кров; pulmo – płuco – легеня, хоча така вимога в українській та польській мовах часто вступає в суперечність з вимогами точності, тобто повноти терміна: *nerwy nadobojczykowe – надключичні нерви, błona wewnętrzna gałki ocznej – внутрішня мембрана очного яблука*;

– термін має прагнути однозначності: *krtań – dwunastnica – przepona; хребет – лопатка – горло*. Але однозначність треба враховувати в межах однієї терміносистеми. Пор. : пол. *jama – jama muszli – jama nosowa – jama sutkowa – jama ustna; gałąź – gałąź łokciowa – gałąź mięśniowa – gałąź skórna – gałąź szyi;* укр. *ендокринна система – серцево-судинна система – дихальна система; черевна порожнина – ротова порожнина – порожнина носа.*

– терміни експресивно нейтральні.

Конкретність та однозначність медичного терміна визначається тим, що в кожний елемент своєї актуалізації він диференціює тільки одне поняття в межах однієї парадигми понять загалом. Тому завданням медичної термінології є точний та лаконічний опис предмета, людини з усіма її станами та ознаками захворювання. Крім того, якщо представлений термін-словосполучення, то необхідно розглядати його як єдність з урахуванням значень усіх терміноелементів, розуміти їх і правильно зіставляти з еквівалентами в рідній мові (пол. *gałąź uszna nerwu błędnego* – укр. *вушна гілка блукаючого нерва).*

У кожній мові за образну систему приймається будь-яка суб'єктивна риса, найхарактерніша для певної реалії. У свою чергу вона лежить і в основі внутрішньої форми мовної одиниці. У О. Потебні внутрішня форма – це знак значення попереднього слова, спільний елемент відомого й нового слова, «найближче етимологічне значення, той спосіб, яким виражається зміст» [11, с. 193]. За В. Виноградовим, внутрішня форма – культурно детермінований образ, що виражає не тільки тлумачення дійсності, але і її оцінку. У Б. Ларіна внутрішня форма пов'язується з метафоризацією, «семантичним збагаченням» [6, с. 145]. На думку М. Голянич, внутрішня форма слова дозволяє показати, що вона є концептуальною ознакою, закріпленою в слові; ментально-орієнтованою віссю преференційного поля; внутрішня форма слова оприявлює себе лише через мотивованість [1, с. 49].

Дискусійним залишається питання, чи внутрішня форма властива всім словам. Однак Панько Т. І. зазначає, що «термінологічні системи характеризуються передусім свідомим термінотворенням. Звідси – відсутність у термінологічних системах поняття немотивованого терміна» [2, с. 171].

Внутрішня форма терміна – це ознака, покладена в основу вибору назви. У свою чергу, «вивчення зв'язку між значенням і внутрішньою формою визначається мотивованістю» [2, с. 171], тобто мотивованість уявляється як співвідношення внутрішньої форми та значення терміна.

Внутрішня форма безпосередньо пов'язана з мотивованістю. Мотивованість – один із принципів номінації; структурно-семантична властивість слова зумовлювати вторинні найменування первинними через ознаку, покладену в основу найменування [3, с. 99]. Мотивованість у термінах може бути повна та часткова. Повністю мотивовані терміни переносять на себе семантику вихідного слова, наприклад: ***шов*** – місце скріплення частин чого-небудь; ***шов*** (мед.) – місце з'єднання тканини, розсіченої під час хірургічної операції.

Для часткової мотивованості терміна характерне «довантаження» новим відтінком значення. Наприклад, ***райдуга*** (пол. *tęcza*) – заломлення сонячного світла у водяних краплях, що утворюються в атмосфері, супроводиться розкладанням його на кольорові промені. Зменшено-пестливе поняття «райдужка» перенесено в іншу площину й вимір на основі асоціативного сприйняття кольору. У медицині *райдужка* (пол. *tęczówka*) – частина судинної оболонки ока, що розташована між рогівкою і кришталиком та має пігменти, від яких залежить колір очей. Додаткове значення для вище зазначеного поняття – «пропускання світла».

Для деяких медичних найменувань української та польської мов характерна прозора внутрішня форма слова, коли значення загальновживаних слів переноситься на значення слів-термінів за образною схожістю. Так, *равлик, слимак* (пол. *ślimak*) – молюск класу черевоногих, верхня частина тулуба якого закручена у формі спіралі. На основі зовнішньої подібності та метафоричного значення поняття ***«равлик»*** в анатомії вуха – це найважливіша частина органа слуху, яка сприймає звукові коливання і перетворює їх на нервовий імпульс.

Ковадло – залізна або сталева підставка певної форми, на якій обробляють метал, кують металеві вироби. Зменшене від ковадло (пол. kowadełko) – коваделко. За подібністю та асоціативним наповненням у медицині термін ***коваделко*** – одна зі слухових кісточок у середньому вусі (людей і ссавців).

Для термінів-словосполучень поєднання на основі мотивованості супроводжується різним сполученням у таких поняттях: укр. *гілка барабанної перетинки, ганглії (вузли) серця, очне яблуко, носова ділянка, кільце кон'юнктиви*; пол. *gałąź błony bębenkowej, zwoje sercowe, gałka oczna, okolica nosowa, pierścień spojówki*. Такі відмінності полягають у різному баченні, а звідси й вербалізації того самого предмета (поняття).

Внутрішня форма через називання мотивувальної ознаки подає наукове поняття в його цілісності. Називаючи мотивувальну ознаку вираженого терміном наукового поняття, вона сприяє більшій точності терміна [2, с. 172]. Досить актуальним на сьогоднішній час є з'ясування внутрішньої форми певних понять, її вплив на значення терміна, відображення в ній історико-культурного та комунікативно-прагматичного аспектів мовної дійсності. Медична термінологія є унормованою для кожної мови частиною лексикології. Використовуючи власне українські/польські відповідники при утворенні нових лексем на різних етапах їхнього становлення, медична термінологія відображає культурно-історичний досвід народу, а також особливості історичних законів розвитку мови. З огляду на значення та форму медичних найменувань можна виділити такі типи співвідношень між польськими та українськими термінами:

1) повна еквівалентність (медичні терміни однієї мови мають ідентичні відповідники в іншій мові, тобто лексеми-відповідники за значенням, структурно-граматичною будовою, образною основою, функційно-стилістичною конотацією повністю збігаються). Наприклад, *вухо – ucho, трахея – tchawica, кора мозку – kora mózgu, ліктьова кістка – kość łokciowa, зоровий нерв – nerw wzrokowy, кров – krew, шкіра – skóra, стегно – ściegno, зіниця – źrenica, селезінка – śledziona, лопатка – łopatka* та ін. Спільні ознаки зумовлені близькістю мовних картин світу, зближенням частини медичних термінів унаслідок спільного походження;

2) часткова еквівалентність. Важливе значення для виявлення специфічних ознак лексико-семантичних систем і, відповідно, для розкриття мовних картин світу має зіставлення внутрішньої форми слів-відповідників, тобто способу мотивації власне українського/польського медичного найменування в порівнюваних мовах. Йдеться про те, як значення словосполучення-терміна пов'язане з його структурою. Наприклад, укр. *підшлункова залоза* – «залоза, яка знаходиться під шлунком», пол. *trzustka* (*trzos* – чистота і *tka* – те, що продукує, творить) – орган, який «підтримує чистоту» організму; укр. *інфаркт* – термін, запозичений з латинської мови із значенням «омертвіння», пол. *zawał* – zawalenie się, runięcie – «дія за значенням завалити, зруйнувати»; укр. термін *печінка* утворений від дієслова пекти, печу, пол. *wątroba* – те, що знаходиться в середині, «в утробі»; укр. *ключиця* – кістка, яка зовні схожа до ключа, пол. *obojczyk* (від «kołnierz») – кістка, яка знаходиться біля коміра тощо.

У такому випадку можна говорити, що окремі медичні терміни двох мов тотожні за значенням, але різняться звучанням. Інколи розбіжності мають частковий характер, зумовлений відмінностями в системі образних асоціативно-оцінних засобів або особливостями сполучуваності польської та української мов.

Інтерпретуючи внутрішню форму медичних лексем-сполучень в аспекті мовних картин світу, слід враховувати те, що вивчення мотивації у власне українських/польських відповідниках важливе для розкриття когнітивної діяльності носіїв мови, національно-мовної картини світу й для встановлення співвідношення мотивованих і немотивованих слів і типів мотивації. Зіставлення в цьому аспекті української і польської мов показує, що на основі спорідненості і близькості двох слов'янських мов виникає спільний засіб вираження певного значення в мові, призводячи до формування в обох мовах ідентичних одиниць. Але, незважаючи на багато спільних ознак, існують і відмінні риси, які пов'язані здебільшого із самим складом кожної з мов, асоціативним уявленням окремих понять, національно-мовною специфікою, своєрідною мовною картиною.

Період розвитку медичної терміносистеми української та польської мов характеризується тривалим процесом, враховуючи історичний та соціальний аспект. Наша вибірка засвідчила, що переважна більшість найменувань (назви органів людського організму, частин тіла, хвороб та процесів) в українській мові має латинсько-грецьке походження на відміну від польської мови, у якій «прижилися» і функціонує велика кількість власне польських слів-термінів. Дослідження внутрішньої форми деяких медичних термінів дало можливість проаналізувати її вплив на значення вивчених одиниць, відображення історико-культурного та комунікативно-прагматичного поглядів мовної дійсності. Внутрішня форма трактується як складний логіко-психолінгвістичний процес, який відображений у нашому дослідженні за міжмовною співвіднесеністю. Спільні та відмінні ознаки насамперед пов'язані з однаковим джерелом походження (спільне) і відповідно своєрідною граматичною структурою мов, історичним підґрунтям кожної з них, самим процесом формування і розвитку медичних одиниць. Таким чином, медична термінологія української та польської мов має широко розгалужену систему завдяки умовам, які сприяли розвиткові мови, джерелам та походженню досліджуваних еквівалентів, а також образно-асоціативному фону за рахунок взаємовпливу обох мов.

Література:

1. Голянич М. Внутрішня форма слова і художній текст: Монографія / М. І. Голянич. – Івано-Франківськ, 1997. – 178 с.

2. Заніздра Н. Внутрішня форма в аспекті мотивованості терміна-метафори / Н. О. Заніздра, В. В. Шабуніна // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2009. – № 4. – С. 168–172.

3. Заніздра Н. Проблема мотивованості наукового терміна / Н. О. Заніздра, В. В. Заніздра // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2007. – Випуск 2. – Ч. 1. – С. 98–102.

4. Знаменська І. Функціональний підхід до вивчення медичної термінології / І. В. Знаменська // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія: Філологічні науки: Вип. 1–2 (48–49). – Полтава, 2006. – С. 240–243.

5. Кочан І. Іншомовні слова: кальки чи національні відповідники? / І. М. Кочан // Українська наукова термінологія. Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу». – К., 2009. – № 2. – С. 9–26.

6. Ларин Б. Очерки по фразеологии (о систематизации и методах исследования фразеологических материалов) / Б. А. Ларин // История русского языка и общее языкознание. – М., 1977. – С. 125–149.

7. Материнська О. Типологія найменувань частин тіла: Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження: Монографія / О. В. Материнська. – Донецьк, 2009. – Т. 5. − 295 с.

8. Місник Н. Формування української медичної клінічної термінології [Текст] / М. В. Місник : автореф. дис. … канд. філол. наук. – К., 2002. – 20 с.

9. Місяць Н. Про укладання латинсько-українського офтальмологічного словника-довідника / Н. Місяць, В. Білоус, А. Білоус // Українська термінологія і сучасність. Збірник наукових праць. – К., 1998. – С. 219–223.

10. Панько Т. Українське термінознавство / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

11. Потебня А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К., 1993. – 189 с.

12. Симоненко Л. Українська наукова термінологія: стан і перспектива розвитку / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – Вип. IY. – К., 2001. – С. 3–8.

13. Степанишин Б. Іншомовна лексика в українському мовленні: Чи можемо (і чи треба) обходитися без чужомовних слів? / Б. Степанишин. – К., 2002. – № 11. – С. 152–155.

14. Atlas anatomii człowieka (opracowany przez R. Putza i R. Pabsta przy spółpracy Renaty Putz). Tom I. Głowa, szyja, kończyna górna. – Wrocław, 2000. – 430 s.

15. Bochenek A., Reicher M. Anatomia człowieka. – Warszawa, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2010. – 330 s.

16. Mianownictwo anatomiczne (pod redakcją Mieczysława Stelmasiaka). Wydanie III. – Warszawa, 1979, Państwowy zakład wydawnictw lekarskich. – 330 s.

УДК 811.161.2:81'373.611

Н. В. Папідзе,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

СУТНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРИВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СЛІВ У МЕЖАХ СЛОВОТВІРНИХ ПАРАДИГМ ТА СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті аргументовано доцільність виявлення дериваційних особливостей слів у межах словотвірних гнізд та словотвірних парадигм, встановлено основні теоретичні паралелі між дослідженнями дериваційного потенціалу лексем на двох словотвірних рівнях.

Ключові слова: *дієслово, словотвірна парадигма, словотвірне гніздо, валентність, словотворча спроможність, твірне слово, похідне слово.*

В статье аргументировано целесообразность выявления словообразовательных особенностей слов в пределах СГ и СП, установлены основные теоретические параллели между исследованиями деривационного потенциала глаголов на двух словообразовательных уровнях.

Ключевые слова: *глагол, словообразовательная парадигма, словообразовательное гнездо, валентность, словообразовательный потенциал, производящее слово, производное слово.*

In the article is argued advisability of identifying derivational features of words within the word-building nests and word-building paradigms. The basic theoretical parallels between research of derivational potential of verbs on the two derivative levels is established.

Key words: *verb, word-building paradigm, word-building nest, valency, derivational potential, offormative word, derivative word.*

Словотвір як окремий розділ мовознавства почав формуватися ще у 40-х–50-х роках XX століття, проте остаточно утвердився як самостійна галузь лише у 60-х–70-х роках (праці Виноградова, Винокура, Ковалика та ін.). Виокремлення словотвору в окремий розділ мовознавства є закономірним, адже кожен мовний рівень має власні класифікаційні одиниці. Тому недоцільно відносити словотвір до сфери морфології (Булаховський, Фортунатов), чи, скажімо, лексикології (Потебня), як це було до 50-х років XX століття. Ми не будемо детально зупинятися на питанні, яке стосується основної одиниці словотвірного рівня, оскільки воно безпосередньо не є об'єктом нашої розвідки. Звернімо лише увагу на те, що домінантним компонентом будь-якої одиниці словотвірної системи (словотвірна пара, словотвірний ланцюжок, словотвірний тип, словотвірна парадигма, словотвірне гніздо) є похідне слово.

На сьогодні в україністиці вже існує чимало праць, присвячених розгляду проблеми словотворчої спроможності певних класів лексики на рівні словотвірних парадигм (прикметники – В. В. Ґрещук, іменники – З. Валюх, дієслова з семантикою створення об'єкта – І. Ф. Джочка, дієслова із семою руйнування об'єкта – Н. М. Пославська) та на гніздовому рівні (М. І. Голянич – гнізда коренів зі значенням говоріння, М. П. Лесюк – зі значенням руху, Г. Я. Василевич – зі значенням мислення, Н. Я. Тишківська – зі значенням почуттів).

З виникненням кількох підходів для дослідження словотвірної потенції лексем (рівні СП та СГ) перед лінгвістами постає так звана проблема демаркації, тобто проблема розмежування сутності двох різних аспектів дослідження дериваційної потенції на матеріалі тотожного об'єкта. Саме тому **метою** нашого аналізу є встановлення головних особливостей та базових завдань при дослідженні словотворчої потенції слів на гніздовому рівні та на рівні словотвірних парадигм. Поставлена мета передбачає такі **завдання**:

– розкрити основні особливості СГ та СП;

– виявити основні завдання при дослідженні дериваційної потенції слів у межах СП та СГ.

Зважаючи на двокомпонентність похідного слова (твірна основа + словотворчий формант), вивчення словотвору відбувається двома шляхами: формантоцентричним та основоцентричним. Досить тривалий час дериватологія розвивалася у річищі формантоцентризму, тобто визначальна роль у дослідженні словотвірних процесів і явищ надавалась форманту. Однак не менш важливим є основоцентричний підхід, в центрі уваги якого, – роль твірної основи у процесах деривації. На думку В. В. Ґрещука, перспективи основоцентричної дериватології пов'язані не тільки з вичерпною характеристикою словотвірних парадигм різнотипних класів твірних слів, з'ясуванням причин їх дериваційної поведінки, але й із забезпеченням всебічної характеристики системи словотвору в усій її складності [3; с. 101-102].

Комплексною одиницею основоцентричної дериватології є словотвірна парадигма (СП). Це поняття набуло поширення у словотворі у 70-х роках XX століття. Універсальною та глибинною одиницею словотвору можна вважати словотвірне гніздо (СГ).

Вважаємо, що проведення паралелей у дослідженні словотворчої потенції лексем на двох рівнях (рівень СГ і рівень СП) потрібно розпочати з ідентифікації домінантних характеристик одиниць вказаних рівнів.

1. СП і СГ: «класична» дефініція

Оскільки існує низка трактувань СП і СГ, то під словосполученням «класична дефініція» маємо на увазі загальноприйняте, найбільш усталене серед лінгвістів визначення вказаних термінів.

Словотвірна парадигма – це набір похідних, що мають ту саму твірну базу і перебувають на одному ступені деривації (О. Земська, В. Ґрещук та ін.). Аналіз словотвірних парадигм дає змогу виявити системність у словотворі, оскільки їх компоненти являють собою певну єдність.

Словотвірне гніздо – це вся сукупність спільнокореневих слів, упорядкована відношенням похідності (О. Тихонов, І. Улуханов, Е. Гінзбург, І. Ковалик та ін.). Про взаємозв'язок словотвірного гнізда та словотвірної парадигми свідчить той факт, що саме в межах гнізда виявляються парадигматичні відношення.

© Н. В. Папідзе, 2014

2. Закритість/відкритість структури СП і СГ

СП: комбінована структура

– *закрита структура «зовнішніх меж»: СП = ТС + n-ПС І ст.*, де ТС – твірне слово, n – сумарна кількість, ПС – похідне слово. Зміна конституентів цієї формули чи пересікання її меж призведе до викривлення сутності СП або ж до трансформації СП у СГ;

– *відкрита структура «внутрішніх меж»:* кількість похідних всередині СП може поповнюватися завдяки безперервному розвитку мови.

СГ: відкрита структура

СГ є відкритою системою, якій властива структурна організація. Зрозуміло, що межі словотвірного гнізда є рухомими. Еволюція мови зумовлює появу нових конституентів СГ. Натомість деякі компоненти гнізда можуть покидати його межі внаслідок часткової їх десемізації, втрати смислової єдності з іншими членами гнізда.

3. Основні параметри класифікаційних одиниць

СП: протяжність та глибина місця. Протяжність СП визначається словотвірними блоками (вербативний, субстантивний, ад'єктивний, адвербіальний), кількістю різних словотвірних значень та числом актуалізаторів цих значень. Глибина місця визначається кількісним складом різних за структурою дериватів із тотожним словотвірним значенням.

СП дієслів активного руху *бігти/бігати* (*див.* нижче) репрезентують три блоки: вербативний (який є наймасивнішим завдяки потужному арсеналу префіксів), субстантивний та ад'єктивний. У зв'язку з визначенням та формуванням блоків постає проблема їх делімітації. Виникають наступні питання: до якого блоку віднести дієприкметники? Дієприкметник як особлива форма дієслова, по суті, має займати місце у вербативному блоці. Проте у процесі розвитку граматики дієприкметникам все частіше надається статус віддієслівних прикметників (напр., І. Р. Вихованець). В такому випадку їх слід зараховувати до ад'єктивного блоку.

СГ: обсяг, глибина та ширина гнізда; кількість словотвірних парадигм та словотвірних гнізд у структурі гнізда. Базою кожного гнізда є його вершина. Обсяг СГ – це «кількість лексичних одиниць, що входять до складу гнізда, й реалізованих у ньому словотвірних типів» [7, с. 90–91]. На думку О. М. Тихонова, глибина словотвірного гнізда вимірюється ступенями похідності; ширина СГ – це «кількість дериваційних гілок, які виходять із вершини СГ, або кількість безпосередньо похідних вихідного слова, що відповідає лексичному обсягу словотвірної парадигми першого ступеня» [7, с. 91].

4. Кількість конституентів: СГ > СП

СГ є більшою за компонентним складом одиницею, оскільки воно є своєрідним маніфестатором суми словотвірних парадигм.

Наприклад, кореневий гніздовий словник української мови [4] фіксує 230 похідних лексем з коренем *-біг-(-біж-)*. А тепер наведемо словотвірні парадигми дієслів активного односпрямованого/різноспрямованого руху *бігти/бігати*:

БІ́ГТИ – вбі́гти, ви́бігти, відбі́гти, добі́гти, збі́гти, забі́гти, набі́гти, надбі́гти, оббі́гти, одбі́гти, перебі́гти, підбі́гти, побі́гти, прибі́гти, пробі́гти, розбі́гтися, убі́гти, бі́глий, біжачи́; біжа́чий, біг, бігá (біги́), біготня́, біжа́к, бігу́н, біжня́, бі́женець, бігки́й, бігу́чий, бігови́й, біжу́чий та ін. [1].

БІ́ГАТИ – вбіга́ти, вибіга́ти, ви́бігати, відбіга́ти, відбі́гати, добі́гати-ся, добіга́ти, збі́гати, забі́гати, забіга́ти, набіга́ти, набі́гати, оббіга́ти, оббі́гати, перебіга́ти, перебі́гати, побі́гати, пробіга́ти, пробі́гати, розбі́гатися, розбіга́тися, бі́гаючи, бі́гаючий, бі́гання, бігани́на та ін. [1].

Сума конституентів двох парадигм становить приблизно одну третю від суми компонентів гнізда кореня зі значенням руху *-біг-*. Виходячи з сутності та природи СГ, можливе лише існування єдиного гнізда з коренем зі значенням руху -біг- (-біж-). Вершиною вказаного гнізда в українській мові є парні дієслова руху *бігти/бігати*, семантична різниця яких полягає у кореляції «односпрямованість/різноспрямованість» руху суб'єкта (чи переміщення об'єкта). Завдяки своєрідній поляризації такої семантики, яка знаходить своє втілення у двох лексемах, формуються дві самостійні словотвірні парадигми: СП дієслова *бігти* та СП дієслова *бігати*.

5. Синтагматика і парадигматика

СГ – це репрезентація і парадигматичних, і синтагматичних відношень. Оскільки СГ вміщує у собі усі інші одиниці словотвірної системи, то словотвірний ланцюжок виявляє синтагматичні відношення у межах гнізда, а СП – парадигматичні (вертикальні).

СП – це репрезентація лише парадигматичних відношень, що зумовлено її структурою. Кожен компонент парадигми посідає самостійне місце у її структурі, але водночас вони є взаємопов'язаними між собою.

6. Основні завдання при дослідженні словотворчої спроможності

Рівень СП:

– виявлення семантико-функціональних властивостей твірних, що впливають на словотворчу спроможність похідних;

– визначення факторів, що прогнозують дериваційну поведінку твірних;

– з'ясування причин відсутності дериватів від окремих твірних;

– встановлення континууму словотвірних значень для встановленого класу твірних;

– принципів класифікації та опису похідних за ознаками твірних;

– дослідження засобів реалізації словотвірних значень.

Варто зауважити, що дослідження процесів словотворення в основоцентричному аспекті, на рівні СП – це насамперед ідентифікація словотворчої активності та мовного динамізму. Важливим у цьому контексті є виявлення того, якою мірою валентні властивості базем впливають на їх словотворчу спроможність, оскіль-

ки відомості про сполучні властивості досліджуваних лексем уможливлюють прогнозування їх дериваційної трансформації.

Рівень СГ:

– опис структури гнізда;

– аналіз сили і ступеня продуктивності того чи іншого кореня;

– виявлення арсеналу афіксів, що є інструментарієм творення похідних;

– опис словотвірних та значеннєвих взаємовідносин між компонентами гнізда;

– виявлення всіх похідних від певного кореня та їх систематизація на основі ступенів словотворення.

Дослідження дериваційного потенціалу дієслів на гніздовому рівні є здебільшого маніфестацією формально-граматичого підходу до розгляду словотвірних трансформацій.

На думку М. Лесюка, дослідження дериваційних процесів у межах словотвірного гнізда дає можливість виявити: ієрархію зв'язків між членами гнізда; семантичні зв'язки між однокореневими словами; типи мотивації похідного; способи організації внутрішньої структури похідних слів; видозміни семантики твірного слова в семантиці похідного [5, с. 213].

7. Основні акценти при дослідженні словотвірної системи

Рівень СП: семантико-функціональний аспект, домінантним у якому є виявлення валентних характеристик слів.

Рівень СГ: структурно-семантичний аспект, основним у якому є встановлення структурної ієрархії гнізда як синергетичної системи; вивчення будови похідних (як формальної, так і семантичної).

Утвердження основоцентричного підходу у словотворі зумовило необхідність вивчення та аналізу різних класів твірних з погляду їх семантики та функцій. Для того, щоб максимально точно описати та проаналізувати словотвірні зміни та явища, дослідження на рівні словотвірних парадигм є обов'язковим. Центральними факторами, що визначають словотвірні зміни вихідних основ, є семантика слова та валентність. Саме дієслова вперше стали фундаментом для виявлення дериваційних потенцій твірних на основі їх сполучуваності. Дієслівна лексика становить численний масив словникового складу української мови. Вона є своєрідним засобом відтворення мовного динамізму і розвитку життєвих процесів та явищ. Термін «валентність» у лінгвістиці трактується неоднозначно. Наукове опрацювання теорії валентності та її статусу у мовознавстві активно розпочалося на початку 60-х років XX століття. Щоб зрозуміти суть валентності, потрібно звернутися до її історико-лінгвістичної ґенези. У мовознавстві появу цього поняття пов'язують з іменем французького структураліста Л. Теньєра. На сторінках книги «Основи структурної лінгвістики» вчений порівнює дієслово з атомом, котрий володіє певною кількістю «гачків» [6, с. 250]. Кількість цих «гачків» (актантів), якими здатне керувати дієслово, являє собою сутність того, що в сучасній лінгвістиці прийнято називати валентністю.

Таким чином, валентність – «це здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовлена його семантичними та граматичними властивостями» [8, с. 62]. Дієслово виступає головним носієм валентності у реченні. Інші носії валентності набувають валентнісних властивостей у зв'язку з дієсловом [2, с. 108]. Існує два види валентності: активна і пасивна. На думку І. Вихованця, сполучуваність слів у реченні здійснюється завдяки взаємодії активної валентності підпорядковуючих слів і пасивної валентності залежних слів [2, с. 109].

8. Зв'язок словотвору із сучасними науковими парадигмами

Варто підкреслити, що простежується тісний зв'язок словотвору з когнітологією та ономасіологією, оскільки виникнення похідного слова є складним процесом. При основоцентричному студіюванні актів деривації належна увага надається пізнавальним процесам людської діяльності. Первісне (твірне) слово містить у собі «ядрову» семантику, яка по-різному реалізована у похідних. Можна стверджувати, що саме так реалізується функція прогнозування у словотворі: семантика твірного передбачає зміст похідного.

Саме звернення до когнітивно-ономасіологічних здобутків дає можливість усвідомити функціонально-смислові зв'язки між базовою основою, різноманітними блоками похідних та реаліями зовнішнього світу, оскільки базема виступає своєрідним фіксатором явищ та предметів позамовної дійсності.

Можна вести дискусію про те, що дослідження змін у словотворі на гніздовому рівні не може доповнюватися аналізом на рівні парадигм, оскільки СГ виступає сукупністю усіх інших словотвірних одиниць, а, отже, гніздове дослідження є всеохопним. Проте усі наведені аргументи свідчать про те, що лише комплексне поєднання цих двох підходів може стати вичерпною характеристикою можливих дериваційних трансформацій. Описуючи словотвірні парадигми, наша увага фокусується на функціонально-семантичних властивостях слів; досліджуючи словотвірні гнізда, акцент зміщується на формально-смислові характеристики лексем.

Стислий порівняльний опис специфіки аналізу словотворчих трансформацій на гніздовому рівні та на рівні словотвірних парадигм дозволяє зробити висновки про те, що лише поєднання цих двох аналізів та використання їхнього арсеналу засобів дозволить мовознавцям стверджувати про комплексне дослідження тієї чи іншої групи лексики з погляду їх словотворчої спроможності.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь, ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.

3. Ґрещук В. В. Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи / В. В. Ґрещук // Студії з українського мовознавства [текст]: вибрані праці. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 93–103.

4. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови / Є. А. Карпіловська. – Київ : Українська енциклопедія, 2002. – 912 с.

5. Лесюк М. П. Дослідження словотвору на рівні словотвірних гнізд / М. П. Лесюк // Вісник ПНУ ім. В. Стефаника. – 2007. – Вип. 15–18. – С. 212–216.

6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – Москва : «Прогресс», 1988. – С. 250.

7. Тихонов А. Н. Структура глагольных словообразовательных гнезд в русской терминологии / А. Н. Тихонов, Т. Я. Санаева // Продуктивность, частотность и валентность деривационных моделей. – Владивосток, 1988. – С. 89–91.

8. Українська мова. Енциклопедія / [Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – 821 с.

УДК 811.133.1'36 (045)

Н. М. Підгірна,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

РІЗНОВИДИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПРЕСІЇ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

У статті розкриваються закономірності виникнення та описуються основні види явища лінгвістичної компресії у французькій мові, також представлений аналіз різних поглядів відомих французьких мовознавців на поняття «лінгвістична компресія».

Ключові слова: *мовна економія, фонетична компресія, лексична компресія, морфологічна компресія, синтаксична компресія.*

В статье раскрываються закономерности возникновения и описываются основные виды явления лингвистической компрессии в французском языке, также представлен анализ разных точек зрения известных французских языковедов на понятие «лингвистическая компрессия».

Ключевые слова: *языковая экономия, фонетическая компрессия, лексическая компрессия, морфологическая компрессия, синтаксическая компрессия.*

The article deals with the mechanism of the phenomenon of linguistic compression, its functioning and main types in the French language. Also, this article presents an analysis of the different points of view of famous French linguists on the concept of «linguistic compression».

Key words: *the language economy, phonetic compression, lexical compression, morphological compression, syntactical compression.*

Актуальність роботи визначається загальним спрямуванням сучасних філологічних досліджень на вивчення найефективніших мовних засобів швидкої передачі інформації в епоху всеосяжної глобалізації, яку людство переживає нині, у зв'язку з чим сьогодні французька мова переживає тенденцію до еволюції явища мовної економії. Великий внесок у дослідження цього феномену зробили французькі лінгвісти, тому вивчення думок романістів щодо визначення поняття лінгвістичної компресії, її різновидів та закономірностей функціонування зокрема у французькій мові здатне прояснити певні теоретичні питання.

Мета дослідження: проведення комплексного аналізу різних поглядів на поняття лінгвістичної компресії задля узагальнення теоретичних основ та принципів дослідження, закономірностей функціонування цього явища на різних рівнях французької мови.

Явище лінгвістичної компресії охоплює ряд мовних засобів, які сприяють усуненню надлишкових форм вираження. У мовленні – це численні допоміжні прийоми для підкріплення позитивного чи негативного висловлювання, до яких належать невербальні методи, що виражають експліцитний контекст, і які можуть компенсувати недостатність матеріальних знаків. Ці паралінгвістичні прийоми Ш. Баллі назвав «факторами» фізичної поведінки людей: знизування плечима, мімічні рухи і таке інше [1, с. 405].

Крім того, не говорячи прямо про компресію, Ш. Баллі на її користь зауважив, що чим більше людей пишуть і розмовляють певною мовою, тим більше ця мова спрощується, звільняється від складностей, які утруднюють повсякденне спілкування: граматика упорядковується, словник стає більш абстрактним, а буденні поняття узагальнюються. Необхідно підкреслити, що мови країн, які були найактивнішими в історичний період колонізаторства, наприклад англійська, іспанська, французька мови характеризуються найпростішими і найправильнішими формами [1, с. 395].

Не всі знані романісти надавали великого значення фактору мовної економії зусиль. Наприклад, Ф. де Соссюр стверджував, що закон найменшого зусилля, очевидно, пояснює лише певну кількість випадків у французькій мові, таких як перехід проривного звуку в спіранту, зникнення численних кінцевих складів, явища асиміляції, монофтонгізація дифтонгів і таке інше. Проте він наголошував, що закон найменшого зусилля, все ж таки, заслуговує вивчення, адже може пояснити причину виникнення і функціонування феномену компресії [3, с. 140].

Інший французький лінгвіст, представник Женевської лінгвістичної школи А. Фрей висловив нетривіальну думку щодо проблеми економії мовленнєвих засобів. Він вважав, що існує два види економії: на рівні мовлення і рівні пам'яті. Економія на рівні пам'яті, зумовлена прагненням комунікантів вживати готові вирази та різні мовленнєві кліше, а економія на рівні мовлення є логічною або розумною, оскільки зумовлюється систематичною необхідністю говорити лаконічно і зрозуміло [6, с. 108].

Прагматичний аспект закономірності економії полягає у тому, що на вимову і розуміння слів має витрачатися мінімум часу. Це пояснює причину виникнення різних скорочень, еліптичних конструкцій, апокоп та аферез, які притаманні французькій розмовній мові. Необхідність лаконічності проявляється в заміні словосполучень коротшим словом, скороченні відносних підрядних речень шляхом вживання дієприкметникового звороту. Ці необхідності А. Фрей називає «константами», адже вони притаманні не тільки французькій, але й іншим мовам [6, с. 109].

Необхідно зауважити, що у сучасних наукових розвідках вивчення компресії не обмежується тільки фонологією, так як це було раніше, адже дослідження поширюються і на морфологію, і на синтаксис. Таким чином, наукова думка лінгвістів охоплює всі рівні мови як взаємопов'язані складники єдиної системи.

Принцип економії має універсальний характер, оскільки він є однією з головних причин змін у всіх мовах. Також зазначений принцип проявляє свою універсальність і в тому плані, що знаходить своє вираження на всіх рівнях мовної системи.

© Н. М. Підгірна, 2014

Саме А. Мартіне відзначив той факт, що принцип економії діє на всіх щаблях мови. Адже він наголошував на тому, що практичні потреби спілкування припускають постійну або значну надмірність мовної форми, характерну для всіх її рівнів [2, с. 537].

Явище компресії у французькій мові пронизує усі щаблі: фонетичний (стягнення та опущення фонем), лексичний (заміна словосполучення одним словом, усічення слів, злиття слів в одну лексичну одиницю), морфологічний (опущення чи скорочення морфем) та синтаксичний (використання неповних, еліптичних речень, зевгма та інше).

З огляду на явище лінгвістичної компресії яскраво відзначається фонетичний ярус. Внаслідок того, що в потоці мовлення слова не просто зв'язуються в ланцюжки звуків, а утворюють певним чином організовані сполучення, у французькій розмовній мові має місце скорочення структури мовної одиниці без змін, закладеної в ній інформації, що має системний характер і не є стилістично маркованим. До ряду основних фонетичних явищ можна зарахувати наступні:

– асиміляція;
– елізія;
– кількісна редукція;
– якісна редукція.

Фонетична асиміляція відбувається через певні особливості артикуляційної бази, адаптація якої до зростання темпу потоку мовлення відбувається за рахунок втрати вимовного еталону, і тому асиміляція, через швидкість темпу та не в останню чергу через відсутність самоконтролю у вимові, найбільш характерна для розмовної французької мови.

Найчастіше асиміляція провокує те, що приголосні стають дзвінкішими або більш глухими. Наприклад, глуха приголосна вимовляється дзвінко, під впливом іншої дзвінкої приголосної у постпозиції: anecdote [anɛk̬dɔt] → /anɛgdɔt/, paquebot [pak̬bo] → /pagbo/, trente-deux [tʁɑ̃t̬dø] → /tʁɑ̃d:ø/, il faut que je parte [ilfok̬ʒəpaʁt] → /ilfogʒəpaʁt/, ils sont tous debout [ils̬ɔ̃tus̬dəbu]→ /ilsɔ̃tuzdəbu/, une grosse goutte [yngʁos̬gut]→ /yngʁozgut/, encore plus d'eau [ɑ̃kɔʁplys̬do]→ /ɑ̃kɔʁplyzdo/, une gousse d'ail [yngus̬daj]→ /ynguzdaj/ [9].

Деякі дзвінкі приголосні демонструють тенденцію до глухої вимови під впливом іншої глухої приголосної у постпозиції: médecine [med̬sin] → /metsin/, absurde [ab̬sʏʁd] → /apsʏʁd/, clavecin [klav̬sɛ̃] → [klafsɛ̃], pas de thé [pad̬te] → /pat:e/, je pense [ʒ̊pɑ̃s] → /ʃpɑ̃s/, projeter [pʁɔʒ̊te] → /pʁɔʃte/, un agent de change [aʒɑ̃dʃɑ̃ʒ] → /aʒɑ̃tʃɑ̃ʒ/ [9].

Явище елізії не тільки властиве французькій мові, але й вважається нормативним. Згідно із загальним правилом, елізія – це випадання голосної, яке відбувається у разі закінчення слова голосними -a, -e, -i, якщо наступне за ним слово починається з голосної a-, e-, i-, o-, u- або h- muet (німа) – на письмі така голосна скорочується і замінюється апострофом, а в усному мовленні – не вимовляється. Найчастіше випадання голосної зустрічається в словах de, ne, que, ce, se, в артиклях і так далі. Наприклад: C'est d'affection que cet enfant a besoin. (А не: Ce est de la affection que cet enfant a besoin).

Мовна компресія на лексичному рівні виражається у зменшенні звукової і лексичної форм певної лексичної одиниці, або у стягненні цілого словосполучення в одне слово. Внаслідок цих процесів, утворюються наступні лексичні одиниці:

1) ініціальні скорочення (абревіатури, сигли);
2) усічені слова (апокопа й афереза);
3) телескопні утворення.

В залежності від фонемного складу і способу вимови у французькій мові виокремлюють такі групи абревіатур:

1) альфабетизми – буквені скорочення, в яких кожна літера вимовляється як в алфавіті: MRG [ɛmɛrʒe] – Mouvement des radicaux de gauche, SBF [ɛsbeɛf] – Société des bourses françaises, RFI [ɛrɛfi] – Radio-France-Internationale;

2) акроніми – звукові абревіатури, які мають не менше однієї голосної і вимовляються злито: Inserm – Institut national de la santé et de la recherche médicale, Orsec – Organisation des secours, Franc – Fonds régional de l'art contemporain [5, с. 83].

Усічені слова у французькій мові представлені у вигляді апокопи й аферези. Апокопа – це усічення кінцевих складів слова (automobile – auto, métropolitaine – métro), в той час як афереза це усічення початкових складів (autobus – bus, municipal – cipal) [5, с. 86].

Телескопія – це третій вид лексичної компресії у сучасній французькій мові. Це такий спосіб словотвору, при якому нове слово виникає у результаті злиття двох повнозначних слів з супутнім усіченням одного з них. Нова лексична одиниця представляє собою формальне і семантичне сполучення: rotacteur = rotatif + contacteur, avisurface = avion + surface, logiciel = logique + matériel.

Лінгвістична компресія на морфологічному рівні характеризується опущенням та скороченням різних морфем. Проте, необхідно зазначити, що морфологічну компресію майже неможливо відділити від фонетичної, лексичної та синтаксичної. Це пояснюється тим, що морфологічна економія у сучасній французькій мові не існує у чистому вигляді, а позначується також і на синтаксичному рівні.

Одним з найбільш розповсюджених засобів реалізації синтаксичної компресії у французькій мові є еліпсис. Проблема синтаксичного еліпсису є однією з найцікавіших та найскладніших у мовознавстві. Р. Ле Бідуа зауважував, що еліптичні конструкції стали своєрідною «хворобою» століття, адже у мові завжди існували й існуватимуть синтаксичні конструкції з структурною неповнотою [8, с. 257].

Ш. Баллі був першим, хто намагався дати трактування еліпсису. Він вважав, що це домислювання знаку у мовленні, яке компенсується з попереднього чи наступного контексту або ситуації. За відсутності цих

умов неповні речення втрачають їхнє значення і перетворюються в окремі словосполучення чи слова, які не виражають довершених думок. Саме тому обов'язковою умовою функціонування неповних речень є обумовленість загальним контекстом і ситуацією мовлення, на основі яких повністю розкривається смисловий зміст таких речень [1, с. 159–160].

На відміну від структурно повних речень залежність еліптичних конструкцій від контексту, або мовленнєвої ситуації має глибший характер, адже саме вони сприяють з'ясуванню синтаксичних зв'язків членів неповного речення і забезпечують розкриття основного змісту.

Частотними еліптичні конструкції є в діалогах, наприклад:

«– Monsieur chèrche quelqu'un?

– A quel étage habite M. Pluvignec ?

– M. Le sénateur? C'est au premier.

– Gauche ou droite ?

– Face» [4, c. 120].

Частковим проявом еліпсису граматисти зазвичай називають зевгму. Зевгма має місце у тому випадку, коли прості речення, будучи частинами складного речення, об'єднані паратаксисом, мають одне й теж саме дієслово, яке не повторюється у другій частині складного речення. Наприклад: La plus agée avait peut-etre huit ans, la plus jeune six ans [7, c. 127].

Умовою для появи компресивних синтаксичних структур є внутрішня властивість мови, яка базується на протиріччі самого мовного знаку, тобто на його асиметрії. Протиріччя може бути більш, або менш вираженим і його можна використовувати у двох напрямках: розгортання висловлювання із зближенням означуваного з означаючим, або ж навпаки, згортання висловлювання допоки зберігається основний смисл. Другий напрям зумовлює виникненню синтаксичної компресії, адже певні елементи смислу будуть представлені імпліцитно.

Отже, здійснивши аналіз різних поглядів французьких мовознавців на явище лінгвістичної компресії та її функціонування на різних щаблях мови та беручи до уваги факт ієрархічності мовної системи, можна зробити висновок, що саме її багаторівневість надає їй здатність бути економною і гнучкою, тобто такою, що задовольняє всі прагматичні настанови мовця.

Література:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М. : Издательство иностранной литературы, 1955. – 416 с.

2. Мартине А. Основы общей лингвистики / Андре Мартине // Новое в лингвистике. – Вып. 3. – М. : Прогресс, 1963 – С. 366–566.

3. Соссюр Ф. Заметки по общей лингвистике / Фердинан де Соссюр. – М. : Прогресс, 2000. – 274 с.

4. Bazin H. Vipère au poing / Hervé Bazin. – M., 1979. – 255 p.

5. Doppagne. A. Majuscules, abreviations, symboles et sigles. Pour une toilette parfaite du texte / Albert Doppagne. – Paris : Duculot, 1991. – 111 p.

6. Frei H. La grammaire des fautes / Henri Frei. – Paris : Geuthner, 1929. – 317 p.

7. Grevisse M. Le bon usage. Grammaire francaise avec des remarques sur la langue francaise d'aujourd'hui / Maurice Grevisse. – Paris, 2008. – 1156 p

8. Le Bidois R. Le zeugme dans les propositions non comparatives / Robert Le Bidois // Le Français moderne. – 1956. – № 4. – P. 259–270.

9. Le Robert pratique: Dictionnaire d'apprentissage de la langue française / [Rédaction dirigée par Alain Rey]. – Paris : Le Robert, 2011. – 1610 p.

УДК 811.161.1'38'367

С. Л. Попов,
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, м. Харьков

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ ВАРИАНТОВ ПЕРЦЕПТИВНО-АРГУМЕНТАЦИОННЫМ МЕТОДОМ: ПОКАЗАТЕЛИ ПАРТИТИВНОСТИ И ЦЕЛЬНОСТИ

У статті презентується застосування перцептивно-аргументаційного методу диференціації граматичних варіантів. Перевіряється достовірність традиційних аргументів, що диференціюють вживання таких варіантів. Використовуються поняття експліцитного та імпліцитного контекстів. Застосовується аргумент прямої емпіричної верифікації маркерів певної характеристики в експліцитних контекстах.
Ключові слова: *граматична варіантність, експліцитність/імпліцитність, сприйняття, аргументація, партитивність/цільність.*

В статье представляется применение перцептивно-аргументационного метода дифференциации грамматических вариантов. Проверяется достоверность традиционных аргументов, дифференцирующих употребление таких вариантов. Используются понятия эксплицитного и имплицитного контекстов. Применяется аргумент прямой эмпирической верификации маркеров определенной характеристики в эксплицитных контекстах.
Ключевые слова: *грамматическая вариантность, эксплицитность/имплицитность, восприятие, аргументация, партитивность/цельность.*

The article presents the application of perceptually-argumentation method of differentiation of grammatical variants. Reliability of the traditional arguments distinguishing between such variants is being tested. The concepts of explicit and implicit contexts are being used. The argument of direct empirical verification of certain characteristic markers in explicit contexts is being applied.
Key words: *grammatical variability, explicitness/implicitness, perception, reasoning, partitivity/integrity.*

Дифференциация грамматических вариантов – проблема непреходяще актуальная. Поскольку такая дифференциация никогда не имела своего, специфического для данной сферы грамматики метода (особенность этой сферы состоит в формальном сходстве и следующей из него смешиваемости таких вариантов) и потому нередко является следствием субъективности кодификаторской оценки [6, с. 55; 10, с. 576], мы предлагаем перцептивно-аргументационный метод дифференциации грамматических вариантов (подробное его обоснование см. в [8]).

Целью настоящей статьи является демонстрация применения перцептивно-аргументационного метода дифференциации к русским морфологическим и синтаксическим вариантам, результатом чего является их дифференциация как показателей партитивности и цельности.

Данный метод, как явствует из его названия, в основном опирается на понятия восприятия и аргументации и предусматривает следующие действия.

Прежде всего проверяется и в случае необходимости уточняется достоверность традиционных аргументов, объясняющих узуальные особенности изучаемых грамматических вариантов. Согласно теории аргументации, из всех распространенных универсальных аргументов наиболее достоверными являются: из универсальных эмпирических – прямая эмпирическая верификация (ПЭВ), из универсальных теоретических – логическое обоснование (ЛО) [5, с. 22–28, 51–57]. Понятийное объединение этих аргументов в один корректно признать идеальным аргументом. Абсолютной его противоположностью являются неуниверсальные аргументы к традиции и авторитету [5, с. 103–118], нередко применяемые и в ортологии.

ПЭВ семантических или стилистических характеристик исследуемых вариантов возможна при наличии в контексте соответствующих этим характеристикам маркеров (в примерах подчеркнуты): маркер определенной характеристики считается таковым, если он встречается только при одном из двух изучаемых вариантов.

Контекст, содержащий такие маркеры, корректно именовать эксплицитным, а контекст, таких маркеров не содержащий, – имплицитным. В эксплицитных контекстах наблюдаются дедуктивно доказательные, а в имплицитных индуктивно допускаемые примеры определенной семантической или стилистической характеристики. Такая индуктивная допустимость поддерживается отсутствием других признаков, по которым дифференцируются рассматриваемые варианты.

Аксиоматически бесспорно, что указанная дифференциация должна быть логичной. В соответствии с данными когнитивной психологии, качество логичности мышления зависит от качества восприятия, в котором можно различить три степени: 1) синкретичное восприятие (СВ), т. е. восприятие недифференцированное; 2) поверхностное восприятие (ПВ), т. е. восприятие лишь одного из наличествующих, эмпирически достоверных признаков; 3) альтернативное восприятие, т. е. восприятие всех эмпирически достоверных признаков в одной из двух его разновидностей: это альтернативно-императивное восприятие (АИВ), императивно предпочитающее один признак и отвергающее другой, и альтернативно-диспозитивное восприятие (АДВ), фиксирующее признаки как закономерно сосуществующие (подробнее об изложенном в настоящем абзаце – см. [7, с. 5–105]).

Совмещение перцептивных понятий СВ, ПВ, АИВ и АДВ с аргументационными понятиями ПЭВ и ЛО позволяет зафиксировать следующие закономерности: ПЭВ, опирающаяся на данные СВ, – ПЭВ(СВ) – обусловливает в значительной мере относительное ЛО (ОЛО); ПЭВ, опирающаяся на данные ПВ, – ПЭВ(ПВ) – обусловливает в меньшей мере ОЛО; ПЭВ, опирающаяся на данные АИВ или АДВ, – ПЭВ(АИВ) или ПЭВ(АДВ) – обусловливает абсолютное ЛО (АЛО).

© С. Л. Попов, 2014

Если традиционный аргумент представляет собой ПЭВ(СВ)иОЛО (в ортологии это исключительный случай) или ПЭВ(ПВ)иОЛО, после его представления разъясняется, в чем состоит его противоречивость.

После описания противоречий традиционных аргументов предлагается новый аргумент, разрешающий указанные противоречия, – ПЭВ(АИВ)иАЛО или ПЭВ(АДВ)иАЛО.

Рассматриваемые в подтверждение нового аргумента примеры употребления изучаемых вариантов наречий взяты из Национального корпуса русского языка (НКРЯ).

Дополнительные, не вошедшие в состав аргументов, комментарии могут даваться в размещенных после примеров «примечаниях».

Результаты применения перцептивно-аргументационного метода дифференциации грамматических вариантов имеют следующий вид.

1. Морфологические варианты двух типов: *трое подруг, пятеро зайцев – три подруги, пять зайцев*. Собирательные и количественные числительные при обозначении количества лиц женского пола и количества животных

Традиционный аргумент-1 – аргумент к традиции без ЛО: собирательные числительные недопустимы при одушевленных существительных ж. р. и названиях взрослых животных [9: 139-140; 3: 262-264; 1: 190-195] (о долгом существовании такого предписания – см. [4: 357]).

Противоречие-1а: при указанных словах собирательные числительные возможны всё чаще.

Противоречие-1б: отсутствует объяснение отмеченной избирательности.

Традиционный аргумент-2 – ПЭВ(АДВ) без ЛО: собирательные числительные при одушевленных существительных ж. р. и названиях животных наблюдаются всё чаще [4: 357-358].

Противоречие-2: описано узуальное несоответствие традиционному аргументу-1, однако отсутствует объяснение этого несоответствия.

Новый аргумент – ПЭВ(АДВ)иАЛО (разрешение противоречий): собирательные числительные при одушевленных существительных ж. р. и названиях животных наблюдаются всё чаще потому, что с распространением познания на новые сферы действительности характеристики рода и принадлежности к животному миру не являются достаточными основаниями для невосприятия каких-либо количеств людей и животных цельными или партитивными.

Эксплицитные контексты

Дедуктивно доказательные примеры партитивной семантики:

*Однажды, под вечер, **три подруги** гуляли в саду: Лодка с Розкой ходили по дорожкам между кустов одичавшей малины, а Паша, забравшись в кусты и собирая уцелевшие ягоды, громко грызла огурец. [Максим Горький. Городок Окуров (1909)]*. Маркер представляет собой информацию о воспринимаемых действиях каждой из подруг, т. е. о партитивности их количества.

*Но больше мне подходило полотно, где **два лебедя** плывут по голубому озеру навстречу друг другу. [Людмила Гурченко. Аплодисменты (1994–2003)]*. Маркеры подчеркивают партитивность этого количества лебедей.

Дедуктивно доказательные примеры цельной семантики:

*Да что вы думаете? – всех **троих дочерей** пристроил! [Б. К. Зайцев. Валаам (1936)]*. Маркер указывает на количество дочерей как на одно целое.

*Она все вытерпела, чтобы спасти своих братьев, **семерых диких лебедей**. [Юрий Вяземский. Про девочку Настю и злую Невидимку (1986)]*. Маркер представляет собой признак, по которому лебеди объединены в одно целое.

Имплицитные контексты

Индуктивно допускаемые примеры партитивной семантики:

*Яна пригласила **двух подруг** из прежней жизни и отца с матерью. [Алексей Слаповский. Большая Книга Перемен // «Волга», 2010]*. Допущение: подруги приглашены по очереди, т. е. партитивно.

*Перед домом был большой луг, спускавшийся до озера, и на озере всегда плавали **два лебедя**. [А. В. Левицкая. Воспоминания (1943)]*. Допущение: эти лебеди воспринимались не как одно целое, т. е. партитивно.

Индуктивно допускаемые примеры цельной семантики:

*Все три **модели** были в белых сабо, и **двоим** эти самые сабо были катастрофически малы. [Елизавета Козырева. Дамская охота (2001)]*. Допущение: речь идет о малом размере сабо как о признаке, объединяющем двух из этих трех моделей в одно целое.

*А Пиюся сумел из травы искалечить пулями ноги **двоим лошадям**, и они пали позади отряда… [А. П. Платонов. Чевенгур (1929)]*. Допущение: эти лошади восприняты как одно целое, противопоставленное тем, кто не пал.

2. Синтаксические варианты типа *ряд/большинство/несколько/сто/более ста/около тысячи сотрудников курят – ряд/большинство/несколько/сто/более ста/около тысячи сотрудников курит*. Формы мн. и ед. ч. сказуемого при подлежащем, выраженном количественно-именным сочетанием

Традиционный аргумент (как объединение множества частных аргументов) – ПЭВ(ПВ)иОЛО: ед. ч. сказуемого возможно благодаря: ед. ч. слов *ряд, большинство*, пассивности подлежащего или сказуемого, близости сказуемого к подлежащему, препозиции сказуемого, совместности действия подлежащих, указанию сказуемым на факт наличия, существования, стремлению обратить внимание на количество, названное в подлежащем, а также книжности; мн. ч. сказуемого возможно благодаря: наличию при словах *ряд*, *большинство* постпозитивного определительного оборота с главным словом – причастием или прилагательным, а также однородных зависимых существительных в форме мн. ч., удаленности сказуемого от подлежащего, актив-

ности подлежащего или сказуемого, раздельности действий подлежащих, выражению сказуемого кратким прилагательным, постпозиции подлежащего, а также разговорности [2, с. 223–226; 9, с. 196–200; 4, с. 33–39; 3, с. 374–377; 11, с. 191–193; 1, с. 237–246].

Противоречие (обобщение): указанные факторы и неравнозначны, и отчасти пребывают в отношениях взаимной зависимости: во-первых, при таких факторах, как ед. ч. слов *ряд, большинство*, препозиция или постпозиция сказуемого, стремление обратить внимание на количество, названное в подлежащем, краткость сказуемого-прилагательного, книжность или разговорность, допускается употребление обеих форм числа сказуемого, что свидетельствует о неуниверсальности этих факторов; во-вторых, такие факторы, как не имеющийся или имеющийся при словах *ряд*, *большинство* постпозитивный определительный оборот с главным словом – причастием или прилагательным, а также не имеющиеся или имеющиеся неоднородные зависимые существительные в форме мн. ч., являются маркерами совместности или раздельности действия подлежащих, а также фактов наличия, существования либо активности подлежащего или сказуемого, указанных в качестве отдельных факторов ед. или мн. ч. ; в-третьих, такие факторы, как близость сказуемого к подлежащему или удаленность от него, являются показателями наличия или отсутствия указанных и других возможных маркеров ед. или мн. ч. Логическим следствием описанной асистемности в представлении дифференцирующих факторов является отсутствие единого критерия дифференциации рассматриваемых вариантов числа сказуемого.

Новый аргумент – ПЭВ(АДВ)иАЛО (разрешение противоречия): формы ед. и мн. ч. сказуемого при подлежащем, выраженном количественно-именным сочетанием, различаются как показатели цельности и партитивности количества, выраженного управляемым существительным (такое понимание с применением терминов «целое», «единое», «совокупность» и «обособленное», «самостоятельное», «расчлененное» в отдельных случаях можно видеть соответственно в [2, с. 224; 11, с. 193–194; 1, с. 240]), что подтверждается маркерами, в том числе указателями совместности или раздельности действия и пассивности или активности, не делающими или делающими заметным (воспринимаемым) количество, выраженное управляемым существительным (см. об этом также [7, с. 111–117]).

Эксплицитные контексты

Дедуктивно доказательные примеры партитивной семантики:

Целый ***ряд компаний*** *– «АвтоВАЗ», ОАО «Иркутское авиационное производственное объединение» (ИАПО) и другие* ***обкатывают*** *механизмы заимствования на вексельных программах. [Юлия Ефимова. Облигация векселю не помеха (2002) // «Финансовая Россия», 2002.09.19].* Маркер представляет собой перечисление частей описываемого ряда компаний.

Большинство тех*, кто ранее жил в других местах,* ***приехали*** *с родителями в 1994–1997 гг. или 2000-2001 гг. ... [Ю. Ф. Флоринская, Т. Г. Рощина. Жизненные планы выпускников школ из малых городов (2004) // «Человек», 2005].* Маркер указывает на множественность составляющих большинство, т. е. на партитивность большинства.

Дедуктивно доказательные примеры цельной семантики:

Но в зале ***сидело*** *только* ***несколько студентов*** *и вдалеке, в тени возле двери,* ***четверо офицеров****... [Владимир Корнилов. Демобилизация (1969–1971)].* Маркеры подчеркивают факторы, затрудняющие восприятие раздельности количества: неподвижность и трудноразличимость.

Для уменьшения дерева перебора при глубокой рекурсии ***рассматривается*** *только* ***два варианта****... [Комплекс алгоритмов и программ расчета гильотинного раскроя // «Информационные технологии», 2004].* Маркер представляет собой отграничение этих двух вариантов от остальных, реальных или возможных, благодаря чему эти два варианта воспринимаются как одно целое.

Имплицитные контексты

Индуктивно допускаемые примеры партитивной семантики:

Несколько *уважаемых* ***членов*** *Совета по национальной стратегии* ***предпочли*** *от документа публично отречься [Иосиф Гальперин. Власть «делом» занимается (2003) // «Совершенно секретно», 2003.08.09].* Допущение: речь идет об отречении каждого из нескольких членов, количество которых, таким образом, воспринимается партитивно.

Кружился снег, на мягких лапах плавно скользили зайцы, и ***сто*** *рыжих* ***лампочек освещали*** *это торжество [Сергей Козлов. Правда, мы будем всегда? (1969–1981)].* Допущение: имеется в виду свет каждой лампочки отдельно, т. е. количество лампочек воспринимается партитивно.

Индуктивно допускаемые примеры цельной семантики:

С начала космической эры ***более двадцати космических аппаратов работало*** *в окрестности, в атмосфере и на поверхности планеты. [обобщенный. Вступление к статье Д. Титова // «Наука и жизнь», 2006].* Допущение: имеется в виду констатация факта такой работы, выполненной совокупностью космических аппаратов.

... ***известно*** *уже* ***около тысячи*** *рентгеновских двойных* ***систем*** *в нашей и ближайших галактиках [А. М. Черепащук. Поиски чёрных дыр // «Вестник РАН», 2004]].* Допущение: констатируется факт известности таких систем в их цельной совокупности.

3. Синтаксические варианты типа *план по производству автомобилей – план производства автомобилей, центр по подготовке специалистов – центр подготовки специалистов.* Конструкции существительного, управляющего процессуальным Д. с предлогом *по*, и существительного, управляющего процессуальным Р. беспредложным

Традиционный аргумент – ПЭВ(ПВ)иОЛО: конструкции существительного, управляющего процессуальным Р. беспредложным, и существительного, управляющего процессуальным Д. с предлогом *по*, разли-

чаются как имеющие конкретное и общее значение процесса, названного управляемым существительным [4, с. 58–61].

Противоречие: термины «конкретное значение» и «общее значение» могут быть поняты как конкретное значение и абстрактное значение, что не соответствует алгоритму дифференциации таких конструкций.

Новый аргумент – ПЭВ(АДВ)иАЛО (разрешение противоречия): конструкции существительного, управляющего процессуальным Р. беспредложным, и существительного, управляющего процессуальным Д. с предлогом *по*, различаются как показатели цельности и партитивности процесса, названного управляемым существительным.

Эксплицитные контексты

Дедуктивно доказательные примеры партитивной семантики:

Несколько недовыполнен ***план по производству*** *синтетических смол, шелка искусственного для корда, трансформаторов силовых, кирпича строительного, сборного железобетона, хлопчатобумажных тканей, радиоприемников и радиол, синтетических моющих средств, добычи торфа топливного. [Твердая поступь пятилетки (1966) // «Сельская газета», 1966.10.22].* Маркер представляет собой перечисление предметов, способы производства которых разнятся. Следовательно, речь идет о производственном плане, разделенном на виды.

...кроме чисто военных занятий мы строили учебный ***центр по подготовке*** *подводников... [Л. З. Зорин. Морская платформа судьбы Владимира Вовка (2004) // «Газовая промышленность», 2004.07.28].* Маркер называет моряков, которые неоднородны по функциям, выполняемым ими на подводной лодке, т. е. представляет собой партитивную информацию.

Дедуктивно доказательные примеры цельной семантики:

Ничего не мешало нам выполнить и первоначальный ***план производства*** *– почти одиннадцать тысяч автомобилей в 2003 году. [Дмитрий Федечкин. Вячеслав Несчастный: «Производства должны прийти к выпуску конечного продукта» (2004) // «Уральский автомобиль» (Миасс), 2004.01.17].* Маркер подчеркивает производство одного вида продукции, т. е. демонстрирует ситуативную цельность этого плана.

...мы должны обратиться в Информационный ***центр подготовки*** *празднования 850-летия Москвы. [Рустам Арифджанов. Великое татаро-монгольское шествие (1997) // «Столица», 1997.07.15].* Маркер представляет собой информацию об одном, цельном, явлении, которым занимается центр.

Имплицитные контексты

Индуктивно допускаемые примеры партитивной семантики:

Доказано уже, что за сутки у нас в мозгу должно произойти определенное число «сновидческих» разрядов, мозг как будто стремится выполнить ***план по производству*** *сновидений. [Владимир Леви. Искусство быть собой (1973)].* Допущение: речь идет о производственном планировании не одного и того же сновидения, а сновидений разного содержания, т. е. такой план воспринимается партитивно.

В Твери сформирован учебный ***центр по подготовке*** *личного состава для участия в миротворческой операции в Косово. [Александр Чуйков. Паркетный маневр. Анатолий Квашнин зашел с запада (2001) // «Известия», 2001.08.22].* Допущение: военнослужащие, входящие в такой личный состав, могут принадлежать к разным родам войск и иметь разные военные специальности, то есть воспринимаются партитивно.

Индуктивно допускаемые примеры цельной семантики:

...ничего хорошего из этого не получилось, ***план производства*** *материала был сорван. [А. Д. Сахаров. Воспоминания (1983–1989)].* Допущение: речь идет о производстве материала одного вида, т. е. производство понимается цельно.

При сомнительных доходах от этого они получат массу лишних проблем: ведь необходимо будет создавать ***центр подготовки*** *кадров, организовывать систему контроля за качеством блюд и уровнем обслуживания. [Евгения Ленц. Рыба в виде птицы (2004) // «Бизнес-журнал», 2004.01.30].* Допущение: речь идет о кадрах одного профиля, что свидетельствует о цельности такой подготовки.

Примечание. В тех случаях, когда управляемое процессуальное существительное имеет семантику разовости или направленности действия только на один объект, конструкция с *по* невозможна, что лишний раз подтверждает доказательность «нового аргумента». Так, в НКРЯ имеется 36 вхождений сочетания *план побега* и 10 вхождений сочетания *план завоевания* (Германии, Сибири, мира и т. п.), но нет ни одного вхождения **план по побегу* и **план по завоеванию* (дата обращения – 29.12.2013).

Таким образом, можно говорить о том, что применение перцептивно-аргументационного метода дифференциации грамматических вариантов позволяет предупреждать субъективность кодификации в сферах грамматической вариантности разных языков и дает основания для интеграции таких вариантов по совпадающим дифференциальным признакам независимо от их уровневой принадлежности в грамматике.

Литература:

1. Бельчиков Ю. А. Практическая стилистика современного русского языка / Ю. А. Бельчиков. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2008. – 424 с.

2. Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка / А. Н. Гвоздев. – М. : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1952. – 336 с.

3. Голуб И. Б. Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – 8-е изд. – М. : Айрис-пресс, 2007. – 448 с.

4. Граудина Л. К. Грамматическая правильность русской речи. Стилистический словарь вариантов / Л. К. Граудина, В. А. Ицкович, Л. П. Катлинская. – 2-е изд., испр. и доп. – М: Наука, 2001. – 557 с.

5. Ивин А. А. Теория аргументации: Учеб. пособие / А. А. Ивин. – М. : Высшая школа, 2007. – 319 с.

6. Лайонз Дж. Язык и лингвистика. Вводный курс / Дж. Лайонз / пер. с англ. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 320 с.

7. Попов С. Л. Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования: Монография / С. Л. Попов. – Харьков : НТМТ, 2013. – 150 с.

8. Попов С. Л. Перцептивно-аргументационный метод дифференциации грамматических вариантов (на материале русского языка) / С. Л. Попов // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць. – Випуск 24. – Київ: Освіта України, 2014. – С. 172-182.

9. Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка / Д. Э. Розенталь. – 4-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1977. – 316 с.

10. Семенюк Н. Н. Норма / Н. Н. Семенюк // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. – М. : Наука, 1970. – С. 549–596.

11. Солганик Г. Я. Практическая стилистика русского языка: учеб. пособие для студ. филол. и жур. фак. высш. учеб. заведений / Г. Я. Солганик. – 4-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 304 с.

УДК 811.161.2:81'373.611

А. П. Романченко, Н. М. Хрустик,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса

ОФІЦІЙНІ НАЗВИ АВТОМОБІЛІВ ТА ЇХ ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ: ЕТИМОЛОГІЧНО-СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено проблеми, які пов'язані з номінацією автомобілів. З'ясовано питання етимології і творення цих назв, також розглянуто функційні та прагматичні аспекти появи автомобільних найменувань.
***Ключові слова**: прагмонім, етимологія, творення, офіційна назва, прагматичне спрямування.*

В статье исследованы проблемы, связанные с номинацией автомобилей. Изучены вопросы этимологии и словообразования этих названий, также рассмотрены функциональные и прагматические аспекты появления автомобильных наименований.
***Ключевые слова:** прагмоним, этимология, образование, офмциальное название, прагматическая направленность.*

The problems associated with the cars' nomination are considered in this article. The etymology and derivation of their names are analyzed. Also functional and pragmatic aspects of the appearance of automobile items are considered.
***Key words:** pragmonim, etymology, creation, official name, pragmatic orientation.*

Прагмоніми як специфічну категорію лексики розпочали активно вивчати не так давно. Інтерес до них виявляли як російські вчені (Н. В. Вертянкіна, С. О. Горяєв, Т. В. Євсюкова, А. А. Ісакова, З. П. Комолова, І. В. Крюкова, О. В. Суперанська, О. О. Шестакова, О. Є. Яковлева), так і українські дослідники (М. М. Дзюба, О. Ю. Карпенко, Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Нікуліна, С. О. Шестакова та ін.). Однак у мовознавстві ще не сформувалось остаточної думки про лінгвістичний статус прагмонімів. Одні їх вважають розрядом онімної лексики, інші уналежнюють до апелятивів, дехто зараховує їх до особливої групи, яка перебуває на межі між онімами та апелятивною лексикою. Незважаючи на те, якої думки дотримуються дослідники, у межах цієї групи лексики розрізняють назви автомобільної й побутової техніки, продуктів харчування і напоїв, засобів побутової хімії та інших предметів людської діяльності.

Назви марок автомобілів цікавлять автолюбителів і мовознавців. На інтернет-форумах обговорюють питання походження і семантики автонайменувань. У лінгвістичних розвідках частково охоплено проблеми номінації торгових марок автомашин. Згадаймо праці А. А. Ісакової та І. С. Карабулатової [3; 4], Н. В. Нікуліної [7] тощо. **Метою** цієї статті є з'ясування питань етимології, способів творення та прагматичних аспектів офіційних назв відомих в Україні марок автомобілів. **Об'єктом** дослідження є прагмоніми як специфічна категорія лексики, **предметом** – етимологічно-словотвірні та функційно-прагматичні особливості назв автомобілів.

Серед офіційних автонайменувань наявні похідні та непохідні назви. До першої групи належать такі: ВАЗ, ГАЗ, ЗАЗ, ЛАЗ, КрАЗ, ЛуАЗ, УАЗ, КамАЗ, ТагАЗ, УралАЗ, ПАЗ, БелАЗ, ЗІЛ, МАЗ. До них також можна додати назви моделей автомобілів і автобусів: Москвич, Волга, Чайка, Таврія, Богдан, Калина, Дана, Славута, Антон, Руслан, Скіф, Геолог, Форос, Україна, Садко, Газель, Тигр, Водник, Атаман, Єрмак, Жигулі, Соболь, Лада. Названі похідні назви марок автомашин утворено абревіативним способом від твірних словосполучень, напр.: ЛуАЗ < Луцький автомобільний завод, ЛАЗ < Львівський автомобільний завод, КрАЗ < Кременчуцький автомобільний завод. Назви автомоделей утворено лексико-семантичним способом (онімізація і трансонімізація). Цей спосіб словотворення – один з основних способів номінації у сфері автолексики та й узагалі «досить поширений шлях поновлення лексичного складу мови» [5, с. 4]. У випадку, коли від слова *Волга* утворено відповідну назву моделі автомобіля, на думку Ю. О. Карпенка, маємо справу з мезонімізацією. Семантичний розвиток слова призводить до відриву від денотата й переходу на інший денотат, що спричиня є появу нового слова. Якщо при цьому семантичні зв'язки твірного й похідного слова не втрачаються повністю, то це мезонімізація – явище, проміжне між полісемією та омонімією. Мезоніми з'являються внаслідок перенесення власної назви на зовсім інший об'єкт, пов'язаний із вихідним певною схожістю або суміжністю [5, с. 4-5]. Саме тому вважаємо, що старовинна українська назва Дніпра *Славута* і ЗАЗ-1103 *Славута* (автомобіль, який виробляє Запорізький автозавод), пов'язані мотиваційними відношеннями мезонімії. Такі самі відношення маємо в парах: держава *Україна* – автомобіль ЛАЗ-*Україна*, ріка *Волга* – автомобіль ГАЗ-21 *Волга* та ін. Мезонімізація розпадається на чотири різновиди. Цей різновид лексико-семантичного способу, в основі якого лежить поява відношень мезонімії, визначають як трансонімізацію. Суть онімізації полягає в тому, що нове слово твориться внаслідок переосмислення апелятива (Чайка, Скіф, Москвич, Тигр).

Із-поміж немотивованих автонайменувань можна виокремити кілька груп. Найчастіше офіційні назви автомобілів у мові-джерелі утворено від прізвища засновника, конструктора або певної історичної особи. Як зауважує Н. О. Садульська, у словесному позначенні окремих класів товарів переважають певні традиційні мотиви. Так, наприклад, англійські та американські автомобілі здебільшого «антропоморфні». Це означає, що для їх найменувань беруть прізвища (FORD, LINCOLN, FERRARI) [8]. Засновниками автомобільних компаній або конструкторами компаній та виробниками були німці Адам Опель, Вільгельм Майбах, австронімець Фердинанд Порше, італійці Енцо Ансельмо Феррарі, Ферруччо Ламборгіні, Етторе Бугатті, брати Мазераті, французи Арман Пежо, Андре Сітроен, Луї Рено, американці Генрі Форд, Волтер Персі Крайслер, брати Джон і Хорес Додж, американець шотландського походження Девід Данбар Б'юїк, британці Волтер Оуен Бентлі, Фредерік Генрі Ройс і Чарльз Стюардт Роллс, японці Соітіро Хонда, Мічіо Сузукі, Киїчиро Тойода. Деякі

© А. П. Романченко, Н. М. Хрустик, 2014

назви торгових марок мають певні особливості. Скажімо, Toyota – це фонетично модифіковане прізвище засновника Toyoda, написання якого вимагало дев'яти рухів, але це число вважають у Японії нещасливим. Відома нам торгова марка пишеться за допомогою восьми рухів, що для японців є щасливою цифрою [6]. Назва *Mercedes-Benz* складається з двох частин. Існує кілька версій її етимології. Другий компонент пов'язаний з іменем великого німецького інженера Карла Фрідріха Міхаеля Бенца, а перший це – ім'я дочки австро-угорського дипломата або, за іншими версіями, представника Daimler Motoren Gesellschaft у Франції. Крім того, часом перший компонент мотивують іменем Maria de las Mercedes (лат. mercedes – дари) (Діва Марія Милосердна). Останню версію пов'язують з Емілем Єллінеком, який на честь цієї святої дав своїй дочці – Адріані Мануелі Рамоні – «додаткове» ім'я Мерседес, як і іншим шістьом дітям від обох шлюбів, а також віллам, готелям та яхтам. Відомо, що в червні 1903 р. Е. Єллінек отримав навіть офіційний дозвіл на зміну свого прізвища на Єллінек-Мерседес.

Цікаву етимологію має марка автомобіля Pininfarina: до свого прізвища Farina відомий італійський автомобільний дизайнер додав прізвисько свого батька – Pinin (коротун). Неополітанський підприємець Нікола Ромео, долучившись до автобізнесу A. L. F. A. (Anonima Lombarda Fabbrica Automobili), теж додав до існуючої назви своє прізвище, унаслідок чого з'явилося найменування Alfa Romeo. Cadillac – марка автомобілів – отримав назву від засновника компанії Генрі Ліланда на честь Антуана Ломе де Ла Мот-Кадильяка – французького адміністратора й воєначальника автомобільної столиці США, міста Детройт. Його іменем також названо місто в штаті Мічиган, гору в штаті Мен. Автомобіль Lincoln той самий Г. Ліланд назвав на честь свого давнього кумира Авраама Лінкольна – 16 президента США.

Крім уже згаданої назви Alfa Romeo, утвореної зі словосполучення та прізвища, зазначимо ще деякі автонайменування, етимологія яких стає зрозумілою після їх розшифрування. Це такі офіційні назви марок автомобілів, як *BMW* (Bayerische Motoren Werke – Баварські дизельні заводи), *Nissan* (Nichon Sangio – японська індустрія), *Fiat* (Fabbrica Italiana Automobili Torino – італійський автомобільний завод у Турині), *Saab* (Svenska Aeroplan / Automobile AktieBolaget – шведське акціонерне товариство з виробництва літаків / автомобілів), *Hummer* (High Mobility Multipurpose Wheeled Vehicle, що вимовлялось як Humvee, яке пізніше змінилось у Hummer).

Певна частина офіційних автонайменувань має таке походження в мові-джерелі, яке пов'язане з онімною лексикою інших розрядів (топоніми, гідроніми), що вказують на просторові координати заводу-виробника (*Pontiac* від назви міста, *Dacia* від назви історичної області на території Румунії за часів Римської імперії, *Aston Martin* від назви пагорба Aston Clinton, де регулярно відбувалися автоперегони, та прізвища засновника і автопілота Лайонела Мартіна, *Isuzu* від назви японської річки).

Існують офіційні назви торгових марок автомобілів, які не містять інформації про географічне розташування підприємства-виробника або інші особливості, які б так чи інакше стосувалися самої автомарки. Їхня поява незрозуміла широкому загалу у зв'язку з певними суб'єктивними моментами номінації. До таких назв уналежнюємо *Mitsubishi* (у перекладі – три діаманти, вони наявні в емблемі компанії), *Volvo* (я кочусь), *Daewoo* (великий всесвіт), *Hyundai* (сучасність), *Volkswagen* (народний автомобіль). Подібні випадки пояснюємо тим фактом, що назва – один із найважливіших елементів маркетингового міксу бренду. Саме вона відіграє провідну комунікативну роль і значно полегшує просування товару на ринку, оскільки повідомляє покупцеві інформацію про споживчі властивості й позиціонування продукту [9, с. 276].

Таким чином, серед офіційних назв автомобілів можна виокремити похідні та непохідні слова. Етимологія останніх здебільшого відома споживачам та спеціалістам автомобільної галузі, проте частина з них з'являється лише з естетичних міркувань.

Прагмоніми, зокрема автонайменування, повинні виконувати прагматичні завдання: привертати увагу споживача, викликати певні образи, емоції, необхідні асоціації [8]. Прагматична спрямованість назв товарів, на думку О. М. Теплої, виявляється в актуалізації тих вербальних компонентів, які впливають на адресата, активізують розумові та емоційні реакції [9, с. 275].

І. Борисов зауважує, що назви товарів бувають вказівні, функціональні, раціональні та емоційні, подаючи таку класифікацію, спираючись на принципи нової галузі рекламного бізнесу – неймінг. У сучасній ринковій ніші цілком природно дати марці ім'я виробника, вказати на географічний локус або розкрити функціональні можливості продукту, щоб уже з назви були зрозумілі його особливості, призначення. Предметні вказівні назви вирізняються тим, що на момент появи товару його називають іменем винахідника чи засновника компанії, за місцем розташування фірми тощо, наприклад: *Mercedes-Benz, BMW, Ford.* Предметні функціональні назви з'являються тоді, коли ринок насичений торговими пропозиціями й потрібно виділитися серед інших подібних позиціонуванням, напр.: *Volkswagen, Land Cruiser.* Потреба в асоціативних раціональних назвах, на думку І. Борисова, з'являється за умови, коли ніша заповнена, завдяки чому виникає необхідність у словах, семантика яких зрозуміла споживачам. Такі назви вказують на перевагу продукту, напр.: *Lexus*. Асоціативні емоційні назви виникають, якщо ринок переповнений певним товаром. Емоційний елемент, конотація відомого слова переноситься на товар, унаслідок чого йому забезпечено впізнаваність, вирізнення з-поміж інших, напр.: *Jaguar, Победа, Infiniti* (з англ. безмежність, нескінченність) [2].

Прагмоніми – офіційні назви автомобілів, як і інші власні назви, являють собою компресовані міні-тексти, тексти-носії когнітивної інформації. Вони як згорнутий етнокультурний текст пов'язані з когнітивною сферою людини, яка реалізує свій соціальний досвід, та з пізнавальними можливостями споживача [1, с. 17]. Назви товарів є символами певного стилю життя й засобом самовираження споживачів, оскільки побутує думка, що їх вибір сигналізує щось важливе про них як особистостей. Варто зауважити, що в процесі створення й функціонування автонайменувань важливу роль відіграють ще й історичні, соціально-економічні чинники,

які впливають на вибір назви, на спосіб її творення. Вони є носіями предметно-логічної, естетичної, емоційно-оцінної інформації, яка більшою чи меншою мірою реалізується залежно від наміру виробника товару.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні неофіційних назв автомобілів, які широко функціонують у повсякденному житті.

Література:

1. Бока О. В. Власні імена як компресовані тексти – носії когнітивної інформації / О. В. Бока // Вісник Сумського державного університету. – 2008. – № 1. – С. 15–19.

2. Борисов И. Нейминг (naming): определение и классификация [Электронный ресурс] / И. Борисов. – Режим доступа : www.voxfree.narod.ru/naming-classification.html

3. Исакова А. А. Эволюция прагмонимического пространства: структура, семантика, прагматика (на материале современной механонимии): автореф. дисс. …доктора филол. наук: 10.02.19 / Алла Анатольевна Исакова. – Краснодар, 2008. – 46 с.

4. Карабулатова И. С. Тайна имени автомобиля: краткий словарь механонимов и механонимических ассоциаций / Карабулатова И. С., Исакова А. А.. – Тюмень : Печатник, 2006. – 471 с.

5. Карпенко Ю. О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 3–10.

6. Москаленко Ю. Киичиро Тойода: как несчастливое число привело к появлению «Тойота»? [Электронный ресурс] / Ю. Москаленко. – Режим доступа : www.shkolazhizni.ru/archive/O/n-28575/

7. Нікуліна Н. В. Лексико-семантичний спосіб творення номенів (на матеріалі транспортної термінологічної мегасистеми / Н. Нікуліна // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови». – Луганськ, 2011. – С. 143–148.

8. Садульская Н. А. Функционально-прагматическая направленность и лингвистический статус товарных знаков (на материале английского языка): автореф. … дисс. канд. филол. наук [Электронный ресурс] / Н. А. Садульская. – Пятигорск, 2003. – Режим доступа : www.textreferat.com/referat-7609-3.html

9. Тепла О. М. Прагмоніми як засоби мовного маніпулювання [Електронний ресурс] / О. М. Тепла. – Режим доступу : www.philolog.univ.kiev.ua/php/4/7/Studia

УДК 81-115+811.111+81'373.7

Е. В. Стрига,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського», м. Одеса

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті розглянуто історичний розвиток англійської фразеології. Фразеологізми відображають історію народу, його культуру, побут, мають яскравий національний характер. Проаналізовані фактори утворення фразеології та наукові підходи щодо її вивчення.
Ключові слова: *фразеологія, фразеологічна одиниця, лінгвістична одиниця, мовний антропоморфізм.*

В статье рассмотрено историческое развитие английской фразеологии. Фразеологизмы отражают историю народа, его культуру, быт, имеют яркий национальный характер. Проанализированы факторы образования фразеологии и научные подходы к ее изучению.
Ключевые слова: *фразеология, фразеологическая единица, лингвистическая единица, языковой антропоморфизм.*

The article reviews the historical development of English phraseology. Phraseologisms tell the history of people, their culture, way of life, they reflect a national character. Factors of phraseology formation and scientific approaches are analyzed.
Keywords: *phraseology, phraseological unit, linguistic unit, linguistic anthropomorphism.*

Постановка проблеми. Фразеологія – це наука про фразеологічні одиниці (фразеологізми), тобто про стійкі поєднання слів з ускладненою семантикою, що не утворюються структурно-семантичними моделями змінних сполучень.

Фразеологічні одиниці (фразеологізми) заповнюють лакуни в лексичній системі мови, яка не може повністю забезпечити найменування пізнаних людиною сторін дійсності, і в багатьох випадках є єдиними позначеннями предметів, властивостей, станів, ситуацій і т. д. Слід мати на увазі, що «саме найменування – це не тільки процес позначення денотата, а й процес пізнання».

У зв'язку з цим виникає питання в тому, що утворення фразеологізмів послаблюють протиріччя між потребами мислення та обмеженими лексичними ресурсами мови. У тих випадках, коли у фразеологізму є лексичний синонім, вони зазвичай розрізняються в стилістичному відношенні. Отже, у цій статті ми пропонуємо розглянути історію розвитку фразеології як науки про фразеологічні одиниці.

Аналіз останніх досліджень. Фразеологія як окрема лінгвістична дисципліна виникла в 40-х рр. 20 ст. Передумови теорії фразеології були закладені в працях О. О. Потебні, І. І. Срезневського, О. О. Шахматова і Ф. Ф. Фортунатова. На розвиток фразеології суттєвий вплив зробили ідеї Ш. Баллі. Питання про вивчення стійких поєднань слів у спеціальному розділі мовознавства – фразеології – було відображено в навчально-методичній літературі ще в 20-40 х рр. у працях Є. Д. Поліванова, С. І. Абакумова, Л. А. Булаховського. Вивчення фразеологічного складу пов'язане і з потребами лексикографічної практики, зі специфікою фразеографії.

Фразеологія – це скарбниця мови. У фразеологізмах знаходить відображення історія народу, своєрідність його культури та побуту. Фразеологізми часто носять яскраво національний характер. Поряд із суто національними фразеологізмами в англійській фразеології є багато інтернаціональних фразеологізмів. Англійський фразеологічний фонд – складний конгломерат споконвічних і запозичених фразеологізмів з наявною перевагою перших. У деяких фразеологізмах зберігаються архаїчні елементи – представники попередніх епох. Отже, **мета** статті полягає у проведенні аналізу історичного розвитку англійської фразеології, виявлення факторів утворення та наукових підходів щодо її вивчення.

Виклад основного матеріалу. У фразоутворенні величезну роль відіграє людський фактор, оскільки переважна більшість фразеологізмів пов'язана з людиною, з різноманітними сферами його діяльності, фактор адресата є найважливішим елементом комунікації. Крім того, людина прагне наділити людськими рисами об'єкти зовнішнього світу, в тому числі і неживі. Ще Шарль Баллі стверджував: «Одвічна недосконалість людського розуму проявляється також і в тому, що людина завжди прагне оживити все, що її оточує. Вона не може уявити собі, що природа мертва та бездушна; її уява постійно наділяє життям неживі предмети, але це ще не все: людина постійно приписує усім предметам зовнішнього світу риси і прагнення, властиві її особистості» [1].

В. Г. Гак вносить суттєвий коректив у вислів Ш. Баллі: «Оскільки в центрі уваги людини перебуває саме вона (людина), то звідси її постійне прагнення описувати навколишній світ за образом і подобою своєю. Мовний антропоморфізм є не пережитком первісного мислення, як це стверджують деякі філософи, але загальним законом розвитку засобів номінації у мові» [2]. Під мовним антропоморфізмом зазвичай розуміють наділення людськими властивостями предметів і явищ неживої природи, небесних тіл, тварин і міфологічних істот.

Фразеологізми – високо інформативні одиниці мови; вони не можуть розглядатися як «прикраси» або «надмірності». Подібне трактування фразеологізмів зустрічається в деяких роботах і на даний час є застарілою. Фразеологізми – одна з мовних універсалій, оскільки не існує жодної мови без фразеологізмів. Англійська фразеологія дуже багата і має багатовікову історію.

Фразеологія – надзвичайно складне явище, вивчення якого вимагає свого методу дослідження, а також використання таких наук, як-от лексикології, граматики, стилістики, фонетики, історії мови, історії, філософії, логіки і країнознавства.

© Е. В. Стрига, 2014

Думки лінгвістів по ряду проблем фразеології розходяться, і це цілком природно. Тим не менш важливим завданням учених, які працюють у галузі фразеології, полягає не тільки у дослідженні теорії фразеології, але й у практиці викладання іноземних мов.

Родоначальником теорії фразеології є швейцарський лінгвіст французького походження Шарль Баллі (1865–1947). Він уперше систематизував поєднання слів у своїх книгах «Нарис стилістики» і «Французька стилістика». Учений уключив главу про фразеології в свої книги по стилістиці. У першій книзі він виділяв чотири групи словосполучень:

1) вільні словосполучення (les groupements libres), тобто поєднання, позбавлені стійкості і розпадаються після їх утворення;

2) звичні поєднання (les groupements usuels), тобто словосполучення з відносно вільним зв'язком компонентів, допускають деякі зміни, наприклад, une grave maladie – серйозне захворювання (une dangereuse, serieuse maiadie – небезпечне серйозне захворювання);

3) фразеологічні ряди (les series phraseologiques), тобто групи слів. В них два поняття зливаються майже в одне. Стійкість цих зворотів закріплюється первинними слововживанням, наприклад, remporter une viktoire – здобути перемогу, (courir un danger – наражатися на небезпеку. Ці сполучення допускають перегрупування компонентів;

4) фразеологічні єдності (les unites phraseologiques), тобто поєднання, в яких слова втратили своє значення і виражають єдине нерозкладне поняття. Подібні поєднання не допускають перегрупування компонентів [1].

Таким чином, лінгвіст розрізняє поєднання слів за ступенем стійкості: поєднання, в яких мається свобода угруповання компонентів, і поєднання, позбавлені такої свободи. Він лише схематично намітив ці групи, але не описав їх докладно.

У своїй роботі «Французька стилістика» Ш. Баллі розглядає звичні поєднання і фразеологічні ряди як проміжні типи словосполучень і розрізняє лише дві основні групи сполучень: вільні сполучення і фразеологічні єдності тобто словосполучення, компоненти яких постійно вживаються в цих поєднаннях для вираження однієї і тієї ж думки, втратили всяке самостійне значення. Усе поєднання в цілому набуває нового значення, не рівне сумі значень складових частин. Ш. Баллі вказує, що такий зворот можна порівняти з хімічним поєднанням, і підкреслює, що якщо єдність є досить вживаною, то, очевидно, в цьому випадку поєднання дорівнює простому слову. Учений ставив фразеологічність словосполучення в залежність від наявності у нього слова – ідентифікатора. Ці думки науковця пізніше лягли в основу виділення фразеологічних зрощень і розробки теорії еквівалентності фразеологічної одиниці слову з тих часів дослідження фразеології зробило крок далеко вперед. Робота вченого, написана на початку вивчення фразеології сприяла подальшому розвитку фразеологічних досліджень.

Так, Шарль Баллі ввів термін «phraseologie» в значенні «розділ стилістики, що вивчає пов'язані словосполучення», але цей термін не набув суттєвих прав у працях західноєвропейських та американських лінгвістів і вживається в трьох інших значеннях: 1) вибір слів, форма виразу, формулювання; 2) мова, стиль, стиль; 3) вирази, словосполучення. Це підтверджується визначеннями слова «phraseology» в англійських і американських словниках:

– the choice or arrangement of words and phrases in the expression of ideas; manner or style of expression; the particular form of speech or diction which characterizes a which characterizes a writer, literary production, language, etc.

– choice of words; wording (Hornby A. S. The Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English. London, 1974)

– manner of using and arranging words (Longman Modern English Dictionary. London, 1976).

– manner or style of verbal expression; characteristic language;

– expression, phrases (The Random House Dictionary of the English Language. New York, 1970).

Питання фразеології в Англії і США трактуються переважно в роботах по семантиці і граматиці, а також в передмовах до фразеологічних словників. Існує ряд статей, присвячених ідіоматичності словосполучень. Прислів'ям приділяється значно більше уваги. Прислів'я вивчаються в численних роботах. Тоді ж видавався спеціальний журнал «Proverbium» (1965-1975). Видання цього журналу пояснюється тим, що пареміологія (вчення про прислів'я) традиційно розглядається як складова частина фольклористики.

В Англії, США та Японії видано ряд англійських фразеологічних словників. Фразеологія також широко представлена в багатьох тлумачних словниках, наприклад, в серії оксфордських словників, в навчальному словнику А. Хорнбі, в американському словнику «The Random House Dictionary of the English Lahguage» та ін.

У всіх підручниках з лексикології є розділ «Фразеологія, ідіоми, або стійкі поєднання слів». Такий розділ включено зараз до складу лексикології за традицією. Це пояснюється тим, що фразеологія офіційно не оформлена як лінгвістична дисципліна. Крім того, слід мати на увазі, що фразеологія в нашій країні була протягом тривалого часу частиною вчення про слово, і суто лексикологічний підхід до фразеологізмів – явище не настільки вже рідкісне. Деякі дослідники включають фразеологічні одиниці до словникового складу мови, а фразеологію до складу лексикології головним чином із тієї причини, що фразеологізми розглядаються як еквіваленти слів, а лексикологія – як лінгвістична дисципліна, що вивчає словниковий склад мови, тобто слова та їх еквіваленти.

Внаслідок цього теорія еквівалентності фразеологічних одиниць слову заслуговує спеціального розгляду. Вона починається з теорії ідентифікації експресивних фактів, розробленої Ш. Баллі, який вказував, що найбільш загальною ознакою фразеологічного звороту, що заміняє собою всі інші, є можливість або неможливість вжити замість цього звороту просте слово. Таке слово Ш. Баллі називав словом-ідентифікатором. Наявність подібного синоніма він розглядав в якості внутрішньої ознаки цілісності фразеологізмів.

Подібний погляд викликає заперечення. Семантична цілісність фразеологізму може бути встановлена таким шляхом, оскільки і змінні поєднання слів можуть мати слова-синоніми, наприклад, look fixedly = to stare; sufferings of mind or body = pain і т. ін. Крім того, багато фразеологічних не мають слів-ідентифікаторів, а можуть ідентифікуватися тільки за допомогою змінних словосполучень, наприклад, drink like a fish = drink too much; in a small way = on a small scale і т. ін.

Слід також мати на увазі, що прислів'я і приказки, тобто фразеологізми зі структурою пропозиції, можуть ідентифікуватися тільки за допомогою речень, наприклад, birds of feather flock together – people who the same interest, ideas, etc. are attracted to each and stay close together; the blind leading the blind – a situation in which the person who is leading or advising others knows as little as they do.

Семантична цілісність фразеологічних одиниць може бути встановлена при зіставленні її значення зі значенням її компонентів як окремих слів, а також виявленням особливостей її вживання в контексті. Термін «еквівалент слова» ввів Л. В. Щерба. Він підкреслював, що така група слів позначає одне поняття і є потенційним еквівалентом слова. Дійсно, тісна група слів, якщо вона є словосполученням, може позначати одне поняття [3].

Висновки. Отже, фразеологія переросла межі одного з розділів, лексикології і перетворилася на самостійну лінгвістичну дисципліну, що має свій об'єкт дослідження. Велика кількість робіт присвячена визначенню обсягу фразеології, семантичної класифікації фразеологізмів, їх відтворення і стійкості, фразеологічному значенню і т. д. Проаналізована проблема у цій статті дозволяє стверджувати про те, що фразеологічні одиниці включені до словникового складу мови, а фразеологію – до складу лексикології головним чином з тієї причини, що фразеологізми розглядаються як еквіваленти слів, а лексикологія – як лінгвістична дисципліна, що вивчає словниковий склад мови, тобто слова та їх еквіваленти.

Література:

1. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли. – 2–е изд., стер. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 392, [1] с. – (Лингвистическое наследие XX века).

2. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Международные отношения, 1977. – 351 с.

3. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – Л., Издательство «Наука», 1974. – 427 с.

УДК 811.161.2'372

П. Б. Ткач,
Національна академія Національної гвардії України, м. Харків
С. В. Мясоєдова,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ГРАМАТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОПОЗИТИВНОГО ЗМІСТУ В СТРУКТУРІ ПРЕФЕРЕНЦІЙНИХ КОНСТРУКЦІЙ

У статті проаналізовано особливості граматичної репрезентації пропозитивного змісту в структурі преференційних конструкцій. Виявлено, що одним із важливих чинників формування преференційного значення в структурі висловлення є морфологічні механізми представлення пропозитивного змісту.
Ключові слова: *преференційні конструкції, пропозитивний зміст, структура.*

В статье проанализированы особенности грамматической репрезентации пропозитивного содержания в структуре конструкций предпочтения. Установлено, что одним из важных факторов формирования значения предпочтения в структуре высказывания являются морфологические механизмы представления содержания пропозиций.
Ключевые слова: *конструкции предпочтения, содержание пропозиции, структура.*

This article deals with the peculiarities of grammatical representation of sentential content in the structure of preferential patterns. The author of this work outlines that one of the important factors in the formation of preferential meaning in the structure of the phrase is the representation of morphological mechanisms of sentential content.
Key word: *preferential patterns, sentential content, structure.*

Як засвідчує огляд наукових праць із синтаксису, конструкції зі значенням преференційності не становили окремого предмета дослідження у синтаксисі речення й тексту. Дослідники зверталися до них лише у зв'язку з аналізом інших синтаксичних конструкцій. Саме це і визначає актуальність цього дослідження.

Мета розвідки – виявити особливості граматичної репрезентації пропозитивного змісту в структурі преференційних конструкцій.

Найбільш адекватною формою втілення значення преференційності є складне речення. Ідеться про представлення двох пропозицій в структурі предикативних частин складного речення, експлікацію, коли в цьому є потреба, порівняльної оцінки й мотиву вибору на користь однієї з двох згаданих пропозицій, у тому числі із залученням предикативної частини, як, наприклад, у преференційних складних реченнях з підрядними зумовленості. Складне речення може відбивати й результат вибору мовця – вказувати на реалізацію обраної ситуації, її здійснення. У сучасних синтаксичних дослідженнях конструкції зі значенням преференційності виділяють у межах складнопідрядних прикомпаративних речень із опорними компаративами **краще, скоріше**.

Однотипні за змістом предикативні частини у складі преференційної конструкції можуть мати як однакову синтаксичну будову, так і різну, якщо засоби репрезентації пропозитивного змісту в них будуть різні. Так, у висловленні *[Він (Ібрагім) оточував себе тільки гарним... Не любив євнухів. Ненавидів наругу над людською природою.] Людину* ***ліпше*** *вбити,* ***ніж*** *калічити* (П. Загребельний) обидві предикативні частини побудовані за однокомпонентними структурними схемами.

Обидві двоскладні за будовою частини, симетричні їх змісту, бачимо в реченні: *[*Кум: *А втім, ви тепер нам не потрібний, молодий чоловіче...] І взагалі* ***лучче*** *б ви вдарили мене з дванадцятидюймової гармати в самісіньке моє серце,* ***ніж*** *[ви] прийшли з таким повідомленням...* (М. Куліш).

Однотипний зміст утілений у різних за синтаксичною будовою предикативних частинах – односкладних або двоскладних – у реченнях: *[*Катря. *Михайло! Ти мені дорікаєш?] О,* ***краще*** *б ти мене вдарив у груди,* ***ніж*** *почуть [мені] оте слово!* (М. Старицький).

Пропозитивний зміст може репрезентуватися в структурі предикативних частин преференційних конструкцій у різний спосіб. Оскільки у преференційних конструкціях зіставляються не окремі предмети, а цілі ситуації, події, у зіставні стосунки вступають предикатні лексеми, репрезентовані найчастіше за допомогою інфінітива. Предикативні частини в таких конструкціях, зокрема в преференційних конструкціях із компаративом **краще**, є односкладними: інфінітив виступає головним членом односкладного речення обох частин, наприклад: *[*Олексій. *] Вона каже:* ***лучче*** *їй світ за очима піти,* ***чим*** *за тебе* (Г. Квітка-Основ'яненко).

В односкладних реченнях такого типу головний член виражений дієсловом у формі інфінітива і звичайно не містить суб'єктного поширювача, оскільки форма інфінітива виражає імперсональність, тобто неспіввіднесеність з яким-небудь конкретним виконавцем у своєму основному значенні [2, с. 211], наприклад: ***Краще*** *битися орлом,* ***ніж*** *жити зайцем* (Прислів'я та приказки). Форма інфінітива формує ірреальне об'єктивно-модальне значення. А отже, зміст речень з інфінітивною структурою не має часової проекції на дійсність. Відсутність суб'єкта і темпоральної проекції сприяють формуванню узагальненого значення, що надає преференційному висловленню сентенційності.

На відміну від преференційних конструкцій із компаративом **краще**, пропозиції конструкцій з компаративом **скоріше (швидше)** не репрезентуються інфінітивом, а представляються фінітними дієсловами, зокрема теперішнього і майбутнього часу: *Вони* ***швидше*** *поділять наші шкури,* ***ніж*** *свої лани! [– стоїть гнівний поміж людьми і важкими словами прибиває райдужний димок мрій, як весняний дощ прибиває куряву]* (М. Стельмах); *Бабуся говорила тихо, І Михайло* ***швидше*** *угадував,* ***ніж*** *чув її слова* (В. Собко). Це пояснюється

© П. Б. Ткач, С. В. Мясоєдова, 2014

тим, що висловлення такого типу репрезентують етап прийняття рішення і не набувають того ступеню узагальнення, як висловлення з **краще.**

Пропозиції предикативних частин преференційної конструкції можуть репрезентуватися іменними лексемами, наприклад: *[*Герасим. *Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з віръовки?]* ***Краще*** *смерть,* ***ніж*** *така потеря!* (І. Карпенко-Карий), пор. : *Краще померти, ніж загубити*; ***Лучче*** *честь,* ***ніж*** *безчестя* (Номис), пор. : *Лучче бути чесним, ніж безчесним*;

Субстантивні лексеми, які в таких преференційних конструкціях репрезентують семантичні предикати, тобто є предикатними лексемами, мають віддієслівне або відад'єктивне походження і позначають ситуацію, дію, стан, процес та ін. На відміну від дієслів або прикметників, вони мають менші можливості в поширенні суб'єктними лексемами, тому останні в таких преференційних висловленнях, як правило, відсутні (хоча можуть репрезентуватися в попередньому контексті). Через це зміст цих висловлень набуває узагальненості: це стосується будь-кого. Узагальненість змісту преференційних висловлень із субстантивними лексемами, як і з інфінітивними, надає їм сентенційності [3, с. 47].

Як було показано, субстантивні лексеми у складі преференційних конструкцій можуть легко замінюватися дієсловами та прикметниками (дієприкметниками) в супроводі дієслова-зв'язки без будь-якої втрати смислових відтінків. Субстантивна лексема у складі предикативних частин преференційного висловлення може бути й не віддієслівного походження. У такому разі вона у своєрідний спосіб позначає ситуацію чи процес: а саме через позначення їх учасника. Такий спосіб репрезентації пропозитивного змісту описаний В. Г. Гаком [4], пор. : *Я запізнився через транспорт = Я запізнився через зупинку транспорту (погану роботу транспорту)*.

Так, у збірнику «Прислів'я та приказки» подається кілька варіантів одного прислів'я, наприклад: ***Краще*** *хліб з водою,* ***ніж*** *паляниця з бідою* (Прислів'я та приказки). У конструкціях такого типу легко встановлюється випущена предикатна лексема, що й дозволяє говорити про пропозитивність змісту предикативних частин і формування у висловленні преференційного значення, пор. : ***Краще*** *хліб їсти з водою,* ***ніж*** *[їсти] буханець з бідою* (Прислів'я та приказки).

Якщо для преференційних висловлень узагальненого змісту більш пристосованими є конструкції, що містять у предикативних частинах інфінітив або субстантивну лексему віддієслівного або відад'єктивного походження, у тому числі субстантивні лексеми на зразок **хліб, паляниця** у наведеному прикладі, то висловлення конкретної семантики вимагає іншого представлення пропозиції. У таких конструкціях пропозиції предикативних частин виражаються за допомогою особових, або дієвідмінюваних дієслів, а також за допомогою фінітних дієслів-зв'язок у сполученні з іменними формами. Головною семантичною ознакою таких реченнєвих структур є виражений взаємозв'язок дії з її виконавцем або слухачем – реальним або гіпотетичним. Цей взаємозв'язок здійснюється завдяки категорії особовості/безособовості [2, с. 157]. Категорія особовості відіграє важливу роль у преференційних конструкціях, оскільки вона співвідносить зміст висловлення з мовцем, адресатом або тим, хто не бере участі в ситуації мовлення, кожен із яких може бути семантичним суб'єктом: : *[*Захарко.... *А, це вже Василь повертається. Гаразд! Коли Василь винен перед тобою, Домахо, то]* ***швидш*** *ця хата завалиться,* ***ніж*** *ти вийдеш з неї!..* (М. Кропивницький).

Так, І особа однини дієслова (дієслова-зв'язки) вказує на те, що мовець є семантичним суб'єктом і здійснює вибір: *[Не буду я, сину, коритись чортзна-кому.] Краще [****я****]* ***піду*** *у люди та людям* ***поорюся*** *й* ***поклонюся****, ніж мені їй кланятись за шматок хліба, [що від тебе заробила]* (Панас Мирний).

Використання у преференційних конструкціях дієслів у формі ІІ та ІІІ особи відображає процес вибору «за іншого» («за інших»), тобто того, що буде робити слухач або інша особа. Це відповідає комунікативній настанові мовця як суб'єкта преференції спонукати слухача до здійснення вибору (його чи власного) або висловити побажання чи вимогу щодо іншої особи: *[*Катря. *Михайло! Ти мені дорікаєш?] О, краще б* ***ти*** *мене* ***вдарив*** *у груди, ніж почуть оте слово!* (М. Старицький).

Особові займенники у головній частині вживаються разом із фінітними формами й покликані позначати самого мовця – *я*, слухача (адресата) – *ти*, до якого звертається мовець, або іншу особу – *він*, про яку йдеться у висловленні.

Важливу роль в оформленні предикативних частин преференційних конструкцій відіграє модально-часовий план кожної з них, який корелює з особливостями семантики – із вираженням у висловленні преференційного значення. Оскільки, як зазначалося, ірреальність становить обов'язкову сему преференційного значення, модально-часовий план однієї або обох предикативних частин завжди ірреальний. Створенню певного об'єктивно-модального плану як передумови формування преференційного значення у структурі висловлення сприяє вживання способових дієслівних форм, а саме дійсного, умовного і наказового способів.

У системі способів дієслова ірреальні способи завжди протиставлялися реальному – дійсному – способу, основне значення якого – представлення дії як такої, що реально здійснюється (теперішній час), здійснилася (минулий час) або здійсниться (майбутній час). Під час дослідження було з'ясовано, що дієслова дійсного способу можуть сприяти вираженню ірреального за своєю природою преференційного значення. Так, аналіз довів, що пропозиції у складі преференційних конструкцій із компаративом **краще,** репрезентовані дієсловами дійсного способу, мають переважно форму майбутнього часу наприклад: *[*Павло. *Все пропало, розорився, знищив хазяйство, яке було, зостався без хати, без землі, і вертаться на глум, на сміх усій громаді!] Ні,* ***краще*** *я тут помру,* ***ніж*** *вернуся старцем додому* (І. Карпенко-Карий); *Але... секретар, бачиш, пуританин великий, боїться «обюрократитись» і* ***краще*** *приймакуватиме,* ***аніж*** *послухається поради... начальника будівництва* (І. Ле).

Предикатні лексеми в конструкціях такого типу різняться серед інших тим, що, виражені дієсловами у формі майбутнього часу, вони відображають ситуації вибору з метою майбутнього здійснення. Це пояснює

здатність форм майбутнього часу формувати значення преференційності й бути досить поширеним засобом його вираження. Форми майбутнього часу слугують комунікативній меті мовця повідомити про прийняте рішення, незалежно від того, має він намір його реалізовувати чи ні, наприклад: *[*Еней – Евандрові:*]... Так лучче в сажівці* ***втоплюся*** *І лучче очкурком* ***вдавлюся****, Ніж Турнові я* ***покорюсь*** (І. Котляревський).

Хоча дієслова дійсного способу майбутнього часу визнаються домінантним засобом створення модально-часового плану преференційних конструкцій, а на думку деяких дослідників [1, с. 235], – єдиним, аналіз преференційних конструкцій доводить, що вживання в їх структурі дієслів у минулому часі, хоча обмежене, але можливе.

Часовий план минулого частіше мають преференційні конструкції з компаративом **скоріше**, оскільки значення ймовірності, який надає висловленню компаратив **скоріше**, не може обмежувати представлення пропозиції тільки дієсловами майбутнього часу або умовного способу, наприклад: *Глянувши Пимону в очі, він* ***швидше*** *відчув,* ***аніж*** *зрозумів страшний намір і зблід* (А. Шиян).

Форма теперішнього і минулого часу дієслів уживається в конструкціях, у яких преференційне значення виражається за допомогою лексем **віддавати перевагу**, **воліти**. Це пов'язано з особливостями семантики таких конструкцій, а саме з тим, що в них повідомляється про здійснений вибір мовця, про прийняте рішення – в минулому або щойно в процесі розмови, наприклад: *За малим винятком, одружені діти (притому у всіх суспільних верствах)* ***воліють*** *жити окремо* (І. Вільде); *[Яскрава краса і, як наслідок, підвищена привабливість для хлопців, заважала дівчатам зосередитися на навчанні.] Серце Ніни Павлівни* ***віддавало перевагу*** *скромним дітям...* (Є. Кононенко). Це відрізняє їх від висловлень із компаративом **краще**, які є роздумом, на основі якого мовець або адресат лише може здійснити вибір і через це схильні до особових дієслів майбутнього часу.

Незважаючи на те, що преференційні конструкції дуже рідко служать засобом вираження спонукання, сполучення компаратива **краще** з предикатом, вираженим дієсловом наказового способу, є часто вживаними, однак у структурі своєрідно організованих конструкцій, наприклад: *[*Неофіт-раб. *Знаєш, не зважуся я жінки навертати на нову віру.]* ***Хай*** *вже* ***ліпше плаче*** *по чистих шатах та по панській хаті, ніж має плакати по чистоті душі своєї й тіла* (Леся Українка).

Уживання дієслів у формі наказового способу в преференційних висловленнях пов'язано з віднесеністю їх до модальності здійснення: *Хай* ***краще*** *згорить,* ***аніж*** *потрапить до ваших рук! [– і зірка, яку майстрував він з такою ніжністю і любов'ю,* ***спалахнула*** *від воскової свічки яскравим полум'ям]* (В. Собко). Преференційні конструкції, предикативні частини яких виражені дієсловами наказового способу, набувають спонукального значення і допускають препозицію підрядної частини: *Фото ні до чого не зобов'язує, – всміхнувся льотчик, – та все ж* ***краще*** *згадай і подивись,* ***ніж*** *подивись і згадай* (О. Гончар), пор. :... *ніж подивитись і згадати, краще згадай і подивись.*

Поширеність преференційних конструкцій із предикатами умовного способу, значення якого визначається як «вірогідний, можливий або бажаний процес, реалізація якого пов'язується з наявністю тих або інших додаткових умов» [5, с. 421], можна пояснити близькістю преференційної семантики до семантики оптатива: виражаючи дію ірреальну, бажану, що може бути здійсненою за певних обставин, дієслова умовного способу в контексті імперативної ситуації природно сприймаються як переважні:

*[*Отаман.... *Ти не по добрій волі... І бог простить, і Софрон вибачить, бо через твою упертість йому мука. Та мені так жаль Софрона, єй, правду кажу, що коли дальше будеш спритчаться, силою поведу тебе.*

Василина. *Ведіть, беріть!... Ріжте мене! Я буду кричать на все село, на весь двір, на всі горниці!] О,* ***краще*** *б я вродилася калікою, безокою, горбатою, кривою,* ***краще*** *б віспа скалічила мій вид,* ***ніж*** *мала уродитися хорошою на муку собі!* (І. Карпенко-Карий).

Уживання форм інфінітива надає преференційному висловленню значення ірреальності, що є основою формування модальності оптатива:

– [Пропала земля!

– Як пропала?

– Кажуть: суд одсудив...

Немов хто гострий ніж вгородив у серце старій Мотрі...]

– ***Краще*** *б мені, сину, в домовині лежати,* ***ніж*** *таку чутку чути! [– ледве вимовила Мотря крізь сльози]* (Панас Мирний);

Використання форм оптатива в преференційному висловленні зумовлене наявністю в семантичній структурі преференційного значення порівняльної оцінки, оскільки бажана ситуація оцінюється позитивно, тоді як небажана – негативно. На цій основі формується преференційне значення.

Таким чином, одним із важливих чинників формування преференційного значення в структурі висловлення є морфологічні механізми представлення пропозитивного змісту.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

2. Безпояско О. К. Граматика української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 335 с.

3. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.

4. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис / В. Г. Гак. – М. : Высш. шк., 1986. – 220 с.

5. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 494 с.

УДК 811.161.2'342.81.9

Т. Товкайло, Л. Довбня,
Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький

ПОЗИЦІЯ КІНЦЕВОГО ФОРМАНТА -ИК ТА ЙОГО ПОХІДНИХ ЩОДО СЛОВЕСНОГО НАГОЛОСУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті робиться спроба описати акцентні позиції кінцевих іменникових формантів сучасної української мови на матеріалі лексем чоловічого роду. Зауважується, що такі морфеми здебільшого віддають перевагу двом наголосовим позиціям: самі перебувають під наголосом або стоять за наголошеним складом. Об'єктом дослідження є український іменниковий суфікс ***-ик*** *та його похідні:* ***-ник***, ***-льник***, ***-івник***, ***-овник***, ***-еник***. *У мовознавстві до визначення статусу зазначених суфіксів існують різні підходи, які були враховані авторами під час аналізу вказаних формантів, що дало підставу висловити припущення щодо статусу самої інваріантної морфеми.*
Ключові слова: *формант, морфема, позиція, склад, наголос, дериватологія, іменник.*

В статье осуществляется попытка описать акцентные позиции конечных формантов имени существительного современного украинского языка на материале лексем мужского рода. Отмечается, что такие морфемы в основном отдают предпочтение двум ударным позициям: либо сами находятся под ударением, либо стоят за ударным слогом. Объектом исследования является суффикс украинских существительных ***-ик*** *и его производные:* ***-ник***, ***-льник***, ***-івник***, ***-овник***, ***-еник***. *В языкознании к определению статуса указанных суффиксов существуют различные подходы, которые были учтены авторами при анализе указанных формантов, что дало основание высказать предположение относительно статуса самой инвариантной морфемы.*
Ключевые слова: *формант, морфема, позиция, слог, ударение, дериватология, имя существительное.*

In the article we try to describe accent positions of the end noun formants of modern Ukrainian language on the basis of the lexemes in the masculine gender. It is noted that such morpheme mainly choose two stress positions: they are under stress or they follow the stressed syllable. The object of research is a Ukrainian noun suffix ***-ик*** *and its derivatives:* ***-ник***, ***-льник***, ***-івник***, ***-овник***, ***-еник***. *There are different approaches to the definition of the status of these suffixes in linguistics that have been taken into consideration by the authors in the analysis of these formants that gave grounds to make assumptions on the status of the invariant morpheme.*
Keywords: *formant, morpheme, position, syllable, stress, derivatology, noun.*

За останні десятиліття в мовознавстві утвердилася думка про вільний словесний наголос у східнослов'янських мовах та про залежність між морфемною будовою слова та наголосовими характеристиками суфіксів. У цьому аспекті дослідження акцентних характеристик прикметникових суфіксів уперше здійснила Н. Ф. Клименко [3], яка довела, що їм властива максимальна кількість позицій (5) щодо словесного наголосу. У поданій статті за її методикою робиться опис кінцевих іменникових суфіксів стосовно словесного наголосу.

Об'єктом дослідження є акцентуаційні особливості іменникового суфікса **-ик** та його похідних **-ник**, **-льник**, **-івник**, **-овник**, **-еник**.

Матеріал для дослідження взято з «Інверсійного словника української мови» [2], з якого виписані всі слова з цими суфіксами. За словником наголосів української літературної мови М. І. Погрібного уточнюємо наголос у слові. Поділ слова з даними суфіксами на морфеми подається за словником-довідником І. Т. Яценка [7]. Оскільки акцентні характеристики слів за різними словниками можуть мати розбіжності, перевіряємо наголос аналізованих слів ще й за тлумачним одинадцятитомним словником [6].

Мета дослідження – описати акцентні характеристики суфіксів.

У сучасній українській мові суфікс **-ик** багатозначний та омонімічний. необхідно розрізнювати три омонімічні суфікси **-ик**: **-ик**[1] */на/пліч/н/ик/*, **-ик**[2] */кóн/ик/* та **-ик**[3] */кіберне́т/ик/*. На виняткову продуктивність та багатозначність суфікса **-ик**[1] вказує М. А. Жовтобрюх: «На базі суфікса **-ик** шляхом перерозкладу прикметникових, дієприкметникових та іменникових основ виникає виняткової продуктивності суфікс **-ник**» [1].

Суфікс **-ик**[1] (з похідними) позначає осіб, тварин, предмети, рослини. Визначальною структурною рисою є його позиція після елементів **-н**, **-ен**, **-ан**, **-ян**, **-ів**, **-ов**, що належать твірним основам з ознаковою семантикою: *дека́д/н/ик, з/гу́б/н/ик, картопл/я́н/ик, криш/е́н/ик, срібл/я́н/ик, тан/е́ч/н/ик, фурго́н/н/ик, щоде́н/н/ик*.

Омонімічний до попереднього суфікса **-ик**[2] зі значенням демінутивності, часто супроводжуваним ще й відтінком пестливості, може стояти відразу після кореня та інших суфіксів: *гно́м/ик, до́м/ик, жба́н/ик, ко́н/ик, ло́м/ик, о́гн/ик, пі́вн/ик*. Іноді цей суфікс втрачає згадані словотвірні значення й тоді в нього підкреслено лише предметність: *пря́н/ик*.

Омонімічний запозичений суфікс **-ик/-ік** здебільшого позначає осіб за науковою та професійною діяльністю (*акаде́м/ік, біо/хі́м/ік, гео/бота́н/ік, кано́н/ік*) і рідко предмети (*дерев/опла́ст/ик, ела́ст/ик, пла́ст/ик*) та речовини (*анти/біо́/т/ик, нарко́т/ик*).

Наголосова характеристика суфіксів встановлюється відносно словесного наголосу [5]. Відомо, що останній визначається при складоподілі. Часто межі морфемного поділу і складоподілу не збігаються. Проте в даному випадку це не відіграє суттєвої ролі, оскільки найважливішою є констатація місця наголосу в слові та позиція суфікса щодо нього. З цієї ж причини не беруться до уваги відмінності в головному та другорядному наголосах складного слова.

Аналіз матеріалу здійснюємо за такою схемою:

1) розбиваємо кожне слово на склади, морфеми і протиставляємо наголоси;

© Т. Товкайло, Л. Довбня, 2014

2) уточнюємо, просте чи складне дане слово й водночас вказуємо на кількість складів у ньому;

3) фіксуємо позицію суфікса щодо словесного наголосу за допомогою таких ознак: а) стоїть відразу після наголошеного складу; б) розташований через один, два, …, n складів після наголошеного; в) є наголошеним;

4) вказуємо, яка з цих позицій є найбільш характерною для суфікса, отже, найбільш частотною в словах із даною морфемою;

5) перевіряємо, чи можливий у словах з аналізованими суфіксами паралельний наголос;

6) простежуємо, чи залежить акцентна характеристика морфем від довжини слова, що вимірюється кількістю складів у ньому, від належності його до простих (з одним) чи складних (з кількома) коренями;

7) зіставляємо акцентні характеристики суфікса **-ик** та похідних від нього суфіксів.

Існують різні підходи до визначення статусу суфікса **-ик**[1]**.** Так, згідно з думкою вченого Зденека Ф. Оліверіуса [4], суфікс **-ик** виступає не в ускладненому (за прийнятим нами тлумаченням) вигляді, а як низка окремих суфіксів, особливо в межах морфемного аналізу: **-н**, **-ик**, **-ник**, **-еник**.

«Конкретні значення цих чотирьох елементів заважають їх звести в одну морфему» [4], – зазначає вчений.

В інших працях із дериватології зустрічаємо інше трактування даної проблеми: **-ик, -ник, -еник-** вважаються складниками однієї афіксальної морфеми, наділеної однією словотвірною функцією [1]. Вивчаючи акцентуаційні характеристики суфікса **-ик**[1] та похідних від нього суфіксів, вважаємо за необхідне застосувати диференційований підхід до аналізу самого суфікса та вторинних похідних від нього суфіксів. Іншими словами, здійснюємо аналіз позицій кожного з них відносно словесного наголосу. Це уможливить порівняння первинного і вторинного суфіксів за акцентними ознаками, дасть змогу уточнити питання про статус самої інваріантної морфеми. Позицію аналізованої морфеми щодо наголосу можна зобразити схематично, відзначаючи склад під наголосом і позицію суфікса щодо нього. Коли в слові даний суфікс комплексний, його компоненти відділяються скісною лінією. Так, у слові *торпéдник* наголосова позиція суфікса **-ик**[1] характеризується схематично як: **ǒн/ик**, тобто відразу після наголошеного складу. Суфіксові **-ик**[1] властиві такі позиції:

1) ненаголошений суфікс **-ик**[1] може стояти після **-н**, що йде безпосередньо після наголошеного складу: **ǒн/ик (**800 одиниць): *асфáльт/н/ик, галантерéй/н/ик, торпéд/н/ик, порóм/н/ик, фургóн/н/ик, фанéр/н/ик, шúль/н/ик, що/квартáль/н/ик*;

2) суфікс **-ик**[1] перебуває під наголосом (78 слів зі схемою **ǒн/и́к**: *гірн/úк, двій/н/úк, коліс/н/úк, комір/н/úк, корін/н/úк, муч/н/úк, штаб/н/úк)*;

3) ненаголошений суфікс **-ик** стоїть через один склад після наголошеного (67 слів зі схемою **ǒǒн/ик**: *бýд/оч/н/ик, вýл/ич/н/ик, ре/генер/áт/ор/н/ик, тролéй/бус/н/ик, швúд/кіс/н/ик)*;

4) або через два склади **ǒ́ǒǒн/ик**: *вú/уч/ен/ик, хúм/о/род/н/ик*.

Матеріал показує, що найпоширенішою акцентною ознакою суфікса **-ик**[1] є його позиція після наголошеного складу.

Водночас виявлено дванадцять слів із суфіксом **-ик**[1]**,** що мають паралельний наголос. Позиція суфікса **-ик**[1] у цих словах визначається схемою **ǒн/ик.** Як бачимо, в одному слові реалізовано першу та другу наголосові характеристики (десять слів): *вóд/н/úк, мандр/íв/н/úк, мед/я́н/úк, тéм/н/úк, під/рúв/н/úк* та ін. У двох словах спостерігаємо схему **ǒǒ́н/ик**, у якій поєднані перша й третя позиції: *зá/всід/н/ик, с/пí/вá/н/ик*. Можливо, у такому співіснуванні найбільш характерної й часто реалізованої ознаки суфікса **-ик**[1] (відразу після наголошеного складу) та інших його ознак виявляється тенденція до вирівнювання наголосу в літературній мові. Простежимо, чи змінюється акцентна позиція суфікса **-ик**[1] залежно від того, після яких елементів він стоїть (**-ен**, **-ан**, **-ян**, **-отн**, **-изн**.., див табл.). Варто зазначити, що похідні іменники з суфіксом **-ик**[1] є віддієслівними й відприкметниковими утвореннями.

Зведена таблиця акцентних позицій суфікса -ик

-н	**н/ик** 800	**-ик** 78	**н/ик** 68	**н/ик** 1	матрац/н/ик дв/ій/ник
-ен	11	1	12	1	криш/ен/ик уч/ен/ик
-ан	4	1	0	0	вбірж/ан/ик піщ/ан/ик
-ян	6	12	4	0	вод/ян/ик картопл/ян/ик
-енн	3	0	0	0	с/мир/енн/ик спас/енн/ик
-отн	1	0	0	0	цинг/отн/ик
-изн	1	0	0	0	спів/віт/чин/ик
ів н/ик	0	32	1	0	руй/н/ів/н/ик
ав н/ик	1	0	0	0	кров/ав/н/ик
віддієсл. прикметник льник	229	0	15	0	утюж/и/льн/ик м’я/льн/ик

Омонімічному суфіксові **-ик**[2] із зменшено-пестливим значенням властиві такі позиції:

1) у 25 словах ненаголошений суфікс **-ик**[2] стоїть після ненаголошеного складу (після кореневої морфеми) **ǒик**: *лóм/ик, кóн/ик, сóм/ик, тóм/ик, фíльм/ик, шрáм/ик, штóрм/ик* та ін. ;

2) у двох словах **-ик**[2] наголошений (**ѹ́ик**): *кум/и́к, огн/и́к*. Похідні із суфіксом **-ик**[2] утворюються лише від іменників.

Омонімічний запозичений суфікс **-ик**[3]/**-ік** має свої акцентні характеристики. Загальна кількість відіменникових слів із ним становить 156 одиниць:

1) у 155 словах суфікс **-ик**[3]/**-ік** стоїть після наголошеного складу (**ѹ́ик/ік**): *астро/фі́з/ик, діабе́т/ик, лун/а́т/ик, кіберне́т/ик, рома́нт/ик, се́нт/ик, стати́ст/ик, хро́н/ік, хі́м/ік*;

2) в одному слові *єретик* цей суфікс є наголошеним. Як бачимо, найбільш характерною для омонімічних суфіксів (**-ик**[1], **-ик**[2], **-ик**[3]) є їх позиція після наголошеного складу. Варто зазначити, що різна кількість складів у слові не впливає на акцентні характеристики аналізованих суфіксів. Порівняємо для прикладу слова з різною складовою довжиною від двох до семи, що мають схеми наголосу **ѹ́н/ик**: *з/гу́б/н/ик, за/сту́п/н/ик, динам/і́т/н/ик, вул/е/вод/ді́ль/н/ик, вел/ик/о/розу́м/н/ик, пере/хрес/н/о/за/пи́ль/н/ик*.

З наведених прикладів видно також, що акцентні характеристики суфіксів **-ик**[1], **-ик**[2], **-ик**[3]/**ік** не залежать від того, до якого різновиду слів належить похідне – до простих чи кількакореневих складних.

У матеріалі дослідження значну кількість становлять слова із суфіксом **-ник**. Це 886 одиниць. Йому властиві такі акцентні позиції:

1) **-ник** стоїть після наголошеного складу – 631 одиниця. Схема прочитується в такий спосіб: **ѹ́ник**: *за/да́/ч/ник, лоб/о/грі́/й/ник, моги́ль/ник, одн/о/фамі́ль/ник, пневм/о/проб/і́й/ник* та ін. ;

2) даний суфікс наголошений (**ѹник**) – 103 слова: *душ/ни́к, крам/ни́к, пред/став/ни́к, про/від/ни́к, чагар/ник* та ін. ;

3) розташовані через склад до наголошеного (**ѹ́ѹник**) 43 одиниці: *вулкан/із/а́т/ор/ник, дв/а/дцят/и/п'ят/и/ти́сяч/ник, чорн/о/соро́ч/еч/ник* або через два склади до наголошеного (**ѹ́ѹѹник**) два слова: *анці́/болот/ник, па́порот/ник* та ін.

Зауважимо, що найважливішою акцентною позицією суфікса **-ник**, як і суфіксів **-ик**[123], є його позиція після наголошеного складу. У 886 словах зустрічається **-ник**, що стоїть після морфем **-ів-**, або **-ов-**.

Спробуємо простежити, чи змінюють останні наголосову характеристику суфікса **-ник**. невелику за кількістю групу становлять слова із складним суфіксом **-ів/ник**. Це 64 одиниці, що займають такі акцентні позиції:

1) даний суфікс **-ник** наголошений (**ѹ́ник**) – 60 слів: *вірш/ів/ни́к, госп/прац/ів/ни́к, коч/ів/ни́к, машин/о/буд/ів/ник* та ін. ;

2) суфікс **-ник** стоїть після наголошеного складу (**ѹ́ник**) – чотири одиниці: *бариш/і́в/ник, зам/і́в/ник, числ/і́в/ник, щедр/і́в/ник*. Суфікс **-ов/ник** охоплює 27 слів, при чому акцентні позиції даного суфікса не збігаються з характеристиками суфікса **-ів/ник** щодо кількості реалізацій. У нього переважає позиція після наголошеного складу (**ѹ́ник**) у 24 словах: *за/буд/о́в/ник, сан/о́в/ник, труд/о́в/ник, пере/слід/о́в/ник, під/полк/о́в/ник* та ін. Лише в трьох словах суфікс **-ник** наголошений (**ѹ́ник**): *віст/ов/ни́к, пол/ов/ни́к, стол/ов/ни́к*. Як бачимо, між собою акцентні позиції суфіксів **-ов/ник** та **-ів/ник** перебувають у відношенні додаткової дистрибуції. Порівняно із суфіксом **-ник**, що стоїть після інших морфем, вторинний суфікс **-о́вник** реалізує найхарактернішу його позицію після наголошеного складу, а **-івник** – його другу за кількістю реалізацій позицію – під наголосом (**-івни́к**).

Шістнадцять слів із суфіксом **-ник** мають паралельне наголошення, при якому співіснують схеми (**ѹни́к** та **ѹ́ник**): *бере́з/ни́к, за/ка́з/ни́к, захи́с/ни́к, не́від/ни́к, пла́т/ни́к*. У двох словах реалізуються схеми **ѹ́ѹник** та **ѹѹник**: *бе́сі́д/ник, до́ві́д/ник*.

Наслідки аналізу свідчать про те, що найпродуктивнішою акцентною ознакою суфікса **-ник** є його позиція після наголошеного складу. Саме вона реалізується поряд з іншими в словах із паралельним наголосом. Зазначимо, що за матеріалами дослідження довжина слова в складах не впливає на акцентуаційну позицію суфікса **-ник**, не змінюється вона також від належності слова до простих чи складних: *сто́вп/ник, моги́ль/ник, пере/смі́/ш/ник, гранат/о/ме́т/ник, фальш/ив/о/моне́т/ник*.

В аналізованому матеріалі засвідчено 108 слів із вторинним суфіксом **-льник**, що є віддієслівними утвореннями. Найбільш часто реалізованою ознакою його є позиція після наголошеного складу, у якому перебувають тематичні дієслівні суфікси **-а**, **-и**, **-і** (93 одиниці) **ѹ́льник**: *с/по/від/а́/льник, руб/и́/льник, о/гляд/а́/льник, об'/єдн/а́/льник, топ/и́/льник, бол/і́/льник, гов/і́/льник, волод/і́/льник* та ін. Цей суфікс стоїть через склад після наголошеного у восьми словах (**ѹ́ѹльник**): *ві́ш/а/льник, ма́з/а/льник, пла́к/а/льник* та ін. В одному слові суфікс **-льник** стоїть через два склади після наголошеного (**ѹ́ѹѹльник**): *об/в'я́/зу/ва/льник*. Різна кількість складів у слові не впливає на акцентні характеристики й цього суфікса: *мор/и́/льник, золот/и́/льник, базар/ува́/льник, пил/о/на/різ/а́/льник*. Завжди наголошену позицію займає ускладнений суфікс **-івни́к** (16 одиниць зі схемою (**ѹ́івни́к**): *буряк/івни́к, звір/івни́к, коз/івни́к, крол/івни́к, кур/івни́к*) та суфікс **-овник** (у трьох словах, де він займає першу (одне слово) та другу акцентні позиції (два слова): *вой/овни́к, вол/о́вник, об/пил/о́вник*).

Зазначимо, що різна кількість складів у слові та належність до простих чи складних також не впливають на акцентні позиції суфіксів: *віст/івни́к, буряк/івни́к, кукурудз/івни́к*. Складний суфікс **-еник** у 10 словах займає такі акцентні позиції:

1) стоїть після наголошеного складу (**ѹ́еник**) – 6 одиниць: *без/сере́бр/еник, кре́сл/еник, мол/и́/тв/еник, сре́бр/еник* та ін. ;

2) сам наголошений (**ѹе́ник**) – три одиниці: *ма/корж/е́ник, пух/к/е́ник, перв/о/свящ/е́ник*;

3) стоїть через склад після наголошеного (**ѹ́ѹеник**) – одне слово: *мол/и́/тв/еник*.

Як бачимо з дослідженого нами матеріалу, найважливішою акцентною позицією суфікса **-ик**[1] та похідних від нього суфіксів **-ник**, **-льник**, **-еник** є позиція після наголошеного складу, що засвідчена в 1560 словах. Це дозволяє висловити припущення про те, що первинні суфікси у складі вторинних (і першого **-ник**, і друго-

го ступенів **-івник**, **-овник**) зберігають свою найхарактернішу акцентологічну ознаку. Найбільша кількість наголосових позицій спостерігається в первинного суфікса **-ик**[1] [4] та похідного від цього суфікса без нових вокальних звуків **-ник** [4]. У решти похідних суфіксів кількість цих позицій менша: в **-еник** – три, **-івник** – одна, **-овник** – дві. Найменш реалізованою акцентуаційною ознакою первинного суфікса **-ик**[1] та вторинних від нього **-ник**, **-льник** є позиція через два склади після наголошеного (трапляється в п'яти словах). Вона зовсім не характерна для суфіксів **-івник**, **-овник**, **-еник**. Наголошення самого суфікса **-ик**, **-ник** належить до їх активних акцентних позицій, а в суфікса **-овник** вона є єдиною.

Паралельний наголос зовсім не притаманний словам із суфіксами **-ик**[2] та **-ик**[3] / **-ік**, **-івник**, **-овник**, **-еник**, проте властивий словам із суфіксами **-ик**[1] та **-ник**, де їх акцентні позиції збігаються.

Порівняно з **-ик**[1] омонімічні йому суфікси **-ик**[2] [2] зі значенням демінутивності та запозичені **-ик**[3]/**-ік** на позначення осіб за родом діяльності мають меншу кількість на голосових позицій [1]. Найхарактернішою для них акцентуаційною ознакою є позиція після наголошеного складу, що споріднює їх із суфіксом **-ик**[1]**.** На відміну від нього у двох омонімічних суфіксах **-ик**[2] та **-ик**[3]/**-ік** наголошення самого суфікса є рідко реалізованою ознакою (спостерігається всього в трьох словах).

Література:

1. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища школа, 1972. – 403 с.

2. Інверсійний словник української мови / відп. ред. С. П. Бевзенко. – К. : Наукова думка, 1985. – 812 с.

3. Морфемна структура слова / Т. О. Грязнухіна, Н. Ф. Клименко, Л. І. Комарова, М. П. Муравицька, М. М. Пещак. – К. : Наукова думка, 1979. – 336 с.

4. Оливериус З. Ф. Морфемы русского языка. Частотный словарь / З. Ф. Оливериус. – Прага : UniverzitaKarlova, 1976. – 198 с.

5. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови / М. І. Погрібний; за ред. І. О. Варченка. – К. : Радянська школа, 1964. – 604 с.

6. Словник української мови в 11-ти томах. – Т. 4 / ред. А. А. Бурячок, П. П. Доценко. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.

7. Яценко І. Т. Морфемний аналіз : словник-довідник (у 2-х томах) / І. Т. Яценко; за ред. Н. Ф. Клименко. – К. : Вища школа, 1980–1981.

УДК 81-114:81'36

О. О. Туришева,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ

МОРФОЛОГІЧНИЙ КРИТЕРІЙ У ВИДІЛЕННІ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті описано основні принципи застосування морфологічного критерію у класифікації частин мови. На прикладах частиномовних класифікацій представлено переваги та недоліки його використання як провідного критерію класифікації частин мови.
Ключові слова: *частини мови, критерії класифікації, морфологічний критерій.*

В статье описано основные принципы применения морфологического критерия для классификации частей речи. На примерах частеречных классификаций представлено преимущества и недостатки его использования в качестве ведущего критерия классификации частей речи.
Ключевые слова*: части речи, критерии классификации, морфологический критерий.*

This thesis describes the principle of morphological classification of parts of speech. The advantages and disadvantages of its use as a main criterion of classification of parts of speech are presented on the examples of various classifications.
Key words*: parts of speech, criteria of classification, morphological criterion.*

Представлена стаття відкриває низку публікацій, присвячених детальному розгляду основних критеріїв виділення частин мови: морфологічному, синтаксичному та семантичному. На перший погляд це питання може здатися всебічно та ґрунтовно дослідженим, але різноплановість існуючих підходів до класифікації частин мови знову привертає до себе увагу дослідників. Так, використання різних критеріїв частиномовної класифікації (наприклад, морфологічний – Г. Глінц, П. Гальман, семантичний – В. Юнг, Е. Гентшель та Г. Вейдт, синтаксичний – Г. Гельбіг та Й. Буша, У. Енгель) призводить до абсолютно різних результатів: кількість частин мови у Глінца – 5, у Енгеля – 16, у Бергенгольтц/Шадер – 51 і т. п.

Крім цього, нові наукові парадигми, новітні напрямки досліджень, спонукають до розгляду, здавалось би, відомих та фундаментально опрацьованих питань під новим кутом зору. А неоднозначність та суперечливість результатів таких досліджень автоматично надає проблемі класифікації частин мови гриф «актуальності».

Метою публікації є опис основних принципів застосування морфологічного критерію у виділенні та класифікації частин мови, а також встановлення переваг та недоліків у його використанні як провідного критерію класифікації частин мови.

Загальні принципи застосування морфологічного критерію у виділенні частин мови у різних граматистів суттєво не відрізняються, тому для їх опису та аналізу достатньо навести кілька класифікацій, які допоможуть описати та унаочнити ці принципи. З огляду на обмежений обсяг публікації далі пропонується детальна характеристика двох найбільш відомих класифікацій частин мови (на матеріалі німецької мови), визначальним для яких є застосування морфологічного критерію. Така характеристика видається нам достатньою для того, щоб мати змогу зробити об'єктивні висновки.

Автори **Duden-Grammatik** 2009 (під ред. К. Кункель-Разум та Ф. Мюнцберг) розрізняють лексичні та синтаксичні частини мови. Перші є предметом вчення про слово (Wortlehre), тобто морфології, а другі – вчення про речення (Satzlehre), тобто синтаксису.

В межах лексичних частин мови (lexikalische Wortarten) або класів лексем (Lexemklassen) представлено такі **п'ять частин мови**: дієслово (дієвідмінювання за особою, числом, зміна за часовими формами, способами, станами), іменник (відмінювання за числом, відмінком; має фіксований рід), прикметник (семантично обмежена компарація, відмінювання за родом, числом, відмінком), артикль/займенник (відмінювання за особою (частково), числом, родом, відмінком) та нефлективні (незмінні) частини мови (прислівник, частка, прийменник, юнктор) [1, с. 132–133]. В основу цієї класифікації покладено **морфологічний** критерій.

Далі П. Гальман (автор підрозділів «Was ist ein Wort?», «Grammatische Proben», «Die flektierbaren Wortarten» (крім «Das Verb»), «Der Satz») наголошує на тому, що: «Man kann auch den einzelnen Flexionsformen (syntaktischen Wörtern) von Lexemen eine Wortart zuschreiben; man spricht dann von der syntaktischen Wortart» [1, с. 133]. При цьому він зазначає, що зазвичай приналежність до певної частини мови лексичного та синтаксичного слова співпадає.

Як виключення наводиться приклад *der bellende Hund*, де *bellend* характеризується як «ад'єктивно вжита вербальна форма» (adjektivisch gebrauchte Verbform) [1, с. 134]. Таке визначення жодним чином не дає нам відповідь на питання, до якої ж частини мови належить *bellend* – дієслова чи прикметника. Також незрозумілою залишається частиномовна приналежність *Neue* у фразі *der Neue* – субстантивна форма іменника (substantivische Adjektivform) [1, с. 134], тобто як лексична частина мови – це прикметник (тому що відмінюється як прикметник), а як синтаксична – є ядром номінальної фрази, а, отже, іменником.

Беручи за основу морфологічний критерій, П. Гальман вбачає необхідність застосування синтаксичного критерію для виокремлення підтипів в межах двох частин мови: артиклів/займенників та незмінних частин мови. Тобто в межах двох зазначених *лексичних* частин мови можна виділити *синтаксичні* частини мови, при цьому в залежності від контексту деякі форми можуть належати до різних синтаксичних частин мови [1, с. 134]:

(1) *Interrogativpronomen:* ***Was*** *hat Anna vor?*
Relativpronomen: Ich schrieb mir auf, ***was*** *mir noch fehlte.*

© О. О. Туришева, 2014

*Indefinitpronomen: Otto hat noch **was** zu erledigen.*
(2) *Subjunktion: **Während** du das Geschirr abwäschst, kontrolliere ich, ob der Fernseher noch funktioniert.*
*Präposition: **Während** des Sommers herrscht hier feuchtes, aber nicht allzu warmes Wetter vor.*
(3) *Adverb: **Damit** ist sie zufrieden.*
*Subjunktion: ..., **damit** sie zufrieden ist.*

Частиномовна омонімія стосується, як показано на прикладах, і змінних і незмінних частин мови. Ця проблема є досить важливою, для когось навіть принциповою, адже її вирішення уможливить створення більш уніфікованої та позбавленої такої кількості винятків класифікації. Важливим кроком на шляху до розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, може стати розмежування ядра, периферії та всіх можливих винятків в рамках кожної частини мови.

Щодо критеріїв визначення незмінних частин мови, то професор Дамаріс Нюблінг (авторка підрозділу «Die nicht flektierbaren Wortarten») зазначає, що найважливіший класифікаційний критерій полягає у функціях, які вони виконують. Тобто на перше місце виступає **синтаксичний критерій**, який пропонується деталізувати таким чином: позиція в реченні; здатність бути членом речення; здатність мати керування; здатність з'єднувати речення; можливість опущення без втрати граматичної коректності всього речення [1, с. 567].

Таким чином, Duden-Grammatik при визначенні частин мови керується двома принципами: спочатку встановлюється приналежність слова до однієї з п'яти лексичних частин мови (лексичного класу), а потім, якщо слово належить до класу артиклів/займенників або незмінних частин мови, визначається його підтип – синтаксична частина мови.

Загалом представлена в Duden-Grammatik класифікація частин мови має такий схематичний вигляд:

Wortklassen (Lexemklassen)
I. veränderbar (flektierbar):
1) nach Tempus (konjugierbar): **Verb (1)**
2) nach Kasus (deklinierbar):
2. 1) mit festem Genus: **Substantiv (2)**
2. 2) mit variablem Genus:
2. 2. 1) steigerbar (komparierbar): **Adjektiv (3)**
2. 2. 2) nicht steigerbar: **Pronomen (4)** (als Pronomen und als Artikelwort)
II. unveränderbar (nicht flektierbar): Nichtflektierbare (5).

Оригінальну класифікацію частин мови, відому як «Fünf-Wortarten-Lehre», запропонував швейцарський мовознавець **Ганс Глінц.** Вона базується виключно на **формальних критеріях** (критерій змінності / незмінності та виду флексії), як одиниця класифікації розглядається **лексема**. Класифікація представлена у вигляді схеми [у 2, с. 24]:

Wörter (Lexeme)
I. flektierbar
1) konjugierbar (insbesondere Tempus): **Verb (1)**
2) deklinierbar (insbesondere Kasus)
2. 1) festes Genus: **Nomen/Substantiv (2)**
2. 2) variables Genus
2. 2. 1) steigerbar, 2 Fexionsreihen: **Adjektiv (3)**
2. 2. 2) nicht steigerbar, 1 Fexionsreihe: **Begleiter** oder **Stellvertreter (4)** (Artikel oder Pronomen)
II. nicht flektierbar: Partikel (5).

Відповідно до представленої схеми первинним є критерій змінності / незмінності, вторинним критерій виду флексії. Далі автор субкласифікує частки, до яких відносить прийменники, сполучники, вигуки та прислівники, та займенники / артиклі, які охоплюють 10 підтипів: означений артикль, неозначений артикль, означені числові займенники, особові займенники, зворотні займенники, відносні займенники, присвійні займенники, вказівні займенники, неозначені займенники, питальні займенники.

Насправді, виключно морфологічною класифікацію Г. Глінца не можна назвати, адже для виділення субкласів він використовує частково семантичний та синтаксичний критерії, пояснюючи, наприклад, що допоміжні дієслова слугують для утворення часових форм, модальні – для зміни висловлювання, конкретні іменники позначають предмети, а абстрактні – думки [у 2, с. 24].

На жаль, система класифікації Г. Глінца не може чітко визначити приналежність окремих лексем до певної частини мови. Так, відповідно до поданої схеми прикметник *stumm* насправді є супровідним словом, а такі слова, як, наприклад, *etwas, man, alles* – частками, а не займенниками. Крім цього, представлена класифікація ускладнює подальшу більш детальну диференціацію часток, які представляють досить розгалужену систему слів різних класів: пор., gestern, bestimmt, weil, während, an, also, bestimmt, oh!, pfui! – всі належать до однієї частини мови.

Питання приналежності прислівників до групи незмінних частин мови також є спірним, адже в німецькій мові існують прислівники, які підлягають компарації, наприклад, bald – eher – am ehesten, oft – öfter – am öftesten. Ще Л. В. Щерба зазначав, що: «Отнюдь не следует считать признаком служебных слов их неизменяемость, так как некоторые служебные слова изменяются …» [3]. Якщо мовознавці спромоглися виділити в рамах числівника «Zahladjektiv», «Zahlpronomen», «Zahlsubstantiv» та «Zahladverb», нівелювавши при цьому саму частину мови «числівник», чому ж тоді не можна зробити теж саме з прислівником. Хоча варто відзначити, що така практика, по-перше, може мати негативні наслідки, а по-друге, не є можливою при застосуванні морфологічного критерію.

Отже, зважаючи на викладене вище, до основних недоліків використання морфологічного критерію як провідного можна віднести: велику кількість спірних моментів, недостатність по відношенню до нефлективних слів, неможливість подолання частиномовної омонімії. Останнє більше стосується не самого критерію, а використання лексеми як класифікаційної одиниці. Лексема є незручною для класифікації, тому що вимагає численних роз'яснень та посилань на синтаксичні можливості використання. Це, до речі, стосується не лише проблеми розпізнавання частиномовних омонімів, а і розмежування прикметників та прислівників.

Безперечно морфологічний критерій має ряд суттєвих переваг. На наш погляд, найсуттєвішим аргументом, який свідчить на користь застосування саме морфологічного критерію, є формалізованість, простота побудови та логічність використання, що, в свою чергу, робить його актуальним для процесу викладання головним чином для тих, хто вивчає мову як іноземну (особливо в тих випадках, коли частиномовна система рідної та іноземної мови суттєво відрізняються).

Морфологічний критерій як такий заслуговує на увагу і не може нехтуватися при визначенні певних класів слів, але, зважаючи на викладені вище аргументи, він не може бути провідним. Адже, якщо навіть для «синтетично-аналітичної» (індекс синтетичності становить від 1,9 до 2,11) німецької мов він не завжди є релевантним, то як тоді його використовувати в рамках аналітичних мов.

Література:

1. Duden – Die Grammatik: unentbehrlich für richtiges Deutsch; / hrsg. von der Dudenredaktion. [Red. Bearb. : Kathrin Kunkel-Razum... Autoren: Peter Eisenberg...]. – 8., überarb. Aufl. – Mannheim, Wien, Zürich : Dudenverlag, 2009. – 1343 S.

2. Ramers K.-H. Einführung in die Syntax / Karl-Heinz Ramers. – 2. Auflage. – Paderborn : Wilhelm Fink Verlag, 2007. – 147 S.

3. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке // Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – М. : УРСС Эдиториал, 2004. – 432 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://superlinguist.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=356:2010-09-10-08-48-45&catid=2:2009-11-23-13-32-25&Itemid=5#index

УДК 811.161.2'367,335,2

Н. Г. Фарина,
Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів

ЗАЙМЕННИКОВО-ОЗНАЧАЛЬНІ РЕЧЕННЯ У СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ ПОВІСТІ «ЗАХАР БЕРКУТ» І. Я. ФРАНКА

У статті проаналізовано особливості функціонування складнопідрядних речень з підрядними займенниково-означальними, які були виявлені у повісті І. Я. Франка «Захар Беркут» (1883). Перелічено мовні явища, якими вони ускладнені. Виявлено способи розташування залежних частин щодо головних, а також сполучні засоби, за допомогою ці частини приєднуються.

Ключові слова: *складнопідрядні речення з підрядними займенниково-означальними, сполучні засоби, корелятивна пара.*

В статье проанализированы особенности функционирования сложноподчиненных предложений с придаточными местоименно-определительными, которые были обнаружены в повести И. Франко «Захар Беркут» (1883). Перечислены языковые явления, которыми они осложнены. Выявлено способы расположения зависимых частей относительно главных, а также соединительные средства, с помощью эти части присоединяются.

Ключевые слова: *сложноподчиненные предложения с подрядными местоименно-определительными, соединительные средства, коррелятивная пара.*

The article deals with the specificity of operation of the complex sentences with pronoun-attributive subordinate clauses, which were found in the story Ivan Franko «Zahar Berkut» (1883). Author concentrate attention on phenomens, they are complicated. It was also revealed location of dependent parts and conjunctive means which were joining these parts.

Key words: *complex sentences with pronoun-attributive subordinate clauses, conjunctive means, correlative pair.*

Дослідження особливостей творів окремого знакового письменника – важливий матеріал для встановлення основних закономірностей розвитку мови на певному етапі. Проза І. Я. Франка багата на різноманітні синтаксичні способи відображення авторського ідейно-тематичного задуму, одними з найяскравіших серед яких є складнопідрядні речення атрибутивної семантики. У займенниково-означальних реченнях вона виражається специфічно, адже опорний елемент не має конкретного змістового наповнення. Р. О. Христіанінова трактує речення, в яких головній частині опорним компонентом виступають займенники, як особливий структурно-семантичний тип – **катафоричні** складнопідрядні речення, бо катафора – «семантико – синтаксичне явище встановлення лексичної або преференційної тотожності займенника з його вербальним відповідником, який перебуває у наступному контексті» [4, с. 91]. Цим зумовлена необхідність залежної частини, яка, крім значеннєвих означальних відтінків, уточнює, пояснює, про що йдеться, містить цілком нову інформацію про співвідносні елементи.

У структурі складнопідрядних речень з підрядними атрибутивної семантики займенники можуть виконувати дві функції – співвідносних слів у головній частині і сполучних засобів у підрядній, будучи при цьому повноцінними елементами синтаксичної організації кожної з частин складного речення. Саме тому в межах логіко-граматичної класифікації окремої групи вони не складають, адже в основі такого поділу – співвіднесеність підрядної частини з певним членом речення в головній.

О. Є. Вержбицький [2, с. 408] у колективній монографії «Курс сучасної української літературної мови», аналізуючи особливості підрядних означальних речень, згадує про співвідносні слова, називаючи їх вказівними. Він наголошує на їхній дейктичній функції, а також на можливості розкриття змісту цих одиниць підрядними реченням.

У повісті «Захар Беркут» засвідчено 28 елементарних (53, 8 %) та 24 (46, 2 %) неелементарні складні синтаксичні структури, у складі яких є займенниково-означальні підрядні частини. У 8 неелементарних реченнях виявлено дві і більше залежні займенниково-означальні частини. Вони характеризуються різними особливостями формального та змістового зв'язків.

У головних частинах поліпредикативних структур наявні опорні слова, зміст яких розкривають залежні частини. У ролі корелятів, засвідчених у займенниково-означальних реченнях повісті, найчастіше виступають вказівні займенники **той (та, те, ті)** – 48, 8%; **такий (така, таке, такі)** – 17, 1 %; означальні займенники **весь** – 19, 5 %; **кождий** – 4, 9 %, наприклад: *На становищі супроти звіра були два околичних бояри, з тих,* ***що то найголосніше перехвалювалися і хотіли перед усіми показатися мисливцями*** [3, с. 16]. – *Нічого злого я не сказав тобі, боярине,– нічого такого,* ***що би приносило нечесть тобі або твоїй доньці*** [3, с. 38]. *От так буде кождому,* ***хто поважиться торкнути мене чи рукою, чи словом*** [3, с. 69].

Решта 9, 7 % – це одиничні випадки уживання в ролі опорних слів елементів **один з них** (розподільно-видільна семантика), **один** (семантичний відповідник неозначеного займенника **якийсь**), заперечного займенника **ніхто**, неозначеного займенника **хтось**, наприклад: *За тим не зупиняючись ані на хвильку і не даючи ворогам часу до намислу, медвідь кинувся на одного з них,* ***що саме стояв на його протоптаній стежці*** [3, с. 16]. – *Браття, – говорив він, – відай, прийдеться нам погибати, бо на рятунок слаба надія, а монголи, се знайте наперед, не пощадять нікого,* ***хто дістанеться в їх руки****, так, як не пощадили наших ранених товаришів* [3, с. 108]. *Тут є хтось,* ***що потребує твоєї помочі*** [3, с. 182].

У творі виявлено одне речення, де опорний елемент – співвідносне слово – опущений, але з контексту та змісту всієї конструкції здогадуємося про його необхідність. Саме тому речення *Щаслив,* ***кому судилося жити в ті дні!*** [3, с. 184] зараховуємо до займенниково-означальних, хоча не всі мовознавці погоджуються з таким твердженням [5, с. 271].

© Н. Г. Фарина, 2014

Опорні слова разом зі сполучними засобами утворюють корелятивні пари: **той – що** (26, 8 %), **весь – що** (14, 6 %), **той – хто** (9, 8 %), **той – котрий** (7, 3 %), **такий – який** (7, 3 %), **такий – котрий** (4, 9 %), **кождий – хто** (4, 9 %), **весь – хто** (4, 9 %), **такий – що** (4, 9 %), наприклад: *Вони живо дрюками поспихали тих нещасних у воду, а тих,* ***що опиралися****, позшибали стрілами та списами* [3, с. 176]. ***Хто мені при такім ділі нагадає про нього****, той стає в союзі з батьківським серцем проти мого розуму* [3, с. 149]. *Доля звичайно тих найвище підносить,* ***котрих думає найнижче зіпхнути*** [3, с. 39]. *Сей ланцюг – то наш руський рід, такий,* ***який вийшов з рук добрих, творчих духів*** [3, с. 55]. *Твій батько не таку силу виведе проти них, а таку,* ***проти котрої ніяке військо не встоїть*** [3, с. 138]. *Той монах умів чудово лічити рани і брався навчити своєї штуки кождого,* ***хто проживе з ним рік у добрій злагоді і покажеться йому чоловіком щирого серця й чистої душі*** [3, с. 44]. *– Беріться за линви, всі,* ***хто може досягнути!*** [3, с. 153]. *– Максимове слово таке,* ***що воно не має сили в устах іншого;*** *тілько як він сам може сказати його, воно має силу* [3, с. 140].

Решта 14, 6 % корелятивних пар – це випадки функціонування таких елементів, як **один з них – що**, **один – що**, **ніхто – хто**, **той – який**, **хтось – що** (по 3, 95 %): *За тим не зупиняючись ані на хвильку і не даючи ворогам часу до намислу, медвідь кинувся на одного з них,* ***що саме стояв на його протоптаній стежці*** [3, с. 16]. *Та ось один,* ***що стояв серед шляху****, мов на сторожі, дав знак трубою, і в повній зброї всі дружинники стали в ряд перед боярським домом, піднявши списи, нап'явши луки, мов до битви* [3, с. 97]. *– Браття,– говорив він, – відай, прийдеться нам погибати, бо на рятунок слаба надія, а монголи, се знайте наперед, не пощадять нікого,* ***хто дістанеться в їх руки****, так, як не пощадили наших ранених товаришів* [3, с. 108]. *Валом котилася вода горі долиною, якраз у противнім напрямі від того,* ***в якім плила відвіку*** [3, с. 163]. *Тут є хтось,* ***що потребує твоєї помочі*** [3, с. 182].

Підрядні частини займенниково-означальних речень майже не зазнають ускладнень формальними елементами. Лише у 10 реченнях залежні частини містять однорідні члени, які дещо порушують прозорість змістових відношень та вносять додаткову інформацію у речення. Наприклад: *Зимний піт виступив на чолі Мирослави; вона бачила, що тепер настала рішуча хвиля, що на тій вузькій кам'яній плиті мусить розігратися боротьба на життя і смерть і що того буде побіда,* ***хто зможе вдержатися на тім становищі й зіпхнути з нього противника*** [3, с. 21]. *Все,* ***що він робив, що говорив, що думав****, те робив, говорив і думав він з поглядом на добро і хосен інших, а поперед усього громади* [3, с. 43]. В одному реченні засвідчено використання відокремленої обставини, вираженої порівняльним зворотом: *Та ось один,* ***що стояв серед шляху****,* ***мов на сторожі,*** *дав знак трубою, і в повній зброї всі дружинники стали в ряд перед боярським домом, піднявши списи, нап'явши луки, мов до битви* [3, с. 97].

Підрядна частина щодо головної найчастіше розташована у постпозиції (56, 8 %). Наприклад: *Максим найдужче рад був тому, що його побоювання не справдилося, що йому не довелось перед очима Мирослави поборювати її батька і прогонювати на незвісні шляхи ту,* ***з котрою рад би був ніколи не розстатися*** [3, с. 99]. Рідше залежна частина розташована в інтерпозиції – 25 %, наприклад: *Але ті,* ***що захотять опиратися його силі****, буду. ть нещадно роздавлені, як хробаки під колесами воза* [3, с. 103]. Препозиційне розташування підрядної частини щодо головної становить 18, 2 %: ***Хто хоч хвилю зазнав неволі****, той зазнав гіршого, ніж смерть* [3, с. 136].

Поліпредикативні одиниці з кількома підрядними слугують інструментом точнішого відтворення дійсності та деталізації словесної характеристики умов спілкування. Жанр тексту визначає не лише кількісне співвідношення різних видів підрядних речень, але й особливості функціонування у ньому різноманітних комбінацій поліпредикативних одиниць різної семантики однорідного, неоднорідного чи послідовного розташування. Крім того, І. Я. Франко будує складнопідрядні речення нерозчленованої структури в поєднанні з іншими видами підрядних речень.

У тексті повісті засвідчено 8 випадків, де в одній структурі поєднано кілька підрядних займенниково-означальних частин. Однорідна супідрядність засвідчена у 4 реченнях, залежні частини містять однакові сполучні засоби і однобічно розкривають співвідносне слово, наприклад: *Любо було глядіти на ті здорові, рум'яні лиця, розігріті мужньою відвагою і гордим почуттям того, що їм прийдеться заступати своїми грудьми все,* ***що найдорожче у них на світі, що на їх оружжя вложено велике діло*** [3, с. 118]. *Хоч і як ненависний був йому боярин, але все-таки він був вітцем тої,* ***котра мов чаром опанувала його серце і його мислі, за котру він віддав би був життя*** [3, с. 69]. Неоднорідна супідрядність виявлена у 3 таких поліпредикативних одиницях: *Думка поета летить у ті давні часи, оживляє давніх людей, а* ***в кого серце чисте і щиро-людське чутє****, той і в них побачить своїх братів, живих людей, а в житю їх, хоч і як неподібнім до нашого, догляне не одно таке,* ***що може бути пожадане і для наших «культурних» часів*** [3, с. 6]. *Порядки тоті не в'яжуть і громаду, а тілько додають їй сили і власти для охорони всього,* ***що добре і хосенне,*** *а для знищення всього,* ***що зле і шкірне*** [3, с. 56].

Одне речення на зовнішньому рівні містить 3 змістові блоки, у двох з яких засвідчено використання займенниково-означальних залежних частин: *Ті з потопаючих,* ***що стояли ззаду, ближче несхибної водяної смерті****, тислися наперед; ті,* ***що стояли при самих купах, виставлені на удари своїх товаришів, з зойком перлися взад;*** *середні ревіли з болю й тривоги, стиснені з усіх боків, вдавлювані й задніми й передніми в воду* [3, с. 172].

У головній частині в ролі опорних слів виступають такі елементи: **той** (50 %), **весь** (25 %), **ми** (8, 4 %), **ти** (8, 3 %), **такий** (8, 3 %). Разом зі сполучними засобами вони утворюють такі корелятивні пари: **весь – що** (4 випадки вживання), **той – що** (4), **ми – котрі** (3 випадки при однорідній супідрядності), **той – котрий** (3), **ти – котрий** (2), **той – хто** (1), **такий – що** (1), наприклад: *П'ять куп завалилося, і всі,* ***що стояли на них****, попадали в воду, зрівнялися з тими,* ***од котрих боронилися*** [3, с. 172]. *Ті з потопаючих,* ***що стояли ззаду****,* ***ближче несхиб-***

ної водяної смерті**, тислися наперед; ті, **що стояли при самих купах**, **виставлені на удари своїх товаришів, з зойком перлися взад;** середні ревіли з болю й тривоги, стиснені з усіх боків, вдавлювані й задніми й передніми в воду* [3, с. 172]. *Ти, **котрого діди наші вважали своїм опікуном, котрого і ми шанували досі щорічними празниками! [3, с. 152]. *Думка поета летить у ті давні часи, оживляє давніх людей, а **в кого серце чисте і щиро-людське чутє**, той і в них побачить своїх братів, живих людей, а в житю їх, хоч і як неподібнім до нашого, догляне не одно таке, **що може бути пожадане і для наших «культурних» часів*** [3, с. 6].

Ускладнень підрядних частин однорідними членами речення зазнають 5 неелементарних займенниково-означальних структур: *Хоч і як ненависний був йому боярин, але все-таки він був вітцем тої, **котра мов чаром опанувала його серце і його мислі, за котру він віддав би був життя*** [3, с. 69].

Засвідчено 62, 5 % речень, у яких усі підрядні займенниково-означальні частини розташовані у постпозиції, що зумовлено використанням однорідної супідрядності як способу підпорядкування залежних частин. У ще одній синтаксичній одиниці виявлено інтерпозиційне розміщення обох підрядних займенниково-означальних частин, що стосуються різних змістових блоків. Також засвідчено речення, де поєднано різні види розташування предикативних частин: препозиція і постпозиція, наприклад: *Думка поета летить у ті давні часи, оживляє давніх людей, а **в кого серце чисте і щиро-людське чутє**, той і в них побачить своїх братів, живих людей, а в житю їх, хоч і як неподібнім до нашого, догляне не одно таке, **що може бути пожадане і для наших «культурних» часів*** [3, с. 6]); інтерпозиція і постпозиція: *Порядки тоті не в'яжуть і громаду, а тілько додають їй сили і власти для охорони всього, **що добре і хосенне,** а для знищення всього, **що зле і шкірне*** [3, с. 56]. Як зазначала У. Я. Єдлінська, «інверсійний порядок підрядних додаткових зумовлений, можливо, як і сьогодні, стилістичним фактором: потребою виділення змісту підрядного речення, логічного його наголошення, особливого підкреслення» [1, с. 77].

Проведений аналіз засвідчує, що синтаксичні одиниці атрибутивної семантики узагальнено передають основний зміст, доповнюючи, підсилюючи його новою інформацією. Уведення таких структур у текстове полотно повісті давало І. Я. Франкові змогу майстерно передавати певні сюжетні колізії, деталізувати описові картини твору. Складнопідрядні речення з підрядними займенниково-означальними є важливим інструментом творення художньої образності, вони збагачують твір змістовими деталями атрибутивного змісту, уточнюють, унаочнюють сказане.

Література:

1. Єдлінська У. Я. Питання історичного синтаксису української мови: на матеріалі листів Богдана Хмельницького / У. Я. Єдлінська. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – 108 с.

2. Курс сучасної української літературної мови : у 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. ІІ. Синтаксис. – 408 с.

3. Франко І. Я. Захар Беркут : образ громадського життя Карпатської Русі в XIII в. / І. Я. Франко. – Львів : Товариство ім. Т. Г. Шевченка, 1883 р. – 184 с.

4. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р. О. Христіанінова. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 363 с.

5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 316 с.

УДК 811.14:81'367.633 + 81'37

Є. С. Чекарева,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ АРТИКЛЯ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ

У статті представлений аналіз синтаксичних функцій артикля давньогрецької мови класичного періоду. Розглядаються такі випадки вживання, коли наявність артикля впливає на синтаксичні зв'язки в межах речення або словосполучення, а його відсутність зумовлює певним чином структуру всього речення. Підкреслюється генетичний зв'язок артикля із вказівним займенником. Простежується динаміка поступової втрати артиклем семантичної та синтаксичної самостійності у процесі морфологізації цього граматичного елемента.
Ключові слова: *артикль; вказівний займенник; синтаксичні функції; структура речення.*

В статье представлен анализ синтаксических функций артикля древнегреческого языка классического периода. Рассматриваются такие случаи употребления, когда присутствие артикля влияет на синтаксические связи в рамках предложения или словосочетания, а его отсутствие обусловливает определенным образом структуру всего предложения. Подчеркивается генетическая связь артикля с указательным местоимением. Прослеживается динамика постепенной утраты артиклем семантической и синтаксической самостоятельности в процессе морфологизации этого грамматического элемента.
Ключевые слова: *артикль; указательное местоимение; синтаксические функции; структура предложения.*

The article represents an analysis of the syntactic functions of the Ancient Greek article in Classical period. There is an analysis of the article uses when its presence or absence determines syntactic structure of the sentence. There is an emphasis on the genetic connection between the article and demonstrative pronouns. The dynamic of the gradual loss of semantic and syntactic self-dependence of the article in its way to morphologisation is also retraced in the article.
Key words: *article; demonstrative pronoun; syntactic functions; structure of the sentence.*

Артикль давньогрецької мови представляє значний інтерес для досліджень різного плану. Зокрема, особливістю давньогрецької мови є те, що саме в ній представлений історичний етап виникнення із вказівних займенників означених артиклів більшості індоєвропейських мов. Як зазначає І. І. Толстой, «в мові епосу ми <…> спостерігаємо грецький артикль «in statu nascendi», бачимо, так би мовити, процес його зародження» [5, с. 370]. У нових мовах цей початковий етап розвитку артикля реконструюється лише гіпотетично або з малою кількістю давніх пам'яток.

У межах даної статті хотілося б звернутися до функціонування артикля у класичний період давньогрецької мови, коли артикль вийшов на рівень поліфункціональної одиниці, розвинувши свої можливості від первісної ролі вказівного займенника до активної участі в актуальному членуванні речення, конкретизації й уточнення інформації не тільки на рівні слова, а й на рівні речення, тексту.

Більшість дослідників розглядають артикль у зв'язку з іменником та категорією детермінації. Деякі вчені наполягають на необхідності розгляду артикля по відношенню до цілого речення і навіть тексту. Д. А. Штелінг пише: «Принципово новий підхід до вивчення категорії артикля спонукав дослідників пов'язати артиклі не тільки з категорією означеності-неозначеності <…>, але й з актуальним членуванням речення, з логіко-комунікативною структурою абзацу, з синтаксисом» [15, с. 3]. О. І. Москальська вважає, що «артикль виконує в тексті спеціальні текстобудівні функції, які не можуть бути простежені на окремому реченні» [8, с. 103]. Артикль розглядається з позиції граматики тексту як такий, що спрямовує увагу адресата або на інформацію, яка передує артиклю (означений артикль, анафоричний характер зв'язку), або йде за ним (неозначений артикль, катафоричний характер зв'язку).

З погляду актуального членування речення неозначений артикль є одним із засобів вказівки на те нове, що повідомляється у реченні (рему), а означений, навпаки, співвідноситься з тим, що вже відомо (темою).

Але очевидною є недостатня розробленість проблем співвідношення артикля з синтаксичною структурою мови. Г. М. Габучян пише: «Є всі підстави припускати, що синтаксичний аспект дослідження сутності категорії означеності-неозначеності буде визначати напрямок подальшого розвитку загальної теорії артикля» [4, с. 25].

Деякі дослідники відзначають, що, крім функції вираження категорії означеності-неозначеності, артикль виконує інші функції, які переважно пов'язані з синтаксисом. І. Крамський називає їх вторинними і пише, що французький артикль, «крім своїх основних функцій, має вторинні, які кваліфікують рід та число» [6, с. 17], а англійський артикль «має вторинні функції дещо іншого характеру, а саме – він субстантивує прикметник» [6, с. 17]. Л. І. Божно називає ці функції граматичними (на противагу семантичним) та вважає, що в німецькій мові «основні граматичні функції артикля полягають у позначенні а) роду, б) числа, в) відмінку іменників та г) оформленні субстантивації інших частин мови» [3, с. 6]. Р. Г. Піотровський розрізняє морфологічні і синтаксичні функції та говорить про їх неоднакове співвідношення на різних етапах розвитку французької мови, а саме, звуження синтаксичних функцій на користь морфологічних.

У науці немає єдиної думки щодо питання синтаксичних функцій артикля. Деякі дослідники вважають, що артикль не виконує синтаксичних функцій як таких. Так, О. Реформатський пише: «Для теорії службових слів артиклі дуже важливі. Вони не виражають відносин між членами речення, не створюють синтаксичних форм мови, але є найбільш типовими «граматичними супровідниками» знаменних слів» [11, с. 296]. Такий погляд на артикль як супровідник або навіть компонент іменника відзначає також В. Тур: «багато лінгвістів відзначають своєрідність артиклів у порівнянні з іншими детермінантами, те, що на відміну від останніх, артиклі не мають лексичного значення і не виступають членами речення, <…> артикль вважають лише компонентом

© Є. С. Чекарева, 2014

іменника <…> або навіть морфемою» [14, с. 183]. Протилежною є точка зору О. Камчатнова та Н. Ніколіної, які вважають однією з функцій артикля те, що він «може брати участь у вираженні синтаксичних відносин» [5, с. 116].

Аналіз фактичного матеріалу дає усі підстави говорити, що артикль давньогрецької мови виконує і синтаксичні функції, причому їх спектр є дуже широким, до того ж відіграє важливу роль у загальній структурі речення та збереженні зв'язності тексту. Для цього зафіксуємо найбільш поширені випадки вживання артикля у синтаксичній функції в мові класичного періоду.

Однією з поширених функцій давньогрецького артикля є оформлення означення при іменнику в атрибутивній або предикативній позиціях.

Звичайна атрибутивна позиція передбачає розташування означення між артиклем та означуваним іменником:

(1) τὸν ὑμέτερον Κόδρον (Plat. Symp. 208. d.) – *вашого Кодра (тут і далі переклад з давньогрецької У. Головач);*

(2) τὴν ἄλλην ἀρετήν (Plat. Symp. 209. a.) – *інші чесноти;*

(3) τῇ πρώτῃ τραγῳδίᾳ (Plat. Symp. 173. a.) – *нагороду за першу трагедію;*

(4) εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον (Plat. Symp. 208. e.) – *на всі прийдешні часи;*

(5) ἡ τῶν ἱερέων τέχνη (Plat. Symp. 202. e.) – *мистецтво жертвоприношень;*

(6) τὴν ἐπὶ μὲν τοῖς αἰσχροῖς αἰσχύνην (Plat. Symp. 178. d.) – *почуття сорому через ганебні вчинки;*

(7) τὴν περὶ τὸν ἔρωτα σπουδήν (Plat. Symp. 179. d.) – *здатність спалахнути від Ероса серцем;*

(8) αἱ ὑπὸ πάσαις ταῖς τέχναις ἐργασίαι (Plat. Symp. 205. c.) – *будь-яка праця в царині мистецтв;*

(9) ἡ γὰρ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνουσία (Plat. Symp. 206. c.) – *коли сходяться чоловік і жінка;*

(10) τὸ ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασι καὶ τοῖς νόμοις καλόν (Plat. Symp. 210. c.) – *красу, приховану в людських ділах і звичаях;*

(11) τὸ τοῦ ὅλου ἐπιτιθέντες ὄνομα (Plat. Symp. 205. b.) – *називаємо його загальним поняттям.*

Неузгоджене (4) – (10) означення в такій позиції є навіть більш частотним у текстах Платона, ніж узгоджене (1) – (3). Відзначимо також, що у поодиноких випадках артикль та іменник, до якого він відноситься, можуть бути розірвані дієприкметником, який не входить до складу означення (11).

Подібна позиція артикля зустрічається також у західноєвропейських артиклевих мовах, але означення в більшості випадків узгоджене з іменником. У старофранцузькій така позиція позначала більш тісний зв'язок іменника з означенням. Р. Г. Піотровський пише: «Завдяки граматичній спайці артикля й іменника у старофранцузькій мові виробляється правило, згідно з яким слово, розташоване між артиклем та іменником, утворює з останнім тісну значеннєву єдність» [9, с. 176].

Артикль у такій позиції дозволяє оформлювати дуже поширені означення, які є складними за своєю внутрішньою структурою (зокрема, всередині наявні два субстантивованих за допомогою артикля дієприкметника). Звернемо увагу на те, що для літературного перекладу цього уривка українською мовою виявилося необхідним перенести означення в окреме підрядне речення:

(12) ἡ γάρ τοι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ὂν ἰόντι ὁτῳοῦν αἰτία πᾶσά ἐστι ποίησις (Plat. Symp. 205. b.) – *Бо будь-яка причина є творчістю, якщо завдяки їй відбувається перехід із небуття у буття.*

Емфатична атрибутивна позиція означення передбачає розташування після означуваного іменника, а артикль повторюється перед ним. Така позиція підкреслює та виділяє означення, надає йому певної експресивності:

(13) ἡ ὁδὸς ἡ εἰς ἄστυ (Plat. Symp. 173. b.) – *дорога до міста;*

(14) ἐπὶ τῇ οἰκίᾳ τῇ Ἀγάθωνος (Plat. Symp. 174. e.) – *перед оселею Агатона;*

(15) αὐλοῦσαν ἑαυτῇ ἢ ἂν βούληται ταῖς γυναιξὶ ταῖς ἔνδον (Plat. Symp. 176. e.) – *може пограти сама собі або, якщо хоче, жінкам у внутрішніх покоях;*

(16) τὸν δὲ λόγον τὸν περὶ τοῦ Ἔρωτος (Plat. Symp. 201. d.) – *досл. «цю» промову («цю»), пов'язану з Еротом.*

Емфатична та звичайна атрибутивна позиція можуть бути поєднані по відношенню до одного іменника, як ми бачимо у прикладах (17) та (18):

(17) τοὺς ἄλλους ποιητὰς τοὺς ἀγαθούς (Plat. Symp. 209. d.) – *інших прекрасних поетів;*

(18) τὸ ἐν ταῖς κύλιξιν ὕδωρ τὸ διὰ ἐρίου ῥέον (Plat. Symp. 175. d.) – *як та вода в келихах, що вовною перетікає.*

Перший та другий артикль можуть бути роз'єднані іншими членами речення, які не відносяться до сполучення іменника з означенням, оформлюваного артиклем. У наступному прикладі (19) між двома елементами атрибутивної конструкції розташований той предикат (разом із суб'єктом), від якого ця конструкція безпосередньо залежить:

(19) ἀλλὰ γὰρ τῷ ὄντι μάλιστα μὲν ταύτην τὴν ἀρετὴν οἱ θεοὶ τιμῶσιν τὴν περὶ τὸν ἔρωτα (Plat. Symp. 180. a-b.) – *а боги, що справді високо цінують мужність, яка живиться любов'ю.*

Таке явище Ш. Баллі називає роз'єднанням і твердить, що порівняно з новими мовами «ще більшу роль грало роз'єднання в класичних мовах і, мабуть, первісно в індоєвропейській мові; воно дуже різко підкреслює синтетичний характер цих мов» [2, с. 187]. Наслідком роз'єднання Ш. Баллі вважає «встановлення та закріплення автономії відділених таким чином одне від одного знаків» [2, с. 187]. Артикль же в цій позиції сприяє легкому розумінню структури речення та того, що дві відділені частини атрибутивної конструкції пов'язані між собою.

У **предикативній позиції означення** є логічним предикатом і виступає зазвичай частиною складеного іменного присудка, а іменник, до якого це означення належить, – логічним підметом. Означення стоїть або перед іменником з артиклем (означення – артикль – іменник), або після іменника без другого артикля (артикль – іменник – означення) [13 ,с. 248]. Обидва варіанти ми бачимо в прикладі (20):

(20) ἀνάρμοστον δ᾽ ἐστὶ τὸ αἰσχρὸν παντὶ τῷ θείῳ, τὸ δὲ καλὸν ἁρμόττον (Plat. Symp. 206. d.) – *для всього божественного потворність – це брак гармонії, а прекрасне – гармонійне;*

(21) εἰ μὴ τις τὸ μὲν ἀγαθὸν οἰκεῖον καλεῖ καὶ ἑαυτοῦ, τὸ δὲ κακὸν ἀλλότριον (Plat. Symp. 205. e.) – *хіба що назвали б добре своїм і власним, а погане – чужим.*

Відносно одного іменника в предикативній позиції можуть бути розташовані декілька означень, та, як і при атрибутивному положенні, конструкція може бути розірвана дієслівною формою, до якої відноситься вся конструкція (22):

(22) αὐτὸ τὸ καλὸν ἰδεῖν εἰλικρινές, καθαρόν, ἄμεικτον (Plat. Symp. 211. e.) – *побачити саме це прекрасне – прозоре й чисте, без усіх отих зайвих додатків.*

Треба зауважити, що означення в мові класичного періоду іноді може вводитися і без артикля:

(23) ὑπὲρ ἀρετῆς ἀθανάτου καὶ τοιαύτης δόξης εὐκλεοῦς (Plat. Symp. 208. d.) – *аби засвідчити свої безсмертні вчинки і зажити доброї слави;*

(24) πολλὰ καὶ καλὰ ἀποφηνάμενοι ἔργα (Plat. Symp. 209. e.) – *безліч прекрасних справ.*

Як бачимо, артикль дозволяє оформлювати досить поширені означення (наприклад, (8), (9), (10), (12)) без допомоги підрядного речення; розрізнювати атрибутивну та предикативну позиції означення та додавати експресивного відтінку означенню, коли воно знаходиться в певній позиції. Завдяки тісному зв'язку іменника з означенням, навіть поширеним, іменникова група завжди залишається цілісною, тому підвищується її мобільність.

Окремої уваги заслуговує участь артикля у процесах субстантивації. Як відомо, субстантивацією в мовознавстві називається «перехід в клас іменників» [7, с. 519] будь-яких інших частин мови, і вона є одним з окремих випадків транспозиції. Оскільки в давньогрецькій мові субстантивованими можуть бути всі частини мови, а також словосполучення або цілі речення, слід з обережністю говорити про субстантивацію як отримання значення предметності та морфологічних категорій іменника («слово <…> потрапляє в іншу парадигму без зміни свого морфологічного складу» [11, с. 297]). У давньогрецькій мові транспозитором у цьому процесі завжди виступає артикль. М. М. Славятинська пише: «Артикль грає величезну роль у процесі субстантивації, дозволяючи осмислювати як іменник не тільки окремі слова, але і словосполучення та речення» [12, с. 53]. При субстантивації може матися на увазі якийсь конкретний іменник (25), а може такого іменника не бути:

(25) τῇ ὑστεραίᾳ [ἡμέρᾳ] (Plat. Symp. 173. a.) – *наступного дня.*

Якщо при субстантивації мається на увазі якийсь конкретний іменник, то артикль має рід та число цього іменника, в іншому випадку, як пише С. І. Соболевський, «субстантивування <…> відбувається лише в чоловічому та середньому роді (рідко в жіночому)» [13, с. 249]. Слова, субстантивовані в чоловічому та жіночому роді, позначають переважно людей, в середньому – предмети або явища.

Розглянемо окремі види субстантивації за допомогою артикля у давньогрецькій мові.

Субстантивація інфінітива дуже поширена, можливо, тому що «історично інфінітив в індоєвропейський мовах становить форму імені зі значенням дії, яка перейшла в парадигму дієслова» [7, с. 198]:

(26) χωρὶς τοῦ οἴεσθαι ὠφελεῖσθαι (Plat. Symp. 173. c.) – *сподіваючись і собі отримати деяку користь;*

(27) περὶ τὸ συμμιγῆναι ἀλλήλοις (Plat. Symp. 207. b.) – *як паруються між собою;*

(28) περὶ τοῦ μεθύσκεσθαι (Plat. Symp. 176. c.) – *про пияцтво.*

Разом із субстантивацією артикль може також оформлювати означення в атрибутивній позиції, яке відноситься до субстантивованого інфінітива (29), причому таке означення може бути досить поширеним (30), (31):

(29) διὰ τὸ ὀρθῶς παιδεραστεῖν (Plat. Symp. 211. b.) – *через любов до юнаків;*

(30) τοῦτο γὰρ δή ἐστι τὸ ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικὰ ἰέναι (Plat. Symp. 211. b.) – *ось таким шляхом треба йти в любові;*

(31) τὸ γὰρ ἐν τοῖς πρεσβύτατον εἶναι (Plat. Symp. 178. b.) – *бути найстаршим серед богів.*

Субстантивований інфінітив може входити до сталих конструкцій ((32), (33), (34)):

(32) ἀλλὰ σύ, ἦ δ᾽ ὅς, πῶς ἔχεις πρὸς τὸ ἐθέλειν ἂν ἰέναι ἄκλητος ἐπὶ δεῖπνον; (Plat. Symp. 174. a.-b.) – *А як ти, до речі, ставишся, аби прийти на бенкет, до якого тебе не покликали?*

(33) πῶς ἔχει πρὸς τὸ ἐρρῶσθαι Ἀγάθων; (Plat. Symp. 176. b.) – *Як чується на силі щодо пиття Агатон?*

(34) προθύμως ἔχειν πρὸς τὸ πολὺν πίνειν οἶνον (Plat. Symp. 176. c.) – *прагне впитися вином.*

Субстантивація інфінітива, як і інших дієслівних форм, цікава тим, що дієслівна форма зберігає свої первісні граматичні категорії (в інфінітива це час та стан), отримуючи при цьому граматичні категорії іменника (відмінок та число). Таким чином, продовжуючи виражати значення таксису (зокрема, одночасність, передування або наслідування) завдяки збереженню категорії часу, субстантивований інфінітив отримує можливість вступати у відношення, які оформлюють прийменники. Також від такого інфінітива може залежати ще один, не субстантивований, інфінітив, як це можна побачити у прикладах (26), (32), (33).

Субстантивація прикметника є поширеним в багатьох мовах явищем. У давньогрецькій прикметник, субстантивований за допомогою артикля середнього роду множини τά, отримує узагальнююче значення:

(35) τὰ ἐρωτικά (Plat. Symp. 207. c.) – *(любовне «взагалі; все, що пов'язано з коханням).*

Субстантивованими можуть бути також прикметники у вищому (36) та найвищому (37), (38) ступенях порівняння:

(36) ἐκ τοῦ πληρεστέρου εἰς τὸ κενώτερον (Plat. Symp. 175. d.) – *від повнішого з нас до ненаповненого;*

(37) διαμάχεσθαι τὰ ἀσθενέστατα τοῖς ἰσχυροτάτοις (Plat. Symp. 207. b.) – *найслабші готові боронити свого плоду він найсильніших;*

(38) ἔστιν γὰρ δὴ τῶν κάλλιστων ἡ σοφία (Plat. Symp. 204. b.) – *бо мудрість – одне з найпрекрасніших благ.*

Такий дослівний переклад є коректним, оскільки в українській мові загальне поняття передається середнім родом однини («найпрекрасніше») а в давньогрецькій, як було вже сказано раніше, середнім родом мно-

жини (τὰ κάλλιστα). Вказівку на цю різницю знаходимо, зокрема, у В. О. Плунгяна: «у російській мові <…> прикметники, які позначають ознаки об'єктів-неістот і/або ситуацій, при субстантивації приймають середній рід (пор. *прошлое, новое, чужое, неизвестное* і т. п.). У латинській, давньогрецькій та деяких інших мовах в останньому випадку, як відомо, використовувалася форма середнього роду множини» [10, с. 158].

Конкретний іменник, який мається на увазі при субстантивації, може бути вжитий безпосередньо перед субстантивованим прикметником, як у прикладі (39):

(39) τοιούτους παῖδας μᾶλλον γεγονέναι ἢ τοὺς ἀνθρωπίνους [παῖδας] (Plat. Symp. 209. c.-d.) – *приводити на світ таких дітей, аніж плодити звичайних [дітей].*

У давньогрецькій мові також дуже поширена субстантивація дієприкметника, оскільки дієприкметник і сам по собі має категорії роду, числа та відмінка, але, субстантивований, він не виражає ознаку, а виконує номінативну функцію. При перекладі на інші, навіть артиклеві, мови доводиться передавати субстантивований дієприкметник описовою конструкцією:

(40) ἐὰν ὀρθῶς ἡγῆται ὁ ἡγούμενος (Plat. Symp. 210. a.) – *якби хтось вміло тебе провадив;*

(41) ὑπεραποθνῄσκειν γε μόνοι ἐθέλουσιν οἱ ἐρῶντες (Plat. Symp. 179. b.) – *навіть вмерти замість іншого готові поодинокі, звичайно, закохані;*

(42) οὐδεὶς τῶν παρόντων (Plat. Symp. 176. c.) – *жоден з присутніх;*

(43) τὸ ἐρῶμενον Ἔρωτα εἶναι, οὐ τὸ ἐρῶν (Plat. Symp. 204. c.) – *Ерос є предметом любові, але не сама любов;*

(44) τοῖς μέλλουσι καλῶς βιώσεσθαι (Plat. Symp. 178. c.) – *якщо вони тільки по-справжньому хочуть гарно прожити свій вік;*

(45) ἐκ τῶν ὡμολογημένων (Pl. Symp. 207. a.) – *як ми погодилися.*

Субстантивований дієприкметник також може використовуватись з означенням так само, як і іменник:

(46) τῶν τίνα τρόπον διωκόντων αὐτό (Plat. Symp. 206. b.) – *ті, що його прагнуть;*

(47) καὶ γὰρ αὐτὸς εἰμι τῶν χθὲς βεβαπτισμένων (Plat. Symp. 176. b.) – *я теж ще від учора хмільний;*

(48) καὶ τῶν ἄλλων τῶν τότε ἐν τῷ συνδείπνῳ παραγενομένων (Plat. Symp. 172. b.) – *досл. інших, що були тоді на тому бенкеті.*

Наведемо також приклади субстантивації інших частин мови. Звернемо увагу на те, що такі субстантивовані конструкції є часто дуже економними з погляду давньогрецької мови: при перекладі їх доводиться значно розширювати, розкриваючи те, що приховане в одному субстантивованому, наприклад, прислівнику (див. переклади прикладів 49, 50):

(49) ἀλλ' ἐὰν οἱ πρόσθεν ἱκανῶς καὶ καλῶς εἴπωσιν (Plat. Symp. 177. e.) – *якщо ті, кому випало сидіти на чільних місцях, скажуть щось по суті і гарно;*

(50) ὥστε τὸ πᾶν αὐτὸ αὑτῷ συνδεδέσθαι (Plat. Symp. 202. e.) – *через нього між світами богів і людей виникає зв'язок – вони поєднуються;*

(51) προιέναι εἰς τὸ πρόσθεν (Plat. Symp. 174. d.) – *іти вперед;*

(52) Ἀριστόδημος <... > Σωκράτους ἐραστὴς ὤν ἐν τοῖς μάλιστα τῶν τότε (Plat. Symp. 173. b.) – *Арістодем <…> один з близьких приятелів Сократа.*

Завдяки артиклю прислівник, отримавши морфологічні категорії іменника, може виступати ознакою предмета, який мається на увазі, і субстантивація полягає не в отриманні значення предметності взагалі, а в позначенні конкретного предмета, назва якого була вжита в тексті раніше.

Субстантивація словосполучень або речень відбувається переважно за допомогою артикля середнього роду множини τὰ в узагальнюючому значенні:

(53) καὶ καλλίστη τῆς φρονήσεως ἡ περὶ τὰ τῶν πόλεών τε καὶ οἰκήσεων διακόσμησις (Plat. Symp. 209. a.) – *найбільше і найпрекрасніше – це розумне вміння керувати державою і домом.*

Відзначимо структуру цього словосполучення, яка подібна мотрійці: у рамку ἡ διακόσμησις включений як означення в атрибутивній позиції субстантивований за допомогою артикля τὰ зворот τῶν πόλεών τε καὶ οἰκήσεων, який в свою чергу сам включає два іменника з артиклем τῶν. А все це словосполучення (ἡ διακόσμησις) знаходиться у зв'язку з означенням у предикативній позиції καλλίστη.

(54) ἑρμηνεῦον καὶ διαπορθμεῦον θεοῖς τὰ πάρ' ἀνθρώπων καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ θεῶν, τῶν μὲν τὰς δεήσεις καὶ θυσίαις, τῶν δὲ τὰς ἐπιτάξεις τε καὶ ἀμοιβὰς τῶν θυσιῶν (Plat. Symp. 202. e.) – *він тлумачить слова богів і людей. Завдяки йому між богами і людьми відбувається спілкування: богам складає від людей молитви і жертви, людям – звіщає волю богів і нагородою відповідає за жертвоприношення їхні.*

Субстантивовані словосполучення, які мають узагальнене значення (*те, що від людей; те, що від богів*) потім роз'яснюються за допомогою зворотів τῶν μὲν *від одних* та τῶν δὲ *від інших* (з подальшим уточненням, що саме від людей, що саме від богів), в яких артикль виконує вказівну функцію та оформлює анафоричні відношення відповідно до слів ἀνθρώπων та θεῶν.

(55) ἡ τῶν ἱερέων τέχνη τῶν τε περὶ τὰς θυσίας καὶ τελετὰς καὶ τὰς ἐπῳδὰς καὶ τὴν μαντεῖαν πᾶσαν καὶ γοητείαν (Plat. Symp. 202. e.-203. a.) – *відбувається мистецтво жертвоприношень, священних обрядів, заклинань, усіляких віщувань і чарів;*

(56) τούτῳ γὰρ τῷ τρόπῳ πᾶν τὸ θνητὸν σῴζεται, οὐ τῷ παντάπασιν τὸ αὐτὸ ἀεὶ εἶναι ὥσπερ τὸ θεῖον, ἀλλὰ τῷ τὸ ἀπιὸν καὶ παλαιούμενον ἕτερον νέον ἐγκαταλείπειν οἷον αὐτὸ ἦν (Plat. Symp. 208. a.-b.) – *так усе смертне рятує себе. Не залишаючись у всьому завжди тим самим, на відміну від божественного, воно, застаріваючи, відходить, щоб залишити на своє місце нове знання, яким і те старе колись було.*

В прикладі (56) субстантивації зазнають цілі речення із власними підметом та присудком.

Широке використання субстантивації дієслівних форм дає можливість висловити тонкі відтінки значення, зберігати баланс дієслівних та іменних форм. Можливість субстантивації різних частин мови, а також слово-

сполучень і речень за допомогою артикля сприяє гнучкості синтаксичних структур, дозволяє уникнути важких описових конструкцій (пор. переклад прикладів (49),(50)). Відомо, що «ізолюючі мови, а також аналітичні мови <…> з розвинутою конверсією мають більш маневрений синтаксис, ніж мови синтетичного ладу» [7, с. 449], але в давньогрецькій мові завдяки артиклю маневреність досягається поряд із загальним збереженням синтетичності мови.

Не менш широкими є можливості артикля в оформленні анафоричних відношень. Відомо, що саме вираження анафоричних відношень вважались античними граматистами основною функцією артикля. Г. М. Габучян пише: «В теорії Аполонія Дискола вживання артикля пов'язується виключно з явищем «анафори», тобто з явищем повторного згадування, яке має місце при найменуванні предмета» [5, с. 11]. У сучасному мовознавстві анафоричне відношення розуміється як «відношення між мовними виразами (словами чи словосполученнями), яке полягає в тому, що до змісту одного виразу входить відсилання до іншого. Виникає при відсутності безпосереднього синтаксичного зв'язку між цими виразами…» [15, с. 32]. Перший член анафоричного відношення (той, на який іде посилання) називається антецедентом, а другий – анафором.

Термін «відсилання», вжитий у визначенні анафоричного відношення, є досить нечітким, тому в деяких випадках ми можемо легко стверджувати, що відсилання міститься в самому артиклі (57), (58), (59), а там, де артикль оформлює субстантивацію іншого слова, яке за значенням безпосередньо пов'язано зі словом, що виступає антецедентом (наприклад, є його ознакою), точніше, на наш погляд, буде говорити про весь субстантивований вираз як анафор ((52), (60), (61)):

(57) καὶ τοῦτο ἐν θνητῷ ὄντι τῷ ζῴῳ ἀθάνατον ἔνεστιν, ἡ κύησις καὶ γέννησις, τὰ δὲ ἐν τῷ ἀναρμόστῳ ἀδύνατον γενέσθαι (Plat. Symp. 206. c.) – *бо вагітність і народження є виявом безсмертного начала у живому єстві, що є смертним. Одне і друге не може статися там, де нема гармонії;*

(58) θυσίαι ποιουμένου καὶ ἐστιόντος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἄκλητον ἐποίησεν ἐλθόντα τὸν Μενέλεων ἐπὶ τὴν θοίνην, χείρω ὄντα ἐπὶ τὴν τοῦ ἀμείνονος [θοίνην] (Plat. Symp. 174. c.) – *він описав, як на бенкет до Агамемнона з нагоди принесення жертви незапрошеним гостем прийшов Менелай – негідний до гідного;*

(59) ἓν μόριον ἀφορισθὲν τὸ περὶ τὴν μουσικὴν καὶ τὰ μέτρα τῷ τοῦ ὀνόματι προσαγορεύεται (Plat. Symp. 205. c.) – *тільки обмежена її частина, а саме – музика і віршування – називаються загальним поняттям;*

(60) καὶ γὰρ ἔγωγε καὶ ἄλλως, ὅταν μὲν τινας περὶ φιλοσοφίας **λόγους** ἢ αὐτὸς ποιῶμαι ἢ ἄλλων ακούω, χωρὶς τοῦ οἴεσθαι ὠφελεῖσθαι ὑπερφυῶς ὡς χαίρω· ὅταν δὲ ἄλλους τινάς, ἄλλως τε καὶ τοὺς ὑμετέρους τοὺς τῶν πλουσίων καὶ χρηματιστικῶν, αὐτός τε ἄχθομαι... (Plat. Symp. 173. c.) – *досл. і я сам, коли ці філософські бесіди або сам виголошую, або слухаю інших, крім того, що сподіваюсь отримати з цього користь, дуже радію: коли ж інші якісь [слухаю бесіди], також і ваші, ті що про багатство та гроші, сам засмучуюся…*

(61) εἰ γὰρ οὕτως ἔχει καὶ ἡ σοφία, πολλοῦ τιμῶμαι τὴν παρὰ σοὶ κατάκλισιν· οἶμαι γάρ με παρὰ σοῦ πολλῆς καὶ καλῆς σοφίας πληρωθήσεσθαι. ἡ μὲν γὰρ ἐμὴ φαύλη τις ἄν εἴη, ἢ καὶ ἀμφισβητήσιμος ὥσπερ ὄναρ οὖσα, ἡ δὲ σὴ λαμπρά τε καὶ πολλὴν ἐπίδοσιν ἔχουσα (Plat. Symp. 175. d. – e.) – *якщо й мудрість має подібну властивість, то я ще більше ціную це місце за столом поруч тебе. Адже, сидячи пліч-о-пліч з тобою, я перейму чимало гарної мудрості. Бо чого варта моя, – непевна і примарна якась – завжди залишає простір для сумніву і запитання. Твоя ж, будучи прекрасною в сяйві свого блиску, тільки примножує твої успіхи.*

Таким чином, можна припустити, що у давньогрецькій мові класичного періоду артикль не входить у сферу іменника повністю, тобто не є його обов'язковим елементом. Вживання артикля не є регулярним, але він вживається вже значно частіше, ніж у мові Гомера, та дуже часто для вираження певних синтаксичних відношень.

Також на користь необов'язковості артикля говорить і таке твердження Діонісія Галікарнаського: «Особливостями суворої побудови слугує також і наступне: ця побудова врівноважує одні форми іншими, вона бідна на сполучники, пропускає член, байдужа до анаколуфа» [1, с. 233]. Дійсно, якщо наявність або відсутність певного елемента може слугувати ознакою певного стилю, то він не може бути повністю обов'язковим для мовної системи в цілому.

В той же час можна стверджувати, що артикль у мові класичного періоду має дуже велику лінійно-синтагматичну свободу (наприклад, (55), (56), (57), (61)). Найбільш поширеним є його вживання в препозиції до іменної групи, але можливі і інші випадки ((13)-(16)). Артикль може знаходитись на дуже великій відстані від іменника, до якого належить (12) або використовуватися як анафор при відсутності безпосереднього граматичного зв'язку з іменником ((57) – (59)). Таким чином, з певними застереженнями (з огляду на проклітичність деяких форм, як про це було сказано раніше) ми можемо визнати, що артикль у класичний період виступає автономною словоформою.

Лінійно-синтагматична свобода артикля є базою для виконання ним синтаксичних функцій і, по суті, в них безпосередньо і виявляється. Тому при можливому розширенні зв'язків артикля з іменником природно очікувати звуження та занепаду багатьох синтаксичних функцій. Отже, ми доходимо висновку, що процес морфологізації артикля та спектр синтаксичних функцій, виконуваних ним, знаходяться в безпосередній залежності одне від одного.

Статус артикля в давньогрецькій мові в класичний період має свої паралелі з розвитком артикля в інших мовах, зокрема, простежується його подібність до артикля у старофранцузькій.

Література:

1. Античные теории языка и стиля. – М.-Л. : ОГИЗ-СОЦЭКГИЗ, 1936. – 343 с.

2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Издательство иностранной литературы, 1955. – 416 с.

3. Божно Л. И. Артикль в современном немецком языке / Л. И. Божно. – М. : Просвещение, 1956. – 120 с.
4. Габучян Г. М. Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса / Г. М. Габучян. – М. : Наука, 1972. – 224 с.
5. Камчатнов А. М. Введение в языкознание / А. М. Камчатнов, Н. А. Николина. – М. : Флинта, Наука, 2004. – 232 с.
6. Крамский И. К. К проблеме артикля / И. К. Крамский // Вопросы языкознания. – М.,1963. – № 4. – С. 14–26.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. Ярцева В. Н. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
8. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / О. И. Москальская. – М. : Высш. школа, 1974. – 156 с.
9. Пиотровский Р. Г. К проблеме грамматической категории (Развитие категории артикля во французском языке) / Р. Г. Пиотровский // Известия Академии наук СССР. – Отделение литературы и языка. – М.,1954. – том XIII. – вып. 2. – С. 172–184.
10. Плунгян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику: Учебное пособие / В. А. Плунгян. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 384 с.
11. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. – М. : Просвещение, 1967. – 542 с.
12. Славятинская М. Н. Учебник древнегреческого язика / М. Н. Славятинская. – М. : Филоматис, 2003. – 620 с.
13. Соболевский С. И. Древнегреческий язык: Учебник для высших учебных заведений / С. И. Соболевский. – СПБ. : Алетейя, 2000. – 614 с.
14. Тур В. И. Артикль как показатель функций обозначения существительным / В. И. Тур. – Минск : Вышэйш. школа, 1975. – 192 с.
15. Штелинг Д. А. Английский артикль и его роль в грамматике текста / Д. А. Штелинг // Иностранные языки в школе. – М., 1978. – № 6. – С. 3–13.
16. Platonis Dialogi / Ediderunt K. Hermann et M. Wohlrab. – Vol. 1. – Leipzig : Teubner. – 1921.
17. Платон. Бенкет / перекл. з давньогрецької і коментарі Уляни Головач, вступна стаття Джованні Реале. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 178 с.

УДК 81'366=512,161

Є. В. Шавелашвілі,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПОНЯТТЯ «ЧАСТИНА МОВИ» У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті розглядається поняття «частина мови» в сучасному мовознавстві та в тюркології зокрема, яке визначається як «інтегральна» граматична макрокатегорія. Також описуються основні методологічні напрямки частиномовної класифікації.
Ключові слова: *частина мови, семантична категорія, лексико-граматичний клас, гетерогенна класифікація, гомогенна класифікація.*

В статье рассматривается понятие «часть речи» в современном языкознании и в тюркологии в частности, определяемое как «интегральная» грамматическая макрокатегория. Также описываются основные методологические направления частеречевой классификации.
Ключевые слова: *часть речи, семантическая категория, лексико-грамматический класс, гетерогенная классификация, гомогенная классификация.*

Different ways of definition of the concept «part of speech» in modern linguistics and Turkish studies in particular are viewed in the article. This concept is defined as «integral» grammatical makrocategory. Also the main methodological areas of parts of the classification are described.
Keywords: *part of speech, semantic category, lexical and grammatical class, heterogeneous classification, homogeneous classification.*

Частини мови є центральним поняттям у морфологічних описах. Це – семантико-граматичні класи слів із подібними семантичними, синтаксичними і морфологічними ознаками.

Частини мови – це класична класифікація слів, у якій основна увага надається семантичним особливостям, адже у значенні слів закладені їхні категорійні, класифікаційні ознаки. Для частин мови єдиною релевантною характеристикою є семантика об'єднуваних слів. Узагальнена на категорійному рівні семантика частини мови представляє її як інваріант предметно-логічного аналізу. Категорійна семантика частини мови, як доведено у попередньому параграфі, ґрунтується на філософській (логічній) категорії.

Семантична ознака узагальнює певні типи лексичних значень слів. Так, іменники з різноманітними лексичними значеннями узагальнюються в семантичну категорію предметності; значення якісних і відносних прикметників – у категорію «атрибутивна ознака», яка розуміється як непроцесуальна (статична) ознака предмета. Семантичні категорії є якісно вищою формою узагальнення порівняно з лексико-граматичними розрядами слів. Їхня семантика набагато складніша за розрядні лексичні значення і для змінюваних частин мови базується не на кореневій, а на афіксальній співвідносності слів, причому до уваги беруться насамперед афікси, які виражають граматичні значення, характерні для частин мови.

Позначаючи різні явища реальної дійсності, слова граматично спеціалізуються. Основою такої спеціалізації є семантична категорія, під яку підводяться певні групи слів з їхніми індивідуальними лексичними значеннями, що зумовлює їх подібне морфологічне і синтаксичне оформлення. Так, іменники турецької мови виділяються в окрему частину мови за семантичною категорією «предметності», яка є узагальненням широкого спектру лексичних значень. Це, зокрема, назви конкретних чітко окреслених явищ, серед яких виокремлюються назви істот (*baba /батько/, öğretmen /учитель/, kırlangıç /ластівка/, aslan /лев/*); неістот (*uçak /літак/, kavak /тополя/, oda /кімната/*); та не окреслених у формі явищ, таких як: абстрактні поняття (*cebir / алгебра/, perşembe /четвер/, neşelik /радість/*); назви речовин (*oksijen /кисень/, mermer /мармур/, ekmek /хліб/, pamuk /вовна/*); збірні поняття (*tohum /насіння/, söğütlük /верб'я/*) тощо. Наявність у цих слів категорійної се́ми 'предметність' (kim? /хто?/; ne? /що?/) відображається їхніми морфологічними ознаками відмінка і числа, а також первинними синтаксичними функціями підмета і додатка. Тому сучасна граматична теорія виходить із того, що частиномовна класифікація може бути здійснена лише щодо актуалізованих одиниць мовлення – словоформ, які за відповідними правилами можна звести до тієї самої лексеми (лематизувати).

Отже, частини мови показують, що (які реалії) називають слова і якими мовними засобами оформлюється назване. Частину мови можна назвати «інтегральною» граматичною макрокатегорією, узагальненням взаємопов'язаних семантичних, морфологічних і синтаксичних значень словоформи/слова.

Основна функція частин мови як макрокатегорії полягає в систематизації лексичного корпусу мови за характерними семантичними і граматичними ознаками. Особливий статус частини мови і труднощі, які виникають у класифікації слів за частинами мови пояснюються тим, що ці найважливіші класи слів для граматичної теорії однаково відносяться до морфології, синтаксису та семантики.

Тому у визначенні частини мови необхідно керуватися сукупністю всіх типів структурних відношень слова у системі мови і чітко визначати: наявність/ відсутність граматичних категорій; наявність/ відсутність системних форм вираження граматичних категорій; характер синтаксичного зв'язку та синтаксичних відношень між словами у реченні та реченням у цілому; здатність/ нездатність виступати у функції члена речення; здатність/ нездатність слова бути окремим структурно-семантичним типом речення; особливості морфемної структури слова.

Відповідно, слова однієї частини мови характеризуються за спільністю: 1) категорійної семантики слова; 2) морфологічних категорій, реалізованих у системі форм слова (парадигмах); 3) синтаксичних функцій та зв'язків у реченні; 4) словотвірної будови похідних слів.

© Є. В. Шавелашвілі, 2014

Проте сукупність і пріоритетність зазначених критеріїв поширюється неоднаково на всі частини мови, на всі слова у межах однієї частини мови, а також на частиномовні системи різних мов. У більшості класифікацій визначальними ознаками виступають семантичні ознаки, як глибинні семантичні чинники, на яких формуються синтаксичні і морфологічні ознаки слів.

Однак, не менш вирішальну роль у частиномовній класифікації мають синтаксичні ознаки, які відображають реалізацію слів у мовленні. Синтаксична реалізація зумовлює у більшості випадків морфологічну маркованість граматичних значень слова, що відображається на формальних ознаках частини мови. Тому морфологічні ознаки також виступають як обов'язкові у визначенні частини мови, особливо вони важливі для слів із розвиненою словозміною.

Проблема визначення частин мови вважається однією з найбільш дискусійних у лінгвістиці. Номенклатура частин мови у кожній окремій мовній системі, як свідчать історія мовознавства і сучасна лінгвістика, постійно змінюється. Це зумовлено насамперед застосуванням різних класифікаційних схем у визначенні системи частин мови. О. С. Кубрякова зауважує: «... незрозуміло, чи може єдина класифікаційна схема відобразити таку різноманітність слів, як і не зрозуміло те, вибір яких саме критеріїв забезпечує найраціональнішу класифікацію слів і чи можна запропонувати таку класифікацію, яка була б оптимальною» [3, с. 119].

У межах семантико-граматичної методології В. В. Виноградов запроваджує п'ять критеріїв у класифікації частин мови: 1) відмінності тих синтаксичних функцій, які виконують різні категорії слів у мовленні, у структурі речення; 2) відмінності морфологічної будови слів та форм слів; 3) відмінності речових (лексичних) значень слів; 4) відмінності у способі відображення дійсності; 5) відмінності в природі граматичних категорій [1, с. 38].

Сучасне російське мовознавство, а зокрема морфологія, переважно ґрунтується на гетерогенній дворівневій класифікації слів В. В. Виноградова, у якій критерієм першого рівня виступає функціонально-синтаксичний, що дозволяє поділити слова на частини мови і частки мови (рос. *частицы речи*). На другому рівні враховуються всі інші критерії, за якими частини мови класифікуються на імена (іменник, прикметник, числівник), займенник, дієслова, прислівники, а частки мови – на частки-зв'язки, власне частки, прийменники, сполучники. Окремо розглядаються модальні слова та вигуки.

Отже, кожен клас слів має свої власні синтаксичні функції, морфологічну будову, категорійну семантику та способи відображення дійсності у супідрядних граматичних категоріях, які пов'язані з тією чи іншою частиною мови. Все це обумовлює класифікаційні критерії. Послідовне застосування всіх критеріїв дозволяє виділити чотири основні частини мови: іменник, прикметник, дієслово, прислівник. Інші частини мови периферійні, оскільки вони виділяються на основі одного або двох критеріїв. Чотирикомпонентна система частин мови відображена у багатьох сучасних граматичних теоріях.

Є. Курилович [4] виділяє чотири кардинальні частини мови, зазначаючи, що слова мають первинну синтаксичну функцію залежно від їх лексичного значення: іменник – підмет, прикметник – означення до іменника, дієслово – присудок, прислівник – означення до дієслова. О. П. Суник [5, с. 40] визначає частини мови на базі чотирикомпонентної системи, вважаючи справжніми частинами мови тільки іменник, дієслово, прикметник і прислівник відповідно до їхніх загальнограматичних значень. Усі інші розряди слів виділяються за іншими ознаками, а отже не можуть уважатися частинами мови. На думку українського лінгвіста І. Р. Вихованця [2, с. 16], сукупність різнорідних критеріїв, але з основним характером семантичного критерію, дозволяє визначити два центральні лексико-граматичні класи (іменник і дієслово) і два різнорідні периферійні класи (прикметник і прислівник). Семантичний критерій у повній мірі охоплює іменник та дієслово. Лексичне значення іменника – назви конкретних предметів. Іменник відображає предмети та характеризується узагальненим значенням предметності. Дієслово ж називає та відображає дію та стан і характеризується узагальненим значенням процесуальності. Синтаксичні функції іменника та дієслова тісно пов'язані з їх семантичними ознаками, для іменника характерна функція підмета і сильнокерованого другорядного члена речення, для дієслова – функція присудка.

Клас прикметників позбавлений виразної лексичної автономності. Якщо у сфері дієслова предикат стану не становить визначальної частиномовної семантичної ланки, хоча й набуває динамічних властивостей, то у сфері прикметника він трансформується в якісний стан, тобто статичну ознаку. У прикметника відбулося посилення дієслівного значення стану у бік постійної ознаки предмета та закріплення у присубстантивній позиції [2, с. 16].

Клас прислівників вирізняється своїми синтагматичними, а не лексичними особливостями. Лексичне значення статичної ознаки, процесу і предмета ставиться у синтагматичний зв'язок із предикатом і через це виконує функцію ознаки ознаки. Прислівник відрізняється від прикметника не лексичним значенням, а синтаксичним зв'язком і семантико-синтаксичним відношенням щодо опорного компонента в реченні або словосполученні [2, с. 18].

Частини мови як макрокатегорії морфології мають відносний характер, що зумовлюється класифікаційними принципами і функціонуванням слів у мовленні, але цей факт не применшує їхньої першорядної ролі як інтегральних класів у системі мови, що встановлюються за сукупністю трьох класифікаційних ознак: семантичних, синтаксичних, морфологічних, до яких належать і словотвірні.

Література:

1. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1972. – 615 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсарі», 2004. – 411 с.

3. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1997. – 326 с.

4. Курилович Є. Очерки по лингвистике / Є. Курилович. – М. : Иностр. лит., 1962. – 454 с.

5. Суник О. П. Общая теория частей речи / О. П. Суник. – М. : Наука, 1966. – 130 с.

УДК 81-13:81'367.332.2

О. В. Швець,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА АНАЛІЗУ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВ

У статті охарактеризовано основні методологічні принципи аналізу номінативних речень різноструктурних мов: антропоцентризм, структуралізм, функціоналізм, принцип системного підходу, принцип семантико-когнітивного підходу, кожен з яких сприятиме комплексному вивченню предмета дослідження. Методологічною основою дослідження, яке проводитиметься у чотири етапи, слугуватиме ряд методів лінгвістичного аналізу: метод суцільної вибірки, зіставний метод, компонентний аналіз, опозиційний аналіз, методика безпосередніх складників, семантико-когнітивний аналіз.

Ключові слова: *антропоцентризм, функціоналізм, принцип системного підходу, принцип семантико-когнітивного підходу, метод суцільної вибірки, зіставний метод, компонентний аналіз, опозиційний аналіз, методика безпосередніх складників, семантико-когнітивний аналіз.*

В статье охарактеризованы основные методологические принципы анализа номинативных предложений разноструктурных языков: антропоцентризм, структурализм, функционализм, принцип системного подхода, принцип семантико-когнитивного подхода, каждый из которых будет способствовать комплексному изучению предмета исследования. Методологической основой исследования, которое будет проводиться в четыре этапа, будут служить ряд методов лингвистического анализа: метод сплошной выборки, сопоставительный метод, компонентный анализ, оппозиционный анализ, методика непосредственных составляющих, семантико-когнитивный анализ.

Ключевые слова: *антропоцентризм, функционализм, принцип системного подхода, принцип семантико-когнитивного подхода, метод сплошной выборки, сопоставительный метод, компонентный анализ, оппозиционный анализ, методика непосредственных составляющих, семантико-когнитивный анализ.*

The article characterizes the main methodological principles of the analysis of nominative sentences of languages with different structures: anthropocentrism, structuralism, functionalism, the principle of systematic approach, the principle of semantic-cognitive approach, each of which will contribute to the comprehensive study of the subject of research. The methodological basis of the study, which will be conducted in four phases, will serve a number of methods of linguistic analysis: the method of continuous sampling, contrastive analysis, componential analysis, oppositional analysis, the immediate constituent analysis, semantic-cognitive analysis.

Key words: *anthropocentrism, functionalism, the principle of systematic approach, the principle of semantic-cognitive approach, the method of continuous sampling, contrastive analysis, componential analysis, oppositional analysis, the immediate constituent analysis, semantic-cognitive analysis.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики є дослідження одиниць синтаксису. Незважаючи на значні напрацювання у цій галузі, вивчення його одиниць у руслі принципів антропоцентризму, структуралізму, функціоналізму, системного та семантико-когнітивного підходів у їх взаємозв'язку з процесами пізнання, мислення, мовленнєвої діяльності та міжособистісної комунікації продовжує перебувати у центрі уваги науковців. Першочерговим завданням новітніх наукових розвідок є розробка методології лінгвістичних досліджень лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень різноструктурних мов, що й зумовило **актуальність** цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження теорії номінативних речень присвячено праці представників різних наукових напрямів: системно-функціонального (О. М. Пєшковський [16], О. О. Шахматов [22]), структурно-семантичного (В. В. Бабайцева [1], Н. С. Валгіна [3]) та функціонального (П. О. Лекант [12]).

Структурно-семантичний аспект номінативних речень досліджено на матеріалі української (І. М. Сушинська [18]), італійської (О. Т. Кундис [11]) та кумикської (Р. М. Османова [15]) мов. Вивчення функціональних особливостей номінативних речень здійснювалося на матеріалі української (З. Г. Коцюба [8], З. З. Коржак [7]) та башкирської мов (Р. Я. Хуснетдінова [21]). Комунікативно-прагматичний аспект номінативних речень російської мови досліджувала О. Ю. Мокроусова [14]. У зіставному аспекті номінативні речення були досліджені З. А-Д. Біджієвим [2] на матеріалі карачаєво-балкарської, російської й англійської мов, а також О. В. Гофман [4] на матеріалі російської, англійської та німецької мов.

Проте, на сьогодні відсутня методика аналізу номінативних речень у різноструктурних мовах, спробу розробки якої зроблено у рамках цієї розвідки.

Метою статті є апробація методики виявлення лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень шляхом розробки їх поетапного аналізу.

Завдання статті: охарактеризувати методологічні принципи, на яких буде базуватися наше дослідження, та описати методику виявлення лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень англійської, французької та української мов.

Виклад основного матеріалу. Процес дослідження номінативних речень з точки зору їх лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик відбуватиметься шляхом використання низки методологічних принципів і проходитиме у кілька етапів.

У ході виявлення лінгвокогнітивних, структурно-семантичних і комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень різноструктурних мов основоположним буде ***принцип антропоцентризму***, оскіль-

© О. В. Швець, 2014

ки мова є найважливішою функціонально-відмінною рисою людини як біологічного виду, продуктом її діяльності, яку неможливо вивчати поза самою людиною.

У зв'язку з тим, що суть антропоцентризму як основного принципу лінгвістичних досліджень полягає у перебуванні у центрі уваги дослідника особистості носія мови, ми використаємо його для встановлення структурно-семантичних і комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень у досліджуваних мовах з метою врахування ролі людського фактору у конструюванні цього типу речень, у залежності від комунікативного наміру мовця, його життєдіяльності, їх функцій у мовленні [5].

Наступним принципом нашого дослідження буде ***структуралізм*** для якого характерне розуміння мови як чітко структурованої знакової системи і прагнення до суворого формального її опису. Оскільки для структуралізму характерне прагнення до розгляду системи мови в цілому і виявлення системних відношень між мовними одиницями, ми використаємо його для встановлення структурно-семантичних особливостей номінативних речень досліджуваних мов [9].

Не менш важливим принципом сучасних лінгвістичних досліджень є ***функціоналізм***, який передбачає вивчення мови у дії, у виконанні нею певних функцій. Функціоналізм відрізняється тим, що інтегрує різнорівневі мовні засоби – морфологічні, синтаксичні, словотвірні і лексичні – на основі спільності їх функцій. Предметом його аналізу є єдності, що мають функціональну основу. Представники функціоналізму ставлять завдання – пояснення мовної форми її функціями [19].

Розробляючи ідеї функціоналізму, французький лінгвіст А. Мартіне сформулював і описав принцип економії як найважливіший фактор історичного розвитку мови. Згідно з цим принципом, зміни у мові є компромісом між потребами комунікації і прагненням людини до мінімізації зусиль, що знайшло свій вияв у використанні індивідуумом номінативних речень, структура яких є одним із прийомів економії мовних засобів [23].

Завдяки використанню принципу функціоналізму, у процесі дослідження номінативних речень різноструктурних мов будуть розкриті механізми функціонування мови у її взаємодії з людиною, яка пізнає світ.

У тісному взаємозв'язку з принципом антропоцентризму до вивчення мовних явищ перебуває ***принцип системного підходу***, який полягає у тому, що кожне явище слід розглядати у системі, тобто у його зв'язках із іншими явищами тієї системи, до якої воно належить [9]. Як слушно зазначає М. П. Кочерган, «лінгвісту важливо з'ясувати, що в мові зумовлено внутрішньосистемними зв'язками, а що – позамовною дійсністю» [9].

У ході нашого дослідження принцип системного підходу застосовуватиметься у процесі системного вивчення основних характеристик номінативного речення різноструктурних мов та виявлення універсалій, а також схожостей і розбіжностей у їх структурі і семантиці, позиційних характеристиках, сполучуваності слів у речення шляхом співставлення фактичного матеріалу.

Принцип ***семантико-когнітивного*** підходу, що відкриває нову перспективу дослідження співвідношення мовних одиниць і відповідності концептуальних рівнів, виступатиме каталізатором процесу вивчення лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик номінативних речень різноструктурних мов, оскільки дозволить виявити когнітивні передумови семантичного поєднання слів у речення та процесу їх взаємодії з метою вираження певного комунікативного змісту [13].

Принцип семантико-когнітивного підходу до лінгвістичних досліджень, що розвивається сучасними лінгвістами, полягає у вивченні співвідношення семантики мови з концептосферою народу, співвідношення семантичних процесів із когнітивними. Оскільки глобальною одиницею мисленнєвої діяльності людини і приналежністю її свідомості є концепт, у ході виявлення лінгвокогнітивних характеристик номінативних речень різноструктурних мов нами буде використане поняття «синтаксичного концепту», що є концептом репрезентованим синтаксичними одиницями. Використання синтаксичного концепту дозволить отримати інформацію про тип ситуації вираженої структурною схемою речення, і представленої у вигляді типової пропозиції, до якої мислення людини відносить фрагмент дійсності, що спостерігається нею [13].

Принцип семантико-когнітивного підходу у лінгвокогнітивних студіях засвідчує, що шлях дослідження від мови до концепту є найнадійнішим і що аналіз мовних засобів дозволяє найпростішим і найефективнішим способом виявити ознаки концептів і моделювати концепт.

Процес дослідження номінативних речень різноструктурних мов з точки зору їх лінгвокогнітивних, структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик відбуватиметься шляхом використання різних методів лінгвістичного аналізу і проходитиме у чотири етапи.

На ***першому етапі*** дослідження за допомогою методу суцільної вибірки з україномовних, англомовних і франкомовних художніх творів XIX-XX століть буде здійснено відбір фактичного матеріалу.

На ***другому етапі*** за допомогою структурного методу буде охарактеризовано структурно-семантичні особливості номінативних речень різноструктурних мов.

Структурний метод як головний спосіб аналізу мови у структуралістській парадигмі представлений різноманітними методиками синхронного аналізу мовних явищ як варіантів складників цілісної системи мови – інваріантів, які перебувають у жорстко детермінованій внутрішній ієрархії відношень. У межах нашого дослідження структурний метод буде представлений методиками компонентного й опозиційного аналізу, а також методикою безпосередніх складників.

Компонентний аналіз використовуватиметься з метою дослідження семантики номінативних речень шляхом їх розкладення на мінімальні семантичні складники з тим, щоб виявити і представити їх семантичну структуру та встановити диференційні ознаки [6].

Опозиційний аналіз застосовуватиметься для виділення різних типів номінативних речень, визначення їх класифікації на підставі семантично релевантної розбіжності за однією диференційною ознакою при схожості

інших, тобто опозиції та полягатиме у відборі категоріальних (інваріантних) диференційних ознак, суттєвих для номінативних речень різноструктурних мов, та їх інтерпретації [6].

Методика безпосередніх складників є сукупністю процедур представлення синтаксичної структури речення у вигляді розкладення цілого на його складники, компоненти яких також можуть бути розкладені на менші компоненти до рівня кінцевих складників [6].

У процесі дослідження номінативних речень різноструктурних мов методика *безпосередніх складників* використовуватиметься з метою виявлення і представлення синтаксичної структури номінативних речень з урахуванням ієрархічних відношень між їх членами (аналіз) та виявлення і представлення породження речення (синтез).

На ***третьому етапі*** структурно-семантичний аналіз слугуватиме для виявлення змін у структурно-семантичній організації номінативних речень різноструктурних мов, встановлення базових синтаксичних моделей і семантичних типів реалізації номінативного речення.

На ***четвертому етапі*** метод семантико-когнітивного аналізу надасть нам можливість у процесі лінгвокогнітивного дослідження перейти від змісту значень до змісту концептів, що становить особливий етап опису – когнітивну інтерпретацію. Когнітивна інтерпретація – той етап семантико-когнітивного аналізу, без якого дослідження продовжує залишатися у рамках лінгвістичної семантики.

Для вивчення концепту більшість мовознавців вважають доречним використовувати метод концептуального аналізу, метою якого, як зазначає О. О. Селіванова, є «реконструкція когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об'єкти дійсності та результати внутрішнього рефлексивного досвіду» [17; с. 7]. Цей метод передбачає моделювання й опис концептів і векторність від думки до слова (а при семантичному аналізі – від слова до думки), від знань до знака.

Займатися концептуальним аналізом означає аналізувати концепти, вважає Р. М. Фрумкіна [20; с. 27]. Такої ж точки зору дотримується Є. М. Учайкіна, відзначаючи, що роботи, присвячені вивченню концептів, об'єднані однаковим розумінням мети методу компонентного аналізу як комплексного підходу до реконструкції та фіксації уявлень, понять носіїв мови [20; с. 23].

«Концептуальний аналіз є пошуком тих загальних компонентів, що підведені під один знак», відзначає О. С. Кубрякова [10; с. 85]. Однак концептуальний аналіз ґрунтується не лише на абстрактних схемах, а і є описом кореляції конкретних структур знань.

Метод концептуального аналізу полягатиме у дослідженні сполучуваності одиниць, що становлять синтаксичний концепт, тобто структурну схему простого речення, різновидом якого є номінативне речення.

На всіх етапах дослідження шляхом використання методу *зіставлення* будуть встановлені універсальні, особливі та специфічні риси у структурі, семантиці і прагматиці номінативних речень різноструктурних мов, а також закономірності їх функціонування у мовленні.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Основними методологічними принципами нашого дослідження будуть антропоцентризм, структуралізм, функціоналізм, принципи системного та семантико-когнітивного підходів, кожен з яких сприятиме комплексному вивченню предмета дослідження.

Для досягнення поставленої мети та розв'язання сформульованих завдань у дослідженні буде використано низку методів лінгвістичного аналізу, що слугуватиме для виявлення структурних, семантичних і функціональних особливостей номінативних речень; визначення їх універсальних та специфічних рис; встановлення базових синтаксичних моделей та семантичних типів реалізації номінативного речення; дослідження комунікативних особливостей номінативних речень; визначення й опису семантичної структури номінативних речень; узагальнення отриманих шляхом суцільної вибірки мовних одиниць і виведення закономірностей функціонування номінативних речень у різноструктурних мовах.

Література:

1. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке / Вера Васильевна Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.

2. Биджиев З. А-Д. Односоставное номинативное предложение в карачаево-балкарском языке : в сопоставлении с русским и английским языками : дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.02, 10.02.20 – «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / З. А-Д. Биджиев. – Махачкала, 2009. – 160 с.

3. Валгина Н. С. Современный русский язык : Синтаксис : [учебник] / Нина Сергеевна Валгина. – [4-е изд., испр.]. – М. : Высшая школа, 2003. – 416 с.

4. Гофман О. В. Односоставные предложения в русском, английском и немецком языках в сопоставительном аспекте: автореф. дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.20. – «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / О. В. Гофман. Уфа, 2006. – 27 с.

5. Дементиева И. А. Антропоцентрический подход к исследованию когнитивной и лингвокультурной деятельности человека // Известия Самарского научного центра Российской академии наук / И. А. Дементиева. – Самара, 2013. – Т. 15. – №2. – С. 176–180.

6. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований лингвистике : [учебное пособие] / Зоя Ивановна Комарова. – 3 изд., стер. – М. : ФЛИНТА, 2014. – 820 с.

7. Коржак З. З. Вираження експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасних українських художніх текстів) : автореф. дис. … канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / З. З. Коржак. – Івано-Франківськ, 2007. – 22 с.

8. Коцюба З. Г. Експресивність номінативних речень як перекладознавча проблема (на матеріалі англійської та української мов) : автореф. дис. … канд. філ. наук : спец. 10. 02. 16 «Перекладознавство» / З. Г. Коцюба. – Київ, 2001. – 16 с.

9. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. – видання 2-ге, виправлене і доповнене. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.

10. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке : Язык и порождение речи / отв. ред. Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1991. – С. 4–185.

11. Кундис О. Т. Структурні та семантичні особливості номінативних речень в італійській мові // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови / О. Т. Кундис. – Львів, 2013. – Вип. 21. – С. 165–170.

12. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / Павел Александрович Лекант. – М. : Высшая школа, 2004. – 247 с.

13. Методологические проблемы когнитивной лингвистики : Научное издание / под редакцией И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. –182 с.

14. Мокроусова О. Ю. Номинативное предложение как единица текста : коммуникативно-прагматический аспект : дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.01. – «Русский язык» / О. Ю. Мокроусова. Ростов-на-Дону, 2011. – 193 с.

15. Османова Р. М. Номинативные предложения в современном кумыкском языке : автореф. дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.02. – «Языки народов РФ (Тюркские языки)» / Р. М. Османова. Махачкала, 2006. – 26 с.

16. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – [8-е изд., доп.]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.

17. Селіванова О. О. Проблеми концептуального моделювання в сучасних мовознавчих студіях // Лінгвістичні студії : Зб. наукових праць. – Черкаси-Брама-Україна. – 2006. – Вип. 2. – С. 7–13.

18. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові : автореф. дис. … канд. філ. наук : спец. 10. 02. 01 – «Українська мова» / І. М. Сушинська. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

19. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / под редакцией А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1987. – 348 с.

20. Учайкина Е. Н. Концептосфера БОГАТСТВО в англосаксонской картине мира: концептуализация и категоризация : дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.04. «Германские языки» / Учайкина Евгения Николаевна – Владивосток, 2005. – 197 с.

21. Хуснетдинова Р. Я. Номинативные предложения в современном башкирском языке : автореф. дисс.... канд. фил. наук : спец. 10.02.02. – «Языки народов РФ (Башкирский язык)» / Р. Я. Хуснетдинова. Уфа, 1998. – 29 с.

22. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов ; [вступ. статья д-ра филол. наук, проф. Е. В. Клобукова; редакция и комментарии проф. Е. С. Истриной]. – [3-е изд.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.

23. Martinet A. Syntaxe générale / André Martinet. – Paris : Armand Colin, 1985. – 266 p.

УДК 81`27

К. В. Шереметьєва, І. В. Черниш,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь

К ВОПРОСУ О МЕТОДИКЕ АНАЛИЗА ФОНОСТИЛИСТИЧЕСКОЙ ВАРИАТИВНОСТИ

Стаття присвячена особливостям проведення фоностилістичного дослідження німецької мови, в якому приймається положення про те, що фонетичний стиль є надійним індикатором соціальної характеристики носія мови. В роботі розглядається фоностилістична варіативність вимови носіїв німецької мови від народження та носіїв німецької мови як іноземної. Ця тема має значення для розробки комплексного аналізу мовної ситуації в Німеччині, де мешкає значна кількість вихідців з інших країн світу.

Ключові слова: *фоностилістика, фонетичний стиль, фоностилістична варіативність, варіативність вимови.*

В статье рассматриваются особенности организации и методы проведения фоностилистического исследования, в котором принимается положение о том, что фонетический стиль является надёжным индикатором социальной принадлежности носителя языка. В исследовании рассмотрены фоностилистические особенности произношения носителей немецкого языка с рождения и носителей немецкого языка как иностранного, обусловленных действием как внеязыковых, так и языковых факторов. Эта тема представляет интерес для составления комплексного анализа языковой ситуации в Германии, где проживает много людей, для которых немецкий язык не является родным языком.

Ключевые слова: *фоностилистика, фонетический стиль, фоностилистическая вариативность, вариативность произношения.*

The following article dwells on one of the most popular areas of linguistic research. This branch is called phonostilistics and it is one of the youngest branches of stylistics. One of the main tasks of phonostylistics is a detailed investigation of the phonetic style. The necessity of a qualitatively new approach in the investigation of this phenomenon as a complex one in interpersonal and international communication is quite evident. Taking into account the newest tendencies in Germany native speakers and foreigners must be included in the discussion of the phonetic style problematic. The theoretical background of this investigation lies in realization of the phonetic style as a complex phonetic characteristic of the speech taking into account extra linguistic communicative factors and specific aspects of phonostylistic variation of foreign speakers' speech.

Key words: *phonostylistics, phonetical style, phonostylistic variability, variability of pronunciation.*

В последние годы большое внимание в лингвистической литературе уделяется проблеме фоностилистической вариативности. Определение фоностилистики как дисциплины, изучающей закономерности функционирования фонетических средств в различных сферах и ситуациях общения, делает её составной частью социолингвистики, которая изучает язык не только в плане его социальной стратификации, но и в плане его ситуативно-стилистического расслоения [1; 2; 3; 4]. В связи с этим исходной позицией проводимых исследований является определение фоностилистической вариативности как социально-стилистической. В актуальных работах по фоностилистике немецкого языка выделяются два основных аспекта: первый касается особенностей произношения, обусловленных социолингвистическими факторами (индивидуальными, профессиональными, региональными), а также выразительных свойств фонетических средств [1; 2; 3; 4]. Другой аспект фоностилистических исследований связан с поиском закономерностей функционирования фонетических средств в различных формах и типах устной речи. К «классическим» направлениям исследования фоностилистической вариативности добавляются новые комплексы вопросов, диктуемые актуальными изменениями, происходящими в обществе [1; 2; 3; 4].

Одним из ведущих направлений современной лингвистики является коммуникативный подход к изучению языковых явлений, предусматривающий разработку положений исследования языка, в первую очередь, как средства коммуникации, происходящей в социальном контексте, а не как оторванной формальной системы вне условий её непосредственного функционирования. Проведённые экспериментально-фонетические исследования поставили на повестку дня ряд интересных и актуальных задач, которые ещё не получили своего освещения. Одна из важных задач исследований фоностилистической вариативности состоит в том, чтобы на базе различных вариантов произношения и фонетической реализации речи выявить закономерности употребления фонетических средств и их соотношения с определёнными социолингвистическими факторами. Интересный аспект в области фоностилистики представляет фонетический стиль, который в процессе коммуникации имеет большое значение в звуковом оформлении речи. В данном исследовании делается попытка обосновать метод детального исследования фонетического стиля как комплексного феномена межличностной и межкультурной коммуникации, основанный как на классификации экстралингвистических факторов, так и на классификации наблюдаемых различий фонетических средств выражения. В свете тенденций развития социума XXI века и языковой ситуации в Германии назрела необходимость включить в область исследования рассмотрение фонетического стиля не только носителей немецкого языка с рождения, но и носителей немецкого языка как иностранного [1; 2; 3; 4].

В связи с этим в задачи данной статьи входит – познакомить студентов, аспирантов, преподавателей, филологов с исследованием фоностилистической вариативности спонтанной речи немецкого языка, в котором принимается положение о том, что фонетический стиль является надёжным индикатором социальной принадлежности носителя языка. Основная задача работы заключается в исследовании вариативности произношения, обусловленной взаимодействием социально-культурных и языковых факторов, получении объективных

© К. В. Шереметьєва, І. В. Черниш, 2014

данных о различиях в фоностилистической реализации спонтанной речи носителей немецкого языка как родного, и как иностранного. Теоретической основой работы является понимание фонетического стиля, как общей комплексной фонетической характеристики речи, учитывающей экстралингвистические факторы коммуникации и специфические аспекты фоностилистической вариативности речи носителей немецкого языка как иностранного. Полное освещение феномена фонетического стиля требует привлечения в область исследования самых разных языковых явлений и категорий, в том числе произносительной нормы, стандартного орфоэпического произношения, закономерностей интонационной системы и их реализации в речи. На основании этих данных представляется возможным установить связь между отдельными языковыми явлениями и проанализировать фонетический стиль как важный и неотъемлемый элемент сложной языковой культуры.

На подготовительном этапе была разработана методика проведения интервью, составлены социолингвистические вопросники и анкеты, разработаны критерии и принципы обработки данных. В ходе исследования были сделаны записи интервью информантов и проведен фоностилистический анализ результатов. Экспериментальные записи речи проходили в максимально естественных условиях [1; 2; 3; 4]. Для сбора материала было важно, чтобы реализация фоностилистичеких средств проходила в условиях максимально приближенным к условиям естественной ситуации общения. После прослушивания записей речи информантов, эксперты должны были на основании определенных критериев дать характеристику голосу и оценить манеру речи испытуемого, чтобы в результате определить профессиональную принадлежность испытуемых. Эксперты распределяли испытуемых в соответствии с предложенными им критериями «классификатора профессий», или согласно своим собственным представлениям. Критерии «классификатора профессий» представляли собой список признаков или характерных черт субъективно приписываемых речи разных профессиональных групп. Социолингвистические особенности представителей разных профессиональных групп исследованы и подробно описаны в работах Петренко А. Д., Исаева Э. Ш., Петренко Д. А., Храбсковой Д. М., Перепечкиной С. Е., Бридко Т. В.) [1; 2; 3; 4]. В предложенном списке эксперты отмечали подходящие свойства и качества. Для более точной характеристики речи информантов эксперты могли дополнить или усовершенствовать предложенный список на свое усмотрение.

Результаты данного экспериментального исследования позволили сделать вывод о том, что существует связь между фоностилистической реализацией высказываний спонтанной речи и социальным статусом, общим культурным уровнем носителей немецкого языка как иностранного. На дифференциацию произносительных стилей оказывают влияние не отдельные факторы, а только комбинация основных переменных, формирующих фонетический стиль. Слушающий воспринимает фоностилистичекие особенности и фонетический стиль как комплексное явление, т. е. можно говорить о том, что фоностилистичекий портрет носителя языка оказывает комплексное впечатление. Говорящие в процессе коммуникации проявляют предпочтение в использовании отдельных фоностилистичеких средств. Это приводит к возникновению значительных различий на произносительном уровне, которые можно объяснить экстралингвистическими факторами. Результаты исследования позволяют сделать вывод о том, что социальный статус говорящего является одним из самых главных факторов, влияющих на особенности произношения носителя языка. Фоностилистические и коммуникативно-теоретические характеристики неподготовленной речи оказывают на слушающего комплексное фоностилистическое впечатление, на основании которого он может с большой степенью точности определить социальный статус говорящего. Результаты исследования позволяют считать фонетический стиль надежным индикатором социального статуса и общего культурного уровня носителя языка. Фонетический стиль играет важную роль в процессе коммуникации и несёт информацию о социальном статусе, уровне образования, интеллектуальной культуре носителя языка и его способности к творческому применению языковых средств.

Литература:

1. Перепечкіна С. Є. Фоностилістична варіативність мовлення викладачів Німеччини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол.. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови»/ С. Є. Перепечкіна. – К. : Київский нац.. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. – 20 с.

2. Петренко А. Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии / А. Д. Петренко. – К. : Рідна мова, 1998. – 255 с.

3. Петренко А. Д. (в соавторстве с Петренко Д. А., Храбсковой Д. М., Исаевым Э. Ш.) Актуальные проблемы языковой вариативности в аспекте мировой интеграции и глобализации. – Научная монография / А. Д. Петренко, Д. А. Петренко, Д. М. Храбскова, Э. Ш. Исаев. – Симферополь, 2011.– Издательство «Феникс». – 273 с.

4. Петренко О. Д. Соціолінгвістичні тенденції розвитку вимови в студентському середовищі НДР // Мовознавство / О. Д. Петренко. – Київ, 1986. – № 3. – С. 63–66.

УДК 811.161.2'367.332'367.635

А. А. Шиць,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

НЕЧЛЕНОВАНІ РЕЧЕННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОЗАМОВНИХ СИТУАЦІЙ

У статті з'ясовано специфічне функційне призначення нечленованих речень сучасної української мови, особливості реалізації їхнього комунікативно-прагматичного потенціалу та стосунку до принципу економії й мовної конденсації. Розмежовано нечленовані конструкції, що маркують позамовні ситуації та емоції мовця, пов'язані з цими ситуаціями.
Ключові слова: *нечленовані і членовані речення, синтаксис, комунікативно-прагматичні ознаки.*

В статье выяснено специфическое функциональное назначение нечленимых предложений современного украинского языка, особенности реализации их коммуникативно-прагматического потенциала и отношения к принципу экономии и языковой конденсации. Разграничены нечленимые конструкции, маркирующие внеязыковые ситуации и эмоции говорящего, связанные с этими ситуациями.
Ключевые слова: *нечленимые и членимые предложения, синтаксис, коммуникативно-прагматические признаки.*

The article considers specific functional prescription of the unsegmented sentences in modern Ukrainian, the realization peculiarities of their communicative-pragmatic potential and relation to the principle of economy and language condensation. The unsegmented constructions, which mark extralinguistic situations and communicant's emotions caused by those situations, have been delineated.
Key words: *unsegmented and segmented sentences, syntax, communicative-pragmatic characteristics.*

До пріоритетних напрямів новітньої функційно-категорійної граматики належить комплексне й багатоаспектне дослідження синтаксичного рівня сучасної української літературної мови. Останні десятиліття позначені зацікавленням проблемами комунікативно-прагматичної інтерпретації мовних одиниць, що зумовлює акцентування не тільки на засобах експлікації певних невербальних ситуацій, а й на мовленнєвій поведінці співрозмовників, їхніх намірах, прагненні дібрати аргументовані висловлення задля якнайповнішого переконання слухача. Такий аспект застосовують переважно для вивчення простих і складних реченнєвих побудов, натомість нечленовані конструкції зазвичай перебувають поза увагою лінгвістів. Тому опис комунікативно-інтенційного змісту вказаних структур як одиниць, що слугують специфічним засобом моделювання прагматичних настанов адресанта та вираження різноманітних позамовних ситуацій, вважаємо **актуальним** питанням сучасного мовознавства.

В українській граматиці нечленовані речення (за термінологією вчених, еквіваленти речення, слова-речення, комунікати, комунікативи) перебувають в епіцентрі лінгвістичних пошуків П. С. Дудика [8], І. Р. Вихованця [4, с. 100–102], К. Г. Городенської [5, с. 374–390], А. П. Загнітка [9], О. В. Гурко [7], О. С. Шатілової [14] та ін. У зарубіжній лінгвістиці порушена проблема стала об'єктом наукового студіювання в працях О. Ю. Вікторової [2], В. Ф. Кіпріянова [10], Т. М. Колокольцевої [11], В. Ю. Мелікяна [13], І. О. Шаронова [15] та ін. Попри наявність значної кількості розвідок, проблема нечленованих конструкцій як специфічних засобів вираження позамовних ситуацій ще не отримала належної інтерпретації. З огляду на це **мета** статті полягає в описі особливостей функційного призначення вказаних синтаксичних одиниць і реалізації їхнього комунікативно-прагматичного потенціалу. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі **завдання**: 1) з'ясувати специфіку функціонування нечленованих речень, закцентувавши на їхній здатності репрезентувати прагматичні наміри мовця; 2) схарактеризувати розглядані структури як синтаксичні одиниці, побудовані на принципі економії та мовної конденсації; 3) диференціювати нечленовані конструкції, що, з одного боку, маркують позамовні ситуації, а з іншого – лише емоції мовця, пов'язані з цими ситуаціями.

У сучасній українській мові нечленовані побудови виступають комунікативно самостійними одиницями синтаксису, що виконують низку ситуативно-прагматичних завдань, характерних для конкретного мовленнєвого акту, а також «співвідносяться із судженням як логічною основою речення» [5, с. 374], хоч у деяких випадках й опосередковано, зокрема коли засобами їхньої експлікації виступають вигуки. Оскільки сферу функціонування нечленованих речень становить передусім живе розмовне мовлення, то винятково важливим для опису зазначених структур вважаємо зорієнтованість на діалогічне спілкування, зокрема на вивчення їх у ракурсі «мовець – адресат». У такому разі нечленовані конструкції супроводжують речення синтаксично членованого різновиду й у процесі взаємодії реалізують своє значення, тобто дають змогу визначити семантику повідомлюваної інформації, репрезентуючи прагматичні наміри мовця. Поза відповідним мовленнєвим контекстом «вони втрачають комунікативний сенс» [4, с. 100]. Опис нечленованих синтаксичних одиниць крізь призму задекларованої ознаки дає змогу вказати на значний ступінь абстрагованості їхнього змісту та відносну семантико-граматичну автономність.

Акцентуючи на функційному навантаженні нечленованих речень, дослідники зазначають, що такі синтаксичні одиниці «нічого не називають, не описують ситуацію, але подібно до інших речень виражають думку про щось» [1, с. 174]. Схоже міркування висловлює й О. С. Шатілова: «Як і в кожному реченні, у нечленованих реченнях висловлюється думка про щось. Проте думка в них не має чіткого формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного членування, тобто не втілюється у формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних компонентах. Такий спосіб висловлення думки зумовлює структуру нечленованих речень» [14, с. 81]. В

© А. А. Шиць, 2014

українській мові розглядані конструкції експлікують «реакції, відгуки мовця на висловлення співрозмовника, найчастіше – на його запитання» [4, с. 100], тобто вони виступають своєрідними формами, що виникають у мовній свідомості як певні реакції на типові ситуації. Маркування нечленованими реченнями конкретного змісту безпосередньо пов'язане із ситуацією, чітко визначеним контекстом, обставинами спілкування, а в деяких випадках – із невербальними засобами обміну думками (жестами, мімікою). Акцентуючи увагу на семантичних параметрах нечленованих конструкцій, О. В. Гурко постулює: «Загальний зміст таких речень визначається або семантикою слів чи одного слова, що ним сформувалась комунікативна конструкція, або тільки інтонацією, або семантикою і граматичною сутністю відповідного слова (слів) у поєднанні з певною інформацією» [7, с. 399].

Не викликає сумніву твердження, що в основі формування нечленованих синтаксичних одиниць перебуває явище економності та мовної конденсації. Зазначені процеси реалізують певний компроміс між потребами комунікації та прагненням людини до мінімізації зусиль. Як зазначає А. Мартіне, «принцип економії в мові виявляється в постійному прагненні досягти рівноваги між суперечливими потребами, що мають бути задоволені, – потребами спілкування, з одного боку, та інерцією пам'яті та інерцією органів мовлення – з іншого» [12, с. 532–533]. Функціонування нечленованих речень зумовлене необхідністю передати максимальну кількість інформації за допомогою невеликої кількості мовних засобів. У такому разі замість членованих конструкцій уживають значеннєво співвідносні з ними нечленовані. Водночас варто наголосити, що внаслідок указаних змін посилюється контекстуальна та ситуативна мотивованість змісту. На реалізацію принципу економії значно впливають фактори, які перебувають поза сферою мови. Передусім йдеться про прагнення суб'єкта максимально точно й коротко поінформувати реципієнта за допомогою нечленованих побудов, що за семантичними ознаками корелюють із членованими. Водночас значна частина інформації, пов'язана з конкретним мовленнєвим актом, зазвичай відома співрозмовникові з попередніх реплік, тому мовець має змогу не вербалізувати її. Крім того, обидва учасники комунікативного процесу володіють певними знаннями про факти реальної дійсності, що дає змогу їм уникати розлогих конструкцій, значно скоротивши кількість засобів експлікації й час на їхнє виголошення.

Мовець, моделюючи відображену у свідомості ситуацію та добираючи необхідні мовні засоби, які найбільшою мірою відповідали б його комунікативним намірам, передає суб'єктивне уявлення про явища дійсності. Подані аргументи засвідчують, що нечленовані речення перебувають у безпосередньому зв'язку з мисленнєвими та комунікативними процесами й виконують роль засобів їхнього маркування. «Функційне завдання нечленованого речення полягає у вираженні того чи того акту мислення, судження, запитання, спонукання тощо» [7, с. 399]. В. Ю. Меликян справедливо зауважує: «Виникнення особливих комунікативних одиниць мови відбувається в умовах усного мовлення завдяки дії універсальних принципів організації усного висловлення» [13, с. 54]. На переконання І. Н. Горєлова та К. Ф. Сєдова, у повсякденному побутовому спілкуванні широко представлені стереотипні мовленнєві блоки, які часто повторюються в комунікативних ситуаціях. Вони виникають у свідомості мовця за принципом «стимул – реакція». Діалог розвивається за асоціативним принципом. Співрозмовники, опираючись на загальну мовленнєву ситуацію, розуміють один одного навіть за умови використання коротких речень. У такій комунікації немає потреби вживати розгорнуті, граматично членовані побудови [6, с. 71–72]. Варто наголосити, що план змісту нечленованих синтаксичних одиниць ускладнений за рахунок невербалізованої частини синтаксично членованої конструкції.

У сучасній українській мові майже всі нечленовані речення подібно до членованих побудов як конститутивних одиниць синтаксичного рівня мови виступають граматичними засобами оформлення різноманітних позамовних ситуацій, проте зазвичай вони відрізняються не тільки особливостями формально-синтаксичної й семантико-синтаксичної будови та специфікою частиномовної репрезентації їхніх компонентів, а й емоційно-експресивним забарвленням. Пор. : *За хатою стояла сонна весняна тиша* (Г. Тютюнник); *Весна* й *Ах!*. Три запропонованих реченнєвих конструкції, які можна вважати засобом передавання побаченої мовцем картини, мають різну формально-синтаксичну структуру: перше речення двоскладне, друге – односкладне, третє – нечленоване. Крім відмінностей у способі відображення думки, подані прості синтаксичні одиниці віддзеркалюють різний емоційний стан мовця. Найвищий ступінь захоплення експлікує нечленована конструкція. Водночас необхідно наголосити, що перше й друге речення безпосередньо маркують позамовну ситуацію, водночас синтаксична одиниця, експлікована вигуком, передає передовсім почуття того, хто повідомляє.

З-поміж усієї сукупності засобів вираження нечленованих структур саме вигуки вирізняються своєю здатністю маркувати лише емоції мовця, пов'язані з певними позамовними ситуаціями, а не позначати ці ситуації. На противагу їм навіть нечленовані побудови, репрезентовані звуконаслідувальними словами, моделюють ситуації позамовної дійсності, але позбавлені емоційного навантаження. В україністиці такої думки дотримується К. Г. Городенська, аргументуючи, що «слово-речення *у-у-у!* ідентифікується із ситуацією, яку передає речення *Вовк виє*. Аналогічні співвідношення між словами-реченнями *Курли-курли…* і реченням *Журавлі курличуть*; *Кахи-кахи…* і реченням *Людина кашляє*; *Пі-пі!* і реченням *Автомобіль сигналить (піпікає)*» [5, с. 375].

Отже, у сучасній українській мові з-поміж простих синтаксичних одиниць за структурно-функційними особливостями, специфічним призначенням вирізняються нечленовані речення, повне й комплексне дослідження яких можливе за умови розгляду їх у межах комунікативного акту, у безпосередньому зв'язку із ситуацією мовлення. Виступаючи найтиповішим засобом конденсації висловлення та виражаючи певні думки, пов'язані з відображенням позначуваних явищ дійсності у свідомості співрозмовників, реакції мовця на позамовні ситуації, почуття, вони відрізняються від інших синтаксичних побудов емоційністю, адже «навіть нейтральність – це також вияв оцінки, але оцінки як похідної від осмислення, від судження» [9, с. 85]. На перспективу вбачаємо докладний опис семантичних, структурних та морфолого-синтаксичних ознак нечленованих речень сучасної української мови.

Література:

1. Беляев Ю. И. Синтаксис современного русского литературного языка / Ю. И. Беляев. – Częstochowa : Wydwo Akademii im. Jana Dlugosza, 2007. – 442 s.

2. Викторова Е. Ю. Коммуникативы в речевом поведении русских и англичан / Е. Ю. Викторова // Филологические этюды : [сб. науч. ст. молодых ученых]. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1998. – Вып. 2. – С. 171–173.

3. Викторова Е. Ю. Коммуникатив well и его роль в речевом общении // Проблемы речевой коммуникации : [межвуз. сб. науч. тр.] / Е. Ю. Викторова. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 2000. – С. 85–90.

4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 398, [2] с.

6. Горелов И. Н. Основы психолингвистики : [учебное пособие] / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – 3-е, перераб. и доп. изд. – М. : Лабиринт, 2001. – 304 с.

7. Гурко О. Нечленовані речення як засоби реалізації категорії ствердження в українській мові / Олена Гурко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 127. – С. 396–400.

8. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення : [навч. посіб.] / П. С. Дудик. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1999. – 297 с.

9. Загнітко А. П. Еквіваленти речення : статус, обсяг і функцій на типологія / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 79–91.

10. Киприянов В. Ф. Проблемы теории частей речи и слова-коммуникативы в современном русском языке : [учеб. пособие к спецкурсу для студентов фак. рус. яз. и лит. пед. ин-тов] / В. Ф. Киприянов. – М. : МОПИ, 1983. – 102 с.

11. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т. Н. Колокольцева. – Волгоград : Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 2001. – 260 с.

12. Мартине А. Основы общей лингвистики // Новое в лингвистике. – Вып. 3. – М. : Прогресс, 1963. – С. 366–566.

13. Меликян В. Ю. Современный русский язык. Синтаксис нечленимого предложения : [учебное пособие] / В. Ю. Меликян. – Ростов н/Д : Изд-во РГПУ, 2004. – 288 с.

14. Шатілова О. Спонукальний потенціал еквівалентів речення / Олена Шатілова // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 25. – С. 79–83.

15. Шаронов И. А. Проблемы описания русских коммуникативов, состоящих из служебных слов / И. А. Шаронов // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Филология. Журналистика : [науч. журнал / гл. ред. А. Н. Чумаченко. – Саратов : Университетская типография, 2012. – Т. 12, вып. 3. – С. 7–13.

УДК 811.112.2'373.611:681.5

Н. О. Школьна,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

УТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ У НІМЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемам визначення терміну та основних способів його утворення. В результаті словотворчого аналізу визначено найбільш продуктивні способи творення термінологічних одиниць у німецькій фаховій мові промислової автоматизації.
Ключові слова: *термін, словотворення, суфікс, префікс, абревіація.*

Статья посвящена проблемам определения термина и основных способов его образования. В результате словообразовательного анализа определены наиболее продуктивные способы образования терминологических единиц в немецком специальном языке промышленной автоматизации.
Ключевые слова: *термин, словообразование, суффикс, префикс, аббревиация.*

The article deals with problems of the term definition and its main ways of formation. As a result of the word-building analysis the most efficient ways of the term units have been estimated in the German language for special purposes of industrial automation.
Key words: *term, word-building, suffix, prefix, abbreviation.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю детального розгляду способів утворення термінів у сучасній німецькій фаховій мові, оскільки сучасний стан розвитку науки ставить проблему необхідності дослідження термінологічних систем різних галузей промисловості у тому числі й промислової автоматизації. **Мета статті** полягає у виявленні особливостей словотвору термінів сучасної фахової мови промислової автоматизації як цілісної системи. **Матеріалом** дослідження послугували портфоліо фірми-розробника новітніх технологій Siemens обсягом 273 сторінки загальною кількістю близько 6 000 словоформ (Product Guide: Totally Integrated Automation; Das Siemens-Umweltportfolio: Beispiele für nachhaltige Technologien; Höchste Produktivität – mit Totally Integrated Automation).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історія людства – це постійний процес його розвитку. Завдяки неолітичній революції людство перейшло від кочового до осілого життя, що спричинило виникнення землеробства та тваринництва. Наступним етапом розвитку вважають промислову революцію, коли були винайдені різні машини. В цей час почали використовувати й нові форми виробництва, а саме конвеєр. Третя промислова революція, або як її ще називають цифрова, відома винаходом мікроскопа, впровадженням автоматизації виробництва, масовим використанням комп'ютерів та засобів комунікації, а також поширенням Інтернету.

Поява і розвиток нових галузей науки та виробництва вимагають утворення термінів для позначення нових понять та явищ, що значно прискорює у свою чергу розвиток різних фахових мов. Оскільки цифрова революція відбулась наприкінці XX століття, то можна вважати фахову мову промислової автоматизації однією з самих молодих. Це, в свою чергу, зумовлює актуальність та необхідність її дослідження.

Вивченню фахових мов приділяють значну увагу як українські, так і зарубіжні вчені. Це питання у своїх працях розглядали В. В. Виноградов, О. О. Реформатський, Т. Р. Кияк, Д. С. Лотте та інші. Однак, термін «фахові мови» й досі залишається неоднозначним. Російські лінгвісти А. В. Суперанска, Н. В. Подольска, Н. В. Васильєва використовують терміни «мова для спеціальних цілей» або «спеціальна мова». У британській та американській лінгвістиці використовується термін «language for special purposes» (LFP) для позначення фахової лексики. За визначенням Л. Хофмана фахова мова – це сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються у професійно замкнутій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [8, с. 53]. У німецькій лінгвістичній літературі можна знайти і такі назви як «Abreitssprache», «Berufsprache», «Handwerkersprache». Т. Р. Кияк вважає, що українським мовознавцям слід погодитись на більш поширений термін «фахові мови», який не повинен викликати заперечень та який можна вважати достатньо вмотивованим, а також додає ще й той факт, що функціонування цієї мови забезпечується винятково чітко встановленою термінологією [5, с. 203].

Основна функція фахової мови – інформаційний обмін знаннями для забезпечення взаєморозуміння у певній професійній сфері. Оскільки розвиток науки і виробництва сприяє виникненню нових пристроїв, механізмів тощо, тому слід для їх позначення використовувати терміни. А. Я. Коваленко визначає термін як нейтральне слово або словосполучення, яке вживається для точного вираження понять та назв предметів. Невід'ємні риси терміна – абстрактний характер, однозначність і системність [3, с. 258].

Термін – це окреме слово чи утворене на базі іменника підрядне словосполучення, що означає професійне поняття та призначене для задоволення специфічних потреб спілкування у сфері певної професії (наукової, технічної, виробничої, управлінської...) [2, с. 10].

Згідно О. С. Ахманової термін – це «слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т. п.) мови, яке створене, отримане чи запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» [1, с. 95–96].

В. І. Карабан визначає термін як мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галуз науки або техніки, зазначючи при цьому, науково-технічні терміни становлять суттєву складову науково-технічних текстів [4, с. 315].

© Н. О. Школьна, 2014

За визначенням О. С. Селіванової «термін – слово чи словосполука, що позначає поняття спеціальної спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань чи людської діяльності» [7, с. 617].

Щодо основних ознак термінів вчені називають такі:

– наявність дефініції, яка чітко окреслює, обмежує значення терміна;

– системність, тобто належність до певної термінологічної системи, його однозначність, точність і визначеність у даній термінологічній системі;

– зміст терміна;

– тенденція до стилістичної нейтральності, запобігання конотацій.

Питання однозначності терміна трактується сьогодні по-різному. Більшість вчених вважають, що терміни не повинні обов'язково бути однозначними, при цьому не можна вважати термінологічну одиницю неповноцінною чи непотрібною лише на тій підставі, що вона не має певної властивості, хоча і застосовується певний час користувачами [2, с. 13].

Існує декілька визначень способів утворення термінів у науковій літературі, проте однин з найпоширеніших включає різні шляхи й прийоми творення нових слів у результаті використання всіх наявних у певній мові словотвірних ресурсів.

За будовою А. Я. Коваленко поділяє всі терміни на прості, складні та терміни-словосполучення. Прості терміни – це терміни, що складаються з одного слова: *Technology*. Складні терміни складаються з двох чи більше слів, які пишуть разом або через дефіс: *Umweltportfolio, Elektrofahrzeug, Schlüsselkomponent, Umweltschutz, Energiekosten, Dampfturbinen-Kraftwerke, Hochspannung-Gleichstrom-Übertragung*. До термінів-словосполучень належать терміни, що складаються з декількох компонентів, кожен з яких характеризують певною будовою та конкретним способом словотвору: *refurbished Systems, umweltorientierte Märkte* [6, с. 259].

Т. А. Журавльова пропонує об'єднати усі терміни у дві основні групи: морфологічну та неморфологічну. Морфологічний спосіб творення слів складається з афіксації, словотворення та абревіації. Неморфологічний спосіб утворення термінів включає лексико-семантичний та морфолого-синтаксичний.

Афіксація полягає у приєднанні словотворчого форманта до твірної основи, щоб створити нову номінативну одиницю, яка належить до певної ономасіологічної категорії (предметність, процесуальність, атрибутивність) і поділяється на суфіксацію та префіксацію.

Суфіксація – спосіб утворення похідних термінів за допомогою приєднання до твірної основи суфікса. До найбільш поширених суфіксів у дослідженій фаховій належать -ung (22,6%), -tion (14,0%), -ist (2,2%), -ig (1,6%), -keit (1,4%), -tät (1,3%), як-от: *Autoproduktion, Systemspezialist, Sicherheit, Energiesparung*.

Префіксація – морфологічний спосіб побудови нових слів за допомогою приєднання префіксів. Найбільш вживаними префіксами виступають über- (5%), ver- (4%), multi- (1%), наприклад: *übertragen, vernetzer Welt, Multiuser-Engineering-Fähigkeit*.

При префіксально-суфіксальну способі побудови нових слів одночасно приєднуються два афікси до основи – префікс і суфікс, як-от: *erneubar, außergewöhnlich*.

Для німецької фахової мови промислової автоматизації характерним є словоскладання, при якому поєднуються два чи більше простих слова. Терміни-композити німецької фахової мови промислової автоматизації утворюють за такими схемами:

Іменник + іменник (N+N) *Umweltportfolio, Energieeinsparung, Stromverbrauch, Energieeffizienz*. За такою словотвірною моделлю творяться терміни для позначення процесів, видів устаткування, документів (76%).

Іменник + прикметник (N+Adj.) *chlorfrei, klimaneutral, Gesamtprojektleitung, Elementarchlor, Frischwasser*. За цією моделлю утворюють терміни для позначення предметів, явищ, процесів навколишнього світу (13%).

Дієприкметник + іменник (Part. +N) *Advanced-Prozess-Control-Funktionalität, optimierter Prozess, PC-basierte Steuerung, integrierte Sicherheitstechnik.* Цю модель використовують для творення термінів, що позначають ознаки предметів, явищ і процесів (3%).

Числівник + прикметник (Num. +Adj.) *drittgrößten, erstklassiges Wissen*. Формування термінів з використанням цієї моделі слугує для зазначення кількісних ознак, явищ, предметів (1%).

Для аналізованої фахової мови характерне існування термінів-композитів, частини яких складаються з власних назв або абревіатур (7%). *Siemens-Technologie, Röntgenstrahlung, E-Mobilitäts-Infrastruktur, CO_2-Einsparung, CO_2-Ausstoß, CO_2-Emission, GuD-Kraftwerk, HGÜ-Trasse, IT-System, IT-Infrastruktur.*

Отже, як бачимо з наведених вище прикладів, для німецької фахової мови промислової автоматизації характерна наявність спеціальної лексики, яка слугує забезпеченню потреб професійного спілкування зазначеної сфери людської діяльності. Найбільш продуктивним способом творення термінологічних одиниць є морфологічний спосіб словотвору, насамперед, суфіксальний і префіксальний. Окрім того значна частина термінів утворюється словоскладанням із застосуванням абревіації.

Німецькі терміни промислової автоматизації, як прошарок лексики, мають перспективи майбутніх лінгвістичних досліджень, оскільки ця галузь науки супроводжується постійним оновленням терміносистеми, створенням нових та трансформацією існуючих термінологічних одиниць. У перспективі плануємо розглянути парадигматичні відношення у термінології промислової автоматизації.

Література:

1. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М. : Учпедгиз, 1957. – 295 с.

2. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Academia, 2000. – 217 с.

3. Журавльова Т. А. Особенности терминологической номинации. Монография / Т. А. Журавльова. – Донецк : АООТ Торговый Дом «Донбасс», 1998. – 253 с.

4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 576 с.

5. Кияк Т. Р. Компенсація інформації у науково-технічному перекладі як об'єкт лінгвістики фахових мов / Кияк Т. Р. // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – № 27. – С. 203–208.

6. Коваленко А. Я. Науково-технічний переклад / А. Я. Коваленко. – Тернопіль : Видавництво Карп'юка, 2004 – 284 с.

7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.

8. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache / L. Hoffmann. – Berlin : Akademie Verlag, 1987. – 308 S.

УДК 81.1:811.162.1+811.161.2

Н. Щербій,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

СУБ'ЄКТНІ РЕФЛЕКСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

У статті охарактеризовано статус зворотних дієслів у мовознавстві. Розглянуто семантичні особливості суб'єктних рефлексивних конструкцій в українській та польській мовах. Проаналізовано вживання зворотних форм у сучасних українських і польських художніх текстах.
Ключові слова: *зворотність, рефлексивні дієслова, об'єкт, суб'єкт, пасив.*

В статье охарактеризован статус возвратных глаголов в языкознании. Рассмотрены семантические особенности субъектных рефлексивных конструкций в украинском и польском языках. Проанализировано употребления обратных форм в современных украинских и польских художественных текстах.
Ключевые слова: *возвратность, рефлексивные глаголы, объект, субъект, пассив.*

The article deals with different approaches to identify the notions of «reflexive verbs» in linguistics. The paper deals with the semantic aspect of subject reflexive verbs in Ukrainian and Polish languages, examples from the modern Ukrainian and Polish literature.
Key words: *reflexivity, reflexive verbs, subject, object, passive.*

Зворотні дієслова становлять дискусійну проблему, дослідження якої залежить від граматичних і значеннєвих властивостей рефлексивного показника, а також від словотвірного, морфологічного та семантико-синтаксичного підходу до трактування категорії стану.

В українському та польському мовознавствах немає достатньо систематичного опрацювання теорії зворотних дієслів. В інших слов'янських мовах (російській, чеській) наука про зворотні дієслова входить фундаментальною частиною до загального вчення про дієслівну систему. Порівняльні дослідження категорії зворотності здійсненні з опертям на польську й російську [6], польську і чеську [7], польську й англійську мови [8], проте зіставного аспекту в українській та польській мовах не проводилось, чим і зумовлена **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті: описати та зіставити суб'єктні рефлексивні конструкції української та польської мови.

Завдання запропонованої статті визначити статус рефлексивних конструкцій у сучасному мовознавстві; проаналізувати специфічні семантичні ознаки суб'єктних рефлексивних конструкцій в українській і польській мовах; дослідити їхнє вживання в сучасних художніх текстах.

Зворотні конструкції зазвичай розглядаються в межах категорії кореференції підмета і додатка [12, с. 448]. Зворотні дієслова поруч з активним і пасивним репрезентують зворотний стан, який означає, що «підмет сам виконує дію або сам піддається стану вираженому в дієслові і одночасно отримує наслідки цієї дії чи стану» [10, с. 324].

Зворотні дієслова становлять форму, яка виражає специфічні синтаксичні властивості. В українській і польській мовах рефлексивні дієслова утворюються за допомогою постфікса *-ся* / займенника *się*, який додають до перехідних дієслів. Своє колишнє займенникове значення цей постфікс утратив і злився з дієсловом, на відміну від польської мови, в якій займенник *się* має вільну позицію в реченні, проте також десемантизувався. Відносити ці дієслова до зворотного стану однозначно не можна, вони хоч і мають спільний рефлексивний показник, проте виконують різні семантичні значення, які зворотний стан не охоплює. Єдиною безперечно спільною семантико-граматичною ознакою цих одиниць є їхня неперехідність, тобто несумісність із спрямуванням дії на зовнішній об'єкт [3, с. 93].

Існує чимало формальних, синтаксичних і семантичних класифікацій системи рефлексивних дієслів. Зокрема, на основі семантичних класифікацій рефлексивних конструкцій Н. Янко-Триніцької [5], О. Бондарка [4], K. Wilczewskiej [13], Ю. Князева [1], які, однак, не є вичерпними, запропонували такі типи суб'єктних рефлексивних конструкцій, як власне рефлексивні, рефлексивно-посесивні, реципрокальні, автокаузативні, рефлексивно-каузативні, абсолютивні.

Власне рефлексивні (смислові (тотальні) рефлексиви, czasowniki bezpośrednio zwrotne) – це дієслова з найбільш генетичною функцією (сема 'зворотність' виявляє себе у дієсловах власне-зворотного значення [2, с. 514]), вони означають дію, яка виконується особисто підметом і скерована безпосередньо на власну особу. Дія таких дієслів має значення 'свідома дія', тому їх суб'єктом (а також, в зв'язку з однореферентністю актантів, і об'єктом) повинна бути людина чи тварина, наділена свободою [1, с. 268].

Дієслова цієї групи можна поділити на дві підгрупи:

а) дієслова, дія яких без зворотного форманта і рівнозначні їм зворотні форми, крім рис перехідності / неперехідності, не виражає інших відмінностей (*витиратися, шуруватися, поливатися, митися, милитися, кропитися // szorować się, wytrzeć się, polewać się, myć się, mydlić się, perfumować się): Щоб їсти смачні речі, треба боротися. І щоб* ***митися*** *під душем, і щоб думати, теж треба боротися! (П. Загребельний) // Doradził mi, żebym handlował na linii kolejki elektrycznej Warszawa– Otwock, bo tam jeżdżą letnicy, którzy czasem chcą* ***się umyć****, więc mydło na pewno kupią (R. Kapuściński). Potem kolejne* ***mycie się*** *w przedpokoju (M. Białoszewski).*

Дослідниця K. Wilczewska [13, с. 29] в межах цієї підгрупи виділяє дієслова, які означають дію, скеровану на поверхню власного тіла. Найчастіше це туалетні або інші процеси, які виконуються за допомогою рук, і скеровані на все тіло, на відміну від рефлексивно-посесивних, в яких дія спрямована на частини тіла: ***Голився*** *біля розчиненого вікна, густо намиливши аж до очей щоки, і побачив одну Олександру Панасівну, яка бігла до*

© Н. Щербій, 2014

колонки по воду, друга в цей час зачісувала дівчаток і в'язала їм банти, третя чистила біля води каструлі, а четверта прала у величезній пінистій балії (В. Шевчук) // Rano ***golił się, oblewał*** *wodą kolońską, bałaganił, a ja zostawałam i długo ścieliłam łóżko, szukając tam jego zapachu (O. Tokarczuk)* – дія виділених рефлексивних дієслів спрямована не на все тіло, а тільки на обличчя, тому ці дієслова можна віднести до групи рефлексивно-посесивних дієслів.

Зовнішньої граматичною рисою цієї підгрупи є теоретична можливість заміни зворотного дієслова на відповідне активне дієслова з прямим додатком у формі *себе / siebie,* часто в поєднанні зі словами *сам, самого себе / sam, samego siebie: Йому думалось про те, що добре приносити комусь щастя, що тоді й* ***сам почуваєшся*** *гарним і, навіть усвідомлюючи це, не одбираєш од себе, а додаєш собі (Ю. Мушкетик) // Zasiada i pisze artykuł «pozytywny», i* ***dziwi się sam sobie****, że idzie mu tak łatwo (Cz. Miłosz).*

б) ця підгрупа складається з дієслів, що мають активний відповідник, який керує особовим додатком, проте їх взаємні семантичні стосунки не мають тотожності. Головною відмінністю між дієсловами підгрупи а і б є неможливість заміни зворотної форми активною з додатком *себе / siebie*. Обсяг значень цих дієслів різноманітний. Наприклад, *зобов'язатися, збунтуватися, приготуватися, утримуватися, придивитися, евакуюватися, спокуситися // przygotowywać się, przeprowadzić się, utzymywać się, ewakuować się, skusić się, załadować się, zaopatrzyć się, zbuntować się, zobowiązać się: Казав мій батько:* ***адаптуватись і приготуватись*** *(Л. Костенко) // Ustawili skrzynki z kalafiorami na przyczepie starego ciężarowego chevroleta i* ***przygotowywali się****, aby ruszyć do domu (J. L. Wiśniewski).*

Рефлексивно-посесивні (портативно-рефлексивні) дієслова – це дієслова, які виражають посесивне відношення між суб'єктом і об'єктом дії. Утворення портативних конструкції обмежене дієсловами з суб'єктом-частиною, а саме невідчужуваною (частиною тіла) чи відчужуваною (одяг на суб'єкті) належністю (власністю) [4, с. 257].

Рефлексивні дієслова цієї групи можуть мати значення:

1) фізичної дії (руху) над частиною тіла чи відчужуваною власністю, при цьому імлікованим об'єктом може бути:

а) будь-яка частина тіла (*почухати руку, ногу, голову – почухатися // skrobać się (drapać się) w głowę*), причому дія може бути навмисною (*почухатися // skrobać się*) чи ненавмисною (*обпектися, поранитися // poranić się, opalać się*): *Я обняв свою дружину, я її просто згріб і притис до себе на цьому язичницькому святі, ми стояли і дивилися у вогонь. Малий з Борькою тягали хмиз, підкидали у вогнище, іскри часом долітали аж нам в обличчя, ми відхилялися, взаємно переймаючи рухи, щоб* ***обпектися*** *поцілунком (Л. Костенко) // A czy wystarczy, gdy bohater* ***drapie się*** *w głowę, patrzy w ścianę?(R. Różewicz).*

б) певна частина тіла. K. Wilczewska [13, с. 37] такі дієслова виділяє в окрему групу і називає їх czasowniki częściowo zwrotne. До неї належать переважно дієслова на позначення мімічних рухів і гримас: *причесати волосся – причесатися, нахмурити брови, обличчя – нахмуритися // wysmarkać swój nos – wysmarkać się, oblizać usta – oblizać się, mrużyć oczy – mrużyć się*: *... димократія, димократія– повторює про себе Іван Сергійович і* ***мружиться****, й сплакує так, немов йому пустили диму в очі – лєднікі кругом, вот і согрєвают димом отчізну; а звєрю то худо, худо, брат ти мой! (Є. Пашковський) // Teraz wiem, ile ojciec może. Eugenia siada na sofie, Eleonora na fotelu, Edek staje w kącie, wyjmuje grzebyk z tylnej kieszeni spodni i* ***przyczesuje się*** *nerwowo (S. Mrożek).*

в) одяг, який носять (*защепити куртку, ґудзики – защепитися // rozpiąć gudziki na swojej odzieże – rozpiąć się*): *Ось так. Я* ***одягаюсь****, і ми йдемо до вашої дружини... У нас – справжнє кохання. (Бере з шафи пальто,* ***одягається****) (О. Коломієць) // Jeśli nagości chce z tobą,* ***rozbierz się*** *hrabia (W. Gombrowicz).*

2) дії над різноманітною належністю, власністю (*складатися, пакуватися, прасуватися, пратися // zbierać się, pakować się, prać się*): *Ну, як воно* ***переться****? – питає Орися і становиться й собі на другий кінець кладки (Г. Тютюнник) // Wszystko to albo* ***pakowało się*** *w Śniadeckich i tam poruszało się powoli czy w miejscu, mrowiło, roiło, albo oglądało, oblatywało, miotało się jak my, albo wracało z Pola Mokotowskiego, z działek, z burakami, marchwią, pietruchami, baniami, naręcza świeżunie i te liście, zapachy, kolory i zachłanność niesienia do swojego gara, żeby co prędzej ugotować i zjeść! (M. Białoszewski).*

3) дії над своїми психічними чи іншими характеристиками. K. Wilczewska такі дієслова зараховує до групи під назвою «czasowniki zwrotne zawężające» [13, с. 41]. До неї належать дієслова, пов'язані з мисленєвою діяльністю (*зосередити думки – зосередитися, сконцентруватися, звертатися // zatrzymać się w rozważaniach, opanować się, koncentrować się*): *Ні, золотко («золотце», іронічно поправляє вона себе: так* ***звертався*** *до неї той чоловік, якому зараз, либонь, ще паскудніше, ніж їй, але то вже не має жодного значення), – ні, сачконути не вийде: ти-но одбудь усе по порядку, а тоді й знати буде, чого ти справді варта. Понятно? (О. Забужко) // Wszystkim, którzy* ***się zgłoszą*** *na roboty, po trzy kilo chleba i marmoladę (H. Krall).*

Реципрокальні (wzajemne) дієслова мають регулярне двостороннє значення, коли дія виконується щонайменше двома особами, які в свою чергу стають об'єктом тієї ж дії свого партнера. Функція цих дієслів скерована для представлення людської діяльності (в загальному живих істот).

Участь обох партнерів може бути нерівномірною, одна з осіб може бути пасивним об'єктом або виконувати дію, яку можна охарактеризувати іншими лексичними засобами (*ганятися, дражнитися, битися, сваритися // sądzić się, gonić się, drażnić się): Спершу не хотіли йти в млин, то він їх позатягував. І все* ***сварився****, що вони своєї хати не тримаються, що позавіює їх де-небудь, аж весною познаходять кості (Є. Гуцало) // Petro zbudował werandę po północnej stronie domu już dawno i wtedy* ***się*** *o to z nim* ***pokłóciłam*** *(O. Tokarczuk)* – один з учасників дії є ініціатором цієї сварки, а інший пасивним учасником.

Реципрокальні конструкції можуть бути виражені різними способами. Найчастіше вживаним типом є зв'язок підмету в множині з присудком в такому ж числі: *Малий наш вкрай задоволений, сидить дома, не ви-*

пускає джойстика з рук. Дістали мене ці комп'ютерні забавлянки. Вже на що безневинну гру подарував йому святий Миколай – «Живі іграшки», а й вони теж стріляють і ***ганяються*** *одне за одним (Л. Костенко). Двоє закоханих* ***цілувалися*** *крізь залізне пруття (Л. Костенко) // I na małym obrazku widzę samolot, a pod nim dwóch grubych facetów* ***całujących się*** *w usta. To nasz sekretarz i ten ich ruski, car carów, pan połowy świata (T. Konwicki).*

Речення з підметом і присудком в однині, а другий партнер виражений додатком в поєднанні з прийменником *з*: *Ярош іще мав* ***зустрітися з*** *головним лікарем і підписати якесь зобов'язання, що буде опікуватися Русею… (Ю. Винничук) // Potrafi przylecieć z Lyonu,* ***spotkać się ze*** *mną na lotnisku i zabrać mnie na koncert do Mediolanu, Rzymu lub Wiednia (J. L. Wiśniewski)*

Автокаузативні рефлексивні дієслова означають ситуації з агентивним суб'єктом, який власними діями змінює положення свого тіла чи переміщається в просторі. А. Вежбицька вважає, що в основі автокаузативного значення лежить розчеплення людини на «тіло» і «розум». Відповідно дія (зміна положення тіла) відбулася тому, що людина (її розум) захотіла цієї зміни [11, с. 141].

Автокаузативні рефлексивні дієслова типу *нахилитися, випрямитися, повернутися, зігнутися // odwrócić się, pochylić się, wyprężyć się*, що позначають рух частиною тіла, близькі за значенням до рефлексивно-посесивних РД, в яких як об'єкт виступає частина тіла, тобто «рух без зміни місцезнаходження» [9, с. 92]: *сидіти, зігнувшись (все тіло) і сидіти, згорбившись (тільки спину).* Наприклад:... *могутній тваринний заклик його тіла зів'яв, скрутився, став швидко-швидко вичахати, поруч мене сидів звичайний собі причепаемігрантисько – втім, небавом і встав, і попрямував – чи до виходу, чи десь інде, я вже не дивилася,* ***повернувшись*** *до книжки: особа, іно вигулькнувши, розчаклувала стать (О. Забужко) // Maud, czeka na ciebie – powiedział, wtedy pomyślałam: nigdy mnie nie pokocha, i przestraszona, że mogę się rozpłakać,* ***odwróciłam się*** *i szybko poczęłam biec… (J. Andrzejewski).*

За своїм значенням такі автокаузативні рефлексивні дієслова подібні до синтаксично агентивних неперехідних дієслів руху. Підтвердженням цього є той факт, що українським неперехідним дієсловам руху типу *лягти, сісти* в польській мові відповідають автокаузативні рефлексивні дієслова, які утворилися від транзитивних нерефлексивних дієслів: *On położył się spać* і *Він ліг спати* (незворотнє дієслово) [1, с. 276].

З однієї сторони, об'єктом цих дієслів може бути не тільки людина, але й транспортний засіб (автомобіль, автобус, потяг, корабель), яким приписуються певні риси живих істот: *Дорога була слизька, ніч, їхав на великій швидкості – машина* ***врізалася*** *в дерево, уламки розкидало на сто метрів (Л. Костенко) // Nie było śladów hamowania. Jej samochód* ***wbił się*** *dosłownie pod chłodnicę ciężarówki (J. L. Wiśniewski).*

З другої сторони деякі рефлексивні дієслова можуть означати коливальні чи близькі до них рухи, які навіть в поєднанні з особовим суб'єктом є не повністю контрольовані, нагадуючи рухи природних об'єктів, зумовлених неціленаправленим зовнішнім впливом (*хитатися, покачуватися // taczać się, chwiać się): … як почне підстрибувати на чотирьох лапах,* ***качатись*** *на спині; і звискуватиме і янчатиме, немов німий, переповнений найріднішої щирості; німий, якому серце з радості стає під горлом, і через мить він, відкашлявшись, схлипнувши, не може не заговорити; як він нестримно кидатиметься з боку в бік подвір'ям! (Є. Пашковський) // Na Nowym Świecie widzę znanego malarza. Nie* ***zatacza się****, nie bełkocze, ale wiem, że jego pracownia ma od rana pól litra objętości (M. Gretkowska).*

Рефлексивно-каузативні дієслова – це рефлексивні дієслова, в яких об'єкт дії одночасно виступає суб'єктом каузації цієї дії, безпосередній виконавець може бути факультативно позначений додатком, а може й взагалі залишитися невираженим (*фотографуватися, лікуватися, стригтися, голитися, записатися, консультуватися, влаштуватися, публікуватися, шитися // uczesać się, rozwieść się, zoperować się, zapisać się, zwolnić się, zameldować się, zakwalifikować się): Зате привозив часом гостинці й своїй жінці, що* ***влаштувалася*** *в панів Грунських господинею і могла прогодувати й десять таких, як її чоловік (В. Шевчук) // Taksówkarz zaśmiał się głośno.* ***Zameldował się*** *w hotelu. Zanim odszedł od recepcji... (J. L. Wiśniewski).*

Суб'єктні рефлексивно-каузативні дієслова подібні до об'єктних каузативно-рефлексивних дієслів (автокуративних). Типове лексичне значення автокуративних рефлексивних дієслів пов'язане зі сферою професійної діяльності. Дослідниця K. Wilczewska зараховує дієслова цієї групи до czasowników bezpośrednio zwrotnych [13, с. 33] (власне рефлексивних), протиставляючи їх czasownikom rezultatywnym [13; 54] (автокуративним). Порівняймо: *…ти подумав, що так* ***полікуєшся*** *вдома й сам… (Є. Пашковський)* – зрозуміло, що суб'єкт вчинить дію над собою сам, підсилює значення й займенник *сам* як допоміжний рефлексивний показник. В наступному прикладі в процесі лікування брав участь лікар чи лікарі: *Jestem w tym gorszym położeniu, gdyż moja mamusia, która przez 70 lat bezpłodna,* ***wyleczyła się*** *i spodziewa się teraz również dziecka (T. Różewicz).*

В західнослов'янських мовах для підсилення рефлексивно-каузативного значення може вживатися каузативне дієслово *dać* (інколи застосовується ще й дієслово *kazać*): *Nie* ***da się fotografować****, trzymając aparat daleko od nosa, a nowiutki canon spocił się plastikowym smrodem (M. Gretkowska).*

Суб'єктні безоб'єктно-зворотні (абсолютивні, антипасивні) рефлексивні дієслова позначають дію суб'єкта, яка переходить на який-небудь предмет, спрямована на інших, але мислиться відвернено від об'єкта як характерна риса самого суб'єкта. Деконкретизація об'єкта часто призводить до деконкретизації самої ситуації. Через невираженість об'єкта абсолютиви імплікують або невизначений («хтось») або узагальнений («всі» із даного класу) об'єкт [1, с. 280]. Наприклад: *гратися, штовхатися, кусатися, дряпатися, ображатися, вибачатися, насміхатися, глумитися, опікуватися, розібратися, добиватися, відстрілюватися, домовитися, стосуватися та ін.* В польській мові абсолютивів значно менше, ніж в українській. У цій функції зазвичай вживається абсолютивне використання перехідних нерефлексивних дієслів: *drwić, szydzić, gryźć, kąsać, drapać, wyjaśnić, dotyczyć.* Порівняймо: *…як тобі* ***розібратися*** *в цих всіх споминах, впечатаних легко й нечутно, мов нічний слідок куниці в білопінну порошу! (Є. Пашковський)* – зворотне дієслово означає розібрати

себе', тобто роздягнути себе, але ж мається на увазі значення 'навести лад' // *Markiz próbował jakoś* ***wyjaśnić*** *ten ich nagły najazd, lecz wyglądało na to, że stary nie słucha (O. Tokarczuk)* – перехідне нерефлексивне дієслово. Наприклад: *Скрипайка була ще по-весняному гола, кущі* ***дряпалися*** *немилосердно, не пускаючи в свої притулки, але як тільки ти долав цей колючий опір, виявлялося, що за кущами нічого немає, жодного сховку, жодного прихистку (П. Загребельний)* – кущі не можуть дряпати себе, вони дряпають інших, це їх характерна ознака // *Bobik ma chody i dobrze czuje wiatr... Bierze go pan? – Nie mam pieniędzy... a on nie* ***gryzie****?(T. Różewicz)* – перехідне нерефлексивне дієслово зі значенням 'характерна ознака', в українській мові відповідає рефлексивному дієслову *кусатися* (не себе самого, а когось іншого чи інших).

Порівняймо: *Сидів на лаві, тручи пальцем і без того блискуче дерево, а зорі мигали до нього, немов* ***глумилися*** *(В. Шевчук)* – зворотне дієслово *глумитися* подібне своїм значенням до дієслова *насміхатися*, обидва вживаються тільки з постфіксом *-ся*, проте не означають 'насміхати себе' чи 'глумити себе', дія переходить на когось іншого // *I tak Babilończycy wychodzili na blanki murów, tańczyli,* ***drwili*** *sobie z Dariusza i jego wojska, a jeden z nich tak przemówił: – Po co leżycie tu bezczynnie, Persowie, zamiast stąd odejść? (R. Kapuściński)* – перехідне нерефлексивне дієслово.

Порівняймо: *Вона* ***відштовхнулася*** *від нього, мала прим'яту одежу і була незвично бліда (В. Шевчук)* – зворотне дієслово має автокаузативне значення, тобто об'єкт відштовхнув себе, перемістив в просторі своє тіло від когось. *До таких місць належала й клумба. Повз неї йшли. Завжди йшли, не зупиняючись, завжди квапилися,* ***штовхалися,*** *бо це був центр міста, тут з'єднувалися всі шляхи й інтереси (П. Загребельний)* – рефлексивне дієслово імплікує наявність неозначеного чи узагальненого об'єкта дії, тобто виражає безоб'єктно-зворотне значення: // ***Dotykał się*** *po rękach i twarzy, ale nie mógł się przemóc, żeby dotknąć swojego brzucha (O. Tokarczuk)* – зворотний показник *się* означає дію, яку суб'єкт виконує відносно об'єкта, тобто самого себе (суб'єктне рефлексивно-каузативне рефлексивне дієслово). ***Dotykać się*** *czule własną dłonią i oszukiwać, że to jest jego dłoń (O. Tokarczuk)* – торкатися когось іншого своєю долонею, дія суб'єкта переноситься на інший об'єкт.

В польській мові можна зустріти абсолютивні рефлексивні дієслова з суб'єктом-особою і лексичним значення типу *bawić się, obrażać się, bić się: Za kuchniami tuż* ***bawiły się*** *dzieci (M. Białoszewski); August* ***obrażał się,*** *ale na szczęście nie na długo i już po paru minutach biegli razem Winterstrasse w stronę gasthausu, zaczepiając po drodze dziewczęta z białymi parasolkami... (S. Chwin)* – референт образив не себе, а образився на когось; *Jedziemy tedy po tej drodze, jak pod Górę, a tam domy, zabudowania, płotów dużo, trawa, drzewka owocowe; i jedziemy, a tam psy, kury, czasem kot, dzieci* ***się bawią****, a ludzie się kręcą; i tak konie ciągną powóz, jedziemy dość ostro, ale Pusto, Głucho (W. Gombrowicz)* – діти граються одне з одним.

Отже, в українській і польській мовах існують такі типи суб'єктних рефлексивних конструкцій, як власне рефлексивні, рефлексивно-посесивні, реципрокальні, автокаузативні, рефлексивно-каузативні, абсолютивні. Наше дослідження суб'єктних рефлексивних конструкцій виявило, зокрема: особливістю автокаузативних рефлексивних дієслів є те, що українським неперехідним дієсловам типу *лягти, сісти* в польській мові відповідаються автокаузавтині рефлексивні дієслова *położyć się, usiąć się.* У західнослов'янських мовах для підсилення рефлексивно-каузавтиного значення може вживатися каузативне дієслово *dać (kazać).* У польській мові абсолютивних рефлексивних конструкцій значно менше, ніж в українській, оскільки в цій функції зазвичай вживаються в абсолютивному значенні перехідні нерефлексивні дієсліва: *кусатися – gryźć, kąsać; драпатися – drapać; стосуватися – dotyczyć.* Для виявлення інших спільних та відмінних рис в українській та польській мовах дослідження рефлексивних конструкцій потребує подальшого вивчення.

Література:

1. Князев Ю. П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе / Ю. П. Князев. – Москва : Языки славянских культур, 2007. – 704 с.

2. Кононенко І. В. Українська та польська мови: контрастивне дослідження / І. В. Кононенко. – Warszawa : Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. – С. 513–516.

3. Соколова С. Дієслова з постфіксом -ся як граматична проблема / С. Соколова // Мовознавчий вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – 2009. – Вип. 8. – С. 92–99.

4. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость [Текст] / А. В. Бондарко (отв. ред.). Санкт-Петербург, 1991. – С. 251–273.

5. Янко-Триницкая Н. Возвратные глаголы в современном русском языке / Н. Янко-Триницкая. – Москва, 1962. – 247 с.

6. Doros A. Kategoria zwrotności w jezyku rosyjskim i polskim / A. Doros. – Rzeszów : Wydawnictwo uczelniane wyższej szkoły pedagogicznej, 1981. – 77 s.

7. Havranek B. Genera verbi v slovanských jazycích / B. Havranek. – Praha : Kr. České spol. nauk, 1928. – 184 s.

8. Kański Z. Arbitrary Reference and Reflexivity: A Generative Study of the Polish Pronoun się and its English Equivalents / Z. Kański. – Katowice, 1986. – 207s.

9. Kemmer S. The middle voice: a typological and diachronical study : doctoral dissertation / S. Kemmer. – Stanford University, 1988. – S. 92.

10. Szober S. Gramatyka języka polskiego / S. Szober. – Warszawa : PWN, 1966. – S. 99–105, 324.

11. Wierzbicka A. Mind and body / McCawley J. D. (ed.). Notes from linguistic underground. – New York, 1976. – Vol 7. – C. 141.

12. Wierzbicka A. Semantyka: jednostki elementarne i uniwersalne / A. Wierzbicka. – Lublin : Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – S. 448–459.

13. Wilczewska K. Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie / K. Wilczewska. – Toruń : PWN, 1966. – 171 s.

УДК 811.133.1:070

І. В. Яблонська-Юсик,
Львівський національний університет імені І. Франка, м. Львів

ВІДДІЄСЛІВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

У статті описано різні рівні мовної адаптації запозичень, їх лексико-семантичні особливості та синонімічні відношення в рамках публіцистичного тексту.
***Ключові слова**: запозичення, віддієслівний іменник, мовна адаптація, синонім.*

В статье описаны различные уровни языковой адаптации заимствований, их лексико-семантические особенности и синонимические отношения в рамках публицистического текста.
***Ключевые слова**: заимствование, отглагольное существительное, языковая адаптация, синоним.*

The article focuses on various levels of language adaptation borrowing their lexical-semantic peculiarities and synonymic relation within the journalistic text.
***Keywords**: drawing, verbal noun, language adaptation, synonym.*

Реалізація набутих людиною знань про Всесвіт, прагнення до вдосконалення умов життя та праці, накопичення досвіду у тій чи іншій галузі діяльності через міжкультурну комунікацію, зумовила зміни не тільки у самому суспільстві, але й істотно вплинула на його мову як джерело найменування нового. У зв'язку з появою новітнього досягнення виникає необхідність у найменуванні пов'язаного з ним суб'єкта двома можливими у мові шляхами: використовуючи безпосередньо власні мовні ресурси або вдаючись до запозичень, які відрізняються різним ступенем адаптації у межах словникового складу мови-рецепієнта.

Питання лексичних запозичень завжди перебувало в центрі уваги багатьох французьких лінгвістів, зокрема: Ж. Ані, Ш. Баллі, І. О. Бодуена де Куртене, Л. Деруа, А. Доза, Ж. Марузо, А. Мартіне, А. Тібо, М. Ушон та ін. Їхні дослідження розкривають специфіку взаємодії мов, причини появи запозичених слів у мові-реципієнті, роль та місце цих запозичень у її лексичній системі. [1, с. 87], однак поза увагою залишається дослідження віддієслівних іншомовних дериватів як окремої групи потенційно конкурентних лексичних одиниць. Саме тому **предметом нашого дослідження** є віддієслівні словотвірні запозичення у контексті сучасної французької публіцистики. Дослідження цього матеріалу зумовлене регулярним поповненням словникового складу французької мови новими лексичними одиницями у зв'язку з потребою найменування нових понять в галузі інформаційних технологій, відображенням журналістами подій сьогодення, пов'язаних з певними змінами у політичному та економічному житті країни та розвитком науки і культури.

Мова, запозичуючи іншомовні слова, не залишає їх незмінними протягом тривалого проміжку часу, вони поступово адаптуються до структури мови-реципієнта, тобто піддаються процесу асиміляції. **Мета статті** зумовлена проблемою систематизації основних причин експансії запозичень та способів їх адаптації у мові французького медіа дискурсу. Реалізація поставленої мети потребує вирішення таких **завдань**: 1) дослідити словотвірні особливості запозичень; 2) визначити та охарактеризувати види мовної адаптації іншомовної лексики; 3) виявити семантичні відмінності між потенційним французьким іменником та запозиченим синонімом; 4) визначити подальші перспективи запозичень у французькій мові.

За результатами проведених наукових спостережень можна стверджувати, що надходження та існування у мові іншомовних слів зумовлено чотирма основними факторами:

1) відсутність у мові-рецепієнті відповідника для найменування нового поняття – *trainsurfing (зацепінг), train-surfer (зацепер), factchecking (перевірка фактів), le look de pin-up (фото красуні, моделі), coming out (заява про нетрадиційну сексуальну орієнтацію), snooze (короткий період для сну; кнопка «подрімати»)*;

2) з метою мовної економії (перевага одно- та двоскладових слів) – *crash* (d'un avion) замість écrasement (d'un avion), *kidnapping* замість enlèvement d'un enfant), *coach* замість entraineur, *sniper* замість tireur embusqué, *burn-out* замість épuisement profond ;

3) надання поняттю інтернаціонального характеру – *leader, speaker, roaming, shopping, marketing, meeting, management, casting, parking, embargo, sniper*;

4) закріплення так званих «модних слів» у повсякденному вжитку в ролі кальок – *look, show, come-back, baby-sitter, make-up, flashmob.*

Лексичне поле запозичень у французькій мові представлене латинізмами (gravitation, navigueur, désigner), англіцизмами (nursing, surfer, drink) та англо-американізмами (excavateur, bulldozer, happening), іспанізмами (embargo), італізмами (embuscade). Слово malfrat потрапило у французький лексикон з окситанської мови [4]. Невелика кількість запозичень асимілювалася через посередництво двох мов:

gravitation$_f$ < *англ.* gravitation < *кн. лат.* gravitare (graviter) ;

scanner $_m$ < *англ.* scanner (personne, appareil) < *англ.* to scan < *лат.* scandere; récital$_m$ < *англ.* recital *« récit, narration, exposé «* < *англ.* to recite < *фр*. réciter ;

appartement $_m$< *італ.* appartamento < *ісп*. apartamiento *« action de s'écarter»* < apartarse (s'écarter) [4].

Деякі складні французькі іменники є кальками германізмів – prêt-à-porter$_m$ (*англ.* ready-to-wear), ne-m'oubliez-pas$_m$ (*нім.* Vergiss mein nicht) [5]. У мовному середовищі такі новоутворення вживаються як автономно (prêt- à- porter), так і входять до складу словосполучень (prêt-à-porter masculin/féminin) чи слугують для створення перифрази (le géant allemand du prêt- à- porter = Hugo Boss) [9, с. 24].

© І. В. Яблонська-Юсик, 2014

Утворення запозичених девербатів у французькій мові реалізується в основному трьома словотвірними способами: субстантивація, суфіксація, словоскладання (див. табл. 1). Скорочення та змішане словотворення представлені декількома ЛО*: flashmob, téléshopping.*

Таблиця 1
Віддієслівні запозичення у французькій мові

Субстантивація	Суфіксація	Словоскладання	
		безафіксне	афіксальне
- *інфінітива:* show *(to show)* break *(to break)* look *(to look)* drink *(to drink)* crash *(to crash)* coach *(to coach)* smart *(to smart)* snooze *(to snooze)* - *дієприкметника* (теперішнього часу): parking, nursing, karting, casting, roaming, camping escorting, doping, shopping, running, piercing, meeting	**RV+ -age** blackboulage, stockage **RV+ -er** sniper, scanner, leader, speaker, destroyer, mixer **RV+ -eur** excavateur, surfeur **RV+ -tion** pénalisation **RV+ -ing** happening, marketing, factchecking **RV+ -ment** management	come-back burn-out tie-break make-up	baby-sitter globe-trotter leadership kidnapping train-surfer starting-block trainsurfing

Виходячи з того, що запозичення пристосовуються до мови в залежності від її внутрішніх законів, у романському мовознавстві існує чотири основних види адаптації запозиченої лексики: фонетична, графічна, морфологічна і семантична [1, с. 88].

Першим етапом адаптації, який проходить будь-яке запозичене слово, є фонетична, яка полягає у асиміляції іншомовного слова до наголосу та системи звуків французької мови. Л. Деруа у роботі «L'emprunt linguistique « пропонує чотири способи адаптації вимови іноземного слова: 1) не використовувати фонеми, невідомі мові-реципієнту; 2) замінити їх фонемами, властивими мові-реципієнту; 3) ввести у запозичене слово нові фонеми, щоб надати йому унормованого вигляду; 4) перенести тонічний наголос у зв'язку з загальними правилами мови-реципієнта [1, с. 88].

Фонетична адаптація лексики іноземного походження у французькій мові пройшла успішно, і майже повністю відповідає її стандарту щодо вимови носових та подовжених звуків: speaker [spikœ:ʁ], leader [lidœ:ʁ], mixer [miksœʁ], embargo [ɑ̃baʁgo], та багато інших. Низка слів зберегли фонетичні особливості мови-донора з незначною зміною: shopping [ʃɔpiŋ] start-up [staʁtap], burn-out [bœʁnaut], loser [luzœ:ʁ], meeting [mitiŋ] building [bildiŋ] running [raniŋ] milk-shake [milkʃɛk], sniper [snajpœʁ], piercing [piʁsiŋ].

Щодо регламентації орфографії запозичень відповідно до загальних правил французької мови, справедливо буде стверджувати про її неспроможність у зміні буквосполук у корені слова (blackboulage, break, show, come-back, design, crash, coach) та частковій, подекуди ще неоднозначній імітації суфіксів, тому поряд із запозиченою формою існує її типово французький варіант: globe-trotter / *вар.* globe-trotteur, speaker / *вар*. speakeur, baby-sitter / *вар.* baby-sitteur, mixer / *вар.* mixeur, scanner / *вар.* scanneur та ін. Про їх тривалий адаптаційний процес свідчить орфоепічна невизначеність (globe-trotter/globetrotter, train-surfer/ trainsurfer, train surfing/ trainsurfing, make-up/ makeup) [3, 4].

При надходженні у французький лексикон, слова з іншої мови часто змінюють свої граматичні категорії та з часом набувають граматичних рис, властивих французькій мові. Наприклад, англійський інфінітив та дієприкметник вживаються у французькій мові в ролі іменника design, drink, look, crash; parking, footing, zapping, lifting, fading; та ін.

Більшість іменників утворюють форму множини за загальним правилом – speakeur**s**, surfeur**s**, leadership**s**. Незначна кількість англіцизмів зберегли у французькій мові особливу форму множини після приголосної, що є характерним для англійської мови (coach – coach**es**).

Запозичені субстантиви чоловічого роду утворюють словотвірні форми жіночого роду (speakeur$_m$ – speakerine$_f$, excavateur$_m$ – excavatrice$_f$). Левова частка іншомовних слів у французькій мові вживаються у чоловічому роді.

При переході слова з однієї мови в іншу, змін зазнають не тільки його фонетична і граматична структура, але і в деякій мірі змінюється лексичне значення, що пов'язано з неоднозначними національними уявленнями про одні і ті ж самі поняття у різних народів. До того ж, вживання запозиченого слова в оточенні корінної лексики у мовному потоці неодмінно впливає на його лексико-семантичне наповнення [2, с. 167-168].

В одних випадках, запозичення вступають у конкуренцію з існуючим у мові словом, відрізняючись відтінком значення: *voyageur* (мандрівник; пасажир громадського транспорту) / *globe-trotteur* (завзятий мандрівник), в іншому випадку – запозичені ЛО, переходячи з одного історичного періоду в інший, втрачають свій статус повноправного слова в основній широковживаній лексиці у зв'язку з наявністю власномовного відповідника і поряд з яким у синонімічному ряді вони виступають в ролі однозначного (абсолютного синоніма) або архаїзма, який вийшов з ужитку у мові сьогодення: training (*спорт.* тренування), building (висотка).

Інша група запозичень розширила або обмежила своє семантичне поле у словниковому складі мови-реципієнта, що свідчить про повну лексичну адаптацію цієї лексеми. Розглянемо процес розгалуження значення запозичених лексичних одиниць (ЗЛО) на конкретних словникових прикладах (див. табл. 2).

Окрім запропонованих у словнику значень, в оригінальних публіцистичних текстах слово **coach**, стає еквівалентом *музичного тренера* або *члена журі музичного конкурсу*: Pour cette première soirée, des candidats de tous âges et de tous les styles vont devoir convaincre le jury avec le seul son de leurs voix. Un jury constitué de coaches qui font eux aussi le spectacle [8].

Таблиця 2

Амплітуда зміни значення іншомовних дериватів

ЗЛО	В англійській мові	У французькій мові
cocktail	коктейль	1) коктейль; 2) суміш, мішанина; 3) неофіційний прийом
surfer (surfeur)	серфінгіст	1) серфінгіст; 2) користувач Інтернету (*розм.*)
speaker (speakeur)	1) оратор; доповідач; лектор 2) спікер; представник; 3) рупор, динамік	1) спікер (парламенту); 2) диктор

[3, 4, 5].

Невеликою за обсягом є група так званих «камуфляжних « запозичень, які поєднуються з корінними словами мови-реципієнта, утворюючи лексичні сполуки та перифрази (le look audacieux, globe-trotteur infatigable, le leader mondiale de la mode masculine = Hugo Boss), розчиняючись, таким чином, у французькому вокабулярному резерві.

Співіснування різномовних синонімів у французькій публіцистицізабезпечує вимогу щодо класифікації лексики за мовними регістрами. Наприклад, близькі за значенням слова **embargo** та **interdiction** означають одне поняття в різних контекстах: перше – у вузькому значенні як галузевий термін, друге – у широкому значенні, про що свідчать наступні заголовки газетних статтей :

Embargo sur les ventes d'armes. Le secteur laitier, principale victime de l'embargo russe[6]. A Moscou, l'embargo agricole de Poutine réveille la peur des pénuries [7] *(економічний термін)*. Interdiction d'accès aux marchés des capitaux européens *(загальновживана лексика)* [6].

Однак не завжди слова чужої мови є бажаною у словниковому складі національної мови. Звертання до іншомовної лексики є доречним за таких умов:

1) вживання у ролі галузевого терміна (embargo, embuscade);

2) при відсутності у національному лексиконі відповідника для найменування того чи іншого поняття (snooze, train-surfer) і їх похідні ;

3) з метою мовної економії (crash d'avion, kidnapping).

В інших випадках запозичення, які успішно адаптувалися до французького мовного стандарту, засмічують корінну лексику, внаслідок чого національна мова поступово втрачає свою самобутність.

Література:

1. Кромбет О. В. Види адаптації лексичних запозичень у романському мовознавстві / О. В. Кромбет // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць, Вип. 24. – С. 87–91. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:/litmisto.org.ua/?p=9255

2. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови / М. І. Мостовий [підруч. для ін.-тів і фак. іноз. мов]. – Х. : Основа, 1993. – 256 с.

3. Dictionnaire de français Larousse. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/

4. Dictionnaire étymologique de français. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cnrtl.fr

5. Dictionnaire étymologique de français. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fr.wiktionary.org/wiki/ne-m%E2%80%99oubliez-pas

6. Le Figaro. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lefigaro.fr/international/2014/07/29/01003-20140729ARTFIG00348-l-ue-s-attaque-a-l-economie-russe.php

7. Le Monde. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/europe/article/2014/08/09/a-moscou-l-embargo-agricole-de-poutine-reveille-la-peur-des-penuries_4469479_3214.html

8. Le Parisien. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.leparisien. fr/tv/en-direct-suivez-le-grand-retour-de-the-voice-11-01-2014-3484351.php

9. Madame Figaro. – juin 2013. – № 21424/21425.

УДК 821.111-2Беккет: 81'42

G. B. Bernar,
Ivan Franko National University of L'viv, Lviv

THE PHENOMENON OF SILENCE IN S. BECKETT'S PLAYS

У статті розглянуто та проаналізовано феномен мовчання у п'єсах С. Беккета. Виявлено, що мовчання актуалізоване у досліджуваних творах як на рівні структури п'єс, так і лексично. Мовчання представлене як авторською ремаркою «пауза» або «тиша», так і дієсловами та похідними іменниками, що позначають розумові процеси. Частіше за все мовчання є більш інформативно змістовним, ніж вчинки персонажів.

Ключові слова*: феномен мовчання, структура п'єс, лексичний рівень, пауза, тиша, інформативна змістовність.*

В статье рассмотрено и проанализировано феномен молчания в пьесах С. Беккета. Выявлено, что молчание актуализировано в произведениях, которые исследуются, как на уровне структуры пьес, так и на лексическом уровне. Молчание представлено авторской ремаркой «пауза» или «тишина», а также глаголами и производными существительными, которые обозначают мыслительные процессы. Часто молчание оказывается более информативно содержательным, чем поступки персонажей.

Ключевые слова*: феномен молчания, структура пьес, лексический уровень, пауза, тишина, информативное содержание.*

The article deals with analysis of the phenomenon of silence presented in S. Beckett's plays. It is discovered that silence is actualized at both structural and lexical levels of the plays under study. Silence is shown with the help of author's remark «pause» or «silence» as well as verbs and derivative nouns denoting mental processes. Silence is often more informative than personages' actions.

Key words*: the phenomenon of silence, the structure of plays, lexical level, pause, silence, informative content.*

The aim of our article is to look into the phenomenon of silence present in S. Beckett's plays as well as investigate the significance of author's remark «silence» and «pause». **The object** of our investigation is plays by S. Beckett, **the subject** is the silence and its means of expression.

Communication is an exchange of information between its producer and recipient. It embraces verbal and non-verbal message, sender's code and recipient's decoding. In modern linguistics communication consists of verbal, paralinguistic and non-verbal components. Non-verbal communication includes kinetics, facial expressions, acoustics, proxemics and silence which are by their nature rather pragmatic than semantic. Non-verbal signs together with verbal ones contribute to adequate understanding while communicating. Verbal communication is built on verbal signs, symbols represented in oral and written language [2, c. 95]

Non-verbal behaviour is explained as meaningful, interactive and social; the phenomenon of silence belongs to its communicative display [3, c. 69]. In artistic message silence as non-verbal behaviour obtains the status of communicative code, filled with information and helps build new meanings in the process of communication between a reader and a text [4].

The tradition of silence in theatre is an old tradition. It dates back to the times of the Greek when, for instance, the stage was drowned in silence after Hippolytus had been killed and Aphrodite declared triumphant [9, c. 204]. Modern stage, however, has its own approach to silence. As Michael Goldman says in his article «Vitality and Deadness in Beckett's Plays»: Silence, of course, is not uncommon on the modern stage, and it can carry many meanings. It can suggest an inability to express, as through excess of feelings or stupefaction, it can refer to what language cannot express; or it can convey the doubt that there is anything to express, that meaning is possible [8, c. 68].

Failed actors like those in Beckett's theatre experience several types of silence or verbal retreat which perform several functions related to the plays' structural and aesthetic properties and the characters' states of estrangement, frustration and existential entrapment. In «The Language of Silence», Leslie Kane comments on the multi-dimensional aspects of silence in Beckett's plays, he says: Blank space functions as the background, the white canvas against which Beckett may project the words. Incorporated into his portrait of existence is the emptiness and evanescence of phenomenal and psychological experience. Beckett's drama is characterized by a retreat from the word; physical, emotional, and linguistic entrapment; stasis as dramatic structure; evocation of evanescence; the motif of waiting; and the centrality of time [10, c. 115].

The emphasis on stasis as dramatic structure already intimates the idea that silence, beside its role as an authentic marker of everyday-life conversations, can act as a structural device or rather as an organizing principle that ensures a subtle dramatization of stasis and perpetual decay [6, c. 144–145].

At the end of both acts in «Waiting for Godot», the alternation of silence with words becomes almost systematic. In the last scene of act one and after the arrival of the boy, we count nearly eight silences; whereas in the last scene of act two we count almost sixteen silences. The number has doubled not because the play is gradually approaching its closure, but because the characters now need to reason more and to reflect more deeply on their situation and destiny which have become more alarming than before. In these circumstances silence comes to signify more powerfully than words, and by so doing it invites the reader to take part in the tramps' attempt to decipher the boy's message, to learn

© G. B. Bernar, 2014

something about their fate, and to demystify the enigmatic Godot. It is not only a silence that informs reflection, but also one that tells so much about the feelings if fear, anxiety and uncertainty which precede the discovery and recognition of truth [6, c. 145].

Beckett sums up the impact of silence in «Waiting for Godot» in a very expressive statement: Silence is pouring into this play like water into a sinking ship [8, c. 68]. The simile is powerfully suggestive: the more water pours into the ship, the more the ship sinks into the water. It is exactly what happens to Vladimir and Estragon: the more silence penetrates into their hearts and words, the more their already-perishing hopes sink into the deep abyss of despair and oblivion. «Krapp's Last Tape», similarly, opens with a long silence and ends with the tape running-on in silence. At the beginning of the play, Krapp is shown performing a series of non-verbal actions that signal the onset of tension, anxiety and confusion [6, c. 145]: Krapp remains a moment motionless, heaves a great sigh… and remains motionless, staring vacuously before him… remaining a moment motionless, heaves a great sigh, takes keys from his pockets, raises them to his eyes, chooses key, gets up and moves to front of table… [5, c. 221]

Almost the same thing happens in «Endgame» which begins with Clov's silent wandering on the stage and ends with a brief tableau. This is equally applicable to «Come and Go», «That Time» and «Catastrophe». It seems appropriate at this point to assert that silence serves not only to punctuate the beginnings and ends of plays, but also to frame words within the actor's discourses and to accentuate their tension, immediacy, or dislocation [6, c. 146]: As Kane points out: Beckett employs silence to frame and accentuate words that are uttered between silences. In Pozzo's twilight speech, the orator builds to the climax of his speech and elicits attention through silences. His final comment is preceded by silence and punctuated by a long silence [10, c. 116].

Beckett's manipulation of silence in the sense of structural framing or organization also lends his dramatic works a particular aesthetic quality by virtue of the musical effects and rhythmic fluctuations of sound that the alternation of words with silences creates. In classical drama, stage music needed silence to be heard and felt; but in Beckett's drama, a kind of melody that issues from the depth of human suffering and originates in the most painful states of anxiety, alienation and fear [6, c. 146].

Lexemes «silence» and «pause» are the most numerous in stage directions of English Drama of Absurd; they are central nominations of silence in stage directions. There is difference between notions «pause» and «silence». The first type of pause is denoted by word, the second one – by ellipsis. «Silence» is a kind of message-signal the function of which is to attract reader's attention. The aim of this device is to change the rhythm of thought and dialogue. Pauses in Samuel Beckett's plays almost always combine two aspects of silence motive – not speaking and hushing up, in their interconnection. The absurd character practices a special kind of silence avoiding in this way unnecessary confession. The silence motive obtains neither everyday, nor psychological, nor situational sense but rather metaphysical one. In classical drama pause means temporary characters' speech gap without any actions; in Beckett's drama, vice versa, it is illogical monologue with pauses and active actions [1, c. 101-102].

The basic metasigns of silence in author's remark of Beckett's plays are the following words and phrases: *silently, silence, silent, to pause, pause, to hesitate, hesitation, to reflect, reflection, to ponder, deep in thought, still, to brood, to meditate, in rueful afterthought, the voice breaks, to stiffen, to say nothing, marooned and bemused for a moment.*

To show silence the playwright uses verbs or derivative nouns denoting mental processes, for example:

He broods, musing on the struggle [5, c. 3]; *He reflects* [5, c. 3];

Vladimir deep in thought [5, c. 5]; *after prolonged reflection* [5, c. 15];

He ponders [5, c. 34]; *He meditates. Not very convinced* [5, c. 124];

in rueful afterthought [5, c. 173].

The examples given show that at this moment the characters are thinking of what was said or heard. However, sometimes the playwright makes a remark that his characters are silent in answer to the cue of their interlocutors focusing in such a way on their emotions:

He broods, musing on the struggle [5, c. 3] (the character is in despair realizing that nothing is to be done);

Pause. Violently [5, c. 42] (the personage is furious and frustrated because the same things happen every day and he can't influence it);

Gloomily [5, c. 93] (the main hero is desperate understanding that the gloomy present situation won't change);

hesitates [5, c. 226] (the personage is agitated recalling his past).

Samuel Beckett in his plays concerns himself with the use and function of language. His text becomes a critique of language that deconstructs the systematic unity of spoken words and reach to the reality of «Other" by demystifying the logocentrism through a «different form of utterance, a further remove from spoken language» [7, c. 7]. The pauses then give a sense of continuity of language not fully exhausted but arduously calculating postmodern fragmentation together «with the obligation to express". The foreshadowing of postmodern discourse in Beckett"s dramatic work ascertains the urgency of speaking «pause" to communicate the limitations of language itself [12, c. 312]. Locatelli has reflected: Fragmentation through silence and pauses works there as more than a suspension of the linguistic or representation continuum. It works as a re-contextualizing semiotic device that creates the horizon for systemic signification of both language and silence. In other words, fragmentation in discourse, that is, within the verbal chain, constitutes a way of expressing the limits of language as context, and allude silence as another possible context, comparable to language in this respect [11, c. 25].

Thus, as one can see, the effect of silence is actualized in author's remark in S. Beckett's plays. The key lexemes denoting silence are «pause» and «silence» which contribute to the dramatization of people's existential problems.

Література:

1. Анищенко М. Г. Абсурдистская геометрия языковых экспериментов [Электронный ресурс] / М. Г. Анищенкою – Режим доступа : http://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/3096, p. 101–102.

2. Анохіна Т. О. Маркери комунікативного мовчання в англомовному художньому дискурсі / Т. О. Анохіна // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗНУ, 2004. – № 2. – С. 95–98.

3. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – 592 с.

4. Нарчинська Т. Невербальні означники поетичного тексту: мовчання як іншість у «примітивних формах власності» А. Бондара [Електронний ресурс] / Т. Нарчинська. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Fil/2007_72/07_narchynska_tm.pdf

5. Beckett S. Dramatic Works. Volume III / Samuel Beckett. – New York : Grove Press, 2006. – 509 p.

6. Besbes, Khaled The Semiotics of Beckett's Theatre / Khaled Besbes. – Florida: Universal Publishers Boca Raton, 2007. – 325 p.

7. Budick, S. & Iser, W. The Play of the Text / S. Budick & W. Iser // Language of the unsayable: the play of negativity in literature and literary theory – Stanford, California : Stanford University Press, 1996. – pp. 325–339.

8. Goldman Michael Vitality and Deadness in Beckett's Plays / Michael Goldman // Beckett at 80/Beckett in Context. Ed. Enoch Brater. – New York and Oxford : Oxford University Press, 1986. – pp. 67–83.

9. Grimal, Pierre. Dictionary of Classical Mythology. Translated by A. R. Maxwell-Hyslop and edited by Stephen Kershaw. / Pierre Grimal. – London : Penguin Books, 1991. – 466 p.

10. Kane, Leslie. The Language of Silence: on the Unspoken and the Unspeakable in Modern Drama. / Leslie Kane. – London : Associated University Press, 1984. – 195 p.

11. Locatelli, C. Beckett's committed silence, engagement and indifference: Beckett and the political / C. Locatelli. – New York : State University of New York Press, 2001. – 184 p.

12. Shahbazarif Muhammad, Shahib Afia Play of Pauses in Samuel Beckett's Endgame: A Postmodern Threshold. / Muhammad Shahbazarif and Afia Shahib //Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business. Vol. 5, No 8. – Faisalabad, Pakistan : Institute of Interdisciplinary Business Research, 2013. – pp. 310–321.

УДК 81.37:811.11(045)

S. D. Chugu,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnytsia

TEMPORAL EXPRESSIVENESS OF THE NARRATIVE

Вивчення семантичних і функційних відмінностей виразів з темпоральною семантикою та темпоральних маркерів різних рівнів доводить, що вони виконують у текстовій площині різні ролі. Результати дослідження функцій темпоральних маркерів рівня тексту підтверджують їх важливість для створення темпоральної когезії, індексування та оформлення текстових подій і ситуацій. Авторка аналізує семантичні, композиційні та функційні особливості темпоральних маркерів для розкриття їх ролі у створенні темпоральності тексту.

Ключові слова: *темпоральність тексту, текстова функція, темпоральний чинник, темпоральний маркер, площина тексту.*

Изучение семантических и функциональных различий выражений темпоральной семантики и темпоральных маркеров разных уровней доказывает, что они выполняют в текстовом пространстве разные роли. Результаты исследования функций темпоральных маркеров текстового уровня подтверждают их важность для создания темпоральной когезии, индексации и оформления текстовых событий и ситуаций. Автор анализирует семантические, композиционные и функциональные особенности темпоральных маркеров для установления их роли в создании темпоральности текста.

Ключевые слова: *темпоральность текста, текстовая функция, темпоральный показатель, темпоральный маркер, текстовое пространство.*

The study of semantic and functional differences between temporal expressions and temporal markers of different levels proves their various characteristics in the textual continuum. The research of the functions of temporal markers on the text level provides evidence of their importance for temporal cohesion, indexing and temporal framing of textual situations and events. The author analyzes semantic, compositional, and functional features of temporal markers to reveal their role in creating temporality of the text.

Key words: *text temporality, textual function, temporal expression, temporal marker, textual continuum.*

Introduction. New developments in the fields of discourse studies and cognitive science resulted in the changes in the theoretical considerations within the framework of narrative analysis that shifted from traditional formal-structural to socio-cognitive perspective.

The new approach based on the implementation of integrated research of semantic, functional, cognitive and compositional characteristics of linguistic means in discourse and literary text outlines the *topicality* of the study that *aims* at deepening the understanding of meanings and functions of language devices of temporal semantics in the narrative.

The fiction model of reality is created in the narrative in accordance with the world model each language community deals with as the result of cognition of the world. Time and space as basic forms of existence of matter are obligatory essential parameters, present in the literary text continuum in the form of temporality and spatiality. Temporal expressions that function on the two major levels of the narrative (propositional and textual) demonstrate their features to the full in the text continuum.

Discussion. The study of the functions of temporal expressions reveals their vital role for indexing and coordinating text events and situations, in addition to their overall significance in creating text temporality through the use of a number of lexical units that convey temporal meanings. In the narrative that is characterized structurally as a linear arrangement of actions, situations, and events, situational events are commonly ordered in a temporal sequence and such sequences are expressed both explicitly and implicitly with the help of numerous temporal markers of different levels as well as combinations of temporal markers. As the narration does not necessarily develop chronologically in a linear order, situations and events in the literary text are represented in different ways, their temporal characteristics being revealed through a system of various linguistic devices: grammatical, lexical, and lexico-grammatical.

As to grammatical devices proper, in discourse studies tense is viewed as a temporal feature that locates an event occurrence in the past, present, or future and is usually oriented at a referential point that often coincides with the time of utterance/ narration.

Focus of grammar studies of tense forms is mostly on the differentiation of the notional category of temporality and the grammatical time proper (grammatical temporality). Languages were formerly believed to represent time through an elaborate system of grammatical tenses that can reflect real time in the actual speech time, when the departing point coincides with the very moment of speech or the moment of immediate perception. Besides, grammatical tenses express relative time in case when the departing point does not coincide with the moment of speech [2; 6; 7].

The event structure, conveyed commonly by lexical means, is processed in accordance with the temporal and contingency relations relative to the main event (or the initial one in a succession of events / situations / actions). This information is also derived from general world knowledge that is associated with the event or situation presented in the narrative. Functions of temporal expressions of various levels and structures are different: subordinating conjuncts are usually viewed as explicit expression means of ordering, while sequential occurrences of tense verb forms are believed to express coordinated event structures. As syntactic information and tense morphology are not specific enough to provide proper interpretation of temporal features of situations, the background of events world knowledge and lexical meanings are of special importance in the narrative.

Recent studies of linguistic means of temporal semantics in the language resulted in the convincing evidence of their complex functions in the temporal continuum of the narrative. It includes the spheres of anteriority, simultaneity and posteriority [3] as well as various overlapped aspects.

© S. D. Chugu, 2014

Studies of the ways to represent events and situations in narratives resulted in the fruitful framework of situation models, multidimensional ones in particular, that prove effective for language comprehension due to numerous theoretical and methodological developments which led to a deeper understanding of mental representations of events and the explication of the role of language devices in their verbalization [1, c. 10].

New approaches to the study of the text necessitate regarding textual events and situations in terms of framing and perspectivizing as these are significantly prevalent in discourse and text [12, 9]. Traditionally time is viewed mainly in terms of three distinct spheres of past, present and future, events and situations being regarded as 'located' on the temporal axis. The division between the spheres is connected with the moment of speech, which is not stable, as it constantly shifts (moves) in time, changing its place on the temporal axis. Moreover, the moment of speech serves a kind of borderline between the past and the future. Still narrative organization is characterized by temporal coherence, though so far linguistic research focused on text (discourse) markers whereas temporal markers need further study to reveal their semantic, pragmatic and syntactic features in the literary text to the full.

The cognitive function of temporal expressions in the narrative is to activate knowledge structures that help process and interpret situations and events correctly and consequently to maintain the 'eventuality' flow adequately [13].

Time in the narrative is an essential parameter of the model of the world created in accordance with the rules and laws similar to those of the real world, so the way they are perceived and processed by the human mind are the result of the collective cognitive experiences. Duran N. D., Mccarthy P. M., Gaesser A. C., Mcnamara D. S. [4] designed the framework in which three measures are considered to be motivated by a situational model that outlines a process by which readers make use of linguistic features, as well as background knowledge, to link incoming events to their shared event structures in working memory. Readers construct a situation model by indexing the shared links between events as they encounter them in a text. With respect to time, shared information is based on three major processing cues: tense, aspect, and adverbial temporal phrases. These temporal features are regarded as processing instructions on how to integrate incoming information into prior event contexts, while temporal coherence emerges as temporal information that is consistently linked throughout discourse [15].

According to Gennari S. P., the event structure, it being either a state or an event, conveyed by the lexical meaning, is immediately processed with respect to the temporal and contingencies relations relative to the main event, so event structure becomes central in sentence interpretation [5], while tense is a temporal feature that locates an event occurrence in the past, present, or future, and is usually established around a referential point, namely time of utterance [11].

The category to represent objective time is a very complicated one, so languages have a system of lingual devices of different ontological status to reflect it adequately [8, c. 12]. Time denotation in the language is mostly expressed via lexical, lexico-grammatical and grammatical means, temporal expressions being traditionally divided into «present-oriented» or absolutive expressions of time which distribute human time perception into the spheres of the present, past, future and non-absolutive time denotators that are not connected with the present moment, but correlate events in terms of their precedence, simultaneousness or futurity.

In the narrative time denotation of the situation /event /situational event is represented in a number of ways. The finite verb forms usually signify more generalized characteristics of the reflected processes, while the lexical means convey more detailed descriptions like in the examples *they met Tom* and *they met Tom yesterday at 5 p. m.* Such temporal expressions are regarded as temporal indices. As to their structure temporal expressions are derivations of explicit elements that include specifiers and deictics, or combine absolutes, time of day, and time periods. Due to the semantic, pragmatic and structural characteristics temporal indices reflect evaluations of temporal coherence quite accurately. In addition they are believed to generate profiles of temporal cohesion corresponding to human interpretations of temporal coherence via the linguistic features of temporal dimension of the situation.

Information presented in the narrative is not only lexical in nature but also derived from general world knowledge that is associated with the events described and is based on particular expectations common to the language community. The role of world knowledge and lexical meanings is particularly relevant because tense morphology and syntactic information alone are not specific enough to provide proper interpretation as overlapping, anteriority and precedence are possible temporal occurrences. Thus discourse / narrative world model should be based on the recognition of framing that is viewed as the tool for setting boundaries to define text segments [9, 14]. We would argue that temporal framing is broad enough to extend over a number of segments, at times including the whole narration, though it is more likely to be composed of separate, often chronologically 'distorted', sequences of events and situations.

In the excerpt *I **was twenty-five**, pregnant and on the brink of divorce. **Five years earlier**, life **had seemed** an endless passage of open doors; **now** I **could hear** them clanging shut, one by one: marriage, job, dreams. My one pleasure **was** the Botanical Gardens, with its mossy paths, its tangled walkways, its quiet avenues of oaks and lindens. It **became** my refuge, and when David **was** at work (which **was** almost all the time) I **walked** there, enjoying the scent of cut grass and the play of light through the tree branches. It **was** surprisingly quiet; I **noticed** few other visitors, and **was** glad of it. There **was** one exception, however: an elderly lady in a dark coat who **always sat** on the same bench under the trees, sketching. **In rainy weather**, she **brought** an umbrella; **on sunny days**, a hat. That **was** Josephine Clarke; and **twenty years later**, with one daughter married and the other still at school, I **have never forgotten** her, or the story she **told** me of her first and only love [16: 80-81]* the departing point for the narration is located in the past. It is indicated by a number of temporal markers 'was twenty-five', 'five years earlier', 'now', 'in rainy weather', 'on sunny days', 'always'. Tense forms 'had seemed', 'became', 'could hear', 'noticed', 'brought', 'was', 'have forgotten' are not dynamic, their main function is to provide a detailed characterization of the temporality of actions that occurred at different times in the past.

The analysis of the structure of the temporal plane of the passage results in identifying several temporal layers and sublayers of the past of the narrative:

anterior past		*five years earlier*
narration time	narration point	*have never forgotten*
	narration period	*always, on sunny days*
posterior past		*became, was*

Given the specificity of meanings and functions of the temporal markers under analysis it is necessary to note that another means of indication of the departing point is significant in the example analyzed, namely the word «now», the lexical meaning of which is that of the present moment or period. The case is the illustration of grammatical transposition, that can be either regular (stylistically neutral) or stylistically marked.

Temporal boundaries do not necessarily coincide with the boundaries in the narrative as demonstrated by 'now I could hear' that refers not to the time of narration but to 'five years earlier'. Moreover, the effect of temporal violations that result in readers' anticipations of developments of certain events indicates that narratives as works of fiction do not comply with the rigid laws of progression from the past via the present into the future that are characteristic of the real world. In the make-believe world events and situations, though located at a definite point / period, still are free to be narrated whenever required by the author's intentions and the plot development.

The time of the narrative precedes the time of text creation which explains the relative nature of verb forms used to locate textual events and situations in the temporal dimension of the literary text. Besides, the starting point for the events in the narrative are usually placed in a certain period in the past, which becomes the exact departing moment, particular time for the narration. The distinction between real/absolutive and relative/non-absolutive time denotation is not of much importancein the narrative, due to the fact that the same verb tense-forms are used to express both absolutive and non-absolutive time, but reference with the moment of speech or/ and point of narration is relevant for the verb forms expressing dynamic character of actions as there are verb-forms that focus more on the characterization of actions but not so much on their dynamism as on the detailed description of the action in a particular temporal sphere.

The main textual function of temporal markers is to order the events in terms of their anteriority, simultaneity or posteriority. Selecting an appropriate discourse marker is complicated, as one and the same temporal relation is verbalized differently depending on the syntactic and lexical properties of the clauses in the text. Besides, such broad categories as tense, aspect and syntactic structures are realized in the textual continuum simultaneously.

The temporal aspect of the world model of a work of art, though subjective and imaginary, gives a very vivid and convincing illusion of real, true-to-life and objectivized world parameter. Temporal expressions can be further interpreted in terms of their textual functions as they are involved in the temporal orientation of events and situations, the continuity /discontinuity function, text structuring, integration of several sentences into one structure within one temporal frame.

Theoretical considerations of various dimensions in the narrative, subjectivity of individual perception and consequent 'individualized' interpretation alongside other variables aid adequate interpretation within the framework of social-functional and cognitive approaches. In addition, narratives are a valuable source of cognitive patterns that reflect the peculiarities of perception of time and its metaphorical representations as well as numerous conceptual projections of two and three-dimension continuum that call for further study in the context of cross-cultural connections.

Conclusion. Modern linguistic studies offer theoretically well-founded assumptions that help integrate relevant concepts and findings from other fields. Recent findings might provide more insight into general mechanisms of event comprehension in terms of their role in the realization of temporality as one of significant characteristics of discourse / text.

Semantic properties of temporal expressions in the narrative are connected with the notions of simultaneity, anteriority and posteriority that are conveyed by temporal subordinating conjunctions, lexical units, temporal prepositions as well as combinations of different devices. Their semantics is usually described by the kind of the temporal relation they establish between two events: they either overlap with (simultaneity), succeed (anteriority), or precede (posteriority) each other. Pragmatic features of temporal markers are related to style, mostly to the values (neutral or stylistically marked). In addition, their value indicates the speaker's attitude (positive, negative, neutral) towards the kind of temporal relation between events. Structural (compositional) features of temporal markers are represented by prepositional phrases and subordinate clauses, both structures refer to the realization of the event that acts as a temporal reference point. Compositional features serve as signals of thematic shift or continuity in narratives and as segmentation markers that enhance comprehension.

Narratives are multi-dimensional world models that need complex research methodology of study. *Further studies* of the role and functions of textual temporal markers are to focus on the research of the emotional dimension of the narrative that often is a demonstration of purposeful violations of spatial unity and temporal chronology of text events to create certain stylistic effects. The theoretical framework for further analysis of the functions of temporal expressions in the narrative should be based on the assumption of time as one of the key concepts of culture. Such an approach calls for valid research of the role of different linguistic means involved in the representation of temporal notions in the narrative and the use of specially devised approach with the elements of contextual, conceptual, semantic and structural methods integrated to get well-founded results.

References:

1. Best, R. M., Rowe, M., Ozuru, Y., & McNamara, D. S. Deep level comprehension of science texts: The role of the reader and the text / R. M. Best, M. Rowe, Y. Ozuru, D. S. McNamara // Topics in Language Disorders. – 2005. – Vol. 25. – P. 65–83.

2. Bestgen Y., Costermans J. Time, space, and action: Exploring the narrative structure and its linguistic marking / Y. Bestgen, J. Costermans // Discourse Processes. – 1994. – Vol. 17. – P. 421–446.

3. Costermans J., Bestgen Y. The role of temporal markers in the segmentation of narrative discourse / J. Costermans, Y. Bestgen // CPC: European Bulletin of Cognitive Psychology. – 1991. – Vol. 11. – P. 349–370.

4. Duran N. D., Mccarthy P. M., Gaesser A. C., Mcnamara D. S. Using temporal cohesion to predict temporal coherence in narrative and expository texts / N. D. Duran, P. M. Mccarthy, F. C. Gaesser, D. S. Mcnamara // Behavior Research Methods. – 2007. – Vol. 39(2). – P. 212–223.

5. Gennari S. P. Temporal reference and temporal relations in sentence comprehension / S. P. Gennari // Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, Cognition. – 2004. – Vol. 30. – P. 877–890.

6. Goutsos D. A model of sequential relations in expository text / D. Goutsos // Text. – 1996. – Vol. 16(4). – P. 501–533.

7. Hamann C. English temporal clauses in a reference frame model / C. Hamann // Essays on Tensing in English. – 1989. – Vol. II : Time, Text and Modality. – P. 31–154.

8. Hinrichs E. Temporal anaphora in discourses of English / E. Hinrichs // Linguistics and Philosophy. – 1986. – Vol. 9. – P. 63–82.

9. Magliano J. P., Schleich M. C. Verb aspect and situation models / J. P. Magliano, M. C. Schleich // Discourse Processes. – 2000. – Vol. 29. – P. 83–112.

10. Mann W. C., Thompson S. A. Rhetorical structure theory: Toward a functional theory of text organization / W. C. Mann, S. A. Thompson // Text. – 1988. – Vol. 8(3). – P. 243–281.

11. Rinck M., Hahnel A., Becker G. Using temporal information to construct, update, and retrieve situation models of narratives / M. Rinck, A. Hahnel, G. Becker // Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, Cognition. – 2001. – Vol. 27. – P. 67–80.

12. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics / L. Talmy. – Cambridge Mass. : MIT Press, 2000. – Vol. 2. – P. 373–415.

13. Therriault D. J., Rinck M., Zwaan R. A. Assessing the influence of dimensional focus during situation model construction / D. J. Therriault, M. Rinck, R. A. Zwaan // Memory & Cognition. – 2006. – Vol. 34. – P. 78–89.

14. Virtanen T. Discourse Functions of Adverbial Placement in English: Clause Initial Adverbials of Time and Place in Narratives and Procedural Place Descriptions / T. Virtanen. – Abo : Abo Akademi University Press, 1992. – 395 p.

15. Zwaan R. A., Radvansky G. A. Situation models in language comprehension and memory / R. A. Zwaan, G. A. Radvansky // Psychological Bulletin. – 1998. – Vol. 123(2). – P. 162–185.

Illustration material:

16. Harris, J. Dryad. / J. Harris // A Cat, a Hat, and a Piece of String. – London: Doubleday, 2012. – P. 80–93.

УДК 821.161.1

О. В. Бабенко, О. Р. Журба,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ СИНТЕЗУ МИСТЕЦТВ У РАННІЙ ЛІРИЦІ М. І. ЦВЄТАЄВОЇ

У статті розглянуто особливості ранньої творчості М. І. Цвєтаєвої, проаналізовано проблематику синтезу мистецтв, описано музичні асоціації.
Ключові слова: *рання лірика, синтез мистецтв, музичні асоціації.*

В статье рассматриваются особенности раннего творчества М. И. Цветаевой, проанализирована проблематика синтеза искусств, описаны музыкальные ассоциации.
Ключевые слова: *ранняя лирика, синтез искусств, музыкальные ассоциации.*

The article focuses on the features of early lyric poetry by M. I. Tsvetayeva. Issues of synthesis of arts are analysed, musical associations are described.
Keywords: *early lyric poetry, synthesis of arts, musical associations.*

М. І. Цвєтаєва по праву вважається однією з найвидатніших поетес Срібного століття. Її творчість залишається об'єктом пильної уваги і предметом ґрунтовного вивчення відомими вітчизняними та зарубіжними дослідниками.

Проблематика синтезу мистецтв і символістських традицій в літературній спадщині автора представляє великий інтерес для сучасних дослідників.

Жанрова природа її творів була висвітлена в наукових дослідженнях А. Саакянц, А. Павловського, І. Кудрової, М. Бєлкіної, Л. Зубової, М. Мейкіна і багатьох інших літературознавців, лінгвістів, мистецтвознавців.

Мета нашого дослідження – розглянути єдність ранньої лірики М. І. Цвєтаєвої з музичним мистецтвом.

Музичні та живописні фарби культури поетеса увібрала з дитинства завдяки блискучому вихованню в родині талановитої піаністки польсько-німецького походження Марії Олександрівни Мейн та Івана Володимировича Цвєтаєва, професора Московського університету, відомого філолога і мистецтвознавця, засновника Музею витончених мистецтв у Москві.

Такі музичні терміни як тональність, тембр, ритм, поліфонія в творах М. Цвєтаєвої знаходять майже прямий сенс.

Про збірку «Розлука» Андрій Білий писав в 1922 році: «... Пишу – и спрашиваю себя, не переоцениваю ли я свое впечатление? Не приснилась ли мне Мелодия? И – нет, нет; я с большой скукою развертываю все новые книги стихов» [4].

К. Д. Бальмонт, звертаючись до поетеси, говорив: «Ты требуешь от стихов того, что может дать – только музыка» [4].

Сама М. Цвєтаєва в статті «Поет про критику» висловлює наступну думку: «Стих только тогда убедителен, когда проверен математической (или музыкальной, что то же) формулой. Проверять буду не я» [1, с. 677].

Музичні паралелі в поезії М. Цвєтаєвої цілком природні. У своєму листі до французького поета Шарля Вільдраку вона висловлює своє бачення: «Я пишу, чтобы добраться до сути, выявить суть; вот основное, что могу сказать о своем ремесле. И тут нет места звуку вне слова, слову вне смысла; тут – триединство» [3, с. 212].

Семантика ритму, звуку – постійний фон авторефлексії М. Цвєтаєвої.

Поетеса бачила необхідність у тому, щоб читач одночасно був і слухачем, і інтерпретатором мелодики її творів.

Так, в дзвонярській різноголосиці М. Цвєтаєвої бачилося щось доленосне: золотоглаві церкви, своє народження, народження дитини.

В *колокольный* я, во червонный день
Иоанна родилась Богослова.
Дом – пряник, а вокруг плетень
И церковки златоголовые… [6].

Звуки дзвонів у вірші, присвяченому Аріадні (першій доньці М. Цвєтаєвої), створюють особливу урочистість і значущість події.

Девочка! – Царица бала,
Или схимница, – Бог весть!
– Сколько времени? – Светало.
Кто-то мне ответил: – Шесть.
Чтобы тихая в печали,
Чтобы нежная росла, –
Девочку мою встречали
Ранние колокола [6].

Особливу витонченість і вишуканість поезії Марини Цвєтаєвої надає образ мандоліни:

В огромном липовом саду
Невинном и старинном –
Я с мандолиною иду,
В наряде очень длинном,

© О. В. Бабенко, О. Р. Журба, 2014

Вдыхая теплый запах нив
И зреющей малины,
Едва придерживая гриф
Старинной мандолины,
Пробором кудри разделив…
Тугого шелка шорох,
Глубоко вырезанный лиф
И юбка в пышных сборах… [6].

Через творчість М. Цвєтаєвої, поетеси і прозаїка, майстерно пронизана голосом скрипки і переливами віолончелі.

У 1919 році авторка пише про свій твір: «В «Приключении» я, ввиду неизящества позы и громоздкости предмета, чуть было не заменила виолончель – скрипкой, но... в жизни была виолончель! И, укротив себя, не раскаялась: виолончель больше душа, чем скрипка, виолончель наисовершеннейшее воплощение души, за виолончелью мы забываем вид и позу, слушая – не глядят»[7].

У контрастних поєднаннях звуків, слів, потаємних смислів, з яких складаються її вірші, проявляється магія пера. В такій єдності протилежностей виникають як стилістичні, так і звукові полюси її поезії – від органу до гітари. Так, ще в юності, у вірші «Не треба її окликати» вона готова була «за всіх страждати під звук органу», а згодом і зовсім ототожнювала свій голос з органної лавою:

Не надо её окликать:
Ей оклик – что охлест. Ей зов
Твой – раною по рукоять.
До самых органных низов.
Встревожена – творческий страх
Вторжения – бойся, с высот –
Все крепости на пропастях! –
Пожалуй – органом вспоет.
А справишься? Сталь и базальт –
Гора, но лавиной в лазурь
На твой серафический альт
Вспоет – полногласием бурь.
И сбудется! – Бойся! – Из ста
На сотый срываются... Чу!
На оклик гортанный певца
Органною бурею мщу [6].

Марина Цвєтаєва ріднить себе і з одвічним супутником російської поезії – гітарою, тим самим вказуючи на зв'язок своєї поезії з традиціями російського романсу:

Та ж молодость, и те же дыры,
И те же ночи у костра...
Моя божественная лира
С твоей гитарою – сестра.
Нам дар один на долю выпал:
Кружить по душам, как метель. –
Грабительница душ! – Сей титул
И мне опущен в колыбель [6]

Гітарні звуки, чутні в її віршах, асоціюються з образами циганської вольниці.

Образ улесливої флейти досягає найбільшої антитези пізніше в «Щуролові», де опозиція «флейта – здоровий глузд» є лише образним «прикриттям» протистояння духовності і бездуховності, мистецтва і простодушності, особистості і стадності, таємної свободи і «світу вимірів», в якому М. Цвєтаєва ніколи не могла знайти собі місця.

Марина Цвєтаєва, будучи поетом Срібного століття, надавала великого значення синтезу своїх творів з музичним мистецтвом, безустанно доводячи важливість звуків у поезії. Її ранні вірші співзвучні структурі романсу, народної і ліричної пісні. У своїх творах вона віртуозно використовує прийоми фоностилістики. Однак звукова гра в її поезії завжди супроводжується семантичної значимістю, виразністю ритміко-інтонаційного ладу.

Перспективи подальшого дослідження та апробації теми ми бачимо в оновленні та переосмисленні шкільних і вузівських програм із зарубіжної літератури та визначенні у них місця і ролі творчості М. І. Цвєтаєвої.

Література:

1. Иванов В. В. Избранные труды по семиотике и истории культуры. Т. 3: Сравнительное литературоведение. Всемирная литература. Стиховедение/Ин-т мировой культуры МГУ / В. В. Иванов – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 816 с., ил.

2. Иванова-Лукьянова Г. Н. Ритмика стихов М. Цветаевой Альманах «Академические тетради», Выпуск тринадцатый. Единая интология / Г. Н. Иванова-Лукьянова [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.independent-academy.net/science/tetradi/13/index.html

3. Маслова В. А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой [Электронный ресурс] учеб. Пособие / В. А. Маслова. – 2 изд. стер. – М. : ФЛИНТА, 2012. – 256 с.

4. Наследие Марины Цветаевой, Пленный дух (Моя встреча с Андреем Белым) [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.tsvetayeva.com/prose/ pr_plenyj_duh.php

5. Шевеленко И. Д. Литературный путь Цветаевой: Идеология – поэтика –идентичность автора в контексте эпохи / И. Д. Шевеленко – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 464 с.

6. Цветаева М. И. Полное собрание стихотворений/ М. И. Цветаева – М. : Эксмо, 2006 [Электронный ресурс] – режим доступа: http://royallib.ru/read/tsvetaeva_marina/polnoe_sobranie_stihotvoreniy.html#0 Марина Цветаева и музыка [Электронный ресурс] – Режим доступа : https://sites.google.com/site/gim1lisova/naucno-pedagogiceskaa-deatelnost/marina-cvetaeva-i-muzykahttp://www.independent-academy.net/science/tetradi/13/ivanova.html

УДК 811.11'42

Т. А. Вдовенко,
Измаильский государственный гуманитарный университет, г. Измаил

ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С ПЕРСОНАЖЕМ-НАРРАТОРОМ

Статтю присвячено особливостям зображення часу та простору в іноземній художній літературі з персонажем-наратором.
Ключові слова: *наратор, персонаж, час, простір, іноземні художні твори.*

Статья посвящена описанию особенностей пространственно-временной организации произведений с персонажем-нарратором в иностранной художественной литературе.
Ключевые слова: *нарратор, персонаж, время, пространство, иностранные художественные произведения.*

The article focuses on the problem of depiction time and space peculiarities in foreign prose with personages-narrators.
Key words: *narrator, personage, time, space, foreign fiction.*

Цель статьи – описать особенности пространственно-временной организации художественных произведений с вымышленным персонажем, ведущем повествование в иностранной художественной литературе. Задача заключается в выявлении их общих и специфических характеристик.

Объектом исследования послужили англоязычные произведения авторов А. Кристи, К. Ли, А. Райс, А. Сьюэль, М. Твена, Т. Фишера, Х. Р. Хаггарда и др.

Одной из проблем, находящихся в центре внимания современных лингвистов, находится проблема отражения времени и пространства в различных языках и различных текстах. Время и пространство неразрывно связаны между собой. Е. П. Падучева считает, что из действия нельзя изъять время, если не было момента/отрезка времени, когда произошло событие, значит не было события. Пространство и время отражают ключевую древнегерманскую концепцию «макрокосма» природы, причем локальные представления занимают в ней центральную позицию, вытесняя темпоральные на периферию.

Принципы отражения пространства и времени в литературе изменялись в процессе их развития. Любое художественное произведение содержит информацию, представленную в пространственно-временном континууме.

Немаловажное значение имеет обращение к проблеме отражения времени и пространства в художественных произведениях с персонажем-нарратором, поскольку информация, передаваемая через призму рассказчика, прежде всего, ориентирована на передачу читателю информации о событиях, происходящих в определенное время и в определенном месте.

Временные и пространственные маркеры создают в художественном произведении темпоральное и пространственное измерение изображаемой действительности. Способы передачи информации пространства и времени делятся на *эксплицитные* (к ним относятся лексические маркеры, морфологичные и синтаксические) и *имплицитные*. Наиболее исследованными являются лексические средства, наименее – синтаксические.

Объем речевых отрезков-маркеров, содержащих информацию о месте и времени событий в художественных произведениях с персонажем-нарратором, как и в художественной литературе в целом, варьируется от слова до нескольких придаточных предложений.

Пространство, изображенное в исследованных нами произведениях, преимущественно природно-ландшафтное, относящееся к сельской местности. Изредка пространство урбанистическое. Страна действия преимущественно Великобритания. Максимальная точность и объективность, отражаемые в использовании географических координат, цифровых показателей площади, расстояния, ориентация по сторонам света используются очень редко. Исключением из этого перечня служат произведения «Копи царя Соломона» и «Аллан Квотермейн», принадлежащие перу одного автора – Х. Р. Хаггарда. Оба романа посвящены приключениям, поиску сокровищ. Отсюда и точные названия, древние карты. В романе А. Кристи «Убийство Роджера Экройда», с целью придания изложению впечатления достоверности, приводится план дома с прилежащей к нему территорией и план комнаты с точным расположением мебели на момент убийства Роджера Экройда.

К. А. Андреева [1, с. 8] определяет нарратив как передачу событий во временной последовательности. Расположение событий в нарративе не всегда изоморфно их следованию в реальности. Случается их перемещение по оси времени. Явление ретроспекции – обычное проявление «анахронии», представляющее временное отклонение в повествовании, довольно редко встречается в художественных произведениях с персонажем-нарратором.

Значительная удаленность персонажа-нарратора от описываемых событий (средний план) охватывает большее пространство. Изложение содержания в этом случае дается с максимальным растяжением времени. Дистанцированность от прошлого является традиционным для персонажа-нарратора. Так, начало и конец романа Х. Р. Хаггарда «Копи царя Соломона», написанного в виде дневника, представлены настоящим временем: ср. *It is a curious thing that at my age – fifty-five last birthday – I should find myself taking up a pen to try to write a history. I wonder what sort of a history it will be when I have finished it, if I ever come to the end of the trip!* [4, p. 1]

Today is Tuesday. There is a steamer going on Friday, and I really think that I must take Curtis at his word, and sail by her for England, if it is only to see you, Harry, mu boy, and to look after the printing of this history, which is a task that I do not like to trust to anybody else. Allan Quatermain [4, p. 298].

© Т. А. Вдовенко, 2014

По мнению Л. В. Васильевой [2], художественное пространство в начале текста представлено в большей степени эксплицитной формой репрезентации. По результатам ее исследования середина текста более расположена к имплицитному выражению художественного пространства. В целом, по данным Л. В Васильевой, соотношение эксплицитных и имплицитных форм репрезентации пространственных ориентиров неравномерно, эксплицитные формы используются более чем в 4 раза чаще. Преимущественно автор или рассказчик художественного произведения заявляет о существовании того или иного участка пространства в первом абзаце. Затем по частотности следует второй, третий и четвертый абзацы.

В начале своего исследования мы предположили, что в художественных произведениях с персонажем-нарратором ориентиров пространства и времени будет больше, так как такое повествование предполагает большую степень достоверности. На практике оказалось, что всезнающий автор в повествовании от 3-его лица чаще и больше использует ориентиры времени и пространства, так как стоит над своими героями.

Иногда, в художественных произведениях с персонажем-нарратором довольно трудно определить ориентиры времени. Так, упоминание шуршащих листьев под ногами в первой главе романа М. Твена «Приключения Гекльберри Финна» позволяет предположить, что действие происходит осенью: *the leaves rustled in the woods ever so mournful* [5, p. 13]. И лишь в четвертой главе мы находим подтверждение своей догадки: *three or four months run along, and it was well into the winter* [5, p. 23]

Временные рамки в художественных произведениях с персонажем-нарратором могут быть шире, чем средняя продолжительность жизни человека. Это зависит от типа вымышленного персонажа-нарратора, который может быть не только человеком, животным, но и вампиром, как например Витторио в романе А. Райс (его возраст более 500 лет).) или предметом (артекфактом). Так, главный персонаж (она же рассказчица) повести Тибора Фишера «Коллекционная вещь» – старинная керамическая ваза 843 г. до н. э. рождения, побывавшая в руках сотен хозяев, на дне моря, в гробнице фараона. Особенностью повествовательной структуры этого произведения является в частности то, что время в нем выходит за рамки привычного (вазе более двух тысяч лет).

Исследование показало, что для произведений с персонажем-нарратором не свойственно указание точного места и времени действия. Особенно это относится к произведениям, где рассказчик – ребенок (например, малограмотный Гек Финн) или животное (например, конь Дарки в повести А. Сьюэль «Приключения Черного Красавчика» или пес Платон в произведении К. Ли «My Dog Plato»). Художественное время реализуется традиционно: через взаимодействие эксплицитных и имплицитных средств. Временная организация находится в тесной связи от способности восприятия времени и от фиксированности внимания.

Основным нарративным временем в художественных произведениях с персонажем-нарратором, как и в произведениях от 3-го лица, является Past Indefinite. Особенность восприятия времени – субъективная, поскольку рассказчик выступает как личность, через призму которого изображается время и пространство. Временной континуум характеризуется аритмичностью, прерывистостью, неупорядоченностью. Время может охватывать рамки более широкие, чем жизнь самого человека (вампир, предмет).

Литература:

1. Андреева К. А. Грамматика и поэтика нарратива в русском и английском языках: Автореф. дис… д-ра филол. наук: 10.02.20. – Екатеринбург, 1998.

2. Васильева Л. В. К вопросу о моделировании пространственных отношений в тексте (на материале английских и американских рассказов XX века) / Л. В. Васильева // Проблемы лингвистического анализа текста: Коммуникативно-прагматический аспект: Межвуз. сб. науч. тр. – Иркутск, 1990. – С. 63–69.

3. Падучева Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке: Семантика нарратива) / Е. В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.

4. Haggard H. R. King's Solomon's Mines. Penguin Popular Classics. – Great Britain, 1994. – 298 p.

5. Twain Mark. The Adventures of Huckleberry Finn. Penguin Popular Classics. – Great Britain, 1994. – 281 p.

УДК 811.11–112

Т. С. Володіна,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ МОНОГРАФІЇ

У запропонованій статті автором виявлені деякі функціонально-стилістичні особливості, що притаманні текстам німецьких наукових лінгвістичних монографій; проаналізовано лексичний склад наукової метамови, що має трирівневу структуру, виділені «термінологічні дублети» і «індивідуально-авторські термінологічні одиниці», а також розглянуто процес міграції лінгвістичних термінів.

Ключові слова: *лінгвістична монографія, функціональний стиль, стилістичні особливості, «онаучування» лексики, термінологічна лексика, загальнонаукова лексика, загальнолітературна лексика.*

В предложенной статье автором выявлены некоторые функционально-стилистические особенности, характерные для текстов немецких научных лингвистических монографий, проанализирован лексический состав научного метаязыка, имеющий трехуровневую структуру, выделены «терминологические дублеты» и «индивидуально-авторские терминологические единицы», а также рассмотрен процесс миграции лингвистических терминов.

Ключевые слова: *лингвистическая монография, функциональный стиль, стилистические особенности, «онаучивание» лексики, терминологическая лексика, общенаучная лексика, общелитературная лексика.*

In the suggested article the author has discovered some functional-stylistic peculiarities which are characteristic for texts of German scientific linguistic monographies, analyzed the lexical compound of scientific metalanguage which has three-level structure, singled out «terminological doublets» and «individually author's terminological units» and also examined the process of migration of linguistic terms.

Key words: *linguistic monography, functional style, stylistic peculiarities, «scientification» of vocabulary, terminological vocabulary, general scientific vocabulary, general literature vocabulary.*

При вивченні наукового функціонального стилю до уваги беруться як змістовні, так й мовні характеристики. Серед змістовних характеристик особливий акцент робиться на велику інформативність відповідних текстів, на ясність і логічність викладу матеріалу. До мовних особливостей наукового функціонального стилю відноситься використання спеціальної та книжкової лексики, переважання нейтральних оборотів у порівнянні з експресивними, тяжіння до складних синтаксичних конструкцій і т. д. [3, с. 187–188]. Ці риси є властивими для наукового функціонального стилю в цілому, однак, питанню про те, чи рівною мірою вони притаманні всім науковим текстам, приділяється недостатня увага [22].

Актуальність представленої статті пояснюється динамікою процесу обміну науковою інформацією, ефективність якого цілком залежить від рівня володіння науковим регістром мови, від уміння відповідно до конкретної ситуації наукового спілкування правильно обрати манеру викладу, варіюючи кількість нейтральних, книжкових і експресивно-образних мовних засобів. Більш того, усвідомлення і осмислення мовних процесів, що відбуваються на сучасному етапі в науковій мові, дозволяє точніше охарактеризувати деякі явища, що спостерігаються в загальнолітературній мові.

Сьогодні спостерігається тенденція до інтелектуалізації загальнолітературної мови (*Intellektualisierung der Gemeinsprache*) [32, s. 160–179; 41, s. 175], до її «онаучування» (*Verwissenschaftlichung*) [27, s. 36–47]. Аналіз цього феномена є можливим лише після виявлення інваріантних ознак наукових текстів, тому **метою** статті є дослідження функціонально-стилістичних характеристик німецьких наукових лінгвістичних монографій. Досягнення поставленої мети зумовлює розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувати наукові монографії (1990–2014 рр.) за ступенем складності їх мовної організації; 2) виявити три пласта наукової лексики, яка дозволяє говорити про існування у межах даного жанру текстів як нейтрального, так і експресивного характеру; 3) визначити функціонально-стилістичні та індивідуально-авторські характеристики досліджуваної наукової лексики.

Безсумнівно при досліджуванні німецької наукової мови найбільшу складність представляє лексика в силу її обсягу і різноманітності, але розгляд фонетичних, морфологічних, словотвірних і синтаксичних особливостей також не залишається поза увагою. Продуктивний підхід до вивчення даного рівня мовної організації наукових текстів пропонується в роботах сучасних вчених, які зосередили свою увагу на проблемі стратифікації лексики наукової літератури [13, с. 77]. Виявлено, що досить важко провести абсолютно чіткі межі, що формують стиль, між різними мовними явищами, так як немає певної грані між цими шарами лексики, а існує безперервне взаємопроникнення слів із шару в шар і через шар [13, с. 79; 11, с. 124–129]. У цьому зв'язку лексичний склад наукового функціонального стилю умовно поділяють [13, с. 78] на *три* великі розділи – «lexikalische Ebenen (Schichten)» [43, s. 100–101]: «загальновживану (загальнолітературну) лексику» – «allgemeinverbreitete Lexik» [33, s. 249] і «професійну лексику» – «berufliche Lexik (Fachlexik)», яка включає в себе «наукову термінологію» – «die wissenschaftliche Terminologie « [33, s. 250]. Так, рівню «**A**» відповідає загальна лексика – «allgemeinsprachlicher Wortschatz», що включає як загальнонаукову – «allgemeinwissenschaftlicher Wortschatz», так і загальновживану (загальнолітературну) – «allgemeinsprachlicher Wortschatz», рівень «**B**» охоплює професійну лексику – «fachspezifisch gebrauchte Wörter und Wortgruppen der Allgemeinsprache «, а рівень «**C**» складають терміни – «Termini», які в свою чергу поділяються на терміни як такі – «eigentliche Termini» та термінологізовані слова загальнолітературної мови – «terminologisierte Wörter der Allgemeinsprache» [43].

© Т. С. Володіна, 2014

З питання стратифікації лексики мови наукової літератури між вченими України, Росії та зарубіжжя існує певна єдність поглядів. Це дозволяє стверджувати, що в кожному тексті можна виявити терміни, загальнонаукову і загальнолітературну лексику, які у своїй сукупності формують науковий функціональний стиль та є його складниками.

Проаналізуємо закономірності функціонування вищевказаних лексичних пластів у науковому тексті: А.) *Термінологічний пласт:* Наявність термінів у будь-якому тексті є, безумовно, показником його функціонально-стилістичної спрямованості. Текст, який не містить термінологічних одиниць не може розцінюватися як науковий. Терміни є носіями спеціальної інформації, а термінологія в цілому відноситься до числа інтегруючих факторів, які дозволяють створити єдиний інформаційний науково-технічний простір, оскільки саме термінологія забезпечує інформаційне взаєморозуміння на національному та міжнаціональному рівнях [6, с. 236].

У спеціальній літературі, присвяченій функціональному стилю наукової мови, терміни неодноразово піддавалися найдокладнішому дослідженню [5; 6; 7; 8; 18; 21; 25]. Можна говорити про такі особливості термінів, як їх однозначність, точність, не емоційність [19] і т. д., або розглядати системні відносини між тими поняттями, які називають дані терміни [26]; спробувати встановити відтінки значень того чи іншого терміна при вживанні його в статтях різних вчених, так як однозначність в термінології великою мірою є певним ідеалом і реальною мета-мовленнєвою практикою, яка в багатьох випадках не підтверджується; вивчати динаміку розвитку терміна, якщо цей термін має довгу історію існування. Усім цим питанням були присвячені численні дослідження з функціональної стилістики [20], але у зв'язку з цілями і завданнями цієї статті важливим є лише факт їхнього включення в текст як доказ наукової орієнтації тексту.

Сполучуваність термінів є цілком понятійно зумовленої. Терміни не вживаються у складі стійких словосполучень, і, таким чином, їх використання вільно від будь-яких ідіоматичних обмежень і не представляє особливих складнощів у функціонально-стилістичному плані [9] крім уже відзначених: а саме, складнощів, пов'язаних з розумінням суті самого терміна, які обумовлені тенденціями до «*інтернаціоналізації*», що розвинуті останнім часом особливо в мовознавстві – «Internationalisierung der linguistischen Fachsprache» [10] і створенню індивідуально-авторських термінів, а також процесами переформулювання і поновлення терміносистеми – «die Tendenz zu individueller Terminologie und zur Um- und Neudefinition bereits bestehender Termini» [32, s. 81]. В. С. Виноградов у своїй монографії «Вступ до перекладознавства» [4] відзначає, що «гуманітарії вельми охоче займаються термінотворенням, коли цього слід було б уникати. Часто в залежності від наукової школи, наукового напрямку, навіть від окремого дослідника один і той же об'єкт позначають різними термінами». Тому в гуманітарних науках – на відміну від природничих [11] – часто спостерігається зниження «рівня еквівалентності в перекладах спеціальних праць», і «перекладачеві доводиться вдаватися до ампліфікації, роз'яснюючи суть терміна, або, перекладаючи дослівно, або транскрибуючи його» [4, с. 23–24].

Сучасні роботи з лінгвістики у цьому плані досить показові. Більш того, у зв'язку зі стрімким розвитком таких суміжних областей, як психо- та соціолінгвістика, з'являється все більше нових понять і термінів «Die Wortfülle der neuen Wissenschaft schlägt sich in zahlreichen Einführungen in die Linguistik und in einer ständig wachsenden Anzahl linguistischer Lexika nieder» [32, s. 82]. Всі вищевказані процеси, що відбуваються в терміносфери, в деякій мірі можуть затемнювати суть досліджуваних мовних процесів, а іноді і приводити до «термінологічної плутанини» – «terminologischer Wirrwarr» [32, s. 82; 12, с. 100–115]. Тому в даний час зростає потреба в уніфікації термінів та основних термінологічних законів.

Необхідно відзначити, що в сучасних роботах з мовознавства, перекладознавства та в лінгвістичних монографіях, зокрема, з'являється велика кількість термінів, які спочатку належали іншим наукам. Це пояснюється, перш за все, актуалізацією потенційних можливостей інформації, закладеної у внутрішній формі відповідного терміна [5, с. 26]. Так, наприклад, часто використовуваний в хімії термін «*валентність*» «Valenz» (здатність атома утворювати хімічні зв'язки з іншими атомами), вживається і в лінгвістиці, коли мова йде про особливості функціонування тих чи інших дієслівних одиниць (здатність дієслова поєднуватися з іншими частинами мови). В 60-ті роки в германістиці навіть з'являється новий науковий напрям «Valenzgrammatik», а в 1976 році виходить «Словник валентності» [Kleines Valenzlexikon deutscher Verben «] У. Енгеля і Г. Шумахера [31, s. 602–604]. Термін рос. *ампліфікація* / нім. «*Amplifikation*» / англ. *amplification* (від лат. *amplificatio* – розширення, посилення, збагачення) – багатозначний термін, що використовується в різних галузях – від риторики до теорії управління. Різноманіття його значень само по собі наочно ілюструє, в які форми може втілитися іншомовне запозичення в залежності від специфіки тієї чи іншої галузі. У психології воно має особливе значення, розкрити яке необхідно, особливо у зв'язку з тим, що більшість довідкових видань цим нехтують або обмежуються одностороннім трактуванням. Єдине трактування, яке цей рідкісний термін отримує в універсальних словниках та енциклопедіях, відноситься до сфери словесності: «Ампліфікація – в художній літературі і ораторської мови одна із стилістичних фігур; використання однорідних елементів мови: визначень, синонімів, порівнянь, антонімічних протиставлень для посилення виразності [36]. Процес інтеграції наукового знання, а також бурхливий розвиток міждисциплінарних досліджень сприяють тіснішій взаємодії і взаємовпливу терміносистем різних наук, і, отже, як відзначає М. Н. Володіна, «до визначальних властивостей наукової інформації відносяться: кумулятивность, старіння і розсіювання» [5, с. 19]. Кожен вчений намагається бути зрозумілим своєму читачеві, тому одним з найбільш важливих завдань, що виникають перед дослідником вже на перших етапах його роботи, є пошук максимально лаконічного і водночас вичерпного визначення тих понять, якими він буде оперувати в подальшому. Ця характеристика в повній мірі відповідає німецьким лінгвістичним монографіям.

Так, наприклад, в монографіях навчального характеру, призначених для майбутніх (або «молодих») фахівців в якійсь галузі знання, як правило, пропонуються найбільш загальні визначення термінів. Способи

оформлення дефініції термінів та їх місце розташування в тексті наукових монографій можуть бути різними. Останнім часом в роботах подібного типу, опублікованих в німецькомовних країнах, часто в додатку до книги міститься невеликий за обсягом термінологічний глосарій («словничок»), в якому подані короткі й однозначні визначення термінів, що зустрічаються в даному виданні. В лінгвістці поки ще немає однозначного визначення терміна «*Fachsprache*» – «професійна мова». Це підтверджує «Словник лінгвістичних термінів» Д. Гомбергера, який побачив світ у 2000 році: «/... / Eine einheitliche und allgemein gültige Feststellung des Terminus Fachsprache gibt es zurzeit nicht /... /» [34, s. 142]. Однак в дидактичних цілях, а також для позначення своєї позиції з даного питання А. Стед'є в «тлумачному термінологічному глосарії» «Erklärendes Sachwörterverzeichnis» дає досить чітку дефініцію терміна «Fachsprache»: «Fachsprache – Sprache mit einem speziellen Wortschatz (Fachvokabular, Fachterminologie) für ein bestimmtes Fachgebiet» [43, s. 217].

У наукових монографіях, які адресовані в першу чергу фахівцям, загальноприйняті і тому всім зрозумілі терміни вживаються без будь-яких пояснень. У тих випадках, коли в науці поки ще немає чіткого і однозначного терміну, що позначає те чи інше явище, або ж між вченими існують певні розбіжності з приводу його дефініції, в науковій літературі цього жанру завжди наводиться докладний опис різних точок зору з даної проблематики, а також пропонуються різноманітні визначення терміна. Г.-Р. Флук, наприклад, присвячує цілий розділ своєї монографії проблемі дефініції терміна «Fachsprache» [32, s. 11–26]), найбільш загальне визначення якого, як було зазначено вище, займає в монографіях навчального характеру всього кілька рядків.

У зв'язку з функціонуванням лінгвістичних термінів необхідно відзначити ще одну тенденцію – тенденцію до стрімкого збільшення числа термінів англо-американського походження. Це пов'язано в першу чергу з тим, що сьогодні англійська мова стає домінуючою мовою наукового спілкування «dominierende Wissenschaftssprache» [27, s. 205]. Й. Нідергаузер підкреслює, що близько трьох чвертей всіх наукових публікацій по всьому світу друкуються англійською, через що ця мова стає «*lingua franca*» практично у всіх науках [37, s. 112]. У новому «Словнику лінгвістичних термінів» [29], що вийшов у 2000 році, зафіксовано досить велика кількість запозичених з англомовних наукових праць понять. Порівняємо, наприклад: *«Complementizer, AbK. : COMP, von engl. Complementizer, dt. : Etwas Ergänzendes»; «IC-Analyse, eng. : Immediate Constituent Analysis, dt. : Unmittelbare Konstituentenanalyse»; «Native Speaker, dt. : Muttersprachler»; «Pivot-Grammatik, eng. – Pivot 'Drehpunkt'«; «Tagmemik, auch: Kettenkonstituentenanalyse, engl. : String Constituent Analysis»* і т. д. Якщо англійські позначення вже повністю утвердилися в мові, вказівки на їх запозичений характер відсутня. Пор. : *«cognition» – «Kognition, dt. : Auffassung, Kenntnis»; «collocation» – «Kollokation, dt. : Anordnung, Stellung».* Але все-таки їх число порівняно з іншими науками (інформатика та обчислювальна техніка, хімія, біологія, фізика) не настільки велике, близько 9 відсотків. Інші ж терміни або греко-латинського походження, або споконвічно німецькі. Їх співвідношення також варіюється (нині переважають перші). У багатьох греко-латинських термінів є німецькі еквіваленти: *«Attribut» = «Beifügung»; «Dativ» = «Wemfall», «Modus» = «Aussageweise»*. У 30-40-х роках XX століття спостерігається переважання німецької термінології. Так, наприклад, в монографії Г. Бекера «Німецьке мовознавство» [28], виданій у 1941 році, більшість греко-латинських термінів піддалися «онімеченню» («Verdeutschung der Fachwörter» [28, s. 335–336]). Це пов'язано з особливостями ідеології, що панувала в ті часи. Терміни утворюють суттєву частину інваріантної основи наукового функціонального стилю і є одним з параметрів, що дозволяють визначити функціонально-стилістичну приналежність того чи іншого тексту, його співвіднесеність з функціями мови і загальну тематичну спрямованість.

В.) Загальнонаукова лексика: Ще один пласт, що формує науковий функціональний стиль, утворює «неспеціальну лексику загальнонаукового вживання», під якою слід розуміти «лексику неспеціального змісту, широкого, узагальненого значення та книжкового за вживанням характеру, використання якої також не обмежується однією областю знання» [16, с. 261]. Так, наприклад, в будь-якій науковій літературі незалежно від її тематичної спрямованості або жанрової приналежності зустрічаються такі дієслова, як «*untersuchen*», «*forschen*» або «*erforschen*» в значенні досліджувати, а також похідні від них іменники *«Untersuchung», «Forschung», «Erforschung»*. Дані віддієслівні іменники здатні, в свою чергу, утворювати складні слова: *«Forschung» + «Schwerpunkt» = «Forschungsschwerpunkt»* [38, s. 187] або *«Untersuchung + (Schwer) punkt» = «Untersuchungspunkt»* [37, s. 23], які є синонімами із значенням «основне питання/основна проблема дослідження». Цікавим є той факт, що вищенаведені дієслова та похідні від них іменники можуть поєднуватися з ідентичними в лексичному плані, але утвореними від іншого дієслова іменниками, не спричиняючи при цьому тавтології: «Die Fachsprachenforschung untersucht die fachliche Kommunikation in den verschiedensten Gebieten /... /» [37, s. 30]; або «Zu den linguistischen Disziplinen, die mit unterschiedlichen Forschungsschwerpunkten auch zu der Erforschung von Fachsprachen beigetragen haben, gehören unter anderem auch Dialektologie /... /, Mediavistik /... /, die sog. Funktionalstilistik /... / oder die Terminologiearbeit /... /» [38, s. 187].

Однак ці ж дієслова в інших контекстах набувають інші значення. Це відбувається тому, що «матеріальне втілення наших знань про світ виражається не просто в словах, а в словах, багато з яких (потенційно всі) мають здатність нести не одне, а кілька значень, тобто поперемінно виступати в якості різних одиниць номінації» [23, с. 5]. Так, наприклад, дієслово «*untersuchen*» крім свого основного значення розвиває ще два: «*оглядати, обстежувати*» і «*розслідувати, вести слідство*», а дієслова «*forschen*» і «*erforschen*» розвивають відповідно значення «*шукати*» і «*розвідувати*» [30]. Загальнонаукова лексика може представляти складність в плані сполучуваності, але цей аспект в спеціальній літературі поки ще недостатньо розглянуто. Дана думка може бути проілюстрована на прикладі слів, що в принципі відносяться до загальнонаукової лексиці, але при цьому в наукових текстах нерідко реалізують свої номінативні, загальномовні значення. В текстах наукових лінгвістичних монографій, як правило, у передмові або у вступі, вираз «*im Mittelpunkt stehen*» – «*стояти*» *(знаходитися) у центрі уваги*» є достаточно частотним. (Пор. : «Das Verhältnis von Wissenschaftssprachen und

Popularisierung, der Umgang mit wissenschaftssprachlichen Elementen in der fachexternen, populärwissenschaftlichen Wissenschaftsvermittlung steht im Mittelpunkt der vorliegenden Arbeit» [37, s. 16] або, наприклад, «Neben der Berücksichtigung des Spannungsverhältnisses zwischen Theorie und Praxis steht in der vorliegenden Darstellung die Annahme im Mittelpunkt, dass /... /» [38, s. 8]). Однак це не означає, що дані слова втрачають в наукових текстах свої споконвічні значення. Так, наприклад, іменник «*Mittelpunkt*» – «*центр*» може вживатися і в своєму прямому значенні: (Пор. : «Der Gebrauch der Mundart der Hauptstadt London, des wirtschaftlichen und kulturellen Mittelpunktes des Landes, dehnt sich im Schriftverkehr aus zunächst auf die nähere und weitere Umgebung, dann allmählich auf entfernte Räume» [35, s. 11–13] або «Die Spracherscheinungen breiten sich von Kulturmittelpunkten aus» [35, s. 16]). Необхідно також підкреслити, що в німецьких монографіях зустрічається, хоча і значно рідше, сам вираз «*стояти (перебувати) в центрі уваги*» – *«im Zentrum der Aufmerksamkeit stehen»*. (Пор. : «Die Fachwörter standen lange im Zentrum der Aufmerksamkeit der Fachsprachenforschung» [37, s. 26]).

У наукових монографіях також зустрічається і подібний за значенням оборот «im Vordergrund stehen». (CP: «In den Untersuchungen zur Kommunikation in Institutionen steht die Fachsprachlichkeit der kommunikativen Prozesse nicht im Vordergrund /... / [37, s. 54] або» In kognitiver Hinsicht stehen dabei Assoziation und Dissoziation als grundlegende menschliche Denkmethoden und die hiermit verbundenen synthetischen und analytischen Strukturen humaner Informationsverarbeitung im Vordergrund» [38, s. 8].) у німецьких монографіях, як і в інших різновидах наукового функціонального стилю, досить частотними є складні слова (композити), другим компонентом яких, як і в слові «Mittelpunkt», є іменник «Punkt». Так, наприклад, іменник «Schwerpunkt» крім свого основного термінологічного значення «центр ваги», уживаного у фізиці, має ще загальнолітературний значення «головне/основне завдання», яке відповідає за значенням іменнику «Mittelpunkt». Ср. : 1) «Mit dem kognitionslingistischen Funktionsmodell werden die intellektuellen und emotionalen Voraussetzungen von Produzent und Rezipient bei dem Gebrauch fachsprachlicher Zeichen in fachsprachlichen Texten zum Schwerpunkt des wissenschaftlichen Interesses erhoben /... /» [38, s. 17]); 2) «Der Ansatz der neueren Fachsprachenlinguistik seit den 90er Jahren, für die das kognitionslinguistische Funktionsmodell als charakteristisch gelten darf, setzt nun ebenfalls solche Gesichtspunkte in den Mittelpunkt der Betrachtung. Dabei werden jedoch die kognitiven Anlagen des Menschen selbst zum Ausgangspunkt einer linguistischen Betrachtung /... /» [38, s. 26]. Примітно, що в другому порівняно невеликому уривку наукового тексту вжито три складних іменника з другим компонентом «Punkt»: «Mittelpunkt;», «Gesichtspunkt» – «точка зору», а також «Ausgangspunkt» – «відправна точка».

С.) Загальнолітературна лексика: загальнолітературна (загальновживана) лексика представляє великий інтерес тому, що її використання в наукових текстах, подібно загальнонаукової лексиці, не є вільним у мовному плані (виняток, мабуть, складають артиклі і прийменники). Так, дієслово «*kommen*» поєднується з іменниками «*Geltung*» («zur Geltung kommen» – «проявитися» [37, s. 17]) або «Ergebnis» («zu dem Ergebnis kommen» – «прийти до висновку» [38, s. 16]). Наведемо ще кілька прикладів з проаналізованих монографій, в яких загальновживана лексика використана в дещо незвичному контексті і тому набуває інший функціонально-стилістичний статус: «Über die Entstehung der deutschen Fachsprachen /... / kann man beinahe nur Vermutung anstellen» [32, s. 27]; «Die Rechtschreibung der zitierten Quellentexte ist getreulich übernommen worden» [37, s. 19]; «In der Regel werden Fachsprachen als funktionale Varietäten angesehen /... /» [38, s. 19]. З наведених прикладів видно, що слова загальної мови в контекстах наукового характеру використовуються у складі обмеженої кількості стійких сполучень. Важко уявити собі, що багато дієслів і дієслівні одиниці (наприклад, «*anstellen*», «*übernehmen*», «*ansehen*» і т. п.), в інших функціонально-стилістичних різновидах німецької мови вживаються в контекстах типу «Wie hast du das angestellt?» – «Як це тобі вдалося зробити?»; «Er stellt sich an, als ob /... /» – він робить вигляд, ніби /... /; «Mit dieser Verpflichtung hat er sich übernommen» – «Він взяв на себе зобов'язання, яке йому не під силу»; «Sie hat sich beim Kauf übernommen» – «Вона неабияк витратилася»; «Ich kann es nicht länger mit ansehen» – «Я не в силах більше це терпіти»; «Man sieht ihm sein Alter nicht an» – «Він виглядає молодше своїх років», будуть застосовуватися в аналогічних контекстах у науковій мові. Це пов'язано з тим, що «слова літературної мови нерідко отримують в науковій мові своєрідні значення, які не властиві розмовної лексики» [24, с. 14]. Дієслівні одиниці цілком відповідають цій характеристиці, в самих різних функціональних стилях німецької мови, багато з них мають по 4-10 і більше значень» [10, с. 46], але при цьому в науковій мові нерідко реалізується лише одне з них, що дозволяє уникнути полісемії.

У лінгвістичних монографіях, так само як і в інших різновидах наукової літератури, лексика представлена переважно у своєму стилістично нейтральному варіанті, що зближує її з загальнонауковим лексичним пластом і також є проявом функції спілкування, проте в деяких текстах монографічного характеру може спостерігатися значне розмаїття тематики і способів подачі матеріалу, а, отже, і лексика представлена у всьому багатстві ідіоматичних проявів і індивідуально-авторських реалізацій, в цьому випадку можна говорити про реалізацію функції впливу. В кожній монографії спостерігається варіювання змістових характеристик термінологічного пласта використовуваної лексики, але моделі, за якими вони утворюються, залишаються незмінними.

Необхідно відзначити ряд перспективних напрямків цього дослідження: 1) уніфікація термінів та базових термінологічних законів; 2) систематизація англійських, латинських і давньогрецьких терміноелементів в процесі моделювання тезауруса метамови лінгвістики; 2) виявлення дублетів лінгвістичних термінів у німецьких наукових монографіях останніх років.

Література:

1. Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили / Рубен Александрович Будагов. – М. : Высшая школа, 1967. – 374 с.

2. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка? / Рубен Александрович Будагов. – М. : Наука, 1977. – 283 с.

3. Васильева А. Н. Курс лекций по стилистике русского языка: Общие понятия стилистики. Разговорно-обиходный стиль речи / Анна Николаевна Васильева. – М. : Русский язык, 1976. – 240 с.

4. Виноградов В. С. Введение в переводоведение / Венедикт Степанович Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

5. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина и терминологическая номинация: дисс. … докт. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Володина Майя Никитична. – Москва, 1998. – 345 с.

6. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 768 с.

7. Гринёв С. В. Введение в терминоведение / Сергей Викторович Гринёв. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, Моск. пед. ун-т, 1993. – 309 с.

8. Даниленко В. П. О терминологическом словообразовании / Валерий Петрович Даниленко // Вопросы языкознания. – М., 1973. – №4. – С. 76–85.

9. Зильберман Л. И. Лингвистика текста и обучение чтению английской научной литературы [Текст] / Л. И. Зильберман; Отв. ред. Р. Г. Синев, АН СССР, каф. иностр. яз. – М. : Наука, 1988. – 156 с.

10. Ивлева Г. Г. Семантические особенности слов в немецком языке / Ивлева Галина Гурьевна. – М. : Радуга, 1982. – 431 с.

11. Ивлева Г. Г. Вариантность слова и тенденции развития словарного состава в немецком языке : дис. …докт. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Ивлева Галина Гурьевна. – М., 1984. – 279 с.

12. Караулова Т. К. Некоторые аспекты структуры, семантики и функционирования устойчивых словесных комплексов в научном тексте // Язык и стиль научного изложения (лингвометодические исследования) / отв. ред. М. Я. Цвиллинг. – М., 1983. – С. 100–115.

13. Кожина М. Н. Об отношении стилистики к лингвистике текста // Функциональный стиль научной прозы: Проблемы лингвистики и методики преподавания / М. Н. Кожина. – М., 1980. – С. 77.

14. Культура русской речи и эффективность общения / Под ред. Л. К. Граудиной, Л. И. Скворцова, Е. Н. Ширяева. – М. : Наука, 1996 – 439 с.

15. Лаптева О. А. Способы выражения авторского «я» в русской научной речи // Язык и стиль научной литературы. Теоретические и прикладные проблемы / отв. ред. М. Я. Цвиллинг. – М. : Наука, 1977. – С. 123–138.

16. Лариохина Н. М. Обучение грамматике научной речи и виды упражнений / Наталья Михайловна Лариохина. – М. : Русский язык, 1989. – 160 с.

17. Левковская К. А. Словообразование / Ксения Аристарховна Левковская. – М. : МГУ, 1962. – С. 104.

18. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Дмитрий Семёнович Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 247 с.

19. Маркина Т. В. Формирование и функционирование системы терминов методики преподавания русского языка как иностранного: дис. …канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Татьяна Викторовна Маркина. – Москва, 1999. – 230 с.

20. Назаренко А. Л. Научно-популярная литература как объект функциональной стилистики и лингводидактики: На материале английского языка: дис. …докт. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Алла Леонидовна Назаренко. – Москва, 1998. – 307 с.

21. Петушков В. П., Сергеев В. Н. О классификации словарей. // Проблематика определений терминов в словарях разных типов / В. П. Петушков, В. Н. Сергеев. – Л. : Наука, 1976. – С. 13–19.

22. Соболев С. А. Особенности научного стиля изложения в немецкой лингвистической монографии: дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Соболев Сергей Александрович. – М., 2002. – 186 с.

23. Степанова М. Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова., Фляйшер В. – М. : Высшая школа, 1984. – 264 с.

24. Степанов Ю. С. Французская стилистика / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1965. – 355 с.

25. Татаринов В. А. История отечественного терминоведения. Классики терминоведения: Очерк и хрестоматия. / Виктор Андреевич Татаринов. – Т. 1, 2. – М. : изд-во Моск. лицей, 1994. – 500 с.

26. Ходакова А. Г. Системная семантика термина : дис. …канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Ходакова Анастасия Геннадиевна. – Тула, 2010. – 254 с.

27. Benes E. Fachtext, Fachstil und Fachsprache // Sprache und Gesellschaft / Benes E. – Düsseldorf : H. Moser (Hrsg.), 1971. – S. 36–132.

28. Brinker K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden / Klaus Brinker. – Berlin : Erich Schmidt, 2006. – 208 S.

29. Duden. Stilwörterbuch der deutschen Sprache (die Verwendung der Wörter im Satz). – Bd. 2. – Mannheim, Wien, Zürich : Dudenverlag, 1970. – 846 S.

30. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: 3. völlig neu bearb. Auflage in 10 Bd. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 1999. – 4096 S.

31. Engel U., Schumacher H. Kleines Valenzlexikon deutscher Verben / Ulrich Engel, Helmut Schumacher. – Tübingen : Narr, 1978. – S. 602–604.

32. Fluck H.-R. Didaktik der Fachsprachen. Aufgaben und Arbeitsfelder, Konzepte und Perspektiven im Sprachbereich Deutsch / Hans-Rüdiqeb Fluck. – Tübingen, 1992. – S. 160–179.

33. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache / Hoffmann Lothar. – G. : Narr, 1985. – 307 S.

34. Homberg D. Sachwörterbuch zur Sprachwissenschaft / Dietrich Homberg. – Stuttgart : Philipp Reclam Jun. (im Bestand der Institutsbibliothek), 2000. – 671 S.

35. Horn W., Lehnert M. Laut und Leben (Englische Lautgeschichte der neuen Zeit / Horn W., Lehnert M. – Berlin : Deutscher Verlag der Wissenschaften. –1954. – 735 S.

36. Kniffka H. Texte zu Theorie und Praxis forensischer Linguistik / Hannes Kniffka. – Tübingen : M. Niemeyer, 1990. – 249 S.
37. Niederhauser J. Wissenschaftssprache und populärwissenschaftliche Vermittlung / Jürg Niederhauser. – Tübingen : Narr, 1999. – 275 S.
38. Roelcke Th. Fachsprachen / Thorsten Roelcke. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1999. – 252 S.
39. Sandig B. Stilistik der deutschen Sprache / Barbara Sandig. – Berlin, New York : W. de Gruyter, 1986. – 368 S.
40. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Thea Schippan. – Tübingen : Niemeyer, 1992. – 306 S.
41. Sommerfeldt K.-E. Entwicklungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache / Karl-Ernst Sommerfeldt. – Leipzig, 1988. – S. 175.
42. Skudlik S. Sprachen in den Wissenschaften. Deutsch und Englisch in der internationalen Kommunikation / Sabine Skudlik. – Tübingen : Narr, 1990. – S. 233–245.
43. Stedje A. Deutsche Sprache gestern und heute / Stedje Astrid. – München : Wilhelm Fink Verlag, 2001. – 223 S.
44. Strauss G., Zifonun G. Die Semantik schwerer Wörter im Deutschen / Gerhard Strauss, Gisela Zifonun. – Tübingen : G. Narr, 1985. – 257 S.

УДК 811.11

Н. І. Гарбар,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

СПЕЦИФІКА У ПЕРЕКЛАДІ АНІМАЦІЙНИХ ФІЛЬМІВ «НІКЧЕМНИЙ Я» ТА «НІКЧЕМНИЙ Я-2»

Стаття присвячена аналізу кінопереклад одиниць із лінгвокультурним забарвленням, визначення якості їх передання та способів і методів, до яких вдавалися перекладачі для досягнення адекватності та точності перекладу, для уникнення лінгвокультурних втрат.
Ключові слова: *кінопереклад, кінотекст, дублювання, перекладацькі трансформації.*

Статья посвящается анализе кинoперевода единиц с лингвокультурологическим оттенком, определение качества их передачи, а также способов и методов к которым обратились переводчики в попытке достижения адекватности и точности в переводе, для избежания лингвокультурологических потерь.
Ключевые слова: *кинoперевод, кинотекст, дублирование, переводческие трансформации.*

The article is devoted to the cinema text linguocultural units translation, determination of their rendering quality as well as ways and methods which translators used in an attempt to gain adequate and accurate translation, for linguocultural losses avoiding.
Key words: *film translation, cinema text, dubbing, transformations in translation.*

У сучасному світі кіновиробництво вже давно стало важливим видом мистецтва. Серед різноманіття кінопродукції найбільшу кількість становлять фільми іноземного виробництва, відповідно вони потребують перекладу і одночасно зацікавлюють фахівців із теорії перекладу кінотексту. Перекладають фільми шляхом дублювання (повне накладання звукової доріжки мови перекладу на оригінальну звукову доріжку), субтитрування (відтворення кінодіалогів у письмовому вигляді) та закадрового перекладу (глядач має змогу переклад поверх оригінального звучання). Висока якість кінопереклад зазвичай демонструє і високий рівень розвитку культури суспільства, безпосередньо покращує враження від перегляду кінофільму і, безсумнівно, здійснює великий вплив і на сферу маркетингу кіноіндустрії.

Через політичні, соціокультурні та економічні чинники існують проблеми із дублюванням фільмів українською мовою, тому проблематика аналізу якості такого перекладу є **актуальною** та доцільною. Переклад сам по собі є видом мистецтва, а кінопереклад вимагає ще й особливої креативності та генерації думок, що ускладнюється характерними для кінотексту особливостями – обмеженням відеоряду, фокусуванням на миттєве сприйняття, часовими рамками, лабіальною синхронізацією і т. ін. Матеріалом для дослідження слугують американські комп'ютерно-анімаційні 3-D фільми виробницва Universal Studios і Illumination Entertainment «Нікчемний Я» та «Нікчемний Я-2». В Україні їх переклала та дублювала «LeDoyen Studio» на офіційне замовлення «B&H Film Distribution». У випадку перекладу анімаційних фільмів завдання перекладачів ще й ускладнюється власне цільовою аудиторією, яку здебільшого складають діти, які є чутливими та вразливими і які зазвичай сприймають все буквально, перегляд фільмів може мати на них значний вплив. Згадані фільми належать до жанру комедії, який перекладати досить складно через насичення кінотексту жартами, базованими на лінгвокультурній інформації, каламбурі, грі слів, римованості рядків – перекладачі постійно натрапляють на проблему передавання такого типу гумору. **Мета** дослідження цієї праці – аналіз якості перекладу одиниць кінотексту (діалогів, фраз чи їх частин) із певним лінгвокультурним забарвленням і визначення перекладацьких прийомів їх передання з мови оригіналу на мову реципієнта. Особливу увагу приділено одиницям, які містять гумор, оскільки мова йде про комедійний жанр кіномистецтва та переклад неперекладного, що завжди становить зацікавлення перекладачів. Метою перекладача кінотексту є досягнення адекватності перекладу і спроба викликати у глядача такі ж самі емоції, які мав би відчути глядач-носій мови оригіналу. Для досягнення поставленої мети знаряддям для перекладача стають перекладацькі трансформації з допомогою яких майстер слова передає інформацію з однієї мови на іншу.

Перекладацька трансформація – це перетворення за допомогою якого можна здійснити перехід від одиниці оригіналу до одиниці перекладу у вказаному сенсі [5, с. 172]. Так пояснює це поняття В. Н. Комісаров. Натомість Л. С. Бархударов під терміном *трансформація* розуміє певні відношення між двома мовними або мовленнєвими одиницями, з яких одна є вихідною, а друга створюється на основі першої, а «перекладацькі трансформації» – це ті численні і якісно різноманітні міжмовні перетворення, які здійснюються для досягнення перекладацької еквівалентності всупереч відмінностям у формальних і семантичних системах двох мов. На думку Л. К. Латишева, перекладацькі трансформації – це особливий вид перефразування – міжмовне перефразування, яке, зрозуміло, має суттєві відмінності від перефразування (трансформації) у межах однієї мови [6, с. 175]. Я. Й. Рецкер вважає перекладацькі трансформації прийомами логічного мислення, з допомогою яких перекладач розкриває значення іншомовного слова і знаходить йому в мові перекладу відповідність, яка не збігається зі словниковою (лексичні трансформації) і перетворення структури речення у процесі перекладу відповідно до норм мови, на яку перекладають [7, с. 45]. В. Г. Гак визначає перекладацькі трансформації як відхилення від використання ізоморфних засобів наявних в обох мовах [3, с. 11]. На думку А. Д. Швейцера, термін *трансформація* використовують у перекладознавстві в метафоричному сенсі. Він вважає, що йдеться про відношення між вихідними та кінцевими мовними висловами, про заміну у процесі перекладу однієї форми вираження іншою, заміну, яку ми образно називаємо перетворенням чи трансформацією [8, с. 77].

© Н. І. Гарбар, 2014

Низка дослідників пропонує своє бачення типології перекладацьких трансформацій, але часто такі типології мають спільні риси. Загалом можна виокремити два основних типи трансформацій у перекладі, які згадують усі дослідники: лексичні та граматичні. Щодо третього, то тут думки вчених не збігаються: Р. К. Міньяр-Бєлоручєв згадує семантичні трансформації, А. М. Фітерман та Т. Р. Левицька виокремлюють також стилістичні, Т. А. Казакова – лексико-семантичні.

Відомий лінгвіст В. Н. Коміссаров у праці «Теорія перекладу» зазначає, що основні типи лексичних трансформацій, які застосовують у процесі перекладу, містять такі перекладацькі прийоми, як: перекладацьке транскрибування і транслітерація (*Dave – Дейв, baby – бейбі, Billy boy – Біллі бой*); калькування; лексико-семантичні заміни: конкретизація (*a toy – кінь з рогом*); генералізація (*Cheeto – хрустик*); модуляція (*He is gonna kick your butt. – Ти вже надів підгузок?, Why are you so old? – Який же ви глухий, He'll be alright, I'm sure – Хай політає, не помре, A 2-year-old could have written this – Меню в ресторанах краще пишуть*). Щодо граматичних трансформацій, то, на думку В. Н. Коміссарова, до найпоширеніших належать: граматична заміна (форми слова, частини мови, члена речення) (*To try this on size. – Іноді головне це – розмір.*); членування речення; об 'єднання речень (*Just… Fine, fine, fine, whatever. – Йо ма йо, сіль ву плє…*); синтаксичне уподібнення (дослівний переклад) [5, с. 172]. В окрему підгрупу мовознавець виокремлює комплексні трансформації, так звані лексико-граматичні, які містять: компенсацію (*book – макулатюр*); експлікацію; антонімічний переклад (*Don't do that! – Досить горланити!*)

Я. Й. Рецкер вважає, що хоча не можна чітко класифікувати кожен приклад перекладу через переплетення категорій, загалом можна виокремити сім різновидів лексичних трансформацій: диференціація значень (*exactly – в яблучко*); конкретизація значень (*Let's go! – Бігом!*); генералізація значень; смисловий розвиток (*they love me – раз плюнути*); антонімічний переклад (*Don't climb! – Назад!*); цілісне перетворення (*They need to go – Це несолідно*); компенсація втрат у процесі перекладу (*Very good – Маніфік, You are welcome, little girl! – Мерсі тобі, добра дівчинко!*). Що ж до граматичної трансформації, то Я. Й. Рецкер переконаний, що така трансформація може бути повною чи частковою залежно від того, чи замінюються головні члени речення чи другорядні. Учений виокремлює: зміну структури речення (повна чи часткова) (*Pretty impressive! – Пацан з прибомбасом!*); заміна частин мови і членів речення (*What is wrong with that chicken? – Що за дзьобнута курка?, Yes, I am – Так, як мінімум*); додавання слів (*Bey, recording message – Бувай, дядю автовідповідач*); опущення слів; зміну порядку слів.

Германіст та перекладач Л. К. Латишев у праці «Теорія перекладу» описує: лексичні трансформації, які є відхиленням від прямих словникових форм (*the Great Pyramid of Giza – велика піраміда Хеопса*); стилістичні трансформації, суть яких полягає у зміні стилістичного забарвлення одиниці, що перекладається (*take my picture – сфоткай*); морфологічні трансформації – заміна однієї частини мови іншою чи декількома частинами мови (*Freeze ray! – Заклякли!*); синтаксичні трансформації, суть яких полягає у зміні синтаксичних функцій слів і словосполук (*Kids eat free on Tuesdays. – По вівторках дітям знижки.)*; семантичні трансформації – перетворення, які виходять за межі власне мовних модифікацій (*It's dark here – Ні фіга не видно*) [6, с. 180].

З метою зручності опису, на думку Л. С. Бархударова, усі види трансформацій можна звести до чотирьох елементарних типів, а саме: заміни (*bogus – маразм, subtle – профі*); додавання (*I got the pyramid in my hand – Я, міна, піраміду тримаю*); опущення (*my friends – мучачос*); перестановки [1, с. 189]. Л. С. Бархударов вважає, що під час лексичних замін найчастіше трапляються три випадки: конкретизація (*cookie – гальєтас*); генералізація (*Cheeto – хрустик*); заміна, основою якої є причиново-наслідкові відношення (заміна наслідку причиною й навпаки) (*girls – доньки*) [1, с. 180]. Вчений описує також метод компенсації – перекладач передає ту саму інформацію якимось іншим способом, якщо в мові немає еквівалента для перекладу (*minions – посіпаки*) і виокремлює антонімний переклад, зазначаючи, що антоніми існують і серед таких службових одиниць мови, як прийменники і частки: *Off you go – Марш з кімнати*.

У книзі «Практичні основи перекладу» Т. А. Казакова зазначає, що мовні одиниці, які можуть виражати різні значення залежно від контексту, ситуації і підтексту потребують особливих прийомів під час перекладу, і тоді перекладач звертається до таких прийомів, які авторка класифікувала в окрему, лексико-семантичну, групу методів перекладацьких трансформацій. Такими засобами досягнення адекватності під час перекладу є: звуження чи розширення вихідного значення, нейтралізація чи підсилення емфази (*the little girl – капризуля, guy – волохань*), функційна заміна, опис та перекладацький коментар [4, с. 118].

Як засвідчує проаналізований фактичний матеріал, найчастіше перекладачі вдаються до таких трансформацій: граматичні (заміна, додавання, опущення, перестановки) та лексичні (транскрипція та транслітерація, конкретизація, генералізація, компенсація, модуляція і антонімічний переклад). Дослідження продемонструвало, що здебільшого переклад лінгвокультурно забарвлених одиниць здійснювався з використанням прийомів граматичної заміни, а щодо лексичних засобів – за допомогою компенсації та модуляції.

Складним завданням, а то й справжнім викликом для перекладача є передання реалій, за визначенням С. Влахова та С. Флоріна, – це «слова і словосполуки народної мови, які відображають найменування предметів, понять, явищ, характерних для географічного середовища, культури, матеріального побуту, або суспільно-історичних особливостей народу, нації, країни, племені, і які, таким чином, постають носіями національного, місцевого або історичного колориту; точних відповідників іншими мовами такі слова не мають, а отже, не можуть бути перекладені «на загальних підставах», тому що вимагають особливого підходу» [2, с. 438]. Переклад реалій у кінотексті є ще складнішою справою для перекладача, оскільки наявне обмеження часу. Учені С. Влахов та С. Флорін розглянули реалії під різними кутами зору і класифікували їх за предметною та місцевою ознаками. До предметних ознак вони віднесли географічні та етнографічні реалії, розділивши останні на реалії побуту, праці, духовної культури та мистецтва, етнічних об'єктів, міри і грошей та суспільно-політич-

ні. Кожна з категорій містить свої під категорії. В анімаційних фільмах «Нікчемний Я» та «Нікчемний Я-2» більшість реалій стосуються: 1) суспільно-політичного життя, станів та каст – *minions – посіпаки* (міньйон – поширене у Франції у XVI столітті позначення улюбленця, фаворита високопоставленої особи.) У фільмі це маленькі істоти, які виконують завдання головного героя; соціальних явищ, їх рухів (і представників) – *He's styling – Як завжди стіляга* (стиляги – молодіжна субкультура в СРСР); 2) побуту, одягу – *chip hat – сомбреро* (сомбреро – традиціний головний убір населення Піренейського півострову й Латинської Америки. Це – крислатий, найчастіше плетений (наприклад, із соломи) капелюх, що нагадує український бриль, однак найчастіше значно більших розмірів); 3) побуту, їжі – *easy on the churros – припини хом'ячити* (чуррос – солодка обсмажена випічка із заварного тіста, батьківщиною якої вважають Іспанію, де чуррос традиційно подають на сніданок.) У фільмі молодша донька головного героя на іспанській вечірці поїдає тематичну для вечірки іспанську їжу; 4) духовної культури і мистецтва, фольклору – *Billy boy – Біллі бой* (Біллі бой – традиційна дитяча пісенька та вірш. Придумана у США); 5) духовної культури й мистецтва, міфології і персонажів казок – *munchkins – жовті пупси* (munchkins – вигадані персонажі книг про країну Оз, які одягалися лише в блакитне й були невисокого зросту; жовті пупси – маються на увазі міньйони). За С. Влаховим та С. Флоріним, серед способів перекладу реалій наявних у кінотексті аналізованого анімаційного фільму можна виокремити такі: функціональний аналог (*head – макітра, I bet that their house is made of Gummi Bears – зуб даю, що їх будинок з цукерок*); переклад (відповідність за родом та видом) (*Good night, sleep tight, don't let the dedbugs blah-blah-blah – Люлі-люлі, прилетіли гулі, нате вам дві дулі, бла-бла-бла*); переклад (півкалька) (*chilling with the guac – попиваю гуакамоле*).

Не можна оминути увагою такий аспект перекладу, як жаргонізми та сленгізми. В оригіналі кінотексту їх небагато, проте перекладачі майстерно підібрали влучні сленгові слова та слова жаргонного стилю для підкреслення тематики фільму, оскільки головний герой «Нікчемного Я», Ґру, лиходій та злодій і увесь сюжет першого фільму обертається навколо великої крадіжки Місяця: *stored – хапанули, dead – здохнути, sorry, dude – альо, пумпель, weird – понти, aw, man – от блін, chillax – спукенція.*

Твори для дітей часто містять римовані рядки із пісень, віршів чи просто римовані фрази, які додають їм яскравості, милозвучності та приваблюють аудиторію. Такий переклад потребує не лише точності й адекватності щодо змісту, але й дотримання рими та ритму. Пісенні рядки в опрацьованому кінотексті фільму не перекладено, але римовані рядки самих кінофраз у фільмі наявні: *Good night, sleep tight, don't let the dedbugs blah-blah-blah – Люлі-люлі, прилетіли гулі, нате вам дві дулі, бла-бла-бла, You are bald, and that is bad – Ти голомозий, і це сумна проза.*

Іноді для підкреслення комічного, якихось певних рис характеру чи темпераменту героя фільму, йому надають характерних особливостей вимови. Головний герой аналізованих фільмів та його матір говорять із відчутним французьким акцентом. Перекладачі пішли шляхом використання у перекладі французьких слів, щоб не втратити такої мовленнєвої особливості персонажів і передати первинне відчуття глядачеві: *I'm sorry – пардон муа, very good – маніфік, we are doomed – це фіні, yes – ві, Okey-dokey. Beddie-bye. – Бон нуї. Спатуньками., rule number one – правило нюмеро о, rule number two – правило нюмеро ду, rule number three – правило нюмеро труа, my wife – ман шері, ma – маман, Okay, I'm out from here – ну все, оревуар, thank you – мерсі, what happened? – кєс ке се?* Аналогічна ситуація із героєм-антиподом – іспанцем із відчутною іспанською вимовою та охоронцями-іноземцями: *my friends – мучачос, child – малчик, there he goes – упало.* Для підсилення експресії та передання настроїв та стосунків персонажів деякі кінофрази перекладено із додаванням емоційного забарвлення, яке несе позитивну чи негативну конотацію: *dog – сабацюга, pooping – какуськає, hello – ку-ку, large person – здоровий бугай, hey there – привіту лі, nerd name – ботанське ім'я, spray – пшикавка.*

Переклад власних назв (онімів) вимагає особливої уваги, оскільки часто цим іменам властиве гумористичне забарвлення, вони вказують на характер чи вдачу героя. Перекладач натрапляє на складне завдання передати характер під час передаванні імені.

У кінопереклади анімаційних фільмів «Нікчемний Я» та «Нікчемний Я-2» наявні 41% хрематонімів, 36% міфонімів та 23% ергонімів: міфоніми (*Gruzinkerbell – Грусвиньсвинь, Ramsbottom – Кнурдупко*); хрематоніми (*the fortress of Vector-tude – фортеця Векторія, Super Silly Fun Land – Супергориста Веселка, fart-gun – пуканка*); ергоніми (*Bake My Day – Крекс пекс фекс, Mum's the World Floral Shop – Крамниця «Квіткова таємниця»*). Власні назви українською мовою можна передати шляхом: перекладацької транслітерації та транскрибування (*Gru – Ґру*); перекладу; описового перекладу [1, с. 96]. Та перекладачі вдалися до адаптації у перекладі: *Sheepsbutt – Свинозад, Hedda Blumentoft – Мона Пасифлорєва, Justin – Афанасій, «Eagle Hair Club» – Клуб «Лисий орел», Floyd Eaglesan – Флойд Лисенсан, Stuff-A-Bear – «Надуй друга», Chuck Kinney – Чак Хитрук.* Здебільшого переклад здійснений саме творчим методом адаптації, а також способами транскрибування і транслітерацією.

На нашу думку, перекладаючи фільми «Нікчемний Я» та «Нікчемний Я-2», фахівці мають взяти до уваги не лише національний менталітет реципієнта, а й пам'ятати про його вік, оскільки більшість цільової аудиторії згаданих кінопраць складають саме діти. Не зважаючи на позитивну критику перекладу анімаційних фільмів «Нікчемний Я» та «Нікчемний Я-2», кінотекст перекладу має свої неточності.

• Міфонім *Humpty Dumpty* у фільмі перекладено «Шалтай Болтай», що є росіянізмом, український відповідник – *Хитун-Бовтун*.

• Вислів *chilling with the guac* перекладено як *попиваю гуакамоле,* проте гуакамоле – це соус, а не напій. На картинці у фільмі чітко видно, що головний герой гуакамоле їсть, а не «попиває».

• Назву жовтих невеличких чоловічків (minions) у фільмі перекладено як «*посіпаки*». Завдяки цьому перекладачі зуміли передати й особливості характеру персонажів, проте транскрибований прийом перекладу

можливо був би і доцільнішим, оскільки цільова аудиторія знайома з персонажами як із «*міньйонами*» (і саме так їх і називає), що вже визначає характерні риси, коли «посіпаки» звучить загально.

Опрацювавши та проаналізувавши переклад кінотексту фільмів «Нікчемний Я» та «Нікчемний Я-2», можна стверджувати, що перекладові властивий високий рівень майстерності, оскільки перекладачі виконали складне завдання передати жарти, каламбури, гру слів, римовані рядки, власні назви, специфіку індивідуального мовлення персонажів. Аналіз засвідчив, що найчастіше перекладачі використовували прийоми модуляції (заміна слідства причиною і навпаки), компенсації та заміни. Перспективу подальшого дослідження розглядаємо у розширенні матеріалу для опрацювання, включивши до нього переклади кінофільмів різного жанру, та компаративний аналіз використання типових перекладацьких прийомів для кожного з них.

Література:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : «Междунар. отношения», 1975 г. – 240 с.

2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 343 с.

3. Гак В. Г., Григорьев Б. Б. Теория и практика перевода: Французский язик / В. Г. Гак, Б. Б. Григорьев. – СПб. : Интердиалект +, 2000. – 456 с.

4. Казакова Т. А. Практические основы перевода. English <=> Russian / Т. А. Казакова. – Серия: Изучаем иностранные языки. – СПб. : «Издательство Союз», 2001. – 320 с.

5. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Коммисаров. – Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. Яз. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.

6. Латышев Л. К. Эквивалентность перевода и способы её достижения / Л. К. Латышев – М. : Международные Отношения, 1981. – 246 с.

7. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер – М. : Р. Валент., 2004. – 240 с.

8. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А. Д. Швейцер. – М. : Воениздат, 1973. – 280 с.

УДК 81'37:811.111 (045)

С. В. Гладьо,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, м. Вінниця

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІОГЕННИХ МАРКЕРІВ ТЕКСТОВОГО ПРОСТОРУ (ДОСВІД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АНГЛІСЬКОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ)

У статті розглядається специфіка текстових компонентів, що прямо чи опосередковано виражають емоційні наміри автора й спрямовані на моделювання емоцій гіпотетичного читача. Типологічні характеристики емоціогенних маркерів визначаються знаннями учасниками комунікації значень одиниць мовної системи та правил їх вживання. Емоційна значущість їх семантики може бути сталою, узуальною, чи набутою, оказіональною, що стає такою завдяки нетрадиційним знаковим образам і / чи неконвенціональному вживанню мовних знаків. Узуальні текстові компоненти поділяються на власне семантичні, структурно-семантичні та прагмасемантичні. У групі оказіональних емоціогенних маркерів розрізняються компоненти тексту, які стають емоційно значущими завдяки своїй візуальній або семантичної актуалізації. Візуально-акцентовані компоненти тексту включають фонетичні, графо-фонетичні та графічні різновиди.

Ключові слова: *англомовний художній текст, емотивно заряджені елементи тексту, емоційна значущість семантики, узуальні емоціогенні маркери, оказіональні емоціогенні маркери, авторські емоційні наміри, читацькі емоційні реакції.*

В статье рассматривается специфика текстовых компонентов, прямо или косвенно выражающих эмоциональные намерения автора и направленных на моделирование эмоций гипотетического читателя. Типологические характеристики эмоциогенных маркеров определяются знаниями участниками коммуникации значений единиц языковой системы и правил их употребления. Эмоциональная значимость их семантики может быть постоянной, узусной или приобретенной, окказиональной, становящейся таковой благодаря нетрадиционным знаковым образам и/или неконвенциональному употреблению языковых знаков. Узуальные текстовые компоненты подразделяются на собственно семантические, структурно-семантические и прагмасемантические. В группе окказиональных эмоциогенных маркеров различаются компоненты текста, эмоциональная значимость которых выявляется благодаря визуальной или семантической актуализации. Визуально-акцентированные компоненты текста включают фонетические, графико-фонетические и графические разновидности.

Ключевые слова: *англоязычный художественный текст, эмотивно заряженные элементы текста, эмоциональная значимость семантики, узуальные эмоциогенные маркеры, окказиональные эмоциогенные маркеры, авторские эмоциональные намерения, читательские эмоциональные реакции.*

The article deals with the text components that directly or indirectly express addressers' emotional intentions and are aimed at modelling hypothetical readers' responses. Typological characteristics of emotiogenic markers are determined by communicants' knowledge about the units of the linguistic system and rules of their use. The emotional significance of their semantics can be sustained, usual, or occasional, acquired due to non-traditional iconic images and/or non-conventional use of linguistic signs. Usual text components are divided into proper semantic, structural-semantic and pragmatic-semantic. Occasional ones become emotiogenic due to their visual or semantic actualization. Visually accented emotiogenic components include phonetic, graphic and mixed types.

Keywords: *English literary text, emotively charged elements of the text, emotionally significant semantics, usual emotiogenic markers, occasional emotiogenic markers, addressers' emotional intentions, readers' emotional responses.*

Постановка проблеми. Емоційне ставлення адресанта (автора) до учасників, подій та об'єктів текстової дійсності актуалізується за допомогою емоційно заряджених компонентів тексту – емоціогенних маркерів. Характер ймовірного емоційного впливу емоційно значущих компонентів тексту на адресата обумовлений їх орієнтованістю на різну когнітивну базу осмислення текстової семантики [3, с. 57]. Емотивно заряджені компоненти тексту відзначені багатовимірністю, інтерактивністю та структурно-семантичною неоднорідністю. Дослідження особливостей їх контекстуального вживання дозволяє декодувати емоційні наміри автора і спрогнозувати емоційне реагування читача на реалії текстового світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичній літературі представлена досить широка типологія мовних засобів вираження авторського ставлення до текстової дійсності: прямі і непрямі [1, с. 133; 4, с. 13–15]; спеціалізовані та неспеціалізовані [5, с. 50]; лінгвістичні й риторичні [7, с. 28]; імпліцитні та експліцитні [12, с. 36]; синтаксичні, семантичні, інтертекстуальні, наратологічні і метамовні (overcoded) [7, с. 56]. Мовні одиниці створюють зовнішню, матеріальну сторону тексту й виконують керуючу функцію в процесі розуміння на етапі входження читача в текстовий простір [2, с. 51]. Емоційна значущість певних текстових компонентів задається за допомогою ресурсів мовної системи і виникає: 1) при використанні в художньому тексті емотивних мовних засобів; 2) за рахунок нетрадиційності знакових образів, представлених в тексті; а також 3) при неконвенціональному вживанні знаків. У першому випадку емоційна значущість емоціогенних маркерів є узуальною, оскільки визначається характеристиками, що притаманні їм постійно як мовним одиницям або утворенням. У другому і третьому випадках мова йдеться про текстові елементи, які стають емоційно значущими завдяки своєму візуальному або семантичному виділенню (візуально-акцентовані і семантично-акцентовані маркери). Візуально-акцентованими текстові компоненти стають завдяки фонетичним, графо-фонетичним та графічним характеристикам.

Лексико-семантична специфіка емотивно заряджених текстових компонентів, що належать до першої групи, може бути продемонстрована на прикладі уривку з оповіданні Дж. Чівера «The Enormous Radio» [10, с. 37–48].

«I do not want to go to school», a child screamed. «I hate school. I will not go to school. I hate school».«You will go to school», an enraged woman said. «We paid eight hundred dollars to get you into that school and you'll go if it kills» (p. 42)

© С. В. Гладьо, 2014

Емоційна значущість даних СЕ визначається семантикою самих лексичних одиниць (дієслова *«scream»* і прикметника *«enraged»*, перебільшення *«if it kills»),* за допомогою яких описуються емоції роздратування і гніву дитини й жінки.

Семантична актуалізація емоційної значущості емоціогенних маркерів, що належать до другої групи (оказіональних текстових компонентів), відбувається завдяки їх візуально-семантичному виділенню. Наприклад, завдяки використанню особливих сполучень і чергувань букв фонетичний склад слова «*tick-swoosh»* у творі А. Тайлер «The Accidental Tourist» [11, с. 58–89] нагадує заколисуючий звук включених двірників машини, який привертає увагу читача до звукової оболонки слова.

«*Macon switched his wipers on. Tick-swoosh, they went – a lulling sound; and there was a gentle patter on the roof» (p. 62).*

Лексична одиниця «*tick-swoosh*», що виділена в реченні фонетично, структурно, пунктуаційно і графічно, стає ключовим з точки зору емоційної значущості й за допомогою семантики слів *«lulling», «gentle»* і *«patter»* передає атмосферу затишку, що панує в автомобілі, в якому подружня пара перечікує зливу.

Графічна образність текстових компонентів також стає емоційно значущою. Наприклад, фінал оповідання Ф. Б. Харта «The Outcasts of Poker Flat» [6, с. 50–60] привертає увагу читача через особливу сегментацію тексту (у вигляді епітафії) і семантику його складових.

«But at the head of the gulch, on one of the largest pine trees, they found the deuce of clubs pinned to the bark with a bowie knife. It bore the following, written in pencil, in a firm hand:

+

BENEATH THIS TREE
LYES THE BODY
OF
JOHN OAKHURST,
WHO STRUCK A STREAK OF BAD LUCK
ON THE 23D OF NOVEMBER, 1850,
AND
HANDED IN HIS CHECKS
ON THE 7TH OF DECEMBER, 1850

+

And pulseless and cold, with a Derringer by his side and a bullet in his heart, though still calm as in life, beneath the snow lay he who was at once the strongest and yet the weakest of the outcasts of Poker Flat». (p. 60)

Поєднання фонетичних і графічних засобів при актуалізації емоційної значущості слова, словосполучення чи речення дозволяє виділити групу графо-фонетичних візуально-акцентованих маркерів. Прикладом використання даного різновиду в тексті може служити уривок з роману П. Саймонс «Tully» [9, с. 642], в якому передається фінал розмови героїні оповідання, Таллі, з Лінн Мандоліні, матір'ю її подруги. Обговорюючи складні взаємини Таллі з її матір'ю, Лінн нагадує героїні про подію, що сталася з нею ще в школі. Коли Таллі було чотирнадцять років, її згвалтував рідний дядько, а мати, побивши, обізвала повією. На аборт дівчинку повезли подружжя Мандоліні, але в лікарні Таллі кричала тільки одне слово – «мама». «*Now Lynn Mandolini shook her head. «No, Tully. You were screaming something very particular. Do you remember?»*

MOMMY! MOMMY! MAMA! MAMA! MAMA! MAMA! MAAAAAMMMMMA! MOMMMMMMEEEEEE! *She writhed and scratched, she flailed and tried to get away, she looked at every face around her with screaming, desperate eyes, but all that was coming out of her mouth was an obsenely guttaral sound, a two-syllable word, screamed over and over.* ***MOMMY! MAMA! MAMMMMMAAAAAA!***

Текстові компоненти стають емоційно значущими завдяки контекстуальному вживанню лексичних одиниць, що призводить до 1) порушення семантичної сполучуваності; 2) смислової неоднозначності або 3) семантичної ізольованості вербального знака в межах контексту. Семантичний конфлікт слова з контекстом можна розглянути на прикладі слова*»beautiful»,* яке зазвичай використовується при характеристиці жінок, дітей або речей, але, як правило, не вживається до чоловіків. Саме тому значення слів *«to do his eyes»* та *«beautifully»* у реченні «*David always did his eyes beautifully»* [8, с. 17] «конфліктують», надаючи йому емоційну значущість.

Смислова неоднозначність окремого слова в конкретному контексті надає емотивну конотацію значенню всього речення, в якому вживається це слово: *«Graham was a heavily built, very dark man with a swarthy skin. He had to shave twice a day. Christine had started going out with him when she was fifteen and they got married on her eighteenth birthday»* (p. 10).

Короткий опис зовнішності чоловіка (*Graham was a heavily built, very dark man with a swarthy skin*) доповнюється інформацією про те, що йому доводилося голитися двічі на день. У зв'язку з тим, що не зрозуміло, чому герой оповідання поступає таким чином, добре це чи погано, читач отримує ряд питань, здатних впливати на його емоційну сферу.

Смислова ізольованість компоненту тексту, який стає емоціогенним маркером, може виникати в результаті порушення логіки наративу. Наприклад, в оповіданні Ч. М. Фландрау «A Dead Issue» [6, с. 150–171] при описі похмурого настрою викладача Гарвардського університету використовується фраза *«One plus two equalled three, as usual»,* яка за змістом ізольована від контексту, оскільки значення даного речення зрозуміло, а його сенс, тобто те, що ховається за цією фразою у філософії конкретної людини, не розкритий. При цьому аналізований елемент тексту сприймається як «когнітивно чужий», стає емотивно зарядженим і може розглядатися як семантично-акцентований компонент тексту.

«Marcus Thorn, instructor in Harvard University, was thirty-two years old on the twentieth of June. He looked thirty-five, and felt about a hundred. When he got out of bed on his birthday morning <... > the date at the top of the Crimson recalled the first of the unpleasant truths to him. His mirror <... > revealed fact number two to Mr. Thorn, while he was brushing his hair and tying his necktie. One plus two equalled three, as usual, and Thorn felt old and unhappy. But he did not linger over his dressing to philosophies on the evanescence of youth <... > » (p. 118).

Висновки. Таким чином, певні текстові компоненти стають емоційно значущими і можуть розглядатися як емоціогенні маркери у текстовому просторі завдяки здатності стимулювати емоційні реакції читача на семантику певних лексичних одиниць. Їх визначення ґрунтується на знаннях учасниками комунікації значень одиниць мовної системи та правил їх вживання. В залежності від того, чи семантика текстових елементів є узусно емоційно значущою або стає такою завдяки нетрадиційним знаковим образам і неконвенціональному вживанню мовних знаків, розмежовуються узуальні та оказіональні емоціогенні маркери. Емоціогенність узуальних текстових компонентів закладена в їх семантиці. Оказіональні текстові елементи стають емоційно значущими завдяки своєму візуальному або семантичному акцентуванню у тексті.

Література:

1. Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької, 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2002.
2. Бехта І. А. Авторське експериментаторство в англомовній прозі XX століття / І. А. Бахтін. – Львів. : Паіс, 2013.
3. Воробйова О. П. Когнітивна поетика в Україні: напрями досліджень // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес: Мат-ли Міжнар. наук. конф. / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 24-26 листопада 2004 р. / О. П. Воробйова. – Чернівці, 2004.
4. Лотман Ю. М. Об искусстве. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – СПб : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1998.
5. Genette G. Narrative Discorse Revisited / G. Genette : trans. By J. E. Lewin. – Ithaca; NY : Cornell Univ. Press, 1988.
6. New Stories from the South. The Year's Best, 1996 / Ed. by Sh. Ravenel. – Chapel Hill (North Carolina) : Algonquin Books of Chapel Hill, 1996.
7. Palmar A. Fictional Mnds/ A. Palmar. – Lincoln; L. : Univ of Nebraska Press, 2004.
8. Rendell R. The New Girl Friend and Other Stories / R. Rendell. – L. : Arrow Books Lmt., 1985.
9. Simons P. Tully / P. Simons. – NY : St. Martin's Paperbacks, 1995.
10. The Stories of John Cheever / J. Cheever. – New York : Ballantine Books, 1980.
11. The Harper American Literature. – Vol. 2. – Sec. ed. – NY : HarperCollinsPublishers, 1993.
12. Yule G. Pragmatics / G. Yule. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1996.

УДК 821.521-96

Н. М. Гораль,
Національний університет «Львівська Політехніка», м. Львів

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА І «ЗАПИСКИ КРАЙ УЗГОЛІВ'Я» СЕЙ СЬОНАГОН

Статтю присвячено аналізу наукових поглядів літературознавців на «Записки край узголів'я» Сей Сьонагон. Особливо звернено увагу на відмінності інтерпретації тексту твору чоловіками та жінками.
Ключові слова: *література «жіночого потоку», дзуйхіцу.*

Статья посвящена анализу научных взглядов литературоведов на «Записки у изголовья» Сэй Сенагон. Особое внимание уделено различиям мужской и женской интерпретации текста.
Ключевые слова: *литературная критика, литература «женского потока», дзуйхицу.*

This article is devoted to the analysis of various points of view of literature critics on Sei Shonagon's «Pillow Book». Special attention is paid to the differences between female's and male's interpretation of text.
Key words: *literature critic, literature of «female's stream», dzuihitu.*

«Записки край узголів'я» – це один із найяскравіших творів так званої літератури «жіночого потоку» епохи Хейан, який дав поштовх для подальшого розвитку жанру дзуйхіцу в японській літературі. Дзуйхіцу розглядається літературознавцями як «найскладніший літературний жанр середньовічної прози» [2, с. 3], в якому в довільній формі розрізнених, непов'язаних фабулою данів (розділів) повідомлялись різні відомості історичного, релігійного, довідкового характеру, наводились вислови давніх мислителів, фіксувались враження, емоції та переживання автора. Головною особливістю культури доби Хейан вважається дуалістичність світосприйняття як принцип побудови і функціонування суспільства. Ця дуалістичність доволі легко простежується у філософсько-релігійній сфері, яка відобразилася певним чином і на культурі світській, насамперед йдеться про розподіл функцій у родині, відмінності в освіті та літературі. Так, література епохи Хейан поділялася на чоловічу, в основу якої було покладено китайську вченість, і жіночу, що розвивалась в межах національних літературних традицій. Перша створювалася за канонами канбун, друга – вабун. Відповідно до всього вищезазначеного, література розподілялась на «китайську», тобто «офіційну», «чоловічу», та «японську» – «жіночу», інтимну, забарвлену в ліричні кольори.

Література, так званого, «жіночого потоку» представлена насамперед повістями – моноґатарі («Гендзі моноґатарі» Мурасакі Сікібу), щоденниками – ніккі, серед яких найбільш відомі «Сарасіна ніккі», «Щоденник Мурасакі Сікібу», «Щоденник евфимерного життя» Мічіцуне но Хаха, і врешті твором жанру дзуйхіцу «Записки край узголів'я» Сей Сьонаґон. Проте, все ж найяскравішими представниками літератури «жіночого потоку» вважаються Сей Сьонаґон та Мурасакі Сікібу. Навіть якби епоха Хейан не витворила б жодного шедевру, окрім «Гендзі моноґатарі» Мурасакі Сікібу та «Записок край узголів'я» Сей Сьонаґон, все одно літературу цього періоду сміливо можна було б назвати «Золотою добою» японської літератури. Ці твори зіграли вирішальну роль у формуванні літературних канонів, дали поштовх для подальшого розвитку жанрів, сприяли перегляду такого гендерного поняття як «жінка» та її роль в японській культурі загалом і літературі зокрема. Таким чином творчість Сей Сьонаґон та Мурасакі Сікібу послужила яскравим прикладом не лише того, як літературний твір долає часові та просторові межі, але й того як змінювався в часі статус жінки, як змінювалася літературна критика, і водночас сама Японія.

Кавабата Ясунарі писав про Сей Сьонаґон та Мурасакі Сікібу наступне: «це таланти, ніким не перевершені ні в минулому, ні серед сучасників» [5, с. 73]. Проте, незважаючи на таку високу оцінку і визнання, погляди літературних критиків на творчість обох письменниць далеко не однозначні. Так японський історик і науковець Іенаґа Сабуро писав: «Щодо «Записок край узголів'я» Сей Сьонаґон, які завжди протиставляють «Гендзі моноґатарі» Мурасакі Сікібу, то тут, хоч і можна захоплюватись талантом автора, який зобразив різні сторони реального життя крізь призму ексцентричного сприйняття, проте, зважаючи на глибину і широту зображення людини, світу загалом, цей твір в жодному випадку не можна ставити в один ряд з «Гендзі моноґатарі». Таким чином, цілком справедливо назвати «Записки край узголів'я» «тьмяним ліхтарем» в порівнянні з «місячним сяйвом» «Гендзі моноґатарі» [3, с. 82]. Схожої думки притримується і Кавабата Ясунарі: «Глибиною, багатством, величчю, як і строгістю думки, Мурасакі Сікібу значно перевершує Сей Сьонаґон…Якщо спробувати виразити різницю між ними однією фразою, то в Мурасакі Сікібу – японська душа, в той час, коли в Сей Сьонаґон – лише одна сторона цієї душі» [5, с. 76].

Відтак, вищенаведені факти свідчать про те, що найвидатніший твір Сей Сьонаґон, протягом тривалого проміжку часу, сприймався науковцями як література «нижчого ґатунку». Такий погляд на твір Сей Сьонаґон пояснюється тим, що, власне, такі соціальні реалії як система стосунків статей та ряд уявлень з цього приводу, гендер та його вплив на створення та сприйняття тексту стають ключовими. Відтак, така негативна оцінка твору Сей Сьонаґон була властива представникам протилежної статі, які підійшли до аналізу тексту «Записок» суто з формальної сторони, тобто, аналізу композиції твору, класифікації данів, тощо, і таким чином не змогли осягнути суті твору.

Кардинально інша ситуація з літературною критикою «Записок» прослідковується у працях представниць, так званої, «прекрасної» половини людства, зокрема Наомі Фукуморі, Хараока Фуміко та інших, які поєднали формальний підхід до аналізу тексту з прочитанням твору в його соціальному та політичному контексті, тобто, в нерозривному зв'язку з історичним підґрунтям, так як «Записки край узголів'я» можна зі сміливістю назвати своєрідним «маніфестом слави» імператриці Тейсі, при дворі якої служила Сей Сьонаґон і з точки зору якої і подається історія. Як «зміст» ця точка зору «передає відношення між дійовими особами, реакцію на зображений світ, картину, що сама є ідеологічним конструктом, як корелят риторичного контексту між

© Н. М. Гораль, 2014

письменником і читачем слугує виявом ідеології самого літературного процесу» [4, с. 25]. Сей Сьонаґон не просто служила як будь-яка інша фрейліна, а судячи з наступних рядків, написаних Тейсі і адресованих Сей Сьонаґон, була безпосередньо наближеною особою до імператриці: «Навіть в цей день, // Коли всі метушаться // Й увага їхня прикута до квітів // Лише тобі під силу збагнути // Те, що лежить в мене на серці». [7, с. 15]

А тривожили імператрицю наступні події. В 995 році під час епідемії помирає її батько Фудзівара но Мічітака, який протягом довгого періоду часу обіймав найвищі посади регента (990 – 993) і канцлера (993 – 995) при імператорському дворі, що водночас забезпечувало певну політичну стабільність та опору імператриці Тейсі. Проте, по смерті Фудзівара но Мічітака політична влада повністю переходить до рук його брата Фудзівара но Мічінаґа, чим і зумовлюється початок правління імператриці Сьосі, його доньки. Цілком зрозуміло, що при такому перебігу подій імператриця Тейсі і ті, хто її оточував опинились в безвихідній ситуації – безпорадні, беззахисні і без політичної опори. Зворушливі події цього періоду знайшли своє відображення в таких творах як «Ейґа моноґатарі» та «Оокаґамі». Власне, по смерті Фудзівара но Мічітака, почала написання свого твору «Записки край узголів'я» і Сей Сьонаґон. Як зазначає Наомі Фукуморі: ««Записки край узголів'я» «переглядають» історію для спеціальної аудиторії читачів, які не просто орієнтуються в реаліях історичних фактів, а й усвідомлюють весь трагізм імператриці Тейсі і її середовища» [7, с. 12]. Відтак, прочитання «Записок край узголів'я» лише як твору-енциклопедії з життя придворної аристократії періоду Хейан є помилковим і недостатнім. Звичайно, важко вловити всю глибину суті твору, зважаючи на ті стильові прийоми та художні засоби, які мали на меті приховати авторський задум твору, що було пов'язано з історичними подіями того часу. Маніпуляція різними техніками та способами дала можливість Сей Сьонаґон створити неповторний маніфест слави Тейсі, що було цілком звичним явищем в літературі епохи Хейан, де більшість творів було написано під патронажем того чи іншого покровителя.

Таким чином, розімкненість композиції, фрагментарність, хаотичність, крапкова фабула, категорія окасі, що безпосередньо пов'язана зі сміхом, «карнавалізація» – це така собі своєрідна «маска» твору «Записки край узголів'я».

У літературних критиках, монографіях, які тим чи іншим чином стосуються «Записок край узголів'я» Сей Сьонаґон, завжди порушується проблема і назви цього твору. Один із найвідоміших та найавторитетніших російських дослідників японської літератури середньовіччя В. Н. Горегляд зазначає: «…невідомо, чи була ця назва дана самим автором чи вона з'явилася пізніше, звідки пішло і як насправді слід розуміти словосполучення «Макура но сосі»« [1, с. 33]. Найбільш поширені й переконливі версії називають Сей Сьонаґон творцем чи принаймні «оригінальним інтерпретатором» сполучення «макура но сосі».

Проте, на нашу думку, найбільш вірогідною є гіпотеза Наомі Фукуморі, яка стверджує, що в назві цього твору використано такий поетичний прийом як какекотоба, тобто гра слів. Як і попередні літературні критики, Наомі Фукуморі безпосередньо апелює до того уривку післямови, в якому Сей Сьонаґон розкриває мотиви написання своїх «Записок. Вона подає таке трактування цього уривку: міністр Коречіка, брат Тейсі, приніс імператриці папір для того, щоб вона переписала «Історичні записки», які, проте, хтось вже поспіхом скопіював для імператора. Власне в цей момент Сей Сьонаґон, що славилась своїм проникливим і гострим розумом застосувала гру слів, адже японське прочитання «Історичних записок» «Shiji» – «Shiki», що також може означати – 物の下に敷くものmono no sita ni siku mono, тобто «те, що під щось підкладається», іншими словами – подушка, або ж японською мовою – まくらmakura. Таким чином, використовуючи в тексті слово «makura» Сей Сьонаґон має на увазі «Shiki» («Історичні записи» «Shiji»). «Shiji» (китайське прочитання) – історія, написана за китайськими канонами, яка слугувала зразком для укладання історичних творів при імператорському дворі в Японії. Така обережність Сей Сьонаґон була історично зумовлена тим, що події, описані в творі безпосередньо торкались членів імператорської родини. За гіпотезою Наомі Фукуморі, твір був написаний як своєрідна реакція на ті «Історичні записки», про які згадує Сей Сьонаґон, і які, вірогідно, були переписані з метою укріпити політичне становище нової імператриці Сьосі. Таким чином, своїм твором Сей Сьонаґон показала не «одну сторону японської душі», а повністю відкрила і вилила в ньому душу справжньої японки – «витонченої, елегантної жінки в кімоно з віялом в руках. Зараз це віяло – неперевершений витвір мистецтва, за допомогою якого можна виразити свої почуття, якась мить – і це потужна зброя» [6, с. 56]. Таким своєрідним «аксесуаром» в руках Сей Сьонаґон без застережень можна назвати іі твір «Записки край узголів'я».

Література:

1. Горегляд В. Н. Дневники и эссе в японской литературе 10-13 вв. / В. Н. Горегляд. – М. : ГРВЛ, 1975. – 380 с.

2. Демченко А. Ю. Вьетнамский литератор рубежа 18–19 вв. Фам Динь Хо и его сочинение «Записки составленные во время дождя» / А. Ю. Демченко. – [Електронний ресурс]. – С. 29. – Режим доступу : http:/ ww.ipos-msk.ru/lib/pdf/sbor004.pdf.

3. Иенага Сабуро. История японской культуры / И. Сабуро // Пер. с японского Б. В. Поспелова. – М. : и-во «Прогресс», 1972. – 231 с.

4. Штохман Л. Концепції точки зору в перспективі феміністичної наратології / Л. Штохман. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.Nbuv.gom.ua/bitstream/handle//Shtokhman pdf.sequence,html.

5. Федоренко Н. Т. Кавабата Ясунари. Краски времени / Н. Т. Федоренко. – М. : Советский писатель, 1982. – 463 с.

6. J. W. Hall. Japonia od chasow najdawniejszych do dzisiaj. – Warshawa : Panstwowy Instytut Wydawniszy, 1979. – 321 с.

7. Sei Shonagon's Makura No Soshi: A Re – Visionary History [Електронний ресурс] / Naomi Fukumori // The Journal Of The Association Of Teachers Of Japanese, vol. 31, 1997. – С. 44. – Режим доступу: http://wwwwaketech.edu/ sites/default/files/libraryfiles/ereserves /japan/Fukumori-Pillow Book.pdf.

УДК 811.162.1:81'42

Н. О. Дорогович,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

ЕКСПРЕСИВНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ САКРАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЯНА ТВАРДОВСЬКОГО

У статті розглядається експресивне функціонування сакральної лексики в поетичних текстах Яна Твардовського. Висвітлено образний потенціал і прагматичну спрямованість сакральних найменувань, їх роль у формуванні ідіостилю письменника.
Ключові слова: *експресивність, образність, підтекст, сакральна лексика.*

В статье рассматривается экспрессивное функционирование сакральной лексики в поэтических текстах Яна Твардовского. Освещены образный потенциал и прагматическая направленность сакральных наименований, их роль в формировании идиостиля писателя.
Ключевые слова: *экспрессивность, образность, подтекст, сакральная лексика.*

The article deals with the expressive functioning of sacral vocabulary in poetic texts by Jan Twardowski. The imaginative potential and the pragmatic orientation of sacral names, their role in creating the writer's idiostyle are determined in the article.
Key words*: expressiveness, imagery, subtext, sacral vocabulary.*

Відомий польський поет Ян Твардовський – надзвичайно талановита й неординарна постать у європейській літературі. Його поезія має складний релігійно-філософський зміст і глибокий підтекст, дешифрування якого вимагає від реципієнта ерудиції та вміння співпереживати. Поетичні тексти Я. Твардовського позначені симбіозом двох сторін життя цієї постаті – священичої діяльності та національно-визвольної боротьби (у роки ІІ світової війни поет був солдатом Армії Крайової, брав участь у Варшавському повстанні 1944 р.). Вибір **об'єкта дослідження** невипадковий. Поетичні тексти Я. Твардовського як представника сучасної польської релігійної лірики насичені сакральною лексикою, якій властиві значні експресивні можливості. **Мета дослідження** полягає в аналізі образного потенціалу сакральних найменувань, розкритті їхньої прагматичної спрямованості в тексті та ролі у формуванні ідіостилю письменника. Відповідний аспект дослідження, на нашу думку, є необхідною складовою комплексного лінгвістичного аналізу художніх текстів Я. Твардовського, а також ідіостилю письменника, що зумовлює **актуальність** обраної теми.

У зв'язку з розбіжностями трактування експресивності в мовознавчому континуумі, вважаємо за доцільне навести власне, уточнене визначення цього поняття. Експресивність – це інтенсифікована виразність, тобто стала чи набута в результаті мисленнєво-мовленнєвої діяльності мовця (автора) властивість мовних одиниць передавати емоційно чи (і) логічно підсилений смисл, виступати засобами експліцитного чи імпліцитного вираження емотивності, оцінності, інтенсивності, образності [2, с. 22]. Експресивність є семантико-стилістичною категорією, у той час як експресія (різновид лінгвопсихоментальної діяльності мовця, спрямованої на інтенсифікацію виразності висловлення, на досягнення експресивності) – комунікативною.

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що в художніх текстах Я. Твардовського сакральна лексика характеризується значним експресивним потенціалом. До ключових належать слова ***anioł***, ***aureola***, ***Bóg***, ***diabeł***, ***dusza***, ***ewangelia***, ***grzech***, ***komunia***, ***kościół***, ***krzyż***, ***ołtarz***, ***opłatek***, ***pacierz***, ***spowiedź***, ***święty***, ***wigilia*** та ін. На думку дослідниці експресивної лексики Н. Бойко, «лексеми такого типу позначені відчутною позитивною тональністю, апеляцією до душевних переживань, особливих емоційних станів, що й є підставою для зарахування їх до експресивного фонду мови» [1, с. 84]. Експресивність названих лексем реалізується через актуалізацію їхніх образних лексико-семантичних варіантів: *Jeden [Jan] nie zląkł się* ***krzyża*** *jeden stał pod* ***krzyżem*** */ pozostali ze strachu w Wielki Piątek zbiegli* / *kto ucieka od* ***Krzyża*** *–* ***krzyż*** *cięższy dostanie* (Я. Твардовський) [9, с. 262] (*krzyż* – 'wiara chrześcijańska; wyznawcy tej wiary'; 'cierpienie, udręka, zmartwienie') [7, с. 1222]. Адгерентна, тобто контекстуально зумовлена експресивність, є наслідком «експериментів» автора зі словом і його образними можливостями.

Високий ступінь експресивності властивий одиницям з оказіональним метафоричним переосмисленням семантики, що формують ідіостиль автора. Такі образно-смислові структури ґрунтуються на зіставленні чи поєднанні лексем на позначення понять із зовсім різних сфер, найчастіше матеріальної та духовної: *autostrada do nieba*, *kolejka do nieba*, *na niebieskim progu*, *przed płotem Królestwa Niebieskiego*, *szminka świętości*, *zachorować na grzech*. Автор творить парадокси, зближуючи слова, які містять антонімічні, несумісні семи в ядрі лексичного значення: *apostołowie niewiary* ('віра' – 'невірство'), *aureola kwadratowa* ('круглий' – 'квадратний'), *świętych leżakowanie* ('безгрішність' – 'гріх'). Екстралінгвальною основою такого прийому є когнітивний дисонанс, тобто невідповідність референта та дій, станів, властивостей, які йому приписуються. Такий прийом руйнує стереотипні образи, загострює увагу реципієнта, орієнтуючи його на пошуки додаткового смислу висловлення: *Tu separatka / nic nie pomogło / miał już* ***aureolę kwadratową*** */ uparł się mieć okrągłą* [9, с. 250].

У такому фокусі можна говорити про метафоричний троп – певний текстовий сегмент, межі якого визначаються зосередженням у них однієї метафоричної асоціації, що виходить з певного центру й обумовлює відповідне лексичне оточення [3, с. 4]. Різновидом метафори, за концепцією білоруського дослідника С. Кураша, є конструкції, які виражають предикацію (приписування) властивостей одного предмета іншому [3, с. 11–12]. На основі аналізу фактичного матеріалу можна виділити два основні різновиди предикації. Перший – приписування абстрактним, духовним поняттям властивостей неживих предметів (у структурі лексичного значення

© Н. О. Дорогович, 2014

слів на позначення об'єктів метафори актуалізується сема 'матеріальність'): *anioł co stale o jeden numer za mały*, *grzechy lżejsze od śniegu*, *pić ustami mszę*, *trzy czwarte duszy* тощо. Наприклад: *Myślałem że kobieta nie ma* ***duszy*** *a jeśli ma to* ***trzy czwarte*** [9, с. 126].

Другий різновид предикації – приписування абстрактним, духовним поняттям властивостей живих істот, а саме людини (у структурі лексичного значення слів на позначення об'єктів метафори актуалізується сема 'людськість'). Тобто йдеться про стилістичний прийом персоніфікації. Актуалізуючи асоціативний потенціал сакральних лінгвоодиниць, автор творить чуттєві, загадкові, навіть містичні образи: *Przyszła mi na wigilię, zziębnięta, głuchociemna, / z gwiazdą, jak z jasną twarzą –* ***wigilia*** *przedwojenna <…>. / Przyszła, usiadła sobie. Jak żołnierz pomilczała, / Jezusa z klasy pierwszej z opłatkiem mi podała* [9, с. 150]. Менше експресивне навантаження властиве персоніфікованим теонімам: *Nie bój się że miłość nadciąga jak burza / skoro* ***Bóg ci anioła wynajął za stróża*** [8, с. 17]; *Mój* ***Bóg jest głodny*** */* ***ma chude ciało i żebra*** *[...] / tylko miłością / mój* ***Bóg się daje nakarmić*** [8, с. 291]. Персоніфікація традиційно виражається за допомогою риторичних звертань, які характерні для аналізованих текстів, як і для релігійного дискурсу загалом.

Одним із засобів творення експресивного підтексту в досліджуваній поезії є метонімія – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної їх суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та ін. характеру) при відображенні в свідомості мовця [5, с. 339]. У Я. Твардовського метонімія перетворюється на засіб семантичної трансформації текстових відрізків, зумовлюючи полімотивацію, прирощення додаткового смислу. Цікаво, що іноді саме буквальне значення художніх сегментів, а не їхній образний план є ключовим у вираженні авторських інтенцій: *Można po spowiedzi* ***zjeść całego Boga*** [9, с. 96]; <... > *Gdzie* ***zamykałem Jezusa w tabernaculum*** *zawsze z cząstką czyjegoś płaczu* [9, с. 46].

Яскравою рисою ідіостилю Яна Твардовського є трансформація або творення номінацій святих за мовною моделлю, характерною для релігійного дискурсу, як-от: *Antonim od zgubionego klucza*, *Święty Florian od pożaru*, *Święty Tadeusz od burzy*, *Święta Agnieszka od tego co najprościej* та ін. Декодування символічного підтексту таких найменувань іноді потребує звернення реципієнта до соціально-історичного чи біблійного контексту. Наприклад, багатокомпонентна номінація *Święta Magdalena od utraconej cnoty* ґрунтується на загальновідомому факті біблійного походження (Свята Магдалина відома з Біблії як розпусна жінка, яка щиро покаялася перед Ісусом Христом), тому легко піддається декодуванню навіть поза контекстом. Однак Я. Твардовський вводить цю номінацію в текст не просто зі стилістичною метою, а для прирощення додаткового смислу висловлення: ***Święta Magdalena od utraconej cnoty*** *– / proszę cię o utratę pamięci – / żebym zapomniał o własnych urazach, jak o czajniczku wrzątku* [9, с. 40].

Для розширення прагматично-смислового простору тексту автор творить оказіональну номінацію *Jan od Biedronki*, протиставляючи її узуальній *Jan od Krzyża* (Святий Іван від Хреста, також відомий як Святий Хуан де ла Крус і Святий Іван Хрещений): *Święty* ***Janie od Krzyża****, kiedy pełnia lata / i derkacz się odezwał, głuchy odgłos łąki / owieczka z dzwonkiem beczy, przepiórka szeleści, / rzuć mi malwę i nazwij* ***Janem od Biedronki*** [9, с. 26]. Зіставлення імен стрижневих образів, на нашу думку, формує смисловий та ідейний центр цілого поетичного тексту, межі якого збігаються з наведеною цитатою. Звичайно, зчитування імплікатур (декодування прихованої інформації) залежить від пресупозицій, від міри спорідненості фонових знань і ціннісних орієнтацій автора та інтерпретатора тексту. Оскільки імпліцитність – це вираженість такої інформації, яку носії мови, спираючись на синтагматичний і парадигматичний лінгвальні контексти, на певні когнітивні та прагматичні чинники й умови спілкування, сприймають, інтерпретують шляхом домислювання [4, с. 99], то чим глибший текст, тим більше варіантів його інтерпретації існує. Тексти Я Твардовського зорієнтовані, без сумніву, на високоерудованого читача.

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, сакральна лексика у складі образно-смислових структур виконує не лише експресивну, а й аксіологічну та прагматичну функції, оскільки використовується для вираження аксіологічних установок автора, мотивованих його індивідуальним світосприйняттям і ціннісними орієнтирами. На думку Є. Бартмінського, цінності, які акцептує мовець, детермінують функціонування базових понять на рівні дискурсу, їх специфічне профілювання, пов'язане із жанрово-стильовою специфікою висловлення, а отже, з комунікативною інтенцією, а вона завжди пов'язана з цінностями мовця [6, с. 143]. У цьому контексті можна говорити про розширення функцій тропів, які одночасно є засобом експресії висловлення та інструментом оцінювання фрагментів позамовної дійсності. Зокрема це властиво порівнянням: <... > *Ksiądz płacząc sam siebie jak grzechu się wstydzi* [9, с. 30]; *Większy wstyd nagiej duszy / niż nagiego ciała* [9, с. 182].

Результати дослідження засвідчують, що сакральна лексика активно залучається Я. Твардовським до процесу експресивного текстотворення. Актуалізація емотивно-оцінних сем та образних співзначень, метафоричне переосмислення семантики сакральних лексем, а також творення оказіональних номінацій належать до ключових чинників експресії та прирощення додаткового смислу висловлення в аналізованих поетичних текстах.

Література:

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія / Надія Іванівна Бойко ; [відп. ред. А. П. Грищенко]. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 551 с.

2. Дорогович Н. О. Мовна експресія в художніх текстах українського резистансу 40–50-х років XX століття : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Омелянівна Дорогович. – Івано-Франківськ, 2013. – 282 с.

3. Кураш С. Б. Метафора и её пределы : микроконтекст – текст – интертекст : монография / Сергей Борисович Кураш. – Мозырь : МозГПИ им. Н. К. Крупской, 2001. – 121 с.

4. Невідомська Л. М. Імпліцитність: повносистемний аспект : монографія / Лілія Мелетіївна Невідомська. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 416 с.
5. Тараненко О. О. Метонімія / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл». ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 339–342.
6. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata / Jerzy Bartmiński : wyd. drugie uzupełnione. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2007. – 328 s.
7. Słownik języka polskiego / pod redakcją Witolda Doroszewskiego : w 16 t. – Warszawa : PWN, 1964. – T. III. – S. 1222.
8. Twardowski J. Miłości wystarczy że jest / Jan Twardowski. – Katowice : UNA, 2004. – 335 s.
9. Twardowski J. Trzeba iść dalej, czyli spacer biedronki / Jan Twardowski : poezje wybrane. – Kraków : KAIROS, 2000. – 400 s.

УДК 821.161.2 Шевчук-31

У. В. Жорнокуй,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

«ІНША» ЖІНКА (ЗА ПОВІСТЮ «ДЕКОРАТИВНА ЖІНКА» ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА)

У статті проаналізовано образ «декоративної жінки» з однойменного твору Вал. Шевчука в позастатевому ракурсі, що дає змогу поглибити проблему стереотипності у ставленні чоловіками до слабкої статі на прикладі головної героїні повісті.
Ключові слова: Інший, еротичний, категорія, концепт, образ, персонаж, стать.

В статье было проанализировано образ «декоративной женщины» из одноименного произведения Вал. Шевчука во внеполовом ракурсе, что позволяет углубить проблему стереотипности в отношении мужчинами к слабому полу на примере главной героини повести.
Ключевые слова: Другой, эротический, категория, концепт, образ, персонаж, пол.

The article deals with the image of woman in «The Ornamental Woman» by V. Shevchuk in the behind-sex context, and deepens the problem of stereotyped views on female representatives, proved on the example of the main heroine in the analysed novel.
Keywords: The Other one, erotic, category, concept, image, character, sex.

Здебільшого, пізні повісті Валерія Шевчука зображали антиморальний, демонічний, деструктивний для чоловіка тип жінки-Афродіти, ключовою рисою якої був надмірний еротизм, сексуальність, надзвичайний магнетизм, що часто сприймалось чоловічими персонажами як прояв легкодоступності, а тому вседозволеності. Повість «Декоративна жінка» у цьому плані помітно вирізняється з-поміж інших творів українського письменника, оскільки жіночий персонаж зображений не просто як «Інший» у його широкому розумінні, а як представник Іншої статі, не опозиційної до чоловічої, тобто в доволі вузькому ракурсі.

За допомогою наскрізних деталей у описі зовнішності Людмили, головної героїні аналізованого твору, окремих символів письменникові вдається створити систему кросференцій, звертаючись до яких автор підкреслює стереотипність у чоловічому ставленні до жінки. Необхідність дослідження образу головної героїні зазначеної повісті Вал. Шевчука як Іншого зумовлена тим, що в рамках постмодернізму все актуальнішою стає інтерпретація слабкої статі як статі несхожої з сильною, а звідси бачення жінки лише як об'єкта плотських задоволень лише поглиблює проблему необхідності перегляду існуючих гендерно-статевих уявлень. «Gender is the linguistic index of the political opposition between the sexes. Gender is used here in the singular because indeed there are not two genders. There is only one: the feminine, the «masculine» not being a gender. For the masculine is not the masculine, but the general» [6, c. 64].

З розповідей сина Людмили Ярослава, складених на основі його щоденникових спогадів[1], дізнаємось про атипову жінку – сильну як особистість і владну як матір. Еротичний концепт зображається через призму відносин «декоративної» Людмили з її чоловіком – одним із близнюків Гордійчуків. Головна проблема твору полягає саме у висвітленні складнощів людських стосунків: невмінні пробачати й контролювати свою пристрасть, небажанні усвідомлювати, що сім'я – твердиня кожного з нас, оскільки через рід людина існує у віках. Почуття хіті в Шевчукових чоловічих персонажів, як правило, неконтрольоване, що підтверджується введенням мотиву роздвоєння особистості героя або зображенням різноманітних проявів девіантності у поведінці та вчинках, наприклад, Василь Гордійчук – чоловік Людмили з «Декоративної жінки», що вкотре актуалізує зазначену вище проблему кризи «статевої реальності»[2].

Пояснення щодо вибору саме такої оповідної манери Валерієм Шевчуком варто також шукати в поставленій у заголовку нашої розвідки проблемі, оскільки опис головної героїні подано через іншу особу, її сина, який репрезентує не просто синівське бачення Людмили, а, насамперед, чоловіче, що уже обмежує трактування цієї жінки. «Compulsory heterosexuality and phallogocentrism are understood as regimes of power/discourse with often divergent ways of answering central question of gender discourse: how does language construct the categories of sex?» [5, c. 31].

У повісті «Декоративна жінка» Валерій Шевчук не просто дає змогу по-іншому подивитись на представниць слабкої статі введенням образу Людмили в сюжетну канву твору, а й відтворює еротичний концепт у новаторській формі: через анти-характер аналізованого мотиву як рушійної сили людських стосунків. Антиеротичний характер «декоративної» жінки полягав у її виразній неприступності. Людмилі простіше було «тримати все у собі», ніколи не висловлювати і не показувати своїх справжніх почуттів, одягати маску недоступності. Невипадково її улюбленою грою із сином була гра в манекенниць.

Людмила – надзвичайно красива, але саме ця риса зовнішності стає першопричиною усіх її нещасть. Краса для героїні цього твору стає вироком, а не перевагою[3]: «… це ніби стрілки якогось особливого годинника, що, проте, не вказує на час, а на моду, красу, взірець, до чого жінки рівняються, а чоловіки не просто зваблюються, а творять свої чуттєво-умоглядні ідеали вибраниць» [3, c. 9]. У результаті Ярослав у свої двадцять чотири

[1] «Тоді, вісімнадцятилітнім, а може, трохи й раніше, бо перші записи чомусь не датовані, я почав вести щоденника… Зараз користаюся цим матеріалом, бо прагну не судити своїх батьків, а зрозуміти їх, а зрозуміти – це не вибачити їх, а пізнати» [3, c. 25].

[2] Цю проблему порушувала й Джудіт Батлер у книзі «Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity» [5].

[3] Подібне уайльдівське трактування поняття краси простежуємо в багатьох творах українського письменника.

© У. В. Жорнокуй, 2014

ще не мав сім'ї, оскільки матір настільки пригнічувала його індивідуальність, що хлопець не прагнув з одного виду «неволі» перейти в інший: «Я поки що нежонатий і, зрештою, не дуже й цього прагну» [3, с. 9]. Більше того, образ його мами, на думку Ярослава, не співпадає із існуючими стереотипами у розумінні призначення матері, ось чому його дратували пісні та вірші про неньку, завжди готову на самопожертву заради своїх дітей.

Холод і неприступність, які вирізняють «декоративну» жінку з-поміж інших, на наш погляд, є елементарним способом самозахисту, «…її декоративність – не більше, як форма відчуження від світу» [3, с. 10]. Людмила оберігала себе й свою дитину від можливих нападів батька, але при цьому не брала до уваги бажань сина й не помітила як сама стала заручницею своєї недоступності. «Позирав на неї під ту хвилю: холодна, горда краса струмувала з її лиця, збираючи з вулиці очі; здається це давало їй особливу сатисфакцію» [3, с. 11]. Жінка, по суті, стала рабинею не тільки свого зовнішнього вигляду, а й поведінки, у результаті чого відсторонила від себе сина. Ярослав признавався, що саме через красу йому ставало шкода матері, що є сублімованим виявом синівських почуттів любові.

Погоджуємось з думкою Г. Канової, що таємниця – невід'ємний елемент любовного дискурсу: кохання, оповите пеленою таємничості, отож митці завжди намагалися витлумачити зв'язок еросу та його таїни, розгадування якої нерідко веде до виникнення перешкоди між закоханими [1, с. 112]. Вважаємо, що це зразок своєрідної рольової гри між чоловіком і жінкою. Стосунки батьків Ярослава («Декоративна жінка» Валерія Шевчука) надзвичайно заплутані й складні, сповнені таємниць. Оповідач часто й сам порівнює їхні відносини із змаганням, яке з огляду на міру нагнітання атмосфери має свої етапи: «В оцій новій фазі змагання між батьком і матір'ю обоє не переходили до фізичних дій, а вели, можна сказати, психологічну війну, і цього разу перемагав, здається, батько…, він також, здається не збирався, бо йому було важливо не закінчити гру, а якомога її розтягти» [3, с. 36]. Батька Ярослава, якого звали Василь, у цих стосунках перш за все цікавило прагнення продемонструвати своє домінування, а суть «гри» полягала у бажанні взяти реванш і утримувати свою позицію якомога довше. Професор Буйтендійк називає любовну гру «найдовершенішим взірцем усіх ігор, у якому в найяскравішій формі виявляються найістотніші ознаки гри» [2, с. 53].

Домінантою в ставленні й почуттях батька Ярослава до його матері («Декоративна жінка») була пристрасть, у матері – гордість. Це призвело до того, що в стосунках вони не здобули щастя, оскільки «в союзі любові зійшлися два кремені, які при зіткненні не творили домашнього вогнища, а лише скрашували вогонь, який спалював їх самих і від чого йшов гострий, пекельний запах чаду» [3, с. 25]. Гординя, не даючи змоги Людмилі «здати позиції» у війні з своїм чоловіком, стала основною перешкодою для нормалізації сімейних стосунків. Батько Ярослава, Василь Гордійчук, як і його брат-близнюк, був із породи вовків, «який міг жити лише в природі своїх пристрастей» [3, с. 25]. Він, як справжній самець, намагався впокорити і завоювати свою дружину. Василь задуманого не добився, бо бути чоловіком такої привабливої жінки – нелегке завдання. У момент, коли Людмила покинула інститут заради сім'ї, вона стала нецікавою для свого чоловіка. Він почав все частіше бігати за іншими жінками, але розлучились вони не з причини зради, а через обмін сестрами між братами-близнюками.

Через зраду з іншими представницями слабкої статі Василеві як чоловікові «з породи вовків» вдавалось відчути волю, створити видимість незалежності, яку спотворювала сім'я як осередок відповідальності й обов'язку за інших. Саме можливість зникнення незалежності викликала спротив у формі зради, адже «родина – це завжди фортеця, яка є складником системи подібних фортець, котрі з'єднуються в ноосферу» [3, с. 24].

Справжню пристрасть, проте, Василь Гордійчук («Декоративна жінка») відчував тільки до своєї дружини Людмили: «У першій жінці люблять усе, немовби вона унікальна і єдина, а пізніше ту єдину жінку вбачають у кожній зустрічній» [4, с. 78], але бажання її повернути зруйнувало його побут як людини суспільної. У результаті Василь почав зловживати алкоголем, не мав постійного житла. На прикладі повісті «Декоративна жінка» простежуємо чітке розрізнення двох національних різновидів еросу – «любові» й «кохання». Як каже сам оповідач, «кохання егоїстичне і вимагає збурень, завоювань, змагання – це така собі Гелена; а любов прагне до ладу, впорядкування і миру» [3, с. 29]. Таким чином, особистісна самодеструкція Ярославових батьків відбувалась з огляду на характер еротичного концепту.

У повісті «Декоративна жінка» Шевчука простежуємо перегуки з Платоном, а саме з міфом про андрогінів. Український письменник використовує його в поєднанні з сковородинівською філософією, розвиваючи його в мотиві «природної пари». Людмила та Василь, батьки Ярослава, були «розполовиненими» навіть у парі, тому сімейного щастя не здобули. Підтверджує це і сам оповідач: «…Очевидно, мій батечко і справді не був її природною парою, бо коли б їй трапився делікатний і твердий чоловік, у нашому домі не рвалися б електричні розряди й не гуляли б кульові блискавки, хай і скрешені чи пущені коханням, а поселилася б любов, тобто те, що творить мир і злагоду. Любов же не поселяється там, де мешкають недібрані пари, хоч яке кохання б їх не зводило докупи» [3, с. 30]. Багаторічний конфлікт між батьками Ярослава не міг бути вирішений ще й тому, що вони не були взаємно призначені.

Ю. Евола вважає, що «з огляду на емоційний аспект кожному чоловікові необхідна жінка й любов, щоб позбутися екзистенційного страху й туги і, за нагоди, надати сенс своєму існуванню» [4, с. 102]. З усвідомленням самотності Василь («Декоративна жінка») намагався налагодити стосунки з дружиною, але образ Людмили теперішньої не співпадав із минулим, що стало перешкодою для покращення стосунків. Бажання повернути жінку перетворилось на фанатичне переслідування («Батько ж підстерігав її, коли йшла на роботу чи з роботи, раз було, що він, напившись, сів при дверях, з яких виходила і заснув…Інколи сидів біля нашого дому на лавчині» [3, с. 35]), яке, як зазначає оповідач, порушило «холодний спокій» Людмили: «Мати після цих зіткнень приходила додому бліда і рознервована, в неї злегка тремтіли губи, отже, по-своєму втрачала спокій» [3, с. 35]. При цьому він жодного разу не поцікавився долею сина, за винятком випадку, коли випав із

вікна, але й тоді фраза «хочу бачити сина» була способом зустрітись із дружиною.

Людмила своєю строгістю й всевладністю пригнічує індивідуальність сина, не є джерелом приємних спогадів про дитинство та юність. Мотив материнської любові в цьому творі відображений по-новаторськи, оскільки письменник розділяє її на два елементи – духовний зв'язок між батьками й дітьми та взаємне почуття обов'язку і відповідальності. Оповідач стверджує, що в його стосунках з матір'ю ніколи не було першого фактора, тому для підтримання дисципліни із сином Людмила пригнічувала його волю. Ярослав пояснював: «Отже, ставлення до мене матері – це лише ретельно виконаний обряд, але Бога, тобто справжньої любови, Духу в ньому, кажу, не було, бо ми залишалися істотами не з'єднаними в дусі, хоч би тою мірою, яка здатна витворювати любов» [3, с. 43]. Надмірна турботливість Людмили в ставленні до Ярослава була своєрідною компенсацією незреалізованих батьківських почуттів Василя до сина та сублімацією кохання до свого чоловіка, що ще з більшою силою увиразнює її «декоративність».

Література:

1. Канова Г. О. Феноменологія романтичного еросу (на матеріалі творчості лейкістів та харківської школи романтиків) : Дис.... канд. філологічних наук. Спец. 10.01.05 – порівняльне літературознавство / Г. О. Канова; КНУТШ. – Київ, 2007. – 194 с.

2. Хёйзинга Й. Homo Ludens. Статьи по истории культуры / Й. Хёйзинга; пер., сост. и вступ. ст. Д. В. Сильвестрова; коммент. Д. Э. Харитоновича. – М. : Прогресс-Традиция, 1997. – 416 с.

3. Шевчук В. Декоративна жінка / В. Шевчук // Сучасність. – 2003. – № 3. – С. 9–58; № 4. – С. 54–69.

4. Эвола Ю. Метафизика пола / Юлиус Эвола / Пер. с. фр. – Москва : Беловодье, 1996. – 448 с.

5. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity / Judith Butler. – New York : Routledge, 1990. – 256 p.

6. Wittig M. The Point of View: Universal or Particular? / Monique Wittig // Feminist Issues. – Vol. 3. – No. 2. – Fall 1983. – P. 64.

УДК 811.162.81'38:070

М. В. Ідзьо,
Інститут мовознавства ім. О. Потебні НАН України, м. Київ

СПОСОБИ ДОСЯГНЕННЯ ЕМОТИВНО-ЕКСПРЕСИВНОГО ЕФЕКТУ ТЕКСТІВ ПОЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ

У статті аналізуються способи зміни структури лексичного значення слів з метою актуалізації емотивно-експресивного потенціалу текстів сучасних польських газет та журналів. Визначається співвідношення емотивного, оцінного та образного складників у лексичному значенні мовних засобів експресивізації текстів польської преси.
***Ключові слова**: емотивність; експресивність; моделювання лексичного значення.*

В статье анализируются способы изменения структуры лексического значения слов с целью актуализации эмотивно-экспрессивного потенциала текстов современных польских газет и журналов. Определяется соотнесенность эмотивного, оценочного, образного составляющих в лексическом значении языковых средств експресивизации текстов пресы.
***Ключевые слова**: эмотивность; экспрессивность; моделирование лексического значения.*

This article deals with the changes in the structure of the lexical meaning of words for updating emotive expressive potential of the modern Polish newspapers and magazines. Determine the correlation emotive, evaluative, imaginative ingredients in the lexical meaning of verbal means of expressivity in the media texts.
***Keywords:** emotivity; expressivity; modulation of lexical semantic.*

Розширення горизонтів лінгвістичних досліджень за межі слова та речення і перехід до аналізу мови з точки зору її комунікативних характеристик спричинило значне зацікавлення вивченням психологічних основ мовленнєвої діяльності: від глибинних процесів зародження мови в свідомості мовця, озвучення та вираження думок до їхнього сприйняття слухачем та його відповідної реакції на почуте. Незважаючи на те, що питаннями мови й мовлення, мови й мислення займалися визначні мовознавці та філософи (В. фон Гумбольдт, О. Потебня., В. Шаховський, А. Вежбицька, Дж. Серль тощо), у спектрі актуальних проблем надалі залишаються дослідження в галузі емотіології, аксіології, когнітивної лінгвістики, лінгвопсихології тощо, які передбачають трактування мовленнєвої діяльності як комунікації.

Дослідження семантичної структури засобів експресивізації (ЗЕ) на матеріалі сучасних польських газет і журналів вимагає розгляду процесу творення тексту, вживання відповідних слів та висловів як мотивованого комунікативного акту, оскільки «експресія призначена для адресата, вона за природою своєю комунікативна» [4, с. 12]. Наша стаття має на **меті** проаналізувати способи досягнення емотивно-експресивного ефекту в текстах сучасних польських засобів масової інформації (ЗМІ).

Предметом цієї статті виступає семантична структура ЗЕ, процес моделювання лексичного значення слів для актуалізації їхнього емотивно-експресивного забарвлення під час творення тексту та для реалізації інтенцій автора тексту. **Об'єктом** статті є ЗЕ текстів сучасної польської преси, що й надає нашій розвідці актуальності, оскільки для аналізу підібрані тексти польських газет і журналів XXI століття.

На сучасному етапі розвитку ЗМІ використовуються приховані мовні механізми формування суспільної думки творення відповідної емоційної атмосфери та оцінного мислення, здійснюється маніпулювання масовою свідомістю завдяки вербальним засобам. Тому автори текстів більш прискіпливо ставляться до вибору тих чи інших мовних засобів упливу та переконання.

Важливим для взаєморозуміння між учасниками спілкування є володіння спільними кодами інтерпретації певних знаків. Читання тексту «вимагає постійної діяльності свідомості читача, адже комунікація з боку адресата має на увазі не лише декодування семантики мовних знаків, але і розкриття глибинного змісту тексту, пресупозицій, авторських стратегій, залучення фонових знань» [5, с. 40].

Для авторів текстів сучасних ЗМІ найважливішим є «вкласти» до свідомості людини певну ідею, яка поширюватиметься та переросте у відповідні думки й переконання. Згадаймо фільм «Початок»[1] режисера Крістофера Нолана, у якому зображено процес зародження ідеї, переміщення її в чужу підсвідомість, при чому легко і неконтрольовано відбувається укорінення чужих ідей зі складними наслідками для свідомості людини. ЗМІ досягають такого ж ефекту завдяки вербальним засобам. Найчастіше автори текстів орієнтуються на емоційну сферу читачів, тому закладають у них відповідні індивідуальні емоції.

У сучасній лінгвістичній парадигмі актуальним залишається розмежування таких понять як *емотивність – емоційність, емотивність – експресивність*. Вивчення цих питань пройшло шлях еволюційного пошуку та становлення від ототожнення понять до відокремлення і трактування як лінгвістичних категорій емотивності та експресивності.

До вивчення емоційності мовлення, вираження емоцій завдяки мовним засобам зверталися польські та українські лінгвісти, зокрема, К. Дата, Я. Пузиніна, В. Шаховський, Я. Гнєзділова тощо. Поняття *емотивність, експресивність* досліджували у своїх працях такі мовознавці, як Р. Ґжеґорчикова, А. Рейтер, М. Кожина, В. Чабаненко, Н. Бойко, Н. Дорогович та ін.

В. Шаховський зазначає, що «на мовному рівні емоції трансформуються в емотивність; емоція – психологічна категорія, а емотивність – мовна, оскільки емоції можуть і викликатися і передаватися (виражатися,

[1] «Початок» (англ. «Inception», більш точний переклад – «Вкорінення») – науково-фантастичний трилер, режисера Крістофера Нолана; 2010 рік.

© М. В. Ідзьо, 2014

проявлятися) в мові і мовою» [7, с. 13]. Мовознавець вивчає також поняття *емоційного мислення* та *емоційної пам'яті,* тлумачення яких підтверджує факт взаємозв'язку інтелекту та емоцій у структурі внутрішнього світу людини, а також характеризує процес запам'ятовування емоцій, які людина коли-небудь пережила і які можуть виникнути в неї повторно [7, с. 41].

Я. Гнезділова у своїй дисертації «Емоційність та емотивність сучасного англомовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти» подає цікаві міркування стосовно поняття *емоційного мислення*. На думку дослідниці, емоційне мислення – це усвідомлення своїх переживань та спрямування їх на об'єкт для досягнення мети. Тому емоційне збудження, що виникає в об'єкта є «штучно створеним, оскільки мовець досягає напруження / «емоційного резонансу» саме через уплив на свідомість адресата, тобто емоційний стан останнього спричинюється зовнішніми, а не внутрішніми факторами» [2, с. 16].

Окрім цього, дослідниця розмежовує емоційність / емотивність як спонтанність / неспонтанність. За її словами емоційність «є спонтанною, непередбачуваною ознакою мовлення. Вона відбиває прояв емоційного стану мовців у момент спілкування. Емотивність, навпаки, передбачувана, усвідомлювана ознака мовлення, яка з'являється внаслідок уживання таких мовних засобів, які цілеспрямовано надають мовленню емоційності й експресивності, тобто призводять до навмисно створеного емоційного ефекту комунікації» [2, с. 19]. Тому під час аналізу текстів ЗМІ ми розглядаємо саме емотивність як особливу ознаку тексту та емотивне значення в семантичній структурі ЗЕ.

Досліджуючи емотивне й експресивне значення мовних засобів у текстах польських ЗМІ, можемо говорити про їхню співвідносність, як про це влучно зазначає В. Чабаненко [6, с. 143]. Мовознавець стверджує, що будь-яке вираження емоцій у мові є експресивним, але не всяка мовна чи мовленнєва виразність є емоціональною [6, с. 143].

Н. Бойко, досліджуючи семантичну структуру експресивних лексем, дотримується думки, що емотивність, оцінність, експресивність та образність є складниками конотативної частини семантики слова і вони рідко виступають ізольовано, а переважно – у різних комбінаціях [1, с. 26]. Схожого трактування дотримується у дисертаційній роботі Н. Дорогович. Дослідниця визначає емотивність, а також оцінність, інтенсивність, образність як субкатегорії експресивності [3, с. 21].

Емотивний компонент у лексичній структурі експресивного слова самостійно репрезентується досить рідко, оскільки найчастіше він супроводжується підсилювальною оцінною характеристикою предмета, явища, особи чи події. У таких випадках емотивне значення з оцінкою схвалення або несхвалення мотивується намірами автора висловлювання вплинути на емоційний стан читача та сформувати його думку про прочитане.

Аналіз фактичного матеріалу дає підставу для виокремлення найчастіше вживаних способів активізації емотивності в текстах польських ЗМІ. Можемо виділити наступні основні способи:

1) уживання слів, лексичне значення яких репрезентоване лише емотивним компонентом. До них належать вигуки, похідні від вигуків дієслова. Наприклад: ***Ach**, te mordy pracowe! Ta wredna robota! Przeklęty, kto wymyślił pracę!* («Polityka», 21.08–27.08.2013, s. 93); ***O matko**! Naprawdę!? No szok!* («Newsweek», 24.02.-02. 03.2014, s. 53); ***Hejt, hejt** hura! Ostatnio pół Polski **hejtowało**, czyli zawolało tysiącami szyderczych komentarzy internetowych, nikomu jeszcze nie znanych uczestników nowego programu MTV «Warsaw Shore»* («Polityka», 13.11.–19.11.2013, s. 32.).

2) слова, у яких відбувається заміна денотативного компонента зі збереженням конотативного значеннєвого плану. Наприклад: *Ten obrazek pokazuje, jak **Tusk**, niczym mały **kurczak**, chowany jest pod kloszem* («Newsweek» 30.08.2009, s. 22); *Założyciel Amazona **Jeff Bezos**, który kupił legendarny **dziennik «The Washington Post»**, to ikona Internetu. Co zrobi **lis**, który stał się posiadaczem **kurnika**?* («Polityka», 21.08.2013, s. 50); *Uważnych obserwatorów tego, co się dzieje z Ukrainą i jak zachowuje się **Wiktor Janukowycz**, prześladuję wrażenie, że jest on **kukiełką w czyichś rękach**. Wiadomo w czyich*. («Gazeta Wyborcza», 14–15.12.2013, s. 15). У наведених прикладах відбувається моделювання семантичної структури слова – заміна денотата й творення переносного значення. Для активізації емотивності використовується образний компонент, а внаслідок перенесення рис тварини, предмета твориться оцінна характеристика особи: *Tusk – kurczak – tchórzliwy człowiek; Jeff Bezos – lis – chytry człowiek; Wiktor Janukowycz – kukiełka w czyichś rękach – jest manipulowany przez kogoś*; *dziennik «The Washington Postm» – kurnik.*

3) метафоричні утворення, завдяки переносному значенню яких відбувається вираження емотивно-оцінної характеристики. Наприклад: *Syn marnotrawny. **Farbowany katolik** czy **chytry hipokryta**, który z kościołem gra tak, jak wieje **polityczny wiatr**? A może Donald Tusk to konserwatysta w antyklerykalnej masce?* («Wprost», 28.11–04. 12.2011, s. 25); *To nadal ten sam Tusk, jedyny taki **czarodziej polityki*** («Wprost», 02.09.2012, s. 6); *Ten sam, który **Brukselę** traktuje cynicznie i protekcjonalnie, jak **mleczną krowę** dającą tłuste **mleko unijnych funduszy** i **dotacji**?* («Gazeta Wyborcza», 14–15.12.2013, s. 15). Аналіз фактичного матеріалу дає підставу стверджувати, що в текстах ЗМІ інтенсифікація емотивного, оцінного, образного компонентів лексичних одиниць уживається для характеристики того чи іншого політичного діяча. Як бачимо, діяльність прем'єр-міністра Польщі Дональда Туска в наведених прикладах характеризується такими експресивними лексичними засобами: *kurczak, farbowany katolik, chytry hipokryta, konserwatysta w antyklerykalnej masce, czarodziej polityki.* Це супроводжує створення відповідного образу політика, згідно з яким оцінюють його діяльність.

4) уживання сталих виразів, фразеологічних зворотів для опису емоцій, що супроводжували конкретну ситуацію. Наприклад: (1) *Donald był **wściekły**. **Ciskał gromy…***(«Newsweek», 7–2.01.2014, s. 15); (2) ***Mrozi mnie** nasza niepodległość widziana przez oczodoły kominiarek* («Wprost», 19.11.2012, s. 3); (3) *Jak się czyta tę książkę, to nawet z duszy łagodnej kobiety **wysuwają się** ostre **pazury*** («Wysokie Obcasy» 23.02.2013). У прикладі (1) відбувається опис емоційного стану *wściekłość* та одночасне його підсилення використанням фразеологізму *ciskać*

gromy «ostro kogoś potępiać, gwałtownie oskarżać, głośno dawać wyraz swemu oburzeniu». Фразеологізм виражає те ж саме значення, що і лексема *wściekły,* однак він умотивовано використаний автором для того, щоб наголосити на ступені емоційного стану, на його інтенсивності. Якщо в першому реченні читач не звернув уваги на гнів, сердитість об'єкта повідомлення або ж не надав цьому важливого значення, то фразеологізм знову повертає його до важливої інформації та наголошує на ній. Уживання фразеологізму, окрім підкреслення значення, привертає увагу до себе тим, що він є «незвичним вкрапленням» у потоці інформації.

У прикладі (2) автор тексту виражає власні емоції та свою реакцію на них. Вираз *coś mrozi* означає «coś wywołuje przerażenie strach, grozę, zwrot». Автор зазначає, що його щось бентежить, викликає в нього страх, переживання, таким чином, нав'язуючи читачам свою позицію та точку зору з приводу певної події. У цьому випадку спостерігаємо процес довіри: якщо автор так вважає, то це повинно бути правдою. Така виражена авторська позиція наштовхує читача на власні роздуми й аналіз ситуації. Свідомий, обізнаний читач матиме власну позицію, а несвідомий –погодиться з автором.

Використання фразеологізмів у текстах ЗМІ важливе ще й тим, що вони мають здатність зводити описувану ситуацію до певного образу, який вже існує в свідомості носія мови. Таким чином, фразеологізми виконують роль субпозиції.

У наведеному прикладі (3) фразеологізм *pokazywać pazury* «wykazać ukrywaną dotychczas siłę, przewagę, stać się groźnym» зазнає трансформації внаслідок заміни складника *pokazywać – wysuwać*, що також актуалізує увагу і додає нового відтінку значенню. Автор, уводячи фразеологізм у повідомлення, спирається на культурно-етнічні та поведінкові стереотипи читачів.

Узагальнюючи вищенаведені міркування, можемо стверджувати, що емотивність, оцінність у структурі лексичного значення засобів експресивізації текстів сучасної польської преси створюється та актуалізується вмотивовано для виконання інтенцій автора тексту. Для досягнення ефекту емотивно-експресивного значення висловлювання використовуються різні способи моделювання лексичного значення: заміна денотата, переносне значення, введення в текст сталих зворотів, трансформація фразеологізмів тощо.

Література:

1. Бойко Н. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія / Н. Бойко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.

2. Гнезділова Я. Емоційність та емотивність сучасного англомовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Гнезділова Ярослава. – К., 2007. – 291 с.

3. Дорогович Н. Мовна експресія в художніх текстах українського резистансу 40–50-х років XX століття : дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Дорогович Наталя. – Івано-Франківськ, 2013. – 282 с.

4. Кожина М. О языковой и речевой экспрессии и ее экстралингвистическом обосновании / М. Кожина // Проблеми экспрессивной стилистики. – Издательство Ростовского университета, 1987. – С. 8–17.

5. Селиванова Е. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : Монографическое учебное пособие / Е. Селиванова. – К. : ЦУЛ, «Фитосоциоцент», 2002. – 336 с.

6. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови: Монографія / В. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

7. Шаховский В. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. Шаховский. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 208 с

8. Puzynina J. Uczucia a postawy we współczesnym języku polskim / «Język a Kultura». – № 2229. – T. 14. – 2000. – s. 9-24.

9. Rejter A. Stabilność modeli nominacyjnych leksyki ekspresywnej w historii języka polskiego / «LingVaria». – № 1 (5). – 2008. – s. 89–98.

10. Mały słownik języka polskiego / [pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Łempickiej]. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo PWN, 1974. – 1036 s.

11. Słownik języka polskiego. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2007. – 1357 s.

УДК 821.111–3

М. М. Калініченко,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

У ПОШУКАХ СТИЛІСТИЧНИХ ОЗНАК ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Обґрунтовано необхідність принципово нового потрактування стилістичних засад північноамериканського романтизму; аналіз трактату «Природа» Р. В. Емерсона засвідчує необхідність студіювання творчих контактів фундаторів національного романтизму з дискурсивним континуумом Сполучених Штатів першої половини XIX сторіччя і дискурсивними практиками масової популярної літератури.
Ключові слова: *стиль, північноамериканський романтизм, дискурс, Р. В. Емерсон, трактат «Природа», масова популярна література.*

Обоснована необходимость принципиально нового истолкования стилистических принципов североамериканского романтизма; анализ трактата «Природа» Р. У. Эмерсона свидетельствует о необходимости изучения творческих контактов основателей национального романтизма с дискурсивным континуумом Соединенных Штатов первой половины XIX столетия и дискурсивными практиками массовой популярной литературы.
Ключевые слова: *стиль, североамериканский романтизм, дискурс, Р. У. Эмерсон, трактат «Природа», массовая популярная литература.*

The article substantiates the necessity of a new interpretation of the stylistic principles of North-American Romanticism; conducted analysis of the essay «Nature» by R. W. Emerson gives evidence in support of prospective studies of artistic affiliations of American Romantics and discursive practices of mass-market popular literature of the United States of the first half of the XIX century.
Key words*: style, North-American Romanticism, discourse, R. W. Emerson, essay «Nature», mass-market popular literature.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Не випадає говорити про скільки-небудь суттєві сучасні досягнення у потрактуванні стилістичних засад північноамериканського романтизму, цього потужного виплеску духової енергії, з котрого, власне, й розпочалося входження красного письменства Сполучених Штатів до когорти великих літератур світу. Притичини зумовлені не тим, що новітня посткласична філологія нібито повністю дискредитувала засади літературознавчої стилістики, перетворивши їх на щось абсолютно неактуальне. Подибуємо скоріш безпосередній вислід задавненої загальної неуваги фахівців-американістів до специфіки національного романтизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дорікати американським науковцям за неувагу до вітчизняного романтизму – справа відповідальна. Щоби переконатися у наявності підстав для цього, звернемося до спадщини Ричарда Пур'є (1925–2009). Авторитетний науковець до кінця минулого сторіччя перебував у статусі провідного фахівця літературно-стилістичних студій, а його методика потрактування впливу на літературний процес політичних, історичних чинників розпросторила чималий шерег продуктивних дослідницьких проектів. Зокрема, книга «A World Elsewhere: The Place of Style in American Literature» (1966) суттєво сприяла девальвації антиісторичної парадигми Нової критики, стимулювала появу концепції «занепокоєння впливом» (anxiety of influence) Гаролда Блума, позначилася на формуванні моделей помислу прибічників «Нового історицизму». Особливої уваги вартує потрактування Р. Пур'є проблем літературознавчої стилістики, позаяк саме в цій сфері його наукової діяльності стикаємося з дивним парадоксом.

1988-го року в інтерв'ю оглядачеві журналу «Salmagundi» він у такий спосіб задекларував методологічні засновки власних стилістичних студій: «Я дивлюсь на речі набагато реалістичніше за наших критиків, адже завжди розглядаю літературні експресії як продовження політики, історії та біологічних особливостей авторів. Мої спроби дослідити стиль американської літератури ніколи не були автономними, зовсім навпаки: я вважаю, що виникнення стилю безпосередньо зумовлене факторами місцезнаходження, часу й оточення» (у подальшому переклад усіх англомовних текстів мій – М. К.) [3, с. 107].

Поруч поставимо цитату з його книги 1971-го року «The Performing Self: Composition and Decomposition in the Languages of Contemporary Life». Тут автор «дивиться на речі», вочевидь, у принципово відмінний спосіб: «…американський митець стає частиною великої національної літературної традиції лише тоді, коли обриває всі духовні й інтелектуальні зв'язки зі своєю батьківщиною» [5, с. 119]. В одній з останніх його розвідок «Trying It Out in America: Literary and Other Performances» (2003) йдеться безпосередньо про американських романтиків. Стилістику їхніх творів автор характеризує як виниклу внаслідок свідомого прагнення митців позбутися суспільного, художньо-естетичного диктату доби [див. : 6, с. 27].

Не варто дивуватися тому, що науковець, котрий позиціонував себе за прибічника принципів соціального, культурального детермінізму, водночас наполягав на абсолютній незалежності стилістичних засад американського романтизму від суспільних факторів. Таке противенство – прикмета не лише його досліджень. Воно прозраджує методологічне підложжя всієї загальної сукупності північноамериканських студій над національним варіантом романтичного мистецтва слова. Літературознавці країни здавна (з появи 1941-го року книги Ф. О. Матіссена «Американський Ренесанс») розглядають романтизм По, Емерсона, Торо, Вітмена, Мелвілла, Готорна, Дікінсон як такий, що продукував вигадані художні світи (worlds elsewhere, за дефініцією Р. Пур'є), позначені свободою від ницої, вульгарно-матеріалістичної культури тодішніх Сполучених Штатів. Усе це провокує низку питань: у чому ж закорінені намагання репрезентувати вітчизняних романтиків у подобі непримиренних антагоністів суспільного і культурального буття країни? Задля чого постійно йдеться, що вони існували лишень на маргінесах, уникали творчого контакту з дійсністю?

© М. М. Калініченко, 2014

Відповідь проста: кортить доводити, що національний романтизм, цілком сумірний з європейським, – не гірший. Відомо ж, що класики європейського романтизму, революціонери духу, творці бунтівної стилістики, навіть у приватній поведінці демонстрували противенство консервативно-реакційній ментальності Старого Світу. Відповідно й американських романтиків слід презентувати за борців, запеклих супротивників суспільства, що їх оточувало. Саме з цього пункту погляду і тлумачив стилістику американського романтизму Р. Пур'є, підкреслюючи, що його «ексцентричний і винятково експресивний стиль» народжувався внаслідок напруженого філософсько-естетичного конфлікту митців з історично зумовленими реаліями демократичного суспільства, в якому вони були змушені існувати. Результатом цього протистояння постали «гротескова багатоманітність образних форм» і «незрівнянне відчуття хвилюючого неспокою», що їх було увиразнено в оригінальній стилістиці американської романтичної літератури [4, с. viii].

Така модель наукового помислу залишається незмінною. Сучасне американське літературознавство переживає справжній «бум» новітніх дослідницьких практик, одначе у царині студій національного романтизму, вивченні його стилістики нічого не змінюється, все залишається по-старому: на північноамериканський романтизм накладається парадигмальна рамка аналітичного сприйняття західноєвропейського романтизму.

Складається враження, що науковці дивним чином досі відчувають щось подібне до задавненого «постколоніального синдрому». Ніби не позбулися пам'яті про далеку минувшину, коли молодій національній літературі дійсно треба було доводити, що вона не гірша, не слабкіша за європейську. Вона довела, добре знаємо. Втім, заради цього фундаторам національного романтизму не було потреби вподібнюватися європейським майстрам. Вони прагнули бути іншими – такими й стали.

Мета нашої статті передбачає окреслення нового вектору досліджень внутрішніх процесів формування і розвитку оригінальної стилістики американського романтизму, розглянутого у його тісних зв'язках із національним дискурсом Сполучених Штатів першої половини XIX сторіччя. Безпосереднє з**авдання статті** полягає у визначенні особливостей інтеграції стилістичних засад популярної літератури у творчості справжнього звитяжця американського романтизму, мисленика, смілива думка котрого надала опертя молодому американському красному письменству – Ралфа Волдо Емерсона.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маємо визнати: традиційна академічна історія літератури багато десятиріч ігнорує сутність національного дискурсу Сполучених Штатів першої половини XIX сторіччя. Не помічає його зумовленості всеосяжним пануванням масової популярної літератури. Тодішня Америка перебувала у стані глибокої суспільно-політичної, духової кризи, трагічним вислідом котрої стала громадянська війна, зумовлена не лише протистоянням рабовласників та їх антагоністів. Країна потерпала від свавілля корумпованих політиків, зажерливих фінансових магнатів і нещадних до простолюду фабрикантів. Загальну зневіру суспільства у демократичних ідеалах відображувала тогочасна масова популярна література, котра завдяки прогресу засобів друкування і розповсюдження мала змогу щоденно звертатися ледь не до кожного громадянина. Вона формувала ментальний, психоемоційний простір усвідомлення ідеологічного, морального хаосу, трагічної безвиході національного буття – дискурс, який увиразнював найболючіші проблеми країни. Його психоемоційними, світоглядними константами були настрої скептицизму, моральний релятивізм, визнання невирішувальності соціальних, економічних протиріч молодої демократії. Американський споживач такого літературного продукту звик до сприйняття божевільного світу, в котрому все викривлене, спотворене, примарне, жорстоке і безжальне до людини.

Тогочасні майстри красного письменства, котрих XX сторіччя визнало за американських класиків, існували у цьому химерному світі тодішнього національного дискурсу. Лишень у ньому мали змогу реалізовувати власні творчі інтенції, відшуковувати питомо американську стилістику своїх творів. Однак не були його покірливими бранцями. Говорячи мовою, зрозумілою суспільству, звиклому до популярного чтива, вони розпросторювали нові духові обрії: вчили відсторонюватися від пануючого зла, протиставляти хаосу гармонію, відстоювати надію. Дієвість цієї непростої стратагеми – наслідування і, водночас, долання стереотипів масової літератури – повною мірою засвідчують стилістичні особливості творів Емерсона.

1883-го року, по закінченні Гарварду, він здійснив освітню подорож до Європи. В Англії потоваришував із тамтешніми «великими», за його словами, романтиками. Проте у щоденнику, писаному впродовж довгого повернення додому, жодного з «великих» навіть не згадав, оскільки поквапливо занотовував тези свого майбутнього літературного дебюту – трактату «Природа», котрий згодом сучасники сприйняли за філософсько-естетичне «credo» американського романтизму. Занотував і думки про можливість непоганих заробітків на ниві «популярних» лекцій. Візьмемо під увагу: саме «популярних». Із початку творчого шляху Емерсон позиціонував себе за «популярного» майстра, спроможного добитися визнання масової аудиторії, котру не обтяжувала університетська освіта, котра не знала та й знати не хотіла жодного з європейських «великих романтиків».

Емерсон не схибив. Демократична масова аудиторія з ентузіазмом сприйняла його «Природу». За приклад наведемо лише декілька відгуків. Унітаріанський проповідник, співробітник часописів «The Christian Examiner» і «Boston Quarterly Review», написав про вражаючі протиріччя тексту, пояснити котрі йому не вдалося. Водночас зі справжнім захопленням зазначив, що текст полонив його – тобто зрозуміти важко, втім сприймається напрочуд легко – просто захоплюючий витвір: «Ми не здатні проаналізувати цю книгу, <…> проте всі читатимуть її». У тому ж «The Christian Examiner» інший рецензент додав деталей: «Думки автора перебувають у стані провокуючого неспокою, вони можуть звести з розуму. Читач почувається, наче ходить уві сні <…> навкруги все постає фантастичним, нереальним». У часописі «The Western Messenger» книгу порівняли з міцним алкоголем сільського виробництва, котрий, звісно, позбавляє розуму, одначе надихає дуже дієво.

Віддамо належне рецензентам. Вони помітили найголовніше: зв'язок трактату «Природа» з американською масовою літературою. Типологічні прикмети масового друкованого продукту добре відомі. Навмисне,

послідовне нехтування законами логіки, домежний, сягаючий абсурду гіперболізм, метафоризація, що не знає перепон, несподівані поєднання несумісних речей, тем і сюжетів – таким постає той свідомо культивований масовою літературою стилістичний хаос, котрим позначено зміст і форму трактату «Природа». За наукою Емерсон звертався до багатьох авторитетів масової культури. Зокрема, до прославленого проповідника Бостонської церкви для моряків Едварда Томпсона Тейлора. Емерсон називав його «Шекспіром простих мореплавців і всіх знедолених», здатним «перетворювати огром світу на невеличку кульку, на забавку, що потрапила до його рук», спроможним уявнювати у своїх казаннях «хаос справжнього життя».

Отже, тяжіння автора «Природи» до стилістичного хаосу мало цілком конкретне дискурсивне підложжя. За взірці йому правили також численні витвори американського гумору, поширеного в американській глибинці, на тогочасних порубіжних Південно-Західних територіях, на так званому фронтирі. Про них Емерсон писав у захваті: «Вся Америка взорує у бік Заходу, наслідком цієї загальної зацікавленості постає майбутнє гучне і нове звучання нашої літератури. Промови ораторів із Кентуккі, котрі звертаються до аудиторії, стоячи просто на пні свіжозрубаного дерева, розповіді про неймовірні пригоди Дейві Крокетта і Бума, листування Джека Даунінга, щоденники інших піонерів Заходу – все це засвідчує поступ нашої культури, котрою вже починають захоплюватися в Європі» [2, с. 213]. Щодо Європи він, звісно, погарячкував: під ту пору світова експансія американської масової культури ще не набрала обертів. У цьому сенсі він скоріш пророк, ніж точний, неупереджений спостерігач.

Стилістика трактату «Природа» відображує дискурсивні практики масової літератури. З перших строк занурюємося до царини емоційної, риторичної напруженості. Натхненність тут межує з безапеляційністю. Відчутно намагання використовувати мову надскладних, примхливих метафор, переконувати, незважаючи на протиріччя, що виникають, не обтяжуватися пошуком аргументів і доказів. Спочатку йдеться про необхідність поваги до минулого, до сукупних досягнень людства: «Наша доба звертається до минувшини. Зводить надгробки на захороненнях батьків. Переймається життєписами, історією, літературними студіями» [1, с. 178]. За цими тезами швидкує заперечення. Воно сповіщає про те, що досвід минулого для самого Емерсона і його читачів абсолютно нічого не вартий: «Наші попередники дивилися прямо в обличчя Богові та природі. Ми вже не бачимо Бога і природу їхніми очима» [1, с. 178]. Задля чого тут акцентовано противенство? Заради того, щоби скористатися його задерикуватою енергетикою, щоби всупереч і логіці, і здоровому глузду, з ентузіазмом і несподівано виголосити заповітне: «Чому б нам не створити поезію і філософію, підґрунтям котрих було б натхнення, а не традиція?» [1, с. 178]. Дійсно, чому б ні? Захочемо – буде!

Стилістика есею – стилістика завзята, напориста, вона провокує читача так само легко, безапеляційно долати всі перепони і протиріччя, сповнюватися щасливим відчуттям власної безпомилкової, сумнівам непідвладної правоти.

Жодної скільки-небудь завершеної, оригінальної природничої або філософської концепції в есеї годі шукати. Науковці здавна говорять про їхню відсутність. Естетичні властивості природи також не цікавили Емерсона: жодних замальовок із натури. Природа, цей великий мовчазний «інший», що зберігає від людини свої таїни, в есеї відсутній.

Чому ж обрано саме таку назву – «Природа»? Що промовляє про неї Емерсон? Наполегливо (хоча й у різні способи) повторюється одна думка, одним-одна теза: природа корисна людині, потрібна заради забезпечення життя; людина має повне право чинити з нею все, що вважає за необхідне – у цьому людські можливості безмежні. Щоби переконати, автор рясно користується наступальною стилістикою. З самого початку тексту атакує читацьку свідомість: «Природу завжди фарбовано у кольори нашого духу» [1, с. 182]; «Все у природі працює без устану на добро людині» [1, с. 183]; «…красота природи не є доконаною. Вона лише провіщує приховану, внутрішню красу душі» [1, с. 190]; «Кожне природне явище – символ духового буття» [1, с. 191]; «…створіння природи лише допомагають нам увиразнювати той чи інший зміст» [1, с. 194]; «…усе, що коїться у природі, постає подобою судження на теми моральності» [1, с. 201].

Стилістичний наступ на сприймаючу читацьку свідомість не слабшає до останньої сторінки. Тут фінальні акорди: «Знай бо, що світ існує заради тебе <…> Отже, споруджуй свій власний світ» [1, с. 222].

Така стилістика надає можливість переконливої, дієвої реалізації «американської мрії» Емерсона: тутешні земля і природа необхідні лишень заради створення нового і прекрасного світу. Заради цієї мети зібралися тут втікачі зі Старого Світу. Американська природа має бути підвладна людині: у цьому сенс її буття.

Сучасникам сподобалися його настанови. «Хто створив природу?» – таке питання полюбляли жартівники Нової Англії. Солі та перцю жартові додавала відповідь: «Господь Бог і Ралф Емерсон». Одначе жартівники помилялися: у дискурсивному просторі масової літератури було багато інших творців американізованої природи. Справжній легіон авторів, що продукували неймовірно фантастичні, присмачені стилістикою, типовою для популярної літератури, розповіді про справжніх героїв створення нового, зручного і корисного американцям світу. Вони рятували планету від космічних катастроф, готували сніданки на вогні, котрий отримували з поверхні Сонця, подорожували верхи на блискавці. Дейві Крокетт, зокрема, ведмежою кров'ю відігрівав заледенілу земну вісь, а потім смажив стейк із того ж ведмедя. Облаштуватися на приборканій природі з комфортом і вигодою – таку справу Крокетт полюбляв.

Одначе між авторами таких кумедних, неймовірних вигадок, з одного боку, і Емерсоном, з іншого, – справжня прірва. Перші були ладні вигадувати абсолютно нереальний світ, котрий мав втішати, дарувати хоча б тимчасову розраду людині, змушеній існувати у справжній, страхітливій, жорстокій, безжальній та абсурдній реальності. Емерсон прагнув не скороминущої втіхи, він переймався іншим завданням. Скориставшись стилістикою масової літератури, він розпросторював американському суспільству, американській літературі нові обрії, можливість впевнено почуватися у сьогоденні, з оптимізмом сприймати майбуття.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зв'язок стилістичних принципів, обраних Емерсоном, з дискурсивним простором американського суспільства першої половини XIX сторіччя, зі стилістикою масової популярної літератури був настільки міцним, що надав митцю підстав звертатися до сучасників-літераторів із такими словами: «Якщо хочете навчитися писати, то вчиться на вулиці. Не лишень художні засоби, справжню мету американського мистецтва ви знайдете на майданах великих міст, де юрбиться простолюд» [2,с. 11]. Подальші студії спроможні надати немалу кількість доказів того, що фундатори американського романтизму вдало скористалися цією порадою. Цілком вірогідно також, що увага наукової спільноти до їх творчих контактів зі стихією масової популярної літератури спроможна забезпечити виникнення нового, сучасного вектора пошуків визначення стилістичної специфіки цього національного варіанта романтизму.

Література:

1. Emerson R. W. Essays and Lectures / Ralph Waldo Emerson. – Boston : Houghton, 1983. – 596 p.
2. Emerson R. W. The selected letters of Ralph Waldo Emerson / Ralph Waldo Emerson [ed. by J. Myerson]. – New York : Columbia University Press, 1999. – 480 p.
3. Negotiations : A Conversation with Richard Poirier / Benjamin Tylor // Salmagundi. – 1981. – №52. – P. 107–108.
4. Poirier R. A World Elsewhere : The Place of Style in American Literature / Richard Poirier. – New York : Oxford University Press, 1966. – 272 p.
5. Poirier R. The Performing Self : Composition and Decomposition in the Languages of Contemporary Life / Richard Poirier. – New York : Rugers University Press, 1992. – 232 p.
6. Poirier R. Trying It Out in America : Literary and Other Performances /Richard Poirier. – New York : Farrar, 2003. – 332 p.

УДК 811.11

Л. С. Козуб,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОЇ ПІСНІ ЯК ТЕКСТУ МАЛОЇ ФОРМИ

Стаття присвячена дослідженню лінгвостилістичних особливостей англомовної пісні як тексту малої форми і зумовлена спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на поглиблення дослідницької парадигми лінгвістики тексту новим знанням про механізми систематизації структурних, функціональних та лінгвальних ознак тексту взагалі та його малої форми зокрема.

Ключові слова: *англомовна пісня, лексико-граматичні та фонетичні засоби, лінгвостилістичний аналіз, прагматична функція.*

Статья посвящена исследованию лингвостилистических особенностей англоязычной песни как текста малой формы и обусловлена направлением современных лингвистических исследований на углубление исследовательской парадигмы лингвистики текста новым знанием о механизмах систематизации структурных, функциональных и лингвальных признаков текста вообще и его малой формы в частности.

Ключевые слова: *англоязычная песня, лексико-грамматические и фонетические средства, лингвостилистичний анализ, прагматическая функция.*

The article deals with the study of linguostylistic peculiarities of English songs. It is stipulated by the interest of modern linguistic investigations in deepening the research paradigm of text linguistics with new knowledge about the mechanisms of systematization of structural, functional and linguistic features of the text in general and short texts in particular.

Key words: *English song, lexical, grammatical and phonetic means, linguostylistic analysis, pragmatic function.*

Сучасні лінгвістичні дослідження характеризуються збільшенням кількості робіт, присвячених вивченню цілісного тексту та його жанрово-стилістичних особливостей. На сьогодні текст малої форми часто трактують як тип художнього твору, який характеризується єдністю специфічних особливостей форми та змісту і належить до галузі малого літературного жанру. Його основними рисами є узагальнений та лаконічний виклад подій, присутність традиційних образів та мотивів, часто прихована алегоричність.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Парадигма малих текстів чисельна і залишається ще не остаточно визначеною. До текстів малої форми науковці відносять авторські гумористичні висловлювання (І. К. Коб'якова [5, с. 36]), синоптичні тексти (Г. Б. Козловська [6, с. 189]), тексти анотації науково-експериментальних статей (С. В. Подолкова [10, с. 41]), тексти жартів (В. О. Самохіна [11]), анекдотів (Л. Р. Кузнєцова [8, с. 54]), тексти прикладів (Л. Я. Жук [2]) тексти-анонси (І. В. Соколова [12, с. 126]), рекламні тексти (Г. В. Чуланова [14, с. 128], Л. М. Киричук [4], Т. В. Крутько [7]), газетні примітки (О. С. Батуріна [1]), політико-біографічні тексти (Т. В. Іваніна [3]), байки і казки (О. Д. Нефьодова [9], Л. І. Тараненко [13]) тощо.

Актуальність обраної теми визначається спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на комплексне вивчення різних видів текстів, їх структурних особливостей, реалізацію в них низки лінгвальних засобів та прагматичної функції.

Метою дослідження є виявлення лінгвостилістичних особливостей англомовних пісенних текстів шляхом аналізу їх мовностилістичних ознак.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досліджень текстів малої форми показав, що їм притаманні чіткі структурні, прагматичні та лінгвостилістичні особливості. Для аналізу нами було обрано пісенні тексти різних жанрів: дитячі пісні, любовна лірика, народні пісні, патріотичні пісенні тексти, які оспівують Батьківщину.

Аналізуючи лінгвостилістичні особливості англомовної пісні, необхідно зазначити, що найбільш вживаними стилістичними засобами у ній є: метафора, персоніфікація, гіпербола, епітети, порівняння, уподібнення, оксиморон, антитеза, повторення, інверсія, анафора та епіфора.

Так, у текстах пісень епітети використовуються з метою надання оспівуваній особі чи об'єкту тих чи інших якостей або ж, залежно від ситуацій, в яких вони використовуються, епітети передають емоції та почуття автора: *«hidden needing», «best friend»* («Words»), *«little lamb»* («Mary had a little lamb»), *«senseless woman», «lasting peace»* («Down among the dead men»), *«childish fears», «pleasant dreams», «resonating light»* («My immortal» by Evanescence), *«equal laws»* («Land of Hope and Glory» by J. Thompson).

Свій внутрішній світ, почуття та емоції автори пісень передають також через використання гіпербол: *«a world in a bottle»* («Until»), *«a world in an hourglass»* («Until»), *«You're one in a million»* («One in a million»), *«around the world in minutes..».* («Down there»).

Ще одним прикладом стилістичного засобу, що використовується у піснях, є персоніфікація як, наприклад, *«she'll start upon a marathon and run around your brain»* («I have an ear for music» by Irvin Berlin). У цьому реченні займенник *she* стосується слова *«music»* і використовується з метою надання абстрактному поняттю людських можливостей. Ймовірно, автор пісні хотів показати, що приємна мелодія здатна викликати почуття радості і хвилювання, змусити слухача наспівувати її.

Цікавим є використання у піснях порівняння як, наприклад, у пісні Стінга *«Until».* Порівнюючи себе з відомим філософом та мислителем Арістотелем: *I was as smart as Aristotle*, автор, разом із тим, вказує на те, що багато речей для нього не мають значення, окрім любові, яку він відчуває до коханої людини та взаємності, яку він очікує від неї.

Вживання в англомовних пісенних текстах оксиморону та антитези свідчить про те, що автор у момент написання пісні міг переживати цілком протилежні, навіть суперечливі почуття. Це є також свідченням того

© Л. С. Козуб, 2014

наскільки різнобічними є думки людини і як вони відображають особистість. Приклади оксиморону можна знайти в любовній ліриці і в піснях про Батьківщину: *«a stern and silent pride»* («Land of Hope and Glory» by A. C. Benson), *«living together alone… «* («Love's the Only House»), *«The sun so hot I froze to death»* («Oh, Susanna» by S. Forster).

Літота, навмисне художнє применшення, приклади якої є у деяких пісенних текстах, використовується для вираження почуттів любові, відданості, симпатії, вірності до людини чи предмету: *«laddie», «undergraddie», «haddie»* («My heart belongs to Daddy» by H. Forest), *«lambie», «mammy»* («All the pretty little horses»), *«melodie»* («Words» by R. F. David).

Випадки вживання тавтології в проаналізованих пісенних текстах дозволяють автору уникнути повторів, називаючи одну і ту ж людину чи річ по-різному: *«'cause my Daddy he treats it so well»* («My heart belongs to Daddy» by H. Forest), *«your face it haunts my once pleasant dreams, your voice it chased away all the sanity in me»* («My immortal» by Evanescence), *«you and me we used to be together»* («Don't speak» by No Doubt).

Еліптичні конструкції, риторичні запитання, апосіопезис, членування – стилістичні засоби, які використовуються у текстах пісень для того, щоб передати почуття невпевненості, невизначеності та чекання. Апосіопезис –*»words don't come easy..»*., *«until..»*., *«you and me I can see us dying..»*., *«Don Juan left, got sick of trying..»*. вживається для того, щоб показати приховане значення емоцій і почуттів, які переживає автор.

У проаналізованих пісенних текстах є також випадки незвичного членування речення: *«Words, don't come easy, to me, how can I find, a way, to make you see, I love you..»*.. Очевидно, що такий поділ речень використовується з метою показати важливість значення кожного з виділених автором слів. Кожною такою паузою автор передає свої почуття, емоції, переживання. В іншому випадку слова б втратили своє особливе значення.

Аналізуючи лексичне наповнення пісенних текстів, необхідно звернути увагу на архаїзми, які рідко вживаються у повсякденному мовленні. Такі слова простежуються у піснях, котрі були написані досить давно. Наприклад, у пісні К. Бейтс *«America the Beautiful»*, яку вважають другим гімном Сполучених Штатів Америки, простежуються слова: *«thee» («you»)*; *«thy»,* яке може мати два значення: *«though»* і *«your»*. Приклади архаїзмів можна знайти і в піснях *«Rule Britannia»* (by J. Thompson), *«Love's the Only House»* та *«Land of Hope and Glory»* (by A. C. Benson): *hath (has), thou (you), shalt (shall/should), thee (you), blest (blessed), ya (you), isle (island)*.

У пісні *«Early one morning»* використовується низка літературних слів, що мають староанглійське походження і належать до групи поетичної лексики: *«bow'r», «low'r»* та *«maiden»*. У пісенному тексті вони допомагають створити особливу, навіть пафосну атмосферу. Такі слова зазвичай вживаються у народних піснях, відтворюючи мовлення тих часів, коли була написана пісня.

На фонетичному рівні у текстах англомовних пісень простежуються випадки вживання графонів, ономатопеї, алітерації та асонансу. Так, графони вживаються для того, щоб показати діалектні чи індивідуальні особливості авторського мовлення, або ж характеризують персонажа, про якого співається у пісні як представника певної соціальної групи: *low'r, bow'r* («Early one morning»), *«ev'ry day I love you»* («Every day I love you» by V. Monroe), *gotta, gonna, wanna* («Love's the Only House»).

Ономатопея, імітація звуків природи чи тварин зазвичай використовується у піснях, написаних для дітей з метою створення веселої атмосфери, а також, щоб допомогти дітям удосконалювати свої знання про природу і тваринний світ. Приклади ономатопеї можна простежити у дитячих піснях *«Old Mc. Donald»* та *«Miss Molly Had a Dolly»*: *«neigh, neigh», «oink, oink», «moo, moo», «rat-a-tat-a-tat»*. У піснях інших жанрів цей стилістичний засіб може використовуватися автором з метою поділитися зі слухачами своїми переживаннями і бажаннями: *«hush, hush, darling..»*. («Don't speak» by No Doubt).

Прикладами алітерації у англомовних піснях є наступні: *«red, red rose», «take a sled and slide down the slope», «He wrote on a paper for a pill, pill, pill»*,. У першому випадку вона використовується для позначення відношення між об'єктом та його якісними характеристиками, а в другому і третьому випадках – відношення між об'єктом і функціями, які він виконує.

Використання асонансу показує дії, які слідують одна за одною, що дозволяє створити ритмічний малюнок пісні: *«I'm so sick, call the doctor, quick, quick, quick!», «He bought me cakes. He brought me home with a bellyache»*. («Candy store»), *«Miss Molly had a dolly who was sick, sick, sick»* («Miss Molly had a Dolly»).

Ще одним важливим компонентом текстів англомовних пісень на фонографічному рівні є капіталізація. Вона відображає не тільки зміни у висоті тону голосу, але й наголошує те чи інше слово, виділяючи його з-поміж інших. Приклад такого графічного засобу присутній у дитячій пісні *«Candy Store»*. Остання строфа останнього куплету написана великими літерами *(«I'M ALIVE!»)* і показує почуття безмежної радості і щастя.

Вивчаючи ритмічні зразки пісенних текстів, необхідно зауважити, що у проаналізованих піснях використовуються різні види таких зразків: «перехресне» римування (зразки abab, abcabc); «суміжне» римування (aabb); «потрійне» римування (aaa, aaaa), зворотне римування (abba) тощо. При цьому строфи деяких пісень римуються нестандартно. Наприклад, у народній пісні *«All night, all day»* римуються тільки перша і третя строфи, а друга і четверта не римуються. Не зважаючи на те, що всі пісні написані куплетами, не всі вони відповідають певним зразкам римування. При цьому відповідність зразкам не завжди є важливою, оскільки ефект завершеності і логічності створюється завдяки музиці.

У текстах пісень можуть вживатися й слова винайдені автором, які також допомагають створити загальний ритмічний малюнок: «*six-a-little horses», «go to sleepy», «hush-a-bye»* («All the pretty little horses»), *«sun is a-setting»* («All night, all day»).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, лінгвостилістичний аналіз англомовних пісень свідчить про різноманіття і багатство стилістичних засобів і прийомів, що в них використовуються.

Усі вони слугують кращому розумінню слухачем почуттів і емоцій, які переживає і передає слухачам автор, а також дозволяють до певної міри дізнатись про його соціальний статус, рівень освіченості, ставлення до інших людей та об'єктів.

Отримані результати можуть сприяти подальшому поглибленому вивченню мовних особливостей пісенних текстів на прикладі різних мов.

Література:

1. Батурина Е. С. Лингвотекстовые особенности речевого жанра газетная информацыонная заметка (на материале газетной преси): автореф. дис.... канд. филолог. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Елена Станиславовна Батурина. – М., 1994. – 23 с.

2. Жук Л. Я. Приклад як тип тексту: лінгвостилістичні та прагматичні аспекти (на матеріалі англійської дидактичної літератури) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.04. «Германські мови» / Людмила Яківна Жук. – Х., 2004. – 20 с.

3. Іваніна Т. В. Малоформатний англомовний політико-біографічний текст: структурний і прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.04. «Германські мови» / Тетяна Вікторівна Іваніна. – Х., 2007. – 20 с.

4. Киричук Л. М. Прагматичні особливості категорії оцінки в рекламному тексті (на матеріалі реклами журналу «Time») : дис.... канд. філолог. наук : 10.02.04 / Лариса Миколаївна Киричук. – Луцьк, 1999. – 184 с.

5. Коб'якова І. К. Концептуалізація та категоризація гумору / І. К. Коб'якова // Вісник СумДУ. Серія «Філологія». – Вип. 11(95)'. – 2006. – Том 1. – С. 35–39.

6. Козловська Г. Б. Реалізація принципів риторики в синоптичних текстах / Г. Б. Козловська // Філологічні науки збірник наук. праць. – Суми : СумДПУ, 2000. – С. 188–199.

7. Крутько Т. В. Англомовна реклама у віртуальному просторі : [монографія] / Т. В. Крутько. – Рівне : Волинські обереги, 2013. – 156 с.

8. Кузнєцова Л. Р. Анекдот та його зв'язок з іншими жанрами малої форми / Л. Р. Кузнєцова // «Філологічні науки». – Вип. 4. – 2007. – С. 53–55.

9. Нефьодова О. Д. Особливості лінгвостилістичної організації тексту британської літературної казки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Олена Дмитрівна Нефьодова. – Х., 2001. – 18 с.

10. Подолкова С. В. Композиционно-смысловые особенности текстов технической рекламы и аннотаций научно-экспериментальных статей / С. В. Подолкова // Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологічні науки. – Суми : СумДУ, 2001. – № 2 (23). – С. 40–51.

11. Самохина В. А. Современная англоязычная шутка : [монография] / В. А. Самохина. – Х. : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2008. – 355 с.

12. Соколова І. В. Текст-анонс як об'єкт лінгвістичних досліджень / І. В. Соколова // Лінгвокогнітивні аспекти малих текстів : [монографія] / за ред. проф. С. О. Швачко. – Суми : СумДУ, 2008. – С. 125–136.

13. Тараненко Л. І. Актуалізація англійських прозових фольклорних текстів малої форми : [монографія] / Л. І. Тараненко. – К. : Кафедра, 2014. – 288 с.

14. Чуланова Г. В. Категоризация оценочно-побудительной семантики в текстах-регулятивах / Г. В. Чуланова // Вісник СумДУ. Серія «Філологія». – Вип. 1. – 2008. – С. 127–132.

УДК 801.73:81'42

О. П. Костецька,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ІНДИВІДУАЛЬНЕ МОВЛЕННЯ АВТОРА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИКИ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена проблемі індивідуального мовлення письменника в сучасній лінгвостилістиці. Розкривається сутність термінів для позначення індивідуального мовлення автора, визначаються особливості підходів до його аналізу.

Ключові слова: *індивідуальне мовлення, стиль, індивідуальний стиль, авторський стиль, ідіолект, ідіостиль, лінгвостилістика, підхід.*

Статья посвящена проблеме индивидуальной речи писателя в современной лингвостилистике. Раскрывается сущность терминов для обозначения индивидуальной речи автора, определяются особенности подходов к ее анализу.

Ключевые слова: *индивидуальная речь, стиль, индивидуальный стиль, авторский стиль, идиолект, идиостиль, лингвостилистика, подход.*

The article is devoted to the individual style of the writer in modern linguostylistics. Essence of the terms to refer to the individual style of the author is revealed, peculiarities of the approaches to it's analysis are determined.

Key words: *style, individual style, author's style, idiolect, idiostyle, linguostylistics, approach.*

У лінгвістичній науці побутує думка про доречність вивчення індивідуального мовлення на матеріалі художніх творів письменника, оскільки він як представник певного лінгвокультурного ареалу відтворює у тексті мовний досвід свого етносу. Попри те, що митець послуговується національною мовою, для реалізації свого художнього задуму, вираження власного ходу думок і почуттів він привносить у мову і певне суб'єктивне нашарування, ретельно добирає індивідуальні мовні одиниці, що залежать від його лінгвістичних смаків, скажімо, пропонує свої оригінальні синтаксичні конструкції та новотвори, демонструє лексичні пріоритети, нестандартність стилю. Таким чином, у художньому мовленні письменника реалізується його індивідуальна творча манера, його індивідуально-мовна картина світу. Тут не можемо не погодитися з відомим російським філологом Б. Томашевським, що вивчення характерних рис художньої мовотворчості входить до завдань мовознавства, яке аналізує мовлення у всіх його іпостасях [25, с. 29].

Проблема індивідуального мовлення письменника – одна з основних у лінгвостилістиці художнього тексту, що зумовлює актуальність статті. Проте до сих пір у мовознавстві немає єдиного загальновизнаного терміна для позначення індивідуального мовлення автора, яке неодноразово потрапляло у фокус дослідницької уваги. Мета нашої розвідки – проаналізувати поширені в лінгвостилістиці терміни для тлумачення індивідуального мовлення митця та окреслити особливості підходів до його дослідження.

У сучасній лінгвостилістиці для позначення характерних рис індивідуального мовлення письменника паралельно використовують такі терміни, як «стиль», «стиль автора», «ідіостиль», «ідіолект», «індивідуальний стиль», «авторський стиль», «авторський ідіолект», що не мають чіткої і прозорої дефініції та критеріїв розмежування.

Так, аналіз філологічних праць, присвячених проблемі стилю, засвідчує, що цей термін належить до слів із широким семантичним діапазоном. При цьому Г. Поспєлов підкреслює, що багатозначність цього поняття зумовлена історично: «термін «стиль» виник у римській літературі як метонімічне позначення особливостей «написання» – словесного складу творів того чи іншого автора» [21, с. 303].

Попри значну увагу лінгвістів до поняття стилю, відсутність його єдиної дефініції можна пояснити передовсім тим, що науковці по-різному підходять до його трактування: В. Виноградов, В. фон Гумбольдт, О. Пономарів та інші акцентують на функціональному аспекті мови; В. Григор'єв, Н. Єсипенко, М. Рудяков, Л. Ставицька досліджують літературний доробок письменника та встановлюють індивідуальні особливості його мовотворчості; В. Волощук, І. Гальперін, В. Одинцов, Т. Токарева вивчають стилістику тексту [22, с. 229].

Російський філолог В. Виноградов тлумачить індивідуальний стиль як своєрідну, історично зумовлену, складну, проте структурно єдину і внутрішньо пов'язану систему засобів і форм словесного творчого вираження [4, с. 105]. Варто наголосити, що саме В. Виноградову належить пальма першості у розробці і введенні до наукового обігу категорії стилю автора, осягнення й різноаспектне осмислення якої особливо актуалізувалося в сучасній лінгвістичній практиці. Основою для вивчення авторського стилю, під яким розуміють властиву письменникові манеру вибору й уживання лексем, виступає текст [6, с. 7–8].

Хоча проблема індивідуального стилю перебуває у фокусі дослідницької уваги багатьох філологів, проте залишається недостатньо вивченою в сучасному мовознавстві. Дослідники здебільшого аналізують особливості функціонування мовних засобів у художній практиці, тим самим підтверджуючи думку В. Виноградова, що індивідуальний стиль є ключовою категорією стилістики художньої літератури. Б. Стельмах у своїй статті «Індивідуальний стиль як об'єкт лінгвостилістичних досліджень» визначає домінанти ідіолекту автора: «особливості вживання певного шару лексики, звукові, зорові та запахові образи, конденсованість чи неконденсованість лексем, пунктуація, стилістичне варіювання синтаксичних конструкцій, ритмомелодика й композиція оповіді тощо» [22, с. 231]. Маркерами авторського ідіолекту О. Павлишенко називає лексичні одиниці, які характерні для творів певного автора або використовуються в цих творах частіше, аніж у творах інших письменників [19, с. 314].

© О. П. Костецька, 2014

Поняття індивідуального стилю відіграє важливу роль в аналізі характерних рис художньої літератури, оскільки саме художній стиль відкриває можливості для визначення специфічних ознак авторського світобачення. Художній стиль традиційно розглядають у лінгвістичній або літературознавчій площині. Прихильники лінгвістичного підходу приділяють свою увагу емоційності й експресивності мовних явищ, інтерпретують стиль як сукупність емоційних засобів й експресивних значень [5, с. 43]. Основні методологічні принципи лінгвістичного аналізу індивідуального мовлення майстрів художнього слова сформували у своїх працях такі відомі лінгвісти, як І. Білодід, В. Виноградов, В. Григор'єв та ін. Лінгвістичний аналіз стилю як системи, на думку багатьох учених, найдоречніше проводити за мовними рівнями, серед яких найпродуктивнішим у стилетворенні є синтаксичний щабель.

В останні роки в лінгвостилістиці й когнітивній лінгвістиці спостерігаємо широке використання вищезгаданих понять ідіолекту й ідіостилю для позначення специфічних рис індивідуального мовлення. Ідіолекту дослідники надають статусу загальнолінгвістичного терміна, що «давно вкорівнився в мовознавстві, його значення більш або менш стале» [7, с. 4]. Це підтверджують аналогічні за змістом дефініції поняття «ідіолект», що, своєю чергою, свідчить про єдність поглядів лінгвістів у трактуванні цієї категорії: А. Науменко інтерпретує ідіолект як стиль конкретного індивідуума, як нижчий рівень мовленнєвої системи після функціонального стилю [15, с. 203], Р. Х. Робінсон – як мовленнєві навички особи [Цит. за: 1, с. 40], М. Юсслер – як «своєрідну особливу форму мовлення індивіда (характерну мовленнєву манеру)» [26, с. 186]. Доречно зазначити, що порівняно з ідіостилем ідіолект має більш прозоре й однозначне визначення. Ідіостиль ж вирізняється своїм полісемантизмом, що підтверджують такі його дефініції: складний багатогранний прояв особистості автора, сукупність концептуально значущих для митця принципів організації тексту [2], неподільна єдність ментальних і мовних структур художнього світу письменника [23], комунікативно-когнітивний простір мовної особистості письменника [31, с. 95].

Є чимало поглядів на співвідношення понять ідіолекту й ідіостилю. Одні дослідники (скажімо, Л. Брусенська, І. Ковтунова) співвідносять ці поняття ієрархічно. Наприклад, Л. Брусенська розуміє під ідіолектом у вузькому значенні сукупність формальних і стилістичних особливостей, притаманних певному мовленню. У широкому сенсі ідіолект – це реалізація певної мови певним індивідом, сукупність текстів, які породжує мовець. А ідіостиль – це стиль художнього твору. Він може охоплювати не лише кілька творів, а й увесь творчий доробок, оскільки деякі художні образи й теми переходять з одного твору в інший [Цит. за: 13, с. 55]. І. Ковтунова вважає поняття ідіостилю логічно ширшим за поняття ідіолекту й розглядає його як сукупність виражальних словесних засобів автора, його ж істотні ознаки є конституентами ідіолекту [17, с. 56].

Інші науковці (А. Баранов, В. Григор'єв, Т. Левандовський та ін.) ототожнюють поняття ідіолекту й ідіостилю. Т. Левандовський називає ідіостилем (ідіолектом) манеру мовлення окремого носія мови в певний період, а також сукупність соціальних, територіальних, професійних і психо-фізіологічних мовних особливостей індивіда, які проступають на фонетичному, лексичному і лексико-стилістичному рівнях [30, с. 56].

Ураховуючи всі вищенаведені дефініції ідіолекту й ідіостилю, у нашому дослідженні ми виходимо з тези про тотожність цих понять і спираємося на визначення, яке запропонував відомий філолог В. Григор'єв: ідіостиль, або ідіолект, – це система мовних засобів індивідуума, яка формується на основі засвоєння ним мови і розвивається в процесі його життєдіяльності [7, с. 4].

У зв'язку зі стрімкою актуалізацією антропоцентричної парадигми лінгвістичної думки філологи все частіше досліджують ідіолект у нерозривному поєднанні мови зі світобаченням та культурними цінностями особи. В основі цього підходу лежить взаємодія мови і автора, який сприймає й інтерпретує світ. Підвалини антропоцентричного підходу до мови мовознавці та літературознавці заклали під час дискусій на початку XX століття, у яких обговорювали поняття «концепція автора». Пізніше авторську концепцію обґрунтував академік В. Виноградов у «теорії художнього мовлення». Становлення антропоцентричної парадигми наукового пізнання супроводжується активним розвитком соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, зокрема такої її галузі, як лінгвокультурологія. Широкий спектр напрямків розвитку лінгвістичної науки зумовлює різновекторне й різнопланове вивчення ідіостилю письменника.

Останнім часом мовознавчий аналіз художнього твору активно комбінується з когнітивним підходом, а текст трактується як лінгвістичне явище, опредметнене мовою. Когнітивний підхід до дослідження семантичних особливостей художнього твору уможливлює осмислення семантичної специфіки ідіостилю письменника в новому ракурсі, а також обґрунтування авторського відбору мовних засобів [8, с. 8]. На доцільності використання лінгвокогнітивного підходу в дослідженні художнього тексту як мовної реалізації задуму автора наголошували у своїх працях О. Потебня, Ю. Лотман, О. Селіванова та ін. Методи лінгвокогнітивного аналізу дають змогу дослідити ментальні процеси і стани, які детермінують світобачення індивіда, формують його як особистість, як представника певного лінгвокультурного ареалу [20, с. 8]. Лінгвокогнітивний підхід до інтерпретації літературної спадщини письменника повинен охоплювати і методи лінгвістичного аналізу, оскільки в художньому творі матеріалізується індивідуально-мовна картина світу автора як представника певної лінгвокультурної спільноти у певний часовий зріз. Звідси випливає, що концептуальна картина відповідного етносу відбивається в мовній складовій художнього тексту.

У сучасному мовознавстві активно реалізується лінгвокультурологічний підхід до вивчення художнього ідіолекту. Підвищений інтерес до лінгвокультурологічних досліджень художніх текстів зумовлено тим, що вони сприяють розумінню культурних орієнтирів етносу крізь призму мовної фактури твору, в якій зашифровано національно-культурну інформацію. На доцільності залучення лінгвістичної, культурологічної і соціологічної методики в лінгвокультурологічному аналізі тексту загострюють увагу чимало науковців (В. Карасик, В. Маслова, М. Толстой та ін.) і пропонують такий дослідницький інструментарій, як фреймовий

аналіз, контент-аналіз, мисленнєвий експеримент, статистико-вірогідний метод (здебільшого використовується в психології і соціології), метод лінгвістичної реконструкції культури тощо.

У рамках лінгвокультурологічного аналізу тексту дослідники звертають увагу на етнографізми як знаки культури, які «забезпечують дальше поширення змістового плану», детермінованого виявленим національно-культурним компонентом [12, с. 30]; безеквівалентні лексеми, які утворюють своєрідний згорнутий текст, який може розглядатися як мовно-культурне явище; традиційні фразеологізми, якщо вони активно впливають на формування тексту, якому надають національно-культурного колориту; метафори й епітети, оскільки вони відбивають традиційну картину світу, зафіксовану у свідомості етносу [12, с. 370].

Цікавим видається підхід польського мовознавця А. Вежбицької до лінгвокультурологічного дослідження мови, який можна застосувати при вивченні ідіостилю письменника. Він полягає у визначенні етнокультурних смислових тем та у виявленні їхніх мовних проявів. Як приклад дослідниця наводить своєрідний характер понять «душа», «судьба» і «тоска» в російському лінгвокультурному просторі [3, с. 33].

Деякі дослідники концентрують свою увагу на кількісному та якісному підході до аналізу літературного доробку письменника, які пропонують розглядати як факт мови і як факт мистецтва [9]. Кількісний підхід зводиться до аналізу одиниць синтаксичного, лексичного, морфологічного та фонетичного рівнів, їхньої частотності й розподілу в тексті, а якісний – до встановлення закономірностей функціонування цих елементів мовного рівня в контексті. Завдання стилістичного аналізу полягає в тому, щоб визначити, що з мовних засобів і як автор використовує у творі.

На думку багатьох науковців, метод кількісного аналізу допомагає отримати точні дані про особливості функціонування мовних засобів у художньому мовленні, залишаючи поза увагою зміст твору. Статистичні характеристики тексту як формальні властивості його структури дозволяють об'єктивно визначити якісні особливості ідіостилю письменника [11, с. 63]. Сучасні лінгвісти (О. Ахманова, О. Павличко, О. Падучева, Г. Маєр та ін.) концентруються навколо проблематики вивчення особливостей авторського стилю із залученням низки лінгвостатистичних методів, які дають можливість одержати повну кількісну характеристику тексту, що сприяє «пізнанню внутрішньої структури мовного стилю» [18, с. 187–188].

Ще в минулому столітті (60–70 р. р.) стала зрозумілою необхідність комплексного підходу до аналізу художнього твору, який передбачає синтез лінгвістичних і літературознавчих методів. Сьогодні чимало науковців (В. Волощук, А. Науменко та ін.) вдаються до філологічного, або лінгвопоетичного, методу, який поєднує літературознавчий і лінгвістичний підходи. При цьому вони аналізують змістовий аспект художнього твору через мовну форму тексту й визначають стиль як добір засобів для висловлення думки. А. Науменко вважає, що лінгвопоетичний аналіз твору зводиться до тлумачення художньої функції кожної мовленнєвої та позамовної одиниці тексту за рахунок аргументованих відповідей на запитання «навіщо і про що?» [16, с. 312].

Доцільність залучення лінгвістичного й літературознавчого підходу до інтерпретації художнього твору (соціально-історичної, комунікативно-прагматичної, комунікативно-семантичної, дискурсивної, прагмалінгвістичної) постулюють у своїх наукових розвідках і зарубіжні вчені (М. Гоффманн, К. Кесслер, І. Поль, У. Фікс, Б. Шпільнер та ін.). До визнаних принципів мовознавчої методології належить положення про те, що суто лінгвістичний підхід до аналізу літературного твору неприпустимий [27, с. 231]. При інтерпретації художнього твору літературознавець повинен користуватися досвідом, накопиченим у галузі лінгвістики. На думку німецьких філологів В. Фляйшера та І. Поль, у процесі аналізу художнього твору мовознавчі категорії і методи варто підпорядковувати домінантним літературознавчим питанням, а лінгвістичний підхід має розвиватися передовсім у напрямку семантики, зокрема семантики тексту, орієнтованої на когнітивну лінгвістику, у рамках комунікативно-когнітивного сприйняття мови [27, с. 232]. З цих позицій активно проводяться семантичні дослідження ономастичного матеріалу в літературі (К. Ґутшмідт, Г. Кьоґлер, І. Поль та ін.), оскільки ономастичні знання проливають світло на літературознавчу інтерпретацію твору.

Підсумовуючи, зазначимо, що науковці залучають різні підходи (лінгвістичний, лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний, лінгвопоетичний, кількісний, якісний та ін.) до дослідження особливостей індивідуального мовлення митця, для позначення якого в сучасній лінгвостилістиці існує чимало семантично непрозорих термінів (стиль, стиль автора, авторський стиль, індивідуальний стиль, ідіостиль). Поняття ідіолекту, яке має стале значення, вслід за В. Григор'євим ототожнюємо з поняттям ідіостилю і трактуємо як систему мовних засобів окремої особи, яка формується в процесі вивчення нею мови. Поєднання декількох підходів до аналізу ідіолекту письменника уможливлює різноаспектну й об'єктивну інтерпретацію художніх творів й виявлення індивідуальних та національно-культурних особливостей авторського стилю митця.

Література:

1. Белл Р. Т. Социолингвистика: цели, методы и проблемы / Роджер Т. Белл. – М. : Международные отношения, 1980. – 320 с.

2. Болотнова Н. С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного текста [Електронний ресурс] / Нина Сергеевна Болотнова. – М. : МГУ, 2004. – Режим доступу : www.philol.msu.ru/~rlc2004/ru/participants/psearch. php?pid=24087.

3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая; [пер. с англ.]. – М. : Рус. словари, 1996. – 416 с.

4. Виноградов В. В. О языке художественной прозы / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Высшая школа, 1980. – 340 с.

5. Волощук В. І. Стильова своєрідність новели З. Ленца «Вісімнадцять діапозитивів» / В. І. Волощук // Мова і художня творчість. – 2002. – Вип. 4. – Т. 4, Ч. 1. – С. 42–49.

6. Гіков Л. В. Особливості вживання лексико-граматичних і лексичних одиниць в авторському стилі (на матеріалі німецької художньої прози): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Леонід Вікторович Гіков; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – 20 с.

7. Григорьев В. П. Грамматика идиостиля / Виктор Петрович Григорьев. – М. : Наука, 1983. – 222 с.

8. Єсипенко Н. Г. Лексико-семантичні компоненти авторського стилю і мовна картина світу (на матеріалі англомовної прози воєнної та мирної тематик): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Надія Григорівна Єсипенко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 20 с.

9. Индивидуально-художественный стиль и его исследования / [ред. В. А. Кухаренко и др.]. – К. – О. : Вища школа, 1980. – 168 с.

10. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

11. Кокіна В. В. Статистичний аналіз дієслівної лексики в авторському стилі / В. В. Кокіна // Мова і культура. – 2003. – Вип. 6. – Т. 3/2. – С. 63–69.

12. Кононенко В. І. Мова у контексті культури: [монографія] / Віталій Іванович Кононенко. – К., Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 389 с.

13. Липина Е. А. Реализация лингвокультурного концепта «Время военное / Kriegszeit» в идиолектах К. М. Симонова и Э. М. Ремарка: на материале текстов военной прозы: дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Елена Андреевна Липина; Тюмен. гос. ун-т. – Тюмень, 2008. – 164 с.

14. Маслова В. А. Лингвокультурология / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.

15. Науменко А. М. Блуканина сучасного перекладу: від глухого кута семіотики до глухого кута когнітивної лінгвістики / Анатолій Максимович Науменко // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗДУ, 2003. – №3 (18). – С. 203.

16. Науменко А. М. Від рецепції через інтерпретацію до аналізу / Анатолій Максимович Науменко // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2000. – № 1. – С. 305–319.

17. Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтический язык и идиостиль: Общие вопросы. Звуковая организация текста / [ред. В. П. Григорьев]. – М. : Наука, 1990. – 304 с.

18. Павличко О. О. Щодо статистичних параметрів авторського стилю (на матеріалі творів Е. М. Ремарка) / Оксана Олексіївна Павличко // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – Вип. 29. – С. 186–191.

19. Павлишенко О. Маркери авторського ідіолекта в лексико-семантичних полях дієслів англомовної художньої прози / О. Павлишенко // Мова і культура. – 2004. – Вип. 7. – Т. 4, Ч. 2. – С. 314–315.

20. Підгорна А. Б. Лінгвальні засоби актуалізації авторських моделей світу в романах сестер Бронте: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 04 «Германські мови» / Анна Борисівна Підгорна; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2008. – 20 с.

21. Поспелов Г. Н. Теория литературы / Г. Н. Поспелов. – М. : ВШ, 1978. – 351 с.

22. Стельмах Б. Індивідуальний стиль як об’єкт лінгвостилістичних досліджень / Б. Стельмах // Вісник Уман. педуніверситету: зб. наук. пр. / голов. ред. В. Г. Кузь. – К. : Знання України, 2004. – Серія: «Філологія (мовознавство)». – С. 228–233.

23. Тарасова И. А. Категории когнитивной лингвистики в исследовании идиостиля / Ирина Анатольевна Тарасова // Вестник СамГУ. – 2004. – № 1 (31). – С. 163–169.

24. Толстой Н. И. Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Никита Ильич Толстой. – М. : Изд-во «Индрик», 1995. – 512 с.

25. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Борис Викторович Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 334 с.

26. Юсслер М. Социолингвистика / М. Юсслер. – К. : Вища школа, 1987. – 273 с.

27. Berührungsbeziehungen zwischen Linguistik und Literaturwissenschaft / Michael Hoffmann, Christine Keßler (Hrsg.). – Frankf. /M. etc. : Lang, 2003. – 374 S.

28. Gutschmidt K. Namen in Kriminalromanen von DDR-Schriftstellern / Karl Gutschmidt // Studia onomastica II. – 1981. – Beiheft 3. – S. 26–39.

29. Kögler H. Zu einigen Problemen der literarischen Onomastik / H. Kögler // Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1984. – Bd. 4. – S. 185–197.

30. Lewandowski T. Linguistisches Wörterbuch / Theodor Lewandowski. – Heidelberg; Wiesbaden : Quelle Meyer, 1994. – 584 S.

31. Semino E. Cognitive Stylistic Approach to Mind Style in Narrative Fiction / E. Semino // Semino E., Culpeper J. Cognitive Stylistics. Language and Cognition in Text Analysis. – Amsterdam, 2002. – P. 95–122.

32. Spillner B. Linguistik und Literaturwissenschaft. Stilforschung, Rhetorik, Textlinguistik / Bernd Spillner. – Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz : Kohlhammer, 1974. – 147 S.

УДК 81'367.332:[811.131.1'42:070]

О. Т. Кундис,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ЕМОТИВНИЙ КОМПОНЕНТ У НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ІТАЛІЙСЬКОГО МАС-МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ)

Проаналізовані номінативні речення в італійському мас-медійному дискурсі. Предмет дослідження – наявність в даних реченнях емотивного компоненту. Критерієм для відбору слугував факт наявності в них вираження тієї чи іншої емоції згідно з класифікацією базових емоцій К. Ізарда. Виділено дві підгрупи речень із різними типами вираження емоційного забарвлення.
Ключові слова: *номінативні речення, емоції, мас-медійний дискурс, емоційне забарвлення, італійська мова.*

Проанализированы номинативные предложения в итальянском масс-медийном дискурсе. Предмет исследования – наличие в данных предложениях эмотивного компонента. Критерием для отбора послужил факт наличия в них выражения той или иной эмоции согласно классификации базовых эмоций К. Изарда. Выделены две подгруппы предложений с различными типами выражения эмоциональной коннотации.
Ключевые слова: *номинативные предложения, эмоции, масс-медийный дискурс, эмоциональная коннотация, итальянский язык.*

The article deals with the analysis of nominal sentences in Italian mass media discourse. The presence of emotive component in these sentences was the subject of research. The expression of various emotions according to the basic emotions classification proposed by K. Izard has been the criterion for selection of sentences. Two subgroups of nominal sentences with different types of expression of emotional connotation are presented.
Keywords: *nominal sentences, emotions, mass media discourse, emotional connotation, Italian.*

Стаття ставить собі за мету дослідити номінативні речення в італійській мові на предмет наявності в них емоційно забарвленої лексики та способи вербалізації емоційного стану автора за допомого номінативних речень в цілому. Джерельною базою для дослідження слугували три найважливіші італійські видання: *La Repubblica* (Рим)*, Corriere della Sera* (Мілан) та *La Stampa* (Турин). Було проаналізовано 75 статей на різну тематику з цих видань. Вибірка фактичного матеріалу налічує 65 прикладів використання номінативних речень, з яких 21 (32,3%) містить емотивний компонент.

Актуальність даної роботи полягає в тому, що дослідження лежить на перетині двох наук – лінгвістики та психології. Міждисциплінарні дослідження дають змогу краще та в більшій мірі проаналізувати різнобічні питання, оскільки не обмежуються теоретичними та практичними знаннями однієї науки.

Номінативне речення (**НР**) – односкладне речення, головний член якого виражений іменником або іншою субстантивованою частиною мови. Номінативним вважається будь-яке стверджувальне, наказове, питальне чи окличне речення, предикація якого виражена без використання дієслова [2, с. 418]: *Stop al finanziamento pubblico* [8, 31/05/13]. Структуру НР становлять: ядро, виражене іменником, іменною синтагмою чи займенником, та залежні від нього слова, що виконують функції детермінантів, означень та додатків [3]: *Blocchi parziali di Twitter e Facebook* [7, 01/06/13].

Емоції, за визначенням психологів, це короткотривалі душевні переживання людини, що визначають її суб'єктивне ставлення до ситуації, що склалася, до об'єктивної дійсності та до самої себе [1]. Емоції є позамовним явищем, вони пов'язані з діяльністю людини та з навколишньою дійсністю і знаходять своє відображення в мові. Попри власне психологічний аспект, їх розглядають і в лінгвістичній проекції. Для вербалізації емоцій використовується емоційно забарвлена лексика, що містить компонент оцінки та виражає почуття людини і її сприйняття дійсності.

Для даного дослідження були проаналізовані 65 НР, знайдені в 75 статтях, серед яких 21 речення (32,3%) з емотивним компонентом. Для відбору емотивних компонентів використана класифікація базових емоцій, запропонована американським психологом К. Ізардом. Вчений у своїх працях виділяє 11 фундаментальних емоцій: *інтерес*, *радість*, *здивування*, *сум*, *гнів*, *відраза*, *презирство*, *страх*, *сором*, *збентеження* та *провина* [1, с. 64].

В результаті аналізу визначено, що емотивний компонент присутній лише в певній частині речень. Більшість же НР є інформативними, тобто такими, що не покликані виразити емоції та ставлення автора статті до написаного: *Regole cambiate per avere lo stipendio* [7, 31/05/13]; *Accesso diretto alla modalità desktop che permette di muoversi in un ambiente più simile a quello di Windows 7* [6, 30/05/13]. В таких емоційно нейтральних НР ставиться мета максимально лаконічно передати ту чи іншу інформацію, подати авторський підсумок висловленого у статті або ж швидко ввести читача в ситуацію, що стане предметом подальшої розповіді: *Le soglie e le ipotesi sul prossimo sistema* [6, 01/06/13].

В емоційно забарвлених НР передача інформації відходить на задній план, що дозволяє таким чином в повному обсязі показати суб'єктивне ставлення автора тексту до новини, передати його емоції та особисте тлумачення ситуації: *Passaggio storico* [8, 31/05/13]; *Una tesi sorprendente e che non mancherà di fare discutere* [6, 01/06/13].

Варто зазначити, що на сторінках італійських видань не зустрічаємо прикладів НР, які б виражали всі 11 виділених К. Ізардом емоцій. Серед проаналізованих НР не вдалося знайти жодного зразка, який містив би вербалізацію емоцій ***страху***, ***сорому***, ***збентеження*** та ***провини***. Натомість, були виявлені приклади вираження решти 7 емоцій із використанням НР.

© О. Т. Кундис, 2014

Серед емоційно забарвлених НР найчисельнішими є речення із вираженням емоції ***гніву*** (19,5%): *Legge truffa* [8, 31/05/13]. Згідно з трактуванням К. Ізарда, гнів – це емоція, викликана відчуттям фізичної або психологічної несвободи людини [1, с. 187]. Вона виявляє неприйняття людиною дійсності та обурення неможливістю її змінити: *L'ennesima beffa di questa legislatura* [8, 01/06/13].

Емоція ***радості*** – це відчуття сильного душевного задоволення [1, с. 122]. Серед прикладів було виявлено досить велику кількість НР із вираженням емоції радості (18,9%): *Un cambio di paradigma!* [8, 01/06/13]. Трапляються вони переважно в кінці статті, висловлюючи позитивні сподівання автора щодо висловленого ним: *Conferme che fanno solo piacere* [8, 01/06/13]. Такі речення в більшості випадків є окличними за інтонаційною спрямованістю та непоширеними за будовою, складаючись лише з головного члена та оказіонально одного додатка чи означення.

Чисельними в італійських мас-медійних текстах є НР із вираженням емоції ***здивування*** (18,9%): *Segno di un fallimento?* [7, 01/06/13]; *Pieno sostegno Marchionne?* [6, 30/05/13]. Згідно з К. Ізардом, така емоція породжується зовнішніми факторами, спричиненими виникненням неочікуваних ситуацій [1, с. 153]. В аналізованих статтях найчастіше зустрічаємо НР із компонентом здивування в заголовках, на початку та в середині тексту статті. Після них розташовуються двоскладні речення, що розгортають думку, висловлену в НР, або ж дають відповіді на поставлені за допомогою НР питання.

В досліджуваних мас-медійних матеріалах менш чисельними є НР із позначенням емоції ***інтересу*** (14,2%). Емоція інтересу – це позитивне ставлення людини до певного предмету, явища чи події, що сприяє підвищенню її мотивації в тому чи іншому виді діяльності [1, с. 95]. НР із позначенням інтересу розміщені в основному в заголовках статей. В подальшому тексті автором показується розгортання події та коментарі, викликані описуваною ситуацією: *Strana coppia a pranzo* [6, 01/06/13]; *Celebrazione all'insegna della sobrietà* [7, 01/06/13].

В однаковій кількості представлені НР із компонентом емоцій ***суму***, ***презирства*** та ***відрази*** (по 9,5% кожне). Емоцію ***суму*** зараховують до негативних емоцій, різновидами якої є пригнічення, печаль, зневіра [1, с. 157]. В текстах мас-медіа НР з емотивним компонентом суму розміщені в кінці текстового відрізка або статті: *Un popolo senza padroni* [6, 31/05/13]; *O rimembranze...* [8, 01/06/13].

Згідно з К. Ізардом, ***презирство*** – це емоція, що призводить до перебільшення відчуття власної значущості людини та до знецінення інших людей та об'єкта презирства [1, с. 218]. В аналізованих італійських статтях НР із вербалізацією емоції презирства спрямовані в основному на важливих політичних діячів, нові закони та ухвали уряду чи певні політичні події. Розташовані вони переважно в заголовках та містять елементи іронії: *Grillo burattinaio* [7, 31/05/13].

Емоція ***відрази*** в трактуванні К. Ізарда представляє певний примітивний механізм уникнення того, що людині неприємне [1, с. 208]. НР із позначенням емоції відрази розташовані переважно після опису певної події чи факту, виконуючи таким чином функцію емоційно негативної оцінки описуваного: *Gesto scarsamente attendibile* [7, 31/05/13]; *Aziende chiuse, ricchezza perduta, economia ferma* [7, 01/06/13].

Варто зазначити, що К. Ізард не зараховує ***сарказм*** до своєї класифікації базових емоцій. Проте, незважаючи на це, є доцільним розглядати сарказм як один з основних емотивних компонентів НР в італійській мові. Ґрунтуючись на проаналізованих матеріалах, можна стверджувати, що в італійських мас-медійних текстах велика кількість НР, навіть інформативного характеру, часто містить в собі елемент сарказму, висловленого автором статті як реакцію на повідомлюване: *Insomma, nessuna fretta* [7, 31/05/13]; *Magra consolazione?* [6, 17/10/12]. Часто такі речення оформлюються у вигляді риторичних запитань: *Risparmi, gli italiani?* [6, 31/05/13].

Поява емоційно забарвлених НР, незалежно від вираженої в них емоції, спричинена певними подіями, передусім політичними, та соціальними обставинами, що виходять за рамки звичного світосприйняття людини. Такі речення відображають реакцію автора як особи, приналежної до тієї чи іншої нації, на соціально-політичне тло, щоденні проблеми та визначні в якомусь плані події.

Враховуючи мовні засоби, використані для вираження емоцій, НР з емотивним компонентом в мас-медійному дискурсі можна розділити на дві підгрупи: 1) НР з головним членом, представленим іменником з емоційно забарвленою семантикою: *Uno str...* [6, 01/06/13]; *Il flop delle unioni civili* [7, 01/06/13]. Дані речення є своєрідною реакцією-підсумком автора на подану раніше інформацію та для правильного тлумачення не потребують додаткового контексту: *Redditi da fame* [7, 31/05/13]; 2) НР, до складу яких не входить емоційна лексика, які, однак, набувають емоційного забарвлення в контексті: *Stupri, ricatti e mazzette* [7, 01/06/13]; *Assoluta convinzione su futuro insieme* [6, 30/05/13]. Часто такі речення наділені гострим саркастичним звучанням і стають зрозумілими тільки після прочитання усього текстового фрагмента: *I paradossi del nostro portafoglio* [6, 17/10/12]; *Una sorta di stipendio per Bossi* [6, 01/06/13]. Інколи вони постають у формі риторичних запитань, що, на перший погляд, не містять жодної емотивної конотації: *La prova?* [7, 31/05/13]; *Il sindaco?* [6, 01/06/13]. Після них, зазвичай, розташовуються двоскладні речення, покликані розвинути розпочату думку чи дати відповідь на поставлене запитання.

Що стосується структури проаналізованих НР, можна стверджувати про незначну перевагу у кількісному співвідношенні речень із емоційно забарвленим ядром (56%): *Vendetta per il mancato invito a un evento* [7, 31/05/13]; *Un secolo di storia* [8, 01/06/13]. На противагу цьому, зустрічаємо меншу кількість НР, в яких емотивний компонент припадає на периферію (44%): *Vita dura per i gioiellieri* [7, 31/05/13]; *Redditi più alti, ma comunque sempre vicini alle soglie di povertà* [7, 31/05/13].

Таким чином, на основі здійсненого дослідження можна зробити висновок, що в італійських медіа-текстах використовуються НР як нейтрально-інформативного характеру, так і НР з яскраво вираженим емотивним компонентом, хоча й з певною перевагою речень першого типу. Основною ж комунікативною функцією НР з емотивною конотацією є вербалізація емоційного стану автора тексту, вплив на емоції та почуття потенційно-

го читача, переконання його в тому чи іншому судженні та гіпотетичний вплив на його подальші дії. В такому випадку інформативна функція емоційно забарвлених НР повністю нівелюється або ж стає другорядною в порівнянні з експресивною.

Література:

1. Изард К. Э. Психология эмоций / Перев. с англ. – СПб : Питер, 1999. – 464 с.
2. Battista Moretti, G. L'italiano come prima o seconda lingua nelle sue varietà scritte e parlate. Volume I. 3a edizione riveduta e aggiornata / G. Battista Moretti. – Perugia, 1996. – P. 418–420.
3. Dardano, M., Trifone, P. Grammatica italiana con nozioni di linguistica. Terza edizione / M. Dardano, P. Trifone. – Bologna : Zanichelli, 1999. – 789 p.
4. Sensini, M. La grammatica della lingua italiana. Con la collaborazione di F. Roncoroni / M. Sensini, F. Roncoroni. – Milano: Arnoldo Mondadori Editore, 1997. – P. 431–432.
5. Serianni, L. Italiano. Grammatica, sintassi, dubbi / L. Serianni. – Torino : Garzanti, 2000. – P. 437–438.
6. Corriere della Sera. – Режим доступу до вид. : http://www. corriere.it/ (17/10/12; 30/05/13; 31/05/13; 01/06/13). – Назва з екрану.
7. La Repubblica. – Режим доступу до вид. : http://www. repubblica.it/ (30/05/13; 31/05/13; 01/06/13). – Назва з екрану.
8. La Stampa. – Режим доступу до вид. : http://www. lastampa. it/redazione/default.asp (31/05/13; 01/06/13). – Назва з екрану.

УДК 82-1/-9

О. М. Левченко,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

ЖАНРОВА ПАЛІТРА ТА ТЕМАТИЧНІ ОБРІЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ

У статті розглядаються основні жанри американської драматургії та їх вплив на розвиток суспільства. Особлива увага приділяється історичним, сімейним та міфологічним драмам. Саме ці драматичні жанри окрім естетичної виконували ще й виховну функцію, адже основним завданням таких драматичних творів було формування суспільних ідеалів.
Ключові слова: *теорія жанрів, історична драма, сімейна драма, мелодрама, міфологічна драма.*

В статье рассматриваются основные жанры американской драматургии и их влияние на развитие общества. Особое внимание уделяется историческим, семейным и мифологическим драмам. Именно эти драматические жанры, кроме эстетической, выполняли еще и воспитательную функцию, ведь основной задачей таких драматических произведений было формирование общественных идеалов.
Ключевые слова: *теория жанров, историческая драма, семейная драма, мелодрама, мифологическая драма.*

This article examines the main genres of American drama and their influence on the society development. Special attention is paid to historical, mythological and family dramas. These dramatic genres alongside with aesthetic function also had an educational one, because the main task of these dramas was to form social ideals.
Keywords: *theory of genres, historical drama, family drama, mythological drama.*

Процес наукового осмислення американської драми як цілісного естетичного явища, що має значний вплив на розвиток суспільства, не є завершеним та привертає до себе значний інтерес дослідників, зокрема В. Б. Шаміної, Г. Даброу, Е. Фаулера, Ч. Бейзермена. Особлива увагу приділяється розробці теорії драматичних жанрів. Так, Чарлз Бейзермен стверджує, що жанри слід розуміти як суспільне діяння, адже вони не тільки постають із типізованих мислених конструкцій або повторюваних ситуацій; жанри самі наділяють письменників і мовців знаряддям, за допомогою якого можна типізувати ситуації: «Жанр наділяє того, хто пише, засобом формулювання відповідей за певних обставин, а читача – засобом розпізнавати види послань, які йому передаються. Жанр – це суспільна побудова, яка впорядковує комунікацію, взаємодії та відносини. Таким чином, формальні характеристики, які розподілені серед текстів одного жанру і за допомогою яких ми, як правило, визначаємо належність тексту до цього жанру, є лінгвістичним та символічним розв'язанням проблеми суспільних взаємодій» [2, с. 62].

Американська драма, що зародилася набагато пізніше інших літературних жанрів, отримала швидкий розвиток саме в цій країні і вже в першій половині XX століття вона стала в один ряд з великою літературою США. Крім того, у драматургії США зародилося багато художніх явищ, що отримали свій подальший розвиток розвиток в світовій літературі. Перш за все це стосується жанрової палітри та тематичних обріїв драматичних творів. Основи національного театру США були закладені на рубежі XVIII -XIX ст. Активно використовуючи і розвиваючи традиційні західноєвропейські жанри, американський театр насичує їх якісно новим змістом. Особливе місце серед п'єс цього періоду займають історичні драми і мелодрами, в яких американське суспільство було представлено у вигляді стійких стереотипів, які будуть зруйновані лише в XX столітті. На особливу увагу заслуговують історичні драми, засновані на документальних фактах періоду боротьби за незалежність. Серед них «Падіння британської тиранії» Джона Лікока, «Смерть генерала Монтгомері» Хью Генрі Брекенріджа, «Андре, або Слава Колумбії» Вільяма Данлопа та інші. Характерними рисами цих п'єс є патріотичний ентузіазм, оспівування демократичних ідеалів, ненависть до тиранії і гнобителів, уславлення революційних вождів. Ще однією особливістю було зображення реальних історичних особистостей: політичних вождів, американських і англійських генералів і офіцерів. Їхні образи позбавлені психологічної розробки і є лише рупорами авторських ідей. В. Б. Шаміна зазначає, що «історичні події в п'єсах виконують організуючу функцію: сценічна дія зав'язується з початком битви і завершується з її закінченням – перемогою американських військ. Повідомлення про перебіг воєнних дій пронизують, як правило, всю п'єсу, а дійові особи групуються відповідно до свого ставлення до зображених подій» [1, с. 48]. Таким чином, історичний конфлікт готує і обумовлює конфлікт художній.

Теми і проблеми, які розроблялися в історичних драмах, продовжують звучати і в інших за жанрами драматичних творах, зокрема в комедії. Характерною рисою таких комедій було використання вставних музичних номерів. Як правило, вони несли досить важливе смислове навантаження, не тільки сприяючи створенню відповідної емоційної атмосфери, але і закріплюючи, а то й підсилюючи звучання основної ідеї п'єси. Все це призвело до того, що вже на початку XIX століття музичні п'єси, особливо комедії, стали невід'ємною частиною репертуарів американських театрів і заклали основи суто національного американського драматичного жанру – мюзиклу.

Інтерес до історичної драми знову з'являється в XX столітті після закінчення першої та другої світової війни. Історична тема повертається на американську сцену в 30-ті роки XX століття. В період великої депресії багато митців зверталось до історії, намагаючись глибше осмислити сучасні їм соціальні процеси. Так, Максвел Андерсон і Роберт Шервуд звертаються до образів Джорджа Вашингтона і Авраама Лінкольна в п'єсах «Велей Фордж « (1934) і «Авраам Лінкольн в Іллінойсі» (1937). Обидва твори звертаються до реальних особистостей американської історії, але загальний тон цих творів є романтичним, що споріднює їх з мелодрамою. Артур Міллер також віддав данину національній історії. Одна з його кращих п'єс «Суворе випробування» (1952) присвячена сумно відомому Салемському процесу 1692 року. Автор не приховував свого наміру провести аналогію між історією та сучасністю і, аналізуючи події майже трьохсотрічної давності, дає моральний

© О. М. Левченко, 2014

урок сучасникам, що жили під гнітом маккартистського реакції. В1968 році з'являється п'єса Артура Копіта «Індіанці». У цьому творі драматург піднімає тему відповідальності американців перед корінним населенням країни. Він зображає жахливе винищення індіанських племен урядовими військами. Незважаючи на документальність окремих фактів і присутність історичних особистостей, п'єса Копіта не є історичною драмою в традиційному сенсі. Драматург прагне представити історію в яскравих метафоричних образах і для цього використовує особливу форму, так званий «театр в театрі» [1, с. 27]. Схожий прийом використав і Тоні Кушнер в своєму творі «Ангели в Америці» (1993), в якому історія геїв постає як невід'ємна частина американської реальності, а СНІД набуває символічного значення і зображується як моральна хвороба, що вражає всю країну.

У середині XIX століття повноправною володаркою сцени стає мелодрама. Піднесення мелодрами було багато в чому обумовлено суспільними процесами. Театр в Сполучених Штатах більшою мірою, ніж в інших західних країнах, виконував в цей період певне соціальне замовлення: саме з його допомогою поширювався цілий комплекс популярних ідей та впроваджувалася нова суспільна мораль. Для цього необхідно було з'єднати патріотичні ідеї з повсякденним життям, а державні цінності з цінностями пересічного американця. Всі ці процеси знайшли своє втілення в мелодрамі. Значну групу творів становили мелодрами відверто дидактичного змісту, в яких критикувалася певна вада. Однією з таких суспільних вад було рабство. Йому присвячені такі п'єси як «Сусід Джеквуд» Дж. Троубріджа (1857), «Втеча» У. У. Брауна (1858), «Кольорова» Д. Бусики (1859) та деякі інші. Справжнім символом свого часу стала інсценізація роману Гаррієт Бічер- Стоу «Хатина дядька Тома». Расові проблеми отримали своє втілення в таких відомих мелодрамах як «Білий раб» Б. Кемпбелла (1882) і «Нігер» Р. Шелдона (1882).

Одним із змістовних маркерів американської мелодрами стала тема великого міста, його контрастів, конкуренції, боротьби за існування. З розвитком промислового капіталізму і супутнім йому зростанням міст ця тема набула драматичних рис і міцно утвердилася на підмостках американських театрів («Бідняки Нью- Йорка» Д. Бусики (1857), «У світлі газових ліхтарів» А. Дейлі (1867), «Дочка банкіра» Б. Хоуорда (1878), «Місто» К. Фітча (1909). «Легкий шлях « Ю. Уолтера (1909). Всі ці п'єси є мелодраматичними варіаціями на тему життя великого міста і містять елементи моральної критики його моралі. Мелодрама безроздільно панувала на американській сцені аж до першої світової війни, будучи основною драматичної формою, яку драматурги використовували для втілення своїх моральних і соціальних ідей. Згодом мелодрама помітно еволюціонувала у бік більшого аналітизму та соціальної критики.

У XX столітті мелодрама переросла в сімейну драму. Сімейна драма утвердилася як один з провідних жанрових різновидів американської драматургії. Всі найвизначніші драматурги Америки – від О'Ніла і Вільямса до Олбі і Шепарда – віддали значну данину саме сімейній темі, виходячи з особливостей свого світогляду, творчої індивідуальності, особистого досвіду. Такий інтерес до сімейної мелодрами пояснюється ще й патріархальністю американського суспільства і культивуванням традиційних сімейних цінностей. Незважаючи на розширювальне тлумачення сімейних драм, сама дія замикається рамками жорсткого простору. Як правило, це будинок, а ще частіше кімната, за межі якої не виходить сценічна дія. Таким чином підкреслюється замкнутість, закритість того світу, в якому живе сім'я, і в той же час його «пригніченість» великим світом навколо. Так виникають дві найважливіші теми для п'єс цього типу: внутрішні закони сім'ї та конфлікт зі світом зовнішнім. Найбільш характерними творами цього типу є «Трамвай Бажання», «Скляний звіринець» та «Кішка на розпеченому даху» Вільямса, «Смерть комівояжера» Міллера, «Страсті під в'язами» О'Ніла, «Втрачений рай» Оддетса, «Лисички» Хеллмана, «Хто боїться Вірджинії Вулф?» та «Все скінчено» Олбі, «Справжній Захід» та «Поховане дитя» Шепарда.

Міфологічна драма стала ще одним поширеним жанровим відкриттям в американській драматургії. Найчастіше драматурги звертаються до античних міфів. В трилогії «Траур – доля Електри» (1931) Ю. О'Ніл використовує міф про родове прокляття. Однак міф тут не тільки обумовлює сюжет, а й стає засобом вираження жорсткого метафізичного детермінізму, до якого все більше тяжіє драматург в 30-ті роки. Ще одна міфологічна п 'єса Т. Вільямса «Орфей спускається в пекло» (1957). Незважаючи на те, що в ній художник знову намагається осмислити сучасну йому дійсність у формах міфу про Орфея і Еврідіку, це насамперед п'єса про Америку 1950-х. А саме про придушення особистості бездуховним суспільством, про повсякденну жорстокість, яку люди приймають як життєву норму. Міф при цьому залишається прихованою, глибинної моделлю, за якою «конструюється» сюжет. Завдяки міфологічним асоціаціям дія набуває більшої масштабністі та узагальненості. Інші приклади міфологічних драм включають «Створення світу й інші справи» (1972) Міллера та «Змій» (1968) ван Італі. В цих творах драматурги звертаються до старозавітних сюжетів, переосмислюють їх та представляють у новому ключі.

Отож, основними жанрами драматургії, які мали найбільший вплив на розвиток американського суспільства були історичні, сімейні та міфологічні драми. Слід зазначити, що незважаючи на спільну проблематику, шляхи художнього осягнення матеріалу були принципово різними в кожному з цих жанрів. Ці шляхи не лише відповідали традиційним канонам уживаних драматургами жанрів, але й провокували появу нових драматичних форм та жанрів.

Література:

1. Шамина В. Б. Американская драма XX века: основные тенденции развития / В. Шамина. – Lambert Academic Publishing, 2011. – 218 с.

2. Bazerman, Charles. Shaping Written Knowledge: The Genre and Activity of the Experimental Article in Science / C. Bazerman. – Madison, WI : University of Wisconsin Press, 1988. – 356 p.

3. Dubrow, Heather. Genre / H. Dubrow. – New York : Routledge, 2014. – 146p.

4. Fowler, Alastair. Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes / A. Fowler. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982. – 357 p.

УДК 821.111(73)

О. А. Лященко,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

МАСОВА ЛІТЕРАТУРА І РОМАН «ОБЛИЧЧЯ БЕЗ МАСКИ» С. ШЕЛДОНА

У статті проаналізовано особливості поетики першого роману Сідні Шелдона «Обличчя без маски». Простежено взаємодію ідіостилю автора з жорсткими вимогами до жанру «детектив». З'ясовано, що літературний успіх «Обличчю без маски» забезпечила комбінація елементів детективу та любовного роману, а також використання методу психоаналізу в розкритті злочинів.
Ключові слова: *масова література, детектив, любовний роман, інтертекстуальність, Сідні Шелдон.*

В статье проанализированы особенности поэтики первого романа Сидни Шелдона «Лицо без маски». Прослежено взаимодействие идиостиля автора с жесткими требованиями к жанру «детектив». Выяснено, что литературный успех «Лицу без маски» обеспечила комбинация элементов детектива и любовного романа, а также использование метода психоанализа в раскрытии преступлений.
Ключевые слова: *массовая литература, детектив, любовный роман, интертекстуальность, Сидни Шелдон.*

This article analyzes the features of the poetics in the first novel «The Naked Face» by Sidney Sheldon. The interaction between the author's idiostyle and strict requirements to the genre of detective is brought to light. It was revealed that a combination of elements of detective and romance, alongside with the use of psychoanalysis in crime solving enabled the literary success of «The Naked Face».
Key words: *mass literature, detective, romance, intertextuality, Sidney Sheldon.*

Американська проза другої половини XX століття презентує строкате різноманіття різних стилів і художніх напрямів від неореалізму до постмодернізму, а також стрімкий розвиток масової літератури поруч із так званою інтелектуальною прозою для обраного кола читачів. Природно, що різновекторні літературні дискурси не розвиваються ізольовано, а навпаки, взаємопроникають і збагачуються популярними темами, вдалими творчими знахідками тощо. Однією з причин такої взаємодії можна назвати боротьбу за читача, комерційну конкуренцію за потенційного покупця літератури певного типу. Не слід забувати і про вплив телебачення: якщо традиційно цікава книжка давала поштовх до створення фільму, то з часом з'явилася тенденція до написання романів на основі кіносценарію. Тому поява в 1970-2000-х рр. 18 романів-бестселерів відомого американського кіносценариста Сідні Шелдона стала своєрідним прикладом взаємопроникнення різних видів мистецтва і різних літературних традицій, науковий аналіз яких може показати певні загальні тенденції в розвитку американської масової літератури в останній третині XX століття.

В зарубіжному літературознавстві поняття «масова культура», «масова література» всебічно досліджувалися в соціологічному, філософському, економічному та ін. аспектах впродовж XX століття. Вагомий внесок у вивчення цього питання зробили такі дослідники, як Т. Беннет, Г. Ф. Фолтін, Ж. Товерон, Д. Фонданеш, Дж. Кавелті, П. Свірські та ін. Попри здебільшого негативне або стримане ставлення до масової літератури як до сукупності літературних жанрів і форм, орієнтованих на некваліфікованого читача, для якого важлива не естетична, а розважальна сутність твору, з 1970-х рр. пожвавлення інтересу до цього типу письма спостерігається і серед російських та українських науковців. Серед перших варто назвати М. Анастасьєва, Л. Гудкова, Б. Дубіна, Є. Жарінова, Є. Козлова, Ю. Лотмана, М. Мельникова, Ю. Тиньянова, В. Страду, В. Халізєва, М. Черняк, С. Чуприніна, Т. Щировську та ін. У вітчизняному літературознавчому дискурсі вагоме місце в царині вивчення феномену масової літератури займають праці Г. Грабовича, Р. Гром'яка, Т. Гундорової, Н. Зборовської, С. Павличко, Я. Поліщука, С. Філоненко та ін. Їхні літературознавчі спостереження здебільшого стосуються українського літературного процесу. У нашій статті спробуємо охарактеризувати специфіку творчості С. Шелдона, яка ще не ставала об'єктом окремого наукового аналізу в вітчизняному літературознавстві. Мета статті – проаналізувати поетику першого роману С. Шелдона «Обличчя без маски», виявити типові риси, притаманні жанру масової літератури «детектив», та авторські індивідуальні знахідки, що обумовили успіх твору в надзвичайно широкому й конкурентоспроможному просторі американського масліту.

Варто зазначити, що саме поняття «масова література» є доволі неоднозначне і не має уніфікованої дефініції. Частково це пояснюється різними підходами до його визначення. З соціологічної точки зору в умовах комерціалізації всіх суспільних відносин література стає товаром, створеним для задоволення потреб масового споживача. Причому на перший план виступає розважальна, а не естетична функція. У царині філософії феномен масліту нерідко пов'язують з доктриною позитивізму та прагматизму. Останній надає першорядної важливості тим видам людської діяльності, які приносять практичну користь, задоволення та успіх. В літературознавстві масову літературу часто трактують як сукупність творів низької якості, основна функція котрих – розвага невибагливого читача. Так, на думку автора «Літературознавчого словника» Юрія Коваліва, «масова література, або тривіальна література – широко тиражована розважальна або дидактична белетристика, адаптована для розуміння пересічним читачем, переважно позбавлена естетичної цінності» [2, с. 18]. М.Мельников наводить думку, що МЛ являє собою «категорію літературних творів, які належать до маргінальної сфери загальновизнаної літератури і до яких ставляться як до псевдолітератури» [4, с. 7]. Не дивно, що довгий час цей масив переважно прозової творчості залишався поза увагою вітчизняних дослідників. У зарубіжних студіях знаходимо більше розмаїття поглядів. Розуміючи невідворотність існування масової культури в консьюмерському суспільстві, Ч. Мукерджі та М. Шадсон у праці «Новий погляд на поп-культуру» пропонують відмовитися від традиційного поділу літературної продукції на «класичну, традиційну, естетично вартісну, високу»

© О. А. Лященко, 2014

і «низькопробну, низьку, масову» і цілком слушно вказують на тенденції до їхнього взаємопроникнення [5, с. 457]. Крім того, з'явилося розуміння, що за функціональністю масліт виходить за межі суто розважального або дидактичного призначення. Так, наприклад, Г. Костіна пропонує вирізняти адаптаційну, комунікативну, соціалізуючу, рекреативну, ідеологічну й ціннісно-орієнтаційну функції масової літератури [1, с. 135]. Через прочитання масової літератури (детективів, вестернів, бойовиків, любовних романів тощо) людина ознайомлюється з поширеними суспільними стереотипами і запитами, отримує спрощені знання про різні (інколи специфічні) види людської діяльності, «відпочиває» від позбавленої динамізму буденності, тікаючи у світ ідеальних стосунків, розкішного життя, містичних історій. Цілком слушно деякі дослідники наголошують на терапевтичному ефекті масліту. Незважаючи на різновекторність підходів до цього феномену, очевидним є факт, що популярна і легко впізнавана літературна продукція впевнено розвивається поруч з елітарною класикою, черпає з останньої свіжі ідеї та в доступному вигляді комунікує їх відповідній читацькій аудиторії.

Однією з визначальних ознак поетики масліту є жанрова, сюжетна й образна регламентованість. Цікаву жанрову класифікацію запропонувала С.Філоненко. Так, авторка монографії «Масова література в Україні» пропонує розрізняти «адреналінові» (бойовики, детективи, трилери, горори) та «ендорфінові» (романтичні мелодрами, любовні романи, сентиментальні історії в жіночих часописах, чикліт) групи популярної белетристики. «Адреналінові» жанри переважно містять сцени насильства, бійок, переслідування і втечі, вони викликають у читача гострі відчуття, «лоскочуть нерви». «Ендорфінові» жанри втілюють романтичні фантазії, навівають солодкі мрії, викликають приємне збудження, заспокоюють через упевненість читачки в щасливому фіналі. Існує чітка кореляція між групою жанрів та цільовою аудиторією: «адреналінові» жанри переважно маркуються як «чоловічі», а «ендорфінові» – як «жіночі».» [6, с. 160-161]. Якщо спробувати застосувати цей розподіл до романів С.Шелдона, то науковий аналіз дозволяє виявити, що, незважаючи на домінантний у його творчості жанровий маркер детективу, його цільова аудиторія переважно жіноча, тому що письменник вдало поєднує «адреналін з ендорфіном», вводячи в традиційний сюжет переслідування злочинця любовну лінію, сцени еротичних (нерідко протиприродних) стосунків між персонажами тощо. Спробуємо виявити й описати формулу успіху першого твору американського прозаїка.

Перший детектив С. Шелдона з'явився 1970 року у Великобританії, коли автору було вже за 50. Перед тим, як спробувати себе в якості новеліста, він більше 20 років пропрацював для телебачення, а також численних серіалів та шоу. За свій перший роман автор удостоївся досить престижної премії ім. Едгара По. Пізніше, завдяки надзвичайній популярності його романів, критики назвали С.Шелдона «Містер Бестселер». Сам він пояснював такий успіх досить скромно: «Я намагаюся писати детективи про цікавих людей, котрі потрапили в небезпечні ситуації, і я намагаюся тримати читача в очікуванні аж до самої розв'язки» [8]. Однак уважний погляд на творчість С.Шелдона доводить, що ця формула звучить аж надто просто для доробку, перекладеного 56 мовами загальним тиражем понад 300 мільйонів примірників.

Обов'язковими елементами поетики детективу є

– кримінальний сюжет, який часто базується на переслідуванні, посяганні на життя і вбивстві;

– пошук злочинця як інтелектуальна загадка, котру розв'язують персонажі й читач на основі логічних умовиводів та специфічних знань, отриманих у ході розслідування (речові докази, висновки експертиз, слова персонажів та ін.), причому ці знання однаково доступні і читачеві, й персонажам, які ловлять злочинця;

– наявність у творі кількох осіб, які намагаються вирахувати злочинця (це може бути і переслідувана людина, слідчий, його помічник тощо)

– всі персонажі роману можуть претендувати на роль злочинця;

– наявність єдиної й остаточної розгадки, яка випливає в кінці твору.

В «Обличчі без маски» легко простежуються всі згадані елементи, однак вони не вирізняють роман з-поміж тисяч інших. Його сюжет досить банальний: привабливого та успішного психоаналітика Джада Стівенсона намагаються вбити, пізніше виявляється, що за серію убивств відповідає очільник італійської мафії Антоніо ДеМарко, який приревнував лікаря до своєї вродливої дружини Анни Блейк. На нашу думку, оригінальності цьому твору надають деталі, які конструюють образність художнього світу тексту, застосування основних положень психоаналізу, надзвичайно популярного в XX столітті, в розслідуванні злочину й інтертекстуальні паралелі з відомими зразками світового мистецтва.

Увагу до художніх деталей при створенні хронотопу твору й образів персонажів частково пояснив сам автор в одному із своїх інтерв'ю. На його думку, написання сценарію для телебачення є співпрацею з режисером та акторами, тоді як письменника обмежує лише його уява. Сценарист не вдається в деталі образів персонажів або інтер'єру, тому що «це робота найкращих декораторів Голівуду» [8]. Мабуть, саме тому Шелдон-письменник приділяє стільки уваги створенню художнього часу і простору в своїх романах.

В «Обличчі без маски» час дії стиснено до десяти днів, сакральною датою виступає Різдво, як і в багатьох наступних творах С. Шелдона.

В описах природи, будинків, інтер'єрів С.Шелдон намагається змалювати точні деталі, метафори й порівняння. Так, зала суду наповнена запахом страху, який накопичився впродовж років, наче шари полущеної фарби («the stale smell of fear that had accumulated over the years like layers of flaked paint» [8, с. 4], міський морг прикрашений вінком з білої омели, яка відганяє злих духів («someone had placed a wreath of mistletoe over the door» [8, с. 30]), офіс приватного детектива виглядає так, ніби його вмеблював сліпий пацюк, хворий на гіпертиреоз («The office looked as though it had been furnished by a blind, hyperthyroid pack rat» [8, с. 82]). В описі приватних помешкань письменник балансує між романтичними деталями інтер'єру та жахливими подробицями низки вбивств. Місцем, куди персонажі хочуть вирватися з буденного життя, стають Париж, Лондон і Рим (мотив, який наявний і в інших романах С.Шелдона). Аристократка Анна Блейк поїде по цьому маршруту на

Різдво, вчорашня повія, негритянка Керол Робертс уявляє себе багатою спадкоємицею в одному з цих міст, вбивця і колишня відома кіноакторка Тері Вошбьорн зраджує свого нареченого, коли той летить у Рим. Жодна деталь не випадкова в романі «Обличчя без маски», деякі часто повторюються. Так, коли головний герой нарешті знищує головного злочинця, у грудневому небі вперше з'являється сонце: «In the west a small ray of light appeared as the sun began to fight its way through, growing brighter and brighter» [8, с. 190]. *(На заході з'явився маленький промінчик світла, сонце пробивало собі дорогу крізь хмари і ставало все яскравішим).* Отже, за допомогою образної мови, метафор і порівнянь автору вдається створити з одного боку романтичну, з іншого – напружену атмосферу, використовуючи при цьому принцип контрасту й повторюючи певні деталі, щоб сконцентрувати на них увагу читача.

Не зважаючи на популярність психоаналізу в XX столітті, його наукове осмислення для використання в криміналістиці почалося лише в 1960-ті рр. (однією з перших спроб стала теорія злочинності Г. Айзенка, котра викликала численні дискусії і дослідження в колі фахівців). У той час ідея використовувати психоаналіз для окреслення особистості злочинця була досить новою. В романі С.Шелдона саме лікар Джад Стівенсон, а не поліцейські, складає психологічний портрет можливого вбивці. Його міркування розгортаються паралельно з низкою вбивств і розслідуванням детективів. Читач стежить за стрімким розвитком сюжету й дізнається про певні поведінкові стилі різних психотипів, тож маємо не тільки розважальне чтиво, а й текстові вкраплення науково-популярного характеру. Серед підозрюваних пацієнти доктора Стівенсона і їхні знайомі, і в кожного з них свої душевні проблеми: Харісон Бьорк – параноїк, Террі Вошбьорн – колишня вбивця, Александр Фелон – євангеліст, якому голос наказує карати людей за гріхи, Брюсу Бойду подобається завдавати іншим фізичного болю. Коли доктор Стівенсон знаходить справжнього злочинця – лідера італійської мафії Антоніо ДеМарко, то виявляє, що окреслений ним портрет злочинця досить точний. Варто зазначити, що користь психоаналізу в криміналістиці досі знаходиться в дискусійному полі, тож цілком можливо, що С.Шелдон перебільшив його значення в романі. Однак йому вдалося створити привабливий образ лікаря-професіонала і наповнити текст цікавими для пересічного читача відомостями про деякі положення психоаналізу.

Ще однією важливою темою в романі є мистецтво. На інтертекстуальному рівні вгадуються алюзії з роману-притчі Ф.Кафки «Процес»: головний персонаж абсолютно впевнений у своїй невинності й потерпає від невідомих, які хочуть його фізично знищити. На таку паралель наштовхує і сам текст детективу: «It was a Kafka nightmare. He was being condemned for no reason by faceless executioners» [8, с. 74]. *(Це був нічний жах у стилі Кафки. Його безпідставно засудили безликі вбивці).* У тексті згадуються предмети класичного мистецтва не тільки як частина інтер'єру, а як певні маркери світобачення їхніх власників. У квартирі доктора Стівенсона картини в стилі «модерн», сам він сповідує сучасний метод психотерапії «вільні асоціації» і в своїх судженнях намагається бути безпристрасним та об'єктивним. Будинок Тері Вошбьорн прикрашають картини французьких імпресіоністів, що певною мірою відбивають її внутрішній стан екзистенційної кризи й надмірного емоційного напруження.

Отже, проаналізувавши перший роман С.Шелдона «Обличчя без маски» в контексті найбільш виразних тенденцій масової літератури, зокрема в жанрі «детектив», ми зробили такі висновки: літературний успіх і визнання авторові принесло вдале поєднання динамічного кримінального сюжету з ідеєю застосування психоаналізу в розслідуванні злочинів, що була досить новаторською в 1960-ті роки . Крім того, інтердискурсивна комунікація з високим мистецтвом через низку алюзій допомогла створити своєрідний вишуканий фон для розгортання подій роману. Важливим елементом успіху стала увага до деталей у змалюванні урбаністичних пейзажів і зовнішності головних персонажів, змальована романтична атмосфера стала різким контрастом до низки вбивств і допомогла створити відчуття напруження в читацькій рецепції. З огляду на введення любовної лінії в текст його важко віднести до жанру класичного детективу, тож мова йде швидше про метажанр, гібрид детективу з любовним романом. Саме остання деталь здається найважливішою і пояснює, чому читацька аудиторія С. Шелдона переважно жіноча. З упевненістю можна стверджувати, що змішування поетики кількох жанрів (детективу, інтелектуальної прози і любовного роману) стало тією формулою, що принесла сценаристу і письменнику впевнений успіх і виявилася характерною для його подальших творів.

Література:

1. Костина А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества. – Издание 4-е / А. В. Костина. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 352 с.

2. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. (авт.-уклад. Ю. І. Ковалів) / Ю. І. Ковалів. – К. : Академвидав, 2007. – Т. 2. – 624 с.

3. Лотман Ю. М. Массовая литература как историко-культурная проблема / Ю. М. Лотман // Избранные статьи в 3 т. – Таллинн : Александра, 1993. –Т. 3. – С. 380–389.

4. Мельников Н. Г. Массовая литература / Н. Г. Мельников // Русская словесность. – М., 1998. – С. 6–12.

5. Новый взгляд на поп-культуру // Массовая культура и массовое искусство: «за» и «против» / К. З. Акопян, А. В. Захаров, С. Я. Кагарлицкая (и др.); Акад. гуманитар. исслед. / Ч. Мукерджи, М. Шадсон. – М. : Гуманитарий, 2003. – С. 454–504.

6. Філоненко С. О. Масова література в Україні: дискурс / ґендер / жанр: монографія / С. О. Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011. – 432 с.

7. Interview with Sidney Sheldon. – Точка доступу : http://www.bookbrowse.com/author_interviews/full/index.cfm/author_number/485/author/sidney-sheldon

8. Sheldon S. The Naked Face / S. Sheldon. – Thames & Hudson. – 2000. – 192 p.

УДК 811.161.2'367.626

О. А. Мартиняк,
Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Львів

ЗАЙМЕННИКОВІ ЗАСОБИ ВИРАЗНОСТІ В РОМАНІ ІРИНИ ВІЛЬДЕ «СЕСТРИ РІЧИНСЬКІ»

У статті проаналізовано особливості вживання займенників третьої особи однини і множини в романі Ірини Вільде «Сестри Річинські». Доведено, що, використовуючись для вказівки на особу чи для її номінації, слова цієї частини мови часто виступають яскравими стилістичними засобами. Займенники влучно й лаконічно виражають емоції і почуття персонажів: пошану і зневагу, острах, занепокоєння, захоплення, ліризують й інтимізують мовлення.

Ключові слова: *морфологія, особовий займенник, стилістична функція, номінація.*

В статье анализируются особенности употребления местоимений третьего лица единственного и множественного числа в романе Ирины Вильде «Сестры Ричинские». Доказано, что, используясь для указания на лицо или его номинацию, слова этой части речи часто выступают яркими стилистическими фигурами. Местоимения искусно и лаконично выражают эмоции и чувства персонажей: уважение и пренебрежение, страх, беспокойство, восторг, лиризируют и интимизируют речь.

Ключевые слова: *морфология, личное местоимение, стилистическая функция, номинация.*

The peculiarities of the usage of pronouns in third person singular and plural in «Richynski Sisters» novel by Iryna Vilde have been analyzed in the article. It has been proved that except simply being used to determine a person the words from this part of speech may often serve as vivid stylistic devices. Pronouns can accurately and neatly express emotions and feelings of characters like respect and disrespect, fear, concern, admiration.

Key words: *morphology, personal pronoun, stylistic function, nomination.*

Постановка проблеми. Використання слів різних частин мови поряд із фонетичними, лексичними й синтаксичними засобами є основою індивідуального стилю письменника й характерною ознакою мови художнього твору. Морфологічні засоби не так часто стають об'єктом стилістичного аналізу мовознавців, адже, на відміну від лексичних засобів, які в стилістичному плані часто проявляють себе безпосередньо (те чи те слово досить назвати – і воно не потребує жодних коментарів), морфологічні явища набувають певного стилістичного забарвлення в межах ширшого контексту [9, с. 143]. Окрім того, поштовх до вживання людиною морфологічних маркерів слабший, ніж до лексичних, що зумовлено недостатнім рівнем володіння мовою, адже усне мовлення відзначається непідготовленістю до практичного використання мови в комунікативному акті [2, с. 183].

Займенники виконують у мові функцію узагальнених замінників слів іменних частин мови, бо мають дуже загальну вказівну, неозначену або заперечну семантику. Однак основний компонент у їхній семантиці – це відносність. Стилістика виділяє дві основні сфери використання слів цієї частини мови. Перша – це можливість у результаті заміни займенниками інших слів, як правило іменних, уникати повторів, урізноманітнювати текст й одночасно створювати цілу гаму стилістичних значень (інтимізувати, виділяти, приховувати особу тощо). А друга – творення з допомогою займенників семантичного ланцюжка, внаслідок чого формується семантична і граматична зв'язність тексту [8, с. 45].

Варто зауважити, що стилістичний потенціал займенника, порівняно з іменником, прикметником і дієсловом, значно менший [5, с. 2]. Насамперед, це зумовлено тим, що займенники – є замкненим класом слів, що не поповнюється. Окрім того, слова цієї частини мови не мають такого розмаїття граматичних форм, як, приміром, дієслова. Проте серед них яскраво виявляється можливість переносного вживання: використання одного займенника замість другого, субстантивація займенників (використання слів цієї частини мови в номінативній функції), переосмислення значення займенника тощо.

Аналіз останніх досліджень. Українські мовознавці здебільшого зосереджували увагу на використанні займенників як засобу апеляції. Приміром, М. Скаб серед способів звертання до однієї особи виділяє *«тикання», «викання», «микання», «вінкання», «воникання»,* стверджуючи таким чином можливість переносного вживання займенників і важливу стилістичну й експресивну функцію останніх. І. Стрілець [11], Д. Шалацький [12] так само зараховують особові займенники до найвиразніших засобів номінації адресата мовлення. Т. Матвійчук [7] аналізує роль займенників у творенні тексту.

Мета статті: проаналізувати на матеріалі художнього твору стилістичні функції займенників третьої особи однини і множини. З'ясувати експресивне навантаження займенників *він, вона, воно,* які використовують для вказівки на особу, рідше предмет, чи як засіб номінації.

Виклад основного матеріалу. Виразні стилістичні функції займенників виявляються в романі Ірини Вільде «Сестри Річинські». Це зумовлено різними чинниками: індивідуальним стилем автора, темою твору, традицією вживання українських займенників у живому спілкуванні.

П. Загребельний так охарактеризував роман і його героїнь: «Сестри Річинські» – дивно сміливий роман. Зробити героями бездіяльних, пасивних, затурканих обмежених, наївних, цілковито ізольованих від життя п'ятірко дівчат і їхню маму, яка ще у п'ятдесят років живиться романтичними спогадами своєї юності, для якої світ так ніколи й не переріс тихої оселі Ладиків, а все людство уособилося в постаті Ореста Білинського, – зробити, повторюю, оцих дивних людей героями величезного роману, поставити їх у центр розповіді, назвати роман їхнім родовим іменем, вже одне тільки це, здавалося, обіцяло письменниці крах» [3 (Кн. 1.), с. 7]. Саме

© О. А. Мартиняк, 2014

такі наївні, чутливі і вразливі жінки нерідко дуже влучно використовують займенники для вказівки на особу чи для її називання, нехтуючи іменем. В іншому випадку сестри доволі гостро реагують на використання того ж займенника щодо себе чи своїх близьких.

Особові займенники характеризуються абстрактною семантикою, тобто наповнюються словесним змістом лише у сфері мовлення [6, с. 87], і відносною граматичною несамостійністю. Саме ці ознаки дають змогу переосмислювати значення займенників і вживати їх переносно.

Найчастіше трапляється переосмислення первинного значення займенників третьої особи однини і множини, хоча цим формам властиве обмежене функціонування в усному мовленні. Коли розмова двох відбувається в присутності третього, про цю людину не радять, згадуючи її або посилаючись на неї, говорити *«він казав», «ось вона чула»*. Цю людину треба певним чином називати. Це може бути прізвище, ім'я та по батькові, посада, звання та ін. Про зовсім не знайому людину, присутню під час розмови, можна сказати *«наш співрозмовник»*. Вжити в цій ситуації *він, вона* – це те саме, що показати на людину пальцем [1, с. 120].

Негативну конотацію займенників *він* і *вона* доволі часто простежуємо навіть у тому разі, коли ними називають осіб, що не є співрозмовниками, а отже, використання цих форм є цілком виправданим. Зневажливе фамільярне ставлення до людини досить часто підкреслює слово *він,* вжите для номінації особи, ім'я якої відоме співрозмовникам, але його свідомо уникають. Наприклад, наймолодша зі сестер Річинських, яка одночасно виступає оповідачем у творі, нареченого сестри часто не називає на ім'я. Розповідаючи читачеві про взаємини Безбородька і Катерини, Слава обмежується займенником *він* у різних відмінкових формах*: Того вечора **«він»** засидівся допізна* [3 (Кн. 1.), с. 327]; *Ох, я допалась нарешті до булки з маслом, яке досі призначалось тільки **«для нього»*** [3 (Кн. 1.), с. 642]. Слава, імітуючи чуже мовлення і відповідним чином його інтонуючи, висміює трепетне і благоговійне ставлення своєї матері та старшої сестри до Безбородька, якого сприймають наче рятівника їхньої родини, що опинилася в скрутному становищі після смерті отця Річинського.

Натомість страшну зневагу до свого померлого батька вбачає Ольга Річинська у вживанні займенника *він* у газетній публікації, хоча ця форма відповідає літературній нормі: *«Факт цей, – читала далі, – зайвий раз доводить, що буржуазія у своїй заядлій боротьбі проти селян і робітників не гребує жодними засобами. Річинського вбили не комуністи, а вбив його сміх і глум народу, коли **він** на вічі в Калинівці» (**«він»**, наче на адресу якого парубка! – здригнулась від образи Ольга) намагався отруювати свідомість селянських мас і закликав до згоди з окупантами»* [3 (Кн. 1.), с. 308]. Мабуть, доньку образив і зміст висловлювання, і його оформлення. Щодо свого батька Ольга воліла б почути більш шанобливі засоби номінації.

Неприпустимим для Ольги так само видається фамільярне вживання в батьковому мовленні займенника *вона* стосовно своєї дружини, матері сестер Річинських:

Останні свідомі слова таткові були:

*– Лише **їй** не зробіть кривди… – І сама та для вуха незначна обставина, що, замість слова «мама», вжив займенника, відразу кинула новий промінь світла на співжиття татка з мамою* [3 (Кн. 2.), с. 397].

Отже, у мовленні виявляється подвійна мораль представників цієї сім'ї: зневажливе використання займенників *він* і *вона* є доволі частим щодо осіб, які представляють інші прошарки суспільства або не входять до їх сімейного кола, але щодо «своїх» таке називання є неприйнятним і викликає лише осуд.

Зауважимо, що послуговуватися займенниками *він* і *вона* для вказівки на особу чоловічої або жіночої статі не завжди було недоречно і з точки зору українського народного мовленнєвого етикету. У цьому разі перевагу надавали займенникові *вони*. Така форма була типовою в селянському побуті і слугувала виявом специфічного українського національного етикету.

Нетрадиційно застосовує займенник *він,* згадуючи свого нареченого, Ольга Річинська: повторює його двічі, у другому випадку після нього стоїть знак оклику. Таким чином мовець зосереджує особливу увагу на особі, до якої ставляться неоднозначно. З одного боку, люблять як чоловіка, а, з другого боку, зневажаючи весь робітничий клас, зневажають і його представника – Бронка Завадку. Саме таке двоїсте ставлення демонструє внутрішнє мовлення героїні: *Який **він** все-таки товстошкірий! Чому **він** не подумав про те, що вона цими зустрічами **з ним** наражає себе на стократ більшу неприємність? І взагалі, що це за тактовність говорити їй у вічі, що **він (він!)** соромиться перед своїми приятелями її товариства* [3 (Кн. 1.), с. 611]. Таке використання одночасно слугує засобом підкреслення глибокої образи, яку відчуває Ольга.

Отже, займенник *він,* субстантивуючись, часто набуває негативного смислового навантаження. Очевидно, що це зумовлено не тільки авторським стилем, але й специфікою використання займенників третьої особи в народній традиції. Цією формою вказували на того, кого спеціально не називали – нечистого, лихого [4, с. 160]. Сестри Річинські займенником *він* не називають нечисту силу, але особи, яких номінують лише так, не заслуговують на людське ім'я, принаймні в конкретній мовленнєвій ситуації.

Часто цей займенник вказує на особу, яку навмисне не називали, бо це не конкретна особа, а уявний персонаж, узагальнений образ. Так казали про нареченого, який, як сподівалися матері, обов'язково з'явиться в житті доньки. Для його позначення часто обмежувалися займенником *він*. Це вже не фамільярне використання, а своєрідний засіб утаємничення. Таке вживання демонструє трепетне ставлення до особи. Наприклад: *Поза тим – дівчина нормальна… вона лише надміру побожна і скромна … і з якоюсь безнадійною терпеливістю чекає на жениха, який ніколи не появиться. Мати весь час товче їй, щоб вона проходила повз мужчин з опущеними очима, а **«він»**, той долею рокований, сам знайде її* [3 (Кн. 2.), с. 349].

В іншому контексті навмисне використання займенника *він* стосується конкретної особи, з якою ще не познайомились особисто. У цьому разі вживання такого типу номінації виражає неспокій і хвилювання, які викликає все невідоме:

Незнайомий не з'являвся.

Неля перестала показуватися на вулиці. Хотіла зустрітися ***з «ним»*** *дома. Боялася того невідомого. Коли іноді все ж таки доводилося їй в присмерках повертатись додому, то обминала кожний темний завулок, де* ***«він»*** *міг чигати на неї. Бувало й таке, що прийшовши до хати, відразу ставала неспокійною. Здавалося їй, що* ***«він»*** *був і стероризував домашніх, щоб мовчали про його прихід* [3 (Кн. 2.), с. 601].

Прикметно, що той самий невідомий викликає діаметрально протилежні емоції в доньки і матері. Остання вважає його залицяльником доньки, тому в її мовленні займенник *він,* яким називають того ж незнайомця, набуває позитивного навантаження, виражає приємне збентеження, зацікавлення і навіть захоплення. Така номінація інтригує читача.

«Малій господиньці» Олена признається:

– Нелюся від когось дістала записку. Мариня підстерегла, але ти не кажи їй. Хай їй здається, що ніхто не бачив. Я журилася, що вона серйозно закрутила собі голову тим кримінальником, а то, як кажуть, живий живе гадає. Відразу так оживилася. Аж рум'янці виступили на щічках. Я рада. Хто б ***«він»*** *там собі не був, я рада. Найбільша кривда для людини, коли її обійде любов* [3 (Кн. 2.), с. 607].

Іноді займенником третьої особи однини позначають уявного суперника чи суперницю, про існування яких достеменно не знають, але вже остерігаються і побоюються: *Бувало й таке, що Бронко попереджав, що сьогодні в нього термінова робота і він затримається в друкарні. Підозріваючи, що причиною затримки була та невідома* ***«вона»*** *Сташка іноді поза північ вичікувала Бронка в чужих брамах поблизу друкарні* [3 (Кн. 1.), с. 667].

У мовленні Бронка Завадки трапляється переносне вживання займенника третьої особи однини чоловічого роду замість займенника першої особи однини. Мовець абстрагується і дистанціюється від себе самого, аналізує життєву ситуацію немовби збоку, називаючи себе *він: Бронко став на підвищення, де щойно стояв староста. Відчув дивне враження що його «я» роздвоїлося. Один* ***«він»*** *до того хвилювався, що з рота витекла вся слина…* [3 (Кн. 1.), с. 371].

В іншому випадку займенник *він* використано для позначення предмета, не називаючи який, мовець надає йому особливої значущості. Така номінація є засобом впливу на адресата мовлення. Батько таким чином застерігає сина від негідної поведінки і, приховуючи назву предмета, намагається надати своєму мовленню ще більшої переконливості:

– Ти не думай, паничику, що мені так легко буде тебе вчити в гімназії, – сказав до сина. – Пам'ятай, що тобі треба вчитись. Бо я лише раз пригадаю тобі, а за другим разом пригадає вже ***«він»****, – багатозначно кивнув Завадка в бік ременя. – Зрозумів?* [3 (Кн. 1.), с. 115].

Вживання займенника *воно* для номінації дорослої особи чоловічої або жіночої статі може мати і пестливо-співчутливе, і зневажливе значення. У романі «Сестри Річинські» жінки, обговорюючи поведінку Сташки і вживаючи замість імені займенник середнього роду третьої особи однини, виявляють винятковий ступінь зневаги, що викликаний недостойною поведінкою молодої особи:

Виволочилася з ким їй забагнулося, витовклася (добирають жіночки щораз гостріших висловів) по чужих кукурудзах, а тепер виходить собі заміж за Бронка Завадку – і що їй біда зробить?

– Постривайте, постривайте, хай тільки ***«воно»*** *стане його законною дружиною, побачите, що ще й не з кожною з вас здоровкатися буде* [3 (Кн. 2.), с. 51].

Окрім цього, займенник середнього роду третьої особи однини використовують для позначення ще не народженої істоти. Це своєрідний умовний знак, символ, що пов'язує чоловіка і жінку, засіб інтимізації їхнього мовлення:

– Якщо так, то скажи своїм, хай готуються до весілля. Мама моя буде трохи відказувати, то хата не відремонтована… Думали якраз цієї осені. Але якщо вже так, як ти кажеш…

Сташка відповіла розважливо:

– Хата може почекати, а ***«воно»*** *чекати не буде. Я хочу Бронку. Я хочу, щоб ти сам сказав про це моїм старим* [3 (Кн. 1.), с. 671].

Дурень він, і то ще в квадраті. Як же соромився тепер своєї наївності. Дати так обвести себе довкола пальця. То треба справді неабияким ідіотом бути. Скільки разів випитував її у своїй сліпоті про стан здоров'я, скільки разів наполягав, щоб розказувала йому, як ***«воно»*** *поводиться в її лоні* [3 (Кн. 2.), с. 56].

Експресивно застосовує займенник *вони* Слава Річинська для позначення двох осіб – сестри Катерини і її нареченого. Таке вживання має іронічну конотацію, засвідчує фамільярне ставлення до цих людей. Мабуть, такою формою висловлюють сумніви щодо гармонійності майбутнього подружжя: *До їдальні входить Ольга. Вона бідолаха, розраховувала на те, що* ***«вони»*** *вже повечеряли і тепер опинилася в дурній ситуації: ні за стіл сідати, ні назад вертатись. Моя врівноважена сестричка вибрала середнє: сіла собі на отоманку* [3 (Кн. 1.), с. 664].

В іншому разі займенником *вони* позначають одну особу чи групу осіб, що можуть виявитися суперниками і навіть ворогами мовця. Цей займенник так само може вказувати на того, кого спеціально не називають. Уникання конкретних імен виглядає наче засіб відмежування від цих осіб як можливої загрози:

В додаток до всіх клопотів з недавнього часу почала Філіпчукові докучати ідея, що хтось може в нього відібрати друкарню. Власне не «хтось», а ***«вони»****.*

Хто мав бути тими ***«вони»****? Невідомо! Хто захоче, той і буде. Настають такі часи, що грабіжником може стати кожний, хто тільки цього забажає* [3 (Кн. 2.), с. 109].

В іншому контексті цей займенник виступає символом єдності й згуртованості громади, яка висловлює недовіру одній особі – священикові:

Петрик зігнувся, заглянув по-собачому в обличчя своєму парохові і простогнав.

– Не гнівайтеся на мене, єгомосценьку, і людям не майте за зле, але громада не береться ремонтувати резиденції.

– Цікаво, – отець Ілакович подумав, що в гру входить якийсь забобон, – що там знову нового?

*– **Вони** кажуть, – я переказую те, що вони кажуть, – що то ніби є гріхом лляти воду у криницю.*

*– Хто це **вони**, Петрику? – спитав, не зовсім розуміючи, про що йдеться «їм».*

– Громада, прошу єгомосця [3 (Кн. 2.), с. 423].

Висновки. Лінгвістичний аналіз роману Ірини Вільде «Сестри Річинські» доводить важливу стилетвірну роль займенників. Займенники третьої особи доволі часто, виступаючи засобами номінації, виявляють широкий спектр значень, що їм притаманні. Насамперед, називання однієї особи займенником *він, вона, воно* чи групи осіб займенником *вони,* навіть у тому разі, коли ці персонажі не є учасниками розмови, виявляє високий ступінь зневаги. Цей прийом підтверджує, що ці особи не заслуговують, щоб, згадуючи про них, називали їхні імена. Здебільшого це стосується тих, які нещодавно увійшли до оселі Річинських, порушуючи таким чином спокій родини загалом чи однієї зі сестер. Наприклад, Безбородько, який став нареченим, а згодом і чоловіком Катерини, викликав неоднозначне ставлення в її сестер. Так само Бронко Завадка навіть в Ольги, своєї коханої, іноді викликав суперечливі почуття.

Окрім цього, уживання займенників *він* і *вона* може слугувати засобом утаємничення: так називають незнайому особу. Ім'я цієї особи приховують, бо не знають його або не хочуть його називати. Щодо займенника середнього роду *воно,* то він теж виражає різні значення. Уживаючись замість відповідних форм чоловічого і жіночого родів, цей займенник є виразником особливої неповаги до особи. А виступаючи назвою ще не народженої дитини, є засобом інтимізації мовлення. Займенник *вони,* називаючи групу осіб, так само слугує засобом утаємничення, символом згуртованості і навіть виразником фамільярного ставлення.

Отже, в художньому мовленні особові займенники є не лише доречними замінниками слів інших іменних частин мови, найчастіше власних назв осіб, але й вдалими стилістичними засобами, що надзвичайно сконденсовано виражають широку палітру емоцій і почуттів. **Перспективним** у цьому плані є дослідження стилістичних особливостей займенників інших розрядів, які широко представлені в романі Ірини Вільде.

Література:

1. Авраменко О. М. Стилістика української мови. Програма факультативного курсу для 10–11 кл. / О. М. Авраменко, В. Ф. Чукіна. – К. : Грамота, 2008. – 256 с.

2. Білоконенко Л. А. Морфологічні маркери мовного конфлікту / Л. А. Білоконенко // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2014. – Вип. 18. – С. 182–187.

3. Вільде І. Сестри Річинські [роман : у 2 кн.] / Ірина Вільде. – К. : Вид-во «Україна», 2004 – 2005. – Кн. 1. – 2004. – 696 с. ; Кн. 2. – 2005. – 912 с.

4. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: Використання морфологічних засобів української мови: навч. посібник / Галина Волкотруб. – К. : ТОВ «ЛДЛ», 1998. – 176 с.

5. Гопштер Є. Функційно-стилістичний підхід до вивчення займенника / Євгенія Гопштер // Дивослово. – 2008. – № 4. – С. 2–5.

6. Ковалик І. І. Типологічна лінгвостилістична інтерпретація ліричного героя «Каменярів» Івана Франка / І. І. Ковалик // Українське літературознавство. – 1973. – Вип. 20. – С. 83–89.

7. Матвійчук Т. П. Займенникова реалізація текстових категорій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Матвійчук. – К., 2010. – 26 с.

8. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2005. – 462 с.

9. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підручник / Олександр Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

10. Скаб М. Прагматика апеляції в українській мові : навч. посібник / Мар'ян Скаб. – Чернівці : «Рута», 2003. – 80 с.

11. Стрілець І. Способи апеляції в етикеті української і польської мов / Інна Стрілець // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2009. – Вип. 4. – С. 273–283.

12. Шалацький Д. Л. Лексико-семантичні групи номінацій адресата у мовленнєвій стратегії докору / Шалацький Д. Л. // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – Серія : Філологічні науки. – 2013. – Кн. 2. – С. 251–256.

УДК 821.161.2:82-3«XX/XXI»

О. М. Мельник,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС ЯК ПРЕДМЕТНА СФЕРА СУЧАСНОЇ ПРОЗИ: ВИЯВИ КОМІЧНОГО

Статтю присвячено з'ясуванню специфіки комічного на матеріалі новели «Ми маємо те, чого не маємо» Богдана Жолдака, роману «Хата-читальня» Павла Щегельського, оповідання «Загальний аналіз» Олександра Ірванця. Висвітлено особливості сміху на поетикальному й оцінному рівнях, виокремлено об'єкти художньої уваги в межах теми літературного процесу, закцентовано на художній вартості творів. Проведений аналіз художніх засобів конкретизує своєрідність письменницької техніки, авторське ставлення до зображуваного, а також виявляє умови виникнення комічних емоцій.
Ключові слова: *комічні емоції, комічний ефект, іронія, іронічний смисл, сатира, підтекст.*

Статья посвящена изучению специфики комического на материале новеллы «Мы имеем то, чего не имеем» Богдана Жолдака, романа «Хата-читальня» Павла Щегельского, рассказа «Общий анализ» Александра Ирванца. Выяснены особенности смеха на поэтикальном и оценочном уровне, выделены объекты художественного внимания в пределах темы літературного процесса, акцентируется на художественной ценности произведений. Проведенный анализ художественных средств конкретизирует своеобразность писательской техники, авторское отношение к изображаемому, а также обнаруживает условия возникновения комических эмоций.
Ключевые слова: *комические эмоции, комический эфект, ирония, иронический смысл, сатира, подтекст.*

Literary process as an objective sphere of modern prose: comic espression. This article is devoted to figure out the comic specifics based on the «We have the thing that we don't have» novel by Bohdan Zholdak, «Reading room» novel by Pavlo Shchehelskyi, «General analysis» story by Oleksandr Irvanets. It is pointed out the peculiarities of laugh on the poetic and the valuation levels given accent to the objects of artistic consideration in the terms of literary process, emphasized on the literary value of the works. The conducted analysis of the artistic device specifies the writer's technique identity, author's attitude to the represented picture and discovers the conditions of rise of comic emotions.
Key words: *comic emotions, comic effect, ironic meaning, satire, implication.*

Реакція на негативні явища в мистецькому процесі є завжди актуальною, і особливо дієвим в цьому сенсі може бути художнє слово. На тлі поодиноких звернень сучасних прозаїків до сатиричної, гумористичної чи іронічної інтерпретації теми письменства привертають увагу новела «Ми маємо те, чого не маємо» Богдана Жолдака, роман «Хата-читальня» Павла Щегельського, оповідання «Загальний аналіз» Олександра Ірванця. Літературознавчий інтерес становлять відбиті у творах впізнавані прикмети українського літературного процесу, карикатурні образи письменників, функціональне навантаження художніх засобів, за допомогою яких автори виражають різні за тональністю й емоційним напруженням відтінки сміху.

Актуальність обраної теми зумовлена кількома чинниками: потребою адекватного вивчення художньої своєрідності прози такого ґатунку; необхідністю поглибити теоретико-методологічну базу вивчення комічного; недостатнім вивченням вияву сміхової традиції в сучасній прозі. **Мета** статті – з'ясувати особливості комічних емоцій на поетикальному й оцінному рівнях, тож необхідно розв'язати такі завдання: визначити домінанти творчих методів авторів; виявити авторське ціннісне ставлення стосовно персонажів; виокремити об'єкти комічного зображення в межах теми літературного процесу; охарактеризувати функціональне наповнення художніх засобів. Вивчення стилю, системи художніх засобів співвідноситься із зовнішнім виявом комічного, а виявлення глибинного смислу – із розшифруванням підтекстів, натяків. Важливим є розуміння функцій найменших засобів і компонентів смислової структури, їх узгодженості зі способами організації тексту.

Варто згадати з історії сміхової традиції творчість Юрія Івакіна, серед пародійно-карикатурних персонажів якого – фейлетоніст Штампович («Новорічна пригода з фейлетоністом»), літературознавці Іван Теля-Пасе, Панас Стовбур, Пилип Пекельний, Юхим Первака, Марія Малохмарна («Чи впадає Волга в Каспійське море?»), поети, що претендують на звання геніїв або т. зв. виконувачів обов'язків генія («Потрібен геній»). Окрім того, гуморист висміював невдалі романи («За що?»), виснаження сміхових ресурсів літератури («Як піднести рівень гумору») [3].

Своєрідно зображено сучасні проблеми літературного процесу в новелі «Ми маємо те, чого не маємо» Богдана Жолдака, де композиційним типом вираження підтексту є мовлення персонажа – електромеханіка Петі, який коментує все почуте на літературній конференції. Парадоксальна назва твору, звісно, привертає увагу своєю внутрішньою суперечністю, акцентуючи на протиріччях літературної ситуації. Звернення винятково до плану фразеології представника «низів» зумовлює невідповідність між засобом і об'єктом зображення, тобто мовою і темою (спотвореним суржиком – про сучасний стан письменства і його представників). Тому, відповідно, комічний ефект твору неминуче виразний. Приміром, Петя намагається пояснити своїй подрузі Тосі деякі слова і вирази з висновків, які він занотував: апріорі – це «безо всяких задніх мислів»; інтроспективна – «це, як ти, Тосю»; «… література поділяється на київсько-житомирську, галицько-станіславську та наталко-білоцерківську» [2, с. 204]; «… кабінет Римарука набагато меньчий, аніж тувалєт у якогось би нового руського» [2, с. 205]; «… вокруг літератури такого цікавого много, що вона сама вже по собі й ни інтірєсна така, як то, що про неї думають» [2, с. 206]. Окрім того, Петя оперує такими поняттями, як-от: «провінційність», «розінтелігенчення літератури», «глибока новизна», «масив літератури». Однак спосіб невідповідності не виражає глузування зі «святої простоти» Петі, його непрофесійності чи обмеженості. Парадоксально, що саме

© О. М. Мельник, 2014

Петя озвучує ту гірку правду, хай і перебільшену, про літературу, яку «не печатають після див'яносто первого року». Він вважає себе причетним до історії літератури, бо таємно записує всі розмови на плівку: «Може, щось од них та й останицьця благодаря міні» [2, с. 206].

Згідно з уявленням Петі, літератори постають у новому, комічному світлі: «балакуни»; «умніки», «мухи ни обідять»; «одна Соломія», яка «хвалила секс»; женщина, що говорила «по-писаному» (Наталка Білоцерківець); якийсь «нєрвинний»; «писатільніца, яка воспєла секс» (Оксана Забужко), один «американець», що сказав страшну річ про «союз пісатілів»; Харчучка, якої всі бояться, «навіть вона сама»; Кулик, якого «вже вигнали з газети»; Леонід Фінбер, який «требував, щоб іще зробить премій». Цей комізм набуває іншої тональності, гіркого усміху, коли механік по-своєму тлумачить усі літературні бесіди: «Бо вони боятьця: їхню літературу вже зліквідірували, а розговори про неї – ще ні» [2, с. 206].

Роман П. Щегельського «Хата-читальня» цілком присвячено зображенню робочих буднів Інституту з продукування паперів, що своєю абсурдною, пародійно-безглуздою назвою установи схожий на «Фіндіпош» (філіал науково-дослідного інституту з вивчення попиту на ондатрово-пижикові шапки) з роману «Аристократ» із Вапнярки» Олега Чорногуза. Один із рецензентів твору П. Щегельського, В. Туркевич. відзначає поєднання в тексті чистого реалізму, тонкої лірики і гострої сатири [5]. Завдяки контрасту між темою (оповідь про приміщення «святая святих літератури») і характером її інтерпретації (підкреслено «низький» стиль) письменник досягає комічного ефекту. Адже хата-читальня – це вулична назва громадської вбиральні тьоті Їти, куди впускали за умови купівлі непотрібних газет.

Ієрархія Інституту вельми широка, а творення численних посад у ньому є іронічним вираженням авторської ідеї «паперового» закладу: «впливові бабусі» Елеонора та Ганна, Головний письменник, Поважний, Солідний, Керівні, Організаційні, Функціональні, Колегіальні, Об'єднальні, Партійно-номенклатурні, Хрестоматійні, Приблудні, Видатні, Відомі, Великі, Безликі, Класики, Талановиті, Грошовиті, Здібні, Маститі, Геніальні, Письменники-герої, Письменники-орденоносці, Письменники-орденопросці, Письменники впливові, Письменники гонорові, Комісія по боротьбі з молодими, позаштатні літконсультанти. Пишномовні перифрази (літературна братія, інститутська богема, борзописець, армія народних месників) мають функціональне навантаження завдяки контексту іронічної інтонації.

Творчість «коло-сальних» поетів-початківців є однією з основних мішеней критики. Їхню поезію доведено в романі до граничної пародійної трансформації: «Ти прийшла до мене, мов сновида. Трепетали блискавки і грім. Принесла мені цебер повидла, От сиджу із ложкою і їм! [6, с. 117]. Юрко Химиша, Коля Гоїрок, Іван Яськo, Василь Пакулько – це персонажі, яких можна вважати спорідненими з Опанасом Шворнею («Неймовірне інтерв'ю» В. Симоненка). На закиди стосовно творчості, яка, мовляв, позбавлена молодечого завзяття, колосальні пишуть вірші, що починаються словом «Ех!» (Ех! Вітру б мені шпаркого!; Ех! Коня б мені баского!; Ех! Заритись би в копу сіна і т. ін.).

У творі П. Щегельського загалом немає жодного виїмкового персонажа. Постає картина повсюдної графоманії: редакційні авторитети сприймають вірші Плужника як Пакулькові, поет-»самобродок» прагне опублікувати вірш про свинарку та швидкісний опорос, якийсь малограмотний пенсіонер з Пирятина домагається визнати його поетичне обдарування. Головного персонажа твору зображено крізь призму авторського сприйняття, а точка зору Пакулька визначальна у відчужено-насмішливій характеристиці «літературної братії»: «Та не може ж бути так, щоб зарплату (чи гонорар) платили тільки за те, що вони тирлуються у кабінетах, травлять анекдоти та вирішують власні справи, а гори рукописів на столах ростуть» [6, с. 93]; «Ну й розплодилося ж вас! Півтори брошури видав, а вже класик!»; «Це ж треба – ювіляр! Все життя дурником прикидався та гавкав на інших, а тепер його вітають, ще й дякують за значний внесок у літературу» [6, с. 80].

Висміяно також процедуру написання трафаретних вітальних адрес митцям, що полягає у механічному вписуванні прізвища й імені ювіляра до одного з численних шаблонів, як-от: «Високий інтелект, тонке чуття мови, а головне – правдивість, чесність, порядність завжди приваблюють шанувальників вашої творчості. Віримо, що ваш творчий подвиг ще буде належно поцінований» [6, с. 81]. Так само іронізував із літературної шаблонності, зокрема, відгуків на книжки, Юрій Івакін у фейлетоні «Як писати рецензії на сатиричні збірки», подаючи іменникові, дієслівні та прислівникові блоки, на які слід опиратися. У «Хаті-читальні» твори-матриці знижено зіставлено з магазинними етикетками: комп'ютер, замість друкувати роман Пакулька, видає бланки «Рух продуктів і тари по кухні» та ярлички «Панталони байкові з закритим низом. Розмір 52. (З начосом). Колір – голубий».

«Загальний аналіз» Олександра Ірванця – це, як зазначено в підзаголовку, «оповідання про письменників і для письменників». Підкреслюючи зміст і призначення твору, автор у такий спосіб спрямовує конкретно визначеному адресатові підтекстовий висновок. Прикметно, що в оповіданні йдеться про представника покоління, яке дебютувало ще в радянський час. Говорити з повагою про особу (називаючи ім'я та по батькові) і водночас кепкувати з неї – така авторська настанова стосовно персонажа, Федора Івановича, який є «незмінною другою особою» в обласній організації НСПУ. Усе про нього дізнаємося зі суб'єктивного опису, що налаштовує на відповідне сприйняття в іронічному ключі. Персонаж осмислює своє життя, при цьому основним складником образу є перебільшена самооцінка (у внутрішньому монолозі), що передбачає розвінчання і приниження (в оповіді).

Важливий художній засіб твору – використання тла (вагон електрички). Адже впевненість Федора Івановича у своїй винятковості й особливому статусі вступає в протиріччя з оточенням: гострий запах тамбуру, жебрак як «антисанітарне» лихо, сильна тиснява, так що якийсь здоровань лежить на плечах письменника, аж той «вилетів з вагона, неначе корок». Такий фон використано з метою іронічного протиставлення впродовж усієї оповіді, тло також створює концентровану іронію, ефект якої зосереджено у вужчому контексті. Напри-

клад, висока думка («Український письменник впертий, наче віл. Потрохи, поволеньки тягне плуга. Оре свою нивку») виникає в ситуації, коли пасажири так тиснуть, що доводиться «широко розставити ноги і впертися плечем у скло вагонних дверей». Численні переживання Федора Івановича стосовно рідного слова, як-от реакція на російськомовні газети («За років три-чотири вона «Літературну Україну тут продаватиме і «Слово Просвіти». Не все одразу. Поступово налагодиться» [4, с. 6]) розвінчано завдяки всього одній деталі поведінки. Російське мовлення лаборантки поліклініки його зовсім не зачіпає, навпаки – як зауважує спостерігач, ще й «запопадливо подивився» на неї.

Зіштовхуючи персонажа з цілком протилежним оточенням вагона, авторові кількома засобами вдається його викрити. Для прикладу, Федір Іванович ототожнює себе з «вічно бунтівною частиною літературного середовища». На противагу, в електричці цей бунт виражено думками: «Де, де в цих людей чуття мови, почуття національної гідності? Хочеться прямо зараз, розштовхуючи всю цю вагонну тисняву, пройти аж ген туди, вперед, через усі ці напхані вагони, увірватись до кабіни машиніста і все-все йому виказати!» [4, с. 9]. Однак таке протиборство так і не переросло в дії. Ще один начебто протест, проти двох продавців підсніжників, теж закінчується поразкою: «бунтар» лише подумки добирає найдошкульніші слова байдужим до природи.

У техніці іронії застосовано наскрізну деталь – «кишеню піджака під плащем». Оскільки ця деталь є головним засобом створення іронічно-насмішкуватого ефекту, простежмо зростання і спадання сюжетної напруги навколо загадкового вмісту. Спочатку на залізничній платформі Федір Іванович «механічно помацав» кишеню. У вагоні стояв, то «захищаючи», то «притримуючи правицею», то «прикриваючи рукою». Далі йдеться про «ніжний вантаж», який везе власник, «делікатно притискаючи в захисному жесті», аж «долоня вкрилася холодним потом». Згодом «перевірив правицею цілісність вмісту кишені», «учергове помацав», коли ж сів безпечніше – вийняв долоню. Аж у поліклініці Літфонду «розстебнув плаща й обережно видобув з кишені піджака дбайливо загорнуту в обривок газетного аркуша сірникову коробочку. Зверху під гумкою було застромлено папірця з прізвищем та ініціалами» [4, с. 16]. яку лаборантка так само «обережно взяла». У кінці твору іронічний ефект діє миттєво, несподівано, тому й сильно. Цей вплив пов'язаний із динамікою позиції читача. Сюжетний хід (поїздка) навіть асоціативно не виявляв фіналу; таке зміщення точки зору читача характерне загалом для техніки анекдоту.

Після гостроти враження вже у зворотному порядку можна оцінювати попередні фрази, де згущено іронію. Приміром, ще у вагоні письменник патетично розмірковує: «Все життя, вся діяльність українського поета-патріота має саме цей вищий сенс – оберігати! Дбайливо плекати вогник рідного слова, іскру поезії, стояти на сторожі прадавніх традицій, чистоти й духовності. Тому плекати. Дбати, стерегти й обороняти – місія обранців. І яка ж це велика честь – належати до їх числа!» [4, с. 10]. Та відомо, який предмет упродовж подорожі так старанно оберігав у кишені письменник. Задля цього він обережно йшов до виходу, шукав у вагоні комфортного місця й не виймав руки з піджака.

На зіставленні двох різних точок зору (персонажі і безстороннього розповідача) побудовано іронічний смисл твору. Осуд письменника («Ситі, вдоволені міщани!») ніби зумисне обертається супроти нього самого, ситого і вдоволеного, коли проводимо паралель із описом тривалого сніданку в їдальні Будинку творчості: «Було приємно споживати яєчню, а потім ще й молочну вівсянку з міцним брунатним чаєм, водночас насолоджуючись тишею та благословенною самотністю. Ні прикрий критик Рибчук, ні криклива феміністка Зубринська, ані ті товсті графомани зі східних областей … ніхто із них своєю нікчемною присутністю не заважав спокійному прийому їжі та подальшому її засвоєнню» [4, с. 4–5].

Ефективніше, ніж будь-яке розлоге пряме викриття, звучить вирок персонажа самому собі, коли порівнює себе з іншими письменниками: «Ну, це ж не вперше в історії літератури, коли нездари правлять балі в той самий час правдиве і щире слово мусить перебувати на манівцях» [4, с. 15]. Паралель «Федір Іванович – Шевченко; успішний Соколенчук – популярний графоман, сучасник Тараса Григоровича» іронічно знівельовано за допомогою єдиного в оповіданні зображення персонажа з погляду іншої особи (критика-аноніма), яка й виявляє справжній рівень доробку. Невідомий обігрує автограф Федора Івановича «зі щирою приязню», резюмуючи, що в поезії більше важать талант і майстерність, аніж приязнь. Прихована авторська опозиція до персонажа – у самовиправданні Федора Івановича: мовляв, у першій поетичній збірці «Жовтневі зорі» всього-на-всього з великої букви було написано слова «жовтень» і «вересень». У контексті проаналізованого образу письменника слушною є думка А. Бергсона про марнославство як вищу форму комічного: «Я не думаю, що є інший недолік, більш поверхневий і водночас більш глибокий»; «… специфічні ліки проти марнославства є сміх» [1, с. 107–109].

Отже, комічні емоції проаналізованої прози зумовлені відтворенням реальності, пов'язаної з письменством і його суб'єктами. Тема бездарності, графоманства виводить роман «Хата-читальня» П. Щегельського на злободенний рівень, незважаючи на його спрямованість у минуле. Сатиричний сенс твору втілено передусім в ідеї паперового закладу, абсурдно-безглуздої установи (Інституту з продукування паперів). Низька інтерпретація «святая святих літератури» задає тон відповідного зображення гаданої ієрархії письменників. Об'єктом прискіпливої авторської уваги є Пакулько, в полі зору якого постає насмішлива характеристика «літературної братії» без жодної виїмкової постаті. Гірка іронія виявляється в назві новели «Ми маємо те, чого не маємо» Б. Жолдака, внутрішня суперечність афоризму співзвучна з висновками Петі про парадоксальну сутність сучасної літератури. Комічний ефект цього твору неминучий завдяки невідповідності мови і теми, використанню фразеології персонажа як композиційного типу вираження підтексту. Завдяки вдало дібраному тлу та ефекту несподіванки чітко окреслено риси літератора із «Загального аналізу» О. Ірванця: самозакохане перебільшення поетичного обдарування, пиху, зумовлену статусом, лицемірство й марнославство, розходження між словом і ділом.

Тож цікавою історико-літературною перспективою вважаємо дослідження відображених у художній творчості й літературній критиці тенденцій і явищ поточного періоду за допомогою засобів комічного. Звісно, є надто мало прозових творів, спрямованих засобами гумору, іронії, сатири якраз на літературний процес і його учасників. Виконувати функцію «важеля літературної боротьби» здатна, скажімо, літературна пародія чи інші жанри, зумовлені іронічною рефлексією з приводу мистецтва. Саме вони обслуговують злободенні потреби літературного процесу, застосовуючи засоби регулювання і корекції.

Література:

1. Бергсон А. Смех / [предисл. и примеч. И. С. Вдовина] / Анри Бергсон. – М. : Искусство, 1992. – 127 с.
2. Жолдак Б. Топінамбур, сину : extra drive stories / [передм. І. Долженкової] / Богдан Жолдак. – Л. : Кальварія, 2002. – 224 с.
3. Івакін Ю. О. Гіперболи : літературні фейлетони, гумористичні оповідання / Юрій Олексійович Івакін. – К. : Радянський письменник, 1975. – 160 с.
4. Ірванець О. Загальний аналіз / Олександр Ірванець // Кур'єр Кривбасу. – 2010. – № 244–245. – С. 4–16.
5. Туркевич В. Задзеркалля часу гострим пером сатирика / В. Туркевич // Літературна Україна. – 2008. – 7 лютого. – С. 7.
6. Щегельський П. Хата-читальня : роман / Павло Щегельський. – Л. : Кальварія, 2003. – 192 с.

УДК: 81'42:32:070 (477.64)

Т. М. Плеханова, Н. В. Романюк,
Запорізький національний університет, м.Запоріжжя

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ РЕГІОНАЛЬНИХ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ

У статті аналізуються мовностилістичні особливості публікацій провідних політичних журналістів Запоріжжя, а також визначаються тенденції політичного дискурсу у регіональному мас-медійному просторі.
Ключові слова: *політичний дискурс, екстралінгвальні чинники, метафора, антитеза.*

В статье «Лингвостилистический потенциал политического дискурса региональных печатных изданий» анализируются лингвостилистические особенности публикаций ведущих политических журналистов Запорожья, а также выявляются тенденции политического дискурса в региональном мас-медийном пространстве.
Ключевые слова: *политический дискурс, екстралингвальные факторы, метафора, антитеза.*

The stylistic features of leading political journalists' publications of Zaporizhzhia are under analysis, and also trends in political discourse in the regional mass-media field are identified in the article «Lingvostylistical potential of political discourse of regional printed publications».
Keywords: *political discourse, extralinguistic factors, metaphor, antithesis.*

Із відновленням державної незалежності, Україна стала самостійним суб'єктом міжнародних відносин. У формуванні нової, постколоніальної свідомості та впровадженні демократичних цінностей все більш вагому роль відіграє суспільно-політична комунікація та політичний дискурс у засобах масової інформації як один з головних чинників державотворчих процесів.

Експансія друкованих та електронних ЗМІ посилила інтерес журналістикознавців, психологів, лінгвістів, політологів до політичної комунікації як засобу впливу на реципієнта. Політичний дискурс протягом останніх десятиліть став об'єктом уваги таких дослідників як К.Серажим, О.Бакун, Х.Дацишин, Д.Дуцик, О.Ільченко, О.Левкова, С.Наумкіна, В.Стоцький, С.Онуфрів. Проте лінгвостилістичний аспект функціонування політичного дискурсу в регіональних друкованих ЗМІ ще не був предметом окремого наукового аналізу, що і зумовило актуальність його подальшого дослідження.

Мета статті – виявити мовностилістичні особливості журналістських публікацій політичної проблематики у запорізьких періодичних виданнях, зокрема газеті «МИГ».

Об`єктом дослідження є запорізька газета «МИГ» – щотижневе видання, наклад якого складає 40705 примірників. Газета почала виходити у 1939 році під назвою «Комсомолець Запоріжжя», згодом стала одним з перших комерційних суспільно-політичних видань Запоріжжя. На сьогодні «МИГ» вважається одним з найбільш об'єктивних та незаангажованих видань Запорізької області.

Колонка головного редактора – поширений жанр у регіональних виданнях. Надзвичайно цікавими для аналізу політичного дискурсу виявились редакторські колонки Галини Стіциної – головного редактора газети «МИГ». Основне ідейно-тематичне наповнення цього жанру у регіональній пресі – інформація й аналіз подій в Україні та світі. Цитуючи популярні всеукраїнські друковані та інтернет- видання, автор подає власну емоційну оцінку інформаційних повідомлень: «*Хотя вот г-н Азаров заявляет, что уже стало лучше и веселее, что инфляция в стране – ерундовая и что к августу у нас в стране вообще все будет «абгемахт»*» («МИГ», №2, 2011); «*Рабы (мы с вами) должны пахать за гроши, а толстосумы (они же – казнокрады) – беситься с жиру?*», *«Крутые пацаны и мы»* (№ 29, 2011).

У деяких матеріалах відчувається потяг автора до афористичності та використання приказок: «*Никогда не бывает так плохо, чтобы нельзя было сделать еще хуже*» (№ 50, 2012); «*Как говорится, в каждой избушке – свои погремушки*» (№52, 2012), «*Дарите женщинам цветы, не заставляйте женщин плакать*» (№10, 2013). Досить часто редактор вдається до використання метафор та порівнянь: «*Резкое снижение на мировом рынке цен на нефть вызвало падение привязанного к этим ценам, как цепной пес к будке, российского рубля*» (№23, 2012*), «Почему в Грузии молодой Саакашвили смог за пять лет радикально изменить жизнь в стране, а украинские «верхи» отводят «покращенню» полвека?»* (№ 26, 2012).

Емоційний рівень публікацій стає ще вищим внаслідок прямого звертання до читача: *«Короче, обложили нас, подруги, и все дальше загоняют в ярмо нищеты. Но мы – сильные. А теперь еще и умные. И ведь больше не позволим им нас одурачить?»* (№10, 2011); а також частим використанням окличних форм на кшталт *«Будьмо!», «Слава Украине!», «Мира и добра всем», «С праздником!»*.

На нашу думку, значний акцент на подіях в Україні та світі у редакторських колонках Г. Стіциної пояснюється відсутністю якісних аналітичних матеріалів з міжнародного та українського політичного життя у регіональній пресі. Ця тематика справедливо вважається прерогативою всеукраїнських видань й у місцевій пресі зустрічається дуже рідко (як виняток – цикл матеріалів В. Москаленка «Распустить нельзя оставить», «Чтоб вы все были здоровы», «Да чтоб вы все, наконец, согласились!», присвячених парламентській кризі в Україні та достроковим виборам у Верховну Раду).

Володимир Москаленко – постійний автор та політичний оглядач газети «МИГ». Його рубрика «Власть под микроскопом» насичена інформаційними та інформаційно-аналітичними матеріалами про політичне життя Запоріжжя та області, а також, меншою мірою, країни. Слід зазначити, що інформацію про політичні події більшість громадян отримує саме з місцевих видань, тому позиція політичного журналіста має вагомий вплив на аудиторію.

© Т. М. Плеханова, Н. В. Романюк, 2014

Звіти про засідання Запорізької обласної та міської рад складають більшу частину журналістських матеріалів В.Москаленка. Суто інформаційний «сухий» жанр завдяки використанню автором численних мовних засобів художньої виразності сприймається легко, адже написаний зрозумілою для масової аудиторії мовою. Так, ми виявили значну кількість фразеологізмів, як загальномовних, так і трансформованих: *«Евгений Карташов заявил на совещании в горисполкоме, что «бардак на остановках… у горожан уже в печенках»»* (№ 5, 2011); «*Что называется, черт ногу сломит в ситуации, развернувшейся… в Хортицком районе»* (№ 6, 20012); «*По словам обоих руководителей фракций, журналисты все перекрутили и навели тень на плетень»* (№ 9, 2011); «*Но охота, как известно, пуще неволи»* (№ 41, 2009); *«Кто старое помянет, тому денег не будет»* (№ 23, 2013);

ремінісценцій з кінофільмів та художньої літератури: *«Мосты: заграница нам поможет?»* (№ 20, 2014); *«Ну, суды у нас, как известно, самые гуманные в мире, потому городским головам в тяжбе с Кабмином вряд ли что светит»*, *«Казнить нельзя помиловать»* (№ 5, 2014); *«Но самое поразительное, что депутаты, уподобившись унтер-офицерской вдове, сами себя высекли»* (№4, 2011*); «Молитесь, Женя, молитесь...»* (№ 49, 2013); *«Как депутаты деньги делили»* (№ 14, 2012);

«крилатих» висловів з Біблії: *«Многим казалось, что чаша сия их минует», «Глас вопиющих»* (№ 42, 2012); «*срочность антикризисных мер уже стала притчей во языцех»* (№ 49, 2013);

військової лексики: *«Потом пришел черед схватки за бюджет»* (№ 4, 2009); *«Сессионный галоп запорожских советов»* (№ 52, 2011); *«Изюминкой в работе очередной сессии Запорожского областного совета стала ее молниеносность, граничащая с блицкригом»* (№ 27, 2013).

Учасники політичного дискурсу – журналісти та політики – іноді настільки лаконічно та ємно викладають власне бачення наявної ситуації, що їх вислови часто стають афоризмами. Згадаймо хоча б Л. Кравчука *(«Маємо те, що маємо»*) або В. Ющенка *(«Ці руки нічого не крали»*). У публікаціях В. Москаленка такі вислови також з'являються, причому як винахід окремого політика *(«В арсенале Евгения Карташова были «три сиськи» (так он охарактеризовал крупнейшие промышленные предприятия города). Тогда же городским головой были изобретены два новых слова: «лжелицемеры» и «лжепроститутки»*. Досить іронічним є і заголовок цього матеріалу: *«Не дают покоя Евгению Карташову лавры Демосфена, Цицерона и Черномырдина»* (№ 39, 2014);

Журналіст і сам стає автором крилатих висловів: *«Насколько можно судить, в Запорожье обостряется схватка бульдогов под ковром»* (№ 49, 2012), *«Выработка бюджета есть искусство равномерного распределения разочарований»* (№ 15, 2013); *«Времени свойственно растягиваться и сжиматься», «Что вы начинаете комедию чудить?»* (№ 46, 2014).

Заголовок – частина журналістської публікації, що потребує особливої майстерності. З одного боку, він повинен привернути увагу, з іншого – вичерпно подати зміст матеріалу. В.Москаленко доводить, що до написання заголовку можна підходити творчо і з гумором: *«Запорожская СИНсация»* (Сін – прізвище мера) (№ 44, 2010); *«Облсовет принял худощавый бюджет»* (№ 4, 2013); *«Что же будет с воздухом и с нами?»* (№ 27, 2011); *«Запорожцы в Раде: замы и члены»* (№ 52, 2012); *««Висячие» мосты Запорожья»* (№ 9, 2012); *«О скудном бюджете замолвите слово»* (№ 15, 2010) , «*Программа есть. Куда бы только деть кризис?»* (№ 50, 2014).

Метафора – один з найпопулярніших тропів в українській журналістиці та публіцистиці. На думку дослідника Х.Дацишина, «метафора, яку використовують у політичному дискурсі, лежить на межі індивідуального світосприйняття та загальноприйнятого, колективного інтерпретування політичних процесів, подій, явищ та особистостей. Особливості комунікативних стратегій суб'єктів політичного дискурсу – політиків, політологів, журналістів – зумовлюють особливості використання метафори у цій сфері» [1, с. 5-6].

До метафори часто звертається й В.Москаленко: *«А бодрая, в ленинском духе, речевка Архиепископа Василия: «Советы жили, советы живут, советы будут жить» навеяла еще одну сентенцию. Насчет старых мехов и молодого вина. У нас, правда, мехи новые (зал), но и вино не старое. Меньше года играет»* (№ 7, 2012). Окрім порівняння депутатів чергового скликання з молодим вином, ми побачили тут і натяк на когнітивний дисонанс, який «ленинский дух» вкладає в уста «Ариепископа Василия». *«Ложками дегтя стали замечания насчет того, что некоторые коммунальные предприятия являются убыточными, причем хронически, еще одним дегтярным мазком стала реплика председателя бюджетной комиссии Виктора Великого»* (№ 14, 2013). Як бачимо, тут наявна рецентна метафора «ложка дегтя», що виступає замінником критики або невдоволення.

«Ситуация с принятием вожделенного документа напоминала перетягивание каната» (№ 50, 2014); *«Подобно тому, как в известном произведении Киплинга «Маугли», наступало водяное перемирие, так и в Запорожском облсовете мир и депутатское добродушие завоевывают все новые позиции»* (№23, 2012). Вищеназвані приклади демонструють використання автором розгорнутого порівняння, у якому межа між означуваним предметом та його означенням зберігається.

«*И завершающим аккордом «запорожсталевской» эпопеи прозвучала реплика председателя облсовета Александра Нефедова, произнесенная поистине с металлом в голосе»* (№ 23, 2012); *«От них требуется одно – проголосовать за документ. Дабы не портить общую картину по палате, пардон, по стране»* (№ 52, 2012); *«Тень отца Гамлета... тьфу ты, Евгения Карташова, витала в Запорожском горсовете в день проведения сессии»* (№ 41, 2013); *«Ассирийская царица Семирамида устроила в своей столице Вавилоне так называемые висячие сады. Они считались одним из чудес света. Запорожские мосты до чуда света не дотягивают, зато «висят» весьма конкретно»* (№ 9, 2014). Ці розлогі метафори демонструють такий журналістський прийом як навмисна авторська обмовка.

Іронія – ознака нашого часу. Зазначимо, що від гумору іронія відрізняється більш гострим, хоч і дещо замаскованим, запереченням висміюваного і, водночас, менш зневажливим, ніж сарказм, ставленням до предмета висміювання. Ми поділяємо думку науковців, які стверджують, що іронія є цілком самостійною формою комічного, бо має широкий спектр засобів вираження та відтінків оцінки, які вона здатна передавати. Журналіст вдається до іронічного зображення з метою вираження свого ставлення до предмета мовлення.

Важливим фактором ефективного використання іронії в сучасній українській пресі є можливість завуалювати власну думку журналіста, не вступаючи в конфлікт ні з традиціями, ні з законом. Аналізуючи публікації на політичну тематику газети «МИГ», ми дійшли до висновку, що іронічність викладу є частиною авторського стилю В. Москаленка. Наприклад: *«К слову, одного гражданина бдительные сторонники Партии регионов задержали по причине того, что он говорил на украинском языке, и это не могло не показаться подозрительным»*. І далі: *«К тому же у него было ведро с куриными яйцами, а этот продукт с 2004 года сам по себе настораживает Партию регионов»* (№ 43, 2014). Ми розуміємо, що автор обурюється заходами представників певної партії, однак він не йде на пряме засудження, а м'яко глузує, натякаючи на відомий епізод з курячим яйцем в Івано-Франківську.

Іронічне ставлення викликають у автора й комуністи – колеги «регіоналів» і водночас їх «ідейні вороги»: *«Да и вообще, тему Голодомора «агрессивно-националистическая и нацистская власть меньшинства» поднимает, чтобы разорвать вековечную дружбу с Россией (и далее по тексту, начиная от тезисов «Краткого курса истории ВКП(б))»* (№ 49, 2012). За допомогою нівелювання основ комуністичної ідеології автор прозоро натякає, що комуністи – рудимент минулого століття: «*но, видимо, коммунистам свобода слова до сих пор в диковинку*» (№ 14, 2013).

Слід відзначити, що таке іронічне ставлення спостерігається і до представників наявної опозиції: *«Наши «нанайские мальчики – власть и оппозиция наперегонки пиарятся»* (№ 45, 2013).

Отже, для політичного дискурсу регіональної преси характерними є такі особливості:

– постійне й динамічне оновлення політичного словника; яскрава метафоризація та контрастність політичного мовлення; широке використання тропів, цитат, афоризмів;

– значне поширення розмовно-зниженої лексики, тенденції до подальшого зростання цього явища;

– іронічно-саркастичне ставлення до політичних партій та осіб як учасників певного «театру абсурду»; дистанціювання журналіста від «сліпої» віри в політиків, глузування над учасниками політичного перформансу;

– змістова неоднозначність, спричинена як семантичними, так і прагматичними чинниками;

– емоційність журналістського мовлення при висвітленні політичної теми.

Таким чином, підвищений емоційний рівень журналістського викладу та використання різноманітних засобів художньої виразності є домінантною рисою політичних матеріалів газети «МИГ». Семантичне наповнення і прагматика політичного дискурсу зумовлюють наявність у його основі оцінних концептів, які нерідко мають категорійне значення і потребують подальшого дослідження.

Література:

1. Дацишин Х. Метафора в сучасному українському політичному дискурсі : За матеріалами преси 1995-2002 років : Довідник / Х. Дацишин. – Львів : ПАІС, 2004. – 260 с.

УДК 81'42 = 133.1

О. Б. Рогоза,
Київський національній лінгвістичний університет, м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ ІРОНІЇ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ РОМАНІ З ПОЗИЦІЇ ТЕОРІЇ ПОЛІФОНІЇ

У статті досліджується використання іронії як мовностилістичного засобу в французькому епістолярному романі XVIII-XX століть. Дослідження базується на творах Ш. де Лакло «Les Liaisons dangereuses», О. де Бальзака «Mémoires de deux jeunes mariées», А. де Монтерлана «Les jeunes filles». Приклади іронії пояснюються з позицій теорії поліфонії О. Дюкро.
***Ключові слова**: іронія, інверсія, теорія поліфонії, епістолярний роман.*

В статье исследуется использование иронии как лингвостилистического средства во французском эпистолярном романе XVIII-XX веков. Исследование основывается на произведениях Ш. де Лакло «Les Liaisons dangereuses», О. де Бальзака « Mémoires de deux jeunes mariées », А. де Монтерлана «Les jeunes filles». Примеры иронии объясняются с позиций теории полифонии О. Дюкро.
***Ключевые слова**: ирония, инверсия, теория полифонии, эпистолярный роман.*

The article discusses the irony as a stylistic means in the French epistolary novel of the XVIII-XX centuries. The study is based on Ch. de Laclos' «Les Liaisons dangereuses», O. de Balzac's «Mémoires de deux jeunes mariées», A. de Montherlant's «Les jeunes filles». The irony examples are explained from positions of O. Ducrot's theory of polyphony.
***Key words**: irony, inversion, theory of polyphony, epistolary novel.*

Вивчення іронії, що є **метою** нашого дослідження, може відбуватися у різних напрямках, оскільки вона передається не лише словами. У лінгвістиці іронія розглядається як феномен дискурсу, який містить у собі суб'єкт висловлювання, лінгвістичний контекст та комунікативну ситуацію. Будучи засобом сатири, термін «іронія» застосовується у двох значеннях: як тонка прихована насмішка та як мовностилістичний засіб [1, с. 13]. У словнику лінгвістичних термінів іронія визначається як «троп, що полягає у вживанні слова у значенні, протилежному буквальному, з метою тонкої або прихованої насмішки, навмисне втіленої у формі позитивної характеристики або вихваляння» [7, с. 185]. У французькій лінгвістиці іронія традиційно асоціює з антифразою. Дюмарсе визначає іронію як «стилістичну фігуру, завдяки якій розуміється протилежне тому, що було сказано: слова, які використовуються для передачі іронії, вживаються у непрямому значенні» [3, с. 156]. На його думку, маркери-аксесуари мають велике значення у визначенні іронії: інтонація, знання особистих характеристик того, про кого йдеться, хід мислення мовця більше слугують визначенню іронії, ніж слова, які залучаються для її передачі [там само, с. 157]. Таким чином, Дюмарсе поєднує семантичну концепцію та концепцію висловлювання у визначенні іронії. **Завданням** нашої статті є осмислення різних визначень феномену іронії та її розкриття як дещо більше, аніж просто стилістичний троп.

У сучасних дослідженнях природи та сутності іронії синтезуються погляди класичної риторики та прагматичний підхід. Іронія визначається як троп, але вже як «семантико-прагматичний троп», який актуалізує одночасно два рівні значень, «одне з яких перебуває на рівні літератури, а інше породжується дериваційними механізмами» [4, с. 110]. Такі значення можуть бути як прагматичного, так і семантичного походження. Отже, специфічність іронії як тропу полягає у двох складових: семантичний компонент, який визначає іронію як семантичну інверсію, та прагматичний компонент, який спирається на процес глузування. На перший план виходить іллокутивне значення іронії: іронізувати – це завжди певним чином висміювати, насміхатися, глузувати з когось або чогось [там само, с. 119]. Іронія базується на відношеннях між трьома дійовими: адресантом, мішенню та адресатом іронії, при чому мішень може збігатися як із адресатом, так і з адресантом.

Важко окреслити межі іронії як тропу, беручи до уваги лише семантичну інверсію. Слід розуміти скоріше семантичне «зміщення», яке ширше охоплює явище іронії та стосується більше самого процесу висловлювання, ніж змісту висловленого. Однак навіть таке узагальнене визначення не може пояснити усі випадки іронії, тому що йдеться про аргументативну інверсію: іронічне висловлювання не завжди означає протилежне, має негативну оцінку. Така інтерпретація з власне лексичного розуміння тропу переходить до прагматичного розуміння значення. До того ж, концепція іронії як тропу не підходить для коротких висловлювань і не бере до уваги той факт, що іронія може міститися у процесі висловлювання.

У дослідженні французького епістолярного роману, який є **об'єктом** нашого дослідження, ми спираємося на концепцію Д. Спербера та Д. Вілсона, які вдаються до теорії, що не стосується фігурального значення, а визначає різні типи іронії як автонімне вживання («usage autonyme») [6, с. 403]. Таке визначення походить із теорії рефлексивного та нерефлексивного вживання мовних одиниць, автонімного та власне вживання Дж. Лайенса [5, с. 385]. Звідси випливає, що іронію не слід більше визначати лише як троп, базуючись на типових прикладах. Йдеться про іронії, у множині, тобто про особливі ефекти, створені окремими висловлюваннями, та про схожості між цими ефектами [там само, с. 400]. Недоречність певних формулювань, які містять іронію, концентрує увагу на висловлюванні та надає змогу визначити його як «автонімне вживання», тобто не як пряме позначення чогось, а як відлуння чиєїсь думки, слова, погляду.

Таку концепцію можна проілюструвати прикладом з роману Ш. де Лакло «Les liaisons dangereuses », де мадам де Мертей звертається до Сесіль: « […] *ce M. de Valmont est un méchant homme, n'est-ce pas? Comment! il ose vous traiter comme la femme qu'il aimerait le mieux! Il vous apprend ce que vous mouriez d'envie de savoir! En vérité, ces procédés-là sont impardonnables*» (Laclos, LD, 289). Висловлювання мадам де Мертей *vous traiter comme la femme qu'il aimerait le mieux*, *il vous apprend ce que vous mouriez d'envie de savoir* є прямим визна-

© О. Б. Рогоза, 2014

ченням поглядів маркізи, тоді як *ce M. de Valmont est un méchant homme*, *ces procédés-là sont impardonnables* є відображенням думок Сесіль. Отже, іронія в даному разі будується на ефекті, викликаному поєднанням двох типів висловлювання: перший тип можна визначити як пряме вживання («usage»), другий тип – як автонімне вживання («mention – usage autonyme»). Хоча, з іншого боку, іронію тут можна окреслити і як троп, лексичну інверсію, яка ґрунтується на явищі антитези.

У романі О. де Бальзака «Mémoires de deux jeunes mariées» також є кілька прикладів такої іронії, з більш вираженим прагматичним компонентом, яка полягає у вживанні персонажем граматичних конструкцій третьої особи при описуванні себе самого, як, наприклад, у наступному висловлюванні Луїзи: «*Seulement personne n'avait songé qu'une pensionnaire des Carmélites a faim de bonne heure, et Rose a eu mille peines à me faire déjeuner*» (Balzac, MDJM, 47). Перша частина висловлювання (*seulement personne n'avait songé qu'une pensionnaire des Carmélites a faim de bonne heure*) є ніби відлунням чужої думки, а іронічне ставлення викликане ефектом, спричиненим появою цієї думки, яке стосується Луїзи, у висловленні, яке належить самій Луїзі.

Відносини між автонімним уживанням та іронією не є симетричним: будь-яке автонімне вживання не є іронічним, але будь-яка іронія може бути описаною як автонімія, починаючи з моменту, коли контекстуальні чинники засвідчують зміну змісту висловлювання. Поняття автонімного вживання виявляється доволі нечітким. Воно означає будь-яке відлуння, повторення певного вислову чи погляду, реального чи вигаданого.

Дана концепція дозволяє краще зрозуміти феномен іронії, не вдаючись до відносин між прямим та фігуральним значеннями. Оскільки ця теорія більше цікавиться процесом висловлювання, ніж його змістом, виникають нові інтерпретативні рамки, які є краще адаптованими до аналізу тексту, художнього тексту зокрема, та здатними передати двозначність висловлювання.

У будь-якому разі недостатньо визначати механізм іронії лише як автонімного вживання, потрібно також аналізувати показники висловлювання, аргументні процеси, які дискредитують представлену думку. Проте інколи ці дві теорії (іронія як троп та іронії як автонімне вживання) можуть бути несумісними, особливо коли йдеться про глузливу похвалу.

Інша концепція, яка продовжує та уточнює теорію Д. Спербера та Д. Вілсона, належить О. Дюкро і стосується теорії прозової поліфонії. З його точки зору основною складністю концепції іронії як автонімного вживання є двозначність самого поняття, яке може зарахувати іронію до внутрішнього мовлення. О. Дюкро переконливо пояснює феномен іронії з позиції теорії поліфонії, розрізняючи мовця (відповідального за акт мовлення) та адресанта (автора висловленої думки) [2, с. 211]. Таке розрізнення надає змогу усвідомити парадоксальний аспект іронії: з одного боку, абсурдність ситуації висловлена безпосередньо (а не за допомогою внутрішнього мовлення) в іронічному висловлюванні, а з іншого, – вона не належить мовцю, через те, що він відповідальний тільки за слова, а ідеї, передані цими словами, належать іншій особі – адресанту.

Що стосується художнього, а саме вигаданого тексту, то іронічне ставлення до того чи іншого персонажа визначається частіше не на рівні сюжету, а на рівні оповіді. Мішенню стає те, що говорять персонажі і що описує оповідач, будучи направленим на адресата. Водночас інтерпретація не відноситься лише до ізольованого прикладу, а до текстового цілого.

Комплексність художніх текстів залежить також від імпліцитної або експліцитної присутності відносин з іншими текстами. Йдеться про відносини інтертекстуальності (цитати, натяки) та гіпертекстуальності (пародії), які взаємодіють із поліфонічним аспектом іронії.

Так, наприклад, іронія, яка базується на інтертекстуальних зв'язках, має місце у романі Ш. де Лакло « Les Liaisons dangereuses ». Віконт де Вальмон часто користується цитатами з різних творів, описуючи свої любовні пригоди, створюючи тим самим комічний та інколи саркастичний ефект. У своєму листі до мадам де Мертей Вальмон розповідає, як він проводить ночі з Сесіль, а вдень удає хворого: «*Quant au changement de ma figure, fiez-vous à votre pupille. L'amour y pourvoira*» (Laclos, LD, 309). Під *votre pupille* розуміється Сесіль, а *l'amour y pourvoira* є цитатою з роману Ж.-Ф. Реньара « Les Folies amoureuses », де описується високе почуття кохання. Вальмон же використовує цитату, маючи на увазі плотське кохання. Механізм іронії у даному разі пояснюється з погляду теорії поліфонії: Вальмон виступає у ролі мовця, представляючи висловлювання іншої особи згідно власного прагматичного наміру. Зміна контексту викликає іронічне ставлення до уривку.

У романі О. де Бальзака « Mémoires de deux jeunes mariées » теж присутня іронія, яка базується на інтертекстуальних зв'язках. У наступному уривку немає прямої цитації з твору, проте є натяк на твір Ж.-Ж. Руссо «La Nouvelle Héloïse»: «*la Julie de Jean-Jacques, que je croyais un professeur, n'est qu'un étudiant auprès de toi*» (Balzac, MDJM, 116). З точки зору іронії як тропу в даному разі іронічне ставлення створюється вживанням антитези *professeur* / *étudiant*. Проте завдяки застосуванню теорії поліфонії знову проявляється різниця між мовцем (персонаж Луїзи де Шолье) та адресантом змісту висловлювання (Ж.-Ж. Руссо).

У романі Ш. де Лакло ми спостерігаємо яскравий приклад дискурсивної іронії, яка пов'язана з процесом прочитання листа кількома адресатами. Йдеться про лист Вальмона до мадам де Турвель, ключ до розуміння якого подається у попередньому листі до мадам де Мертей, яку Вальмон просить переслати цього листа адресатці. Справа у тому, що цей лист є пристрасним освідченням у коханні до мадам де Турвель, яке написане Вальмоном у обіймах іншої дівчини з майже повним звітом про його дії: «*Jamais je n'ai eu tant de plaisir qu'en vous écrivant […] la table même sur laquelle je vous écrit, consacrée pour la première fois à cet usage devient pour moi l'autel sacré de l'amour*» (Laclos, LD, 132). Умови написання листа, подані у попередньому листі, адресованому мадам де Мертей, є визначальними показниками іронії, які належать до позамовного контексту. Без них лист Вальмона є лише любовним посланням до мадам де Турвель, яка ні про що не здогадується. Отже, завдяки уточненням лист викликає іронію, яка адресована мадам де Мертей і нівелює пристрасний аспект послання, що є, тим самим, прикладом поліфонічної концепції іронії. Слід додати, що лист Вальмона є стилі-

зованим любовним посланням, тобто висміюванням любовного послання, що доводить присутність у романі ще й інтертекстуальних зв'язків.

Подібний випадок виникнення іронії з точки зору теорії поліфонії ми спостерігаємо в романі А. де Монтерлана «Les jeunes filles». Головний герой Косталь також відсилає свого листа до Андре Акебо через третю особу, Рашель Гігі, про яку він згадує у тому ж листі: «*Mlle Guigui est une vieille Juive de soixante-dix ans, chez qui j'ai pris pension pour quelques jours. Mal élevé comme je suis, je vais sans doute finir par tomber dans ses bras*» (Montherlant, JF, 30). Проте, знову ж таки з попереднього листа ми дізнаємося, що мадемуазель Гігі є сімнадцятирічною коханкою Косталя. Ця інформація відноситься до позамовного контексту та є визначальним показником іронії, який викликає іронічне ставлення особливо до висловлювань *une vieille Juive de soixante-dix ans, chez qui j'ai pris pension pour quelques jours* та *je vais sans doute finir par tomber dans ses bras*. Як і в попередньому прикладі, ролі мовця та адресанта поєднує в собі один персонаж, Косталь, а механізм іронії базується на зміні аргументації, тобто на позамовному компоненті.

Ш. де Лакло широко користується цим засобом створення іронічного відношення до тексту деяких листів, який пов'язаний з аргументативними процесами, переповідаючи одні й ті самі події голосами різних персонажів. Особливо яскраво це представлено в уривку, де розповідається, як Вальмон врятував від ув'язнення бідну сільську родину, виплативши всі їхні борги. Однак, спочатку з його листа до мадам де Мертей ми дізнаємося про спланований характер цієї події, її майже театральну постановку з єдиною метою вразити мадам де Турвель, а у наступному листі, вже від мадам де Турвель до мадам де Воланж, подія визначається як «*cette vertueuse action*, *la plus belle vertu des plus belles âmes*» (Laclos, LD, 74). Позамовний контекст, який базується на протиставленні змісту висловлення та того, що відомо про описуваний об'єкт, надає прагматичну настанову на іронічне сприйняття уривку. Лакло доволі часто користується цим засобом створення іронії, розміщуючи поряд листи різних персонажів, які розповідають однакові події. Найчастіше це відбувається з листами наївної Сесіль, цнотливої мадам де Турвель та розпусної мадам де Мертей. Таким чином, протягом усього твору спостерігається не лише протиставлення уявлень, а й стилів мовлення персонажів, що підсилює іронічне ставлення до тексту.

Прийом протиставлення персонажів з метою створення іронічного ефекту використовує також О. де Бальзак у романі « Mémoires de deux jeunes mariées ». Йдеться про чоловіків двох головних героїнь твору, які повністю протилежні один одному. Феліп Енарез своїми вчинками та мовленням нагадує героя лицарського роману Середньовіччя, про якого Луїза пише своїй подрузі Рене: «*Ma chère, avoue que les grands seigneurs savent aimer*» (Balzac, MDJM, 123). Луї де л'Есторад є повною протилежністю Феліпу. Це пасивна, флегматична, приземлена людина, пригнічена тяжкою долею. Ось як характеризує його дружина Рене: «*Ma chère, voilà comment je le forme. Ce style est de fraîche date, dans un an ce sera mieux. Louis en est aux premiers transports* […]. *J'épouse un vieux jeune homme*» (там само, 113). Іронія знову ж таки базується на контексті та підсилюється тим фактом, що обидва висловлювання з'являються після прочитання листів відповідних персонажів. В останньому прикладі до того ж присутня іронія як семантична інверсія, викликана використанням оксиморону «*un vieux jeune homme*». Отже, сюжетне та текстове протиставлення спричиняє іронічне відношення до прочитаного, що є одним із визначальних прийомів передачі основної ідеї твору – полеміки про шлюб.

Що стосується контрасту стилів мовлення для створення іронічних стосунків у творі, ними плідно користується Лакло у своєму романі. Головні персонажі твору, Вальмона та мадам де Мертей, мають здатність пристосовувати своє мовлення до різних стилів відповідно до адресата. Крім того, у листах один до одного вони широко користуються лексикою, яка належить до різних функціональних стилів, для створення іронічного ефекту, так само, як і цитати. У наступному уривку Вальмон пише про свої стосунки з мадам де Турвель, залучаючи військову термінологію:

J'ai forcé à combattre l'ennemi qui ne voulait que temporiser; je me suis donné, par de savantes manœuvres, le choix du terrain et celui des dispositions; j'ai su inspirer la sécurité à l'ennemi, pour le joindre plus facilement dans sa retraite (Laclos, LD, 350).

Поза контекстом уривок схожий на військовий звіт про проведення операції з уживанням відповідної термінології. Саме попереднє знання про об'єкт та суб'єкт висловлювання визначають іронічне сприйняття самого висловлювання. А механізм іронії базується на стилізації мовлення, що є проявом інтертекстуальних зв'язків у творі.

Висновки: феномен іронії належить до дискурсивної площини та історично розглядається як стилістичний троп. Однак, іронія не передається виключно словами, вона може бути спричинена як мовним, так і позамовним контекстом, аргументативними процесами та естетичними концепціями мовців. Теорія поліфонії О. Дюкро уможливлює розгляд іронії ширше, ніж просто як семантичної інверсії. Це продемонстровано на прикладі французького епістолярного роману, де, окрім окремих іронічних висловлювань персонажів, іронія спостерігається в оповіді, у композиції твору. Найбільше такі зв'язки представлені у романі Ш. де Лакло «Les Liaisons dangereuses», де використання іронії ставить під сумнів індивідуальні слова персонажів, ускладнюючи тим самим процес їхньої характеристики та визначення суб'єкту висловлювання, що впливає на розуміння й інтерпретацію тексту. У пізніших за часом прикладах французького епістолярного роману, а саме у романах О. де Бальзака «Mémoires de deux jeunes mariées» та А. де Монтерлана «Les jeunes filles», використання іронії залишається здебільшого на рівні стилістичного тропу.

Література:

1. Кагановская Е. М. Ирония как средство создания речевой установки в художественном тексте: Дис.... канд. филол. наук: 10.02.05 / Кагановская Елена Марковна – К., 1992. – 184 с.

2. Ducrot O. Le Dire et le dit / O. Ducrot. – P. : Edition de Minuit, 1984. – P. 210–213.
3. Dumarsais C. Traité des tropes ou des différents sens / C. Dumarsais. – P. : Flammarion, 1988. – 156 p.
4. Kerbrat-Orecchioni C. L'ironie comme trope / C. Kerbrat-Orecchioni // Poétiques. – 1980. – N°41. – P. 108–127.
5. Lyons J. Eléments de sémantique / J. Lyons. – P. : Larousse, 1978. – 254 p.
6. Sperber D. Les ironies comme mentions / D. Sperber, D. Wilson // Poétique. – 1978. – N°36. – P. 399–412.

Довідники:
7. Словарь лингвистических терминов / Сост. Н. Д. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:
Balzac, MDJM: Balzac H. de. Mémoires de deux jeunes mariées / H. de Balzac. – P. : Gallimard, 1981. – 345 p.
Laclos, LD: Laclos Ch. de. Les Liaisons dangereuses / Ch. de Laclos. – P. : Pocket, 1998. – 495 p.
Montherlant, JF: Montherlant H. de. Les jeunes filles / H. de Montherlant. – P. : Gallimard, 2000. – 221 p.

УДК 82.09

О. А. Росстальна,
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів

СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СЮЖЕТУ ГОМЕРІВСЬКОГО ЕПОСУ В SHORT STORY Т. ГАРДІ «THE LADY PENELOPE»

У статті розглядаються особливості інтерпретації сюжету гомерівської «Одіссеї» у short story Т. Гарді. Аналіз твору здійснено у контексті творчого доробку письменника.
Ключові слова: *short story, жіночі образи, образи-символи, гомерівський епос.*

В статье рассматриваются особенности интерпретации сюжета гомеровской «Одиссеи» в short story Т. Гарди. Анализ произведения проведен в контексте творчества писателя.
Ключевые слова: *short story, женские образы, образы-символы, гомеровский эпос.*

The article runs about the peculiarities of interpretation of Homer's «Odysseus» in short story of T. Hardy. The analysis of the short story is issued in the context of Hardy's writings.
Key words: *short story, famine characters, symbols, Homer's epics.*

Збірка short stories Т. Гарді «A Group of Noble Dames» (1891) складається з десяти творів, об'єднаних спільністю тем і проблем. Визначною рисою цих short stories є створення яскравих та неповторних жіночих образів. Незважаючи на популярність творів Т. Гарді серед читачів, вивчення творчого доробку письменника в сучасному літературознавстві здійснюється нерівномірно. У фокусі уваги дослідників найчастіше опиняються романи та поезії митця, а мала проза розглядається лише як додаток до великих епічних творів. Проте розуміння системи поглядів письменника та особливостей створеного ним художнього світу не можливе без залучення малої прози до предмету дослідження.

Першими спробами системного вивчення short stories Т. Гарді є монографічні роботи К. Бреді (K. Brady The Short Stories of Thomas Hardy) та С. Гілмартін та Р. Менгхема (S. Gilmartin, R. Mengham Thomas Hardy's Shorter Fiction). Окремі аспекти вивчення творів малого ґатунку представлені в роботах М. В. Урнова, Л. А. Смикалової, І. Канторовича, А. О. Бурцева, А. Невструєвої, Ю. Селезневої. Проте, враховуючи різносистемність репрезентованих робіт, подальші дослідження малої прози Т. Гарді є актуальними.

Більшість творів, включених у збірку «A Group of Noble Dames», були створені Т. Гарді для публікації у періодиці взимку 1899 – 1890 рр. Від початку збірка включала шість short stories, проте згодом кількість творів була збільшена до десяти. Short story «The Lady Penelope» був одним з чотирьох пізніше доданих до збірки творів. Вперше він був виданий у січневому номері журналу Longman's Magazine у 1990 р. [1, с. 182].

Short story «The Lady Penelope» можна назвати своєрідною інтерпретацією сюжету гомерівського епосу «Одіссея» про боротьбу залицяльників за прихильність дружини Одіссея. Молода та вродлива героїня твору леді Пенелопа (відмітимо символічність її імені) стає об'єктом пристрасті для трьох чоловіків різного віку та вдачі. Згідно характеристики, яку дає героїні розповідач, «Her beauty was so perfect, and her manner so entrancing, that suitors seemed to spring out of the ground» [2, с. 120]. Подібно до залицяльників дружини Одіссея, які ворогували між собою, тріо джентльменів розпочало справжню «війну» за руку та серце леді Пенелопи. Побоюючись фізичної розправи чоловіків одного з одним леді вирішує розсудити їх за допомогою жарту. Жінка дає обіцянку: «Have patience, have patience, you foolish men! Only bide your time quietly, and, in faith, I will marry you all in turn!» [2, с. 121]. Проте фраза, що мала просто застерегти ревнивців від дуелі, спричинила драматичний поворот життя самої героїні. Не підозрюючи про фатальність наслідків свого вчинку, леді Пенелопа розповідає про жарт своїм друзям. Саме вони згодом будуть щоразу нагадувати жінці її слова, наголошуючи, що вони мають доленосне значення. Ніби виконуючи власне пророцтво, леді Пенелопа виходить заміж за всіх трьох претендентів по-черзі.

Одружившись із старшим з чоловіків, сером Джорджем Дренгхардом, леді Пенелопа стає вдовою вже за кілька місяців. Її чоловік помирає «of his convivialities (as if, indeed, to bear out his name)» [2, с. 123] від надмірного споживання спиртного, ніби виправдовуючи тлумачення родинного прізвища «Strenuus Miles, vel Potator» (любитель випити), тим самим відкриваючи наступному претенденту дорогу до жінки.

Не маючи особливої прихильності до другого джентльмена, сера Джона Гейла, жінка бере з ним шлюб радше з розчарування та злості, що сер Вільям Гарві, третій чоловік, якого вона була б насправді рада бачити своїм супутником життя, не робить спроб знову завоювати її. Проте таке ставлення Вільяма Гарві – не прояв його почуттів, а результат непорозуміння. Так саме, як герой short story «Fellow-Townsmen» Чарльз Барнет, що отримує звістку про смерть дружини разом із запрошенням на весілля коханої жінки, Вільям Гарві, який жив за кордоном, одночасно дізнався про те, що леді Пенелопа вільна від першого шлюбу та виходить заміж вдруге. Союз Джона Гейла та леді Пенелопи не був щасливим для обох. Чоловік швидко зрозумів нещирість почуттів дружини і постійно дорікав їх за це. Образи та звинувачення ніби підтверджують етимологічне значення прізвища героя, яке співпадає з англійським іменником «gale» – «вибух емоційного стану». Через постійні дорікання чоловіка Леді Пенелопа втрачає жвавість, стає «well-nigh broke her spirit» [2, с. 124]. Тому смерть сера Гейла приносить жінці полегшення, а повернення прихильності Вільяма Гарві повертає радість життя. Виходячи заміж за Гарві, «the man who had loved her the most tenderly of them all» [2, с. 118], героїня, здається, знаходить своє щастя. Її та чоловіка поєднує кохання, він не має поганих схильностей.

Проте доля цього шлюбу теж трагічна. Повіривши пліткам, що леді Пенелопа отруїла другого чоловіка, Гарві від'їжджає за кордон під приводом невідкладної справи, не поговоривши з дружиною. Він навіть не

© О. А. Росстальна, 2014

здійснює спробу прояснити ситуацію, безпідставно звинувачує жінку, не виголошуючи своїх підозр вголос. Вільям Гарві не дає леді Пенелопі довгоочікуваних спокою та турботи, ніби заперечуючи значення власного імені, яке перекладається з давньогерманського як «захисник».

Необачність героїні у поєднанні з плітками та без дієвістю чоловіка перетворюють «brave and buxom damsel» на особу, «dwindled thin in the face». Формально леді Пенелопа, як і Рода Брук, героїня short story «The Withered Arm» стає жертвою пліток, які «rustled in the air like night-birds of evil omen».

Проте суспільна думка у творі представлена двома спільнотами: колективним образом друзів пані Пенелопи та селян. При чому і перші, і другі провокують трагічний фінал життя героїні. Але частина провини лягає й на саму жінку. Леді Пенелопа певним чином спекулює подіями свого життя, виносить їх на загальний огляд. Так, вона переказує друзям свою жартівливу обіцянку стати по-черзі дружиною трьох чоловіків, розповідає про свою прихильність до Вільяма Гарві та натякає, що не заперечує проти поновлення його візитів після смерті чоловіка, згодом жаліється на свої нещастя у другому шлюбі. Виносячи подробиці приватного життя на загальний розгляд, вона стимулює появу пліток. Важливо відмітити, що друзі пані Пенелопи зображуються не як індивідуалізовані образи, а певна група людей, яких розповідач визначає за допомогою нейтрального іменника «friends». Іншу групу репрезентують селяни, з розмови яких народжуються плітки про неприродну смерть другого чоловіка героїні, які і чує Гарві. Обидві групи відіграють у творі ролі, подібні до тих, що виконував хор у ранніх давньогрецьких трагедіях. З одного боку, учасники хору коментують те, що відбувається, а, з іншого, беруть участь у вирішенні конфлікту твору.

Трагічний фінал – смерть леді Пенелопи невдовзі після народження мертвої дитини (елемент сюжету, що споріднює цей short story та твір «Barbara of the House of Grebe») – символізує безплідність її шлюбу з Гарві. Спроба повернутися в минуле (розповідач зазначає, що з самісінького початку саме Гарві подобався леді Пенелопі найбільше) закінчується фіаско для обох героїв. Прихильність пані до Гарві проявляється занадто пізно, а щирість його почуттів зіпсована довгим очікуванням. Він не достатньо довіряє дружині й легко вірить пліткам.

Леді Пенелопа сама обирає своє життя, будуючи його як суцільне страждання-чекання. Кілька місяців шлюбу з першим чоловіком змінюються очікуванням Вільяма Гарві. Згодом, відчуваючи себе нещасною з сером Гейлом, героїня знов чекає на Гарві. Зі смертю другого чоловіка жінка очікує на кінець вдівства, а потім – на повернення Гарві з-за кордону. Інтерпретація образу героїні гомерівської епосу в такий спосіб набуває жорстоко-іронічого забарвлення. В цьому контексті особливого значення набуває число «три». Героїня вбачає у третьому шлюбі своєрідне спасіння (сакралізація числа «три»), проте не знаходить його. Жінка залишається самотньою, що акцентується передусім у назві твору. На відміну від заголовків інших short stories збірки, автор фіксує лише ім'я героїні, не згадуючи ані прізвища, ані титулу. Окрім того розповідач завжди називає її лише на ім'я, не пов'язуючи його з іменем жодного з чоловіків.

Т. Гарді максимально зберіг події реального життя та імена історичних прототипів героїв з джерела твору – хроніки Дж. Хатчінза. Історія Пенелопи Дарсі (Penelope Darcy), яка жила на початку XVII ст., оповідає, як жінка по-черзі стала дружиною Джорджа Тренчарда (George Hutchins), Джона Гейга (John Gage) та Вільяма Гарві (William Harvey). Згідно хроніці, щоб запобігнути жорстокості трьох залицяльників відносно одне одного, Пенелопа Дарсі жартома пообіцяла взяти шлюб з усіма трьома по-черзі [1, с. 87]. К. Бреді пояснює таку точність та збереження імен часом подій. Відмежованість часу створення short story та часу дії майже двома століттями фактично унеможливлювала збіг з реальними людьми, що могли жити на момент написання твору. Проте зміна та акцентуація суттєвих сюжетних деталей – трагічної смерті леді Пенелопи та народження мертвої дитини (Пенелопа Дарсі народила сина у другому шлюбі та померла у літньому віці) надає історії життя героїні іншого потрактування.

К. Бреді зазначає, що твір «The Lady Penelope» реалізується у вигляді події, які повторюються [1, с. 80]. Ми згодні з цим твердженням та вважаємо, що мова йде не тільки про повторення трьох шлюбів, а й помилок. Кожен з героїв робить помилку передусім у виборі супутника життя. Для героїв-чоловіків прихильність надзвичайно вродливої леді Пенелопи – щось на кшталт «трофею», еквівалент військової перемоги. Розповідач не пояснює, чим пояснюється вибір героїні, проте, припускаємо, що, обираючи першого чоловіка, вона бачить в ньому запоруку матеріально забезпеченого майбутнього, оскільки сама жінка не дуже заможна. Проте такі прагматичні міркування обох сторін приносять розчарування і чоловікам, і жінці. Стосунки, які будуються на відсутності довіри, приречені на нещасливий фінал. Таємниця шлюбу перестає бути прихованою від очей сторонніх спостерігачів, втрачає приватний характер, а відповідальність за свої слова та вчинки стає обтяжливим тягарем. Інтерпретація сюжету гомерівського епосу в поєднанні з зображенням складності людських стосунків підсилює драматичний характер зображення.

Література:

1. Brady K. The Short Stories of Thomas Hardy / K. Brady. – New-York : St. Martin's Press, 1982. – xii, 235 p.

2. Hardy T. A Group of Noble Dames : [short stories] / T. Hardy. – L. : Macmillan and Co., Ltd, 1907. – 270 p. – (Першотвір).

УДК 811.133.1'42

О. О. Тучкова,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

МЕТАФОРА ЯК ОБРАЗОТВІРНИЙ ЕЛЕМЕНТ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ЖІНОЧОМУ АВТОБІОГРАФІЧНОМУ РОМАНІ

У статті досліджуються особливості уживання метафори у створенні образу автора-жінки. На основі семантичного аналізу виокремлюється перцептивна метафора як гендерна риса жіночого письма. Такий вид метафор поглиблює концептуальність і переходить на рівень фізичних відчуттів.
Ключові слова: *метафора, образ автора-жінки, перцептивна метафора, гендерні риси.*

В статье изучаются особенности употребления метафоры в создании образа автора-женщины. На основе семантического анализа выделяется перцептивная метафора как гендерная черта женского письма. Такой вид метафор углубляет концептуальность и переходит на уровень физических чувств.
Ключевые слова: *метафора, образ автора-женщины, перцептивная метафора, гендерные черты.*

The article deals with the metaphors particularities using in creation of author-woman image. Due to semantic analyses it is defined perceptive metaphor as gender mark of women writing. Such type of metaphor passes to the physical level of feelings.
Key words: *metaphor, author woman image, perceptive metaphor, gender mark.*

Метафора вже давно вийшла за межі тропу, ще за часів Аристотеля, який вперше представив теорію про метафору і виокремив її як спосіб переосмислення значення слова через подібність і схожість [1, с. 217]. У класичній риториці метафора розглядалась як відхилення від норми. Потім це поняття перейшло з риторики до лінгвістики, де з'явилась порівняльна теорія метафори. Огляд наукової літератури з теорії метафори свідчить лише про складність і багатоаспектність предмету вивчення. У XX столітті метафора виходить за рамки розуміння мови, вона слугує способом розуміння світу, виявляється у мисленні і в діях, що виокремлюється у новий напрямок – дослідження когнітивної метафори. Мовна метафора має певну лексичну самостійність, в той час як художня метафорична номінація не володіє такою рисою, вона завжди пов'язана з контекстом [2, с. 122; 7, с. 66]. Контекст автобіографічного роману визначив свої особливості уживання метафори і її вплив у створенні образу автора. У такий спосіб, долучаємося до розуміння метафори не тільки як окремого тропа у контексті твору, а і як певного конструктивного текстового елементу. Він охоплює увесь твір, він створює певну внутрішню організацію, зовнішню завершеність, формує художнє ціле твору [4, с. 21]. Образ автора і образ персонажа як складники внутрішньої організації автобіографічного роману виписуються через метафору. Відтак метафора вже охоплює наступну сходинку і постає не тільки текстовим елементом, а елементом, який утворює певний образ. Метафорична організація образу змушує працювати асоціативне мислення читача і переводити абстрактне у конкретне чи, навпаки, орієнтує з конкретного на абстрактне. Здатність метафори віднаходити ознаку, на основі якої відбувається порівняння одного предмету з іншим, лягло в основу багатьох інших стилістичних фігур і тропів. Це уможливлює вбачати в особливостях метафори образотвірні елементи у створенні образу автора-жінки і образів персонажів. Звернемося для дослідження цих особливостей саме до автобіографічних романів романів С.-Г. Колетт, як письменниці початку XX століття, стиль якої вирізняється саме великою кількістю метафор.

Метафоричний опис наявний на рівні текстового елементу в описі явищ природи у всіх їх різноманітності. А тому до спогадів про події додається значуща частина метафоричних описів природи. Приїхавши до дому, автор-жінка пригадує своє юнацьке життя у селі: *[...] promesse de pluie réparatrice suspendue sur ma vie encore orageuse* (Colette, NJ, 637). Дощу надається сакральна риса – риса омовіння, відновлення, що підтверджує прикметник *réparatrice* adj. − qui répare les forces [9, c. 1103]. Прикметник *orageux* adj. – tumultueux [9, c. 875] набувши значення «шумний», «буремний», характеризує бурхливе життя автора, хоча все одно обраний нею недарма, адже асоціюється безпосередньо з природнім явищем грози. Обіцянка (*promesse*) такого очищення манить її до дому. Об'єкти природи виходять за межі своїх первинних значень: *Le ciel confonde notre amie, elle s'arrange toujours pour attraper des affections si sérieuses* (Colette, NJ, 582). Іменнику *ciel* n. m. – espace visible en haut, et qui est limité par l'horizon [9, c. 216] надається сакральне значення: « le ciel est un manifestation directe de la transcedance, de la puissance, de la pérennité, de la sacralité: ce que nul vivant de la terre ne peut atteindre» [8, c. 248]. Небо набуває рис злого Фатуму, який плутає дівчину (*Le ciel confonde notre amie*), але вона дає собі раду, чим йому протистоїть (*elle s'arrange toujours*), аби упіймати свою любов (*pour attraper des affections si sérieuses*). Прислівник *toujours* adv. наголошує на наполегливості дівчини, яка, не дивлячись ні на що впорядковувала себе, а прикметник *sérieuses* підкреслює її серйозне ставлення до любовних відносин. Наявними є метафоричні висловлювання, які повторюються декілька разів протягом роману. Так, вислів *sa cruauté céleste* зустрічається у реченні *[...] sa cruauté céleste qui ne cannaissaient pas le courroux* (Colette, NJ, 590), також *[...] ce que lui dictait sa cruauté céleste* (Colette, NJ, 591). Метафора наголошує на жорстокому характері матері, адже *cruauté* n. f. − tendance à faire souffrir [9, c. 305], яка багато вимагала від коханих, у жорсткому вихованні тримала дітей. Але останні прирівнювали її вимоги до бажання небес, що вербалізується у прикметнику *céleste* adj. – relatif au ciel; qui appartient au ciel [9, c. 187]. Повторюваність такого метафоричного висловлювання закріплює у читача вже складений до цього моменту образ матері вимогливої, іноді навіть жорстокої, а також наголошує на великій шані дітей до своєї матері.

Так, в романі присутні метафори, які легко виокремити з речення, які найчастіше складаються зі словосполучення, рідше з простого речення. Таким прикладом може слугувати метафора в описі образу матері Колетт:

© О. О. Тучкова, 2014

[…] ni la force de verdoyer sans aide sous le feu constant du ciel (Colette, NJ, 581). Автор-жінка віднаходить таку рису сонця, як тепло і світло, у вогні, додаючи прикметник *constant* adj. – qui persiste dans l'état où il se trouve; syn. permanant, persistant [9, с. 262], та обставину місця *du ciel*, аби метафоричний перехід був точніший задля уникнення плутанини. Ця метафора має характер перифрази, адже, виокремлена з речення, вона може самостійно існувати, наприклад, у вигляді загадки (Qui suis-je le feu constant du ciel ? Avez vous deviné ?). Автор достатньо часто використовує поняття вогонь (*le feu*) у метафоричному описі: *Il pleut de feu sur mon poulailler* (Colette, NJ, 611). Дієслово *pleuvoir* v. intr. використане у значенні arriver en abondance [9, с. 964], аби передати інтенсивний ступінь пожежі, яка охопила курник. Спостерігаємо виділення певних якостей вогню: *[...] j'allais dans la cuisine allumer le feu sans attendre Divine [...]* (Colette, NJ, 636). У наведеному прикладі *feu* n. m. − combustion dégageant des flammes, chaleur et lumière [9, с. 534] реалізує таку якість, як світло. Через заперечення (*sans attendre Divine*) автор-жінка саме привертає увагу читача до його божественного походження: *le feu* est le symbole divin [8, с. 434]. Подібні метафори характеризують образ автора-жінки опосередковано, виявляючи її світосприйняття, її погляд на оточуюче середовище.

Метафори настільки пронизують романи, що видається ніби автор-жінка мислить світ метафорами, точніше − при осмисленні події минулого. Адже давно відбувшись, події зазнали аналізу, а, отже, сприйняття їх авторкою змінилось, емоції вгамувались, ставлення модифікувалось. А тому саме метафора здатна передати змінений з часом погляд на минулі події. Тож автор-жінка відчуває себе вільною, а тому може їх з чимось порівнювати, передавати через різноманітні поняття, іноді навіть протилежні: *Un chateau éphémère, fondu dans l'éloignement, rend sa place à la maisonette* (Colette, NJ, 581). Свою мрію автор-жінка метафорично зображує у вигляді *un chateau éphémère*, де головне семантичне навантаження несе прикметник *éphémère* adj. – qui est de courte durée, cesse vite [9, с. 464], додаючи значення швидкоплинності мрії. Те, що вона навіть не наблизилась до своєї реалізації свідчить *fondu dans l'éloignement*. Participe Passé дієслова *fondre* v. intr. – diminuer, disparaître rapidement [9, с. 550] підсилює прикметник *éphémère*, аби наголосити на неосяжності мрії. Бажання мати великий палац не здійснилось, читач розуміє це з перифрази *rend sa place à la maisonette* n. f. – petite maison [9, с. 763], воно утілилася у маленькій домівці. Через метафору автор окреслила події свого минулого, а саме, бажання мати великий дім набуло менших розмірів (*la maisonette*). У такий спосіб, метафора виявляє читачеві нездійснену мрію автора-жінки, що додає романтичних рис до створеного образу.

Світ пізнається мислячим суб'єктом сенсорно і ментально. Кожний рух людського помислу включає в себе асоціативні зв'язки. Жінка, на відміну від чоловіка, дуже сенситивна, її чуттєва система розпізнає набагато більше нюансів і деталей [3, с. 48]. Це виявляється на письмі, коли опис природи, людські стосунки чи абстрактні поняття окреслюються автором-жінкою через поняття фізичних відчуттів, таких як слух, нюх, зір. Наведемо приклад: *Les malades d'amours, les trahis, les jaloux doivent sentir la même odeur* (Colette, NJ, 586). Автор-жінка виокремила спільну рису тих, хто страждає від любові (*les malades d'amours*), хто зраджений (*les trahis*), хто ревнивий (*les jaloux*). Їх об'єднує біль такої сили, який змушує (*doivent sentir*) перцептивну систему відчувати однаковий запах (*la même odeur*). Метафора виявляє проникливість, ніжність, уважність автора до всіх тих, хто відчував це почуття, що надає її образу емфатичної риси. Вдало обрано три групи об'єктів уваги: *les malades d'amours, les trahis, les jaloux*. Читач обов'язково віднесе себе до однієї з них: той хто не був зраджений, міг страждати від любові, той, хто не страждав і не був зраджений, все ж таки відчував почуття ревності в більшому чи меншому ступені. Їх біль автор-жінка не описує високими, абстрактними словами, вона надає йому фізичної відчутності. У такий спосіб залучається кожний читач до пригадування своїх любовних історій. Автор-жінка пробуджує у читача певні спогади, відчуття, а він, у свою чергу, віднаходить в її романі розуміння, підтримку. Таким шляхом, автор-жінка вибудовує свій позитивний, всерозуміючий образ.

Вміння автора-жінки активізувати увагу читача, а точніше його сприйняття автобіографічного роману, через органи перцепції виявляється у такому прикладі: *Ecoute l'hydravion en ton de **fa**, le doux vent haux placé entre l'est et le nord, respire le pin et la menthe du petit marais salé, dont l'odeur gratte au grillage comme la chatte!* (Colette, NJ, 625). Безпосереднє звертання автора до читача як до свого товариша, близько знайомої людини, уживаючи другу особу однини, змушує його нашорошити вуха − *Ecoute l'hydravion en ton de **fa***. Звук гідролітака *hydravion* n. m. – avion spécialement construit pour décoller sur l'eau et y amerrir [9, с. 641] не подається абстрактно, а конкретизується у музичній ноті фа (*en ton de **fa***). Для точнішого фізичного сприйняття вітру додається характеристика у вигляді епітета *doux* adj. – qui procure une jouissance calme et délicate [9, с. 398] та обставини його місцезнаходження *haux placé entre l'est et le nord*, що надає образу вітру м'якості. Епітет обраний автором-жінкою невипадковий, адже загострює тактильні відчуття, що змушує уявити м'якість вітру саме на дотик. Знову звертаючись до відчуття нюху *respire*, автор-жінка уточнює запахи: *le pin et la menthe du petit marais salé*. Запах сосни (*le pin*), м'яти з солоного болота (*la menthe du petit marais salé*) до того ж відкриває візуальну картину місцевості: ліс із соснами, болота. Запах у такій місцевості, складений із багатьох ароматів, окреслюється письменницею у метафорі *dont l'odeur gratte au grillage comme la chatte!* Влучність метафори виявляється у її простоті і життєвості, уживаючи для цього lieu commun – буденну ситуацію із життя кішки. Поняття *l'odeur* передається через візуальну картину, як кішка шкрябає огорожу (*l'odeur gratte au grillage comme la chatte*), що активізує у читача звук дряпання. Різкість такого звуку прирівнюється до різкості всієї сукупності ароматів тієї місцевості. Звертаючись до органів перцепції, автор-жінка змушує читача відчувати роман наживо. У цьому фрагменті були задіяні органи слуху (*ecoute, en ton de **fa***), нюху (*respire*), дотику (*le doux vent*), зору (*le pin*, *petit marais salé, gratte au grillage comme la chatte*). Зауважимо, що тільки такі органи, як очі, вуха і ніс, можуть отримувати інформацію дистанційно, а інші (язик, шкіра) – при безпосередньому контакті [5, с. 32]. Завдяки метафорі автор-жінка змусила читача відчути ще і дотик, активізуючи тактильні відчуття. У такий спосіб, уживання перцептивної метафори постає відображенням гендерної риси письма і додає до образу автора-жінки особливу специфічну чуттєвість.

Змішуючи відчуття від різних органів, автор звертається до явища синестезії: *L'air avait son goût usagé d'après-midi [...]* (Colette, NJ, 598). Метафора вирізняється особливою манерою представлення, адже *air* n. m. – fluide gazeux constituant l'atmosphère, que respirent les êtres vivants, constitué essentillement d'oxygène et d'azote [9, c. 30] скоріш відноситься до органів нюху, ніж до органу смаку. Але автор-жінка обрала іншу тактику. Перифраз *goût usagé* можна замінити одним словом несвіже (повітря). Тож несвіжість ефектніше відчуватиметься на смак *goût* n. m. – sens grâce auquel l'homme et les animaux perçoivent les saveurs des aliments [9, c. 596]. Обставина часу *d'après-midi* викликає асоціацію не свіжого, ранішнього, а задушливого післяобіднього повітря. У такий спосіб, явище синестезії передає поняття *l'air* через смак (*goût*), активуючи тим самим обидва відчуття − як нюху, так і смаку. Як зазначає Ю. С. Степанов, на явищі синестезії засновані кольоро-звукові метафори [6, с. 309]. Проте для жіночого автобіографічного письма характерні кольоро-нюхові метафори: *Une rage de sincérité, une odeur de blonde exaspérée s'échappaient d'elle, encore qu'elle se tût de toutes ses forces* (Colette, NJ, 614). Образ матері автор-жінка уводить в реченні через іменник *une rage*, який надає відвертості (*sincérité*) гіперболізованого негативного характеру. Ступінь роздратованості (*exaspérée*) матері, яку автор-жінка називає через її колір волосся (*blonde*), досягає запаху (*une odeur*), який мимоволі виходить з неї (*s'échappaient d'elle*). Гіперборлізуючи емоційний стан через запах, автор-жінка все ж таки наголошує і на позитивній рисі матері – вмінні стримувати слова − *qu'elle se tût de toutes ses forces*. У такий спосіб, кольоро-нюхова метафора виявляє емоційний стан через нюх і колір, тим самим сприяючи візуалізації образу в уяві читача.

Отже, цікавою видається манера автора-жінки залучати органи перцепції до метафоричних утворень. Прочитана інформація завдяки нервовій системі поступає в мозок, аналізується і активує певні органи перцепції [5, с. 48]. Такий вид метафор поглиблює концептуальність і переходить на рівень фізичних відчуттів. Нехай кожен читач відчує її по-своєму, настільки, наскільки це дозволить його уява. Сила відчуттів, які пробуджують подібні метафори, змусить читача відчути холод чи тепло, перенестись у ліс, пригадати, як пахне м'ята, чи відчути задушливе післяобіднє повітря. Апогеєм кінетичного впливу таких метафор є посмішка, задоволене обличчя, сум чи навіть сльози на очах у читача. Прагматичний бік метафор виявляється в активізації уяви, позитивних і негативних відчуттів, спровокованих залученням різних органів перцепції у читача, аби саме через них оволодіти його увагою і почуттями. Автор-жінка постає чуттєвою, ніжною, відкритою, тонко організованою натурою у сприйнятті оточуючого світу. Перцептивна метафора являється активним образотвірним елементом у розбудові образу автора-жінки у французькому автобіографічному романі XX століття.

Вивчення метафоричних конструкцій доводить, що метафора наявна як на рівні текстового елементу у вигляді опису природніх явищ, у створенні образу матері, в описі її характеру, родинних взаємовідносин. Образ автора-жінки вибудовується через постійну його присутність у вищезазначених видах описів. Таким чином, опосередковано, метафоричним способом, відбувається кореляція образу автора з образом матері, з явищами природи тощо. Метафора передає модифіковане авторське ставлення до минулих подій свого життя.

Література:

1. Античные теории языка и стиля : (Антология текстов). – Санкт-Петербург : Алетейя, 1996. – С. 217.

2. Балли Ш. Французская стилистика // Шарль Балли; [пер. с фр. К. А. Долинина] – 2-е изд., стереотипное. – М. : Едиториал УРСС, 2001. – 392 с.

3. Бендас Т. В. Гендерная психология / Татьяна Владимировна Бендас. − СПб. : Питер, 2006. – 431 с.

4. Маслова В. А. Филологический анализ поэтического текста / Валентина Авраамовна Маслова. – Минск : БРФФИ, 1999. – 208 с.

5. Смит К. Биология сенсорных систем / Крис Смит. − Минск : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. – 122 с.

6. Степанов Ю. С. Французская стилистика в сравнении с русской / Степанов Юрий Сергеевич / Учебное пособие. Изд. 2-е, стереотипное. – М. : Эдиториал, УРСС, 2002. − С. 309.

7. Телия В. Вторичная номинация и ее виды. // Языковая номинация. Виды наименований. / Вероника Николаевна Телия. − М., 1977. – С. 325.

8. Dictionnaire des symboles / [sous la direction de J. Chevalier et A. Gheerbrant]. – P. : Robert Laffont, 1997. – 1060 p.

9. Colette NJ: Colette La naissance du jour, Editions Robert Laffont, S. A. – Paris, 1989, 579. − 655 p.

10. Le Robert Micro Poche. Dictionnaire pratique d'apprentissage de la langue française / [sous la direction de Jalain Rey]. – P. : Dictionnaire Le Robert, 1993. – 1376 p.

УДК 82-3 821.111 – 2.09

Т. А. Устінова, О. Ф. Христова,
Мелітопольський державний педагогічний університет, м. Мелітополь

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОМАНУ Е. М. ФОРСТЕРА «ДЕ АНГЕЛИ СТУПИТЬ СТРАШАТЬСЯ»

У роботі проводиться аналітична інтерпретація одного з романів Едварда Моргана Форстера, мета даної статті – виявити основні дискусійні аспекти проблеми висвітлення митцем подій та проблематики роману; розглянути власні новації Форстера, які надають можливість назвати його одним з основоположників модернізму, та потрактування цих особливостей у науковій та літературно-критичній форстеріані.
Ключові слова: *сюжет, літературний метод, модернізм, традиційність, характер, трактовка героїв.*

В работе проводится аналитическая интерпретация одного из романов Эдварда Моргана Форстера, цель данной статьи – определить основные дискуссионные аспекты проблемы описания автором событийности и проблематики романа; рассмотреть собственное новаторство Форстера, что даёт возможность назвать его одним из основоположников модернизма, и толкование этих особенностей в научной и литературно-критической форстериане.
Ключевые слова: *сюжет, литературный метод, модернизм, традиционность, характер, трактовка героев.*

The article deals with the analytical interpretation of one of the novels by Edward Morgan Forster, the purpose of this work is to determine the main controversial aspects of the problem of the author's description the events and problems in the novel, to consider Forster's innovation which gives opportunity to name him one of the Modernism founders and interpretation of these features in scientific and critical Forster studies.
Key words: *plot, literary method, modernism, tradition, character, interpretation of heroes.*

У вітчизняному літературознавстві творчість Е. М. Форстера доволі мало вивчена. Низка історико-літературних питань не є також вирішеною і в зарубіжних роботах, в яких творчість Форстера вважається належною як до реалізму, так і до модернізму. Це – питання дискусійне, і якщо наші вітчизняні вчені схиляються до віднесення Форстера до реалізму [1; 2], то в зарубіжних роботах суттєву роль відіграє й інша точка зору.

При існуючому браку робіт та статей, присвячених творчості цього письменника, вивчення його роману, визнаного класичним в Англії, є актуальним. У статті пропонується критико-аналітичний огляд визначних робіт про відомий роман Форстера «Де ангели ступить страшаться»; мета цього огляду – виявити головні пункти дискусії, яку викликала проблема висвітлення митцем подій та проблематики роману; розглянути власні новації Форстера, які надають можливість назвати його одним з основоположників модернізму.

Перший роман Едварда Моргана Форстера «Де ангели ступить страшаться» («Where Angels Fear to Tread») був опублікований у 1905 році. Серед письменників, чия творчість мала найбільший вплив на Форстера, зарубіжні критики виділяють Джейн Остін і Марселя Пруста [7, с. 132].

Існує також думка, що М. Пруст вплинув лише на роман «Подорож до Індії». А три основні впливи – це Джейн Остін, Джордж Мередіт і Семюел Батлер [3, с. 168].

Крім того, у сюжеті « Де ангели ступить страшаться « дослідники вбачають безперечний вплив Генрі Джеймса. Роман Джеймса «Посли» («Ambassadors») вийшов у вересні 1903 року, схожість романів показує, як Форстер піддався впливу цього автора. Обидві історії – про молодих джентльменів, яких посилають за кордон визволити закоханих в іноземців родичів. В обох романах пошуки головного героя включають схожі сцени: в театрі, в кафе. Також в цих романах схожа місія веде головного героя за кордон і дозволяє йому відкривати іноземне оточення і бачити своє власне суспільство в іншому світлі. Герої лише різні за віком, характером, досвідом, і, найголовніше, спосіб презентації також різний в обох романах [9, с. 27].

Але в той же час « Де ангели ступить страшаться « дуже відрізняється від «Послів». Генрі Джеймс показав Форстеру, як зростання моральної свідомості може бути представлене через довгу історію особистих відношень у культурному конфлікту. Ані стосунки між героями, ані культури обох авторів не однакові.

Тому не можна сказати, що «Де ангели ступить страшаться» – це роман Г. Джеймса, написаний Форстером. Жодний критик до Лайонела Тріллінга не помітив схожості, можливо тому, що тон Форстера не подібний до тону Джеймса [8, с. 42].

Л. Тріллінг відмітив деяку подібність до роману Д. Г. Лоренса «The Lost Girl», де використана ситуація англійки, яка вийшла заміж за італійця нижчого від неї [10, с. 43].

У тому, як Форстер виписує взаємовідносини між матір'ю та сином, Дж. Колмер бачить подібність до манери Джейн Остін [6, с. 57].

Вплив Батлера помітний у вираженні Форстером глибокої ворожості по відношенню до вікторіанського культу родини. Нікола Бомен вважає, що Форстеру подобалась ідея щасливої домівки, але при цьому йому насправді просто бракувало сміливості втекти з його власної сімейної пастки. І він схилявся перед тими, які були спроможні вирватися, якщо хотіли, тобто зробити те, чого він сам пристрасно бажав. Руйнування сімейного життя у XX столітті, втрата батьківських та материнських лещат була темою Батлера, і Форстер дуже багато запозичив із цього у свій власний роман [3, с. 169].

Елізабет Бауен вважає, що всі романи Форстера, крім «Подорожі до Індії», належать до едвардіанських, і не лише за хронологією [4, с. 3]. Його перші чотири романи вийшли, коли Едвард VII був на престолі. Ці твори демонструють привабливий професіоналізм, що вимагався в ті дні. За вимогами того часу романи є досконалими: вони живі, емоціональні і добре складені. Вони можуть здатися «легкими» через легкість для сприйняття. Вимогою до романів у едвардіанські часи було те, що вони могли читатися легко і для задоволен-

© Т. А. Устінова, О. Ф. Христова, 2014

ня. Напруження сюжету полегшувалось шармом і гумором. Таким є і роман «Де ангели ступить страшаться».

Глен Кавал'єро також відносить цей твір до безперечно едвардіанських романів, і вважає його своєрідним актом протесту проти пізньовікторіанського піднесення сентиментів і літературної виразності [5, с. 72].

Тип роману, який показує розвиток одного або більше героїв від емоційної незрілості до зрілості і пізнання себе і світу, (роман виховання або роман становлення) – дуже визначний в англійській традиції. Такі романи часто протиставляють різні соціальні і моральні світи для того, щоб драматизувати протилежні цінності. Наприклад, Генрі Джеймс переносив героїв із одного оточення до іншого і дуже часто до Італії, щоб вивчити зіткнення культур і його вплив на індивідуальність.

Традиційним можна вважати метод Форстера представляти свою історію через серію більш чи менш драматичних сцен, з широким використанням діалогу. Однак, роман позначений безперечною індивідуальністю, «непослідовність» традиційності Форстера можна побачити в тому, як він намагається якнайскоріше перейти від одного способу дії до іншого. Домашня комедія, яка зазвичай містить іронічні діалоги і дотепні коментарі, що природно обертаються на епіграми, нагадує стиль Джейн Остін, але вона ніколи не «переключалася» без попередження, як це робить Форстер: від комедії до миттєвої біди. Комедія, що містить дві раптові смерті, була певним шоком для перших читачів. Неочікувана кінцівка вражала читачів і навіть не задовольняла. Леонард Вулф зазначав, що на початку читання роман смішний, але після спроб визначити характер гумору робить висновок, що твору не вдається бути розважальним [8, с. 52]. Таким чином, та риса, яку сьогодні ми можемо відзначити як оригінальність і новацію – органічність трагікомедії замість штучного відокремлення трагедії від комедії вважалася сучасниками роману як незрозуміла, недоречна. Та якщо наявність контрастів очевидна, то стосовно їхньої функції існують різні погляди. Іноді – що контрасти у романі « Де ангели ступить страшаться « – це лише джерело комічного ефекту, але А. Шала вважає, що контрасти у « Де ангели ступить страшаться» слугують іншій меті, ніж створення комедії [9, с. 33–37]. Але, як завжди у Форстера, за комедією можна вбачати глибинну серйозність, пристрасть і сердечність. І ця риса – суміш комедії та моральної серйозності – взагалі стане характерною для творчості Форстера.

Таким чином, розходження критичних оцінок і літературознавчих концепцій – саме факт розходження, а не уявна необхідність якогось однозначного вибору – обумовлюється однією з оригінальніших рис романної творчості Форстера, а саме тієї, в якій він наближається до модерністських новацій та змін у романі. Отже, можна говорити про нову модерністську поетику. Однак, остаточно, більш узагальнено судити про модернізм можна лише дослідивши подальшу творчість Форстера, що авторка статті і збирається зробити.

Література:

1. Жлуктенко Н. Ю. Английский психологический роман XX века. – К. : Вища школа, 1988. – 160 с.

2. Література Англії. XX століття: Навч. посібник / ред. К. О. Шахова, Н. Ю. Жлуктенко, С. Д. Павличко та ін. ; за ред. К. О. Шахової. – К. : Либідь, 1993. – 400 с.

3. Beauman, Nicola. Morgan: a biography of E. M. Forster. – London, Sydney, Auckland: Hodder & Stoughton, 1993. – 404 p.

4. Bowen, Elizabeth. A Passage to E. M. Forster. / Aspects of E. M. Forster. Essays and Recollections Written for his Ninetieth Birthday 1st January 1969. – London : Edward Arnold, 1969. – 195 p.

5. Cavaliero, Glen. A Reading of E. M. Forster. – London and Basingstoke : The Macmillan Press, 1979. – 187 p.

6. Colmer, John. E. M. Forster: the personal voice. – London and Boston : Routledge & Kegan Paul, 1975. – 243 p.

7. Langbaum, Robert. The Modern Spirit. Essays on the Continuity of Nineteenth- and Twentieth-Century Literature. – London : Chatto & Windus, 1970. – 221 p.

8. Rosenbaum S. P. Towards a Literary History of Monteriano / E. M. Forster. Critical Assessments. Ed. by J. H. Stape. Volume 3. The Modern Critical Response: Where Angels Fear to Tread to Maurice. – Cornwall, Bodmin : MPG Books Ltd., 1998. – 455 p.

9. Szala, Alina. North and South: Civilization in E. M. Forster's First Novel / E. M. Forster. Critical Assessments. Ed. by J. H. Stape. Volume 3. The Modern Critical Response: Where Angels Fear to Tread to Maurice. – Cornwall, Bodmin : MPG Books Ltd., 1998. – 455 p.

10. Trilling, Lionel. E. M. Forster. – Oxford, Melbourne : Oxford University Press, 1982. – 148 p.

УДК 811.161.2'38+42

Т. Г. Файчук,
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, м. Київ

СТРУКТУРНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТОК НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО ЖАНРУ XVIII СТ.

Порівняльний типологічний аналіз рукописів календарів XVIII ст. дозволив дослідити структуру, виділити й охарактеризувати специфічні стилістичні особливості пам'яток науково-практичного жанру.
Ключові слова: *науково-практичний жанр, календар, структура тексту, стилістика.*

Сравнительный типологический анализ рукописей календарей XVIII ст. позволил исследовать структуру, выделить и охарактеризовать специфические стилистические особенности рукописей научно-практического жанра.
Ключевые слова: *научно-практический жанр, календарь, структура текста, стилистика.*

The comparative typology analysis of manuscripts of calendars of XVIII of century allowed to investigate the structure, to distinguish and describe the specific stylistic features of monuments of scientific and practical genre.
Keywords: *research and practice genre, calendar, text structure, stylistics.*

Пам'ятки науково-практичного жанру XVIII ст. є цікавим джерелом для дослідження. У переважній більшості ці твори збереглися у вигляді рукописів. **Об'єктом** нашого дослідження є рукописні збірки науково-практичних довідників, зокрема календарів, XVIII ст. – «*Гражданский господарский календарь*» та *«Практика домостроителная»* (переклад з польської мови 1708 р., рукопис). **Завданням** статті є визначення структурних, стилістичних ознак пам'яток, характеристика їх як з огляду змісту інформації, що подається, так і мети створення тексту.

Вихідними для дослідження вважатимемо такі тези: календар як вид довідкової літератури невід'ємний елемент життя людини; календарі – поширена і популярна форма довідкових видань. **Актуальність** нашого дослідження полягає у тому, що календарі минулого як твори довідкової літератури маловивчені.

З початку свого існування людина спостерігала за природою, її проявами й впливами, і на основі цих спостережень виникають календарі. Із давніх-давен український народ жив у сприятливих природних умовах, мав родючі ґрунти, багату рослинність і тваринний світ. Природа завжди була в основі матеріальної та духовної культури наших пращурів, тому і ставилися вони до неї шанобливо і дбайливо, а будь-яку господарську діяльність узгоджували з її законами. Український народ, споконвічно хліборобський, виробив велику хліборобську культуру, яка глибоко позначилася на його психології, характері, світогляді [5, с. 8]. Народний календар за всю історію розвитку зібрав і хронологічно систематизував почуття, віру, прагнення, ідеали українців. Таким чином, народний календар є системою обумовлених дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які в певній послідовності відзначаються протягом року. Народний календар місяць за місяцем, тиждень за тижнем, день за днем передбачає відповідно до конкретних умов регіону всі сторони і види хліборобської праці, особливості життя, зміни в природі. У цьому полягає функція календаря як прогностика.

Пам'ятка *«Гражданскиі господарскиі календарь»* (далі *Календ.*) має своєрідну структуру: складається з тексту та таблиць. Сторінки, що пагінуються, містять текст, зворотні сторінки не пагінуються, на них розміщено таблиці.

Головний текст календаря має чітку послідовність тематичних частин, яка включає:

– опис планети, характерної для місяця року;

– характеристику людини, яка народиться у цей період, опис хвороб, якими вона може хворіти;

– загальний опис року, коли діє та чи інша планета: *студеным, мокрым и неплодным, весна студена, древи поздна цветут* (Календ. 2);

– конкретний опис року за порами року. Кожна пора року починається у пам'ятці з нового рядка, назва виділяється червоним чорнилом.

За текстом для кожної планети розміщено таблицю років, коли вона «править» із зазначенням відповідно років від 1735 до 1841. Наприклад, *Правлення лѣтъ Сатурна*.

Після невеликої таблиці подається характеристика природних умов для кожного місяця року, починаючи від січня до грудня. Назви місяців виділяються червоним. Ці дані подаються на трьох-чотирьох рядках. За числами місяця послідовно подаються характеристики погоди: *Февраль: 3^{е}, 4^{е} полунощній ветеръ мокро 5^{е}, хмарно од 9го ветрено снежно 14го мокрая погода 15^{е} тажь 19^{е} склонно к снегу и зимнееть 20^{е} – 28 велыкий ветеръ порушить и мокро.*

Рукописна збірка містить й інші складові. Так, у частині під назвою «*Прогносникъ генералный на лѣто господнѣ 1730*» подання інформації відбувається за тим самим принципом: пори року, місяці. Для зосередження уваги на тому чи іншому моменті вживається слово *зри*, яке виноситься за поля основного тексту та виділяється червоним чорнилом: *зри какова погода 3 дня такая чрезъ все мцы в которых коникулы начало и конець* (Календ. 15).

У невеликій за розміром частині рукописного збірника «*О планетныхъ дняхъ и чесахъ которая которымъ днем часомъ владееть*» проведено відповідність планет дням тижня, вміщено графічні відображення планет: ♀ *день венеры пятокъ* (Календ. 16). У іншій частині «*О затмѣніяхъ з 1731 по 1740*» зазначається хвилина, година, день, місяць затемнення сонця чи місяця: 1734 О *21 маия увидимъ 1 часъ и 19 минуте* (Календ. 17).

© Т. Г. Файчук, 2014

Окремо розглянемо розміщені на звороті сторінок таблиці пам'ятки. Таблиця займає усю сторінку. Кожна таблиця присвячена окремому місяцю року. Містить 5 стовбців, кількість рядків відповідає кількості днів у місяці. У 1 стовбці у заголовку зазначається кількість днів у місяці року. У другому стовбці розміщені назви свят, дні святих, яким відповідають певні числа місяця. Наприклад, *23 – мученика Поликарпа*. У третьому та четвертому стовбцях подаються назви планет та їхні графічні відповідники. У п'ятому стовбчику, який називається «*Отмена воздуха и дня выбронныя*» зображуються графічні знаки, та загальні характеристики погоди в конкретний день. Наприклад, *1 лютого 1730* – * ♂ * ◦ *снегъ и обла* (очевидно, *облака*).

Пам'ятка «*Практика домостроителная*» (далі Пр. дом.) може бути віднесена, з одного боку, до категорії господарських порадників, оскільки за визначенням автора вона «*о примѣнении вещей видимихъ повседневнему извѣстію*» (Пр. дом. 51), а з іншого – до категорії календарів, оскільки в ній «*всякъ познаты можетъ, каковое состояніе будущаго года всякаго мѣсяця і дня имать быти*» (Пр. дом. 51).

З огляду на зміст матеріалу, поданого в пам'ятці, вважаємо доцільним віднести її до жанру народного календаря, відомості якого є дуже корисними для ведення господарства.

«*Практика домостроителная*» має просту структуру тексту. Усі сторінки пагінуються, зворотні сторінки дублюють цифру основної з додаванням букв *зв.*

Текст календаря має чітку структуру, умовно поділений на частини. Вихідним є поняття місяця року. Обов'язковим є подання кількості днів у місяці: *мѣсяць септеврый имѣеть дней 30* (Пр. дом. 51зв.). Наступною складовою є виклад народних природних прикмет, які так чи інакше впливають на життєдіяльність людини, або ж визначають інші природні прояви: якщо, наприклад, листя в жовтні не впаде, це означає «*острую и жестокую зиму*» (Пр. дом. 29зв.), *аще гримить въ тія дны егда солнце въ знамении скорпии дорогий хлѣбъ бываетъ* (Пр. дом. 30). Також важливою частиною кожної статті довідника є корисні практичні поради щодо ведення господарства. Ці поради стосуються питань, коли краще здійснювати певні види сільськогосподарських робіт (наприклад, дерева в саду краще пересаджувати за два-три дні до повного місяця), як найкраще зберегти той чи інший продукт (наприклад, порада, як зберегти пиво, щоб не скисло), як не зашкодити здоров'ю (застереження мити гарно овочі, коли сонце в знаці терезів, бо на них у цей час падає шкідлива роса, від якої можна захворіти й навіть померти) тощо.

Характеристика дитини, яка народиться у певному місяці, опис хвороб, якими вона може хворіти – важлива структурна складова *Практики*. У цих частинах ураховуються як моральні, так і розумові якості новонароджених (схильність до навчання, наук, професійні здібності): *младенцы крѣпки к хазяйству хлѣбопашеству и купечеству склонны* (Пр. дом. 36), *бистрого и високого остроумія доброй памяти и високаго разума* (Пр. дом. 36зв.).

Структурно виділяємо окремі частини пам'ятки з власними заголовками: «*Явленіе о свойствахъ всякаго мѣсяця*», «*Знаки астрономическіе в календарахъ явленіе*», «*Знаки 12 зодій и ихъ свойства*», «*Сказаніе дней сѣменъ сѣянію и древесъ прицѣпленій*».

«*Явленіе о свойствахъ всякаго мѣсяця*» оформлено у вигляді своєрідного вірша, в якому одним-двома рядками подається характеристика кожного місяця:

Априль велить сады и землю управляты
Май зеленимъ покровомъ землю одѣваетъ (Пр. дом. 38зв.).

Складова «*Знаки астрономическіе в календарахъ явленіе*» подає властивості кожної планети та її відповідність дням тижня: ♂ *марсъ – планета теплая и сухая, заимствуетъ свою свѣтлость от солнца – день вѣвторникъ* (Пр. дом. 39).

Складова «*Знаки 12 зодій и ихъ свойства*» має своєрідну структуру. Знаки зодіаків подаються за порядковими номерами. У першій частині дається характеристика знака: *1 знакъ небесній овенъ називается яко земное животное состояніемъ теплое и многих своею одѣваеть кожею* (Пр. дом. 39зв.). У другій частині описуються поради, що і коли краще робити залежно від днів місяця чи сонця: *луна жъ когда в немъ течеть путь шествовать благополучно* (Пр. дом. 40).

У «*Сказаніі дней сѣменъ сѣянію и древесъ прицѣпленій*» за місяцями року подано дні, коли найкраще сіяти насіння та прищеплювати дерева. Для посіву це традиційні березень (8, 16, 17, 26), квітень (4, 9, 14) і травень (1, 5, 10, 12, 29, 30). Для прищеплювання дерев найкраще підходять окремі дні березня (Пр. дом. 40зв.).

З огляду на проведений нами структурно-типологічний аналіз пам'яток науково-практичного жанру XVIII ст. можна зробити висновок про те, що календарі являли собою важливе культурно-мовне надбання наукової літератури, мали просту стилістичну структуру. Крім суто практичної функції, календарі виконували важливу роль у пізнанні даних астрології, тому й досі залишаються актуальними та важливими скарбницями людської мудрості, що потребують нових досліджень.

Література:

1. Будилович А. Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. – К., 1878. – Ч. І. – 278 с.

2. Збірник різних заміток: календарь з таблицями на 1730-1841 рр. // Рукопис, НБУ ім. В. І. Вернадського, ш. І 190.

3. Збірник: Лікарські та господарські поради // Рукопис, НБУ ім. В. І. Вернадського, ш. І 7574.

4. Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К. : Наукова думка, 1979. – 144 с.

5. Скуратівський В. Т. Український народний календар. – К. : Техніка, 2003. – 384 с.

УДК 81'42:811.112

С. В. Хмельковська,
Херсонський державний університет, м. Херсон

ТЕМА ЗНИЩЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ У РОМАНІ ГЕРТИ МЮЛЛЕР «ГОЙДАЛКА ДИХАННЯ»

У статті розглянуто одну з найважливіших тем у творчості Г. Мюллер – процес втрати людиною своєї індивідуальності, перетворення особистості на істоту з тваринними інстинктами в умовах терору й диктатури табірного життя. Зроблено спробу розглянути зазначену проблематику у світлі стилістичних особливостей твору.

Ключові слова: *«Гойдалка дихання», образ голоду, знищення індивідуальності, метафоричність мовлення.*

В статье рассмотрена одна из важнейших тем в творчестве Г. Мюллер – процесс потери человеком своей индивидуальности, превращение личности в существо с животными инстинктами в условиях террора и диктатуры лагерной жизни. Сделана попытка рассмотреть указанную проблематику в свете стилистических особенностей произведения.

Ключевые слова: *«Качели дыхания», образ голода, уничтожение индивидуальности, метафоричность речи.*

The article deals with one of the most significant issues of H. Muller's fiction – loss of individuality, its levelling, the metamorphosis of the personality into a creature with dark instincts under the conditions of camp terror and dictatorship. An attempt has been made to regard the abovementioned issues in the light of semantic and stylistic peculiarities of novel.

Key words: *«The Hunger Angel», the image of hunger the destruction of individuality, the metaphoricity of language.*

Піком творчої діяльності Герти Мюллер став роман «Гойдалка дихання», який вийшов у світ у 2009, а 2011 був перекладений українською та російською. Це історія Лео Ауберга, етнічного румунського німця, юнака, який після другої світової війни був депортований у Східну Україну, на Донбас, у трудовий табір. Саме за «Гойдалку дихання» авторка була нагороджена європейською премією із захисту прав людини, а слідом і Нобелевською премією за зосередженість в поезії і чесність в прозі, з якими вона описує життя знедолених.

Творчість Герти Мюллер стала предметом дослідження низки мово- та літературознавців Німеччини, Норвегії, України, Росії тощо. Особливості її літературного стилю розглядаються S. Trautmann [6], H. Mahrdt [4], E. Prak-Derrington [5], Я. Поліщук [1], А. Хайрулиною [2].

Слід підкреслити, що румунка за походженням, дисидентка Герта Мюллер не є по суті німецькою письменницею, втім, такою, що пише цією мовою. Завдяки її авторській манері це стає зрозумілим вже з перших рядків книги: поетичність, плавність її речень *(«Die Liebe hat ihre Jahreszeiten. Der Herbst machte dem Park ein Ende»* [3, с. 5]), метафоричність *(«Alle Tage hat mir der Hungerengel das Hirn gefressen»* [3, с. 86]), акцентовані повтори думок *(«ICH WEIß, DU KOMMST WIEDER»*– 6 повторів) та окремих слів («Zement» – 23 повтори протягом однієї сторінки), неймовірні порівняння *(«Kochrezepte sind die Witze des Hungerengels»* [3, с. 90]) – створюють тонку чуттєвість твору. Письменниця зображує не просто голод, а таємничий Янгол голоду (Hungerengel), не совкову лопату, а неймовірну «серцелопату» (Herzschaufel), а звичайна ложка супу названа «бляшаним поцілунком» (Blechkuss).

Головний посил письменниці спрямований на те, щоб показати, як легко колесо терору й диктатури перемелює людську особистість, отруює свідомість страхами, зрадою, брехнею, перетворює людину на істоту з тваринними інстинктами. Втім, на відміну від творів І. Багряного, О. Солженіцина, В. Шаламова, Є. Ґінзбурґа, «Гойдалка дихання» – це, в першу чергу, психологічний роман, в основу якого закладено намагання автора «зобразити тему репресій не із зовнішнього погляду, а із внутрішнього» [1]. Нівелювання засланця як особистості, зневаження його людської гідності здійснюється у романі у незвичайний, на нашу думку, спосіб: в умовах табору особистість знищується силами природи та інстинктів, превалюючим положенням неживих речей над живими, власними рідними і навіть своєю дезорієнтованою свідомістю. Розглянемо це твердження більш детальніше.

Проблема втрати домінуючої ролі особистості у розбудові свого життя простежується вже у заголовку роману. Назва «Atemschaukel», що утворена словоскладанням двох *іменників «Atem»* та *«Schaukel»*, є неологізмом, витвором авторки (як і низка слів та словосполучень, якими рясніє текст). Образ «гойдалки дихання» з'являється у творі лише п'ять разів, починаючи з другого розділу, метафорично зображаючи маятник годинника молодого життя. Страхи та злидні табірної реальності чергуються з надією на виживання, спогадами про рідних, залишками людяності – реальність та ілюзорність сплітаються: *«Und der Hungerengel hängt sich ganz in meinen Mund hinein, an mein Gaumensegel. Es ist seine Waage…Der Hungerengel stellt meine Wangen auf sein Kinn.* ***Er lässt meinen Atem schaukeln***. ***Die Atemschaukel ist ein Delirium*** *und was für eins»* [67].

Уособлене зображення природи у романі акцентує увагу читача на її байдужості до долі людини. Протидіяти природі не можливо. Сніг у творі Г. Мюллер не скрипить під ногами, не грає на сонці або сліпить очі – він виносить вирок долі та зраджує, він той, з ким не можливо домовитись, хто не буде мовчати, він господар та володар людини: *«Der Schnee* ***denunzierte****, sie musste freiwillig aus dem Versteck, freiwillig* ***gezwungen vom Schnee****. Das werde ich* ***dem Schnee nie verzeihen****, sagte sie. Frischgefallenen Schnee kann man nicht nachmachen,* ***man kann Schnee nicht so arrangieren,*** *dass er unberührt aussieht.... Dass der dicke Schnee* ***die Hauptschuld trägt****. Dass er zwar in die Stadt gefallen ist, als wisse e,. wo er ist,* ***als wäre er bei sich zu Hause.*** *Dass er aber den Russen sofort* ***zu Diensten war****. Wegen dem* ***Schneeverrat*** *bin ich hier, sagte die Trudi Pelikan»* [3, с. 13].

© С. В. Хмельковська, 2014

Вапно у главі «Eintropfenzuvielglück für Irma Pfeifer» представляється авторкою в образі хижака, що вичікує, ковтає, посміхаючись, поглинає: «Erst ***schluckte der Mörtel*** *ihre Arme, dann* ***schob sich die graue Decke*** *bis zu den Kniekehlen* ***hoch****. Ewig lang, ein paar Sekunden,* ***wartete der Mörtel*** *mit gekräuselten Rüschen. Dann* ***schwappte er*** *mit einem Mal bis zur Hüfte»* [3, с. 52]. Смертельні дії цієї речовини протікають на фоні повної безпомічності, а тому і бездіяльності спостерігачів. Смерть людини не є трагедією для природи, а лише її звичайною складовою: *«Am nächsten Morgen* ***schien die Sonne kalt und blank****. Es war* ***frischer Mörtel*** *in der Grube, es war* ***wie immer****.* ***Niemand*** *hat den Vortag erwähnt».* Підпорядковуючись інстинктам, людина також втрачає співчуття.

Не може протистояти особистість і природній потребі в їжі. Нестерпний голод є наскрізною метафорою роману, його центральним мотивом, біля якого концентруються всі інші, як, наприклад, туга за рідною домівкою: *«Dann ist mein* ***Heimweh der Hunger*** *nach dem Ort, wo ich früher satt war»* [3, с. 191]. Недарма авторка присвячує цьому образу дві глави з однаковою назвою «Vom Hungerengel» [3, с. 66–71, 112–13]. Елементарна природна потреба, від реалізації якої залежить фізична, психічна та душевна рівновага людини, виступає відправним пунктом на шляху до втрати людської ідентичності, до відчуження, неприродного сприйняття смерті, деградації світосприйняття та моралі. Процес такої «мутації» Герта Мюллер втілює в фантастичних відносинах між людиною та голодом, де останній гіперболічно превалює. В тексті це реалізується за рахунок зображення голоду, наприклад, в образі ненажерливого пса у главі «Taschentuch und Mäuse»: *«*Ich wollte langsam essen, weil ich länger was von der Suppe haben wollte. *Aber mein Hunger* ***saß wie ein Hund*** *vor dem Teller und* ***fraß****»* [3, с. 59] або адвоката, який міг виправдати будь-який прояв втрати людяності: *«Ich begann zu löffeln, die Löffel zählte ich nicht. Ich schlürfte nicht einmal, weil das länger dauert.* ***Ich aß ganz für mich…Ich vergaß alles um mich, die ganze Kantine. Ich zog mir die Suppe ins Herz.*** *Vor diesem Teller war mein Hungerengel kein Handlanger, sondern* ***ein Advokat****»* [3, с. 178].

Особливу роль у «знищені» людини Герта Мюллер відводить неживим речам, саме вони створюють ідентичність табірного засланця: без них він ніщо, вони ж, навпаки, легко продовжують своє існування: *«Im Lager gab es vielerlei Tücher.* ***Das Leben ging von einem Tuch zum anderen****»* [3, с. 58]. Створенню ефекту пригнічення людської сутності сприяє інтенсивне використання авторкою прийому уособлення предметів (лопата, носовичок), речовин (пісок, вугілля, антрацит) і навіть станів (голод, сон, сумування), з одного боку, а з іншого – наділення людини якостями предметів, будь-чого неістотного, неживого. Метафоричність мови реалізує підміну ролей та функцій, що виконують живі та неживі образи. Людина слугує предметам, вона створює умови задля комфортну речей або станів: «*…der* ***Hunger steigt in uns hinein****.* ***Wir sind das Gestell für den Hunger****.* ***Wir füttern den Hunger*** *die ganze Nacht»* [3, с. 68].

Подібний приклад можна побачити у відносинах протагоніста з серце- лопатою, їх ієрархія яскраво підкреслюється письменницею іменниковими «***Herr***» – «***Werkzeug»*** та дієслівними ***«herrschen» – «unterwerfen»*** антитезами: «*Ich brauchte die Herzschaufel nicht. Aber mein Hunger ist auf sie angewiesen.* ***Ich wünschte, die Herzschaufel wäre mein Werkzeug. Aber sie ist mein Herr. Das Werkzeug bin ich. Sie herrscht, und ich unterwerfe mich****»* [3, с. 66]. На противагу цьому, ім'я головного героя з'являється у тексті лише з п'ятої глави [3, с. 32].

Втрата свого «Я» призводить до вимушеного підпорядкування цементу піску, вугіллю, пошуку «дружби» з ними або часткової «асиміляції» задля виживання. У главі «Zement» герой роману так переймається постійним зникненням цього дорогоцінного будівничого матеріалу, що сам частково в нього перевтілюється. Використовуючи стилістичний прийом епіфори, Г. Мюллер проводить явні паралелі між людиною та сипучим матеріалом: «Der Zement **wird immer weniger,** er kann von sich aus **verschwinden**. Ich bin doch auch aus Zement und **werde auch immer weniger**. Wieso kann ich nicht **verschwinden**» [3, с. 30]. В них одна суттєва різниця: зникнення людини нікого не турбує.

Не випадково Г. Мюллер відводить цілу главу опису табірного одягу «Holz und Watte», який максимально сприяє втраті ідентичності людини, обволікаючи її у дерево та вату сірих, чорних синьо-сірих або сіро-зелених кольорів, охоплюючи тіло лахміттям, створеним для істот середнього роду: *«Es gab zweierlei Schuhe: Die Gummigaloschen waren ein Luxus. Das Oberteil war* ***graues*** *Sacktuch mit einem schmalen Lederstreifen rundherum…* ***Zwischen Männer- und Frauenkleidung gab es keinen Unterschied…*** *Die Pufoaika-Farben waren* ***blaugrau*** *oder* ***grüngrau****, je nachdem, wie das Färben ausgefallen war. Nach einer Woche war der Anzug sowieso* ***dreckstarr und braun*** *von der Arbeit»* [3, с. 37]. Втім, стурбованість табірних засланців стосується не кольорів одягу, або їх непрактичності, вони переймаються тим, що померлих можуть поховати в одежі, яка могла б врятувати чиєсь інше життя: *«Manch einer hat bestimmt an die Irma Pfeifer gedacht und* **an ihre gute Mütze und den guten Watteanzug,** *weil die Irma Pfeifer wahrscheinlich angezogen unter die Erde kam und* ***Tote keine Kleider brauchen****, wenn Lebende erfrieren»* [3, с. 53]. З «Ich-habe-nichts» засланці перетворюються у «Ich-bin-nichts».

Інстинкт самозбереження змушує людину шукати шляхи задля виживання у нелюдських умовах табору, сили протистояти голоду, страху, суму за рідним домом. Протагоніст Герти Мюллер знаходить такий шлях: він створює ілюзію, в якій сприймає жахи табору як норму. В результаті хімічні речовини не отруюють, вони пахнуть образами свободи; табір сприймається як рідна домівка, а вірогідність присутності дає змогу подумами переміститися та подивитися на себе зовні: табірна людина вже навіть не звір, не тіло – вона хвиля, що може зникати: «*In dem Buch stand auch, dass jeder zu jeder Zeit und an jedem Ort* ***seinen eigenen Film durchläuft****. … Als ob es* ***gar nicht sicher wäre, dass ich hier bin, und ich gar nicht weg wollen müsste, um nicht hier zu sein****. Und das ist so, weil ich als Körper an einem Ort, also im Keller, ein Partikel bin, aber durch meinen Minkowski-Draht gleichzeitig auch* ***eine Welle.*** *Und als Welle kann ich auch* ***anderswo sein****, und jemand, der nicht hier ist, kann bei mir sein»* [с. 171].

Втім, і це не є дном деградації. Єдиним, що тримає Лео на поверхні життя, є його спогади та сни про дім, матір і батька, це надія на повернення, повторення останніх слів бабусі *«ICH WEIß, DU KOMMST WIEDER».*

Однак, і ці останні краплини людяності висохнуть, коли герой зрозуміє, що від нього відреклися навіть найближчі. Порожне місце в серцях батьків письменниця метафорично висловлює у назві глави «Im Weißen unter der Zeile». З цього моменту думки героя про близьких наповняться тваринною ненавистю, бажанням заподіяти болю: *«Ich hatte mir gewünscht, dass* ***mein Ersatzbruder nicht mehr lebt.*** *Ich wollte* ***meiner Mutter ein Leid antun****, ihn kannte ich ja nicht»* [3, с. 194].

Любов перетворюється на ненависть, щастя як найвищий прояв насолоди – на смерть. Так, значення назви глави «Eintropfenzuvielglück», в якій детально описано смерть однієї з жінок у вапняній ямі, розкривається лише через 145 сторінок книги, можливо тому, щоб читач, пройшовши страшний шлях табірних мешканців, сам відчув зміну їх світосприйняття, коли їх щастя асоціюється з такими станами, як смерть, полегшення та спокій: «*Das allerletzte Glückhaben ist das Eintropfenzuvielglück. Es kommt* ***beim Sterben****. … weil man den Toten beim Abräumen* ***die Erleichterung*** *ansah, dass im Kopf das starre Nest, im Atem die schwindlige Schaukel, in der Brust die taktversessene Pumpe, im Bauch der leere Wartesaal endlich* ***Ruhe*** *geben»* [3, с. 197]..

Таким чином, нескінченне відчуття голоду, туга за рідними, відчуження, дегуманізація, фізичне і психічне виснаження – гасла, що проходять червоною ниткою через весь твір – призводять до втрати людиною своєї ідентичності, спричиняють зниження її значущості до нульової відмітки. Як результат, табір стає невід'ємною частиною людей, відпустити спогади неможливо вже ніколи: «*Ich weiß mittlerweile, dass auf meinen Schätzen* ***Da bleib ich*** *steht. …Seit meiner Heimkehr steht auf meinen Schätzen nicht mehr* ***Da bin ich****, aber auch nicht* ***Da war ich.*** *Auf meinen Schätzen steht:* ***Da komm ich nicht weg****»* [3, с. 234]. Герта Мюллер моделює світосприйняття героя через його мовлення, в якому свідомість мутує і втрачає орієнтацію.

Лутература:

1. Поліщук Р. Роман з янголом голоду [Електронна версія] / Ярослав Поліщук. – [Режим доступу] : http://litakcent.com/2010/12/02/roman-z-anhelom-holodu/

2. Хайрулина А. Р. Концептуальная метафора как механизм осмысления диктаторского режима в немецком художественном дискурсе (на материале произведений Герты Мюллер): автореф. Дис.. на здобуття наук. Ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Асия Равильевна. Хайрулина. – Тамбов, 2013. – 21 с.

3. Müller H. Atemschaukel [Електронна версія] / Herta Müller. – [Режим доступу] : http://vk. com/doc191299207_262629718?hash=f06609999df288070a&dl=ed1d9c9e7a8959d09d

4. Mahrdt H. Dichtung und Diktatur. Die Schriftstellerin Herta Müller / Helgard Mahrdt, Sissel Laegreid. – Würzburg : Königshausen u. Neumann, 2013. – 230 S.

5. Prak-Derrington E. Sprachmagie und Sprachgrenzen. Zu Wort- und Satzwiederholungen in Herta Müllers Atemschaukel [Електронна версія] /Emmanuelle Prak-Derrington. – [Режим доступу] : http://hal.archivesouvertes.fr/docs/00/87/35/66/PDF/WHG_Spachmagie_mahrdt_prak_S133_bis_148.pdf

6. Trautmann S. Herta Müllers Poetik der Dinge [Електронна версія] / Simon Trautmann. – [Режим доступу] : http://www.slm.unihamburg.de/ifg2/abschlussarbeiten/MAArbeit_Simon_Trautmann.pdf

УДК 82-2(477)«198»

О. О. Цокол,
Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

ДРАМАТУРГІЧНІ ЖАНРИ Й СОЦРЕАЛІСТИЧНИЙ КАНОН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ 1980-Х РОКІВ

У статті розглянуто жанрові модифікації в українській драматургії 1980-х років, особливу увагу зосереджено на описі сюжетної структури текстів комедії, фантасмагорії та сатиричної драми. Окреслено кілька тенденцій, які характеризуються жанровим конгломератом.
Ключові слова: *сучасна українська драматургія, жанр, експеримент.*

В статье рассмотрены жанровые модификации в украинской драматургии 1980-х годов, особое внимание сосредоточено на описании сюжетной структуры текстов комедии, фантасмагории и сатирической драмы. Определено несколько тенденций, которые характеризуются жанровым конгломератом.
Ключевые слова: *современная украинская драматургия, жанр, эксперимент.*

The paper considers genre modifications in the Ukrainian drama of the 1980s. Special attention is given to the description of the plot structure of comedy, phantasmagoria and satirical drama texts. Several trends characterized by genre conglomerate are outlined.
Key words: *modern Ukrainian drama, genre, experiment.*

Українські драматурги, Ярослав Верещак та Володимир Сердюк, у розмові «Нерекомендовані спогади про українську драматургію кінця ХХ століття», говорять про труднощі, які були пов'язані з допуском до публічного виконання, через свою гостру актуальність і новаторські сюжетні побудови. Але, тим не менше, їм вдалося не лише зберегти в собі високий художній потенціал, а й збільшити його актуальність. «Ці твори слід було б зараз особливо ретельно переглянути, але, на жаль, ми не маємо ні відповідних творчих комісій, ні експериментальних театрів, які б сьогодні спробували відродити ці замулені джерела» [3, с. 169].

Мета нашого дослідження – проаналізувати жанрові експерименти, спонукати до широкого ознайомлення та творчої реалізації творів, що пройшли уже апробацію на сценічних майданчиках театрів, і тих, які маловідомі, проте порушують питання, співзвучні нашому часу.

Викорінення основних жанрових ознак канонічної драми простежується на рівні архітектоніки текстів. П'єсам новохвилівців притаманні відкриті фінали, використання моделі сцени на сцені, переплетіння зовнішнього подієвого ряду з внутрішніми рефлексіями героя, варіювання часопросторовими вимірами, фактомонтаж, наративна сюжетність, фантасмагорія і прийоми очуднення, деструкція сюжету. Використання цих компонентів у текстах драматургії 80-х роках зумовлено однією з провідних ознак драматургії «нової хвилі» – наявністю різнорівневої текстової структури, що вміщувала зовнішній подієвий ряд та «підводну течію», яка і визначала основне ідейне навантаження текстів.

Тематичне багатство, конфлікти, широкий типаж дійових осіб зумовили жанрове розмаїття п'єс. У визначене десятиліття драматурги працювали як у класичних жанрах так і в авторських: монодрама (Олени Клименко «Плоть поезії», 1988), драма (Віра Вовк «Триптих до циліндрових картин Юрія Соловія», 1982; Лариса Хоролець «Третій», 1981, «В океані безвісті», 1987; Ярослав Стельмах «68», 1982; Василь Босович «Опір», 1985), трагікомедія (Маорія Віргінська «Матріарх Козіна та Маестро», 1987; Ярослав Стельмах «Провінціалки», 1988), трагедія (Ярослав Стельмах «Запитай колись у трав..»., 1981), трагедія в фарсовому аранжуванні, у двох діях за мотивами руського фольклору (Альберт Вербець. «Оливкова олія», 1985), комедія (Володимир Канівець «Мама збирається заміж», 1983; Анатолій Крим «Фіктивний шлюб», 1981), драма-притча (Валерій Шевчук «Птахи з невидимого острова», 1988), рок-опера (Юрій Рибчинський «Біла ворона», 1978-1982), казка для дорослих (Марія Віргінська «Три яблука», 1980-1981), чарівна казка (Альберт Вербець «Назад шляху немає», 1987), фантасмагорія (Альберт Вербець «Новосілля», 1981), весела історія на дві дії (Олена Клименко «Насреддін в Бахчисараї», 1981), інтермедії (Валерій Шевчук «Мізерія», 1985), поетична інтерпретація теми (Лідія Чупіс «Плач над Юдою», 1989), слово про Григорія Сковороду на дві одміни (Валерій Шевчук «Сад», 1985), українська п'єса радянською мовою (Олена Клименко «Щодо можливості кінця світу в одній окремо взятій країні», 1987), колапс гравітаційний на дві дії (Ярослав Верещак «Чорна зірка» («Центрифуга»), 1989), драматичний репортаж-попередження на дві частини (Ярослав Верещак «Банка згущеного молока»), п'єса на дві дії (Альберт Вербець. «Голгофа»,1983; Альберт Вербець «Груздєви», 1984; Альберт Вербець «Дитячі ігри», 1983).

Одним з провідних завдань драматургів 80-х років є деміфологізація як розвіювання сформованих неправдоподібних уявлень й очищення свідомості суспільства. Драматурги «напружено шукають і в царині художньої форми, кохаються в умовно-притчевій стилістиці, працюють на грані реальності й химери, широко послуговуються реквізитом трагікомедії, вертепної драми тощо. Ужгородський письменник Д. Кешеля назвав свою п'єсу «Голос Великої ріки», «закарпатським видінням»; до жанру «химерної драми» (досі в нас був лиш химерний роман) можна віднести і його п'єси «Дерев'яні люди» та «Обережи нас, Маріє»« [6, с. 436–438].

Український шістдесятник, Валерій Шевчук, у 80-ті роки створює драму-притчу на дві дії «Птахи з невидимого острова» на основі власної однойменної повісті, але із внесенням змін до сюжету. Письменник зазначає, що звернувся до переробки власного твору в інший жанр у зв'язку з виниклою потребою. «Драматургія з'являється тільки тоді, коли є театр і коли той театр тієї драматургії потребує. Драматургія без театру немислима – це я переконався на власному досвіді» [7, с. 411]. Головна тема п'єси «Птахи з невидимого острова»

© О. О. Цокол, 2014

– воля чи відсутність волі, і споконвічний до неї порив. Це стало першопричиною, з якої однойменна повість тривалий час була недоступна в первісній редакції, хоча створена була в сімдесятих, у той застійний час на довгі роки з літератури вилученим. У зазначеній п'єсі драматург використовує паралельно сакральний та профанний час. За висловлюванням М. Еліаде, сакральний час – це час Він, міфічний час, час у часі, час снів, час до падіння, загублений рай тощо; профанний або буденний час – це лінійна й незворотна історія [8, 312]. Зі слів Олізара Носиловича читач може спостерігати складну взаємодію сну та дійсності. Художня модель світу, яку створив драматург, – це постійне переплетіння реальності та ірреальності. Слід відзначити, що в драмі-притчі В. Шевчук використовує кумулятивний тип сюжету. Одні й ті ж події відбуваються на початку твору з Олізаром Носиловичем, а наприкінці п'єси вже з його братом, Остапом Носиловичем.

Надзвичайно сценічними й цікавими та актуальними для сучасного глядача є п'єси Анатолія Крима, в яких відображено сучасне життя з усіма протиріччями, що спричиняє загострення сприйняття постановок. Найбільшу популярність йому принесла комедія «Фіктивний шлюб», яка мала лише в Україні постановки в 16 театрах. Драматург звертається до морально-етичних проблем саме в жанрі комедії, де виявилася загальна тенденція до ліризації.

У 80-их роках з'являються перші спроби написання в новоутвореному жанрі рок-опери українським поетом та драматургом Юрієм Рибчинським. Виникає необхідність дослідити походження рок-опери в контексті стильових і жанрових новоутворень. Музичний словник подає таке визначення, що: «Рок-опера – це музично-драматичний жанр, основою якого є рок-музика, а коріння пов'язане з мюзиклом» [9, с. 229]. Тобто, якщо керуватися цим визначенням, типовою і якісно новою рисою цього жанру стає обов'язкове використання рок-музики під час театральних постановок, у поєднанні з іншими музичними формами та стилями, а композиція, структура та деякі принципи музичної драматургії були почерпнуті з мюзиклу. Рок-опера Юрія Рибчинського «Біла ворона» належить до п'єс біографічного типу. Варто звернути увагу, що в рок-опері відсутнє розважальне спрямування, яке характерне для мюзиклу, натомість у змісті домінує драматизм і філософське спрямуванням драми. У назві п'єси драматург використовує символ білої ворони, який готує читача до персонажа, який виділяється серед інших чимось незвичайним та зовсім не схожий на пересічну особу. Біла ворона в п'єсі – це молода пастушка Жанна Д'Арк, яка згодом стає вигнанкою. У природі зустріти білу ворону майже не можливо, оскільки колір їх пір'я обумовлений альбінізмом, ці птахи довго не живуть – вони занадто помітні для хижаків. Жанна Д'Арк постає саме тим символом незвичайності та відмінності від оточуючих, чистоти, і, в той же час, нерозуміння і неприйняття. суспільства, біла ворона або біла пляма на фоні чорної маси. «Будь средней, Жанна! Будь такой, как все! Торгуй, как мы, своей душой и телом! Не то ты прослывешь вороной белой И жизнь свою закончишь на костре!» [1, с. 30]. Не зважаючи на всі перешкоди, Жанна здійснювала свою духовну потребу допомагати країні та суспільству досягнути свободи. Вона від цього отримувала моральне задоволення, працюючи на стимулі «якщо не я, то хто», мене обрали святі, я обрана Діва.

Один з засновників драматургії «нової хвилі», Ярослав Стельмах, п'єсу «Запитай колись у трав» визначає як трагедію. Оскільки текст наповнений глибокими розмірковуваннями, для глядача вибудовується ситуація діалогу з людьми сорокових років, можемо маркувати твір як трагедію-роздум. Літературознавець Г. Дорош, відносить трагедію «Запитай колись у трав», трагікомедію «Провінціалки», драму «68» («Десант») до жанру психологічної драми. Оскільки в зазначених п'єсах простежується ретельне вивчення внутрішнього світу людини [5].

На початку 80-х років набула популярності драматург Марія Віргінська, яка була включена в члени драматургічної майстерні. У її трагікомедії на дві особи «Матріарх Козіна й Маестро» (1987) розглядається функціонування гендерного питання за радянської влади. З назви п'єси зрозуміло, що драматург надає перевагу родинному досвідові з жіночою домінантою, що є свідченням утворення нових форми ідентифікації літературних героїв, які пов'язані саме з жіночою нарацією. Перед глядачем постають два різних характери – поважна п'ятдесятирічна жінка, й молодий юнак з гітарою. Між ними розгортається дискусія, щодо життєвих та політичних позицій із засуджуванням один одного. Зрештою, наприкінці п'єси, відкривається факт родинних зв'язків, між Козіною й Маестро, які були розірвані, саме через вірність політичним поглядам Олександри Євгенівни.

Як відомо, в основу соцреалістичної літератури покладено функціоналізацію індивіда, яка передбачала стирання статевих відмінностей; безстатеве суспільство відображало одну із граней тоталітаризму. Уніфікація статей здійснювалась шляхом перенесення життєвої енергії жінки на сфери соціалістичного змагання. «Козіна:... Були б ви чоловіком соціально-активним, ви б у цьому таборі не чортів видували, а провели б роботу серед кочівників, схилили їх до правильного способу життя, осілого..» [4].

Варто звернути увагу, на те, що у громадянки Козіної було троє чоловіків, хоча на момент розмови, де знаходиться третій невідомо. В результаті періодичного усунення чоловіків владні повноваження переходили до жінки, як наслідок, настав час матріархату у житті Козіної та її близьких. В очах Козіної її чоловіки втрачають свій авторитет, у зв'язку з невдачами у народженні дітей. «Козіна: Якщо б ви знали, як я хотіла стати матір'ю! Від Спиридонова у мене дітей не було. Ви говорите, він хороший, добрий? Може бути! Але він безплідний! У всьому! Його хата – скраю! А Козін... Тричі – мертвонароджені» [4] Правомірним також є вигнання чоловіка з родини, мотивуючи це політичними переконаннями, коли насправді причиною є жіноча зрада. Як наслідок, Козіна була більше стурбована громадсько-політичним життям, ніж створенням надійної та міцної сім'ї. У зв'язку з геноцидом влади проти чоловічого населення, у п'єсі батько Ромашова, Ігнат Іванов, був оголошений ворогом народу, засаджений до в'язниці, але посмертно реабілітований. Водночас опозиція сильної жінки та слабкого чоловіка цілком відповідала реальному досвідові радянської дійсності. Сильних та незалежних чоловіків винищувала система, натомість жінки змушені були витримувати тягар сімейних та суспільних обов'язків.

У п'єсі підіймається питання соціалістичного реалізму як знаряддя комуністичної партії для маніпулювання художньою творчістю відповідно до ідеологічних вимог комуністичного режиму, на прикладі Маестро Ромашова з якого намагалися взяти розписку за створені ним пісні, які нібито дискредитували й ганьбили режим. Соціалістичний реалізм спирався на принцип партійності і пролетарського інтернаціоналізму. «Ромашов: Ця ваша переконаність, що справу потрібно робити обов'язково на шкоду людині, за рахунок людини і призвела до того, що сьогодні ніхто ні в що не вірить і нічого не хоче» [4]. У п'єсі відображується переслідування інакодумців різних соціальних рівнях. «Ромашов: Справжня молодість – смілива, а нас в життя заштовхнули, як в клітку з безліччю замків, то не можна, це не можна, нікуди не можна. Заздалегідь розчарованими випхали, цинічними, втомленими від усього, що належало робити і говорити..» [4].

Альберт Вербець п'єсу «Новосілля» жанрово маркує як фантасмагорія. Така жанрова форма використовується драматургом для підкреслення відсторонення на певних рівнях. Найчастіше фантасмагорія в сучасній літературі зустрічається у формі переходу зі світу марення у світ реальності, який стає ірреальним, за допомогою ілюзорних картини, періоду сну, бадьорості та алкогольного сп'яніння. У цьому випадку спостерігається з'єднання точних побутових деталей, деталей сучасності з власне фантасмогоричним початком, що створює ефект правдоподібності. Зазвичай у таких випадках лише один герой (той, чиє марення і стає реальністю) виявляється на перетині реального і нереального світів. Інші персонажі або взагалі нічого не помічають, або сприймають фантасмагорію як щось буденне (як трапилося в картині з розбитим склом на кухні).

Провідною темою п'єси є деідеологізація суспільства, шляхом відвертого зображення таких проблем як відсутність реальної безкоштовної медицини, хабарництво на рівні державних структур, підлі вчинки між колегами та близькими знайомими в зв'язку з радянською організацією отримання квартир та інших механізмів підвищення якості прожиткового рівня, заохочення мовчання на робочих місцях навіть за умов відвертої несправедливості, життя за принципом кожен сам за себе, як результат розвиток спекуляції та алкоголізму в зв'язку зі складними психологічними умовами існування. «Аня. Йому б поменше язиком молоти на зборах, тоді б і квартира була. А то бачили його? Виступає: «Те – не так, це – не так». Тебе не спитали!» [2]. Означені вище проблеми розкриваються шляхом введення глядача в побут однієї середньостатистичної радянської родини, яка щойно отримала квартиру та обзавелася сусідами та страхами, що в будь-яку мить у них все можуть відібрати назад. Психологічний стан дитячої закоханості головного персонажа Міті, його страхи, що переходять у реальність, його бажання скоїти самогубство – все свідчить не тільки про слабкий психологічний стан особистості героя, а й про активний тиск суспільства на нього.

П'єси написані в фантасмагоричному стилі стали особливо популярними. Окрім відвертої фантасмагорії «Новосілля», Альберт Вербець створив чарівну казку «Назад шляху немає», Марія Віргінська – казку для дорослих «Три яблука», Валерій Шевчук – драму-притчу «Птахи з невидимого острову. Драматичності зазначеним п'єсам надає сценічність та діалогічність творів, фантасмагоричний характер твориться за допомогою таких елементів як тип сюжету, певний набір персонажів, фольклорно-казковий хронотоп, наявність чудес. Варто наголосити, що незважаючи на казковість, головним адресатом п'єса стає не дитина, а дорослий. Спостерігається перехід від натуралізму до глибокого психологізму, незважаючи на широке використання фактомонтажу та документальності в п'єсах Ярослава Стельмаха. Не втрачає своєї актуальності комедійний жанр, яким послуговуються Анатолій Крим, Олена Клименко.

На основі розглянутих п'єс, можемо зробити висновок, що соціалістичний реалізм залишив свій слід і на українській драматургії вісімдесятих років. Драматурги розвінчують ідеальні картини з позитивними радянськими героями, відкриваючи й інші сторони зазначеного методу, простежується деміфологізація суспільства. У багатьох п'єсах проступає життєва правда, яка відображує суспільні зміни, які відбулися в країні. На зміну спустошеності та літературному примітивізмові соціалістичного реалізму приходить час жанрових експериментів.

Література:

1. Белая ворона: Драматургия / Ю. Е. Рыбчинский. – К. : Укр. Письменник, 2010. – С. 30.
2. Вербець А. Новосілля: Фантасмагорія. – Рукопис А. Вербеця.
3. Верещак Я. Нерекомендовані спогади про українську драматургію кінця ХХ ст. (розмова перша) / Я. Верещак, В. Сердюк // Курбасівські читання: Науковий вісник. – 10/01/2011. – N6 Ч. 1. – С. 166–174.
4. Віргінька М. Матріарх Козіна й Маестро: Трагікомедія на дві особи. – Рукопис М. Віргінської.
5. Дорош Г. Українська психологічна драма 70-80-х років ХХ століття : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Галина Олексіївна Дорош. – К. : Б. в., 2002. – 20 с.
6. Історія української літератури. ХХ століття: У 2 кн. Кн. 2. Ч. 2: 1960- 1990-ті роки: навч. посібник / За ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1995. – С. 436–438.
7. Шевчук В. Мій театр і моє кіно / Шевчук В. О. Драматургія. – Львів : СПОЛОМ, 2006. – С. 411.
8. Элиаде М. Космос и История. – М., Прогресс, 1987. – 312 с.
9. Юцевич Ю. Музика. Словник-довідник / Ю. Є. Юцевич. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – С. 229.

УДК 811.411.171.1

Д. В. Цолін,
Національний університет «Острозька академія», м. Острог

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОГО АСПЕКТУ ЛІНГВОПОЕТИКИ. НА МАТЕРІАЛІ АРАМЕОМОВНОЇ ЛІТУРГІЙНОЇ ПОЕЗІЇ II-VIII СТ.

Частина I.

Стаття присвячена перспективам дослідження синтаксичного аспекту лінгвопоетики. Оскільки синтаксис поезії відрізняється від будови речення в прозових текстах, виникає питання, наскільки поетичний синтаксис є залежним від ритміко-фонетичних поетичних засобів? Наскільки порядок слів в поетичному рядку обумовлений емфатичними мотивами, а наскільки – суто естетичними? Для вирішення цієї проблеми автор пропонує власну методологію, що базується на аналізі унікального корпусу поетичних творів – єврейської арамеомовної літургійної поезії доби пізньої античності і раннього середньовіччя. Ці поетичні твори є свідчення переходу від синтаксично-орієнтованого типу архаїчної семітської поезії до нового типу віршування, в основі якого – ритміко-фонетичний принцип будови вірша.

Ключові слова: *арамейський синтаксис, лінгвопоетика, віршування, літургійна поезія.*

Статья посвящена перспективам исследования синтаксического аспекта лингвопоэтики. Поскольку синтаксис поэзии отличается от структуры предложения в прозаических текстах, возникает вопрос, насколько поэтический синтаксис зависим от ритмико-фонетических средств? Насколько порядок слов в поэтической строке обусловлен эмфатическими целями, а насколько – сугубо эстетическими? Для решения этой проблемы автор предлагает собственную методологию, основанную на анализе уникального корпуса поэтических текстов – еврейской литургической поэзии на арамейском языке, созданной в эпоху поздней античности и раннего средневековья. Эти произведения являются свидетельством перехода от синтаксически-ориентированного типа стихосложения к ритмико-фонетической структуре стиха.

Ключевые слова: *арамейский синтаксис, лингвопоэтика, стихосложение, литургическая поэзия.*

This article is concerned with the perspectives of the syntactic aspect of linguopoetics. Since the poetical syntax differs from the sentence structure in prosaic texts, a question arises: how the syntax of poetry is depended on the rhythm and phonetic devices? How the word order in a poetical line is caused with emphatic motives, and how – with just aesthetical reasons? To resolve this problem the author suggests his own methodology which is based on analysis of the unique body of poems – Jewish liturgical poems of the Late Antiquity and the Early Middle Ages periods. These poems display the transition stage from the syntactic-orientated type of versification of the archaic Semitic poetry to new principles of the verse structure which is based on the rhythm-phonetic versification.

Key words: *Aramaic syntax, linguopoetics, versification, poetical word order, liturgical poetry.*

Поетичний синтаксис є одним з найважливіших аспектів лінгвопоетики, оскільки стилістично обумовлений порядок слів у реченні поєднується тут з іншими поетичними засобами – ритмікою, римою, асонансами, алітераціями, метрикою вірша. Проблема взаємодії синтаксису і стандартів віршування (зокрема будови поетичного рядка та строфи) не є вирішеною до кінця в сучасній філології, оскільки відомі як синтаксично-орієнтовані системи віршування (наприклад, як архаїчні семітські поетичні традиції – давньоєврейська, аккадська та уґарітська), так і ті, в яких ритм і фонетичні засоби домінують над синтаксичною коректністю (наприклад, квантитативна давньогрецька та побудовані на її основі пізніші поетичні традиції). Тож питання ролі синтаксичних моделей в поетичному дискурсі залишається відкритим.

Оскільки однією з важливих рис, що відрізняє поетичний дискурс від прозового та риторичного, є порядок слів у поетичному реченні, синтаксис поезії є вираженням особливого способу відтворення реальності, в якому абстракція і образність є головними принципами творення поетичного тексту. Ритмічні, інтонаційні та фонетичні засоби поетичної експресії часто виконують тут не лише емфатичну функцію, але й *естетичну*, надаючи тексту благозвучності та сприяючи його ритмічній декламації і відтворюваності в пам'яті (зокрема, чіткий повторюваний ритм, рима і акровірш). Таким чином постає ще й питання кореляції синтаксису та зовнішніх естетичних засобів віршування.

1. Поетичний синтаксис арамейської мови

Для висвітлення цієї проблеми ми пропонуємо обрати саме єврейську літургійну поезію арамейською мовою, що була написана в період між II та VIII ст. – добу, коли укорінена в біблійній синтаксично-орієнтованій поетичній традиції поезія поступово переходить до віршування, в якому переважають ритм і фонетичні засоби: основою рядка є *синтагма-колон*, а не просте речення (як в паралельному біблійному вірші); з'являються такі фонетичні засоби як квазірима (а згодом і справжня рима) та акровірш. До того ж, в класичну добу (VI-VIII ст.) запроваджується *строфічна структура віршування* з вишуканою римою. Таким чином, архаїчні синтаксичні моделі віршування поступаються місцем новій ритміко-фонетичній будові вірша.

Щодо синтаксису арамейської мови, він залишається малодослідженою галуззю семітської філології в цілому та арамеїстики зокрема. Варто відзначити, що *найменш вивченим* є саме синтаксис середньо-арамейської мови (II – VII ст. н.е. за класифікацією К. Байера). До того ж, увага мовознавців зосереджена, головним чином, на вивченні синтаксису *прози*, тоді як синтаксис *поезії* – імовірно, через його складність – часто залишається поза увагою дослідників. Проте саме поезія містить особливі типи синтаксичних структур, на формування

© Д. В. Цолін, 2014

яких впливають такі чинники, як архаїчний (подекуди штучний) морфосинтаксис, ідіоматичні вирази, ритмічна будова речення-рядка та особливості співвідношення рядків в строфі паралельного вірша. Аналіз основних синтаксичних парадигм *саме в поетичних текстах* дає нам можливість скласти більш цілісне уявлення про ідіоматичний синтаксис та функціонування основних комунікативних одиниць арамейської мови в високо формалізованому літературному тексті. Таким чином, результати дослідження не лише розширять наше уявлення про синтаксис середньо-арамейської мови, але й сприятимуть розвитку методології перекладу давнього тексту.

Варто відзначити, що переклади-парафрази біблійної поезії в Таргумах, разом з арамеомовною єврейською літургійною поезією,[1] є *чи не єдиним корпусом поетичних творів* написаних саме середньою західноарамейською мовою.[2] Епоха створення цієї поезії охоплює як час, коли арамейська ще була в ужитку в якості розмовної мови, так і період її «штучного» функціонування як мови літературної. Хоча всі три субдіалекти середньо-арамейської мови, якою були написані Таргуми – літературна юдейська арамейська, палестинська юдейська арамейська та пізня літературна юдейська арамейська[3] – зазнали значного впливу літературної обробки та штучної стандартизації мови, зберігають вони і риси розмовних елементів. З іншого боку, цікавим є сам *феномен арамейської мови юдейської літургійної поезії*, синтаксис якої є глибоко укоріненим в біблійній поетичній традиції з одного боку, і зазнав впливу творчості *метургеманів* (авторів і декламаторів арамейських парафразів) та нових поетичних форм, з іншого.

Так само, як і прозових текстах, в таргумічних парафразах біблійної поезії можна виділити *два шари тексту*: буквальний переклад і додатковий матеріал. Матеріал першого рівня, що складає меншу частку – близько 33% тексту в Таргумах Онкелоса і Йонатана Бен-Уззіеля – відзначається сильним впливом давньоєврейського синтаксису (по суті, це калька з біблійної поезії); матеріал другого рівня – 67% таргумічних парафразів давньоєврейської поезії – містить *відмінні від оригінального тексту синтаксичні структури*. Саме цей другий прошарок поетичного матеріалу в Таргумах і є предметом нашого дослідження. Додатковий поетичний матеріал в більшості випадків оформлено як *імітацію* біблійного паралельного вірша, проте синтаксична будова поетичного рядка тут має свої специфічні риси, що зумовлені особливостями функціонування таргумів як адаптованого для аудиторії та коментованого тексту.

Отже, два головні чинники – давньоєврейська модель паралельного вірша і усна декламація Таргумів під час синагогального богослужіння – вплинули як на структуру вірша, так і на синтаксис таргумічної поезії. Тож вони є базисними методологічними засадами даного дослідження: *імітація синтаксичних структур давньоєврейського оригіналу*, з одного боку, та адаптація до практики *наспіву* (іноді з елементами імпровізації) арамейського парафразу, з іншого боку, власне і були тими формоутворюючими факторами, що створили унікальну будову вірша-парафраза в Таргумах. Вплив останнього чинника на синтаксичну будову віршового рядка і строфи позначився у таких синтаксичних модифікаціях:

а) використання парафрастичних форм дієслова (для позначення тривалої та ітеративної дії, а також імператива та юсива);

б) вживання значної кількості підрядних речень (що не властиво давньоєврейській поезії);

в) вільний підхід до адаптації архаїчних дієвідмін *qtl* / *yqtl*, що передбачав як узгодження давньоєврейських дієслівних форм з системою дієвідмінювання середньо-арамейської мови, так і довільну, граматично некоректну інтерпретацію;

г) уникання еліпсису (неповного речення), що призвело до зміни ритмічної будови рядка.

Ці синтаксичні модифікації були розглянуті мною у двох статтях англійською мовою [40, с. 249-270; 41, с. 253-288]. Вони свідчать про вплив інтерпретації та імпровізації з боку *метургеманів* на структуру арамейських парафразів біблійної поезії. З іншого боку, ці зміни виявляють тенденцію до спрощення синтаксичних конструкцій, а відтак свідчать про намагання *метургеманів наблизити поетичну мову до розмовної*. Ця теза підтверджується і тим фактом, що переважна більшість поетичних архаїзмів в біблійний поезії – особливо лексичних та синтаксичних – передані в Таргумах максимально адаптовано до норм середньо-арамейської мови, без будь-яких спроб відтворити їх естетичну функцію[4]. Проте для всебічного аналізу синтаксичних трансформацій біблійної поетичної мови в арамейських перекладах необхідно здійснити ще ряд досліджень в таких галузях:

а) Морфо-синтаксис іменника та прикметника: форми утворення генетивних конструкцій (*status constructus*, конструкції з часткою ד, а також словосполучення з ד та займенниковим суфіксом при *nomen rectus*), прикметник в функції означення як альтернатива *status constructus*, вживання артикля у функції визначення (артикль часто втрачає це значення в середньо-арамейській мові), словотворення іменників та прикметників в поетичних текстах; визначення найбільш вживаних в поезії форм дасть нам змогу говорити про специфіку її синтаксису та його гіпотетичне зближення з розмовними формами або, навпаки, з усталеними поетичними кліше.

б) Вживання *nota accusativi*: як відомо, для давньоєврейської поезії (особливо архаїчної доби) характерне уникання цієї частки (תא або ל) [2, с. 1-7; 11, с. 101-106]; проте для середньо-арамейської мови (зокрема для

[1] Аналіз єврейської літургійної поезії арамейською мовою див. у спеціальному дослідженні Й. Ягалома та М. Соколова [52].

[2] Існують також дослідження поезії (головним чином, християнської), написаної класичною сирійською (східно-арамейською) мовою. Класична сирійська поезія будувалася на тих же засадах віршування, що й досліджуванні нами поетичні твори [6].

[3] Огляд досліджень з арамейської мови таргумів див. [7, с. 77–100].

[4] Винятком є лише архаїчні моделі структури вірша, що подекуди відтворюються в таргумічних парафразах. Це питання детально проаналізоване у моїй статті [1, с. 84–100].

прози та розмовної мови) – навпаки – притаманне часте використання частки תי у функції *nota accusativi*; чи намагалися автори Таргумів наслідувати синтаксис біблійної поезії? Яке співвідношення часток תי та ל в значенні показника акузативу в поетичних текстах?

в) Визначення найбільш типового порядку слів у реченні: як відомо, первинний семітський порядок слів у реченні – VSO, більш пізній (в тому числі й властивий середньо-арамейській мові) – SVO; для біблійних поетичних текстів характерне більш вільне розташування слів у реченні; які тенденції притаманні саме арамейським парафразам давньоєврейської поезії, і про які аспекти функціонування мови на даному історичному етапі він свідчить?

г) Ритмічний розмір поетичного рядка (для давньосемітської поезії – кількість наголошених складів у рядку) та його вплив на синтаксичну структуру речення.

д) Вплив структури паралельного вірша (особливо *хіазму* типу АБ//$Б_1А_1$) на порядок слів у реченні; частково тема розкрита в моїй статті «Давньоєврейська поезія в Таргумі Онкелоса: деякі синтаксичні аспекти структури вірша» (англ. мовою) [41, с. 253-288] та в однойменній доповіді на 7-му Конгресі IOTS, Мюнхен, 2013).

Дослідження в цій галузі дасть нам можливість мати повне уявлення про поетичний синтаксис Таргумів, а отже зробити висновки про основні синтаксичні парадигми юдейської середньо-арамейської мови не лише в поетичних текстах, але й в цілому.

Варто відзначити, що основним матеріалом дослідження для нас є поетичні тексти саме в Таргумі Онкелоса (*далі* – ТО), оскільки в Палестинських Таргумах (ПТ) та Таргумі Псевдо-Йонатана (ТПсЙ) біблійні поезії *майже повністю перетворені на прозу*. Причиною такої трансформації поезії в цих Таргумах є великий обсяг екзегетичного та гомілетичного матеріалу, що був введений в поетичний текст, і, фактично, зруйнував поетичну структуру як таку. Поетично структуровані фрагменти з'являються в парафразах біблійної поезії в ПТ стихійно, як безсистемні спорадичні «вкраплення» в прозовий текст. Проте навіть ці фрагменти виявляють спільність поетичної структури з тим же самим типом поезії, що зустрічається в ТО. Те саме можна сказати й про таргуми до Пророків та Писань (зокрема до Книги Псалмів): вони також демонструють ті ж самі типи поетичних структур, що й ТО, що свідчить про *єдиний підхід* до перекладу поетичного тексту в таргумах.

В Таргумах до поетичних книг Біблії спостерігається тенденція, подібна до ПТ: присутність додаткового прозового матеріалу (так званої *гагади*) подекуди руйнує як віршову структуру, так і цілісність поетичного тексту. Саме тому обсяг аналізованого нами поетичного матеріалу обмежується поетичними текстами Таргума Онкелоса до Тори і Таргума Йонатана Бен-Уззіеля до Пророків, а саме – до Книг Самуїлових. Решта поетичного матеріалу представлена в огляді основних моделей вірша та їх типових синтаксичних структур.

Окрему цікавість викликають так звані літургійні поеми арамейською мовою, що не були перекладені з давньоєврейського тексту Біблії, а були введені в тексти Таргумів як додатковий матеріал, і написані в стилі *пійютім* – духовної юдейської лірики. Ці поеми присвячені двом подіям – виходу з Єгипту та даруванню Тори на горі Синай, і літургійно були пов'язані з двома визначними святами – Песах та Шавуот. Система віршування в них дещо відмінна від типових таргумічних зразків, і будується за моделями єврейської літургійної поезії до-класичного (IV-VI ст.) та класичного (VI-VIII ст.) періодів.[5] Втім порівняння синтаксису цього типу віршування з таргумічними парафразами дасть нам можливість відтворити картину поетичного синтаксису більш повно, адже в останньому випадку структура вірша значно меншою мірою перебувала під впливом давньоєврейського типу віршування. Поетичні твори, що будуть включені в наше дослідження, – це 30 поезій, 19 з який взяті з Таргумів Каїрської Ґенизи, а 11 – з Фрагментарного Таргуму[6]. Важливо відзначити, що синтаксис цих поетичних творів був досліджений у дисертації Й. Йагалома [7]; мова творів – у праці А. Розенталя [35].

2. Попередні дослідження

Наукові дослідження, що стосуються тією чи іншою мірою даної проблематики, можна розділити на три категорії: а) загальні дослідження в галузі синтаксису арамейської мови; б) роботи, присвячені техніці літературного перекладу; в) дослідження синтаксису юдейської літургійної поезії.

а) *Загальні дослідження арамейського синтаксису*. Основні наукові розробки в галузі синтаксису були присвячені саме *імперській арамейській мові*, тобто варіанту західно-арамейської мови, що стала офіційною мовою держави Ахеменідів (550-331 рр. до н.е.), і продовжувала функціонувати у вигляді різних діалектів в після-ахеменідський період аж до III ст.. н.е. Найбільш відомою ґрунтовною працею в цій галузі залишається дисертація Дж. Фіцмайера «Синтаксис імперської арамейської мови на основі документів, знайдених у Єгипті», захищена ще в 1956 році [13]. Питання синтаксису імперської арамейської мови розглядали в своїх працях також М. Фольмер та Т. Мураока [15; 24]. Їх дослідження стосуються, головним чином, прозових текстів – документів з острова Елефантина (V-VI ст. до н.е.) та біблійних текстів з книг Даниїла та Ездри; проте *синтаксис поезії* залишився недослідженим.

Одна з причин цього явища – малий обсяг поетичних текстів, що дійшли до нас з тієї далекої епохи. Спроба проаналізувати наявні поетичні фрагменти арамейською мовою були здійснені Дж. Ґрінфілдом в його програмній статті «Рання арамейська поезія» [17, с. 167-173]; проте автор розглядає, головним чином, структуру паралельного вірша в давніх арамейських текстах, не торкаючись їх синтаксичних особливостей. Деякі

[5] Ґрунтовні дослідження єврейської літургійної поезії див. [14; 12, с. 362-75; 48; 35].

[6] Видання текстів: [20, 21]

елементи давньоарамейського поетичного синтаксису розглядаються в працях, присвячених «Висловам Ахікара» (VII-VI ст.. до н.е.) – збірці афоризмів, структура яких нагадує біблійні Приповісті Соломонові. Так філологічні та історико-філологічні коментарі Дж. Лінденберга та М. Вайгла [23; 47] до «Висловів Ахікара» також торкаються проблем синтаксису в цій збірці, проте вони не були спеціально присвячені цій проблемі. Хоча згаданий твір ні хронологічно, ні тематично не пов'язаний з перекладами біблійної поезії в таргумах, ми маємо намір також включити аналіз його синтаксису в наше дослідження, оскільки це дасть нам можливість виявити наявність спільних та відмінних рис в синтаксичних структурах обох груп поетичних текстів. Попутним завданням цього аналізу може бути питання про існування специфічно арамейського типу поетичного синтаксису в контексті загального структурного архетипу давньої західно-семітської поезії.

«Вислови Ахікара» і переклади давньоєврейської поезії в таргумах, звісно, належать до різних поетичних традицій, і до різних в діахронічному та географічному плані різновидів арамейської мови. «Вислови Ахікара» – майже оригінальний твір, написаний давньоарамейською мовою у VII ст.. до н.е., основний структурний тип – *афоризм* з паралельною структурою з двох або більше речень-рядків; поезія в таргумах – *парафраз* (майже *переспів*) біблійних поетичних творів, головним чином, гімнологічного або пісенного характеру, на синтаксис якого величезний вплив справила давньоєврейська поетична традиція; до того ж, час створення останніх – III-VII ст.. н.е., що майже на тисячоліття пізніше Ахікарових афоризмів. Проте, враховуючи факт статичності та інертності поетичного синтаксису, ми можемо здійснити порівняльний аналіз обох корпусів поетичних текстів.

Отже, таргумічні парафрази біблійної поезії – чи не єдині поетичні тексти арамейською мовою, які належать до так званого *середнього* періоду її історії, тоді як «Вислови Ахікара» – єдиний зразок поетичного (подекуди – квази-поетичного) тексту, що належить до *давньоарамейського* періоду. Таким чином, методологія нашого дослідження включатиме і цей компаративний аспект.

б) Дослідження техніки літературного перекладу. Техніка перекладу літературного тексту в арамейських перекладах Біблії була предметом багатьох досліджень починаючи з II пол.. XIX ст.. Ми коротко охарактеризуємо основні здобутки в цій галузі, щоб визначимо значення зроблених висновків для нашого дослідження.

Перша група досліджень не має безпосереднього стосунку до перекладу давньоєврейської поезії, але цінність їх результатів полягає в характеристиці основних методологічних підходів до передачі біблійних літературних форм в Таргумах. Найпершою спробою описати основні підходи до перекладу були зроблені ще в працях З. Франкеля, проте вони не мали достатнього методологічного обґрунтування [16, с. 1-48]. Більш послідовною є робота П. Хурґіна, який виділив чотири способи відтворення біблійного тексту в Таргумах: алегоричний, метафоричний, екзегетичний та лексичний [8, с. 80]. Проблеми відтворення біблійних метафор, алегорії, перекладу риторичних запитань, засобів драматизації окремих епізодів та деверсифікації поетичних рядків розглядалися в працях Й. Комлоша, Р. Кашера та Г. Сайслінга [18, с. 53-77; 22, с. 308-310; 36, с. 147-161].

В цілому значення згаданих вище досліджень полягає в тому, що трансформація біблійних літературних форм в Таргумах *спричиняє трансформації синтаксису*, що особливо помітно в поезії, де рівень ритміко-синтаксичної організації є надзвичайно високим. Саме тому висновки про основні парадигми літературних трансформацій, що були зроблені в цих працях, є дуже важливими для аналізу поетичного синтаксису в Таргумах.

Аналізу трансформацій на рівні морфології та морфосинтаксису присвячені праці А. Шпербера та Р. Позена. А. Шпербер на основі широкого аналітичного матеріалу продемонстрував основні принципи техніки перекладу в Таргумі Онкелоса не лише стосовно передачі *змісту* оригінального тексту, а й основних граматичних та синтаксичних кліше: форм дієслів, іменників, прикметників, особливості заміни давньоєврейських службових частин мови арамейськими, перекладу фразеологізмів, форм словосполучення [37]. Тій же проблематиці присвячена і дисертація Р. Позена, в якій дослідник, не повторюючи А. Шпербера, робить важливий висновок про *послідовність* перекладу граматичних форм, а отже й про *існування певних правил і норм*, якими керувалися *метургемани* [34]. Втім, попри величезний обсяг аналітичної роботи і послідовну методологію, обидва дослідники не розглядали особливостей перекладу архаїчних форм дієслів, і торкаються лише деяких елементів синтаксису. З іншого боку, аналітичні підходи Шпербера і Позена покладені в основу і нашої методології (див. *Методологія*).

Необхідно також відзначити статтю А. Бутца «Огляд бездієслівних речень в мові Таргума Неофіті I» [7, с. 53-66], що торкається безпосередньо синтаксису арамейської мови Таргумів. Автор статті робить важливий висновок про те, що бездієслівні речення в Таргумі Неофіті I не завжди калькують давньоєврейський синтаксис, а часто відображають «ідіоматичний арамейський синтаксис». Хоча Бутц аналізує лише бездієслівні речення, і тільки в Таргумі Неофіті I, не розрізняючи їх вживання в прозовому і поетичному контекстах, його висновки підтверджують нашу основну гіпотезу: в Таргумах (і зокрема в поетичних текстах) представлені синтаксичні конструкції, що відрізняються від форм давньоєврейського *Vorlage* і відображають *особливості власне арамейського синтаксису*.

Важливою методологічною новацією є також методика порівняння масоретського поділу поетичного давньоєврейського тексту на синтагми за допомогою акцентних знаків та структурування парафразу біблійної поезії за колонами та рядками в Таргумах. Запропонована В. Смеліком, ця методологія виявляє чітку кореляцію між діяльністю *масоретів* та *метургеманів* [38, с. 49-50].

В останні два десятиліття з'явилось кілька праць голландських дослідників Й.-В. Весселіуса та Е. Ван Стаалдуїн-Сулман присвячених саме техніці перекладу давньоєврейської поезії в Таргумах [50, с. 237-247; 45, с. 225-235]. Весселіус робить важливий висновок про те, що основним методологічним принципом передачі давньоєврейської поезії в Таргумах є «багаторівневе наслідування біблійного тексту», що включає в себе як відтворення основних структур паралельного віршування (включаючи й синтаксичний аспект), так і «історич-

ної панорами» твору. Е. Ван Стаалдуїн-Сулман демонструє приклади відтворення деяких фонетичних засобів у Пісні Анни (1 Сам. 2:1-10), таких як алітерація і асонанс, що свідчить про розвинуту техніку перекладу. Водночас додаткові (головним чином, *екзегетичні*) елементи вводяться в текст як *імітація* віршових форм оригіналу. Різносторонній аналіз техніки літературного перекладу в Таргумах подається у вступних розділах до критичного видання з перекладом і коментарем Таргума Йонатана Бен-Уззіеля до Книги Самуїла, здійсненого Е. Ван Стаалдуїн-Сулман [46, с. 64-70].

Література:

1. Цолин Д.В. Перевод библейских поэтических архаизмов в таргумах // Материалы XIX-й научной конференции по иудаике, том II, Академическая серия 41 (Москва, 2012), – С. 84–100.
2. Albright W. F., ‘Archaic Survivals in the Text of Canticles’, in Hebrew and Semitic Studies presented to G. R. Driver (Oxford, 1963), pp. 1-7.
3. Andersen Francis L., The Sentence in Biblical Hebrew (The Hague – Paris : Mouton, 1974).
4. Avishur Yitzhak, Comparative Studies in Biblical and Ugaritic Languages and Literature (Tel Aviv – Jaffa, Israel: Archaeological Center Publication, 2007).
5. Bordreuil Pierre & Dennis Pardee, A Manual of Ugaritic (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2009).
6. Brock Sebastian P., Syriac Studies: A Classifi ed Bibliography (1960-1990) (Kaslik: [Université SaintEsprit de Kaslik], 1996).
7. Butts A., ‘Observation on the Vebless Clause in the Language of Neofity I’, AS 4.1 (2006), pp. 53-66.
8. Churgin P., Targum Jonathan to the Prophets (New York: New Heaven, 1980).
9. Fenton T.L., Absence of a Verbal Formation *yaqattal from Ugaritic and North-West Semitic, Journal of Semitic Studies 15(1970) 31-41;
10. Flesher P., ‘The Translations of Proto-Onqelos and the Palestinian Targums’, JAB 3 (2001), pp. 77-100.
11. Freedman D.N., ‘Archaic Forms in Early Hebrew Poetry’, ZAW 31 (1960), pp. 101-106.
12. Heinemann J., ‘Remnants of Ancient Piyyuṭim in the Palestinian Targum Tradition’, Hasifrut 4 (1973), pp. 362-75.
13. Fitzmyer Josef. A., The Syntax of Imperial Aramaic Based on the Documents Found in Egypt. A dissertation submitted to the Faculty of Philosophy of the John Hopkins University in conformity with the requirements for the degree of Doctor Philosophy (Baltimore, Maryland, 1956).
14. Fleisher E.תריש-ימיב תירבעה שדוקה-ם״ייניבה (Jerusalem: Keter, 1975).
15. Folmer M.L. The Aramaic Language in the Achaemenid Period. A Study in Linguistic Variation (Leuven: Peeters Press, 1995).
16. Frankel Z., «Zu dem Targum der Propheten» in Jahresbericht des jüdischtheologischen Seminars «Franenkel’scher Stiftung» (Breslau 1872), S. 1-48.
17. Greenfield, J.C. 1969. Early Aramaic Poetry in Al Kanfei Yonah: collected studies of Jonas C. Greenfield on Semitic philology / edited by Shalom Paul, Michael E. Stone, and Avital Pinnick I, pp. 167-173.
18. Kasher R., ‘Metaphor and Allegory in the Aramaic Translations of the Bible’, JAB 1 (1999), pp. 53-77.
19. Rabbi Yitzchok Kirner with Lisa Aiken, The Art of Jewish Prayer (Northvale, New Jersey, London, 1991).
20. Klein M. L., Genizah Manuscripts of Palestinian Targum to the Pentateuch. Vol. 1 (Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1986).
21. Klein M. L., The Fragment-Targums of the Pentateuch According to their Extant Sources. Vol. I-II (Rome: Biblical Institute Press, 1980).
22. Komlosh Y., לאומש רפסל ימראה ם״ייניפוא ם״יוק, in: B. Zvieli (ed.), ארקמב תוחיש (Talks on Scripture) I, Jerusalem 1968, pp. 308-310.
23. Lindenberger James, The Aramaic Proverbs of Ahiqar (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1983).
24. Muraoka T. & Porten B. A Grammar of Egyptian Aramaic (Leiden – New York – Köln: Brill, 1998).
25. A. Murtonen, Hebrew in Its West-Semitic Setting. Part III: Morphosyntax (Leiden-New York – København – Köln, 1990).
26. Notarius T., ‘The Archaic System of Verbal Tenses in «Archaic» Biblical Poetry,’ in Diachrony in Biblical Hebrew, edited by Cynthia L. Miller-Naudé and Ziony Zevit (Winona Lake: Eisebrauns, 2012), pp. 193-208.
27. Notarius T. תיסאלקהו תיאכראה תיארקמה הרישב ם״ינמזה תכרעמ, PhD thesis (Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, 2007).
28. Notarius T., Temporality and Atemporality in the Language of Biblical Poetry, Journal of Semitic Studies LVI/2 (Autumn 2011).
29. Niccacci A., The Syntax of the Verb in Classical Hebrew Prose (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1990).
30. O’Connor M., An Introduction to Biblical Hebrew Syntax (Winona Lake: Eisenbrauns, 1990).
31. Otero Piquer A. ‘Estudios de Sintaxis Verbal en Textos Ugariticos Poeticos,’ Tesis Doctoral. Departamento de Estudios Hebreos y Arameos, Facultad de Filologia, Universidad de Madrid (2003).
32. Pardee, D., The Ugaritic Texts and the Origins of West Semitic Literary Composition (Oxford: Oxford University Press, 2007).
33. Pardee D., Ugaritic and Hebrew Poetic Parallelism: A Trial Cut (‘nt I and Proverbs 2) (supplements to Vetus Testamentum 39; Leiden: Brill, 1998).
34. Posen R. הרותל סולקנוא ם״וגרתב תימוגרתה תוביקעה PhD thesis (University Bar-Ilan, Ramat-Gan, 1997).
35. Rosental A., ימראה ן״ולימל ם״תמורתו תיטקלאידה ם״תניחב: תועובשל ם״יימראה ם״יטויפה (Jerusalem, 1966).
36. Sysling H., ‘The Use of Dramatic and Erotic Elements as a Literary Technique in Targum Pseudo-Jonathan’, JAB 1 (1999), pp. 147-161.

37. Sperber A., The Bible in Aramaic vol. 4b (Leiden 1959-1968).
38. Smelik W. ‘Orality, the Targums, and Manuscript Reproduction’, in Paratext and Megatext in Jewish and Christian Traditions (Leiden, 2003), pp. 49-81.
39. Tatu S., The Qatal//Yiqtol (Yiqtol//Qatal) Verbal Sequence in Semitic Couplets (Gorgias Ugaritic Studies, 2009).
40. Tsolin D., ‘Elements of Rhetoric in the Targums. Appeals to Audience’, AS 10.2 (Leiden: Brill, 2012), 249-270.
41. Tsolin D., ‘Hebrew Poetry in the Targum Onqelos: Some Syntactic Aspects of the Verse Structure’, AS 12.1 (Leiden: Brill, 2014), 253-288.
42. Tsolin D., ‘Archaic Verbal Conjugations in Ex. 15:1-18, 21 and Deut. 32:1-43: Their Rendering in the Targums’, Babel und Bibel (Moscow-New York, 2013) – forthcoming.
43. Some Unpublished Piyyutim From the Cairo Genizah. By Meir Wallenstein (Manchester, 1956).
44. Watts J. Wash, A Survey of Syntax in the Hebrew Old Testament (Grand Rapids, Michigan: Eerdmans, 1964).
45. E. van Staalduin-Sulman, ‘Translating with Subtlety: Some Unexpected Translations in the Targum of Samuel’, JAB 3 (2001), pp. 225-235.
46. E. van Staalduin-Sulman, The Targum of Samuel (Kampen: Protestant Theological University, 2002), pp. 64-70.
47. Weigl Michael, Die aramäischen Achikar-Sprüche aus Elephantine und die alttestamentliche Weisheitsliteratur (Berlin-New York: Gruyter, 2010).
48. Weinberger Leon J. Jewish Hymnography. A Literary History (London – Portland, Oregon, 1998).
49. Wesselius J.W., Biblical Poetry through Targumic Eyes: Onkelos’ Treatment of Genesis 49:8-12, Give Ear to My Words: Psalms and Other Poetry in and around the Hebrew Bible. Essays in Honour of Professor N.A. van Uchelen, Amsterdam (1996).
50. Wesselius J.W., ‘Completeness and Closure in Targumic Literature: The Emulation of Biblical Hebrew Poetry in Targum Jonathan to the Former Prophets’, JAB 3 (2001), pp. 237-247.
51. Yahalom Y. מודקה ילארשי-יקראה טויפה רישה תפש (Jerusalem: Magnes Press, 1985).
52. Yahalom Y & Michael Sokoloff, אברעמ ינב תריש. מיריש מיימארא לש ידוהי ידוהי לארשי-יקרא הפוקתב טנזיבה (Jerusalem: The National Academy of Science, 1994).
53. Yahalom Y. מודקה טויפה ריבחת (ייני ללוכ) ונונגיסל דוסיכ PhD thesis (Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, 1974).

УДК 81'25:811.111

М. Г. Шемуда,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ «ПРИНЦЕСА НЕСМІЯНА» А. А. МІЛНА

У статті уточнено сутність поняття літературної казки, а також розглянуто відмінності літературної та народної казки. Автором проаналізовано лінгвостилістичні особливості англійської літературної казки «Принцеса-Несміяна» А. А. Мілна. Виявлено, що автор широко використовує різні мовностилістичні засоби та прийоми, вдало надає експресивності тексту за допомогою різних лінгвостилістичних засобів, використовує підбори звучань, а текст казки є насиченим запитальними реченнями й майже повністю побудований на діалогах тощо.

Ключові слова: *літературна казка, народна казка, лінгвостилістичні особливості.*

В данной статье уточнено сущность понятия литературной сказки, а также рассмотрены различия литературной и народной сказки. Автором проанализированы лингвостилистические особенности английской литературной сказки «Принцесса-Несмеяна» А. А. Милна. Выявлено, что автор широко использует различные лингвостилистические средства и приемы, экспрессивность текста автор представляет с помощью различных лингвостилистичних средств, использует подбор звучаний, а текст сказки насыщенный вопросительными предложениями и почти полностью построен на диалогах и т. п.

Ключевые слова: *литературная сказка, народная сказка, лингвостилистические особенности.*

In this article the essence of the literary tale concept is examined, the differences between the literary and folk tale are defined. The author analyzes the lingvostylistic characteristics of the English literary fairy tale «The Princess Who Couldn't Laugh» A. A. Milne. Revealed that the author makes an extensive use of various linguistic techniques, successfully provides an expressiveness of the text using different stylistic means, uses various sounds, the text of the tale is full of question sentences and almost entirely built on the dialogues and so on.

Key words: *literary tale, folk tale, lingvostylistic characteristics.*

Сьогодні увагу багатьох літературознавців привертає жанр літературної казки як такий, що формувався на основі фольклорної казки, але, тим не менше, характеризується низкою відмінностей. Літературна казка – авторський, художній, прозаїчний твір, який ґрунтується на фольклорних принципах, або є оригінальним. Це переважно фантастичний твір, що зображує пригоди вигаданих або традиційних казкових героїв і, в деяких випадках, орієнтований на дітей. Англійська казкова традиція містить багату спадщину літературних образів, гумору, незвичайних пригод, чарівних подій. Вона бере початок у кельтській міфології й разом з тим пов'язана численними нитками споріднення з європейським фольклором. За час самостійного існування англійські літературні казки стали носіями авторської свідомості, своєрідним узагальненням англійського духу й образу думки. У літературних казках (як і в народних) автори розкривають такі цінності, як істина, добро, справедливість, мужність, краса тощо.

Вивчення етапів становлення літературної казки та її лінгвостилістичних особливостей стало предметом дослідження таких вчених як: В. А. Бегак, Л. Ю. Брауде, Е. І. Іванова, Т. Г. Леонова, М. Н. Липовецький, М. М. Мещерякова, В. Є. Халізєва, В. Д. Шинкаренко та ін.

Історія вивчення жанру літературної казки має вагомі здобутки, проте сьогодні в науці залишається нерозкритими питання, що стосуються лінгвостилістичних особливостей англійських літературних казок. Тож **метою статті** є визначення лінгвостилістичних особливостей літературної казки «Принцеса несміяна» А. А. Мілна.

Проаналізувавши визначення літературної казки В. А. Бегак, Л. Ю. Брауде, Т. Г. Леонової, М. Н. Липовецького, М. М. Мещерякової, В. Є. Халізєва, за основу нами взято визначення Л. Ю. Брауде, яка під літературною казкою розглядає авторський, художній, прозаїчний твір, який ґрунтується на фольклорних принципах, або є оригінальним [1, с. 15]. Це переважно фантастичний твір, який зображує пригоди вигаданих або традиційних казкових героїв.

Виявлено, що англійська літературна казка характеризується індивідуалізацією казкового образу, автор розповідає про нього більш детально, героєві не притаманні певні типові риси. Персонажів у англійській літературній казці дуже багато, і вони зазвичай не повторюються в казках різних авторів. Письменники надають великого значення портрету та психологічній характеристиці героя, з метою більш глибокого розуміння образу, причому герой може перейти з категорії позитивних у негативні чи навпаки.

Варто зазначити, що текст англійської літературної казки простий, упорядкований, має високий рівень зв'язаності. Оскільки тексти казок переважно орієнтовані на дітей, вони не містять складних граматичних конструкцій, виражають логічні зв'язки між частинами висловлювання, в їх текстах присутні переважно прості речення. Часто зв'язок між окремими реченнями реалізується не за допомогою спеціальних граматичних засобів, а послідовністю їх розташування та ритміко-інтонаційними засобами. Також у текстах англійських літературних казок присутні незакінчені речення, що свідчать про незакінченість думки, або різку зміну теми розмови. Автори англійських літературних казок активно використовують стилістичні засоби з метою надати свої творам власної самобутності та неповторності [3].

Визначено відмінності між літературною та народною казкою, які полягають в тому, що літературна казка може мати продуманий автором вільний сюжет, у народній казці сюжетна лінія підпорядкована певній схемі,

© М. Г. Шемуда, 2014

яку повинен дотримуватися оповідач, щоб зберегти канву розповіді. Крім того, система образів у літературній казці довільна, в народній – обумовлена традиціями та уявленнями про добрі і злі сили. Літературна казка, як і народна, може продовжувати національні традиції, але є плодом авторської уяви і в жанровому плані близька до сучасних видів пригодницької та фантастичної літератури [5].

«Принцеса-Несміяна («The Princess Who Couldn't Laugh»)» є однією з літературних казок А. А. Мілна. Заголовок казки, як це часто трапляється у англійських казках, характеризує головну героїню, котра ніколи не сміялася. Текст казки належить до художнього функціонального стилю, а сама казка насичена численними мовними засобами, які автор використовує переважно для опису персонажів.

Характеристики персонажів казки дають можливість зрозуміти, що в основі казки лежить *антитеза*. Граф Ролло та Хоппо є контрастними втіленнями добра і зла, естетичним вираженням яких є прекрасне та огидне. Контраст між позитивними та негативними героями автор реалізує через описи зовнішності та характеру героїв. Ось так А. А. Мілн описує графа Хоппо, сина канцлера:

«Now the Chancellor had a son, the young Count Hoppo, a fellow of no great learning, nor beauty, nor bravely, a fellow in feed, of no personal attraction what so ever, but a young man esteemed in his family as a jester [8, p. 13]».

Зовсім протилежно описує автор графа Ролло:

«Then a third young man came forward and this was the Count Rollo. Tall and handsome he was, and of a pleasant smiling countenance, so that the Princess thought to herself: if only he would win, and not that horrid Count Hoppo [8, p. 17]».

Отож, ми бачимо, що протиставлення побудоване на використанні позитивних та негативних мовно-виражальних засобів: *епітети, інверсія.* Також цей контраст виражений абсолютно різним ставленням Принцеси до цих двох героїв. Крім того, автор показує контраст за допомогою опису вчинків героїв: *«Now this was the last trial between them, wherefore each had spent the night in anxious preparation for the tomorrow, Rollo wondering which of the few stories he had left untold would be most likely to amuse the Princess and Hoppo thinking of a plan how at the same time he might win the Princess and discomfort his rival* [8, p. 12]».

Варто зауважити, що у тексті казки «Принцеса-Несміяна» майже відсутні описи зовнішності персонажів. Категорія простору-часу у казці невизначена. Нам невідомі час і місце дії казки. Ми можемо лише здогадатись, що дія казки відбувається в невідомому королівстві, декілька століть назад, про що свідчать Король, як правитель держави, наявність придворного Блазня, графські титули тощо, які існували ще за часів Середньовіччя.

Провівши аналіз лексико-стилістичного матеріалу, використаного у казці, ми визначили, що автор у своєму творі активно використовує *гіперболу.* Гіперболічність у казці є будь-яким перебільшенням від норми. У казці «Принцеса-Несміяна» цей художній засіб присутній майже у всіх епізодах. Явною гіперболою виступає ставлення автора до Принцеси – він називає її не інакше, як «досконалістю» та значно перебільшує її особисті якості:м *«She was sweet, she was good, she was beautiful, perfection itself* [8, p. 3]».

Також гіпербола присутня в описах суспільного життя, як, наприклад, в уривку, де автор зазначає, що в змаганні жартами й загадками взяли участь всі молодики країни:

«So in their turn, all the young men of the country put their riddles and told their stories, not only on that day, but on many other days [8, p. 11]».

«Her laughter pealed round the Palace walls [8, p. 21]».

Також у казці присутня велика кількість *епітетів*, що виражають індивідуальне ставлення автора та його особисту оцінку подій та персонажів казки. Епітет є сильним засобом передання читачеві емоцій автора: *«a good story», «a clever riddle», «a loud roasing noise», «funny story», «sudden laughter», «happy enjoyment», «Young Count Rollo», «faithful people», «those with humorous riddles or merry jests to tell», «but there is another difference».*

Текст казки насичений *порівняннями*, утвореними на подібності двох предметів, що належать до різних класів:

«It was as if somebody pressed a button inside her [8, p. 5]».

А. А. Мілн вдало використовує *метафори*:

«Their eyes spoke to each other», «the pride of his heart», «gravity of her face», «her eyes cried to him», «roaring with laughter»»,She thrilled and gurgled and choked, and choked and gurgled and thrilled [8, p. 7]».

Наступним авторським прийомом є вживання *метонімії*:

«A dozen hands helped her to her feet, and supported her again to the side of her father, who comforted her with Royal Words [8, p. 26]».

Вживання А. А. Мілном в казці грифонів істотно пожвавлює діалогічну мову героїв, тим самим зближуючи читача з персонажами. У казці «Принцеса-Несміяна» присутні такі *грифони*, як імітація сміху героїв казки, зокрема Короля:

«- Ha- ha – ha – ha, went the King,

Ha- ha – ha – ha – ha. Ha- ha [8, p. 5]».

Саме використання грифона допомагає читачеві наочно побачити силу сміху, а автору – виділити важливий момент казки. Крім грифонів письменник вживає *контекстуальні синоніми*:

«She trilled and gurgled and choked, and choked and gurgled and trilled [8, p. 22]».

Відмінною особливістю літературної казки А. А. Мілна від будь-якої народної і явним авторським прийомом є *гра слів*, яка широко використовується автором.

«A bird can fly, Your Majesty, but a fly cannot bird [8, p. 17]».

У другій частині речення відсутнє дієслово, тому коли граф Ролло говорить це Принцесі, вона не сміється, оскільки не розуміє сенсу. Вона лише запитує: *«But what is birding ?* [8, p. 17]». Королю сподобався цей жарт,

тому він весело засміявся. Така гра слів у жарті показує нам, що Принцеса сприймає все серйозно і така дурість не здається їй смішною.

Ще одним характерним стилістичним прийомом у казці є вживання *алітерації* – посилення образотворчості тексту шляхом повторення приголосних звуків:

«So young Count Rollo married the Princess, and they lived and loved and laughed happily together for many years than I can remember [8, p. 27]».

Наступним стилістичним прийомом, до якого вдається письменнк є *повторення*:

«Nothing that he could say or do, nothing that the Court Fool could say or do, changed the gravity of her face [8, p. 20]».

Також автор використовує *анафори* з метою посилення ефекту розповіді:

«Y-yes», said Hoppo, a little annoyed. «Yes, exactly [8, p. 10]».

«A fly and a bird», murmured the King to himself, «a fly and a bird, a fly and a bird, a fly and a bird [8, p. 8]».

Наступним стилістичним засобом, присутнім у тексті казки є *анадиплозис*:

«My dear», said her father, «you missed the point of the joke. The point of the joke was that if you said [8, p. 11]».

Час дії казки нам невідомий, проте ми можемо визначити, що події відбувалися досить давно, оскільки А. А. Мілн активно вживає *архаїзми*:

«Court Fool», « King», «Princess», «Chancellor», «Count», «Royal Highness», «Your Majesty», « Tray sir».

Також у казці присутні *вигуки:*

«Oh!» gasped the Princess [8, p. 20]».

«Fancy that now! [8, p. 25]».

У тексті казки «Принцеса-Несміяна» присутня велика кількість *запитальних речень:*

«What do you say, my love? [8, p. 7]».

«And half the Kingdom? [8, p. 7]».

У багатьох реченнях, з метою узагальнення очевидної думки автор використовує *риторичні запитання*:

«Yes I see it's a joke, Father, but why do you make that noise about it? [8, p. 4]».

«But why else should a dragon cross the road? [8, p. 8]».

Отже, нами було проаналізовано лінгвостилістичні особливості літературної казки «Принцеса-Несміяна» А. А. Мілна. Стиль тексту літературних казок автора доводить, що особливість його письма полягає не стільки в інтенсивності використання тих чи інших засобів, скільки в їхньому варіативному комбінуванні.

Виявлено, що в основі казки лежить антитеза, заснована на зіставленні втілень у тексті добра і зла. Автор широко використовує різні мовностилістичні засоби та прийоми, такі як повторення, грифони, метафори, метонімії, анафори, порівняння, контекстуальні синоніми, гіперболи, а також епітети та інверсії. Крім того, з метою посилення образотворчості тексту, А. А. Мілн використовує алітерацію та асонанс. Текст казки насичений запитальними реченнями та майже повністю побудований на діалогах. Автор вдало надає експресивності тексту за допомогою полісидентону та асидентону. Автор чітко виражає власне ставлення до створених ним персонажів. Основною характерною рисою літературної казки «Принцеса-Несміяна» є психологізм і динамізм особистостей. У тексті казки майже відсутні описи зовнішності персонажів, автор надає їм конкретних рис, описуючи риси їхнього характеру та вчинки. У казках А. А. Мілна часто також використовуються підбори звучань. У цьому, як і в інших своїх стилістичних прийомах, англійський письменник показує глибоке проникнення в дитячу психологію.

Ми зробили висновок, що англійська літературна казка, яка останнім часом викликає особливий інтерес у літературознавців та лінгвістів, є унікальним літературним явищем, розрахованим як на дитячу, так і на дорослу публіку. Вона має навчає моральних та художньо-естетичних цінностей, змінює світогляд людей. А. А. Мілн, як представник жанру літературної казки зробив неоціненний вклад у світову літературу, адже його твори живі, насичені, цікаві, подобаються як дорослим, так і дітям.

Література:

1. Брауде Л. Ю. Скандинавская литературная сказка / Л. Ю. Брауде. – Л. : Высш. шк., 1999. – 210 с.
2. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка / И. Р. Гальперин. –М. : Высш. шк., 1991. – 205 с.
3. Липовецкий М. Н. Поэтика литературной сказки / М. Н. Липовецкий. – М. : Наука, 1992. – 328 с.
4. Літературознавча енциклопедія / [під ред. Ю. І. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – 559 с.
5. Овчиннікова Л. В. Англійська літературна казка XX століття. Історія, класифікація, поетика / Л. В. Овчиннікова. – М. : Наука, 2003. – 312 с.
6. Смолярова Н. В. Детский «недетский» Винни-Пух / Н. В. Смолярова // Новое литературное обозрение, 2008. – 44 с.
7. Children's Literature / Edited by Peter Hunt. – Oxford, 1995. – 217 p.
8. Milne A. A. Prince Rabbit and the Princess who couldn't laugh / Alan Alexander Miln. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http : //goofy.narod.ru/pooh/online/lib/

УДК 811.161.2'37/.38

В. П. Шеремета,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НАРОДНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ТРУДНОЩІ ТА ПЕРЕВАГИ ЖИТТЯ ВДОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ)

У статті розглядається поняття соціального стереотипу та лексико-стилістичні засоби його вираження для відображення мовообразу жінки-вдови в українських народних піснях.
Ключові слова: *стереотип,, соціальний стереотип, мовна картина світу семантична опозиція.*

В статье рассматривается понятие социального стереотипа и лексико-стилистические средства его выражения для отображения языкового образа женщиы-вдовы в украинских народных песнях.
Ключевые слова: *стереотип, социальный стереотип, языковая картина мира, семантическая оппозиция.*

The concept of a social stereotype is being studied in the article. Also, lexical and stylistic means of its expression are being considered in the depiction of a verbal image of widow in the Ukrainian folk songs.
Key words: *stereotype, social stereotype, linguistic picture of the world, semantic opposition.*

В останні десятиліття науковці дедалі більше цікавляться проблемою стереотипу. Стереотипи стали **об'єктом** дослідження не лише лінгвістів, вони розглядаються у працях соціологів, етнографів, когнітологів, психологів, етнопсихологів, психолінгвістів, етнопсихолінгвістів, культурологів, філософів, зокрема: У. Ліппманн, І. Кон, Г. Тажфел, Ж. Коллен, Ю. Апресян, В. Рижков, Ю. Сорокін, Ю. Прохоров, В. Маслова, В. Красних, О. Міхеєв, С. Толстая, В. Телія, Є. Бартмінський, А. Байбурін, Г. Батигін, Л. Гуслякова та ін. Серед українських мовознавців соціомовні стереотипи та дотичні до них поняття (національні концепти, лінгвокультуреми) досліджують С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононеко, Л. Мацько, Н. Мех, О. Селіванова, В. Ужченко, М. Шведова. З огляду на це поняття «стереотип» набуває різного змісту і функцій залежно від сфери наукового використання. Однак у етнолінгвістиці поняття стереотипів недостатньо вивчене і словник стереотипів української мови ще потребує ґрунтовного опрацювання та доповнення.

Вивчення національно-культурних стереотипів, пов'язаних з образом жінки в українській мові та культурі, є важливим етапом вивчення українського світосприйняття, закодованого в мові. Стереотип жінки є фрагментом мовної картини світу українців. Питання картини світу є актуальним в сучасному мовознавстві загалом та етнолінгвістиці зокрема.

Мета нашої розвідки полягає в описі лексико-стилістичних засобів, за допомогою яких у пісенних текстах виражено уявлення та ставлення (стереотипи) українського народу до жінки-вдови та встановлення їх складових. Поглиблений аналіз пісенних текстів дає змогу відтворити ключові елементи стереотипу жінки, тобто панівних уявлень про суто жіночі риси вдачі, зовнішності та поведінки. До того ж народна творчість містить чимало безпосередніх настанов щодо взаємин між чоловіками та жінками, між жінками та громадою.

Поняття «стереотипу» виводять в основному із соціології, де воно означає суспільно усталені уявлення і переконання про певні явища, предмети і особи. Соціальний стереотип – схематичне уявлення про певний соціальний об'єкт (людину, групу, явище), якому притаманна велика стійкість. Соціальний стереотип нерідко формується на основі досить обмеженого попереднього досвіду або обмеженої інформації, що призводить до фіксації вторинних, випадкових ознак об'єкта [13, с. 389]. Це явище є наслідком спрощеного схематичного способу мислення (і мовлення), і, як і більшість схем, полегшує розуміння чи орієнтування людини в навколишній суспільній дійсності.

Поняття «стереотип» у науковий дискурс увів на початку XX століття У. Ліппманн. Він розглядав соціально-психологічну природу стереотипу, а також деякі закономірності його мовної репрезентації. Досить точними були його роздуми про витоки стереотипів: «... ми виділяємо, вихоплюємо те, що наша культура вже визначила для нас, і ми виявляємо тенденцію сприймати те, що нами обрано, у формі, стереотипізованій для нас нашою культурою» [23, с. 55]. У цьому процесі виявляється тенденція підтверджувати вже наявні стереотипи, звертати увагу на інформацію, яка їм відповідає, та ігнорувати інформацію, що їм не відповідає. Наступні дослідження показали, що зміст стереотипів, справді, в основному детерміновано культурою.

Серед науковців класичним було визнано визначення Д. Олпорта: «... стереотип – це перебільшене переконання (думка), яке асоціюється з певною категорією. У його функцію входить виправдання (пояснення) нашої поведінки у зв'язку з цією категорією» [22, с. 350]. У світлі когнітивних досліджень здається обґрунтованою думка про те, що «стереотип є формою раціонального пізнання світу, яка спрощує і прискорює обробку інформації» [2, с. 45], що це особлива форма збереження знань і оцінок, тобто концепт орієнтувальної поведінки [14]. Досить об'ємне визначення подає Ф. С. Бацевич: «Стереотип – схематизований і певною мірою однобічний образ явища, людини, речі тощо, який ґрунтується на невеликій кількості рис оцінного характеру, які вважаються типовими (взірцевими) для всього класу речей; суб'єктивне поняття поточного мислення і мовлення, яке є невід'ємним складником мовної картини світу певного етносу і засвоюється в процесі соціалізації особистості, оволодіння нею етнічною мовою і культурою» [1, с. 258].

Виникнення національно-мовних образів світу зумовлено тим, що хоча «всі народи ходять під одним сонцем та місяцем й майже однаковим небом і залучені до єдиного історичного процесу, вони ходять по різній землі, у них різний побут та історія, тобто виростають вони з різного ґрунту. А звідси – цінності, спільні

© В. П. Шеремета, 2014

для всіх народів, розташовуються в різному співвідношенні. Ця особлива структура спільних для всіх народів елементів і складає національний образ, «національну модель» світу» [3, с. 78]. Отже, мовна картина світу в кожного народу має свої особливості, які виникли під впливом навколишнього середовища, способу життя, історії, культури, традицій тощо, від психічного складу людей, що спілкуються певною мовою, їхньої ментальності, а також від особливостей мови. З огляду на вивчення мовної картини світу В. Телія визначає стереотип «тією зв'язною ланкою, яка поєднує сприйняття, мислення і мову. Вони становлять своєрідні константи мовної картини світу, оскільки через ці імена в концептуальну картину світу вплітається те побутове уявлення про світ, яке зафіксоване цією мовою» [18, с. 46].

Мова української народної пісні – самобутня художньо-естетична система національної мови. Серед українських мовознавців, які досліджують мову фольклору, а відповідно і мовно-етнічні стереотипи та дотичні до них поняття (національні концепти, лінгвокультуреми), – Н. Данилюк [4], С. Єрмоленко [6], В. Жайворонок [7, с. 8], В. Кононеко [10], Л. Мацько [15] та ін.

Як відомо, національні особливості в мові відображає передусім лексика етнокультурного характеру, в якій особливо виразно простежується шлях духовного розвитку етносу. Саме цей аспект життя слова постає у фольклорних текстах. Як один з найяскравіших виявів національної самобутності, мова українського фольклору зберігає і передає наступним поколінням особливості світосприймання народу, факти його історії, картини соціального та родинного побуту, найрізноманітніші відтінки людських почуттів та оцінок, втілених у відшліфовані словесно-виражальні форми, значною мірою символізовані.

Пріоритет «людського фактору» стимулював науковців вивчати людину, її мовленнєву діяльність та те, як людина представлена в мові. Поле «ЛЮДИНА» можна вважати найчисленнішим. Це зумовлене антропоцентричним характером мови загалом і фольклору зокрема. У пісні як поетичному жанрі життя відображено через почуття, думки, переживання носія фольклору. Найвагоміший концепт людина представлено субконцептами жінка, чоловік, які теж мають свої субконцепти.

Поле «ЖІНКА» представлено такими субконцептами: *мати, донька, сестра, мачуха,свекруха*(родинна приналежність); *дівчина, молодиця, баба* (вікова); *вдова, кума, сусідка, панна* (соціальна).

Спроби реконструкції народних уявлень про українську жінку, її вдачу, долю вже неодноразово здійснювались в межах досліджень фольклорно-етнографічної спадщини. Проте, дослідники народнопісенної творчості, які тяжіли до романтичного напрямку, у своїх працях конструювали дещо ідеалізований образ українки, підкреслював чи навіть перебільшував позитивні риси. Наприклад, М. Костомаров писав: «Українська жінка в поезії українського народа змальована такою духовно прегарною, що й у самому свойому упадку виявляє поетично свою чисту натуру й соромиться свого пониження» [11, с. 81]. Пізніші розвідки та зібрання українських народних пісень більш реалістично змальовують життя та становище жінки в українському суспільстві.

Ставлення українців до жінки, яка втратила чоловіка, було неоднозначним. За народною традицією вдівство, оцінювався як соціально-неповноцінний, тобто соціальну роль жінки-вдови розглядали як відхилення, девіацію стосовно соціокультурної норми – заміжньої жінки-молодиці.

У піснях про кохання зустрічається лексичне протиставлення *дівчина – хазяйська жона – вдова*: «*– Хазяйськая жона* все складки складає, А *бідная вдова* все думки гадає, А в *прекрасної дівиці* ще думок немає. Тільки думки: пійду погуляю, Пійду погуляю, ні об чім не думаю» [12, с. 81]. Як правило, заміжня жінка працює разом з чоловіком, тому на її плечі лягає лише «жіноча» робота (робота на городі, в хаті, виховання дітей), «чоловічу» роботу виконує господар/хазяїн. Дівчина ще не обтяжена думками про побут, вона працює разом із родиною, але всі її думки про майбутнє, про кохання, вечорниці, шлюб, вона ще необтяжена буденними сімейними турботами, тому в піснях про неї використовуються епітети *прекрасна, весела, молоденька.* На плечі жінки, яка залишилась після смерті чоловіка сама на господарстві та ще й з малолітніми дітьми, лягає велика відповідальність та труднощі. Тому всі її думки невеселі, використовуються постійний епітет *бідна / бідная*, переважають словосполучення *думки гадає, дев'ять думок має*, що означають заклопотаність та нелегкість життя.

Цікавим є текст веснянки «Зелена діброво, переночуй мене», в якій народний геній використовує стилістичний прийом паралелізму, побудувавши такі лексичні опозиції: *сивий соколонько – малий соловейко – зозуля; червона малина – хрещатий барвінок – васильок; замужня жона бідна вдова – дівчина*: «*– Сивий соколонько* високо літає, *Малий соловейко* щебече раненько, *Зозуля* кує жалобненько. … А що в світі красно процвітає? – *Червона малина* красно процвітає, *Хрещатий барвінок* садочок – встеляє, А *васильок* три запахи має. … Хто в світі довольно гуляє? – *Замужняя жона* – она діти має, А *бідная вдова* дев'ять думок має, А *дівчина* доволі гуляє. *Замужня жона* йде з корчми, гукає, А *бідная вдова* йде з поля, думає, А *дівчинонька* доволі гуляє» [19, с. 67–68]. Заміжня жінка, захищена соціально, тому вона змальована *сивим соколом*, *червоною калиною*, а також у вільний час вона може собі дозволити зайти до корчми. Дівчина – *маленький соловейко, хрещатий барвінок*, її життя безтурботне і вона доволі гуляє (прислівник *доволі* влучно підкреслює її незалежність). Жінка-вдова постає перед нами в образі *зозулі*, яка жалібно кує, або *василечка*, вона не може собі дозволити розваг, лише важка праця та господарські думки обважніли її голову.

Хоча вдова посідала досить міцне матеріальне становище, що давало їй більшу свободу, але й господарство, яке в той час особливо потребувало чоловічих рук, змушувало її задумуватись про якнайшвидше одруження. Крім того, вдруге одружуватись вдовиць змушував тиск громадської думки, яка, зазвичай, недовірливо ставилась до самотніх жінок.

До вдови-нареченої в народних піснях простежується дещо неприязне ставлення, а весілля, як правило, супроводжувалося дитячим плачем, бо часто діти відчували, що вітчим не замінить рідного батька: «… – Не ходи, *вдово*, по воду, Бо моя матінка не злюбить І криниченьку не зрубить, І барвіночком не оплете, І василечком не обмете» [12, с. 94]. «Ой знати, знати *вдовиноє весіллє* – Не розпустить коси, як павонька пір'є (Нероз-

пущена коса, як совине пір'я) Павонька хвіст розпустить, А *вдова* хвіст не розпустить» [19, с. 268]. «Ой знати, знати *вдовино весіллє* : Вітрец віє, коса не леліє. До шлюбу іду, *дітоньки* веду І свої сльозоньки роню. Другого мужа буду мати, Не буду вже об них дбати. Як прибуду додому, *дітоньками* обсаджуся – Нема рідного отца, уже ними не повеселюся. Їден піде з косою, а другий з грабельками, А вітчим жене за моїми *дітоньками*. Я об них дбаю, до купоньки їх скликаю, – Нема у них рідного отца, не буде до купи скликати» [19, с. 268]. Такі пісні рясніють емоційно-забарвленими епітетами, зменшено-пестливою лексикою: *сльозоньки, дітоньки, грабельками, купоньки*.

Більшість матерів не хотіло бачити за невістку вдову. В народі існувало уявлення, що вдова знається на чарах і першого чоловіка вона сама позбавила життя – зчарувала, тому матері переживали за своїх синів: « – Позволь, мати, *вдову* взяти, *Вдова* знає шанувати, Мед-вином напувати, В кармазини убирати. – Не позволю й *вдови* взяти, *Вдова знає й чарувати*, *Зчарувала* й мужа свого, *Збавит* тебе, молодого» [17, с. 119–120]. А от серед молодих козаків, навпаки, вважалося, що жінка-вдова вже має певний життєвий досвід і знає як «*шанувати*» чоловіка. Також побутувало уявлення, що з дівчини, яка самостійно не вела господарства, господиня погана, а от вдова вже має такий досвід: «… Та йшов козак до *дівчини*, зайшов до *вдовиці*. А в *вдовиці* дві світлиці, а третя кімната: Ой тим *дівка* не свата, що ще й *неприбрата*. Ой тим хата *неприбрата*, що стеля дубова; Ой тим *дівка* не сватана, що вона й убога» [16, с. 53].

Ціла низка пісенних текстів, в яких оспівано людські почуття побудована на опозиції «*дівчина» – «вдова*». Особливо цікавим є лексичне протиставлення із компонентом серце: «дівоче» – «вдовине». Відомо, що доля жінки-вдови важка. Залишившись самотньою та ще й з малими дітками, вона змушена взяти всі побутові труднощі на себе. Окрім того, серце її обпечене втратою, горем;хоча, можливо, перший чоловік приніс їй багато сліз та мук, іноді й фізичного болю від побиття (п'яниця, гуляка). Дівчина ж, перебуваючи в батька-матері, ще не має чіткого уявлення про подружнє життя, вона мріє про кохання та вірить лише у щасливе заміжжя. Неабияку роль у цьому відіграє і вікова різниця. Тому вдовине серце народ порівняв із осіннім сонцем, яке ніби й світить, але тепла вже не дає, з кожним днем стає холоднішим. (*Сонце*, як і *серце*, у свідомості українців є символом життя). Дівоче серце порівнюється із весняним сонцем, коли вся природа оживає після зимових холодів, з кожною хвилиною стає тепліше і все довкола починає буяти: «Бо *вдовине серце*, як *осіннє сонце*: Воно світить, світить та не гріє, а все *холодіє*. А *дівоче серце*, як *весняне сонце*: Воно часто хоч і *хмарнесеньке*, та все *теплесеньке*» [20, с. 115].

Отже, амбівалентне ставлення до вдови у громаді «має синкретичний та полістадіальний характер: у ньому поєднуються патріархатні упередження щодо самотньої самостійності жінки (втілені в містичному страху перед її «надприродною» силою) та християнського співчуття і милосердя до неї» [9, с. 235]. Ці різні за своєю природою чинники виводили удову на особливе місце в родині, громаді, підкреслюючи її незалежність від чоловіка. Водночас «доволі дієвою була й суспільна настанова на виправлення (нормалізацію) цієї аномальної ситуації: через повторне одруження вдові належало змінити її особливий статус на єдино прийняту роль заміжньої жінки» [9, с. 235].

Як бачимо, в українських народних піснях відбиті, в основному, соціальні стереотипи, створені колективом, адже пісенні тексти є колективним витвором і вдосконалювалися протягом століть, та й не одним автором. Українці, створюючи пісенні тексти, використовували соціальні стереотипи,спираючись не лише на власний досвід. За допомогою лексико-стилістичних засобів, які створюють мовний образ жінки-вдови в пісенних текстах, соціальні стереотипи закріпилися і збереглися. Вони, як правило, традиційні та постійні.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.

2. Бєлова А. Д. Лексична семантика і міжкультурні стереотипи / А. Д. Бєлова // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К. : Київський нац. ун-т ім Тараса Шевченка, 2002. – № 7. – С. 43–48.

3. Гачев Г. Д. О национальных картинах мира / Г. Д. Гачев // Народы Азии и Африки. – 1967. – № 7. – С. 77–92.

4. Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні / Н. О. Данилюк. – Луцьк : Ред.-вид. від. Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 511 с.

5. Демьянков В. З. Стереотип / В. З. Демьянков // Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : Изд-во Москов. гос. ун-та им. М. В. Ломоносова, 1996. – С. 177-179.

6. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.

7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. /Жайворонок В. В. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

8. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 32. – С. 51–53.

9. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія / Оксана Кісь; НАН України, Ін-т народознавства. – 2-ге вид. – Львів, 2012. – 287 с.

10. Кононенко В. Концепти українського дискурсу / В. Кононенко. – К. – Ів.-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.

11. Костомаров Н. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях // Н. Костомаров. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. – Кн. 8. – Т. XIX. – СПб., 1906. – С. 6–176.

12. Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества // Костомаров Н. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. – Кн. 8. – Т. XIX. – СПб., 1906. – С. 933–1081.

13. Краткий словарь по социологии / Под ред. Д. М. Гришиани, Н. И. Лопатина. – М., 1988. – 479 с.

14. Матурана У. Биология познания // Язык и интеллект / Под ред. В. В. Петрова. – М., 1996. – С. 95–142.
15. Мацько Л. І. Теоретичні засади лінгвокультурогічного аналізу тексту // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова Сер. 10; Проблеми граматики і лексикології української мови. – К. : НПУ, 2008. – Вип. 3. – Кн. 2. – С. 311 – 322.
16. Метлинський А. Народные южнорусские песни / Издание Амвросия Метлинского. – К. : В университетской типографии, 1854.
17. Народні пісні в записах Михайла Павлика / [упоряд. і приміт. О. І. Дея, В. А. Качкана]. – К. : Муз. Україна, 1974. – 318 с.
18. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинации единиц / Телия В. Н. – М. : Наука, 1986. – 312 с.
19. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) // Упоряд., текстолог. інтерпритація і комент. О. І. Дея. – К. : Наук. думка, 1974. – 782 с.
20. Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич / Упоряд. С. В. Мишанич (тексти), М. В. Мишанич (мелодії). – К. : Наук. думка, 1982. – 424 с.
21. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського; [атрибуція автографів, упоряд., передм. і приміт. О. Дея] – К. : Наук. думка, 1983. – 527 с.
22. Allport G. The Nature of Prejudice. – Reading, MA : Addison-Wesley, 1954. –369 p.
23. Lippmann W. Public Opinion. – New York : MacMillan, 1922. – 427 p.

УДК 81`25 =112.2

О. В. Шум,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЗБЕРЕЖЕННЯ СИМВОЛІЧНОСТІ НАЗВИ РОМАНУ І. БАГРЯНОГО «ТИГРОЛОВИ» У ІНШОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Стаття розглядає особливості індивідуального стилю перекладача на прикладі перекладу роману І. Багряного «Тигролови». Дослідження присвячене аналізу способів збереження та особливостей передачі німецькою мовою символічної назви роману. Об'єктом дослідження статті є назва роману І. Багряного «Тигролови» та її переклади.
Ключові слова: *назва, переклад, проза, роман, символ, стиль перекладача.*

Статья рассматривает особенности индивидуального стиля переводчика на примере перевода романа И. Багряного «Тигроловы». Данная работа посвящена анализу способов сохранения и особенностей передачи в немецком языке символического названия романа. Объектом исследования статьи является название романа И. Багряного «Тигроловы» и его переводы.
Ключевые слова: *название, перевод, проза, роман, символ, стиль переводчика.*

The article describes components of an individual style of translator on the base of novel «Tiger trappers» by I. Bahrianyi. The present paper is devoted to the analysis of the translation of symbolic title of the novel into German. Target of research of the paper is novel »Tiger trappers» by I. Bahrianyi and its translations.
Keywords: *title, translation, prose, novel, symbol, style of translator.*

За мету свого дослідження ми обрали розгляд особливостей передачі символічної назви роману І. Багряного «Тигролови» німецькою мовою. Дана розвідка спрямована на подальше глибше дослідження даної та споріднених тем, зокрема стилю перекладача. Актуальність обраної теми пов'язана з потребами глибшого дослідження особливостей перекладу творів української художньої літератури німецькою мовою, зокрема XIX-XXI ст. Завдання даної статті полягає у створенні бази для подальших розвідок та досліджень у галузі перекладознавства.

Дослідженням даної теми у літературознавчому аспекті займалися Г. Багряна, М. Братусь, І. Дзюба, А. Гак, Г. Костюк, Д. Нитченко, Ю. Шерех. Розвідки з перекладу художньої літератури та відтворення авторських особливостей німецькою мовою належать Н. Бияк, О. Матвіїшин, дослідження особливостей стилю перекладача – А. Науменку, М. Іваницькій.

Художня майстерність кожного письменника характеризується притаманним йому набором стилістичних засобів. Авторський стиль проявляється не лише в їх кількості та співвідношенні, а й у непомітності, ненагромадженості. Однак індивідуальні риси письменника, на нашу думку, мають бути вражаючими, виражальними, яскравими для запам'ятовування. Стилістичні засоби мають створювати мовну тканину твору, окреслювати індивідуальність і не повторюваність митця слова.

З огляду на це, розглянемо постать І. Багряного (літературний псевдонім І. П. Лозов'яги) – одного з найяскравіших і найдраматичніших в українському письменстві і громадянстві першої половини і середини XX ст. письменника, якого літературознавці називають одним із найвизначніших митців, представників української діаспори, якого можна вважати найактивнішим творцем національної мови. У літературній творчості письменника 1940-х рр. відбувся остаточний перехід до белетристичної й драматичної прози. І першим великим твором І. Багряного був пригодницький роман з автобіографічними елементами, уперше надрукований у львівському журналі «Вечірня година» у 1944 р. як «Звіролови», згодом перероблений і виданий у 1946 р. під назвою «Тигролови». Цей твір письменник написав за 14 днів, перебуваючи в Західній Україні. Згодом у США, Канаді та Англії вийшли переклади англійською мовою. Цим твором був зацікавлений навіть американський Голлівуд. З англійської було здійснено переклади німецькою, голландською та датською мовами, і вийшли вони в тих країнах кількома накладами [5, с. 615].

Усе це свідчить про популярність роману за кордоном і увагу іноземного читача до тогочасної радянської дійсності. Як зазначав у 1963 р. Ю. Лавріненко, «Тигролови» зробили велике діло. Вони здерли шкуру зека, оста, «совєтського чєловєка» і показали під нею незламну горду людину, повну життєвої снаги, волі до життя і боротьби [5, с. 617].

Визначальна риса художньої мови «Тигроловів» – символізм. Одними з головних символів роману, на думку С. Привалової, є образи трьох поїздів: експрес-дракон – символ зла, руйнівної жорстокості, репресій, тоталітарної системи; Тихоокеанський експрес №1 – символ ілюзорного щасливого життя, соціалізму; потяг 97 «Владивосток – Москва» – символ повного зневаження людських прав у суспільстві [7]. Назва самого роману має також не так реальний, як символічний зміст. Змінивши її з початкової «Звіролови» на «Тигролови», І. Багряний суттєво поглибив змістові акценти розповіді. Тигр – один із наймогутніших і найнебезпечніших диких звірів. Звіролови – це ті, хто організовував пошуки і ловив утікачів зі сталінських таборів смерті. Вони заганяли людину, наче звіра, ловили її, повертали до табору і вбивали на очах інших в'язнів, що мало бути пересторогою, попередженням усім, хто мріяв про втечу [3, с. 377].

Оскільки останні розвідки з перекладознавства присвячені не лише особливостям відтворення індивідуальних рис самого автора, а й спрямовані на дослідження стилю перекладача, зосередимо увагу на специфіці передачі символічної назви роману «Тигролови» німецькою та англійською мовами.

У своєму дослідженні, А. Науменко зазначає, що ще не так давно дослідники не надавали особистості перекладача особливого значення, сприймаючи його просто як належне. Розглядаючи індивідуальний стиль

© О. В. Шум, 2014

перекладача, науковець виділяє три його складові. На думку дослідника, перекладач як необхідний учасник філософсько-психологічного процесу сприйняття оригіналу як об'єкта довкілля обов'язково повинен бути присутній у тексті перекладу. І це (тобто перекладач) є першою складовою частиною індивідуального стилю перекладача, у межах якої він виступає як особистість із різноманітними іпостасями (ликами): як етнографічна, історична, соціальна, етнічна та ін. особа [6, с. 145].

Отже, з вищезазначеного виходить, що перекладач не лише транслює авторські особливості іншою мовою, а й привносить у переклад власне розуміння, а відтак – формує власний стиль перекладу [6, с. 147].

Таким чином, тяжіння перекладача до будь-якого виду трансформацій авторських одиниць у перекладі може розглядатися як його індивідуальна риса. Тобто, кожен перекладач по-своєму розуміє, а відтак і тлумачить оригінал іншою мовою судячи з власних розумінь і відчуттів. Він не лише є посередником між автором і читачем, а виступає безпосереднім учасником процесу розуміння художнього твору. На нашу думку, саме перекладач завдяки власному стилю впливає на оцінку читачем оригіналу.

Досліджуючи німецько-українські літературні взаємини, М. Іваницька доходить висновку, що в іншій культурі країну репрезентують не стільки спорадичні переклади, скільки цілеспрямована праця перекладачів, котрі забезпечують якість перекладу та його рецепцію чужомовним реципієнтом завдяки поступовому пізнанню літературного процесу вихідної культури [4].

М. Іваницька розглядає точку зору, за якої відображення чужої культури не може бути вірною репрезентацією цієї культури, а швидше є проекцією стереотипів, страхів та прагнень реципієнта (в т. ч. і перекладача) [4].

Оскільки ми досліджуємо збереження символічності при перекладі, зазначимо, що у традиційному літературному вжитку символ пов'язує слово або ідею з конкретним об'єктом, сценою або дією, з якими – не дивлячись на цілком відмінну сутність – це слово підтримує певний семантичний зв'язок. Символи бувають двох типів: 1) мотивований (тобто в тому чи іншому відношенні «природній», обумовлений і тому пояснюваний) та 2) немотивований. У свідомості людини «природні», або мотивовані, зв'язки бувають двох видів: а) за суміжністю явищ та б) за їх схожістю [8, с. 213].

Як зазначає Н. Романюга, за своїм походженням символи належать до колективної свідомості певного соціуму, вони є відомими носіям певної культури, у них криється об'єктивне (релевантне) значення. На відміну, скажімо, образу, якому не властива глибина думки, символ, навпаки, спрямований на глибину, утримуючи при цьому і головне в формальному уявленні свого змісту [8, с. 215].

Отже, розглянемо на прикладі, як перекладачі відтворюють назву роману «Тигролови» німецькою та англійською мовами:

Український оригінал	Англійський переклад	Німецький переклад
«Звіролови» (1944)	«Tiger trappers»	«Das Gesetz der Taiga»
«Тигролови» (1946)		

Як бачимо, хоча роман було перекладено німецькою мовою з англійської, але перекладені назви суттєво відрізняються. У англомовному перекладі відображено назву оригіналу: tiger trappers – мисливці на тигрів. У німецькомовному ж варіанті перекладачка відтворює назву як Das Gesetz der Taiga – закон тайги (смуга важко прохідних хвойних лісів, що займає великі простори в північній частині Європи, Азії та Північної Америки).

З усього вищезазначеного можемо зробити висновок, що у кожному з перекладів певною мірою збережено символічність оригінальної назви. В англійському варіанті завдяки калькуванню, а в німецькому завдяки переносному значенню назви. Хоча, на нашу думку, німецький варіант є дещо нейтральним порівняно з обома оригінальними назвами та англомовним перекладом. Кожен вибір способу передачі назви іноземною мовою розглядаємо як рису стилю перекладача. З іншого боку, обидва іншомовні переклади є відображенням змісту роману, а як відомо назви творів перекладають в останню чергу залежно від контексту і наскрізної думки. Однак, ми вважаємо, що назви перекладних творів повинні мати якомога наближенішу до оригінальної назви форму та зміст.

Література:

1. Багряний І. Автобіографія: З листів Івана Багряного до Дмитра Нитченка / І. Багряний // Слово і час. – 1994. – № 2. – С. 9-12.

2. Багряний І. Тигролови. Морітурі: [роман] / І. Багряний. – К. : Наукова думка, 2000. – 265 с.

3. Галич О. А. Теорія літератури: Підручник / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. Васильев / За наук. ред. О. А. Галича. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.

4. Іваницька М. Л. «Своє» та «чуже» у теорії перекладу та структурі мовної особистості перекладача: [стаття] / М. Іваницька. – [Електронний ресурс]. – (Режим доступу) http://zavantag.com /docs/2053/index-14667-1.html

5. Лавріненко Ю. Іван Багряний – політичний діяч і письменник / Ю. Лавріненко // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. – Кн. 2. – К., 1994. – С. 612–617.

6. Науменко А. М. Складові індивідуального стилю перекладача: [стаття] / А. Науменко. // Новітня філологія. – М., 2009. – №13 (33). – С. 141–153. – (Режим доступу) http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_ Gum/Nevfil /2010_13/13-16.pdf

7. Привалова С. Вивчення мови художнього твору на уроці літератури в старших классах на матеріалі роману «Тигролови» І. Багряного: [стаття] / С. Привалова. – (Режим доступу) www.som.org.ua/k3298111.html

8. Романюга Н. Відтворення національних символів у художньому перекладі на тлі різномовних національних систем: [стаття] / Н. Романюга. // Наукові записки. Серія: філологічні науки. – Вип. 89 (1). – К., 2010. – С. 212–217.

9. Bahriany I. Das Gesetz der Taiga: [Roman] / Übersetzt von Dr. Marhareth von Kees. – Köln Graz: «Styria», 1961. – 255 S.

10. Вікіпедія. Вільна Енциклопедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://uk.wikipedia.org.

УДК 811.161.2'37'42

Ю. А. Янченко,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «КОХАННЯ» У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ АРКАДІЯ КАЗКИ

У статті проаналізовано мовні засоби вираження концепту «кохання», розглянуто його когнітивну структуру, виявлено асоціативні зв'язки у межах концепту, вивчено стилістичні особливості його репрезентації у поетичному мовленні Аркадія Казки.
Ключові слова: *мовна картина світу, поетичне мовлення, концепт «кохання», художні тропи.*

В статье проанализированы языковые средства выражения концепта «любовь», рассмотрена его когнитивная структура, обнаружены ассоциативные связки в пределах концепта, изучены стилистические особенности его репрезентации в поэзиях Аркадия Казки.
Ключевые слова: *языковая картина мира, поэтическая речь, концепт «любовь», художественные тропы.*

The language means of expression of konceptu of «love» are analysed in the article, he is considered kognitive structure, found out associative copulas within the limits of konceptu, the stylistic features of his reprezentacii are studied in the poetic broadcasting of Arcadia Kazki.
Keywords: *linguistic picture of the world, poetic broadcasting, koncept of «love», artistic tropes.*

На сьогодні актуальним є вивчення і дослідження різних аспектів пізнавальної діяльності людини. Широкого розвитку набула когнітивна наука, яка є порівняно новою галуззю, що вивчає роль інформаційних структур, які перебувають між мовою і світом, та інтегрує дані психології, лінгвістики, філософії тощо. У центрі її уваги людське мислення, пізнання, досвід, концептуалізація та категоризація [8].

У лінгвокогнітивних дослідженнях неможливо не приділити увагу значенню людського чинника у процесі пізнання світу. Саме людина є центральним фігурантом цього процесу, вона є центром конструювання універсуму, оскільки «неможливо пізнати мову як таку, не виходячи за її межі, не звертаючись до її творця, носія – до людини, до конкретної мовної особистості» [3, с. 8].

Людина живе у контексті культури, тому сама формує певні поняття, які утворюють ментальні одиниці – концепти. Важливою їх ознакою є здатність виступати маркером етнічної картини світу, вбирати культурологічні (світські, релігійні, міфопоетичні) смисли, що дає підстави вважати концепт не лише феноменом мовно-культурного, а й культурно-семіотичного плану, оскільки концепт здатний відображати й «мовчазні смисли» культурних даностей найширшого кола семіотичних систем, основною з яких є мовна [7, с. 468].

У широкому розумінні концепт – елемент мовної картини світу, що допомагає колективній або індивідуальній свідомості отримати, опрацювати й зберегти певний обсяг інформації про навколишній світ. Концепт входить у понятійний апарат когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Слідом за О. Селівановою, трактуємо концепт як інформаційну структуру свідомості, певним чином організовану одиницю пам'яті, що містить сукупність знань про об'єкт пізнання, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [6, с. 256].

Вагоме місце серед культурних феноменів посідає концепт «кохання», який визначається як комплекс буденних уявлень про почуття; його специфіка зумовлюється єдністю етнокультурного, соціокультурного та індивідуального досвіду мовця про сукупність певних емоцій. У сучасних лінгвістичних розвідках знайшли відображення лише окремі аспекти висвітлення концепту «кохання», зокрема аналіз концептуальних метафор кохання (А. Шмельов), вивчення семантики дієслів «кохати-любити» (О. Корнілов), адресатна номінація в дискурсі кохання (С. Дж. Брюс, Дж. С. Пірсон), гендерні аспекти концепту «любов» (Е. Мінаєва) тощо [4, с. 3].

Доцільно зазначити, що поряд із поняттям загальномовного концепту функціонують дещо вужчі: фольклорний концепт, поетичний, індивідуально-авторський, міфологічний, побутовий та ін. Попри спільну траєкторію реалізації, такі концепти мають дещо різну природу. Так, поетичний концепт, як і загальномовний, є репрезентантом мовної картини світу, але являє собою поетичний образ, який функціонує на вищому рівні узагальнення.

Метою нашої розвідки є аналіз мовного вираження концепту «кохання» у поезіях Аркадія Казки. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: визначення структури концепту, виявлення основних його внутрішніх асоціативних зв'язків.

У сучасному мовознавстві вивченню концептів приділяється велика увага (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Дем'янков, Н. Дорофєєва, О. Єрмакова, В. Карасик, О. Корнілов, Н. Красавський, В. Морозова, Л. Панова та ін.), оскільки особливості вербальної репрезентації емоційного досвіду є засобом відтворення мовної картини світу.

Новизна роботи полягає у тому, що ця розвідка є першою спробою опису мовної репрезентації концепту «кохання» у поетичному мовленні Аркадія Казки.

На основі зібраного та проаналізованого матеріалу можемо виокремити лексеми *кохання, коханий, любов, цілувати, обійми, уста, ласка, милування* та ін., які формують відповідно ядерну, приядерну та периферійну зони концепту. Вважаємо, що ядро становлять лексеми *кохання, кохати, любов, любити* та їх форми, відповідно дотичні до них спільнокореневі слова типу *коханий*, *любий* (як прикметники, так і субстантиви) формують приядерну зону; лексеми, які поглиблюють образний зміст, утворюють периферію концепту.

© Ю. А. Янченко, 2014

У поетичному мовленні Аркадія Казки лексичні одиниці *кохання* і *любов* є поширеними й виступають переважно абсолютними синонімами зі значенням «почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; прив'язаності до кого-, чого-небудь» [1, с. 459], проте досить часто мовець використовує лексеми, які побічно інтерпретують ці поняття. Як правило, саме ці лексеми представляють ядро концепту: *«Раптом спали з мене тяжкі людські пута, / Бо почув / Заклик дружній ваш до* ***Вічної Любови****, / До братерства ясний заклик разом з тим, − / І себе в цей мент почув я молодим / Знову!.. знову…»* [9, с. 422]. *Вічна Любов* осмислюється як загальне філософське поняття, до якого апелює автор. Воно ототожнюється із братерством, дружбою, а вживання великої літери свідчить про елемент персоніфікації, що дозволяє повніше розкрити образ. У цьому випадку реалізується денотативний компонент лексеми *любов*.

Досить часто у мовній картині світу Аркадія Казки концепт *кохання* як когнітивна структура складається із суб'єкта і предиката, це реалізується у вживанні різних форм дієслова типу *кохати*, *любити* та ін. : *«До того ж… Музику над все* ***кохаю*** *я, / Це ясний втішний рай між темряви Буття, / Як Сонце, як Весна, як діти, він сія, / Лиш в нім моя душа знаходить забуття»* [9, с. 438]. На нашу думку, використання лексеми *кохати* замість *любити* посилює емоцію й акцентує на особистому ставленні ліричного героя до музики, дозволяє якнайточніше описати її вплив на життя. Враження посилюється введенням у текст абстрактних понять *Буття*, *Сонце*, *Весна*, які подано з великої літери, що підкреслює їх важливість у світогляді мовця.

Подібна семантика лексеми *любити* у контекстах: *«****Люблю*** *васильки – скромні квітки»* [9, с. 456]; *«Із костуром в руці й свобідною душею / (Нехай, це скажуть інші, буде й романтично) – /* ***Люблю*** *я і* ***любив*** *завжди дорогу. Нею / Ладен, здається, йти навпроти сонця вічно»* [9, с. 449]. Уживання одного і того ж дієслова у різних часових формах, посилене обставиною *завжди*, виводить ситуацію на філософський рівень сприйняття – поза часом.

Художнє перенесення виділяємо у контексті: *«А далі вже зашумував Красою Всесвіт – пить /* ***Кохання*** *келих юнаку – то був лиш сон!»* [9, с. 432]. Автор вимальовує ірреальний романтичний образ за рахунок метафоричного словосполучення *кохання келих* та трагічного висновку, що це був лиш сон. Образний елемент посилює гіпербола *зашумував Красою Всесвіт,* яка дозволяє глибше дослідити реалізацію концепту, мовну картину світу поета. Кохання залишається нерозділеним, що й пояснює мотив журби, смутку, трагізму в поезії.

Свідомий момент протиставлення спостерігаємо у контексті: *«Але з-над світу буду наглядать, / Кого і як ти будеш тут* ***кохать****, / І якщо знов узнаєш тут* ***кохання*** *– / В час* ***найсолодший*** *з нею* ***милувань*** */ Почуєш з жахом плач моїх зітхань: / «Я тут – тобою* ***зраджена кохана****»«* [9, с. 407]. Автор створює глибокий парадоксальний образ за рахунок використання семантичної полярності у реалізації концепту. Відбувається ідеалізація ситуації за рахунок лексем *кохати, кохання, найсолодший, милування*, і раптова переоцінка шляхом введенням протилежного за значенням та емоційним наповненням слова *зраджена*. На наш погляд, відбувається перетин ядерної та приядерної зон концепту, який поглиблює ліричний настрій.

Об'єктом концепту виступають образи коханого / коханої (любого/любої), що виражаються численними лексемами й розглядаються певними дослідниками як різновид афективів [4, с. 5]. Подібні образи вважаємо реалізацією приядерної зони: *«Життя – яка то гарна річ: / Злотистий день,* ***кохана*** *ніч, /* ***Коханий*** *сон й* ***кохана*** *сниться… / Життя – яка то гарна річ!»* [9, с. 399]. Поетична гра відбувається за рахунок переходу лексеми *коханий* з однієї частини мови в іншу – *кохана ніч, кохана сниться.* Поезія пройнята життєстверджуючими мотивами, що дозволяє говорити про кохання як символ буття у свідомості мовця.

Подібна мовленнєва ситуація, але із дещо відмінним смисловим навантаженням, спостерігається у контексті: *«Як ніжна квітка в'яне у затінку, / Ллючи сльозаві роси на межу, – / Так я без* ***ласки****,* ***любий****, не зможу, / Щоб не зламать життя мого стеблинку»* [9, с. 407]. Незважаючи на те, що автор уживає притаманні для реалізації концепту «кохання» лексеми *ласка*, *любий*, загальний зміст поезії набуває мінорного звучання, який перегукується із почуттям втрати. Такий емоційний стан посилюється за рахунок антитез, які функціонують у поетичному мовленні автора: *«Якщо* ***розлюбиш*** *– я ні на хвилинку / Не стримаю нудьги, хоч збережу / Свій спокій, – та на смерть я укажу, / Як на єдине зілля відпочинку»* [9, с. 407]. Життя без любові стає неможливим для ліричного героя, єдиним виходом у цій ситуації стає смерть. Кохання сприймається як життєстверджуюча істина. Посилення трагізму мовленнєвої ситуації досягається за рахунок протиставлення предикатів *любити – розлюбити*, а функціонування лексем *нудьга, смерть* посилює емоційний стан автора.

Концепт «кохання» також реалізується через образ патріотичної любові: *«Згадав далекий* ***любий*** *наш Чернігів / І монастир, де я хлоп'ятком бігав / Під кленами, де наш байкар лежить»* [9, с. 427]. Прикметник *любий* репрезентує ставлення мовця до міста свого дитинства, передає теплоту почуттів.

Периферійна зона концепту «кохання» вербалізується за рахунок номінативного речення у контексті: «*У сон поринув Вал старезний, / Вони йшли привидами сна, / Що ось розвіється і щезне… /* ***Він і вона. Він і вона»*** [9, с. 391]. Через лексеми *він і вона*, що становлять повторюване непоширене односкладне речення, реалізується імпліцитний зв'язок із ключовою лексемою ядра.

Розширення поняттєвого змісту реалізації концепту «кохання» відбувається за рахунок вживання суміжних понять, які у свою чергу також формують периферію концепту: «*Зустрілись вчора й* ***цілували*** */ Лиш фльокса запашні квітки – / Сьогодні статуєю Валу / Вони здавалися, стрункі. / В* ***обійми*** *впали. Заніміли. /* ***Уста до уст****.* ***Стук серць*** *лиш чуть… / Так схід вони* ***рожевий*** *стріли / Й пішли додому в* ***млосну путь*** [9, с. 391]. Семантичний склад концепту розширюється за рахунок дієслова *цілувати*, іменника *обійми*, притаманного для цього емоційного стану прикметника *рожевий*. Аркадій Казка вживає перифраз *уста до уст*, що дозволяє чітко окреслити інтимність стану ліричних героїв, а метафора *млосна путь* увиразнює почуттєвий фон описаної ситуації.

Семантика концепту може увиразнюватися за допомогою метафор та перифраз, що дозволяє говорити про образну складову ментальної одиниці: «*Заснув Чернігів. Місяць срібний, / Піднявши високо свій щит, / Вглядається:* ***богам подібні****, / Ген двоє* ***п'ють солодку мить*** [9, с. 391]. Автор свідомо не називає суб'єктів дії, вживає словосполучення *богам подібні*, що дозволяє сприймати закоханих як вищих істот людського пізнання. Вербалізація концепту «кохання» у цьому ж контексті відбувається також за рахунок використання метафори *пити солодку мить*. У цьому випадку кохання ототожнюється із миттєвістю, а дієслівна метафора у поєднанні з прикметником *солодка* підкреслює та поглиблює це ототожнення, виступає у ролі фундаментальної когнітивної операції, яка забезпечує перенесення образних схем із однієї концептуальної галузі в іншу.

Цікаві поетичні інтерпретації мають інші лексеми, дотичні до реалізації концепту «кохання», зокрема дієслово *пестити*: *«Й стидались соннії діброви, / І вітер їх* ***ласкав-пестив*** */ І синьо синькою синив / Над ними небо фіалкове»* [9, с. 451]. Синоніми як компоненти складного слова посилюють емоційний зміст викладу, а свідомо використане у цьому випадку просторіччя *ласкав* передає самобутність мовлення автора.

На нашу думку, периферійну зону концепту «кохання» формують також лексеми *палкість, натхненність*: *«Пролине Час і все візьме з собою: / Цю* ***палкість*** *стріч,* ***натхненність*** *і* ***любов****, / А там – лиш глянь! – всесвітніх сил ігрою / Над наших трун барвінок вже зійшов. / Тому ж –* ***горім****, як не прийшов час тліти! / Бо Сонце – Батько наш! Його ми діти!»* [9, с. 417]. Митець в одній фразі реалізує одразу дві зони концепту – ядро (*любов*) та периферію (*палкість, натхненність*). Автор підкреслює швидкоплинність почуття кохання, вводить до тексту образ барвінку, який постає символом смерті. У такий спосіб Аркадій Казка вибудовує трагічну модель світосприйняття сучасності, єдиний вихід вбачаючи у безперервному русі до останнього подиху: *«Тому ж – горім…»* [9, с. 417].

Проведений аналіз дає підстави визначити особливості лексико-семантичного вираження концепту «кохання» у поетичному мовленні Аркадія Казки. Слід зазначити, що емоційна складова аналізованого концепту неоднозначна. Досить часто почуття кохання пройняте трагізмом, приреченістю, що є характерною особливістю мовлення репресованих поетів «Розстріляного Відродження». Перспективним, на наш погляд, видається подальше дослідження концептів у мовній картині світу Аркадія Казки як яскравого представника української поезії початку XX ст.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

2. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. научн. тр. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75–80.

3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., 1987. – 53 с.

4. Корольова В. В. Концепт «кохання» в українській еротичній поезії // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2013. – Сер. Лінгвістика і літературознавство. – Вип. 27, ч. 4. – С. 202−210.

5. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 349 с.

6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.

7. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену / Н. В. Слухай // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : Логос, 2002. – № 7. – С. 462–470.

8. Таценко Н. В. Теоретичні засади антропоцентризму мовних інновацій : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/1920/1/7.pdf

9. Шугай О. Крапля сонця у морі блакиту. Казка Аркадій. Вибрані твори / О. Шугай. – К. : Смолоскип, 2010. – 664 с.

УДК 378.091.2'373.5

S. I. Shandruk,
Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, Kirovohrad

THE IMPACT OF EXTRALINGUISTIC FACTORS IN LANGUAGE POLICY

У статті вивчається вплив екстралінгвістичних факторів на мовну політику й планування; аналізується ґрунтований на принципах підхід до політики мови і планування, що з'явився в результаті глобалізації та інтересів місцевого населення країн, в яких навчання і вивчення англійської мови має велике значення.
Ключові слова: *ґрунтований на принципах підхід, політика мови, глобалізація, диверситивні контексти.*

В статье изучается влияние экстралингвистических факторов на языковую политику и планирование; анализируется основанный на принципах подход к политике языка и планированию, появившийся в результате глобализации и интересов местного населения стран, в которых обучение и изучение английского языка имеет большое значение.
Ключевые слова: *основанный на принципах подход, политика языка, глобализация, диверситивные контексты.*

The impact and influence of extralinguistic factors on language policy and planning is studied in this article. Principles-based approach to language policy and planning that has emerged as a result of the demands of globalization and the interests of the local populations of countries in which the teaching and learning of English is having a major impact is analyzed.
Keywords: *extralinguistic factors, principles-based approach, language policy, globalization, diverse contexts*

Introduction. The ultimate goal of any government, organization, or institution involved in developing or using language in education policy (in the context of ELT) is to ensure that students can use the language with the proficiency required to enhance their prospects in accessing better opportunities in education, community membership, and employment within their own contexts and/or globally. Identifying the impact of social, economic, and political forces on policymaking decisions on a macrolevel and the needs of students, teachers, and community members within particular contexts on a microlevel, can enable policymakers, practitioners, and researchers to identify and engage with a range of issues that affect policymaking decisions. In addition, it can enable policymakers to predict any possible challenges in relation to implementation and to ensure that the process of policymaking takes into account these issues when developing ELT initiatives and interventions.

The collaborative development of context-appropriate standards is an important step in developing higher quality language programs in a range of contexts where there is an ever increasing demand for ELT. Ultimately, a set of standards developed to enhance ELT in one context cannot be applied to other contexts. The unique sociocultural, political, economic, and historical aspects of each individual country or setting need to be taken into account when developing language policies and ELT programs and standards appropriate to these contexts.

Goals. The aim of the article is to study the impact and influence of extralinguistic factors on language policy and planning.

Some of the issues identified in this article include the impact and influence of extralinguistic factors on language policy and planning (LPP), such as the sociopolitical context in which policy is formulated. This issue is related to the political and ideological orientations of LPP and the use of language policy, especially in relation to more dominant and powerful languages, to serve the interests of particular political parties and social hierarchies. As J. Tollefson states, «language policies are essentially political documents» [14, p. 87], suggesting that policies serve the interests of dominant groups in maintaining their power and prestige while marginalizing, excluding, and even exploiting minority groups and speakers of other languages. The principles-based approach (PBA) aim to identify potential negative effects of policy by highlighting issues that, if not considered, may further disempower local and minority communities. In the case of English, which has been hailed a global lingua franca and the language of globalization, it is increasingly important to identify and acknowledge the power imbalances that emerge as English is given a privileged position. In deciding to focus on English over other majority and minority languages within these contexts, policymakers are further enhancing the economic and sociopolitical value of English, and disempowering local languages and communities.

While understanding that LPP is motivated by primarily sociopolitical and economic forces, the LPP research focus on the politics of the English language has shifted the gaze of LPP away from understandings about language itself. Therefore, though LPP uses linguistic theory and knowledge about language for designing and delivering ELT programs, the focus on language itself has often been marginalized without clear acknowledgement of the fact that certain forms or varieties of a language, for example, can have more social, economic, and political privilege and currency than others. In addition, access to and proficiency in privileged forms of language can result in better prospects for students and communities [12]. A further issue, which relates to the translation of policy into practice, is the limited communication between practitioners and policymakers resulting in a conflict in perceptions between the two [8].

Classical LPP research focused on descriptions of policy and planning and goals within varied contexts through the use of frameworks such as E. Haugen's [5] ecology of languages, R. Cooper's [3] accounting scheme and other

© S. I. Shandruk, 2014

frameworks based on understanding the delicacies of LPP from the macro to micro level of implementation. These models are summarised and subsumed in N. Hornberger's [6] six-dimensional framework, which divides LPP into three types: status (about the uses of language), acquisition (about the users of language), and corpus (about language). Each of these types of LPP can take a formal focus (policy planning) or a functional focus (cultivation planning), giving us six dimensions of LPP. The six-dimensional framework provides a useful point of departure for the analysis of LPP from the macroscopic to microscopic level; however, classical LPP frameworks such as N. Hornberger's have traditionally been questioned for their lack of critical approaches focusing on power relations. In addition, the frameworks are primarily descriptive in that they do not account for the actual «process of language planning» [9, p. 87]. PBA incorporates the notion of «language ecology» in an education setting by taking into account the diverse sociopolitical settings «where the processes of language use create, reflect and challenge particular hierarchies and hegemonies» [4, p. 13]. A principles-based approach also acknowledges that «schools and classrooms and their interactive practices [are]... part of a bigger and more powerful political state in which ideologies function to reproduce particular balances of power» [4, p. 13]. Because English plays a particularly hegemonic role in most postcolonial communities and endangers other languages through its link with globalization, it is especially important to keep these factors in mind when considering the sociopolitical influences that language policy and practice have in maintaining, developing, and promoting local languages (including minority languages) [1].

To further our understanding about how a PBA can contribute to the successful implementation of ELT, it is necessary first to look at some of the major factors that inform LPP. As stated earlier, all language learning, teaching, and other education practices take place within a broad sociopolitical and economic context. These factors influence the development of ideas, theories, and policies that influence what happens in a classroom, with what resources, and how.

Theories of language teaching and learning developed in center contexts, with little influence from major theories of language learning and teaching developed in periphery contexts, presents obstacles to both the extension and development of these theories and their application in noncenter countries. A theory is only as good (or bad) as the data that it draws on. Most of the dominant theoretical frameworks are developed in the West with data collected in those contexts. These theories are then often (uncritically) adopted and promoted in the rest of the world, where the local practices (data) may or may not support them. However, given an absence of visible local theorization, policymakers continue to privilege the Western theories, leading to mixed outcomes.

As R. Kaplan, R. Baldauf, and N. Kamwangamalu [10] point out, language in education policy is a complex process and includes a number of issues that must be considered for it to succeed. Policymakers face the difficult task of planning goals and strategies that are ultimately linked to and informed by larger issues of political, social, and ideological frameworks that function in the context in which the LPP takes place.

The impact of globalization on LPP has propelled the teaching of English with greater urgency and has major implications for the language teaching contexts in which English is prioritised above other immediate educational concerns and over the promotion of bi/multilingualism. Additionally, a lack of communication between policymakers and implementers means that successful practices occurring within the classrooms rarely inform policymaking, and that practitioners have access to policy only as it is filtered down through the curriculum and textbooks to the classrooms. Policymaking decisions should be bidirectional and that within each context teachers (and other stakeholders, such as syllabus designers, textbook writers, etc.) should be able to reflect on effective pedagogical practices and should be able to communicate these practices to policymakers.

The three major challenges that policymakers face when designing LPP interventions include:

a) a deficit in understanding of planning goals;

b) a lack of collaboration between policymakers and implementers;

c) the problem of negotiating between local needs and the demands of globalization.

In LPP the purpose of the policy strategy needs to be considered with a view to achieving particular goals and outcomes. Often the ELT programs' need to enable enhanced English proficiency and to improve delivery of language programs in local contexts conflicts with other competing agendas by both the government and aid agencies. As T. Ricento [13, p. 85] points out, language policy is determined by the ideological and political agendas of governments and other organizations, which create LPP strategies. Therefore, the goal of policymakers is often concerned with factors other than ELT and associated with political and ideological issues. To ensure that the goals of LPP support the best interests of local communities, policymakers should ensure that their policies and practices are transparent and the public is given information regarding policy to allow them to participate in the policymaking process. As R. Kaplan [8, p. 239] states, this includes getting the general public to buy-in to LPP ideas so that LPP can be smoothly implemented and the general public can enter into a dialogue with policymakers regarding policy implementation and relevance. The Australian National Policy on Languages, for example, outlines principles related to transparency in LPP, such as «explicitness and clarity». Transparency of LPP objectives will enable various stakeholders to engage with ELT practices that policymakers advocate. It will also enable researchers and policymakers to capture (and critique) local ELT practices to ensure that LPP decisions are made based on evidence of successful and empowering practices from local communities.

Policy may not be effectively translated into practice for a variety of reasons. During the legislative process, for example, policy is transformed by political processes. Although the political influence on policy formulation is abstract and difficult to change, the role of teachers in the translation of policy into practice is currently underutilized. Teachers themselves often believe that they have little power to effect policy and do not view themselves as implementers of macro-level policies [14]. Policy is also rarely accessible to practitioners working in classrooms and communities, and the underlying ideological motivations of policies tend to be implicit. Policy is formulated at the level of government, but practitioners responsible for implementation often have access to the implications of policy only through the

curriculum and textbooks. Some of the issues around formulating and implementing policy, then, are directly linked to the lack of communication and collaboration between policymakers and practitioners – teacher trainers and teachers. This lack of collaboration is detrimental to the process of policymaking because teachers working in a variety of contexts have access to the classrooms and students in a way that policymakers do not.

Policymakers at all levels need to consider teachers' successful classroom practices. Therefore, it is necessary to ensure that policymaking is a consultative process that takes into account the role of teachers as the point of contact between the educational objectives of language policy and the students. The policymaking process should be inclusive.

Teachers should be able to communicate their experiences to policymakers to ensure that what is taught in schools is relevant to the varied contexts in which they work. Practitioners should also work collaboratively with policymakers to determine policy goals, and policy decisions should be made visible, transparent, and accessible to practitioners and aligned with those goals.

English has been referred to as the language of globalization with a strong emphasis on the fact that English is linked to technology and hence to notions of development and modernization [2]. Although this concept is not unproblematic, it informs a great deal of LPP, which often requires policymakers to ensure that English takes a primary position in the education system at the risk of marginalizing local languages and other school subjects. The complexity of language planning in relation to English is also linked to the fact that the demand for ELT comes from several different sources such as aid agencies, which provide funding for educational programs. Policymakers are in the difficult position of taking all these factors into account while acting in the interest of the general public and representing local needs and global requirements.

One of the key issues in the conflict between the global and the local arises in relation to the notion of World Englishes, which enabled varieties of English to be recognised as «cross cultural and global contextualizations of the English language in multiple voices» [7, p. 1]. Although the World Englishes movement has helped politically empower and legitimize localized varieties of language in the past 30 years, the inner circle varieties of Standard English nonetheless still claim prominence over localized varieties in many different contexts. The reason for the continued hegemony of inner circle varieties of English becomes clear when the uses of language are considered in relation to the users of language. On the one hand, language is shaped by its uses; on the other hand, it carries markers that identify the users or speakers of that language. The World Englishes movement focuses on users, but, as increasing evidence is showing, the uses of English are determined by academic, educational, and professional communities of practice, which still rely on Standard Englishes [11].

Thus, if ELT is to empower local communities by engaging with globalization and providing them access to global resources, then it must answer questions about the relevance of teaching English, and in particular about what variety of English is taught and for what purpose. Initially policymakers should determine the purpose of English LPP, whether it is to enable proficiency for global or local purposes, and whether it is for predominantly written or oral communication. In determining the purpose of English LPP, they should collaborate with local communities, practitioners, industry, and other stakeholders. Policymakers should also ensure that ELT teaching practices are suited to the needs of the particular context in which they occur. Again, consultation with local experts is key to ensuring that ELT practices are locally and contextually relevant. Consulting with local experts and practitioners will enable policymakers to assess and respond to issues that may arise when experts promote a particular teaching practice that might be at odds with local sociocultural practices. So we can state that global, specialist knowledge needs to be readjusted to suit local circumstances, which will ensure that language programs are suitable to a particular context. When programs are suited to local contexts, they will be well received by the public and implemented successfully by practitioners and other stakeholders. In addition, evidence of program outcomes should be monitored to ensure that they achieve the goals determined at the outset of the policymaking process.

Summary. Language policy and planning seem to be a complex task with a long list of stakeholders and factors that shape it and an even longer one of things that it influences in turn. In LPP the purpose of the policy strategy needs to be considered with a view to achieving particular goals and outcomes. To ensure that the goals of LPP support the best interests of local communities, policymakers should ensure that their policies and practices are transparent and the public is given information regarding policy to allow them to participate in the policymaking process.

Bibliography:

1. Baldauf, R. Language planning and its problems / R. Baldauf, R. Kaplan, N. Kamwangamalu // Current Issues in Language Planning, 11, 2010. – P. 430–438.

2. Block, D. Globalization and language teaching / D. Block, D. Cameron. – London, England : Routledge, 2002. – 208 p.

3. Cooper, R. L. Language planning and social change / R. L. Cooper. – Cambridge, England : Cambridge University Press, 1989. – 216 p.

4. Creese, A. Introduction to Volume 9: Ecology of language / In A. Creese, P. Martin & N. H. Hornberger (Eds.), Encyclopedia of language and education: Vol. 9. Ecology of language (2nd ed.). – New York : Springer, 2008. – P. 13–18.

5. Haugen, E. The ecology of languages / Essays by Einar Haugen. – Stanford, CA : Stanford University Press, 2007. – 366 p.

6. Hornberger, N. H. Frameworks and models in language policy and planning [Електронний ресурс] / Malden, MA: Blackwell, 2006. – Режим доступу : http://www.bama.ua.edu/~jpetrovi/bef585/readings/chaptersfromRicento.pdf.

7. Kachru, B. The handbook of World Englishes / B. Kachru, Y. Kachru, C. L. Nelson. – Oxford, England : Blackwell 2006. – 832 p.

8. Kaplan, R. B. Review of language policies & TESOL: Perspectives from practice / R. B. Kaplan // Current Issues in Language Planning, 10, 2009. – P. 236–242.

9. Kaplan, R. B. Language planning: From practice to theory / R. B. Kaplan, R. B. Baldauf. – Clevedon, England : Multilingual Matters, 1997. – 416 p.

10. Kaplan, R. B. Why educational language plans sometimes fail / R. B. Kaplan, R. B. Baldauf, N. Kamwangamalu // Current Issues in Language Planning, 12, 2011. – P. 105–124.

11. Mahboob, A. Linguicism and racism in assessment practices in higher education / A. Mahboob, E. Szenes // Linguistics and Human Sciences, 3, 2010. – P. 325–354.

12. Martin, J. Mentoring semogenesis: Genre-based literacy pedagogy. [Електронний ресурс] / New York, New York: Cassell, 1999. – Режим доступу : http://web.uam.es/departamentos/filoyletras/filoinglesa/Courses/LFC-SFL/LFC-SFL-2010-week3a.pdf.

13. Ricento, T. Ideology, politics and language policies: Focus on English / T. Ricento. – Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins, 2000. – 193 p.

14. Tollefson, J. W. Planning language, planning inequality: Language policy in the community / J. W. Tollefson. – London, England : Longman, 1991. – 234 p.

УДК 378.147

Н. О. Базиляк,
Львівський державний університет фізичної культури, м. Львів

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРАКТИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК МОВНОЇ СТРАТЕГІЇ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Метою роботи є огляд сучасних тенденцій розвитку методів навчання іноземних мов в вищій школі, а саме основних : комунікативного, конструктивістського та методу сценарію, проектного навчання, навчання по станціях, симуляції,рольової гри. Іноземна мова виступає як засіб комунікації, спілкування з представниками інших націй, інструмент «діалогу культур».
Ключові слова: *мовний простір, метод викладання іноземних мов, мовна стратегія.*

Цель этого исследования – анализ современных тенденций развития методов преподавания иностранных языков в университетах, а именно основных: коммуникативного, конструкцивисткого и дополнительных: метода сценария, проэктного обучения, обучения по станциях, симуляции, ролевой игры. Иностранный язык россматриваетса как срецтво коммуникации, общения с представителями других наций, инструмент ««диалога культур».
Ключевые слова: *языковое пространство, метод обучения иностранного языка, языковая стратегия.*

The aim of the following research is to observe the modern dendency of themethods of teaching development at universities, actually the basic methods (communicative and constructivistic) and the additional ones: storyline method, project teaching, stimulation, role play. Foreign language is viewed as the item of communicative process in the intercourse with foreigners, the instrument of «culture dialogue».
Key words: *language space, method of teaching foreign language, language strategy.*

Серед нагальної проблематики трансформаційного українського суспільства виокремлюється необхідність різнобічної інтеграції в цивілізаційно-культурологічні реалії європейської спільноти. Важливого значення набуває проблемогенний спектр етноментального самоусвідомлення особистості, зокрема у площині мови як потужного комунікативного засобу, що дозволяє успішно адаптуватися в умовах глобалізації світу. Відбуваючись, насамперед, як різновекторна ідентифікація на расовому, етнічному, громадянському та інших рівнях, ментальне ототожнення людини неможливе без урахування феномену мови як основної титульної засади особистісної та національної екзистенції. В окресленому контексті особливої актуальності набуває вузол суперечностей, зумовлений особливостями функціонування практики як основи реалізації мовних стратегій у полікультурному просторі. Інформаційної революції, міграційні процеси та міжкультурні комунікації невпинно потребують інтенсифікації сучасного полікультурного простору, а отже істотно зростає роль мови у спілкуванні людей.

Безперечно, важливі функції належать провідним (світовим) мовам як тим ключовим засобам, що є основою спілкування в полікультурному просторі. До того ж, помітна демократизація світу та його намагання перейти до посттоталітарних моделей мислення і співіснування спонукають до актуалізації мовних стратегій, які мають суттєві особливості свого вивчення та застосування у закритому й відкритому суспільствах. У вітчизняному соціумі всі науки гуманітарного циклу найчастіше розглядають реалізацію мовних стратегій як украй важливе соціальне завдання, основною метою якого є *входження в європейський і світовий культурно-освітній простір.* Загалом, структурна ієрархія «світових мов» для української освіти побудована таким чином, що повинна би активно сприяти *створенню полікультурного середовища як своєрідної матриці, підґрунтя реалізації мовних стратегій*. Однак повсякденні мовленнєві практики й освітні традиції більшості громадян держави засвідчують необхідність задіяння інтенсивних методів і запровадження новітніх технологій вивчення мов, знання яких буде у полікультурному середовищі вагомим чинником адаптації та самоствердження. Своєрідним соціолінгвістичним рудиментом залишилися численні труднощі, насамперед через *занедбаність «мовних практик» у колишньому СРСР* (закритість системи освіти, обмеженість виїзду за кордон, ідеологічне звуження міжнародного спілкування та співробітництва тощо).

Потреба в упевненому й фаховому знанні світової мови у процесі безпосереднього міжкультурного спілкування детермінована тим, що демократизація міжнародних відносин створює передумови для практичного переміщення людей і народів, їх спілкування один з одним, відповідно зростає можливість практичного застосування мовленнєвих навичок і мовних стратегій. Зокрема, для студентів українських університетів актуальним став такий процес, як академічна мобільність, тому, завдяки їх залучення у процес навчання у ВНЗ-партнерах зарубіжних країн світу, мовна практика стає дійсністю, тобто реальним навчальним процесом, де мовні стратегії отримують найбільш ефективне випробування [2]. *Істотного значення набуває мовна самоосвіта студентів*, а також їхня мовна підготовка у процесі *закордонної виробничо-ознайомчої практики або туристичних поїздок.* Вочевидь, мовні стратегії найкраще реалізуються й розвиваються у процесі включеного навчання в університетах західних країн, що призводить до *оновлення мовних методик і мовленнєвих технік*. Відбувається помітна інтенсифікація мовних технологій засобами й можливостями інформаційних засобів навчання завдяки *мережі Інтернет*. Водночас недостатнє розуміння сутнісних аспектів освітнього процесу у сфері мови часто призводить до орієнтації на формальні, технологічні особливості, нівелюючи ціннісний зміст мовної освіти та її практичну значущість.

Окреслена проблематика досліджувалася багатьма вченими, зокрема: співвідношення загальноосвітніх і професійних компонентів у мовній освіті (С. Вдовцова); формування миротворчих поглядів студентів педвузів в процесі вивчення іноземної мови (Л. Галуза); виховання духовних цінностей у студентської молоді в

© Н. О. Базиляк, 2014

полікультурному просторі (В. Довженко); педагогічні умови розвитку комунікативної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної освіти (О. Прозорова); періодична преса як засіб оволодіння іноземною мовою студентами вищих технічних навчальних закладів (Н. Саєнко); мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (Т. Скубашевська); полікультурне виховання старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів (А. Солодка); методика формування стратегій автономної навчальної діяльності у студентів-першокурсників у роботі з іншомовним тестом (Т. Тернових); формування у старшокласників комунікативної компетенції в процесі вивчення іноземної мови (Ю. Федоренко); інтеграційні процеси як фактор розвитку освітнього простору полікультурного регіону (А. Шогенов) тощо.

Філософські, психологічні та педагогічні проблеми реалізації мовних стратегій у полікультурному просторі розглядали провідні вчені В. Адрущенко, В. Бех, У. Вайнарх, Г. Ведель, О. Грива, О. Гукаленко, В. Гурмаза, І. Дзюба, Н. Дуда, А. Загнітко, Л. Засєкіна, В. Заслуженюк, І. Кребель, Р. Мартинова, О. Мисечко, А. Сущенко, Л. Танюк, С. Тер-Минасова, О. Токменко, Г. Чередниченко та ін [1; 2; 3; 4].

Питаннями методики навчання іноземної мови займалися Н. Авшенюк, Л. Аза, Т. Артемчук, І. Бім, Л. Версан, Т. Годованець, М. Палій, К. Скиба, Л. Щерба та ін.

У роботах О. Бобришевої, Н. Євгеньєвої, А. Зубова, В. Зуєвої, А. Кіетенко, О. Любарської, Т. Насалевич, Н. Ольховської, Л. Пироженко, О. Пєхоти, Є. Полат, О. Пометун, Н. Рамзи, М. Скуратівської [7; 8; 9; 10] та ін. представлені нові освітні технології навчання іноземних мов.

Однак *недостатньо вивченою є ціла низка* важливих проблем. Поглиблених досліджень потребують *основні складові і чинники реалізації мовних тактик і стратегій у полікультурному просторі, специфіка використання мовних стратегій у педагогіці як сукупності (системи) технологій (прийомів, методів), підпорядкованих вивченню мов у закладах освіти та її реалізації (мовлення) у суспільній практиці тощо.*

Соціокультурна значущість, практична затребуваність і нестача системних наукових студій проблеми якраз і зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження.

Метою роботи є огляд сучасних тенденцій розвитку методів викладання іноземних мов в вищій школі.

Мовні стратегії зараз – це один із головних засобів налагодження міжкультурного діалогу, досягнення толерантності та взаєморозуміння, подолання суперчностей і конфліктів, які час від часу виникають в європейському просторі [1; 6; 7].

Особливу увагу в підготовці студентів необхідно звертати на педагогічний потенціал певної інформаційної технології. Сучасні інформаційні технології при вивченні іноземних мов дозволяють забезпечити:

– поповнення словарного запасу (електронні версії словників та інших довідкових видань);

– навички двостороннього перекладу (системи машинного перекладу);

– інтенсифікацію процесу придбання лексико-граматичних знань (комп'ютерні вправи і лінгвістичні ігри);

– розвиток продуктивних мовних умінь і навичок розуміння на слух мови різних носіїв мови (програми мультимедіа);

– можливість індивідуалізувати процес навчання мові за рахунок використання інтерактивних комп'ютерних середовищ (програми вивчення іноземних мов)

– перевірку орфографії, граматики і стилю в тексті перекладу;

– контроль якості засвоєння матеріалу теоретичних курсів (програми тестування).

Найвища ефективність застосування інформаційних технологій у мовній підготовці досягається при їх комплексному використанні [9].

На даному етапі розвитку методичної науки основними методами навчання іноземних мов є комунікативний та конструктивістський методи,метод сценарію (storyline method), проектне навчання, метод навчання по станціях, метод симуляцій та метод рольової гри.

Література:

1. Авшенюк Н. М. Центрований на студенті підхід до навчання іноземним мовам: англійський досвід. / http://bibl.kma.mk.ua

2. Артикуца Н. Нові підходи до мовної підготовки майбутніх юристів і викладачів права // Право України. – 1997 р. – № 12 – С. 58–60.

3. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – К. : Академвидав. – 2007 р. – 616 с.

4. Годованець Т. Ю. Ефективне навчання іноземних мов в європейських країнах – шлях до спільного мовного простору / Т. Ю. Годованець, О. В. Ільїна. – http://www.rusnauka.com

5. Кузьмінський А. І. Педагогіка: Підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес. – 2008 р. – 447 с.

6. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник / кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт. – 1999 р. – 320 с.

7. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності: Монографія. – К. : Вища школа. – 1997. – 180 с.

8. Скиба К. М., Рудик Т. О. Навчання граматиці іноземних мов і методика для його здійснення / Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 11860 від 24.12.2004 р.

9. Скуратівська М. О. Сучасні методи та технології викладання іноземних мов в вищій школі України. – Шоста Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція Простір і час сучасної науки / http://intkonf.org/skurativska-mo-suchasni-metodi-ta-tehnologiyi-vikladannya-inozemnih-mov-u-vischiy-shkoli-ukrayini/

УДК 378.147:81'24

Т. В. Білозерська,
Херсонський національний технічний університет, м. Херсон

ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Стаття присвячена використанню автентичних відеоматеріалів під час навчання студентів іноземній мові та перекладу. Розкрито значення такого типу навчальних матеріалів для вдосконалення комунікативних та перекладацьких навичок, запропоновані оптимальні вправи із використанням автентичних відеоматеріалів.
Ключові слова: *автентичні відеоматеріали, навчання іноземній мові та перекладу, інноваційні технології навчання.*

Статья посвящена использованию аутентичных видеоматериалов во время обучения студентов иностранному языку и переводу. Раскрыто значение такого типа учебных материалов для усовершенствования коммуникативных и переводческих навыков, предложены оптимальные упражнения с использованием аутентичных видеоматериалов.
Ключевые слова: *аутентичные видеоматериалы, обучение иностранному языку и переводу, инновационные технологии обучения.*

The article is devoted to the use of authentic video materials during teaching the students a foreign language and translation. It shows the meaning of this kind of training materials for development of communicational and translation skills, some optimal exercises with use of authentic video materials are proposed.
Key words: authentic video materials, teaching a foreign language and translation, innovative technics of teaching.

Однією із дискусійних проблем сучасної методики викладання іноземної мови є пошук оптимальних технологій формування іншомовної комунікативної компетенції. Як показує аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду організації навчальної діяльності, на сучасному етапі головують два підходи, а саме: традиційний та інноваційний. Кожний з них має свої переваги, і їх вправне комбінування дозволяє досягти значних результатів у вивченні іноземної мови, бездоганне володіння якою є однією із найважливіших вимог до кваліфікації перекладача. Особливу роль у навчальному процесі студентів-перекладачів відіграють вправи із використанням автентичних відеоматеріалів, які є унікальною основою для виконання перш за все головної задачі (безпосередньо перекладу з іноземної мови на рідну), так і створюють ряд позитивних другорядних, але не менш важливих умов для вдосконалення перекладацьких навичок (розширення лінгвокраїнознавчих та фонових знань, збільшення активного та пасивного лексичних запасів тощо). Використанню відеоматеріалів під час навчання іноземній мові досі приділялося доволі мало уваги, що можна пояснити відносною новизною цього типу матеріалу та недостатнім технічним оснащенням навчальних аудиторій, що унеможливлювало використання такого навчального матеріалу. Відомі дослідження практичного аспекту використання відео при навчанні аудіюванню чи говорінню, однак застосування автентичних відеоматеріалів для навчання студентів-перекладачів наразі не отримало належної уваги у вітчизняній методиці, що обумовлює **актуальність** нашої розвідки.

У процесі нашого вивчення питання використання автентичних відеоматеріалів під час навчання іноземній мові довелося звернутися до різних джерел інформації (психологічна, педагогічна, методична література, нормативні документи щодо компетенції усного та письмового перекладача), аналіз яких став теоретичною основою нашого дослідження. Розвідки останніх років характеризуються зростанням інтересу вчених до вивчення використання відеоматеріалів при навчанні іноземній мові. У роботах Жинкіна М. І., Зимньої І. О., Громової О. А. розглянуті проблеми розкриття психологічної суті сприйняття відео та аудіо ряду. Роботи Карпова К. Б., Ляхвицького М. В., Лурьє А. С., Касаткіної Н. М., Шилкіної Л. В. присвячені проблемам методики використання технічних засобів навчання та кіноматеріалів в навчальному процесі. Серед робіт іноземних вчених, які досліджували використання відео на заняттях іноземною мовою, варто виділити праці P. Grundy, R. Cooper, M. Lavery. Власну методику використання відеоматеріалів у навчанні другій іноземній мові у немовному вузі запропонувала у своєму дисертаційному дослідженні Писаренко В. І. Вивченням особливостей підготовки майбутніх перекладачів та їх професійної компетентності займаються вітчизняні та зарубіжні науковці: Комісаров В. Н., Латишев Л. К., Міньяр-Белоручєв Р. К., Сафонова В. В., Халєєва І. І., Ю. Хольц-Мянттярі та ін. Чітко визначив складові професійної компетенції письмового та усного перекладача Чередниченко О. І.

У сучасних ринкових умовах та у ситуації безперечної жорсткої конкуренції професія перекладача все одно лишається однією із найбільш бажаних, про що свідчать кількість кафедр перекладу в Україні та постійний потік студентів-першокурсників, які обрали спеціальність «Переклад». І хоча на перший погляд професія перекладача здається цікавою і простою, насправді ж вимоги до професійної компетенції говорять про її серйозність та відповідальність. Варто підкреслити, що професійна підготовка студентів-перекладачів є процесом формування їхньої перш за все комунікативної компетенції, тобто нормативно-правильне та функціонально-адекватне володіння всіма видами іншомовної мовленнєвої діяльності має бути на рівні, наближеному до рівня носія мови. Щоб виконати якісний переклад, необхідно мати широкі знання (лінгвістичні, екстралінгвістичні, загальнокультурні з областей країнознавства, історії та літератури), а також вільно орієнтуватися у спеціальних галузях (економіці, юриспруденції, політиці, медицині, дипломатії тощо). Нажаль, невідомо, в якій галузі буде працювати перекладач після закінчення вищого навчального закладу, тому його підготовка, на думку Чередниченка О. І., «тяжіє до набуття багатоцільового, універсального характеру, і саме так біль-

© Т. В. Білозерська, 2014

шість університетів готує перекладачів, здатних працювати у будь-якій галузі без обмежень» [4, с. 25]. З таких умов перед викладачем постає питання про підбір правильних, дієвих, максимально корисних завдань.

Є основи вважати, що саме відеоматеріали можуть стати тим самим унікальним функціональним базисом для вправ на переклад, які не лише допомагають формувати та вдосконалювати перекладацькі навички, а й позитивно впливають на лексичний запас студентів (збільшують об'єм активного та пасивного словникових запасів, покращують кількісний склад засвоєних термінів з різних галузей знань), сприяють підвищенню швидкості реакції при усному перекладі, розвивають у студентів навички слухача та перекладацьку інтуїцію завдяки візуальному ряду.

Спираючись на власний досвід, набутий у Херсонському національному технічному університеті, цілком погоджуємося із тезою професора Чередниченка О. І. про те, що перекладацька компетенція прямо залежить від ступеня акультурації до іншомовної культури, яка передбачає володіння соціокультурними знаннями, включаючи основні реалії, символи тощо [4, с. 25]. Залучити до іноземної мови та культури можна використовуючи відеоматеріали на різноманітну тематики. Однак варто розрізняти навчальні відеоматеріали та автентичні. Якщо під першими розуміють тематично організовані, адекватні рівню навчання відеозаписи, які часто є підготовленими методистами та розіграні професійними акторами та дикторами, то автентичні відео не зазнають жодної редакції, спрощення чи «підлаштування» під студента. Досягнути найвищого ступеня прилучення до іншомовної культури можна завдяки використанню лише автентичних матеріалів – мультиплікаційних, художніх, документальних та науково-популярних фільмів і сюжетів, які завдяки високій інформативності зорово-слухового ряду, а також динамізму зображення вважаються сучасними вченими та практиками найбільш ефективним та перспективним засобом навчання іноземній мові [2, с. 152]. Варто зауважити, що використання відеоматеріалів психологічно виправдане: адже саме через зір та слух людина отримує основний об'єм інформації [3, с. 12]. Крім того, автентичні відео відображають реальне життя, живе мовлення з його діалектичними та соціальними відмінностями, власним темпом мовлення, емоційним забарвленням – все це викликає позитивні емоції, підживлює зацікавленість мовою та культурою, через що активізується робота лімбічної системи організму людини, яка відповідає за процеси навчання та мотивації. Авторитетність автентичних відеоматеріалів сприяє підвищенню мотивації у студентів – у них виникає відчуття успіху, коли їм вдається зрозуміти, а потім ще й перекласти рідною мовою матеріал, який призначений для носіїв мови.

Виконуючи комунікативну та когнітивну функції, переклад є потужним засобом спілкування між народами і культурами, а також засобом передавання знань, що вимагає від перекладача відповідної мовної, культурної та когнітивної компетенції. Саме тому використання автентичних відеоматеріалів ми вважаємо за доречне, бо саме вони надають процесу навчання того необхідного комунікативно-когнітивного характеру, оскільки є сполученням мовного та соціокультурного кодів, що притаманні ситуаціям реального іншомовного спілкування. Так студенти можуть знайомитися із узусом мовлення, конотативною лексикою, реаліями, мімікою, жестами і т. д. Таким чином, використання автентичних відеоматеріалів дозволяє організувати діалог між рідною та іноземною мовами.

Які ж відеоматеріали можуть бути використані при навчанні іноземній мові та перекладу? У першу чергу це блоки теленовин або телерепортажі, де ведучий займає певну позицію до проблеми (новини телеканалів *CNN*, *BBC*, *Euronews*, *heute / Nachrichten* на каналі *ZDF*, *Tagesschau* або *100 Sekunden* на каналі *ARD*). Подібні властивості притаманні науково-популярним документальним фільмам, в яких автори мають за мету здивувати глядача, приголомшити його уяву, а матеріал подається у доступній, захоплюючій формі, часто із використанням рисунків, мультиплікації (наприклад, *Earth Report* на каналі *BBC* або *Next World – Das Leben von morgen* на каналі *ZDF*). На особливу увагу заслуговують ток-шоу чи розважальні шоу. Насичені розмовною, експресивною лексикою, з різними темпами мовлення та особистісними варіантами вимови, вони представляють собою невичерпне джерело для роботи студента, який бачить себе перекладачем повсякденно-побутової області. І хоча відеоматеріал з таких шоу, як *Die Küchenschlacht: Horst Lichter sucht den Spitzenkoch. Kochshow* (*ZDF*) або *Deutschlands bester Bäcker. Mit Johann Lafer (ZDF)* містить багато прикладів лексики на повсякденну тематику, вони присвячені кулінарії, а тому також насичені термінологією з галузі харчування. Таким чином, можна підібрати шоу за спеціалізацією студентів, від машинобудування до юриспруденції.

Слід зауважити, що робота з автентичним відеоматеріалом не повинна обмежуватися лише його переглядом. Універсальність відеоматеріалів полягає в тому, що їх можна використовувати і як основне завдання (наприклад, виконати послідовний, пофразовий чи анотаційний переклад), так і як елемент завдання на розвиток усного чи письмового мовлення з метою вдосконалення комунікативних компетенцій студента (наприклад, подивитися відео, перекласти його повністю чи фрагментарно, після чого написати твір чи побудувати діалог за тематикою відео). У рамках нашого дослідження ми ознайомилися із вправами до відеофільмів, які пропонуються у підручниках з німецької мови для високого рівня (B2, C1) Aspekte (Langenscheidt) та Studio D (Cornelsen Verlag), та тими, що мають виконувати студенти на парах з усного та письмового перекладу (підручник «Praktische Übersetzung. Deutsche Sprache» авторів Кучер З. І., Орлової М. О., Редчиць Т. В., Вінниця: «Нова Книга», 2013), і зробили спробу сформулювати саме такі, які б були максимально ефективними для студентів перекладацького відділення. Наведемо кілька прикладів:

1. Прочитайте назву відеоролику. Які думки у Вас виникають щодо змісту сюжету? Про що йдеться в відео? Перекладіть назву українською мовою. Перегляньте сюжет. Чи виправдалися Ваші очікування? Перекажіть у 5-7 реченнях зміст сюжету. Передивіться відео знову, виконуючи послідовний переклад. Чи залишите Ви той переклад назви сюжету, що зробили перед переглядом? Якщо ні, які зміни Ви б внесли і чому?

2. Прочитайте назву відеоролику та продивіться вступну частину. Запишіть терміни, які, на Вашу думку, можуть знадобитися для вдалого перекладу відео. Ознайомтеся із списком слів із відеоматеріалу, які можуть

бути Вам незнайомі, перекладіть їх українською мовою, вкажіть використаний спосіб перекладу. Передивіться відеоматеріал та виконайте послідовний переклад. Перекажіть зміст ролику своєму сусіду по парті, уявляючи, що побачили цей ролик по телебаченню і хочете розповісти другу (колезі, незнайомцю тощо) про нього.

3. Прочитайте речення, які передають зміст відеоматеріалу. Під час перегляду розставте ці речення відповідно послідовності викладу інформації у відео. Обговоріть у групі отримані результати. Передивіться відео ще раз та зробіть переклад, намагаючись якомога частіше використовувати той самий тип трансформації (описовий переклад, заміна активного стану на пасивний та навпаки тощо).

4. Ознайомтеся із заголовком відео, який містить географічну назву. Знайдіть це місце на карті, обговоріть характерні особливості даного регіону. Передивіться відео та заповніть пропуски у реченнях (числа, роки, імена тощо). При повторному перегляді відео зробіть переклад, зважаючи на особливості передачі власних назв, числівників.

Такі вправи на переклад відеоматеріалу можуть бути запропоновані до виконання не лише одному студенту, а й всій групі (тоді перекладають кожний по реченню, або змістовному фрагменту), що у свою чергу залучає всіх студентів до роботи, тримає їхню увагу на перекладі та створює умови для того, щоб кожний студент зробив власний переклад (чи то в голос, чи про себе) і порівняв свій варіант із тим, який озвучується іншим студентом.

Під час нашого дослідження ми дійшли висновку, що автентичні відеоматеріали можуть підлягати частковій методичній обробці. Така обробка, по-перше, полягає у скороченні тривалості демонстрації аутентичного відеоматеріалу (до 2-3 хвилин) і не має впливати на його лексичну, фразеологічну насиченість, граматику, природність ситуації. По-друге, ми підтримуємо думку Качалова М. А., який вважає, що варто показувати лише основний змістовий момент, суть проблеми, якій присвячений відеоматеріал [1, с. 221]. Позитивним фактором є також різноманіття відеоматеріалів, які сьогодні можна завантажувати з Інтернету чи дивитися онлайн. Можна підібрати такі матеріали, які б відповідали тематиці і програмі як першого, так і останнього семестру навчання.

Підбиваючи підсумки нашого дослідження, варто відзначити велике позитивне значення використання автентичних відеоматеріалів у навчанні іноземній мові та перекладу, а також високу варіативність вправ і завдань на переклад із залученням відео. Як перспектива подальшого дослідження розглядається проведення експерименту з метою визначити рівень ефективності використання автентичних відеоматеріалів.

Література:

1. Качалов Н. А. Особенности использования аутентичных видеодокументов в обучении иностранному языку / Н. А. Качалов // Вестник Томского государственного университета. – 2006. – № 291. – С. 221–227.

2. Савицкая Н. С. Использование аутентичных видеоматериалов при формировании навыков говорения на занятиях по иностранному языку / Н. С. Савицкая, Р. М. Даниленко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2011. – № 2 (9). – С. 152–153.

3. Смирнов И. Я. Развитие устной речи учащихся на основе аутентичного художественного фильма / И. Я. Смирнов // Иностранные языки в школе, 2006. – № 6. – С. 11–14.

4. Чередниченко О. І. Складові професійної компетенції письмового та усного перекладача / О. Чередниченко // Іноземна філологія. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка, 2007. – № 41. – С. 25–27.

УДК 811.161.2 373

С. В. Бобиль,
Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна, м. Дніпропетровськ

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСТО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ РЯІ/УЯІ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглядаються особливості формування іншомовної компетенції під час використання особистісно зорієнтованого підходу. Автор розглядає сутність формування концепції особистісно орієнтованої освіти студентів-іноземців, аналізує основні методичні вектори вивчення РЯІ /УЯІ за допомогою даного підходу, описує основні принципи його реалізації у процесі формування іншомовної компетенції майбутнього інженера.
Ключові слова: *особистісно зорієнтований підхід, диференціація знань, самоідентифікація, міжпредметні зв'язки.*

В статье рассматриваются особенности формирования иноязычной компетенции при использовании личностно ориентированного подхода. Автор рассматривает сущность формирования концепции личностно ориентированно образования студентов-иностранцев, анализирует основные методические векторы изучения РКИ/УКИ с помощью ЛОП, описывает основные принципы реализации данного подхода во время формирования иноязычной компетенции будущего инженера.
Ключевые слова: *личностно ориентированный подход, дифференциация знаний, межпредметные связи.*

The article discusses the features of formation of foreign language competence using individually oriented approach. The author examines the nature of the formation of the concept of personality-oriented education of foreign students, analyzes the main vectors of methodical study of the Russian / Ukrainian as a foreign language with this approach, describes the basic principles for the implementation of this approach during fformirovaniya foreign language competence of the future engineer.
Key word: *personality-oriented approach, the differentiation of knowledge, interdisciplinary communication.*

Згідно з новою парадигмою розвитку людства в умовах постіндустріального суспільства, де на першому плані є не нагромадження матеріальних благ, а розвиток людського потенціалу у формі знань, інтелектуальних здібностей і практичних навичок, відбуваються зміни у реформуванні вищої освіти в Україні.

Активізація процесу демократизації сучасного суспільства збільшила потребу в самостійній, відповідальній за свої вчинки особистості, що здатна приймати свідомі рішення в ситуації вибору. У зв'зку з цим змінюється вектор розвитку освіти: від орієнтації на суспільство до орієнтації на особистість. Цій вимозі відповідає особистісно зорієнтований підхід (далі ОЗП), який допомагає забезпечити конкурентоспроможність і професійну мобільність іноземного фахівця.

Вивчення стану дослідженості проблеми ОЗП у вітчизняних та міжнародних наукових джерелах показує, що цей аспект представлено у працях О. Запорожця, О. Леонтьева, В. Мухіної, А. Люблинської (теоретико-методологічна основа), Я. Коломийського, О. Петровського, І. Голованова, В. Данильчук, В. Загвязинського (концептуальні положення), Ш.. Амонашвілі, Є. Бондаревської, В. Караковського, В. Серикова, І. Якиманської (методологичний рівень анализу) тощо. Але тільки останнім часом актуалізувалися дослідження проблеми створення та керування педагогічними системами, що забезпечують використання ОЗП у вищих навчальних закладах.

Мета статті – розглянути можливості реалізації основ особистісно зорієнтованого підходу у ракурсі вивчення іноземної мови у вишах, виділити найбільш актуальні прийоми, форми та засоби його використання під час вивчення РЯІ/УЯІ, визначити шляхи залучення викладачів до впровадження сучасних педагогічних технологій у власній практиці викладання ІМ.

Вивчення іноземної мови потребує особистісно зорієнтованого підходу в більшій мірі, ніж будь-яка інша навчальна дисципліна, оскільки мова людини завжди індивідуальна, а мовлення – це засіб вираження індивідуальних почуттів і емоцій.

Педагогічні технології вивчення іноземних мов в аспекті особистісно зорієнтованого підходу – це комплексні утворення, що характеризуються такими складовими, як системність, повторюваність, спрямованість на результат, рефлективність та адаптація. В контексті викладання РЯІ/УЯІ – це навчання в співробітництві з використанням технологій розвиваючого, кооперативного, інтерактивного і проблемного навчання. Ці складові зумовлюють вибір викладачем форм і засобів організації процесу навчання, ставлячи перед ним такі **завдання**:

– створення оптимальних умов для становлення особистості як суб'єкта діяльності і суспільних зв'язків, що будує свої дії і відносини відповідно до існуючої ієрархічною системи особистісних цінностей;

– стимулювання у студентів особистих корисних мотивів діяльності, актуалізація пов'язаних з ними потреб, вибір матеріалу, для якого є показовими новизна і практична спрямованість.

– навчального процесу при використанні ОЗП сприяють:

– діагностування особистісного життєвого досвіду студента (освітня система, рівень знань, національні і культурологічні особливості), що дозволяє враховувати і розвивати вихідну стратегічну компетенцію іноземних студентів, які починають вивчати мову;

– оптимістичний підхід до особистості, прагнення враховувати перспективи розвитку особистісного потенціалу студента та вміння максимально стимулювати цей розвиток;

– формування у студентів культури життєдіяльності в країні, мова якої вивчається, здатності до самореалізації в незнайомому соціальному оточенні, культурної ідентифікації, індивідуалізації; стимулювання саморозвитку, самоосвіти, самовираження.

При вивченні РЯІ/УЯІ індивідуальні розбіжності проявляються вже на початковому етапі, під час навчання читання та письма. Алгоритм подання матеріалу передбачає: запровадження теми з використанням

© С. В. Бобиль, 2014

технологічних прийомів, первинне закріплення на дошці, коментарі з місця, групову роботу тощо. Заняття організовується таким чином, щоб жодна його хвилина не витрачалося марно, щоб однаковою мірою були завантажені ті студенти, що легко сприймають матеріал, і ті, хто в силу будь-яких причин потребують допомоги. Тому, разом з алфавітом, на заняттях представлені диференційовані додаткові матеріали з таблицями складів, інтонаційними конструкціями, скоромовками, додатковими текстами тощо.

Студентам пропонується виконання індивідуальних завдань, адекватних їх можливостям і здібностям, що сприяє виробленню навичок самостійної роботи і підвищенню навчальної мотивації всіх членів групи: кращі вдосконалюють свої вміння і навички, а ті, хто насилу сприймають матеріал, розуміють важливість отриманих знань та умінь, вчаться слухати і відповідати на запитання з пройденого матеріалу. При цьому студент має можливість вибору: це він може виконати самостійно, а реалізація цього завдання можлива за умови допомоги (підказок з інших позицій спілкування, або при використанні підручників).

На заняттях з використанням ОЗП завдання виконуються поетапно – починають з І рівня, потім переходять до наступного. Під час виконання завдання викладач консультує, допомагає, роз'яснює. Важливо, щоб студенти відчували радість від подолання мовних складнощів, відчували впевненість у своїх знаннях, зростання своїх комунікативних можливостей, що буде їх стимулювати до подальшого оволодіння матеріалом. Студенти, які виконали завдання ІІІ рівня, стають консультантами і підключаються до роботи з відстаючими.

Як показують спостереження, не відразу всі студенти виявляють зацікавленість до нового, включаються в активну пізнавальну роботу. Деяким з них потрібна індивідуальна допомога для осмислення того, що вони вже знають і що повинні опанувати, наскільки важливий і потрібний новий матеріал. Якщо відразу не виявити відстаючих і не прийти їм на допомогу, вони залишаться пасивними протягом усього навчання і, навіть виконуючи спільні завдання, не будуть швидко і системно поповнювати свої мовні знання. У подібних випадках завдання викладача – узгодити різний досвід студентів і скорегувати розбіжності, що виникають, визначити пізнавальну стратегію цієї частини групи в процесі пізнання. В таких випадках знову доцільно пропонувати індивідуальні картки, що містять матеріал, який легко інтегрується в тему заняття і готує до сприйняття нового, а тим, хто йде з випередженням, запропонувати більш складний варіант завдання. Для підвищення автономності членів групи, їм пропонується використовувати власні стратегії пізнання, надається свобода вибору завдань та використання системи самооцінюючих тестів.

Контроль за рівнем освоєння матеріалу проводиться за допомогою контрольних робіт, або тестування При цьому негативна оцінка не виставляється, а проводиться додаткова консультація, і студент отримує аналогічне завдання, але з іншими вихідними.

ОЗП пред'являє високі вимоги до відбору змісту навчання і його методичної організації. При наповненні іншомовного змісту навчання важливо підбирати матеріал (автентичні тексти, теми для обговорення, актуальний аудіовізуальний матеріал тощо), який дозволяє підтримувати в ході заняття високий рівень мотивації, апелює до особистого досвіду студентів, до їх почуттів та емоцій, спонукає до вираження власної думки, оцінки.

Важливу роль в контексті ОЗП відіграє і проблемне подання матеріалу, яке спонукає студентів до роздумів, пошуку інформації, до залучення власного досвіду, до самостійних висновків, узагальнень. Теми і завдання формулюються у вигляді проблем, вирішення яких сприяє розвитку особистості, її самосвідомості, самооцінки. При цьому матеріал, що пропонується, повинен забезпечувати активність кожного члена групи, враховуючи його можливості та індивідуальні схильності.

При використанні ОЗП перевага надається груповій роботі, хоча і в цьому випадку викладач надає можливість вибору виду роботи (групова або самостійна). Наприклад, при навчальному читанні тексту можна, враховуючи особистісні здібності, пропонувати студентам виконання посильних функцій: одному – читати текст, іншому – позначати незнайомі слова, третьому – шукати їх значення в словнику, четвертому – переводити речення тощо. Така робота готує учнів до реальної комунікації – обміну інформацією з іншими членами групи, або іншими групами, що читали інші тексти, до оціночних суджень з приводу прочитаного і почутого від інших. Функції учасників групи можуть мінятися, так само як і її склад. Така робота сприяє розвитку мовної ініціативи, удосконалює комунікативні вміння.

Таким чином реалізація особистісто зорієнтованого підходу у процесі викладання РЯІ/УЯІ у вищому навчальному закладі сприяє формуванню та розвитку іншомовної комунікативної компетенції, яка передбачає здатність користуватися мовою як засобом спілкування і виступати в якості суб'єкта спілкування в «чужому» середовищі; підвищенню мотивації учнів до вивчення мови; надає їм можливість використовувати отримані знання в практичних ситуаціях; створює передумови для удосконалення та більш глибокого вивчення ІМ; розширює індивідуальний лінгвістичний тезаурус студентів.

Література:

1. Алексеев Н. А. Личностно ориентированное обучение в школе / Н. А. Алексеев. – Ростов н/Д. : Феникс, 2006. – 332 с.

2. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М. : Издательский дом Шалвы Амонашвили, 2001. – 464 с.

3. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 12 – 17.

4. Бондаренко В. Особистісно орієнтований підхід до навчання російської/української мови як іноземної / В. Бондаренко, Л. Бондаренко // Русский язык за пределами России: лингвистический и социально-педагогический аспекты преподавания и изучения на Украине и в других странах. Материалы VII международной научно-практической конференции. Вып. 7. – Х., 2012. – С 42–45.

УДК 81'33

Т. В. Бобкова,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

УКРАЇНСЬКА КОРПУСНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ОСНОВНІ ЕТАПИ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті встановлюється періодизація української корпусної лексикографії, окреслюється типологія докорпусних і корпусних словників. Досліджується сучасний стан наявних у вільному доступі українських корпусів. Здійснюється спроба визначення типології сучасних корпусних словників за методологією укладання.

***Ключові слова**: корпусна лексикографія, корпусна лінгвістика, лексикографічний корпус текстів, докорпусний словник, корпусний словник.*

В статье устанавливается периодизация украинской корпусной лексикографии, определяется типология докорпусных и корпусных словарей. Анализируется современное состояние представленных в свободном доступе украинских корпусов. Предпринята попытка типологии современных корпусных словарей на основе методологии составления.

***Ключевые слова**: корпусная лексикография, корпусная лингвистика, лексикографический корпус текстов, докорпусный словарь, корпусный словарь.*

The article deals with Ukrainian corpus lexicography periodization and the main trends of pre-electronic, electronic corpora. The state of the art in Contemporary Ukrainian corpus linguistics is analyzed. The main trends of Ukrainian corpus lexicography is defined depending on the methodology.

***Keywords**: corpus lexicography, corpus linguistics, lexicographical corpus, pre-electronic corpus, electronic corpus.*

Актуальність дослідження основних тенденцій розвитку української корпусної лексикографії пов'язана з активним впровадженням корпусного підходу в сучасному мовознавстві. Це вимагає встановлення періодизації української корпусної лексикографії і критичного осмислення накопиченого досвіду, а також вирішення низки теоретико-методологічних питань щодо визначення лексикографічного корпусу текстів, окреслення типології сучасних українських корпусів текстів і корпусних словників.

Мета статті – дослідити етапи становлення, сучасний стан, основні тенденції розвитку української корпусної лексикографії з огляду на внесок у теорію й практику сучасного словникарства. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) визначити історичні й концептуальні передумови становлення української корпусної лексикографії; 2) дослідити еволюцію типології українського корпусного словника; 3) встановити етапи й основні тенденції розвитку української корпусної лексикографії; 4) здійснити спробу типології сучасних корпусних словників на підставі методології укладання.

У сучасному мовознавстві корпусна лексикографія визначається як лінгвістична дисципліна, яка вивчає теорію і практику укладання корпусних словників. Корпусна лексикографія базується на понятті корпусу текстів, під яким розуміється електронний ресурс, що зазвичай містить величезну кількість слів з багатьох різних джерел [12, с. 270]. Отже, на відміну від традиційної лексикографії, лексикографічним або лексичним джерелом для укладання корпусного словника слугує електронний корпус текстів. Провідною ідеєю корпусного словникарства є, насамперед, твердження про можливість створення словника безпосередньо з тексту або колекції текстів. У цьому розумінні сучасна корпусна лексикографія спирається на традиції **текстоорієнтованих досліджень**. На позначення словників, укладених на матеріалі тексту або корпусу текстів, в українській лінгвістиці традиційно вживається термін текстоорієнтовані [14, с. 14] або текстозорієнтовані [9, с. 75]. На відміну від системоорієнтованих словників, які описують систему мови, текстоорієнтовані відображають закономірності мовлення, функціональні властивості мовних одиниць. При цьому, за В. І. Перебийніс, функціонування розуміється не як виконувана одиницею функція, а як її поведінка в мовленні, тобто сукупність її характеристик в усному чи писемному тексті: частота, сполучуваність, місце в тексті, ступінь реалізації її системних характеристик (наприклад, словозмінних форм), комунікативне призначення, прагматичне чи емотивне навантаження, стилістична забарвленість та ін. [15, с. 138]. Окреслені ознаки мовних одиниць залежать від характеру тексту, функціонального або авторського стилю.

На думку В. І. Перебийніс, до текстоорієнтованих словників відносять: 1) конкорданси; 2) словники мови автора; 3) словники цитат, крилатих виразів; 4) частотні словники, що фіксують наскільки поширеною є одиниця в тексті; 5) словопокажчики, які реєструють позицію та адресу одиниці в тексті [14, с. 52–76]. Відносна легкість опрацювання тексту й укладання сприяла появі перших посеред текстоорієнтованих частотних словників. Перша в українському мовознавстві серія з п'яти частотних словників (художня проза, драма, поезія, наукові тексти, суспільно-політичні тексти) була укладена вручну на вибірці всього 50000 слововживань кожний у 1967 р. [14, с. 58]. Отже, на етапі становлення корпусної лексикографії в українському, як і загалом у радянському мовознавстві 1960-1970 рр. доелектронні, укладені вручну колекції текстів розглядалися виключно як джерело досліджень з лінгвостатистики, зокрема з статистичної лексикографії. Незважаючи на суто корпусне підґрунтя лінгвостатистичних досліджень, слід відзначити пріоритет укладання частотних словників над розробкою електронних корпусів текстів у радянській і, зокрема українській лінгвістиці 1960-1970 рр.

Крім традиції текстоорієнтованих досліджень, до історичних передумов виникнення української корпусної лексикографії слід зарахувати потребу в **автоматизації** трудомістких лексикографічних процесів, таких, як укладання реєстру словника, лексичної картотеки й словникової статті. На думку Л. Засоріної, перші спроби автоматизації лексикографічного аналізу Р. Буза й А. Джіланда мали значний вплив на розвиток приклад-

© Т. В. Бобкова, 2014

них досліджень [8, с. 149–150] у радянському мовознавстві в 1960 рр. Однак, відомо, що перший корпусний словник – H. Kučera, W. N. Francis. Computational Analysis of Present-Day American English – було укладено в 1967 р. на матеріалі Браунівського корпусу текстів, використаного Л. Засоріною лише в якості моделі для наступного Частотного словаря русского языка (1977 р.). Подібні тенденції спостерігаються і в українському мовознавстві. Незважаючи на відсутність сформованого корпусного напряму створення машинного фонду й моделювання мовних явищ за допомогою комп'ютера сприяли появі різноманітних частотних словників і конкордансів на основі повнотекстових баз даних [9, с. 95; 6, с. 36–37]. Зокрема традицію укладання текстоорієнтованих словників було продовжено виданням Частотного словника сучасної української художньої прози (1981 р.), створеного на вибірці текстів обсягом у 500 тис. слововживань, як і всі докорпусні словники, вручну [14, с. 58]. Період 1980–1990 рр. характеризується розвитком широкомасштабних лінгвостатистичних досліджень, виконуваних вручну на великих обсягах текстового матеріалу. Безумовно, традиції текстоорієнтованих лінгвостатистичних досліджень 1960–1990 рр. вплинули на методику лексикографічного аналізу, однак в Україні розвиток власне корпусної лексикографії гальмувався через відсутність мотивації до побудови корпусів текстів і недостатню комп'ютеризацію лінгвістичних досліджень. Фактично, докорпусні дослідження, виконувані на доелектронних колекціях текстів, були поштовхом виключно для розвитку української статистичної лексикографії.

Процес формування концептуальних засад сучасної української корпусної лексикографії слід розглядати в аспекті розвитку мовознавчої думки другої половини XX століття. Теоретичною основою текстоорієнтованих досліджень і, зокрема корпусної лінгвістики, безперечно вважається **структуралізм** – система поглядів та методів дослідження, які базуються на розумінні мови як знакової системи з дискретними структурними елементами та використанні формальних прийомів опису [6, с. 14]. У цьому розумінні, поява першого електронного корпусу текстів (Brown Corpus, 1963 р.) мотивується домінуванням в північноамериканській традиції доктрини дескриптивної лінгвістики, «в якій більше, ніж у інших напрямах структуралізму, виявляється тенденція до використання ймовірнісних та статистичних методів дослідження» [6, с. 16]. Власне терміносполука «корпусна лінгвістика» з'явилась значно пізніше у 1980 рр. : корпусні лінгвісти того часу називали себе структуралістами [12, с. 273] й наслідували принципово структурний підхід до вивчення мови [6, с. 14].

З іншого боку, на думку В. Тойберта, історично поява корпусної лінгвістики була відповіддю на необхідність вирішення лінгводидактичних проблем англійської мови як іноземної [20, p. 137–138]. З огляду на вище сказане можна стверджувати, що корпусна лінгвістика мала чітко визначене місце в британському контексті **прикладної лінгвістики** з акцентом на викладання мови та укладання словників. Саме під впливом теоретико-методологічних засад британського лексикографа Е. С. Хорнбі (Oxford Advanced Learner's Dictionary, 1947 р.) в середині 1990 – на початку 2000 рр. в українському словникарстві з'являються праці **з навчальної лексикографії**, які суміщають риси корпусних і системоорієнтованих словників: Англо-український та українсько-англійський словники (1995-2005 рр.) [16, с. 106–107] і Słownik rosyjsko-ukraińsko-polski (2013 р.) [19]. Однак наведені вище навчальні словники можна лише умовно вважати корпусно-базованими, оскільки при їх укладанні корпусний підхід поєднано з інтуїтивним: зокрема, включення слів до загального реєстру словника здійснено на базі частотних характеристик, отриманих у результаті дослідження текстового ресурсу, а добір їхніх вживань [16, с. 106–107] або перекладів [19] базується на інтуїції укладачів.

Початок етапу **власне корпусної лексикографії**, базованої на електронних корпусах текстів, припадає в українському мовознавстві на перше десятиріччя XXI ст. При цьому перевага віддається укладанню корпусних частотних словників, а не побудові корпусів текстів. Подібні тенденції розвитку корпусної лексикографії є характерними й для інших країн пострадянського простору. Однак російські лексикографи мали змогу користуватись укладеним шведськими русистами електронним Упсальським корпусом [13, с. 197]. Українська мова залишалась однією з небагатьох, що не мали репрезентованого у вільному доступі національного корпусу, його створення лише усвідомлювалось як нагальне завдання й перспектива розвитку української корпусної лексикографії. Отже, з одного боку, занепад кібернетики в СРСР завадив корпусній революції в українській лексикографії, а з іншого – зазначені особливості розвитку корпусної лінгвістики сприяли усвідомленню зарубіжного досвіду побудови сучасних електронних корпусів. На відміну від світової традиції в українській лінгвістиці поява праць, що обґрунтовують принципи побудови та застосування електронних корпусів [6; 9, с. 74–103] і корпусних словників [4] збігається за хронологією. Здійснене дослідження дозволяє виділити три етапи розвитку української корпусної лексикографії і встановити відповідні типи корпусних словників: 1. Статистична лексикографія (1960–1990 рр.) – докорпусні частотні словники, конкорданси. 2. Докорпусна навчальна лексикографія (1990–2010 рр.) – докорпусні навчальні словники. 3. Власне корпусна лексикографія (з 2004 р.) – корпусні словники.

На сьогодні, українська корпусна лінгвістика представлена у вільному для користувача доступі двома дослідницькими корпусами текстів української мови [22; 23], Навчальним корпусом англійських текстів – Ukrainian Corpus of Learner English (UCLE) [24] і Багатомовним паралельним корпусом усного мовлення [25]. Посеред представлених у вільному доступі текстових ресурсів новітній Корпус текстів української мови укладено колективом кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету з метою вивчення проблеми граматичної службовості [3, с. 224]. У межах проекту реалізовано технічні й програмні аспекти реалізації корпусу, розроблено морфорозмітку й метарозмітку, а також систему тегів для службових частин мови. На сьогодні Корпус текстів української мови загальним обсягом близько 5 млн. слововживань функціонує в тестовому режимі [3, с. 224–225]. Найбільший за обсягом дослідницький Корпус сучасної української мови [23] побудовано як інформаційно-довідкову систему, призначену для з'ясування різних питань вивчення української мови. Корпус загальним обсягом у 13 млн. словоформ анотовано за якіс-

ними й кількісними ознаками різних мовних одиниць на рівні морфеміки, морфології й синтаксису, а також забезпечено пакетами програм для укладання електронних картотек і параметризованої бази даних, на базі корпусу розроблено серію корпусних словників [5, с. 46–47].

Навчальні корпуси представлені в українській корпусній лінгвістиці тестовою версією корпусу англійських текстів UCLE [24], створеною в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету. Загальний обсяг текстів студентських есе становить понад 180 тис. слововживань [12, с. 30]. Програмне забезпечення навчального корпусу дозволяє будувати повні конкордансні списки та за ключовим словом, здійснювати пошук окремих слів і словосполучень, сортувати списки слів, відображати знайдені словоформи у необмеженому контексті, отримувати статистичну інформацію про окремі елементи корпусу. Багатомовні корпуси текстів в українській корпусній лінгвістиці представлені паралельним корпусом усного мовлення [25]. Корпус загальним обсягом біля 8 млн. розроблено в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету на базі субтитрів серіалів комедійного, драматичного й науково-популярного жанру. Аналізований корпус включає підкорпуси оригінальних текстів англійською мовою загальним обсягом біля 2 млн. та відповідних перекладів німецькою – 0,65 млн., французькою – 0,8 млн., українською – 0,2 млн., російською – 1,1 млн., іспанською – 1,2 млн. і грецькою – 1,2 млн. Особливістю розробки даного паралельного корпусу текстів є вирішення проблеми автоматичного вирівнювання речень через використання параметру синхронізації часу появи субтитрів на екрані. Програмне забезпечення корпусу дозволяє здійснювати пошук перекладних еквівалентів слів і словосполучень у контексті речення, однак морфологічне анотування й модуль лематизації відсутні.

Доступність зазначених корпусів текстів і гнучкість програмного забезпечення дозволяють прогнозувати швидкий розвиток корпусної методології як «підґрунтя повного опису мовних явищ, нездійсненого в докорпусний період» [18, p. 117], у тому числі й лексикографічного аналізу. В даному дослідженні процес укладання корпусного словника розуміється як здійснення корпусного дослідження. Саме тому, в основу встановлення типології сучасних корпусних словників покладено триступеневу систематику корпусних досліджень на базі методології [18, p. 115]. За зазначеною систематикою розрізняють: а) корпусно-інформативні дослідження з використанням корпусу як колекції природномовних ілюстрацій на підтвердження заздалегідь сформульованих гіпотез дослідника; б) корпусно-базовані – з повним аналізом корпусу за кількісними та якісними параметрами на основі апріорно сформульованих теоретичних припущень; в) корпусно-керовані дослідження з повним генеруванням моделі або побудови теорії мови з корпусу текстів. Використання окресленої систематики для встановлення типології корпусних словників свідчить про те, що на сьогодні українська корпусна лексикографія представлена всіма типами словників.

– **Корпусно-інформативні словники:** Тримовний тлумачний словник термінів з комп'ютерної лінгвістики з ілюстрацією вживання в англо-українсько-російському корпусі текстів [16; 25].

– **Корпусно-базовані словники:** Текстозорієнтований тезаурус лінгвістичних термінів з верифікацією на корпусі текстів з різних розділів лінгвістики [17, p. 70–71], Морфемні й словотвірні словники Корпусу української мови [5, с. 47], Комп'ютерний фонд інновацій [10, с. 26], Словник часток [7, с. 21].

– **Корпусно-керовані словники:** 1) Частотні – Алфавітно-частотні словники, словник-конкорданс Корпусу української мови [26], Частотні словники паралельних текстів [1, с. 158]; 2) словники мови авторів – Словники поетів [5, с. 47], Частотный словарь избранной поэзии И. Бродского [2, с. 9]; 3) словники неолексем, синонімів, антонімів, фразеологізмів Корпусу української мови [5, с. 47]; 4) словники синтаксичних моделей керування [5, с. 47], актуальний англомовний словник українських есе [12, с. 30].

Завдяки потужній лінгвостатистичній традиції в українському мовознавстві, значний доробок корпусно-керованих досліджень становлять частотні словники [1; 2; 26]. Здійснене дослідження етапів становлення й основних тенденцій розвитку української корпусної лексикографії дозволяє дійти таких висновків:

1. У сучасному мовознавстві корпусна лексикографія визначається як лінгвістична дисципліна, яка вивчає теорію і практику укладання корпусних словників.

2. Корпусна лексикографія базується на понятті корпусу текстів, під яким розуміється електронний ресурс, використовуваний в якості лексикографічного або лексичного джерела для укладання певного словника.

3. Передумови виникнення української корпусної лексикографії становлять традиції лінгвостатистичних досліджень й автоматизація лексикографічного аналізу.

4. Концептуальною основою української корпусної лексикографії є структуралізм, зокрема, положення американської дескриптивної лінгвістики й теоретико-методологічні засади британської прикладної лінгвістики.

5. Розвиток української корпусної лексикографії включає три етапи: статистичної лексикографії – докорпусних частотних словників і конкордансів, докорпусної навчальної лексикографії – докорпусних навчальних словників і власне корпусної лексикографії – корпусних словників.

6. Основними тенденціями розвитку української корпусної лексикографії є потужна традиція лінгвостатистичних досліджень, пріоритет укладання частотних словників над електронними корпусами текстів і традиція корпусно-базованої навчальної лексикографії.

7. Встановлення типології корпусних словників на базі методології дослідження доводить: сучасна українська корпусна лексикографія представлена корпусно-інформативними, корпусно-базованими й корпусно-керованими словниками.

Література:

1. Бобкова Т., Перебийніс В., Сорокін В. Частотні словники паралельних текстів / Т. Бобкова, В. Перебийніс, В. Сорокін // Людина. Комп'ютер. Комунікація : [зб. наук. праць]. – Львів : Вид. Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – С. 158–160.
2. Бобкова Т. Составление частотного словаря избранной поэзии Иосифа Бродского / Т. Бобкова // Комп'ютерна лінгвістика : сучасне і майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : КНЛУ, 2012. – С. 9–13.
3. Данилюк І. Корпус текстів для вивчення граматичної службовості / І. Данилюк // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Вип. 26. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – С. 224–229.
4. Дарчук Н. П. Структурно-статистическая база данных современного украинского языка на основе частотных словарей / Н. П. Дарчук // Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium : [сб. науч. тр. по лексикографии]. – Гродно : ГрГУ, 2005. – С. 194–196.
5. Дарчук Н. П. Дослідницький корпус української мови : основні засади і перспективи / Н. П. Дарчук // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія : Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – № 21. – С. 45–49.
6. Демська-Кульчицька О. Основи національного корпусу української мови : [монографія] / Орися Демська-Кульчицька. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2005. – 219 с.
7. Загнітко А., Ситар Г., Данилюк І. Структура і модель бази даних «українські частки та їхні еквіваленти»/ А. Загнітко, Г. Ситар, І. Данилюк // Комп'ютерна лінгвістика : сучасне і майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : КНЛУ, 2012. – С. 21–22.
8. Засорина Л. Н. Письмо в редакцию / Л. Н. Засорина // Вопросы языкознания. – М. : Изд. «Наука», 1968. – № 6. – С. 149–150.
9. Карпіловська Є. А. Вступ до комп'ютерної лінгвістики : [підручник] / Євгенія Анатоліївна Карпіловська. – Донецьк : Юго-Восток, ЛТД, 2003. – 188 с.
10. Карпіловська Є. Комп'ютерне моделювання мовних змін : система мови і текст / Є. Карпіловська // Комп'ютерна лінгвістика : сучасне і майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : КНЛУ, 2012. – С. 25–26.
11. Коломієць В., Котик С. Спеціальний навчальний корпус текстів UCLE : сучасний стан і перспективи використання / В. Коломієць, С. Котик // Комп'ютерна лінгвістика : сучасне і майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : КНЛУ, 2012. – С. 29–32.
12. Лендау С. І. Словники : мистецтво та ремесло лексикографії / Сидні І. Лендау; [пер. з англ.]. – К. : К. І. С., 2012. – 480 с.
13. Ляшевская О. Н., Плунгян В. А., Сичинава Д. В. Национальный корпус русского языка как инструмент лексикографа / О. Н. Ляшевская, В. А. Плунгян, Д. В. Сичинава // Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium : [сб. науч. тр. по лексикографии]. – Гродно : ГрГУ, 2005. – С. 197–202.
14. Перебийніс В. І., Сорокін В. М. Традиційна та комп'ютерна лексикографія : [навч. посібник] / Валентина Ісидорівна Перебийніс, Віктор Михайлович Сорокін. – К. : Вид. Київського національного лінгвістичного університету, 2009. – 218 с.
15. Перебийніс В. І. Системні та функціональні характеристики мовних одиниць / В. І. Перебийніс // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків : Константа, 2004. – № 635. – С. 138–141.
16. Bobkova T. etc. Corpus of computational linguistic texts / T. Bobkova etc. // Computer Treatment of Slavic and East European Languages. – Bratislava : Tribun, 2009. – P. 35–40.
17. Darchuk N. P., Sorokin V. M. Text-Oriented Thesaurus Retrieval Sysytem for Linguistics / N. Darchuk, V. Sorokin // Computer Treatment of Slavic and East European Languages. – Bratislava : Tribun, 2009. – P. 65–77.
18. Mukherjee J. The state of the art in corpus linguistics : three book-length perspectives / J. Mukherjee // English Language and Linguistics. – Vol. 8. 1. – Cambridge : Cambridge University Pres, 2003. – P. 103–119.
19. Świkszcz-Kobyłecka M., Bobkowa T. Słownik rosyjsko-ukraińsko-polski / Marioła Świkszcz-Kobyłecka, Tatiana Bobkowa. – Toruń-Kijów : MARTOM, 2013. – 73 s.
20. Teubert W. Linguistique de corpus : un alternative / W. Teubert // Semen. Critical Discourse Analysis I. Les notions de contexte et d'acteurs sociaux / par A. Petitclerc, Ph. Schepens. – Vol. 27. – Presses Universitaires de Franche Comté, 2009. – P. 130–152.

Джерела ілюстративного матеріалу:

21. Багатомовний паралельний корпус усного мовлення. – К. : КНЛУ, 2010. – Режим доступу : http://www.complinguide.com.ua/Corpus. aspx
22. Корпус текстів української мови кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету. – Режим доступу : http://corpora.pp.ua/bonito/
23. Корпус текстів української мови. – Режим доступу : http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209
24. Навчальний корпус текстів UCLE. – Режим доступу : http://www.complinguide.com.ua/Ucle_index.aspx
25. Тримовний тлумачний словник термінів з комп'ютерної лінгвістики – Режим доступу : http://www.complinguide.com.ua/Glossary.aspx
26. Частотні словники. – К. – Режим доступу : http://www.mova.info/Page.aspx?l1=57

УДК 81'253

О. В. Богданова,
Національна академія Національної гвардії України, м. Харків

ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена використання автентичних відеоматеріалів для формування комунікативної та соціокультурної компетенції на уроках англійської мови. Розкривається перспектива застосування відеоматеріалів на уроці англійської мови та вимоги до їх відбору.
Ключові слова: *автентичні відеоматеріали, навчання, вимоги.*

Статья посвящена использованию аутентичных видеоматериалов для формирования коммуникативной и социокультурной компетенции на уроках английского языка. Раскрывается перспектива применения видеоматериалов на уроке английского языка и требования к их отбору.
Ключевые слова: *аутентичные видеоматериалы, обучение, требования.*

The article deals with the peculiarities of using authentic video of communicative and sociocultural competence on English lessons. The research disclosed questions about using videos and requirements for their selection
Keywords: *authentic video, teaching, requirements.*

З розвитком сучасних технологій можливості подання навчальної інформації значно збільшились. На сьогодні, технології заполонили практично всі аспекти нашого життя і стали використовуватися не тільки як для розваги, але і в навчальних цілях. Так основною проблемою в навчанні є обмежена можливість у спілкуванні з носіями мови. Для подолання цієї проблеми пропонуємо використовувати автентичні матеріали – відеофільми і різні відео-сюжети. Над цією проблемою працювали багато науковців, такі як І. М. Андресян [4], Т. П. Леонтьєва [2] та інші.

Актуальність теми дослідження зумовлена спрямованістю поглибленого вивчення використання автентичних відеоматеріалів, оскільки відео допомога на уроках допомагає підвищити якість знань та дозволяє використовувати такі чотири види діяльності на парах: аудіювання, читання, письмо, говоріння.

Мета роботи полягає в дослідженні автентичних відеоматеріалів як засобів розвитку мовленнєвих навичок студентів.

Визначена мета зумовлює виконання таких **завдань**:

– виявити жанрово-тематичну спрямованість відеоматеріалів.

– виявити вплив використання відеоматеріалів на процес навчання іноземної мови.

З точки зору методики, навчальний фільм (відеофільм) – це спеціально підготовлене в методичному і режисерському плані аудіовізуальний засіб навчання, призначене для створення природних ситуацій мовного спілкування і що має велику силу емоційного впливу на учнів за рахунок синтезу основних видів наочності (зорової, слуховий, моторної, образної, екстралінгвістичній та ін) [4, с. 222].

Усвідомлено-практичний метод розробив відомий психолог Б. В. Бєляєв. Концепцію цього методу вчений подав у вигляді психологічних принципів навчання:

1. Мова як засіб комунікації – це цілеспрямована взаємодія між тими, хто вивчає мову.
2. Комунікація – це творчий процес, а не оперування заздалегідь набутими вміннями та навичками.
3. Основна увага в роботі повинна бути спрямована на розвиток в учнів іншомовного мислення і відчуття мови, що вивчається. Досягти цього можна лише в умовах постійної іншомовно-мовленнєвої практики.
4. Навчання чотирьох видів комунікативної діяльності (читання, письма, говоріння та аудіювання) повинне відбуватися одночасно.
5. Усвідомлене, творче використання мови в різних комунікативних ситуаціях забезпечить знання системи мови.
6. Зміст навчального матеріалу повинен мати вагоме значення
7. Справжнє володіння мовою можливе лише при наявності автоматизованих мовленнєвих навичок, які найбільш успішно формуються при виконанні таких умов:

а) навички повинні формуватися в потоці мовлення;

б) навички стають міцнішими, якщо учень усвідомлює, які саме дії лежать в їхній основі; відпрацювання навичок є основою іншомовно-мовленнєвої діяльності, на яку потрібно відводити більшу частину навчального часу (не менше 85%), а на повідомлення учням теоретичних відомостей про мову, що вивчається, – не більше ніж 15% часу, рівномірно розподіляючи протягом усього заняття [1, с. 209–210].

Не можна залишити поза увагою той факт, що під час слухового сприйняття засвоюється 15% інформації, зорового – 25%, а при слухозоровому – 60% [3].

Слід зазначити, що застосування на уроці відеофільму – це не лише використання ще одного джерела інформації. Використання відеофільму сприяє розвитку різних сторін психічної діяльності учнів, і передусім, уваги і пам'яті. Під час перегляду в аудиторії виникає атмосфера спільної пізнавальної діяльності. У цих умовах навіть неуважний учень стає уважним. Для того, щоб зрозуміти зміст фільму, учням необхідно докласти певні зусилля. Так мимовільна увага переходить в довільну. А інтенсивність уваги робить вплив на процес запам'ятовування. Використання різних каналів вступу інформації (слуховий, зоровий, моторне сприйняття)

© О. В. Богданова, 2014

позитивно впливає на міцність збереження країнознавчого і мовного матеріалу. Таким чином, психологічні особливості дії фільмів на студентів (здатність управляти увагою кожного з них і груповою аудиторією, впливати на об'єм довготривалої пам'яті і збільшення міцності запам'ятовування, чинити емоційну дію на студентів і підвищувати мотивацію навчання) сприяють інтенсифікації учбового процесу і створюють сприятливі умови для формування комунікативної і соціокультурної компетенції студентів на уроках англійської мови.

Відеометод відноситься до групи наочних методів. Він містить у собі повчальну і виховуючу функції, що зумовлюється високою ефективністю дії наочних образів. Інформація, представлена в наочній формі, є найбільш доступною для сприйняття, засвоюється легше і швидше. Крім того, використання відео на уроці допомагає задовольнити бажання та інтереси учнів.

Автентичні відеоматеріали надають зразки мови і мовлення, загальновживану і спеціальну лексику, ідіоми, метафори і т. д., як їх використовують носії мови. Вони допомагають у вивченні міжкультурної комунікації.

Автентичні відеоматеріали володіють різними методичними особливостями. Згідно жанрово-тематичної спрямованості їх можна розділить на 3 групи [2, с. 64]:

а) розважальні програми (шоу, спортивно-розважальні програми та ін.);

б) програми, що базуються на фактичної інформації (документальне відео, теледискусії та ін.);

в) короткі програми (shorties), тривалістю від 10 секунд до 10-15 хвилин (новини, прогноз погоди, рекламні оголошення тощо).

Перевага віддається коротким за тривалістю відеоматеріалів: від 30 секунд до 10 хвилин, при цьому вважається, що 4-5 хвилин, демонстрації відео можуть забезпечити напружену роботу групи протягом цілої години. Це зумовлено такою специфічною особливістю відеоматеріалів, як щільність і насиченість інформації. Тому доцільніше використовувати короткий уривок для інтенсивного вивчення, ніж більш тривалий відео епізод – для екстенсивного [2, с. 62].

Використання відео на уроках допомагає вирішувати наступні завдання:

– підвищення мотивації навчання;
– інтенсифікація навчання;
– активізація студентів;
– самостійна робота студентів;
– підвищення якості знань студентів [2].

Успішне використання відео гарантовано практично на всіх етапах процесу навчання іноземної мови [2, с 63]:

– для презентації мовного матеріалу в реальному контексті;
– для закріплення і тренування мовного матеріалу в різних ситуаціях спілкування;
– для розвитку умінь усно-мовного спілкування;
– для навчання іншомовної культурі і виявлення міжкультурних відмінностей.

Згідно з Т. П. Леонтьєвою, лексичні вправи з використанням відео орієнтовані на сприйняття лексичних одиниць в адекватному аудіовізуальному контексті, чому сприяє застосування таких прийомів, як:

– прогнозування (prediction) слів, фраз, які будуть виголошені персонажами відеосцен після паузи, їх подальших дій, вчинків, а також зовнішності персонажа, якого навчають, повинні описати на підставі звукового ряду, не бачачи його на екрані;

– розпізнавання, знаходження (identification) в відеофрагменті певних предметів, явищ, дій, колірних позначень, назви яких записані на дошці, включаючи «відволікаючі»;

– співвіднесення (matching) прикметників, записаних на дошці або на картці, з тим чи іншим персонажем відоепізода; списку синонімів з ключовими словами з відеофрагменту;

Використовуючи на заняттях відеоматеріали, викладач може покращити процес сприйняття інформації у курсантів і тим самим поліпшити результати в навчанні. Подальший впровадження відеоматеріалів в процес навчання є перспективним. Результати роботи можуть бути корисними викладачам і студентам філологічних факультетів.

Література:

1. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б В Беляев. – М., 1965. – 227 с.

2. Леонтьєва Т. П. Досвід і перспективи застосування відео в навчанні іноземних мов / Т. П. Леонтьєва // Нетрадиційні методи навчання іноземних мов у вузі: матеріали респ. конференції. – Мінськ, 1995. – С. 61–74.

3. Ляховицький М. В. Основні напрями використання навчальної техніки нового покоління / М. В. Ляховицький, П. І. Сердюков // Методика викладання іноземних мов. – 1984. – Вип. 13.

4. Практичний курс методики викладання іноземних мов / Андреасян І. М. [Та ін]; під заг. ред. І. М. Андресян. – Мінськ : ТетраСистемс, 2009. – 288 с.

УДК 378.147

Л. М. Гречок,
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів

ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ ТА МЕТОДІВ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ У РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У роботі подано теоретичний та практичний матеріал використання інтерактивних прийомів та методів як одного з напрямків удосконалення навчального процесу та розвитку комунікативної компетенції при вивченні англійської мови.
Ключові слова: *навчання, навчальний процес, інтерактивні методи, комунікативна компетенція.*

В данной работе представлен теоретический и практический материал использования интерактивных приемов и методов как одного из направлений совершенствования учебного процесса и развития коммуникативной компетенции при изучении английского языка.
Ключевые слова: *обучение, учебный процесс, интерактивные методы, коммуникативная компетенция.*

This paper presents a theoretical and practical material of using interactive techniques and methods as one of the improvement directions of the learning process and the development of communicative competence in learning of English language.
Keywords: *teaching, the learning process, interactive methods, communicative competence.*

Постановка проблеми. Інтерактивне навчання – це спосіб пізнання, здійснюваний у формах спільної діяльності студентів. Всі учасники освітнього процесу взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми, моделюють ситуації, занурюються в реальну атмосферу ділового співробітництва з вирішення проблем. При цьому відбувається постійна зміна режимів діяльності: бесіди, ігри, дискусії, робота в малих групах, невеликий теоретичний блок, презентації, «мозкова атака», метод «круглого столу».

Аналіз публікацій і досліджень. Термін «інтерактивна педагогіка» відносно новий: до наукового обігу його ввів у 1975 р. німецький дослідник Ганс Фріц. У своїх дослідженнях він визначив мету інтерактивного процесу – це зміна й поліпшення моделей поведінки його учасників. Аналізуючи власні реакції та реакції партнера, учасник змінює свою модель поведінки і свідомо засвоює її. Це дозволяє говорити про інтерактивні методи як процес інтерактивного виховання. Лінгвістичне значення слова «interactive», представлене в іншомовних словниках, розтлумачує поняття «інтерактивності», «інтерактивного» як взаємодію або того, що взаємодіє, впливає один на одного.

Н. А. Ахметова сформулювала ціль інтерактивного процесу як зміну і покращення моделей поведінки та діяльності учнів педагогічної взаємодії. Аналізуючи власні реакції та реакції партнерів, учасник змінює свою модель поведінки і свідомо засвоює її [1].

О. Пометун вважає, що інтерактивними можна вважати технології, які здійснюються шляхом активної взаємодії студентів у процесі навчання. Вони дозволяють на підставі внеску кожного з учасників у ході заняття спільною справою отримати нові знання й організувати корпоративну діяльність, починаючи від окремої взаємодії двох-трьох осіб поміж собою й до широкої співпраці багатьох [4, с. 5].

Мета інтерактивного навчання – створення умов, в яких студент сам буде відкривати, набувати і конструювати знання. Це є принциповою відмінністю цілей інтерактивного навчання від цілей традиційної системи.

Прийоми і методи інтерактивного навчання можна умовно розділити на: **дискусійні** (діалог, групова дискусія, рольова дискусія, розбір ситуацій з практики, аналіз ситуацій морального вибору, метод «круглого столу», колективні рішення творчих завдань); **ігрові** (дидактичні і творчі ігри, ділові та рольові ігри, організаційно-діяльні); **тренінгові** (проведення занять, які можуть включати в себе дискусійні та ігрові). Інтерактивне навчання побудоване на груповій взаємодії, співробітництві та спільній діяльності. Сенс групової роботи полягає в тому, що придбаний в спеціально створених умовах досвід студент може перенести в реальне мовне середовище з успішним його використанням. В умовах сучасності перед викладачем поставлено завдання – навчити основам іншомовного спілкування і забезпечити такий рівень володіння розмовними нормами мови, що вивчається, який дозволить використовувати її як засіб комунікації. Вміння спілкуватися іноземною мовою в реальних життєвих ситуаціях – один з найважливіших показників якості володіння мовою.

Зіткнувшись з проблемою низького рівня активної мовленнєвої діяльності, виникла необхідність аналізу причин недостатньої результативності комунікативної діяльності студентів. Серед них:

– Використання моделі комунікації «викладач – студент»;

– Комунікативні вправи, пропоновані авторами підручників не завжди повною мірою орієнтовані на особистість кожного учня, його мотиваційну сферу, самостійну діяльність;

– Недостатність колективної співпраці на занятті;

– Відсутність реальних життєвих ситуацій в змісті заняття.

Проведене спостереження показало, що рішення комунікативних завдань сьогодні можливо тільки при розширенні та розмаїтті використання інтерактивних форм і методів навчання, так як вони надають можливість входження в реальну мовне оточення, дозволяють їм опановувати вміннями мовленнєвої діяльності в рамках сучасних мовних норм та соціокультурної ситуації, в якій вони можуть бути застосовані.

Одним з головних переваг інтерактивного навчання є мовленнєва взаємодія його учасників і створення ресурсу комунікації. На уроках англійської мови створюються навчальні ситуації, які допомагають здобувати знання, вміння та навички в різних видах мовленнєвої діяльності.

© Л. М. Гречок, 2014

Прийоми і методи інтерактивного навчання для формування та вдосконалення мовленнєвої компетенції. Читання

1) Урок – симуляція з теми «Negative Economic Impact of Tourism», «Негативний вплив туризму на економіку» проходить у вигляді засідання членів організації і складається з трьох етапів. На І етапі кожен отримує картку з його роллю і з опорними ключовими словами, а також статтю, яка допоможе вирішити поставлену задачу. Студенти читають свої тексти і визначають послідовність виступів. ІІ етап уроку – симуляція: голова відкриває засідання, оголошує порядок денний і надає слово кожному учаснику. Кожен студент розповідає про свою економічну проблему і пропонує шляхи її вирішення, прагне бути переконливим і довести, що його проблема становить найбільшу небезпеку для економіки. ІІІ етап – підведення підсумків, рефлексія. Цей етап допомагає усвідомити відповідальність кожного за майбутнє національної економіки, а також проявити свої ораторські здібності.

Аудіювання

1) Рольові дискусії доцільно проводити після контролю сприйняття і розуміння мови на слух, коли текст дає емоційний поштовх до пошуку подальшого вирішення обговорюваної проблеми. Рольові дискусії імітують реальні ситуації спілкування, де кожен виступає у відповідності з певною роллю. Так, рольова дискусія «The connection between marketing and promotion», «Зв'язок між маркетингом та рекламно-пропагандистською діяльністю» проходить після контролю розуміння прослуханого тексту «Promotion in tourism», «Рекламно-пропагандистська діяльність в туризмі». Розподіляємо ролі серед студентів з описом їх характеристик (interviewer, provider, customer), даємо час на підготовку, студенти висловлюють свою думку у відповідності зі своєю роллю. Такі дискусії вимагають імпровізації і розвивають спонтанне непідготовлене говоріння.

2) Метод «Круглий стіл». Після контролю розуміння прослуханого тексту за допомогою відкритих питань, які ідеально підходять для початку дискусії, проводимо засідання «Круглого столу» за темою «The impact of tourism on the environment», «Вплив туризму на навколишнє середовище». Така форма групового спілкування формує культуру спілкування, толерантність до думки інших, дозволяє узгоджувати свої точки зору і вчить конструктивному діалогу.

Говоріння 1) Інтерактивна екскурсія

Заняття- екскурсія – це така форма навчання, при якій студенти сприймають і засвоюють знання на місці розташування досліджуваних об'єктів (країн, історичних місць і пам'ятників тощо) та безпосереднього ознайомлення з ними.

Головна перевага віртуальних екскурсій – не покидаючи аудиторії ознайомитися з об'єктами, розташованими за межами кабінету, міста і навіть країни. Це підвищує інформативність і продуктивність навчальної діяльності. В ході екскурсії глядачі не тільки бачать об'єкти, на основі яких розкривається тема, чують про ці об'єкти необхідну інформацію, а й опановують практичними навичками самостійного спостереження та аналізу.

Віртуальні екскурсії – це новий ефективний презентаційний інструмент, за допомогою якого можлива наочна і захоплююча демонстрація будь-якого реального місця широкого загалу – будь то країна, місто, національний парк, музей, курорт, виробничий об'єкт і т. д.

В рамках занять «Інтерактивна екскурсія» було проведено: відкритий урок-презентацію «Travel Live and Work abroad», вікторину «How different the world is!», відкритий урок-семінар «Through our experiences we could know the world better», відкритий урок-семінар «Over the Arab Emirates where all dreams become reality», відкритий урок-презентацію «10 Top English-Speaking Countries».

2. Основну частину «Круглого столу» з будь-якої тематики становлять ***дискусія*** та ***дебати***.

Дискусія – це всебічне обговорення спірного питання в публічному зборах, у приватній бесіді, суперечці. Цілі проведення дискусії можуть бути дуже різноманітними: повчальна, тренінг, діагностика, перетворення, зміна установок, стимулювання творчості та ін.

У проведенні дискусії використовуються різні організаційні методики. *Методика «питання – відповідь».* Така методика – це різновид співбесіди; відмінність полягає в тому, що застосовується певна форма постановки питань для співбесіди з учасниками дискусії – діалогу.

Процедура «Обговорення напівголосно». Дана методика передбачає проведення закритої дискусії в мікрогрупах, після чого проводиться загальна дискусія, в ході якої думку своєї мікрогрупи доповідає її лідер і ця думка обговорюється всіма учасниками.

Методика «клініки». При використанні «методики клініки» кожен з учасників розробляє свій варіант рішення, попередньо представивши на відкрите обговорення свій «діагноз» поставленої проблемної ситуації, потім це рішення оцінюється як керівником, так і спеціально виділеної для цієї мети групою експертів за бальною шкалою або заздалегідь прийнятої системи «приймається – не приймається».

Методика «лабіринту». Цей вид дискусії інакше називають методом послідовного обговорення, він являє собою своєрідну крокову процедуру, в якій кожний наступний крок робиться іншим учасником. Обговоренню тут підлягають всі рішення, навіть невірні (тупикові).

Методика естафети. Кожен учасник, який закінчив виступ може передати слово тому, кому вважає за потрібне.

Вільно плаваюча дискусія. Сутність даного виду дискусії полягає в тому, що група до результату не приходить, але активність дискусії триває за рамками заняття. В основі такої процедури групової роботи лежить «ефект Б. В. Зейгарник», що характеризується високою якістю запам'ятовування незавершених дій, тому учасники продовжують «домислювати» наодинці ідеї, які виявилися незавершеними.

Дебати, в основі «круглого столу» – це вільне висловлювання, обмін думками щодо запропонованого тематичного тезису. Учасники дебатів наводять приклади, факти, аргументують, логічно доводять, пояснюють,

дають інформацію і т. д. Процедура дебатів не допускає особистісних оцінок, емоційних проявів. Обговорюється тема, а не ставлення до неї окремих учасників.

Основна відмінність дебатів від дискусій полягає в наступному: ця форма «круглого столу» присвячена однозначній відповіді на поставлене питання – так чи ні. Причому одна група є прихильниками позитивної відповіді, а інша група – прихильниками негативної відповіді. Суть гри полягає в тому, щоб переконати нейтральну третю сторону, суддів, в тому, що ваші аргументи краще (переконливіше), ніж аргументи вашого опонента. Кожен етап дебатів має власну структуру і систему використовуваних методів і прийомів.

Висновок. Головним результатом використання інтерактивних методів стало підвищення рівня комунікативної компетенції, що привело до підвищення якості знань студентів з англійської мови. Створення відкритих уроків з використанням інтерактивних методів на заняттях з англійської мови. Участь студентів у олімпіадах інституту та науково-дослідній роботі.

Література:

1. Ахметова Н. А. Модульно-рейтинговая технология обучения : Научный подход / Н. А. Ахметова. – Алматы, 2001. – 341 с.

2. Гейхман Л. К. Искусство быть и общаться с Другим (Интерактивное обучение) / Л. К. Гейхман. – Пермь : Центр развития образования, 2001.

3. Полат Е. С. Метод проектов на уроке иностранного языка / Е. С. Полат // Иностранные языки в школе. – М., 2000. – № 2.

4. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. Пометун, Л. Пироженко. – К., 2002.

5. Пометун О. Сучасний урок: Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К., 2004.

УДК 811.161.1(07):81'243

О. М. Кіріченко,
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ НСР ИНОСТРАННЫМ СТУДЕНТАМ

У статті вирішуються проблеми розвитку усного та писемного мовлення студентів-іноземців під час вивчення наукового стилю мовлення, на досвіді роботи викладачів підготовчого відділення Технічного університету аналізуються складнощі практичного оволодіння науковим мовленням та накреслюються подальші перспективи вивчення проблеми.

Ключові слова: *розвиток мовлення, науковий стиль, писемне мовлення, усне мовлення, терміни, текст, структура, мова.*

В статье исследуются проблемы развития устной и письменной речи студентов-иностранцев при изучении научного стиля речи; на опыте работы анализируются трудности практического овладения научной речью и намечаются перспективы дальнейшего изучения проблемы.

Ключевые слова: *развитие речи, научный стиль, письменная речь, устная речь, термины, текст, структура, язык.*

The article is devoted to the problem of developing foreign students oral and written speech in process of learning scientific style of speech. The difficulties of practical mastering of scientific speech are being analyzed using the experience of teachers of preliminary courses in Technical University. Further perspectives of examining the problems are being outlined.

Key words: *speech developing, scientific style, written speech, oral speech, terminology, text, structure, language.*

В языке, в его грамматических категориях заложен определённый способ восприятия мира. А. Мельникова пишет о том, «что при усвоении родного языка у ребёнка формируется фильтрующая сетка, заставляющая воспринимать мир в определённых категориях». При этом автор опирается на известную в лингвистике гипотезу Сепира-Уорфа о том, что языки по-разному членят действительность [5, с. 109].

Русский язык как один из славянских языков считается наиболее сложным для усвоения иностранцами. В программах подготовительных отделений наряду с дисциплиной «Русский язык» на продвинутом этапе изучается курс «Научный стиль речи», основная цель которого подготовить студентов к восприятию и записи лекций, чтению и конспектированию учебной литературы, работе на практических занятиях и семинарах.

Соотношение языка и культуры, языка и национального характера, проблемы научной терминологии, формирования научного стиля речи, а также общие проблемы развития устной и письменной речи решались Р. А. Будаговым, А. А. Мельниковой, О. Д. Митрофановой, О. В. Петрушовой, а также Т. А. Ладыженской и О. Б. Сиротининой. Методика развития речи – сравнительно молодая отрасль общей методики. Поэтому в ней гораздо больше внимания уделялось развитию письменной речи и меньше – развитию устной. В задачу настоящей статьи входит исследование проблем развития устной и письменной речи в процессе изучения научного стиля русского языка иностранными студентами.

Т. А. Ладыженская отмечает, что понятие «речь» является межпредметным: оно встречается в лингвистической, психологической (психолингвистической), методической литературе. Лингвисты говорят о разграничении языка и речи, психологи и психолингвисты рассматривают речь как процесс порождения и восприятия высказывания, методику интересует речь как вид деятельности, развитие речи рассматривается как педагогический процесс [6, с. 4–5]. Развитие устной и письменной речи в процессе обучения тесно переплетается. В овладении русским как иностранным гораздо важнее формирование навыков устной речи.

Являясь разновидностью общелитературного языка, научный стиль речи характеризуется определённым сочетанием структурных и семантических признаков. Задача практического овладения русским как иностранным состоит в умении пользоваться языком в определённой сфере общения, соответствующей роду деятельности студента. Возможность использовать знания русского языка, на котором публикуется треть всей научно-технической информации, для общения в научной среде, для ознакомления с достижениями науки в интересующей области знаний, становится важным стимулом изучения русского языка, овладения русской научной речью.

Основная функция научного стиля речи – убеждать, доказывать. Поэтому и мысль развёртывается строго аргументировано, ход логических рассуждений особо акцентируется. Отвлечённость и обобщенность, строгая логичность – таковы основные черты научного стиля. Языки разных наук различаются не только набором терминологической лексики, но и структурными характеристиками, например, тяготением к тем или иным синтаксическим конструкциям, оборотам речи.

На первом этапе работы, когда студенты уже знакомы с предложно-падежной системой русского языка, важное место отводится устной работе, в основном усвоению технической или медицинской терминологии, в зависимости от профиля группы. При этом обязательным условием является ведение терминологических словариков. Трудности как раз и возникают при усвоении специальных терминов, вернее – понятий (оксиды, гидроксиды, ядро, атом, плавление и т. д.). И здесь необходимо тесное сотрудничество с преподавателями физики, химии, математики, так как неправильное понимание основных понятий этих наук на начальном этапе будет служить препятствием к усвоению данных наук в целом. Сформировать эти понятия на грамматическом уровне – главная задача и преподавателя русского языка. Большим подспорьем в работе могут послужить таблицы, схемы, графики, рисунки.

© О. М. Кіріченко, 2014

Классификация и определение основных понятий (химический элемент, молекула, движение, фигура) не составляют трудности, так как большая часть времени отводится усвоению грамматических моделей, на основе которых строятся определения. Некоторую трудность составляет грамматическая модель «Если…то что (им. п.) называется как (каким, какой и т. п.). Помощь могут оказать упражнения типа:

Если траектория тела – прямая линия, то движение называется…

Если число больше ноля, то такое число называется…

Следует помнить, что не все определения легко укладываются в данную грамматическую модель, например, определение механики, молекулы и т. д.

Много времени занимает усвоение образования отглагольных существительных с суффиксами *-ение, -ание*: кипение, деление, решение, плавление. Существительные с суффиксом *-ание* усваиваются труднее, на практике идёт неразличение этих суффиксов. Те же проблемы возникают при усвоении действительных причастий настоящего времени, чаще всего употребляющихся в научной речи. Научить употреблять их в научной речи – главная задача преподавателя русского языка.

Развитию устной речи способствует пересказ текста сначала по схеме, затем по плану, который постепенно усложняется (вопросная форма, повествовательная: простой план – сложный план).

Согласно методике обучения научной иноязычной речи, к порождению развёрнутого высказывания студент может прийти, лишь научившись свёртывать чужие высказывания. Учебная задача выхода в продуктивную речь может решаться на синтаксических упражнениях двух типов:

1) обучающих свёртывать чужие высказывания;

2) обучающих развёртывать собственное высказывание.

В соответствии с этим работа над специальным текстом включает несколько этапов:

1) отработка специальной лексики и терминологии;

2) переструктурирование текста в плане освобождения его от сложных конструкций (замена сложных предложений простыми, освобождение простых предложений от распространителей, перефразирование);

3) репродукция содержания текста с последовательным усложнением синтаксиса речи (распространение предложений уточняющими определениями, дополнениями, обстоятельствами, порождение сложных синтаксических структур и т. д.);

4) продуцирование развёрнутого монологического высказывания.

Опыт показывает, что наиболее трудной формой является доказательство теорем, пересказ текстов, содержащих технические термины. Предваряет эти сложные формы простая работа с текстом – разделение его на части, озаглавливание их, восстановление текста по опорным словам и сочетаниям, восстановление логической последовательности в тексте в соответствии с планом. Более сложным оказывается нахождение в тексте ответов на вопросы, составление вопросов, трансформация текста.

При обучении письменной речи необходимо учитывать её свойства – развёрнутость, многословность, понятийность, аргументированность. Продуцирование письменной речи требует владения различными языковыми конструкциями. Это обособленные и необособленные обороты, различные типы сложных предложений, модальные конструкции. Преподавателю необходимо учитывать и психолингвистические характеристики письменной речи.

Наиболее важной формой работы над письменной речью мы считаем конспектирование. Оно необходимо при подготовке к семинарскому занятию и лабораторной работе, к зачёту и экзамену, при написании курсовых и дипломных работ. Конспектирование выступает и как самостоятельный вид работы, имеющий определённые коммуникативные задачи, и как цель обучения русскому языку как иностранному.

С другой стороны, конспектирование, в основе которого лежат механизмы восприятия и порождения речи, является ценным средством обучения, поскольку позволяет решать задачу комплексного обучения различным видам речевой деятельности. Когда наиболее целесообразно приступать к обучению конспектированию научного текста? Очевидно, что приступать к конспектированию необходимо, когда у студентов уже сформированы навыки владения устной и письменной речью и процессы декодирования и кодирования уже не вызывают трудностей.

В обучении конспектированию следует выделить три ступени. На первой ступени учебный текст моделирует не отдельный параграф учебника, а только его части, развивающие одну тему. Обучение конспектированию на этом этапе ведётся на текстах с упрощённой структурно-смысловой организацией. Текст дробится на небольшие смысловые отрезки, которые снабжены схемами. Например, при конспектировании темы «Классификация» текст о веществах делится на 4 части: 1) деление веществ на простые и сложные; 2) деление простых веществ на металлы и неметаллы; 3) деление сложных веществ на оксиды, гидроксиды, кислоты и соли; 4) деление веществ по агрегатному состоянию. На этой ступени синтаксис упрощается – опускаются сложные и осложнённые предложения.

На второй ступени берутся тексты, в которых структурно-смысловая организация и языковое оформление усложняются. В лексике допускаются стилистически маркированные единицы, вводные слова и т. д. Примерами текстов могут служить «Классификация металлов», «Периодический закон Д. И. Менделеева».

На третьей ступени учебный текст по своей структурно-смысловой организации приближается к тексту-оригиналу. В качестве примера можно привести текст «Плавление и отвердевание». Это несколько упрощённая модель отдельного параграфа учебника. Существенно увеличивается и объём текстов. Усложняется синтаксис, разнообразными становятся грамматические формы. Конспект обязательно должен сопровождаться планом, который тоже усложняется по мере усложнения текста. Преподаватель должен выработать умение выделять главное, опуская второстепенную информацию. Необходимо сформировать навыки передачи со-

держания своими словами с помощью схем, формул, научной символики. У студентов должно выработаться чёткое понимание триединой структуры текста, принятой ещё в античные времена, – деление его на Введение, Основную часть и Выводы. Преподаватель должен дать образцы конспектов (например, образец конспекта текста «Из чего состоит Вселенная»).

В целом перед преподавателем русского языка стоит сложная задача развития словарного запаса студентов-иностранцев за счёт научной терминологии разных отраслей знаний, выработка навыков работы с двуязычными терминологическими словарями, обогащение новыми грамматическими моделями, употребляющимися в научном стиле речи, варьирование их, а также задача развития связной научной речи как первого этапа подготовки к овладению будущей профессией. Дальнейшее развитие указанной проблемы мы видим в её разработке в преподавании украинского как иностранного, создании учебника по научному стилю речи, подбору научных текстов, упорядочении научной терминологии, соотнесении грамматических моделей двух родственных славянских языков.

Литература:

1. Будагов Р. А. Язык и культура. Хрестоматия: в 3 ч. Учеб. пособие. Ч. 1: Теория и практика / Сост. А. А. Брагина, Т. Ю. Загрязкина. – М. : Добросвет-2000, 2001. – 176 с.

2. Грамматические основы правильной русской речи: Учебное пособие для неяз. спец. вузов/ Е. Н. Ершова и дв. – М. : Высшая школа, 1991. – 134 с.

3. Русский язык. Путешествие в мир лексики [Текст] : Учеб. пособие для неяз. спец. вузов / М. Н. Канн. – М. : Высшая школа, 1991. – 112 с.

4. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1987. – 163 с.

5. Мельникова А. А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности / Алла Александровна Мельникова. – СПб. : Речь, 2003– 203 с.

6. Методика развития речи на уроках русского языка [Текст]: пособие для учителей / подред. Т. А. Ладыженской. – М. : Просвещение, 1980. – 240 с.

7. Кириченко О. Н. Научный стиль современного литературного языка для студентов 1 курса технических специальностей / О. Н. Кириченко // Учебное пособие. – Полтава : ПолтНТУ, 2009. – 213 с.

УДК 371.132:316.28

К. В. Ковальова,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-АГРАРНИКІВ

У статті розглянуто зміст понять «іншомовна комунікативна компетентність» та «педагогічна технологія». Показано, що особистісно-орієнтовані технології є дуже актуальними в наш час та описані їх основні принципи. Наведені приклади застосування на заняттях з іноземної мови таких особистісно-орієнтованих технологій як групові форми навчання та метод проектів.

***Ключові слова**: іншомовна комунікативна компетентність, педагогічна технологія, особистісно-орієнтовані технології, групові форми навчання, метод проектів.*

В статье рассмотрено содержание понятий «иноязычная коммуникативная компетентность» и «педагогическая технология». Показано, что личностно-ориентированные технологии являются очень актуальными в наше время и описаны их основные принципы. Приведены примеры использывания на занятиях иностранного языка таких личностно-ориентированных технологий как групповые формы обучения и метод проектов.

***Ключевые слова:** иноязычная коммуникативная компетентность, педагогическая технология, личностно-ориентированные технологии, групповые формы обучения, метод проектов.*

In the article is examined the meaning of the «foreign language communicative competence» and «pedagogical technology». It is shown that personality-oriented technologies are actual today and their main principles are described. In the article You can find the example of the use on the English lessons of such personality-oriented technologies as learning in groups and a project method.

***Key words:** foreign language communicative competence, pedagogical technology, personality-oriented technologies, learning in groups, a project method.*

Одним з пріоритетних завдань аграрної освіти є підготовка спеціалістів інженерного профілю з високим рівнем іншомовної комунікативної компетентності, адже від здатності ефективно спілкуватись залежить вирішення професійних, суспільних, особистих проблем; успішність адаптації майбутніх фахівців в професійному середовищі, ефективність налагодження ділових зв'язків з іноземними партнерами.

Поняття іншомовної комунікативної компетентності досліджувалось як зарубіжними, так і вітчизняними вченими (А. Андрієнко, Г. Архіпова, Л. Біркун, С. Брумфіт, Н. Гез, Р. Джонсон, С. Козак, С. Мельник, Е. Пассов, О. Павленко, С. Савіньон, М. Свейн, Д. Хаймс). Вчені тлумачать іншомовну комунікативну компетентність як необхідний людині рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві із огляду на власні здібності та соціальний статус [1, с. 13].

Вчена А. А. Зернецька підкреслює, що поняття «комунікативна компетентність» може вживатись в методиці вивчення як рідної, так і іноземної мови. Вона трактує «комунікативну компетентність» як – сукупність лінгвістичних та екстралінгвістичних знань і вмінь,необхідних для розуміння тексту, що сприймається в усній чи письмовій формах [2, с. 48]

Р. Мільруд також вживає поняття «комунікативна компетентність» відносно до іноземних мов. До речі вчений окремо виділяє «комунікативну компетентність» (загальний кругозір, професійні знання, самовдосконалення в вивченні мови і оволодінні комунікативною діяльністю) та «комунікативну компетенцію» (особистісний ресурс, що забезпечує успішну комунікативну діяльність») [3].

Для підвищення рівня іншомовної комунікативної компетентності на заняттях з іноземної мови ми застосовували особисто-орієнтовані технології формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників. Термін «технологія» походить від грецьких *techne* – мистецтво, майстерність, і *logos* – наука, вчення.

Н. Є. Мойсеюк визначає педагогічну технологію як «дидактичну систему, яка гарантує досягнення конкретної навчальної мети в результаті виконання послідовності взаємодій педагога і учнів. [4, с. 293].

На думку В. Губарева педагогічна технологія – це галузь знань, що займається вивченням і застосуванням методів, дій, правил, які використовуються для отримання будь-якого виду продукції в будь-якій сфері діяльності [5].

Змістовним є визначення поняття педагогічної технології ЮНЕСКО, яку тлумачать її як системний метод створення і застосування процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів, які направлені на оптимізацію форм освіти [6].

Відтак, можемо підсумувати, що педагогічна технологія – система дій, спрямована на взаємодію педагога та студентів, яка має на меті досягнення поставленої навчальної цілі.

Педагогічна технологія має відповідати основним методологічним вимогам, серед яких вчені виділяють: системність, керованість, відтворюваність, полі функціональність, ефективність [6, 7, 8, 9].

Найбільш актуальними в наш час є особистісно-орієнтовані технології,які характеризуються такими принципами:надання пріоритету індивідуальності, самоцінності особистості студента; побудова навчального матеріалу на принципі варіативності;створення сприятливих умов для саморозвитку, самореалізації особистості; суб'єкт – суб'єктна взаємодія учасників навчального процесу; формування компетентностей, особливо комунікативної, адже реалізація принципів особистісно-орієнтованого навчання відбувається в процесі спілкування.

Серед особистісно-орієнтованих технологій, які ми активно використовували в процесі формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників було застосування групових, ігрових форм навчання та методу проектів.

© К. В. Ковальова, 2014

Однією з форм групового навчання, під час якого моделюються ситуації, що відповідають основним напрямкам діяльності інженерів-аграрників була рольова гра. Ми активно застосовували цей вид співпраці під час занять з англійської мови, адже він надає студентам можливості висловлювати свою точку зору, самовизначатись, активізувати особистісні резерви, вдосконалювати навички іншомовної комунікації, взаємодопомоги, розвивати креативність та творчі здібності. Опишемо рольову гру, яку ми проводили на заняттях з іноземної мови після проходження студентами навчально-виробничої практики на підприємстві. Заняття було організовано у вигляді теледебатів, присвячених проблемі підготовки інженерів-аграрників. Студенти обговорювали питання «Що важливіше для майбутнього інженера-аграрника: теоретичні знання, здобуті в університеті чи практичні навички, отримані в процесі проходження практики на підприємстві?». Майбутні інженери-аграрники були розділені на три групи, які мали протилежні точки зору. Перша група переконувала глядачів, що найактуальнішими є практичні знання, які отримують фахівці на підприємствах, заводах, виробничих кампаніях. Друга група вважала, що найважливішу роль в підготовці конкурентоздатного працівника відіграє набуття теоретичних знань в межах навчального закладу. Третя група намагалась довести, що лише сукупність цих двох аспектів може призвести до успішного працевлаштування в майбутньому. За умовами гри учасники не знали одне одного, а відтак мали вести себе толерантно, доброзичливо, виважено, прислухатись до думок колег та вміло відстоювати свої переконання.

Відтак, рольова гра «Теледебати» (Television debates) сприяла вдосконаленню комунікативних вмінь майбутніх інженерів-аграрників, подоланню психологічних бар'єрів, створенню відчуття рівноправності учасників, позитивної мотивації до процесу навчання, розвитку навичок роботи в команді.

Серед особистісно-орієнтованих технологій вирізняється метод проектування, який сприяє активізації самостійної роботи студентів, розвитку логічного, критичного мислення, вдосконаленню здатності порівнювати, планувати, аналізувати, висувати гіпотези, формувати переконання, детально розробляти проблему та самостійно вирішувати її. Для формування комунікативної компетентності в ході проектної діяльності особливо важливим є використання мовлення не в навчальних вправах, а в його природному значенні-для вирішення немовленнєвих завдань: пошуку даних, налагодження контакту з іншими учасниками групи [10, с. 214–215].

В рамках вивчення теми «Промисловість України» (Industry of Ukraine) ми пропонували студентам розробити проект – презентацію діяльності машинобудівних заводів. Студентам діставались ролі представників чотирьох машинобудівних заводів та обрання від кожної з груп –керівника проекту. Майбутні інженери-аграрники збирали, систематизували, аналізували інформацію про кожне з підприємств. Наступним етапом була підготовка до виступу з використанням наочної інформації. Результати діяльності чотирьох груп були представлені у вигляді доповіді з подальшою дискусією для визначення найбільш інформативної доповіді.

Отже, використання особистісно-орієнтованих технологій в навчанні сприяє формуванню комунікативних вмінь, створенню позитивної мотивації до процесу навчання, налагодженню психологічного мікроклімату,розвитку аналітичного мислення,співробітництва,самореалізації, що вдосконалює професійну компетентність майбутніх інженерів аграрників в цілому та комунікативну компетентність зокрема.

Література:

1. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети / Т. Вольфовська // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 13–16.

2. Зернецкая А. А. Структура понятия «коммуникативная компетенция» / А. А. Зернецкая // Русский язык за рубежом. – 2005. – № 1–2. – С. 48–51.

3. Мильруд, Р. П. Компетентность в изучении языка / Р. П. Мильруд // Иностранные языки в школе : Науч.-метод. журн. – 2004. – № 7. – С. 30–36.

4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 5-е вид., доп. і перероб. – К., 2007. – 656 с.

5. Головаха Е. И. Психология человеческого взаимопонимания : науч.-попул. лит. / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К. : ПолитиздатУкраины, 1989. – 189 с.

6. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті : навч. посібник / за заг. ред. С. П. Бондар. – Рівне : Тетіс, 2003. – 200 с.

7. Богданов, И. В. Педагогика и психология [Электронный ресурс] : методические рекомендации по изучению курса / И. В. Богданов, С. В. Лазарев, С. С. Ануфриенко [и др.]. – Режим доступу : http://www.ido.rudn.ru/ffec/psych-index.html

8. Педагогічні технології. Досвід. Практика : довід, ст. / ред. колегія: П. Матвієнко[та ін]. – Полтава : ПОІПОПП. – 1999. – 376 с.

9. Лозова, В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; В. І. Лозова, Г. В. Троцко. – 2-е вид., випр. і доп. – Харків : ОВС, 2002. – 400 с.

10. Гудзик, И. Ф. Компетентностно-ориентированное обучение руському языку в начальных классах (в школах с украинским язиком обучения). – Чернівці : Букрек, 2008. – 496 с.

УДК 371.134:811

Н. Г. Кравцова,
Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Полтава

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ВИМІР ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано складники компетенізації професійної діяльності викладача іноземної мови. Обґрунтовується необхідність комплексної модернізації вітчизняної іншомовної освіти в умовах формування міжнародного освітнього простору. Актуалізується фасилітація навчальної діяльності студентів як авангардний тип педагогічної взаємодії.

***Ключові слова** : компетентнісний підхід, ключові компетенції, іншомовна освіта, фасилітація, самореалізація, зворотній зв'язок, взаємонавчання.*

В статье проанализированы компоненты компетенизации профессиональной деятельности преподавателя иностранного языка. Обоснована необходимость комплексной модернизации иноязычного образования Украины в условиях формирования международного образовательного пространства. Актуализируется фасилитация учебной деятельности студентов как авангардный тип педагогического взаимодействия.

***Ключевые слова:** компетентностный подход, ключевые компетентности, иноязычное образование, фасилитация, самореализация, обратная связь, взаимообучение.*

The article analyzes competence components in the professional activities of the foreign language professor. The topicality of the complex modernization of foreign languages learning in Ukraine in terms of international educational environment formation is substantiated. The facilitation of students' learning activities as a vanguard type of educational interaction is highlighted.

***Key words:** Competency-based approach, key competencies, foreign languages learning, facilitation, self-realization, feedback, peer teaching.*

Соціально-економічні трансформації в Україні, формування міжнародного освітнього простору, масштабність інноваційних педагогічних пошуків актуалізують необхідність створення й упровадження в практику нової освітньої парадигми, спрямованої на формування компетентної, духовної, творчої особистості, здатної ефективно діяти, адекватно сприймати й аналізувати інформацію, досягати поставлених цілей у складному нелінійному світі, що самоорганізовується.

Особливої актуальності набуває проблема виховання національної інтелектуальної еліти, конкурентноспроможної на національному та міжнародному ринках праці, нової генерації професіоналів, у яких, за словами Ч. Сноу, «майбутнє в крові».

У програмі дій щодо реалізації положень Болонської декларації у системі вищої освіти і науки України наголошується, що пріоритетним завданням сьогодні є створення системи визначення рівня компетентності випускників вищих навчальних закладів в Україні та розробка методів об'єктивної оцінки рівня компетентності фахівців конкретних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Таким чином, акцентується необхідність забезпечення науково-методичного, організаційного та моніторингового супроводу процесу модернізації вітчизняної світи та її інтеграції в зону європейської вищої освіти на засадах компетентнісного підходу.

Компетентнісний підхід – один із ключових інструментів міжнародного освітнього простору, концептуальний орієнтир, що передбачає визначення освітніх стандартів для вимірювання показників навчальних досягнень.

Проблематика компетентнісного підходу як ключової інноваційної ідеї сучасної освіти розробляється в працях І. Єрмакова, С. Клепка, О. Овчарук, О. Пометун, П. Фрейре, О. Хуторськго та ін. О. Пометун, зокрема, визначає компетентнісний підхід як «спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток ключових (базових) і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу є сформованість загальної компетентності людини як сукупності ключових компетентостей, інтегрованої характеристики особистості» [3, с. 67].

Аналіз джерельної бази свідчить про різну акцентуацію підходів до визначення структур і типів ключових компетентностей. Однак, більшість дослідників і прихильників компетентнісного підходу базуються на визначених Радою Європи п'яти ключових компетентностях, які характеризують такі напрями:

- політичний і соціальний – здатність брати на себе відповідальність, ефективно працювати в групі, розв'язувати конфліктні ситуації ненасильницьким шляхом;
- життєдіяльність у багатокультурному суспільстві, контроль за виявами расизму, ксенофобії, етноцентризму;
- володіння усною і писемною комунікацією, знання більш ніж однієї мови;
- інформаційна грамотність – володіння інформаційними технологіями, розуміння суті їх застосування, сильних і слабких сторін використання;
- здатність до саморозвитку і самоосвіти протягом усього активного життя [1, с. 156].

Реалізація компетентнісного підходу в царині іншомовної освіти виявляє низку специфічних рис, з-поміж яких варто виокремити міжпредметну інтеграцію, багаторівневий підхід до викладання іноземних мов, варіативність, акцент на соціокультурному складнику іншомовної комунікативної компетенції.

Аналіз джерельної бази дозволяє зробити висновок про досягнення загальноєвропейського консенсусу щодо визначення сутнісних характеристик компетентностей, умов і алгоритмів їх набуття, вимірювання та

© Н. Г. Кравцова, 2014

сертифікації. У контексті нашої розвідки слушним буде виокремлення двох типів компетентностей, які комплексно відображають рівень знань, навчальних вмінь і ступінь їхньої суб'єктивізації випускниками вищих навчальних закладів, а саме: загальних та спеціальних Розглядають три категорії загальних компетентностей випускників вищих навчальних закладів: інструментальні, міжособистісні і системні.

До інструментальних компетентностей особистості належать її когнітивні здібності (здатність генерувати ідеї, методологічні здібності, проблемне і системне мислення, здатність проектувати власну освітню траєкторію); технологічні уміння (комп'ютерні навички, уміння використовувати сучасні телекомунікаційні технології, здібності інформаційного управління); лінгвістичні уміння; комунікативні якості (здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми, об'єктами навколишнього світу та його інформаційними потоками).

Міжособистісні компетентності особистості відображають її уміння висловлювати почуття і формувати стосунки, виконувати різні соціальні ролі, брати соціальні та етичні зобов'язання й відповідати за них (здатність формувати команду і працювати в ній, лідерські й виконавські якості, здатність до критики та самокритики, толерантне ставлення до крос-культурних відмінностей).

Комплекс системних компетентостей особистості передбачає вміння сприймати співвідношення частин цілого, оцінювати місце кожного з системоутворюючих компонентів, удосконалювати наявні системи і моделювати нові, більш прогресивні (здатність застосовувати знання в проблемних ситуаціях, прогностичність, вміння адаптуватися до нових ситуацій, здатність працювати автономно, прагнення до самовизначення і самореалізації).

До спеціальних компетентностей зараховують здатність відшукувати причини явищ; логічно й послідовно викладати засвоєні знання; вміння використовувати методи дослідження відповідної навчальної дисципліни; здатність критично аналізувати і прогнозувати розвиток теорії і практики конкретної предметної галузі.

Компетенізація професійної діяльності викладача іноземної мови вимагає приведення у більшу відповідність мети й реальних результатів навчання як комплексу мовних і мовленнєвих продуктів. Отже, вирішальним критерієм оцінювання ефективності підготовки випускника є його функціональність, соціальна адаптованість та конкурентоспроможність на ринку праці. Саме цей критерій віддзеркалює сутнісну ознаку компетентнісного підходу – його орієнтацію на «Вихід» *(«Output»)*, тобто, на «сформовані компетентності, кваліфікації, структури знань, поглядів, переконань» [2, с. 150]. У такий спосіб закладаються підвалини внутрішньо умотивованого прагнення особистості до навчання упродовж життя, досягнення максимальної самореалізації та самоактуалізації.

Варто наголосити на тому, що запровадження ідеї компетентнісного підходу передбачає відмову від концепції викладання як повідомлення знань на користь концепції викладання як сприяння розвитку, що у свою чергу викликає креативне переосмислення й змістове збагачення викладацького амплуа. Інтегрований підхід до викладання іноземних мов, а також непередбачуваність конкретної педагогічної ситуації обумовлюють багатогранність ролей викладача: він виступає не тільки як джерело знань, а й як консультант, діагност, помічник, менеджер, спостерігач, фасилітатор та ін.

Зауважимо, що у контексті компетенізації освіти фасилітація визначається як такий тип педагогічної взаємодії, за якого головною метою діяльності викладача є допомога та створення сприятливих умов для саморозвитку та самореалізації студента. Аналіз джерельної бази роботи дозволяє виокремити провідні навички фасилітації навчальної діяльності студентів, які вивчають іноземну мову. По-перше, акцентується необхідність постановки відкритих питань, оскільки відповіді на них передбачають саморозкриття студента. По-друге, умотивовується позитивна, зацікавлена реакція на сигнали від студентів – зворотній зв'язок як частина навчальної діяльності, матеріал для обговорення, аналізу, корекції. По-третє, викладач-фасилітатор систематично заохочує індивідуальні виступи студентів *(«Чудово, що завдяки вам ця думка прозвучала», «Ваша ідея, поза сумнівом, допоможе нам зрозуміти…»)*. Не менш значущою рисою викладача видається уміння компетентно модерувати конфліктні чи досить заплутані ситуації, у яких педагог виступає у якості посередника.

Вочевидь, у процесі здійснення компетентного методичного супроводу навчальної діяльності студентів, викладач іноземної мови мусить демонструвати гнучкість, адекватно реагувати на різні когнітивні, мотиваційні та поведінкові характеристики студентів.

Зокрема, студенти, умотивовані на досягнення успіху, зазвичай виявляють наполегливість у вирішенні поставлених завдань, відверто декларують своє прагнення досягти успіху і, відтак, отримати схвалення за свої зусилля. Для них характерні повна мобілізація власних ресурсів, зосередженість уваги, прагнення закріпити успіх.

Що ж стосується студентів, які радше вмотивовані на уникнення можливої невдачі, то вони зазвичай прагнуть не стільки успіху, скільки убезпечення від поразки. Вони зневірені у власних вилах, неуспіх викликає у них розчарування, страх критики. Тож не дивно, що так само по-різному студенти обох типів пояснюють причини власної поразки: у першому випадку – внутрішньо особистісними факторами (здібності, старанність), у другому – зовнішніми чинниками (ступені труднощі завдання, везіння тощо).

У процеси оцінювання знань викладач-фасилітатор не привносить суб'єктивності, відмовляється від повноважень «судді», а відіграє роль «інтелектуального дзеркала», що допомагає студентам співвіднести процес накопичення знань із його кінцевим результатом. Отже, компетенізація іншомовної вищої освіти не в останню чергу пов'язана із необхідністю переосмислення відносин у педагогічній діаді «викладач – студент», встановлення конструктивних міжособових стосунків, обопільну повагу між педагогами та їхніми вихованцями.

У міжнародному освітньому просторі вже упроваджені і успішно реалізуються на практиці технологічні схеми, що дозволяють втілити в життя ідеї компетентнісного підходу. Ефективними формами підготовки студентів мовних спеціальностей до професійної діяльності варто визнати проблемні лекції, семінари-тренінги,

парну та групову роботу, взаємонавчання, виконання навчальних проектів, дискусії, індивідуальні консультації, лінгвістичні та ділові професійно-орієнтовані ігри, складання персональних резюме, портфоліо, та ін.

Принагідно зазначимо, що сучасна система освіти, як і інші соціальні інститути, змушена працювати в умовах невизначеності, адже вона має підготувати молодь до життя, а яким саме буде це життя, зараз ще невідомо. Отже, першочерговим є розвиток того типу мислення, що дає змогу адекватно оцінювати нові обставини та формувати стратегію вирішення проблем, які можуть виникнути. Подолання репродуктивного стилю навчання і перехід до нової освітньої парадигми, яка забезпечує пізнавальну активність і критичне мислення учнів, є одним із стратегічних напрямів модернізації освіти в Україні. Освіта має навчити мислити і навчити вчитися – такими є педагогічні імперативи сучасної епохи. Тільки таким шляхом можемо стверджувати розвиток відповідно до вимог світового інформаційного суспільства та забезпечувати сталий поступ у напрямі демократизації.

Суттєвою проблемою, що гальмує реалізацію вищевказаних завдань, є відсутність в Україні систематичної школи критичного мислення. Уміння мислити логічно, проводити класифікації за певними ознаками, здатність до рефлексії щодо альтернативних сценаріїв розвитку ситуації загалом використовуються індуктивно, на рівні «здорового глузду» або «на око». Відсутності такої школи сприяв, зокрема, радянський період вітчизняної історії, коли і стандарти, й очікувані результати розумової діяльності визначалися за наказом згори.

Отже, сучасна система освіти України має сприяти становленню особистості як творця і проектувальника власного життя, здатного критично мислити, адекватно реагувати на виклики сучасного глобалізованого динамічного світу, творчо використовувати набуті знання при вирішенні проблем, генерувати нові ідеї і приймати нестандартні рішення.

До ключових ознак процесів критичного мислення передовсім зараховуємо володіння певними рефлексивними прийомами, які в сукупності створюють перевірену на практиці ефективну методологію опрацювання інформації. Не менш важливим видається й уміння формулювати самостійні судження, спрямовані на творчу розумову діяльність. Такий підхід є необхідним у ситуаціях порівняння різних ідей, гіпотез на основі врахування пріоритетів, чинників, що обумовлюють істинність та вірогідність інформації в цілому й висловлених суджень зокрема. Важливим складником процесу критичного мислення вважаємо самокорекцію власної аргументації як метод, звернений на власні судження з метою їх виправлення чи поліпшення. Людина, що критично мислить, постійно піддає рефлексії власні розумові процеси, використовуючи при цьому індивідуальні критерії та процедурні норми. Неможливо оминути таку характеристику критичного мислення як діалогічність, яка передбачає дискусії між усіма учасниками навчального процесу, в яких висуваються критерії аргументації, ідентифікуються й обговорюються контексти, а розумовий процес у цілому піддається оцінюванню.

Систематичне формування критичного мислення студентів засобами іноземної мови передбачає організацію навчального процесу у вигляді евристичної і дослідницької діяльності на матеріалі проблемних комунікативних ситуацій, спеціально розроблених викладачем. Створивши проблемну ситуацію, педагог спрямовує студентів на її вирішення, організовує пошук відповідних шляхів її розв'язання. Таким чином, студент стає суб'єктом процесу навчання і, як результат, набуває досвіду пошукової діяльності, опановує нові знання, оволодіває способами дій у ситуації непевності, невизначеності.

Зауважимо, що за умови методично обґрунтованої постановки проблемної ситуації, алгоритм її розв'язання являтиме собою чітку програму у вигляді логічної послідовності кроків щодо визначення проблеми, висунення гіпотези про можливе вирішення проблеми, упорядкування фактів і до практичної перевірки гіпотези, яка призводить до її прийняття чи відхилення.

У такий спосіб забезпечується перехід від монологічного до багатопозиційного навчання, при якому відсутня концентрація на особистості викладача; спеціально організована пізнавальна діяльність має чітко окреслену соціальну спрямованість і передбачає постійну інтеракцію. Основна умова такої інтеракції – наявність проблеми та робота над нею в малих групах, ухвалення узгодженого рішення і діалог за підсумками роботи.

За таких умов, критерієм ефективності навчального процесу визнається не реалізація його кінцевих (запланованих) результатів, а розкриття індивідуальних пізнавальних можливостей кожного студента і визначення педагогічних умов, необхідних для їх забезпечення.

Як бачимо, критичне мислення як спосіб освоєння світу виступає альтернативою ідейно-моральному вихованню, яке позбавляє студента можливості виявити свою індивідуальність, і не дозволяє бути конформістом. У вітчизняній системі освіти критичне мислення може формуватися тільки в контексті суб'єкт-суб'єктних відносин, коли студент/учень виступає суб'єктом діяльності, комунікації та ініціатором рефлексії.

Потенціал критичного мислення надзвичайно цінний для модернізації вітчизняної освіти, адже воно виступає засобом і спонукою вироблення навичок самостійного творчого мислення. Однак, можливо, найбільш важлива функція критичного мислення полягає в тому, що воно – критерій адекватності системи освіти демократичним нормам, оскільки критичне мислення є інструментом і продуктом демократизації менталітету «пострадянської людини».

Компетентнісний підхід здатний подолати розрив між освітою і потребами життя, адже не секрет, що випускники вищих навчальних закладів, опанувавши значний обсяг теоретичних знань, часто відчувають суттєві труднощі в процесі практичного застосування цих знань для вирішення конкретних завдань або проблемних ситуацій, виявляються безпорадними у визначенні життєвих планів, організації самоосвіти. Саме тому результати навчання, зорієнтовані на функціональність, соціальну адаптованість і конкурентоспроможність випускників, мають бути вирішальним критерієм оцінювання системи вітчизняної іншомовної освіти й визначення напрямів її подальшого розвитку.

Компетентнісно спрямована освіта може стати ефективним інноваційним інструментом лише за умов зміни всієї парадигми вищої освіти, насамперед, зміщення акцентів з процесуальної на результативну складову навчального процесу; збільшення варіативної частини дисциплін, посилення контролю за виконанням самостійної роботи, забезпечення гнучкості навчального навантаження студентів, утвердження системи тьюторства, гуманізації стосунків у педагогічній діаді «студент – викладач».

Література:

1. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / [За редакцією В. Г. Кременя. Авторський колектив: М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубіянко, І. І. Бабин.]. – К. : Освіта, 2004. – 384 с.

2. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. – Полтава : ПОІППО, 2006. – 328 с.

3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [Під заг. ред. О. В. Овчарук.] – К. : «К. І. С»., 2004. – 112 с.

УДК 811.112.2

П. І. Мігірін,
Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

РОЛЬ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті розглядаються питання, пов'язані із впровадженням у процес навчання іноземних мов сучасних технологій, спрямованих на розвиток і вдосконалення усіх видів мовленнєвої діяльності та формування у студентів професійної комунікативної компетенції.

Ключові слова: *мовленнєва діяльність, інноваційні технології, комунікативна компетенція, інтерактивний процес, комп'ютер, мережа Інтернет, програмне забезпечення, мультимедійні засоби.*

В статье рассматриваются вопросы, связанные с внедрением в процесс обучения иностранным языкам современных технологий, направленных на развитие и совершенствование всех видов речевой деятельности и формирование у студентов профессиональной коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: *речевая деятельность, инновационные технологии, коммуникативная компетенция, интерактивный процесс, компьютер, сеть Интернет, программное обеспечение, мультимедийные средства.*

The article gives coverage of the issues related to the introduction into the foreign languages teaching process the up-to-date technologies aimed at developing and improving all kinds of speech activity and forming students' professional communicative competence.

Key words: *speech activity, innovative technologies, communicative competence, interactive process, computer, network, software, multimedia.*

Участь України в світових процесах інтеграції, розширення її міжнародних зв'язків значно підвищило статус іноземних мов і сприяло усвідомленню цінності цього навчального предмета в сучасному українському суспільстві.

Сьогодні і на рівні особистості, і на рівні держави визнається, що знання іноземних мов є важливою передумовою для особистих, культурних, професійних та економічних контактів у сучасному багатомовному, полікультурному, інформаційно розвиненому і мобільному світі. Визнання цього положення зумовлює нове формулювання практичних, освітніх, розвиваючих та виховних цілей навчання іноземних мов.

Викладання іноземних мов повинно відповідати вимогам часу, опиратися на останні досягнення, прогресивні здобутки науки та техніки.

Теоретичний аспект методичної підготовки викладачів іноземних мов полягає у формуванні базових знань теоретичних основ методики навчання іноземної мови про цілі, зміст, принципи і засоби навчання, про методи і прийоми формування у студентів навичок і вмінь мовленнєвої діяльності, про форми і способи контролю, планування і організацію навчального процесу, про найбільш відомі методичні напрями і підходи у навчанні іноземної мови.

Орієнтуючись на сучасний ринок праці, освіта до пріоритетів сьогодення відносить уміння оперувати такими технологіями та знаннями, що задовольнять потреби інформаційного суспільства, підготують молодь до нових ролей у цьому суспільстві. Мова йде про формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення знань.

Збільшені вимоги до випускників вищих навчальних закладів і реалії життя спонукають викладачів вивчати і впроваджувати в навчальну практику найбільш ефективні методики і технології, творчо розвивати набутий практичний і теоретичний досвід викладання дисципліни.

Національна Доктрина розвитку освіти ставить перед педагогами завдання створити підростаючому поколінню умови для її максимального самовизначення й самовираження. Нині актуальності набуває поняття ***компетентності*** студента, що визначається багатьма чинниками, оскільки саме рівень компетентності, на думку багатьох міжнародних експертів, є тим індикатором, що дозволяє визначити готовність студента-випускника до життя, його подальшого особистого розвитку й до активної участі у майбутній фахово-трудовій діяльності. На сучасному етапі розвитку методики зміст навчання конкретизується через іншомовні комунікативні компетенції: мовну, мовленнєву, соціокультурну, стратегічну.

Викладачу іноземної мови потрібно враховувати дані психології мовленнєвої діяльності. Відповідно до чотирьох видів мовленнєвої діяльності розрізняють мовленнєві вміння аудіювання, читання, говоріння (у діалогічній та монологічній формах) та письма.

Як відомо, ці чотирі вміння складають **мовленнєву компетенцію**, а мовні знання та відповідні мовленнєві навички складають **мовну компетенцію** студентів.

Знання професійні, країнознавчі та лінгвокраїнознавчі утворюють **соціокультурну та соціолінгвістичну** компетенції студентів. Всі ці види компетенцій складають вкупі **іншомовну комунікативну компетенцію** студентів, формування якої є основною глобальною метою навчання іноземних мов.

Положення, покладені в основу сучасного навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів, орієнтовані саме на досягнення цієї практичної мети для професійного спілкування – сформувати у студентів загальні та професійно орієнтовані ***іншомовні комунікативні мовленнєві компетенції*** для забезпечення їх ефективного спілкування в академічному та професійному середовищі в обраній галузі народного господарства. Цього можна досягти шляхом розвитку та вдосконалення вищезгаданих чотирьох видів мовленнєвої діяльності, поєднуючи традиційні та інноваційні методи із дотриманням принципів комунікативності [7, с. 35–37].

© П. І. Мігірін, 2014

Комунікативна спрямованість у навчанні іноземних мов – це створення умов для мовленнєвої взаємодії.

Швидкість та якість формування комунікативної компетенції у значній мірі залежать, як справедливо зазначають автори Державного освітнього стандарту з ІМ, від рівня сформованості у студентів **загальнонавчальної компетенції**, яку поділяють на дискурсивну та стратегічну компетенції.

Дискурсивна компетенція означає вміння будувати своє мовлення (дискурс, текст) зв'язно, спираючись на знання принципів тематичної організації тексту, його структури, зв'язності, логічної організації, стилю мовлення (розмовний, офіційно-діловий, літературний, публіцистичний, науковий) та реєстру мовлення (високий, нейтральний, розмовний, фамільярний, грубий, вульгарний), принципів риторичної ефективності, тобто впливу на слухача/читача.

Стратегічна компетенція. або **вміння вчитися** охоплює знання різноманітних стратегій здійснення професійної мовленнєвої діяльності у читанні, говорінні, письмі та аудіюванні. Наприклад, у читанні можна скористатись стратегією вибіркового, ознайомлювального, пошукового або вивчаючого читання фахових текстів.

До цього виду компетенції можна віднести також уміння аналізувати та оцінювати ситуацію спілкування і вибирати відповідну лінію мовленнєвої поведінки; уміння контролювати свої та чужі мовленнєві вчинки; уміння скористатись власним мовленнєвим досвідом з рідної чи іноземної мови, невербальними (паралінгвістичними) засобами для компенсації дефіциту наявних мовних засобів; уміння здійснювати самоосвіту через застосування сучасних інноваційних методів; уміння задовольняти свої фахові пізнавальні інтереси за допомогою іноземної мови.

Отже, щоб сформувати у студентів здатність і готовність до ділової та міжкультурної комунікації, необхідно навчити їх спілкуватись в рамках певних сфер, тем та ситуацій майбутньої професійної діяльності шляхом засвоєння конкретного фахового мовного та мовленнєвого матеріалу і формування відповідних навичок та вмінь.

Важливу роль у навчанні іноземних мов мають позитивні емоції. Викладачу необхідно завжди створювати на занятті таку атмосферу, щоб сама навчальна діяльність була цікавою для студентів, щоб вони постійно переживали процес оволодіння іноземною мовою як радість пізнання, долання труднощів, набуття нового засобу спілкування. Це вимагає від викладача високої психологічної культури, знання індивідуальних особливостей студентів, психології академгрупи як колективу і передбачає володіння ним засобами впливу на мотиви та інтереси студентів.

Розглянемо окремі сучасні підходи та інноваційні технології формування у студентів іншомовної комунікативної компетентності.

В сучасних умовах особливий інтерес представляють ***інтерактивні технології***, метою яких є створення сприятливих умов навчання, за яких студент відчує свою успішність та інтеллектуальну спроможність. Мета інтерактивного процесу – це зміна і поліпшення моделей поведінки його учасників, які виступають не лише слухачами, але й беруть активну участь у тому, що відбувається. У ході заняття студенти спільною справою отримують нові знання, організуючи корпоративну діяльність від окремої взаємодії однієї-двох осіб поміж собою й до широкої співпраці багатьох. Педагог при цьому виконує функції помічника в роботі, консультанта, організатора, стає одним із джерел інформації. Водночас студент і викладач виступають як рівноправні суб'єкти навчального процесу [5, с. 192].

На практичних заняттях викладачам слід застосовувати найефективніші технології навчання іноземних мов для професійного спілкування в групах різних спеціальностей. До них можна віднести наступні: мозковий штурм (brainstorming), асоціограму, сітку думок (mindmap), метод проектів, рольові та ділові ігри, дискусії, методи типу «снігова куля», «мереживна пилка», «кульковий підшипник» та ін.

Особливої уваги вартий ***метод проектів***, який дозволяє вирішити ту чи іншу проблему в результаті самостійних пізнавальних дій та провести презентацію цих результатів у вигляді конкретного продукту діяльності. Досвід свідчить, що до цієї роботи охоче залучаються навіть пасивні студенти із низькою мотивацією чи недостатнім рівнем володіння іноземною мовою. У всіх додаються ентузіазм, емоційне піднесення, почуття самореалізації. Найефективніший спосіб заохочення студентів до запланованих дій – це стимули, які враховують сталі індивідуальні риси особистості [4]. Результати ж цих дій перевищують сподівання. Крім того, все це підвищує мотивацію студентів, оскільки в даному випадку вивчення мови стає не ціллю, а засобом створення кінцевого продукту діяльності. Усі вищезгадані інтерактивні методи допомагають реалізувати основну функцію вивчення іноземної мови, зокрема, у вищому технічному навчальному закладі – формування у студентів професійної іншомовної комунікативної компетенції, сприяючи розвиткові практичних навичок і вмінь, розширенню політико-культурної освіти. Вони мобілізують їхню увагу і пам'ять, а також мають величезне виховне значення, привчаючи їх до корисної діяльності, розвиваючи почуття відповідальності, колективізму і привчаючи до самостійності та організованості [8, с. 44].

Навчання іноземних мов сьогодні важко уявити без використання технічних засобів. Використання технічних засобів навчання передбачає наявність такої дидактичної техніки як магнітофон, відеомагнітофон, DVD-програвач, комп'ютер тощо. Отже, ***технічні засоби навчання*** **–** це такі засоби, які потребують використання дидактичної техніки.

Сучасні технічні засоби навчання відіграють важливу роль у формуванні навичок та розвитку вмінь при вивченні іноземних мов. У навчальному процесі зараз широко використовуються відеограма, фонограма та відеофонограма.

В системі технічних засобів навчання обчислювальна техніка й особливо персональний комп'ютер посідають чільне місце. Цей засіб, на відміну від усіх інших, не тільки відображає, але й переробляє інформацію. У комп'ютері реалізовано найважливіший дидактичний принцип зворотного зв'язку, що дозволяє використовувати цей засіб не тільки для забезпечення навчальною інформацією, але й для керування навчальною діяль-

ністю, взявши на себе деякі з функцій викладача. Це керування втілюється за заданою програмою в процесі взаємодії студента з комп'ютером [6].

Техніко-дидактичні можливості персонального комп'ютера дозволяють студентам використовувати його таким чином:

1) комп'ютер як інструмент; 2) комп'ютер як засіб спілкування; 3) комп'ютер як технічний засіб навчання.

Комп'ютер як інструмент робить можливим:

• продукування текстів фахового характеру за допомогою спеціальних програм для створення та обробки текстів (наприклад, текстовий процесор Microsoft Word);

• виготовлення роздавальних матеріалів за допомогою спеціальних програм (Zarb, Übungen per Mausklick та ін);

• переробку введеної інформації шляхом здійснення різних перетворень (класифікація за ознакою, сортування, упорядкування, переадресування тощо);

• створення власних мультимедійних презентацій (наприклад, Microsoft Power Point).

Мультимедійні засоби дозволяють задіяти майже всі органи чуття студентів, поєднуючи друкований текст, графічне зображення, рухоме відео, статичні фотографії та аудіозапис, створюючи «віртуальну реальність» справжнього спілкування. Доведено, що застосування мультимедійних матеріалів та комп'ютерних мереж скорочує час навчання майже втричі, а рівень запам'ятовування через одночасне використання зображень, звуку, тексту зростає на 30-40 відсотків [3].

Завдяки всесвітній мережі Інтернет з'явилися досить великі можливості для спілкування. Студент, так само як і викладач, отримує доступ до міжнародних інформаційних центрів, бібліотек різних університетів, банків наукової, навчальної і програмної інформації, розміщених у різних країнах. Усе це є особливо важливим для студентів, які займаються науковими дослідженнями. За допомогою електронної пошти e-mail існує значна кількість спільних проектів між студентами різних закладів освіти в усьому світі [2, с. 242]. Комп'ютер як засіб спілкування уможливлює також організацію та проведення ***дистанційного навчання.*** Навчальний процес проходить під постійним наглядом, керівництвом та контролем викладача;

Комп'ютер як технічний засіб навчання робить можливим:

• сприйняття й аналіз друкованої інформації, що вводиться в нього за допомогою клавіатури, та інформації у звуковій формі через мікрофон, здійснення контролю та оцінки знань, умінь і навичок студента;

• надання навчальної інформації в зоровій (текст, графіка, малюнок, відео) та звуковій (мова, музика, функціональні шуми) формах;

• забезпечення можливості багаторазового повторення навчального матеріалу, вправ і тренувань у різних видах навчальної діяльності;

• створення мовного середовища.

В сучасних умовах комп'ютер являє собою поліфункціональний технічний засіб навчання, який покликаний виконувати цілий комплекс дидактичних функцій. Однією з найбільш важливих властивостей є діалогічна форма взаємодії студента з комп'ютером, що дозволяє використовувати персональний комп'ютер як мовного партнера. Ця властивість має особливо важливе значення для поглибленого вивчення іноземної мови, зокрема, для моделювання проблемних ситуацій або тренування з метою закріплення навичок мовленнєвої діяльності. При цьому студенти не відчувають незручності, припускаючись помилки, і отримують чіткі інструкції, як її виправляти. Водночас студент має можливість індивідуально переходити до опрацювання наступної частини навчальної інформації і може самостійно вибирати рівень складності навчального матеріалу.

Застосування на заняттях комп'ютерних навчальних програм спрямоване на розвиток комунікативних здібностей студентів. Крім цього, використання комп'ютерних технологій у викладанні іноземної мови дозволяє відійти від традиційних форм навчання й підвищити індивідуалізацію навчальної діяльності студентів, оптимізувати засвоєння мовних структур та граматичних правил, а також подолати монотонність заняття при формуванні мовленнєвої та комунікативної компетенції студентів [1].

Комп'ютер сприяє не тільки розвитку самостійності, творчих здібностей студентів, але й дозволяє змінити саму технологію надання освітніх послуг, зробити заняття більш наочним і цікавим. Комп'ютер сприяє здійсненню диференціації та індивідуалізації навчання, формуванню політехнічних знань, дозволяє більше уваги приділяти професійній орієнтації.

Варто зауважити, що сам комп'ютер, так само як магнітофон, відеомагнітофон та інша дидактична техніка, не здатний забезпечити вищезгадані можливості. Для цього необхідне відповідне програмне забезпечення та дидактичні матеріали, за допомогою чого власне і здійснюється процес навчання.

Для організації та підтримки навчального процесу доцільним є використання ***навчальних програм.*** Характерним для цих програм є те, що їхнє наповнення (зміст) є сталим і незмінним. Під час роботи з навчальною програмою діє методичний прийом «перенесення» студентів в іншомовну ситуацію, наближену до реального життя.

Серед навчальних програм з іноземних мов слід виділити **власне навчальні** програми *Learn to speak English, Round up, Azar Interactive, GCSE* (англ.), *Einblicke, Von Aachen bis Zwickau* (нім.), *Français* (франц.) та **авторські** програми, або програми-шаблони (*Autorensuite, MM Tools, Hot Potatoes*).

Skype – безкоштовне програмне забезпечення з закритим кодом, що забезпечує текстові, голосовий зв'язок і відеозв'язок через Інтернет між комп'ютерами (IP-телефонія), опціонально використовуючи технології пірінгових мереж, а також платні послуги для дзвінків на мобільні і стаціонарні телефони.

Окремо варто виділити такі допоміжні засоби як електронні словники, довідники та енциклопедії, які використовуються у навчальному процесі. Серед них чільне місце займають *Multilex, Linguo, Ectaco, PC-Bibliothek, Encarta, Weltatlas* та ін.

Використання навчальних комп'ютерних програм дозволяє викладачу перекласти частину своєї роботи на комп'ютер, роблячи при цьому навчання більщ насиченим, різноманітним, інтенсивним. Але комп'ютер не замінює викладача, а тільки доповнює його, бо викладач постійно консультує студента.

Слід зауважити, що впровадження комп'ютерних технологій, Інтернет–технологій в навчальний процес вимагає від ВНЗ створення спеціальних комп'ютерних класів, забезпечення закладів комп'ютерами нового покоління, а також проведення курсів підвищення кваліфікації викладачів з метою підвищення рівня їхньої комп'ютерної грамотності.

Відтак можемо констатувати, що використання сучасних новітніх технологій під час вивчення іноземних мов дає можливість студентам засвоїти більше матеріалу за коротший термін, активізує їхню навчальну діяльність, відкриває можливості для індивідуального навчання, посилює мотивацію вивчення мови, забезпечує ефективну наочність навчального процесу і тим самим сприяє поступовому формуванню у студентів відповідної до сучасних вимог іншомовної комунікативної компетенції.

Література:

1. Далингер В. А. Компьютер и развитие творческого мышления студентов / В. А. Далингер. – [Електронній ресурс], 2009. – Режим доступу : www.nsu.ru/archieve/conf/nit/95.

2. Кужель О. М. Використання персонального комп'ютера у вивченні іноземних мов / О. М. Кужель // Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України: Науково-методичний збірник, вип. 8. – Одеса : Друк, 2010. – 242 с.

3. Куниця Л. І., Шапран Л. В. Викладання іноземної мови у вищих технічних навчальних закладах засобами мультимедійних технологій / Л. І. Куниця, Л. В. Шапран // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/.

4. Куріч М. А. Використання інтерактивних технологій на уроках іноземної мови / М. А. Куріч // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/.

5. Пометун І. О. Інтерактивні технології навчання / І. О. Пометун. – К. : Видавництво А. С. К., 2004. – 192 с.

6. Рибалко Т. В. Використання комп'ютерних технологій при вивченні іноземних мов /Т. В. Рибалко. – [Електронний ресурс], 2011. – Режим доступу : www.intconf.org <Архів< Соціум. Наука. Культура.

7. Сініцина В. В. Розвиток професійно спрямованих комунікативних навичок студентів у процесі вивчення ділової англійської мови / В. В. Сініцина. – Донецьк : Науково-методичний збірник. – Вип. 4. – 2009. – С. 35–37.

8. Тесліна О. В. Проектні форми роботи на занятті з англійської мови / О. В. Тесліна. – К. : Іноземні мови. – № 3. – 2010. – 44 с.

УДК 378.147:[811.161.2+811.112.2]-027.21

О. Ф. Мінкова, Ю. А. Надольська,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь

ТВОРЧІ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ В СИСТЕМІ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті з'ясовується сутність формування творчих здібностей студентської молоді в умовах розвивального навчання під час вивчення рідної та іноземної (німецької) мов, через призму творчих робіт. Особлива увага звертається на обґрунтування технології впровадження в навчальний процес системи творчих робіт з метою формування творчої думки та творчих умінь і можливостей.

Ключові слова: *навчальний процес, розвивальне навчання, творчі роботи, технологія навчання, творча думка.*

В статье рассматривается вопрос формирования творческих способностей студенческой молодежи в условиях развивающего обучения во время изучения родного и иностранного (немецкого) языков посредством творческих работ. Особенное внимание уделено обоснованию технологии внедрения в учебный процесс системы творческих работ с целью формирования творческой мысли и творческих умений и возможностей.

Ключевые слова*: учебный процесс, развивающее обучение, творческая работы, технология обучения, творческая мысль.*

The article deals with the question of the forming creative abilities of students in the conditions of developmental teaching during the study of native and foreign (German) languages by the way of creative works. The particular attention is devoted to the ground of introduction technology of creative works to the process of study with the purpose of forming creative thoughts and creative skills and means.

Key words: *educational process, developmental study, creative work, teaching technology, creative thoughts.*

Успішний розвиток вищої школи зумовлений тим, що при розробці технологій навчально-виховного процесу враховуються й застосовуються прогресивні психолого-педагогічні теорії розвивального навчання, оптимізації, узагальнення й генералізації змісту, діяльнісного та особистісно-зорієнтованого підходів до вивчення української та німецької мов. Викладачеві сьогодні необхідно вибудувати навчальний процес таким чином, щоб студенти заглиблювалися в атмосферу пошуку, вирішували поставлені проблеми на основі порівняння й зіставлення.

Концепцією розвивального навчання у вищих навчальних закладах займалися І. Бех, У. Боднар, І. Дичківська, О. Савченко та інших.

Сучасні підходи до навчання української та німецької мови визначаються передусім як основною функцією самої мови бути найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу, так і замовленням суспільства сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість [1, с. 6]. При вивченні мов на перший план висувається завдання різнобічного мовленнєвого розвитку студентів, якому підпорядковується завдання системного вивчення мови. Основними у їх навчанні виступає комунікативно-діяльнісний, лінгвістично-культурологічний, проблемно-пошуковий підхід. Особливої уваги в плані реалізації функції розвивального навчання набула робота над удосконаленням системного підходу до реалізації творчих можливостей учнів через різні вправи творчо-розвивального характеру.

Творчість – це спосіб самовираження, саморегуляції людини, світобачення як засіб пізнання світу через творче сприйняття й практичне перетворення діяльності. Завдання викладача – розвивати такі властивості особистості, які б давали можливість творчо використовувати здобуті знання.

Удосконалюючи технологію навчального процесу на заняттях з української і німецької мов, на наш погляд, доречно використовувати такі завдання, в яких спостерігаються висунення гіпотези, перевірка істинності, побудова теорії, вихід у практику.

Така форма організації навчального процесу ставить студентів в умови, близькі до умов наукової роботи, що найкраще сприяє розвиткові творчих здібностей.

Питання про систему творчих робіт є одним із найактуальніших у методичному доробку і не викликає ні в кого сумніву. Однак, слід чітко з'ясувати, що ж собою становить така система. У методичній літературі з приводу цього різні думки. Одна група вчених вважає, що в основу творчих робіт слід покласти принцип їх різноманітності, а інша принцип наступності: (від простого до складного). На нашу думку, єдина система базується на обох принципах, які є невід'ємними у розвитку творчих можливостей, бо творчі роботи розвивають мислення, спостережливість, нагромаджують запас уявлень і понять, розвивають здібності критично оцінювати навколишню дійсність, досконало оформляти засобами мови свої думки і почуття.

Система переказів і творів – це значить з'ясувати, чому вчити (яку тематику використовувати, які види робіт практикувати) і в якій послідовності вчити.

Т. О. Ладиженська розробляючи систему навчання творам, під системою розуміє «таку послідовність навчання творам в цілому, в якій передбачено розвиток в учнів необхідних умінь і навичок роботи над твором з поступовим ускладненням різних за темою і жанром творів» [4, с. 13].

Отже, як бачимо, розробити систему творчих робіт – це значить:

⇒ визначити основні типи і види творчих робіт та розташувати їх в порядку наростання труднощів;

⇒ визначити послідовність, наступність, перспективність та повторюваність окремих видів творчих робіт і співвідношення між ними в процесі виконання;

© О. Ф. Мінкова, Ю. А. Надольська, 2014

⇒ визначити приблизну тематику творчих робіт та їх кількість протягом навчального року.

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що спостерігається величезний різнобій у поглядах на те, які вправи належать до творчих. Наприклад, М. Р. Львов, диференціюючи вправи за мірою самостійності студентів у їх виконанні, до найнижчого рівня – виконуваних за зразком – відносить перекази й написання ділових паперів; В. І. Капінос простим відтворенням вважає вільний диктант і переказ, близький до тексту. А М. Б. Успенський продуктивно творчим вважає не тільки переказ, а й конструювання речень за схемами [3, с. 4].

При віднесенні тієї чи іншої вправи до розряду творчих слід керуватися передусім розумінням самої суті творчості як найвищої форми активності і самостійної діяльності людини. При цьому виникає новий продукт, якого раніше не існувало, в нашому випадку – нове висловлювання.

Отже, завжди, коли студент, виконуючи вправу, знаходиться в стані пошукової діяльності, можемо говорити про елементи творчості. Є вони у будь-якому виді трансформаційних і конструктивних вправ. Зумовлено це тим, що при перетворенні чи створенні будь-якої мовної одиниці по-різному функціонують мовні елементи різних рівнів: одні з них відтворюються в готовому вигляді, інші – створюються. Наприклад, при побудові словосполучення слова як будівельний матеріал відтворюються, саме ж словосполучення виникає внаслідок пошуку: які форми слів слід використати, як пов'язати їх між собою. І чим вищий рівень створюваної або перетворювальної одиниці, тим помітніший творчий елемент у змісті роботи.

Цілком творчими можна назвати лише ті види роботи, при виконанні яких ставляться і розв'язуються певні комунікативні завдання. Але й цей показник не дозволяє провести межу між різними видами вправ, бо комунікативним завданням можуть підпорядковуватися найрізноманітніші за змістом виконуваних операцій вправи. Вставка в речення прикметника, який пояснював би іменник, – вправа суто граматична, але у ході її виконання можна вводити в текст епітети, які дозволяють адресатові речення виразніше уявити списуваний об'єкт, а пошук такого епітета – процес, безумовно, творчий. Тому, коли ми бажаємо посилити творчий елемент у змісті тієї чи іншої вправи, то мусимо створити таку систему комунікативних завдань, яка надала б студентам можливість діяти індивідуально і довільно при утворенні мовного продукту (усного висловлювання або тексту). Це означає, що подібні комунікативні завдання повинні створювати ситуації, які вимагають свідомого вибору мовних засобів.

Найголовнішим же орієнтиром у розробці системи творчих робіт мають стати особливості студентського мовлення. Зокрема, заслуговують на увагу такі аспекти проблеми: 1) активне використання ними тієї чи іншої одиниці; 2) правильна побудова граматичних конструкцій; 3) застосування мовних одиниць відповідно з їх семантичними властивостями; 4) доцільне вживання мовних засобів у тому чи іншому конспекті; 5) стильова диференціація мовлення [5, с. 37–41].

Технологія сучасного заняття з української і німецької мови повинна грунтуватися на концепції розвивальності та діяльнісно-проблемному підході до організації навчального процесу, що найбільш відповідає принципам гуманізації та демократизації освіти, активізації пізнавальної діяльності, забезпечує співробітництво викладача і студента, спрямоване на розв'язання системи суспільно та особистісно важливих та навчальних проблем. На занятті студент мусить бути не тільки об'єктом, а й суб'єктом навчання, співавтором заняття, основна ж стратегія викладача полягає у виявленні його (студента) індивідуальних здібностей і нахилів та створенні сприятливих умов для подальшого їх розвитку, в залученні школярів до активної пізнавальної діяльності на всіх її етапах (мотиваційно-цільовому, предметно-планувальному, операційно-виконавчому і рефлексивно-оцінному). Діяльність викладача має полягати також у цілеспрямованому і гармонійному формуванні системи вмінь і навичок, що забезпечують мовленнєву концепцію і аналітико-синтетичних, перцептивно-мнемонічних, репродуктивно-варіантних, творчих тощо.

Відповідно до вимог новітнього навчання інформація на занятті мови повинна подаватися викладачем проблемно, відображаючи різні, інколи протилежні точки зору щодо тих чи інших ідей, мовних явищ, щоб викликати пізнавальний інтерес, сформувати у студента особисте ставлення до довкілля і власного «я». Світоглядні: естетичні й етичні уявлення, ідеї та проблеми, відомості про український народ та інші народи повинні стати основним предметом мовленнєво-мислительної діяльності студентів на заняттях мови, засобом формування інтелектуальної, емотивної, етичної сфер кожної особистості, сучасних світоглядних орієнтацій, виховання патріотизму, активної життєствердної позиції [1, с. 24].

Втручання викладача у творчий пошук студента має бути обережним, зваженим, містити приховані підказки. Він має спрямувати особистість на власні розв'язки, а не нав'язувати їй свої. Студент має усвідомити сутність незрозумілого й знайти причиново-наслідкові зв'язки, адже нова ідея виникає лише тоді, коли людина має певний запас знань і на тлі вже відомого може осягнути незрозуміле [2, с. 170].

Під таким кутом зору цілком очевидним буде й виразно відстежуване на рівні теоретичному й активно здійснюване на рівні практичному переорієнтування системи мовної освіти, при якому одним із головних завдань вважатиметься не засвоєння студентами відомостей про українську і німецьку мову, її систему й головні одиниці, а розвиток уміння ці мови якісно використовувати в різних ситуаціях усного і писемного спілкування.

Розвивати творчі здібності студентів на заняттях мови – це значить розвивати ту природжену душевну здібність, яку називають даром слова, ввести учнів у свідоме володіння скарбами рідної мови і добитися засвоєння ними логіки цієї мови, тобто граматичних її законів в їх логічній системі. Лише за цієї умови задатки до володіння словом перетворяться у здібності.

Література:

1. Бех І. Д. Принципи сучасної освіти / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 4. – С. 5–27.
2. Боднар У. С. Особистісно орієнтовані технології навчання німецької мови в економічних вищих навчальних закладах / У. С. Боднар // Наукові записки. Серія: Педагогіка. – 2010. – № 2. – С. 169–172.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І. М. Дичківська – К. : Академвидав, 2004. – 334 с.
4. Баранов М. Т. Методика преподавания русского языка / М. П. Баранова Т. А. Ладыженская., М. Р. Львов, Н. А. Иппилитова, П. Ф. Ивченко. – М. : Просвещение, 1990. – 219 с.
5. Ладиженська Т. А. Методичні вказівки до факультативного курсу / Т. А. Ладиженська, Т. С. Запалова – М. : Просвіта, 1990. – 21 с.

УДК 82.(73)-14

О. Я. Ничко,
Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

ФІКЦІЙНО-ПАРОДІЙНЕ ЗОБРАЖЕННЯ ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПНОГО ОБРАЗУ ФРАНЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРОДІЙНО-САТИРИЧНОГО РОМАНУ ДЖ. СТЕЙНБЕКА «THE SHORT REIGN OF PIPPIN THE IV»)

Стаття є продовженням аналізу образу-персонажу Франції повоєнної доби створеного Джоном Стейнбеком-письменником. Алюзійно, засобами літературної пародії, сатирично і комічно, твориться фікційний портрет «умовної», «перелицьованої» Франції. Досліджуються наочні «прикмети пародії» абсолютної французької анархії. Викриваються гротескна безглуздість та «применшувально-понижуючий» характер пародійних взірців персонажу француза-монарха-антикороля Піпіна IV.

Ключові слова: *літературна імагологія, фікційний образ, літературна пародія, пародійна критика, літературна інтерпретація, пародійний взірець, , прикмети пародії, алюзія, ремінісценція, травестія, гротеск, пародійний двійник.*

Статья является продолжением анализа образа-персонажа Франции послевоенной поры созданного Джоном Стейнбеком-писателем. Аллюзионно, средствами литературной пародии, сатирически и комически, творится фикциональный портрет «условной», «перелицованной» Франции. Исследуются наглядные «приметы пародии» абсолютной французской анархии. Разоблачаются гротескная нелепость и «преуменшонно-понижающий» характер пародийных образцов персонажа француза-монарха-антикороля Пипина IV.

Ключевые слова: *литературная имагология, фикциональный образ, литературная пародия, пародийная критика, литературная интерпретация, пародийный пример, приметы пародии, аллюзия, реминисценция, травестия, гротеск, пародийный двойник.*

The article is a continuation of the image analysis of post-war France created by John Steinbeck the writer. By means of allusion and literary parody, satirically and comically the fictional portrait of «conventional» and «turned» France is created. Descriptive «signs» of parody of absolute French anarchy are investigated. Grotesque absurdity, belittled and reduced character of parody models of the French antimonarch Pepin the IV are exposed.

Key words: *literary imagology, fictional image, literary parody, satirical criticism, literary interpretation, parody model, parody signs, allusion, reminiscence, travesty, grotesque, parody counterpart*

Метою дослідження є творення фікційного образу *етнічно-Чужих* – французів у творчій свідомості американця Джона Стейнбека. Його **завданням** є витворення образу-іміджу Франції на основі невідомого українському читачеві – через відсутність перекладу як українською, так і російською мовами – роману суспільно-політичного та пародійно-сатиричного спрямування «The Short Reign of Pippin IV» (1957).

Наукова новизна нашого дослідження полягає в тому, що вперше досліджуються образи етнічно-чужих – французів у творчій (фікційній) свідомості американського письменника Джона Стейнбека з перспективи утвердження або спростування ним етнічних гетеростеретипів.

Вже з перших сторінок роману письменник виявляє свої глибокі знання прикметних рис француза, який черпає свою живучу силу від виноградників: »*Дохід Герсталя був майже бездоганним як на звичайного француза. Він брав початок з розлогих, спрямованих на схід пагорбів Оксеру, що на Луарі, де виноградні лози вбирали щедрість раннього сонця й уникали згубного впливу полудня, і це, разом зі сприятливим ґрунтом і підвалом з ідеальною температурою, продукувало біле вино, зі смаком, що мав аромат весняних польових квітів»* [13, с. 2].

Спокійне, мирне життя Герсталя йшло б своєю звичною рутиною, якби не хід подій, які сколихнули усю Францію, а з нею і подальшу долю Піпіна. Усьому виною є нестабільний, безладний, стихійний, хаотичний французький уряд, абсолютна анархія. Недарма в романі вустами другорядних дійових осіб Стейнбек знову й знову підкреслює: «*Стабільність для француза є нестерпною жорстокістю»* [13, с. 17]. Стейнбек, вустами персонажів, алюзійно мовить про історично правдивого короля Піпіна II з Герісталю (Pippin II of Héristal), який передав своєму незаконному сину Шарлю Мартелю (Charles Martel) королівство, нехтуючи всіма правилами розподілу. Childéric доповідає присутнім про прямого нащадка короля, астронома – аматора, Піпіна Арнольфа Герсталя, якого він пропонує титулувати як Його Милостива Величність Піпін Арнульф Герісталь з родоводу короля Карла Великого, на ім'я Піпін IV. Гордовита Франція не обирає головувати простолюдина, а людину шляхетного, королівського походження. Великі надії Франції покладалися на Піпіна в утриманні безперервності влади й керівництві некерованими французами. Піпін не усвідомлював усього тягаря обов'язку монарха, для нього це був неначе жахливий сон, таким чином Стейнбек «втягує» свого героя в «інтригу», яка стає засобом змалювання характерів, викриття та висміювання перш за все суспільних, але також і національних вад. Перші пародійні взірці читач помічає, коли у Францію «умовно» вертається старий, призабутий роялістський режим, в якому виражаються риси, типові для французького суспільства доби монархії, а з нею і вся пишність, величаві, гучні манери й водночас вади, хиби й зло, які письменник завбачливо старається розкрити, опираючись, безперечно, на прерогативи минулого й керуючись усвідомленою ремінісценцією призабутих традицій:*«Тоді знову запанує честь й правдивість, відданість обов'язку й глибока повага до короля; тоді слуги й селяни будуть захищені й матимуть притулок, їх не виженуть у захланий світ; тоді людину будуть знати більше за її славне минуле, ніж за її агресивне й користолюбиве сьогодення; тоді його милостива Величність буде керувати благородними й знатними, наче великодушний третейський суддя. Король*

© О. Я. Ничко, 2014

буде делікатно спрямовувати і виправляти недоліки поважних родин і суворо ганьбити й карати будь-кого, хто спробує прикласти силу або змінювати правила. Тоді джентльмени будуть шанобливими до дам, а дами милими й ласкавими з джентльменами» [13, с. 25–26]. Хто не притримуватиметься цих правил, не гідний бути аристократом. Такий кодекс французької раті. Франція вмить повернулася до старих традицій, як тільки обрали короля, хоча це скоріше нагадувало, за авторськими ремарками, «реставрацію хаосу», «самознищуючий тріумф антимонархії». Американський письменник, завдяки чудовим знанням історії та французьких традицій, зумів майстерно реконструювати урочисту, благовісну атмосферу й, глузуючи, занурити читача в тогочасні ритуали, пов'язані зі святкуванням на честь новообраного монарха. Тут мають місце наочні «прикмети пародії» [5, с. 102], чітко спрацьовують її механізми : *«Студенти Сорбонни карбували крок на Елисейських полях, вигукуючи «Хай живе король» й «Святий Дені бережи Францію». Четверо з них вилізли на рейки Ейфелевої вежі й вивісили на верхівці старий королівський штандарт, де він урочисто тріпотів на вітрі. Мешканці ринули на вулиці, танцюючи й співаючи від збудження. Бочки вина з громадських складів верхів'я Сени котили вулицями і розкорковували на перехрестях. Знамениті кутюр'є поспішали до розкрійних столів. Королівські штандарти короля Карла Великого з'явилися наче з помаху чарівної палички на вітринах магазинів. Хвиля переповнила Париж, а її концентричні кола ширились провінціями, запалюючи фейерверки і піднімаючи прапори»* [13, с. 33–34]. Пародія не просто контрастує зі своїм «другим планом», вона виділяє, підкреслює, нівелює суттєві риси свого об'єкта [1, с. 57], в даному випадку – епоху реставрації монархії. Суть пародії не в самому її абсурді, а в приведенні до абсурду того, що зовсім не претендувало на комічне осмислення, а приймало себе серйозно [1, с. 63]. У романі Стейнбека горда, шляхетна, пишна й претензійна Франція не забула, як вітати свого короля, вона з гордістю повернулася до минулого, хоча вся ця парадність сьогодні видається безглуздою, пустою й викликає посмішку.

Особливе місце в романі посідає епізод підготовки до коронації в умовах сучасності. «Перелицювання» традиції, пародійне трактування її, але водночас і варіювання деяких її суттєвих моментів – уся ця метушня приймає комічного забарвлення: «*Кутюр'є були завалені замовленнями на пошиття придворних строїв. Порцелянова промисловість потребувала часу на те, щоб виготовити мільйони чашок, блюдечок, попільничок і декоративних тарілочок, де красувалися не тільки королівський герб, але й профіль короля й королеви... Щойно призначені члени протокольного відділу, герольдмейстери, знать королівських покоїв, фрейлини метушилися, бігаючи навколо себе, в той час у службових приміщеннях королівських істориків світилося цілу ніч. Вони нишпорили в музеях в пошуках карет, одягу, прапорів. Не було жодного художника, чий пензлик і палітра не займалися б перемалюванням щитів з гербами та емблемами... Зброярі знову вчилися полірувати й змащувати панцирні наголінники обладунків, забрала, легкі шоломи з заборолом... Каретників, що пів життя були без роботи, відкликано з пенсії, щоб вони доставили шприхи в колеса, набили ободи на колеса державних карет й наглядали за заміною шкіряних ресор на них. На фабриках, де випускали нейлон, запроваджено додаткову зміну, щоб задовольнити попит на оксамит і штучне, молестійке хутро горностая»* [13, с. 42–43]. Так сатирично й комічно змальовує письменник дійсність, описуючи претензійну метушню, реорганізацію поведінки людей у ній. «Літературна пародія висміює уже не саму дійсність, а її відтворення в літературному творі чи літературній традиції, причому у тих же формах і тими самими засобами, якими воно було здійснене» [1, с. 50]. Здається, весь Париж був перевернутий догори ногами, занурений у пошуки старовинного антикваріату, необхідного для підготовки величної й урочистої церемонії коронування новообраного монарха. Адже потрібно було з точністю відтворити канони, порядки, манери, дух життя титулованих осіб, іншими словами – продемонструвати славнозвісну французьку гордість, а з нею і розкіш. Пародійним моментом, що досягає кульмінації у своїй гротескній-безглуздості при змішуванні реального, ірреального і метафоричного, є виготовлення корони для Піпіна: «*...корона в три фути заввишки і так рясно прикрашена коштовностями, що потрібно було прилаштувати опору на спинці трону, інакше б її вага зламала шию монарху. Цю корону несло четверо священиків»* [13, с. 43]. Безперечно, тут відчувається присутність, за визначенням Б. Н. Путілова, «пародійного двійника» [5, с. 105]: королівської корони з елементами гротеску, тобто з штучною, фантастичною побудовою співвідношень. На думку В.Я. Проппа, «перебільшення набуває характеру комічного лише тоді, коли воно виявляє недолік» [4, с. 67]. Саме такою, вочевидь, важкою й неповороткою вона виглядала при пануванні реальної монархії у Франції, а іншої, зручнішої, не існувало, бо це похитнуло б незламний «імідж» французького королівського трону.

Процесія перекликається з «другим планом» коронації минулого, тобто поєднує у собі минуле й сучасне. Елементи пародії, зі смаком використані автором, набувають сильного звучання саме тому, що вони розповсюджуються не на весь текст, а на окремі його частини [5, с. 102]. Перегукуючись пародійно із джерелом (історичні описи королівської процесії) вони, безумовно, підсилюють усю сміхотворність сучасного: «*Спочатку їхали державні карети Великих Перів, прикрашені золотим листом й падаючими ангелами; далі сунула важка артилерія, яку тягли трактори; тоді колона лучників в камзолах і в капелюхах, прикрашених плюмажем з арбалетами; потім полк драгунів з блискучими нагрудниками; за ними група важких танків й зброєносців, за якими йшла Знатна Молодь, закута в лати. Після неї батальйон парашутистів, озброєних автоматами, супроводжували його королівські міністри, одягнені в офіційні мантії, а позаду крокували мушкетери в мереживі, бриджах, шовкових шкарпетках, у взутті на високих підборах з великими пряжками»* [13, с. 54]. Таке детальне зображення костюмованої процесії з притаманною тогочасною низкою обрядових елементів та дій, видовищних ефектів, створює особливе карнавальне відчуття: видовищність, демонстративність, ексцентричність. Відверто пародійний і применшувальний, понижуючий характер носить епізод в'їзду короля Піпіна, постать якого позбавлена колишньої величі французьких королів: ще смішніше виглядає астроном у королівській мантії у кульмінаційній частині всієї церемонії, стаючи – гротескно – просто річчю, редукуючись у ман-

тію: «*Нарешті заскрипіла королівська карета. Піпін IV, незграбний згорток пурпурового оксамиту й хутра горностая... виявляв вдячність за підтримку своїх прихильників і відповідав такою самою ввічливістю і на освистування...*» [13, с. 54]. Ці зовнішні якості свідчать про неповноцінність змальованих автором персонажів і наводять читача на завуальований глибокий сатиричний зміст поверхневого комізму. Вся людська фігура, описана через світ речей, стає комічною. Таким чином, пародія виявляється засобом розкриття внутрішньої нікчемності того, що пародіюється. У пародіях, вважає А. Щербіна, завжди виявляється певне ставлення пародиста до предмета пародіювання: скептичне, іронічне, дружньо-насмішкувате, жартівливе чи саркастичне, воно контрастує із самим предметом, що порушує, а нерідко і руйнує наше звичайне його сприймання [7, с. 60–61]. Піпін IV – «антикороль», король «навиворіт», підважує, навіть руйнує традиційні стереотипи прекрасних, вишуканих манер французького королівського кодексу, виставляючи себе на посміховисько. Вустами персонажа Тода, алюзійно, Стейнбек викриває споконвічну неспроможність Франції вибрати успішного короля, достойного свого трону: «*Луї 14 був марнотратником. Він розорив країну. Постійно воював. Він спустошив королівську скарбницю і поглинув ціле покоління молодих людей. Але він був Король Сонця і його обожнювали, в той час як збанкрутіла Франція задихалась*» [13, с. 96]. Піпін – дивний король. Він викриває нечесноти, вади своєї країни, Франції, вважає своїм обов'язком – знати про все, що твориться в його країні, і піддавати негативні явища пародійній критиці: «*Я – король і я переконуюсь, що ця мила, багата, плодоротворна Франція, пошматована егоїстичними суперечками, обдерта зажерливими зловмисниками, обманута партіями. Я виявляю, що існує 600 способів уникнути несплати податків, якщо ви досить багаті, 65 способів підвищення орендної плати в підконтрольних орендних територіях. Багатства Франції, які повинні певним чином розподілятись, розкрадаються. Обкрадають один одного до такої міри, що вже нічого красти. Не споруджуються нові будинки, а старі руйнуються. І на цій благодатній землі животіють лише диваки*» [13, с. 108]. Саме невміння уряду вправно керувати державою, привело до такої нестабільності, хаосу в державі. Звідси і випливає славнозвісна недовіра до уряду простих французів: «*Відомо вам, що мовить простий французький робітник чи селянин, коли звертається до уряду? Він називає його «вони». Вони чинять це. Вони, вони, вони. Щось таке окреме, безіменне, невизначене і таке неприступне. Гнів зводиться до нарікання*» [13, с. 108].

Письменник зумів виконати основне істинне призначення пародії: виявити недоліки, продемонструвати ницість, банальність, анахронізм монархії. Незважаючи на соціально-політичне спрямування сатиричного роману, в його пародійних образах можна вглядіти імідж француза. Гротескні, абсурдні, травестійні ситуації не заважають читачеві реконструювати образ француза повоєнної доби: гордого за свою націю, захисника знаменитої французької *gloire* й традицій минувшини, неперевершеного винознавця і винолюба, недовірливого до свого уряду, як правило, негативного у своєму ставленні до американців.

Література:

1. Морозов, А. Пародия как литературный жанр (К теории пародии) / А. Морозов // Русская литература, 1960. – № 1. – С. 50–77.

2. Новиков, В. Л. Книга о пародии / В. Л. Новиков. – М. : Сов. писатель, 1989. – 540 с.

3. Пасси, И. Хитрости пародии / И. Пасси // Вопросы философии. – 1969. – №12. – С. 97–105.

4. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха / Владимир Яковлевич Пропп. – М. : Искусство, 1976. – С. 54–119.

5. Путилов Б. Н. Пародирование как тип эпической трансформации / Борис Николаевич Путилов // От мифа к литературе: сборник в честь семидесятилетия Е. М. Мелетинского. – М. : Российский университет, 1993. – С. 101–115.

6. Ткаченко А. Мистецтво слова : вступ до літературознавства / А. Ткаченко. – К. : Київський Національний Університет ім. Т. Г. Шевченка, 2003. – 435 с.

7. Щербина А. О. Жанри сатири і гумору : нарис / Артур Олександрович Щербина. – К. : Дніпро, 1977. – 135 с.

8. Benson, J. J. The True Adventures of John Steinbeck, Writer. – New York : The Viking Press, 1984. – 1038 p.

9. Morner, K., Rausch R. NTC's Dictionary of Literary Terms. – Contemporary Publishing Group, 1998. – 239 p.

10. Słownik terminów literackich [pod red. J. S. Sławińskiego]. – Wrocław – Warszawa – Kraków : Ossolineum, 2005. – 706 s.

11. Steinbeck J. One American in Paris (fourth piece) / John Steinbeck // Steinbeck J. America and Americans and Selected Nonfiction / [ed. Susan Shillinglaw, Jackson. J. Benson]. – New York : Viking, 1986. – P. 246–247.

12. Steinbeck J. One American in Paris (thirteenth piece) / John Steinbeck // Steinbeck J. America and Americans and Selected Nonfiction / [ed. Susan Shillinglaw, Jackson. J. Benson]. – New York : Viking, 1986. – P. 248–250.

13. Steinbeck J. The Short Reign of Pippin IV / John Steinbeck. – New York : Penguin, 1978. – 151 p.

УДК 37.014.1

М. О. Сторчак,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА АУДІОЛІНГВАЛЬНИМ МЕТОДОМ Ч. ФРІЗА І Р. ЛАДО

Приведено аудіолінгвальну модель формування у студентів усіх спеціальностей мовленнєвих навичок і умінь, необхідних для практичного оволодіння іноземною мовою. Розглянуто засоби і методи навчання іноземної мови, що допомагають успішно вести навчальний процес.
Ключові слова: *аудіолінгвальна модель, мовленнєва навичка, мовленнєве уміння, метод навчання.*

Приведена аудиолингвальная модель формирования у студентов всех специальностей речевых навыков и умений, необходимых для практического овладения иностранным языком. Рассмотрены способы и методы обучения иностранному языку, которые помогают успешно вести учебный процесс.
Ключевые слова: *аудиолингвальная модель, речевой навык, речевое умение, метод обучения.*

The audiolingual model of developing all specialities students' speech skills and abilities that are necessary to practically master the foreign language is given. Techniques and methods of teaching the foreign language that contribute to a successfull teaching process are considered.
Key words: *audiolingual method, speech skill, speech ability, teaching method.*

Ця робота присвячена дослідженню особливостей методики навчання іноземної мови за аудіолінгвальним методом американських лінгвістів Чарлза Фріза і Роберта Ладо. Час виникнення аудіолінгвального методу припадає приблизно на 40-ві – 50-ті роки, а місцем його найбільшого розповсюдження є Сполучені Штати Америки [4, с. 273]. Ч. Фріз і Р. Ладо зробили значний внесок у розвиток методичної науки, розробивши складну й детальну систему активних вправ [1, с. 91], що побудовані на посиленому тренуванні у ситуативному мовленні.

Актуальність дослідження обумовлена інтенсивним використанням ситуацій спілкування реального життя у процесі навчання іноземної мови, що стимулює студентів до іншомовної мовленнєвої діяльності і підвищує їхній інтерес [5, с. 25] до культури народу-носія мови.

Мета роботи полягає у тому, щоб розвинути у студентів аудіолінгвальні навички й уміння, а саме розуміння на слух і говоріння [3, с. 44], на основі ситуативних моделей, довести ці навички до автоматизму у вільній діяльності чужою мовою, враховуючи реальні потреби спілкування [1, с. 83].

Об'єктом дослідження є процес оволодіння іншомовною мовленнєвою діяльністю студентами вищих навчальних закладів усіх спеціальностей на основі аудіолінгвального методу, а предметом слугують аудіолінгвальні засоби і методи навчання, що використовуються у процесі навчання іноземної мови.

Дослідженням особливостей аудіолінгвального методу опікувалися такі вітчизняні та іноземні вчені, як Ю. О. Жлуктенко, О. Г. Кашина, Р. Ладо, К. Ю. Ніколаєва, Г. В. Рогова, Ч. Фріз та ін. Вони розглядали аудіолінгвальний метод через призму позитиву і критики. Деякі вважали, що в аудіолінгвальному методі є чимало позитивного, наприклад, навчання іноземної мови за структурними моделями, посилене тренування у мовленні за допомогою системи усних вправ, колективні методи роботи, активність студентської аудиторії під час навчання, жвавий темп занять, широке використання технічних засобів і наочного приладдя, стимулювання інтересу студентів до культури народу-носія мови та ін. [1, с. 93–94]. Інші бачили в аудіолінгвальному методі багато недоліків, головними з яких є розрив між навчанням усного мовлення і читання, недостатня увага до навчання лексиці, перебільшення ролі механічного тренування [4, с. 273], відмова від вправ у перекладі з однієї мови на іншу [1, с. 90] та ін.

На сучасному етапі існує низка методів навчання іноземної мови. Викладачі й науковці розходяться у думках щодо того, які методи є найбільш доцільними і придатними за новітніми мовними нормами навчання. Зазвичай вони поділяють їх на традиційні методи, що походять від граматико-перекладного методу, та на аудіолінгвальні методи, що отримали свій подальший розвиток від прямого методу [3, с. 23].

Традиційний підхід до навчання іноземної мови характеризується використанням рідної мови для пояснення, засвоєння та перевірки навчального матеріалу; дедуктивним поясненням граматики та використанням граматичних вправ; формуванням усіх мовних навичок і умінь, а саме аудіювання, говоріння, читання та письма [3, с. 23]. Такий підхід вже довгий час є широко розповсюдженим у вищих начальних закладах, і в його методичні прийоми та навчальні матеріали часом упроваджують деякі зміни. Традиційним методам протиставляється друга група методів – аудіолінгвальні методи [3, с. 23].

Останнім часом викладачі проявляють значний інтерес до популярної за кордоном методичної системи навчання іноземних мов, яку називають «структуральною», «мічиганською», «аудіолінгвальною», або за іменами її авторів «системою Фріза-Ладо» [1, с. 3]. Сутність цього методу, який пізніше був названий американським методистом Нельсоном Бруком «аудіолінгвальним» [6], полягає у роботі з типовими для розмовному стилю [1, с. 16] мовленнєвими моделями, якими студенти оволодівають шляхом їх повторення, підстановки, трансформації [2, с. 18] та ін. Ч. Фріз і Р. Ладо підкреслюють, що знати чужу мову – це зовсім не означає знати її слова, окремі речення і граматичні правила. Щоб знати мову, треба навчитися користуватися її моделями, наповнюючи їх потрібною лексикою і додержуючись нормального темпу мовлення [1, с. 17]. Процес роботи з мовленнєвими моделями складається з таких етапів: розучування моделей шляхом імітації, свідомий вибір нової моделі в протиставленні з уже відомою, інтенсивне тренування з моделями і вільне використання моделі [6].

© М. О. Сторчак, 2014

Процес навчання іноземної мови має бути сконцентрованим, головним чином, на усному мовленні. Ч. Фріз і Р. Ладо рекомендують спершу вчити студентів сприймати іноземну мову на слух і розмовляти нею, а вже потім навчати їх читати й писати. Якщо студент засвоїть основні мовленнєві моделі усно, то легко зможе оволодіти навичками читання і письма [1, с. 16]. Основну частину мовленнєвих моделей складають діалоги, які читаються, вивчаються напам'ять, розігруються студентами в парах, а окремі моменти опрацьовуються за допомогою інтенсивного тренування [7].

Ч. Фріз і Р. Ладо надають великого значення виробленню навичок правильної вимови за допомогою імітації, репродукування, розпізнавання вимови іншомовних звуків. При цьому викладач повинен пам'ятати, що орфоепічні успіхи студента залежать від його практики у слуханні й активному користуванні іноземною мовою [1, с. 35].

Американські лінгвісти Ч. Фріз і Р. Ладо рекомендують вивчати граматику за методикою тренування моделей іноземної мови [1, с. 36]. Як мовленнєві моделі у цьому разі виступають речення, що містять певні граматичні явища [1, с. 36]. Ці речення треба вивчати напам'ять і запам'ятовувати їх структурні моделі. Після засвоєння структурних моделей іноземної мови треба переходити до інтенсивного тренування у вживанні й побудові конкретної моделі [1, с. 41], виконуючи велику кількість різноманітних усних вправ [1, с. 17].

Ч. Фріз і Р. Ладо не оминають увагою вивчення словника іноземної мови. На їхню думку, інтереси навчального процесу вимагають обмеження вивчення іншомовної лексики тільки словами, потрібними для оперування звуковими і граматичними моделями. Після засвоєння типових моделей переходять до розширення словникового запасу і вивчення спеціальної лексики з майбутнього фаху [1, с. 18]. Крім того, вони наголошують, що вивчати слова треба лише у контексті, насамперед в діалогах [7]. Це ефективний засіб засвоєння лексичного матеріалу [1, с. 1] і стимулювання розмови іноземною мовою [1, с. 60]. Для пояснення студентам значень слів викладачу слід уникати їх перекладу рідною мовою [1, с. 58]. Так студенти сприйматимуть іноземну мову як необхідний засіб спілкування і проявлятимуть інтерес до її вивчення.

Засвоївши типові мовні, лексичні і граматичні моделі, студенти починають тренуватися у читанні та письмі. Методика навчання іноземної мови має забезпечувати студентам можливість навчитися задовільно читати цією мовою і розуміти прочитане [1, с. 88]. Р. Ладо рекомендує якусь частину навчального тексту прочитати колективно, а решту тексту залишити на домашнє завдання. Викладач повинен заохочувати студентів до самостійного читання [1, с. 64], щоб вони поступово поповнювали свій лексичний запас і могли використовувати його в іншомовній мовленнєвій діяльності. На думку Р. Ладо, для вироблення навичок письма іноземною мовою треба широко застосовувати переписування текстів, проводити диктанти [1, с. 64] та навчати студентів самостійно компонувати свої власні твори [1, с. 65].

Як допоміжні засоби навчання Ч. Фріз і Р. Ладо пропонують використовувати підстановчі таблиці для свідомого тренування мовленнєвих моделей іноземної мови, а також ілюстративну наочність для введення студентів у комунікативні ситуації [4, с. 273]. Ці лінгвісти віддають перевагу звичайним допоміжним засобам навчання, а саме дошці, малюнкам, картинкам, схемам, таблицям тощо [1, с. 81]. На їхню думку, наочне приладдя робить навчальний процес цікавим для студентів і допомагає вільно користуватися моделями іноземної мови. Крім того, важливо пам'ятати, що без практики людина не зможе оволодіти мовою. Тому навчання усної мови, лексики, граматики, читання та письма має завжди супроводжуватися великою кількістю тренувальних вправ і обов'язковим уведенням студентів у різноманітні ситуації мовлення.

У навчальному процесі викладач виконує домінуючу роль, він зстворює мовленнєві моделі і спрямовує всю діяльність студентів на практичне оволодіння мовленнєвою діяльністю, використовуючи відповідні вербальні і невербальні стимули [7]. Він активує жвавий темп [1, с. 93] заняття, і студенти проявляють великий інтерес до вивчення іноземної мови.

Таким чином, аудіолінгвальна методика навчання іноземних мов Ч. Фріза і Р. Ладо містить багато позитивних рис. Практичний досвід довів ефективність аудіолінгвального методу, що сприяє оволодінню живою мовою. Використання цього методу, порівняно з іншими методами, значною мірою полегшує процес навчання іноземної мови, забезпечує логічність, ясність і цілісність в набутті практичних мовленнєвих навичок. Людина вивчає мову поетапно і навички чужої мови складаються повільно, тому кожний новий крок в їхньому виробленні має супроводжуватися ситуаціями спілкування в діалогічному контексті. Як на нашу думку, на перспективу доцільно розглянути досягнення аудіолінгвального методу з точки зору когнітивної лінгвістики і психології.

Література:

1. Жлуктенко Ю. О. Навчання іноземних мов за методичною системою Ч. Фріза – Р. Ладо / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Рад. школа, 1969. – 105 с.

2. Кашина Е. Г. Традиции и инновации в методике преподавания иностранного языка [Электронный ресурс] : учеб. пособ. для студ. филол. фак. ун-тов / Е. Г. Кашина. – Самара : Универс-групп, 2006. – 75 с.

3. Методика навчання іноземних мов: теорія навчання іноземних мов : навч. посіб. для студ. класич. та пед. ун-тів / [за заг. ред. М. О. Панченко]. – Одеса : Астропринт, 2011. – 183 с.

4. Ніколаєва С. Ю. Основи сучасної методики викладання іноземних мов (схеми і таблиці) : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Ніколаєва С. Ю. – К. : Ленвіт, 2008. – 286 с.

5. Рогова Г. В. Методика обучения английскому языку (на англ. яз.) / Рогова Г. В. : учеб. пособ. [для студ. пед. ин-тов. по спец. № 2103 «Иностр. яз».]. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1983. – 351 с.

6. Аудиолингвальный метод изучения иностранных языков [Электронный ресурс]. – Режим доступу до ст. : http://filolingvia.com.

7. Аудиолингвальный метод [Электронный ресурс]. – Режим доступу до ст. : http://filolingvia.com.

УДК 372.881.111.1 + 378.147

Т. В. Шиян,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв

ВИКЛАДАННЯ БІЗНЕС-КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

У статті визначається зміст навчальної дисципліни з ділової англійської мови для студентів філологічних спеціальностей.
Ключові слова: *комунікативні вміння, фонові знання, соціокультурна компетентність, міжкультурна компетентність.*

В статье определяется содержание учебной дисциплины по деловому английскому языку для студентов филологических специальностей.
Ключевые слова: *коммуникативные умения, фоновые знания, социокультурная компетентность, межкультурная компетентность.*

The article reveals the content of a course in business English for linguistics students.
Key words: *communicative skills, background knowledge, socio-cultural competence, intercultural competence.*

Вступ. Посилення ділових контактів України, мобільність людських ресурсів, подальший розвиток інформаційних технологій, поява нових сфер і напрямів професійної діяльності призвели до зміни акцентів у вимогах, що висуваються до студентів у межах їхньої професійної підготовки. В умовах міжнародного співробітництва та конкуренції успішним у професійній кар'єрі є сьогодні фахівець, який володіє певним обсягом знань, вмінь та компетенцій з спеціальності, а також стратегіями поведінки у різних ситуаціях міжкультурної професійної взаємодії. Одним з видів професійної взаємодії сьогодні є бізнес-спілкування, яке перестає бути вузькоспеціалізованим, оскільки бізнес-комунікація стає комунікацією масовою, її зразки активно тиражуються ЗМІ, соціальними медіа, створюючи якісно інший комунікаційний простір. Звідси, виникає необхідність включення цього аспекту комунікації у процес підготовки фахівців гуманітарних спеціальностей.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема оптимізації процесу викладання ділової англійської мови є актуальною у дослідженнях вітчизняних науковців. Зокрема, методика навчання студентів старших курсів вищого технічного закладу усного ділового діалогічного спілкування англійською мовою є предметом дослідження Д. Бубнової [1]; розроблено методику навчання читання англійською мовою для ділового спілкування у взаємозв'язку з іншими видами мовної діяльності у дослідженні Ю. Дегтярьової [3]; окреслюються дидактичні можливості комп'ютерних програм, зокрема презентацій як активного методу викладання ділової англійської [4].

Формулювання мети статті та завдань. Метою нашого дослідження є визначення змісту курсу ділової англійської мови для студентів філологічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу статті. Розглядаючи проблему оптимального змісту курсу ділового спілкування для студентів гуманітарних факультетів, необхідно виходити з типових ситуацій ділового спілкування, відповідних вмінь для успішної комунікації у таких ситуаціях, особливостей цільової аудиторії, а також розвивальні, освітні та виховні цілі навчального процесу.

Типовими ситуаціями для майбутнього випускника гуманітарного факультету є необхідність складати резюме та аплікаційні листи, брати участь у співбесіді з працевлаштування, створювати презентації, вирішувати організаційні питання, реєструватися на міжнародних конференціях та семінарах, підтримувати ділову бесіду, писати ділові листи різного змісту, у тому числі електронні тощо. Очевидно, що набутих студентами під час вивчення основного курсу з англійської мови мовленнєвих навичок (лексичних, граматичних, фонетичних) бракуватиме для ефективного здійснення означених вище функцій. Мова бізнесу має специфічні тезаурус, стилістику, семантику, тому оволодіння нею потребує спеціальної підготовки.

Метою змісту навчальної дисципліни Бізнес-курс англійської мови для студентів спеціальності «Прикладна лінгвістика» є формування комунікативної компетентності з ділового мовлення у сфері бізнесу, розширення словникового запасу студентів за рахунок спеціальної лексики, розвиток чотирьох базових навичок спілкування. До того ж, необхідним є формування фонових знань студентів, їхньої соціокультурної та міжкультурної компетентності.

Фонові знання забезпечують взаєморозуміння між адресантом та адресатом у комунікативному ланцюгу [2], оскільки вони володіють загальною інформацією. У контексті нашого дослідження це конкретизується у завданні сформувати загальноекономічні знання студентів про функціонування суспільства з ринковою економікою. Наприклад, пошук роботи, споживання, торгівля, маркетинг, реклама, принципи організації підприємства тощо. Ці тематичні блоки мають бути включеними у зміст Бізнес-курсу англійської мови для студентів-філологів.

Реалізація завдання формування фонових знань в рамках Бізнес-курсу англійської мови для студентів-філологів надає викладачу широке інформаційне поле для добору дидактичних матеріалів. Насамперед, це автентичні тексти різного виду: словникові й газетні статті, рекламні тексти, інтерв'ю з видатними представниками ділового світу, документальні фільми та відео сюжети про бізнесменів, компанії тощо. Знайти ресурси можна у мережі Інтернет за наступними посиланнями: http://www.businessenglishsite.com/, http://www.breakingnewsenglish.com/, http://www.bbc.co.uk/worldservice/learningenglish/business/talkingbusiness/ та ін.

© Т. В. Шиян, 2014

У роботі з текстами важливо підкреслювати зв'язок між соціально-економічними явищами та їхнім відображенням у семантиці. Такі лексичні одиниці як *benchmarking, glass ceiling, affirmative action, coffee culture, downshifting, take-over, employability* потребують додаткового пояснення з боку викладача, оскільки не існує відповідного еквіваленту в українській мові. Складність для сприйняття автентичного тексту становлять також абревіатури, які досить поширені у соціально-економічному дискурсі. Оскільки вони є загальноприйнятими для мови бізнесу, то вони, зазвичай, не розшифровуються у самому тексті. Такими є, наприклад, *R&D (Research and Development), plc (public limited company), BPR (Business Process Re-Engineering), CEO (chief executive officer), four Ps (product, price, place, promotion).*

Спеціально підібрані вправи на закріплення нового лексичного матеріалу сприяють його відтворенню та активізації, а також формуванню фонових знань про культуру ведення бізнесу. Студенти порівнюють та зіставляють соціально-економічні явища життя в Україні та в англомовних країнах, що посилює їхнє відчуття співучасників і співгромадян єдиного світу, об'єднаного спільними цінностями, проблемами та шляхами їх вирішення.

З метою формування соціокультурної компетентності студентів-філологів засобами дисципліни Бізнес-курс доцільно супроводжувати заняття лінгвокраїнознавчими та лінгвокомерційними коментарями. Останні містять приклади заповнення анкет, написання супровідних листів, резюме, замовлень, підтверджень, створення візитної картки, оформлення рекламних листів, контрактів. Виконання подібних вправ матиме більший ефект, якщо запропонувати студентам реальні ситуації. Наприклад, *Ви виграли грант на навчання в Центральноєвропейському університеті. Для того, щоб завершити процедуру зарахування, необхідно підготувати пакет документів: заповнена візова анкета для посольства, лист-подяка, резюме та лист-прохання щодо подальших інструкцій.* Завдання такого типу спрямовані на підвищення мотивації навчання, надають можливість вирішувати реальні комунікативні завдання, уникнути можливих комунікативних чи культурних бар'єрів у типових ситуаціях у майбутньому, збільшувати арсенал комунікативних стратегій спілкування.

Основними методами формування міжкультурної компетенції студентів філологів у процесі вивчення Бізнес-курсу є пошукові, методи моделювання, техніка вибору релевантних зразків поведінки (critical incidents). Такі методи передбачають практичну спрямованість, діяльнісний підхід, творчий характер, ігрові елементи, діалогічність, інтерактивність, групову роботу. Наприклад, при виконанні завдання *What do you associate with the following colours? Which colours (white, black, red, green, purple) should be carefully used in advertising or packaging materials for West European countries, China, the USA?* студенти здійснюють пошукову роботу, спрямовану на вирішення конкретної проблеми. У результаті вони отримують знання, які розширюють їхнє уявлення про культурні розбіжності, важливість їхнього урахування у веденні бізнесу.

Тренінгові вправи, рольові ігри створюють позитивний емоційний відгук та посилюють пізнавальний інтерес. Такі вправи сприяють засвоєнню знань про іншу культуру через призму власної культури. Наприклад, *Imagine you are going to give a business presentation in front of foreign partners from the USA / Japan / Germany / Italy / Russia / the UK. What do you think about the following techniques: starting with a joke, reading a written text, involving the audience, dressing formally, summarizing what you have said at the end of the presentation, keeping to the time limit.*

Техніка вибору релевантних зразків поведінки стає поширеним прийомом формування міжкультурної компетенції студентів, оскільки заохочує інтерпретацію реальних життєвих ситуацій, вирішення яких полягає саме у культурних розбіжностях. Наприклад, Critical incident : *A British-Ukrainian joint venture is running into problems. Svitlana Lysenko, one of the key members of the Ukrainian sales staff, has been sent to London to work with the UK partner company. The London office is very impressed with her performance, and would like her to stay on for another six months. Geoff Woodside, the British manager of the London office, asks her to ring Kyiv to see what they think. The telephone conversation is in Ukrainian. Although Geoff can't speak Ukrainian, it quickly seems clear to him that Svitlana is having a row with the Kyiv office. When she puts the phone down, he says to her, Svitlana, sorry to have got you into this mess – I hope we haven't made you unpopular in Kyiv. ' Svitlana is puzzled and says, 'What are you talking about? Everything's fine – Kyiv has given us the OK. ' What do you think is happening here?* Викладач складає такі ситуації, враховуючи також розбіжності між ставленням представників різних культур до простору, часу, колективу, статі тощо.

Відбір навчального матеріалу та тематичних блоків у викладанні Бізнес-курсу англійської мови для студентів-філологів ускладнюється тим фактом, що ця цільова аудиторія, яку називають «pre-experienced learners» [5, с. 16–17], не має досвіду професійної діяльності. Звідси, вони мають низьку мотивацію щодо вивчення курсу на початку його викладання, в них відсутні фонові знання, які могли б стати повноцінною основою для комунікації. Досвід роботи засвідчив, що вступними до Бізнес-курсу мають бути біль практично орієнтовані теми. Наприклад, в рамках теми *Travelling for Business and pleasure* студентам пропонується навчальний матеріал, який стосується бронювання білетів, планування та призначення ділових зустрічей, написання ділових листів з метою запиту інформації або скарг на послуги готелів, ресторанів. Ця тема ця тема логічно пов'язана з наступними – *Business across Cultures* та *Communication in Business*. Подальший тематичний спектр залежить від цільової аудиторії, їхніх комунікативних вмінь, очікувань, потреб тощо.

Висновок. Викладання Бізнес-курсу для студентів-філологів має бути спрямоване на формування у них мотивації, пізнавального інтересу, розвиток комунікативних навичок, фонових знань, соціокультурної та міжкультурної компетентностей. Зміст курсу та методи його реалізації мають бути практично орієнтованим задля ефективної інтеграції майбутнього фахівця у ділове середовище. Проведене дослідження не вичерпує наявний дидактичний арсенал. Перспективними для подальших досліджень є проблеми виявлення рівнів сформованості міжкультурної компетентності студентів, питання мовної соціалізації особистості.

Література:

1. Бубнова Д. В. Методика навчання ділового спілкування англійською мовою студентів старших курсів вищих технічних навчальних закладів: дисс. … канд. пед. наук: 13.00.02 / Д. В. Бубнова. – Севастопольський національний ун-т ядерної енергії та промисловості. – Севастополь. – 2007. – 236 с.

2. Васейко Ю. С. Фонова інформація як компонент національної мовної картини світу / Ю. С. Васейко // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология». – 2005. – Т. 18 (57). – № 1. – С. 95–97.

3. Дегтярьова Ю. В. Методика навчання студентів вищих немовних навчальних закладів читання англійською мовою для ділового спілкування: автореф. дис. …канд. пед. наук : 13.00.02 / Ю. В. Дегтярьова. – Київ. – 2006. – 22 с.

4. Тарнопольський О. Б. Successful Presentations (Успішні презентації). Посібник для навчання ділових презентацій англійською мовою студентівекономічних спеціальностей / О. Б. Тарнопольський, Ю. С. Авсюкевич. – К. : Ленвіт. – 2007. – 135 с.

5. Ellis M. Teaching business english. Oxford handbook for language teachers / M. Ellis, C. Johnson. – Oxford University Press. – 1994. – 237 p.

6. Gibson R. Intercultural business communication / R. Gibson – Oxford University Press. – 2009. – 111 p.

УДК 81'33

В. Г. Шкляревський,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

МЕТАРОЗМІТКА КОРПУСІВ ТЕКСТІВ: СТАНДАРТИ І РЕАЛІЗАЦІЯ

У статті досліджуються основні стандарти представлення метаданих від перших і до сучасних корпусів текстів. Аналізується сучасний стан розробки проблеми метарозмітки корпусів і вимоги до метаданих. Окреслюються принципи метарозмітки, реалізовані у вітчизняних корпусах англомовних текстів.
***Ключові слова**: корпус текстів, розмітка, метарозмітка, метамова.*

В статье исследуются основные стандарты презентации метаданных от первых и до современных корпусов текстов. Анализируется современное состояние разработки проблемы метаразметки корпусов и требования к метаданным. Формулируются основные принципы, реализованные в отечественных корпусах англоязычных текстов.
***Ключевые слова**: корпус текстов, разметка, метаразметка, метазык.*

This paper considers the main trends of corpora data presentation for encoding from the very first corpuses till modern corpora projects. The state of art in elaborating corpus encoding issues and requirements to the encoding data are analyzed. The main principles of encoding used in Ukrainian English-language corpuses are outlined.
***Keywords**: corpus, markup, text encoding, metalanguage.*

Актуальність аналізу стану розробки та застосування розмітки і метарозмітки різноманітних корпусів текстів пояснюється широким використанням корпусів у різних галузях лінгвістики, включаючи її найновітніші напрями. Із розвитком корпусної лінгвістики виникає потреба у формулюванні чіткіших вимог до метаданих, задіяних у корпусах, необхідність побудови класифікацій параметрів розмітки для опрацювання широкого спектру текстової інформації. Метарозмітка, або інтелектуальна розмітка, як опис позамовних властивостей тексту дає змогу не лише виявити фактори впливу на словесну тканину текстів, виявити залежність мовних (лінгвальних) характеристик текстів від середовища їх побутування, а й окреслити тенденції розбудови тієї чи іншої дисципліни за допомогою аналізу відповідних фахових текстів. Так, одним з передбачуваних результатів нашого дослідження метаданих англомовних текстів з лінгвокогнітології є систематизація основних чинних та прогнозованих напрямів розвитку цієї дисципліни. Встановлення типології метаданих сприяє запобіганню дослідницьких непорозумінь у процесі зіставлення і опрацювання корпусів різних текстів.

Мета статті – визначити стандарти метарозмітки як невід'ємної частини укладання корпусів текстів та окреслити шляхи їх дотримання. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) визначити передумови формування стандартів метарозмітки; 2) окреслити етапи еволюції стандартів метаданих від перших корпусів текстів до новітніх; 3) простежити реалізацію стандартів метарозмітки в англомовних корпусах, розроблених в Україні.

На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій застосування комп'ютерів стає все інтенсивнішим в усіх сферах діяльності людини. Зростання потреб суспільства в пошуку й опрацюванні інформації зумовило активне впровадження комп'ютерних технологій у лінгвістичних дослідженнях. Укладання і використання корпусів текстів – одна з провідних тенденцій світового мовознавства – ґрунтується на посиленому використанні інформаційних технологій. Указана тенденція зумовлена максимальною точністю і об'єктивністю наукових розвідок, які здійснюються із використанням комп'ютерів. Наступним кроком після укладання є розмітка корпусу – надання додаткової інформації про тексти корпусів й анотування текстових елементів. Ця інформація може бути екстралінгвістичною та лінгвістичною [1, с. 87], тобто такою, що стосується позамовних (екстралінгвальних) і власне мовних (лінгвальних) тексту. Якщо лінгвістична розмітка передбачає характеристику тексту з позицій морфології, синтаксису, семантики, просодії тощо, екстралінгвістична розмітка (метарозмітка) у традиційному розумінні – це його зовнішня характеризація, тобто така, що описує обставини створення тексту. Всі «нелінгвістичні» елементи метарозмітки можна поділити на елементи «формальної» структурної розмітки (текст, розділ тощо) і на елементи «зовнішньої», екстралінгвістичної метарозмітки, які характеризують текст в цілому – інформація про автора, умови створення текстів, інформація про тематику, стиль, жанр текстів [1, с. 87].

Потреба в екстралінгвістичній розмітці зумовлена кількома чинниками. Перш за все, це великий обсяг корпусу текстів. Можливість здійснення пошуку в корпусі за допомогою заданих параметрів забезпечує швидкий вибір необхідних для лінгвістичного дослідження підкорпусів. Крім того, метарозмітка слугує інструментом формування архітектури корпусу, а також дозволяє, з одного боку, характеризувати тексти статичних корпусів, а з іншого, контролювати процес оновлення даних динамічних корпусів із дотриманням вимог збалансованості й репрезентативності.

Формування стандартів метарозмітки починається з середини 1960-х років після появи першого корпусу текстів – Браунівського корпусу в 1963 році. На цьому етапі розвитку корпусної лінгвістики для метарозмітки використовується термін «описова розмітка» (descriptive markup) [11, p. 219]. На той час проблеми метарозмітки корпусів текстів досліджувалися в аспекті загального опису письмових текстів. Метарозмітка здійснювалася за допомогою макросів – певної короткої команди, яка передбачала реалізацію великої кількості інструкцій нижчого рівня. Основним параметром опису тексту була його формальна композиційна структура: виділення частин тексту, назви, рядка тощо. Ця розмітка на початку використовувалась у сфері книговидавництва, в процесі використання систем створення текстів. Праці Уильяма Танікліфа, Стенлі Райса й Чарльза

© В. Г. Шкляревський, 2014

Голдфарба [11, p. 220] про створення системи позначень розмітки (тегів) та мови розмітки наприкінці 1960-х років стали передумовами формування стандарту машиночитаних визначень мови описової розмітки SGML. Окрім вищевказаних проектів до перших систем розмітки належать the Brown University PRESS hypertext system, проект Брайана Райда SCRIBE й розробки опрацювання текстів Д. Енгельбарта.

Цей досвід надихнув дослідників на створення єдиного середовища для описової розмітки як підготовчого етапу здійснення метарозмітки. Частково результати досліджень були опубліковані в теоретичних працях К. Голдфарба, Б. Райда на початку 1980-х років [11]. Однак більшість документації проекту розробки систем розмітки залишилася неопублікованою, з'являючись лише в технічних документах до експериментальних систем. На цьому етапі так звана описова розмітка, результатом якої було визначення архітектури тексту, мала велику кількість переваг для широкого спектру діяльності, об'єктом якої був текст, зокрема, редагування тексту, накопичення інформації про стандарти оформлення тексту залежно від стилю, жанру і подальше здійснення метарозмітки тексту.

Автоматичне редагування тексту під час написання здійснювалась шляхом застосування процедури розпізнавання типу тексту і завдяки відповідному типу форматування. Структурнозорієнтоване редагування запобігало появі помилок у побудові текстів. Крім того, файли із розміченими текстами були оптимальними для їх перенесення до систем опрацювання текстів, створених на базі іншого програмного забезпечення. Здійснення описової розмітки як найбільш оптимального підходу в дослідженнях текстів забезпечується завдяки визначенню тексту як впорядкованої ієрархії об'єктів змісту [7]. Отже, описова розмітка мала на меті виключно композиційну характеристику текстів і стала проміжним етапом між лінгвістичною розміткою і метарозміткою.

Наступним етапом становлення апарату метарозмітки стало створення метамови опису – інструменту метарозмітки. Розробка метамови як мови для характеристики машиночитаних визначень мов описової розмітки було метою розпочатого наприкінці 1960-х років в Асоціації візуальних комунікацій проекту GenCode, очолюваного Н. Шарпфом. Пізніше, проект було передано до Інституту американських національних стандартів, де його очолив Ч. Голдфарб. Спроба створити метамову на базі GML завершилася презентацією першого варіанту SGML у 1980 році. Співпраця з Міжнародною організацією стандартизації (ISO) ознаменувалася публікацією ISO 8879 в 1986 році: «Information Processing – Text and Office Systems – Standard Generalized Markup Language (SGML)» [10]. У такий спосіб було завершено формування і засад здійснення метарозмітки корпусів текстів в світовій практиці.

Середина 1990-х років характеризувалася наявністю кількох стандартів метамови і метарозмітки корпусів текстів. Ці стандарти у вдосконаленому варіанті використовуються і сьогодні. Варто зазначити, що метамова, така як SGML (Standard Generalized Markup Language) чи XML, не є набором тегів розмітки документу для опису його елементів. Метамова використовується лише для опису кодів документа. Отже, такі метамови, як SGML чи XML, протиставляються власне мовам розмітки, таким як HTML, XHTML, TEI, DocBook.

Укладання словника мови розмітки, який містить стандартний набір кодів для опису елементів текстів, видається надзвичайно складним завданням через альтернативні класифікації текстів (використання відмінної термінології, розбіжності у сприйнятті характеристик текстів), множинність мов розмітки текстів. Тому стандартизація метамови розмітки відіграє ключову роль у забезпеченні інтероперабельності комп'ютерних програм і вирішує питання створення єдиної мови розмітки для індустрії книговидавництва [11, p. 230]. За цим підходом мови розмітки, розроблені відповідно до стандартів SGML, можуть бути розпізнані програмним забезпеченням, що підтримує SGML. Це дає змогу майбутнім незалежним розробникам працювати над мовою розмітки без узгодження її параметрів з розробниками програмного забезпечення за умови, що ця мова відповідає стандартам SGML, а програмне забезпечення підтримує SGML.

Невдовзі після проекту SGML розпочалася робота над визначенням основних правил форматування і створення мов метарозмітки текстів. Найбільш визначними для формування сучасних стандартів метамови стали такі проекти створення метамов: Document Style and Semantics Specification Language (DSSSL), The World Wide Web Consortium (W3C)'s Extensible Stylesheet Language (XSL), що має в своїй основі DSSSL, і W3C Cascading Style Sheet зі схожими, проте більш обмеженими функціями.

Розробники SGML представляють свій стандарт як набір понять і положень. До цього набору належать, перш за все, поняття елементу та його типу [10]. Елементом вважається певний компонент документу. Під типом елементу розуміється його специфічна характеристика: назва, абзац, рядок тощо. Іншим важливим поняттям є дефініція типу документу, або DTD (document type definition). Частина DTD подається у визначенні типу документу (document type declaration), яке містить сукупність визначень розмітки SGML для попереднього розпізнавання типу словника й синтаксису мови розмітки. Ці визначення типу документу зберігають відомості про тип елементів документу, їхні можливі комбінації, характеристики, абревіатури для даних тощо.

Однак семантика елементів не може бути виражена формально в SGML; для надання додаткової необхідної інформації використовується коментування або уточнення цієї інформації у документації мови розмітки. Важливо розрізняти поняття дефініції типу документу (document type definition) і визначення типу документу (document type declaration): дефініція характеризує мову розмітки; частина дефініції представлена в термінах, які використовуються під час розмітки; додаткова інформація міститься в коментарях або документації до мови розмітки. Паспорт документу становлять його дані й розмітка відповідно до дефініції типу документа та структури елементів.

Потреба у створенні мови метарозмітки для мережі Інтернет зумовила появу проекту XML (eXtensible Markup Language) у 1998 році. Для спрощення концепції метамови розробники відмовились від обов'язкової дефініції документу за наявності всіх необхідних тегів. Однак документ має відповідати ряду вимог, дотримання яких забезпечує чітке розпізнавання структури елементів документу.

На сьогоднішній день серед розробників найбільш поширені стандарти TEI (Text Encoding Initiative) [13]. Починаючи з 1987 року об'єднання трьох організацій – The Association for Computers in the Humanities (Асоціація з використання комп'ютерів у гуманітарних науках), the Association for Literary and Linguistic Computing (Асоціація з використання комп'ютерів у літературознавстві й лінгвістиці) і the Association for Computational Linguistics (Асоціація з прикладної лінгвістики) – працювало над формулюванням стандартів метарозмітки текстів. Перший варіант рекомендацій опубліковано в 1990 році, остання версія датується 2007 роком. Після певних змін проект TEI Guidelines був визнаний як найбільш використовуваний серед розробників систем опрацювання текстів. Зокрема, в останньому випуску TEI Guidelines [13] встановлено правила метарозмітки корпусів.

Оскільки анотування великого за обсягом корпусу є працемістким процесом, розробники пропонують класифікацію елементів корпусу за параметром доцільності анотування: обов'язкові до анотування, рекомендовані, анотовані за рішенням розробника й такі, що не підлягають анотуванню [13]. Розмітка корпусу здійснюється вручну, в автоматичному або напівавтоматичному режимах. Способи розмітки мають бути зазначені у відповідній документації до корпусу. Загалом, метарозмітка корпусу текстів проводиться аналогічно до метарозмітки документів за винятком відмінних елементів структури корпуса.

Більш детальні стандарти метарозмітки корпусів текстів представлено ініціативою EAGLES (European Advisory Group on Language Engineering Standards). Оскільки сучасні проекти з укладання корпусів орієнтовані на метатекстову розмітку, розробникам слід дотримуватися рекомендацій щодо класифікації текстів корпусу.

Досвід укладачів Британського національного корпусу (BNC) свідчить про доцільність використання класифікації Дж. Синклера–Шарова [12] як міжнародного варіанту метарозмітки. Класифікація передбачає виділення зовнішніх (позамовних) чинників, серед яких розрізняють три групи – походження тексту, зовнішні ознаки й мету написання тексту, та внутрішніх (змістовних і мовних) чинників – предметної області й стилістичних особливостей тексту. В результаті укладається паспорт з чотирма групами елементів метаопису тексту (бібліографічні дані, відомості про жанр, автора, інформація про структуру, особливості розмітки й модифікації тексту).

Стандартів укладання й розмітки корпусів за EAGLES дотримуються і розробники Американського національного корпуса (ANC). Метарозмітка корпусу здійснюється згідно із специфікою XML, а саме, з версією метарозмітки Corpus Encoding Standard (XCES)3 за рекомендаціями EAGLES. Належність XCES до програмного забезпечення XML гарантує доступ і можливість використання даних корпусу в мережі Інтернет [9, p. 4–5].

Стандарт, представлений EAGLES, є найбільш поширеним серед розробників корпусів. Проте набір елементів опису текстів не є достатньо повним для наукових текстів, оскільки він не дає змогу визначити їхню поняттєву структуру, створити когнітивну мапу текстів. Саме тому для укладачів корпусів фахових текстів доцільніше використовувати індивідуалізований стандарт метарозмітки, а саме, тематичну метарозмітку, яка сфокусована на тематичній належності тексту і пов'язаними з цим особливостями мови тексту.

Проект CES має на меті формування стандартів метарозмітки корпусів текстів. За словами Н. Іде, проект, який грунтується на засадах TEI, відрізняється більш конкретним об'єктом і філософією здійснення метарозмітки [8]. Серед його ключових переваг захист текстів корпусу від копіювання й одночасна доступність розмітки, можливість об'єднання її альтернативних варіантів. Здійснення метарозмітки корпусу передбачає три рівні розмітки: 1) базове анотування, відсутність іншомовної розмітки й попереднє зазначення всіх деталей анотування; 2) детальна синтаксична й морфологічна розмітка; 3) максимально повна синтаксична й морфологічна розмітка виключно за стандартом [8].

Прикладом реалізації стандартів метарозмітки в українській корпусній лінгвістиці є два корпуси текстів української мови [2; 3], тримовний ілюстративний Корпус текстів з комп'ютерної лінгвістики [6], англомовний Корпус анотацій наукових статей із комп'ютерної лінгвістики [4] і Багатомовний паралельний корпус усного мовлення, укладений на базі субтитрів до сучасних телевізійних серіалів [5]. Корпус текстів української мови побудований таким чином, щоб користувач міг одержати різноаспектну інформацію, що передбачає зовнішнє анотування за бібліографічними параметрами. Така метатекстова розмітка є міжнародною – стандарт EAGLE Дж. Синклера з додатками для слов'янських текстів С. Шарова [3, с. 47]. До метатекстової розмітки Корпусу текстів для вивчення граматичної службовості закладено параметри трьох форм мовлення – писемної, усної і мережевої; шести функціональних стилів з підстилями, п'яти часових періодів [2, с. 227–228].

Досвід метарозмітки англомовних текстів презентовано в українській корпусній лінгвістиці трьома проектами. Метатекстова розмітка англомовного Корпусу анотацій наукових статей із комп'ютерної лінгвістики включає інформацію про автора (ім'я, місце роботи, чи є англійська рідною мовою) і текст (тема, назва, обсяг, джерело, дата публікації) [4, с. 32-33]. Для створення ілюстративного англо-українсько-російського Корпусу текстів з комп'ютерної лінгвістики було розроблено допоміжну програму адресації, яка дозволяє опрацьовувати тексти за вихідними даними: назва тексту, прізвище та ініціали автора, назва видавництва й рік видання, анотація тексту [6, p. 36]. Така метарозмітка забезпечує базовий рівень опису фахових текстів, однак не є достатньо інформативною в аспекті дослідження тенденцій розбудови відповідної дисципліни. Метадані Багатомовного корпусу паралельних текстів включають загальну адресну інформацію: назву серіалу, номер сезону та епізоду, жанр серіалу, дату виходу серії на екрани [5, с. 37].

Отже, огляд наявних у вільному доступі українських корпусів показує, що більшість розробників корпусів текстів обирає власний варіант розмітки з урахуванням вимог міжнародного стандарту. Здійснена розвідка дає змогу зробити такі висновки: 1) потреба в швидкому опрацюванні великих за обсягом корпусів текстів

зумовила необхідність їх метарозмітки; 2) на початковому етапі проблеми метарозмітки корпусів текстів розглядалися в аспекті розмітки письмових текстів у цілому; 3) множинність стандартів метарозмітки вимагає створення єдиного або принаймні стандартизованого середовища для опрацювання корпусів текстів; 4) міжнародним стандартом метарозмітки корпусів текстів доцільно вважати той, що був розроблений і затверджений у результаті спільного проекту SGML і ISO.

Література:

1. Волков С. Св. Метаразметка в историческом корпусе XIX века / С. Св. Волков // Труды международной конференции «Корпусная лингвистика–2004». – Санкт-Петербург : Изд. Санкт-Петерб. ун-та, 2004. – С. 86–98.

2. Данилюк І. Корпус текстів для вивчення граматичної службовості / І. Данилюк // Лінгвістичні студії. – Вип. 26. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – С. 224–229.

3. Дарчук Н. П. Дослідницький корпус української мови : основні засади і перспективи / Н. П. Дарчук // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія : Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – № 21. – С. 45–49.

4. Коломієць В. Корпус анотацій наукових статей із комп'ютерної лінгвістики / В. Коломієць, В. Орел // Комп'ютерна лінгвістика : сучасне і майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : КНЛУ, 2012. – С. 32–34.

5. Лебедєв К. Створення Багатомовного корпусу паралельних текстів / К. Лебедєв // Комп'ютерна лінгвістика: сучасне і майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : КНЛУ, 2012. – С. 36–37.

6. Bobkova T. Corpus of computational linguistic texts / T. Bobkova // Computer Treatment of Slavic and East European Languages. – Bratislava : Tribun, 2009. – P. 35–40.

7. DeRose S. J. What is text, really? / S. J. DeRose, D. Durand, E. Mylonas, H. A. Renear // Journal of Computer Documentation. – #21. 3. – 1990. – P. 1–24.

8. Ide N. Encoding linguistic corpora / N. Ide // Proceedings of the Sixth Workshop on Very Large Corpora. – Montreal, 1998. – P. 9–17.

9. Ide N. The American National Corpus : a standardized resource for American English / N. Ide // Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC, May 31–June 2, 2000. – Athens, 2000. – [Access Mode] : http://www.lrec-conf.org/proceedings/ lrec2000/ pdf/196.pdf

10. ISO Information Processing – Text and Office Systems – Standard Generalized Markup Language (SGML). ISO 8879. 1986(E). – Geneva, 1986. – [Access Mode] : http://www.w3.org/XML

11. Renear H. A. Text Encoding. / H. A. Renear // A Companion to Digital Humanities by Ed S. Schrelbman, R. Siemens, J. Unsworth. – Oxford : Blackwell, 2007. – P. 218–239.

12. Sinclair J. Preliminary recommendations on text typology / J. Sinclair // EAGLES Document EAG-TCWG-TTYP/P, 1996. – [Access Mode] : http:// www. ilc. cnr. it/EAGLES96/texttyp/texttyp. html

13. TEI Consortium, eds. TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange. TEI Consortium. – [Access Mode] : http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/

УДК 811.161.2

А. А. Берестова,
Національний фармацевтичний університет, м. Харків

ПРЕЦЕДЕНТНІ РЕЛІГІЙНІ НАЗВИ І ПРЕЦЕДЕНТНІ ТЕКСТИ З РЕЛІГІЙНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК ДИСКУРСИВНІ МАРКЕРИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

У пропонованій статті автор здійснює спробу на матеріалі сучасної української художньої прози розглянути прецедентні релігійні назви і прецедентні тексти, зокрема фразеологізми, до складу яких належать назви вищих релігійних сутностей, і з'ясовує особливості їхньої реалізації як цілісних дискурсивних маркерів або їх складників у художньому дискурсі. Дослідник окреслює риси прецедентних релігійних назв, які дозволять віднести аналізовані мовні одиниці до дискурсивних маркерів, визначає критерії їх виділення в художньому дискурсі, зокрема мультикатегорійність, факультативність, незмінюваність, поліфункціональність, і виокремлює ситуації їх використання.
Ключові слова: *дискурсивний маркер, художній дискурс, прецедентна релігійна назва, прецедентний текст, фразеологізм.*

В предлагаемой статье автор предпринимает попытку на материале современной украинской художественной прозы рассмотреть прецедентные религиозные названия и прецедентные тексты, в частности фразеологизмы, в состав которых входят теонимы, и определяет особенности их реализации в качестве целостных дискурсивных маркеров или их составляющих в художественном дискурсе. Исследователь определяет черты прецедентных религиозных названий, которые позволят отнести анализированные единицы к дискурсивным маркерам, критерии их выделения в художественном дискурсе, в частности мультикатегорийность, факультативность, неизменяемость, полифункциональность, и описывает ситуации их использования.
Ключевые слова: *дискурсивный маркер, художественный дискурс, прецедентное религиозное название, прецедентный текст, фразеологизм.*

The article deals with an attempt to examine precedent religious names and precedent texts, in particular idioms containing theonyms. The analysis is made on the material of contemporary Ukrainian prose. The author determines the peculiarities of implementation of such units as integral discourse markers or their components in the artistic discourse. The researcher defines the features of precedent religious names that will allow to attribute the analyzed units to discourse markers, the criteria for their selection in literary discourse, in particular multicategority, optionality, immutability, polyfunctionality, and describes the cases of their use.
Key words: *discourse marker, literary discourse, precedent religious name, precedent text, idiom.*

Уже тривалий час спостерігається неабиякий інтерес вітчизняних і зарубіжних лінгвістів до тих одиниць мови, важливою властивістю яких є їхній безпосередній зв'язок із функціонуванням дискурсу. В останні роки з'явилося чимало праць, що висвітлюють проблеми репрезентації таких утворень, зокрема, Ф. Бацевича [1, с. 101 – 112], А. Гузак [4], О. Ілик [6], Т. Космеди [9], І. Массаліної [13], А. Микитюк [14], О. Саркісян [15] та ін. Проте в жодній із цих робіт з-поміж «дрібних комунікативних одиниць» [12] не розглядалися прецедентні релігійні назви та прецедентні тексти, до складу яких входять назви вищих релігійних сутностей. У зв'язку з цим уважаємо за доцільне розглянути ці прецедентні феномени як такі, що беруть участь в організації структури художнього дискурсу й забезпечують його граматичну й смислову цілісність. Недостатній рівень розроблення цього питання визначає його актуальність для сучасної лінгвістичної науки.

Оскільки в мовознавчій літературі дотепер немає єдиного визначення досліджуваного класу мовних одиниць, такі утворення називають по-різному: «дрібні слова» (Л. Щерба), «структурні слова» (В. Морковкін), «модальні слова» (В. Виноградов, О. Яковлєва), «текстові скрепи» (О. Пріяткіна), «текстові конектори» (М. Каранфіловскі, Л. Касаткін), «дискурсивні конектори» (E. Roulet, C. Unger), «дискурсні оператори» (G. Redeker), «дискурсивні слова» (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, Т. Космеда, О. Ілик, В. Плунгян), «дискурсні (дискурсивні) маркери» (А. Микитюк, І. Массаліна, О. Саркісян, B. Fraser, L. Torres), «прагматичні маркери» (А. Гузак, Ю. Дараган, P. Bocale), «прагматичні конектори» (E.-A. Gut, E. Roulet) і под. У цьому дослідженні ми кваліфікуємо мовні одиниці аналізованого різновиду як «дискурсивні маркери», тобто «мовні інструменти структурування дискурсу (слова, фрази), яким притаманна важлива функція формувати мовленнєву структуру, передаючи наміри мовців під час розмови» [16].

Мета статті – на матеріалі сучасної української художньої прози з'ясувати особливості реалізації прецедентних релігійних назв і прецедентних текстів, зокрема фразеологізмів, до складу яких належать назви вищих релігійних сутностей, що виступають як цілісні дискурсивні маркери або їх складники в художньому дискурсі. Для досягнення мети необхідно окреслити риси прецедентних релігійних назв, які дозволять віднести аналізовані одиниці до дискурсивних маркерів, а також визначити критерії їх виділення в художньому дискурсі й виокремити ситуації їх використання.

Матеріалом для дослідження стали прецедентні релігійні назви, отримані шляхом суцільної вибірки з романів сучасних українських майстрів художнього слова, зокрема, «Краєвиди підглядника» Богдана Бойчука,

© А. А. Берестова, 2014

«Епізодична пам'ять» Любові Голоти, «Повернення у Портленд» Григорія Гусейнова, «Гонихмарник» Дари Корній, «Зозулята зими» Дари Корній і Тали Владимирової, «Соло для Соломії» і «Століття Якова» Володимира Лиса, «Не вурдалаки» Світлани Талан, «Тінь сови» Василя Шкляра.

Спостереження над матеріалом показали, що дібрані прецедентні релігійні назви як самостійні одиниці чи в складі фразеологізмів цілком слушно досліджувати як дискурсивні маркери, оскільки, реалізуючись у художньому дискурсі, вони виявляють риси, передбачені визначенням цього класу мовних утворень:

а) сприяють формуванню структури дискурсу, забезпечуючи його зв'язність: – *Поїду я на Західну Україну, – сказав одного разу батько, – бо не виживуть діти. / –* ***О Господи!–*** *схлипнула мати* [17, с. 50] або – *Цього вечора було дуже багато людей, як ти бачив, і я не могла навіть перекинутися словом з тобою. / – Але вже трохи поріднало. / –* ***Слава Богу! /*** *– А тепер скажи мені, чому ти така гарна, Джинні?* [2, с. 128];

б) відбивають процес взаємодії мовців (скеровують інтерпретацію адресата, виявляють ставлення мовця до висловленого, почутого чи побаченого та ін.): *Доки діти були у Романа, я тихенько та непомітно вислизнула з лікарні та пішла до церкви.* ***Дякувати Богові****, що тепер можна було не маскуватися, щоб зайти до святого місця* [17, с. 272] чи – *Не тре' єї бити, хлопці, – сказала. – Вона й так набита. У неюному оці маленький рогатик сидить, я сама бачила. – Соломійка зітхнула. –* ***Ни дай-Бо****, ще й хвостика покаже* [10, с. 38].

Сказане дозволяє нам стверджувати, що аналізовані дискурсивні маркери виділяються за критеріями, описаними до цього часу в науковій літературі, а саме:

а) мультикатегорійність: клас дискурсивних маркерів за граматичними ознаками неоднорідний: розглядувані прецедентні релігійні назви, виступаючи в художньому дискурсі самостійними дискурсивними маркерами, граматично належать до вторинних вигуків відіменникового походження, що спеціалізуються на вираженні емоцій, причому, як засвідчує фактичний матеріал, більшість проаналізованих одиниць багатозначна: наприклад, як у романі Дари Корній «Гонихмарник»: захоплення: – ***Боже****! Яка краса! Такий величний і такий безмежний світ у долонях Бога* [7, с. 114]; занепокоєння: *У тата нова дружина, моя екс-подруга, на рік від мене молодша. –* ***Боже****, Мартушко, що ти таке кажеш* [7, с. 154]; полегшення: *Свою маму вмовила напрочуд легко.* ***Боже,*** *аж не віриться!* [7, с. 161] та ін. ; досліджувані прецедентні тексти, до складу яких входять назви вищих релігійних сутностей, за ознаками своєї організації належать до фразеологічних одиниць: – *Не лякайтеся,* ***ради Бога****, не лякайтеся, з Надінькою все гаразд, вона здорова, – сказав Оприщенко…* [18, с. 232]; – *А якби мої діти опинилися,* ***не приведи, Боже****, на їхньому місці* [17, с. 223];

б) факультативність: у реченні не виступають виразниками основної думки, а в переважній більшості подають емоційний коментар до неї: *Її дуже здивували б або й розсердили доччині теперішні роздуми, але ж –* ***Господи мій!*** *– як близько нависає небесний Чумацький Шлях над їхнім Павлопільським кряжем…* [3, с. 37]; – *Де ж вона спатиме, цяя пані? / – Зі мною, мамо. / – З тобою? Та ви-те ж не повінчані! / – То й що? / – Свят-свят.* ***О, Боже мій милий****… Що люде скажуть?* [11, с. 115];

в) незмінюваність: вигуки належать до незмінюваних частин мови: пор. : використання слова *Господи* як звертання (форма кличного відмінка іменника *Господь*) і статичної форми відіменникового вигуку *Господи*: *«…****Господи****, чому ти не дозволяєш побути мені наодинці з матір'ю, чуєш,* ***Господи****?!»* [3, с. 50]; – ***Господи****, на які тільки брехні не підуть дорослі, щоб стало по-їхньому* [8, с. 337]; також незмінюваною є форма фразеологізмів, як-от: *«Тут наші кури не несуться. Для кого ти оце наховав, признавайся!» / «****Господь з тобою****, чого б це я ховав?»* [18, с. 256] або – ***Спаси вас Біг****, бабуню Насте, – вклонилася Соломія* [10, с. 115];

г) поліфункціональність: семантико-прагматична структура дискурсивних маркерів виявляється лише через набір функцій, тобто в уживанні [1, с. 103]: інтерпретація й оцінювання одним із мовців описуваних фактів: – *Ви були бандитом, – не витримує обвинувач. / – Може й так, – погоджується Тиміш. – Як для кого… Я вбивав людей, яких вважав ворогами, визнаю. … Али я николи не підняв руку на безневинну жінку чи дитя… Чуєте, николи! І твеї сім'ї, Якове, я не вбивав…* ***Хай Бог боронить****. І твеї сім'ї, Текле, тоже…* [11, с. 222]; сприйняття почутого чи побаченого: *Їх двоє. Вона добре може розгледіти перекошену грізну фізіономію істоти, волохате, пооране чорними зморшками, дике, хиже, люте, знавісніле обличчя. І поруч ще один, в одному тілі – двоє. Того другого розгледіти несила, бо то, видно, не його клопіт отаке чудернацтво з небом витворяти. Примара!* ***Господи!*** *Цього не може бути!* [7, с. 179]; ставлення мовця до отриманої інформації: *Організаційні хвилюючі проблеми в нас позаду, можна розслабитися. Навіть на футбол не хочеться. «Динамо» днями програло (я дивився по телевізору).* ***Бог з ними****. Думками в дорозі* [5, с. 358] та ін.

Як зауважує О. Саркісян, різноманітності дискурсивних маркерів відповідає різноманітність виконуваних ними функцій, які можуть змінюватися залежно від контексту, інтонації й ситуації, в якій вживається елемент [15]. У зв'язку з цим були виявлені такі ситуації використання прецедентних релігійних назв як дискурсивних маркерів:

а) для індикації початку репліки мовця: ***О Господи!*** *Вона не боїться дворушника, вона його не боїться. Краще було б навпаки!* [7, с. 211];

б) для завершення конкретної ситуації мовлення – як фінальний елемент: *Скільки ж мої бідні руки навитягали, нависмикували того льону, тих стебел, – подумала Соломія. – І кок-сагизу, і льону,* ***Боже мій****…* [10, с. 281];

в) добираючи потрібні слова, мовець використовує дискурсивний маркер задля уникнення мовчання: – *Вона ни знала! А тре' було знати. Товариш Сталін умер, а вона взялася садок рубати, врєдітєльством займатися, понімаєш. Що, на Сибєр захотіла? Ци у Воркуту за братиком своїм? / – Дєдьку Іване…* ***Господи****… Якби знала…* [10, с. 278];

г) адресат прагне утримати увагу співрозмовника на найвищому рівні: *Ще мама налякалася тієї жінки на полотні. Стоп, мама! Чому вона так настрахалася, випитувала… Тому що вона її впізнала, ту жінку.* ***О Боже!*** *Мама і є ота жінка* [7, с. 211];

д) мовець намагається привернути увагу співрозмовника до репліки: – *Мамо вони вже ростуть. / – Бородавки? А,* ***Боженьку милий****, гоніте цих циганят з нашого двору, – ще голосніше зарепетувала Марина* [10, с. 38];

е) один із учасників мовлення удається до дискурсивного маркера з метою пом'якшення різкості висловленого: *Прибилася моя пожилиця здалеку, хоча сама з-під Казанки, з Миколаївщини, значить. Якась,* ***прости Господи****, каналія, підбила сільських дівчат їхати в Москву, у столовці працювати* [3, с. 197].

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що прецедентні релігійні назви мають потенціал реалізації як самостійні дискурсивні маркери або у складі інших прецедентних текстів, зокрема, фразеологізмів, які також можуть функціонувати як дискурсивні маркери в сучасному українському художньому дискурсі, виявляючи риси, притаманні дискурсивним маркерам як особливому класу мовних утворень, підпорядковуючись загальноприйнятим критеріям виокремлення дискурсивних маркерів як прагматичних одиниць і реалізуючись у різних мовленнєвих ситуаціях, які сприяють розкриттю їхніх функцій.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у виявленні класів, до яких належать дискурсивні маркери розглядуваного різновиду.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.

2. Бойчук Б. Краєвиди підглядника : [роман] /Б. Бойчук // Три романи. – К. : Факт, 2004. – С. 7–174.

3. Голота Л. Епізодична пам'ять : [роман] / Л. Голота. – К. : Факт, 2007. – 288 с.

4. Гузак А. Особливості функціонування прагматичних маркерів у сучасній англійській мові / А. Гузак : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sconference.org/publ/nauchno_prakticheskie_konferencii/filologicheskie_nauki/germanskie_jazyki/11-1-0-974.

5. Гусейнов Г. Повернення у Портленд : [роман у щоденниках і листах] / Г. Гусейнов. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 368 с.

6. Ілик О. І. Дискурсивні слова: ознаки та критерії виділення / О. І. Ілик : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://naub.oa.edu.ua/2013/dyskursyvni-slova-oznaky-ta-kryteriji-vydilennya.

7. Корній Д. Гонихмарник : [роман] / Д. Корній. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 336 с.

8. Корній Д. Зозулята зими : [роман] / Д. Корній, Т. Владимирова. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 368 с.

9. Космеда Т. Типові дискурсивні слова як показник комунікативної компетенції мовної особистості (на прикладі аналізу «живого» мовлення І. Франка) / Т. Космеда : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kosmeda.in.ua/index.php/bibliografichnij-pokazhchik/naukovi-statti.

10. Лис В. Соло для Соломії : [роман] / В. Лис. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 386 с.

11. Лис В. Століття Якова : [роман] / В. Лис. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 240 с.

12. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003 : [электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ncstu.ru.

13. Массалина И. П. Дискурсивные маркеры / И. П. Массалина : [электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.klgtu.ru>science/magazine/2009_15/45.doc.

14. Микитюк А. Функції дискурсивних маркерів / А. Микитюк : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.chnu.cv.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/20212_1/Alina_Mykytiuk.pdf.

15. Саркисян О. Н. Дискурсивные маркеры как макроконнекторы в организации дискурса / О. Н. Саркисян : [электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2010/II/uch_2010_II_00027.pdf.

16. Словарь социолингвистических терминов. – М. : Российская академия наук. Институт языкознания / Отв. ред. : д-р филол. наук В. Ю. Михальченко, 2006 : [электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sociolinguistics.academic.ru/165.

17. Талан С. Не вурдалаки : [роман] / С. Талан. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 304 с.

18. Шкляр В. Тінь сови : [роман] / В. Шкляр. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 304 с.

УДК 811.112.2 + 811.112.2'282.4 (494)

О. О. Гавриш,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ МІЖ НІМЕЦЬКОЮ ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ ТА ШВЕЙЦАРСЬКИМ ДІАЛЕКТОМ

У статті розглядаються лінгвістичні контакти між носіями німецької літературної мови та швейцарського діалекту у німецькомовній частині Швейцарії. Звертається увага на поширення явищ медіальної диглосії та асиміляції на лексико-граматичному і фонетичному рівнях та на активне застосування феномену перемикання кодів в процесі спілкування між представниками обох форм існування німецької мови.

Ключові слова: *німецька літературна мова, швейцарський діалект, медіальна диглосія, середня варіативність, асиміляція, перемикання кодів.*

В статье рассматриваются лингвистические контакты между носителями немецкого литературного языка и швейцарского диалекта в немецкоязычной части Швейцарии. Обращается внимание на распространение явлений медиальной диглоссии и ассимиляции на лексико-грамматическом и фонетическом уровнях и на активное использование феномена переключения кодов в процессе общения между представителями обеих форм существования немецкого языка.

Ключевые слова: *немецкий литературный язык, швейцарский диалект, медиальная диглоссия, средняя вариативность, ассимиляция, переключение кодов.*

This article discusses linguistic contacts between speakers of Standard German language and Swiss dialect in the German-speaking part of Switzerland. Special attention is turned to the extension of appearances of medial diglossia and assimilation on lexical-grammatical and phonetic levels as well as to active utilization of the phenomenon of switching codes in the process of conversation between representatives of both forms of German language.

Key words: *Standard German, Swiss German dialect, medial diglossia, middle variety, assimilation, code switching.*

Процеси глобалізації в суспільстві активізують міграцію робочої сили, спричиняють розширення мовних контактів і, як наслідок, суттєво впливають на мовну поведінку людини й на мови світу в цілому. Останнім часом з'явилася велика кількість досліджень, присвячених проблемі лінгвістичних контактів, однак вони стосуються переважно взаємодії англійської мови з іншими мовами [2; 5], в той час, як на матеріалі німецької мови існує дуже обмежена кількість наукових праць подібного роду [1; 6].

Однією з найменш досліджених галузей є проблема взаємодії німецької літературної мови та швейцарського діалекту (Schwyzertütsch). На сучасному етапі зростає зацікавленість лінгвістів до вивчення специфіки швейцарського варіанту німецької мови, що пояснюється розширенням його функціональної сфери на території Швейцарії, однак практично всі дослідження розглядають швейцарський діалект як замкнуту систему і залишають поза увагою динаміку його розвитку та його взаємодію з німецькою літературною мовою.

Переважна кількість праць містить інформацію про звукову, морфологічну та синтаксичну будову швейцарського діалекту або його окремих регіональних варіантів, звертає увагу читача на особливості просодичного оформлення, як, наприклад, темп мовлення, мелодичний контур фрази, словесний та фразовий наголоси, наголошує на труднощах, які очікують носіїв німецької літературної мови в процесі оволодіння швейцарським діалектом та пропонує ті чи інші методичні матеріали з метою засвоєння окремих фонетичних явищ та лексико-граматичних структур. При цьому автори радять носіям німецької літературної мови обов'язково навчитися розуміти загальний зміст мовленнєвого повідомлення на діалекті, інакше, на їх думку, неможливо налагодити плідний контакт з мешканцями країни у будь-якій сфері спілкування, оскільки німецькомовним швейцарцям властиве упереджене ставлення до літературної мови і тому вони уникають її при будь-якій нагоді [3; 4].

Слід зазначити, що подібний підхід призводить до подальшого відмежування швейцарського діалекту від німецької літературної мови, що унеможливлює успішну інтеграцію німців у швейцарське німецькомовне середовище. Попри свій професійний та життєвий досвід громадянин Німеччини, який проживає та працює на території Швейцарії, часто залишається в статусі іноземця, уникає зайвих контактів з місцевим населенням, обмежує комунікацію у країні перебування до необхідного мінімуму.

Разом з тим відомо, що серед усіх країн, до яких мігрують мешканці Німеччини у пошуках роботи, Швейцарія посідає перше місце завдяки відносно низькому оподаткуванню, чудовим професійним перспективам та надзвичайно високому рівню життя. Від початку нового тисячоліття кількість німців у Швейцарії збільшилася більш ніж на чверть мільйона переважно за рахунок висококваліфікованих мігрантів: сьогодні кожний десятий лікар, кожний восьмий топ-менеджер та кожний п'ятий професор університету у Швейцарії походить з Німеччини. Наприкінці 2010 року в Швейцарії проживало 279 000 німців. Таким чином, 3,4% населення країни мають німецьке громадянство, а це найбільший показник з часів Другої світової війни [3, с. 6].

Звичайно, що в умовах постійної міграції виникає потреба у швидкому й безболісному інтегруванні у нове суспільство, а це, перш за все, здійснюється за рахунок мовних контактів. Слід зазначити, що, всупереч твердженню окремих дослідників [7; 8], на сучасному етапі в Швейцарії спостерігається не лише поширення сфер використання діалекту, але й одночасно істотне покращення володіння німецькою літературною мовою як на рівні лексики та граматики, так і на рівні орфоепічної норми.

Раніше швейцарці недостатньо практикували використання літературної мови в усному спілкуванні, часто розглядали її як іноземну, оскільки сфера її використання охоплювала середню школу (за вийнятком уроків

© О. О. Гавриш, 2014

з природознавства, спорту й виробничої практики, де й сьогодні дозволяється діалект), гімназію, вищі навчальні заклади, офіційні переговори в рамках міжнародного співробітництва (хоча й у цьому випадку часто переважала англійська або французька мови). Однак з розвитком електронних засобів масової інформації, активізацією міграційних процесів у Європі та поглибленням міжнародних контактів сфера використання німецької літературної мови значно розширилася й відповідно зросла мовна компетентність майже всіх верств населення Швейцарії незалежно від віку, освіти та професійної діяльності. На відміну від 90-х років минулого століття, сьогодні по відношенню до літературної мови досить рідко вживається термін «Schriftsprache» (лише у довідниках з діалектології), що також свідчить про зростання її соціального престижу.

Крім цього, швейцарці усвідомлюють, що розвиток національної мови неможливий без урахування сучасних тенденцій міжкультурної мовної комунікації, адже діалект не завжди спроможний надати необхідний лінгвістичний матеріал для успішного спілкування між членами суспільства у різних сферах життя і може привести таким чином до відмежування Швейцарії від німецькомовного культурного середовища. Саме тому у Швейцарії широко поширене явище медіальної диглосії, завдяки якому відбувається розподіл фунцій між двома формами існування німецької мови та їх взаємне збагачення. Так, для усного мовлення у німецькомовній частині країни використовується діалект, а для письмового – переважно літературна мова (за винятком особистого листування). Однак, на відміну від ситуації із діалектами у Німеччині, швейцарський діалект не варто розглядати як «L-Varietät» («Low Variety»), тобто неформальний варіант реалізації з низькою варіативністю, у порівнянні з «H-Varietät» («High Variety»)[1], високою варіативністю, до якої належить німецька літературна мова, оскільки його функціональна сфера дуже широка, а використання є престижним, адже це повсякденна мова всіх соціальних верств населення – від священика до низько кваліфікованого робітника. Тому швейцарський діалект зазнає постійного розвитку.

У зв'язку з цим, для пояснення лінгвістичної ситуації у Швейцарії доцільно використовувати термін «**Zwischenvarietät**», тобто «середня варіативність» [6, с. 16]. Цей лінгвістичний феномен базується на співіснуванні літературної норми й діалекту та означає їх паралельне використання, що спричиняє певну структурну асиміляцію між ними. Так, у швейцарському варіанті часто спостерігається спрощення окремих граматичних структур, наприклад, для утворення відносних підрядних речень замість відносних займенників «der», «das», «die» у відповідному відмінку використовуються займенник або прислівник «wo» (в окремих випадках «was», «wi/wie»): «Dä Maa, **wo** d(u) gsehsch…» (Der Mann, den du siehst…).

Як і в німецькій літературній мові, у швейцарському діалекті сфера використання родового відмінку значно обмежена, наприклад, замість конструкції «Fritzes Schatz» вживається структура у давальному відмінку: «dä Schatz **vom** Fritz». Прийменники «trotz» та «wegen» комбінуються, як і у південно-німецькому регіоні, з давальним відмінком, а не з родовим. Таким чином, замість структури «trotz des Gewitters» виникає конструкція з давальним відмінком «trotz **äm** Gewitter».

Для швейцарського діалекту характерна відсутність розмежування між називним та знахідним відмінками для іменників: «**Dä Hund** isch zu mir cho» (Der Hund kam zu mir) – «I ha **dä Hund** gseh» (Ich habe den Hund gesehen), в той час, як займенники розрізняються за відмінками: «**Är** isch zu **mir** cho» (Er ist zu mir gekommen) – «**I** han **än** gseh» (Ich habe ihn gesehen).

Через те, що швейцарський діалект використовується переважно для усного спілкування, в ньому існують практично дві граматичні категорії часу – Präsens: «Ds Hanni **list** em Grosmueti e Gschicht **vor»** (Hanni liest der Großmutter eine Geschichte vor), «I **springe**» (Ich springe) та Perfekt: «Ds Hanni **het** em Grosmueti e Gschicht **vorgläse»** (Hanni hat der Großmutter eine Geschichte vorgelesen), «I **bi gsprunge**» (Ich bin gesprungen)**.** Plusquamperfekt використовується надзвичайно рідко і є територіально обмеженим, наприклад, він має місце у бернському регіональному варіанті: «Das **isch** denn scho lang **passiert gsy**» (Das war schon lange passiert). Futur у швейцарському варіанті німецької мови виконує переважно модальну функцію: «Was **wärde** Vatter u Mueter derzue **säge**?» (Was werden Vater und Mutter dazu sagen?). Часто замість майбутнього часу вживається Präsens з відповідним прислівником: «I gib dir **morn** än Funk» (Ich werde dich morgen anrufen). Як правило, наведені вище особливості без проблем сприймаються носіями німецької літературної мови з будь-якого регіону Німеччини, які тимчасово перебувають на території Швейцарії, швидко засвоюються, переносяться на рідну мову та активно вживаються відповідно до ситуації.

До одного з найбільш поширених явищ у сфері Zwischenvarietät належить так зване «перемикання кодів» − **Code-Switching**, яке в умовах спілкування між носіями німецької літературної норми та швейцарського діалекту є цілком природним і спостерігається практично у кожному німецькомовному регіоні країни. В даному випадку мова йде про таке змішування німецької літературної мови з швейцарським діалектом, при якому жоден з варіантів реалізації не зазнає будь-яких структурних модифікацій під впливом іншого, на відміну від наведених у лінгвістичній літературі різновидів Code-Switching на матеріалі інших мов, коли окрема лексико-граматична конструкція з однієї мови запозичається другою, внаслідок чого виникає практично нова одиниця.

В процесі перемикання кодів, який має місце на території Швейцарії, одна частина висловлювання реалізується, як правило, за допомогою одного варіанту, наприклад, літературної мови, а друга – за допомогою діалекту. Оскільки кожен варіант реалізації в процесі Code-Switching, залишається у незмінному вигляді, проблем з розумінням мовленнєвого повідомлення не виникає. Code-Switching охоплює як приватну, так і ділову сферу комунікації.

Code-Switching проявляється як включенням у повідомлення окремих слів, так і синтагм та цілих фраз і розповсюджується переважно на усну форму спілкування. Слід розрізняти функціональне (соціолінгвістичне)

[1] Терміни запозичені із праці проф. Claudia Maria Riehl «Sprachkontaktforschung», 2009. – С. 15.

та нефункціональне (психолінгвістичне) перемикання кодів. Функціональне перемикання кодів обумовлене екстралінгвістичним контекстом та стратегічними міркуваннями партнерів по комунікації. Застосування Code-Switching може також свідчити про емоційне ставлення одного із співбесідників до теми розмови, його оцінку ситуації: «Hätte er doch **gschwige**!» (Hätte er doch geschwiegen!). При функціональному перемиканні кодів розмова інколи починається однією мовою, а закінчується іншою, що свідчить про прагнення співрозмовників краще пристосуватися один до одного: «D Läde wärden am vieri gschlosse. (Die Geschäfte schließen um vier). **Wir müssen uns also beeilen!**». Нижче наводиться приклад розмови між носієм швейцарського діалекту (бернський регіональний варіант) Руді Майером та носієм німецької літературної мови Вальтером Крамером із застосуванням перемикання кодів:

MEIER Sali, Walter!
KRAMER Guten Morgen, Ruedi.
MEIER Dr Petrus chas nit la, üs mit so nem Souwätter z'strafe (Petrus kanns nicht lassen, uns mit einem solchem Sauwetter zu strafen).
KRAMER Ja, einen regnerischen Sommer habe ich noch nie erlebt.
MEIER Der Sommer 1973 ist noch schlimmer gewesen. Die Aare ist über die Ufer getreten und hat die halbe Berner Altstadt unter Wasser gsetzt (gesetzt).
KRAMER Damals lebte ich noch in Hamburg.
MEIER Da hast du für einmal Glück gehabt.
KRAMER Glück? In Hamburg regnet es ständig. Das Wetter wechselt ähnlich oft wie in Schottland.
MEIER Schottland? Da han i immer scho hi woule (Da wollte ich schon immer hin).
KRAMER Lebt deine Tochter nicht in Glasgow?
MEIER So ne Seich (So ein Unsinn). Sie hat einen Schotten geheiratet, aber leben tun sie jetzt in London.
KRAMER Auch eine schöne Stadt. Hast du sie dort besucht?
MEIER Ich sollte mal, aber das Essen dort söu u grusig si (soll extrem schlimm sein).
KRAMER Deine Tochter kennt sicher ein Restaurant, das leckere Rösti serviert.
MEIER Nit din Ärnscht (Nicht dein Ernst).
KRAMER Hundert Pro.
MEIER Aber sind die Flüge nicht wieder hene tüür (sehr teuer)?
KRAMER Wo denkst du hin! Für hundert Franken kommst du hin und zurück.
MEIER Dann sollte ich es mir vielleicht schon mal überlegen.
KRAMER Aber vergiss nicht, den Regenschirm einzupacken.
MEIER Warum nur hat sie nicht Francesco geheiratet. So ne glatte Cheib (So ein guter Junge). Dann hätte ich sie in der Toskana besuchen können statt in London.

Психолінгвістичне, нефункціональне перемикання кодів відбувається на рівні внутрішнього (інтерного) процесу мовлення. В цьому випадку спостерігається підсвідомий перехід з одного варіанту реалізації на другий без прямого наміру: «Ganz wie du **meinscht**!» (Ganz wie du meinst!), «Hast du deinen **Uswys** bei dir?» (Hast du deinen Ausweis dabei?). Слід, однак, зазначити, що інколи буває досить важко відмежувати нефункціональне переключення кодів від функціонального, оскільки не завжди уявляється можливим відслідкувати наявність чи відсутність комунікативного наміру учасника розмови.

Перемикання кодів, при якому виникають нові запозичення з кодифікованої німецької мови чи з швейцарського діалекту, стосуються переважно звукового та просодичного оформлення мовленнєвого повідомлення. Так під впливом швейцарського діалекту у носіїв літературної мови спостерігається уповільнення темпу мовлення, зростання кількості речень з інтерогативною мелодикою, ослаблення артикуляційної напруженості при реалізації зімкнено-вибухових приголосних фонем [p], [t], інколи реалізація консонанта [k] як щілинного [x]: «**Ch**ind» замість «**K**ind», вокалізація сонанта [l]: «M**üu**ch» замість «Milch», зміна тембрального окрасу голосного [a:] до [o:]: «j**o**» замість «j**a**», та в окремих випадках нейтралізація протиставлення «довгий закритий голосний» − «короткий відкритий голосний». Але слід зазначити, що ці фонетичні зміни тривають лише протягом контакту носіїв німецької літературної мови зі швейцарцями і швидко зникають при його обмеженні.

З свого боку, носії швейцарського діалекту запозичують з розмовного варіанту сучасної літературної мови елізію приголосних фонем: «Gedä**chn**is» замість «Gedä**chtn**is», «Wa**chm**eischter» замість «Wa**chtm**eister» та прогресивну асиміляцію приголосних за способом й місцем утворення: «we**m**ir» замість «we**n m**ir», «gi**m**er» замість «gi**b m**er», «gra**pm**ir» замість «gra**d m**ir». Характерно, що фоностилістичні звукові модифікації, які запозичуються з літературної мови, стають більш частотними та носять тривалий характер. Ймовірно, в даному випадку має місце загальномовна тенденція до спрощення артикуляції.

Таким чином, за умов тривалого контакту між носіями кодифікованої норми та швейцарського діалекту відбувається зближення та взаємопроникнення лексичних, граматичних та фонетичних структур обох форм існування німецької мови. Значне місце в процесі взаємодії між літературною мовою та діалектом посідає явище перемикання кодів − Code-Switching.

Література:

1. Bechert J., Wildgen W. Einführung in die Sprachkontaktforschung / Johannes Bechert, Wolfgang Wildgen. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991. – 178 s.
2. Clyne M. Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages / Michael Clyne. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 300 p.

3. Eilinger-Fitze N. Oh, dieses Schweizerdeutsch! / Nicole Eilinger-Fitze. – Welver : Conrad Stein Verlag GmbH, 2014. − 70 s.

4. Feuz B. Bärndütsch. Ein Lehrgang für Ausländer und Nicht-Deutschschweizer / Barbara Feuz. – Muri bei Bern : Cosmos Verlag, 1995. – 76 s.

5. Myers-Scotton C. Contact Linguistics. Billingual Encounters and Grammatical Outcomes / Carol Myers-Scotton. – Oxford/New York : Oxford University Press, 2002. – 360 p.

6. Riehl C. M. Sprachkontaktforschung. Eine Einführung / Claudia Maria Riehl. – 2., überarbeitete Auflage. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2009. – 234 s.

7. Schenker W. Das Verhältnis des Deutschschweizers zum Hochdeutschen / Walter Schenker. – Zürich: Schweizer Monatshefte, 1971. – Band 51, № 12. – Режим доступу до журн. : http://dx.doi.org/10. 5169/seals-162676.

8. Wyler A. Dialekt und Hochsprache in der deutschsprachigen Schweiz. / Alfred Wyler. − 3. Auflage. − Zürich : Pro Helvetia, 1989. – 45 s.

УДК 81`373. 612. 2

Ю. І. Грибіник,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ.

ПРОЦЕСИ МЕТАФОРИЗАЦІЇ І МЕТОНІМІЗАЦІЇ У ТЕРМІНОЛОГІЇ ГЕОДЕЗІЇ ТА КАДАСТРУ

У статті досліджено мовні явища метафори та метонімії як невід'ємні процеси творення та розвитку термінології геодезії та кадастру. Визначено головні види і моделі метафоричних та метонімічних конструкцій, які є продуктивними у досліджуваній терміносистемі.
Ключові слова: *метафора, метонімія, значення слова, переносне значення, детермінологізація.*

У статье исследованные языковые явления метафоры и метонимии как неотъемлемые процессы образования и развития терминологии геодезии и кадастра. Определены главные виды и модели метафористических и метонимических конструкций, которые являются продуктивными у исследованной терминосистеме.
Ключевые слова: *метафора, метонимия, значение слова, переносный смысл, детерминологизация.*

The article deals with the linguistic phenomena of metaphor and metonymy as integral parts in the process of the terminology of geodesy and cadastre formation and development. The main types and patterns of metaphoric and metonymic constructions which are productive in the terminological system under the study are considered in the article.
Key words: *metaphor, metonymy, meaning of the word, figurative meaning, determinologization.*

Сучасний етап розвитку мовознавства та термінознавства характеризується підвищеним інтересом до дослідження семантичних процесів, які відбуваються в межах галузевих термінологій. Як відомо різні терміносистеми, до яких також належить галузь геодезії та кадастру, перебувають у безперервному процесі розвитку та змін, який значною мірою спирається на новітні способи національного термінотворення, одним із яких є вторинна номінація. Метафора та метонімія як основні її різновиди, завжди перебували у полі зору вітчизняних та зарубіжних мовознавців, таких як: Ю. В. Агєєва, Р. І. Алексєєва, Д. В. Василенко, М. Л. Гаспаров, Л. М. Дудок, Л. В. Івіна, Л. А. Ліпіліна, В. В. Петров, А. Е. Сєдов, А. В. Суперанська, С. В Харченко, Д. Н. Шмельов, Р. О. Якобсон, G. Lakoff, M. Johnson, та інші [1, 2, 4, 5, 11].

У фаховій мові геодезії та кадастру можна виділити дві узагальнюючі групи способів творення нових лексичних одиниць, а саме: 1) морфологічні способи, які включають афіксацію, осново і словоскладання, утворення термінологічних словосполучень та абревіацію; 2) неморфологічні способи словотворення, до яких належать: а) перехід одних частин мови в інші (морфологічно-синтаксичний); б) злиття словосполучень у слова (лексико-синтаксичний);

в) зміна значення слова (лексико-семантичний).

Одним із продуктивних способів термінотворення аналізованої мовної системи є лексико-семантичний, що і зумовлює актуальність даного дослідження. За допомогою цього способу відбувається перетворення одного із значень загальновживаного слова в окреме термінологічне значення.

Метою вивчення є опис, класифікація та виокремлення особливостей метафоризації та метонімізації у фаховій мові геодезії та кадастру.

Завданням є визначення основних видів та моделей термінів-метафор, а також термінологічних одиниць, утворених на основі метонімії, які найчастіше вживаються в аналізованій фаховій мові.

Поширеність семантичного способу творення лексем в досліджуваній галузі (як і будь-якій іншій) пояснюється тим, що геодезичних понять значно більше, ніж слів для їх номінації. Унаслідок творення термінів способом вторинної номінації відбувається не просто збагачення лексем новим семантичним відтінком, а й навантаження цілком новим лексичним значенням, якого до цього часу ця лексема не мала. У такому випадку слово, яке стало основою для виникнення нового терміна, продовжує функціонувати у своєму попередньому значенні [3, с. 63].

Процес лексичної термінологізації відбувається за допомогою двох семантичних процесів – метафоризації та метонімзації. Під метафорою розуміють появу нових, переносних значень слова на основі схожості об'єктів за зовнішнім виглядом чи формою [10, с. 80]. Акт метафоричної творчості лежить в основі формування нових значень слів, розвитку системи термінології та емоційно-експресивної лексики. Метафора с багато аспектним явищем. На думку Д Лакоффа та М. Джонсона, вона пронизує все наше щоденне життя і виявляється не тільки в мові, алей в мисленні та дії. Поняттєва система, у межах якої думає і діє людина, с метафоричною за своєю сутністю [7]. Теорія метафори зазнала значних змін в останні роки нашого століття і стала розглядатися не як художній прийом або троп, а як засіб номінації, як вербалізований спосіб мислення та спосіб створення мовної картини світу. Мовознавці акцентують увагу на розумінні метафори як форми наукової думки, в основі якої є схожість екстралінгвальних понять про об'єкти дійсності [4, с. 92].

Сучасні лінгвістичні дослідження дозволили розкрити різні сторони метафори, зокрема, було доведено, що у процесі термінотворення метафора вказує на певну схожість і виконує функцію перекодування природного знака в мовний знак [4, с. 94]. Метафора у термінології геодезії та кадастру є явищем закономірним. Метафоричний термін являє собою складну структуру, в якій фіксуються знання про об'єкт, що позначається, та сукупність певних семантичних ознак, наприклад: shaded area – заштрихована частина карти (метафора побудована на асоціативному порівнянні зовнішнього вигляду у природі та картографії).

У межах досліджуваної терміносистеми можна виділити такі види термінів-метафор:

© Ю. І. Грибіник, 2014

1) ті, які виникають за схожістю зовнішнього вигляду: **knee of curve** – закрут кривої; **leg** – ніжка (штатива); **skeleton** map – схематична карта;

2) ті, які виникають за схожістю розмірів**: pencil of rays** – пучок збіжних променів; draw of eyepiece – окулярне коліно;

3) ті, які виникають за схожістю форми: **bulls-eye level** – круглий рівень; egg-shaped spheroid – витягнутий еліпсоїд обертання; **eyepiece tube** окулярна трубка;

4) ті, які виникають за схожістю місця розміщення: **left-hand ed**ge – західна замкова частина (карти), right-hand edge східна замкова частина (карти), **ceiling** – гранична висота, **heel** – п'ятка (рейки).

В результаті структурно-семантичного аналізу лексики геодезії та кадастру було виявлено найбільш частотні моделі слів, які утворюються на основі метафори:

1. Noun+Noun: source map – карта покладена в основу складання, **proof line** – контрольна лінія, **cliff work** – зображення рельєфу, **ice point** – точка замерзання, **master sheet** – польовий оригінал (карти), **key station** – опорна точка, **health status** – технічний стан апаратури супутника. В таких структурах метафоричному переосмисленню може підлягати один або обидва компоненти,

2. Adjtctive+Noun: steady orbit – стаціонарна орбіта, **positive orientation** – пряме орієнтування, **false origin** – зміщений початок координат, **peak value** – максимальне значення, **raw value** – невиправлене значення, **frigid zone** – полярна зона, **fresh grid** – сітка нової системи координат, **bad mistake** – груба помилка, **separate observations** – незалежні спостереження.

1. Participle I + Noun : aiming rule – візирна лінійка, **reading scale** – відлікова шкала, **filtering operation** – відбір інформації, **parking orbit** проміжна орбіта.

2. Participle II + Noun: **fixed point** – опорна точка(на місцевості), **emitted frequency** – передана частота, **broken ground** – пересічена місцевість, **simulated observations** – дані спостереження отримані на моделі, striated **surface** – пересічена місцевість.

Метафоричне переосмислення значення загальновживаних слів не пов'язане зі зміною логічного обсягу значення оскільки те коло спеціальних понять на позначення яких використовується загальновживане слово не набуває нових ознак. Із безлічі різноманітних ознак виокремлюють ту, яка стає основою метафоричного перенесення. Найчастіше це найпомітніша ознака предмета чи об'єкта, що є суб'єктивною істотою для мовця тобто сприймається ним яскравіше і психологічно домінує над іншими [5, с. 195]. По суті, матеріал дає підстави стверджувати, що для метафоричної номінації термінів геодезії часто використовують слова-антропоніми, такі як: body, eye, hand, hair, head, foot,leg та інші, наприклад: **body of water** – елементи гідрографії на карті, **birds-eye perspective** – вид із висоти пташиного польоту, free-hand drawing – креслення від руки, **arrowhead** – вістря стрілки, **footscrew** – піднімальний (елеваційний гвинт), **hairspring** – пружинний циркуль-вимірювач, active leg – активна ділянка маршруту.

Таким чином слово є метафорою у тому випадку, коли воно не втрачаючи попереднього зв'язку з денотатом, одержує новий зв'язок з новим денотатом [5, с. 210]. **Смислотвірна парадигма метафори** – це комплексна системо твірна одиниця, яка формує сукупності дериватів мотивованих тим самим словом у різних терміносполученнях. Іменникові властива найвища різнобічна метафорична продуктивність. Зокрема термін **point** – точка, місце у геодезії містить метафоричну зміну значення, яка ґрунтується на подібності функції і викликає в нас асоціацію, що пов'язана з певним обєктом, чи місцем розташування об'єкта: **angular point** – вершина кута, **astronomical point** – астрономічний пункт, **compass poin**t – штрих поділки компаса, **moving point** – ізоцентр астрономічний пункт [5, с. 213].

Роль метафори полягає в тому, що вона надає термінові яскравої образності, яка дозволяє заглибитись у те чи інше наукове поняття, окреслити контури його семантики. Утворення термінів способом метафоризації передусім зумовлене тим, що геодезичні назви формувалися на основі народних узагальнень, отриманих у процесі практичного пізнання світу.

Таким чином в результаті аналізу терміносистеми геодезії та кадастру було виявлено, що:

1) метафоричність даної термінології виявляється, як правило, у словосполученнях, або в термінах з двома і більше основами, а не в одноосновних термінах;

2) найчастіше зустрічаються терміни метафори, ті, які виникають за схожістю зовнішнього вигляду, розмірів та форми чи побудовані на основі слів-антропонімів.

В процесі утворення геодезичної термінологічної і нетермінологічної лексики використовується також **метонімічний перенос**, який здійснюється на основі суміжності двох речей, їх поєднання у просторі або часі. При цьому змінюється не тільки річ, але й саме поняття [4, с. 101]. На думку С. В. Харченка в результаті метонімії зявляються нові значення слова на базі суміжності їх ознак [10, с. 80]. Метонімічний спосіб перенесення відбувається не за подібністю (як у метафоричному), а за суміжністю понять, інакше кажучи, слово, що є назвою одного предмета чи явища, вживається для позначення іншого предмета чи явища, який перебуває з першим у взаємозв'язку.

Метонімія – стилістична фігура, яка позначає семантичний процес де форма мовної одиниці «переходить» з одного референта на інший на підставі тієї чи іншої суміжної ознаки [5, с. 213]. Тому метафора – це передусім семантичний зсув у значенні, а метонімія – семантичний зсув у референції [5, с. 214]. Хоча обидва процеси і є знаковими перенесеннями, проте метонімія ідентифікує предмет свого позначення, а метафора характеризує його.

У когнітивному аспекті метонімія є одним із способів ментального засвоєння дійсності та виступає пізнавальним механізмом, який дає змогу людині переходити у своєму усвідомленні від часткового до загального, від конкретних явищ навколишньої дійсності до абстрактних узагальнень. **Метонімічні процеси** ґрунтуються

на перенесенні назви за часовою і просторовою суміжністю, із процесу на результат, із властивості на кількісний показник, з процесу на предмет, із процесу на властивість, із матеріалу на виріб із цього матеріалу, з родового поняття на видове [3, с. 64]. Для творення англійських геодезичних термінів найбільш поширеними є такі види метонімічного переосмислення слів, а саме:

Процес – предмет: push-pull rule – рулетка, **pickup** – сенсор, датчик; **layout** – побудова, **cover** – покриття;

Процес – результат процесу: **beat** – коливання маятника, **excursion –** коливання атмосфери**, pass point** допоміжна точка на аерознімку, **orbit relaxation** – релаксація орбіти, **misfit** – невідповідність; **valuation** оцінка (вартості);

Властивість-кількісний показник: humidity – вологість, **weight** – вага, **value** – об'єм, **intervisibility** – взаємовидимість, **strength** жорсткість (геодезичної мережі), **height** – підвищення.

Метонімічні перенесення в англійській геодезичній термінології здійснюються в багатьох випадках на такому типі перенесення назв як **частина – ціле**, наприклад: **stereometry** – стереометрія – розділ геометрії і процес вивчення фігур у просторі, а також їх властивостей; **chorography** – розділ географії, який використовує описові методи в аналізі характерних рис місцевості та сам процес топографічного опису місцевості; **map production** галузь виробництва, а також роботи, пов'язані із виготовленням карт.

До метонімічних утворень також відносяться назви винаходів, задач, приладів, функцій, законів, проекцій, утворених внаслідок перенесення ім'я вченого чи дослідника на його відкриття. У функції термінів можуть виступати прізвища винахідників та інженерів чи науковців. Переосмислення власних імен зустрічається у таких термінах геодезії та кадастру: **Ganzen`s problem** – задача Ганзена, **Gan`s generator** – Генератор Гана, **Doppler`s effect** – Ефект Доплера, **Laplase`s function** – Функція Лапласа, **Brewster`s angle** – Кут Брюстера, **Bonne`s projection** – Проекція Бонна, **Braun`s projection** – Проекція Брауна, **Stokes function** – Функція Стокса.

Таким чином, згідно з традиційною думкою між смислами існують зв'язки за подібністю (метафоричні зміни значення) і за просторовою і часовою суміжністю (метонімічні зміни значення). Як стилістична фігура метафора виконує образну і дійову функції мовлення. Метафора розглядається як засіб переосмислення знайомих назв у процесі найменування фрагментів навколишнього світу. Вона спрямована на заповнення лексичних лакун або на характеризацію та більш глибоке проникнення до сутності вже відомих об'єктів. Метафора притаманна усім мовам і усім епохам, охоплює різні аспекти мови і виявляється в усіх її функціональних різновидах [4, с. 93]. Метонімія як механізм створення нових лексичних одиниць геодезичної справи менш поширена у порівнянні з метафорою, тому що вона спирається на стійкі, реальні, завжди обмежені зв'язки з поняттями, предметами та явищами. Переважно за допомогою метафори та метонімії утворюються полісемні терміни, де підставою для кожного наступного «перенесення» слугує початкове загальномовне значення слова і далі вже закріплене термінологічне [5, с. 205].

Отже, перспективою подальшого дослідження виступає більш детальний аналіз терміносистеми геодезії та кадастру у плані виявлення в ній нових груп та моделей термінів, утворених в результаті таких явищ як метафора та метонімія, що буде доволі корисним у перекладацькій, термінологічній та лексикографічній практиці.

Література:

1. Алексеева Л. М. Проблемы термина и терминообразования: учебное пособие по спецкурсу / Л. М. Алексеева. – Пермь, 1998. – 120 с.

2. Барабанова О. А. Деякі аспекти деривації термінів гірництва / О. А. Барабанова, О. В. Колган // Проблеми української термінології: [збірник наукових праць]. Відповідальний редактор Л. Полюга. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – № 675. – С. 3–6.

3. Булик-Верхола С. З. Вторинна номінація як спосіб творення музичних термінів в українській мові / С. З. Булик-Верхола // Вісник: Проблеми української термінології № 620. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – С. 62–65.

4. Василенко Д. В. Військова лексика англійської мови XX початку XXI століття: монографія / Д. В. Василенко. – Горлівка : Вид-во ГДІШМ, 2009 – 220 с.

5. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія / Р. І. Дудок– Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана-Франка, 2009. – 358 с.

6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Центр «Академія», 2001. – 368 с.

7. Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафоры, которыми мы живем: пер. с англ. Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова / Джордж Лакофф, Марк Джонсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. –256 с.

8. Стоянова І. Ф. Лексико-семантична система англомовної травматологічної термінології: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Ф. Стоянова. – Одеса, 2007 – 12 с.

9. Суперанская А. В. Общая терминология: Терминологическая деятельность. Изд. 3-е. / А. В. Суперанская. – М. : Издательство ЛКИ, 2008 – 288 с.

10. Харченко С. В. Науково-технічна термінологія: навч. посібник. / С. В. Харченко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ – друк», 2009. – 112 с.

11. Заблоцький Ф. Д., Заблоцька О. Ф. Англійсько-український геодезичний словник. За ред. Б. Є. Рицара / Ф. Д. Заблоцький, О. Ф. Заблоцька. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 360 с.

12. Геодезичний енциклопедичний словник / За редакцією Володимира Літинського. – Львів : Євросвіт, 2001. – 668 с.

УДК 81'255.133.1«312»

О. М. Кагановська,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ВІДТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ АВТОРСЬКИХ КАЗОК

У статті представлене комплексне дослідження комічного в художніх перекладах авторских казок. У процесі перекладу поетапно йдеться про: а) доперекладацький аналіз, під час якого перекладач знайомиться з творчістю автора з метою визначення головних ознак індивідуального авторського стилю; б) перекладацький аналіз, який0 передбачає визначення інваріантів перекладу, підпорядкованих ключовій функції твору; в) пошук стратегій і тактик перекладу; г) оцінювання перекладачем варіантів перекладу на рівні мінімальних синтаксично завершених одиниць; д) оцінювання якості перекладу як композиційно завершеної частини цілого. При збереженні гармонії між усіма рівнями та відтворенні більшості інваріантів переклад може вважатися адекватним.

***Ключові слова**: авторські казки, комічне, перекладацький аналіз, перекладацькі втрати.*

В статье представлено комплексное исследование комического в художественных переводах авторских сказок. В процессе перевода поэтапно рассматриваются: а) допереводческий анализ, в ходе которого переводчик знакомится с творчеством автора с целью определения основных признаков индивидуального авторского стиля; б) переводческий анализ, предполагающий определение инвариантов перевода, подчиненных ключевой функции произведения; в) поиск стратегий и тактик перевода; г) оценивание переводчиком вариантов перевода на уровне минимальных синтаксически завершенных единиц; д) оценивание качества перевода как композиционно завершенной части целого. При сохранении гармонии между всема уровнями и воспроизведении большинства инвариантов перевод может считаться адекватным.

***Ключевые слова**: авторские сказки, комическое, переводческий анализ, переводческие потери.*

The article presents a complex study of reproducing the comic in literary translation of author fairy-tales. The key stages of the translation process are singled out: a) pre-translation analysis, during which the translator familiar with the work of the author seeks to identify the rey features of the individual style; b) translation analysis, when the invariants of translation are determined; c) choosing the ways and means of translation; d) evaluating the translation variants, first on the level of particular units; e) evaluating the translation quality as part of the completed composition.

***Key words**: author fairy-tales, the comic, translation analysis, translation losses.*

Передача комічного у художньому перекладі є актуальною проблемою сучасного перекладознавства, спрямованого на дослідження шляхів відтворення структурно-семантичних, функціонально-прагматичних і семіолінгвістичних особливостей оригіналу. Відсутність комплексного визначення поняття комічного, недостатній лінгвопоектичний аналіз мовних та позамовних засобів створення комічного негативно впливає на якість перекладу текстів з ефектом комічного. За останні десятиліття вітчизняні та зарубіжні вчені розглядали різні аспекти комічного: природу та психологію гумору, механізми його породження (Ю. Борєв, А. Карасик, А. Лук та ін.), мовні засоби реалізації гумору та сатири (Т. Буйницька, О. Земська, О. Кагановська, М. Паніна, О. Шонь, А. Щербина та ін.), однак темі відтворення комічного у процесі перекладу присвячено лише декілька робіт (Д. Вавринюк, А. Гарамян, М. Якименко). Проте і в названих дослідженнях проводиться аналіз способів перекладу тільки окремих засобів створення ефекту комічного, отже комічне в цілому і в авторських казках зокрема не аналізується комплексно.

Розглядаючи сучасні вітчизняні наукові доробки, можна визначити, що актуальними дотепер залишаються кілька проблем. Передусім йдеться про розробку визначення поняття комічного для подальшого встановлення перекладацьких завдань під час його відтворення. Не менш актуальними є залучення лінгвопоетичного аналізу твору, що перекладається, з одного боку, і визначення основ адекватного відтворення комічного мовою перекладу – з іншого, а також уточнення критеріїв оцінювання перекладу.

У визначенні перекладацьких завдань у процесі відтворення комічного в художньому перекладі авторських казок виокремлюються диференційні ознаки поняття: наявність реципієнта є обов'язковою умовою реалізації комічного, оскільки комічне не існує поза соціумом; в основі комічного міститься невідповідність (взаємодія протилежних, взаємовиключних сторін і тенденцій, предметів і явищ, які водночас перебувають у внутрішній єдності і взаємопроникненні, виступаючи джерелом саморуху і розвитку об'єктивного світу і пізнання), яку усвідомлює реципієнт; результатом усвідомлення комічного є суб'єктивна позитивна реакція реципієнта.

Джерелом комічного в авторських казках (як і в художній літературі в цілому) є автор твору, його інтенція. У такому разі повинні реалізуватись дві умови, а саме свідоме прагнення автора створити ефект комічного (авторська інтенція) і наявність реакції реципієнта, яка б указувала на усвідомлення ним комічного, яке створив автор. Таким чином, комічне у літературі втілюється у свідомо створюваній автором тексту невідповідності певного (мовного чи позамовного) явища актуальним соціальним стандартам, яка усвідомлюється реципієнтом і викликає у нього суб'єктивну позитивну реакцію [4, с. 7]. Така незмінна характеристика комічного, як невідповідність, проявляється у різних формах. Найчастіше це невідповідність між формою та змістом, мовою автора та сутністю події, що у художньому творі створює комічний ефект. Характерними є невідповідності між морально-естетичною сутністю і зовнішністю образу, між його реальною суспільною значимістю і його високою думкою про себе. Взаємопов'язаність в авторських казках протилежних явищ, показ суперечностей, що існують між ними, створюють ефект комічного, причому невідповідність може виникати на різних рівнях – фонетичному, морфемному, лексичному, фразеологічному, синтаксичному, семантичному, тексто-

© О. М. Кагановська, 2014

вому; вона може мати імпліцитний чи експліцитний характер, проте її наявність є обов'язковою умовою для створення ефекту комічного. Засобом створення комічного у художньому тексті може слугувати будь-який мовний знак, якщо він зводиться до категорії невідповідності.

Якщо текст має прагматичне спрямування комічного ефекту, то комічне стає інваріантом перекладу. При перекладі такого твору не обходиться без певних втрат, оскільки збільшення кількості інваріантів перекладу ускладнює можливість їхнього одночасного відтворення. Сутністю об'єктивної деформації є процес накопичення об'єктивних різнорівневих лексико-семантичних, словотвірних та граматичних змін за кількісними показниками тексту, який не завжди має наслідком адекватне відтворення смислового та/або стилістичного інваріантів оригіналу. Натомість суб'єктивна деформація є результатом таких суб'єктивно-перекладацьких перетворень тексту оригіналу, які можуть у сукупності призводити до суттєвих відхилень від художнього завдання автора, а також порушувати норми цільової мови задля розширення її виражальних можливостей або досягнення прагматичної адекватності перекладу [див. 6, с. 13]. Перекладацька деформація – відносне та амбівалентне явище з причин варіативної зумовленості перекладацьких рішень (відносність деформації), а також у зв'язку з можливою наявністю у художньому перекладі двох полярних сутностей – інваріантності семантики окремих мовних одиниць у розумінні «пересічного» адресата та варіативності семантики і прагматики цих елементів у сприйнятті «зразкового» читача перекладу (амбівалентність деформації).

Визначивши загальну мету (адекватний переклад твору із відтворенням комічного як домінанти), перекладач вибудовує перекладацьку стратегію, звертаючи особливу увагу на прагматику оригіналу. Для розкриття авторського задуму та його відтворення у перекладі мають ураховуватися як суб'єктивні чинники (картина світу автора, до якої входять концептуальна, національна, ціннісна, мовна картини світу), так і суб'єктивні, а саме загальний стан розвитку літературної мови певної епохи, ідейно-композиційне оформлення літературного твору тощо. На основі перекладацького аналізу та ознайомлення з творчістю автора перекладачеві необхідно визначити характерні ознаки авторського стилю та його домінанти. Лінгвопоетичний аналіз творів надає змогу виокремити найпоширеніші моно-стилістичні засоби, на основі яких реалізовано ефект комічного: промовисті імена, гра слів, зевгма, оксюморон, евфемізм, авторська метафора, фразеологічні одиниці, стилізація мовлення.

Зміна орієнтирів, що відбулася в перекладознавстві за останні два десятиріччя, була пов'язана із загальними тенденціями в гуманітаристиці й вивела на перший план культурно-зумовлені проблеми перекладу, до яких належать інтертекстуальність та іронія. В авторських казках інтертекстуальні посилання є домінантним прийомом, а фундаментальною функцією стає надання оповіді іронічного звучання.

Наприкінці 80-х років минулого століття у світовому перекладознавстві відбувся так званий «культурний переворот», що найвиразніше висвітлений у працях С. Басснетт, А. Лефевра, Г. Турі. Він був пов'язаний зокрема з утвердженням когнітивного підходу до вивчення мови та з дискурсивним переворотом, суть якого полягає в усвідомленні того, що інтерпретація змісту мовлення великою мірою залежить від індивідуально-психологічних та соціально-культурних чинників дискурсу. Фокус перекладознавчих досліджень перемістився з лінгвістичних особливостей текста-джерела на функцію перекладу в цільовій культурі.

Увага до культурологічних проблем перекладу зумовлена усвідомленням того, що культурно-специфічні поняття, навіть за відносної близькості культури-джерела й цільової культури, часто виявляються складнішими для перекладача, ніж відтворення синтаксичних чи стилістиячних особливостей оригіналу. До таких проблем належать зокрема іронічні висловлювання, чий глибинний смисл прочитується лише у відповідному культурному контексті. Дослівний переклад іронічного вислову іншою мовою нерідко викривляє первинний смисл чи й узагалі виявляється нісенітницею, оскільки кожна культура має власні метафори, ідіоми та способи створення тонкої двозначності. Іронізуючи, мовець висловлює своє ставлення до прямої інтерпретації якогось твердження. Зауважимо, щоб розпізнати іронію, треба зрозуміти, що мовець цитує якесь (реальне чи вигадане) джерело, від якого наявно відмежовується. Якщо цитується реальне джерело, то має місце власне інтертекстуальна іронія.

Поняття інтертекстальності доволі багатоаспектна, і конкретне його трактування істотно різниться залежно від теоретичних та філософських установок, якими керується дослідник. Спільним для всіх є лише постулат, що кожний текст – це «реакція» на попередні тексти. У більш вузькому сенсі інтертекстальність трактується як літературний прийом задля досягнення певного ефекту; зокрема важливо розглянути, як саме свідомі посилання автора на попередні текста, тобто прототексти, модифікують смисли нового тексту, тобто метатексту [див. 3, с. 5].

Інтертекстуальна іронія розглядається як властивість постмодерної літератури, яка має кілька рівнів проситання. Її можна читати «наївним способом», не вловлюючи інтертекстуальних зв'язків, або ж «свідомо» – розпізнаючи й належно інтерпретуючи ці зв'язки. Ці два способи прочитання, за У. Еко, відповідають двом типам читачів: «наївному» та «ідеальному» [7, с. 178].

На поняття інтерпретації тексту безпосередньо впливає теза про те, що літературний текст не має постійного «значення». Кожне нове проситання тексту – це нова інтерпретація, яка залежить від багатьох чинників, а саме особистості й досвіду читача, його пресу позицій, культурної ситуації, стереотипів тощо. Прочитання тексту не просто передає смисли, які вклав у нього автор, а насамперед створює нові смисли. Перекладачеві такий підхід дає величезну свободу – якщо автор «умер», а оригінал більше не вважається ні священним, ні авторитетним джерелом, то перекладач може грати з ним, як йому заманеться. Інтерпретація й сприйняття тексту, безперечно, залежать від різних чинників дискурсу, однак це не означає, що в змісті тексту взагалі немає інваранта. Знаки, з яких складається текст, у контексті культури-джерела переважно мають доволі чіткі, соціально постійні смисли – оскільки інакше комунікація була би взагалі неможлива. При інтерпретації

тексту з інтертекстуальними посиланнями перекладач, на відміну від звичайного читаяча, має керуватися не суб'єктивними асоціаціями, а смислами компонентів тексту як семіотичних одиниць у контексті культури-джерела. Інтертекстуальна іронія виникає при зіставленні двох різних за тональністю контекстів, що містять спільний елемент – фразу, уривок, сюжетну лінію тощо, який слугує алюзією метатексту на прототекст. Ефект, що виникає при цьому, залежить від ступеня контрасту між двома контекстами – від легкого відсторонення чи заниження тону до цілковитої зміни смислу спільного елемента в новому контексті. Відтак, щоб відтворити в перекладі авторських казок інтертекстуальну іронію, треба зберегти якнайбільше контекстів, що потенційно простежуються в оригіналі, а найголовніше – відтворити їхню тональність, водночас залишивши можливість «наївного» прочитання. Тобто, цільовий текст, як і оригінал, має бути когерентний уже на поверхні: «глибші» смисли мають бути неочевидними і доступними лише для інтертекстуально-свідомих читачів. Перекладач має проаналізувати, що саме кожний такий знак вносить у текст і які його аспекти треба зберегти, а якими варто пожертвувати в процесі переносу в іншу мову.

У свідомості людей, об'єднаних мовою та історією, існує певний набір текстів, культурних кліше, уявлень та стандартних символів, за якими закріплений певний смисл, усі вони становлять культурну пам'ять носіїв певної мови / культури, без якої неможливе існування жодної комунікативної системи. Ця культурна пам'ять становить так звану інтертекстуальну енциклопедію. Множинність інтерпретацій художнього тексту зумовлена насамперед неоднаковою здатністю читачів розшифровувати ускладнені культурно-специфічні знаки, з яких складається цей текст. Щоб створити якісний переклад, перекладач навряд чи може діяти як «наївний» читач і керуватися суто власною уявою чи особистою інтерпретаційною позицією. Натомість йому не варто намагатися стати «ідеальним» читачем, «розшифровуючи» смисли компонентів тексту-джерела як знаків в контексті відповідної культури.

Казка здавна посідає почесне місце в житті людини. З самого дитинства і до сивої старості вона є органічною частиною її буття. В умовах так званого «інформативного засилля» відчувається прагнення до збереження загальнолюдських духовних цінностей, скарбницею яких завжди були і залишаються казки. На сучасному етапі розвитку перекладознавства є можливість використати усе багатство наукової спадщини для випрацювання нових підходів до розгляду перекладознавчих аспектів тексту, один з яких – семіологічний – пропонує комплексно розглядати переклади авторських казок. Семіолгінгвистичні знаки функціонують у художньому тексті за своїми законами і створюють релевантні для перекладу системи, які об'єднують в собі мікро-, макро- та мегазнаки. Ці знаки сприяють формуванню додаткових смислових прошарків позначуваного завдяки актуалізації у свідомості реципієнта асоціацій культурно-історичного характеру [див. 5, с. 14]. При відтворенні мегазнака у перекладі авторських казок застосовуються такі лексико-граматичні трансформації, як експлікація, конкретизація, модуляції, граматичні заміни та калькування. У якості компенсаторного засобу може залучатися також графічне виділення мовно- та семіотично навантаженого текстового відрізка. Для відтворення макрознаків у перекладацькому арсеналі зберігаються транскрибування, лексико-семантичні заміни й граматичні трансформації, використовуються повні або часткові еквіваленти. Результати перекладацького аналізу мікрознаків демонструють прийоми конкретизації, лексико-семантиячних і лексико-граматичяних трансформацій, буквального відтворення лексій, використання повних або часткових еквівалентів, калькування та модуляції.

У рамках семіолінгвістичного аналізу текстів авторських казок було вилічено декілька художніх кодів, які пронизують кожний окремий макрознак. Серед них слід назвати представлений вище інтертекстуальний та сюжетно-композиційни коди, що отримали відображення у цільовому тексті, проте зазнали трансформацій при перекладі. Інтертекстуальний код мегазнака відбивається у трьох типах традиційних казкових формул: початкових, серединних і кінцевих. За ступенем збереження авторських інтертекстуальних вкраплень доходимо висновку, що перекладачі намагаються максимально зберегти особливості авторської текстопобудови, враховуючи інтертекстуальні складові. На різних рівнях тексту простежується динаміка функціонування зв'язку «індивідуальна семіосфера автора» – «індивідуальна семіосфера перекладача». Аналіз тексту на рівні слова, словосполучення та речення засвідчив характерні авторські мовностилістичні особливості та перекладацькі труднощі при відтворенні семіотично навантажених мовних елементів тексту, а також контекстуальні можливості та способи їх подолання. Ефективність застосування семіолінгвистичного підходу до аналізу перекладу авторських казок забезпечується, передусім системним уявленням про авторський казковий текст, який завдяки цьому підходу постає як чітко структурована єдність. Важливими є глибше осягнення особливостей авторської семіосфери, а також можливість виокремлення і відтворення збагаченого позамовними факторами позначуваного.

Виділяються такі прийоми відтворення комічного у перекладі авторських казок: пошук ситуативного відповідника; пошук відповідника з підвищеним рівнем емоційності; транскодування; поєднання транскрипції та транслітерації з додаванням словотворчих морфем; калькування; антонімічний переклад; лексико-семантичні трансформації; фонетично-імітаційні трансформації [4, с. 14]. Серед авторських засобів створення комічного та засобів їхнього перекладу передусім виділяємо утворення комічного на фразеологічному рівні; вживання індивідуально-авторських метафор; введення у текст неординарних порівнянь. У передачі засобів створення ефекту комічного перекладач у кожному окремому випадкувіднаходитбь індивідуальні способи вирішення перекладацької проблеми для досягнення ефекту комічного.

Комічне стає інваріантом перекладу, якщо належить до домінант авторського стилю. Розглядаючи окремий випадок створення комічного, перекладач установлює, які засоби дозволили викликати комічний ефект в мові оригіналу, адже вживання певних засобів може бути домінантою авторського, після чого визначається, чи може він досягнути такоми ж засобами ефекту комічного при перекладі. При неможливості збереження

змісту та форми одночасно з прагматичним ефектом перекладач змішений рахуватися з втратами. Втрата комічного у перекладах текстів із чіткою авторською інтенцією на комічне робить переклад більш неадекватним, аніж навіть утрата певного елементу чи форми. При мінімізації перекладацьких утрат та адекватного відтворення комічного перекладач повинен володіти високим ступенем перекладацької компетенції та вміти визначати пріоритети, вибираючи між складовими художнього твору. У процесі перекладу поетапно йдеться про доперекладацький аналіз, під час якого перекладач знайомиться з творчістю автора з метою визначення головних ознак індивідуального авторського стилю. Суто перекладацький аналіз передбачає визначення інваріантів перекладу, підпорядкованих ключовій функції твору (на змістовому рівні – образи, передачу яких можливо кількісно виміряти набором сем; на формотворчому – ритм, рима; на прагматичному – ефект комічного), а також пошук стратегій і тактик перекладу. Перекладачем мають оцінюватися варіанти перекладу на рівні мінімальних синтаксично завершених одиниць, наприклад, речень. При збереженні гармонії між усіма рівнями та відтворенні більшості інваріантів переклад може вважатися адекватним.

Складність відтворення в перекладі комічного в цілому та іронії зокрема зумовлена передусім тим, що твори-прототексти, використані для створення іронії, в іншомовній культурі здебільшого не належать до прецедент них текстів, попри наявність їхніх перекладів, а цитовані фрагменти цих творів у перекладах не стали відомими висловами, не мають чітких конотацій і не асоціюються безпосередньо зі своїми первинними контекстами, тобто не можуть функціонувати в цільовому тексті як знаки. Відтак, щоб відтворити в перекладі іронію, треба компенсувати недостатню семіотичність алюзій на прецедентні тексти культури-джерела, залишивши водночас можливість «наївного» прочитання.

Література:

1. Гомон Н. В. Відтворення персоніфікації в іспансько-українському перекладі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.16 / Н. В. Гомон. – К., 2013. – 20 с.

2. Кагановская Е. М. Ирония как средство создания речевой установки в художественном тексте (на материале призведений Марселя Эме): дис. … канд. филол. наук : 10.02.05 – романские языки / Е. М. Кагановская. – К., 1992. – 178 с.

3. Кам’янець А. Б. Відтворення інтертекстуальної іронії в англо-українському художньому перекладі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.16 / А. Б. Кам’янець. – К., 2009. – 19 с.

4. Колесник Р. С. Відтворення комічного у художньому перекладі (на матеріалі творів німецькомовних авторів XX століття) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.16 / Р. С. Колесник. – К., 2011. – 20 с.

5. Мосьпан Н. В. Семіолінгвістичний аспект казок Р. Кіплінга в українських перекладах : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.16 / Н. В. Мосьпан. – К., 2009. – 20 с.

6. Ребенко М. Ю. Об’єктивні та суб’єктивні аспекти перекладацької деформації у художньому перекладі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.16 / М. Ю. Ребенко. – К., 2013. – 18 с.

7. Eco U. Les limites de l’interprétation. Essai : Trad. de l’italien / U. Eco. – P. : Bernard Grasset, 1992. – 406 p.

УДК 811.111'373

Ю. С. Масель,
ЖДУ імені Івана Франка, м. Житомир

«ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ІНВЕКТИВНИХ ОДИНИЦЬ В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ»

У дослідженні порушується питання визначення поняття публіцистичного дискурсу. Окреслено підходи до дефініції терміну інвективи, зазначено власний. Наведено основні напрямки класифікації інвектив. Головна увага зосереджена на функціях інвектив в англомовному публіцистичному дискурсі.
Ключові слова: *дискурс, інвектива, види інвективи, функції інвективи.*

В исследовании рассматривается вопрос определения понятия публицистического дискурса. Анализируются подходы к дефиниции термина инвектива, указано собственный. Приведены основные направления классификации инвектив. Главное внимание сосредоточено на функциях инвектив в англоязычном публицистическом дискурсе.
Ключевые слова: *дискурс, инвектива, виды инвективи, функции инвективы.*

The article deals with the problem of definition of publicistic discourse. Various approaches to the definition of the term invective are outlined. The author's own approach to invective definition is suggested. The basic directions of invective classification are illustrated. Main focus is on the functions of invective in the English publicistic discourse.
Key words: *discourse, invective, classification of invective, invective functions.*

Не новим є той факт, що мовний стандарт є обов'язковою умовою існування культури. Але розвиток мови є неможливим за абсолютного дотримання стандарту. Творче порушення норми призводить до посилення виразності текстів, роблячи їх більш привабливими для адресату. Саме антиномія стандартного та нестандартного в мові може розглядатися як відображення креативних здібностей суб'єкту дискурсу, як міра його вербальної свободи та обмеження [18, с. 88]. Тому не дивним видається той факт, що, за сучасних тенденцій розвитку лінгвістичної теорії, мовознавці [2; 4; 6; 11] звертають увагу на активну взаємодію кодифікованої нормативної мови з субстандартом. Сучасні мовні норми стають більш рухомими, більш схиляються в бік індивідуальності і радше виражають особистість, ніж відображають стандарт [13, с. 130]. Отже, хоча серед сучасних комунікативно-регулятивних стратегій безперечними досягненням є прагнення до толерантності у вигляді політкоректності, однак на практиці, в засобах масової інформації та комунікації зокрема, реалізуються інші тенденції. Насамперед, це досить високий рівень реалізації мовної агресії, використання в публікаціях зниженої, брутальної, нецензурної, непристойної лексики та фразеології, а також поширення інвектив у публіцистичному тексті [8, с. 40].

Оскільки прагматично-комунікативні параметри посідають пріоритетне місце у дослідженні ненормативних одиниць, параметри безпосередньо інвективних одиниць необхідно розглянути в максимально повному контексті їх застосування відповідно до принципів системного підходу. На нашу думку, таким контекстом служить дискурс. Тому **мета** даної статті полягає у виявленні функцій інвективних одиниць в англомовному публіцистичному дискурсі.

Варто зазначити, що в умовах свободи слова значно розширився доступ людей до інформації, що призводить до збільшення словникового запасу людей у всіх вікових категоріях. Цікавим є той факт, що зміни торкаються як усної, так і письмової публіцистики: остання теж стає більш розмовною, емоційною, розкутою [13, с. 127]. Тому **актуальність** дослідження характеризується вивченням функціонування ненормативних інвективних одиниць у традиційно нормативній площині публіцистичного дискурсу.

Отже, сучасний публіцистичний дискурс (далі ПД) визначається потужним регулятивним механізмом, що здатний контролювати суспільну думку та керувати напрямком розвитку соціальних подій. ПД швидко реагує на зміни, що відбуваються у мові і характеризується максимальною здатністю до пристосування, гнучкістю та активною інтертекстуальною взаємодією.

Крім того, наприкінці останнього сторіччя різко змінилася соціальна роль масової комунікації: вона стала потужним фактором соціального життя, почала активно впливати на політичне життя народів, культурний розвиток як окремих держав, так і всього світу [7, с. 110; 12, с. 168]. В нашому дослідженні сучасний ПД маніфестується у вигляді письмових та усних текстів газетних і журнальних статей, промов, інтерв'ю та авторських телепрограм, призначених для широкої, недиференційованої аудиторії.

Отже, на відміну від часів, коли засоби ЗМІ були покликані беззаперечно відображати норми кодифікованої мови, оскільки публіцистичний стиль передбачає використання книжної лексики, що являє собою сплав елементів наукового, офіційно-ділового та художнього стилів, у мові сучасних ЗМІ, зокрема наприкінці XX – на початку XXI сторіччя, спостерігається активне використання мовних одиниць, що перебувають на периферії літературної мови та навіть за її межами (просторіччя, діалектизми, регіоналізми, жаргонізми тощо). Залучення даних одиниць пояснюється динамічністю системи сучасного суспільства, а також призначенням ПД, яке передбачає не лише інформування суспільства, а й вплив на суспільну свідомість. Спроможність журналістів досягати відповідного ефекту визначена характерними рисами публіцистичного стилю, серед яких традиційно виокремлюють популярність, образність, полемічність викладу, яскравість виразних засобів, високий рівень експресії, вербалізація позитивної чи (частіше) негативної оцінки тощо [10].

Серед ненормативних одиниць, що активно використовуються в ПД, окремий інтерес викликає функціонування інвектив. Зазначимо, що семантика інвективної лексики характеризується розмитістю та нечіткість

© Ю. С. Масель, 2014

денотативного значення та домінуванням пейоративного конотативного значення. Денотативні ознаки при цьому майже витісняються. Це пояснюється тим, що основним призначенням інвективи є не номінація, а експресивна актуалізація негативного ставлення суб'єктом дискурсу, спрямована на пониження статусу адресата [9, с. 11]. Дослідження інвективних одиниць відбувається відповідно підходів, за якими одиниці розуміються.

Широкий підхід до вивчення аналізованого поняття дозволяє віднести інвективу до лексики та фразеології, яка характеризує ставлення мовця до предмету мовлення [11, с. 145]. *У вужчому розумінні* інвективні одиниці визначаються, як вербальні (можливе поєднання з невербальними) замінники тактики фізичного насильства, що викликають в опонента образу, зачіпають його самолюбство, гідність і честь, але й допомагають зняти психологічне напруження [3]. Інвективою також може виступати будь-яке грубе, вульгарне, некодифіковане, табуйоване мовне позначення людини з оцінною семантикою, яке своєю формою або значенням може образити об'єкт оцінки [16, с. 128].

В межах даного дослідження ми розглядаємо інвективу у вузькому значенні, розуміючи її як лексичний знак, спрямований на пониження соціального статусу адресата комунікації, рівня його самооцінки в межах загальноприйнятих суспільних норм і правил [14, с. 200].

Слід відмітити, що процес знецінення особистості людини відбувається за наступними основними напрямками [15, с. 7]:

I. Інвективи «особистого» характеру:

1) приниження моральної гідності і якостей адресата (*pisshead* (рос. бухарь);

2) негативна оцінка розумових здібностей (*nimrod* (дурень, тупоголовий, ідіот), *clot* (дурний, тупак), *nutter* (псих), *retard/tard* (недоумок), *oppy* (дибіл), *mong* (кретин) *dumbstick/monkey farting/ shithead /dumbo /titty* (мудак));

3) негативна оцінка фізичних характеристик (*cabbage/vegetable* (рос. овощь) – людина, яка не може рухатись чи говорити, через ураження мозку, *midgit* (карлик, «клоп»), handicapped/deformed (інвалід), *schizo/ spastic/nutter retard* (a mentally deranged person), *gimp* (каліч);

4) інвективні позначення зовнішності людини: *cow/dog* (не приваблива жінка), bargass/TV behind/ shuttle butt (жирдяй), dracula/rutabaga/garbage can/piglet/sad sack/lemonette (an ugly woman), *goon/ gorilla/torpedo* (рос. хуила – здоровань-нахаба);

II. Інвективи «соціального» характеру:

1) дискримінація за расовою ознакою (*hymie, kike, yid, sheeny* (≈ жид, жидяра), *jigaboo, nigga, nigra, coon, spade* (≈ чорнопикий, чорножопий), *Jap* (≈японка));

2) сексуально-гендерні інвективи (*arse-bandit* гомосексуаліст (рос. гомик)), *slapper/slut/whore* (шльондра));

3) інвективи, що передають аморальність відносин, таких як брехня, шахрайство (*to bullshit* (пиздеть – брехати), *bullshitter* (хуеплет), to snitch/swipe/filch/flog (пиздить – красти)).

III. Богохульства (*goddamn, Jesus Christ* та похідні).

Із зазначеного вище, очевидним є той факт, що всі інвективи є експресивними одиницями, що володіють цілим спектром функцій.

Серед основних функцій інвектив, що зазначаються у науковій літературі, провідними у публіцистичному дискурсі можна виокремити наступні: *експресивну, пейоративну, оцінну, маніпулятивну, мнемотехнічна, характеризуючу, моделюючу, кумулятивну, етнокультурну* тощо.

Зазначимо, що категоріальною ознакою інвектив є експресивність, тому *експресивна* функція вважається необхідною умовою їх існування. В межах даної функції виокремлюємо *оцінну*, що відображає негативне ставлення мовця до суб'єкту дискурсу. Оскільки, інвективи в своїй семантиці відображають ціннісні уявлення носіїв мови, в центрі яких знаходиться людина з усіма можливими недоліками, тому семантична класифікація інвектив дозволяє виявити основні групи людських пороків, засуджуваних в даній культурі, як зазначалося раніше. Одним з найбільш актуальних людських недоліків в англомовному публіцистичному дискурсі визнається дурість. Підкреслюючи розумові вади адресата, що говорить демонструє своє домінуюче становище. Наприклад: *The head of Mitsubishi in France resigned yesterday after igniting a row when he reportedly described the French Industrial Recovery Minister as a* ***moron*** (The Times/October 27, 2012); *Deloney's court-appointed attorneys have pleaded with the man to accept a ruling that he has an IQ under 70 – «mentally retarded» in Ohio parlance».They pretty much called me retarded», Deloney said of his court-appointed attorneys, Perry Ancona and Tim McKenna, according to the Enquirer. «I don't want anybody to disrespect me».* (New York Daily News/ May 2, 2014); *<…>…says of an adversary: «That fellow is, and his father was, and his grandfather was, the most stiff-necked, arrogant, imbecile, pig-headed numskull, ever, by some inexplicable mistake of Nature, born in any station of life but a walking-stick's!» Boythorn is based on the grudge-bearing...* (The Times/ January 30, 2011). Зазначені інвективи *moron* (бовдур), *retard* (заторможена людина, «торомоз») та *imbecile* (рос. тупица, недоумок), *numskull* (олух, рос. дурошлёп) відображають негативну оцінку адресата повідомлення та вказує на його несхвальне ставлення до суб'єкту дискурсу.

Наступною функцією інвектив, що закладена в самому визначенні даних одиниць, є *пейоративна* функція, що спрямована на негативну характеристику суб'єкта, а саме полягає в зневазі та приниженні адресата. Наприклад, такі одиниці як *spade*/*coon* (негр, чорномазий), *yid/kike* (жид), *kraut* (фриц), *dago*/wop (італьяшка), *birdbrain* (розуму як у курки, йолоп, телепень), *bladdered* (п'яний як ніч (як чіп), *chickenshit* (боягуз, страхополох), відображають принизливе ставлення мовця до адресанта: *<…>.. co-star, Shia LaBeouf, off the stage of his Broadway play. Only two days before the interview, he has had to deny calling a photographer a «coon» and a «crackhead» and threatening to choke a writer from the New York Post. There is a moment when I hopefully scent drama even now…*(New York Daily News/ September 10, 2012); «*You have got to learn a little, at least a little, about*

the history of your allies», he told his listeners. «About Jew-ruined England. About the wreckage of France, wrecked under yid control. Lousy with kikes». (The Guardian/ October 27, 2011).

Не можна не зазначити, що інвективи є одиницями вторинної номінації, тому виконують *мнемотехнічну* функцію, яка опирається на характеризуючу функцію. Мнемотехнічна функція полягає у тому, що завдяки образності та виразності, інвективи оптимізують процес запам'ятовування, оскільки свідомість людини краще сприймає одиниці, у яких спостерігається зв'язок, чи натяк на зв'язок, між планом змісту і планом вираження, що, таким чином, привертає й утримує увагу суб'єкта дискурсу [5, с. 278; 19]. Тому, завдяки своїй образності, інвективи *bimbo* (приваблива, але не розумна дівчина), *Essex girls* (the pejorative stereotypical image formed as a variation of the dumb blonde/bimbo person, with references to the Estuary English accent, white stiletto heels, silicone-augmented breasts, peroxide blonde hair, over-indulgent use of fake tan (lending an orange appearance), promiscuity, loud verbal vulgarity and socialising at downmarket nightclubs), *pisshead* (piss, alcohol (*slang*) + -head) *derogatory*, a person who regularly overindulges in alcoholic drink) дозволяють свідомості пояснити причини номінації, тобто логічно пов'язати план змісту з планом вираження: <…>…*If you're going to be in a meeting with the 9ft blonde* ***bimbo*** *from hell, you need to make an effort to keep your self respect intact. Then again, if you are a 9ft blonde* ***bimbo****, you know you can wear a bin-liner and still lead men to their doom* (The Guardian/ January 29, 2011); *We've been across the same box junction three times in the past hour. The first time, as Boris was trying to explain how a big-breasted* ***Essex girl*** *became Britain's first banker-basher, a bus came within inches of bringing our interview to an early end* (The Sunday Times/ November13, 2011); *Zawadzki's house, the screwed-up Dumpster, the intersection with Bystrzycka, the stand of birch trees where the* ***pissheads*** *hung out on a bench, and so on till the next stop. Listening to the engine, counting distances in the dark* (The New York Times/ Jule 10, 2007).

Із зазначено вище, логічним видається зазначити, що внутрішня форма інвектив містить яскраву ознаку, що і допомагає виокремити *характеризуючу* функцію. Інвектива *lard-ass* (товстозадий, жирдяй) визначає такі зовнішні вади людини як «надмірність ваги»: *according to an ESPN story from several years ago, Richie Incognito was often bullied as a youngster growing up in Englewood, N. J. He was reportedly called a «fat-ass» and a «lard-ass» and a «whale», a pattern that continued even after he moved to Arizona in 1995* (New York Daily News/ November 4, 2013). Інвектива *doormat* (легкодуха, «тряпка») характеризує людину як слабохарактерну: *«I can't believe we let the Chicago Bears beat us. How could that happen? Those guys are the* ***doormat*** *of our division»* (The New York Times/ December 17, 2012).

Прагматично навантажені інвективи завдяки експресивності здатні виконувати *маніпулятивну* функцію. Під мовною маніпуляцією (маніпулюванням) ми розуміємо вид мовного впливу, який здійснюється шляхом використання певних ресурсів мови з метою прихованого впливу на когнітивну і поведінкову діяльність адресата в інтересах маніпулятора [17]. Отже, маніпулятивна функція інвектив полягає в тому, що мовець (свідомо або підсвідомо) намагається здійснити вплив на адресата з метою досягнення поставленої мети. Використовуючи інвективу *motherfucker* автор намагається посилити вплив на реципієнта з метою формування в останнього негативного ставлення до позначеної особи: <…>... *meaningful, constructions are awkward. Hoyt Thorpe, the frat-house beauty, angry at a professor, called him a «fat, scarce-haired motherfucker»....* (The Sunday Times/ April 6, 2013).

Серед усіх можливих шляхів транспозиції значення у процесі утворення і сприйняття субстандартних одиниць, зокрема інвективи, домінуючими можна виділити метафоризацію та метонімізацію, які обумовлені здатністю свідомості людини до сприйняття та відображення явищ, предметів тощо за допомогою інших явищ або їх частин [13: 68]. Завдяки цьому виокремлюємо *моделюючу* функцію. Наприклад РОСЛИНА→ЛЮДИНА: ***pansy*** (гомик) <…>... made their money by seeking people to pillory. They started to hunt down the powerful «queer» who, in their minds, had inveigled the little **pansy**-boy into his job, protected him and promoted him while he spied in the 1950s. These were the opening moves in what was at first known as the... <…> (The Sunday Times/ December 16, 2012); ***nutter*** (псих): <…>…Yet there was no disputing the spice that one regrettable **nutter** had added last year, from television's point of view, nor the distinct feeling that.. <…> (The Times/ April 2, 2013)

Оскільки мова дозволяє звернутися до сукупного попереднього досвіду і бути інструментом його відновлення, тому до основних функцій інвективи можна також віднести *кумулятивну* функція, що полягає у здатності мови не лише утримувати але й накопичувати знання про соціальний досвід людства. Таким чином, інвективи здатні функціонувати як засіб передачі позамовного колективного досвіду [13, с. 152].

Кумулятивна функція інвектив пов'язана з *компресивною*, яка полягає у забезпеченні передачі максимальної кількості інформації за одиницю часу, що пояснюється загальною мовною тенденцією до конденсації засобів вираження значення [1, с. 19].

Інвективи здатні виконувати також *етнокультурну* функцію, метою якої є етноспецифічне висвітлення подій, явищ та об'єктів і визначення способу концептуалізації й категоризації об'єктивної дійсності в межах певного етнокультурного осередку [13, с. 153], наприклад англ. *bullshitter* від *bullshitt* (bull + shit, «shit» because it smells», bull» in the sense of «false talk, fraud») і рос. хуеплёт, пиздобол (людина, яка говорить неправду): <…>.. sensitivity to send his wife a birthday card signed «from Alan Sugar». The same monster prone to shouting: «I don't like arse-lickers or bullshitters». Hmm, he won't like me then. Boy, I'm terrified, and I don't even work here. Imagine how saps competing to become his apprentice on the... (The Sunday Times/ May 06, 2011).

Слід відмітити, що наведені приклади функціонування інвектив є умовно розмежованими, оскільки інвективи здатні виконувати декілька функцій одночасно.

Отже, англомовний публіцистичний дискурс характеризується демократизацією викладання матеріалу, легкою проникністю та функціонуванням субстандартних одиниць, зокрема інвектив. Значний спектр функцій інвектив, що реалізується в контексті публіцистичного дискурсу полягає, перш за все, у експресивному, а подекуди і агресивному впливі на свідомість адресата в досягненні певної мети.

Література:

1. Александрова Г. Н. Соотношение знаковой структуры и функций терминологических и квази-терминологических языковых единиц: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Самара, 2006. – 25 с.

2. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование // Вопросы языкознания, 1996. № 3. – С. 32–41.

3. Білоконенко Л. А. Пейоративна та інвективна лексика в міжособистісному конфлікті // [електронний ресурс] – http://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/470/441

4. Бокий О. В. Социально-функциональная характеристика сленга в словаре американского варианта английского языка «херитэдж» // Теоретические и практические аспекты лексикографии. – 1997. – С. 81–90.

5. Виготський Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выгосткий. – М. : Издательство Смисл, Эксмо, 2005. – 1136 с.

6. Винокуров А. М. Лексика субъязыка антисоциальных преступных групп англоязычных стран // Англистика. – Тверь, 1999. – С. 33–40.

7. Ганапольская Е. В. Свободное слово или эзопов язык? (фразеология как средство современной политической коммуникации) // Актуальные проблемы теории коммуникации. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 108–112.

8. Демидов О. В. Инвектива как современная коммуникативная тенденция публичного дискурса // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Вып. 73. – 2013. – № 31. – С. 39–41.

9. Заворотищева Н. С. Инвективы в современной русской речи: автор. реф. канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». – Москва, 2010. – 22 с.

10. Космеда Т. А. Мова «Четвертої влади» та шляхи її вдосконалення // [електронний ресурс] – http://science.crimea.edu/zapiski/2011/ 026.pdf

11. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М., 1996. – С. 142–185.

12. Львов М. Р. Основы теории речи / М. Р. Львов. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 248 с.

13. Мосейчук О. М. Системні та функціональні особливості англомовних однослівних ідіом (на матеріалі сучасного публіцистичного дискурсу): дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 « Германські мови» / О. М. Мосейчук. – Харків, 2009. – 219 с.

14. Муратова І. С. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії в політичному дискурсі / І. С. Муратова // Вісник Житомирського державного університету. Філологія, 2009. – № 48. – С.198-201.

15. Носова В. Н. Французкая инвективная лексика в прагмалингвистическом и коммуникативно-дискурсивном аспектах: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки» / В. Н. Носова. – Воронеж, 2011. – 22 с.

16. Позолотин А. Ю. Инвективные обозначения человека как лингвокультурный феномен (на материале немецкого языка): дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / А. Ю. Позолотин. – Волгоград, 2005. – 251 с.

17. Сковородніков А. П., Копніна Г. А. Способы речового манипулятивного воздействия в российской прессе // [електронний ресурс] – http://journals.uspu.ru/attachments/article/203/2004.pdf

18. Хакимова Е. М. Лексический субстандарт в функциональном аспекте // Вестник Южно-Уральского государственного университета: Лингвистика, 2012. – № 25. – С. 86–92.

19. Cowie A. P. Oxford Dictionary of Phrasal Verbs / A. P Cowie, R. Mackin. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 535 p.

УДК 811.16:81'37

О. М. Пелехата,
Прикарпатський національний університет Імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ПОЛІФУНКЦІЙНІСТЬ СЕМАНТИКИ ЛЕКСЕМ «ПИЯК, П'ЯНИЙ» У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Проаналізовано специфіку функціонування лексем «пияк, п'яний» та виявлено спільні та відмінні стереотипи їх вживання на матеріалі паремій у споріднених польській та українській мовах.
Ключові слова: *лексема, функціонування, спільні та відмінні риси, паремії, споріднені мови.*

Проанализирована специфика функционирования лексем «пьяница, пьяный», определены общие и отличительные стереотипы их употребления на материале паремий в родственных украинском и польском языках.
Ключевые слова: *лексема, функционирование, общие и отличительные черты, паремии, родственные языки.*

The specific of functioning of lexemes «drunkard, drunk» is analysed, the common and distinctive stereotypes of their use defined on material of proverbs in related Ukrainian and Polish
Keywords: *lexeme, functioning, common and distinctive features, proverbs, family languages*

Прислів'я та приказки будь-якої мови не тільки констатують якийсь факт, вони повчають, звертаючи увагу на певні явища, бо за влучними та яскравими виразами стоїть авторитет поколінь народу. У слов'янському фольклорі наявна велика кількість прислів'їв та приказок із лексемами «пияк» і «п'яний». У даній статті розглянемо особливості функціонування таких лексем у споріднених українській та польській мовах, а також визначимо наявність спільних та відмінних ознак у процесі еволюції стереотипу.

Великий тлумачний словник СУМ, за редакцією В. Т. Бусела, подає такі визначення лексем «пияк, п'яний»: *Пияк – той, хто постійно і надмірно п'є спиртні напої, має хворобливу пристрасть до них; пияка –те саме, що пияк; п'яниця – той, хто п'є багато спиртних напоїв, постійно напивається; випивака – той (та), хто любить пити алкогольні напої; алкоголік – той, хто хворіє на алкоголізм* [8, с. 761]*; П'яний – який перебуває у стані сп'яніння; нетверезий* [8, с. 1007].

Це прямі значення даних лексем. Проте можливе й використання їх у переносному значенні. Так, наприклад, п'яним можна назвати людину, яка перебуває у стані, схожому на сп'яніння; явища природи; тощо.

Порівняймо з польською мовою – Словник польської мови під редакцією Elżbiety Sobol подає такі визначення лексем *«pijak, pijany»*: *Pijak* – ten, kto nałogowo pije alkohol; *Pijany* – człowiek odurzony alkoholem, w stanie nietrzeźwym [9, с. 661].

В польській мові, до слова «pijany», часто вживаються такі синоніми: *nietrzeźwy, podchmielony, spity, upity, wcięty, zalany, schlany, na gazie, na cyku, nachlany, nabombany, wstawiony, pod wpływem alkoholu, w stanie wskazującym na spożycie, dziabnięty, na rauszu, na bani, napity, ubzdryngolony, ululany, zalany, zaprawiony, zapruty, napruty, zamroczony alkoholem, podochocony, w stanie nietrzeźwości, odurzony alkoholem, urżnięty, nagazowany, nabzdryngolony, mający w czubie, kurzy mu się z czuba, kirznięty, nabąbelkowany, zapity, podchmielony, pod dobrą datą.*

Народна мораль українців та поляків ніколи не мирилася з пиятикою і пов'язаними з нею гультяйством та неробством. П'яниці піддавалися загальному осудові та висміюванню. Люди розуміли, що пиятика – це злочин, біда, яка руйнує здоров'я, нищить сім'ї, затуманює розум.

Українські паремії, які містять лексеми «пияк» і «п'яний» можуть позначати зовнішні риси пияка (*У п'яниці, коли не під очима синє, то плечі в глині*). *П'яний і свиня – то однакові звання;* недобрий чоловік: *Соха – не плуг, тачка – не машина, п'яниця – не чоловік. П'яниця – то послідній чоловік;* застерігає народний досвід і від заміжжя з пияком: *На жлукто спотикнулась, на корито впала, вийшла за п'яницю – навіки пропала. Хто п'яницю полюбить, той вік собі погубить. Хвалить шинкарка п'яницю, а дочку за нього не віддасть.*

Багато паремій показують **поведінку «пияка»,** а саме свідчать, що життя пияка є важким, складним і невлаштованим: *Пияцтво розум з'їло; П'яний б'ється, скаче, а проспиться – гірко плаче; Хто частенько випиває, той під тином спочиває; Чарка горілки – ківш лиха; Заробив кревно та й пропив певно.* Показують дані паремії наслідки від пияцтва, яке згубно діє на організм людини, її розум, а до цього всього й *«ківш лиха».*

Також, до цієї групи можна віднести і такі паремії: недбайливий господар: *У п'яного кулаки дрова рубають, а як прокинеться, то й сокири не візьме. Заробив кревно та й пропив певно. У п'яниці нема нічого на полиці. Допився до того, що в хаті вітер віє.* Сварки між подружжям: *Коли п'яниця в шинку скаче, то жінка дома плаче. Перша чарка – на здоров'я, друга – на веселощі, третя – для сварки. –Господи, за що ти мене караєш: чи я горілки не п'ю, чи я жінки не б'ю, чи я церкви не минаю, чи я в крчмі не буваю.*

Велика кількість прислів'їв та приказок показують нам **ставлення «пияка» до навколишньої дійсності:** *Далеко п'яному додому; П'яний, а у вогонь не полізе; П'яний, а у воду не скочить; П'яниці кажи, що день, а він каже, що ніч; П'яному і бог з дороги звертає; П'яному і калюжа по вуха; П'яному й кози в золоті; П'яному кожна дорога слизька і довга; П'яному море по коліна, а калюжа морем здається; П'яному на кожнім кроці поворот; П'яному світ – як банка, а люди – як мухи; У п'яниці сім п'ятниць на тиждень; П'яному гори немає – усе рівне; П'яному море по коліна.* Під впливом алкоголю вони по-іншому сприймають навколишню дійсність, тому тверезим людям важко зрозуміти поведінку та розмову пияків.

Частина прислів'їв та приказок дають нам зрозуміти, що в п'яного на умі: Голодному *на умі хліб, а п'яному – хміль. Не той п'яний, що каже: «Я вже п'яний», а той п'яний, що каже: «Дайте ще!». Добра п'яниці і крапля. Вільному воля, п'яному – рай.* Присутнє у даних прислів'ях і відчуття залежності від алкоголю.

© О. М. Пелехата, 2014

Часто зустрічаються прислів'я та приказки, які показують **внутрішній стан «пияка»** містять порівняння пияка то з дурнем або з дитиною – за поведінку, чи то зі злодієм – за вчинки, чи то зі свинею – за зовнішнім виглядом: *П'яний і злодій – рідні брати; П'яниця і свиня – то однакові звання; П'яний, як дитина: і нехотя правду скаже; П'яного молитва, як хворого піст; П'яний – так, як малий: що на умі, те й на язиці.* Часто зустрічається і порівняння з дурнем *(П'яний дурному брат),* оскільки пияцтво руйнує розумові здібності. Недарма придумали приказку: *Пияцтво розум з'їло.*

Але аналізовані приклади дозволяють зауважити і використання у переносному значенні лексеми *«п'яний»* : *(дуже) п'яний, як ніч ; п'яний від щастя*. («*Був Микола від щастя п'яний*, *від хмільного людського добра*» – В. Симоненко) або явища природи – Те, що хитається, хилиться набік, падає, подібне п*'яному: «Весна, весна. Сади мов п'яні, хитає вітер дерева* (Володимир Сосюра).

Зустрічаємо у повсякденному житті і такі не частотні поєднання із лексемою *«п'яний»* : *п'янке суфле, п'яна вишня, п'янке кохання***,** *п'янке торкання, п'янке божевілля,* п'янке *задоволення,* п'янке *знесилля.*

Отже, як і в українській мові лексеми «pijak», «pijany» асоціюються переважно із негативними явищами і вживаються у прямому значенні. Пор. паремії, у яких зображено **негативні зовнішні риси** *«pijaka»* чи *«pijanego»: Pijany jak świnia (П'яний як свиня); Pijany na obie nogi (П'яний на дві ноги); Pijany jak bąk-zob (П'яний як дзиґа); Pijany jak bydlę-zob (П'яний, як скотина); Pijany jak kłoda (П'яний, як колода).*

Прислів'я, які показують **поведінку**»*pijaka*» : *Pijany człowiek co czyni, we wszem podobny do świni (Що би не робила п'яна людина, у всьому подібна до свині).* Подібними є прислів'я: *Każdy pijak robi nijak (Кожний пияк робить незграбно); Pijak podobny do zwierza: ni roboty, ni pacierza(Пияк подібний до звіра: ні до роботи, ні до молитви*

Або паремії на позначення ***розумових здібностей*** пияка: *Pijanica żaden mądry nie będzie (Жодний пияк мудрим не буде); Pijany o świcie nie wie (П'яний про світ не знає);Pijaństwo rozum odejmuje (П'янство відбирає розум).*

Ще частина прислів'їв та приказок вживаються на позначення певної **застороги щодо родинних стосунків із «**pijakiem**»**: *Biedna żona taka, która ma pijaka (Бідна жінка та, котра має пияка); Pijaka z daleka mijać trzeba (Пияка з далека обходити треба); Od pijanego i szalony ucieka (Від п'яного і безумний втікає); Szynkarz lubi pijaków, ale córki za pijaka nie wyda (Шинкар любить пияків, але доньки за пияка не видасть); Pilanetu się nie sprzeciwiaj (З п'яним не сперечайся); Nie mocuj się z pijanym, bo sam upadniesz (Не борися з п'яним, бо самий впадеш); Strzeż się pijanego, głupiego i zarażonego (Стережися п'яного, дурного і зараженого).*

Проте в контексті аналізовані паремії не завжди вживаються із негативною семантикою: *pijany* statek (*Zmęczony burz szaleństwem, jak statek pijany... – wiersz klasyka Tuwim Julian)*; те, що викликає стан сп'яніння або містить в собі алкоголь: pijany *snickers*, pijany *kokos*, pijany arbuz, *pijany śledź.*

Як ми знаємо, легке сп'яніння від алкоголю супроводжується піднесеним настроєм. Тому сп'яніння, викликане чимось іншим, також отримало назву *«pijany «: «Pijany szczęściem» («Na pustej plazy dwoje ludzi ze szczescia pijanych» – «*Wakacyjne fotografie*»* Seweryna Krajewskiego; *«I ściskam twe najsłodsze ciało Śniąc, bym, pijany szczęścia trunkiem…» – «*Gdy w twoich ustach..». Leopold Staff). Часто можемо почути від поляків і таке: *«Jestem pijany ze szczęścia i z dużej ilości alkoholu w moim organizmie*». Поширеною є також приказка «*Zakochany jak pijany* «.

Частина прислів'їв та приказок вживаються на позначення легкого шляху у житті: *Aniołowie pijanych na rękach swych noszą. Pijak pije, pijak ma, pijakowi Pan Bóg da. Pijanego a dziecięcia Pan Bóg strzeże. Święty świętego tak nie kocha, jak pijak pijaka. Dla biednego pijaka niech Pan Bóg zsyła zawsze szóstaka. Człowiek podpiły Panu Bogu miły.*

Отже, аналізуючи подані прислів'я та приказки з лексемами «пияк, п'яний» в українській та польській мовах, можна зробити висновок, що переважна більшість прикладів актуалізує пряме значення з негативною конотацією. Ті нечисленні приклади функціонування лексем у переносному значенні мають позитивну оцінку. Спостерігається також і більша критика та осуд поведінки пияка в українській ментальності. Поляки ж більш іронічно ставляться до цієї проблеми, більше сміються, а не осуджують.

Література:

1. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : Монографія / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 72 с.

2. Грабовська І. Сучасні українці в дзеркалі чужих та власних стереотипів / І. Грабовська // Сучасність. – 2004. – № 9. – С. 138–147.

3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2010. – 844 с.

4. Українські прислів'я та приказки // Упор. Мишанич С. В., Пазяк М. М. – К. : Дніпро, 1984.

5. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku : studia etnolingwistyczne / Jerzy Bartmiński. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – 360 s.

6. Bogacz Paulina, Stereotypy o Polakach – jak nas widzą inni? // http://www. twojaeuropa. pl/246/stereotypy-o-polakach---jak-nas-widza-inni

7. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych Polskich // Państwowy instytut wydawniczy. – Warszawa, 1978. – Tom IV. – 627 s.

8. Великий тлумачний словник СУМ за ред. Бусел В. Т. – Київ, Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

8. Sobol Elżbieta. Słownik JP / Elżbieta Sobol. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2002. –1311 s.

УДК 81'364:81'255.4:811

О. О. Петров,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НОМІНАТИВНИХ ПОЛІВ БІНАРНИХ КОНЦЕПТІВ ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ У БРИТАНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

У пропонованій статті встановлено лінгвокультурні особливості організації номінативних полів бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах на основі їхньої фразеологічної об'єктивації в англійській, німецькій, українській і російській мовах крізь призму нового зіставно-лінгвокультурологічного підходу. Проаналізовано лінгвокультурні особливості організації номінативних полів даних бінарних концептів у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. На основі проведеного дефініційного аналізу виявлено прямі номінації досліджуваних концептів: брит. GENEROSITY – STINGINESS; нім. FREIGEBIGKEIT – GEIZ; укр. ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ; рос. ЩЕДРОСТЬ – СКУПОСТЬ.

Ключові слова: *лінгвокультурологія, бінарний концепт, номінативне поле, пряма номінація, мовний соціум.*

В предлагаемой статье установлены лингвокультурные особенности организации номинативных полей бинарных концептов ЩЕДРОСТЬ – СКУПОСТЬ в британской, немецкой, украинской и русской лингвокультурах на основе их фразеологической объективации в английском, немецком, украинском языках через призму нового сравнительно- лингвокультурологического подхода. На основе проведенного дефиниционного анализа выявлены прямые номинации исследуемых концептов: брит. GENEROSITY – STINGINESS; нем. FREIGEBIGKEIT – GEIZ; укр. ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ; рус. ЩЕДРОСТЬ – СКУПОСТЬ.

Ключевые слова: *лингвокультурология, бинарный концепт, прямая номинация, языковой социум.*

The linguocultural peculiarities of the organization of the nominal fields of the binary concepts GENEROSITY – STINGINESS in the British, German, Ukrainian and Russian linguocultures are elucidated in the article, which is done at the bases of their phraseological objectivation in English, German, Ukrainian and Russian via the methods of the new comparative-linguoculturological approach. The direct nominations of the concepts Brit. GENEROSITY – STINGINESS; Germ. FREIGEBIGKEIT – GEIZ; Ukr. ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ; Rus. ЩЕДРОСТЬ – СКУПОСТЬ are revealed at the basis of their definition analysis.

Key words: *linguoculturology, binary concept, nominal field, direct nomination, lingual society.*

Пропонована розвідка є продовженням вивчення параметрів бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ на основі їхньої фразеологічної об'єктивації в англійській, німецькій, українській і російській мовах крізь призму нового зіставно-лінгвокультурологічного підходу [див. 2], що свідчить про її актуальність. Важливо у зв'язку з метою цього дослідження, яка вбачається у встановленні лінгвокультурних особливостей організації номінативних полів бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах, наголосити, що базовою характеристикою лінгвокультурного концепту вважається ментальність, а облігаторною – вербалізованість, тобто взаємодія мови й культури при зіставно-лінгвокультурологічному підході до вивчення концептів виявляється на основі мови як засобі кодування культурної інформації.

Опис лінгвокультурних концептів розпочинають з аналізу їхніх номінативних полів. Тут передусім слід встановити ключові слова (прямі номінації), які позначають бінарні концепти ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ в англійській, німецькій, українській і російській мовних картинах світу, оскільки в центрі номінативного поля має знаходитися інваріант усіх значень слова, який більшою мірою, ніж інші відповідає характеру концепту. Зауважимо, що з визначенням прямих номінацій бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ виникли певні труднощі з огляду, по-перше, на значущість цих концептів у зіставлюваних лінгвокультурах, яка спричинила на рівні мови розгалужені номінації, що вербалізують аналізовані концепти, по-друге, на складність однозначного тлумаченння самих понять «щедрість» і «скупість», які тісно перетинаються з іншими спорідненими поняттями, що породжує, у свою чергу, численні номінативні одиниці на їх позначення, які часто відрізняються одна від одної лише незначним відтінком значення. Дефініційний аналіз дав змогу встановити у пропонованій розвідці такі прямі номінації досліджуваних концептів: брит. GENEROSITY – STINGINESS; нім. FREIGEBIGKEIT – GEIZ; укр. ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ; рос. ЩЕДРОСТЬ – СКУПОСТЬ. Зазначимо відразу, що визначення цих номінацій може бути ще предметом дискусій, особливо в германських мовах, де для цього мають бути залучені носії мови (інформанти).

Так, в англійській мові поняття «щедрість» позначає низка лексем: *liberality* – «1) терпимість; 2) ліберальність; 3) щедрість; 4) широта поглядів»; *generosity* – «1) великодушність; шляхетність; 2) щедрість»; *lavishness* – «1) щедрість; марнотратність; 2) ряснота; багатство»; *bounty* – «1) щедрість 2) премія; 3) дар; щедрий дарунок»; *munificence* – «щедрість». Як бачимо, усі ці слова передають семантику щедрості, проте лексема *munificence* є непоширеною, а в інших лексемах значення «щедрість» або є похідним (*liberality*, *generosity*), або тісно переплітається зі спорідненими значеннями, які певною мірою деактуалізують, «затьмарюють» семантику щедрості у межах цих лексем (*lavishness*, *bounty*). Оскільки лексема *generosity* є загальновживаною ще з часу перекладів біблійних текстів, а нині активно функціонує у складі ФО, зокрема у прислів'ях і приказках, часто з'являється у висловленнях відомих людей, набула у такий спосіб номінативної щільності, то є всі підстави саме цю лексему визначити прямою номінацією щедрості в англійській мові. Зауважимо, що ця лексема, крім щедрості, передає ще семантику великодушності, благородства, доброти, виражаючи ідею

© О. О. Петров, 2014

благородного походження (пор. етимологію: фр. *généreux*, лат. *generōsus*, від *gener-* «родовід, рід», а також перше значення від *generous* – «благородного походження; шляхетний»). Як бачимо, етноспецифічним для британців є безпосередній зв'язок щедрості з благородним походженням людини, її шляхетністю, бо відповідно до споконвічних уявлень британців благородні люди (блакитна кров) мають виявляти багато чеснот (вчинки, поведінка, багатий внутрішній світ тощо). Тісна ж кореляція концепту ЩЕДРІСТЬ із концептом ВЕЛИКОДУШНІСТЬ (також МИЛІСТЬ, МИЛОСЕРДЯ) є, як ми вже зазначали, спільною для всіх чотирьох зіставлюваних лінгвокультур, що має ще біблійні витоки.

Єдиним моментом, який, на перший погляд, не узгоджується з викладеною у попередніх розвідках концепцією нашого дослідження, згідно з якою концепти ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ доцільно вивчати на основі моделі кореляції концептів морально-етичної концептосистеми «Відношення до власності» за принципами «відкритий – закритий» і «норма – перевищення норми» (поділ на екстра- та інтраспрямовані концепти), є відсутність у концепті GENEROSITY етимологічних мотивів «давати» та «дарувати» (прикметно, що у британській лінгвокультурі ці мотиви чітко виявляються у концепті BOUNTY, де пряма номінація концепту етимологічно пов'язана з лат. *bonitās / bonus / bonum*, які передають семантику і великодушності, і благородства (шляхетності), і дарування). Проте ці мотиви, як одні з провідних, з'являються ще в англосаксонському епосі, де поняття «beah-gifu» і словосполучення *hringa gedāles* (досл. : роздавання дарів, перстнів) репрезентували концепт GENEROSITY.

Неоднозначеним є і визначення бінарного корелята до британського концепту GENEROSITY, оскільки деякі авторитетні словники антонімічним корелятом до *generous* спочатку подають прикметник *mean* [див., напр.: 9, с. 1166], а вже потім – *stingy* (хоча у тлумачній частині цього словника *generous* корелює лише з *stingy* [9, с. 396]). Це пов'язано, на нашу думку з тим, що *meanness* протиставляється до *generosity* передусім на основі семантики благородності (шляхетності), бо друге значення прикметника *generous* містить компонент «free from meanness or prejudice» [10], тобто той, який позбавлений підлості, ницості, скупості, скнарості, дріб'язковості тощо або який не завдає збитку, шкоди. Антонімічний корелят *meanness* у цьому випадку представляє характеристики, які були протилежні тим, що приписували знаті, бо знатна людина (мова йде про далекі часи) не могла бути поганою, підлою тощо. Отже, лексема *mean* відтворює сценарій протиставлення зі знаттю, а протиставлення *generosity – meanness* відображає насамперед ідею морального кодексу, реалізованого на ґрунті соціальної диференціації двох класів – знаті й не-знаті, тому ці слова є певною мірою прямими номінаціями концептів-гіперонімів, кожний з яких кодує інформацію про окремі моральні засади, притаманні тому чи іншому класу.

Викладена вище специфіка англійської лексеми *meanness* та домінування в ній значення «підлість» не дозволяє однозначно ідентифікувати її як корелят до *generosity*. Натомість існує вагома підстава для визначення як прямої номінації концепту ЩЕДРІСТЬ у британській лінгвокультурі іменника *stinginess*, деривата від оцінного прикметника *stingy*. Останній входить до групи етичних оцінок, бо вимагає орієнтації на етичну норму, що функціонує в культурі етносу. Цей прикметник кваліфікується як основний термін (синонімічна домінанта) у синонімічному ряду, до якого, крім *stingy* і *mean*, входять, наприклад, *avarice* – «скупість; пожадливість»; *grasping* – «жадібний; скупий»; *parsimonious* – «1) ощадливий; 2) скупий»; *miserly* – «скупий»; *close* – «1) закритий; 2) близький; 3) відлюдний; 4) задушливий; 5) пильний; 6) уважний; 7) скупий».

Показово, що визначене за допомогою лексико-семантичного поля семантичне ядро концепту STINGINESS демонструє неабияку розгалуженість. Це пояснюється тими негативними смислами, які містить цей концепт: *cheeseparing* – «1) шкурка сиру; 2) скупість; 3) відходи»; *closefisted* – «скупий»; *covetous* – «1) жадібний; 2) скупий; 3) заздрісний»; *hand-to-mouth* – «ненаситний; скупий»; *mingy* – «скупий»; *near* – «1) близький; 2) схожий; 3) важкий; 4) лівий; 5) скупий; дріб'язковий»; *niggardly* – «1) скупий; 2) жалюгідний, убогий»; *penny-pinching* – «ощадливий; скупий»; *tightfisted* – «скнарий» [10] та ін. До цього лексико-семантичного поля входять споріднені поняття (напр.: *caring* – «дбайливий; бережливий»; *greedy* – «жадібний; ненаситний») та антоніми (напр.: *wasteful* – «марнотратний»). Прикметно, що деякі лексеми на позначення скупості, жадібності, корисливості можуть виявляти як негативні, так і позитивні конотації, що свідчить про їхні енантіосемічні оцінні потенціали. Така оцінна поляризація семантичного наповнення концепту СКУПІСТЬ у зіставлюваних лінгвокультурах спричинила певні зміни ціннісного складника цього концепту, про що ми зазначали у попередніх розвідках.

Надзвичайно тісний зв'язок понять «великодушність» – «щедрість» ускладнює визначення прямої номінації концепту ЩЕДРІСТЬ і в німецькій мові. Так, лексема *Großzügigkeit* («великодушність») поступово витісняє у сучасній німецькій мові лексему *Freigebigkeit* («щедрість»), набуваючи у такий спосіб семантики щедрості. Утім, іменник *Freigebigkeit* і прикметник *freigebig* ще досі подаються у перекладних словниках як єдиноможливі відповідники, які передають значення «щедрість» без інших споріднених / похідних значень. До того ж, важливою для побудови концепції нашого дослідження є наявність у лексемі *Freigebigkeit* етимологічного мотиву «давання / дарування»: другий компонент *-geb-* морфосемантично мотивованої композити *freigebig* виявляє чіткий зв'язок з рукою та її функціями, зокрема даванням, віддаванням, даруванням тощо. *Geben* (двн. *geban* («подавати; дарувати; віддавати») є спільногерманським словом, спорідненим з лат. *habére* («тримати»), яке має індоєвропейський корінь **ghabn-, *ghab-, *ghap-* («мати, володіти»); *freigebig* – «той, хто охоче дарує; великодушний; щедрий» – утворене з нвн. *gebig*, *gäbig* зі значенням «той, хто охоче дає» [8, Bd. 7, с. 221]. Тут слід зауважити, що паралельно з *freigebig / Freigebigkeit* функціонує і «неправильний» дериват *freigiebig / Freigiebigkeit*, який утворений за аналогією до прикметників *ausgiebig* («рясний; багатий; щедрий)» та *ergiebig* («плодючий; багатий; ощадливий)» [7, с. 119, 298].

Показово, що в німецькій мові вживається також лексема *Generosität* (прикметник *generös*), яка передає подібні до англ. *generosity* значення «великодушний; щедрий» [7, с. 392]. Проте, на відміну від англійської

мови, ця лексема, що має спільноєвропейські корені й спільні біблійні витоки, є непоширеною, бо функціонує переважно у біблійних текстах.

Аналіз тлумачних словників дав змогу виявити основні синоніми до слова *freigebig*: *großzügig* – «великодушний; щедрий»; *schenkfreudig* – «той, хто охоче дарує / дає»; *spendabel* – «щедрий»; *generös* – «великодушний; щедрий» [7, с. 358, 392]. Як бачимо, крім згаданих прикметників *großzügig* і *generös*, щедрість у німецькій мові позначають ще й такі, до того ж лінгвоспецифічні, лексеми, як *schenkfreudig* та *spendabel*. Перша з них «руйнує» певною мірою автостереотип росіян щодо щедрості як виключно їхньої національної риси на противагу «скупим» германським мовним спільнотам, зокрема німцям, оскільки при всій щедрості й широті душі представників російської лінгвокультури у російській мові відсутнє окремє слово для номінації людини, яка з великим бажанням (радістю) роздає подарунки. Друга ж лексема підтверджує першу у тому сенсі, що німці є не такими скупими, як це фіксується у деяких, передусім східнослов'янських, гетеростереотипах, бо для німецької лінгвокультури актуальним є етноспецифічний концепт SPENDUNG («пожертвування; внесок; дар»). Об'єктивує цей концепт щільне номінативне поле (напр.: *Spender* – «1) дарувальник; 2) донор»; *Spende* – «пожертвування; внесок; дар»; *Spendenkonto* – «рахунок для пожертвувань» [7, с. 857]), до якого входить і прикметник *spendabel*. Етноунікальність концепту полягає в тому, що ідея добровільних пожертвувань набула у німців національного масштабу, тому вона розвивається та підтримується державою (пор., напр.: *Spendensteuervergünstigung* – «податкова знижка на благодійність» [7, с. 857]). До того ж, німці охоче роблять пожертвування на благородні цілі, тому ця ідея ґрунтується у німців на некорисливості, створюючи контраст з популярними нині, зокрема і в Україні та Росії, поняттями «спонсорство» і «меценатство», які, усе ж таки, базуються деякою мірою на корисливому мотиві. Прикметно, що в англійській мові функціонує дієслово *spend* та іменник *spending*, які походять зі спільного з нім. *Spendung* етимологічного кореня, проте мають протилежне по осі *норма – понаднорма* (див. вище) значення, об'єктивуючи концепт МАРНОТРАТСТВО.

Що ж стосується визначення бінарно-опозиційної пари до німецького концепту FREIGEBIGKEIT, то тут ситуація є дещо простішою, оскільки словники чи не однозначно фіксують як пряму номінацію концепту СКУПІСТЬ лексему *Geiz* [див., напр.:7, с. 387]. Етимологічні пошуки засвідчили, що це слово безпосередньо походить у німецькій мові від жадібності: до свн. і двн. слова *gīt[e]* у значенні «*Gier*, *Habgier* (жадібність, алчність)» належить дієслово свн. *gīten*, яке передавало семантику «бути жадібним». Деривати цього дієслова *gīt[e]sen*, *gizen* зберегли цю семантику, змінивши форму у нвн. на *geizen*. Іменник *Geiz* (свн. *gīz*) також є похідним, імовірно, із свн., двн. *gīt[e]*, набувши звукової форми за аналогією до *geizen*. При цьому його значення змінилося від «жадібності до багатства» до «надмірної ощадливості». Показово, що цей іменник споріднений із давньоангл. *gītsian* зі значенням «бажати, жадати; прагнути; потребувати; вимагати», литовськ. *geīsti* – «бажати, жадати; потребувати» та рос. *ждать* – «чекати» [8, Bd. 7, с. 226]. Ці етимологічні дані чітко демонструють генезу поняття «скупість», яке і розвинулося з поняття «жадібність», що можна представити схемою: «Жадібність» – «Людина» – «Потреби» – «Угамування голоду, спраги» – «Матеріальні блага» – «Інтелектуальні блага» – «Духовні блага» – «Індивідуальні потреби» – «Придбання (набуття)» – «Володіння» – «Зберігання». Як бачимо, генеза скупості ґрунтується на трьох мотивах – «Придбанні (набутті)», «Володінні» та «Зберіганні».

Синонімічні ряди як з домінантою *Geiz*, так і з домінантою *geizig* утворюються з численних лексем, які передають семантику ще більшої міри / інтенсивності скупості, напр.: *Geizdrache* (досл. : скупий дракон) / *Geizhals* (досл. : скупа шия) / *Geizhammel* (досл. : скупий валух) / *Geizknochen* (досл. : скупа кістка) / *Geizkragen* (досл. : скупий комір) / *Geizteufel* (досл. : скупий диявол) – «скнара»; *knauserig* – «скнарий». Часто слова на позначення скупості виявляють лінгвокультурну специфіку. Так, прикметник *schäbig* не просто передає значення «дріб'язково-скупий», але й підкреслює, що скупість викликає почуття сорому [7, с. 779], натомість в інших зіставлюваних мовах відповідник з таким відтінком відсутній. Існують певні труднощі і з пошуком відповідника до лексеми *filzig*, бо вона передає семантику скупості, яка викликає огиду й бридкість [7, с. 339]. Утім, цю семантику покриває певною мірою в російській мові лексема *сквалыжный*.

Що ж стосується східнослов'янських мовних спільнот, то тут визначення прямих номінацій досліджуваних нами концептів не викликає особливих труднощів: укр. *щедрість – скупість*; рос. *щедрость – скупость*. Простежуємо лінгвокультурний контраст щодо етимологічних мотивів цих номінацій з їхніми відповідниками в англійськиій і німецькій мовах. Так, в основі концептів укр. ЩЕДРІСТЬ і рос. ЩЕДРОСТЬ лежать мотиви «розколювання на дрібні частини» та «розщеплення»: і.-є. **(s)k(h)ed-* («розколювати на дрібні частини; розщеплювати»). Цей же корінь зустрічаємо в російському прикметнику з дещо протилежним значенням *скудный*, що дає змогу пов'язати в російській лінгвокультурі поняття «щедрый» і «скудный» на основі такого розвитку первинного значення: «розколюватися» → «розщеплюватися» → «розбиватися на шматки» → «зменшуватися» → «збіднюватися» → «бути мізерним» (пор. зв'язок понять «скупість» – «убогість» / «бідність» у британському мовному соціумі (див. вище)). Дослідники зазначають при цьому, що укр. *щедрість* / рос. *щедрость* є досить пізніми словоформами з огляду на абстрактні суфікси *-ість / -ость*, які розвинулися зі старослов'янських лексем *щедрота / щедроты*, що передавали семантику милосердя, милості, жалості (співчуття).

Як бачимо, милосердя як мотив щедрості є спільним у зіставлюваних лінгвокультурах. Прикметно, що щедрою людиною для східних слов'ян уважалася та, яка була милосердною, здатною до співчуття, а матеріальний компонент щедрості з'явився пізніше внаслідок глобалізації під прагматичним впливом західноєвропейської свідомості. Хоча існує думка, що компонент «милосердя», який співвідносився з християнською мораллю, був повністю вилучений зі змісту російського концепту ЩЕДРОСТЬ ще в радянський період, за рахунок чого у смисловому змісті цього концепту актуалізувався матеріальний компонент [1, с. 6–7].

Синонімічний ряд з домінантою *щедрий* є досить розгалуженим як в українській (напр.: *милосердний*, *милостивий*, *великодушний*, *марнотратний*), так і в російській (напр.: *милостивый*, *милосердный*, *великодушный*, *тороватый*, *расточительный*) мовах, покриваючи інтенсивність вияву щедрості аж до марнотратства та демонструючи часто етноспецифічність свого складу. Так, унікальним, оскільки не знаходимо точних відповідників в інших зіставлюваних мовах, є український прикметник *гойний*, що передає семантику щедрості та багатства, яка є похідною від першого його значення: «який загоює пошкодження на тілі; цілющий» [5, т. 2, с. 106]. На основі цього прикметника об'єктивується специфічний лише для української лінгвокультури концептозв'язок ЩЕДРІСТЬ – ЦІЛЮЩІСТЬ, що свідчить про сприйняття українцями щедрості як цілющої сили на противагу «хворобливій» скупості. На тлі подібної етноспецифічності чітко простежуються і спільні як для германців, так і для східних слов'ян моменти у сприйнятті щедрості. Наприклад, спільним для німців, українців і росіян є асоціювання щедрості з великим розміром, причому в українському мовному соціумі цей зв'язок є найчіткішим, оскільки смисли, які передають великий розмір щедрості, наповнюють навіть поняттєвий складник концепту ЩЕДРІСТЬ (див. вище). До того ж, універсальним у межах зіставлюваних лінгвокультур є концептозв'язок ЩЕДРІСТЬ – БАГАТСТВО.

Щодо концептів укр. СКУПІСТЬ і рос. СКУПОСТЬ, то тут номінативні поля, які їх репрезентують, також виявляють лінгвокультурні особливості. Однак спочатку слід зупинитися на деяких спільностях. Так, українські етимологи пов'язують слово *скупий* із *skoma* («оскома») та *čšemiti* («щеміти, защемити») [4, т. 5, с. 292], що є безпосереднім підтвердженням нашого концепції, яка згадана вище, щодо доцільності вивчення концептів морально-етичної концептосистеми «Відношення до власності» на основі моделі «відкритий (давати) – закритий (тримати)» і «норма – перевищення норми», оскільки етимологічне значення «защемити» виводить нас на асоціативний ланцюжок: *защемити – затиснути – тримати – утримувати* (пор. рос. *Он живет с зажимкой*, тобто *скупо*).

Дефініційний аналіз дає змогу встановити спільну для британської, німецької, української та російської лінгвокультур кореляцію концептів СКУПІСТЬ – ЖАДІБНІСТЬ і СКУПІСТЬ – ОЩАДЛИВІСТЬ ще на рівні поняттєвих складників: укр. *скупий* (те ж і *скупість*) – «1) який уникає витрат: надміру до жадібності ощадливий; 2) недостатній, бідний у певному відношенні; бідний на щось; 3) слабкий у своєму вияві»; рос. *скупой* – «той, хто надзвичайно, до жадібності, ощадливий (бережливий); той, хто через надмірну ощадливість уникає витрат; бідний; мізерний» [5, т. 9, с. 335–336; 6, с. 618]. До того ж, українська й російська концептні картини світу виявляють властивий британському мовному соціуму концептозв'язок СКУПІСТЬ – БІДНІСТЬ і СКУПІСТЬ – УБОГІСТЬ.

Аналіз синонімічних рядів з домінантами укр. *скупий* (напр.: *скнарий*, *жадібний*, *корисливий*, *дріб'язковий*, *бережливий*, *економний*, *ощадливий*) і рос. *скупой* (напр.: *жадный*, *скаредный*, *скряжливый*, *расчетливый*, *мелочный*, *бережливый*, *экономный*) підтверджує тісний зв'язок концепту СКУПІСТЬ, з одного боку, з концептом ЖАДІБНІСТЬ, а з другого боку, з концептом ОЩАДЛИВІСТЬ, що характерно і для британського та німецького мовних соціумів. При цьому жадібність характеризується як надмірне спрямування до збагачення, тоді як у визначенні скупості цей компонент відсутній; скупість визначається як надмірна бережливість, тоді як жадібність із цим поняттям не пов'язана [3, с. 171–172]. Аксіологічне сприйняття українцями й росіянами таких конпонентів скупості, як «ощадливість», «бережливість» є дещо різним, створюючи лінгвокультурний контраст: російська лексема *бережливость*, як, власне, і *экономность*, *расчетливость*, характеризується нейтральними або негативними конотаціями, тоді як українським *бережливості*, *ощадливості*, а також *економності*, *розсудливості*, *обачливості*, притаманна позитивна семантика.

Таким чином, у пропонованій розвідці ми встановили лінгвокультурні особливості організації номінативних полів бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. Виявлено, що на вивченні когнітивних ознак концепту шляхом семантичного аналізу одиниць його номінативного поля, яке включає всі можливі номінації цього концепту, фокусується поняттєве моделювання останнього, тобто встановлення обсягу його поняттєвого складника. Дефініційний аналіз дав змогу визначити прямі номінації (інваріанти) бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ, хоча при цьому виникли певні труднощі з огляду, по-перше, на значущість цих концептів у зіставлюваних лінгвокультурах, яка спричинила на рівні мови розгалужені номінації, що вербалізують аналізовані концепти, по-друге, на складність однозначного тлумаченння самих понять «щедрість» і «скупість», які тісно перетинаються з іншими спорідненими поняттями, що породжує численні номінативні одиниці на їх позначення, які часто відрізняються одна від одної лише незначним відтінком значення. Проведений аналіз дозволив установити такі прямі номінації зіставлюваних концептів: брит. GENEROSITY – STINGINESS; нім. FREIGEBIGKEIT – GEIZ; укр. ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ; рос. ЩЕДРОСТЬ – СКУПОСТЬ.

Перспективу цього дослідження ми вбачаємо у встановленні релевантних кореляцій бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ у концептних картинах світу британців, німців, українців і росіян.

Література:

1. Долевец С. Н. Динамика морально-этических концептов СКУПОСТЬ и ЩЕДРОСТЬ в русском литературном языке XIX – начала XXI веков : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С. Н. Долевец. – Ростов-на-Дону, 2008. – 22 с.

2. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / К. І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.

3. Яроцька Г. С. Концепт «марнотратність / бережливість / скупість / щедрість» як фрагмент економічної свідомості українців / Г. С. Яроцька // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки : Мовознавство. – 2009. – № 16. – С. 170–175.

Словники і довідники:

4. Етимологічний словник української мови : У 7 т. / [редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – Т. 5. – К. : Наук. думка, 2006. – 704 с.

5. Словник української мови. – К. : Вид-во «Наукова думка». – Т. 2, 1971. – 550 с. ; Т. 4, 1973. – 840 с. ; Т. 9, 1978. – 916 с. ; Т. 11, 1980. – 700 с.

6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; [изд-е 4-е, доп.]. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.

7. Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache / [neu hrsg. von Dr. R. Wahrig-Burfeind mit einem «Lexikon der deutschen Sprachlehre»]. – Gütersloh : Berstelsmann Lexikon Verlag GmbH, 1997. – 1152 S.

8. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden / [hrsg. von G. Drosdowski]. – 2., völlig neu bearb.u. erw.Aufl. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1989. – Bd. 7. : Etymologie. – 842 S.

9. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury CT : Lexicon Publications, 1993. – 1216 p.

10. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс] : Second Edition on CD-ROM © Oxford Univ. Press, 2009. – Vers. 4. 0.

УДК 316.612:37.091.3:811.111'27–057.875

Т. В. Починок,
Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины, м. Гомель

СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА ЯЗЫКОВОГО ВУЗА

У статті розглядаються особливості міжкультурного спілкування і можливості соціокультурного розвитку особистості студента мовного вузу через зіставлення взаємодіючих культур в процесі міжкультурного діалогу.
Ключовы слова: *міжкультурне спілкування, культура, соціокультурний розвиток, коммуникант.*

В статье рассматриваются особенности межкультурного общения и возможности социокультурного развития личности студента языкового вуза через сопоставление взаимодействующих культур в процессе межкультурного диалога.
Ключевые слова: *межкультурное общение, культура, социокультурное развитие, коммуникант.*

In the article the peculiarities of intercultural communication and the opportunities for sociocultural development of the personality of a Linguistic University student are revealed. It can be realized through the comparison of cultures that interact in the process of intercultural dialogue.
Key words: *intercultural communication, culture, sociocultural development, communicator.*

Межкультурный диалог основан на глубинной диалектике различия партнеров, которые могут отличаться друг от друга ценностно-ориентационным мировидением, образом и стилем жизни, моделями речевого поведения. Однако через сопоставление себя с другим, с иной культурой в процессе диалога культур, осуществляется самоутверждение и осознание степени своей оригинальности. В процессе межкультурного диалога происходит выработка нового для участников акта общения значения производимых и воспринимаемых действий и их мотивов на основе «рождения общности» участников. Человеческое, гуманистическое, нравственное в каждой культуре, является основой общности представителей разных культур.

Противоречие процесса межкультурного общения (МКО) характеризуется тем, что стремление к единству, общности представителей разных культур может приводить не только к взаимопониманию и взаимообогащению, но и к появлению и расширению общего, универсального и интернационального. Данное противоречие может быть разрешено на основе постоянного воспроизводства неповторимого и оригинального в культуре во избежание угрозы ее исчезновения. Сохранение национально-специфического в каждой культуре является стимулом взаимодействия представителей разных культур. Следовательно, общность иноязычных коммуникантов в процессе МКО должна основываться на восприятии действительности сквозь призму нескольких культур одновременно, при этом каждый из участников сохраняет свою неповторимую индивидуальность, социальную идентичность и культурную принадлежность. Таким образом, взаимодействие общечеловеческого и национального придает процессу МКО специфический характер.

В процессе МКО происходит познание людьми друг друга. Взаимопознание является условием взаимопонимания между представителями разных языков и культур. Процессы познания других взаимосвязаны также и с самопознанием. Самопознание ведет к формированию самооценки обучаемого, что является предпосылкой самовоспитания. Овладение иноязычной культурой представляет единый процесс формирования и становления личности обучающегося [7, с. 121]. МКО является процессом актуализации воспитательных отношений и выступает как условие развития и воспитания. Таким образом, взаимодействие с носителем изучаемого языка актуализирует социокультурное развитие личности обучаемого и формирует его как полноправного участника межкультурного диалога.

Социокультурное развитие личности в обучении иностранному языку предполагает соблюдение взаимосвязи между понятиями «язык – культура – личность». Значимость соблюдения данной взаимосвязи послужила причиной того, что доминантной тенденцией иноязычного образования на современном этапе становится ориентация на культуру страны изучаемого языка, что способствует, по мнению В. П. Фурмановой, «культурно-языковому развитию личности» обучающегося [6, с. 31]. Таким образом, овладение знаниями об иноязычной культуре, о том, как иноязычная культура отображается в изучаемом языке, и развитие умений использовать приобретенные знания, является основой в обучении МКО.

Обучение МКО предполагает не только изучение иноязычной культуры, но и познание родной культуры обучающегося через сопоставление взаимодействующих культур. В результате признания этнопсихологической специфики иноязычного коммуниканта и выработки собственной оценки на взаимодействующие культуры, у обучаемого формируется новое, более глубокое знание как об изучаемой, так и о родной культурах. Возможны два основных способа познания культуры. В первом случае в собственной культуре подыскивается «эквивалентный» образ, который переносится на предмет чужой культуры. Явления иноязычной культуры сравниваются с явлениями родной культуры, поскольку обучающийся не способен сопоставить и оценить явления иноязычной и родной культур. Такое познание не ведет к выработке нового знания ни о своем, ни о чужом языке. Другой способ познания культуры состоит в поиске сходств и различий в сопоставляемых образах чужой и своей культур и рефлексии над выявленными сходствами и различиями, так как образ своей культуры не должен искажать образа чужой культуры. Познающий формирует новое при постижении чужой культуры только тогда, когда он побуждается к этому необходимостью сопоставлять свою и чужую культуры, выяснять суть сходств и различий.

МКО возникает тогда, когда партнеры по коммуникации взаимно осознают друг друга как «чужих», «других» в смысле культурной принадлежности. Взаимопонимание между носителями разных культур возможно

© Т. В. Починок, 2014

посредством глубокого анализа и понимания специфичных и универсальных характеристик коммуникантов, осуществленных на основе сопоставления родной и изучаемой культур. По мнению В. Н. Топорова, «культура… всегда аппелирует к сопоставлению, сравнению; она не только то место, где рождаются смыслы, но и то пространство, где они обмениваются и стремятся быть переведенными с одного языка на другой» [8]. В результате сопоставительного изучения иноязычной и родной культур, культуры не только взаимообогащают друг друга при помощи языка как средства МКО, происходит не только познание «иной» культуры через «свою» культуру в условиях принципиального смыслового несовпадения большей части обеих. Сопоставление иноязычной и родной культур способствует тому, что обучаемый осознает родную культуру как «органическую грань европейской культуры, «воспринимает свою культуру как особый голос европейской всеобщности… Ведь наш ученик будет мыслить по-русски, понимать иные культуры на своем языке …» [цит. по 5, с. 18].

Сравнительно-сопоставительный анализ изучаемых и родных языков и культур в процессе обучения позволяет предупредить возможные коммуникативные неудачи студентов в реализации МКО. Контрастивное изучение иноязычной культуры способно обеспечить адекватное восприятие и понимание иноязычного собеседника, выбор языковых и неязыковых средств оформления речевых высказываний в соответствии с нормами иноязычного коммуникативного поведения, использование основных стратегий поведения, характерных для носителя изучаемого языка в подобных ситуациях. Осознание этнопсихологических различий и их влияния на процесс взаимодействия происходит на основе рефлексии собственного поведения, анализа особенностей поведения иноязычного коммуниканта и сопоставления специфических явлений изучаемой культуры с родной культурой. В результате происходит расширение сферы коммуникации студентов путем овладения фоновыми знаниями об иноязычной культуре, осуществляется контроль нормативного и уместного использования языковых средств в речевом поведении и коррекция социокультурных ошибок, вызванных несоблюдением норм иноязычного коммуникативного поведения.

Сопоставление иноязычной и родной культур и ее носителей способствует более глубокому пониманию родной культуры обучаемых и себя как носителя этой культуры. Представление человека о другом тесно связано с уровнем собственного самосознания. С одной стороны, богатство представлений о самом себе определяет и богатство представлений о другом человеке. С другой стороны, чем более полно раскрывается другой человек, тем более полным становится и представление о самом себе. Однако представление о себе через представление о другом формируется только при условии взаимодействия с ним [1, с. 122]. В результате сопоставления и осмысления иноязычной и родной культур и ее носителей, происходит формирование нового знания об изучаемой и о родной культурах.

Социокультурное развитие личности включает развитие интеллектуальной активности обучаемого, направленной на сравнение языковых явлений. Сопоставление иноязычной и родной культур предполагает выявление культурно значимой информации, сравнение полученной информации с образом своей культуры и имеющимся опытом, осознание и определение специфики в изучаемой культуре. Если личность уже сформирована на основе своей национальной идеи и имеет систему национальных ценностных ориентаций, через призму которых происходит восприятие и оценка артефактов материальной и духовной культуры другого народа, то процесс аккультурации реализует свои плюсы «культурной прививки» (термин Е. И. Пассова) [4]. Контрастивный анализ отобранных фактов иноязычной и родной культур призван создавать у обучаемого реальный образ изучаемой культуры и ее носителей, что необходимо для эффективного МКО. В результате, обучающийся постигает систему наиболее важных для жизни другого народа культурных понятий, представлений, и осуществляет поиск того, что является специфичным и общим для представителей родной и иноязычной культур. Таким образом, представитель родной культуры познает представителя иноязычной культуры и, одновременно, более глубоко и осознанно познает себя и свою культуру, сохраняя свою национальную идентичность, верное восприятие и глубокое понимание родной культуры.

Сопоставительное изучение иноязычной и родной культур способствует социокультурному развитию личности обучаемого. Вступая в контакт с «чужой» культурой, реципиент неосознанно оценивает ее в «кодах» своей культуры, чем и предопределяется «глухота» к специфическим проявлениям «чужой» культуры. Особенности «чужой» культуры могут быть неадекватно интерпретированы реципиентом, либо не поняты, либо не замечены в силу ее специфичности [3, с. 102]. Д. Тейлор утверждает, что важно научить студентов видеть контрастирующие моменты в изучаемых культурах, быть восприимчивыми к ним, выделять важное и опускать незначительное [цит. по 2, с. 47]. Восприятие специфических явлений иноязычной культуры стимулирует развитие социокультурной наблюдательности, социокультурной восприимчивости, позволяет оградить студентов от негативного восприятия неродной культуры и неправильных представлений о ней, обусловленных действием национальных стереотипов. Осмысление и принятие «инаковости» иноязычного коммуниканта и его поведения в процессе общения взаимосвязано с развитием эмпатии и социокультурной непредвзятости. Уважение и соблюдение норм иноязычной культуры в процессе общения развивает у обучаемого социокультурную вежливость.

Таким образом, обучение межкультурному общению способствует социокультурному развитию личности студентов языкового вуза, что включает как глубокое познание иноязычной, так и родной культур коммуникантов.

Литература:

1. Андреева, Г. М. Социальная психология: учеб. пособие / Г. М. Андреева. – М. : Аспект-Пресс, 2004. – 365 с.

2. Игнатенко, Н. А. Факторы формирования иноязычной социокультурной компетенции будущего учителя: дисс. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. А. Игнатенко. – Воронеж, 2000. – 190 л.

3. Марковина, И. Ю. Влияние национальной специфики языка и культуры на процесс межкультурного общения / И. Ю. Марковина // Речевое общение: проблемы и перспективы: сб. ст. / Академия наук СССР, Ин-т научн. информации по обществ. наукам; ред. И. П. Калягина. – М., 1983. – С. 187–203.

4. Пассов, Е. И. Диалог культур: социальный и образовательный аспекты / Е. И. Пассов // Проблема национальной идентичности и проблемы межкультурной коммуникации: материалы школы-семинара, Воронеж, 25–30 июня 2001 г: Т. 1. – Воронеж, 2001. – 147 с.

5. Пассов, Е. И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур / Е. И. Пассов. – Липецк, 1998. – 159 с.

6. Поскребышева, Г. Ю. Культурно-языковое развитие личности в образовательной среде гуманитарной гимназии (на материале изучения иностранного языка и культуры): дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Г. Ю. Поскребышева. – Саранск, 2004. – 179 л.

7. Сысоев, П. В. Когнитивные аспекты овладения культурой / П. В. Сысоев // Вестник МГУ. Сер. 19, Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 4. – С. 110–121.

8. Топоров, В. Н. Пространство культуры и встречи в нем / В. Н. Топоров // Восток – Запад. Исследования. Переводы. Публикации. – Москва, 1989. – Вып. 4. – С. 2–8.

УДК 811.161.2

О. О. Романова,
Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ, м. Харків

ФОРМУВАННЯ КРАЇНОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Статтю присвячено проблемі формування країнознавчої компетенції на заняттях із дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у немовних вищих навчальних закладах (ВНЗ). Висвітлено зміст поняття «країнознавча компетенція», а також проаналізовано методи та засоби формування вище названої компетенції.

Ключові слова: *країнознавча компетенція, лінгвокраїнознавча компетенція, світогляд українського народу, культура.*

Статья посвящается проблеме формирования страноведческой компетенции на занятиях по предмету «Украинский язык профессионального направления» в неязыковых ВУЗах. Освещено содержание понятия «страноведческая компетенция», а также проанализированы методы и способы формирования выше названой компетенции.

Ключевые слова: *страноведческая компетенция, лингвострановедческая компетенция, мировоззрение украинского народа, культура.*

The article covers up the problem of developing regional geography competence in Professionally Oriented Ukrainian Language in class with non-language specialty. The term of regional geography competence has been clarified. The methodology and ways of forming the above-mentioned competence have been analyzed.

Key words: *regional geography competence, language and regional geography competence, Ukrainian mentality, culture.*

У сучасний період складних процесів, що відбуваються в культурі XXI століття, переломлення традиційних уявлень, перегляду ряду духовних цінностей, появи потоку псевдокультурних явищ особливої значущості набувають завдання формування морально-естетичних якостей молоді.

Звернення до національної морально-естетичної спадщини сьогодні особливо важливе тому, що кращі зразки української культури і нині можуть бути прекрасним вихователем почуттів гуманізму, духовності, моральності, патріотизму, естетичної культури.

Людина має оволодівати не тільки граматичною будовою мови, але й формуватися як національно свідома особистість, яка не тільки є носієм світогляду етносу, а й має інтернаціональні знання для здійснення міжкультурної комунікації. Це зумовило новий підхід у викладанні української мови – лінгвокраїнознавчий, тобто включення ознайомлювально-пізнавального потенціалу мови у процес її викладання, що передбачає виховання висококультурної мовної особистості, патріота-українолюба, який міг би здійснювати міжкультурну інтеграцію.

Отже, за допомогою лінгвокраїнознавчого, етнолінгвістичного матеріалу можна сформувати країнознавчу компетенцію майбутніх спеціалістів. Тому **метою нашої статті** є дослідити, як у процесі навчання студентів технічних вищих навчальних закладів можна використати поєднання лінгвістичного, комунікативного, етнокультурознавчого напрямів.

Проблема формування лінгвокраїнознавчої компетенції студента не нова в мовознавчій науці. Вона була об'єктом дослідження таких учених, як Н. Остапенко, А. Пономаренко, Т. Симоненко та інших.

Так А. Пономаренко у своїй статті наголошує на тому, що лінгвістичний матеріал має бути багатоаспектним, впливати на формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентності студентів.

Л. Мельникова зосереджує увагу на невербальних компонентах у формуванні лінгвокраїнознавчої компетенції студентів. Сьогодення вимагає від майбутнього спеціаліста вміння бути обізнаним із розвитком науки і техніки не тільки в Україні, але й за її межами, проводити перемовини на міжнародному рівні, здійснювати міжетнічну інтеграцію.

У науці виникають суперечки стосовно тези про нерозривність мови й національної культури. Однак ми знаємо, що культуроносна функція мови полягає в тому, що в ній представлена нація чи народність як цілісність з етапами історичного розвитку, культурними традиціями, нормами, системою цінностей, рівнем духовного надбання. У людини як носія певної мови у процесі її засвоєння формується мовна картина світу, що відображає як національні особливості, так і загальнолюдські категорії, спільні для всього людства.

Уважаємо, що провідним методом навчання є лінгвокраїнознавчий. Тому під час вивчення студентами дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» ми використовуємо різний етнолінгвістичний матеріал, ілюструючи наявність елементів культури в мовних одиницях. Так, наприклад, під час вивчення теми про природу мови та її функції звертаємо увагу на те, що мова – це ментальний феномен, що виступає безумовним стрижнем комунікації. У мові закодовані знання людини, її уявлення про світ у цілому, її індивідуальний життєвий досвід, цілісна картина світу соціуму. У процесі комунікації той, хто говорить, спрямовує слухача до деякої закодованої інформації, що міститься в словах. Не викликає сумніву, що саме в національній мові відбиваються культурні, моральні та естетичні цінності народу. Найяскравіше вони представлені у фразеологічних одиницях, прислів'ях, приказках, анекдотах. Наприклад, у фразеологізмі «*Іван носить плахту, а Настя – булаву*» показані риси національного характеру українського чоловіка, слабкого за натурою, та сильної вольової жінки. Під час аналізу цього прислів'я розповідаємо про особливості національного одягу – *плахту* – старовинний розпашний одяг на зразок спідниці, що був характерним для святкового вбрання сільських жінок; була

© О. О. Романова, 2014

обов'язковим елементом посагу молодої, символом жіночої зверхності у родинному житті [1], або у фразеологізмах «*круглий, як галушка; попікся дід галушками*» представлено символи української кухні.

Слід звернути увагу студентів на те, що у мові зафіксований світогляд українського народу. Наприклад, можна вдатися до порівняння міфологічних уявлень українців та росіян на основі зіставлення лексичного фону сем «*домовик*» та *рос.* «*домовой*». Український *домовик* – у дохристиянських віруваннях – родинний бог, бог господи, «*хатнє божество*». За уявленнями, мешкав, як правило, на горищі (на лежаку) або під піччю чи в запічку. Головна мета домовика – допомагати господарям, особливо перед нещастям, охороняти дім. У російській культурі *домовик*, окрім охорони, виконував ще одну функцію – розчісував гриви коням. Можна порівняти уявлення українців та росіян про *русалок*. Українські русалки, за повір'ями, любили танцювати, співати, бігати по траві. У російській культурі русалок зображували як вродливих дівчат, оголених до поясу, з довгим волоссям і риб'ячим хвостом.

Розширюємо знання студентів і про національні особливості побуту й будівництва. Наприклад, лексеми «*хата*» та *рос.* «*изба*» мають різний лексичний фон. Українська *хата* завжди тинькується, білиться вапном чи білою глиною, покрита околотом з акуратно підстриженою стріхою, обов'язково має призьбу, задня стіна завжди білилася жовтою глиною. Біля української хати завжди ріс садок, хата потопала в зелені (садок вишневий коло хати). «*Изба*» ніколи не тинькується, не білиться; вона брусувата, з двосхилим дахом, покривається м'ятою соломою внатруску, має дерев'яні віконниці (*рос. ставни*).

Цікавим для студентів є порівняння лексем «*ослін*» та *рос.* «*скамейка*». У цих словах відмінності помічаємо у семах «зовнішній вигляд» та «де використовується». *Ослін* – вид хатніх меблів, на чотирьох тонких ніжках, прилаштованих під гострим кутом до дошки для сидіння, а «*скамейка*» має дві ніжки, що кріпляться під прямим кутом до дошки.

Без володіння інформацією про цінності та базові уявлення, що утворюють концептуальну картину світу співрозмовника, неможливе розуміння тексту як комплексу вербальної та невербальної інформації, незважаючи на знання семантики мовних одиниць. Адже міжкультурна комунікація повинна враховувати такі аспекти: дозволи і заборони на здійснення певних комунікативних актів; стереотипні характеристики комунікативних актів; етикетні характеристики актів спілкування; пояснення психологічної реалізації комунікації; опис традиційних символів, порівнянь (наприклад, *калина* для японців асоціюється з кладовищем; *гарбуз* – із батьками). Треба також пам'ятати про комунікативні табу – мовні, тематичні (у Південній Африці засуджуються розмови про расові проблеми) та контактні заборони у спілкуванні. Тільки за умови, що ці вимоги будуть ураховані й дотримані, спілкування може вважатися ефективним (адекватно сприйнята інформація, перевага позитивних почуттів та схвалення, взаємне збагачення учасників комунікації).

Невербальні компоненти, стиль поведінки також треба розглядати як національні елементи. Інколи вважають, що невербальне мовлення є інтернаціональним і за його допомогою люди різних країн можуть домовитися між собою. Л. Мельникова зауважує, що це справедливо тільки до описових жестів (наприклад, *процес умивання*), але якщо між жестом і його значенням немає відповідності за зоровим образом, то міжнародна комунікація не відбувається. Вона ілюструє своє твердження прикладом: постукування вказівним пальцем по кінчику носа в італійців означає попередження про небезпеку, а в нідерландців це вказує на те, що людина не зовсім твереза. Також кожен народ має свої повсякденні норми поведінки. Наприклад, українці, росіяни, англійці, американці у якості привітального жесту користуються рукостисканням, лапландці труться носами, латиноамериканці обіймаються; молодий американець вітає свого друга, ляскаючи його по спині. Однак китаєць навряд чи зрозуміє і висловить захоплення, якщо ви по-дружньому «вдарите» його по спині. Має значення і вибір теми спілкування, рівень відвертості. Нехай вас не шокує, якщо після виступу на науковій конференції у Німеччині слухачі раптом застукають кулаками по столу. На Заході свист означає найвище захоплення, на відміну від пострадянського простору, де ця сама дія вказує на незадоволення. У німецькому академічному середовищі саме так, а не оплесками, прийнято виражати своє замилування. Німці не плещуть у долоні, як це роблять росіяни та українці, а стукають ногами, свистять і кричать.

Потрібно зважати й на те, що в різних типах культури превалюють різні типи асоціативних зв'язків. Так, у вербальному поводженні бурятів різні порівняння, на зразок «*голова кучерявенька, як у барана*», «*розумна, як у собаки*», «*кругла, як земля*», будуються на використанні реалій природного характеру і можуть бути незрозумілими для представників інших культур. Можна порівняти асоціативний зв'язок лексеми «*бабуся*». В українській, російській культурах бабусю ми уявляємо старенькою жіночкою, котра має життєвий багаж знань, няньчить онуків, носить хустинку, інколи ходить із палицею. В уявленнях американців – бабуся, отримавши заслужену пенсію, подорожує, поповнює знання, веде активний спосіб життя, вдягає зручний для цього одяг.

Отже, перш ніж розглядати на заняттях способи формування мовної особистості майбутнього фахівця, слід зупинитися на питанні мовної компетенції. А далі, зважаючи на те, що ми маємо виховати людину, котра володіла б країнознавчою інформацією, варто пояснити термін «країнознавча компетенція». За Н. Остапенко «*країнознавча компетенція* – це здатність особистості усвідомлювати знання про народ-носія мови, національний характер, суспільно-державний устрій, особливості побуту, традицій, звичаїв, здатність сприймати мову в її культуроносній функції, з національно-культурними особливостями, а також знання мовних одиниць з національнокультурним компонентом семантики» [4, с. 61]. Цю країнознавчу компетенцію потрібно виховувати за допомогою лінгвокраїнознавчого, етнолінгвістичного підходів. Вищі технічні навчальні заклади освіти мають на меті підготувати фахівця, який не тільки володів би набором спеціальних знань, але й мав високу культуру спілкування. Цьому сприяє дисципліна «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Таким чином, можна зробити висновок, що матеріали дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» при творчому підході не тільки урізноманітнюють навчання, але й є інструментом для виховання

країнознавчої компетенції студентів, які були б готовими не тільки здійснювати міжкультурну комунікацію, враховуючи національну специфіку співрозмовника, а й берегли національну ідентичність, традиції, досвід попередніх поколінь.

Література:

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : «Довіра», 2006. – 667 с.

2. Красовська О. Філософська теорія походження мови та формування ментальності мовних спільнот / О. Красовська, К. Грабарєва // Мовне обличчя міста : Черкаси–2012 : Матеріали науково-практичної конференції; Черкаси, 1 травня 2012 р. / Редкол. : Симоненко Т. В. (відп. ред.) та ін. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2012. – С. 113–118.

3. Мельникова Л. Невербальні засоби формування лінгвокраїнознавчої компетенції іноземних студентів / Л. Мельникова // Мовне обличчя міста : Черкаси–2012 : Матеріали науково-практичної конференції; Черкаси, 1 травня 2012 р. / Редкол. : Симоненко Т. В. (відп. ред.) та ін. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2012. – С. 278–284.

4. Остапенко Н. До питання комунікативної компетенції учня загальноосвітньої школи / Н. Остапенко // Мовне обличчя міста : Черкаси – 2012 : Матеріали науково-практичної конференції; Черкаси, 1 травня 2012 р. / Редкол. : Симоненко Т. В. (відп. ред.) та ін. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2012. – С. 59–64.

5. Пономаренко А. Ю. Формування мовної особистості в школі : ретроспективи і перспективи / А. Ю. Пономаренко // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 244–248.

6. Юрович В. Нестандартні уроки як засіб підвищення ефективності навчання в курсі «Я і Україна» / В. Юрович // Початкова школа. – 2006. – № 6. – С. 23.

УДК 811.133.1.(003.22)«08/20»

Л. В. Сидельникова,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ВИВЧЕННЯ ПІКТОГРАФІЧНОГО ПИСЬМА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ У ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ

Роботу присвячено вивченню особливостей піктографічної писемності у сучасній французькій мові. В представленій статті вперше на матеріалі системи літерних знаків французького алфавіту встановлено, що латинські літери мають піктографічні властивості, які передають універсальні значення при перекладі.
Ключові слова: *піктограма, літерний знак, писемність, переклад, французька мова.*

Работа посвящена изучению особенностей пиктографической письменности в современном французском языке. В представленной статье впервые на материале системы буквенных знаков французского алфавиту установлено, что латинские буквы имеют пиктографические качества, которые передают универсальные значения при переводе.
Ключевые слова: *пиктограмма, буквенный знак, письменность, перевод, французский язык.*

The research focuses on the characteristics of pictographic writing in modern French language. In the present article for the first time on the material of the French system of alphabet sings found that the letters have a pictorial quality that convey universal values in translation.
Key words: *pictogram, alphabet sign, writing, translation, French language.*

Актуальність дослідження визначається оновленим підходом до вивчення онтології письма, зокрема визначення функціонального навантаження літерних знаків французького письма з метою адекватного перекладу. Таким чином, **метою** нашого дослідження є встановити конструктивний корпус літерних знаків французького письма, представити їх піктографічні властивості та особливості перекладу лексичних одиниць, які мають початкову літеру-піктограму.

Об'єктом дослідження виступають літерні знаки французької писемної мови, **предметом** – піктографічні особливості літер французького письма у перекладознавчому аспекті.

Піктограма – один з видів дописьма, який представляє собою малюнкове письмо або картинопис – зображення предметів, подій та явищ за допомогою умовних знаків. Слід згадати, що прототипом піктографічної системи стали символічні предмети та умовні мнемонічні знаки, які мали на меті передачу і закріплення інформації. Поступово таким малюнкам стали надавати певної умовності та символіки. Це вже були не просто картинки, а так зване «малюнкове письмо», що в науці отримало назву піктографії.

Піктографія (від латинського *picktus* – написаний фарбами та грецького *grafo* – пишу) була широко розповсюджена у різних народів на останній стадії кам'яного віку. Піктографія зародилася у деяких регіонах світу в один й той же час. Перші з відомих систем піктографії були створені близько 3000 року до нашої ери єгиптянами у північно-східній Африці та шумерами у південному Дворіччі. Піктографічна писемність була відома у месопотамській, єгипетській, китайській та ацтекській стародавніх культурах, а також у деяких народів, що мешкали на території колишнього СРСР (коряки та юкагири). Деякі племена американських індійців до самого XIX ст. писали за допомогою піктограм: складними ретельно промальованими символами, що зображували поняття та цілі історії шляхом простої візуальної схожості. Слід зазначити, що піктографічна писемність збереглася у єдиного народу – насі, який мешкає у передгір'ї Тибету. Ймовірно таке широке вживання цього виду письма пояснюється тим, що воно є найпростішою формою необхідних господарських або монументальних записів.

Піктографічне письмо з елементами ієрогліфіки, якими користувалися ацтеки, відомі з XIV ст. до нашої ери. Визначеної системи розташування піктограм не було: вони могли зображуватися як горизонтально, так і вертикально, а також методом ''бустрофедон'' (поворот бика), тобто перший рядок зліва направо, другий – справа наліво і так далі, як орання ниви запряженими биками.

Проблемам піктографії та її інтерпретації присвячено чимало наукових робіт відомих російських (Ю. В. Кнорозов [3], А. І. Давлетшин [1]), українських (Л. Є. Єрмоленко [2]), чеських (Ч. Лоукотка [4]), французьких (А. Фрютігер [6]) та американських вчених (Лаунсбурі, Т. Проскурякова). У зазначених роботах визначається, що особливістю піктографічного письма є його доступність, оскільки воно не пов'язане з конкретною мовою та може бути розшифровано (''прочитано'') носієм будь-якою лінгвокультури. Піктограми завжди зрозумілі, навіть для відносно неграмотного читача та легкі у зображенні. Невипадково значна кількість піктографічних знаків використовується сучасними культурами у рекламі, комп'ютерній мережі, знаках регулювання дорожнього руху, олімпійській символіці, вивісках тощо як допоміжний засіб спілкування.

Іншою властивістю піктографічного письма є його наочність, що дозволяє передавати невеликі повідомлення та записувати нескладні оповідання. Отже, піктографічне або малюнкове письмо фіксує не мовлення, а безпосередньо образи сприйняття та уявлення. Малюнкове письмо відображає не окремі думки і тим більше не окремі поняття, а сукупність думок, які передають цілісну ситуацію. Цей факт доводить те, що людина мислить скоріш образами, а не окремими думками. Піктограма не називає окремий предмет, вона не слугує засобом позначення, а є цілісним образом просторового зв'язку ситуації. Таким чином, малюнкове письмо представляє собою засіб фіксації наочно-образних форм мислення.

Незважаючи на такі важливі властивості піктографічної писемності як наочність, зрозумілість, доступність, символічність та цілісність образів піктограм, ця писемність має обмежені можливості при потребі

© Л. В. Сидельникова, 2014

передати якусь складну абстрактну думку або поняття. Саме тому на ранніх стадіях історії письма до числа піктограм стали входити особливі умовні значки, які позначали певні поняття (наприклад, знак схрещених рук символізував обмін). Такі знаки називають ідеограмами [5, с. 27–28]. Розвиток письма у напрямі до ідеографічного був зумовлений із певними змінами у розумовій діяльності людини. У розвитку писемного мовлення, відповідно і у мисленні людини, відбувалося зрушення від чуттєвого сприйманого образу до створення символічних засобів спілкування. У символічному письмі про цілий предмет повідомлялося за допомогою зображення його частини. Наприклад, бажаючи повідомити про тварину, людина зображувала на малюнку лише голову цієї тварини. Такі символічні засоби спілкування, які відображали розвиток абстрагованої роботи мислення, поступово підготували перехід до наступної ідеографічної писемності.

Літери **B**, **C**, **O**, **E**, **P**, **S**, **U**, **V**, **Z** у французькому мовному континуумі зберігають піктографічні властивості, оскільки схожі на матеріальні предмети, які їх зображують.

Зокрема, літерні знаки **B**, **O** мають подібність з будовою рота, очей людини, тому фіксують поняття, пов'язані з фізичною діяльністю зазначених органів. Дві дуги великої або одна маленької літери **B** передають огруглі графічні форми, які присутні у словах: ***b**abine (m), **b**ague (f), **b**aille (f), **b**alle (f), **b**allon (m), **b**allotte (f), **b**aloune (f), **b**obine (f), **b**ol (m), **b**ossu (m), **b**ossué (adj.), **b**oucle (f), **b**oudin (m), **b**ouffi (adj.), **b**oule (f), **b**oulet (m), **b**ourgeon (m), **b**ourrichon (m), **b**oussole (f), **b**outon (m), **b**racelet (m), **b**ulle (f)* та інші;

дві дуги графічно можуть відображати губи людини або рот (*bouche (f), buccal (adj.), balèvre (f)*), оскільки значна кількість слів із початковою **B** репрезентують акти говоріння, поїдання їжі, пиття, цілування чи подиву, у відтворенні яких активну учать беруть представлені вище органи. Наведемо приклади дієслів та відповідних іменників французької мови, які передають, як правило, нерозбірливе говоріння, базікання (***b**abiller, **b**abillard (m), **b**aboler, **b**afouiller, **b**agout (m), **b**agouler, **b**albutier, **b**albutiement (m), **b**aragouiner, **b**aragouin (m), **b**égayer, **b**égaiment (m), **b**redouiller, **b**redouillement (m), **b**aliverner, **b**aratiner, **b**arjaquer, **b**avarder, **b**avasser, **b**ave (f), **b**aver, **b**êler, **b**labla (m), blablater, **b**landice (f), **b**léser, **b**onnir*), процес поїдання їжи (***b**âfre (f), **b**âfrer, **b**ecquetance (f), **b**ecqueter, **b**ouffe (f), **b**ouffer, **b**oulot (m), **b**oulotter, se **b**ourrer, **b**oustifaille (f), **b**oustifailler, **b**richetonner, **b**rifer*), пиття (***b**oire, **b**uvoter, **b**iberonner, **b**outacher*), подив (***b**ader, **b**éer, **b**éant*), поцілунок (***b**aiser, **b**aisoter, **b**écot (m), se **b**écoter, **b**isou (m), **b**ise (f), **b**isette (f)*);

дві дуги також мають певну схожість з очами людини, тому й лексичному складі французької мови деякі слова з ініціаллю **B** фіксують поняття пов'язані з зором, наприклад: ***b**ernicles (f, pl.), **b**esicles (f, pl.), **b**igle (adj.), **b**igler, **b**igleux (adj.), **b**inocle (m), **b**inoclard (m), **b**inoculaire (adj.).*

Початкова літера **O** фіксує слова, які пов'язані між собою органами чуття, зокрема, слух та зір. Ймовірно, цей факт зумовлено схожістю будови вуха та ока, що мають округлі форми, з літерою **O**, слух (вухо): ***o**reille (f), **o**reillette (f), **o**reillard (m), **o**reillon (m), **o**rthacousie (f), **o**tolgie (f), **o**uïr, **o**uïe (f)* та префікс *-**o**to*, що позначає «слух», «вухо»; зір (око): ***o**eil (m)*, ***œ**illade (m)*, ***œ**illère (f)*, ***o**phtalmologie (f)*, ***o**ccultiste (f, m)*, ***o**culaire (adj.)*, ***o**culariste (f, m)*, ***o**culistique (adj.), **o**xyopie (f)*;

слова, які тим чи іншим способом відображають коло або поняття, пов'язані з формою кола: ***o**rbite (f), **o**rbitage (m), **o**rbe (m), **o**rbiculaire (adj.), **o**culus (m), **o**eilleton (m), **o**euf (m), **o**rganeau (m)*, префікс *-**o**nc* (***o**ncologie (f), **o**ncolique (adj.)*), що позначає пухлину, яка має круглу форму;

здійснення акту мовлення через схожість форми відкритого рота під час процесу говоріння з літерою **O**: ***o**ral (adj.), **o**raison (m), **o**rgue (m), **o**raliser, **o**ralité (f), **o**rateur (m), **o**ratoir (adj.), **o**rdinaire (m), **o**rphéon (m), **o**rémus (m)*;

Оскільки графічна форма літери **C** відтворює півколо або чашу, значна кількість слів і має образ кола – ***c**entre (m), **c**entrifugeuse (f), **c**erceau (m), **c**ercle (m), **c**intre (m), **c**irque (m), **c**ontour (m), **c**ourbe (f), **c**olure (m), circuit (m), **c**ylindre (m), **c**ycle (m), **c**ollier (m), **c**ouronne (f), **c**ollerette (f), **c**hapelle (f), **c**énacle (f), **c**oupole (f), **c**irconférence (f), **c**ive (f), **c**loche (f)* або чаші – ***c**oupelle (f), **c**oupe (f), **c**alice (m), **c**ruchon (m), **c**upule (f), **c**ratériforme (adj.), **c**upulaire (adj.)*. У цьому випадку літерний знак **C** має властивості піктограми.

У французькій мові базова вертикаль літери **P** символізує опору, захист, про що свідчить наступна група слів із початковою **P**: ***p**anonceau (m), **p**anopilie (f), **p**arapet (m), **p**arapluie (m), **p**aravent (m)*, лексичні одиниці із складовим компонентом ***p**ara-* від лат. *parare* – захищати, ЛО із складовим елементом ***p**are-* від франц. ***p**arer* відбивати, захищати, ***p**aroi (f), **p**avois (m), **p**ébroc (m), **p**ilot (m), **p**ilotis (m), **p**ivot (m), **p**oteau (m), **p**outre (f)*. Овал представленої літери відображають слова, значення яких відповідають округлим формам, наприклад, ***p**anse (f), **p**astille (f), **p**ater (m), **p**elote (f), **p**eloton (m), **p**érif (m), **p**ériphérie (f), **p**neu (m), **p**oint (m), **p**ois (m), **p**ôle (m), **p**omme (f), **p**ommette (f), **p**oquet (m), **p**ot (m), **p**otiron (m), **p**ourtour (m), **p**roéminence (f), **p**isiforme (adj.), **p**atelliforme (adj.)*, а також відбивають процес мовлення: ***p**alabre (f), **p**arlote (f), **p**arole (f), **p**rolixité (f), **p**hatique (adj.), **p**alabrer, **p**arler, **p**atoiser, **p**ériphraser, **p**érorer, **p**hraser, **p**réchailler, **p**rêcher, **p**roférer, **p**rononcer*.

Базова вертикальна лінія літери **E** віддзеркалює поняття опори, підняття, сходи, наприклад, ***é**chalas (m), **é**chalasser, **é**charpe (f), **é**chasse (f), **é**chelier (m), **é**chelle (f), **e**scalade (f), **e**scalator (m), **e**scalier (m), **é**tage (m), **é**tai (m), **é**tayage (m), **é**taiement (m)*.

У вигляді малої літери, згідно з певною наочною схожістю за своєю формою, знак **e** уподібнюється до образу зародка, який несе у собі такі французькі ЛО, як ***é**cale (f), **é**closion (f), **é**clore, **e**cbolique (adj.), **e**utocie (f), **é**trenner, **é**ccéité (f), **é**jaculat (m), **é**jaculation (f)* або образу вушної раковини (***é**cho (m), **é**chométrie (f), **e**sgourde (f), **é**coute (f), **é**ssoriller, **é**tourdir, **e**sgourder, **é**couter*). Отже, у цьому випадку літерний знак **E**, утворюючи образ зародка та вуха, виступає піктограмою.

U пов'язана з формою матки саме тому вони передають поняття запліднення. Таке значення літери **U** можна побачити у формі відкритої чаші, що символічно передає вмістилище, готове до наповнення. Отже, літерний знак **U** виражає чашу – жіночий аспект божественного материнства, яка здатна утримати та зберегти духовну енергію, дух. У французькій мовній системі на лексичному рівні цей жіночий аспект відтворено у

слові ***U**térus* (m) – «матка» та його похідних. А процес взаємозв'язку чоловічого та жіночого начал у поєднанні двох протилежних стихій – землі (жіночий аспект) та неба (чоловічий аспект), де земля ототожнюється з лексемами ***u**bac (m), **u**liginaire (adj.)*, а небо з ЛО із складовим елементом ***u**rano* від грецького *ouranos* – небо (***u**ranographie (f), **u**ranométrie (f), **u**ranoscope (m)* та інші).

Літера S схожа на спіраль або змію, передає ці образи у деяких словах, що починаються на цю літерую Так, у французькій графічній системі ініціаль **S** виконує піктографічну функцію, зокрема, передаючи образ змії або спіралі у лексемах із значенням «змій», «серп», «звивистість», «спіраль», «обкрут» – ***s**erpent (m), **s**epentiforme (adj.), **s**erpentement (m), **s**erpe (f), **s**erpentin (adj.,m, f), **s**erpenter, **s**inuosité (f), **s**inueux (adj.), **s**inuer, **s**pirale (f), **s**piral (adj., m, f), **s**pire (f), **s**piralé (adj.), **s**piriforme (adj.)*. Піктографічну властивість має й слово ***s**se (f) – crochet en forme de S, le double crocher*. Графічний образ слова відповідає формі предмета, який воно передає, а саме літера **S** має форму гака, а подвоєння **SS** відображає подвійний гак.

Своєю графічною формою знак **V** має певну схожість із вмістилищем, посудиною, саме тому на лексико-семантичному рівні він й передає подібні поняття: ***v**ase (f), **v**aisseau (m), **v**erre (m)*.

Z відображає дії та поняття пов'язані з його формою – зигзагом, наприклад: ***z**ébrer, **z**ébrure (f), **z**igzag (m), **z**igzagant (adj.), **z**igzager*.

Таким чином, літерні знаки французького письма будуються на основі прямолінійного шрифту латинського алфавіту, конструктивний корпус яких складається з певних графічних елементів, насамперед, коло, напівколо, горизонталь, вертикаль. Оскільки ці графи мають самостійні піктографічні конотації, літерні знаки набувають додаткових значень, які безпосередньо пов'язані з графічною формою. Отже, на лексико-сематичному рівні зв'язок між знаком та значенням залишається незмінним. Такий зв'язок зумовлює адекватний переклад лексичних одиниць на будь-яку мову. Таке тлумачення функціонального навантаження літер французького алфавіту надало можливість запропонувати нове визначення поняття піктограми, а саме: літера-піктограма це іконічний знак, тісно пов'язаний зі значенням слів, за формою нагадує те, що позначається цими словами, навіть у разі, коли йдеться про абстрактні поняття. Представлені у роботі приклади лексичних одиниць доводять той факт, що особливістю піктографічного письма є його простота та доступність, воно не пов'язане з конкретною мовою та може бути зрозумілим носієм будь-якою лінгвокультури. У подальшому перспективним вбачаться аналіз символічних характеристик літерних знаків французького письма та особливостей перекладу лексичних одиниць, що мають початкові літери-символи.

Література:

1. Давлетшин А. И. Принципы палеографического анализа иероглифической письменности майя / А. И. Давлетшин // Ломоносов, 2001. – М., 2001. – С. 133–135.

2. Єрмоленко Л. Ю. Піктографічні та ідеографічні знаки у сучасній французькій мові / Лариса Юріївна Єрмоленко. – К. : Видавець Карпенко В. М., 2005. – 220 с.

3. Кнорозов Ю. В. Неизвестные тексты. Забытые системы письма / Юрий Валерьевич Кнорозов. – СПб. : Наука, 1999. – 216 с.

4. Лоукотка Ч. Развитие письма / Честмир Лоукотка ; [пер. с чешского Н. Н. Соколова]. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1950. – 320 с.

5. Рыжов К. В. 100 великих изобретений / К. В. Рыжов. – М. : Вече, 2000. – 176 с.

6. Frutiger A. L'homme et ses signes. Signes, symboles, signaux / Adrian Frutiger. – P. : Atelier Perrousseaux, 2004. – 311 p.

УДК 811.111'42

О. Г. Сторчак,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТІВ *HEAVY* І *LIGHT* У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Методика дослідження концептів HEAVY (ВАЖКИЙ) і LIGHT (ЛЕГКИЙ) в англомовному дискурсі направлена на вивчення ключових лексем концептів і текстових фрагментів. Структура концептів вивчається з використанням методів етимологічної реконструкції, компонентного аналізу, когнітивного мапування, контекстуального і кількісного аналізу.
Ключові слова: *концепт, структура концепту, дискурс, метод.*

Методика исследования концептов HEAVY (ТЯЖЁЛЫЙ) и LIGHT (ЛЁГКИЙ) в англоязычном дискурсе направлена на изучение ключевых лексем концептов и текстовых фрагментов. Структура концептов изучаются с применением методов этимологической реконструкции, компонентного анализа, когнитивного картирования, контекстуального и количественного анализа.
Ключевые слова: *концепт, структура концепта, дискурс, метод.*

Research methods to investigate the concepts HEAVY and LIGHT in English discourse are aimed at studying key lexemes and text fragments. The concept structure is studied when using the methods of etymology reconstruction, component analysis, cognitive mapping, contextual and qualitative analysis.
Key words: *concept, concept structure, discourse, method.*

В когнитивной лингвистике основными научными направлениями исследования концептов являются лингвокогнитивное и лингвокультурное. При лингвокогнитивном подходе концепт исследуется как ментальная единица знаний о мире. Полевая модель концепта представлена в терминах ядра и периферии [8; 12], а семантика номинативных единиц рассматривается как средство доступа к содержанию концептов [12, с. 13–16]. При лингвокультурном подходе концепт определяется как базовая единица культуры, обладающая образным, понятийным и ценностным компонентами [4], что предполагает изучение специфики национальной концептосферы как движения от культуры к сознанию.

Целью нашего исследования является разработка методов изучения концептов *HEAVY* (ТЯЖЁЛЫЙ) и *LIGHT* (ЛЁГКИЙ) в англоязычном лингвокультурном пространстве. Объектом исследования являются научные методы изучения структуры концептов *HEAVY* и *LIGHT* в современном англоязычном дискурсе, а предметом – структурные компоненты указанных концептов и их ключевые лексемы *heavy* и *light*. Актуальность работы обусловлена повышенным интересом когнитологов к концептам как структурам знания.

Методологическая основа исследования представляет собой когнитивно-дискурсивный антропоцентрический подход. Антропоцентризм как принцип научного исследования помещает человека «во главу угла во всех теоретических предпосылках», определяя «перспективы этого анализа и его конечные цели» [7:212]. Методика исследования структуры концептов *HEAVY* и *LIGHT* направлена на изучение их средств объективации, содержания и специфики.

В основе методов изучения указанных концептов лежат исследовательские процедуры, разработанные И. А. Стерниным [17], В. И. Карасиком [5], А. В. Рудаковой [14], Е. В. Рахилиной [13] и др. В результате анализа существующих методик нами разработан алгоритм исследования концептов:

1) определить ключевые слова-репрезентанты концептов *HEAVY* и *LIGHT* в английском языке по двум критериям: частотность обращения носителя языка к определённому слову; организация большей части содержания концепта вокруг этого слова;

2) провести этимологический анализ ключевых имён концептов с целью выявить первичные семантические признаки и установить их присутствие или утрату в словах *heavy* и *light*;

3) провести семантический анализ лексем *heavy* и *light* с использованием толковых словарей, где в словарной статье раскрывается понятийная и ассоциативно-образная основа концепта. Выделить семемы, ядерные и периферийные семантические признаки. Семемы отождествляются с концептуальными слоями, а семантические признаки – с когнитивными признаками;

4) дополнить содержание концептов дифференциальными когнитивными признаками, выявленными посредством анализа синонимов, антонимов ключевых лексем и слов из тезауруса;

5) определить гиперонимы, что позволяет выявить когнитивные признаки, не выявляемые другими процедурами анализа;

6) определить факторы, влияющие на концептуализацию состояний «быть/ считать тяжёлым/ лёгким», и на их основе выделить когнитивные признаки концептов;

7) проанализировать ассоциации тезауруса *Word Association Thesaurus (WAT)* и ассоциативные реакции информантов на вербальные обозначения концептов в результате проведения свободного ассоциативного эксперимента и написания носителями английского языка коротких сочинений на тему «Когда я думаю о тяжёлом, то …» и «Когда я думаю о лёгком, то …» и на их основе выявить прототипические образы;

8) провести анализ текстовых фрагментов с целью выявления ассоциаций и образов;

9) провести анализ концептуальных метафоры, метонимии и оксиморона с целью выявить когнитивные признаки;

© О. Г. Сторчак, 2014

10) проанализировать ценностные характеристики концептов *HEAVY* и *LIGHT* на основе высказываний с оценочным смыслом. Анализу подлежат паремии, пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые выражения, притчи и фрагменты текстов с участием ключевого слова и без него;

11) выявить лексические средства объективации концептов *HEAVY* и *LIGHT* на основе анализа фрагментов дискурсов. Фрагмент равен одному или нескольким высказываниям;

12) проанализировать лексическую сочетаемость ключевой лексемы. Для этого выявить имена существительные, с которыми употребляется ключевое имя концепта; определить типы конструкций, в которых используется ключевой репрезентант концепта; выяснить сочетаемостные ограничения. Это позволит установить дискурсивную сочетаемость концептов *HEAVY* и *LIGHT*;

13) выявить лексику, в дефинициях которой содержатся лексемы *heavy* и *light*, для описания дополнительных признаков и связей;

14) провести когнитивную интерпретацию полученных результатов с целью описания содержания, специфики и структуры концепта.

Концепты *HEAVY* и *LIGHT* включают в себя соматический, понятийный, образный и ценностный компоненты [18]. Методика исследования соматических характеристик данных концептов заключается в изучении факторов воздействия соматической сферы на концептуализацию состояний «быть/ считать тяжёлым/ лёгким» и выявлении физических закономерностей формирования концептов, зависящих от степени зрелости соматических чувств и когнитивных способностей человека. Одним из факторов, обусловливающих формирование концептов *HEAVY* и *LIGHT*, является сенсорная информация определённой модальности, под которой понимается принадлежность ощущений, сигналов, стимулов, информации к определённой сенсорной системе [1, с. 299]. Модальность определяется типом афферентации – каналом передачи сенсорной информации по нервам от рецепторов в центральную нервную систему [1, с. 53]. Типы афферентации, поддерживающие в сознании носителя языка его связь с обозначаемыми реальными объектами, определяются на основании отношений между именами существительными и глаголами, с одной стороны, и лексемами *heavy* и *light*, с другой. Так, в словосочетании *heavy stone* (тяжёлый камень) слово «камень» свидетельствует о физическом аспекте действия, т. е. вес определяется посредством тактильной, моторной, визуальной, вестибулярной и других типов афферентации.

Анализ понятийных (этимологических, дефиниционных, лексических, синонимических, антонимических, логических) характеристик концептов *HEAVY* и *LIGHT* направлен на выявление их существенных признаков, закрепленных в этимологических, толковых, синонимических, антонимических словарях и тезаурусах. Этимологический анализ позволяет выделить семемы лексем *heavy* и *light* и их семантическую первооснову, выяснить, являются ли они унаследованными или заимствованными, выявить их этимологическое значение и степень участия соматической сферы в их формировании, а также когнитивные признаки, составляющие первооснову. Словарная статья в дефиниционной части раскрывает признаки определяемого понятия, понятийную структуру и ассоциативно-образную основу культурного концепта [6, с. 115]. В словарях синонимов и тезаурусах приводятся слова, уточняющие основные значения прилагательных *heavy* и *light*. Признаки диады *heavy/ light* противопоставлены как антонимичные корреляты. В словарях антонимов приводятся слова, значения которых контрастируют с основными значениями прилагательных *heavy* или *light*. В результате логического анализа выявляются и структурируются обязательные и факультативные когнитивные признаки. Затем проводится квалификация значений лексем *heavy* и *light* с целью выявить виды опыта, отражённого в одноимённых концептах, а также этапы их формирования и развития в онтогенезе.

Для выявления образных (ассоциативных, прототипических, сочетаемостных, дистрибутивных, метафорических, метонимических, оксиморонных) характеристик концептов *HEAVY* и *LIGHT* используется семь процедур: 1) анализ ассоциаций, приведённых в тезаурусе *WAT*; 2) написание короткого эссе на тему соответствующего концепта, когда информант активирует признаки, актуальные для данного концепта; 3) выявление прототипического образа; 4) экспериментальная верификация модели концепта путем анализа непосредственных ассоциативных реакций информантов на имя концепта [5, с. 58–59]; 5) интерпретативный анализ текстовых фрагментов, в которых употребляются наименования концептов; 6) анализ концептуальных метафор, метонимии и оксиморонов; 7) анализ лексической сочетаемости и дистрибутивности ключевых лексем концептов.

Исследование образных характеристик концептов *HEAVY* и *LIGHT* начинается с образов восприятия и представления, как видов образных явлений, с целью выявить первичные и вторичные образы. При анализе возможны два подхода: синхронический и диахронический. Диахроническое изучение семантики лексемы позволяет выявить предметно-чувственный образ, который лежит в основе концепта [15, с. 121–126]. Образные характеристики концептов включают в себя ассоциативные реакции, выявляемые посредством анализа лексических единиц, приведённых в тезаурусе *WAT*, а на основании реакций выявляются прототипические образы. Далее осуществляется анализ эссе на тему «Когда я думаю о тяжёлом, то…» и «Когда я думаю о лёгком, то…». Методика исследования с использованием ассоциативного эксперимента изложена в работах по семасиологии [9; 17], психолингвистике [3] и когнитивной лингвистике [10]. На основании анализа непосредственных ассоциативных реакций информантов на имя концепта осуществляется верификация модели концепта. Затем проводится интерпретативный анализ текстовых фрагментов, в которых употребляются наименования концептов с целью выявления ассоциаций. Анализ концептуальных метафор, метонимии и оксиморонов, лексической сочетаемости и дистрибутивности ключевых лексем, объективирующих концепты, осуществляется на материале фрагментов различных дискурсов.

Исследование ценностных характеристик концептов *HEAVY* и *LIGHT* предполагает описание оценочных и модальностных характеристик. Ценностный уровень концепта характеризуется значимостью объектов дей-

ствительности для человека, его ценностной ориентацией, функциями ценностей и соотношением между ценностью и оценкой. Для анализа оценочных характеристик используются такие понятия, как основание, аспект, признак, классификатор и аксиологический оператор оценки. Оценка, как вид модальности, рассматривается для выявления механизма формирования субъективной оценки высказывания в онтогенезе. С общих позиций формирования ментальных и языковых категорий ценности проводится дифференциация содержательно-ценностных характеристик предикатов оценки, выраженных прилагательными *heavy* и *light*.

Языковые выражения имеют дескриптивный и оценочный смысл [2, с. 5]. Прилагательные *heavy* и *light* являются, в основном, оценочными, поскольку они приписываются субъектом оценки, в отличие от дескриптивных прилагательных, обозначающих собственные свойства объектов. Дескриптивный смысл *heavy* и *light* выражается, главным образом, в научном дискурсе. Оценочный смысл извлекается из высказывания на основании контекста, поскольку оценочная квалификация в большинстве случаев референтна, т. е. соотносится с конкретной ситуацией [19, с. 18]. Анализ ценностных характеристик концептов *HEAVY* и *LIGHT* проводится на основе высказываний с оценочным смыслом. В качестве типичных высказываний для выявления ценностных приоритетов англоязычного сообщества применительно к исследуемым концептам рассматриваются содержащие лексемы *heavy* и *light* паремии, пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые выражения и фрагменты дискурсов. Оценка как ценностный аспект может быть ограничена элементами, меньшими, чем слово, словом, группой слов, высказыванием и ситуацией (при отсутствии оценочных слов), имеющей соответствующий смысл [2, с. 6]. Анализ ценностных характеристик начинается с выделения культурного скрипта, затем проводится его анализ с использованием категорий «классификатор», «аспект оценки», «признак оценки», «аксиологический оператор». Например:

It [the tent] is soaked and heavy, and it flops about, and tumbles down on you, and clings round your head and makes you mad [20, с. 28].

Классификатор *tent* в словосочетании *heavy tent* указывает на физический аспект оценки. Признаком отрицательной оценки является неодобрение автора. Аксиологический оператор имеет значение «плохо».

Выявление модальностных характеристик высказываний, содержащих имена прилагательные *heavy* и *light*, проводится на основе положений логики, которая выделяет шесть видов модальности: онтологическую, временную, аксиологическую, логическую, эпистемическую и деонтическую [16, с .383]. Анализ осуществляется с целью узнать, как проявляются соматическая, эмоциональная, интеллектуальная и духовная сферы человека. Так, в онтологической модальности (физически необходимо, возможно, невозможно, случайно) концепты выражают когнитивные признаки, основанные на внешней перцепции. Например:

I noticed that the heavier objects went down more quickly than the smaller, lighter ones [21].

В основу исследования текстовых фрагментов положена методика анализа трагедийной картины мира В. Г. Никоновой [11:25–35]. Методика анализа состоит из следующих процедур: 1) выделение текстовых фрагментов, маркированных по двум тематическим линиям – «быть/ считать тяжёлым» и «быть/ считать лёгким»; 2) определение языковых средств репрезентации указанных тематических линий; 3) анализ языковых средств репрезентации тематических линий и выделение ключевого элемента (слова, словосочетания, предложения или большей единицы текста); 4) выделение в составе ключевого элемента тематического слова, обозначающего «быть/ считать тяжёлым» и «быть/ считать лёгким»; 5) выявление механизма разворачивания содержания ключевого элемента; 6) реконструкция концептуальных схем, которые лежат в основе осмысления объектов как тяжёлых или лёгких; 7) систематизация как содержания концептов *HEAVY* и *LIGHT* через их смысловые атрибуты, так и связей между этими концептами в концептуальном пространстве.

Концепты *HEAVY* и *LIGHT* принадлежат иерархически организованной концептуальной системе, состоящей из доменов. Субъект оценочной квалификации использует категориально-ценностные домены *INTEREST, MEANING* и ценностную концептосферу *IMPORTANCE* [19, с. 35] для вынесения оценки с использованием концептов *HEAVY* и *LIGHT*. Значит, область концептуальных признаков исследуемых концептов расширяются за счёт признаков «вызывающий интерес» и «имеющий важное значение».

Для реализации разработанных методик применяются общенаучные и специальные методы лингвистики. Под методом понимается способ организации познавательной и исследовательской деятельности с целью изучения языковых явлений и закономерностей языка [16, с. 339]. Из общенаучных методов применяются анализ, синтез, сравнение, аналогия, индукция, дедукция, интроспекция, гипотеза, формализация, идеализация и моделирование. Из числа специальных методов используются структурно-семантические и когнитивно-дискурсивные. Этимологическая реконструкция значений имён концептов *HEAVY* и *LIGHT* используется для определения ключевого имени концепта. Компонентный анализ применяется для выявления конститутивных признаков концептов *HEAVY* и *LIGHT* и определения их понятийно-ценностного содержания. Когнитивное картирование используется для анализа концептуальных метафоры, метонимии и оксиморона. Контекстуальный анализ используется для выделения и исследования текстовых фрагментов, маркированных по тематическим линиям «быть/ считать тяжёлым/ лёгким». Количественный анализ позволяет определить количественные показатели соотношения средств языковой объективации исследуемых концептов.

Таким образом, структура концептов *HEAVY* и *LIGHT* определяются на основании двух методик: 1) исследования средств объективации концептов, их содержания и специфики; 2) исследования текстовых фрагментов. Концепты *HEAVY* и *LIGHT* формируются в процессе деятельности с объектами при осмысления состояний человека «быть/ считать тяжёлым/ лёгким» и речевого общения. Структура, содержание и средства объективации концептов изучаются на основании их языкового и речевого выражения в дискурсах с применением методов этимологической реконструкции, компонентного анализа, когнитивного картирования, контекстуального и количественного анализа. Перспектива исследования заключается в изучении синергетического

взаимодействия между компонентами концепта, между перцептивными стимулами, номинативной единицей и поведенческой реакцией.

Литература:

1. Большой психологический словарь / [ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко]. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 672 с.

2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Вольф Е. М. – [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с. – (Серия «Лингвистическое наследие XX века»).

3. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст : избр. труды / А. А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.

4. Карасик В. И. Базовые характеристики лингвокультурных концептов / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Антология концептов. – М. : Гнозис, 2007. – С. 12–13.

5. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.

6. Красавский Н. А. Русская и немецкая концептосферы эмоций / Н. А. Красавский // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 113–118.

7. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века : сб. статей. – М., 1995. – С. 144–238.

8. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Кубрякова Е. С. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Ин-т языкознания РАН).

9. Левицкий В. В. Опыт использования квантитативных методов на кафедре германского, общего и сравнительного языкознания Черновицкого университета / В. В. Левицкий // Проблеми квантитативної лінгвістики. – Чернівці, 2005. – С. 111–133.

10. Морозова И. А. Когнитивный эксперимент как метод когнитивного исследования / Морозова И. А. // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 126–129.

11. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра : монографія / Ніконова В. Г. – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2007. – 364 с.

12. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика : учебн. издание / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.

13. Рахилина Е. В. Когнитивная семантика: история, персоналии, идеи, результаты / Е. В. Рахилина // Семиотика и информатика. – М., 1998. – Вып. 36. – С. 274–323.

14. Рудакова А. В. Когнитология и когнитивная лингвистика / Рудакова А. В. – [2-е изд.]. – Воронеж : Истоки, 2004. – 80 с.

15. Рудакова А. В. Методика описания содержания концепта БЫТ в русском языке // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 121–126.

16. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

17. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 58–65.

18. Сторчак О. Г. Концепты ТЯЖЁЛЫЙ и ЛЁГКИЙ в современном англоязычном дискурсе : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Сторчак Олег Григорьевич. – Харьков, 2011. – 221 с.

19. Чекулай И. В. Ценность и оценка в категориальной структуре современного английского языка : автореф. дис. на соискание учён. степени докт. филол. наук : спец. 10. 02. 04 «Германские языки» / И. В. Чекулай. – Белгород, 2006. – 43 с.

20. Jerome K. Jerome. Three Men In a Boat / Jerome K. Jerome. – М. : Менеджер, 2006. – 288 с.

21. Poe E. A. The Maelstrom [Электронный ресурс] / Edgar Allan Poe. – Режим доступа к кн. : http://webcache.googleusercontent.com.

22. The Free Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа к словарю : http://idioms.thefreedictionary.com.

УДК 801.7:821.111.-2

С. Э. Трош,
Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, г. Симферополь

СПЕЦИФИКА ГЕНДЕРНЫХ МОТИВОВ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРИАЛЕ СТИХОТВОРЕНИЯ Р. ЛАВЛЕЙСА «К АЛТЕЕ, ИЗ ТЮРЬМЫ» (1642/1649?))

У статті розглянуто специфіку гендерних мотивів у ліричному вірші англійського поета-кавалера Ричарда Лавлейс. Використано тезаурусний, гендерологічний, біографічний, контекстуальний і сімвологічний методи аналізу.
Ключові слова: *Річард Лавлейс, біографія, тезаурус, гендер, мотив, полікультурний.*

В статье рассмотрена специфика гендерных мотивов в лирическом стихотворении английского поэта-кавалера Ричарда Лавлейса. Комплекс методов для интерпретации поэтического текста проводился с учетом специфики украинской, русской и английской языковых систем в поликультурном пространстве.
Ключевые слова: *Ричард Лавлейс, биография, тезаурус, гендер, мотив, поликультурный.*

The paper shows the peculiarities of gender motives in lyrical poem by the English poet-cavalier Richard Lovelace. Complex of methods for the interpretation of the poetic text was analyzed with consideration of the specifics of Ukrainian, Russian and English language systems in a multicultural region.
Key words: *Richard Lovelace, biography, thesaurus, gender, motif, multicultural.*

Введение. Данная работа отображает синтез исследовательских и учебных стратегий в университетской практике преподавания филологических дисциплин. Международные стандарты обучения предполагают использование не только одного или двух различных методов при анализе литературного (в данном исследовании поэтического) текста, а использование и разработку целого методологического комплекса. В ВУЗах Украины сегодня актуализируется именно такая тенденция. Особенность Крыма состоит в том, что Крым является поликультурным регионом, поэтому преподаватели любых дисциплин, а гуманитарных дисциплин в особенности, призваны это учитывать. Однако, на наш взгляд, недостаточно ограничиваться только идеологическими уровнями изучаемых произведений или указывать на их поликультурность. В данной работе нами предпринята попытка соединения поликультурного анализа текста с анализом поэтологическим, применяя три основных метода: *1) тезаурусный; 2) историко-биографический и 3) гендерологический*; а также *4) метод контекстуального анализа;* что и объясняет *актуальность* и *новизну* нашей работы.

Целью работы является практическая демонстрация некоторых наиболее перспективных, а также дискуссионных аналитических стратегий в процессе комплексного анализа художественного текста. Для достижения поставленной цели, нам необходимо решить следующие задачи: 1) покомпонентно / поэтапно показать возможности выбранных методов в ходе изучения поликультурного текста; 2) учесть в дидактическом плане полиэтничность и поликонфессиональность крымской студенческой аудитории; 3) продемонстрировать адекватность гендерологического метода анализа, раскрывающего глубинные смыслы ХТ. Для выявления специфики гендерных мотивов мы используем как основные гендерологический и контекстуальный методы исследования. Существуют две установленные концепции в изучения понятия «мотив». Одна из них повествовательная, а другая – тематическая. В современной теории литературы первую из них представляет И. В. Силантьев продолжая направление указанное А. Н. Веселовским, В. Я. Проппом, А. Л. Бемом: мотив – «это а) эстетически значимая повествовательная единица, б) интертекстуальная в своем функционировании, в) инвариантная в своей принадлежности к языку повествовательной традиции и вариантная в своих событийных реализациях, г) соотносящаяся в своей семантической структуре предикативное начало действия с актантами и пространственно-временными признаками» [6].

Соединяя понятия мотив и гендер, мы рассматриваем *гендерную* характеристику мотива. Так, *гендерность* нами понимается как комплекс гендерно-маркированных смыслов, включая гендерные коннотации, ассоциативный потенциал и гендерную символику. Гендерный мотив является компонентом гендерной парадигмы текста и картины мира (которая основана на стереотипах маскулинности и феминности) [1, с. 161; 3, с. 273–279]. Материалом послужил внешне простой, внутренне весьма непростой текст классика английской поэзии начала XVII в. Ричарда Лавлейса (далее Р. Л.)(1618–1656/7) «*To Althea, From Prison*».

Биографический аспект. Ричард Лавлейс (Richard Lovelace) (Далее Р. Л.). Принадлежал к плеяде «поэтов-кавалеров». Р. Л. родился в Вулвиче (Woolwich), графство Кент, и принадлежал к влиятельному кентскому семейству. В 1631 Р. Л. был представлен королю Карлу I (made «Gentleman Wayter Extraordinary» to the King). Поэтом-вдохновителем для Р. Л. был Филип Сидни, в нем Лавлейс видел гармоничное сочетание остроумия, поэтического таланта и куртуазности. Т. е. идеальный образ придворного поэта эпохи Возрождения. Наряду со своими салонными произведениями, Лавлейс все же смог продемонстрировать самобытность куртуазности яркими и неординарными произведениям. В 1642 году он представил ходатайство о «восстановлении епископата, литургии и будних молитв». Однако его петицию осудили, а самого Лавлейса посадили в тюрьму Гейтхауз в Вестминстере. Пребывание в тюремных казематах существенно повлияло на все его последующее творчество. Ярким примером тому является анализируемое нами стихотворение. Привычное сочетание в его любовной лирике куртуазных мотивов с декоративно-пасторальными, превращается в систему, где гендерные мотивы характеризуются не только эротичностью и платоничностью, но и героической спецификой. В 1649 году после своего повторного заключения Р. Л. сумел издать сборник своих стихотворений *Lucasta: Epodes,*

© С. Э. Трош, 2014

Odes, Sonnets, Songs. Однако, растратив своё состояние на помощь королю, в 1658 году он умер в чрезвычайной бедности. Тем не менее, бедность эта была условной, т. к. его позднее творчество выходит за рамки исключительно английского пространства и становится элементом поликультурного пространства. Этот эффект происходит благодаря сложному переплетению лейтмотивов страсти и пасторальной игры, героизма и верности, а также появлению во всей этой системе соотношения любви и свободы как религиозно-духовных исканий главного героя. В 1659 году брат Р. Л. Дадли (Dudley) опубликовал «Люкаста»; «Посмертные стихи Ричарда Лавлейса», включая «Элегии» в 1660 [5, с. 21–37].

1. Тезаурусный анализ. 1) *Althea (Алтея)* – происходит от древнегреческого Ἀλθαία и означает ἀλθος *althos* «healing» *исцеление*. Поэты традиционно называли свои женские персонажи аллюзивными именами, которые несли в себе доминантные характеристики протагониста. В тексте Р. Л. любовь к нему прилетает на крыльях: «WHEN Love with unconfinèd wings/ Hovers within my gates, /And my divine Althea brings / To whisper at the grates;.». приносит её небесная Алтея. Любовь, принесенная с небес, не знает преград и исцеляет поэта. Он обретает свободу и парит словно птица «The birds that wanton in the air/ Know no such liberty». Алтею автор помещает в самый верхний топос – небесный. Она проходит зону контакта: врата/gate и шепчет ему, тут аллюзия на пояс Афродиты в произведении Гомера «Илиада». Этим поясом она очаровала Зевса, в нем были заключены любовь и желания, и шепот любви [2]. *2) Thames* (Thames, с греч. – Tamesis – р. Темза. Название происходит от кельтского и означает «темный» или «the dark one». *Dark* – не только темный, но и *порочный*, *нечистый, мрачный, неясный или сомнительный,* а также *скрытный, молчаливый, тайный* [8]. Интересно, что если мы рассмотрим этот топоним в поликультурном пространстве, то сталкиваемся в первую очередь с проблематикой грамматического рода в языке оригинала и в нашей с вами языковой системе (русской или украинской). Так, *река-river* – это *it,* – существительное среднего рода в английском языке, также как и в крымскотатарском. В русском или украинском языках слово «река» женского рода, тем самым лексема *приобретает уже иные ассоциации*. Это усложняет интерпретацию слов-символов в языковой системе русского или украинского языков, тем самым, затрудняет выявление и анализ гендерных мотивов в ХТ.

3) Flowing cup – чаша, передаваемая по кругу а) старинный пиршественный сосуд для вина в форме полушария. 2) Употребляется как символ меры чего-либо испытываемого, переживаемого, или 3) как символ участи, судьбы (обычно тяжелой, несчастной)[3]. В контексте строфы Р. Л. передает сосуд по кругу своим единомышленникам, они его друзья разделяющие скорбь и несчастья.

2. Гендерологический анализ. Для понимания глубинного и правильного смысла ХТ, мы введем слова-символы (они находятся в сильных позициях текста) в историко-культурологический и поэтологический контексты. В историко-культурологическом контексте, зная этимологию топонима, с одной стороны, мы можем рассматривать р. Темзу не только как символ величия Британии, но и как хранительницу всех тёмных сторон и событий Туманного Альбиона; с другой, река обороняла саму крепость и её жителей. Напомним, что Лондонский Тауэр (Тауэр/The White Tower of London) назван так в честь Белого Тауэра, который был возведен Вильямом Завоевателем (William the Conqueror) (1066), конструкция изначально была задумана как центр крепости, символ победы и мощи завоевателей [10].

В поэтологическом контексте *река* – символ границы (но и контакта) между мирами [3, с. 254]. И эти строки Р. Л. вновь можно прочесть двояко. 1) Реалистически – в Лондоне, как и в любом старинном городе, исторические здания расположены фасадами к воде, выполнявшей раньше функции современных дорог, Тауэр (естественно в дополнение к реке окружен водой). Стихотворение действительно могло быть написано автором в момент его заточения, тогда топос вполне реалистичен; 2) Символически – из «верхнего» мира живых Поэту предстоит спуститься в «нижний» мир мёртвых, а для этого ему надо перейти «реку» – границу между жизнью и смертью. (Ср. реки Лету и Ахерон в античном загробном мире Аида). Тем не менее, в Британии много рек и много сооружений, почему автор выбрал именно р. Темзу? Для того чтобы ответить на этот вопрос, мы рассмотрим все водные топосы этого ХТ. В британской Средневековой литературе и позже, в литературе эпохи Возрождения – река исключительно феминный топос, например предание о Томасе Лермонте [7, с. 25–27]. В нашем анализе это подтверждается определением значения топонима: 1) *темная/ dark* в сочетании с водным пространством, в мифах народов мира статья о темных эльфах или духах воды (ундинах). Ундина от лат. – «*unda*» – волна, дух воды в образе женщины, которая заманивает путников и стремится получить человеческую душу (в народных поверьях эпохи Средневековья) [9; 2]. Другие характеристики: *порочная, мрачная (несущая смерть), молчаливая, таинственная* также символизируют женское начало. *Таинственная*, т. е. неясная, но хранящая тайну. Контекстуально «With no allaying Thames» показывает еще одно состояние реки – no allaying, т. е. бурную и волнующую реку, как неспокойную женщину. Строка «When flowing cups run swiftly round» это заимствование у У. Шекспира [5, с. 25]. Дословно означает пить горячее вино, традиция римлян в г. Помпеи; а дальше «Our careless heads with roses bound, / Our hearts with loyal flames» действительно показывает античную реалию носить на голове венок из роз. Однако ни У. Шекспир, ни Р. Л. не могли знать об обычае пить горячее вино, – это стало известно веком позже. Хотя в Британии в XVII в. уже был известен рождественский напиток в виде глинтвейна [10]. С одной стороны – эту строку можно интерпретировать как застолье и распитие вина со своими соратниками и друзьями. Друзья беспечны и невнимательны / careless, но в их сердцах «горит» преданность, с другой стороны, значение поэтического напитка – вина, в котором заключён огонь вдохновения или преданности «Our hearts with loyal flames» и сила затуманивать головы «Our careless heads». «Our/наши» – скорее всего имеется ввиду соратников Р. Л. : Томаса Керью, Бена Джонсона и Джона Саклинга [5, с. 23]. Если мы рассматриваем всю строфу в гендерном аспекте, получается, что маскулинными характеристиками выступает: беспечность и преданность, а женскими ими наделена р. Темза, – неспокойность и волнение. Так, в персонажном контексте река-хранительница, оберегающая крепость, рав-

но как и женщина-хранительница дома, предупреждает о вторжении и угрозе из иномирного пространства. В хронотопном контексте, река – проводник душ в царство мёртвых, чувствует посылы об опасности, создает связь между Поэтом и иномирием. А далее автор объясняет причину волнения реки: «When thirsty grief in wine we steep / When healths and draughts go free – / Fishes that tipple in the deep/ Know no such liberty». Слово *grief* означает скорбь или печаль из-за смерти кого-либо, т. е. посылы эти были из мира мёртвых, которые ввели в скорбь пирующих и они (Р. Л. и его друзья) вспоминали и скорбели о них, выпивая вино: «in wine we steep». Далее автор повествует о состоянии, в котором они уже не ликуют и не играют, а переносятся в воспоминания и обретают свободу. Достижение свободы подобно состоянию погружения в нирвану при групповой медитации и, это по сути, является иномирием. Выходит, что условием перехода в другое пространство и состояние является контакт мужского персонажа и пространства с женским персонажем и пространством.

В следующей строфе центральным персонажем выступает король */ King (*ME, from OE *cyning;* akin to Old High German *kuning/ king,* Old English *cynn/kin – кровное родство) – король, монарх, властелин, повелитель.* Вначале мы учитываем исторический и биографические контексты. Король – это Карл I (Charles I of England)1600-1649, которому Р. Л. пожертвовал все свое состояние. Кроме того Р. Л. был его преданным вассалом до конца своих дней: «…The sweetness, mercy, majesty…/ When I shall voice aloud how good / He is, how great should be,…». Строка «…And glories of my King…» имеет сочетание двух слов-символов: Glory/ величие и King/ король. Анализ первых строф обозначил, что все феминные элементы ХТ противопоставлялись маскулинным. Ассоциативно это сочетание в гендерном аспекте порождает сочетание Glory Queen, или точнее библейское The Queen of Glory, что означает Матерь Божия, Богородица. Установлено, что King именуется Бог или Царь Небесный, в библейских текстах, если лексема выделяется курсивом (*King*) [8]. В тексте Р. Л. нет обособлений курсивом, но слово написано с заглавной буквы, что вероятно и является подтверждением обращения к королю. Однако лексема *glory*, употреблена не случайно, как и все другие слова-символы в этом ХТ. Известно, что король Карл I уступал в красоте речи и поэтичности слога своему предшественнику, но зато его протестантская религиозность была более глубокой. Карл I последовательно разделял идею о божественном характере монархической власти. Всякое несогласие он воспринимал, как покушение на королевское величие [10]. Учитывая это, восхваление и восхищение Ричарда Лавлейса, адресованные своему королю, ярко демонстрируют реалии социальной и религиозной жизни Англии XVII в. Из контекста всей строфы понятно, что королевское величие и божественная власть монарха состоит из его добродушия/ sweetness и милосердия/ mercy. Из документальных справок мы знаем, что Карл I отличался чрезмерной подозрительностью, жестокостью и тяжелым характером [11, с. 113]. Знал ли об этом Р. Л. – нам не известно, верил ли он в милосердие к себе от короля – тоже. Примечательно и то, что этот куплет, по сравнению с первым и вторым не содержит гендерность эксплицитно. Автор ведет диалог с королем, где снова выступает доминантный мотив преданности. Свобода обретается через ветры и волны: «Enlargèd winds, that curl the flood, / Know no such liberty». В сильных позициях текста оказываются слова-символы *ветры и волны*, т. е. водное пространство и воздушное. Сильный ветер (ураган, буря) является вестником божественного откровения, – бог отвечает Иову из бури, в грозе и буре получает откровение Иоанн Богослов. Ветром как лёгкой, духовной субстанцией прилетают крылатые божественные вестники – *ангелы*, однако тот же ветер служит в иудеохристианстве местопребыванием и демонизированных крылатых существ (ср. представления о Люцифере как «князе воздушном») [3, с. 221]. В данном тексте речь не может идти об ангелах Люцифера, т. к. злые духи темного иномирия не обладают милосердием или добродушием. Крайние две строки – есть не что иное, как диалог верноподданного с его королем, и откровение человека-поэта в разговоре с Богом; действительно, Р. Л обретает свободу, и дана она непосредственно самим Царем Небесным. Поэт сравнивает собственное состояние свободной души и любви со свободой Божьих ангелов: «…If I have freedom in my love / And in my soul am free, /Angels alone, that soar above,/ Enjoy such liberty». В творчестве Р. Л., традиционно рассматривались маскулинные характеристики: смелость и преданность в сочетании с феминной – таинственностью, волнением и свободой. Смелость проявлялась в бою, преданность по отношению к королю и Родине, а свобода достигалась через любовь к женщине и Богу.

Заключение. Гендерная рубрикация выявляет и некие новые смыслы. Они не отменяют смыслов старых, а «нарастают» на них новые интерпретации. Прежде всего, очевидным становится абсолютное равновесие «мужского» и «женского» начал этого текста. Оба гендерных пространства равно воплощены в ключевых словах. Слова эти занимают равные – сильные – позиции текста: позицию *начальную* (заголовок, I строка), *кульминационную* и *финальную* (последние полторы строки). Так, в приведенном примере (тексте Р. Лавлейса) достаточно легко осваивались методы тезаурусного анализа, сложнее – контекстуального, еще сложнее – анализа символогического. Следовательно, их целесообразно «наращивать» постепенно, в ходе учебного процесса, это и станет предметом нашего отдельного сообщения.

Литература:

1. Большакова А. Ю. Гендер / А. Ю. Большакова // Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М., 2001 – С. 161.

2. Новикова М. А. Символика в художественном тексте: Символика пространства (на материале «Вечеров на хуторе близ Диканьки» Н. В. Гоголя и их английских переводов) / М. А. Новикова, И. Н. Шама. – Запорожье : Верже, 1996. – 172 с.

3. Мифы народов мира: энцикл. : В 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Сов. энцикл., 1980. – Т. 1: А – К. – 672 с. : ил. ; 1982. – Т. 2: К – Я. – 720 с.

4. Охотникова С. Гендерные исследования в литературоведении: проблемы гендерной поэтики / С. Охотникова // Гендерные исследованя и гендерное образование в высшей школе. Ч. 2. – Иваново, 2002. – С. 273–279;

5. Решетов В. Г. Английская литературная» критика XVI-XVII веков / В. Г. Решетов. – М., 1984. – С. 21–37.

6. Силантьев И. В. Поэтика мотива / И. В. Силантьев – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 296 с.

7. Тулуп Э. Р. Женские персонажи в англо-шотландских балладах XIII–XVIII вв. / Э. Р. Тулуп // Problematyczne aspekty i rozwiązania we współczesnej nauce : Материалы международной научно-практической конференции. – Польша. Краков, 2012. – Ч. 3. – С. 25–27.

8. Merriam-Webster Online [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www/ URL: http://www.m-w.com/ – 13.08.2014 г. – Загл. с экрана.

9. Online Etymology Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www/ URL: http://www.etymonline.com/-17.08.2014 г. – Загл. с экрана.

10. The British Encyclopedia Illustrated / With an Introduction by Cyril Norwood, M. A., D. Litt / Prepared under general editorship of J. M. Parrish, M. A. Oxon, John R. Crossland, F. R. G. S., and Angelo S. Rappoport, Ph. D., B. es. L. – Vol. 5. – Lnd. : Odhams Press Ltd., 1965. – P. 481.

11. Wedgwood, C. V. (Cicely Veronica). The trial of Charles I / C. V. Wedgwood. – Harmondsworth : Penguin, 1983. – 253 p.

УДК 811

Н. В. Шапран,
викладач Національного університету «Острозька академія»

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НОМІНАТИВНИХ ПОЛІВ БРИТАНСЬКОГО КОНЦЕПТУ *ENVY*, НІМЕЦЬКОГО *NEID* ТА УКРАЇНСЬКОГО *ЗАЗДРІСТЬ*

У статті розглядаються лінгвокультурні особливості при побудові номінативних полів концептів ENVY, NEID і ЗАЗДРІСТЬ у британському, німецькому та українському мовних соціумах. Визначаються поняття номінативного поля концепту та мовні засоби, які формують дане номінативне поле. Досліджуються різні методи вивчення концепту.
Ключові слова: *мова, мовна одиниця, концепт, лінгвокультурологія, соціум, метод,номінативне поле.*

Статья посвящена лынгвокультурологическим особенностям номинативных полей концептов ENVY, NEID и ЗАВИСТЬ в британском, немецком и украинском языковых социумах. Изучаются термин номинативного поля и языковые методы, которые формируют данное номинативное поле. Исследуются также и разные методы изучения концепта.
Ключевые слова: *язык, языковая единица, концепт, лингвокульторология, социум, метод, номинативное поле.*

The article deals with lingocultural peculiarities of nominative fields of the concept envy in British, German and Ukrainian language societies. Linguistic interpretation of nominative field and its language unities are suggested. The term of the concept and its main characteristics are defined. Therefore, different methods of the concept studying are presented.
Key words: *language, language unity, concept, lingoculture, society, method, nominative field.*

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки однією з нагальних проблем називають проблему визначення спільної для мови й культури онтологічної платформи. З цією метою лінгвісти зосередили свої зусилля на вивченні мовних одиниць як засобу збереження та вираження менталітету носіїв мови, а також як засобу, що продукує цей менталітет. Поширення в кінці XX – на початку XXI століть мовознавчих розвідок, присвячених дослідженню взаємозв'язку та взаємодії мови й культури, спричинило виникнення нових лінгвістичних дисциплін. Однією з таких дисциплін, яка домінує нині на пострадянському мовознавчому просторі, є лінгвокультурологія. Цей факт і зумовив **актуальність** пропонованої статті, яка виконана саме в лінгвокультурологічному руслі.

Лінгвокультурологія постала на методологічному ґрунті когнітивної лінгвістики, запозичивши від неї методологічні принципи та методологічний інструментарій. Мова йде насамперед про ментальні структури представлення знань, зокрема концепт.

Основною метою концептуальних досліджень вважається реконструкція структури концепту та зіставлення фрагментів картин світу в різних мовах, оскільки концепти – як ключові культурні, так і універсально-логічні – формують концептуальну картину світу [3; 4; 7; 10; 15]. Праці, присвячені дослідженню окремих концептів, які значущі для певної лінгвокультури, роблять значний внесок у розуміння менталітету того чи іншого народу – носія мови [див., напр.: Коцюба 2010; Мізін 2012; Приходько 2008]. Це й стало причиною, яка зумовила **мету** нашої розвідки: встановлення лінгвокультурних особливостей при побудові номінативних полів концептів ENVY, NEID і ЗАЗДРІСТЬ у британському, німецькому та українському мовних соціумах.

Зауважимо, що в сучасному мовознавстві термін «концепт» не має чіткого визначення, що пов'язано з існуванням різних підходів до вивчення та інтерпретації цього феномену. Найдетальніше опрацьованими на сьогодні вважаються чотири методики дослідження концепту на основі мовного матеріалу: 1) психолінгвістична; 2) народно-етнографічна; 3) лінгвокогнітивна; 4) лінгвокультурологічна.

Концепт з погляду психолінгвістів є завжди продуктом психічних процесів – пізнання й узагальнення. За допомогою психолінгвістичних методик науковці виявляють окремі концептуальні моделі, які складаються з базових компонентів та усталених зв'язків між ними [6, с. 36].

Н.Д. Арутюнова відстоює точку зору, що культурний концепт слід розглядати насамперед у межах народно-етнографічного підходу, оскільки соціальна характеристика є, на її думку, найважливішою для концептів, тому останні належать до колективних цінностей, елементів колективної свідомості [1, с. 3–4].

Лінгвокогнітивний підхід передбачає аналіз концепту як когнітивної одиниці разом зі сценарієм, скриптом, образом, символом та іншими ментально-семіотичними структурами. У цьому сенсі концепт є «одиницею ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тією інформаційною структурою, яка відображає знання й досвід людини; оперативною змістовою одиницею пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відображеної в людській психіці» [19, с. 90].

Однак епістемологічно найадекватнішим для вивчення основних концептів культури, тобто концептів, які містять у собі потужну лінгвокультурну інформацію, є, на наш погляд, лінгвокультурологічний підхід.

Слід зазначити, що в межах лінгвокультурологічного підходу до вивчення концепту розроблено й апробовано на сьогодні різні методики. В.А. Маслова, зокрема, називає такі прийоми концептуального аналізу: 1) дослідження етимології концепту; 2) аналіз словникових дефініцій тлумачних, енциклопедичних, ідеографічних, синонімічних, двомовних словників і словників-тезаурусів; при цьому словникову дефініцію слід уважати ядром концепту; 3) залучення художніх контекстів і даних паремійного фонду мов; 4) зіставлення отриманих результатів з аналізом асоціативних зв'язків ключової лексеми (ядра концепту), тобто встановлення його зв'язку з іншими концептами [12, с. 45–46].

© Н. В. Шапран, 2014

Інша методика – це методика опису концепту, розроблена науковою теоретико-лінгвістичною школою Воронезького університету під керівництвом З.Д. Попової та Й.А. Стерніна в межах семантико-когнітивного підходу до аналізу мовних явищ. Ця методика являє собою таку послідовність етапів дослідження того чи іншого концепту [16, с. 41–42]:

– аналіз семеми ключового слова, виявлення її семного складу;

– психолінгвістичний експеримент;

– вивчення лексичної сполучуваності та синонімічного ряду ключового слова, побудова лексико-фразеологічного, дериваційного, лексико-граматичного поля ключового слова;

– аналіз паремій, які об'єктивують концепт;

– вивчення художніх і публіцистичних текстів;

– аналіз усного, розмовного слововжитку.

Ці прийоми обов'язково залучаються лінгвокультурологами при монолінгвальному або мультилінгвальному (контрастивному) висвітленні (культурних) концептів. Повнота методики концептуального аналізу, тобто кількість її дослідницьких етапів (прийомів), безпосередньо залежить від мети дослідження.

Змістовно всі концепти розділяють на *параметричні* та *непараметричні* ментальні утворення: до перших належать ті концепти, які виступають як класифікувальні категорії для зіставлення реальних характеристик об'єктів (простір, час, кількість, якість тощо); до других належать концепти, що мають предметний зміст. З огляду на це ЗАЗДРІСТЬ є непараметричним концептом.

Непараметричні ж концепти поділяють на *регулятивні* та *нерегулятивні*: до перших належать ті ментальні утворення, у змісті яких основне місце займає ціннісний компонент (тут мова йде як про позитивні, так і негативні цінності, напр.: ЩАСТЯ, НАДІЯ, ЗЛО, ЗАЗДРІСТЬ); до других – синкретичні ментальні утворення різного характеру (напр.: ПОДОРОЖ, ПОДАРУНОК, ЗДОРОВ'Я) [9, с. 34–36]. Отже, ЗАЗДРІСТЬ є непараметричним регулятивним концептом. Це означає, що цей концепт відіграє значну роль у становленні та регулюванні соціально-культурних відношень у будь-якому лінгвосоціумі, тому при зіставно-лінгвокультурологічному дослідженні особливу увагу слід зосереджувати на розкритті його перцептивно-образного й ціннісного складників.

Усі способи мовної об'єктивації концепту рівною мірою можуть брати участь у формуванні його номінативного поля, оскільки останнє визначається як сукупність мовних засобів, що об'єктивують концепт у певний період розвитку лінгвокультури.

Зауважимо, що номінативне поле відрізняється від традиційно виокремлюваних у мовознавстві структурних угруповань лексики (лексико-семантичного поля, синонімічного ряду, асоціативного поля тощо) тим, що воно має комплексний характер, включаючи всі типи угруповань лексики у свій склад. При цьому номінативне поле не виступає як структурне угруповання в системі мови, бо воно являє собою виявлену й упорядковану дослідником сукупність номінативних одиниць. Номінативне поле концепту характеризується принциповою неоднорідністю, оскільки воно містить як прямі номінації самого концепту безпосередньо (ядро номінативного поля), так і номінації окремих когнітивних ознак концепту, які розкривають зміст концепту.

Номінативне поле формують, як правило, такі мовні засоби: 1) прямі номінації концепту (ключове слово / репрезентант концепту, який обирається дослідником як ім'я концепту та ім'я номінативного поля, і його системні синоніми); 2) похідні номінації концепту; 3) спільнокореневі слова, одиниці різних частин мови, словотвірно пов'язані з основними лексичними засобами вербалізації концепту; 4) симіляри; 5) контекстуальні синоніми; 6) оказіональні індивідуально-авторські номінації; 7) усталені слосполучення, синонімічні ключовому слову; 8) фразеосполучення, що включають ім'я концепту; 9) паремії (прислів'я, приказки, афоризми); 10) метафоричні номінації; 11) усталені порівняння з ключовим словом; 12) вільні словосполучення, які номінують ті чи інші ознаки, що характеризують концепт; 13) асоціативне поле, отримане в результаті експерименту зі словом-стимулом, яке позначає концепт; 14) суб'єктивні словесні дефініції, які надають інформанти як тлумачення запропонованого їм концепту; 15) словникові тлумачення мовних одиниць, що об'єктивують концепт; 16) словникові статті в енциклопедії / довіднику; 17) тематичні (наукові / науково-популярні), публіцистичні або художні тексти, які розкривають зміст концепту; 18) сукупності текстів (при експлікації змісту складних, абстрактних або індивідуально-авторських концептів).

Отже, концептуальний аналіз слід розпочинати з дослідження етимологічних особливостей концепту, щоб розкрити етимологічну пам'ять імені концепту, в якій зафіксована еволюція внутрішньої форми відповідної лексичної одиниці [5, с. 124]. Однак перед цим потрібно визначитися з ключовими словами або прямими номінаціями, які позначають зіставлювані концепти в англійській, німецькій та українській мовних картинах світу, оскільки в центрі номінативного поля має знаходитися інваріант усіх значень слова, який більшою мірою, ніж інші відповідає характеру концепту. Такими номінативними інваріантами для зіставлюваних концетів є, як ми вже зазначали, лексеми англ. *envy*, нім. *Neid* та укр. *заздрість*, тому слід передусім установити етимологічні дані стосовно саме цих лексем:

1) іменник *envy* є лексичним дублетом, який з'явився в англійській мові в XI–XII століттях як запозичення з давньофранцузької мови (лексема *envie*). Остання походить, у свою чергу, від латинської лексеми *invidia*, що містить негативні смисли [Несветайлова 2009, с. 124]. Показово, що іменник *invidia* («1) *заздрість*, ревність; 2) недоброзичливість, ненависть, злість; 3) зло, погана якість, одіозність; 4) заздрісник, ненависник; 5) звинувачення, докір» [СЛЯ] безпосередньо пов'язаний з ідеєю злого, ненависного погляду [OED] (пор. лат. *invideo* – «дивлюся з недоброзичливістю, наврочую; заздрю»);

2) етимологія німецького іменника *Neid* досі не встановлена. Відомо, що ця лексема постала на спільногерманській основі, початково передаючи значення «ненависть, злість, ворожі помисли». Сьогодні цей іменник

передає лише одне значення – «Mißgunst» (недоброзичливість, заздрість), яке отримало розвиток зі значення «Haß» (ненависть). Утім, етимологи вказують на зв'язок іменника *Neid* з дієсловом *zublinzeln* (підморгувати), що також передає семантику погляду, зору [22, Bd. 7, с. 483];

3) українська лексема *заздрість* походить від праслов'янського дієслова **zьrěti* (бачити). Це значення ґрунтується, очевидно, на уявленні про лихе око (пор. укр. *глянути недобрим оком* – «позаздрити, зурочити») [18, с. 223–224; Фасмер 1986, с. 233], що дає змогу мовознавцям стверджувати таке: «лексика, якою етимологічно мотивуються назви емоцій, до певної міри збігається з лексикою, з якою ці назви стало сполучаються в мовленні» [Селігей 2001, с. 32], пор.: *заздрісно подивитися, заздрісний погляд*.

Як бачимо, лексеми на позначення поняття «заздрість» мають в англійській, німецькій та українській мовах схожу етимологію, що може свідчити про спільні витоки цих лексем. Спільним, наприклад, є той факт, що внутрішня форма слів англ. *envy*, нім. *Neid* та укр. *заздрість* формується значною мірою навколо ознаки «недоброзичливий погляд». Хоча в німецькій мові зв'язок лексеми *Neid* з ідеєю зору, погляду є лише опосередкованим. Якщо ж протиставити зіставлювані мови за вектором германські мови ↔ слов'янська мова, то побачимо, що в англійській і німецькій мовах лексеми, які номінують поняття «заздрість», етимологічно побудовані насамперед на семантиці погляду заздрісної людини: заздрісні очі випромінюють ненависть, зло, недоброзичливість тощо. Цей погляд має фізичну природу, оскільки його можна відчути «на собі», тобто «тілесно», а це свідчить про певні раціональні начала при формуванні внутрішньої форми аналізованих лексем. Натомість етимологія української номінативної одиниці заздрість побудована на ірраціональних началах, бо в основі її внутрішньої форми лежить ритуальна (магічна) ознака зурочення, тобто магічна дія, коли за допомогою очей (погляду) на об'єкт заздрості накликаються всілякі нещастя.

Наступним кроком концептуального аналізу є опрацювання словникових дефініцій ключових лексем, які номінують концепти брит. ENVY, нім. NEID і укр. ЗАЗДРІСТЬ, оскільки поняттєвий аналіз концепту передбачає виявлення його конститутивних ознак, відображених у словникових дефініціях, та визначення його системних опозиційних зв'язків з іншими концептами [9, с. 93]: англ. *envy* – «1) відчуття антагонізму суб'єкта заздрості стосовно того, хто володіє чим-небудь таким, що приносить йому радість, насолоду, задоволення, однак сам суб'єкт при цьому такими благами не володіє; 2) жадібність до речей, які приносять задоволення іншому; 3) невинна жага до поділу майна іншого; 4) щось, що викликає таку жагу» [27, с. 316]; нім. *Neid* – «незадоволення, яке відчуває хто-небудь, коли він не може собі дозволити або не має те, що має інший; недоброзичливість» [21, с. 665]; укр. *заздрість* – «1) почуття роздратування, досади, викликане якоюсь перевагою, вищістю, добробутом іншого; 2) пристрасне бажання мати що-небудь, досягти того, що є в іншого» [20, с. 126].

Як бачимо, ці дефініції демонструють тісні семантичні перетини в зіставлюваних мовах: в англійській мовній картині світу заздрість – це насамперед суперництво (ворожість), а вже потім «чорна» й «біла» жага (жадібність) суб'єкта заздрості до досягнення тих благ, які викликають у нього заздрість. Як жагу до досягнення певних благ тлумачать заздрість і українці. Однак у мовній свідомості представників українського етносу заздрість – це передусім почуття роздратування (досади). Такі асоціації заздрість викликає і в німців. Проте в останніх заздрість – це ще й недоброзичливість, що, ймовірно, пов'язано з актуальністю для німецької лінгвокультури концепту SCHADENFREUDE, який з певним застереженням можна перекласти як «зловтішність».

Для визначення семантичного ядра концептів брит. ENVY, нім. NEID та укр. ЗАЗДРІСТЬ, тобто ознак, які категоризують ці концепти, потрібно встановити лексико-семантичне поле досліджуваних концептів за допомогою словників синонімів і тезаурусів:

1) британський концепт ENVY об'єктивується за допомогою іменників – *envy* (заздрість), *enviousness* (заздрість), *jealousy* (ревність; заздрість), *disappointment* (досада), *covetousness* (жадібність), *ill-will* (недоброзичливість), *malice* (злість), *spite* (злість; недоброзичливість), *cupidity* (жадібність; скупість), *rivalry* (суперництво), *irritation* (роздратування); дієслів – *envy* (заздрити), *grudge* (заздрити; виявляти жадібність), *begrudge* (виявляти жадібність; заздрити), *covet* (жадати; дуже прагнути), *hanker* (пристрасно бажати; жадати), *crave* (пристрасно бажати; жадати; сумувати), *desire* (дуже бажати; жадати; хотіти), *belittle* (принижувати; применшувати); прикметників – *envious* (заздрісний), *covetous* (жадібний; скупий), *jealous* (ревнивий; заздрісний), *grudging* (заздрісний; недоброзичливий; злий), *begrudged* (жадібний; скупий; задрісний), *malicious* (злий; злісний), *invidious* (недоброзичливий; заздрісний; пристрасний), *green-eyed* (заздрісний; ревнивий, досл.: зеленоокий) [див., напр.: 24; 27, с. 1166; 28; Roget 1992, с. 281];

2) німецький концепт NEID об'єктивується за допомогою іменників – *Neid* (заздрість), *Missgunst* (недоброзичливість; заздрість; немилість), *Eifersucht* (ревність), *Ressentiment* (ресентимент (прихована злість; безсила або неусвідомлена заздрість)), *Scheelsucht* (заздрість, досл.: крива пристрасть (манія)), *Abgunst* (немилість), *Brotneid* (заздрість до того, хто має хороший заробіток), *Futterneid* (заздрість до того, хто має хороший заробіток), *Missvergn*ügen (незадоволення; досада), *Unbehagen* (неприємне відчуття; незадоволення), *Fotzenneid* (заздрість сексуального характеру серед жінок-конкуренток, *Fotze* – досл.: морда), *Abneigung* (антипатія), *Bosheit* (злість), *Gier* (жадібність); дієслів – *neiden* (заздрити), *beneiden* (заздрити), *missg*önnen (заздрити; недоброзичливо ставитися), *schielen* (коситися, дивитися скоса), *nicht g*önnen (заздрити; не зичити добра); прикметників – *neidisch* (заздрісний), *missg*ü*nstig* (недоброзичливий; заздрісний), *neiderf*ü*llt* (заздрісний; сповнений заздрості), *scheels*ü*chtig* (заздрісний; недружній), *schiefm*ä*ulig* (заздрісний, досл.: криворотий), *schadenfroh* (зловтішний) [див., напр.: Duden 1997, Bd. 8, с. 512–513; SW 1974, с. 404];

3) щодо об'єктивації українського концепту ЗАЗДРІСТЬ, то тут слід звернути увагу на те, що словники синонімів української мови не подають, як правило, широкого синонімічного ряду до лексеми *заздрість* [див., напр.: Полюга 2006, с. 85], тому в цьому випадку слушно звернутися до асоціацій, які викликає реакція «заздрість» у носіїв української мови: *заздрість* – це *ревнощі; жадібність; байдужість; егоїзм; зарозумілість;*

жорстокість; бездушність; черствість; цинізм; постійне порівняння себе з кимось; залежність від чужого життя, чужих планів та мрій; ненависть до себе самого, своїх почуттів, бажань; небажання до самовдосконалення, самореалізації.

Зауважимо, що одиниці лексико-семантичного поля мають різний статус, який залежить від лінгвокультурної значущості тієї чи іншої лексеми, яка передає семантику заздрості або тісно пов'язаних з нею понять, для носіїв зіставлюваних мов. Якщо взяти, наприклад, англійське лексико-семантичне поле заздрості, то ядро цього поля формує, як ми зазначали, лексема *envy* (прямий номінант); навколоядерну зону – деривати й синоніми (*envy* (як дієслово), *envious*, *enviousness*, *jealous*, *jealousy*, *grudge*, *begrudge*, *covetous*; ближню периферію – дієслова *covet*, *hanker*, *crave*, меншою мірою – *desire*; дальню периферію – *cupidity*, *rivalry*, *malice* тощо.

Як бачимо, лексико-семантичні поля, які об'єктивують концепти брит. ENVY, нім. NEID та укр. ЗАЗДРІСТЬ, виявляють лінгвокультурні особливості своєї організації. Так, лінгвокультурно специфічними ознаками британського концепту ENVY є «заздрість – це суперництво», «заздрість – це зелені очі» (деякі лінгвоконцептологи вказують ще й на таку ознаку: «заздрість – це відчуття ревної образи на чию-небудь кращу долю»; німецького NEID – «заздрість – це ресентимент», «заздрість – це крива пристрасть (ідея кривизни щодо заздрості чітко виражена в німецькій мовній спільноті)», «заздрість – це хороший заробіток», «заздрість – це сексуальна конкуренція серед жінок», «заздрість – це косий погляд», «заздрість – це кривий рот», «заздрість – це зловтішність (актуалізація унікального німецького концепту SCHADENFREUDE)»; українського ЗАЗДРІСТЬ – «заздрість – це відсутність душі (бездушність)», «заздрість – це залежність», «заздрість – це небажання до самовдосконалення».

Показово, що спільних когнітивних ознак при цьому простежується значно більше. Аналіз фактичного матеріалу виявив, що заздрість у зіставлюваних лінгвокультурах – це досада, недоброзичливість, роздратування на чию-небудь удачу, успіх, благополуччя, злість, яка викликана зверхністю або бажанням, володіти тим, що є в іншого. Це підтверджують висновки й інших дослідників [див., напр.: 14, с. 124].

Утім, спільними ознаками семантичного ядра зіставлюваних концептів є насамперед такі: «заздрість – це ревність», «заздрість – це жадібність» (на відміну від англійської та української, німецька мовна свідомість визначає для жадібності периферійну позицію в лексико-семантичному полі, яке об'єктивує концепт NEID), що засвідчує тісний зв'язок концептів брит. ENVY, нім. NEID, укр. ЗАЗДРІСТЬ з концептами брит. JEALOUSY, нім. EIFERSUCHT, укр. РЕВНІСТЬ та брит. COVETOUSNESS, нім. GIER, укр. ЖАДІБНІСТЬ. На релевантність цього зв'язку вказують також інші дослідники. Так, ревність може викликатися заздрістю, а заздрість – ревністю [Бескова 2012, с. 58], оскільки ревність – це також заздрість до успіху іншого, небажання ділити з ким-небудь щастя [Пименова 2007, с. 162], тому не дивно, що існує таке поняття, як «ревнива заздрість».

Таким чином, у пропонованій розвідці при побудові номінативних полів концептів ENVY, NEID і ЗАЗДРІСТЬ у британському, німецькому та українському мовних соціумах виявлено такі лінгвокультурні особливості:

1) ЗАЗДРІСТЬ є непараметричним регулятивним концептом, відіграючи значну роль у становленні та регулюванні соціально-культурних відношень у будь-якому лінгвосоціумі;

2) лексеми на позначення поняття «заздрість» мають в англійській, німецькій та українській мовах схожу етимологію, що може свідчити про спільні витоки цих лексем (внутрішня форма слів англ. *envy*, нім. *Neid* і укр. *заздрість* формується значною мірою навколо ознаки «недоброзичливий погляд»; у німецькій мові при цьому зв'язок лексеми *Neid* з ідеєю погляду є лише опосередкованим);

3) дефініції лексем, які позначають поняття «заздрість», демонструють тісні семантичні перетини в зіставлюваних мовах: для британців і українців заздрість – це суперництво (ворожість) та жага суб'єкта заздрості до досягнення тих благ, які викликають у нього заздрість; для українців і німців заздрість – це почуття досади (для німців більшою мірою – недоброзичливості, що пов'язано з актуальністю для німецької лінгвокультури концепту SCHADENFREUDE);

4) лінгвокультурно специфічними ознаками британського концепту ENVY є «заздрість – це суперництво», «заздрість – це зелені очі», «заздрість – це відчуття ревної образи на чию-небудь кращу долю»; німецького NEID – «заздрість – це ресентимент», «заздрість – це крива пристрасть (ідея кривизни щодо заздрості чітко виражена в німецькій мовній спільноті)», «заздрість – це хороший заробіток», «заздрість – це сексуальна конкуренція серед жінок», «заздрість – це косий погляд», «заздрість – це кривий рот», «заздрість – це зловтішність»; українського ЗАЗДРІСТЬ – «заздрість – це бездушність», «заздрість – це залежність», «заздрість – це небажання до самовдосконалення».

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

2. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.

3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 290 с.

4. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели) : монография / Сергей Григорьевич Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.

5. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / Сергей Григорьевич Воркачев. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 192 с.

6. Залевская А.А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 36–44.

7. Зализняк А. А. Ключевые идеи русской языковой картины мира / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев : сб. статей. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 544 с.

8. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

9. Карасик В.И. Языковые ключи / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.

10. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : ВДУ, 2001. – С. 75–80.

11. Ляпин С. Х. Концептология : к становлению подхода / С. Х. Ляпин // Концепты. Научные труды Центркон-цепта. – Архангельск : Изд-во Поморского гос. ун-та, 1997. – Вып. 1. – С. 11–35.

12. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / Валентина Абрамовна Маслова ; [учебн. пособ.]. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.

13. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / К. І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.

14. Несветайлова И. В. Паремиологическое представление концептов «Зависть» и «Ревность» в английском и русском языках / И. В. Несветайлова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2009. – № 3. – С. 123–128.

15. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. – 191 с.

16. Попова З. Д. Введение в когнитивную лингвистику / З. Д. Попова, И. А. Стернин, В. И. Карасик, А. А. Кретов, Е. А. Пименов, М. В. Пименова ; [учеб. пособ. ; 2-е изд., испр. и доп. ; отв. ред. М. В. Пименова]. – Кемерово : КемГУ, 2009. – 146 с.

17. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сб. науч. тр. / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. – С. 58–65.

Довідники:

18. ЕСУМ Етимологічний словник української мови : У 7 т. / [редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 2006. – 570 с.

19. КСКТ Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.

20. СУМ Словник української мови : У 11 т. / [редкол. І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – Т. 3. – К. : Наук. думка, 1972. – 745 с.

21. DKW Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache / [neu hrsg. von Dr. R. Wahrig-Burfeind mit einem «Lexikon der deutschen Sprachlehre»]. – Gütersloh : Berstelsmann Lexikon Verlag GmbH, 1997. – 1152 S.

22. Duden 1989. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden / [hrsg. von G. Drosdowski]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1997. – Bd. 8. : Sinn- und sachverwandte Wörter. – 858 S.

23. Duden 1997. Der Duden : in 12 Bänden ; das Standardwerk zur deutschen Sprache / [hrsg. von G. Drosdowski ; 2., völlig neu bearb. u. erw. Aufl.]. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1989. – Bd. 7. : Etymologie. – 842 S.

24. FDF The Free Dictionary by Farlex. – Режим доступу : http://www.thefreedictionary.com

25. Kempf Z. Zawiść i zazdrość / Z. Kempf // Język Polski. – 1981. – № 3–5. – S. 175–179.

26. New Roget's Thesaurus and Webster's Dictionary. – Miami : P.S.I. & Associates, 1992. – 512 p.

27. NWD New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury : Lexicon Publications, 1993. – 1216 p.

28. OED Online Etymological Dictionary / D. Harper, D. McCormack. – Режим доступу : http://www.etymonline.com

ЗМІСТ

ФОНЕТИЧНА, ЛЕКСИЧНА ТА ГРАМАТИЧНА СИСТЕМИ МОВИ ТА МЕТОДИ ЇХ ДОСЛІДЖЕНЬ

О. А. Бакун
СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАЙМЕННИКОВОЇ РЕПРИЗИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ 3
В. Білицька
ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ВІДЕОРЕПОРТАЖІВ 6
М. С. Богачик
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КОМП'ЮТЕРНИХ СКОРОЧЕНЬ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ 8
Г. Б. Буньо
СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИЧНОЇ ОМОНІМІЇ В ТЕКСТІ 12
О. І. Ванівська, Д. М. Дубравська
СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ КОМПОЗИТІВ-КОЛОРАТИВІВ 17
Л. П. Войналович
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАЙМЕННИКА IT В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ 20
М. В. Голтвеницька
СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ ПІДРЯДНИМ ВІДПОВІДНОСТІ ЯК ОКРЕМИЙ СЕМАНТИЧНИЙ РІЗНОВИД ДЕТЕРМІНАНТНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ УТВОРЕНЬ 23
І. В. Гошовська
ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ МОВИ 27
Г. І. Гримашевич
СТУПЕНЮВАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТАХ 31
М. В. Гурецька
РОЛЬ КОМУНІКАТИВНО ЗНАЧУЩИХ ЖЕСТІВ У АКТУАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ РОЗДРАТУВАННЯ 34
О. П. Демиденко, О. А. Горбатюк
ТЕРМІНОСИСТЕМА ФАХОВОЇ МОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ 37
Л. І. Дерев'янко
ПРИЙМЕННИКОВО-СУБСТАНТИВНІ КОРЕЛЯТИВИ З ВТОРИННИМИ ТЕМПОРАЛЬНИМИ ПРИЙМЕННИКАМИ ЯК ЕКСПЛІКАТОРИ СЕМАНТИКИ ЧАСОВОЇ ПОПЕРЕДНОСТІ 40
І. Д. Забужанська
ПОЛІВЕКТОРНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО РИТМУ 45
Д. С. Касяненко
ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРМІНІВ ПРАВНИЧОГО ЄВРОЛЕКТУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ 48
О. П. Ковальчук, В. Д. Ковальчук
ПІЗНАВАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В СТАРШИХ КЛАСАХ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ 50
Е. К. Коляда
ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РІШУЧОСТІ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ 52
Н. І. Кочукова
ТЕРМІНИ З КОМПОНЕНТОМ НЕО- В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ МОВІ 55
М. О. Кузнецова
ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ ЯВИЩ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ 58
О. Ч. Кшановський
ГРУПОВА АФІКСАЦІЯ ТА ФАКУЛЬТАТИВНІСТЬ ФОРМАНТІВ У СИСТЕМІ МОРФОЛОГІЧНОГО ТИПУ ПЕРСЬКОЇ МОВИ 61
М. О. Лукач
ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУПАХ 65
О. Ю. Малишко, Л. С. Козуб
СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ДЛЯ ТЕРМІНІВ З ВЕТСАНЕКСПЕРТИЗИ, САНІТАРІЇ ТА ГІГІЄНИ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА 67
О. В. Малярчук
НЕОЛОГІЗМИ, НЕОНІМИ, ТЕРМІНИ В СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ 70
Т. О. Мизин
ФУНКЦІОНУВАННЯ МОДЕЛІ СПОЛУЧУВАНОСТІ NPRPN У ТЕКСТАХ БЕЛЕТРИСТИЧНОГО ТА НАУКОВОГО ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ 73
О. І. Мізіна
СКЛАДНОНУЛЬСУФІКСАЛЬНІ АД'ЄКТИВНІ ДЕРИВАТИ З ПЕРШИМ ЧИСЛІВНИКОВИМ ТА ДРУГИМ ІМЕННИКОВИМ КОМПОНЕНТОМ З СЕМОЮ «ЗВУК» 77
Л. Т. Мойсей
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЧОЛОВІЧОГО ТА ЖІНОЧОГО МІКРОПРОСТОРІВ РОДУ В РАННЬОНОВОАГЛІЙСЬКІЙ МОВІ 81

Т. В. Новікова
ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПЕРЕКЛАДІ П. АНАТОЛЬСТКОГО ПОЕМИ «КАВКАЗ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА 84
А. В. Олексієнко
ІДЕНТИФІКАЦІЯ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ З ДЕТЕРМІНАТИВНИМ ПІДРЯДНИМ СЕРЕД ІНШИХ ТИПІВ ГІПОТАКСИСУ 88
М. В. Панчишин
ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ 91
Н. В. Папідзе
СУТНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРИВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СЛІВ У МЕЖАХ СЛОВОТВІРНИХ ПАРАДИГМ ТА СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 95
Н. М. Підгірна
РІЗНОВИДИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПРЕСІЇ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ 99
С. Л. Попов
ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ ВАРИАНТОВ ПЕРЦЕПТИВНО-АРГУМЕНТАЦИОННЫМ МЕТОДОМ: ПОКАЗАТЕЛИ ПАРТИТИВНОСТИ И ЦЕЛЬНОСТИ 102
А. П. Романченко, Н. М. Хрустик
ОФІЦІЙНІ НАЗВИ АВТОМОБІЛІВ ТА ЇХ ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ: ЕТИМОЛОГІЧНО-СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ 107
Е. В. Стрига
ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ 110
П. Б. Ткач, С. В. Мясоєдова
ГРАМАТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОПОЗИТИВНОГО ЗМІСТУ В СТРУКТУРІ ПРЕФЕРЕНЦІЙНИХ КОНСТРУКЦІЙ 113
Т. Товкайло, Л. Довбня
ПОЗИЦІЯ КІНЦЕВОГО ФОРМАНТА -ИК ТА ЙОГО ПОХІДНИХ ЩОДО СЛОВЕСНОГО НАГОЛОСУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ 116
О. О. Туришева
МОРФОЛОГІЧНИЙ КРИТЕРІЙ У ВИДІЛЕННІ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ) 120
Н. Г. Фарина
ЗАЙМЕННИКОВО-ОЗНАЧАЛЬНІ РЕЧЕННЯ У СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ ПОВІСТІ «ЗАХАР БЕРКУТ» І. Я. ФРАНКА 123
Є. С. Чекарева
СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ АРТИКЛЯ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ 126
Є. В. Шавелашвілі
ПОНЯТТЯ «ЧАСТИНА МОВИ» У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ 132
О. В. Швець
МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА АНАЛІЗУ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВ 134
К. В. Шереметьєва, І. В. Черниш
К ВОПРОСУ О МЕТОДИКЕ АНАЛИЗА ФОНОСТИЛИСТИЧЕСКОЙ ВАРИАТИВНОСТИ 138
А. А. Шиць
НЕЧЛЕНОВАНІ РЕЧЕННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОЗАМОВНИХ СИТУАЦІЙ 140
Н. О. Школьна,
УТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ У НІМЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ 143
Н. Щербій
СУБ'ЄКТНІ РЕФЛЕКСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ 146
І. В. Яблонська-Юсик
ВІДДІЄСЛІВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ 150

СТИЛІСТИКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

G. B. Bernar
THE PHENOMENON OF SILENCE IN S. BECKETT'S PLAYS 153
S. D. Chugu
TEMPORAL EXPRESSIVENESS OF THE NARRATIVE 156
О. В. Бабенко, О. Р. Журба
ОСОБЛИВОСТІ СИНТЕЗУ МИСТЕЦТВ У РАННІЙ ЛІРИЦІ М. І. ЦВЄТАЄВОЇ 160
Т. А. Вдовенко
ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С ПЕРСОНАЖЕМ-НАРРАТОРОМ 163
Т. С. Володіна
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ МОНОГРАФІЇ 165
Н. І. Гарбар
СПЕЦИФІКА У ПЕРЕКЛАДІ АНІМАЦІЙНИХ ФІЛЬМІВ «НІКЧЕМНИЙ Я» ТА «НІКЧЕМНИЙ Я-2» 171

С. В. Гладьо
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІОГЕННИХ МАРКЕРІВ ТЕКСТОВОГО ПРОСТОРУ (ДОСВІД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АНГЛІСЬКОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ) 175
Н. М. Гораль
ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА І «ЗАПИСКИ КРАЙ УЗГОЛІВ'Я» СЕЙ СЬОНАГОН 178
Н. О. Дорогович
ЕКСПРЕСИВНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ САКРАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЯНА ТВАРДОВСЬКОГО 180
У. В. Жорнокуй
«ІНША» ЖІНКА (ЗА ПОВІСТЮ «ДЕКОРАТИВНА ЖІНКА» ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА) 183
М. В. Ідзьо
СПОСОБИ ДОСЯГНЕННЯ ЕМОТИВНО-ЕКСПРЕСИВНОГО ЕФЕКТУ ТЕКСТІВ ПОЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ 186
М. М. Калініченко
У ПОШУКАХ СТИЛІСТИЧНИХ ОЗНАК ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ 189
Л. С. Козуб
ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОЇ ПІСНІ ЯК ТЕКСТУ МАЛОЇ ФОРМИ 193
О. П. Костецька
ІНДИВІДУАЛЬНЕ МОВЛЕННЯ АВТОРА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИКИ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 196
О. Т. Кундис
ЕМОТИВНИЙ КОМПОНЕНТ У НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ІТАЛІЙСЬКОГО МАС-МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ) 200
О. М. Левченко
ЖАНРОВА ПАЛІТРА ТА ТЕМАТИЧНІ ОБРІЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ 203
О. А. Лященко
МАСОВА ЛІТЕРАТУРА І РОМАН «ОБЛИЧЧЯ БЕЗ МАСКИ» С. ШЕЛДОНА 205
О. А. Мартиняк
ЗАЙМЕННИКОВІ ЗАСОБИ ВИРАЗНОСТІ В РОМАНІ ІРИНИ ВІЛЬДЕ «СЕСТРИ РІЧИНСЬКІ» 208
О. М. Мельник
ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС ЯК ПРЕДМЕТНА СФЕРА СУЧАСНОЇ ПРОЗИ: ВИЯВИ КОМІЧНОГО 212
Т. М. Плеханова, Н. В. Романюк
ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ РЕГІОНАЛЬНИХ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ 216
О. Б. Рогоза
ВИКОРИСТАННЯ ІРОНІЇ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ РОМАНІ З ПОЗИЦІЇ ТЕОРІЇ ПОЛІФОНІЇ 219
О. А. Росстальна
СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СЮЖЕТУ ГОМЕРІВСЬКОГО ЕПОСУ В SHORT STORY Т. ГАРДІ «THE LADY PENELOPE» 223
О. О. Тучкова
МЕТАФОРА ЯК ОБРАЗОТВІРНИЙ ЕЛЕМЕНТ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ЖІНОЧОМУ АВТОБІОГРАФІЧНОМУ РОМАНІ 225
Т. А. Устінова, О. Ф. Христова
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОМАНУ Е. М. ФОРСТЕРА «ДЕ АНГЕЛИ СТУПИТЬ СТРАШАТЬСЯ» 228
Т. Г. Файчук
СТРУКТУРНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТОК НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО ЖАНРУ XVIII СТ. 230
С. В. Хмельковська
ТЕМА ЗНИЩЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ У РОМАНІ ГЕРТИ МЮЛЛЕР «ГОЙДАЛКА ДИХАННЯ» 232
О. О. Цокол
ДРАМАТУРГІЧНІ ЖАНРИ Й СОЦРЕАЛІСТИЧНИЙ КАНОН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ 1980-Х РОКІВ 235
Д. В. Цолін
ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОГО АСПЕКТУ ЛІНГВОПОЕТИКИ. НА МАТЕРІАЛІ АРАМЕОМОВНОЇ ЛІТУРГІЙНОЇ ПОЕЗІЇ II-VIII СТ. 238
М. Г. Шемуда
ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ «ПРИНЦЕСА НЕСМІЯНА» А. А. МІЛНА 244
В. П. Шеремета
ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НАРОДНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ТРУДНОЩІ ТА ПЕРЕВАГИ ЖИТТЯ ВДОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ) 247
О. В. Шум
ЗБЕРЕЖЕННЯ СИМВОЛІЧНОСТІ НАЗВИ РОМАНУ І. БАГРЯНОГО «ТИГРОЛОВИ» У ІНШОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ 251
Ю. А. Янченко
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «КОХАННЯ» У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ АРКАДІЯ КАЗКИ 253

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

S. I. Shandruk
THE IMPACT OF EXTRALINGUISTIC FACTORS IN LANGUAGE POLICY 256
Н. О. Базиляк
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРАКТИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК МОВНОЇ СТРАТЕГІЇ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ 260
Т. В. Білозерська
ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ 262
С. В. Бобиль
РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСТО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ РЯІ/УЯІ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ 265
Т. В. Бобкова
УКРАЇНСЬКА КОРПУСНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ОСНОВНІ ЕТАПИ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ 267
О. В. Богданова
ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 271
Л. М. Гречок
ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ ТА МЕТОДІВ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ У РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 273
О. М. Кіріченко
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ НСР ИНОСТРАННЫМ СТУДЕНТАМ 276
К. В. Ковальова
ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-АГРАРНИКІВ 279
Н. Г. Кравцова
КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ВИМІР ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ 281
П. І. Мігірін
РОЛЬ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ 285
О. Ф. Мінкова, Ю. А. Надольська
ТВОРЧІ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ В СИСТЕМІ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 289
О. Я. Ничко
ФІКЦІЙНО-ПАРОДІЙНЕ ЗОБРАЖЕННЯ ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПНОГО ОБРАЗУ ФРАНЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРОДІЙНО-САТИРИЧНОГО РОМАНУ ДЖ. СТЕЙНБЕКА «THE SHORT REIGN OF PIPPIN THE IV») 292
М. О. Сторчак
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА АУДІОЛІНГВАЛЬНИМ МЕТОДОМ Ч. ФРІЗА І Р. ЛАДО 295
Т. В. Шиян
ВИКЛАДАННЯ БІЗНЕС-КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ 297
В. Г. Шкляревський
МЕТАРОЗМІТКА КОРПУСІВ ТЕКСТІВ: СТАНДАРТИ І РЕАЛІЗАЦІЯ 300

МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

А. А. Берестова
ПРЕЦЕДЕНТНІ РЕЛІГІЙНІ НАЗВИ І ПРЕЦЕДЕНТНІ ТЕКСТИ З РЕЛІГІЙНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК ДИСКУРСИВНІ МАРКЕРИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ) 304
О. О. Гавриш
СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ МІЖ НІМЕЦЬКОЮ ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ ТА ШВЕЙЦАРСЬКИМ ДІАЛЕКТОМ 307
Ю. І. Грибіник
ПРОЦЕСИ МЕТАФОРИЗАЦІЇ І МЕТОНІМІЗАЦІЇ У ТЕРМІНОЛОГІЇ ГЕОДЕЗІЇ ТА КАДАСТРУ 311
О. М. Кагановська
ВІДТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ АВТОРСЬКИХ КАЗОК 314
Ю. С. Масель
«ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ІНВЕКТИВНИХ ОДИНИЦЬ В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ» 318
О. М. Пелехата
ПОЛІФУНКЦІЙНІСТЬ СЕМАНТИКИ ЛЕКСЕМ «ПИЯК, П'ЯНИЙ» У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ 322
О. О. Петров
ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НОМІНАТИВНИХ ПОЛІВ БІНАРНИХ КОНЦЕПТІВ ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ У БРИТАНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ 324

Т. В. Починок
СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА ЯЗЫКОВОГО ВУЗА 329
О. О. Романова
ФОРМУВАННЯ КРАЇНОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ) 332
Л. В. Сидельникова
ВИВЧЕННЯ ПІКТОГРАФІЧНОГО ПИСЬМА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ У ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ 335
О. Г. Сторчак
МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТІВ HEAVY І LIGHT У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ 338
С. Э. Трош
СПЕЦИФИКА ГЕНДЕРНЫХ МОТИВОВ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРИАЛЕ СТИХОТВОРЕНИЯ Р. ЛАВЛЕЙСА «К АЛТЕЕ, ИЗ ТЮРЬМЫ» (1642/1649?)) 342
Н. В. Шапран
ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НОМІНАТИВНИХ ПОЛІВ БРИТАНСЬКОГО КОНЦЕПТУ *ENVY*, НІМЕЦЬКОГО *NEID* ТА УКРАЇНСЬКОГО *ЗАЗДРІСТЬ* 346

Наукове видання

Наукові записки
Національного університету «Острозька академія»
Серія «Філологічна»

Збірник наукових праць

Випуск 49

Головний редактор *І. Д. Пасічник*

Відповідальний за випуск *І. В. Ковальчук*

Укладачі: *І. В. Ковальчук, С. В. Новоселецька*

Технічний редактор *Р. В. Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

За достовірність наведених фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори.

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 40,92. Тираж 100 прим. Зам. № 84–14
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr. netРВ №1 від 8 серпня 2000 року.